

B. PETRICEICU-HASDEU

ETYMOLOGICUM MAGNUM ROMANIAE

**DICȚIONARUL
LIMBEI ISTORICE ȘI POPORANE
A ROMÂNILOR**

**EDIȚIE ÎNGRIJITĂ ȘI STUDIU INTRODUCȚIV
DE
GRIGORE BRÂNCUȘ**

1

UNIVERSITAS

INTRODUCERE

Hasdeu este un geniu multilateral, un spirit universal care a covârșit cu personalitatea sa o jumătate de secol de cultură și știință românească. Opera sa vastă și extrem de variată îl urcă, uriaș, la înălțimea secolului său. Cu Cantemir și Eliade, cu Iorga și Călinescu, Hasdeu formează galeria marilor iluștri ai culturii românești. Natura l-a răsfățat cu toate darurile: inteligență ieșită din comun și memorie fenomenală, imaginație prodigioasă, capacitate receptivă la formele progresului, curajul căilor nebătute, simțul realității și exuberanța romantică, toate acestea asociate cu o extraordinară putere de muncă și sortite să se manifeste în circumstanțele favorabile ale celei de-a doua etape a culturii moderne românești. Prin geniul lui Hasdeu, știința și cultura românească, trecute de pragul pionieratului, sînt împinse spre universalitate. El a deschis drumuri noi pentru savanții noștri de mai tîrziu și a descoperit metode de cercetare care anticipau cu multe decenii ivirea unor discipline științifice moderne.

Lingvistica și filologia datorează lui Hasdeu contribuții fundamentale. Deși nu a elaborat o operă de sinteză asupra istoriei limbii române, aproape toate problemele esențiale ale acesteia au intrat în vederile și preocupările lui, concretizate în numeroase studii, articole, note. Originile limbii, aportul substratului, raporturile cu limbile romanice și balcanice, contribuția influențelor externe, fizionomia dialectală, stadiul arhaic reflectat în textele din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, specificul evolutiv al limbii rezultat din aspectele ei contemporane etc. sînt teme majore ale unei astfel de opere, pentru care Hasdeu a adunat un material bogat, studiindu-l nu numai cu metodele curente în lingvistica epocii sale, ci și cu cele pe care, descoperindu-le el însuși, știința avea să le confirme mult mai tîrziu. Studiile lui Hasdeu și, într-o oarecare măsură, ale lui Cipariu pregătiseră deja terenul pentru ca istoria limbii române să fie scrisă de către marii lingviști ai generațiilor următoare: Philippide, Densușianu, Pușcariu și Rosetti.

Ediția de texte vechi *Cuvente den bătrâni* este o operă de valoare excepțională, model pentru filologii de astăzi. Notele, comentariile și explicațiile care însoțesc textele, reproduse după un sistem propriu de transcriere, sînt de o mare utilitate pentru cunoașterea particularităților grafice, fonetice, gramaticale și lexicale ale limbii noastre vechi. Cu această lucrare se pun și bazele cercetării vechilor cărți populare românești și ale folcloristicii noastre în general.

Dar opera care impresionează cel mai mult din întreaga activitate științifică a lui B.P. Hasdeu și în care erudiția și energiile creatoare ale savantului se desfășoară larg este monumentalul *Etymologicum Magnum Romaniae*, cu subtitlul *Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*.

Editată sub auspiciile Academiei Române, între 1886 și 1895, în trei mari tomuri, lucrarea însumează 1649 de pagini (dispușe în 3298 de coloane), la care se adaugă 102 pagini de studii introductive, inclusiv unele rapoarte și chestionarul.

Ultimul volum, al IV-lea, publicat în 1898, nu trebuie considerat ca parte integrantă a *Dicționarului*, căci conține numai „introducerea”, un întins studiu de istorie, intitulată *Negru Vodă. Un secol și jumătate din începuturile statului Țării Românești (1230-1380)*.

Etymologicul lui Hasdeu reprezintă pe al doilea din cele cinci episoade ale istoriei de mai bine de o sută de ani a dicționarului nostru academic. *Dicționarul limbei române* (1876-1877), elaborat de Laurian și Massim, operă cu care începe lunga istorie a lexicografiei românești din cadrul Academiei, dezamăgise pe contemporani, care, mai ales din cauza ortografiei etimologice în care fusese redactată și a numărului mare de cuvinte „ireale”, introduse direct din dicționarele latinești, ajunseseră să-i conteste, pe nedrept, aproape orice merit științific. Se puna deci problema nu a remanierii operei latinistilor, ci a elaborării unui nou dicționar. Pentru aceasta, Academia desemnează, în 1884, pe Hasdeu, acesta fiind singurul lingvist de mare prestigiu, ale cărui cercetări de etimologie și, în general, de lexicologie românească se impuseseră nu numai la noi, ci și în lumea științifică europeană. Cele trei volume redactate de Hasdeu, după un plan grandios, cuprind numai litera A și începutul literei B, până la cuvântul *bărbat*. Dar ritmul lent (deși numai în aparență) al redactării dicționarului provoacă nerăbdare și chiar o nemulțumire tacită în rîndul membrilor Academiei; de aceea, în 1897, același înalt for de cultură hotărăște întreruperea lucrării în forma începută de Hasdeu și, în speranța că dicționarul, înscris în planul Academiei încă de la fondarea ei, ar putea fi realizat mai repede, încredințează lui Al. Philippide sarcina întocmirii lui. Savantul ieșean, deși redactase aproape un sfert din lucrare, nu a reușit însă să publice nimic, căci, după opt ani de lucru intens, Academia îi respinge planul pe motivul că era conceput prea vast și trece lui Sextil Pușcariu direcția dicționarului. De la Philippide au rămas cîteva sute de mii de fișe, care au format baza materială a redactării lucrării de către colectivul condus de Pușcariu. Între 1907-1944, acesta tipărește trei volume și trei fascicule, care cuprind literele A-C, F-L, oprindu-se la cuvântul *lojniță*.

La cel de-al cincilea episod al istoriei dicționarului academic asistăm astăzi. Colectivele de lexicografi ale institutelor de lingvistică din București, Cluj și Iași continuă opera începută și dusă sub conducerea lui Pușcariu până aproape de jumătate. Pînă în prezent, au apărut literele M, N, O, P, R, S, Ș, T, Ț, V.

Pentru completarea tabloului, trebuie adăugate aici, deși nu au caracter general și istoric, *Dicționarul limbii române contemporane* (vol. I-IV, 1955-1957), *Dicționarul limbii române moderne* (1958) și *Dicționarul explicativ al limbii române* (1975, 1996).

Elaborat la sfîrșitul unei perioade de activitate științifică și literară extraordinar de bogată a autorului, *Etymologicul*, față de care s-a manifestat întotdeauna o admirație fără margini, nu este un dicționar obișnuit și nici o enciclopedie în sensul strict al cuvîntului, dicționarul și enciclopedia subsumîndu-se, ca părți ale întregului, în cuprinsul lucrării.

Pentru Hasdeu, „un dicționar e dator, după putință, a-și împinge cercetările pînă la acea margine extremă, căci ținta lui, în starea actuală a științei, este de a ne împărtăși în istoria fiecărui cuvînt geneza totală a unei asociațiuni de idei” (II, p. XV-XVI). Dicționarul trebuie să cuprindă, după concepția lui, un vast tezaur de cunoștințe privind cultura materială și spirituală a poporului. De aceea, în *EMR* lingvistica (cu multe ei ramuri) și filologia se regăsesc laolaltă cu disciplinele înrudite cu ele: istoria, literatura, folclorul, sociologia, dreptul, istoria religiilor și a miturilor etc., toate acestea punînd în evidență specificul cultural și de civilizație al poporului român. În concepția lui Hasdeu, lingvistica este știința cu mijloacele căreia se pot studia formele, oricît de îndepărtate în trecut, ale vieții poporului, deci este o știință necesară tuturor disciplinelor umaniste.

Dicționarul include în sfera lui gramatica, fonetica și folclorul, prin acesta din urmă înțelegîndu-se „întregul trai prezinte și trecut al unui popor, viața lui materială și morală în treptata-i desfășurare, cu toate ale ei multe și mărunte” (II, p. XV).

Pe scurt, *EMR* își propunea să fie un dicționar explicativ și etimologic al numelor comune și proprii, un repertoriu complet de foneme, elemente derivative și forme gramaticale, studiate sincronice și diacronic, și o vastă colecție de folclor și material etnografic întocmită sub pretextul tematic al cuvintelor-titlu. Se adaugă aici, în puterea aceluiași pretext, studii teoretice de istorie, literatură populară și etnografie.

După cum se vede, lucrarea, unică în felul ei, este așezată pe principii atât de largi, încât a o judeca după criterii strict lexicografice corespunde unei viziuni critice unilaterale. Hasdeu e refractar la tehnicismul și disciplina rigidă pe care le implică lexicografia. Laturile atât de variate ale formației lui intelectuale se întrunesc în sinteza acestei opere. Articolele *Dicționarului* sînt elaborări științifice și de literatură în același timp; savantul și literatul conlucrează. Bogăția informației și capacitatea de asociere a cunoștințelor din cele mai diferite domenii ale științelor umaniste, jocul ordonat al unei fantezii uimitoare, care își întinde aripile pe întreaga istorie a culturii și civilizației noastre, fac dovada unui spirit genial ajuns în pragul de sus al dezvoltării sale.

Cele trei volume ale *Dicționarului* sînt însoțite de studii introductive care se leagă, prin conținutul lor, de ansamblul operei. Cele din fruntea vol. I și al II-lea: *Ce este etimologia? Cum se amestecă limbile? În ce constă fizionomia unei limbi?* și *Dicționare și dicționare* sînt expuneri ale cîtorva principii de metodă în lingvistică pe care Hasdeu le-a aplicat la *Dicționar*. Aceste principii, menite „a arunca o lumină metodologică asupra întregii opere”, cum se exprima autorul însuși, explică într-un fel specificul *Dicționarului*. De aceea, o prezentare generală a lor, o dată cu modul aplicării practice la faptele din *Dicționar*, ne apare ca necesară. *Strat și substrat. Genealogia popoarelor balcanice*, studiu cu care se deschide vol. al III-lea, este o investigație istorico-lingvistică privind formarea popoarelor și a limbilor balcanice (inclusiv a dialectelor românești din sudul Dunării). Materia *Dicționarului* se raportă, metodologic, la acest studiu prin latura etimologică și prin sensul influențelor.

Cercetînd lista de cuvinte înregistrate în *EMR*, constatăm mai întîi că, cu unele excepții, neologismele nu figurează în *Etymologicum*, deși acestea constituiau un fond uriaș în lexicul românei din secolul al XIX-lea. Ignorarea sectorului neologic, care caracterizează aspectul modern al românei literare, e temeinic motivată de intenția autorului, expusă deja în prefață, de a-și limita cercetarea la vocabularul strict popular (comun, regional, arhaic), singurul interesant, după el, pentru istoria culturii și a civilizației noastre populare (așa cum se reflectă acestea în limbă). De altfel și alți lexicologi (Cihac, Tiktin) au exclus neologismele din obiectul preocupărilor lor, deci e vorba de un curent mai larg, determinat, foarte probabil, de o orientare generală a culturii noastre umaniste de atunci spre istorie și folclor. Interesul pentru autohtonism, instituit, teoretic, încă înainte de revoluția de la 1848, devenise deja o tradiție.

Există însă în *Dicționar* o mulțime de cuvinte neogrecești pătrunse în limbă mai ales în cursul secolului al XVIII-lea (*anaforă*, *anaforă*, *anagnost*, *anerisesc*, *anost*, *apelpisesc* etc.), cărora Hasdeu le acordă atenție deosebită, mai ales că multe dintre ele dispărușeră din limbă o dată cu obiectele și noțiunile pe care le denumeau.

Cu toată rezerva față de neologisme, Hasdeu a admis totuși în dicționarul său un număr foarte restrîns de elemente romanice care pătrunseseră direct sau prin intermediul limbilor rusă și neogreacă în cursul secolului al XVIII-lea și la începutul celui de-al XIX-lea. Unele dintre acestea ajunseseră deja populare pe la 1880, ceea ce justifică prezența lor în *Dicționar*. Fiind puține ca număr, le înșirăm aici: *ambră* (din franc.),

americă, anglie (nume de țesături), *amor, articol, asalt* (din ital.), *apalt* „fermage” (din ital.), *bagatelă* (din franc., ital.), *baghiunetă* (var. a lui *baionetă*, din franc. prin rusă sau polonă), *bală* „balle, ballot” (din ital.), *bandă* „crampon de fer” (din germană, direct sau prin mijlocire franceză ori italiană), *bariz* (din franc.), *baston* (din ital.), *batalion* (din ital. prin rusă), *batistă* (din franc.). Am notat în paranteză limba de origine indicată de Hasdeu.

Ca și în cazul împrumuturilor neogrecești, și de data aceasta autorul face mențiuni utile în legătură cu epoca și împrejurările istorice în care au pătruns în română. La *baghiunetă* și *batalion* de exemplu, arată că fac parte dintr-o întreagă terminologie militară constituită sub influența rusă. *Bariz* și *batistă*, introduse prin comerț, s-au răspândit mult în graiurile populare.

Dacă terminologia tehnică savantă, compusă din neologisme avînd de regulă o circulație internațională, este complet ignorată în *Dicționar*, în schimb termenii tehnici populari, în bună parte arhaici sau dialectali, se bucură de o înregistrare abundentă, căci aceștia reprezintă, după cum se știe, un mijloc foarte important de elucidare a unor aspecte vechi de civilizație populară. Vocabularul tehnic autohton îl preocupase pe Hasdeu încă înainte de începerea lucrărilor la *Dicționar*. Sînt bine cunoscute studiile sale asupra originilor agriculturii, păstoritului și viniculturii la români, publicate în numere din 1874 ale *Columnei lui Traian* și în care se repartizează pe surse etimologice vocabularul specific al acestor domenii. Hasdeu a arătat cel dintîi că terminologia noastră păstorească este preponderent latină și dacă, după cum cea legată de agricultură conține un foarte însemnat fond de proveniență slavă.

Prezența în cantitate mare a vocabularului tehnic popular în *EMR* corespunde, deci, atît concepției generale a autorului asupra caracterului *Dicționarului*, cît și preocupărilor sale speciale de onomasiologie. Indicațiile privind poziția particulară a acestor termeni în raport cu limba literară a vremii permit reconstituirea unui mare număr de domenii terminologice: botanică (*alior, acriș*), zoologie (*albișor*), agricultură (*amărunțesc*), creșterea vitelor (*ales*, s.m.), vinicultură (*afumată*, s.f.), industrie casnică (*alesătură*), medicină populară (*albeață, acrum*), vînătoare (*barac, alemesc*), comerț (*agem*⁽³⁾), minierit (*băiesc*, vb.), militarie (*balimez*, vb.), coregrafie (*alivenci, agănău*), arhitectură (*alaș*), arheologie (*advare*, s.n. pl.), religie, teologie (*Adormire, amvon, aghiasmă*), mitologie (*ală*), muzică (*agem*⁽⁴⁾) etc. Mulți dintre termenii de acest fel, ilustrați prin numeroase citate alese în special din răspunsurile la chestionar, sînt însoțiți de ample descrieri ale obiectelor, însușirilor și acțiunilor pe care le denumesc. În cadrul articolelor consacrate acestora, se dau informații bogate și se reproduc texte, unele foarte lungi, privind tot felul de ocupații și meșteșuguri populare. De exemplu, se arată, cu amănunte, cum *se argădesc* pieile de vulpe, de lup, de nure, cum se țese pînza de cînepă în *arcea*, cum se domesticesc *albinele*, cum se vîneau altădată puii de soim (*alemesc*, vb.), cum se treieră grîul, cum se cultivă vița de vie, cum se prepară cașul, cum se întrebuințează buruienile și alte plante medicinale în leacuri populare, în descîntece și în vrăji. Alți termeni sînt prilej de descriere amănunțită a dansurilor și jocurilor de copii, a părților componente ale casei, morii, plugului, războiului de țesut, stîinii, a speciilor de plante etc. Din întreaga operă se degajă un interes excepțional pentru terminologia tehnică și, prin aceasta, pentru formele străvechi ale civilizației rurale românești. Cuvîntul-titlu este pentru Hasdeu un prilej de a pătrunde în adîncurile întunecoase ale istoriei, de a reconstitui, prin corelarea datelor reale și prin completarea, cu propria sa imaginație, a golurilor documentației, formele îndepărtate ale vieții noastre materiale și spirituale.

Cuvintele dispărute din grai alcătuiesc o cantitate însemnată din totalul materialului lexical înregistrat.

Preferințele autorului, mărturisite deja în prefață, sînt îndreptate permanent spre vocabularul arhaic, excerptat din textele vechi de limbă română: „Lucrarea [...] nu va avea în vedere anume limba română literară de astăzi, ci mai ales limba cea veche și graiul actual al poporului cu divergențele sale dialectale” (I, p. VI). La multe cuvinte care aparțin fondului învechit se face mențiunea directă că au ieșit din uz: *acur* „accourir”, *acicea* adv., *adăvălesc* „dépenser, exténuer”, *adint* „être attentif”, *d-afetea* „gratis”, *d-afirea* „éminent, distingué”, *a-greață* „à grand peine”, *albugine*, *alboare*, *alegînd* adv., *alem* s.n., *ales* adv., *amăgeu* etc. Altele, destul de numeroase, nu poartă indicația specială că sînt arhaisme, dar sensurile lor sînt ilustrate exclusiv prin citate din textele vechi, ceea ce înseamnă că Hasdeu însuși le considera ca atare.

Și din punctul de vedere al puterii de circulație se face o distincție care trebuie luată în considerație: unele cuvinte au în limba veche o circulație generală, restrînsă în epoca modernă la zone dialectale periferice. Dacă pentru faza arhaică a limbii citatele puteau fi găsite în texte aparținînd tuturor provinciilor românești, în schimb, pentru stadiul mai nou al acesteia, atestările provin doar din unele graiuri. Procesul lent de dispariție a unui cuvînt, prin refugiarea mai întîi în ariile mai depărtate de centrul inovator sau în producțiile folclorice, cu o limbă conservatoare prin excelență, poate fi ilustrat cu numeroase exemple din *Etymologicum*.

O bună parte din imensul material înregistrat în *EMR* provine din răspunsurile obținute prin originala anchetă dialectală întreprinsă de Hasdeu cu ajutorul intelectualilor din sate și fîrguri. Cercetarea cu un chestionar tematic a graiurilor locale îl situează pe marele învățat printre promotorii geografiei lingvistice, dicționarul său fiind prima operă lexicografică în care se valorifică din plin rezultatele unei investigații, științific organizate, în structura ramurilor teritoriale ale limbii noastre. Ideea anchetelor dialectale se născuse, desigur, din interesul special pentru variatele aspecte ale folclorului și, implicit, ale limbii populare. Cu aproape un sfert de secol înainte de publicarea celei dintîi opere de geografie lingvistică, *Atlasul* lui Gilliéron, Hasdeu intuise ideea imposibilității trasării unor limite fixe între unitățile dialectale principale ale limbii: „Orice mapă geografică implică rezerva fluctuațiunilor terminale; centrul fiecărui dialect e pronunțat, hotarele sînt echivoce” (*Principii de lingvistică*, în *CB*, III, *Anexe*, p. 59).

De aceea, prin chestionarul său, a urmărit culegerea de material de limbă vorbită dintr-o rețea foarte deasă de puncte, de peste 700 (cele mai multe din Moldova, Muntenia și Oltenia). În felul acesta, faptul particular de limbă putea fi localizat cu mare exactitate.

Hasdeu ajunsese și la ideea că dialectele și graiurile se disting nu atît prin elemente de vocabular sau de morfologie, cît mai ales prin trăsături fonetice, acestea din urmă avînd avantajul că se repetă într-un număr mare de cazuri. Acesta este și rostul în chestionar al abundenței de întrebări privitoare la fonetică.

Publicat în cadrul prefeței la *Dicționar*, chestionarul este alcătuit din 206 întrebări repartizate astfel: 46 de fonetică, 3 de gramatică, 86 de lexic și 71 în legătură cu diferite obiceiuri, credințe, practici populare etc.

Cele din prima categorie, redactate simplu, ca toate celelalte, au în vedere mai ales posibilitatea conservării în graiuri a unor fonetisme vechi ca: rotacismul, *l* și *n* în poziție moale, *i* plenison la pluralul masculinelor, diftongul *ea* în tipul *leage*, *-u* final în *omu* și

facu, en în *cuvente*, africata *dz*, distincția *r- rr*, palatalizarea labialelor (fenomen străvechi, după Hasdeu) etc.

Întrebările de gramatică se referă la repetarea după verb a pronumelui conjunct ca obiect direct sau indirect (*I-am văzut-l, i-am datu-i*), la construcțiile de aparent dezacord de tipul *oamenii merge* și la formele de plural ale substantivului *mână*.

Întrebările de lexic cer întocmirea unor liste de terminologie locală privind cele mai variate aspecte ale universului vieții omului simplu: fauna, flora, mineralele, conformațiile naturii, fracțiunile timpului, ocupațiile, uneltele, jocurile, cântecele, relațiile sociale etc. Aproape fiecare întrebare de lexic îmbrățișează larg un întreg domeniu terminologic, ca de exemplu: „cum se numesc deosebitele unelte sau scule de plugărie?” ori „cari sînt pe acolo cuvintele privitoare la ciobănie, bunăoară felurile de locuință ciobănească, uneltele obicinuite de cătră ciobani, vorbe despre pășiune, despre brînzeturi și lăpturi cu felurile lor și cu chipul de a le face?”

În sfîrșit, ultima parte de întrebări se referă la viața psihică a poporului, adică la superstiții, credințe, obiceiuri, tradiții, legende, sărbători, astronomie populară etc. Și aceste întrebări vizează conservatismul formelor vechi de manifestare spirituală a poporului.

Prin chestionarul său, cu o tematică atît de vastă, Hasdeu preconiza o explorare aproape radicală a limbajului popular și a folclorului (în sensul larg al termenului), care nu putea fi realizată decît cu ajutorul unor corespondenți culti (preoți și învățători), născuți și trăiți în sate sau în tîrguri, vorbitori atît ai graiurilor locale cît și ai limbii literare, familiarizați cu îndeletnicirile rurale și adînc cunoscători ai vieții spirituale populare. Hasdeu a presupus la corespondenții săi capacitatea de a distinge ei singuri între ceea ce este local și ceea ce este general popular sau literar. Rezultatele acestei anchete, însumînd un material imens, se păstrează, după cum se știe, la Academia Română și sînt valorificate de lexicografii de astăzi. Materialul folcloric și etnografic, excepțional de interesant, își așteaptă încă cercetătorii și editorii.

O caracteristică de seamă a *Etymologicului* este apelul permanent la datele dialectologiei. Afară de faptele materiale de grai, multe dintre ele înregistrate și în atlasele și monografiile ulterioare, în paginile acestei opere sînt puse și, uneori, bine soluționate, problemele teoretice fundamentale ale dialectologiei noastre. Astfel, încă înainte de Densusianu, Hasdeu a stabilit identități lingvistice între bănățeni și istroromâni (v. *Bănat*), arătînd că aceștia din urmă au emigrat din zona de vest a teritoriului dacoromân (idee emisă încă din 1872, în introducerea la *Vocabularul istriano-român* al lui Ion Maiorescu, publicat de Hasdeu în *Columna lui Traian*).

Tot el a arătat că la venirea ungurilor o ramură de români din vest a fost împinsă spre Moravia și că absența elementelor ungurești din dialectele populației românești din sudul Dunării e o dovadă că aceasta, la începutul mileniului nostru, se desprinsese deja de trunchiul român comun. Reconstrucția românei comune poate fi realizată numai prin comparație interdialectală.

De asemenea, Hasdeu a relevat asemănările mari între graiurile din Banat și cele din Moldova: „Există alte puncturi, vocalice, consonantice și chiar morfologice, în cari graiul bănățenesc se întîlnește cu al moldovenilor, ca și cînd moldovenii, în specie cei de la nord, ar fi o veche migrațiune de la Timiș prin țara Crișului și prin Maramurăș, contopită apoi în Moldova de mijloc cu un curent sudic oltenesc” (v. *Bănat*).

Din *Dicționar* rezultă și concepția lui asupra repartiției dialectale a dacoromânei, concepție care corespunde, în linii generale, cu a dialectologilor de astăzi. Se observă ușor că

localizările cele mai frecvente ale termenilor regionali (cuvinte-titlu sau sinonimele acestora), ale unor sensuri secundare și construcții sintactice, ori ale particularităților fonetice se fac la graiurile din Moldova, Muntenia, Oltenia, Banat, Munții Apuseni și, mai rar, din Maramureș, ariile principalelor noastre unități dialectale corespunzând, în general, provinciilor istorice românești. Subdialectul din Banat este descris complet (după Enea Hodoș, *Poezii populare*, Caransebeș, 1892, p. 3-9). De vorbirea bănățenilor și a motilor s-a ocupat și în lucrări special consacrate acestora. În cuprinsul diverselor articole din *Dicționar*, particularitățile celorlalte graiuri sînt răspîndite cu dărnicie. Referirile la vorbirea din Oltenia sînt de o frecvență frapantă. Buzuindu-se pe comunicările corespondenților, autorul localizează elementele regionale cu cea mai mare exactitate, mergînd de multe ori pînă la indicarea precisă a satului în care apar, face distincții de grai pe sexe, pe generații, pe pături sociale sau culturale, ca și cum s-ar conforma rigidității științifice impuse de procedeele anchetelor dialectale directe de astăzi. De exemplu răspîndirea fenomenului palatalizării labialelor, pe care îl urmărește în detalii pe baza răspunsurilor la chestionar, se înfățișează în paginile lui Hasdeu (vol. III, sub *B*) întocmai ca pe o hartă de atlas. În întregul *Dicționar* sînt nenumărate elementele de limbă, vechi sau noi, ca și cele de folclor și de etnografie, care, prin trăsăturile regionale care le marchează, se pretează la cartografiere.

Cu titluri aparte, figurează în *EMR* și cîteva cuvinte din dialectele sud-dunărene, cuvinte de origine latină și presupuse ca generale în româna comună, de ex. arom. *abeare*, (*d*-)*adun* adv., *amăreață*, *alunariu*, *bană* (care nu e latin, cum crede Hasdeu, ci albanez tîrziu) etc. În cuprinsul articolelor consacrate mai ales cuvintelor fundamentale, sînt trecute și formele aromâne și istroromâne (de ex. sub *abat*, *acaț*, *acopăr* etc.).

De asemenea, corespondentele sudice sînt invocate ori de cîte ori e nevoie pentru explicarea evoluțiilor fonetice, gramaticale sau semantice, ori pentru reconstrucția unei forme în româna comună. Numărul acestora este, în tot *Dicționarul*, foarte mare, ceea ce înseamnă că autorul a avut în vedere din capul locului elementul popular (mai ales latin) comun tuturor ramurilor de români.

Un alt sector al vocabularului care a atras de timpuriu atenția lui Hasdeu îl formează numele proprii.

În repetate rînduri el a stăruit asupra importanței acestora pentru istorie. În *EMR*, numele proprii care reprezintă cap de articol sînt în număr de circa două sute, repartizate aproximativ egal la cele două mari grupuri esențiale: nume de persoane și toponimice.

Se întîlnesc nume de familii ilustre și de personalități remarcabile din istoria noastră (*Arbure*, *Balș*, *Basarabă*, *Bașotă*, *Bălăceanu*, *Bălcescu*, *Băleanu* etc.), nume de familie și de botez extrase din documente vechi, nume biblice, nume de persoane legate de mituri, de credințe populare străvechi, religioase sau păgîne, nume de sărbători populare, de personaje din producțiile folclorice (basme, legende, descîntece, vrăji) etc. Iată cîteva dintre acestea: *Adam*, *Aguş*, *Aghiuiță*, *Albul*, *Aleodor*, *Aleargă-cale*, *Alexie*, *Alimoș*, *Alion*, *Andrea*, *Andrei*, *Antănăsii*, *Arap-Alb*, *Sfîntu-Așteaptă*, *Avestița*, *Avram*, *Baba-Novac*, *Barbă-Cot* etc.

Din toponimie, remarcăm nume de sate (*Adunați*, *Afumați*, *Alexeni*, *Alimpești*, *Amara*, *Atîrnați*, *Averești*, *Avrig*, *Băbeni*, *Băița*, *Băiști*, *Băjești*), de tîrguri și orașe (*Abrud*, *Agiud*, *Aiud*, *Arad*, *Azuga*, *Bacău*, *Baia*, *Băilești*), de provincii (*Ardeal*, *Bănat*), de țări și continente (*Agem*, *America*, *Anadol*, *Aravia*), de mînaștiri (*Agapia*, *Agafion*, *Arnota*, *Aron-Vodă*), de rîuri (*Amaradia*, *Ampoi*, *Argeș*, *Arieș*, *Bahlui*) etc.

Din seria numelor proprii înregistrate în *Dicționar* fac parte și cele care denumesc titlurile unor cărți religioase sau populare: *Apostol*, *Acatist*, *Alexandria*, *Arghir*. Aceste nume prilejuiesc autorului întinse discuții despre cele mai vechi texte bisericești sau despre circulația cărților populare.

Lista numelor proprii depășește cu mult cifra dată mai sus dacă ținem seama că numeroase altele apar în cuprinsul articolelor numelor comune de la care s-au format. De exemplu sub *bade*, *badiu*, *bălan*, *barză*, *barbă* etc. sînt notate și numele de persoană provenite din acestea, după cum sub *albină*, *babă*, *baci*, *bade*, *baltă*, *bahnă* etc. apar și numele de localități denumite astfel sau derivate de la ele.

Lista crește încă dacă adăugăm numele de familie provenite din nume de botez și tratate sub titlurile acestora din urmă, precum și numele de locuri formate din nume de persoane și prezentate laolaltă (de ex. *Adamescu*, *Adamoiu*, *Adamache*, *Adamești*, *Adam* etc.).

Unele nume proprii reprezintă de fapt titlurile unor lungi articole de istorie românească, cu investigații stăruitoare în documente și texte vechi. La numele de persoane de exemplu, se întocmesc adesea arbori genealogici (*Baș*, *Bălăceanu*), se insistă asupra poziției sociale, politice, culturale a persoanelor respective (voievozi, dregători, conducători de oști, mari boieri), asupra implicațiilor acestora în desfășurarea unor evenimente din istoria națională (*Basarabă*, *Băleanu* etc.). La cele aparținînd folclorului și etnografiei, se descriu diferite obiceiuri, credințe, practici populare străvechi sau se studiază personajele, se urmăresc motivele în filiația sau interferența lor, se presupun influențe. Comparațiile și asocierile se bazează pe cunoștințe vaste asupra folclorului și mitologiei popoarelor vecine sau romanice, nordice, orientale, ca și a mitologiei lumii antice.

Nu mai puțin importante sînt numele legate de sate, orașe, mînăstiri, provincii, care, de asemenea, sînt cercetate în contextul istoriei, arătîndu-se rolul pe care acestea l-au jucat în dezvoltarea economică, politică și culturală de-a lungul secolelor. Despre *Bacău* de exemplu, se scrie că pe la 1400 era un oraș deja întemeiat, în plină înflorire sub Alexandru cel Bun, că fusese reședință domnească și apoi episcopală, oraș comercial și punct de vamă. La mînăstirea *Agapia*, fondată în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, se aflau – zice Hasdeu – „o mulțime de manuscrise slave și românești, unele foarte interesante.”

Exemplele de acest fel se pot înmulți.

De un interes excepțional pentru istorie sînt și unele nume comune. Astfel *ban*⁽¹⁾ este un veritabil studiu asupra istoricului *băniei* oltenești, *ban*⁽²⁾, o istorie a numismaticii noastre, *baștină*, un întins articol despre dreptul feudal din Țările Române etc.

Potrivit concepției că *Dicționarul* trebuie să înregistreze toate elementele limbii, au fost incluse și articolele consacrate morfemelor lexicale derivate. Introducerea unui număr relativ mare de sufixe este un prilej pentru autor de a stabili etimologia a numeroase cuvinte care se ordonează în serii de derivate unitare. Sînt tratate sub titluri separate sufixele: *-ac*, *-achi*, *-aci*, *-ădia*, *-ag*, *-ai*, *-ală*, *-ame*, *-an*, *-ar*, *-are*, *-ăreț*, *-arișă*, *-astru*, *-aș*, *-at*, *-atec*, *-aț*, *-ău*. Procedul de cercetare a sufixelor nu diferă, în esență, de al lingviștilor de astăzi. Hasdeu precizează etimologia și valorile sufixelor, deosebește cuvintele moștenite sau împrumutate, cu care ni s-a transmis sufixul, de cele derivate pe teren românesc, separă cuvintele derivate de cele a căror finală se identifică fonetic cu sufixul, categorisește semantic și morfologic cuvintele care stau la baza derivatelor, face aprecieri asupra productivității sufixelor, observă variantele (de ex. *-er* în *săbier*, *pivnicer* este

variantea lui *-ar*). Exemplele aduse în discuție sînt în număr considerabil, ceea ce dovedește că Hasdeu nu a minimalizat posibilitățile limbii noastre de a-și crea cuvinte noi prin mijloace interne.

În afară de sufixele examinate în articole speciale, multe altele sînt expuse la cuvintele derivate sau la cele care au la finală un segment identic din punct de vedere fonetic cu un sufix. De exemplu, sub *baniță* amintește de suf. *-iță*, sub *bașardină*, de suf. *-ină*, sub *Bașotă*, de suf. *-otă*, obișnuit la nume de familie, sub *băboi*, de suf. augmentativ *-oi*, sub *Băcilă*, de suf. *-ilă*, frecvent la nume de persoane (*Bușilă*, *Bădilă*, *Frățilă*, *Murgilă*, *Zorilă*). Despre suf. *-ză* (v. *Barba-Cot*), comparabil cu alb. *-zë*, afirmă că e moștenit de la daci, în cuvinte ca: *pupăză*, *coacăză*, *spetează*, *cinteză*, *spînz*, *mînz*. De origine autohtonă consideră și sufixele *-ac* (cu probabilitate), *-oma* (în *avaloma*, *avidoma*, *hojma*), *-man*.

Trebuie adăugat, în sfîrșit, că la numeroase cuvinte-titlu întocmește lista derivatelor formate din acestea, ca de exemplu seria de diminutive a lui *bade*, derivatele onomastice constituite pe baza numelui de persoană *Bale*, familia de cuvinte a lui *bară* etc.

În concluzie, Hasdeu a realizat în *Etymologicul* său o operație de sinteză asupra formării cuvintelor, pornind de la elementul formal comun seriilor de derivate. Fără îndoială că dacă opera ar fi fost completă am fi avut, încă de atunci, un veritabil tratat de formare a cuvintelor în românește.

Ca prefixe sînt înregistrate: *ac-*, *ad-*, *arhi-*, *baș-*. Sub *ac-* tratează reflexele românești ale deicticului latin *ecce-* (*eccum*) în: *acel*, *acest*, *acum*, *acătare*, iar sub *ad-* urmărește compusele cu lat. *ad* moștenite: *afum*, *alung*, *adaog*, *adun*, *adevăr*, *adăpost*. *Arhi-* și *baș-* sînt pseudoprefixe. Cel dintîi, de origine neogreacă, apare în titulatura ierarhică bisericească (*arhiepiscop*, *arhipăstor*) și la superlativul unor adjective (*arhiplin*), celălalt, de proveniență turcă, dispărut de multă vreme, denumea ranguri boierești în statul feudal (*baș-ciohadar*, *baș-ceauș*).

În *EMR* figurează și circa 120 de cuvinte compuse, unele tratate ca cuvinte-titlu, iar altele în cadrul articolelor elementelor componente de bază, la locul lor alfabetic făcîndu-se numai trimiterea. Cele mai multe sînt locuțiuni adverbiale populare sau arhaice, constituite dintr-un substantiv sau adverb și prepoziția *a* sau *d(e)-a*: *a-timp*, *a-mînă*, *a-mijloc*, *d-a mirarea*, *de-a surda*, *d-a ruptul calului*, *a-ochi* etc. Dintre substantive, mai frecvente sînt denumirile botanice: *asudul-calului*, *aiul-șarpelui*, *aiul ursului*, *aiul-cioarei*, *acriș-pășăresc*, *barba-împăratului*, *barba-lui-Aron*, *alună-de-pămînt*, sau folclorice și mitologice: *Aleargă-cale*, *Agerul-pămîntului*, *Baba-Coaja*, *Statu-palmă-barbă-cot*, *argint-viu*, *apă-moartă*, *apă-vie*.

Sînt de remarcat și cîteva compuse verbale arhaice cu *ainte* (calcuri efectuate în limba textelor vechi): *ainte-apuc*, *ainte-pomenesc*, *ainte-pun*, *ainte-văd*, interjecția *araca-n de mine* și altele.

Numărul compuselor e mult mai mare dacă luăm în seamă și pe cele care apar sub titlurile cuvintelor simple și au la inițiala primului element component alt sunet decît *a* sau *b*. De exemplu, la *babă* figurează și nume de plante ca: *dinții-babei*, *colțul-babei*, *urechea-babei* etc.

Lista de cuvinte a *EMR* pune o problemă specială în legătură cu omonimele. Cele distinse prin etimologie sînt date în articole separate, ca de exemplu *ar* (verb, sufix și pers. a III-a sg. *a* vb. auxiliar *avea* la optativ), *acaț* (substantiv și verb), *acar* (în *acar-că*, *acar-ce* și subst.), *ad* (prefix și substantiv învechit).

Regula este extinsă și la valorile gramaticale, uneori și semantice, ale aceluiași cuvânt. De exemplu *abanos* formează două articole, ca substantiv și ca adverb, *adînc* figurează sub patru titluri, ca adjectiv, adverb, substantiv și verb, *Adam* e tratat de trei ori, ca nume biblic și mitologic, ca nume de persoană și ca toponimic, *apăs*, de două ori, ca verb și ca substantiv, *aprins*, de trei ori, ca adjectiv și ca substantiv (de două ori, cu sensuri diferite). Substantivul *albeață* apare sub patru titluri, după sensurile deosebite, *apă* este de șase ori cap de articol (plus un plural *ape* și șapte compuse pe baza lui *apă*). Exemplele de acest fel sînt nenumărate.

Sînt însă și cazuri cînd această separație nu se face: *adevărat*, ca adj. și adv., reprezintă un singur cap de articol (dar adj. și adv. *adevăr* sînt separate).

Procedeul de tehnică lexicografică de a constitui mai multe articole pentru același cuvînt în funcție de apartenența lui la clase morfologice diferite sau în funcție de accepțiunile terminologice deosebite (nume comun, nume de persoană, topic, tehnic), nu trebuie considerat o limită a *Dicționarului*. Hasdeu urmărește modalitatea internă de îmbogățire a vocabularului atît prin schimbarea clasei gramaticale cît și prin interferența sectoarelor lexicale, în special a terminologiilor tehnice. Aceste false omonime sînt legate între ele prin indicația cifrică de la umărul sîng al titlului și prin trimiterile pentru etimologie și pentru numeroase precizări de descriere la cuvîntul de bază. De exemplu la *arici*⁽¹⁾ „hérisson” se arată că din el descind și cele opt înțelesuri secundare (numerotate de la 2 la 9), care formează titluri aparte, fiind însoțite și de trimiterea la sensul fundamental. La adjectivul *apoi*, din limba veche, se explică proveniența lui din adverbul *apoi*, amîndouă cu titluri separate. Aproape în toate cazurile similare Hasdeu procedează în felul acesta, încît cuvintele în discuție nu apar izolate nici gramatical, nici semantic, nici etimologic.

De aceea, obiecția că prin acest procedeu s-ar fi încălcat principiul istoric în organizarea materialului lexical nu este de loc întemeiată. Întotdeauna cititorului i se oferă suficiente elemente pentru a-și imagina locul exact pe care-l ocupă cuvîntul în cadrul familiei din care face parte.

E potrivit să facem aici o observație specială în legătură cu cantitatea de cuvinte din *EMR*. Din cauza absenței neologismelor, aceasta este, evident, mai redusă față de volumul celor înregistrate în dicționarul lui Pușcariu. Lista totală e însă mult mai mare dacă avem în vedere faptul că în *Etymologicum*, operă de lexicologie în primul rînd, sînt numeroase cuvinte care nu formează cap de articol dar, referindu-se la cele din titlu prin sinonimie, antonimie, etimologie, derivare, asociere contextuală etc., sînt supuse unor discuții atît de largi încît depășesc simplul rol de definire și explicare a celor din titlu. De exemplu sub *an*⁽¹⁾ autorul discută și pe *văleat* și pe *mulțumesc*, sub numele propriu *Ana* cercetează și pe *Buziana*, la *apă-vie* urmărește pe larg și pe *apă-vioară*, la *apoi* aprofundează și pe *înapoi*, sub *ba* explică și pe *bai*, sub *baieră*, pe *pajură*, *talisman*, *dezbara*, sub toponimicul *Băiști* vorbește, cu citate din cronici, și de numele de persoană *Bainski*, la *baștină* se ocupă și de *ohabă* și *uric*, la *batal*, de *vătui* și *bătălău* etc.

Ne întîmpină, de asemenea, o cantitate impresionantă de cuvinte explicate numai etimologic, ca analogie pentru particularitățile evoluției fonetice, gramaticale și semantice ale cuvintelor-titlu, ori ca exemplificare a unui tip de derivare. Astfel la suf. *-ăiesc* (la pers. I sing. a indicativului prezent a verbelor în *-ăi*) se înșiră peste optzeci de verbe, iar la *-an* se dau peste cincizeci de derivate cu acest sufix. O dată cu etimologia lui *andrea*⁽²⁾, se notează și proveniența cuvintelor *ibric*, *ibrișin*, *surcea*, *vergea*, *ac*, *sulă*, *igliță*, *mătreață*, *mătură*, *țandără*, *șindrila*, bg. *guberka*.

Prin urmare, lăsînd deoparte sinonimele (și alte cuvinte) folosite exclusiv pentru definiție, putem spune că totalitatea celor discutate, integral sau numai parțial, este copleșitor de mare. Hasdeu recurge la acest material lexical imens potrivit concepției sale de a studia cuvîntul-titlu în multiplele relații pe care acesta le contractează cu alte cuvinte.

Trecînd acum la examinarea structurii¹ articolelor din *Etymologicum*, trebuie arătat mai întîi că a supune redactarea lui Hasdeu unei analize minuțioase în spiritul exigenței tehnicii lexicografiei de astăzi contravine intenției lui de a realiza cu acest dicționar „cartea de lectură cea mai răspîndită, cea mai atrăgătoare”, eliberată de laconismul abreviațiilor, de stilul tehnicist al dicționalelor obișnuite, o carte în care faptele de limbă să fie și un prilej de a discuta despre întregul *traie*, *trecut* și *prezinte*, al poporului. „Orice cuvînt – zice Hasdeu – oglindește un lucru, o ființă, o idee, o datină; aceste lucruri, aceste ființe, aceste idei, aceste datine, cu m-am încercat și mă încerc a le apuca cîne-cînește din ieri și din astăzi al poporului român; dar, pentru ca ele cu adevărat să nu fie pierdute, pentru ca să poată rodi cu înbelșugare în brazdele cele adînci ale zilei de mîine, mă tem a le da seci, sarbede, retezate, ci m-am silit și mă voi sili a le aduce palpitînde de viață pe ogorul neamului românesc” (II, p. XVIII).

Prin urmare, opera aceasta trebuie judecată prin ea însăși, ca un caz unic în istoria dicționalelor. Raportarea ei la alte lucrări lexicografice este, din multe puncte de vedere, nu numai nemotivată, dar și inefficientă. Aglomerarea de fapte extralingvistice nu este o „lacună” a *Dicționarului*, ci un *scop* pe care, cu toată conștiința, Hasdeu l-a urmărit printr-o muncă titanică și o nemaiîntîlnită pasiune.

Libertățile mari pe care autorul și le-a îngăduit în organizarea materialului lingvistic propriu-zis concordă întru totul cu modul de înfățișare a abundenței de elemente extralingvistice (istorice, folclorice, etnografice etc.).

Dacă spațiul rezervat unor cuvinte este mai mare decît cel impus de gradul lor de importanță în practica propriu-zisă a comunicării, faptul se justifică prin criterii cu totul particulare: etimologia, greu de soluționat, a cuvintelor respective, importanța lor excepțională în folclor, în istorie, în mitologie etc. Era, oare, mai utilă definiția strict lexicografică a *basmului*, urmată de cîteva citate și de etimologie, care încheiau articolul, decît excelentul studiu de folclor pe care autorul îl elaborează în cele aproape șaizeci de coloane sub pretextul acestui cuvînt-titlu? Și apoi, cercetarea caracteristicilor, a speciilor etc. ale basmelor nu pornește de la elementele care definesc noțiunea ca atare?

Ordinea în care sînt dispuse părțile constituente ale articolelor este una din manifestările concepției de organizare liberă a materialului lexical. Astfel, partea etimologică, tratată de obicei la sfîrșitul articolului, în multe cazuri este elucidată către începutul lui. Definirea cuvîntului se face nu numai imediat după traducerea în franceză, ci, de multe ori, după sinonime sau între citate. Alteori se ignorează cu totul, rămînînd în seama corespondențelor franceze, a sinonimelor sau a citatelor. Nici echivalențele sau opozițiile semantice nu au un loc stabil.

S-ar spune că numărul variantelor este foarte restrîns ținînd seama numai de cele care apar îndată după titlu: *bariz* (și *bariș*, *barij*), *basn* (și *basnu*, *basnă*), dar în cuprinsul articolelor sînt menționate numeroase altele, încît lista totală nu e deloc săracă: *bașca* (în art. și *bască*), *bazaconie* (în art. și *bezaconie* și *bozocoane*), *băcuiată* (în art. și masc.

¹ Observații prețioase la Mircea Seche, *Activitatea lexicografică a lui B. P. Hasdeu*, în vol. *Șchiță de istorie a lexicografiei române*, II, Ed. Științifică, București, 1969, p. 9 ș. u.

băcuieș), *bălmăjesc* (în art. și *bălmăgesc*), *băltag* (în art. și *baltag*, *baltac*), *antihîrț* (și *antehrîst*, *antihîrstu*, *antehîrs*, *antihîrs*), *aori* (și *aoria*, *aoare*), *apărător* (și *apărătoriu*), *arbure* (și *arbor*) etc.

Partea explicativă a *Etymologicului* atrage atenția în primul rînd prin bogăția de sinonime. Acestea au rostul de a completa sau chiar de a suplini definiția cuvîntului-titlu. Seriile sinonimice sînt uneori foarte lungi, ca de exemplu la *bandrăbură* „cartof”, unde se înșiră, după Barcianu, 16 echivalențe semantice regionale, ori la *bahorniță* „femme depravée”, la care se citează, după *Opincaru* a lui Jipescu, 22 de sinonime.

Adeseori se fac mențiuni privitoare la răspîndirea teritorială a sinonimelor, la originea, frecvența și valoarea lor stilistică. Autorul insistă mereu și asupra diferențelor de nuanță dintre sinonime și cuvintele-titlu. De pildă, *băcsăilă* e sinonim cu *băcsai* și *băcsăios*, dar se precizează că are „o nuanță mai ironică datorită sufixului intensiv *-ilă*”. La *bădiță* notează: „deminutiv din *bade*, mai desmierdător decît *bădică* și mai puțin decît *bădișor*, *bădiță* este mijlociu între amîndouă”. Despre *bihă* spune că e „sinonim cu *tăgadă*, dar cu un înțeles mai puțin general”.

În concurența dintre ele, unele sinonime dispar din limbă, cum s-a întîmplat cu *pănură*, alungat de *aba*, care, la rîndul său, cedează sub presiunea lui *dimie* (v. *aba*), sau cu *băiestrar*, cuvînt vechi, pe care l-au înlocuit *rîndaș* și *rîndaș de bucătărie*.

Cu frecvența unui adevărat procedeu, Hasdeu alege citate, mai ales de limbă veche, în care cuvîntul din titlu să figureze alături de sinonimul său. *Asupreală*, de exemplu, apare, pe rînd, în același context cu *strîmbătate*, *nevoie*, *năpaste*, *dodeială*, *nădușeală*, *armășie*, *împresurare*, cu care raportul de sinonimie e mai apropiat sau mai depărtat.

Celebra teorie a circulației cuvintelor, formulată de Hasdeu pentru prima oară în istoria lingvisticii, îl reprezintă ca promotor al metodei statistice aplicate astăzi în cercetarea limbii. Elaborarea acestei teorii, a „limbii în circulațiune”, cum o numea Hasdeu însuși, a fost determinată de statistica lexicală pe origini întocmită de Cihac și înfățișată în prefața dicționarului său etimologic. Potrivit acestei statistici, numărul extrem de restrîns al elementelor latine din vocabularul românesc (1/5 în raport cu 2/5 slave, 1/5 turcești și 1/5 de alte origini) intra în contradicție evidentă cu caracterul general latin al gramaticii. O statistică asemănătoare întocmise pentru engleză, în 1841, Thommerel, pe baza dicționarului lui Robertson, constatînd că elementele romanice sînt aproape de trei ori mai numeroase decît cele germanice. De aici nu trebuie trasă concluzia, susține Hasdeu, că engleza nu ar fi limbă germanică, după cum statistica lui Cihac nu trebuie să conducă la ideea că româna nu ar fi limbă romanică. Un cuvînt este cu atît mai bogat cu cît are o putere circulatorie mai activă și o bogăție semantică mai mare. În utilizarea concretă a limbii, un cuvînt polisemantic conține ca atîtea cuvinte cîte sensuri are; de asemenea, diferențele de frecvență dintre cuvinte determină distincțiile valorice dintre ele. În engleză, elementele germanice, iar în română elementele latine sînt cele care au o importanță covîrșitoare față de cele romanice, respectiv slave ori de alte origini. Hasdeu nu contestă, deci, faptul că în română sînt multe cuvinte nelatine întrebuințate frecvent, dar în comparație cu cele de origine latină acestea sînt totuși în număr redus: „Negreșit, slavismele la români și chiar turcismele nu sînt puține; în *circulațiune* însă, adecă în activitatea cea vitală a graiului românesc, în mișcarea cea organică, ele se perd aproape cu desăvîrșire față cu latinisme” (I, p. LII).

Fără să nege rezultatele statisticii lui Cihac¹, Hasdeu a dovedit însă în polemica sa cu acesta că fizionomia reală a vocabularului se cunoaște numai printr-o statistică a unităților lexicale diferențiate prin valoarea de circulație. El a intuit astfel existența fondului principal lexical, constituit din cuvintele cele mai importante și de cea mai mare frecvență în vorbire. Acestea sînt, în română, în mare majoritate, de origine latină.

Cercetările statistice ulterioare întreprinse cu metoda descoperită, în esență, de Hasdeu îi dau dreptate întru totul. Astfel, în 1942, D. Macrea a arătat că în limba poeziilor antume ale lui Eminescu elementele latine apar în procent de 48,68%, cu o circulație de 83%, pe cînd cele slave în procent de 16,81%, cu o circulație de numai 6,93%.² Mai tîrziu, Al. Graur a dovedit că în fondul principal de cuvinte al românei procentul de elemente latine întrece aproape de două ori și jumătate pe al celor de proveniență slavă.³

Concepînd limba ca un sistem, „un tot armonios în care toate se află în cea mai strînsă corelațiune” (I, p. XLIV), Hasdeu a extins „principiul circulațiunii” la toate domeniile limbii: „Pretutindeni în lingvistică – scrie el – un ingredient întrebuițat de 4 sau de 6 ori în intervalul d are o valoare utilă dublă sau triplă decît un ingredient identic întrebuițat numai de 2 ori în același interval d . În acest mod, 100 de ingrediente, utilizate fiecare numai cîte 1 dată pe zi, valorează mai puțin decît 25 ingrediente utilizate fiecare de cîte 5 ori” (I, p. LVI).

Remarcabile sînt observațiile lui privind *frecvența* și *distribuția* fonemelor, intuind astfel unele teze fundamentale ale lingvisticii structurale contemporane⁴: „La români sonul r [...] se repetă cel puțin de 15 ori la fiecare 100 de consoane. Putem oare să-i dăm aceeași valoare ca lui h , întrebuițat de vro 2 ori la 150 de consoane? Ba chiar toate guturalele și palatalele la un loc: $h, k, g, \square [= k']$, g și j , deși sînt 6 la număr, totuși circulează în limba română mai puțin decît singurul r .

Să presupunem un moment că circulațiunea lui j ar fi la noi tot așa de deasă ca a lui r , încît să se zică cu drept cuvînt: $1j = 1r$; atunci însă tipul fonologic al graiului românesc ar fi cu desăvîrșire altceva, fără nici o asemănare cu ceea ce este astăzi. În circulațiune dară și iarăși în circulațiune se oglindește fața cea fonică, ca și cea gramaticală, ca și cea lexică a unei limbi” (I, p. LV-LVI).

Aceste idei, de o puternică originalitate și de importanță capitală pentru studierea limbii, sînt aplicate mereu la faptele înregistrate în *Dicționar*. Deseori se indică circulația activă a unor cuvinte, sensuri, forme și construcții sintactice, în opoziție cu prezența pasivă în limbă a altora, se precizează zonele dialectale, stilurile, aspectele limbii sau tipurile de texte în care circulă frecvent elementele discutate, se stabilesc proporții în legătură cu frecvența sinonimelor, se urmărește distribuția, în anumite poziții contextuale, a unor foneme, în general se încearcă, în limita informațiilor de care dispune autorul, stabilirea poziției în sistem a faptelor de limbă potrivit capacității lor de circulație. Iată cîteva

¹ Mircea Seche, *op. cit.*, I, p. 107, efectuînd un control al acestor rezultate, arată că sînt inexacte, că nu reflectă situația etimologică reală înfățișată în dicționar. Elementele latine sînt peste 45% din termenii înregistrați, pe cînd cele slave, sub 35%.

² D. Macrea, *Circulația cuvintelor în limba română*, în *Transilvania*, anul 73 (1942), nr. 4, p. 268-288; vezi și *Probleme de lingvistică română*, Ed. Științifică, București, 1961, p. 40-41.

³ Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, Ed. Acad. R.P.R., București 1954, p. 48-59.

⁴ Cf. Al. Rosetti, *Bogdan Petriceicu-Hasdeu și studiul limbii române*, în *Limba română*, XII, 1963, nr. 5, p. 461.

exemple. La cuvîntul *bade*, popular prin excelență, notează că în volumul de doine și strigături al lui Jarnik și Bîrsanu ne întîmpină de „peste 150 de ori, afară de formele cele diminutive”, iar la *asemenia* menționează că apare de patru ori într-o fabulă de Donici. Pornind de la un fragment din *Legenda Sfintei Vineri* (editat în *CB*, II, 154), constată că frecvența pronumelui *acel* este mult mai mare decît a lui *acest*: „În adevăr, în gura poporului circulațiunea lui *acel* cu diferitele lui variante față cu circulațiunea lui *acest* cu variantele lui este cam de 7 cătră 3 și poate chiar mai mare. E de observat, în treacăt, că la Plaut *ecc-illum* (= *acel*) ne întîmpină de vro șapte ori, pe cînd *ecc-istum* (= *acest*) abia dacă va fi de vro două” (v. *acel*).

Frecvența superioară a lui *acela* (cu *-a* deictic) în comparație cu *acel* este explicată prin preferința românei de a postpune pronumele adjectiv față de nume: „în graiul românesc însă, fiind o tendință foarte pronunțată de a postpune elementele pronominale, de aci urmează că circulațiunea lui *acel* e rară în comparație cu a lui *acela*. În limba veche *acela* uzurpă adesea locul lui *acel* pînă și denaintea numilor” (v. *acel*).

Chiar la începutul *Dicționarului* (sub *a*), Hasdeu arată că în română numărul cuvintelor care încep cu *a-* este extrem de mare în raport cu alte limbi, ocupînd „materialmente a zecea parte din întregul vocabular”. Observă, în continuare, că, din 135 de cuvinte dintr-un scurt fragment din Cantemir, 19, deci circa 1/7, au *a-* la inițială, iar din totalul de 79 de cuvinte dintr-un text din Jipescu, 15 încep cu *a-*, adică mai bine de 1/5.

Despre cuvintele cu *b-* la inițială afirmă că majoritatea lor sînt „de origine turanică și de cea slavică”, circulînd rar în română. „Cuvintele curat latinești [cu *b-*], în genere foarte circulătoare, [...] formează abia vro cincizeci de familii. Inițialul *b-* este sărăcăcios atît în vocabularul latin cît și-n cele romanice occidentale; la români însă el este bogat prin mulțimea elementelor străine, unele foarte trebuincioase” (sub *b*).

Metoda cercetării frecvenței și distribuției fonemelor în diferite poziții ale contextului, pe care Hasdeu a intuit-o așa de clar, este larg folosită astăzi în fonologie.

De cele mai multe ori, observațiile privind circulația unui cuvînt, a unui sens, a unei construcții sintactice se reduc la aprecieri generale. Termeni de calificare ca *rar*, *des*, *răspîndit*, *cunoscut*, *întrebuînat*, *frecvent*, *circulător* etc., precedați de adverbe de comparație, apar permanent în paginile operei. Astfel, aflăm că *bădiu* e „mai rar” în circulație decît *bade*, că *barac*, termen de vînătoare, „pare a fi foarte răspîndit”, că *acău* e un „cuvînt aproape necunoscut” în Moldova și în Muntenia, că *acia* e mult mai des decît *aci*, că *acresc* e o „vorbă rar întrebuitată” fiind înlocuită prin „compusul năcesc”, că *balegă* e foarte frecvent în *Biblia* de la 1688 spre deosebire de alte texte vechi, că verbul *a băga* determinat de un complement cu *la* e mai rar decît determinat de complementul cu *în* etc. Despre arhaismul *acicea* adv., foarte frecvent în textele din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, notează că „ar fi anevoie a reproduce măcar a zecea parte de prin pasagele care îl conțin”. Exemple de acest fel pot fi date încă nenumărate. Toate dovedesc din plin că Hasdeu, nu numai că a formulat teoretic „principiul circulației” în limbă, ci a fost și preocupat în permanență, în cursul elaborării *Etymologicului*, de a aplica practic, la toate compartimentele limbii, geniala sa descoperire.

Hasdeu nu și-a impus norme lexicografice unice, pe care să le aplice cu consecvență în tratarea întregii materii a *Dicționarului*. Articolele sînt organizate în mod foarte diferit unele de altele, în funcție de aspectele particulare ale cuvîntului care trezesc interesul special al autorului. La unele articole accentul cade pe etimologie, la altele pe valorile semantice sau pe diversitatea morfologică, a combinațiilor sintactice, ori a asocierilor con-

textuale, la altele pe raporturile de sinonimie, antonimie etc., pe bogăția de expresii, locuțiuni, proverbe, pe frecvența în textele vechi, pe fapte extralingvistice etc. De exemplu, la *aghiuță*, Hasdeu urmărește în special etimologia cuvântului, pe *agonisesc* îl studiază în raport cu sinonimele *cîștig*, *dobîndesc*, *capăt*, la *agru* stăruie asupra întrebuirii lui în textele arhaice, la *aguridă* îl interesează prezența cuvântului într-un proverb, la *agust* accentul cade pe deosebirea față de literarul *august*, *Agachi* atrage atenția prin expresia *înghite*, *Agachi!*, *afum* e deosebit, prin citate, de *fumeg*, și, ca și numele topic *Afumați*, îndreaptă interesul spre practica *afumării* contra ciumei.

Articolele mai lungi sînt tratate de obicei pe secțiuni, spațiul fiecăreia fiind determinat de asemenea de anumite preferințe ale autorului. Cele patru secțiuni ale lui *apă*, de exemplu, cuprind mai întîi prezența cuvântului în opt ghicitori, apoi în 61 de proverbe, zicători și locuțiuni (unele explicate prin comparație cu corespondentele din alte limbi), în numeroase datini și credințe populare, ultima secțiune privind cîteva observații de natură lingvistică. Adverbul *apoi* este conceput tot în patru secțiuni: fără prepoziție, cu prepoziție, construcția adjectivală de *apoi* și observații lingvistice (se indică variantele *apăi*, *păi*, *poi*, *apoia*). Verbul *apropia* este studiat în relațiile sintactice pe care le contractează, adică cu acuzativul, cu dativul, cu prepozițiile *de*, *la*, *cătră*, *spre*, *în preajma*. La verbul *apleca*, după ce se indică etimologia, se expun, cu citate, sensurile de „pencher”, „allaiter” și „avoir mal au coeur”. La *acru* se insistă asupra compuselor cu *lapte*, *piatră*, *apă*, *măr*, *varză*, *poamă*, *brînză*, ilustrate prin citate din folclor și din limba vorbită. În fine, *argea* e urmărit ca termen tehnic în țesătorie, în arhitectură, în plutărit, cea mai mare parte a articolului fiind consacrată însă explicării provenienței autohtone a termenului.

Dicționarul abundă în material de limbă vorbită și populară. Numărul proverbelor, al zicătorilor și locuțiunilor este extraordinar de mare. Numai în articolul închinat basmului sînt înșirate 228 de construcții metaforice frecvente în limba basmelor. În acest scop, textele lui Anton Pann și colecțiile de folclor sînt folosite la maximum.

Articolele numelor de instrumente, de animale și plante, de obiceiuri și credințe populare, de culori, de boli etc. sînt, uneori, încărcate de amănunte, mai apropiate sau mai îndepărtate de cuvîntul-titlu, proprii studiilor onomasiologice. De exemplu articolul *albină* este, din acest punct de vedere, o adevărată colecție de terminologie apicolă: *muscă*, *biză*, *bîză*, *matcă*, *albină lucroaie*, *împărâteasă*, *trîntor*, *lăutar*, *bînzar*, *bărzăun*, *ulei*, *stup*, *știubei*, *coșniță*, *urdiuș*, *căptar*, *căptălan*, *fagur*, *stredîia*, *boatcă*, *trepce*, *precu*, *prisacă*, *stupină*, *temnic*, *stupa*, *prisăcar*, *retezare*, *trîntorit*, *bătut*, *custură*, *părvac*, *paroi*, *buhai*, *roiniță*, *sfrîlac*, *cățelit*, *păstură*, *plămadă*, *hoștină*, *jintiță*, *băbaș*, *mid*, *bîzăie*, *bombănește*, *zuzăie*, *vîjăiește*, *sbîrnăie*, la care se adaugă o mulțime de derivate (nume comune sau proprii). Sub *acrum* se înșiră 36 de nume populare de boli, după care se dă o lungă și amănunțită rețetă de vindecare a afecțiunii la copii.

O caracteristică a *Etymologicului* constă în importanța pe care autorul o acordă gramaticii. Imediat după cuvîntul-titlu se indică partea de vorbire la care aparține (substantiv, adjectiv, verb etc.), domeniul terminologic (nume de persoană, nume de loc etc.), genul, uneori forma articulată și numărul la nume, participiul și infinitivul la verbe. Cîteva titluri sînt consacrate exclusiv elementelor gramaticale: articolul și pronumele *al*, *a*, pronumele *acesta*, *acela*, *alt*, formele verbale de auxiliar *a*, *aș*, prepoziția *a* (și *de a*), emfaticul *-a*, adj. *alde* etc.

Aspectele morfologice și sintactice, mai ales ale verbelor, reprezintă o preocupare majoră a autorului în organizarea materialului. Sînt relevate și explicate, în cursul articolo-

lelor, o mulțime de forme arhaice, regionale sau din dialectele sudice, construcții prepoziționale, diferite îmbinări sintactice caracteristice. (Vezi, de exemplu, formele de imperativ și de perfect ale verbului *aduce*, formele dialectale ale lui *aduna*, compusele cu diverse prepoziții ale adv. *afară*, formele, valorile și îmbinările sintactice ale verbului *apuca* etc.).

Nevoia de a studia în profunzime faza arhaică a limbii l-a determinat pe Hasdeu să editeze numeroase texte vechi ca: *Evangheliarul* lui Radu de la Mănăstirea, *Anonymus Lugoshiensis*, *Psaltirea românească* din 1577 a lui Coresi, *Cuvente den bătrâni* etc., toate acestea revendicându-i, alături de Cipariu, rolul de întemeietor al filologiei noastre. Preocupările sale pentru textele cu dificultăți se continuă, sub altă formă, în paginile *Etymologicului*. Evident, problemele spinoase ale interpretării și explicării particularităților de grafie, de datare, localizare, paternitate etc. ale documentelor vechi de limbă intră în atenția autorului de astă dată numai prilejuite de anumite caracteristici ale cuvântului-titlu.

Intenționând să trateze în articole aparte fiecare sunet-tip și, implicit, fiecare literă, Hasdeu ar fi realizat, dacă opera ar fi fost dusă până la capăt, nu numai o fonetică istorică, ci și o istorie a grafiei și ortografiei noastre, cu insistență specială asupra valorii fonetice a semnelor chirilice din scrierea veche. Astfel, sub *a* și *ă* se vorbește, între altele, de notarea lui *ă* și *î* (*î*) în diverse texte vechi, sub *aa* de valoarea fonetică a acestui dublet grafic în scrisori și documente din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, pe alocuri se fac observații asupra notării africatelor, asupra literelor geminate, a lui *u* final etc.

Cu dovezi istorice și paleografice face conjecturi la unele fragmente de texte antice, corectează lecțiuni greșite ale unor editori moderni de documente vechi (vezi *Basarabă*, *Bălinești*) sau folclorice (vezi *alimon*), interpretează construcțiile dubioase din texte vechi (de ex. *agolsună*, notat ca substantiv în dicționarul de la Lugoj din sec. al XVII-lea, e disociat de Hasdeu în *sună a gol*). Grafiile, formele sau îmbinările sintactice surprinzătoare pentru epoca, regiunea sau textul în care apar sînt reproduse și în transliterație, uneori chiar și în facsimile, ca o garanție a autenticității (vezi *accept*, *acer*, *acum*, *acusat*, *acur*, *adamant* etc.).

Ceea ce conferă însă *Dicționarului* o indiscutabilă valoare filologică este mai ales cantitatea enormă de citate vechi reproduse interpretativ, cu un sistem propriu de transcriere, după tot felul de manuscrise și tipărituri. Pentru a evidenția diferitele trăsături specifice ale cuvântului, privind forma, originea, îmbinarea sintactică, gruparea contextuală, echivalențele sau opozițiile semantice, răspîndirea teritorială, frecvența, Hasdeu întrebuintează metoda comparării citatelor. Sînt puse față în față citate din manuscrise și tipărituri, din limba vorbită și limba scrisă, din traduceri și texte originale, din texte aparținînd la epoci și la regiuni diferite etc.

În cazul citatelor din texte traduse, filologul atrage în comparație și corespondentele latine, slave sau grecești, relevînd calcurile, traducerile, adoptările directe etc.

Prin marea bogăție de citate, vechi sau noi, se realizează, în parte, caracterele multiple ale acestei opere. Lungimea lor nu coincide decît rareori cu limitele stricte ale contextelor suficiente pentru explicarea faptelor de limbă vizate. Uneori, citatele sînt fragmente de documente vechi sau documente întregi, părți din povești, poezii populare, descrieri de obiceiuri, de credințe, de meșteșuguri. Conținutul lor bogat și atît de divers, prin care e atras interesul variat al lectorului, împiedică pe autor să le trunchieze, așa cum i-ar fi impus un dicționar obișnuit. Deseori Hasdeu comunică prin citate și alte cunoștințe decît cele legate cu strictete de cuvîntul din titlu, stîrnește curiozitate și interes nu numai pentru

lingvistică și filologie, ci și pentru alte domenii ale științei și culturii. Comentariile, reflecțiile și aprecierile sale încadrează fragmentele ilustrative într-o compoziție cu caracter științific, dar și literar totodată, încît opera, în ansamblul ei, devine cu adevărat „o carte de lectură”.

Reconstituind bibliografia izvoarelor, pe care Hasdeu intenționa să o publice la finele ultimului tom, constatăm că *EMR* se sprijină, în primul rînd, pe toate marile monumente de limbă română (originale și traduceri, manuscrise și tipărituri) de la origini pînă către sfîrșitul secolului al XIX-lea. Astfel, pentru limba veche au fost excerptate, între altele, *Psaltirea Scheiană*, *Codicele Voronețian*, *Codicele Sturdzan*, *Palia de la Orăștie*, textele lui Coresi, ale lui Varlaam, Silvestru, Radu de la Mănăești, Simion Ștefan, Dosoftei, Ioan din Vinți, *Biblia* de la 1688, *Pravilele* din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, cronicile lui Moxa, lui Ureche, Miron Costin, Nicolae Costin, Ion Neculce, Radu Popescu, N. Muste, Enache Cogălniceanu, operele lui Cantemir, actele, scrisorile, documentele etc. publicate în *Cuvente den bătrâni*, în *Uricarul* lui Codrescu, în *Arhiva istorică a României*, în *Magazinul istoric* etc. sau păstrate în manuscris la Arhivele statului, la Academia Română, în colecții particulare, în arhivele unor biserici și mînăstiri. O mare parte a materialului de limbă veche a fost transcrisă de Hasdeu însuși direct de pe manuscrise sau de pe tipăriturile originale, după sistemul său propriu de interpretare a grafiei chirilice.

Pentru limba modernă, nu lipsesc din *Dicționar* cărturarii Școlii ardelene, Zilot, Văcăreștii, Beldiman, Conachi, Stamati, Țichindeal, Eliade, Pralea, Baronzi, Alexandrescu, Donici, Pann, Bolintineanu, Negruzzi, Alecsandri, Bălcescu, Filimon, Odobescu, Creangă, Caragiale, Delavrancea, Vlahuță și mulți alți autori ale căror scrieri se publicaseră în revistele vremii.

Citatele din folclor sînt alese din colecțiile lui Alecsandri, G. Dem. Teodorescu, Jarnik-Bîrsanu, Pompiliu, Bibicescu, Sbiera, Baican, Hodoș, Mangiucă, Ghibănescu, Sevastos, Marian, Burada, Ispirescu, Caranfil ș.a., ca și din materialele tipărite în periodicele epocii și din cele adunate prin ancheta dialectală. Mulțimea de citate din folclor reproduse în *Etymologicum* constituie o adevărată antologie de literatură populară, în care poezia, numai în volumul I, e reprezentată prin 3 700 de versuri.

O veritabilă colecție, de un interes excepțional, alcătuiesc și materialele de etnografie, extrem de variate (obiceiuri, tradiții, credințe, vrăji, descîntece, medicină populară etc.), culese din texte vechi sau noi, din lucrări speciale ale unor cercetători, dar mai ales din scrisorile corespondenților.

Faptele de aromână și de istroromână îi sînt cunoscute lui Hasdeu prin lucrările lui Kavallioti, Bojadži, V. Petrescu, Miklosich, Ion Maiorescu, I. Caragiani, T. Burada, Dr. Obedenaru.

Comparațiile cu alte limbi se bazează, de multe ori, pe cunoștințele proprii ale renumitului poliglot. Referințele directe la sursele lexicale ale altor idiomuri au în vedere operele de primă mărime. Spre exemplificare, remarcăm trimiterile la Tommaseo pentru italiană, la Godefroy și Littré pentru franceză, la Hahn, Xylander, P. Lagarde, Camarda, Dozon, G. Meyer pentru albaneză.

Indoeuropenist, slavist, balcanist, Hasdeu utilizează familiar bibliografia disciplinelor respective, bogăția extraordinară a trimiterilor vădind o erudiție și o putere de asociere fără egal în epocă. Se adaugă la acestea un volum uriaș de referințe la științele contingente cu lingvistica sau legate de aceasta indirect, prin raportul dintre noțiune și cuvînt. Istoria, arheologia, literatura, psihologia, artele, dreptul, economia politică, istoria religiilor și a

miturilor, științele naturii, geografia sînt domenii la care marele savant recurge mereu, fiind la curent cu rezultatele cele mai noi ale cercetărilor.

În domeniul etimologiei, geniul lui Hasdeu s-a manifestat larg, sub toate laturile. Contribuțiile sale teoretice și practice la studiul originii componentelor limbii române sînt fundamentale pentru lingvistica noastră și reprezintă partea cea mai importantă din întreaga sa activitate științifică.

Etimologiile lui Hasdeu sînt elaborări ale erudiției și ale fanteziei, atribute atît de necesare, laolaltă, omului de știință superior. Criticii au relevat îndeosebi erorile unora dintre construcțiile sale etimologice, uitînd adesea uriașele rezultate pozitive obținute de el în acest domeniu. Erorile însele poartă, cu tot paradoxul, pecetea geniului său.

Atras spre studiul etimologiei prin preocupările sale de istorie, Hasdeu era la început destul de rezervat în exprimarea punctului de vedere personal asupra originii unui cuvînt, din cauza caracterului complex al acestei discipline lingvistice. El a ajuns însă repede nu numai la elucidarea etimologică a unui mare număr de cuvinte, ci și la formulări de metodă dintre cele mai importante, întru totul valabile și astăzi.

În *EMR*, Hasdeu acordă etimologiei un spațiu întins, justificat de sensul foarte larg pe care îl dă, chiar de la început, termenului ca atare: „Mai pe scurt, derivațiunea sintactică, ca și cea fonetică, ca și cea ideologică [= semantică, n.n.), ca și cea morfologică, toate sînt deopotrivă etimologie” (I, p. XXI). Cu alte cuvinte, „a face etimologie” înseamnă, după concepția lui Hasdeu, a explica proveniența oricărui fapt de limbă, indiferent de domeniul căruia îi aparține: fonetică, gramatică, lexic. Etimologia „reprezintă în genere *derivațiunea* în oricare ramură a științei limbei” (I, p. XXIII).

În alt loc, aceeași chestiune este pusă în termenii filozofici ai raportului dintre cauză și efect, subliniindu-se, totodată, interdependența dintre compartimentele limbii manifestată la analiza etimologică: „Oriunde linguistul nu se mulțumește de a înregistra un fapt, ci caută a stabili raportul între o cauză și un efect, fie pe terenul sunurilor, fie pe al formelor gramaticale, al sintaxei, al semnificațiunilor, al cuvintelor etc., iar generalmente cauzele și efectele se împletecesc pe toate aceste terenuri, uneori abătîndu-se chiar peste sfera lingvistice, – el face etimologie” (I, p. XXII).

În acord cu această semnificație vastă a conceptului de etimologie, în paginile *Dicționarului* ne întîmpină încontinuu aprofundări de ordin istoric privind originea nu numai a cuvintelor, ci și a sunetelor, a formelor gramaticale, a elementelor derivative, a construcțiilor sintactice.

Indoeuropenist și neogramatic, Hasdeu consideră, pe bună dreptate, că în lingvistica comparativ-istorică sfera conceptului de etimologie trebuie lărgită prin includerea *reconstrucției lingvistice*, aspect al etimologiei: „Etimologia actuală cea adevărat științifică [...] trebui să tindă a fi *reconstructivă*, adică a găsi pentru fiecare fenomen, întru cît el este diferențiat în mai multe exemplare, cîte un prototip comun, rezultînd din corelațiunea divergințelor” (I, p. XXIII).

Deși în fonetică rezultatele reconstrucției sînt de mai mare siguranță decît în morfologie și vocabular – ceea ce a făcut ca în lingvistica epocii această metodă să fie absolutizată de unii la domeniul fonetic (de exemplu Brugmann) – Hasdeu susține aplicarea reconstrucției la toate sectoarele limbii. Mai mult, el găsește utilitatea acesteia și în studiile de etnografie și de folclor comparat, „unde, aproape în același mod [ca în lingvistică, n.n.], printr-o riguroasă alăturare a literaturilor poporane sau a obiceiurilor, se pot reconstrui prototipurile lor” (I, p. XXXIII). Referindu-se direct la *EMR*, Hasdeu precizează că

unul din țelurile pe care le urmărește în această operă este „a face etimologie în sensul științific al cuvântului, lămurind prin metoda comparativă, întrucât e cu puțință, nu numai originea vorbelor române ca materie, ca formă, ca sens, ca propozițiune, dar totodată soriginea credințelor sau obiceielor exprese prin acele vorbe” (I, p. LIX).

Rezultatele reconstrucției lingvistice nu sînt, după opinia lui Hasdeu, nici *ipotetice*, dar nici *exacte*, ci întotdeauna *aproximative*. Cu cît acestea se bazează pe o mulțime mai mare de fapte comparabile reale, cu atît probabilitatea de a fi adevărate (și deci exacte) devine mai mare: „Etimologia, în opera sa de a reconstrui prototipurile, ajunge la un grad de aproximațiune cu atît mai înalt, cu cît comparațiunea cea metodică se exercită asupra unui număr mai mare de fenomene înrudite” (I, p. XXVIII).

Prin acest principiu teoretic se justifică stăruința permanentă a autorului *Etymologicului* asupra laturii cantitative a faptelor, preocuparea lui de a lărgi la maximum cercul în care pot fi incluse, prin materialul comparativ util reconstrucției, limbi aparținînd la cele mai diverse familii sau grupuri. Hasdeu compară formele aproximative rezultate din reconstrucția lingvistică cu termenii-medii către care converg cifrele concrete ale statisticii în economia politică, și unele și altele fiind „unități colective” necesare în planul abstract al elaborării legilor lingvistice, respectiv economice.

Arătînd limitele reconstrucției, el stăruie și asupra inaplicabilității acestei metode la o mulțime de cazuri obscure, deosebindu-se, prin linia de mijloc, prudentă față de reconstrucție, atît de lingviștii care absolutizau valoarea acestui principiu metodologic (Aug. Schleicher, Fick ș.a.), cît și de cei care, sceptici, îl minimalizau sau îl ignorau cu totul.

În vederea cercetării etimologice practice, Hasdeu a formulat, în cursul polemicii cu Cihac, o serie de criterii, în spirit neogramatic, întru totul valabile încă și astăzi, care trebuie să stea la baza unei etimologii cu adevărat științifice. Astfel, el cerea etimologului să cunoască tot ce s-a scris despre originea cuvântului dat, să urmărească în texte istoria formelor și a sensurilor cuvântului, să reconstituie, prin comparația variantelor, forma și sensul primitiv, să țină seamă cu severitate de acțiunea legilor fonetice specifice fiecărei limbi atrase în comparație, să apeleze la analogie pentru cazurile particulare, să argumenteze cu fapte istorice direcția împrumuturilor dintr-o limbă în alta.

În cursul *Dicționarului*, Hasdeu invocă aceste criterii ori de cîte ori e pus în situația de a respinge ca nefundată o etimologie propusă înainte de el. Luînd în seamă cercetările etimologice întreprinse de alții înainte sau în timpul său, citează sursele exacte, cu cea mai mare probitate științifică, pentru cele acceptate în *Etymologicum*, aducînd dovezi noi în sprijinul acestora sau corectîndu-le.

Pentru o etimologie proprie ridică de obicei, cu o erudiție extraordinară, un uriaș edificiu de argumente, angrenînd elemente comparative din limbile romanice, balcanice, slave și germanice, urcînd, în cazurile necesare, cu o mare putere asociativă și cu o fan-tezie uluitoare, în domeniul lingvistic indoeuropean. Evident, la toată această grandioasă arhitectură pur filologică se adaugă o impresionantă abundență de date și informații privind disciplina științifică de care aparține cuvîntul respectiv prin realitatea obiectivă pe care o denumeste. Întreaga construcție etimologică hasdeiană, chiar dacă uneori e o pură eroare, devine impunătoare, incită spiritul, ațîță curiozitatea, e o delectare a inteligenței, degajă un farmec aproape poetic.

Am arătat deja că la Hasdeu obiectul cercetării etimologice este „orice fel de derivațiune”, fonetică, morfologică, sintactică, lexicală, semantică, incluzîndu-se chiar și folclorul și mitologia. De aceea, el se ocupă în *Dicționar* nu numai de originea numelor

comune, de persoane și de locuri, ci și de proveniența elementelor fonetice (ă, î) și de morfologie (articolul, pronumele demonstrativ, formele lui *a avea*, deicticul *-a* etc.), a construcțiilor sintactice, a particulelor derivate (prefixe, sufixe), a sensurilor, de originea unor motive folclorice, a obiceiurilor, a credințelor populare etc.

S-a observat¹, cu dreptate, că Hasdeu urmărește originea multor cuvinte în legătură directă cu realitatea obiectivă pe care acestea o exprimă, preconizând astfel binecunoscuta metodă „cuvinte și lucruri” (Wörter und Sachen), aplicată, cam în aceeași vreme, de Hugo Schuchardt, ceva mai târziu de R. Meringer, G. Baist ș.a., iar la noi de G. Giuglea². Metoda constă în folosirea datelor extralingvistice pentru explicarea faptelor de limbă. La Hasdeu, aplicarea ei, chiar și intuitivă, decurge firesc din concepția că *Dicționarul* trebuie să aibă un caracter multilateral. De exemplu, la cuvinte ca *acăț*, *acrum*, *adămască*, *aghiuță*, *aglică*, *ală*, *alesesc*, *alimori* etc. se ține seamă de particularitățile „lucrurilor” pentru explicarea etimologică. Asupra caracteristicilor realității exprimate se insistă și la termenii care denumesc unelte, obiceiuri, dansuri, jocuri de copii etc. Numeroase întrebări figurative ale cuvintelor sînt explicate, de asemenea, prin trăsăturile specifice ale „obiectelor”. Probabil că prin atenția deosebită acordată „lucrului” se justifică și procedeul disocierii în articole de sine stătătoare ale sensurilor mai importante (dar și mai îndepărtate față de cele fundamentale), legate de domenii speciale.

Hasdeu a văzut la proporțiile adevărate capacitatea derivativă a limbii noastre. Înainte de a căuta etimonuri în latină sau în limbile de împrumut, el a preferat explicarea derivatelor prin criterii interne. Din punct de vedere etimologic, în *EMR* cuvîntul nu este considerat izolat, ci în cadrul întregii sale familii de derivate și compuse, căci la cuvîntul de bază se indică derivatele existente, iar în cadrul articolelor închinete acestora se face trimiterea la cuvîntul primitiv, arătîndu-se, de multe ori, și modul lor de formare.

Analiza derivatului, prin restituirea primitivului, este, uneori, surprinzător de interesantă. De pildă, Hasdeu consideră corect că formele *băiețoi*, *băiețel*, *băiețică*, *băiețime* provin nu de la plural, ci de la singular (*băiat*), în ciuda prezenței lui *î* dinaintea sufixelor. Cu greu se pot găsi în cele trei volume ale *Etymologicului* exemple de derivate sau compuse explicate greșit. Aplicînd cu atîta stăruință principiul etimologiei interne, Hasdeu, care sesiza ca nimeni altul mijloacele proprii de dezvoltare a vocabularului românesc, ni se dezvăluie prin una din laturile cele mai realiste ale laborioasei sale activități științifice.

În legătură cu cercetarea structurii etimologice a vocabularului românesc, un principiu de metodă se degajă din studiul despre „amestecul limbilor”. Adept al teoriei limbilor mixte, Hasdeu distinge între *amestecul primar* și *amestecul secundar*, arătînd că cel dintîi presupune cu necesitate contopirea a două popoare diferite care, prin bilingvism, ajung la o „limbă nouă”, pe cînd cel „secundar” este accidental, privește receptarea influențelor, a elementelor externe, care nu modifică structural limba. Amestecul primar are loc în epoca de formare a limbii și este singurul de importanță *genealogică*, rezultat „dintr-o îndelungată bilinguitate a unei populațiuni compuse din două neamuri pe cale de a deveni un singur popor” (I, p. XLII). Cele două idiomuri intră în „amestecul primar” în proporții diferite, determinate de anumiți factori, ca numărul și gradul de cultură a populațiilor contopite și gradul de rudenie a limbilor respective.

¹ Cicerone Poghir, *B. P. Hasdeu, lingvist și filolog*, Ed. Științifică, București, 1968, p. 145.

² Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică. Evoluție, metode, curente*, Ed. Acad. R.P.R., București, 1962, p. 70 ș.u.

Rezultă de aici că, în cazul nostru, latina, fiind într-o situație privilegiată, s-a impus ca limbă unică în Dacia, după ce în sistemul ei pătrunseseră numeroase elemente autohtone. Într-adevăr, influența substratului, care, după concepția lui Hasdeu, a fost foarte puternică, a afectat nu numai lexicul, ci și gramatica și fonologia, pe când celelalte influențe s-au mărginit mai cu seamă la vocabular.

Elementele autohtone sînt tratate în *Etymologicum* întocmai ca cele latinești, pe când cele datorate influențelor slavă, maghiară, turcă, neogreacă, posteriore epocii de formare a limbii noastre, sînt considerate, în fiecare caz în parte, adaosuri care nu au modificat structura de ansamblu a românei, la fiecare dintre ele făcîndu-se precizări în legătură cu epoca și împrejurările pătrunderii lor, cu utilitatea și viabilitatea lor în limbă, cu răspîndirea teritorială, uneori cu frecvența, cu forța lor în concurența sinonimică, cu aspectul stilistic de care aparțin, în general cu trăsăturile pe care le implică „adaosurile” externe.

Deși s-a sprijinit mult pe lucrările latinistilor, dicționarul lui Laurian și Massim și operele lui Cipariu, ca și *Lexiconul de la Buda*, fiind o sursă de prim rang pentru *EMR*, Hasdeu nu a căzut niciodată în exagerările premeditate ale acestora, păstrînd un spirit critic obiectiv în toate cercetările sale. Pasiunea pentru adevărul științific, neumbrit de interese și prejudecăți străine științei, l-a ferit și de exagerările orientării lingvistice anti-latiniste, care ridica la proporții ireale aportul influențelor externe (slavă, maghiară, turcă) la constituirea limbii române. Polemica cu Cihac și, mai ales, criticile, uneori foarte aspre, pe care și în paginile *Dicționarului* le adresează unor lingviști și istorici străini, sînt elocvente în această privință.

Elementele autohtone, care reprezintă terenul cel mai nesigur al etimologiei românești, dar și cel mai pasionant pentru Hasdeu, sînt tratate în *Etymologicum* pe spații foarte întinse. Din lunga listă¹ de termeni băștinași studiați de el, apar în *EMR*: *abeș*, *Abrud*, *abur*, *aghiuță*, *aidoma*, *ală*, *alac*, *aldan*, *andilandi*, *argea*, *Argeș*, *(de)avalma*, *băl*, *bălan*, *bară*, *barză*, *Basarab*, *bască*, *bașardină*, *batal*, *cot* (în *Barba-cot*), *hojma*, *maldac*, *Mehadia*, *năsărîmbă*, *Sarmisegetusa*. Numeroase alte cuvinte traco-dace sînt cercetate în *Istoria critică*, în *Columna lui Traian* și în *Cuvente den bătrâni*.

După concepția lui Hasdeu, contribuția substratului în „amestecul primar” al românei trebuie căutată nu numai în lexic, ci în toate compartimentele limbii. Astfel, din domeniul foneticii, el atribuie substratului vocala *ă*, diftongarea lui *e* și *o* sub accent, palatalizarea labialelor. În alte lucrări, vorbește pe larg de rotacismul lui *n* intervocalic, de *ř* (forte) din româna veche etc. Probleme de gramatică de felul postpunerii articolului sau al omonimiei genitivului cu dativul etc., tratate pe larg în studii speciale, sînt reluate, în treacăt, și în *EMR*. De altfel Hasdeu considera că în gramatică (mai ales în sintaxă) urmele dace sînt foarte puternice.

Nu toate rezultatele cercetărilor lui Hasdeu asupra elementului autohton sînt acceptate astăzi, dar nici unul dintre savanții care i-au urmat nu a adus o contribuție pozitivă mai mare decît el la cunoașterea acestui domeniu.

Ca metodă de lucru, Hasdeu folosea comparația cu albaneza (asupra căreia era bine informat), nu ca să explice un împrumut reciproc, ci ca să reconstruiască prototipurile în traco-dacă. Absența corespondentelor albaneze nu-l împiedica să considere unele cuvinte ca provenind din substrat. Raportările la armeană, la limbile celtice, iraniene, baltice, slave etc. sînt foarte frecvente în studiile lui Hasdeu asupra urmelor autohtone din română.

¹ Vezi Cicerone Poghirc, *op. cit.*, p. 174-176.

I.a albaneză, în mod special, se referă și pentru unele elemente latine, pornind de la faptul că această limbă a suferit, de timpuriu, o puternică influență latină. Târziu, spre sfârșitul vieții, după ce aprofundase o mare cantitate de concordanțe româno-albaneze, Hasdeu a ajuns să accepte și ideea, care circula deja, că raporturile atât de strânse dintre cele două limbi se explică printr-o „intimă veche conlocuire” a populațiilor respective.

Hasdeu este considerat, pe bună dreptate, și cel dintîi mare slavist al nostru. Cunoscător al limbilor slave moderne și al slavei vechi, el a publicat, cu traducere și comentarii istorice, filologice și lingvistice, numeroase documente slave privind istoria și cultura românească, fiind cel dintîi care a studiat cuvintele românești din astfel de documente aflate pe teritoriul țării noastre.

S-a ocupat în mod special de slava utilizată oficial în țările românești, a examinat numeroase aspecte ale influenței slave asupra românei, a încercat să stabilească cu exactitate domeniul lingvistic slav din care s-au făcut împrumuturi în română. Astfel, el a distins împrumuturile din bulgară de cele din sîrbo-croată sau din polonă, rusă, ucraineană, iar pe toate acestea de cele din slava veche. Hasdeu a văzut corect și rolul de intermediar al slavei vechi pentru unele împrumuturi grecești din limba noastră.

În *EMR* ne întîmpină numeroase cuvinte atribuite prin etimologie influențelor maghiară, turcă și neogreacă. Hasdeu insistă asupra epocii și cauzelor care au favorizat pătrunderea acestor elemente în română, face observații în legătură cu circulația, cu valoarea lor stilistică, cu sferele terminologice din care fac parte etc. Principiile metodologice privind studierea lor sînt remarcabile. De exemplu, constată că prin turcă au pătruns în română unele cuvinte din arabă (în general orientale), că elemente turcești au intrat și prin intermediu sîrbo-croat sau bulgar, că cele din greacă nu trebuie tratate în bloc, ci distinse în neogrecești, bizantine și vechi grecești, că cele turcești propriu-zise trebuie deosebite de cele cumane. Mai mult, Hasdeu arată că, în conglomeratul lingvistic balcanic (în care sînt atrase uneori și limbi din vecinătatea de nord a Balcanilor), româna s-a manifestat în cursul istoriei nu numai ca idiom pasiv, receptînd influența celorlalte, ci și activ, influențînd la rîndul ei limbile din jur. Astfel, cuvinte ca *arămie*, *băcie*, *buciniș*, *bunică* etc. au intrat din română în bulgară, *baci*, *berbece*, *păcurar* au pătruns și în maghiară, *bantă* în ucraineană și în sîrbă, *balț* în ucraineană, *bale* în sîrbă, *baieră* în polonă, numeroase cuvinte păstorești au ajuns din română și în idiomurile slave de nord și de nord-vest, precum și în cele de sud.

În general, bizuindu-se pe fapte de istorie socială și de istorie a limbii, Hasdeu încearcă să precizeze sensul migrației, dintr-un idiom în altul, a cuvintelor din fondul comun balcanic.

În privința valabilității soluțiilor etimologice din *Etymologicum*, s-a arătat¹, printr-o comparație cu *Dicționarul Academiei* editat de Pușcariu (*DA*) și cu cel al lui I.A. Candrea (*CADE*), că, pentru circa 80% din cele 150 de cuvinte-bază antrenate în comparație, Hasdeu a dat etimologii bune, acceptate în dicționarele ulterioare.

Un procent asemănător se obține și din comparația etimologiilor cuvintelor-bază din primul volum al *Etymologicului* cu cele corespunzătoare din *Dicționarul limbii române moderne* (*DLRM*). Din 143 de etimologii din *EMR* I, 117 (se includ aici și etimonurile latinești diferite de la un dicționar la altul) se regăsesc în *DLRM*. Diferența de 26 este nesemnificativă, pentru că, în *DLRM*, pentru 8 cuvinte nu se indică nici o etimologie,

pentru alte cîteva se trimite, nu ca în *EMR*, direct la greacă sau la ebraică, ci la un intermediar slav, iar pentru altele, în sfîrșit, nici etimologiile din *DLRM* nu sînt convingătoare (*aliman*, *aidoma*, *alac*, *aghiuță*). Evident, din *EMR* nu au putut fi comparate cuvintele arhaice și cele dialectale, iar din *DLRM* neologismele; cele două dicționare, fiind întocmite după criterii opuse, au în comun un fond lexical restrîns. Am procedat totuși la această comparație cu o anume intenție: ca să arătăm că exagerările sau erorile etimologice ale lui Hasdeu nu privesc decît rareori cuvintele din fondul elementar, de bază, cuvintele ușor de explicat din latină sau din limbile învecinate, ci pe acelea care, din cauza anumitor particularități de formă sau de conținut, se pretează greu sau nu se pretează de loc a fi raportate la un etimon cunoscut. Cele mai multe dintre aceste cuvinte, cu etimologii neconvingătoare la Hasdeu, sînt și astăzi în studiul lexicologilor.

Dar chiar și la aceste etimologii, primite cu rezerve sau, mai adesea, respinse sub eticheta de „neconvingătoare”, „eronate”, „fanteziste”, „aberante”, de către criticii care s-au ocupat cu asprime și ironie de opera lui Hasdeu, observăm că sînt sprijinite pe un material imens, pe o bază reală a faptelor, pe studiul amănunțit al modificărilor fonetice, gramaticale și semantice, pe comparația largă cu corespondente din alte limbi. Metoda lui Hasdeu în etimologie este, în general, complexă, determinată de o mare erudiție, de o putere asociativă rar întîlnită în știința noastră, de o imaginație de-a dreptul fascinantă. Prin urmare, acele studii etimologice ale lui Hasdeu care ajung la concluzii eronate trebuie judecate, după părerea noastră, prin laturile lor pozitive, cu atît mai mult cu cît numai pornind de la acestea cercetătorii de mai tîrziu au descoperit, în unele cazuri, soluțiile corecte. E un adevăr banal că pentru știință e mai utilă o cercetare temerară, chiar cu riscul unor concluzii greșite, decît abandonarea pesimistă a domeniului greu de explorat. În acest raport de superioritate trebuie privit Hasdeu față de cei care i-au contestat meritele științifice în lexicologie, ca și în alte ramuri ale lingvisticii și filologiei.

Am spus mai sus că întreaga arhitectură etimologică a lui Hasdeu nu este în afara datelor reale ale limbii. De aceea, pentru cuvintele de care nu dispune de material faptic suficient (de exemplu *abagiubă*, *aculm*, *bastara*, *baur*, *bădoacă* etc.), autorul nu se hazardează să le stabilească etimologia, ci, dimpotrivă, prudent, renunță de a stăruia asupra lor. De asemenea, în numeroase cazuri, concluziile cercetării etimologice sînt simple presupuneri, sugestii pentru noi studii. Față de dicționarele de mai tîrziu, renunțările la etimologie sînt, în *EMR*, incomparabil mai rare.

Am cuprins în cercetarea noastră, întreprinsă din perspectivă lingvistică, numai o parte din mulțimea de aspecte sub care se înfățișează *Etymologicum Magnum Romaniae*. Am arătat în ce constă bogăția și varietatea listei de cuvinte, am insistat asupra inovațiilor de metodă, asupra importanței laturii filologice și etimologice etc., punînd în lumină caracterul complex al operei.

Am evitat comentarea discuțiilor care au avut loc la Academia Română în legătură cu elaborarea *Dicționarului*; scopul nostru a fost de a feri expunerea, limitată la analiza propriu-zisă a conținutului lucrării, de amănunte exterioare prea puțin interesante. Cu trecerea timpului, orice mare operă iese în afara sacrificiilor creatorului ei.

Chestiunile de folclor și de etnografie, reținute rareori în atenția noastră, pot constitui, împreună cu întregul material obținut de autor prin ancheta dialectală, obiectul unor studii speciale.

Ne-am oprit numai asupra părților pozitive ale *Dicționarului*, nu din prejudecata că opera ar fi lipsită de greșeli, ci pornind de la observația că acestea, luate în sens strict, sînt

neimportante, de o gravitate minimă. Din anumite puncte de vedere, „erorile grave”, de care s-a vorbit atât de mult, sînt, după părerea noastră, aspecte pozitive ale activității științifice a lui Hasdeu. Am considerat abundența de fapte extralingvistice ca fiind, nu o limită a lucrării, ci în deplină concordanță cu caracterul ei propriu-zis.

Opera a fost elogiată la vremea ei atât în țară cît și în străinătate. Aprecierile lui Schuchardt, Ascoli, Gaston Paris, Musafia, somități ale lingvisticii epocii, o așază printre cuceririle de seamă ale romanisticii.

Ceea ce a impresionat întotdeauna la această lucrare sînt însă concepțiile îndrăznețe, planul grandios, curajul pentru o întreprindere științifică de atari proporții. Dacă ar fi fost terminat, acest *thesauros* ar fi conținut nu numai o cantitate enormă de cunoștințe lingvistice, de material adunat din texte și din graiurile vii și orînduit în legăturile firești pe care le implică cercetarea de dicționar, ci și un volum masiv de studii umanistice redînd inepuizabila gîndire științifică a marelui învățat. Nici un alt tip de operă nu-i putea sluji mai bine decît un dicționar ca pretext pentru desfășurarea nezăgăzuită a erudiției, a capacității de a apropia, prin punctele lor comune, atîtea domenii ale științei, a imaginației fecunde, a puterii de muncă ieșite din comun.

Scrisă într-o originală limbă literară, combinată din stilul științific cu cel artistic, cu îngrădirile unuia și libertatea celuilalt, cartea atrage și astăzi la lectura ei pe intelectualul rafinat ca și pe cel în plină formare. Filologii, folcloriștii, etnografii, istoricii, găsesc în paginile ei un tezaur de cunoștințe, nesfîrșite sugestii și, de multe ori, geneza atîtor teorii, ipoteze, soluții, explicații, devenite de multă vreme locuri comune în știință sau reluate și adîncite de urmași. Dar, mai presus de toate, oricine poate afla în această operă pe cărturarul de tip renascentist, care, ca un titan, s-a încumetat să cuprindă cu mintea lui întreaga istorie a culturii și civilizației poporului român.

GRIGORE BRÂNCUȘ

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Reeditarea dicționarului lui Hasdeu este extrem de dificilă din cauza numeroaselor și complexelor probleme de transcriere pe care le ridică. Dificultățile provin din natura însăși a operei: un dicționar istoric și popular elaborat într-o epocă de mari fluctuații ortografice și conținând pentru aproape fiecare cuvânt-titlu citate ilustrative din texte (manuscrise și tipărituri) care aparțin la toate perioadele de evoluție a limbii române scrise. Se adaugă aci volumul impresionant de citate de limbă vorbită obținute prin intermediul corespondenților locali și, în sfârșit, citatele din dialectele aromân și istroromân. Fiind vorba nu numai de o operă de lexicologie, ci și de filologie propriu-zisă, am considerat necesar să facem o distincție netă între citatele de limbă veche (sec. XVI-XVIII), pe de o parte, și cele de limbă modernă (sec. XVIII-XIX), inclusiv stilul explicativ al autorului, pe de altă parte. Hasdeu a fost un mare filolog în sensul strict al cuvântului, cel dintâi care a aplicat la noi în mod științific metoda transcrierii interpretative a textelor vechi. De aceea, am găsit firesc să nu intervenim în felul său personal de interpretare a grafiei chirilice din citatele de limbă veche, așa cum el însuși nu a modificat transcrierea făcută de editorii altor texte vechi, utilizate în dicționar. Dacă am fi reinterpretat, în spiritul edițiilor actuale de texte vechi, modelul de transcriere al lui Hasdeu, ar fi însemnat să ignorăm ideile filologice ale autorului și să desconsiderăm unul dintre aspectele cele mai importante, cel filologic, ale acestei opere. Prin urmare, citatele vechi sînt reproduse în ediția noastră așa cum le-a transcris Hasdeu însuși (direct după manuscrise sau, în unele cazuri, după edițiile curente). Particularitățile de interpretare caracteristice sistemului său filologic sînt conservate cu fidelitate.

Astfel, am menținut întocmai nu numai pe *-u* și *-ă* final, pe *č*, *ž* etc., ci chiar și litera *â* (în citate din Coresi, Dosoftei, Varlaam etc.), pasibilă de a fi interpretată ca *ă*, *î* sau ca vocală intermediară între acestea două. De altfel, nu rare sînt locurile unde autorul susține necesitatea notării prin *â* a unei vocale mai închise decît *ă* și mai deschise decît *î*, vocală redată, după concepția lui, prin *ѡ* în alfabetul chirilic. De asemenea, am păstrat pe *ĩ*, cu semnul diacritic pentru scurtime, pentru că, după normele ortoepice actuale, litera *i*, prin care ar fi urmat să redăm pe *ĩ*, nota în numeroase cazuri o vocală nesilabică. Refacerea aspectului grafic inițial, cu *ĩ* (opus lui *i* silabic), prin procedeul invers, adică pornind de la criteriul pronunțării actuale a formelor din citatele lui Hasdeu, ar fi fost imposibilă în cazul în care am fi generalizat transcrierea cu *i* ca în ortografia de azi.

Am intervenit însă cu o singură modificare în reproducerea grafică a citatelor de limbă veche, transcriind pe *é* prin *ea* în toate cuvintele care se scriu și se rostesc și astăzi cu *ea* (de ex. *gréâtă*=*greată*, *diréptă*=*direaptă* etc.) și menținîndu-l ca atare în toate cazurile în care nu mai corespunde astăzi unui *ea* (de ex. *nétede*, *socotéle* etc.), ca și în formele dispărute din limbă (de ex. *féce* etc.). Substituirea grafică la care am recurs își are explicația în faptul că Hasdeu însuși interpreta pe *é* ca *ea*, utilizînd însă semnul *é* potrivit normelor ortografice academice din jurul anului 1880. Cum nu există nici un citat de limbă veche în care să apară *ea*, înlocuirea operată în ediția noastră, a lui *é* prin *ea* în situația arătată, nu provoacă nici o confuzie, iar menținerea lui *é*, în celelalte situații

particulare, are avantajul de a apropia textul arhaic, cu respectarea întru totul a realității fonetice, de înfățișarea grafică actuală a limbii.

Am redat pe *î* prin *i* și pe *â* prin *î* în citatele din cronicarii sec. al XVII–XVIII-lea (reproduse după ediția Kogălniceanu), din *Uricariul* lui Codrescu și din scrierile lui Cantemir, la care am adăugat câteva lucrări de la sfârșitul sec. al XVIII-lea (*Critil și Andronius*, *Învățăture* de Samuil Micu, *Gheografie* de Amfilohie), deoarece, la toate acestea nu există, prin generalizarea transcrierii cu *i* și *î*, pericolul confuziei de care vorbeam mai înainte.

În citatele din Cantemir am păstrat totuși pe *â* final, (*doaâ*), care apare extrem de rar.

Cuvintele reproduse după dicționarul român-latin (datat circa 1670 și numit de Hasdeu, care l-a și descoperit, *Anonymus Lugoshiensis*, iar după alții, mai târziu, *Anonymus Caransebesiensis*) au fost transcrise după normele stabilite de Hasdeu însuși în *Columna lui Traian*, 1884, p. 406-429, unde a publicat pentru prima oară o parte din acest dicționar. În cazurile în care am presupus o pronunție bănățeană, am conservat grafia originală (de ex. *amețală*, *agsër*, *albață*); la fel am procedat când Hasdeu notează pronunțarea între paranteze (*Agsun*, citește: *agîun*).

Pentru citatele extrase din texte moderne (sec. al XIX-lea) și din colecțiile de folclor am adoptat norme unice de transcriere, identice cu cele aplicate în redarea textului explicativ al autorului. Aceste norme ni s-au impus prin modul cum am interpretat ortografia etimologică a epocii. Evident, înlocuirile grafice pe care le-am făcut nu afectează realitatea fonetică a formelor.

Trebuie precizat că textul lui Hasdeu conține numeroase inconsecvențe de ortografie; de ex. *ě*, care notează pe *ǣ*, apare deseori fără semnul diacritic: *e*, încît un cuvînt ca *rămîne* e scris fie *rēmâne*, fie *remâne*. Am conservat însă toate dubletele sau tripletele grafice care exprimă posibile pronunțări diferite, de ex.: *păseri*, *pasări*, *păsări*; *întîmpină*, *întimpină*; *denții*, *dentăii*; *rădica*, *ridica*; *se asemeneaază*, *se asemeneaază*; *lebedă*, *lebădă*; *băuturi*, *beuturi*; *ziua*, *zioa*; *mănține*, *mînține* etc.

Iată sistemul de înlocuiri grafice pe care l-am aplicat:

â:î, cu excepția *român*, *românește*, *macedoromân*; *â:ă*, sub accent: *cîntă* = *cîntă*, *dă* = *dă*, *menționăm* = *menționăm* (constant la p. 1 pl. prez. ind. și p. 3 sg. pf. s.), *adăst* = *adăst*, *văst* = *văst*, *alămuri* = *alămuri*, *câi* = *căi*, *flăcâii* = *flăcăii*, *tigăile* = *tigăile*, *vâi* = *văi*, *Buzău* = *Buzău*. În suf. *-ând* al gerunziului verbelor cu tema în *-i*, l-am redat prin *i*: *studiând* = *studiind*, *apropiând* = *apropiind*. La forme ca *alimănit*, *bățul*, *înlănțuesc*, *remășiță*, am preferat transcrierea lui *â* prin *ă*, deși nu este exclusă, pentru unele graiuri, și rostirea cu un *ă* mai închis. Am preferat formele actuale în cazul dubletelor *plântă* – *plantă*, *Orăștie* – *Orăștie*, *Mănicești* – *Mănicești*. În unele răspunsuri la Chestionar provenite de la corespondenți din Moldova, am păstrat pe *â* la finală de cuvînt, în cazul în care am avut certitudinea că notează un *ă* închis, specific graiurilor moldovenești.

ă:e, la finala substantivelor feminine cu tema în *-i*: *analogă* = *analogie*, *bucuriă* = *bucurie*, *ciobăniă* = *ciobănie*, *plugăriă* = *plugărie*, *voiniciă* = *voinicie* etc. și la p. 3 sg. și pl. ind. prez. a verbelor cu tema în *-i*: *apropiă* = *apropie*, *taică* = *taie*, *descrîă* = *descrie*.

ă:î, în: *adînc*, *amîndoi*, *atîta*, *azyvrli*, *bîrfeală*, *blînde*, *ciocîrti*, *cîmpenească*, *cîmpie*, *cînd*, *cînească*, *cînta*, *cîntec*, *cîrăitură*, *cîrlanii*, *cîrpsc*, *cîrmuiesc*, *cîștiga*, *cîț(e)*, *cîtime*, *crîncen*, *crîng*, *crîșmăriță*, *decît*, *dîlmă*, *dobîndi*, *fărîmele*, *filfăind*, *fîntîină*, *frîncii*, *gîlcevire*, *gînd(i)*, *gîrbovit*, *hîrdău*, *hîrtie*, *jupîn*, *îmbe*, *întîlni*, *întîmplări*, *întîrzia*, *mîhnit*, *mîndruliță*, *mîngîi*, *mînios*, *mîntuie*, *mînuind*, *mîrăind*, *osîndire*, *pîrcalab*, *plînge*, *rămînea*,

răsuflînd, răzgîndi, scînteii, sfînta, sfîșiat, sîcîita, smîntînă, spăimîntați, strecurînd, tîmîiet, îlhar, înguiesc, tîrziu, trîndăvie, țipînd, vîrsînd, vînt. Scrierea cu *ă* în aceste cuvinte (care constituie lista completă din vol. I) ne întîmpină la diferiți autori din secolul al XIX-lea, inclusiv la Hasdeu. La multe dintre acestea, grafia cu *ă* corespunde unui fapt real de vorbire. Am preferat totuși redarea lui *ă* prin *î* nu atît pentru a fi în acord cu pronunțarea literară actuală, cît mai ales pentru că aceleași cuvinte apar, chiar la aceiași autori și, uneori, în aceleași citate, scrise și cu *î*. Din cauza acestei inconsecvențe a textelor, notația fonetică e greu de distins de faptul pur grafic; de aceea, am recurs la unificarea prin *î* a tuturor cazurilor semnalate.

é: ea, sub accent, corespunzînd diftongului *ea* din rostire: *avé* = *avea*, *puté* = *putea*, *acésta* = *aceasta*; la fel după *s-*: *șése* = *șease*, *șérpe* = *șearpe*, *greșelă* = *greșeală*.

é: ia, la inițială de cuvînt sau de silabă: *érbă* = *iarbă*, *érašii* = *iarășii*, *îndoelă* = *îndoială*.

é: a, după labiale și în toate cazurile în care *a* provine dintr-un mai vechi *ea*: *védă* = *vază*, *mésă* = *masă*, *îmbetă* = *îmbată*, *nevéstă* = *nevestă*, *apésă* = *apasă*, *pétă* = *pată*, *revérsă* = *revarsă*; *țéră* = *țară*.

e: ie, la inițială de cuvînt sau de silabă (cu excepțiile: *eu*, *el*, *ea*, *este*, *era*), potrivit pronunțării idizate general românești: *eșire* = *ieșire*, *trebue* = *trebuie*.

e: e, după consoane labiale, corespunzător lui *ie* din diverse graiuri: *perdut*, *peritor*, *fer*, *vermi* etc., cu *e* păstrat. În aceeași poziție am menținut pe *ea*, care corespunde în unele graiuri cu *ia*: *fearele*, *peară*. Nu am unificat dubletele (*perde* și *pierde*, *peară* și *piară*).

e: i, ca semn al pluralului sau al genitiv-dativului substantivelor și adjectivelor feminine și neutre terminate în *-iu* și *-ie* (deci cu radicalul în *-i*): *bucuriile*, *categoriilor*, *criterii*, *efigii*, *familii*, *fiziomiile*, *meserii*, *poeziile*, *principiile*, *proprii*, *provinciile*, *servicii*, *studiiile*, *temeliile* (în textul original: *bucuriile*, *categoriilor* etc.). Înlocuirea lui *e* prin *i* la finala acestor forme corespunde unei realități ortoepice, intrînd totodată în simetrie cu substituirea lui *ă* prin *e* la nominativ-acuzativul femininelor în *i*: *ciobăniă*: *ciobănie* etc.

é: î, corespunzînd unui *e* etimologic: *avênd* = *avînd*, *mergênd* = *mergînd*, *deschiđênd* = *deschizînd*.

ě: ă, în numeroase cazuri care presupun vocala *e* în etimon: *capětat*, *rěmîne*, *rěspîndînd*, *rěsfîrînt*, *jumětate*, *pěr*, *těrîm* etc., toate transcrise cu *ă*. Foarte frecvent, *ě* (= *ă*) nu e prevăzut cu semnul diacritic: *seu* = *său*, *teu* = *tău*, *țeri* = *țări*, *selbatec* = *sălbatec*, *zeu* = *zău*, *veđut* = *văzut*, *țermuri* = *țărmuri*, *șezetori* = *șezători*, *rezeș* = *răzeș*, *verguță* = *vărguță* etc. În *doč*, *voč*, *noč*, am adăugat și un *u* antihiat, potrivit pronunției general românești: *două*, *vouă*, *nouă*.

î: i. A fost conservat însă în următoarele situații: la formele dialectale sau arhaice în care *î* exprimă palatalitatea consoanei precedente; la formele a căror analiză etimologică privește evoluția și acțiunea unui *î*; în cazurile necesare pentru evitarea confuziei de accent; în textele dialectale reproduse fonetic; la formele paralele opozabile prin *î*: *i* (*oamenî* și *oameni*, din întrebarea 11 din *Chestionar*); ori de cîte ori se insistă asupra unui fapt de rostire privind contexte fonetice cu *î*. La pluralul articulat al substantivelor masculine din citatele extrase mai ales din *Opincarul* lui Jipescu, am adăugat un *i* în paranteze drepte, pentru că la formele nearticulate am redat pe *î* prin *i*.

ó: oa (paralel cu *é: ea*): *póte* = *poate*, *frumóse* = *frumoase*.

-u (final): zero, cu excepția cazurilor în care grafia cu *-u* se justifică fonetic: *întînuu*, *înghîu*, *cunîu*, *pulîu*, (v. de exemplu întrebările 6, 7, 8 din *Chestionar*, unde *-u* e asociat cu alte fonetisme arhaice sau dialectale).

-*ă*: *u* (*aû* = *au*, *găitanû* = *găitanu*), dar conservat când se discută *ă* ca component al diftongului.

Îa: *ea*, la finala imperfectului verbelor de conjugarea a IV-a: *sporîa* = *sporea*, *vorbîiau* = *vorbeau* și după africată și ocluzivele palatale, potrivit normelor ortografice actuale: *gîamuri* = *geamuri*, *chîamă* = *cheamă*, *ghîață* = *gheață*. Formele *aceîa* (fem. sing.), *ceîa* *ce* au fost transcrise cu *ea*: *aceea*, *ceea ce*. Am preferat transcrierea prin *ea* pentru că și astăzi scrierea cu *ea*, în toate situațiile arătate mai sus, este dictată de criterii morfologice, în ciuda faptului că pronunțările cu *ia* sînt extrem de frecvente în limbajul popular.

ié (a): *ia* (*scié* = *știa*, *ié* = *ia*).

s: *z* în neologisme, intervocalic sau înainte de consoană sonoră, și în cuvinte vechi cu contexte fonice care au permis sonorizarea lui *s*: *dispoșiția* = *dispoziția*, *basă* = *bază*, *desvôltă* = *dezvoaltă*; *chibsuind* = *chibzuind*, *isbîndă* = *izbîndă*.

đ = *z* (*deschiđênd* = *deschizînd*).

ch = *h* (*archaism* = *arhaism*, *archangel* = *arhanghel*, *technic* = *tehnic*, *archiv* = *arhiv*).

qu: *cu* (*equațiune* = *ecuațiune*, *equilibristic* = *ecuilibristic*, *frequentativ* = *frecuentativ*, *liquidă* = *licuidă* (dar: *quasi*-).

sci, *sce*: *ști*, *ște* (*sciințifice* = *științifice*, *iubesce* = *iubește*).

Am contras literele duble (este mai ales cazul neologismelor): *immens* = *imens*, *immediat* = *imediat*, *immaterial* = *imaterial*, *irresistibil* = *irezistibil*, *mss.* = *ms.*, *coll.* = *col.*, *miscell.* = *miscel*. Am păstrat însă litera dublă în forme ca *îmulțește* (cu *îm-* < *în-*), *înnecat*, *cellalt*, în care se notează pronunțări reale.

Am menținut, tot din rațiuni fonetice, scrierea cu *n* înainte de labiale, în cuvinte ca: *înpămîntenire*, *înbelsugare*, *să înpreune*, *se-nparte*, *înpotrivă* etc.

Numele de persoane și de locuri le-am reprodus în ortografia lui Hasdeu: *Alexandri*, *Boiadschi*, *Caragia* (și *Caragea*), *Dosoșteiu*, *Popoviciu*, *Receanu*, *Seulescu*, *Varlam* etc. (dar: *Bîrsanu*); *Jorăști*, *Băilești*, *Cristeștii*, *Vînătorii* (cu și fără articol). Numele compuse au fost supuse normelor ortografice actuale: *Vălenii-de-Munte*, *Seaca-de-Pădure* etc.

Am lăsat neschimbată ortografia originală și la cuvintele străine (indoeuropene, românice, slave, germanice, semitice, turcice etc.), pe care Hasdeu le utilizează permanent ca termeni de comparație în investigațiile etimologice. Am procedat astfel din respect pentru fidelitatea pe care autorul însuși a avut-o pentru ortografia izvoarelor operei sale.

Din considerentul că unele neologisme circulau în secolul trecut cu forme duble sau cu forme care nu s-au impus în limbă, am păstrat cu strictețe formele particulare și fluctuațiile din original: *metodă* și *metoadă*, *reciproce* și *reciproace*, *spanioală*, *portugeză* etc.

Iată o listă, incompletă, de neologisme pe care le-am conservat cu toate caracteristicile fonetice și morfologice pe care le aveau în epocă: *abundanță*, *adverbi* (pl.), *adverbizare*, *adjectivii*, *aginte*, *amalgamă* s.f., *angulară* (adj.), *aparință*, *articlu*, *autocton*, *bilinguică* (adj.), *bilinguitate*, *caracteriză*, *cestionar*, *cestiune*, *circulează*, *coincidă* (3 sg. ind. prez.), *comerțiu*, *competințe*, *consiste* (3 sing. ind. prez.), *constituă*, *contimpurană*, *coordoană* (vb.), *corespundință*, (se) *deterioară*, *deminutiv*, *dezinință*, (se) *dezvoaltă*, *diferință*, *diftongirea*, *diverginți* (pl.), *duplă* (adj.), *excelință*, *excrescinte*, *existința*, (vom) *exprime*, *foarte* (= *forte*), *genezea*, *gintea*, *incoloară* (adj.), *independințe*, *indiferințe*, *influință*, (ne) *interesă*, *lexică* (subst.), *linguistică*, *majoritatea*, (ne) *accentat*, *neologismi*, *numi* (pl.), *pagine*, *parentezi*, *prezinte*, *pronomi* (pl.), *pronunciațiunea*, *provenință*, *psicologie*, *recensi-*

ment, secolii, servă (vb.), (au) *supres, tehnic, terață, violiță*, adverbele în *-mente*: *absolutamente, radicalmente* etc.

Am păstrat întocmai fonetismele și formele învechite, populare sau dialectale, ale cuvintelor din fondul comun al limbii, ca de exemplu: *adecă, amărunită, apropiarea, asemeni, cari* (pron.), *a cării, cătră, celalalt, cincisprezeci* (și toate numerales-adjective de la 11 la 19, cu finala în *-i* prin acord cu substantivele masculine), *cîrcimari, denaintea, denfii, deoarăce, despărut, desplăcere, împregiurare, intra, mînîncă, mazere, nemerit, nemic, nește, nicăiri, ovăs, părete, pășiune, preuți, proaspet, rădica, săptămîne, străcurat, trebui* (vb. impers. prez.), *tesetură, țipet, viie* (lat. vinea), *văst* (vb. part.) etc.

Am conservat întru totul sistemul de notație al autorului aplicat la cercetarea istorică a cuvintelor și formelor: *č, ž*.

Toate abaterile de la normele substituirilor operate de noi s-au făcut în sensul păstrării identice a formelor din original. Aceste „abateri”, extrem de rare, care nu afectează în nici un fel caracterul științific al ediției, își află explicația, unele, în prudența noastră de a nu interpreta neconvingător cazurile deosebit de dificile, altele, în faptul că privesc realități lingvistice învechite, dialectale sau cu totul particulare (de ex. menținerea lui *î, ȳ, u* în unele cuvinte dialectale și învechite).

Punctuația a fost restabilită după normele actuale. Astfel, am redat într-un singur cuvînt construcții adverbiale sau pronominale ca: *altfel, astfel, totdauna, fiecare, cîteva, totodată, bunăoară, deopotrivă, ceva, niscaiva, celalt, cellalt* etc. pe care Hasdeu le scria cu linioară de unire sau, în unele cazuri, cu apostrof. Derivatele cu *ne-* le-am reprodus într-un singur cuvînt: *nepunînd*, cu excepția celor care presupun dispariția lui *î* - de la inițiala cuvîntului-bază: *ne-mpedecată, ne-ncetat, ne-mpăcat*. Am înlocuit apostroful prin linioară de unire la forme latinești ca: *eccu-illum, eccu-istum* etc.

Am păstrat, ca în textul original, scrierea cu linioară a cuvintelor compuse ori de cîte ori această disociere grafică e impusă de cercetarea etimologiei unuia dintre elementele componente (de ex. *a-nevoie, a-boală, a-bubă, a-ce, a-locuri, alt-unde, al-mai-rău, alaltă-ieri* etc.).

Am restabilit locul virgulei în text după regulile actuale, iar în numeroase cazuri am înlăturat, ca inutil, semnul două puncte (:).

Am introdus citatele între ghilimele; numele autorilor citați le-am redat cu litere drepte de rînd, iar al lucrărilor (opere, colecții, reviste) cu caractere cursive. Intervențiile noastre în text, foarte puține la număr, apar între paranteze drepte, rezervînd parantezele rotunde pentru intervențiile în citate ale autorului. Cuvintele discutate în text, dar nesubliniate în vreun fel, sînt, în ediția noastră, izolate prin caractere cursive sau drepte spațiate.

Am introdus la locurile convenite adaosurile făcute de Hasdeu însuși la sfîrșitul fiecărui volum și am operat în text erorile de tipar semnalate. Celelalte greșeli de această natură au fost corectate tacit. La sfîrșitul vol. al III-lea sînt cîteva adaosuri comunicate autorului de Aureliu Candrea. Am notat sursa acestora în paranteze drepte.

Am refăcut ordinea alfabetică a articolelor, fără ca prin aceasta să fie stînjenită raportarea unui articol la altul.

Din cele două formulări ale titlului operei (*Etymologicum Magnum Romaniae* și *Magnum Etymologicum Romaniae*), am preferat-o pe cea dintîi, pentru că, spre deosebire de cealaltă, care figurează numai după studiile introductive ale primului volum, apare pe coperta fiecăruia dintre cele patru volume.

Confruntarea textului pe care îl edităm cu fragmentele „de probă” publicate de Hasdeu înainte de apariția primului tom al *EMR* sau cu cele șase ediții de culegeri selective, din 1894, pentru uzul școlarilor, nu duce la distincții demne de relevat.

Am întocmit, la sfârșitul operei, un indice de cuvinte grupate pe origini și cu trimitere la volum și la pagină. Cuvintele-titlu figurează ori de câte ori apar în cuprinsul altor articole. De asemenea, un indice de materii și o bibliografie a izvoarelor.

În volumul al III-lea al ediției noastre sunt reunite volumele al III-lea și al IV-lea din ediția princeps.

G.B.

DIȚIONARUL LIMBEI ISTORICE ȘI POPORANE A ROMÂNILOR

LUCRAT DUPĂ DORINȚA ȘI CU CHELTUIALA

M. S. REGELUI CAROL I

SUB AUSPICIILE

ACADEMIEI ROMÂNE

DE

B. PETRICEICU-HASDEU

Membru al Academiei Române, al Academiei Imperiale de Științe de la St. Petersburg, al Societății de Linguistică din Paris, al Societăților Academice din Belgrad și Sofia etc.; Director general al Arhivelor Statului; Profesor de Filologia comparativă la Universitatea din București.

Măntinem dar aceste frumoase expresiuni întrebuințate de străbuni, și nu ne temem de cuvinte cari au căpătat de veacuri înpămîntenirea...

CAROL I.

...marî și neatede socoteale etimologhicești, adecă tălcuitoare de cuvinte.

Cantemir-Vodă (Chron. I, 84).

TOMUL I.

A – AZUGA

BUCUREȘTI

STABILIMENTUL GRAFIC SOCEC & TECLU

96. – Strada Berzei. – 96.

1886.

PREFAȚĂ

Deschizînd sesiunea generală a Academiei Române din 1884, M. S. Regele a rostit următoarele cuvinte:

„Avînd onorul de a fi membri ai acestei adunări, Regina și Eu venim totdeauna cu bucurie în mijlocul D-voastre, spre a asculta discuțiile științifice, pe cari le urmărim cu un interes neîncetat. Și cum poate să fie altfel, cînd lucrările de căpetenie ale Academiei sînt istoria și limba, temeliile existenței noastre naționale? Țara datorește astăzi Academiei un șir de documente istorice, ascunse pînă acum, și cari au fost scoase din întuneric prin ostenelele neobosite ale membrilor ei, răspîndind astfel o nouă lumină asupra trecutului neamului românesc. Nu mai puțin însă trebuie să ne ocupăm și de viitor... de limba noastră, care s-a păstrat neatinsă în cîmpiile roditoare ale Dunărei, în plaiurile mărețe ale Carpaților, aceste ținuturi încîntătoare, descrise cu măiestrie și în o limbă așa de curată de poetul nostru popular V. Alexandri. Ce sarcină mai dulce poate avea Academia decît a lua sub paza sa această limbă veche, pe care poporul o înțelege și iubește? Măntînim dar aceste frumoase expresiuni întrebuițate de străbuni, și nu ne temem de cuvinte cari au căpătat de veacuri înpămîntenirea.

Superflua non nocent.

Ce limbă are norocul de a dispune de patru cuvinte pentru o însușire, care trebuie să fie mîndria fiecărui popor, care trebuie să fie scrisă pe steagul fiecărei armate: voinicie, vitejie, bravură, eroism? Să ne ferim însă de o înbelșugare de expresiuni moderne, care, nepunînd o stavilă în timp, va înstrăina poporului limba sa.

Am fost îndemnat a rosti aceste cîteva cuvinte prin dragostea care am pentru frumoasa și bogata limbă română și fiind încredințat că dorința mea – îndrăznesc a zice și a Academiei – nu rămîne un *pium desiderium*.

Supun dar la chibzuiala D-voastre, dacă nu ar fi folositor de a face un fel de *Etymologicum Magnum Romaniae*, conținînd toate cuvintele vechi, cari altminterlea vor fi pierdute pentru generațiunile viitoare.

Verba volant, scripta manent.

Spre a sprijini această întreprindere, pentru care patru, cinci, șase ani vor fi trebuincioși, pun în fiecare an modesta sumă de șase mii lei la dispoziția Academiei.

Într-adevăr, lucrarea aceasta este foarte întinsă, poate chiar nemărginită; să ne amintim însă cuvintele lui Horațiu: *Est modus in rebus sint certi denique fines*, și sînt convins că opera Academiei, care își va ridica sieși un monument neperitor, va fi încoronată de o izbîndă fericită”.

Chibzuind asupra dotațiunii Maiestății Sale, Academia Română a binevoit a-mi încredința mie îndeplinirea Augustei dorințe, primind totodată următorul prospect, pe care mă crezusem dator a i-l supune spre aprobare:

„Lucrarea, care se va executa din dotațiunea M. S. Regelui, nu va avea în vedere anume limba română literară de astăzi, ci mai ales limba cea veche și graiul actual al poporului cu divergențele sale dialectale.

Pentru limba cea veche vor servi ca fîntîne:

1. Texturile vechi române tipărite și manuscrise.
2. Cuvinte sau locuțiuni române de prin vechile documente scrise slavonește sau în altă limbă străină.

3. Actele vechi, publicate sau inedite, scrise românește.

4. Vechile dicționare și glosare române manuscrite.

Pentru graiul actual al poporului cu divergențele sale dialectale vor servi ca fîntîne:

1. Scriitorii moderni foarte populari, precum Alexandri, Costachi Negruzzi, Anton Pann etc. și unii scriitori de pe la începutul secolului.

2. Dicționarele și vocabularele române, mai ales acelea din prima jumătate a secolului, dar toate cernute prin excluderea neologismelor.

3. Poeziile poporane, basme, zicători, locuțiuni proverbiale etc. publicate sau inedite.

4. Arhaisme și provincialisme adunate de-a dreptul din gura poporului, întrucît graiul viu conservă pînă astăzi elemente dispărute din limba literară.

5. Terminologia tehnică vulgară din istoria naturală și din viața industrială.

Pentru înavuțirea ultimelor două rubrice, a patra și a cincea, se vor consulta învățătorii satești, preoți și alte persoane de prin sate din toate provinciile locuite de români, cărora li se va adresa un cestionar ad-hoc, tipărit într-un mare număr de exemplare sub titlul de: [...] *Programă pentru adunarea datelor privitoare la limba română*. Răspunsurile la acest cestionar, după ce vor fi utilizate, se vor depune în original în arhivul Academiei.

Stabilită pe aceste baze, lucrarea va da după putință pentru fiecare cuvînt, pe lîngă traducerea sensului general în limba latină sau în cea franceză, următoarele rubrice:

- a) Forma cea mai răspîndită și formele dialectale vechi și nouă.

- b) Diferitele accepțiuni cu citarea exemplelor din fîntînele indicate mai sus.

- c) Filiațiunile istorico-etimologice.

Spre a fi înlesnit în sarcina curat materială, autorul avînd o neapărată trebuință de cel puțin trei tineri cari să lucreze sub direcțiunea sa, primind o modestă retribuțiune, guvernul va fi rugat din partea Academiei Române să ia cu acest scop o măsură ce va crede de cuviință.

Opera întreagă urmînd a fi terminată în interval de 6 ani, în fiecare an autorul va prezenta Academiei o parte din lucrare, însoțită de un raport despre mersul ei

ulterior. Tipărirea definitivă se va putea începe în sesiunea generală din anul 1885, după ce Academia va fi luat cunoștință de un specimen al operei.”

Îndată după aceasta, prin intermediul mai ales al revizorilor școlari și al proto-popilor, am răspândit în țară următorul *Cestionar*:

1. În ce cuvinte anume poporul de acolo rostește curat pe *a* cel neaccentat, fără a-l trece în *ă*, bunăoară *malaiu*, iar nu *mălaiu*, și altele?

2. În ce se cuprinde pe acolo, în chipul de a rosti al poporului, deosebirea între sunurile *ă* (х) și *î* sau *î* (ж)?

3. Cari sînt cuvintele unde se aude mai bine sunul ж?

4. Se zice oare: *sară*, *fată*, *masă* etc., ori *seară*, *feată*, *measă* și altele?

5. Sînt oare cuvinte în cari poporul rostește curat pe *o* cel neaccentat, fără a-l trece în *u*, bunăoară *dormim* pentru *durmim*, *român* pentru *rumîn* etc.?

6. Se zice oare *umblu* ori *înblu*? *unghiu* ori *înghiu*? sau cum altfel se zice?

7. Sînt oare cuvinte în cari *î* nu s-a muiat în *i*, precum *întînu* pentru *intînu*, *cunîu* pentru *cuiu*, *stranîu* pentru *straiu*, *călcînu* pentru *călcîu* etc.?

8. Sînt oare cuvinte în cari *î* nu s-a muiat în *i*, precum *talîu* pentru *taiu*, *pulîu* pentru *puu*, *liepure* pentru *iepure*, *ureclîe* pentru *urechie* și altele?

9. Se aud oare pe acolo, în chipul de a rosti al poporului, vocale lungi, adecă *a* lungit ca *aa*, *o* ca *oo* etc.?

10. Se întîmplă, oare, ca poporul să rostească întreg pe *u* de la sfîrșitul unui cuvînt fără articlu, precum *omu* în loc de *om*, sau la verburi ca *facu* în loc de *fac* etc.?

11. Nu cumva se rostește cîteodată întreg *i* de la sfîrșitul cuvîntului, bunăoară *oameni*, pentru *oamenî*, *faci* pentru *facî* etc.?

12. Se zice oare *cuvente*, *mente*, *mormente*, *vene*, *mene* etc. în loc de *cuvinte*, *minte*, *morminte*, *vine*, *mine*?

13. Diftongul *oa* se rostește el curat, adecă așa ca să se auză deopotrivă *o* și *a*, ori se aude mai mult numai una din ele, și care anume?

14. Diftongul *ea* se rostește el așa ca să se auză bine *e* și *a*, ori se aude mai mult ca *îa*?

15. Sînt oare cuvinte în cari poporul rostește *é* sau *ea* acolo unde limba noastră literară de astăzi pune pe simplul *e*, de ex. *plăceare* pentru *plăcere*, *leage* pentru *lege*, *mearge* pentru *merge* etc.?

16. Sînt oare cuvinte în cari se rostește simplul *e* acolo unde limba noastră literară de astăzi pune pe *ea*, de ex. *șese* pentru *șease*, *vre* (voiește) pentru *vrea*, și altele?

17. Ce alte particularități, străine limbei noastre literare de astăzi, se observă în privința vocalelor în graiul poporului de acolo?

18. Poporul de acolo cunoaște el numai sunul *z*? ori că deosebește pe *z* de *dz*?

19. *Z* în *Dumnezeu* se rostește el tot așa ca *z* în *praznic*, ori altfel cumva?

20. Cari sînt anume cuvintele unde se aude *dz* în loc de *z*?

21. Poporul de acolo rostește el oare pe *r* în două feluri, deosebind adecă pe un *r* vîrtos, ceva ca *rr*, de un *r* moale?
22. În cari cuvinte anume se aude *rr*?
23. Poporul de acolo preface el oare pe *f* în *h*, de exemplu *hie* pentru *fie*, *hîer* pentru *fîer*, *hîerbe* pentru *fîerbe* etc.?
24. Sînt oare cuvinte în cari *fîe* sau *fî* nu se preface niciodată în *hîe* sau *hi*?
25. Sonurile *fîe* sau *fî* nu se rostesc oare ca *ș* sau chiar ca *č*, bunăoară *șer* sau *cer* pentru *fîer*?
26. În ce cuvinte preface poporul de acolo pe *v* în *h*, de ex. *hulpe* pentru *vulpe*, *răhnire* pentru *răvnire* etc.?
27. Știți oare cuvinte în cari *h* se preface în *v*?
28. Poporul de acolo nu rostește el oare deopotrivă, fără a simți deosebirea de sonori, *fie* și *hie* sau *vulpe* și *hulpe*?
29. În ce cuvinte poporul preface pe *v* în *g*, de ex. *ghiū* în loc de *viū*, *ghie* pentru *vie* etc.?
30. Nu se rostește oare *jiū* sau chiar *giū* pentru *viū*, și altele de asemenea?
31. Un *v* la începutul cuvîntului nu pierde el oare cîteodată, rostindu-se bunăoară *in* în loc de *vin*?
32. În cuvintele *steaua*, *ziua*, *reaua* etc. nu se aude oare *va* pentru *ua*, adecă *steava*, *ziva* și altele?
33. Deosebește oare bine poporul de acolo pe *j* de *ž* (*u*), ori că le pune pe una în loc de alta, zicînd de exemplu *gîur* pentru *jur* sau *jinere* pentru *ginere*?
34. Poporul de acolo rostește el oare pe *bi* ca *ghi*, de pildă *ghine* pentru *bine*, *cerghî* pentru *cerbî*, *corghî* pentru *corbî* etc.?
35. Poporul de acolo rostește el pe *pi* ca *ki*, de ex. *kîept* în loc de *pîept*, *kicîor* în loc de *picîor* și altele?
36. Nu cumva se rostește chiar *cept* sau *cicîor* în loc de *piept* și *picîor*?
37. Cum se rostește pluralul de la *lup* și de la *popă*, adecă: *lupî*, *lukî*, *lupkî*, *lupcî* sau cum altfel?
38. *Mie* și *mîel* cum oare se rostesc, adecă *nie*, *nîel*, ori *mnîe*, *mnîel* sau cum altfel?
39. Poporul de acolo rostește el în același chip *mîe* (1000) și *mîe* (pentru *mine*) în fraza: „mi-a dat mie o mie de lei”?
40. În ce cuvinte poporul de acolo preface pe *n* între vocale în *r*, bunăoară *pîră* în loc de *pînă* și altele?
41. În ce cuvinte poporul de acolo preface pe *r* în *n*, bunăoară *fănină* pentru *fărină* etc.?
42. Poporul de acolo nu amestecă oare pe *j* cu *ș*, întrebuițînd pe unul în loc de altul?
43. Nu amestecă oare pe *s* cu *z*?
44. Nu amestecă oare pe *cî* cu *gî*?

45. Cari sînt exemple de toate aceste schimbări de consoane în gura poporului, și de alte schimbări de aceeași fire ce se mai observă pe acolo?

46. Rostește poporul pe acolo *fluerariu* ori *fluerar*, *mîncătoriu* ori *mîncător*, *ajutoriu* ori *ajutor*, *cuptoriu* ori *cuptor* și alte vorbe de acest fel?

47. Are poporul pe acolo obiceiul de a zice: *l-am văzut-u-l*, *te-au bătutu-te*, *i-am datu-i*, *ne-am înîlînit-ne*, *le-au arătat-le*, cu pronumele repetit? ori zice numai: *l-am văzut*, *i-am dat*, *ne-am înîlînit* etc.?

48. Are poporul pe acolo obiceiul de a zice: oamenii *merge*, copiii *doarme*, muierile *tace* în loc de oamenii *merg*, copiii *dorm*, muierile *tac*?

49. Zice poporul pe acolo *mînil*, *mînu*, *mînurile*, ori într-altfel? se întrebuințează numai o formă? și care? ori se întrebuințează mai multe, și anume cari?

50. Cari sînt cuvintele, puțin întrebuințate pe aiuri sau necunoscute, privitoare la climă, adică la iarnă, primăvară, vară, toamnă, zăpadă, gheață, polei, arșiță etc.?

51. Cari sînt cuvintele, puțin întrebuințate pe aiuri sau necunoscute, privitoare la pozițiunea locurilor, bunăoară la:

mare, noian, toi, rîu, pârîu etc.?

munte, movilă, măgură, dîlmă, grui etc.?

codru, pădure, ređiu etc.?

stan, lespede, stîncă, cîrșie etc.?

vale, văgăună, groapă, vizuină etc.?

52. Cari sînt pe acolo numirile locale cele mai neobicinuite pe aiuri și cum își explică sau cum tîlmăcește poporul acele numiri?

53. Cari sînt cuvintele, puțin întrebuințate pe aiuri sau necunoscute, privitoare la minerale, adică: peatră, bolovan, cotroanță, aur, argint, fer, cositor, plumb, păcură etc.?

54. Cari sînt metaforele, figurele sau asemănările luate de popor din lumea minerală, adică: ce fel de lucruri sau de însușiri se asemeneaază cu aurul, ce fel cu argintul, cu ferul etc. și cu ce cuvinte anume?

55. Cari sînt cuvintele, puțin întrebuințate pe aiuri sau necunoscute, privitoare la vegetațiune, adică părțile arborului sau plantei una cîte una, creșterea plantei etc.?

56. Cari sînt numirile cele mai neobicinuite pe aiuri ale arborilor sălbateci: stejar, fag, ulm, mesteacăn, anin, brad etc.?

57. Cari sînt numirile cele mai neobicinuite pe aiuri ale arborilor roditori: pîr, măr, prun și altele?

58. Cari sînt pe acolo diferitele numiri de struguri, cu descrierea pe cît se poate mai pe larg a fiecărei varietăți?

59. Cari sînt pe acolo cuvintele privitoare la viie și la lucrarea ei sau la cules?

60. Cari sînt pe acolo numirile felurilor vinuri și cele privitoare la culoarea vinului, la gustul lui, la tăria etc.?

61. Cari sînt pe acolo numirile feluritelor grîne: grîu, orz, ovăs etc. și dacă sînt vreunele numiri neobicinuite pe aiuri?

62. Cari sînt pe acolo numirile, puțin întrebuițate pe aiuri sau necunoscute, ale legumelor bob, mazere, fasole etc.?

63. Sînt oare pe acolo numiri de arbori, de plante, de grîne sau legume cari se întrebuițează și pe aiuri în țară, dar cu un alt înțeles?

64. Cari sînt pe acolo, într-un număr pe cît se poate mai mare și cu o descriere pe cît se poate mai lămurită, numirile diferitelor buruieni, ierburi și flori?

65. Cari sînt metaforele, figurele sau asemănările luate de popor din lumea vegetală, adică: ce fel de lucruri sau însușiri se aseamnă cu arborele cutare, cu floarea cutare, cu buruiana cutare etc.?

66. Cari sînt pe acolo numirile, puțin întrebuițate pe aiuri sau necunoscute, ale feluritelor fiare și dobitoace?

67. Cari sînt pe acolo cuvintele în privința calului: felurile lui, vrîsta lui, culoarea și altele?

68. Cari sînt pe acolo cuvintele în privința boului și vacii: felurile, vrîsta, culoarea și altele?

69. Cari sînt pe acolo cuvintele în privința berbecului și oiei: felurile, vrîsta, culoarea și altele?

70. Cari sînt pe acolo cuvintele în privința caprei și a porcului: felurile lor, vrîsta, culoarea și altele?

71. Cari sînt pe acolo cuvintele în privința cîinelui: felurile, vrîsta, culoarea și altele?

72. Cari sînt pe acolo cuvintele în privința pisicii?

73. Cum se numesc pe acolo deosebitele feluri de șoareci?

74. Cum se numesc pe acolo deosebitele feluri de vermi?

75. Cum se numesc pe acolo deosebitele feluri de insecte?

76. Cari sînt pe acolo cuvintele despre gîscă, rață, lebedă, porumbel sau turturică, cocoș și găină și altele?

77. Cari sînt pe acolo cuvintele privitoare la albină și la creșterea albinelor?

78. Cari sînt pe acolo cuvintele despre urs, lup, vulpe, cerb sau ciută și căprioară, vidră, iepure, veveriță etc.?

79. Cari sînt pe acolo cuvintele privitoare la vultur, uliu, coroiu, șoim și alte păsări răpitoare de acest fel?

80. Cari sînt pe acolo cuvintele privitoare la bufniță sau cucuvaie?

81. Cari sînt pe acolo cuvintele privitoare la corb și cioară?

82. Cari sînt pe acolo cuvintele privitoare la mierlă, sturz, ciocărlie, rîndunică, vrabie, cuc, păfîrnice etc.?

83. Cari sînt pe acolo cuvintele privitoare la cocor și la barză sau cocostîrc?

84. Cari sînt pe acolo cuvintele privitoare la broască și felurile ei, la arici, la viezure etc.?

85. Cari sînt pe acolo cuvintele privitoare la șopîrlă cu felurile ei și la șerpi cu felurile lor?

86. Cari sînt pe acolo cuvintele privitoare la melc sau culbec, la scoică, la rac, la păianjen, la omidă, flutur, lăcustă, grier, furnică, lipitoare etc.?

87. Cari sînt pe acolo numirile feluriților pești?

88. Cari sînt metaforele, figurele sau asemănările luate de popor din lumea animală, adică: ce fel de lucruri sau însușiri se aseamănează cu fiara cutare sau cu dobitocul cutare?

89. Cum se cheamă pe acolo sonul sau glasul ce scot felurile fiare sau dobitoace, bunăoară: boul muge, rața măcăiește și așa mai încolo pentru toate animalele, în privința cărora se află în popor cîte o vorbă deosebită?

90. Cari sînt pe acolo cuvintele privitoare la vînătoare?

91. Cari sînt țișetele sau strigătele ce obicinuesc vînătorii, fie în privința vînatului, fie în a cîinilor de vînat?

92. Ce fel de numi se dă pe acolo cîinilor de vînat?

93. Cari sînt pe acolo cuvintele în privința pescăriei?

94. Cari sînt pe acolo cuvintele privitoare la ciobănie, bunăoară felurile de locuință ciobănească, uneltele obicnuite de cătră ciobani, vorbe despre pășune, despre brînzeturi și lăpturi cu felurile lor și cu chipul de a le face etc.?

95. Ce fel de numi dau ciobanii vitelor ca să deosebească pe una de alta?

96. Ce fel de numiri se dă pe acolo cîinilor ciobănești?

97. Ce deosebire fac ciobanii între un dulău, un mozoc sau un altfel de cîine de stîină?

98. Cum împărtășesc ciobanii ziua și cum se cheamă la ei fiecare parte a zilei?

99. Cari sînt metaforele, figurele sau asemănările întrebuițate de cătră ciobani în privința deosebitelor lucruri sau însușiri?

100. Au oare ciobanii cuvinte pe cari nu le întrebuițează ceilalți săteni?

101. Cari sînt pe acolo cuvintele, puțin întrebuițate pe aiuri sau necunoscute, privitoare la plugărie?

102. Cum se numesc deosebitele feluri de cîmp, lucrat și nelucrat?

103. Cum se numesc deosebitele unelte sau scule de plugărie?

104. Cum se numesc, una cîte una, deosebitele părți ale plugului?

105. Cum se numesc, una cîte una, deosebitele părți ale căruței?

106. Cum se numesc, una cîte una, deosebitele părți ale moarei?

107. Cum se numesc deosebitele meșteșuguri sau meserii cunoscute pe la țară?

108. Cum se numesc uneltele de dulgherie, materialul și apucăturile la lucru ale dulgherilor?

109. Cum se numesc uneltele de ferărie, materialul și apucăturile la lucru ale ferarului?

110. Cum se numesc uneltele de zidărie, materialul și apucăturile la lucru ale zidarului?

111. Cum se cheamă deosebitele feluri de țesături țărănești, covoare, pînzeturi etc.?

112. Cum se cheamă deosebitele unelte de tors, țesut și cusut?

113. Cari sînt pe acolo cuvintele, puțin întrebuițate pe aiuri sau necunoscute, privitoare la plutare, precum luntre, vîslă etc.?

114. Cum se cheamă deosebitele arme cu cari se servesc sătenii?

115. Ce fel de cuvinte s-au păstrat printre săteni despre armele obicinuite la români în trecut?

116. Cari sînt pe acolo cuvintele, puțin întrebuițate pe aiuri sau necunoscute, privitoare la ale casei, precum la: zid, acoperiș, poartă, ferestre, vatră, beci, curte sau ogradă, puț, pat, scaune sau lavițe, mese, oale etc.?

117. Oare se întrebuițează același cuvînt, cînd este vorba că mănîncă un om și cînd este vorba că mănîncă o fiară sau un dobitoc, ori altfel se numește mîncarea de om și altfel mîncarea de animal?

118. Cari sînt pe acolo, una cîte una, numirile hainelor la săteni, fie bărbătești, fie femeiești?

119. Cari sînt pe acolo numirile podoabelor femeiești, precum: salbă, brățări, inele etc.?

120. Cari sînt pe acolo numirile mai deosebite ale mîncărilor?

121. Cari sînt pe acolo numirile deosebite ale băuturilor?

122. Cari sînt cuvintele privitoare la înrudire, adevă despre părinți, frați, veri și alte rude, trupești și sufletești?

123. Cari sînt cuvintele privitoare la căsătorie, începînd de la logodnă pînă la săvîrșirea nuntei?

124. Ce fel de jurăminte întrebuițează poporul de acolo?

125. Ce fel de ocări întrebuițează poporul de acolo?

126. Ce fel de jocuri copilărești, cu cuvintele privitoare la ele, cunoaște poporul pe acolo?

127. Cum se numesc vasele pentru gătitul bucatelor, pentru punerea lor pe masă și pentru ducerea lor la cîmp?

128. Cari sînt pe acolo cuvintele cu privire la gătitul bucatelor și la tot ce se ține de aceasta?

129. Cum se numesc deosebitele feluri de cîntece ce le cîntă poporul pe acolo?

130. Cari sînt pe acolo cuvintele privitoare la jocul de cărți?

131. Ce fel de danțuri, cu cuvintele privitoare la ele, cunoaște poporul de acolo?

132. Cum se numesc pe acolo deosebitele instrumente de muzică, cu părțile fiecăruia?

133. Cari sînt pe acolo cuvintele privitoare la înmormîntare?

134. Face poporul vreo deosebire între suflet de om și suflet de dobitoc, și cum se numește aparte fiecare din ele?

135. Este oare vreun cuvînt deosebit cînd se vorbește despre moarte de dobitoc, bunăoară: omul moare și dobitocul cîncește?

136. Cari sînt credințele poporului în privința cugetului, a minții, a gîndirii etc.?

137. Cum înțelege poporul frumosul, și cari sînt, după părerea lui, lucrurile cele mai frumoase în lume?

138. Care este părerea poporului în privința stelelor, despre natura lor, scopul etc.?

139. Cum se cheamă la popor, una cîte una, deosebitele stele, și ce se zice despre fiecare din ele?

140. Cum se cheamă partea cea albicioasă a cerului de noapte, pe care unii o numesc Calea lui Troian, și ce se povestește despre ea?

141. Cum privește poporul eclipsa ori întunecarea soarelui sau a lunii și ce povestește despre acestea?

142. Ce sînt vîrcolacii după credința poporului și cum se mai cheamă?

143. Cum înțelege poporul așa-numitul *diochiu* și ce povestește în această privință?

144. Ce fel de zîni și zîne cunoaște poporul, cum îi numește pe toți unul cîte unul, și ce povestește despre ei?

145. Ce se povestește despre zîna Cosînzana sau Sînzana și ce alt nume i se mai dă?

146. Cunoaște oare poporul vreo zîină cu numele de „Filma”?

147. La nunți sau în alte întîmplări se cîntă oare despre „Lada” și „Mana”, și ce sînt acestea?

148. Ce povestește poporul despre Drăgaica?

149. Ce povestește poporul despre strigoi sau strigoaie și despre stafie, și prin ce se deosebesc aceste ființe unele de altele?

150. Ce povestește poporul despre dracul și cum îl descrie?

151. Ce povestește poporul despre Ursite și cum le mai numește?

152. Ce povestește poporul despre Iele sau Dînsele și despre Iezme și cum le mai numește?

153. Ce povestește poporul despre Joimarița și cum o mai numește?

154. Ce credințe și obiceiuri are poporul în privința zilei Sîntului Ioan Botezătorul?

155. Ce este Papaluga sau Paparuda și cu ce fel de obiceiuri e însoțită?

156. Ce povestește poporul despre Zburător și cum îl mai numește?

157. Cunoaște oare poporul de acolo vreun obicei sau vreo credință cu numele de Turcă sau Țurcă?

158. Ce este Brezaia?

159. Ce sînt Borboasele?

160. Cum se petrec pe acolo Colindele?

161. Ce povestește poporul despre Pricolici sau Tricolici și cum îl mai numește?

162. Ce însemnătate au în basmele și credințele de acolo zmeii și balaurii și cum sînt descriși de către popor?

163. Poporul de acolo povestește el ceva despre „oamenii roșii”, și ce anume?

164. Ce obiceiuri sînt pe acolo în privința vrăjilor?

165. Cari sînt pe acolo cuvintele în privința boalelor de om?

166. Cari sînt pe acolo cuvintele în privința boalelor de vite?

167. Care este, după părerea poporului de acolo, pricina frigurilor, a epilepsiei, a holerei, a ciumei etc.?

168. Cum povestește poporul de acolo despre Sîntul Petru?

169. Cum povestește poporul de acolo despre Sîntul Ilie?

170. Ce alți sfinți sînt mai socotiți de către popor și pentru ce anume sînt mai socotiți?

171. Cum împărțește poporul ziua și noaptea, necunoscînd împărțirea precisă în ore sau ceasuri?

172. Dacă pe acolo zioa dîntîiu a fiecărei lune nu poartă o numire deosebită, bunăoară: *Sîn-văsia lui Faur, a lui Mărțișor* etc.?

173. Ce zice poporul despre fiecare zi a săptămînei, adică le socotește pe toate deopotrivă, ori face între ele vreo deosebire?

174. Ce povestește poporul despre Sînta Miercuri, Sînta Joi, Sînta Vineri, Sînta Duminică etc.?

175. Ce fel de dobitoace sau păsări socotește poporul de acolo ca mai plăcute lui Dumnezeu?

176. Sînt oare locuri, ape, păduri, movile sau altceva pe care poporul le privește ca sfinte?

177. Poporul privește el oare ca sfinți pe Soarele și pe Luna?

178. Ce sînt, după părerea poporului de acolo, Zorilă și Murgilă?

179. Este oare pe acolo vreun blăstem cu pomenirea Dunării, bunăoară: *bată-te Dunărea!* sau altfel cumva?

180. Cari sînt prejudecățile poporului de acolo în privința vîntului?

181. Cum se numesc pe acolo deosebitele vînturi?

182. Cunoaște oare poporul de acolo niscaiva rugăciuni afară de cele bisericesti?

183. Cum își explică poporul căderea stelelor?

184. Ce înțelege poporul prin *fapți*, – *punerea cuțitului* și *darea de argint-viu*?

185. Ce este și cum se face *legarea* sau *dezlegarea ploiei*?

186. Ce este *Mama pădurii*?

187. Ce este *Ciurica* și ce sînt *Circovii*?

188. Ce credințe și obiceiuri are poporul asupra *Anului Nou*, a *Bobotezei*, a *Lăsatului de sec*?
189. De ce scot babele ochii la sfinții zugrăviți pe biserică?
190. Ce sînt *pasărilor cu ciocul de foc*?
191. Ce este *vîntul turbat*?
192. Ce înțelege poporul prin *toaca din cer*?
193. Ce crede poporul despre curcubeu?
194. Ce este *rodul pămîntului*?
195. Ce e *mînicătoarea*?
196. Ce e *focul lui Sîn-Medru*?
197. Ce e *iarba fearelor*?
198. Ce sînt *pocînzeii* și *colăcerii*?
199. Ce e *ceasornicul casei*?
200. Ce credință are poporul despre raiu și despre iad?
201. Ce înțelege poporul cînd zice: „pe celalt tărîm”?
202. Ce se înțelege prin *Craiu-nou*?
203. Cum își explică poporul *ieșirea cu plin – ieșirea cu sec*?
204. Ce este *Spiridușul*?
205. Ce sînt *căpcîunii* sau *cătcăunii* și cum altfel se mai cheamă?
206. Ce crede poporul despre *Vremea d-apoi*?...

În acest *Cestionar* predominesc două puncturi de vedere nouă pe cari mi le împunea starea actuală a științei limbei și cari sînt cu totul străine lexicografiei de școala clasică: 1. fonetica poporană, temelia *d i a l e c t o l o g i e i*; 2. credințele cele intime ale poporului, obiceiurile și apucăturile sale, suspinele și bucuriile, tot ce se numește astăzi – în lipsă de un alt cuvînt mai nemerit – cu vorba engleză *f o l k l o r e*. Voiam să cunosc pe român așa cum este dînsul în toate ale lui, așa cum l-a plăsmuit o dezvoltare treptată de optsprezeci veacuri, așa cum s-a străcurat el prin mii și mii de înrîuriri etnice, topice și culturale.

În interval de un an, mi-au sosit teancuri de răspunsuri de pe la preuți și mai ales de pe la învățători sătești: vro cîteva adevărat prețioase, unele foarte bune, multe bunicile, aproape nici unul din care să nu se tragă o brumă de folos. De la primele pagini ale *Dicționarului* – oriunde indic în parantezi numele corespondentului și localitatea – se vede modul în care m-am putut servi de acele răspunsuri. În cazuri dubioase sau puțin lămurite, trimiteam o cartă-postală cu întrebări suplimentare, și mi se răspundea prin scrisori, așa că s-au mai grămădit un nou teanc din epistole primite, pe lîngă cari unii mi-au împărtășit plante și chiar minerale în natură, împreună cu nomenclatura.

Dicționarul unei limbi trebui să fie pentru un popor o enciclopedie a traiului său întreg, trecut și prezinte. În limbă o națiune se privește pe sine însăși într-o lungă galerie de portrete din epocă în epocă, unele ceva mai șterse de vechime sau de împregiurări, dar în cari totuși ea își recunoaște pe deplin individualitatea: cum

a fost din leagăn, cum a crescut, cum a mers înainte și iarăși înainte, cum a ajuns acolo unde este. Grație *Cestionarului* meu, cele mai învechite din acele portrete vor căpăta un colorit de viață; cele mai nouă, vor putea chiar să vorbească, fiecare cu timbrul său propriu.

B. P. H.

București, 15 mai 1885

ÎN LOC DE INTRODUCERE

I. CE ESTE ETIMOLOGIA? – II. CUM SE AMESTECĂ LIMBILE? III. ÎN CE CONSISTĂ FIZIONOMIA UNEI LIMBI?

I

Ce este etimologia?

Termenii tehnici în genere ar trebui totdeauna să-și întinză accețiunea în măsură cu treptata lărgire a acelei sfere științifice sau artistice, din care ei fac parte. Dacă la cei vechi ἀνατομή însemna o simplă disecțiune, ba încă foarte neperfectă, de aci nu urmează ca același sens îngust să aibă *anatomia* actuală. Ei bine, într-o contradicțiune flagrantă cu imensul progres în studiul limbei, etimologia mai păstrează pînă astăzi accețiunea cea rudimentară, pe care o avusese cu sute și chiar cu mii de ani înainte de nașterea lingvisticeii.

Romanii explicau pe grecul ἐτυμολογία prin: „quae verborum originem inquiri”¹. Aceasta rezumă cît se poate de bine aplicațiunea cea tradițională a termenului, care, la romani, ca și la greci, ca și la noi toți pînă acum, are a face numai cu *verbum*, numai cu c u v î n t u l și iarăși cu c u v î n t u l. Prin perifrază, *etimologia* este „derivațiunea unei vorbe”. De ce însă nu orice derivațiune lingvistică? Cum să numim oare, de exemplu, derivațiunea unei construcțiuni sintactice?

Menționăm anume cazul sintactic, căci el încurcase în secolul trecut pe unul din oamenii cei mai geniali, care ghicise de pe atunci aproape tot ce distinge metoada lingvistică contimpurană. Nemuritorul Turgot a scris, între celelalte, o scurtă bucată intitulată: *Etymologies et fragments sur les langues*, compusă din șease numere, dintre cari primele trei se referă la originea unor cuvinte latine, iar restul la originea unor construcțiuni sintactice ebraice. Pe cele dentii, el le numește „étymologies”; pe cele din urmă, negăsind nici un termen propriu, se vede silit a le boteza „fragments”, expresiune pe care ar fi putut aplica mult mai bine la o grămadă de petre sau de geamuri sparte!²

O derivațiune sintactică este e t i m o l o g i e cu același drept ca și o derivațiune lexică. Cînd Weil probează că construcțiunea engleză: *The king's eldest son has given a feast to the citizens* derivă din amestecul construcțiunii franceze: *Le fils aîné du roi a donné une fête aux citoyens* cu construcțiunea germană: *Des Königs ältester Sohn hat den Bürgern ein Fest gegeben*, astfel că dacă

¹ Quintil., *Inst.* I, 6, 28.

² Turgot, *Oeuvres*, Paris, 1844, t. 2, p. 754-6.

vom exprime ordinea cuvintelor în cea franceză prin: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, vom avea atunci în cea germană: 4, 5, 3, 2, 6, 10, 11, 8, 9, 7, iar în cea engleză: 4, 5, 3, 2, ca la germani, și apoi: 6, 7, 8, 9, 10, 11, ca la francezi¹, – el ne dă o etimologie întocmai ca și când ar explica pe englezul *useful* prin francezul *user* și anglosaxonul *ful*. Etimologia sintactică, în cazul de față, se rezumă în următoarea ecuațiune: *The king's eldest son has given a feast to the citizens* = *Des Königs ältester Sohn + a donné une fête aux (=à les) citoyens*, care nu diferă într-un nemic de etimologia lexică: *useful* = *use* + *ful*.

Pe același temei, dacă este etimologie de a zice că cuvântul francez *charme* „ceva ce ne atrage prin plăcere” vine din cuvântul latin *carmen* „cîntec”, atunci tot etimologie este de a constata că sonul francez *ch-* vine din sonul latin *c-*; și iarăși etimologie este de a arăta că semnificațiunea „cîntec”, grație semnificațiunii intermediare de „fermec prin cîntare”, poate să treacă la semnificațiunea de „ceva ce ne atrage prin plăcere”²; în fine, va fi tot etimologie dacă, mergînd mai departe, vom descompune pe latinul *carmen*, sub forma cea veche *casmen*, în radicala *cas-* și sufixul *-men*. Mai pe scurt, derivațiunea sintactică, ca și cea fonetică, ca și cea ideologică, ca și cea morfologică, toate sînt deopotrivă etimologie.

Pîna la nașterea lingvisticeii, sonurile nu aveau pentru știință nici o geneză hotărîită: „les voyelles ne font rien, et les consonnes font peu de chose”, după faimoasa glumă a lui Voltaire; formele gramaticale se expuneau atunci în paradigme, regulate sau neregulate, dar fără nici o analiză genetică; regulile sintactice constituiau de asemenea un fel de codice dogmatic; doctrina semnificațiilor nu exista de loc; a deriva dară o vorbă dintr-o altă vorbă sau – cel mult – a o deriva din oarecari elemente constitutive înțelese în modul cel mai confuz, iată tot ce făcea și tot ce putea face *etimologia*. Astăzi însă, cînd lingvistica derivă nu numai cuvintele, ci încă sonurile, formele gramaticale, construcțiunile sintactice, semnificațiunile, orice alt ingredient al limbei, se cuvine oare ca „etimologia” să mai rămînă închisă neștrămutat în cercul cel strîmt al „cuvintelor”?

Și totuși anomalia nu încetează.

Curtius începe clasică sa operă prin aceea că „etimologia este știința menită a urmări originea cuvintelor și filiațiunile lor reciproce”³. Pentru Pott, etimologia este „descompunera cuvintelor în radicale și elemente formative”⁴. Cînd cităm pe un Pott și pe un Curtius, ajunge. În fond, tot așa înțelegeau etimologia Ménage și chiar Cicerone.

¹ Weil, *De l'ordre des mots dans les langues anciennes comparées aux langues modernes*, Paris, 1869, p. 47.

² Cfr. Littré, *Etudes et glanures*, Paris, 1880, p. 9.

³ Curtius, *Grundzüge der griechischen Etymologie*, ed. 3, Leipzig, 1869, p. 3: „Denn unabweislich ist trotz alles Zweifels und Spottes das Streben dem Ursprung der Wörter und ihrer Verwandtschaft unter einander nachzuspüren, oder wie es der Name unserer Wissenschaft so treffend bezeichnet, das ἔτυμον, das seiende, den wahren und eigentlichen Gehalt derselben, zu ergründen...” – (Cf. Tobler, *Versuch eines Systems der Etymologie*, în *Zeitschr. f. Völkerpsych.*, t. 1, p. 355.

⁴ Pott, *Etymologische Forschungen*, ed. 2, t. 2, part. 1, Lemgo, 1861, p. 185: „die Etymologie,

Hovelacque a scris un paragraf întreg intitulat *Pericolele etimologiei*, în care ne spune, între celelalte, cum că există o „etimologie filologică” (étymologie philologique) și o „etimologie lingvistică” (étymologie linguistique), ambele foarte primejdioase. El aduce ca specimen de cea dintâi derivațiunea lui *cadaver* din *caro data vermibus*, iar ca specimen de cea a doua pe latinul *forma* din greul μορφή¹. Ceea ce speriașe atât de mult pe Hovelacque și i-a produs chiar un fel de confuziune în spirit se pare a fi tocmai identitatea cea fundamentală, pe care am constatat-o noi mai sus în rolul cel mărginit al „etimologiei” la cei vechi și la cei noi. La cei noi și la cei vechi deopotrivă, scopul este derivațiunea unui cuvânt; toată deosebirea consistă în procedură. Un Pott sau un Curtius, negreșit, întemeiază o derivațiune lexică pe fonologie și pe ideologie, ba încă mai recurg nu o dată la sintaxă, urmărind întrebuintarea cuvântului în frază; dar derivațiunea sonului și derivațiunea sensului, în orice caz, îi preocupă abia pe un plan secundar, numai ca un instrument, ca un mijloc metodic de a ajunge la țintă.

Nedomerirea trebui curmată o dată. Dacă *etimologia* este *d e r i v a Ț i u n e*, atunci ea nu formează o știință separată și nu face parte dintr-o singură ramură a științei, ci aparține lingvisticeii întregi. Oriunde lingvistul nu se mulțumește de a înregistra un fapt, ci caută a stabili raportul între o cauză și un efect, fie pe terenul sonurilor, fie pe al formelor gramaticale, al sintaxei, al semnificațiunilor, al cuvintelor etc., iar generalmente cauzele și efectele se împletecesc pe toate aceste terenuri, uneori abătându-se chiar peste sfera lingvisticeii, el face *e t i m o l o g i e*.

Să luăm pe francezul *dirai*. Aceste două silabe se descompun în *dire-ai*, derivând din latinul *dicere habeo*. Tranzițiunea lui *dicere habeo* în *dirai* constituă: o etimologie fonetică prin *r* din *cr* = *cěr-* etc.; o etimologie morfologică, prin scăderea lui *habeo* la un simplu sufix, întocmai ca *-bo* în *dicebo* sau *-σω* în *λέξω*; o etimologie ideologică, de vreme ce sensul de prezinte se schimbă în sensul de viitor; o etimologie lexică, fiindcă *dirai* este un singur cuvânt; am mai putea adăuga încă o etimologie, tonică, căci perderea lui *ce* în *dire* = *dicere* se datorește conservățiunii accentului pe prima silabă latină, ca și-n reducerea lui *habeo* la *ai*. Dacă e atât de omnilaterală derivațiunea disilabicului *dirai*, apoi cu cât mai virtos ne va fi imposibil de a mănținea etimologiei un caracter numai lexic, cînd ne vom apuca de mexicanul *notlazomahuizteopixcatatzin*, care, deși nu e decît un cuvînt, se traduce totuși prin: „prêtre vénérable que je chéris comme mon père”!²

În scurt, *fonologia* se ocupă cu *sonuri*, *morfologia* cu *forme gramaticale*, *lexiologia* cu *cuvinte*, *ideologia* sau *sensiologia* cu *semnificațiuni* etc.; cît se atinge însă de *etimologie*, ea reprezintă în genere *derivațiunea* în oricare ramură a științei limbei. Cu același

d.h. die Lehre freilich nicht bloss von den Wurzeln, sondern auch von den Bildungselementen, die zu ihnen, und es fragt sich, unter welcherlei Bedingungen, hinzutreten...”

¹ Hovelacque, *La linguistique*, p. 18-9.

² A. Humboldt, *Essai politique sur le royaume de Nouvelle Espagne*, p. 81., ap. Pott; *Wurzel-Wörterbuch*, t. 5, p. XXII.

temei, cu care un dicționar poate fi etimologic, poate fi etimologică și o gramatică. Este un fel de contradicțiune, când Brachet, de exemplu, întitulează o carte a sa *Dictionnaire étymologique de la langue française*, iar o altă carte *Grammaire historique de la langue française*, deși ambele cărți sînt absolutamente de aceeași direcțiune *d e r i v a t i v ă*. Vrînd cineva să-și explice originea francezului *fais* din *facio*, n-o găsește în *Dicționarul etimologic*, ci trebui să alerge la *Gramatica istorică*!

Etimologia actuală, cea adevărat științifică, cată nu numai să îmbrățișeze un cîmp fără asemănare mai vast decît etimologia cea empirică din trecut, care se închidea oarecum ermeticește în cercul lexic, dar totodată trebui să tindă a fi *r e c o n s t r u c t i v ă*, adecă a găsi pentru fiecare fenomen, întrucît el este diferențiat în mai multe exemplare, cîte un prototip comun, rezultînd din corelațiunea divergențelor.

Pott nu *r e c o n s t r u i e ș t e* niciodată prototipurile lexice. El constată, bunăoară, că latinul *sex*, grecul *ἑξ*, sanscritul *ṣaṣ*, zendicul *kṣvas* etc., sînt forme colaterale; dar nu le urcă prin comparațiune la un părinte comun *ksvaks*, din care *t r e b u i a* să se fi născut toate. Școala lingvistică germană cea numită nouă, cu Brugmann în frunte, se arată uneori chiar ostilă reconstrucțiunii, dar iarăși numai pe terenul lexic.

Să examinăm.

Oricine respinge în lingvistică o reconstrucțiune de un fel este dator a respinge totodată orice altă reconstrucțiune, căci nu se poate invoca în favoarea unei singure specii de reconstrucțiune nici un argument care să nu militeze în același timp pentru reconstrucțiunea în genere.

Ei bine, toți linguiștii pînă la unul admit *r e c o n s t r u c t i u n e a f o n e t i c ă*: din corelațiunea sanscritului *bh* cu grecul *φ*, cu goticul *b*, cu latinul *f* etc., se reconstruieste de exemplu, prototipul *bh*.

Cuvintele însă fiind compuse din sunuri, reconstrucțiunea fonetică duce necesarmente la reconstrucțiune lexică, ceea ce se poate demonstra tocmai asupra școalei lui Brugmann, care se pare cîteodată a fi atît de ne-mpăcată în această privință¹.

Din acea împregiurare că sanscritul *am* în *ācvaṃ* corespunde grecului *ov* în *ὄπρον*, pe cînd sanscritul *am* în *pîdam* corespunde grecului *α* în *πόδα*, Brugmann conchide că prototipul lui *am* = *ov* diferă de prototipul lui *am* = *α*. Tot așa prin *an* = *ov* în *bhāranti* = *φέρουσι* față cu *an* = *αv* în *asánti* = *ἔαντι* el reconstruieste

¹ Brugmann-Osthoff, *Morphol. Untersuch.*, t. 1, p. IX: ... „nur derjenige, welcher sich für immer lossagt von jener früherhin weit verbreiteten, aber auch jetzt noch anzutreffenden Forschungsweise, nach der man die Sprache nur auf dem Papier betrachtet, alles in Terminologie, Formel wesen und grammatischen Schematismus aufgehen lässt etc.” – Cfr. Leskien, *Die Deklination im Slavisch-litauischen und Germanischen*, Leipzig, 1876, p. 39: „Man hat sich nach dem ganzen Entwicklungsgange dieser Disciplin (der Sprachwissenschaft) daran gewöhnt, bei den einzelnen Formen der Einzelsprachen immer zunächst an die Ursprache zu denken etc.”

două prototipuri diverse pentru posteriorul *an*. Avem astfel patru nazale, pe cari să le formulăm prin m_1 , m_2 , n_1 , n_2 , lipsindu-ne semnele tipografice întrebuințate de Brugmann. În același chip, mai departe, prin comparațiuni foarte ingenioase, el reconstruiește r_1 , r_2 , a_1 , a_2 ; iar îndrăznețul său urmaș Saussure merge la „foneme” cu mult și mai complicate ca a_1Q sau a_2Q . Vine însă întrebarea: cum de se zicea *pádám* = $\pi\acute{o}\delta\alpha$ și celelalte în epoca lui m_2 , n_2 , a_1 , a_2 etc.? Iată că școala lui Brugmann, vrînd-nevrînd, din cauza reconstrucțiunii fonetice se vede dodată împinsă la reconstrucțiune lexică – ba încă ce fel de reconstrucțiune! – dîndu-ne nește prototipuri curat inexprimabile, precum este bunăoară pentru *quatuor*: $k_2a_1twAa_2ra_s$.¹

Să mai vorbim oare de reconstrucțiunea ideologică, de care se izbește mereu orice linguist, de vreme ce i se prezintă la tot pasul, în graiuri congenerice sau chiar în aceeași limbă, o vorbă cu două sau mai multe semnificațiuni diverse, fiind dator a le reduce la un punct de plecare comun, la o sorginte de unde să se desfășoare treptat divergințele?

Să luăm cuvîntul *brav*, unul din cele mai norocoase, care în scurt timp a reușit a se răspîndi din Occidente în limbile cele mai eterogene din Europa și din America. După Diez, Littré zice: „Français *brave*; provençal *brau* (féminin *brava*), dur, méchant, brave; catalan *brau*; espagnol et italien *bravo*; bas-latin *bravus*, sauvage. Le sens primitif est sauvage, dur, fougueux, d’où on passe facilement au sens de vaillant, courageux. Mais d’où vient celui de beau, bien habillé? Sans doute de vaillant on est venu à habile (*bravo* en italien a cette acception), puis bon, beau, bien habillé...”². Cînd noi auzim la operă strigîndu-se *bravo* în loc de „foarte bine”, sau chiar *bravissima* în semn de cea mai deplină mulțumire sufletească pentru arta unei gingașe cantatrice, nu ne gîndim, negreșit, la sensul primitiv de „sălbatec”, care este o reconstrucțiune ideologică aproape tot atît de îndrăzneată, iar în orice caz de aceeași natură, ca și un $k_2a_1twAa_2ra_s$ pentru *quatuor*!

Reconstrucțiunea lexică, care nu se poate despărți de cea morfologică, cuprinde în sine pe cea fonetică și implică pe cea ideologică. Admițînd dar pe una din ele, admitem *eo ipso* pe toate. De aceea însuși Pott, deși nu reconstruiește niciodată cuvintele, nu contestă totuși legitimitatea reconstrucțiunii lingvistice în genere, cerînd însă, cu multă dreptate, ca ea să fie pe cît se poate mai metodică, să nu amestece cele sigure cu cele nesigure, să se întrebuințeze atunci cînd trebui sau acolo unde trebui, și să rezulte numai din date pozitive.³ Cam tot aceasta, în fond,

¹ De Saussure, *Mémoire sur le système primitif des voyells*, Leipzig, 1879, p. 21. – Cfr. Kruszewski, *Lingvističeskîa zamětki*, Warszawa, 1880, p. 1-13.

² Littré, *Dict.* I, p. 412. Cfr. Diez, *Etymologisches Wörterbuch.*, Bonn, 1861, t. 1, p. 83.

³ Pott, *Wurzel-Wörterbuch*, t. 3, p. 119: „Auch habe ich nichts dawider, dass man, so weit dies möglich, auf Ermittlung derjenigen Urzustände Bedacht nehme, in welchen sich die Sprache, sei es nun als unserem gesammten Indogermanischen Sprachstamme vorausgegangene allgemeine Urmutter, oder als Ahnin bloss einzelner Familien innerhalb desselben befunden haben mag. Es wird aber dringend nöthig sein, dass man mit enthaltsamer Bescheidenheit verfare, und nicht, wie

o dorește școala lui Brugmann, insistând anume asupra pericolului unor reconstrucțiuni pripite.¹

Cel întâi, fără îndoială, care emisese principiul reconstrucțiunii în lingvistică, mai în specie a reconstrucțiunii lexică, a fost Chavée²; cel întâi însă cărui i se datorește aplicațiunea acestui principiu pe o scară vastă este Schleicher³. Cu toate astea, Ascoli probează într-un mod irezistibil că: „Reconstrucțiunea în stare latentă e cuprinsă în orice comparațiune stabilită pe criterii riguroase. Când Bopp, combinând formele și elementele diverselor limbi ario-europăe, ne arată mereu cum ele, când una, când alta, reprezintă mai bine cutare sau cutare condițiune originală, astfel că toate se completează oarecum reciprocamente, el lucrează în fapt la o ne-necetată reconstrucțiune, deși nu se-ncearcă a ne da rezultatele acestei operațiuni sub o formă lexică expresă. Așa, de exemplu, alăturându-se coastă la coastă acești trei nominativi: sanscritul *āgan*, grecul ἄγων și latinul *agens*, față cu tulpinele lor respective: *āgant* – ἄγωντ – *agent*; apoi fiind constatat că vocala cea primitivă se păstrează mai bine în sanscrita, că consoana guturală în greaca și-n latina e mai veche decât consoana palatală în sanscrita, și că din grupul *t + s*, adecă finalul tulpinei și dezinința cazuală a nominativului, sanscrita n-a mântinit nemic, greaca a compensat pierderea totală prin lungirea lui *o* în *ω*, pe când în latina a rămas *s*, iată că avem de la sine reconstrucțiunea *agent-s*...”⁴

În dezvoltările ce preced, din toate ramurile lingvistice noi n-am atins numai sintaxa, în privința cării, de asemenea, etimologia cată să tinză a fi reconstrucitivă.

Reconstrucțiunea poate fi e x p r e s ă ca în Schleicher, în Fick și-n ceilalți, ori s u b î n ț e l e a s ă ca în Bopp și în Pott; reconstrucțiunea cea expresă, la rîndul ei, poate fi c o n c r e t ă , ca în cazurile de mai sus, ori a b s t r a c t ă . O reconstrucțiune abstractă este aproape singură posibilă pe terenul sintactic, unde ne interesează într-o frază mai puțin cuvintele cele întrebuintate decât modul

---

leider noch so oft geschieht, Gewisses mit Ungewissem oder gar Falschem, nicht thatsächlich Gegebenes und bloss Erschlossenes oder wohl gar nur leichtsinnig Ersonnenes und Geheischtes mit wilder Haft und ohne Unterscheidung beständig durcheinander rüttelte und schüttelte”.

¹ Brugmann, *Nasalis sonans*, în Curtius, *Studien*, t. 9 (1876), p. 320 nota: „Wer die Sprachformen, ehe er an die Ursprache denkt, immer zuerst darauf ansieht, ob sie nicht analogische Neubildungen sind, begeht bei weitem nicht so leicht folgenschwere Irrtümer wie ein solcher, der sich immer erst durch den unmittelbaren und offenkundigen Augenschein so zu sagen darauf stossen lässt, an Associationsbildung zu denken, und im Uebrigen alles, was sich lautgesetzlich aus einer d e n k b a r e n u r s p r a c h l i c h e n Form herleiten lässt, sofort auch daraus herleitet. Denn wer irrig eine Associationsbildung statuiert, irrt nur insofern als er eine einzelne Form oder eine Reihe von Formen noch nicht an der richtigen Stelle untergebracht hat, wer dagegen von den historischen Formen aus sogleich zur Ursprache überspringt und mit Hülfe dieser Formen Grundformen erschliesst, die nie bestanden, irrt nicht bloss in Hinsicht auf jene einzelnen historischen Bildungen, sondern auch in Hinsicht auf alles Weitere, was er auf den erschlossenen Grundform aufbaut.”

² Chavée, *Lexiologie indo-européenne*, Paris, 1849, p. XI-XII.

³ Pentru prima oară, ca o încercare „ipotetică” (mutmassliche Grundform), în *Formenlehre der kirchenslawischen Sprache*, Bonn, 1852, p. V.

⁴ Ascoli, *Studj critici* II, Torino, 1877, p. 9.

distribuirii categoriilor gramaticale sau a celor logice, oricare ar fi altmintrea expresiunea lor cea concretă. Astfel, bunăoară, luându-se zicala:

Rom. A cumpăra mîta în sac;
 Ital. Comprare la gatta in sacco;
 Fr. Acheter chat en poche;
 Germ. Die Katze im Sacke kaufen;

nu ne trebui și nu sîntem în stare de a da o reconstrucțiune concretă a frazei romanice față cu cea germană, ci ne ajunge vreo formulă abstractă, din care să se vază pe de o parte ceea ce este comun sintaxei romanice generale în opozițiune cu cea germană, de exemplu pozițiunea verbului, iar pe de alta să se arate divergințele între sintaxele romanice cele speciale, de exemplu la întrebuintărea articolului.

Un S + A este o reconstrucțiune sintactică abstractă pentru un grai în care norma cere punerea substantivului înainte de adjectiv; un A + S, pentru o normă contrarie; un $\frac{A}{S} + \frac{S}{A}$ pentru o normă indiferinte. Un S + A este pentru *om bun, cal alb, mîna dreaptă* etc. o etimologie sintactică întocmai cu același drept cu care latinul *auricula* este o etimologie lexică pentru rom. *ureche*, ital. *orecchia*, fr. *oreille*, provenç. *aurelha* etc., ambele dobîndite prin reconstrucțiunea unui prototip comun din comparațiunea faptelor omogene pozitive.

Să ne întrebăm acum: care este valoarea reconstrucțiunii în lingvistică? în ce anume se cuprinde utilitatea ei și chiar necesitatea? cari sînt marginile sferei sale de acțiune?

O reconstrucțiune etimologică corectă, întemeiată pe un material suficiinte, nu este *ipotetică*, dar iarăși nici *exactă*, ci totdeauna *aproximativă*. Ipoteză se cheamă o presupunere la mijloc între două observațiuni: prima observațiune, accidentală, dă naștere presupunerii; a doua observațiune, intențională, verifică presupunerea. O presupunere o dată verificată încetează de a fi ipoteză, devenind fapt. Verificarea poate fi completă, ori numai aproximativă. Aproximațiunea nu răpește faptului caracterul său științific pozitiv. În mecanică, de exemplu, așa-numita lege a lui Mariotte, cum că „temperatura fiind egală, forța elastică a unui gaz variază în rațiunea inversă a volumului pe care-l ocupă”, conservă o deplină valoare, deși Regnault a demonstrat că ea nu este decît aproximativă¹. În lingvistică sute de experimente confirmă reconstrucțiunea ario-europeului *bh* din greul ϕ – sanscritul *bh* – latinul *f* – goticul *b* etc. Totuși nu este nici ea exactă, ci aproximativă. În loc de *bh* poate să fi fost *ph*, sau ceva intermediar între *bh* și *ph*. Argumentul că $\phi = ph$ se află numai la greci

¹ Naville, *La logique de l'hypothèse*, Paris, 1880, p. 7.

nu e decisiv, după cum nu e decisiv contra primitivității lui *a* într-un grup de cuvinte ario-europene cazul când îl păstrează numai sanscrita. Aproximațiunea *bh*, explicînd o mulțime de fenomene, fără a fi în dizarmonie cu vreunul din ele, servă în lingvistică tot așa de bine ca legea lui Mariotte în mecanică.

Aproximațiunea are graduri. Etimologia, în opera sa de a reconstrui prototipurile, ajunge la un grad de aproximațiune cu atît mai înalt, cu cît comparațiunea cea metodică se exercită asupra unui număr mai mare de fenomene înrudite. Să reluăm, ca exemplu, cuvîntul *ureche*. Comparîndu-l cineva numai cu italianul *orecchia*, ar trebui să reconstruiască un prototip special italiano-român *orechia*, care ar fi de tot greșit față cu macedo-românul *ureacle*, după cum se mai zicea încă și-n Moldova nu mai departe decît în secolul XV¹, și față cu italianul colateral *oreglia*. Pe de altă parte, dacă vom compara numai formele occidentale: span. *oreja*, portug. *orelha*, reto-rom. *ureiglia* și franc. *oreille*, vom imagina un prototip special franco-spano-portugez *orelia*, pentru care am găsi, ca paraleluri fonetice, pe fr. *merveille* = port. *maravilha* = reto-rom. *marveiglia* din *mirabilia*, pe sp. *paja* din *palea* etc. Cam de felul acesta sînt închipuitele prototipuri speciale greco-italice, slavo-letto-germanice etc., pe cari le reconstruiește mereu cu atîta facilități Schleicher, și mai cu deosebire Fick. Nu aceasta ne trebuie! Pentru ca o reconstrucțiune să fie adevărat științifică, însușind un înalt grad de aproximațiune, cată să ne urcăm de la formele cele sigure, de la nește fapte bine constatate, d-a dreptul la o concluziune, la un prototip comun, care astfel să rezulte imediat dintr-o realitate așa-zicînd concentrată, totală, întreagă, iar nu bucățită. Daco-românul *ureche* cu forma cea veche *ureacle*, macedo-rom. *ureacle*, ital. *orecchia* și *oreglia*, formele sarde *orija*, *origa* și *orecla*, fr. *oreille* cu formele dialectale *areille*, *airoaillè*, *oraile* și altele, sp. *oreja*, portug. *orelha*, reto-rom. *ureiglia*, provenț. *aurelha* etc. reconstruiesc toate la un loc prototipul comun romanic aproximativ *orecla*–*aurecla* „ureche”, corespunzător deminutivului latin *auricula* „urechioară”, care deja la romani șovăia spre *oricula*. Tot așa sanscritul *ahis*, zend. *azhi*, gr. ἄχις, lat. *anguis*, litv. *angis*, vechi-germ. *unc*, vechi-slav. жжъ etc. ne dau un prototip comun ario-europeu *aghis* – *anghis* „șearpe”, ceva de cea mai înaltă aproximațiune, a cărei valoare scade cu desăvîrșire prin trunchierea materialului în prototipurile cele intermediare ale lui Fick. Un pretins prototip leto-slavic *aman* „nume”, alături cu un pretins prototip greco-italic *gnôman* „nume”, în loc de un singur prototip ario-europeu *gnîman* – *nîman*, este – mai repetăm încă o dată – întocmai ca pretinsul prototip româno-italic *orechia*, lîngă pretinsul prototip franco-spano-portugez *orelia*, în loc de un singur prototip romanic *orecla* – *aurecla*.

Unii linguiști susțin că fără prototipuri intermediare parțiale n-ar fi cu putință a reconstrui un prototip definitiv total. „Fără o treaptă mijlocie greco-italică *feronti* – zice Leo Meyer – nici grecul φέρωνσι, nici latinul *ferunt* nu se reduc la

prototipul *bháranti*”¹. Este o învederată eroare. Când ni se înfățișează nește forme pozitive ca gr. φέρουσι cu doricul φέρonti, latinul *ferunt*, sanscritul *bháranti*, zendicul *bárenti*, vechi-slav. берѡтъ (= *berontĭ*) etc., ne ajunge a ști din fonologie că $\phi = f = b$ reprezintă un son primitiv transcris prin *bh*, pentru ca să reconstruim d-a dreptul, fără nemic intermediar, un prototip comun ario-europeu aproximativ, care însă nu este *bháranti*, ci *bhéronti*, sau cel puțin ambele împreună.

Reconstruind un prototip în două fețe, bunăoară *aghis* – *anghis*, noi sîntem departe de a-i micșura aproximațiunea, de vreme ce orice grai, fie cît de primordial, cuprinde deja în sine divergințe dialectale. Pe lîngă *aghis* – *anghis* n-ar fi de mirare să mai fi existat o nuanță *aghus* – *anghus*, prin care ni s-ar explica latinul *anguis*, căci lat. *pinguis* = παχύς, lat. *brevis* din *breguis* = gr. βραχύς, lat. *tenuis* = gr. τανύ-, lat. *suavis* din *suaduis* = sanscr. svâdus, lat. *gravis* din *garuis* = scr. *gurus* = gr. βαρύς, lat. *levis* din *leguis* = scr. *laghus* = gr. ἐλαχύς etc., corespund toate unor prototipuri cu *-us*.

„Reconstrucțiunea – zice Delbrück – nu ne procură nici un material nou, dar servă a da o expresiune plastică rezultatului cercetărilor noastre. Ea joacă în lingvistică același rol ca curbele și alte procedimente intuitive analoage în statistică. Este un mijloc de expozițiune foarte util, pe care cată a nu-l nesocoti. În același timp, îndemnul de a reconstrui formele fundamentale silește pe linguist a sta pururea la cumpănă pentru a nu lua cumva o formațiune modernă drept o formațiune primitivă; și, mai ales, îl împedecă de a trece cu ușurință peste dificultăți fonetice și de altă natură, a căror deplină învingere e necesară pentru ca să poată reuși într-o reconstrucțiune”².

Paralelismul între reconstrucțiunea lingvistică și curbele din statistică nu e corect. Dacă este în statistică ceva asemănat cu reconstrucțiunea în lingvistică, apoi numai doară *termenul-mediū*, care rezumă un șir de expresiuni cifrice diverginți de aceeași ordine. Un exemplu. O moșie a adus proprietarului ei în curs de cinci ani următorul venit:

Anul	I	.....	fr. 4500
Anul	II	.....	fr. 4620
Anul	III	.....	fr. 2800
Anul	IV	.....	fr. 4718
Anul	V	.....	fr. 5000

Venitul anual în *t e r m e n - m e d i u* este dar de fr. 4327³/₅, o cifră aproximativă cătră care convergesc toate cifrele cele concrete, diferențiate prin concursul unor împregiurări speciale explicabile: secete într-un an, abundență într-un alt an etc. Cu cît expresiunile cifrice sînt mai numeroase, cu atît și termenul-mediū, scos din ele, este de o aproximațiune mai înaltă. Fără termen-mediū, statistica n-ar

¹ L. Meyer, *Vergleichende Grammatik der griechischen und lateinischen Sprache*, Berlin, 1861, t. 1, p. 22.

² Delbrück, *Einleitung in das Sprachstudium*, Leipzig, 1878, p. 53.

putea să reducă diferite ordine de fenomene la cîte o unitate colectivă, pe care lesne s-o compare apoi cu altele obținute pe aceeași cale. Prin reconstrucțiune, lingvistica capătă și ea unități colective, cari o ajută în comparațiunea ulterioară, și totodată – după cum a observat-o foarte bine Delbrück – pînă la un punct o controlează. Lipsa de orice construcțiune, fie zis în parantezi, este aceea care face atît de anevoios controlul grupurilor etimologice în operele lui Pott și mai cu seamă ale lui Diefenbach.

Cuvîntul reconstrucțiune pe terenul lingvistic nu e tocmai fericit. El s-a luat din paleontologie, ca și cînd lingvistul ar fi și el un fel de Cuvier reconstruind ființele cele ante-deluviane.¹ Însă între reconstrucțiunea etimologică și reconstrucțiunea paleontologică nu se află de fapt nici o asemănare. Paleontologului i se dau nește fragmente de oase, pe cari să le figurăm prin: *t, n, a, s, d, o*; el le coordoană într-un schelet neisprăvit: *-astod-n-*, de unde apoi, studiind lacunele și completîndu-le cu *m, o, t*, reconstruiește pe *mastodont*. Oare tot așa procede etimologia în ceea ce se cheamă „reconstrucțiune”? Din *ureche* – *oreja* – *oreille* etc. lingvistul nu potrivește un singur corp lipit bucată cu bucată într-o ordine oarecare determinată, după cum face paleontologul, ci extrage prin analiză din întreaga serie un termen – *m-e-d-i-u*, prin care o caracteriză în totalitate și de care se apropie orice membru al ei în parte, deși nici unul poate să nu coincidă exactamente cu acea expresiune generală aproximativă.

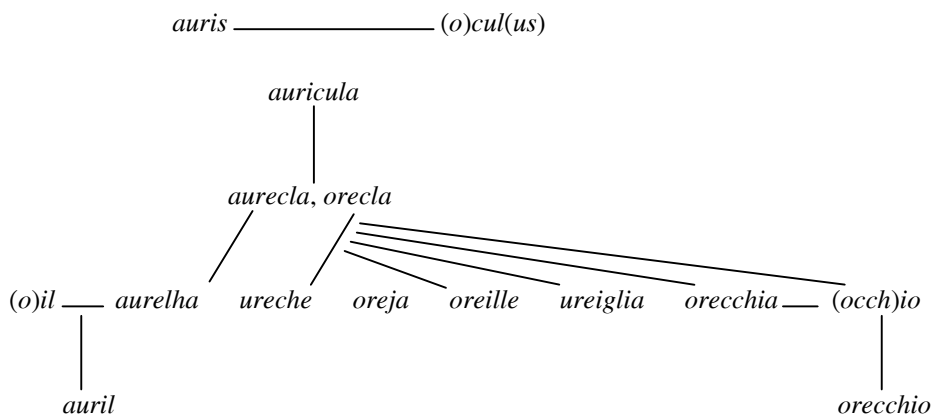
Particularitatea cea distinctivă a „termenului-mediu” în lingvistică, de unde i-a și venit numele de „reconstrucțiune”, este de a fi privit ca izvor al grupului omogen de elemente concrete, cari toate împreună îl implică. Izvorul totuși e foarte șovăitor în fluiditatea sa. Astfel termenul-mediu pentru formele romanice *ureche* – *oreja* – *oreille* etc. se clatină nu numai între *orecla* și *aurecla*, dar mai admite încă probabilitatea masculinului *oreclu* – *aureclu* – *auriclu*, reprezentat prin italianul *orecchio* și provențialul *auril*. Tocmai acest exemplu însă ne arată reversul medaliei în reconstrucțiunea etimologică în genere. Forma masculină, care ar corespunde unui latin *auriculus*, poate fi de o provenință posterioară, născîndu-se la italieni și la provențali prin analogie cu „ochi”, italienește *occhio*, provențalește *oil*, masculini în toate graiurile romanice. Intima corelațiune între *ochi* și *ureche*, ca două părți ale capului și ca organe ale celor două sensuri principale², va fi adus mai tîrziu uniformarea lor sub raportul genului în Italia și-n Provența, fără ca aceasta să se fi întîmplat și pe aiuri, deși lesne putea să se întîmple oriunde pe o cale independentă. În acest mod, *orecchio* după *occhio* fiind specific italian și *auril* după *oil* fiind specific provențial, noi nu avem dreptul de a

¹ Cfr. Sayce, *Introduction to the science of language*, London, 1880, t. 1, pag. 346.

² Cfr. Haase, *Vorlesungen über lateinische Sprachwissenschaft*, Leipzig, 1874-80, t. 1, p. 48: „Die Analogie der Wahrnehmungen durch Gesicht und Gehör zeigt sich sehr häufig; z. B. *hell* wird von der Farbe gebraucht, aber das Ursprüngliche ist ein heller Ton von *hallen*. In der Malerei spricht man von Farbentönen. *Clarus* wird sowohl bei *clara vox* als *clara lux* gebraucht etc.”

le căuta un prototip romanic. Ceva mai mult. Prin aceeași corelațiune, „ochiul” se pare a fi exercitat o influință lingvistică asupra „urechii” încă la romani, dar nu în schimbarea genului, ci în modificarea sensului. Romanicul *orecla* – *aurecla* înseamnă „ureche”, iar nu „urechioară” ca latinul clasic *auricula* sau *oricula*, deminutiv de la *auris*. Prototipul ideologic pentru „ureche” să fie oare „urechioară”? Poate da, însă poate și nu. La romani „ochi” este *oclu*, clasic *oculus*, deminutiv de la un pierdut *ocus*, dar cu o nuanță deminutivală despărută cu desăvârșire deja în cea mai veche limbă latină cunoscută. Corelațiunea între „ochi” și „ureche”, între *oculus* și *auris*, va fi împins graiul poporului roman la uniformarea sufixului, sau mai bine a terminațiunilor, fără a se atinge diferența genurilor, așa că *auris* „ureche” a trecut d-a dreptul în *auricula* „ureche”, nu „urechioară”, prin simpla analogie cu *oculus* „ochi”, nu „ochișor”, în care poporul a luat drept sufix pe *-culus*, ca în *homun-culus*, *pauper-culus*, *arti-culus* etc., deși *c* în *oc-ulus* aparține tulpinei. În acest caz, reconstrucțiunea ideologică „ureche” din „urechioară” ar fi o greșeală, de vreme ce romanicul *orecla* – *aurecla* nu va fi avut niciodată vreun sens deminutival, ci numai își va fi adaptat un sufix feminin corespunzător terminațiunii masculine devenite incoloară din *oculus*. Iată dară că-n loc de un prototip, de o reconstrucțiune, de un termen-mediu, oricum s-ar numi, noi căpătăm o genealogie foarte complicată:

În această genealogie, forma cea reconstruită *aurecla* – *orecla* este prototip pentru *ureche* – *oreja* etc., dar nu și pentru *auril*, la nașterea cărui s-a amestecat *oil*, și nu pentru *orecchio*, născut prin amestec cu *occhio*.

Utilitatea metodică a „reconstrucțiunii” în lingvistică apare dară chiar acolo unde, ca în cazul de mai sus, tragerea unui termen-mediu este împedecată de factori etimologici de altă natură. În adevăr, numai prin reducerea grupului întreg la un singur prototip *aurecla* – *orecla* iese la iveală cu deplină plasticitate în formele cele nereductibile, *auril* și *orecchio*, o abatere interesantă pe care lingvistul ar fi dispus altfel a o trece cu vederea ca ceva de tot indiferente. Nu mai

puțin simțite sînt serviciile procedimentului reconstructiv în cealaltă ramură a filologiei comparative, în ceea ce se cheamă etno-psicologie sau *folklore*, unde aproape în același mod, printr-o riguroasă alăturare a literaturilor poporane sau a obiceielor, se pot reconstrui prototipurile lor, după cum ne-am încercat de a o face noi înșine, bunăoară, în privința baladei *Cucul și turturica* și a *Povestii numerelor*¹.

Reconstrucțiunea este, ca să zicem așa, instrumentul cel mai perfecționat al filologiei comparative în genere, și mai ales al lingvisticeii; un instrument prin care etimologia contimpurană, aplicată la totalitatea limbei, iar nu numai la cercul curat lexic, se depărtează de etimologia cea trecută mai mult de cum se depărtează în științele fizice și biologice observațiunea microscopică de observațiunea cu ochiul gol. Această prețioasă unealtă, precum am văzut în cele ce preced, nu se adaptează însă la toate fenomenele lingvistice. În multe cestiuni, sîntem siliți a o întrebuința numai în parte; în altele, cată să n-o întrebuințăm de loc.² Și aceasta nu e tot. Foarte adesea trebui să ne abținem de la orice etimologie, adică de la orice derivațiune lingvistică, mărginindu-ne a constata faptul, a-l trece în registru ca un simplu material, sau ca o problemă a cărei explicațiune să rămînă în sarcina viitorului.

Turgot, pe care l-am citat la începutul acestei introducțiuni, a spus de demult că ceea ce e mai de căpetenie în etimologie este de a ști unde să se oprească. „Le grand objet de l’art étymologique – adaugă el – n’est pas de rendre raison de l’origine de tous les mots sans exception, et j’ose dire que ce serait un but assez frivole. Cet art est principalement recommandable en ce qu’il fournit à la philosophie des matériaux et des observations pour élever le grand édifice de la théorie générale des langues: or, pour cela, il importe bien plus d’employer des observations certaines, que d’en accumuler un grand nombre.”³ Aproape tot aceea zice Curtius: „Scopul științei nu este de a satisface curiozitatea sau de a găsi loc pentru jocul unor presupuneri mai mult sau mai puțin ingenioase, ci de a mări sfera adevărului și de a restrînge cercul erorii”⁴.

A pretinde cineva că a găsit derivațiunea a tot ce se află într-un grai, fie chiar numai a tuturor cuvintelor în sensul cel îngust al etimologiei din trecut, este o prea multă ușurință în privința subiectivă și un bogat repertoriu de greșeli sub raportul obiectiv.

Din cele zise rezultă că:

¹ *Cuvente den bătrâni*, t. 2, p. 501-608.

² Cfr. excelentele observațiuni ale lui Johannes Schmidt, *Die Verwandtschaftsverhältnisse*, p. 28-31.

³ Turgot, *op. cit.*, p. 744.

⁴ Curtius, *Grundz.*, p. 44: „Die Wissenschaft hat nicht den Zweck die Neugier zu befriedigen oder für mehr oder minder geistreiche Muthmaassungen einen Spielraum zu gewähren, sondern das Reich der Wahrheit zu mehren und das des Irrthums in engere Gränzen einzuschliessen”.

1. Prin *e t i m o l o g i e* se înțelege în lingvistică orice *d e r i v a Ț i u n e*, fie fonetică, fie morfologică, fie lexică, sintactică, ideologică.

2. Etimologia, în generalitatea operațiunilor sale, tinde a se servi mai cu seamă de reconstrucțiunea unui prototip pentru fiecare grup omogen de fenomene, întrucât condițiunile particulare ale fenomenelor n-o silesc a recurge la alte procedimente.

3. Sînt multe cazuri rebele nu numai la reconstrucțiune, ci chiar la etimologia în genere, lingvistul mărginindu-se docamdată a descrie faptul așa cum este.

II

Cum se amestecă limbile?

Mai întîi de toate, să ne înțelegem bine asupra punctului în dezbatere.

Un englez, Cresswel Clough, a publicat nu demult o carte întreagă întitulată *Despre existența limbilor amestecate*, în care el declară cu tărie că pretinsa axiomă, susținută de cei mai mulți linguiști, cum că „o limbă amestecată este o imposibilitate”, trebui întoarsă pe dos: „imposibilitate este o limbă neamestecată”¹.

Pentru a demonstra această teză, autorul pleacă de la principiul că într-o asemenea problemă cată a fi considerate nu numai gramatica unei limbi, dar încă vocabularul și pronunția; apoi, în aplicarea principiului, el pe gramatica o înlătură mai cu desăvîrșire, ba chiar recunoaște că „acolo amestecul nu e tocmai prea mare”², și – alunecînd pe ici, pe colea asupra pronunției – se ține aproape exclusivamente în sfera vocabularului.

Ca ce fel înțelege Cresswel Clough „limba amestecată”, o putem judeca după următorul §-f despre graiul românesc:

„Românii au trei stiluri: stil purist sau latin, stil tînăr românesc sau francez și stil vechi românesc sau conservativ. Așa, puristul va zice: *m-am obligarisit*; francezomanul: *m-am engajarisit*; conservatistul: *m-am îndatorit*. Temelia limbei române e latină, de ex.: *apă* = *aqua*, *așteptare* = *expectare*, *bun* = *bonus*, *cap* = *caput*, *copt* = *coctus*, *domn* = *dominus*, *doftor* = *doctor*, *iapă* = *equa*, *fiu* = *filius*, *frate* = *frater*, *lapte* = *lac*, *masă* = *mensa*, *muma* = *mater* (!), *tată* = *pater* (!), *pînză* = *pannus*, *pept* = *pectus* etc., unde se văd unele schimbări consonantice curioase, precum *ct* în *pt* și *ft*, *qua* în *pa*, *p* în *t* (!), *m* în *t* (!), iar în dialectele sudice (*sic*) încă *p* în *k* și *ct* în *p* (!), de ex. *keptu* = *pectus*. Prezintele indicativ este latin: *cîntu* = *canto*, *cînți* = *cantas*, *cîntă* = *cantat* etc., și gramatica în genere e tot așa de romanică ca și cea franceză, italiană, spanioală sau portugeză. În vocabularul

¹ James Cresswel Clough, *On the existence of mixed languages*, London, 1876, pref.

² *Ibid.*, p. 4: „Grammar, then, can be mixed, and is often found so, though not to any very great extent”.

român se află o seamă de elemente slavice, precum *smîntîină* = rus. (?) *smĭetana*, *verigă* = rus. *veriga*, *bob* = rus. *bob* etc. Începîndu-se un raport către Austria ca românii către Turcia (!?) și popoarele cele subjugate gravitînd totdeauna unul către altul (!?), nu e de mirare că literatura și cugetarea maghiară (!) n-au fost fără influință asupra României. Așa *ponos* = ung. *panasz*, *muncă* = *munka*, *poruncă* = *parancsolom*, *oțel* = *aczel* etc. Mai este încă un element străin. Creștinii români făcînd adesea cauză comună cu grecii contra turcilor (?), mai multe vorbe neogrece s-au introdus în limba română, precum *drum* = *δρομος* și *zamă* = *ζωμη*”¹.

Negreșit, nu printr-o asemenea procedură se poate zgudui categorica aserțiune a unui Max Müller că „limbile nu sînt niciodată amestecate”². Toată lumea știe foarte bine și nimeni nu s-a îndoit în vecii vecilor că orice popor împrumută c u v i n t e de la alte popoare; nu aceasta însă avea în vedere ilustrul linguist de la Oxford cînd a contestat existența „limbei amestecate”, ci anume g r a m a t i c a și iarăși g r a m a t i c a, pe care o numește „sîngele și sufletul limbei”³.

De asemenea Papillon: „Studiul lingvistic nu arată nici o urmă de un *aparat gramatical* amestecat într-una și aceeași limbă”⁴.

Hovelacque se rostește și mai lămurit: „Jamais on ne parviendrait à créer une l a n g u e m i x t e . On ne saurait imaginer une langue indo-européenne dont la *grammaire* soit en partie slave, en partie latine. Il n’y a pas, il ne peut y a v o i r d e l a n g u e s m i x t e s . L’anglais, par exemple, chez lequel se sont introduits un si grand nombre d’éléments étrangers, notamment d’éléments français, n’en demeure et n’en demeurera pas moins jusqu’à son extinction une vraie langue germanique...”⁵

Cel dentîi linguist care a supus cestiunea „limbei amestecate” unui studiu mai pe larg a fost Sayce, consacrîndu-i un capitol întreg în *Principiile de filologie comparativă*.

Împărtășind și el credința, ca să nu zicem prevențiunea, că „o gramatică amestecată e peste putință”⁶, Sayce stabilește însă unele rezerve, cari în fond distrug această teorie; bunăoară: „Vecinătatea a două limbi face că o parte din poporațiune e bilingvică, și, dacă o asemenea bilingvitate ia o întindere însemnată, atunci se întîmplă adesea schimb de idiotisme între ambele dialecte, iar împreună cu idiotisme se deschide o ușcioară pentru introducerea nouălor forme gramaticale”⁷. Ca exemple, Sayce aduce genitivul și dativul englez al pronumelui personal *of me*, *to me*, care este o imitațiune a francezului *de moi*, *à moi*, în loc de

¹ *Ibid.*, p. 48, cfr. p. 39.

² M. Müller, *Lectures*, 1-t series, ed. 1866, p. 77: „languages are never mixed”.

³ *Ib.*, p. 78: „the grammar, the blood and soul of the language”.

⁴ Papillon, *A manual of comparative philology*, London, 1877, p. 18.

⁵ Hovelacque, *La linguistique*, p. 10.

⁶ Sayce, *Principles*, London, 1874, p. 173: „we cannot have a mixed grammar”.

⁷ *Ibid.*, p. 174.

forma anglo-saxoană *min, me*; întrebuintarea unui articol postpozitiv, trecut de la români la bulgari: *člěk-ăt = omu-l*, deși fenomenul e de tot străin familiei lingvistice slavice etc.¹ Și totuși el conchide, aproape tot așa ca Max Müller sau Hovelacque, că „în teză generală realitatea confirmă negațiunea cea absolută, pe care lingvistica o opune vechii noțiuni despre amestecul formelor gramaticale”².

O apărare atât de elastică a curentului celui la ordinea zilei a fost menită, negreșit, mai mult a zdruncina decât a întări pretinsa axiomă. Citind pe Sayce, un alt lingvist englez observă: „Doctrina cea predominantă despre imposibilitatea gramaticii amestecate p o a t e fi adevărată, dar probele aduse despre aceasta nu mi se par a fi pe deplin mulțumitoare”³.

Tot atât de păzit, profesorul Delbrück, a cărui carte este cea mai nouă introducere generală la lingvistică, declară că „limba amestecată” este încă o p r o b l e m ă , mai adăogînd că despre această problemă nu s-a scris docamdată nici o lucrare temeinică.⁴

Alți linguiști, fără a dezbate măcar cestiunea, admit posibilitatea amestecului gramatical al limbilor ca ceva care nici că s-ar fi contestat vreodată. Așa face Schuchardt în clasicul *Vokalismus* și-n lucrările posterioare; așa face Miklosich în studiile sale asupra țiganilor⁵; așa face Ascoli în ceea ce el numește „la riazione etnologica” sau rezistența limbei cucerite contra celei cuceritoare⁶; așa fac mulți dintre cei mai de frunte. Dar ce zic! Însuși Sayce, precum vom vedea îndată mai la vale, pare a fi renunțat mai tîrziu la dogma „neamestecabilității”.

Este curios că un adevărat amestec de gramatică figurează tocmai în fraza prin care Max Müller neagă radicalmente un asemenea amestec. El zice: „*Languages are never mixed*”. Ei bine, „languages” este un franțuzism nu numai lexic, dar și g r a m a t i c a l totodată. Nici un dialect germanic nu formează pluralul prin -s, pe cînd în limba engleză această formațiune eminamente franceză, cu totul

¹ *Ibid.*, p. 175 sq.

² *Ibid.*, p. 177: „On the whole, therefore, the evidence before us will confirm the absolute denial which Glottology gives to the old notion of a mixture of grammatical forms”.

³ Le Marchant Douse, *Grimm's Law*, London, 176, p. 19.

⁴ Delbrück, *Einleitung in das Sprachstudium*, p. 121 nota: „An dieser Stelle wären auch die Mischsprachen zu erwähnen gewesen, wenn bis jetzt eine gründliche Behandlung dieses Problems vorläge”.

⁵ Cfr. de exemplu Miklosich, *Ueber die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner*, part. 12, Wien, 1880, p. 49, despre expresiunea timpului viitor la țigani de pe Peninsula Balcanică și la cei din Rusia.

⁶ Ascoli, *Studj critici*, t. 2, Torino, 1877, p. 17, 19, 20, 64 etc.; cfr. Ascoli, *Una lettera glottologica*, Torino, 1881, p. 43: „così lo Schuchardt pensi di continuo alle ragioni celtiche delle trasformazioni per le quali si determina il galloromano, o il Miklosich scruti, con quella serena larghezza che gli è propria, le ragioni autotone che agiscono sulla riduzione della parola latina in parola rumena, seguito ora, con molto zelo, anche da un valoroso indigeno, l'Hasdeu. Nessuno però ha affermato, con maggior coraggio e maggior nitidezza, la riazione celtica sul latino, di quello che facesse il Nigra: *Celticae gentes, latinam linguam magna ex parte mutuati sunt et proprio ingenio usuique accomodaverunt...*”

necunoscută anglo-saxonilor, este cea normală, altoită acolo prin influința franco-normandă.¹

Un adînc cunoscător al limbei engleze în dezvoltarea ei istorică, americanul George Marsh, protestă cu multă elocință contra teoriei așa-numitului neamestec gramatical, dîndu-ne în același timp următorul frumos specimen despre modul cum se petrec lucrurile în realitate și cum se pot surprinde asupra faptului:

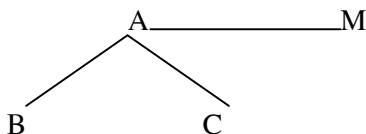
„Anglo-saxonii formau gradurile de comparațiune prin schimbarea terminațiunii sau a inflecțiunii, iar nu prin nește adverbi cu sens de *magis* și *maxime*; franco-normanzii le formau prin acești adverbi; englezii au primit ambele metode, întrebuițînd pe cea franco-normandă mai cu preferință la adjectivii cei lungi. Relațiunea posesivă sau cea genitivală între numi se exprima la anglo-saxoni printr-un posesiv regulat sau prin dezinința casuală a genitivului; la franco-normanzi, în genere, numai prin prepozițiune; englezii întrebuițeau ambele moduri. Anglo-saxonii nu aveau nici o prepozițiune denaintea infinitivului, ci infinitivul lor era o formă verbală specială, foarte analoagă cu gerundiul latin și privită de cătră unii ca un caz dativ al infinitivului; franco-normanzii obicinueau denaintea infinitivului o prepozițiune; englezii dentîi au supres caracteristica terminațiune gerundială, căpătînd astfel un curat infinitiv, pe care apoi, cînd nu este unit cu verbul auxiliar, îl preced de o prepozițiune, amalgamînd sau, mai bine, confundînd funcțiunile celor două forme. Aceste și alte cazuri de aceeași natură sînt exemple de combinațiuni gramaticale străine, substituite unor inflecțiuni natale, sau – cu alte cuvinte – sînt specimene de amestecul a două gramatice *pro tanto*. În adevăr, ele nu sînt prea multe sau prea importante pentru ca să schimbe caracterul general al sintaxei engleze, care în foarte mare parte rămîne anglo-saxoană; sînt de ajuns însă pentru a proba că doctrina imposibilității radicale a amestecului gramatical este o generalizațiune de tot pripită și că întinderea amalgamării sintactice nu este în fapt decît o cestiune de doză relativă.”²

Din dată ce cade închipuita axiomă despre neamestecul gramatical al limbilor, deschizîndu-se astfel un vast cîmp pentru dezbateră ne-mpedecată și nepărtenitoare a problemei, este bine a se indica cîteva criterii preliminară, cîteva prolegomene pentru acest nou studiu.

Amestecul între limbi, fie gramatical, fie de altă natură, poate fi de două feluri: *p r i m a r* și *s e c u n d a r*. Numim „amestec *primar*” pe acela cărui i se datorește nașterea unei nouă limbi din două graiuri diverse; numim „amestec *secundar*” împrumuturile cele posterioare, pe cari le face o limbă, fără ca fenomenul să fi fost preces sau să fie însoțit de contopirea popoarelor. Graiul *A* s-a născut din amestecul graiurilor *B* și *C*, amestecîndu-se apoi prin împrumut cu graiul *M*:

¹ Earle, *Philology of the english tongue*, 2-ded., p. 350-2, citat de Le Marchant Douse, *op. laud.*, p. 20 nota.

² Marsh, *The origin and history of the english language*, London, 1862, p. 48; cfr. p. 74-5 și p. 84.

Numai amestecul cel primar, adică în linie verticală, nu și cel secundar sau în linie orizontală, este de o însemnătate *genealogică*, clătinînd oarecum continuitatea dialectală cea ne-nteruptă. Lui mai cu seamă, dacă nu exclusivamente, linguistica va ajunge, credem noi, a-i atribui o particularitate foarte bine observată de Humboldt în privința dialectelor romanice: „Noi sîntem în stare a urmări diferitele ordini de schimbări, pe cari le-a îndurat limba latină în scăderea și disparițiunea ei; sîntem în stare a mai adăoga cătră acestea amestecul ulterior al elementelor străine; și tot încă ne e peste puțință a ne da seamă de încolțirea sîmburelui celui viu, care se dezvoaltă dodată sub diverse forme în organismul limbilor celor din nou înflorite. Un principiu intern, lipsit mai-nainte, iată că cuprinde edificiul cel descompus, reconstruindu-l în fiecare din limbile cele derivate într-un alt mod...”¹ Aci noi vedem o naștere în toată puterea cuvîntului, și – orice ar zice Fuchs – este o metaforă permisă, ba chiar necesară prin claritatea imaginii, de a considera în rezultatul unei asemeni nașteri pe un copil produs de doi părinți, cu cari îl leagă filiațiunea, dar de cari îl desparte individualitatea².

Amestecul secundar poate și el să se înrădăcească într-o limbă: generalmente însă este ca o moadă, pe care un popor o îmbrățișează și o părăsește cu o deopotrivă ușurință; cel mult, el ne apare ca o boală externă, ca un fel de abces, pe care, dacă ne supără, îl putem stîrpi, fără ca desființarea lui să tragă după sine vreo consecință gravă sau durabilă. Amestecul primar, din contra, face parte din însăși natura limbei, în care se ramifică în așa fel în toate direcțiunile, încît în cele mai multe cazuri nu e chip de a-l înlătura fără a distruge prin această violență întreaga economie a organismului.³

Amestecul cel primar se operează în diferite proporțiuni de *număr* și de *cultură*. Un *A* poate să rezulte din $\frac{1}{2} B + \frac{1}{2} C$, din $\frac{1}{4} B + \frac{3}{4} C$, din $\frac{1}{3} B + \frac{2}{3} C$. Numărul prea covîrșitor sau cultura prea superioară a unuia din cele două ingrediente îi vor înlesni, firește, o hotărîță predominare în amalgamă.

În națiunea engleză, de exemplu, elementul anglo-saxon și elementul franco-normand se contrabalanțau sub raportul culturei; însă cel dentăi întrecuța de sute și mii de ori pe celalt în privința numărului. În națiunea bulgară, elementul turanic cel venit de la Volga, oricît era de viteaz, stetea foarte jos față cu elementul indigen slav de peste Dunăre, atît prin număr cît și prin cultură. Elementul

¹ Humboldt, *Werke*, t. 6, p. 33-4.

² Cfr. Steinthal, ap. Pott, *Ungleichheit menschlicher Rassen*, Detmold, 1856, p. 214: „Eine *Tochtersprache* ist eine Sprache, welche von einem anderen Volke, als dem sie ursprünglich angehört, oder auch von letzterem, aber mit fremden sehr einflussreichen Stämmen vermischten Volke, nach einem neuen Principe entwickelt, d.h. umgeformt worden ist”.

³ Cfr. *Cuvente den bătrâni*, t. 2, p. 648-56.

vechi roman, oriunde se așeza: în Galia, în Spania, în Dacia, era mult mai mic prin număr decât populațiunile autoctone, dar în același timp se rădica asupra lor ca un gigant prin mărimea culturii. Este oare de mirare că elementul anglo-saxon la Tamisa, cel slav în Balcani, cel latin în țările romanice au copleșit elementele antagoniste? Am fi în drept a ne mira mai curînd că copleșirea totuși n-a fost nicăiri completă.

Ar fi interesant, mai cu deosebire, de a observa amalgamarea lingvistică a două triburi sălbatice de aceeași forță numerică și culturală. Cît privește două popoare deopotrivă înaintate în civilizațiune, acolo și numai acolo un asemenea fenomen este aproape imposibil. Roma cucerise Elada și a stăpînit-o în curs de secol; nici grecii însă n-au devenit latini, dar nici latinii greci.

În studiul limbei amestecate la sălbatici, un început foarte remarcabil se datorește eminentului lingvist francez Lucian Adam.

Se știa de demult că la caraibii de pe insulele Antile bărbații și femeile vorbesc două graiuri diferite¹; această bilinguitate însă, așa zicînd sexuală, citată din timp în timp ca o curiozitate, n-a fost urmărită pînă acum într-un mod științific. Comparînd cele două limbi, dentîi în relațiunile lor reciproce, apoi în raportul lor comun cîtră alte dialecte americane, Lucian Adam aruncă cel dentîi o lumină pozitivă, *à-posteriori*, asupra procesului general al formațiunii „limbei amestecate”. Aci nu mai sînt raționamente sau probabilități, ci fapte.

Graiul bărbătesc și graiul femeiesc al caraibilor sînt ambele produsul acelorași elemente constitutive, luate însă în proporțiuni diverse, fiecare din cele două graiuri fiind compus din elementul galibi și elementul arruac, cu acea deosebire totuși că elementul galibi predomină în graiul bărbătesc, iar elementul arruac în cel femeiesc. Cum s-a întîmplat oare acest ciudat fenomen, care ne aduce aminte din chimie formațiunea substanțelor atît de diferite în aparință ca protoxidul de azot, acidul azotos, acidul azotic etc. din același azot și din același oxigen luate în cîtimi variate?

Sînt acum cîțiva secol, insulele ocupate mai în urmă de caraibi aparțineau unui trib de arruaci, venit de pe continentul american, unde rămase și mai rămîne pînă astăzi grosul triburilor arruace. Un trib de galibi, dezlipindu-se de asemenea de restul triburilor galibi de pe continent, a năvălit să cucerească acele insule, exterminînd întreaga populațiune bărbătească și apucînd pe femeile celor măcelăriți. De aci bărbații vorbeau într-o limbă: dialect galibi, iar femeile într-o altă limbă: dialect arruac, – două dialecte eterogene. Copiii creșteau cu ambele aceste graiuri, fiind însă oprit băieților de a vorbi în limba mamelor, rezervată numai pentru fete. Dar a fost cu neputință de a mîntînea mult timp separațiunea cea aristocratică între ambele graiuri, astfel că cu încetul fiecare din ele a început a revărsa cîte ceva în celalalt. Amestecul e nu numai lexic, ci mai cu seama gramatical. Bărbații galibi au luat, bunăoară, de la femeile arrua-

ce unele pronumi, distincțiunea genurilor, dezinința viitorului, augmentul *a* la infinitiv, o formă posesivă, verbul cauzativ etc.

Lucian Adam conchide: „Il est remarquable que dans cette fusion du galibi et de l'arrouague *qui a donné naissance au caraïbe*, l'influence prépondérante ait été exercée par l'idiome des vaincus, et que ce soit *particulièrement dans la sphère des relations qui constituent la grammaire* que les forts aient subi la loi des faibles. Ce renversement des rôles tient sans doute à ce que les femmes des Caraïbes étaient exclusivement chargées de l'éducation des enfants des deux sexes jusqu'à l'âge de neuf à dix ans; j'incline néanmoins à penser que la supériorité grammaticale de l'arrouague sur le galibi n'a point été un facteur indifférent. Quoi qu'il en soit, *la science saisit sur le vif, dans le double parler caraïbe ramené à ses origines, le phénomène instructif de la formation d'une langue par l'effet d'une conquête* qui, d'une partie des hommes de la nation conquérante et d'une partie des femmes de la nation vaincue, fait une nation nouvelle. Comme les populations américaines ont été soumises durant des siècles à la loi de l'exogamie, qui a dû produire pacifiquement les mêmes effets sociaux que le droit de la guerre pratiqué à outrance, *on est en droit de se demander si le nombre des nations et des langues de l'Amérique n'a pas été accru considérablement par des causes identiques ou analogues à celle qui a produit la nation et la langue des Caraïbes.*”¹

Alăturându-se acum rezultatele studiului lui Lucian Adam asupra graiului caraibilor cu observațiunile lui Marsh despre engleza și cu unele rezerve ale lui Sayce, urmează că o „limbă amestecată” rezultă generalmente, dacă nu chiar totdeauna, dintr-o îndelungată bilinguitate a unei populațiuni compuse din două neamuri pe cale de a deveni un singur popor. Până la deplina identificare a celor două graiuri, fiecare din ele mai întâi se modifică treptat din ce în ce mai mult în sensul celuilalt, mărindu-se astfel proporțiunea puncturilor comune între ambele. În acest chip, dacă graiul *A* consista la început din *a, b, c, d, e, f*, iar graiul *M* din *g, l, n, p, r, s*, va sosi un moment așa-zicînd mijlociu, cînd *A* va primi de la *M* pe *g* și *l*, dînd lui *M* pe *b* și *c*, încît vom avea:

$$\begin{aligned} A &= a + d + e + f \\ &\quad + b + c + g + l \\ M &= n + p + r + s \end{aligned}$$

Vom mai adăoga că succesiva amalgamare a două asemeni graiuri înmulțește numărul puncturilor comune nu numai într-un mod absolut, ca în ecuațiunea de mai sus, dar și într-un mod relativ, făcînd ca unele puncturi diverginți să dispară cu desăvîrșire din ambele limbi, de exemplu *d* din *A* și *p* din *M*, adecă:

$$A = a + e + f$$

¹ Adam, *Du parler des hommes et du parler des femmes dans la langue caraïbe*, în *Revue de linguistique*, t. 12 (1879), p. 275-304.

$$+ b + c + g + l$$

$$M = n + r + s$$

Acum o nouă cestiune.

Amestecul cel primar putînd a se întîmpla între limbi eterogene sau între limbi omogene, și-apoi omogene și eterogene în *plus* sau în *minus*, ar trebui să ne întrebăm dacă este vreun grad de eterogenitate, unde o amalgamare a două limbi să fie radicalmente peste putință.

Am spus mai sus că Sayce pare a fi renunțat la prejudecata contra amestecului gramatical al limbilor. În a doua sa operă el nu mai atinge această cestiune pe terenul teoretic, dar probează într-un mod așa-zicînd practic adevărul teoriei opuse, dînd pe șease pagine „specimene de graiuri amestecate”, și anume: maltez, negro-danezo-olandez din India, negro-englezo-olandez de la Surinam, negro-spaniol de la Curaçao, olando-portugezo-indic de la Ceylan și negro-francez de la San-Domingo.

Unele din aceste graiuri sînt vorbite de cîte o poporațiune de peste 100 000 suflete.

Despre cel negro-danezo-olandez, Sayce observă că „n-are genuri, numere, declinațiune și conjugățiune”; despre cel negro-englezo-olandez, că „este aproape lipsit de gramatică”; despre cel olando-portugezo-indic, că „a pierdut cazurile, sufixurile verbale etc.”¹ Dar toate acestea, în termeni atît de generali, oare nu s-ar putea zice și despre limba engleză? Și ea n-are genuri; și ea în mare parte, mai ales dacă o alăturăm cu celelalte graiuri germanice, n-are cazuri, sufixuri verbale etc.; și ea a fost acuzată adesea, uneori lăudată, de a fi „aproape lipsită de gramatică”.

O limbă, din dată ce servă ca mijloc de înțelegere mutuală pentru o comunitate umană, nu poate să nu aibă gramatică, deoarece ea trebuie cu orice preț să exprime într-un mod, fie cît de neperfect, acele relațiuni fără cari o înțelegere mutuală ar fi peste putință. Gramatica, consiste ea în forme speciale, în regula pozițiunii cuvintelor în frază, în varietatea intonațiunii, în orice altă procedură, este tot gramatică.

În dialectul negro-francez de la San-Domingo, un pasagiu din *Evangeliiul St-lui Ioan* (IV, 7-9) sună așa:

„Yon femme, gens Samarie, vinî haler dleau. Jêsis dîe li: Bâmoèn boèr. Discipes li étant té aller nans boûq la gagnèn povisions. Alosso, femme Samaritaine la dîe li: coument fair ous, qui yon Juif, ca mander dleau poû boèr nans lamain moèn, qui yon femme Samaritaine? pâce Juifs pas ca mêler épîs gens Samarie...”

Aci gramatica, neapărat, nu este nici negriteană, nici franceză, ci parte negriteană, parte franceză, parte *sui generis*; dar în orice caz este gramatică. Limbile creolice, studiate de cîtva timp în specie de Adam, de Coelho, mai cu

deosebire de Schuchardt, revarsă lumină din ce în ce mai vie asupra acestei probleme.

Consecința este dară că o „limbă amestecată” se poate naște printr-un deosebit concurs de împregiurări din fuziunea graiurilor celor mai eterogene. Cu cât mai vîrtos din cele omogene!

Fie însă omogene, fie eterogene, recunoașterea proveninței precise a elementelor constitutive într-o „limbă amestecată”, mai ales a celor gramaticale, nu este ușoară. Limbile cele eterogene produc în mare parte prin fuziune ceva care nu seamănă cu nici una din ele; limbile cele omogene, din contra, produc prin fuziune, iarăși în mare parte, ceva care seamănă prea mult cu ambele. Dar dificultatea cea mai serioasă e de o altă natură.

Orice limbă este un *t o t* armonios, în care *t o a t e* se află în cea mai strînsă corelațiune.¹ Amestecul primar al limbilor, după cum am mai văzut, se începe prin întrebuintarea în același timp a două limbi diferite de cătră o poporațiune compusă din ingrediente etnice diverse. Bilinguitatea în mersul său cătră unilinguitate înzestrează pe limba cea nouă, ce se desfășură din ea, cu mai multe forme dispartate, cari se obicinuiesc una lîngă alta în concurență, pînă ce totalitatea limbei, prin necontenite frămîntări așa-zicînd ecuilibristice ale elementelor sale constitutive, capătă o expresiune caracteristică *u n a*. De aci încolo, orice nu se împacă cu acest tip normal se înlătură sau se modifică în sensul cel predomnitor. Cu fiecare pas înainte, devine din ce în ce mai greu a supune unei analize riguroase pe acest complex atît de solidar, atît de nedisolubil, atît de *c o r e l a t i v*.

În fine, încă o observațiune.

Sub raportul „limbei amestecate” s-a vorbit mult despre fonetică, despre lexică, despre gramatică; nimic însă sau mai nimic despre *s e m n i f i c a - ț i u n e*.

Dacă e adevărat, precum rezultă din toate dezvoltările de mai sus, cum că două graiuri nu se contopesc într-unul singur decît în urma unei prelungite bilinguități a două neamuri întrunite, atunci numai prin amestec primar, niciodată prin cel secundar, o semnificațiune, o simplă idee sau asociațiune de idei, dezbrăcată de cuvîntul în care fusese întrupată, poate să treacă dintr-o limbă într-o altă limbă.

Să ne explicăm.

S-a constatat de mult – ca să dăm un exemplu – că francezul *contrée* și italianul *contrada* derivă din latinul *contra* prin imitațiunea germanului *Gegend* „țară”, din *gegen* „contra”.² Dacă cuceritorii germani într-o parte a Franciei și la nordul Italiei nu s-ar fi amestecat cu poporațiunea indigenă de acolo, într-un mod astfel încît un dialect teutonic și un dialect latin să se vorbească cîtva timp

¹ Cfr. Humboldt, *Ueber das vergleichende Sprachstudium*, în *Werke*, t. 3, p. 252: „Es giebt nichts Einzelnes in der Sprache, jedes ihrer Elemente kündigt sich nur als Theil eines Ganzen an”.

² Cfr. M. Müller, *Ueber deutsche Schattirung romanischer Worte*, în Kuhn, *Zeitschr.*, t. 5, p. 11–24, unde însă trebui făcute multe rezerve.

totodată de cătră ambele neamuri puse în contact, o asemenea imitațiune ar fi fost absolutamente imposibilă, căci ea presupune că acela care a zis cel dentîi *contrée* din *contra* știa că nemțește *Gegend* vine din *gegen*, adică știa nemțește.

Nemții erau în Franția și-n Italia un pumn de oameni față cu milioanele de indigeni, cari mai pe dasupra, după cum am mai spus-o, îi întreceau departe prin cultură. Cu toate astea, fie într-o proporțiune cât de mică dintr-o parte, între ambele elemente s-a întîmplat totuși un adevărat amestec primar, caracterizat, pe o întindere teritorială mai mult sau mai puțin însemnată, printr-un interval de bilinguitate, ale cărei urme destul de vederoase s-au păstrat după secolii în franceza și-n italiana de astăzi.

Exemplul Franciei, mai cu seamă, ne arată că o limbă poate fi rezultatul mai multor amestecuri primare, distanțate prin lungi perioade. Unii linguiști nu înce-tează a bănuî că gîntea celtică, ca sînge și ca limbă, se născuse dintr-o amalgamă ante-istorică a unui trib ario-europeu cu un trib turanic¹; au venit apoi să se amalgameze romanii cu celții; în fine, s-au mai amalgamat germanii. O asemenea multiplă amalgamare ar fi trebuit să spulbere cu desăvîrșire continuitatea cea ne-nteruptă dialectală ario-europee în genere și pe cea romanică mai în specie. Faptul însă dezmente această aparință. Pe de o parte, amestecurile au fost prea disproportionale prin număr și prin cultură totodată; pe de alta, legea corelațiunii, pe care am atins-o mai sus, a făcut ca elementul covîrșitor, cel latin în ultima instanță, să devină, prin echilibrarea succesivă a părților totului, din ce în ce mai foarte în limba franceză, chiar după ce latinii propriu-ziși de demult despăruseră de pe scenă.

III

În ce consistă fizionomia unei limbi?

În economia politică, c i r c u l a Ț i u n e a are două sensuri: dentîi, sensul vulgar de trecerea unui lucru din posesiune în posesiune, sau mai bine din loc în loc; al doilea, sensul adevărat științific de mișcare productivă a valorilor.

Circulațiunea în lingvistică se apropie pînă la un punct de ambele aceste sensuri.

Prin multă circulațiune materială, o monetă sau o marfă iute se învechește, se șterge, perde lustrul. Și nu e necesar ca acest fel de circulațiune să se petreacă prin mai multe mîni: copilul, el singur, sucind și răsucind mereu jucăria, o strică mai degrabă și mai lesne de cum s-ar strica ea călătorind de la New York pînă la

¹ Benloew, *Aperçu général de la science des langues*, Paris, 1872, p. 139-45; Pott, *Etymologische Forschungen*, t. 2, Lemgo, 1836, p. 478, și *Indogermanischer Sprachstamm*, în Ersch u. Gruber, *Encykl.*, 2-te Sekt., t. 18 (1840), p. 37: „Noch immer aber gebe ich zu bedenken, dass sich im Celtismus auch eine dem Sanskritismus f r e m d e r e Seite zeigt...” Cfr. Ascoli, *Studj critici*, t. 2, p. 20.

București. În acest înțeles, circulațiunea în economia politică nu e altceva decât o neastîmpărată locomoțiune, fie prin concurs colectiv, fie prin mijloace individuale.

În lingvistică, un cuvînt, o formă gramaticală, o semnificațiune, orice alt element al limbei se deterioară tot așa printr-o deasă întrebuițare. Aceasta s-a observat de demult și s-a spus de mai multe ori. Ceea ce a scăpat însă din vedere linguiștilor este că întrebuițarea cea deasă nu trebui să fie neapărat colectivă, adică nu trebui neapărat să se exercite în totalitatea graiului unui popor. Pentru ca francezul *Pierre* să se metamorfozeze în vro două sute de forme, pe cari le enumără Robert Mowat¹; pentru ca *Ioan* să devine la români *Ion*, *Iancu*, *Ioniță*, *Ionașcu*, *Niță*, *Ionel* etc.; pentru toate acestea ajunge acțiunea cea dezmiardătoare a cîtorva familii, în cari se află cîte un *Pierre* sau *Ioan*, chiar dacă în sînul națiunii ar fi puține asemenea familii.

Mult mai important, fie în economia politică, fie în lingvistică, este cellalt fel de circulațiune: *m i ș c a r e a p r o d u c t i v ă a v a l o r i l o r*, în puterea carii două lucruri, identice sub orice raport, reprezintă totuși nește valori foarte disproportionante, astfel că din doi *m* unul face 12, pe cînd altul numai 1 sau chiar zero.

Precum în economia politică moneta este mijlocul universal al circulațiunii tuturor bunurilor, tot așa în lingvistică graiul este mijlocul universal al circulațiunii ideilor și impresiunilor. Și fără monetă, bunurile ar circula, dar cu mult mai greoi; cu mult mai greoi ar circula de asemenea, deși tot ar circula, ideile și impresiunile fără grai.

Acest paralelism odată stabilit, să lăsăm acum textualmente să vorbească economistul cel mai competente în materia circulațiunii.

„Supposons – zice Skarbek – qu’une pièce d’un franc soit remise dans la matinée de la première journée par un habitant de la capitale à une laitière en échange du lait qu’elle apporte au marché; que celle-ci l’emploie tout de suite à acheter une aune de toile; que le marchand de toile fasse avec cette même pièce de monnaie sa provision de viande dans la boucherie; que le boucher la dépense dans la boutique d’un marchand de vin; que celui-ci l’emploie à l’achat de bouteilles; que le marchand de verreries la dépense en pain, le boulanger en bois, et que le marchand de bois la retienne pour une dépense à venir et la laisse sans emploi dans le courant de la journée suivante. La différence des services rendus par cette pièce de monnaie dans le courant des deux journées est très sensible, et peut être exprimée par des chiffres, car *elle est comme sept à un*. Dans la première journée, la pièce d’un franc a fait la fonction de sept francs, parce qu’elle a servi à faire sept achats consécutifs, au lieu que dans la seconde journée elle n’a représenté qu’une unité dans les mains du marchand de bois. Si celui-ci n’en fait point usage dans le courant de la seconde journée, on peut même dire avec raison que, pour la société en général, la différence des services rendus par la

¹ *Les noms familiers*, în *Mém. de la Soc. Linguistique*, t. 1, p. 297-9.

même pièce de monnaie dans les deux journées *est comme sept à z e r o*, parce que, étant restée inactive dans les mains du marchand de bois, elle n'a point rempli sa fonction comme instrument d'échange, et l'effet est le même que si elle n'eût point existé. Sa valeur, dans la première journée, est égale en services rendus à celle de sept francs, et il est facile de s'en convaincre en rassemblant tous les produits qui ont été achetés par son moyen: car en évaluant la valeur du lait, de la toile, de la viande, du vin, des bouteilles, du pain et du bois achetés consécutivement avec la même pièce d'un franc, on se convaincra aisément qu'il faudrait dépenser sept francs pour pouvoir acheter toutes ces choses simultanément."¹

Rezumînd și completînd această particularitate în două cuvinte, un alt economist observă: „Cu cît mai des o monetă trece din mînă în mînă, cu atît mai multe bunuri și servicii se pot cumpăra cu ea și cu atît mai puțin numărare se va cere pentru întreaga circulațiune dintr-o țară”. Cu această ocaziune, el citează un fapt foarte instructiv. Pe la jumătatea secolului trecut, comandantul unei cetăți asediate nu avea la dispozițiune decît 7 000 fiorini, cari i-ar fi ajuns abia pe o săptămînă pentru plata garnizoanei. El a susținut totuși asediul în curs de șapte săptămîne, plătind regulat soldaților săi, cari cheltuiau apoi banii pe la cîrcimari, iar cîrcimarii împrumutau mereu aceiași bani comandantului.² În acest chip, 7 000 de fiorini au reprezentat valoarea de 49 000!

Întocmai în același mod, din două *lucruri lingvistice* de o valoare intrinsecă identică, unul poate să aibă o valoare utilă înzecită și chiar însutită decît cellalt, dacă în graiul comun al poporului circulează de zece sau de o sută de ori mai mult în același interval de timp.

Autorul unei scrieri despre fuziunea limbei franco-normande cu limba anglo-saxoană și-a dat osteneala de a distribui după provenință respectivă cele peste 40 000 de cuvinte din dicționarul englez al lui Robertson, de unde a rezultat că limba engleză posedă 13 330 cuvinte germanice și 29 854 cuvinte romanice, și anume după litera inițială a cuvîntului:

	<i>Germanic</i>	<i>Romanic</i>
A.	392	2 230
B.	1 210	846
C.	680	3 630
D.	637	2 757
E.	297	1 810
F.	853	1 171
G.	594	679
H.	729	613
I.	250	2 608

¹ Skarbek, *Idée générale de la circulation*, ap. Coquelin, *Dict. de l'Econ. politique*, ed. 1854, t. 1, p. 367-8.

² Rau, *Corso di economia politica*, trad. Conticini, Genova, 1855, p. 370-1.

	<i>Germanic</i>	<i>Romanic</i>
K.	165	13
L.	500	636
M.	555	1412
N.	244	375
O.	478	594
P.	171	1 545
Q.	163	169
R.	499	1 926
S.	1 973	2 411
T.	697	1 107
U,V.	1 332	3 221
W.	834	81
Y.	61	„ „
Z.	16	20
	<hr/> 13 330	<hr/> 29 854 ¹

Muncă colosală, fără rezultat serios! Important este de a cunoaște mișcarea cea productivă a valorilor, iar nu de a socoti cu d-amarul întregul număr dintr-o țară, clasificându-l după diferitele efigii ale suveranilor, dar uitând a distinge mai pe sus de toate moneda care circulă în realitate, care concurge la avuția națiunii, care este o adevărată utilitate, de cătră moneda cea îngropată fără folos în pământ sau ascunsă în lăzile câtorva zgîrciți.

Dacă Thommerel, în loc de a despuia un dicționar, în care cuvintele întrebuințate o dată pe an figurează alături cu cele întrebuințate în toate zilele, ar fi luat mai bine un text englez poporan, un basm sau un cântec, el s-ar fi îndreptat că aproape toate vorbele de origine germanică se bucură acolo de o circulațiune dublă, triplă, decuplă, decît vorbele de origine romanică. Prin urmare, cele 13 000 de germanisme din Robertson reprezintă o valoare, o utilitate națională, de mai multe ori mai mare decît cele 30 000 de romanisme. Prin neconțință întrebuințare, germanismele din limba engleză nu numai s-au ros, s-au tocit, s-au redus generalmente la monosilabe, pe cînd romanismele sînt mai toate lungi, dar încă pe de o parte s-au ramificat în numeroase familii etimologice, iar pe de alta s-au diferențiat fiecare într-o mulțime de semnificațiuni, astfel că verbul *to get*, de exemplu, are peste patruzeci de sensuri diverse, adecă corespunde cu peste 40 de cuvinte deosebite! Nu este oare curios de a pune pe germanicul *to get*, repetat la tot momentul, în aceeași cumpănă cu vreo raritate ca *dissembarrassment* sau *imprescriptibility* ori *jactitation*, ca și cînd ar fi 1 = 1, deoarce în dicționar ele apar fiecare ca o unitate egală?

Un dicționar – zice Steinthal – este „o statistică a limbei”¹. Ar fi trebuit să adauge că este anume o statistică foarte vițioasă, un fel de recensiment unde

¹ Thommerel, *Recherches sur la fusion du franco-normand et de l'anglo-saxon*, Paris, 1841, p. 102-3.

poporațiunea se împarte după origine sau după religiune, dar nu se arată de loc rolul fiecărui individ în societate, așa că cetățeanul cel mai folositor, cel mai căutat de cătră toți pentru neconținutele sale servicii, e pus pe aceeași linie cu un vagabond desprețuit sau cu un călugăr ce-și scoate nasul din chilie abia la zile mari, ba și atunci numai doară pentru biserică. Dicționarele, așa cum s-au făcut pînă astăzi, nu ne dau c i r c u l a ți u n e a limbei; și tocmai aceasta este punctul cel esențial.

Acceași eroare ca Thommerel, dar pe o scară mai întinsă, a comis-o Cihac în privința limbei române, asigurîndu-ne că:

„L'élément latin de la langue roumaine ne représente guère aujourd'hui qu'un c i n q u i è m e de son vocabulaire, tandis que l'élément slave y entre pour le d o u b l e ou pour 2/5 à peu près...”

Și mai departe:

„Les éléments turcs – presque un c i n q u i è m e du vocabulaire roumain...”²

Cu alte cuvinte, limba română se compune, după Cihac, din o 1/5 latină, o 1/5 turcă și 2/5 slavice, afară de o 1/5 eterogenă.

E mai pe sus de orice îndoială că nicăiri ca în Dobrogea românii n-au fost expuși la o mai mare influință slavică și turcă totodată, locuind acolo, în curs de cîțiva secolii, într-un strîns contact cu bulgarii și cu otomanii. Ei bine, nici chiar în Dobrogea aritmetica lui Cihac nu se potrivește.

Iată o scurtă doină română dobrogeană, culeasă de neobositul Teodor Burada:

„Vara vine, iarna trece,
N-am cu cine mai petrece;
Și cu cine am avut,
Vai de mine, l-am pierdut!
L-a mîncat negrul pămînt,
La biserică-n mormînt!”³

Luăm primul tom din dicționarul etimologic al lui Cihac, cuprinzător de „elemente latine”, și găsim acolo: *vară* = *ver*, *veris*; *vin* = *venio*; *iarnă* = *hibernum* (tempus); *trec* = *trajicio*; *nu* = *non*; *am*, *avut*, *avea* = *habeo*; *cu* = *cum*; *cine* = *quinam*; *mai* = *magis*; *petrec* = *pertrajicio*; *și* = *sic*; *vai* = *vae*; *de* = *de*; *el* = *ille*; *perd* = *perdo*; *mînc* = *manduco*; *negru* = *nigrum*; *pămînt* = *pavimentum*; *la* = „un *l* euphonique (?) préposé à la préposition *a* = *ad*”; *biserică* = *basilica*; *în* = *in*; *mormînt* = *monumentum*; fiind uitat numai *mine*, care însă, deși coincide cu slavicul **МЕНЕ**, totuși nu se poate despărți de vechiul italian *mene*:

„Lontano son de gioi, e gioi de *mene*...”¹

¹ Steinthal, *Abriss der Sprachwissenschaft*, p. 35.

² Cihac, *Dict. d'étymologie daco-romane*, t. 2, p. VII, XII.

³ Burada, *O călătorie în Dobrogea*, Iași, 1880, p. 10.

Cîte cuvinte, atîtea latinisme, fără nici un amestec străin, absolutamente *n i c i u n u l !*

Ar fi putut oare Cihac să ne găsească tot așa un cîntec românesc pe jumătate mai scurt, sau măcar să compună el însuși în proază o frază românească de cinci șiruri, în care toate cuvintele să fie numai slavice sau numai turce, sau numai slavice și turce? de vreme ce după el – elementul turc în limba română este egal la număr cu cel latin, iar elementul slav *„y entre pour le d o u b l e”*.

Negreșit, slavismele la români, și chiar turcismele, nu sînt puține; în *c i r c u l a Ț i u n e* însă, adecă în activitatea cea vitală a graiului românesc, în mișcarea cea organică, ele se perd aproape cu desăvîrșire față cu latinisme. Chiar dacă toate derivațiunile turce și slavice ale lui Cihac ar fi corecte, pe cînd în realitate cele mai multe păcătuiesc contra științei și contra metodei², tot încă nu s-ar putea zice că ingredientul slav și cel turc luate la un loc sînt egale la români cu ingredientul latin, necum a reduce pe acesta din urmă la o biată pătrime în alăturare cu celelalte două. Un calcul serios în lingvistică, ca și-n economia politică, are în vedere nu unitatea brută, ci *v a l o a r e a d e c i r c u l a Ț i u n e*.

Să luăm tot din Dobrogea, pentru motivul arătat mai sus al unei influințe turco-slavice mai pronunțate, următorul bocet sau cîntec de jale, în care sînt destule cuvinte nelatine:

*„Drăguțul meu bărbătel,
Drăguțul meu suflețel,
Cînd ți-a veni dorul
Să iei drumușorul,
Să-mi stingi focușorul?
Astă primăvară,
Cînd ieșeai afară
În revărsatul zorilor,
În cîntatul paserilor,
În şuierul vînturilor,
Plugușorul înjugai,
Neagră brazdă răsturnai,
Și din gură tu ziceai:
Ța Plevan
Și hais Joian,
Hai cu tata, nu vă dați
Și la greu nu mă lăsați,
Brazda toat-o răsturnați!
Eu cînd te-auzeam,
Cu gură nu grăiam,*

¹ Caix, *Le origini della lingua poetica italiana*, Firenze, 1880, p. 210.

² Cfr. *Cuvente den bătrâni*, Suplem. la tom. I, passim.

Mă luam,
Mă sculam
Și-n grădină mă duceam,
Floricele semănam,
Să le poarte fetele,
Fetele, *nevestele*.
Florile au înflorit,
Bărbatul mi-a putrezit!
Timpul *coasei* c-a s o s i t
Și la câmp când am ieșit,
Pe răzoare m-am uitat
Suflețelul mi-am s t r i g a t :
Spune-mi, *dragă*, un cuvânt
Să pot *trăi* pe pământ!
Am rămas fără de s p r i j i n ,
Singurică făr' de r a z i m !
Valuri mari mă-nvăluiesc,
N-am cum să mă s p r i j i n e s c .
Bătuță-s de *gînduri*,
Ca vîntul de d e a l u r i ,
Ca apa de m a l u r i !"¹

Prin litere cursive noi am însemnat cuvintele nelatine, intrate în limba română prin amestec secundar, și anume: 1 vorbă greacă, 3 vorbe maghiare și 18 slavice.

Prin litere rărite am indicat 7 cuvinte, despre originea cărora nu e aci locul să discutăm, cari însă în orice caz nu sînt nici slavice, nici turce.

Peste tot, în cîntecul întreg, sînt 155 de cuvinte, dintre cari, prin urmare, numai 29 nu sînt latine; adică elementul latin întrece m a i m u l t d e cît d e c i n c i o r i pe toate celelalte împreună.

Apoi nici un singur turcism la 155 de cuvinte, deși scena se petrece tocmai în Dobrogea.

Să mai observăm că din numărul vorbelor latine noi am șters pe *strig*, pe care însuși Cihac, nu se știe prin ce minune fonetică, îl derivă din latinul *exquirito*². Afară de aceasta, am trecut la cuvinte slavice pe *zori*, măcar că forma *zuori*, atît la transilvaneanul Silvestru: *ши дин зѡри роуа наштѣрин тале*³, precum și la moldoveanul Dosofteiu: *динъ зѡр де кѣнд мѣ мѣнек*⁴, alături cu vechea formă cunoscută *зѡа* = *ziua*, indică mai curînd originea din latinul *dies*, sau cel puțin un compromis poporan între vorba latină și cea slavică. Mai pe scurt, am fost mai părtenitori pentru străinisme decît pentru latinisme.

---

¹ Burada, *op. cit.*, p. 265.

² Cihac, *Dict.*, t. 1, p. 266.

³ *Psaltirea ce să zice cîntarea*, Bălgrad, 1651, ps. CIX.

⁴ *Psaltire a sfîntului proroc David*, Uniev, 1673, ps. LXX.

Circulațiunea relativă a elementelor linguistice se recunoaște prin întrebuințarea lor mai deasă sau mai rară într-un text, în care orice element, de câte ori se repetă, se consideră ca atâtea elemente deosebite. Astfel în cântecul de mai sus slavicul *drag*, de exemplu, întâmpinându-ne de 3 ori, noi a trebuit să-i dăm valoarea de 3, față cu vorbele cele puse numai câte o dată = 1. După Cihac, un asemenea *drag* nu este decât $1 = 1$ către *predmet*, *rătan*, *sădelcă*, *tripol* și cine mai știe câte altele, pe cari noi – românii – le auzim, poate, la zece ani o dată. Cele mai circulătoare însă, adică cele mai *utile* din elementele slavice în limba română, ca să nu mai vorbim despre cele turce, posedă totuși o valoare mult mai mică decât cele latine. Un *și*, un *să*, un *că*, un *cu* etc., fără cari nu e chip a construi o frază română, sînt ca 100, ca 1 000 către 1 chiar în privința unui *drag*.

Principiul circulațiunii în limbă, în sensul *mișcării productive a valorilor*, n-a fost pînă acum niciodată formulat în lingvistică. Aceasta ar putea scuza pînă la un punct pe Thommerel și pe Cihac. Să nu uităm însă că unii dintre corifeii științei l-au presimțit de demult. Așa Curtius, vorbind despre posibilitatea ca o formă gramaticală să modeleze după sine alte forme gramaticale diferite, zice că aceasta se întâmplă în două cazuri: „sau cînd o formațiune este foarte număroasă, pe cînd celelalte sînt izolate, sau cînd ea este foarte întrebuințată”¹. Ce însemnează această dilemă? Ea stabilește din punct în punct ecuațiunea, pe care o avem noi înșine în vedere, și anume: 1 franc cu o activă circulațiune face cît zece franci circulînd fiecare de zece ori mai puțin. Acțiunea unei forme gramaticale în 50 exemplare este pentru Curtius deopotrivă cu acțiunea unui singur exemplar circulînd de 50 de ori în intervalul cînd cele cincizeci exemplare au circulat numai câte una dată, adică: $50(1a + 1b + 1c...) = 1s \times 50$.

Curtius ne strămută din sfera *dicționarului* în a *gramaticii*. Precum dicționarul este statistica cuvintelor, de asemenea gramatica e statistica formelor de relațiune; și o statistică tot atît de vicioasă, dacă indică numai existența elementului cutare sau cutare, dar nu și *circulațiunea* lui, urmărită în texturi poporane. Zicem și aci „texturi *poporane*”, căci în cele literare, cu cît ele sînt mai literare, cu atît mai mult ne întâmpină forme străine uneori cu desăvîrșire graiului comun, sau cel puțin neajunse încă a deveni vulgare. Românește, bunăoară, adverbiu în *-mente* sau adjectivii în *-abil* sînt deocamdată literare și numai literare.

Alfabetul, ca și gramatica, ca și dicționarul, este și el o statistică de aceeași natură a proviziunii fonetice a unei limbi. În alfabetul cirilic un *с*, un *з*, un *Ѣ*, un *Ѡ*, figurează ca 1 = 1 alături cu *а*, *б*, *к* etc., deși în circulațiunea dialectelor slavice ele sînt o curată excepțiune, sau chiar o ficțiune. În alfabetul latin *z* sau *y*, cu totul exotice pentru vechii romani, sau mai bine proprii numai limbei latine literare,

¹ Curtius, *Studien zur griechischen und lateinischen Grammatik*, t. 9 (1876), p. 232 nota: „sei es, dass numerisch eine grosse Zahl von Bildungen mehrere vereinzelte nach sich zieht, sei es, dass eine sehr viel gebrauchte und deshalb dem Sprechenden besonders lebhaft vorschwebende Form ihn von der Tradition abirren lässt”. – Cfr. Misteli, *Lautgesetz und Analogie*, în *Zeitschr. f. Völkerpsych.*, t. XI (1880), p. 414-5, și Brugmann, *Morphologische Untersuchungen auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen*, Leipzig, 1878, t. 1, p. 83.

ocupă în alfabet un loc identic cu sonurile cele mai răspândite. Aci, ca și-n privința cuvintelor sau a formelor gramaticale, texturile sînt unicul mijloc de a constata circulațiunea, adică adevărata valoare sau utilitate a unui son.

O încercare de acest fel a făcut-o de demult Förstemann. Să luăm, de exemplu, proporțiunea celor două nazale în limbile elenă și latină. La 100 consoane, în elena sînt 18 *n* și numai 4 *m*; în latina 14 *n* și 12 *m*. În elena dar, un *n* valorează de $4\frac{1}{2}$ ori cît un *m*. La 100 vocale, în elena sînt numai 7 *i*, în latina 27.¹ În latina, prin urmare, un *i* are o utilitate aproape de 4 ori mai mare ca în elena. Un asemenea tabel al circulațiunii relative a sonurilor ne dă o noțiune vie despre caracterul fonetic al unei limbi; un alfabet – nu ne spune nimic. Niciodată printr-o simplă enumerațiune a sonurilor cunoscute într-un grai noi nu vom înțelege, de pildă, pe cei 5 *i* din latinul *difficillimi*, pentru care în deșert am căuta o paralelă în elena și-n mai multe alte limbi.

La români sonul *r*, pe care nu-l au de loc mexicanii și chinezii, se repetă cel puțin de 15 ori la fiecare 100 de consoane. Putem oare să-i dăm aceeași valoare ca lui *h*, întrebuițat de vro 2 ori la 150 de consoane? Ba chiar toate guturalele și palatalele la un loc: *h*, *k*, *g*, $\square$, *g*, și *j*, deși sînt 6 la număr, totuși circulează în limba română mai puțin decît singurul *r*.

Să presupunem un moment că circulațiunea lui *j* ar fi la noi tot așa de deasă ca a lui *r*, încît să se zică cu drept cuvînt: $1j = 1r$; atunci însă tipul fonologic al graiului românesc ar fi cu desăvîrșire altceva, fără nici o asemănare cu ceea ce este astăzi. În circulațiune dară și iarăși în circulațiune se oglindește fața cea fonică, ca și cea gramaticală, ca și cea lexică a unei limbi.

Cele de mai sus se aplică deopotrivă bine la construcțiuni sintactice, la răspîndirea mai mare sau mai mică a diferitelor categorii ideologice, la orice altă secțiune a studiului linguistic în genere.

Cînd Bergaigne constată că-n a doua carte întreagă din *De bello gallico* Cesar pune totdeauna verbul la sfîrșitul propozițiunii, afară de vro cincisprezeci excepțiuni², el urmărește în latina un caz de circulațiune sintactică.

Cînd Heyse ne spune că francezii au 4 cuvinte: *pointe*, *saillie*, *trait d'esprit* și *bon mot* pentru 1 singur german *Witz*, sau alte 4: *ruse*, *fourberie*, *friponnerie* și *espièglerie* pentru 2 germane: *List* și *Betrug*³, el surprinde un fenomen de circulațiune ideologică.

Pretutindeni în lingvistică un ingredient întrebuițat de 4 sau de 6 ori în intervalul *d* are o valoare utilă dublă sau triplă decît un ingredient identic întrebuițat numai de 2 ori în același interval *d*. În acest mod, 100 de ingrediente, utilizate fiecare numai cîte 1 dată pe zi, valorează mai puțin decît 25 ingrediente

¹ Förstemann, *Numerische Lautverhaeltnisse*, în Kuhn, *Zeitschr.*, t. 1, p. 163-79. Cfr. *ibid.*, t. 2, p. 36-44.

² Bergaigne, *Essai sur la construction grammaticale*, în *Mém. de la Soc. de Ling.*, t. 3, p. 8.

³ Heyse, *System*, p. 242.

utilizate fiecare de câte 5 ori. Și o probă irezistibilă în această privință este, mai cu seamă, raportul numilor proprii, locale și personale, către graiul comun al unui popor.

Onomastica unei țări de o întindere oarecare constituă în totalitatea sa un dicționar mult mai voluminos decât dicționarul cel mai complet al graiului comun de acolo. Vro 9 000 de numi proprii, mai toate personale, și mai toate numai din Germania, au fost explicate de către Pott, abia ca o încercare, ca o mică frîntură așa-zicînd dintr-un colosal mozaic.¹ Pentru singura onomastică topică a României n-ar ajunge 100 000 de numere! Mapa cea mai amărunită, acoperind cu litere aproape imperceptibile un părete întreg, nu ne împărtășește decât *notabilia*, fără a se putea pogori la atîtea movile, stînci, pârîiașe, fel de fel de accidente teritoriale, pentru cari la fața locului există generalmente câte un nume propriu.²

Dacă ne aducem aminte că o mare parte, poate chiar cea mai mare, din această imensă nomenclatură e cu totul străină limbei comune a țării, astfel că – un exemplu foarte caracteristic – din cele 30 districte ale României: *Mehedinți, Gorj, Argeș, Dîmbovița, Prahova, Buzău, Rîmnic, Putna, Bacău, Suceava, Dorohoi, Botoșani, Iași, Roman, Vaslui, Tutova, Fălciu, Covurlui, Tecuci, Brăila, Ialomița, Ilfov, Vlașca, Teleorman, Olt, Romanați, Dolj, Neamț, Muscel și Vâlcea*, numai cele 3 din urmă se pot înțelege *r o m â n e ș t e*, ba încă în *Vâlcea* din *vâlceă* = *vallicella* s-a mutat accentul, iar *Neamț* e de origine slavică, – se naște fireasca întrebare: cum oare graiul poporului nu se afundă întreg sub un amestec ibrid atît de covîrșitor? Tot ce-l scapă de potop este principiul *c i r c u l a Ț i u n i i*.

Limba comună, abstracțiune făcînd de șovăiri dialectale, se reproduce aceeași pe fiecare punct al țării. Dacă vom admite că ea posedă 10 000 cuvinte, pe cari să le reprezentăm prin *m*, atunci orice individ, cunoscînd numai jumătatea cea mai întrebuintată, va avea o proviziune lexică de $m/2$. Limba onomastică totală a aceleiași țări fie de 200 000 termeni, adică $20m$. E ceva spăimîntător; nu există însă nici un punct unde această manină să fie cunoscută întreagă. Individul cel mai familiar cu nomenclatura personală și locală a țării sale știe cel mult 1 000 de numi proprii, adică $m/10$. Aceasta încă nu e tot. La 1 000 de cuvinte din limba comună, chiar din gura aceluia individ excepțional, *c i r c u l e a z ă* în conversațiune 5, maximum 10, fie chiar 25 de numi proprii, ceea ce constituă, într-un caz extrem, abia $m/400$. Iată cum un element, de 20 de ori mai numărös ca cifră brută posedă totuși prin circulațiune o valoare de 40 sau de 100 de ori mai mică!...

În lingvistică marele principiu al *c i r c u l a Ț i u n i i*, uitat pînă aci aproape cu desăvîrșire, s-ar putea privi ca peatra cea angulară a edificiului. Ceea ce se

¹ Pott, *Die Personennamen insbesondere die Familiennamen*, Leipzig, 1859, p. IX.

² Cfr. Brandes, *Die Heiligen und die Teufel mit Himmel und Hölle in den geographischen Namen*, Lemgo, 1866, p. 3: „Wie die Sterne am Himmel und die Sandkörner am Meeresgestade nicht zu zählen sind, so unzählbar sind auf unserer Erde die Städte, Flecken, Dörfer, Weiler, die Ströme, Flüsse, Bäche, Berge und Wälder, und alle haben ihre Namen bekommen; und nicht allein jene sondern auch fast jeder Fleck in den Feldmarken und Waldrevieren ist benannt worden...”

cheamă *fizionomia* unei limbi nu este altceva decât rezultatul circulațiunii. Fizionomia totală a limbei se compune din fizionomiile sale parțiale: fonetică, tonică, morfologică, sintactică, lexică, ideologică, rezultând fiecare dintr-o circulațiune deosebită, astfel că se poate întâmpla, bunăoară, ca fizionomia fonetică sau lexică să nu fie de aceeași natură cu cea sintactică sau cu cea tonică, dar toate circulațiunile speciale la un loc concurg într-o singură fizionomie generală. Limba franceză, de exemplu, are în întregime o fizionomie u n a , deși fizionomia sa lexică e hotărât latină, pe când fizionomia fonetică este, din contra, de un caracter celtic foarte pronunțat, ca și cea tonică, nu știm însă pînă la ce punct cea sintactică sau cea ideologică, rămînînd a se decide problema prin criteriul circulațiunii, fără care orice caracteristică totală sau parțială a unui grai e radicalmente falsă.

Cuvintele lui Rousseau despre fizionomia individuală: „On croit que la physionomie n'est qu'un simple développement de traits déjà marqués par la nature; pour moi, je penserais qu'outre ce développement, les traits du visage d'un homme viennent insensiblement à se former et à prendre de la physionomie par l'impression fréquente et habituelle de certaines affections de l'âme”, – se aplică pe deplin la *fizionomia* unei limbi, pe care el ar fi putut s-o explice: „par l'impression fréquente et habituelle de certains phénomènes matériels et psychiques”.

Circulațiunea și numai circulațiunea dă o dezmințire aforismului lui Humboldt cum că fizionomia unui grai, ca și a unui individ, ar fi nedescriptibilă. O fizionomie e nedescriptibilă, în adevăr, dacă noi ne mărginim a cunoaște natura brută a elementelor sale; ea se descrie însă așa zicînd de la sine, din dată ce se constată printr-o proporțiune aproximativă valoarea cea utilă a fiecărui din acele elemente...

A face etimologie în sensul științific al cuvîntului, lămurind prin metoda comparativă, întrucît e cu putință, nu numai originea vorbelor române ca materie, ca formă, ca sens, ca propozițiune, dar totodată sorgintea credințelor sau obiceiilor exprese prin acele vorbe;

A discerne în limba română, așa cum o găsim în monumente vechi și-n gura poporului, amestecul primar, care i-a dat naștere, și multiplele amestecuri secundare, prin cari se caracteriză viața-i ulterioară în curs de veacuri;

A dezvăli adevărata *fizionomie* a graiului românesc: ceea ce circulează în el și ceea ce nu circulează sau abia circulează;

Accasta este ținta pe care și-o propune *Etymologicum Magnum Romaniae*.

PRINCIPALE PRESCURTĂRI

adj. adjectiv.

adv. adverb.

A.I.R. Arhiva istorică a României.

Alex. Alexandri.

Arh. Stat. Arhiva Statului din București.

art. articol.

artic. articulat.

c. sau *com.* comună, sat.

cf. sau *cfr.* compară.

Col. I. Tr. revista *Columna lui Traian*.

conj. conjuncțiune.

Conv. Lit. revista *Convorbiri literare*.

Cuv. d. bătr. *Cuvente den bătrâni*.

demonstr. demonstrativ.

f. sau *fem.* feminin.

interj. interjecțiune.

L. B. sau *Lex. Bud.* Dicționarul român din 1825.

L. M. Dicționarul și Glosarul de Laurian și Maxim.

loc. local.

m. sau *masc.* masculin.

ms. manuscript.

n. neutru.

n. pr. nume propriu.

part. participiu.

plur. plural.

prep. prepozițiune.

pron. pronume.

s. sau *subst.* substantiv.

sing. singular.

v. vezi.

vb. verb.

N.B. Ne-am ferit în genere de prescurtări cari ar putea îngreua lectura.

Lista amărunită a cărților consultate, a manuscriptelor, a documentelor și a corespondențelor se va publica la finea operei.

Vom mai observa aci că cronicarii moldovenești sînt citați după 1-ma edițiune de d. Cogălniceanu, cronica lui Moxa după *Cuvente den bătrâni*, t. 1, scrierile mitropolitului Dosofteiu și alte vechi tipărituri după anul publicării lor, de ex.: „Varlam 1643” însemnează *Cazania* mitropolitului Varlam tipărită în Iași la acel an, „Coresi 1577” = *Psaltirea* lui Coresi, iar „Coresi 1580” = *Omiliarul* etc.

A

¹**A, a;** lettre et voyelle *a*. „Prima literă din alfabetul român și prima din cele cinci vocale clare ale limbei române. Afît ca semn, cît și ca sunet, cînd se ia absolut, este de gen masculin: un *a* mic, doi *a* mici; cînd însă se pune cu una din vorbele *l i t e r ă* , *s e m n* , *s u n e t* etc., atunci se respectă genul acestor vorbe: litera *a* e tonică sau netonică” (*L.M.*).

I. *a*, s e m n g r a f i c .

1. Ca literă, *a* stă în fruntea alfabetului fenician și a mai tuturor alfabetelor derivate, dintre cari numai în cel sanscrit și-n cel latin el se numește prin însuși sonul său: *a*, iar în celelalte are drept nume cîte un cuvînt început prin *a*, de ex. semiticul *aleph*, de unde grecul *alpha*. În alfabetul cirilic al slavilor, trecut și la români, această literă se cheamă *ază*, ceea ce însemnează „eu”. Diferitele forme ale lui **а** în paleografia română se pot vedea facsimilate în *Cuv. d. bătr.* I, p. 77. În curs de veacuri, românii din Carpați învățau la *a z* , iar românii de la Pind își băteau capul cu *a l f a* .

Lexiconul slavo-român, circa 1670 (ms. al Societății arheologice din Moscva): „*A z ă* , la azbuchile slovenești numele slovei dentău, iar la limba slovenească loc-de-nume eu...”

v. *Azbuchi*. – *Azbucoavnă*. – *Ază*.

2. Întrebuițarea lui *a* ca cifră pentru *u n u l* , trecînd de la greci la slavi, de la slavi apoi, împreună cu cărțile bisericești, s-a introdus la români și a durat, mai mult sau mai puțin, pînă în secolul nostru. Spre a se deosebi de literă, peste cifră se punea deasupra semnul ~: *ă*. În combinațiunea pentru *u n s p r e z e c i* se scria întîi **а** (1) și după aceea *î* (10), nu vice-versa ca în latinul XI. Preces de semnul **⦚ ⦚** sau **+** , **а** în scrisoarea cirilică însemnează 1 000.

Statistica Moldovei, 1591 (Arhivul ms. Petru-vodă, în Academia Română): „Tutuva ținut **+** **а** **т** **а** **і** (1311) oameni cu săraci...”

3. În pipăiturile de ortografie româno-latină, începînd de pe la finea secolului trecut, scriitorii s-au servit de *a*, fie simplu, fie duplicat, fie cu tot felul de semne, nu numai pentru sonul propriu *a*, dar și pentru varietățile așa-numitei vocale confuze.

Astfel în Molnar, Șincai, Clain, Budai etc. vedem scris: *căpraa, sanatòs, addeverâtà tà láuda* etc. Despre aceste sisteme ortografice, v. Cipariu, *Principia*, p. 301 sqq. și Papiu, *Tes. de monum.* I, p. 92.

Deja în secolul XVII, făcându-se încercări de a scrie românește cu litere latine, s-a întrebuințat *â* pentru vocala confuză. Într-un act de la 1660 (Dim. Sturdza, în *Col. l. Tr.*, 1877, p. 82), o nepoată a lui Mihai Viteazul iscălește:

eu ilinka fatalu pătrasko vodă

Pentru dialectul macedo-român, grafica greacă (Kavalliotis) admite α și α , cea latină (Bojadschi) pe *a* și *â*, așa că vorba *tată* se scrie prin două feluri de *a*: $\tau\alpha\tau\alpha$ sau *tată*.

II. a, element fonetic.

1. Sub raportul fiziologic sau al foneticei generale, *a* este vocală prin excelență, căci *i* și *u* trec prin *y* (*î*) și *w* (*û*) în sfera consoanelor, pe când *a* nu-și pierde niciodată natura sa muzicală. Vocalele *e* și *o* se nasc din apropierea între *a* și *i* pe de o parte, între *a* și *u* pe de alta, adecă $e = \%a + \%i$, iar $o = \%a + \%u$. Vocala confuză $\mathfrak{A}$ sau $\mathfrak{X}$, vocală *i n d i f e r i n t e*, după cum au numit-o unii, este aceea din care se pot desfășura și la care se pot întoarce cele cinci vocale clare (v. Techmer, *Phonetik* I, p. 44).

2. Sub raportul istoric sau al foneticei române speciale, neaccentatul *a* din mijlocul și de la finea cuvântului scade mai totdeauna la vocala confuză *ă* sau *î* (*â*), ba chiar și cel accentat când îi urmează o nazală (*n*, *m*), iar mai vîrtos urmîndu-i nazală și o altă consoană: *păgîn*=*paganus*, *blînd*=*blandus*, *lîină*=*lana* etc. Orice excepțiune de la această normă, dacă nu e un neologism, atunci trebuie justificată prin vreo analogie, și mai cu seamă prin acțiunea acomodativă a consoanelor și vocalelor învecinate; de ex. la moldoveni în *barbat* sau *calare*, în loc de *bărbat* și *călare*, netonicul *a* se mîntîne prin înrîurirea combinată a licuidei și a tonicului *a* din silaba următoare, pe când în fenomenul românesc general: *fețe* din *fațe*, *judecății* din *judecatei*, *cărți* din *carți* etc., tonicul *a* scade la *e* și *ă* prin acțiunea următorilor *e* sau *i*. La începutul cuvîntului, din contra, afară de cazul cînd precede nazalei însoțite de o altă consoană, ca în *îmblu* = *ambulo* sau *înger* = *angelus*, nu numai *a* se conservă, cu sau fără accent, ci încă, pe de o parte, inițialul *e* tinde a trece în *a*, ca în *acel* = *ecc-ille*, *acest* = *ecciste*, *arici* = *ericius*, *aleg* = *eligo* etc.; pe de altă parte, sînt foarte dese cazuri de prepoziționalul *a* și de un *a* curat inorganic, mai cu seamă în dialectul macedo-român: *aumbră* = *umbră*, *asun* = *sono*, *alavdare* = *laudare* etc., v. Miklosich, *Lautl. d. rum. Dialekte* I, p. 10 sqq. și Cipariu, *Gramm.*, 17 sqq.

3. Sub raportul statisticei fonetice, mulțimea cuvintelor începătoare cu *a*, cari sînt nu mai puține în latina și-n fiicele neolatine din Occident, dă limbei române în alăturare cu graiurile învecinate slavice o fizionomie atît de individuală romanică, încît e ciudat că fenomenul n-a fost observat pînă acuma. În paleoslavica, dacă vom scoate cîteva vorbe împrumutate de la greci, nu vor rămînea decît vro zece cuvinte,

cel mult, începătoare cu *a*. Polonește, la șase tomuri din Linde, peste tot vro 4 000 pagine, abia $36\frac{1}{2}$ sînt consacrate literei A, și-apoi chiar între acelea majoritatea cuvintelor sînt neologismii. Aproape aceeași proporțiune în aceleași condițiuni ne întîmpină în marele dicționar bohem al lui Jungmann. Serbește, la 850 pagine din Karadžić, numai $8\frac{1}{2}$ aparțin lui A, în care intră în mare parte cuvinte de provenință turcă. Mai avuți în această privință nu sînt nici bulgarii. La români, din contra, luîndu-se ambele dialecte, cel daco-român și cel macedo-român, litera A ocupă materialmente a zecea parte din întregul vocabular. Proporțiunea crește și mai mult în vorbire, căci cuvintele cari se încep cu *a*, precum și monosilaba *a* cu felurile ei înțelesuri, sînt dintre cele mai întrebuintate.

Un frumos pasagiu din Cantemir, *Chron.* II, 65:

„Arată-se greutatea aceștii istorii:

Mărturisim și, nu fără puțină tînguială, ne cutremurăm de mare și de nepurtat greuița care *asupra*-ne vine, căci mari stînci în mijlocul drumului ca neclătite stau, și multe și împletecite împiedecături înaintea pașilor ni se *aruncă*, carile și pașii înaintea *a*-i muta ne opresc, și calea chronicului nostru slobod *a alerga* tare *astupă*, și ca troénii omeților, de vifor și viscol în toate părțile spulberați și *aruncați*, cărările cele mai denainte de *alții* călcate *afîta* le *acopăr* și le *ascund*, cît nu fără mare frică primejdia ni este ca nu cumva, pîrtea rătăcind și cărarea pe care *a* merge *am apucat* pierzînd, cursul istoriei noastre în *adînci* vîrtopi și neumblați codri, de povață lipsit, să cadă, și *așé* la doritul popas și odihnă să nu putem *agiu*nge...”

Sînt 135 cuvinte, din cari 19 cu *a*-, adică $\frac{1}{7}$.

Un țaran din Prahova (Vălenii-de-Munte) vorbește așa:

„Hin-că ne cunoaștem *ăla p-ăla d-afîția ai* dă zile, *am* tot dat să mă riped pîn' la dumneata *acasă*; că n-*am* strigăt tare, – că mi-e glasu necăcios și secățiv, - ca s-*auzi* d-*aci* dîn *ăi* București togm-*acolo* la-nfundătură dă munte ce-*aveam* să-ți înșir; și hindă-că nu mă ieartă nici timp, nici păsurili, nici *ali* treburi să ȳhiu ieu p-*acolo*, d-*aia*-ți scrisei mai bine carte rumânească...” (Jipescu, *Opincaru*, p. 19).

La 79 cuvinte, 15 cu *a*-, adică ceva ca $\frac{1}{5}$.

În termen de mijloc, se poate zice că în limba română după ambele dialecte a șaptea parte din cuvintele în circulațiune se încep cu *a*.

La macedo-români în specie, grămădirea vorbelor cu *a*- merge adesea pînă la urît. Bunăoară, pentru a ne spune că șoaricele sări în sus și-n jos pînă ce într-o săritură ajunsese la arborele, un basm de la Crușova zice: „șoariclu *arsări arâp* de *arupăzîna* și cu puțin *arstrisărmintu* ajunsese sum *arburle*...” (V. Petrescu, *Mostre* II, p. 3).

Deja vechii romani, din punctul de vedere estetic, erau supărați pe marea răspîndire a inițialului *a*, pe care Cicerone îl numește oareunde „littera insuavis-sima”. Scriitorii latini, prin măiestria stilului, își dedeau osteneala de a înlătura acest neajuns. În graiul poporului român, ca o reacțiune instinctivă contra monotoniei, în parte cunoscută neolatinilor din Occidente și chiar altor familii lingvistice, consoanele *h* și *d* se anină la inițialul *a* fără nici un motiv etimologic. Așa, pe de o parte, se aude: *harbore*, *harc*, *harici*, *harmasar* etc., mai cu preferință

acolo unde după *a* urmează *r*; pe de alta, generalmente numai în cîntece: *dalb*, *daleu*, *dalt*, *dașa*, *davut*...

v. *H.* – *D.* – *Ea.* – *Oa.*

²A! interj. Unul din sensurile sale apare destul de bine în versul fabulistului Donici:

„A! ce năcaz, ce osîndire!
Asupra gînștelor ce crudă prigonire!...”

(*Gînștile*)

Cu o adevărată melancolie, în *Inima mea e tristă* de Gr. Alexandrescu:

„A! cît de mult amară
Viița o să-mi pară!
Minuturile – veacuri o să le socotesc;
A orcării zi rază
Noi lacrimi o să vază,
Cînd pe streine țarmuri strein o să trăiesc!...
Durerea cea mai mare
Nu poate să omoare;
P-a mea care-a-ntrecut-o? dar tot nu poci să mor!
A! de-i mai ținea minte
Atîtea jurăminte,
Îmi vei păstra tu, poate, o urmă de amor!...”

În exemplele de mai sus, *a!* cuprinde o părere de rău pentru ceva care nu trebuia să se întîmple. Cu sensul de mirare mai pronunțat, dar tot față cu un ce supărăcios:

„Florica: I! cînd aș fi de capu meu, pre legea me, m-aș face vivandieră.

Colivescu (viind pe portiță): Florico...

Florica: A! tot aici ești?

Colivescu (ofînd): Tot, tot, păcatele mele...” (Alex., *Florin și Florica*, sc. IV).

Cu o supărare împinsă la furie:

„Veveriță rădică păharul și închinînd zise: «Să trăiești întru mulți ani, măria-ta! să stăpînești țara în pace, și milostivul Dumnezeu să te întărească în gîndul ce ai pus de a nu mai strica pre boieri și a băntui norodul...»

N-apucă să sfîrșească, căci buzduganul armașului, lovindu-l drept în frunte, îl oborî la pămînt.

– A! voi ocăriți pre domnul vostru! strigă acesta...” (C. Negruzzi, *Alexandru Lăpușneanul* III).

Sensul fundamental al interjecției *a!* este *s u r p r i n d e r e a*. În exemplele ce preced, surprinderea e întovărășită și chiar precumpănită de *d e s p l ă c e r e*. Se poate însă ca s-o însoțească mișcarea opusă de *p l ă c e r e*:

„Arvinte: Mai întîi să ciocnim cîteva pahare!

Pepelea: Să ciocnim, giupîne! Noroc și întru ceas bun!

Arvinte: Amin. (bea) A!... bun îi...” (Alex., *Arvinte și Pepelea*, sc. XI).

În vorbire, fiecărui sens și fiecărei adumbriri de sens corespunde o altă intonațiune și o altă durată.

Interjecțiunea de uimire *a!* nu trebuie confundată cu interjecțiunea de durere *ah!* după cum le confundă latinește editorii lui Plaut și ai lui Terențiu, deși în manuscrise figurează ambele exclamațiuni. Dinarchus când sărută pe Phronesium:

„*ah!* hoc est mel melle dulci dulcius!...”

ar fi mai corect de a citi:

„*a!* hoc est mel...”

A pune aci *ah!* în loc de *a!* este ca și când am face pe Arvinte, când bea și-i place vinul, să zică: „*ah!*... bun îi...” Între *a!* și *ah!* fie latinește sau românește, este o mare deosebire psihologică. Ambele însă nu sînt nici latine, nici române în parte, ci comune tuturor popoarelor. Cît pentru cea dentă din ele, deschiderea gurei și ieșirea din gîtlej a sonului *a* la vederea unui lucru surprinzător este un fel de gest vocal firesc al copilului și al sălbatecului.

v. *Aa! – Ah! – Ahi! – Aho! – Ama! – Aos! – Au!*

³A pentru *va*, verb auxiliar la formarea viitorului singular de a 3-a persoană.

E des în cîntecele poporane, mai ales cînd forma întregă *va* ar cere două silabe, de ex. *se va...*, *îmi va...*, *îți va* etc., acolo unde metrul permite numai una: *s-a...*, *mi-a*, *ți-a...*

Balada *Codreanul*:

„Pe Codreanul nu-l ierta,
Că el capul ți-a mîncea
Și foc tîrgului ți-a da
Și pe doamna ți-a fura...”

Balada *Inelul și năframa*:

„Aurul cînd s-a topi,
Să știi, frate, c-oi muri...”

Balada *Miorița*:

„Fluieraș de os,
Mult zice duios!
Fluieraș de soc,
Mult zice cu foc!
Vîntul cînd *a* bate,
Prin ele-*a* răzbate...”

Într-o comedie de Alexandri, o voroavă între doi țărani:

„Gheorghe: Îi privighetor măi, îi subprefect d-nu Răsvrătescu!... are putere, frate.

Veveriță: Las', cumătri, că de-al de Răsvrătescu se schimbă pe toate lunile. Ca mîni *a* vini altu și ne-*a* zice alte povești..."

În conjugățiunea română existînd un viitor propriu-zis sau afirmativ și un viitor dubitativ cu funcțiunea de prezintă optativ, la cei vechi ne întîmpină uneori o frumoasă diferențiere de sens între *a* și *va*:

Neculce, *Cron.* II, 310; „de *a* hi așa, *va* da samă lui Dumnezeu..."

În acest pasagiu, *a* este dubitativ, *va* e afirmativ.

Cu sens dubitativ e și mai obicinuită în popor contractiunea lui *va* în *o*: „dacă n-*o* putea, n-*o* veni, și s-*o* alege cu ațit" (*L. M.*), prin care auxiliarul *v o i r e* se confundă foneticește cu auxiliarul *a v e r e* la preteritul de a treia persoană: „*o* făcut" pentru „*a* făcut".

v. *O.* – *Au.* – *Voi.*

⁴**A**, verb auxiliar la formarea preteritului compus singular de a 3-a persoană: „*a* venit, *a* fugit" (*L. M.*) în opozițiune cu pluralul: „*a u* venit, *a u* fugit".

Formă literară modernă, deja foarte înrădăcinată și destul de nemerită, dar care e aproape necunoscută poporului și vechilor texturi, unde ne întîmpină „*a u* venit, *a u* fugit" sau „venit-*a u*, fugit-*a u*" la singular și la plural deopotrivă.

În părțile Țării Românești pe unde se aude în grai *a* în loc de *a u*, el se întrebuințează și la plural, de ex.: „as-noapte *a* întrat luchi[i]-n zăvadă ș-*a* mîncat vo trei oi..." (T. Theodorescu, Ialomița, c. Lupșeanu).

Tot așa în dialectul istriano-român se zice „*a* venit, *a* fugit", dar nici acolo nu se face deosebire între ambele numere, ci *a* se aplică la plural ca și la singular: „o votă foșt-*a* trei fraț, doi orb și ur n-*a* văjut..." (Miklosich, *Rum. Untersuch.* I, 78).

Am spus că diferențierea „*a* venit el – *a u* venit ei", admisă în limba actuală literară, e frumoasă și va rămînea; dar vreo rațiune etimologică ea nu are. Din latinul singular *habet*, poporan *avet*, s-a născut românul *a u* = *av(et)*, și tot *a u* = *av(ent)* trebuia să se nască din pluralul latin *habent*. În scurt, *a u* la singular, ca și la plural, este unica formă română organică. Tocindu-se finalul *u* în grai, s-a tocit deopotrivă la ambele numere. Dacă n-ar fi *a u* la singular, poporul n-ar putea să aibă forma contrasă *o*, foarte răspîdită: „el *o* venit, *o* fugit", căci monosilaba *a* nu scade la *o* decît prin contact cu o consoană sau o vocală labială. – v. *Au.* – *O.*

Macedo-românii, în adevăr, întrebuințează pe *a u* numai la plural; însă nici pentru singular ei nu cunosc pe *a*, ajutîndu-se în locu-i cu „are" și mai ales cu „easte": „easte fugitu", „easte venitu":

„Eu din cor nu-mi mă despartu,
Că-mi *easte venit* bărbatlu..."

(V. Petrescu, *Mostre* II, 70)

⁵**A**, partic. enclit. O vocală emfatică, care se acață: 1. la *ăst*, *cest*, *acest*, *ăl*, *cel*, *acel*, în cazurile direct și oblic din ambele numere la masculin și feminin: *ăst-a*, *ăstui-a*, *ăști-a*, *ast-a*, *astei-a*, *aste-a*, *ăstor-a*...; 2. la *un*, *alt*, *ațit*, *cît*, în cazul oblic din

ambele numere și genuri: *unui-a, unei-a, unor-a...*; 3. la *mult, tot, amîndoi*, în cazul oblic plural masculin și feminin: *multor-a, tuturor-a, amînduror-a*; 4. la *nimene*, în ambele cazuri ale singularului: *nimene-a, nimeni-a*; 5. la ordinalul masculin: *al doile-a, al treile-a, al patrule-a...*; 6. în fine, la mai mulți adverbi: *aici-a, aieve-a, alături-a, purure-a, acum-a, atunci-a, pretutindene-a, asemenea-a, aimintere-a, așijdere-a, aiuri-a, nicăiri-a* etc.

În toate aceste cazuri emfaticul *-a* este netonic, întărind cuvîntul fără a atrage accentul asupra-și. Altfel e în *așa* = *așia* din *ași* și în *abia* din *abî*, unde nu e decît diftongirea vocalei scurte accentate, fenomen fonetic cunoscut limbilor neolatine, iar nu o particularitate morfologică proprie graiului român. De aceea vedem, de exemplu, că *a s c h a* lîngă *a s c h i* există și la reto-romani, pe cînd nicăiri în Occidente nu găsim o paralelă pentru *ăst-a* lîngă *ăst* sau pentru *atunci-a* lîngă *atunci*.

Tot astfel de o altă natură este inițialul *a* în *așa, abia, atuncia, acesta, acela* etc., adecă generalmente sau prepozițiunea *ad*, sau *ac-* din *ecce* ori *eccum*, sau vreun alt ingredient analog de asemenea romanice, pe care-l regăsim în dialectele neolatine occidentale: *aquest, aquel, adunque, asi, abes...*, unde însă – încă o dată – nu ne întîmpină nicăiri emfaticul *-a*, una din trăsurile cele mai caracteristice ale graiului românesc între limbile surori, nu numai în daco-româna, dar și-n macedo-româna: *atunci-a, aist-a, acest-a, aci-a, acel-a, aliur-a, a doile-a, a treile-a* etc., și chiar în dialectul istrian, atît de puțin studiat și deja aproape dispărut: *acmoce-a* lîngă *acmoce*, *aiure-a* lîngă *aiure*, *anci-a* lîngă *anci*, *cel-a* lîngă *cel*, *cest-a* lîngă *cest* și altele.

Emfaticul *-a* este pe deplin un element pronominal demonstrativ, un „cuvînt deictic” (deiktisches Wort), după expresiunea lui Miklosich (*Lautl.* I, 5). El joacă în limba română, pe o scară mult mai întinsă, același rol pe care-l avusese în vechea atică lungul ι în οὔτος-ί lîngă οὗτος, τουτων-ί lîngă τοῦτον, τουτ-ί lîngă τοῦτο, αὐτῆ-ι, ἐκείνος-ί, ἐκείνησ-ί etc., cu acea deosebire că acesta din urmă își atrage accentul, pe cînd celalalt întărește demonstrațiunea fără a zgudui tonul. Chiar etimologicește, românul *-a* pare a fi de aceeași origine cu vechiul grec -ι, căci forma-i primitivă nu e *-a*, dar *-ia*, care re apare în *a i a* = *a-ia* de la *a* și-n *a c c i a* = *acea-ia* de la *acea*, unde *-i-* nu este un adaos eufonic pentru înlăturarea hiatului din *aa* și *aceaa*, fiindcă românește hiatul în asemenea cazuri se înlătură nu prin *-i-*, ci prin *-u-* sau *-o-*, ca în *stea-u-a* s. *stea-o-a*, *zi-o-a*, *basma-u-a* etc. Conservîndu-se dară în *a-ia* și-n *acea-ia*, primitivul *-ia* s-a redus pe aiuri la *-a*, întocmai după cum s-a redus la *-a* articolul nostru feminin postpozitiv din latinul *illa*, de unde prin muiare trebuia să fie *’ia*, nu *’a*. O dată primit pentru emfaticul *-a* prototipul *-ia* (*ya*), ne găsim față-n față cu pronumele demonstrativ indo-europeu foarte cunoscut *ya*, (*ia*), sanscrit *ya(s)*, zendic *ya*, litvan *ji(s)*, paleoslav *i*, latin *i* în *is, id* etc., cu care deja Curtius (*Grundz.*, no. 606) a identificat pe emfaticul ι al grecilor (v. Windisch, *Relativpronomen*, în *Curt. Stud.* II, 316). Prin urmare, un οὔτος-ί este paralel cu românul *acest-a* sau *acel-a* nu numai prin funcțiunea de demonstrativ emfatic, dar poate și materialmente prin -ί = *-a*, deși românii n-au împrumutat această particulă de la greci. Să fie oare o rămășiță dacică?...

⁶A, article féminin adjectival.

Denaintea adjectivului, singurul articol feminin întrebuințat în limba noastră literară veche și nouă este *c e a*, tot așa la istriano-români, iar la macedo-români *a c e a*: cea frumoasă, cea mușată, acea mușată „la belle”; în gura poporului însă, mai ales în Țara Românească și peste Carpați, circulează în multe locuri forma *a*, care aparține în specie posesivului.

Ne întimpină des la Anton Pann:

„Și în fuga lui *a* mare
Îl prinzi cu mîna călare...”

(Prov. III, 107),

unde nu diferă într-un nemic prin sens de obicinuitul: „fuga *c e a* mare...”, macedo-românește „fuga *a c e a* mare...”

„...ce o vrea, să facă:
Bărbatu-i la toate ca mutul să tacă;
Și dacă găsește vreun lă-mă-mamă,
Nu vede, n-aude și nu-i bagă-n seamă,
De părere bună – pe care-nfîlnește
Își laudă casa, și se fericește
Că ea bărbat are bun peste măsură:
Ca pîinea *a* bună...”

(Prov. II, 97)

Se zice proverbial: „ei trăiesc împreună ca pîinea *a* bună...”, „e bun ca pîinea *a* bună: îi iei îmbucătura din gură...” (Pann, II, 135; III, 20).

Cu particula emfatică *-a*, din *a* se face *aia*, și atunci generalmente se lungește în graiul poporan și adjectivul care urmează, dîndu-i-se articolul postpozitiv, astfel că în loc de „pîinea *a* bună” se aude: „pîinea *aia* b u n a”, cu sensul aproape superlativ de „foarte bună”.

La plural este *ale*, adesea preces de prepozițiunea partitivă *d e*.

Pann, II, 100:

„Vro cîteva vorbe trînti după lege
D-*ale* nodoroase, ca niște ciomege...”

Ar fi totuna a zice: „vorbe de *c e l e* nodoroase”.

Cînd la *ale* se acată emfaticul *-a*, atunci se adaugă mai totdeauna articolul postpozitiv la adjectivul următor; de ex. iată cum vorbește un țăran din Ilfov:

„Mi-aduc aminte dă vorbele ei *alea* d u l c i l e ca mierea...”

(I. Dumitrescu, *Zmărăndița*, p. 28).

Sau într-un basm din Mehedinți:

„Apoi făcu o nuntă d-*alea* î n f r i c o ș a t e l e : așa nuntă ș-așa veselie mai la rar...” (Ispirescu, *Legende*, p. 344).

Pe alocuri, mai cu seamă în Banat și-n partea sudică a Transilvaniei, *a* și *ale* se aud aspirate ca *ha* și *hale* sau chiar *hăle*, ori *hîle*. Într-un basm temeșean, reprodus cu toate particularitățile dialectale de către Picot (*Dialectes roumains*, p. 30, 34):

„Casa în carie ședie stăpîna găitanului îi tăta din oasie de om. În ia ședie numa o babă cu fata ieî *ha* frumoasă...”

Și mai jos:

„Io mă duc naintie să văd țșinie o fost nîtriebnicu ahîla carie fură pre vîruica mîea și tătie lucrurile ieî *hîle* frumoasie...”

Deși foarte răspîndit și chiar mai eufonic, articolul adjectival *a* (ăl) va rămînea totdeauna un provincialism față cu forma literară *c e a* (*cel*), comună tuturor dialectelor române.

v. ⁷A. – *Ăl*. – *Cel*.

⁷A, pron. démonstr. fém.; celle, celle-là. Corespunde masculinului *ăl*. La genitivo-dativ face *alei*. În vechile texturi necunoscut; în graiul însă al poporului se aude adesea în Muntenia și peste Carpați:

„O-ntreb: Stano, ia ne spune,
Că vrem să știm *a* minune:
Bărbatul tău ce fel fuse
Acum cu noi cînd se duse?...”

(Pann, *Prov.* I, 84)

Locuțiunea „*a* minune” a devenit stereotipă. În basmul *Poveste țărănească*:

„Orbul se minună și zise fie-sei să se ia după dînsul a doua zi și să vază d-*a* minune ce face argatul...” (Ispir., *Leg.*, 263; cfr. *ib.*, 54).

Demonstrativul *a* nu trebui confundat din ușurință cu articolul adjectival *a*. În fraze ca cele citate de Dr. Obedenaru, de ex.: „muiere! dă-mi *a* sapă” (*Revue d. langues romanes*, 1884, p. 142), traducerea „femme, donne-moi *la* pioche” e necorectă, ci cată a se traduce: „femme, donne-moi *cette* pioche-lă” sau „*la* pioche que tu sais”.

Demonstrativul *a* deveni parte integrantă în două numiri poporane de boale: *a- b u b ă* „cancer” și *a- n e v o i e* sau *ha- n e v o i e* „epilepsie”, despre cari vezi la locul lor.

La plural face *ale*, rostit mai adesea *ali*.

„Te spală, te curățește,
Că merg să-ți cumpăr cămașe
Ca să lepezi *ale* fașe...”

(Pann, I, 157)

Pentru și mai multă demonstrațiune, cînd se pune singur sau după substantiv, demonstrativul *a* se adaogă cu emfaticul *-a*, devenind *aia*, ca și în *a c e e a* din *a c e a*.

La I. Bibicescu, *Doine din Transilvania* (Col. ms.), cînd un flăcău se plînge de iubitele sale:

„A din deal s-a măritat,
A din vale m-a lăsat,
Ș-a din capul satului –
Aia m-a dat dracului...”

Tot acolo plîngerea unei copile:

„Străină-s, maică, străină
Ca ș-o floare din grădină,
Nici *aia* nu e străină
Că-i pămînt și rădăcină”.

.....

„Maică! străină ca mine
Nu e nimenea pe lume,
Numai cucul din pădure,
Dar nici el nu e ca mine:
Ș-ala are p-oarecine,
Că mierlița gălbioară
P-*aia*-o are surioară
Și pe sturzul gălbior
P-ala-l are frățior...”

Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 198:

„Numai biata ciocărlie
Aia-mi cîntă-n pribegie...”

Proverb: „Culcă-te pe urechea *aia*...” (Pann, III, 30), care însemnează: ceea ce te aștepti tu, nu se va întîmpla.

Povestirea țărănească din Ialomița (T. Teodorescu, c. Lupșeanu): „aseară, cînd vi-niam acasă, m-a mușcat cățea o lu moș Neagu de nî-a rupt icrele dî la chicioru drept; d-oi prinde-o, o s-o bat cu vergea o *aia* dă hîer dî la pușcă pîn-o striga la săpun...”

Emfaticul *aia*, ca și pronomii feminini a c e e a , a c e a s t a etc., funcționează ades ca un neutru cu sensul de „hoc” sau „illud”.

Așa e în proverbul: „d-*aia* n-are ursul coadă” (Pann, III, 99), cînd se vorbește despre un om care a păgubit din prea mare lăcomie de a cîștiga, aluziune la o anecdotă poporană despre urs: „ursul, fecior de popă – cum îi zice poporul – adevărat ființă lacomă, și-a pierdut coada mergînd să vîneze pește într-un lac, care a înghițat prinzîndu-i coada sub ghiață” (D. Georgescu, Ialomița, c. Coșereni). – v. *Urs*.

Un strigăt de danț în Transilvania:

„De ce joc, d-*aia*-aș juca,
Mîna, mîna, mîi!
Pare că-s făcut așa,
Tot așa, mîi!”

Prin acomodăriune cu -î-, emfaticul *a* din *aia* scade la *e* în forma *aie*, *ae*:

„Nu e vorba *aia*, *aie* e vorbă...” (Pann, *Prov.* II, 134), se zice cînd cineva vorbește altfel de cum înțelegem noi.

Proverb: „Omului de ce-i place, d-*aie* se-ngrașe...” (*ib.*, II, 81).

La plural, emfaticul *-a* se acață la forma *ale*:

„Ochii și sprincenele,
Alea fac păcatele!...”

(Jarnik-Bîrsanu, 8)

sau:

„Calul bun și mîndrele,
Alea-mi mîncă zilele!...”

(*Ibid.*, 15)

În unele locuri, mai cu deosebire în Banat, demonstrativul *a* se aspiră în *ha*, de unde cu emfază *haia*, apoi cu prepozitivul *a*, forma *ahaia*; la plural: *hale*, *hîlea*, *ahîle*, *ahîlea*.

Într-un basm temeșcan (Picot, *Dialectes roumains*, 31): „acuma tîc cunosc ca pre *ahaia* carîc-î stăpîna înîimi mîele...”

O notiță din secolul XVII: „după seama cea mare am dat la o ruptore costande 2, după *ahaia* (ахаиа) am dat la birul sforălor orți 2, după *ahaia* (ахаиа) am dat la altă rumtore costande 2...” (*Cuv. d. bătr.* II, 615).

Demonstrativul *a*, iar cu atît mai vîrtos forma sa emfatică neutrală *aia*, pe care adesea, sub raportul energiei, n-o poate înlocui trisilabilul sinonim *a c e a*, este menit, mai mult decît corespunzătorul masculin *ă l* și *ă l a*, de a se răspîndi în grai și a se înrădăcina în literatură, fiind de pe acuma stereotip în unele expresiuni. Așa, de exemplu, cînd țăranul zice că cineva, șoptindu-i verzi și uscate, îi toacă la ureche *c î t e a l e t o a t e*” (Prahova, Vălenii-de-Munte), e peste puțință de a pune pe „acele” sau vreun alt cuvînt în locul lui *ale*, și ar fi înșă păcat de a perde din limbă un asemenea idiotism.

v. *Al.* – *Ăl.* – *Lu.* – *Cel.* – *Ahaia.* – *Aia.* – *Hale...*

⁸**A**, art. fémin. possessif. Nu e tot una cu artículul adjectival *a* și cu pronumele demonstrativ *a*, despre cari vezi mai sus. El corespunde masculinului *a l* și se pre pune numai: 1. posesivului propriu-zis: *a mea* „la mienne”; 2. numărului ordinal: *a doua* „la deuxième”; 3. genitivului: *a omului* „de l’homme”. Niciodată în gura poporului artículul posesiv nu se aspiră în *ha*, nu suferă trecerea lui *a* în *ă* și nu se amplifică prin emfaticul *-a*, ca la artículul adjectival și la pronumele demonstrativ: *h ă l*, *h ă i*, *h a i a*, *a h ă l a*, *a h a i a* etc. Afară de aceasta – două criterii nu mai puțin importante – artículul posesiv e comun tuturor românilor, iar nu sporadic, și nici într-un caz nu poate fi înlocuit prin *c e l* (*c e a*).

1. Denaintea pronumelui posesiv feminin: „această vacă este *a mea*”, la plural: „aceste vaci sînt *ale mele*”, pe cînd la masculin: „acest bou este *a l meu*”, „acești boi sînt *a i mei*”.

Totuși în popor nu e rar de a auzi pe *a* denaintea posesivului de ambele genuri pentru ambele numere:

„Țăranii aice zic *a mele* în loc de *ale mele*, de ex.: «ale cui sînt caprele?» – «*a mele*; vor fi venit cinci capre *a mele*...» (R. Popescu, Mehedinți, c. Cloșani).

Tot așa în Moldova, în Transilvania, în Banat.

Dialectul macedo-român nici nu cunoaște o altfel de construcțiune decît: *a meu*, *a mei*, *a mele* etc. (Bojadschi).

2. Denaintea numărului ordinal de la 2 în sus:

„A doua zi iar,
A treia zi iar,
A patra zi iar
Lucra în zadar!...”

(Balada *M-reă Argeș*)

„A z e c e a” cu sens de dare sau contribuțiune „decima, dîme”:

Docum. moldov., 1639 (A. I. R. I, 1, 94): „și *a z é c e a* de an încă să dea Troițenii...”

„A doua oară” se contrage în limba veche într-un singur cuvînt:

Moxa, 1620, p. 393: „atunce prădară rușii pre șchéi *adoară*...”

În dialectul macedo-român nu există masculinul *al*, astfel că *a* se prepune dopotrivă ordinalului la ambele genuri, începînd chiar de la 1: *a întâia*, *a doilea* și *a daoa*, *a treilea* și *a treia*, *a patrilea* și *a patra* etc. (Bojadschi).

3. Denaintea genitivului, cînd se concordează cu un nume feminin nearticulat: „vacă *a lui Petru*” sau „*a lui Petru vacă*”, la plural: „vacă *ale lui Petru*” sau „*ale lui Petru vacă*”, pe cînd la masculin: „bou *a l lui Petru*”, „boi *a i lui Petru*”.

Cu toate astea, în popor și-n vechile texturi *a* se întrebuințează adesea denaintea genitivului concordat nu numai cu femininul plural, dar și cu masculinul la ambele numere:

Pravila Moldov., 1646, f. 17: „omulă învățatū într-acestū meșterșugū *a furtușagului*...”

Ibid., f. 23: „cela ce va strica niscari bani *a beséricii*, care bani vor fi lăsat de cineva...”

Docum. moldov., 1610 (A. I. R. I, 1, 22): „un gard bătrîn *a Petricanilor* împreună cu *a Îngăreștilor*...”

Moxa, 1620, p. 382: „în zilele lu Costantin înpăratū și *a Irinei*...”

Docum. mold., circa 1650 (A. I. R. I, 1, 136): „Țiganul iaste *a mănăstirii*...”

Apocalipsul Apost. Paul, circa 1550 (*Cuv. d. bătr.* II, 415): „deca apune soarele, toți îngerii omenilor, *a bărbaților* și *a muerilor*, mergu la Dumnedzeu...”

În dialectul macedo-român, denaintea genitivului, ca și denaintea ordinalului, fie după un nume articulat sau nearticulat, singurul articlu cu putință este numai *a*, zicîndu-se dopotrivă: *vaca a lu Petru*, *vacli a lu Petru*, *callu a lu Petru*, *căllii a lu Petru*; și tot așa nu numai la genitiv, dar și la dativ.

În dialectul istriano-român, cazul oblic se formează prepunînd pe „lu” la nume

nearticulat, de ex. *lu omu* = *a omului* sau *omului*, *lu omiri* = *a oamenilor* sau *oamenilor*, *lu casă* = *a casei* sau *casei*... Denaintea unui *l u* se mai poate prepune *a*: *a lu omu*, *a lu omiri*, *a lu casă* etc. (Miklosich).

Din cele de mai sus rezultă că daco-româna și macedo-româna, pînă la un punct și istriano-româna, nu numai întrebuințează dopotrivă articolul posesiv feminin *a* (*al*), dar încă în cîte trele se manifestă și-n mare parte s-a și îndeplinit tendința de a reduce toate formele lui flexionare (*al*, *ai*, *ale*) la singurul *a*, care astfel devine un artícul indeclinabil pentru ambele genuri și numere; o tendință analoagă aceleia pe care englezii au și reușit s-o realizeze pe deplin cu articolul lor „the”, deși anglo-saxoana avusese patru articli. Întrucît înțelegerea n-ar fi împedecată prin lipsa lui *a l*, *a i* și *a le*, poporul ar vrea bucuros să scape de acest prisos cam complicat, care însă e foarte elegant și se petrifică din ce în ce prin limba literară.

v. ⁶A. – ⁷A.

⁹A, art. féminin. postpositif du substantif. Corespunde masculinului *-lu*, *’-l*, *-le*. La cazul oblic singular: *-ei*, *-ii*, macedo-românește *-ilîi*, *-elîei*; la plural direct *-le*, oblic *-lor*. Funcționează ca artícul definit, acățîndu-se numai la substantiv sau la o parte a cuvîntului luată substantival, precum și la adjectivul cînd se pune denaintea unui substantiv fără artícul: *cas’-a* „la maison”, *frumoas’-a* mea „ma belle”, *frumoas’-a casă* „la belle maison”, *vorbire-a* „le parler”.

Afară de întrebuințările sale normale, postpozitivul *-a* ne mai prezintă următoarele particularități sporadice importante: 1) funcționează la singular ca artícul masculin; 2) articulează unele numi cu forma plurală; 3) în contact cu vocala finală a cuvîntului înlătorează hiatul nu numai prin eliziune, dar și printr-o vocală excre-scinte; 4) în limba arhaică poate să articuleze infinitivul fără *a-l* substantiva.

1. Deși feminin, postpozitivul *-a* ține totuși loc de artícul masculin în: *pop-a*, genit. *pop-ei* „le prêtre”, niciodată *popăl*, la plural însă *popi*; *tat-a*, „le père”, uneori *tatăl*, plural *tați* și *tătîni*; *băbac-a* „le père”, genit. *băbac-ăi*, întocmai ca *Anic-ăi* de la *Anic-a*; *nene-a*, *bade-a*, *bădiț-a*, genit. *nen-ii*, *bad-ii*, *bădiț-ăi* „le frère ainé”, uneori *badiul*, *bădiul*; și în alte cîteva, cari îmi scapă din memorie, dar aproape toate aparțin graiului copilăresc. În construcțiune cu adjectivul prepus, își reia rolul artícul masculin *-l*: „înteptu-l *popă*, *bunu-l tată*, *frumosu-l bade*... Este remarcabil că limba română a conservat acestor cuvinte genul bărbătesc și chiar artícul masculin la plural, dîndu-le artícul feminin la singular, pe cînd alte vorbe analoage prin terminațiune și prin sens bărbătesc au schimbat în același timp genul: *o calfă*, *o slugă*, *o gazdă*, ca în vechea franceză „la pape” în loc de „le pape” sau în provența „la propheta” pentru „el propheta”. Noi nu cunoaștem în limbile romanice ceva paralel cu *un tată* – *tat-a* – *tat-ei* – *tați-i*. În albaneza însă există un paralelism, pe care-l vom cerceta la cuvintele *Popă* și *Tată*.

2. Este nu mai puțin interesantă întrebuințarea artículului feminin singular în numile primelor cinci zile ale săptămînei; *luni*, *marți*, *miercuri*, *joi* și *vineri*, cari sînt nește genitivi latini petrificați: *Lunae* sau *Luni*, *Martis*, *Mercurii*, *Jovis*, *Veneris* (*dies*). Italienește în dialectul venețian: *luni*, *marti*, *mercore*, *zoba*, *venere*, sînt

masculini, deși *zoba*, la piemontezi *giobbia*, ar trebui să fie feminin prin originea sa din lat. *Jovia (dies)*. La toți neolatinii din Occident zilele săptămînei sînt masculine, fiindcă masculin este acolo termenul general de „zi”: fr. *jour*, it. *giorno*, sp. *dia* etc. Din contra, termenul general de „sărbătoare” fiind feminin: „fête”, „festa”, „fiesta” etc., vedem franțuzește, bunăoară, devenind feminine numile unor sărbători curat bărbătești: *la St. Georges*, *la St. Jean* și altele, pe cînd e masculin „dimanche”, măcar că după fonetica franceză finalul *-che* se poate naște numai din femininul *-ca*. Genul termenilor speciali regulîndu-se dară în această privință după genul termenului general, iar românește termenul general „zi” fiind feminin, noi zicem *într-o vineri*, *într-o marți*, ș-apoi: *luni-a*, *marți-a*, *mercuri-a*, *joi-a*, *vineri-a*, unde *-a* nu poate fi altceva decît articolul postpozitiv. Tot așa la macedo-români: *luni-a*, *marți-a* etc. Este o simplă scăpare de condei, cînd Miklosich (*Rum. Unters.* I, 60) vede în macedo-românul *vinir-a* = *vineri-a* pe emfaticul *-a* ca în *acest-a*. – v. ⁸A.

3. Postpozitivul *a* nu suferă hiat. La întîlnire cu *ă* și *u*, îi elide: *casa* = *cas-a* = = *casă-a*, sau *sora* = *sor-a* = *soru-a*; și-n acest caz devenea lung în limba veche, scriindu-se chiar uneori: *casaa* = *casă* (v. ¹Aa). La întîlnire cu *e*, se contopește în diftong: *vorbirea* = *vorbire-a*, *mergerea* = *mergere-a*. La întîlnire cu un alt *a*, hiatul se înlătură prin creșterea vocalei *u* sau *o*: *steaua* sau *steaoa* = *stea-o-a*, *stea-u-a*, *abaua* = *aba-u-a*, *vâlcea* = *vâlcea-o-a*. De asemenea la întîlnire cu *i* în cuvîntul *ziua* = *zi-u-a*, sau *zioa* = *zi-o-a*, de unde – specimenul fiind unic și poporul considerînd în principiu numai pe *-a* ca articlu – s-a croit o formă nearticulată inorganică *zio*, întrebuintată alături cu forma organică *zi*. În aparință, în același mod s-a născut nearticulatul *pio* din articulatul *pioa* = *pi-o-a*; în fapt însă aci n-a fost de loc vocală excrescente, ci latinul *pila*, mai bine *pilla* contras din *pisula*, a trecut românește în *pivă*, cu *v* = *ll* ca în *măduvă* = lat. *medulla* sau *stavă* = medio-lat. *stalla* (v. *Cuv. d. bătr.* I, 303). Forma *pivă* se întrebuintează pînă astăzi mai des decît *pio*. Apoi prin vocalizarea lui *-vă* în *-o* (cfr. vechi daco-român *văduo* = *văduvă*, *iuo* = macedor. *iuvă* etc.) avem forma *pio*, articulat *pioa* = *pio-a*. Vocala excrescente *o* sau *u* dispare în flexiunea cuvîntului după dialectul daco-român, măcar că în texturi vechi ne întîmpină excepționalmente, de ex. într-un document din 1571 (*Cuv. d. bătr.* I, 251) genitivo-dativul singular *vâlceaoi* = *vâlcea-o-ei* în loc de *vâlcelei* sau *valcealei*. Acest caz e obicinuit în macedo-româna: *stea-o-lîi*, *cura-o-lîi*, *măsea-o-lîi*, *șao-o-lîi*, *sufărncea-o-lîi* (Bojadschi, 22), deși vocala excrescente nu mai servă aci la înlăturarea hiatului, fiind numai o propagațiune de la nominativul articulat (v. H. Tiktin, *Stud. z. rumän. Philol.* I, 26).

4. Postpozitivul *a* articulează nu numai pe infinitiv atunci cînd acesta se ia ca substantiv feminin flexibil: *vorbire-a*, *vorbir-ii*, *vorbiri-le*, *vorbiri-lor*, dar în limba veche el articula și pe infinitivul funcționînd ca mod verbal.

Exemplu de forma nearticulată:

Neculcea, II, 227: „Și așa toți boierii și căpitanii au purces cea după cea pre rînd a se închinare și au eșit afară; și cum au eșit afară, au început a încalecare pre cai și au purces cu toții în gios; cară Petriceico-vodă au rămas

numai singur, numai cu Hăbășescul hatmanul și cu casa lui, și au început a p l î n - g e r e și a b l ă s t ă m a r e ...”

Exemple de forma articulată:

Moxa, 1620, p. 362: „și-i era gata sabiia a t ă î a r e - a în boiari...”

Varlam, 1643, II, p. 17: „nu mai pârâșiia de-a î n v â ț a r e - a , gândindu în mentia sa...”

Pravila Moldov., 1646, f. 71: „cândă va lua mușaria al doile bărbat, socotind cumă celū dentăi ăaste mortū, de va puția arăta înaintia giudețului cu mărturii ca acēle destonici de-a s â c r é d e r e - a ...”

Mai iată exemplul cel mai remarcabil, în care infinitivul scurtat figurează în concordanță cu infinitivul întreg articulat:

Prav. Mold., f. 72: „de va fi acel trimis om ca acela să fie destonicū de a-l p u t e a c r é d e r e - a ...”

Alte exemple vezi la Cipariu, *Principia*, p. 195–6, și mai jos la prepozițiunea infinitivală *a*.

Acest fenomen este iarăși fără paralelă în celelalte limbi neolatine.

5. Încă o observațiune. Postpozitivul *-a*, derivînd din lat. *illa*, ar trebui să fie *-ea* (*-ia*), după cum și este la pronumele personal *ea* = *illa*. Să nu uităm însă că latinul *illa*, trecînd în limbile romanice ca artichu și ca pronume totodată, s-a diferențiat pretutindeni în două forme: franc. *la* și *elle*, ital. și span. *la* și *ella* etc. În dialectul sicilian, anume cel palermitan, artichul devine tocmai *a*: *a donna*, *a fimmina*, *a bedda*... Românește o asemenea tocare fonetică era cu atît mai de așteptat, cu cît artichul postpozitiv își perde individualitatea.

v. ¹⁰A. – *Lu.* – *Le.* – *Ei.*

¹⁰A, préposition servant à marquer l’infinitif. Orice infinitiv, întrucît funcționează ca mod verbal, este preces în dialectul daco-român de prepozițiunea *a*: *a f a c e* , *a s e f a c e* , *a f a c e r e* , *a s e f a c e r e* , afară numai atunci cînd încetează de a fi infinitiv prin unire cu auxiliarii *a m* și *v o i* : *aș face* , *voi face* , și atunci cînd urmează după verbul *p o t* : *pot face* , și după *ș t i u* : *știu face* .

Acest *a* poate fi despărțit de infinitivul său prin unele elemente adverbiale și pronominale monosilabice: *a mai face* , *a ne mai face* , *a nu ne mai face* , *a nu ne mai tot face* ... , și foarte des își asociază prepozițiunile *s p r e* , *p e n t r u* , *f ă r ă* : *spre a face bine* , *pentru a face rău* , *fără a face ceva* , mai ales însă prepozițiunea genitivală *d e* , cu care se unește în *d e-a* sau *d-a* : *de a face* , *de-a face* , *d-a face* ; iar în limba veche nu mai puțin des se întrebuința după *a* un infinitiv întreg articulat, adecă în loc de „a face” se zicea nu numai „*a f a c e r e* ”, ci încă „*a f a c e r e - a* ”.

Exemplele de mai jos au în vedere numai cele trei întrebuințări arhaice ale infinitivului *a*: 1. fără *d e* - și cu infinitivul întreg nearticulat; 2. fără *d e* - și cu infinitivul întreg articulat; 3. cu infinitivul întreg articulat și cu *d e* -.

Pravila Munten., 1640, f. 19: „...surdū sau fiū de a treia nuntă sau născutū întru amestecăiune de sânge, de unii ca aceștea toți să nu cutēze *a s e c h e m a r e - a* preoți...”

Pravila Moldov., 1646, f. 57: „nu să va certa bărbatul curvei de o va omorâ pre dânsă împreună cu cela č-au curvit cu dânsă; iarâ de va scăpa muîaria până va ucide pe curvariu, atunce orcândū o va găsi atunce să o omoarâ, alegândū să nu fie făcut pace cu dânsa, că daca va face pace nu ăste vrême de -a o mai ucidere - a...”

Moxa, 1620, p. 352: „născu anume Alexandru, coconū fromoşel, şi-i fu milă a-l piîardere - a...”

Neculce, II, p. 196: „cu căt vă veţi îndemna a citire pre acest letopiseţ mai mult, cu atăta veţi şti a vă fereire de primejdii şi veţi fi mai învăţaţi a dare răspunsuri la sfaturi...”

Pană armaşul din Tîrgovişte, 1627 (*A. I. R. I*, 1, p. 14): „î-am vândut eu de a mea bună voe şi cu zăpisul meu să aibă a -şi i faceere - a şi carte domnească de moşie...”

Originea prepoziţiunii infinitivale *a*, natura în genere a infinitivului român şi funcţiunea articolului infinitival postpozitiv *-a*, se învederează pe deplin cîte-trele prin următorul pasagiu din *Psaltirea slavo-română* a mitropolitului Dosofteiu, 1680, ps. CXLIX, punîndu-se în paralel cu contexturile grec şi latin: „...a f a c e răscumpărare întru păgîni, înfruntări în năroade; a l e g a pre-mpă-raţai lor în obedzi şi slăviţii în cătuş la mînu de herû; a f a c e r e - a întru dînşii gîudeţul cel scris...”

În textul slav, după care traducea Dosofteiu, sînt doi infinitivi în toată puterea cuvîntului: *sûtvoriti* şi *sviezati*, din cari unul e tradus dentîi prin „a f a c e ” şi după aceea prin „a f a c e r e - a ”.

Iată contexturile grec şi latin:

„...τοῦ ποιῆσαι ἐκδικησιν ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ἐλεγμοὺς ἐν τοῖς λαοῖς τοῦ δῆσαι τοὺς βασιλεῖς αὐτῶν ἐν πέδαις, καὶ τοὺς ἐνδόξους αὐτῶν ἐν χειροπέδαις σιδηραῖς τοῦ ποιῆσαι ἐν αὐτοῖς ῥῖμα ἔγγραπτον...”

„...ad faciendam vindictam in nationibus, increpationes in populis: ad aligandos reges eorum in compedibus, et nobiles eorum in manicis ferreis: ad faciendum in eis iudicium conscriptum...”

Infinitivul român funcţionează dară întocmai ca gerundiul latin în *-dum*, de unde-i vine materialmente prepoziţiunea *a* = lat. *ad*; pe cînd articularea lui, pe de altă parte, se apropie de forma greacă cu *τοῦ*. Este însă mai cu seamă instructivă gradaţiunea, în care „a facere-a” se pune aşă-zicînd în concluziune după doi infinitivi nu numai nearticulaţi, dar încă scurtaţi: „a face” şi „a lega”, aşă că ultimul infinitiv se înzestrează cu un spor de energie, ca şi cînd s-ar zice: „ad faciendum-illud”.

Cu prepoziţiunea *de*, în *Palia de la Orăştia*, din 1581, Exod. XVII, 1 (ap. Cip., *Princ.*, 195): „acolo n-avea nărodulū apâ de-a b é r e - a ”, unde latineşte: „non erat autem aqua populo a d b i b e n d u m ”. Prin *de* şi prin articulare, românul „de-a b e r e - a ” exprimă cu un fel de întărire: „de-ad bibendum-illud”.

Fără articulare, în traducerea reto-romană după dialectul de la Engadin: „qua non eira aua da b a i v e r ...”, italienește: „acqua da b e r e ”. – v. ⁹A.

Infinitivul „de-*a* fire-*a*” figurează în limba veche ca un curat adjectiv indeclinabil cu sensul de „nobil”, cu care se poate alătura pînă la un punct infinitivul francez *être*, devenit substantiv și chiar adjectiv, de ex. la Fénelon: „ô le plus *ê t r e* de tous les *ê t r e s*”, sau în vechiul drept feudal: „il est du lignage et e s t r e ” (Littré).

Pravila Moldov., 1646, f. 18: „Căndu va fura neștine de sparge vreun zid sau ușe sau secrii sau altă asămenea acestora, de va fi făcutu aciasta dzua și de va fi o m ũ d e r o d b u n ũ , să-lŭ scoață den loculŭ lui o samâ de vrême, aciasta să înțelêge de va fi o m ũ d e o c i n â , să-lŭ scoață den ocinile lui cătâva vrême cătu va fi voia giudețului; iară de va fi omŭ mai de gîosŭ, să-l bată ca pre unŭ furŭ și să-lŭ trimită la ocnă cătâva vrême; iară de va fi făcutu aciasta noapția și de va fi cumŭ amŭ dzisŭ omŭ de-*a* f i r e - a , să fie scos și gonitŭ...”

În acest pasagiu „om de-*a* f i r e - a ” se comentează prin „om de rod bun” și „om de ocină”. Italienește un sens foarte apropiat are e s s e r e „a fi” în vechile locuțiuni: „giovani d i grande e s s e r e ”, „moglie d i piccolo e s s e r e ”, „nel e s s e r suo è rispettato da tutti” (Tommasco). – v. *Fireș.* – *Hireș.* – *Fire.*

Prepozițiunea infinitivală *a* – nu și articlul infinitival *a* – este romanică generală, deși în limbile neolatine occidentale a dispărut astăzi aproape cu desăvîrșire sau a devenit rară. În vechea franceză e încă foarte deasă. La Villehardouin: „alerent *a* veoir Constantinople”; la Chartier: „estoient nes seulement *a* boire et *a* manger”; la Froissard: „se doubterent de lors corps et de lors biens *a* perdre” etc. (v. Godefroy, *Dict. d. l'anc. langue franç.* I, 1–2). În italiana, denaintea infinitivului se întrebuintează atît *a* precum și compusul *d e - a* contras în *d a*. Românul „om *d e - a* fire-*a*” cu înțelesul din *Pravila* lui Vasile Lupul s-ar putea zice italienește: „uomo *d a* onorare”. Treptata ștergere a infinitivalului *a* la neolatinii din Occident e cu atît mai puțin de mirare, cu cît chiar la noi poporul îl înlocuiește mai adesea în grai prin conjunctiv, iar macedo-românii l-au pierdut de tot, astfel că numai printr-o construcțiune conjunctivală ei pot traduce pe daco-românul „*a* face”, „de-*a* face”, „*a* face-re”, „de-*a* facere”, fără ca să mai vorbim de arhaicul postarticulat „de-*a* facere-*a*”.

În balada *Păunașul codrilor*:

„Puse prunca *a* c î n t a ,
Codrii puser-*a* s u n a ...”

macedo-românește:

„Sezu feata s ă c î n t ă ,
Curiile ahurhiră s - a r s u n ă ...”

(Petr., *Mostre* II, 10)

În balada *Mănăstirea Argeș*:

„Pîn-om hotărî
În zid *d e - a* z i d i
Cea-ntîi soțioară...”

macedo-românește:

„Pînă țe s-apofășim
Tu stismă s ă s t i s m u s i m ...”

(*Ibid.*, 125)

Un paralelism perfect cu infinitivalul daco-român *a* ni se înfățișează în englezul *t o* : „*a* face” = „*t o* make”. Se știe că anglo-saxonii nu aveau infinitiv, pe care-l înlocuiau printr-un gerundiu, de unde englezii și-au tras o formă infinitivală, prepuindu-i pe *t o* „ad” prin imitațiune după franco-normandul *à*. În acest mod englezul „*t o* make”, întocmai ca și românul „*a* face” reprezintă pe latinul „ad faciendum” (v. Marsh, *Hist. of engl. language*, p. 47). Ceva mai mult, în viul grai poporul englez întrebuințează des: „*f o r t o*” = „spre *a*” sau „*d e a*”, de ex. *for to make* = *de a face*. E adevărat însă că un infinitiv analog există și în limbile scandinave: „*t i l a t*” sau „*f o r a t*”, literalmente „*d e a d*”, încît în engleza poate să fie o influință romanică și daneză totodată.

¹¹**A (DE-, D-)**; préposition marquant surtout un mouvement vif ou continu. Sub raportul formei, această prepozițiune a ajuns a fi neseparabilă de prepozițiunea *d e*, astfel că numai grafica le mai desparte în *d e - a* sau *d - a*, pe cînd în grai ambele închipuiesc o strînsă unitate *d e a* sau *d a*, întocmai ca italianul *d a*, compus din aceleași elemente latine *d e - a d*; sub raportul semnificațiunii, exprimă în genere o *m i ș c a r e v i e* sau *p r e l u n g i t ă*, și tocmai de aceea: 1. face parte integrantă din aproape toate numirile *j o c u r i l o r c o p i l ă r e ș t i*; 2. urmează după verburile cu sensul de *m e r g e r e*, *a p u c a r e*, *s ă r i r e* și orice fel de *u m b l e t*. Această prepozițiune nu trebuie confundată nici cu *d e - a* denaintea infinitivului (v. ¹⁰**A**), unde ambele ingrediente sînt foarte separabile și unirea lor mai adesea e facultativă, nici cu simpla prepozițiune *a*, despre care vorbim mai jos (v. ¹¹**A**, ¹²**A**) și care numai într-un mod incidental își poate asocia pe *d e*.

Alexandri, *Poez. pop.*, 393: „Jocurile copiilor români sînt foarte diverse; ele se numesc: *de-a* mijoarca, *de-a* brăzdița, *de-a* puia-gaia, *de-a* bastonul, *de-a* halea-malea, *de-a* șita cumetrei, *de-a* boul, *de-a* balnea, *de-a* dracul, *de-a* baba-oarba, *de-a* țencușa, *de-a* ineluș-învîrtecus”.

Tot așa în Muntenia:

„Jocurile copilărești sînt *d-a* vaca, *d-a* ulcelușele, *d-a* petrecu, *d-a* dovlecei, *d-a* porțita, *d-a* robul, *d-a* mărul putred, *d-a* fetele furate, *d-a* sulul, *d-a* purceaua, *d-a* pămîntul furat, *d-a* muierea în tîrg, *d-a* varza înghețată și targă, *d-a* moara, *d-a* gaia, *d-a* țurca, *d-a* ineluș, *d-a* dăsăgeii, *d-a* rischitorul, *d-a* gîsca cu bobocii, *d-a* boul, *d-a* ciosvîrta, *d-a* pînza încurcată, *d-a* mija și mija alergată, *d-a* petricelele, *d-a* lupul cu oile, *d-a* cîrligelele și altele” (D. Negoescu, Dîmbovița, com. Pietroșița).

De asemenea peste Carpați:

„Pe aice jocurile copiilor se cheamă: *de-a* hoborocul, *de-a* surduca sau *de-a* cotca, *de-a* scăpătorile, *de-a* boata, *de-a* tri-sprijonitele, *de-a* cucelea, *de-a* șinterul, *de-a* pitelea, *de-a* purcica, *de-a* stata, *de-a* țiganul, *de-a* păretele și *de-a* iucra, *de-a*

orgeanul sau de-*a* ogoiul, de-*a* bobîrnacul, de-*a* goanța, de-*a* baba sau de-*a* bolobica cu cuțitul, de-*a* rapu sau de-*a* masa, de-*a* clincea, de-*a* cocaia, de-*a* piua cu maiul, de-*a* bună-i calca prin cetate, de-*a* dracul cu îngerul, de-*a* împăratul roșu și de-*a* împăratul verde, de-*a* hoții, de-*a* țuțulușu, de-*a* vîrtelnița etc.” (V. Olteanu, Transilvania, Hațeg).

Anton Pann (*Prov. II*, 132) descrie în următorul mod pe copilul Amor:

„Adesca la ochi se leagă
Și la hori, la nunți se duce
D-*a*-mijile să apuce
Bun cu nebun să-npreune,
Prost cu-nțelept să adune...”

O expresiune copilărească foarte răspîndită e „de-*a* dura”.

Balada *Codreanul*:

„Capul de-*a* dura sărea,
Sîngele bolborosea,
Trupul metanii făcea...”

Balada *Radu Calomfirescu*:

„Și capetele zbura,
Zbura pe scări de-*a* dura:
Cînd Buzești peste Căplești,
Cînd Căplești peste Buzești...”

O baladă din Transilvania:

„Paloș de argint scotea,
Într-un picior se-nvîrtea
Și da una de cea grea:
Capul turcului sărea
Și de-*a* dura se ducea...”

(Pompiliu, *Sibiu*, 24)

De aceeași origine copilărească sînt o mulțime de alte expresiuni, dintre cari unele par a fi perdut urma acestei provenințe, înrădăcinîndu-se în graiul poporan din toate zilele și chiar în limba poetică.

„Celui ce face vreun rău pe sub ascuns, poporul îi zice că mușcă de-*a*-furata ca cînele...” (M. Juica, Transilv., Srediștea-Mică).

„Poporul, mai ales ciobanii, cred că Tricoliciul se prefacă din om în lup dîndu-se de trei ori de-*a*-curu-n-cap, și apoi iarăși dîndu-se de trei ori de-*a*-curu-n-cap redevine om...” (Stareț G. Teodorescu, Galați).

Marian, *Bucovina I*, 125:

„Că ți-oi da opt turmi de oi,
Toate cu miei ochișci,
De-*a* dragul să cați la ei!...”

Pann, *Prov.* I, 74:

„Scriptura și sfînta lege
D-a-ndoasele n-o-nțelege...”

Filimon, *Ciocoii*, p. 276: „Săvîrșindu-se această ceremonie, Păturică se trase puțin d-a-ndaratele...”

Locuțiunea proverbială: „toate merg d-a-ndaratele” (Pann, *Prov.* III, 14; *Ib.*, III, 15, 18).

„Se topea d-a-npicioarele bietul împărat să aibă și el, ca toți oamenii, măcar o stîrpitură de fecior...” (Ispir., *Legende*, 41).

„Atunci Făt-Frumos călare intră în palaturi și se opri la scară. Fata, cum îl văzu, ieși afară. Vorbi cu Făt-Frumos d-a-ncălarele și se înțeleseră la cuvinte...” (*Ibid.*, 194).

„...apoi rupînd d-a fuga, să te păzești pîrleo, că-i sfîrșia călcîiele de iute ce se ducea...” (*Ib.*, 361).

„...d-a berbeleacu: peste cap, d-a roata, d-a rostogolu, à la renverse, en culbutant...” (I. Costinescu, *Vocab.*, 288).

„...Mișcă, băiete!... să mi te duci de-a ruptu capului!” (Alexandri, *Surugiul*).
Pann, *Prov.* III, 93:

„În lene și-n trîndăvie,
Aștepți d-a gata să-ți vie...”

Neculce, *Chron.*, 268: „...l-au purtat tot tîrgul cu lacata de-a grumazii și apoi l-au spînzurat...”

Pravila Moldov., 1646, f. 89: „să o ia și fără de voia ei, ce să dzice cu de-a sila...”

Pann, *Prov.* I, 28:

„Vei, nu vei, el cu d-a sila
Face musca cît cămila...”

„Cînd i-am tras un pumn, o făcut hîc și o căzut de-a rostogolu...” (Alex., *Chirița în voiagiu*).

Să se observe că în unele construcțiuni, de felul celor de mai sus, *a* se aglutinează nu numai cu *d* e , dar și cu *î n* , formînd astfel în rostire o monosilabă *d a n* , compusă din trei cuvinte deosebite *de-a-în*: *d-a-ndaratele* = *de a îndărît...*, *d-a-ncălarele* = *de a încal...*, *d-a-ndoasele* = *de a îndos...* etc.

Sub o înrîurire directă a jocurilor copilărești, *d e -a* a trecut în graiul poporan și la jocul de cărți. O locuțiune proverbială bănățeană contra cartoforilor: „cine joacă *d e -a-duracul*, nu-și mai umple sacul” (P. Pintea, c. Nevrincea). – v. *Durac*.

Caracterul copilăresc al lui *d e -a* dispare cu desăvîrșire cînd e vorba nu de o mișcare vie, ci de o mișcare prelungită într-o direcțiune oarecare: *d e -a lungul*, *d e -a latul*, *d e -a dreptul*, *d e -a rîndul* etc.

Balada *Badiul*:

„Fă la apă că purcezi,
Și-n fugă să te repezi
Pe la gura pivniței
Tot de-a lungul uliței...”

Marian, *Bucovina I*, 124:

„Întindeți podul de-a latul
Ca să trec mai iute vadul,
Să nu m-ajungă bărbatul...”

Pann, *Prov. II*, 131:

„Pe nimeni nu osebește:
La toți d-a rîndul zîmbește...”

Caranfil, *Valea Prutului*, 53:

„Luai țara în lungiș,
În lungiș și-n curmeziș:
Și de-a lungul și de-a latul
În săc îmi fuse umblatul!...”

În toate construcțiunile cu ¹¹A, postarticularea e de vigoare, lipsind uneori, nu-mai ca o licență poetică, în: „de-a lung” sau „de-a drept”.

Alex., *Poez. pop.*², 55:

„Dolca vesel se scula,
Cîmpul de-a lung apuca...”

Balada *Jianul*:

„Trage podul mai d-a drept,
Pîn’ nu-ți pun un gloante-n piept...”

Balada *Mogoș Vornicul*:

„L-am trimis în iad d-a drept,
Cu șapte paloșe-n pept...”

Aci e locul de observat că în „de-a-una” și „tot-de-a-una”, unde la prima vedere se pare a fi aceeași prepozițiune de mișcare *a* ca și-n „de-a-rîndul”, în realitate ea nu este organică, ci furișată prin analogie în forma normală „de-una” și „tot-de-una”, macedo-românește „totu-di-ună” (Bojadschi) și „de-ună-ună” (Kavalliotis) sau „ună-ună” (Daniil).

v. *De. – De-a-una. – Tot-de-a-una.*

Sensul fundamental romanic al prepozițiunii compuse *d e -a* este acela de *m i ș c a r e i m i t a t i v ă*. În acest sens o au și italienii în: *far d a santo*; *trattare d a amico*, *d a signore*, *d a fratello*; *i fanciulli vestono d a donna*, *d a cavaliere* etc. (Tommaso). Negreșit însă că aci, întocmai ca și-n privința infinitivalului *d e -a*

(v. ¹⁰A), paralelismul italian nu merge pînă la articulare, care este proprie graiului românesc: *d e -a bere(-a) = d a bere*, *d e -a împăratu(-l) = d a signore*. Din sensul fundamental de mișcare imitativă, care nu e străin neolatinilor din Occidente, s-a născut la români în specie întrebuintarea lui *de-a* în numirile jocurilor copilărești, mai toate de natură mimică. Acest *de-a* al copiilor pare a fi specific românesc, căci italienii se mulțumesc în asemeni cazuri cu numele jocului fără prepozițiune, sau cu simpla prepozițiune *a*, ori cu *d e* fără *a*; de ex. al nostru „*d e -a petricelele*” se cheamă italienește „*le pietruzze*”, în Toscana „*delle buche*”, în Sicilia „*a li baddi*” (Pitrè). Franțuzește, în lunga listă de jocuri copilărești, pe care ne-o dă într-un loc Rabelais (*Gargant. I, 22*), nici unul nu se începe cu *d e*, ci toate numai cu *a*: „*au flux, a la vole, a la prime, a la pille, a la triumphe*” și așa mai încolo. În latina se prepunea de asemenea *a d*: „*quum in quodam convivio a d l a t r u n c u l o s l u d e r e t u r . . .*” (Vopisc., *Firm. XIII*), românește ar fi: „*d e -a hoții*”. Spaniolii nu pun generalmente nici măcar pe *a*: *la cadena, la arboleda, los soldados* etc. (Machado y Alvarez). Stereotiparea lui *d e -a* la români în graiul copiilor, cari în principiu – după cum o vom constata adesea – păstrează cu multă stăruință unele elemente foarte arhaice (v. ²*Armășie. – Codomelc*), a concurs apoi a-l răspîndi treptat în limbă cu cele două sensuri de *mișcare vie și mișcare prelungită*, trăsuri caracteristice ale jocurilor copilărești.

v. ¹⁰A. – ¹²A. – *D-a. – De. – De-a.*

¹²A préposition servant à exprimer certains rapports de position. În limba literară modernă această prepozițiune s-a înlocuit aproape pretutindeni prin sinonimul *la*; se păstrează însă mai cu stăruință în graiul poporan, și mai ales în vechile texturi. Funcțiunea ei fundamentală este de a exprime *p o z i ț i u n e e x t e r i o a r ă*, fie materială sau morală, pe cînd „în” servește a indica o pozițiune *i n t e r i o a r ă*. Distincțiunea între *a și „în”* lesne se observă chiar în privința noțiunilor imateriale, de ex.: „*ia a-minte*” nu e tot una cu „*bagă-ți în minte*”.

Toate întrebuintările acestei prepozițiuni, care foarte rar își asociază pe *d e*, *p r e*, *c u* etc., se pot clasifica în cele relative la: 1. om; 2. timp; 3. loc.

1. În legătură cu om.

Prin acest sens, *a* corespunde latinului *a d* în: „*a d manum habere*”, „*a d miserationem inducere*”, „*a d certum reperire*”, „*a d subtile examinare*”, „*a d voluntatem*”, „*a d arbitrium*” etc.

Marian, *Bucovina II*, 197:

„Decît în țară străină
Cu colac de grîu *a* mînă,
E mai bine-n satul tău
Cu colac de mălai rău...”

Docum. transilv., 1627 (A. I. R. I, 1, 93): „cîndu mi le-au adus (zapisele), n-am avut ce prinde *a* mînă, că au fostu stricatu-se de tot de n-am avutu ce prinde *a* mînă, așa să știți...”

Viața S-tei Maria Egipteană, din sec. XVII (*Cod. miscelan.* in-4, Bis. St. Nicolae din Brașov), p. 392: „cum veri sâpa să faci groapă, neavându nemic *a* mână...”

Moxa, 1620, p. 392: „și celuia ce avea pâne de sațiu, se apucă de *a* mână-i și se sătura ai lui, iară sătulul rămase flământu...”

Dosoftieiu, 1673, ps. 7:

„Și de nu v-eț întoarce cătră pocăință,
Are sâgeț *a*-mână, scoase din tulbiță,
Arcul întins în coardă, lancia străluciaște
De strică și răstoarnă în ce sâ opriăște...”

v. *A-mână*.

Varlam, 1643, I, 152: „să sculă și încâ și patul său rădică-lă și-l luă *a* umără de-lă duse, cum n-are hi fostă nice dănoară bolnavă...”

Nic. Costin, *Chron.*, 89: „zicea Nicolai-vodă că nici un folos dintr-a cele pîri nu aduc după sine țării, ce mare scădere și stricăciune, și *a* ochiu luată la Împărăție țara...”

Ibid., 99: „...acmu Hanul având *a* ochiu pre Nicolai-vodă, aflat-au vreme acel Daul Ismail Aga prin mijlocul Hanului, fiindu-i Capi-Chihac, de au scos domnia țării lui Dumitrașco-vodă...”

Predică, 1619 (*Cuv. d. bătr.* II, 120): „bine socotiți și loați *a* mente ce grăiaște Domnedzeu...”

Varlam, 1643, II, f. 9: „lacrâmi pre fiatele noastre vărsăm, cându ne aducemă *a* mente de chinurile și de moartia cea amară...”

Psaltire, circa 1550 (*Ms. Șcheian*, în Acad. Rom.), LX, 2: „ia *a* mente ruga mea...”

v. *Aminte*.

„Pe aici calul este animalul cel mai iubit de popor; așa, când un om vede pe altul călare pe un cal bun, îl privește *a* milă, și de pe față-i se poate citi dorința de a avea și el un cal bun...” (Preut C. Ionescu, Mehedinți, c. Șişestii-de-Jos).

Tot aci s-ar putea pune *a-nume*, care precizează o pozițiune individuală.

Pann, *Prov.* III, 67:

„Vine peste noi ce vine,
Nu știu să o spui *p-a-nume*,
Că n-am mai văzut în lume...”

v. *Anume*.

O funcțiune destul de înrudită cu *a-nume* ni se înfățișează în *a-ievea* și *a bună seamă*...

Balada *M-rea Argeș*:

„O șoptă de sus
A-ievea mi-a spus,
Că orice-am lucra,
Noaptea s-a surpa...”

„...știu *a* bună seamă, credem *a* bună seamă, așa e *a* bună seamă, nu e așa *a* bună seamă, vă înșelați *a* bună seamă; dară cam în același înțeles se zice mai mult: de bună seamă” (*L.M.*).

v. *Aieve*. – *Seamă*.

De aceeași natură este: *a-mărunt*, care în limba veche nu era postarticulat și nu avea trebuință de prepozițiunea suplimentară „cu”, ca astăzi în „cu amăruntul”.

Cuvîntul lui Ion Crisostom, din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.*, Brașov, p. 504): „nu cu evangheliia numai strigă, ce și cu dumnedzeeștii prooroci și cu de Dumnedzău grăitorii ai săi ucenici *a* măruntă spune...”

v. *Amărunt*.

O noțiune așa-zicînd superlativă a „*a-măruntului*” ni se prezintă cu dubla prepozițiune *a* în: „*a-fir a-păr*”.

Cantemir, *Chron.* I, 76: „Numitor stînd în doința gândului și a lucrului, iată soséște și păstoriul Favstus, aducînd și pre Romulus cu sine și spuindu-i toate di-nceput, precum i-au aflat, și pe ce vréme, și de hrana lor înfîiu de la lupoaică, apoi de la dînsul, și de toate de *a-fir a-păr* povestindu-i...”

v. *Fir*. – *Păr*.

Ca indicare de o pozițiune oarecare, tot aice întră: *a-lene*, *a-nevoie*, *a-tocma*, și alte cîteva expresiuni analoage, despre cari vom vorbi la locul lor.

v. *A-greață*.

2. Î n l e g ă t u r ă c u t i m p .

Prin acest sens, *a* corespunde latinului *a d* în: „*a d lucem*”, „*a d meridiem*”, „*a d horam*”, „*a d diem*”, „*a d prandium*”, „*a d coenam*” etc.

Dosofteiu, 1672, f. 23, din Isaia VIII, 22: „și nu va răspunde cela ce-î în strîmtoare pînă *a timp*...” , acolo unde în *Vulgata*: „et non deficiet qui in angustia fuerit usque *a d t e m p u s* ...”

Nic. Costin, *Chron.*, 125: „când au fost sîmbătă pe *a-prînzul* cel mare, eată că au și sosit Bekir Aga...”

Moxa, 1620, p. 382: „cândă durmiia împăratul *a-miazăzi*, ei întrară și-l prinseră...”

Pînă astăzi, împărțirea curat românească a zilei, așa cum o mai păstrează pe ici, pe colea țaranii, mai cu seamă peste Carpați, cuprinde în sine, afară de *a-prînzul cel mare*, sinonim cu *a-miazi*, pe: *a-prînjor* sau *a-prînzișor*, *a-mproor*, *a-vecerne* sau *a-chindie*, *a-murg* sau *a-sfințit* și altele, despre cari vezi la locul lor. În toate aceste numiri s-a uitat cu timpul individualitatea prepozițiunii *a*, poporul începînd a zice: „la *a-miazi*” sau „la *n-a-miazi*”, „la-*a-sfințit*” sau „pe la *a-sfințit*” etc., deși un *l a* lîngă un *a* este ca și cînd am pune lătinește: „ad-ad-meridiem”, iar forma „la *n-a-miazi*” s-ar traduce literalmente prin „ad-in-ad-meridiem”.

Tot aci aparține *a-zi* = lat. *ad-diem*, pe care nu trebui să-l amestecăm etimologicește cu „astăzi”.

v. *Zi*. – *Aprînz*. – *Aprînjor*. – *Amiazi*. – *Amproor*. – *Avecerne*. – *Achindie*. – *Amurg*. – *Asfințit*. – *Azi*. – *Aseară*...

În unire cu noțiunea de o a r ă , după norma latinului „ad horam”, graiul

românesc a format prin prepozițiunea *a* pe: *a-dese-ori*, scurtat apoi în *adese* sau *ades*; pe *a-rare-ori*, redus mai târziu la *rareori*, după cum s-a redus și *uneori* = *a-uneori*:

„Pe vatră și pe cuptori,
Ba și jos *a-uneori*!...”

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 443)

În limba veche mai era un adverb de timp: *a-ori*, corespunzător pe deplin latinului „ad horas”.

Moxa, 1620, p. 390: „lăsă înpărățiia lu Leu fiu-său, și au făcută războac cu schéii și frâncii și cu turcii, deci *a-orea-lă* biruiă, *a-orea-i* biruiă...”

v. *Oară*. – *Ades*. – *Arareori*. – *Auneori*. – *Aori*. – *Apurure*...

Prepozițiunea *a* părea atât de trebuincioasă la indicarea timpului, încât în vechile texturi o găsim câteodată aglutinată cu *în* sub forma *na* (= *in-ad*) denaintea numărului pre- și postarticulat al *c e a s u l u i*.

Radu din Mănicești, 1574 (*Ms. Harl.* 6311 B., British Mus.), Mat. XX, 5–6: „iară eși *na* al șasele časă, și *na* al noale časă făcură așijdere; întru *na* al uînsprăcé-
cele čas...”

Tot acolo: „în *a* acela časă” (*Ibid.*, 55: *in illa hora*).

3. Î n l e g ă t u r ă c u l o c .

Prin acest sens, *a* corespunde latinului *a d* în: „*a d* locum”, „*a d* latus”, „*a d* dextram”, „*a d* sinistram” etc.

Cuvîntul lui St. Ion Crisostom, din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.*, Brașov.), p. 510: „îaste-ne destulă aciasta, au aduce-voiu *a* miljoc și toți proorocii?...” unde „miljoc” pentru „mijloc”, cu metateza lui *l*, este ca la macedo-români.

Radu din Mănicești, 1574, Mat. XIV, 6: „juca fata Irodiadei *a* mijlocă...”, unde în *Vulgata*: „saltavit filia Herodiadis *in m e d i o*...”

„Bădișor ca badiu meu
Nu-i cît ține Dumnezeu,
Făr’ mai este-un brad *a* munte
Ca bădița meu de frunte,
Dar nici bradu
Nu-i ca badiu...”

(*Col. ms. R. Simu*, Transilv., Orlat)

„În loc de: abia am sosit de la munte, pe la noi se zice: aghië am sosit de *a* munte...” (Învățătorii I. Floca, I. Radu, I. Dobre, Transilv., com. Sina).

Răposatul I. Maiorescu (*Itin. în Istria*, 83) observă că la istriano-români: „*a* se zice în loc de *la*, de ex. în Jeiune: *a* munte în loc de: *la* munte, întocmai ca la moți în Ardeal”.

Pravila Moldov., 1646, f. 118: „de să va înpreuna trupéște cu fata mătușe-sa, ce îaste obrază de stă de o parte, ce să dzice *a-latură*, să va certa după voia giudețului...”

Caranfil, *Valea Prutului*, 26:

„Pradă la lupi îl lăsa,
Ș-apoi mări se-ntorcea
La *a-lature* de drum,
La gropana cu cinci ulmi...”

v. *Alături*.

Zilot, *Chron.*, 29: „nu numai nu făcea vro împedicare pazvangiilor, ci încă pe *a-locuria* unii din ei se și întovărășia cu dînșii la prăzi și la jafuri...”

Moxa, 1620, p. 356: „săpându temeliia *a-fundū* în pământū, aflară unū capū de osū...”

Pann, *Prov. I*, 87:

„Privind împrejurū-și, văzu floricele,
S-a pus să culeagă, zicîndu-și: nu-mi pasă,
Cu mîinele goale tot nu merg *a-casă*...”

v. *Acasă*. – *Alocuri*. – *Afund*.

4. C a z u r i î n d o i o a s e .

Sînt cîteva vorbe, în cari prepozițiunea ¹²A, menită a exprime o pozițiune, se confundă sub raportul formei cu prepozițiunea de mișcare ¹¹A, mai ales prin aceea că cuvîntul se postarticulează, pe cînd la ¹²A postarticularea e contrarie spiritului limbei: nu se poate zice „*a mîn-a*”, „*a-minte-a*”, „*a-munte-le*”, „*a-fundu-l*”, „*a-cas-a*” etc.

Dintre exemplele precedinți, în „*a-prînzul cel mare*” postarticularea se explică prin calificativul ce-i urmează și fără care se zice nearticulat: *a-prînzul*. Ea se pricepe nu mai puțin atunci cînd *a* își pierde cu totul individualitatea, devenind împreună cu vorba cărui se prepune un singur substantiv, de pildă: *amurgul* „le soir”, *aprînzul* „le midi” etc. Postarticularea nu se justifică însă în următoarele cazuri:

Dosofteiu, *Synax.*, 1683, nov. 15: „s-au tras un șarpe mare bălaurū pre *a-furișul* ș-au intratū în vistiariulū celū împărătescū...”

De asemenea în adverbiu bănățeni: *a-rarul* „raro” (*Anonym. Lugosh.*, circa 1670, în *Col. l. Tr.*, 1883, p. 424) și *a-densul* „serio, ex proposito” (*Viski*, 1697, în *Transilvania*, 1875, p. 152), acest din urmă în loc de nearticulatul: *a-dins*.

v. *Ararul*. – *Adins*. – *Furiș*. – *Lupiul*...

Tot prin confuziune cu ¹¹A s-a născut d e -a în:

„...mă pominesc pă ușă cu găliganu dă morar, cu toporu d-*a spinare*...” (*Jipescu*, Prahova, c. Vălenii-de-Munte).

În limba veche s-ar fi zis: *a spinare*.

În fine, un caz interesant de amestecul lui ¹¹A cu ¹²A ni se prezintă în: *a-dreapta* și *a-sînga*.

Catechism, circa 1560 (*Cuv. d. bătr. II*, 103): „să sui în ceriū și șădea *a dreapta* Tatălui...”

În graiul poporan și chiar în limba veche se aude mai mult: *de-a dreapta*, *de-a sînga*; sau și mai des: *din-a-dreapta*, *din-a-sînga*, adecă cu trei prepozițiuni: *de-în-a-*.

Și italianește: „d a sinistra”. Prin aglutinare cu d e , și mai ales prin postarticulare, *de-a dreaptă-a* și *de-a stîng-a* formează o trecere către ¹¹A.

v. ¹¹A. – *Dreapta. – Stînga.*

Prepozițiunea ¹²A în expresiuni ca: *a-mînă, a-ochi, a-munte, a-mijloc, a-ori, a-timp* etc. ar trebui re-nviată în literatură. Oricine lesne va recunoaște, de exemplu, că *a-ori* întrece în eleganță și energie pe „cîteodată” sau „uneori”.

v. *Ad. – La.*

¹³A, préposition servant à exprimer un sentiment d’aise ou de malaise, et surtout un pressentiment. Desi derivă din latinul a d , această prepozițiune s-a specializat la români într-un chip de tot original. Ea urmează d-a dreptul după verb, fără a-și asocia alte elemente prepoziționale, diferind cu desăvîrșire sub raportul funcțiunii de ¹⁰A, ¹¹A și ¹²A, măcar că toate s-au născut deopotrivă din aceeași sorginte. E destul a zice cineva: *cîntă a...* sau: *trage a...*, pentru ca românul, fără a auzi mai departe, să poată completa fraza într-un mod aproximativ.

Toate adumbririle acestei prepozițiuni se desfășură din înțelesul fundamental „est ad aliquid”, „este a-”, de unde apoi, avînd f i i n Ț a ca punct general de plecare, se diferențiază după cele trei simțuri mai puțin materiale - văz, auz și odorat: „seamănă a-”, după simțul v ă z u l u i , „sună a-”, după simțul a u z u l u i , „mi-roasă a-”, după simțul o d o r a t u l u i , aproape totdeauna la a treia persoană a prezintelui indicativ. Nici în latina, nici în limbile surori din Occidente, „esse ad aliquid” n-a căpătat nicăiri o asemenea dezvoltare.

1. Balada *Iordachi al Lupului*:

„Dar ascultă-mă pe mine,
Căci ce simț eu, nu-i a bine...”

„Un fior rece ca gheața îi trece prin vine, picioarele i se taie, un tremur o cuprinde în tot trupul și ochii i se păinjinesc. Și ce era, nu era a bine!...” (Creangă, *Capra cu trei iezi*).

„Despre curcubeu poporul zice că e a vreme bună...” (G. Popescu, Suceava, c. Mălini).

„...nu-ți e a bună, nu vă e a bună, nu v-a fost a bună...” (*L.M.*), o locuțiune în care b u n ă nu este adjectiv feminin, ci un substantiv neutru corespunzător pluralului latin b o n a .

v. *A-bună.*

Marian, *Bucovina* II, 50:

„Cu trei steaguri de mătășă:
Unul roșu ca focul,
Unul negru ca corbul,
Unul alb ca omătul;
Cel roșu-i a bălălie,
Cel negru a jelanie,
Și cel alb a bucurie...”

„La săteni c e a s o r n i c d e c a s ă se zice că este un sunet în părete; cînd sună în păretele unde stau icoanele, spun că este *a bine*, iar cînd sună spre uşă se zice să este *a moarte*...” (M. Țigău, Covurlui, c. Foltești).

Uneori *a* urmează după un nume, dar atunci se presupune verbul *e s t e*, de ex.: *vînt a secetă*, *semn a bucurie* etc.

„Poporul de aici privește eclipsa de soare sau de lună ca un semn rău, adecă *a* bătlîii, *a moarte*, *a holeră* și altele, povestind că atunci vîrcolacii mînîncă soarele sau luna...” (P. Mohor, Tutova, c. Puiești).

„Vîntul de cătră apus se cheamă Bistra, *a secetă* și *a biușag*; cel de nord – Mesteacănul, *a lipsă*; cel de răsărit, Gurcanul, *a rău*...” (N. Trimbițoniu, Banat, Lugoș, c. Gradiște).

Miron Costin, *Chron.*, 323: „...foarte groznică întunecare în postul cel mare într-o vinere, și tot într-același an lăcustele, neauzite veacurilor, care toate semnele bătrânii și astronomii în Țeara Leșască *a* mari răutăți că sânt acestor țeri menia...”

2. După simțul văzului: „seamnă *a-*”, „caută *a-*”, „calcă *a-*”, „umblă *a-*” etc.
Balada Novac și corbul:

„Hainele să-ți priminești,
Ca să pari un biet sărac,
Să nu semeni *a* Novac,
Că nu-i turcilor pe plac...”

„...*a* ce seamănă purtarea voastră? ast copil seamănă *a* mort; astă copilă nu seamănă *a* moartă; sămănați *a* adevărați smintiți...” (*L.M.*)

Pann, *Prov.* I, 111, locuțiune proverbială în privința unui bețiv: „Mustățile îi caută *a oală*”.

Varlam, 1643, I, f. 225: „...*a* nimicâ altă nu să asamână isprăvile noastre într-acîastă lume, numai fumului, și nu numai isprăvile noastre, ce și dzilele și aii și viața...”, unde însă întorsătura frazei nu e tocmai poporană.

Portretul S-tului Vasile la Dosofteiu, *Synax.*, ghen. I: „sprîncănele rătunde, frunçaoa încrețită și sămănîndu *a* omî gînditoriu și grijlivu...”

Într-un basm din Mehedinți: „Urcă-te, leică, într-un copaci mare, și te uită în toate părțile, doară de vei vedea ceva așa care să semene *a* sat...” (Ispir., *Legende*, 336).

„calcă *a* popă” sau „nu calcă *a* popă” (*L.M.*), zice poporul despre un om cu aspirațiuni superioare, adevărate ori pretinse.

„Sătenii consideră ca un semn meteorologic cînd rîmele umblă *a* ploaie” (S. Corciovă, Tutova, c. Docanii).

„Și ce nu ie sătean, îi nălucește cam *a* ciocoi,” (Jipescu, Prahova, c. Vălenii-de-Munte).

Alexandri, *Florin și Florica*, sc. VII: „Bine se mai priface *a* boier!”

3. După simțul auzului: „sună *a-*”, „cîntă *a-*”, „latră *a-*”, „urlă *a-*” etc.

„...vasul acesta sună *a* spart, *a* dogit, *a* crepat...” (*L.M.*).

„Cucuvaia cîntă *a* moarte; cucul cîntă în față și în dreapta *a* bine, în stînga – *a*

Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 106:

„Eu gîndeam că-mi cîntă mie,
Da el cîntă *a* pustie...”

În basmul despre Gheorghe cel viteazu: „...luînd buzduganul, îl aruncă în slava cerului, și, cînd căzu jos, se turti; îl lepădă și pe acesta. Acum ce să facă? Sta în loc și fluiera *a* pagubă...” (Ispir., *Legende*, 139).

Balada *M-rea Argeș*:

„Un zid părăsit
Și neisprăvit:
Cîinii cum îl văd
La el se răpăd,
Și latr-*a* pustiu,
Și url-*a* morțiu...”

4. După simțul odoratului: „miroasă *a-*”, „pute *a-*”.

„...miros *a* șofran, oleo croccum; put *a* pîrci, oleo hircum...” (*L. B.*).

„...ce spui tu, nu pute *a* nas de om; vă miroasă gura *a* ceapă, *a* usturoi, *a* cuișoare; miroasă *a* friptură...” (*L.M.*).

Pann, *Prov.* II, 80: „A mîncat urdă cu usturoi și cere să-i miroase gura *a* lapte...”

Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 34, 36:

„Dragu mi-i badiu din joc,
Că miroasă-*a* busuioc!...”

și mai jos:

„Lelea cu mărgele multe
Amiroase-*a* flori mărunte
De pe vale, de la munte;
Dar cea cu mai puțințele
Amiroase-*a* floricele
De la munte, din vâlcele...”

I.G. Bibicescu (*Transilv.*, Col. ms):

„Eu iubesc o copiliță
Să-i miroase gur-*a* fîță
Și buzele-*a* lămîiță...”

5. Ceva vag, astfel că se poate aplica după împregiurări la simțul cutare sau cutare: „trage *a-*”.

„...tragi tot *a* calic, *a* calică, *a* sărac, *a* sărăcie...” (*L.M.*).

„Despre bufniță se zice în popor că e cea mai cobitoare, trăgînd *a* pustietate; despre corb și cioară – că ele trag *a* stîrvuri...” (St. Istratescu, Dîmbovița, c. Cobia).

Proverb ciobănesc din Ardeal (Orlat, Rășinar):

„Săracă pălărie,
Tu tragi tot *a* sărăcie;
Dar căciula cea buhoasă
Aduce de dulce-n casă...”

În exemplele de mai sus nu figurează simțul pipăitului și simțul gustului, mai materiale decât văzul, auzul și mirosul, singurele cari se potrivesc cu tendința cea idealistă a lui ¹³A. Acest idealism se arată pe deplin când punem față-n față pe „seamnă *a*—” lângă „seamnă cu—”. Nu se poate zice: „calul meu seamănă cu șoimul”, căci între cal și șoim nu există nici o asemănare *m a t e r i a l ă*; este însă foarte permis și foarte românește: „calul meu seamănă *a* șoim”, *i d e a l i - z î n d u - s e* iuțcala calului. E și mai învederată *i d e a l i z a r e a* în: „calul meu seamănă *a* zmeu”, luându-se drept termen de comparațiune o ființă cu totul fantastică. În scurt, funcțiunea lui ¹³A este de a exprime mai mult prevedere, prevestire, presimțire, un fel de adulecare proprie ori figurată, decât o senzațiune de-a dreptul și lămurită.

v. *Este. – Seamăn. – Cale. – Caut. – Miros. – Cînt. – Trag...*

6. Într-o construcțiune interogativă, *a* urmat de „ce” se pune înainte de verb: *a* ce seamănă acest lucru? *a* ce miroasă? *a* ce sună?... De aci s-a născut conjuncțiunea de întrebare „*a c è*”, adică *a-ce*, literalmente „ad quid”, care ne întimpină foarte des în scrierile mitropolitului Dosofteiu.

Așa în *Psaltirea slavo-română*, din 1680, ps. 21: „Dumnădzăul mieu, ă-mă a-minte; *a-ce* mă părăsăș?...”, unde în *Vulgata*: „*q u a r e* me dereliquisti?”

În psalmii 41–42, această conjuncțiune se repetă de vro șease ori, totdeauna cu sensul de „pentru ce”, „quem ad finem”.

În *Psaltirea versificată*, din 1673, ps. 76:

„*A-ce*, Doamne, ne-ai urnit așa departe
De nu-ntorci precum ne-ai fost cu bunătate?
A-ce, Doamne, îți laș mila de-î tăiată,
Și direapta ți-ai închisu-ț cea-ndurată?...”

v. *A cè*.

¹⁴A préposition servant à marquer le génitif et surtout le datif dans la déclinaison indéterminée. Limba română, posedînd o declinațiune nearticulată alături cu o declinațiune articulată, cea dentîi procede, mai ales în texturi vechi după dialectul daco-român, prin prepunerea lui *a* la singular și la plural denaintea genitivului și mai cu deosebire denaintea dativului: *a om* „d’homme” și „à homme” (articulat: *omului*), *a oameni* „d’hommes” și „à hommes” (articulat: *oamenilor*). Acest *a* (= *ad*) n-are a face etimologicește cu artichul *a* (*al, ai, ale*), care după dialectul macedo-român se pre pune nu numai genitivului, dar și dativului determinat: *a omlui*, *a oaminlor*

datival și chiar genitival pe care-l are sau avusese latinul *a* d în limbile romanice din Occident, de ex. în vechea franceză:

„Car certes s'il n'est autre vie,
Entre ame *a* homme et ame *a* truie
N'a doncques point de difference...”

(Godefroy, *Dict. d. l'anc. franç.* I, 3)

Aceste versuri s-ar putea traduce în româneasca din secolul XVII cam așa: „să amu nu este altă viață, între suflet *a* om și suflet *a* scroafă nu este dară nice o deosebire”.

Oricum, în româna ca și-n limbile surori, chiar după vechile texturi, *a* pentru *d e* nu e des.

În graiul actual: „relațiunea atributivă a unui substantiv cu alt substantiv se exprimă cu prepozițiunea *a* singură foarte rar, și anume când substantivul atribut este preces de o vorbă ce exprimă număr sau cantitate, cum: vitele *a* patru sate, averea *a* cinci familii, spusa *a* câțiva bătrâni, domn *a* multe turme de oi, domn *a* toată țara românească” (*L. M.*).

În graiul vechi, sfera lui *a* la genitiv nedeterminat nu e tocmai atât de restrânsă ca astăzi, dar totuși e destul de mică.

Pravila Moldov., 1646, f. 82: „de să va afla în mijlocul *a* bărbat și *a* fămée, ce să dzice între căsari, cum să fie vreo vrajbă ca acéia de moarte...”

Moxa, 1620, p. 397: „cine va vrea să se adevérezé *a* mare credință ce avea: besérecă prea frumoasă zidi lu sveti Gheorghie, și alte multe făcía cu caldă inimă cătră Dumnezeu bunătăți...”

În următorul pasagiu din cronica lui Nicolae Costin, p. 94, *a* figurează dentii de trei ori la dativ nedeterminat, apoi de două ori la genitiv:

„...pentru hotarele târgurilor domnești, de la o vreme se deprinsese domnii cei mai de curând a da: și *a* boieri (= à nobles) și altora, așa căt n-au rămas loc deosebit pentru hrana și agonisita pe dînsul târgurilor. Hărăzit-au locuri și domnii cei vechi *a* boieri (= à nobles), *a* slujitori (= à soldats), pentru slujba și credința spre stăpâni, cară nu așa aproape de orașe căt să n-aibă târgurile deosebit hotarele sale nesupuse zeciuelilor *a* boieri (=de nobles) și *a* călugări (= de moines).”

Chiar însă în ultimele două cazuri, noi nu sîntem pe deplin siguri dacă n-ar fi cumva și aci nește dativi, adică: *a* boieri și *a* călugări = 1 a boieri și 1 a călugări.

Pe cît de rar este genitivalul *a*, pe atîta de ades ne întîmpină în vechile texturi *a* la dativul nedeterminat, deși tocmai aceasta în limba actuală e aproape fără exemplu.

Ms. 1574 din British Museum (*Col. l. Tr.*, 1882, p. 243): „cândü cinci pâini sfărämii *a* cinci mie, căte coșure umplutü de fărâme de luatü?... dară cândü șapte *a* patru mie, căte coșure înplutü?...” În *Biblia* de la 1688 este: „la cele 5 000” și „la cei 4 000”.

Dosofteiu, 1680, ps. 21: „vor vesti direptatea lui *a* popor ce să va naște...”, unde în *Vulgata*: „p o p u l o qui nascetur...”

Coresi, 1577, ps. 97: „vine să judece pământului, să judece *a* toată lumea în dreptate și oamenilor în dreptie...,”

Ibid., ps. 80: „să nu fie ție Dumnezeu nou, nece să te închini *a* Dumnezeu strinū...”

Pravila Moldov., 1646, f. 1: „cade-să a tot plugariul să-ș are și să-ș lucrédze pământulū...”

Ibid., f. 10: „cândū va tăia unū omū niscare lemnū în pădure, sau va dărāma *a* niscare dobitoace și va cădā asupra vreunui dobitocū și-l va omorā...”

Ibid., f. 109: „cela ce va face silā *a* muīare văduo, să va certa cu bani după destoniciāa aceluī obraz...”

Și mai jos:

„Oricine va face silā *a* feçoară micșoară, încā să nu fie de 12 ai, să va certa mai rău de cândū are fi fost fatā mare de vrāstā...”

Moxa, 1620, p. 357: „acesta (Augustū) dentāū cândū ședā, *a* mulți făcā cazne réle...”

Ibid., p. 379: „elu (Leu) se făgādui, puīul aspideei nepoților nāprāceei, și chemā pre Ghermanū patriarhul de vru să-l înpreunēze *a* rău sfatul lorū, iarā părintele nu-i déde nice a grāi, ce-l foarte înfruntā...”

Ibid., p. 393: „crāma și sfatulū dedēse *a* nește ticāiți și nebuni de-l ținea...”

Varlam, 1643, I, 332: „sā ruga de dziciā sā tremitā pre Lazarū în casa părinților sāi sā mărturisascā *a* cinci frați ce are, sā nu vie și ei într-acel locū...”

Ibid., I, 64: „nice frate *a* frate va folosi, nice părinte *a* fecior, nice bogatū *a* sāracă...”

Ibid., I, 347: „omū *a* om nu putu folosi, nice putu izbāvi, nice légā, nice proro-cii nu puturā vendeca ranele rodului omenescū...”

Ibid., II, 14: „îndurate Doamne, dzi *a* îngerū blāndū sā ia cu pace sufletulū mieu...”

Viața Sf. Dimitrie, ms. sec. XVII (*Cod. miscelan.* in -4 al Biser. Sf. Nicolae din Brașov), p. 93: „la mai mare cinste sā se spodobascā de la însușū împāratul și *a* mai mare deregātorie cu mari daruri și avuție sā fie dārui, și șoțū împārātescū sā se chēme, decâtū *a* iuți munci sā fie dat și spre amarā moarte...”

Miron Vv. Movilā, 1628 (*A. I. R. I*, 1, 175): „îmblā dișugubinarii în toată vremea de facu nāpāști *a* fāmei și *a* fete de oameni buni și *a* sārace...”

Noul Testament, 1648, Apostol V, 4: „cāce ai pusū acestū lucru în inima ta, n-ai mințiū *a* oameni, ce luī Dumnezāu...”

Ibid., Mat. XXVII, 53: „întrarā în orașulū svāntū și sā arātarā *a* mulți...”

În vechile texturi din toate provinciile daco-române sînt sute de exemple de o asemenea întrebuintare a lui *a*, prin a cărui prepunere capătă funcțiunea de dativ numele nearticulat ce-i urmează, uneori într-un mod foarte elegant, bunăoară la Varlam, 1643, II, f. 75: „putemū cunoaște că *a* mare Dumnedzāu sā închinā acestā...”, unde dativul nedeterminat cu *a* este fără doară și poate mai nemerit de cum ar fi: „unui mare Dumnezeu se închinā”.

Literatura română modernă, mai cu seamă cea poetică, ar putea să recheme la
114 viață pe dativul nearticulat cu *a*, care pare a fi dispărut din grai. Genitivul însă

nearticulat cu *a* e cam de prisos, deoarece, afară de cele câteva cazuri așa-zicînd stereotipe, el se construiește mai bine cu prepozițiunea *d e*.

v. *Ad. – De*.

¹⁵**A** préfixe d'un emploi très fréquent et de provenance très-variée. În prepozițiunea propriu-zisă, *a* vine din *a d* ; în *ainte*, din *a b* ; în *acest*, din *e c c e* ; în *aridic* este o vocală excrescente etc. Sub raportul prepoziționalului *a*, numai doară italienii pot rivaliza în bogăție cu românii. (v. Bianco Bianchi, *Storia della preposizione a e de' suoi composti nella lingua italiana*, Firenze, 1877, 452 pagine!)

v. ¹*A. – Ab. – ¹Ac. – ¹Ad. – Ade...*

¹**AA, Ā, ā**; voyelle longue, servant comme moyen de compensation phonétique et ayant une portée symbolique. Originea și natura lui *aa* sau *ā* în limba română trebui urmărită îndeosebi în vechile texturi pe de o parte și-n graiul viu pe de alta.

1. *ā* în vechile texturi.

Mai toate sistemele grafice, fiecare într-un mod neatîrnat, au reprezentat lungimea vocalei în genere prin reduplicarea literei respective, iar pe lungul *a* (*ā*) în specie prin *aa*. Astfel a fost la vechii romani în cele mai antice inscripțiuni: *faato*, *naatam*, *paastores*, *aara* etc.; tot așa la vecinii noștri serbi, fie cu litere latine, fie cu cele cirilice: *CTKaaп*, *CTpaаX*, *goraa*, *silaa* ș.a., sau la unguri: *haasfa*, *laan*, *naarffa* etc. (v. pe larg în *Cuv. d. bătr. I*, 34–7). De aci urmează că de câte ori în scrisoarea română cirilică ne întîmpină un **aa**, el înfățișează anume pe *ā*.

Legenda St-ei Vineri, 1580 (*Cuv. d. bătr. II*, 152): „duseră sfînta Veneri în cetate și deschiseră *portaa* și o duseră cătră zmeu sînta Veneri...”

Docum. munten., 1602 (*Cuv. d. bătr. I*, 127): „să n-aibă *treaabă* a merge să-i judece sau să-i *praade*...”

Într-o scrisoare de la o jupîneasă Stana, din 1609 (*Cuv. d. bătr. I*, 173): „mă închin cu capul la pămîntu la *dumnitaa* și la *jupăneasaa* dumnitale – cu astăzi sîntu în *polaa* dumnitale...”

Ștefan-vodă Tomșa, 1622 (ap. Melchisedec, *Cron. Huș.*, Apend., p. 46): „bine să știți, că de se va strica *fântanaa*, apoi capetile voastre vor ști...”

Inventariul Galatei, 1588 (*Cuv. d. bătr. I*, 206): „cice bucatele și vinul și de alte *vaase*...”

Dabija-vodă, 1662 (*A. I. R. III*, 243): „să fie *taare* și putêrnîc cu cartea domniei melle a opri și a ținea o parte de moșie – zălojită de *fraate*-său Ursul și apoi au răscumpărat-o Neculaiu și cu *fraate*-său...”

Nicolae Arbure, 1698 (*A. I. R. III*, 264): „... am vîndutu *dumisaale* lui *Lupaasco* Murguleț – din *saatu* din *umătaate* de *saatu* din *paarte* de sus, din a *paatra paarte* a *paatra paarte* de *saatu*, și cu *baaliă* ce iaste pe aca *paarte* și cu tot vinitul acci pîrț, care *paarte* iaste alîasă dintr-alte...”

Acest *aa* = *ā* ne întîmpină numai în manuscrise, și mai ales în acte rustice, adică cele scrise de oameni necărturari, pe cari îi stăpînea nu o ortografie tipică, ci

deprinderea lor proprie de a rosti sonurile. În tipăriture nu-l mai găsim, și nu prea în texturi transcrise cu o îngrijire oarecare.

Netonicul *aa* în numi feminine articulate: *portaa*, *jupăneasaa*, *polaa*, se rostea fără cea mai mică îndoială ca o vocală lungă, căci lungimea-i rezultă din contracțiunea a două vocale: *portă + a*, *jupăneasă + a*, *polă + a*, și din aceeași cauză era lung și e în cazul oblic, care și-n texturi tipărite se scria foarte des prin *ee = ē*, în Coresi bunăoară la tot pasul: *caseei*, *șarbeei*, *féteei* etc. În scurt, aci este *ā* sau *aa* prin compensațiune fonetică directă.

Tonicul *aa* în *paarte*, *saatu*, *fraate*, *dumnitaa* și altele, unde lungirea era înlesnită prin accent, nu este organic, ci se datorește unui principiu de reacțiune. Deasa trecere în vocală confuză *ă* sau *â* micșurând din ce în ce sfera lui *a* în fonetica română (v. ¹A), trebuia *î n t â r i r e a* acestei vocale amenințate, și anume ori pe unde ea poate să reziste. Este aceeași lege prin care Curtius explică fenomenul că aspirațiunea în greaca și-n latina, atunci când slăbește sau se perde în cuvintele unde e organică, tinde a se introduce în altele; aceeași lege, pe care Le Marchant Douse (*Grimm's law*, London, 1876, p. 36, 599) a studiat-o în limba engleză și a numit-o foarte potrivit „compensațiune încrucișată” (Cross Compensation). În latina rustică, perderea lui *h* în *ircus* pentru *hircus* făcuse a se furișa *h* în *hinsidia* pentru *insidia*; în engleza, poporul, încetînd de a pronunța pe *r* în *father*, l-a acățat dodată la *et-cetera*, pronunțînd *and-ceterer*. În același mod la români, dispărînd *a* în *mînă* sau *păgîn*, graiul poporan l-a adaos în *fraate* sau *dumnitaale*. Un asemenea *ā* sau *aa* se aude pînă astăzi în gura țăranului, mai cu seamă la munte și peste Carpați, dar nu se observă, privit ca o particularitate individuală a vorbitorului, fiindcă nu se poate supune la o normă.

Acest *ā* sau *aa* este curat românesc. Întîlnirea lui în unele cuvinte cu lungul *a* latin, de ex. *vaas* = lat. *vās*, *fraate* = lat. *frāter*, *taare* = lat. *tālis* etc., pare a fi o simplă coincidență.

v. *Aamu*. – *Aapă*. – *Așaa*. – *H*.

2. *ā* în graiul viu.

Afară de cazul prin compensațiune încrucișată, despre care s-a vorbit mai sus, viul grai al poporului mai posedă un *aa* sau *ā* de o natură simbolică.

„Cînd cineva e mînios sau năcăjit, lungește vocala, de ex.: *Faa*, vin-aice! *Aadă* apă!...” (I. Iordăchescu, Botoșani, c. Cristești).

Este ceva propriu naturei umane în genere. În limbile primitive reduplicarea silabei a fost și este unul din mijloacele obicinuite de a forma imperativul și vocativul.

„Vocalele se prelungesc atunci cînd țăranul vrea să arate o acțiune continuă, de ex.: *taai* lemne toată ziua!... el mă ceartă și eu *taac*!...” (C. Dermonescu, Prahova, c. Măgureni).

Lungirea vocalei pentru a exprime durata acțiunii este iarăși un proces comun tuturor popoarelor. Ca mijloc simbolic, al nostru *taai* = „tai mereu” nu diferă de mexicanul *aahuiltia* „umblu mereu” de la *ahuiltia* „umblu”.

Românul însă mai întrebuintează pe *aa* la un altfel de symbolism, pe care nu

„Vocala *a* se lungește mai ales cînd se exprimă o mirare sarcastică, de ex.: *maare* lucru! adecă nu prea mare; sau: *taare* bine! adecă nu prea bine...” (G. Trailă, Banat, Timișoara).

O admirabilă ironie printr-o singură vocală!

v. *Aa!* – *Aaii!* – *Aaoleo!*

²AA! A! A! interj. Întrucît nu trece peste o silabă, *aa!* adecă *ā!* este aceeași interjecțiune cu *a!* numai ceva mai intensivă. Lungirea monosilabică poate să meargă chiar pînă la *aaa!* fără a se schimba totuși caracterul interjecțiunii; de ex.:

„Vine cineva și spune unuia că în cutare sat s-a născut un copil cu patru capete; atunci el se miră în modul acesta: *aaa!* haida să-l văz și eu...” (Ialomîța, c. Grindu).

Cînd e disilabic, *a! a!* devine o altă interjecțiune, prin care cel ce o întrebuințează nu-și arată nici o surprindere a sa proprie ca în *ā!* dar surprindere tot este, însă nu subiectivă, ci din partea unei a doua persoane, uimite prin o întîmplare neașteptată pentru dînsa și de demult prevăzută de cătră noi. Exclamînd *a! a!* noi ne bucurăm de păteala cuiva. Cu alte cuvinte, noi zicem *a! a!* cînd vedem pe aproapele nostru ajuns la *a!*

La țară interjecțiunea *a! a!* cu sensul fundamental de a i p ă ț i t - o este una din cele mai obicinuite.

„Se aude *a! a!* cînd zicem cuiva că i s-a întîmplat așa cum îi prevestisem, de pildă: *a! a!* bine ți-a făcut... sau: *a! a!* nu ți-am spus eu să te ferești?...” (Dîmbovița, c. Pietroșița).

„*A! a!* degeaba fusăși acolo!” (Dolj, c. Seaca-de-Pădure).

Dacă acela căruia i s-a zis un asemenea *a! a!* se supără, el amenință atunci repetînd interjecțiunea: „ți-oi da eu *a! a!*” sau: „vei vedea tu *a! a!*”

Într-un document francez din 1373: „Adonc icellui Fatroulle va sacher s’espée, et dist à son compere: N’aprochiez de moy, car se vous aprochiez, je vous donrai de ceste H a a ”, ceea ce Du Cange (ed. Carpent., III, 605) explică prin: „vox interjectionis, qua ensem nostri significarunt; forte quod evaginated terrorum incutiat”. O explicațiune mai potrivită se cuprinde în românul: *a! a!*

v. ²*A!* – *Aaoleo!* – *Aha!* – *Ă!* – *Ăă!* – *Ei!* – *Na!*...

AAMIII! interj. Se pronunță disilabic: *aa-iii*.

„Auzi pe sătean, cînd vrea să-și exprime regretul: *aaaii!* rămasăi pe urma tutuilor!...” (S. Vasilescu, Dolj, c. Seaca-de-Pădure).

v. ²*A!* – ²*Aa!* – *I!* – *Ii!*

AAM; archaisme pour: *o am*.

Într-un act din 1596, scris în Prahova (c. Glodeni): „n-am avutu cu ce plăti, ci am vîndut ocina ačasta care ăaste scrisă măi sus dereptu ughi 18, și *aam* prinsu și datoria cîa vêche tot într-acei bani...” (*Cuv. d. bătr.* I, 72).

În acest pasagiu *aa* în *aam* provine prin contractiune asimilativă din „o am”, adecă: „și o am prinsu și datoria...” În același document, ceva mai sus, se citește: **117**

„caau datu părinții lor bani”, unde *aa* în *c a a u* vine iarăși prin contractiune asimilativă din *ăa*, și anume: „*că au datu...*” În ambele cazuri, *aa* reprezintă pe *ă*, iar nu două silabe.

Până astăzi, într-un mod analog, poporul unește adesea în rostire într-un singur lung *ă*, adică *aa* monosilabic, pe auxiliarul *a* cu inițialul *a* al verbului ce urmează, de ex.: „*ădus* lemne = *a adus* lemne, sau: *ăjuns* la târg = *a ajuns* la târg, tot așa precum în loc de: *o oca* de lapte, zice: *-ca* de lapte, cu un *o* lungit” (P. Antofe, Covurlui, c. Foltești).

v. ¹*Aa*. – *Am*.

AAOLEO! interj. Se pronunță trisilabic: *aa-o-leo*.

„*Aaoleo*, exclamă femeile, când își aduc ceva aminte. Bunăoară: *aaoleo!* bine zici; despre nenea Ion este vorba?” (D. Mihăescu, Braila, c. Ceacîru).

Este o interesantă nuanță a interjecțiunii de părere de rău „*aoleo*”, în care prin lungirea lui *a* a crescut expresiunea surprinderii (v. ²*A*, ²*Aa*), scăzînd în același timp noțiunea mîhnirii.

Aci e locul de a indica în genere extrema bogăție a sferei interjecționale în graiul poporului român. O vom constata adesea în cursul acestei opere. Pe lîngă mulțimea interjecțiunilor deosebite, apoi fiecare din ele se mai diferențiază în cîte două, trei și mai multe forme pentru a exprime cîte o fină adumbrire a emoțiunii fundamentale. Fenomenul e cu atît mai instructiv, cu cît e străin limbei latine. Vechii romani erau de tot săraci în interjecțiuni și-și cîrpeau acest neajuns împrumutînd de la greci pe: *euge*, *io*, *iu*, *evoe*, *papae* etc. Grecii, din contra, tot atît de vioi pe cît de magistrali erau romanii, puteau să-și exprime fiecare mișcare de simțimînt printr-o altă interjecțiune. Nu mai puțin avuți decît grecii și romanii, sînt în această privință albanezii. – V. Hahn, *Alb. Stud., Gramm.*, 105 sqq; Reisig, *Vorles. üb. Zat. Sprachwiss.*, §161.

v. *Aoleo!* – *Ăoleo!* – *Alei!* – *Alelei!* – *Valeu!*...

AAPĂ, archaisme pour: *a p ă*.

v. *Apă*. – *Appă*.

AARON, n. pr. – v. *Aron*.

AB, préfixe. Ca prepozițiune, latinul *a b* n-a trecut de loc în limba română și a lăsat prea puține urme chiar în totalitatea dialectelor romanice. Ca prefix, Cihac (I, 1) îl crede conservat numai în: *ascund*, *abat*, *arunc* și *amețesc*, dintre cari însă – după cum vom vedea mai jos – abia cazul dentii e pe deplin sigur, iar cel de al doilea pe jumătate.

v. *Ainte*.

AB (fem. *abă*, plur. *abî*, *abe*); adj. Forma istriano-română pentru *alb*.

v. *Alb*. – *Oab*.

A-BA! interj. Compusă din *a!* (v. ²*A!*) și din negativul *ba*, această exclamațiune exprimă mirare amestecată cu o îndoială oarecare. Poporul o întrebuințează foarte des în Oltenia și-n Vlașca. „*A-ba*, mă! când ai venit?... *A-ba*, neică! de ce mai vorbești și d-ta? mai totdeauna în propozițiuni interogative și-n asociere cu un vocativ” (G. Constantinescu, Craiova).

v. *Abo!* – *A-ma!*

ABĂ (artic. *abaua* sau *abaoa*, plur. *abale*); subst. fem.; étoffe grossière, bure, drap très commun et sorte de manteau rustique. „Pănură sau țesetură din fire de lână gros toarse. Ca și derivatele sale: *a b a g e r i e*, *a b a g i u*, vorba *abă* se aude mai numai la românii din România liberă, precum și *d i m i e*, care are aproape aceeași însemnare. În Transilvania se aude între puțini numai *habă* = pănură albă” (*L. M.*).

Cuvîntul e cunoscut românilor de vro trei secolii. În Del Chiaro (*Ist. della Valachia*, Venezia, 1718, p. 237) el figurează nu numai ca românesc, dar încă ca ceva foarte vechi în limbă, astfel că se vede pus între „parole valache le quali hanno corrispondenza colla lingua latina ed italiana”. În secolul XVII însă, românii știau foarte bine că *abă* ne vine de peste Dunăre, și ziceau că anume din Sofia. *Dicționarul bănățean*, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1884, p. 421): „*Aba*. Pannus rusticanus, *S o p h i e n s i s*”.

Turcul *'abă*, de provenință arabă, s-a răspîndit de prin secolul XVI în întreaga Europă orientală: la neogreci ἄμπας, la unguri *aba*, tot așa la serbi și la bulgari, la ruși *aba* și *raăa*, la ruteni *haba* (Miklos., *Türk. Elem.* I, 5). Polonește acest cuvînt s-a diferențiat în *haba* „postav prost” și *chaba* „haină proastă”, de unde apoi, prin intermediul de „zdrenje”, sensul de „sărăcie” (Linde). O diferențiere de formă, și-n parte de sens, s-a întîmplat și la români: alături cu *abă* s-a născut *ăbă*, despre care vezi mai jos. Ambele forme, *abă* și *ăbă*, pot fi aspirate: *habă*, *hăbă*.

Filimon, *Ciocoii*, p. 269: „Înălăuntru era așternut fîn peste care era pusă o scoartă (covor) roșie cu vârgi, pe care ședea un boierinaș de provincie, îmbrăcat cu anterior de dimie verde, cu caravani (nădrași) de pînză albă de casă, cu tîrlaci și iminei roșii în picioare, cu libadea de *aba* albă împodobită cu găitanu negru, și cu un cauc ascuțit îndesat pe cap...”

Beldiman, *Tragodia*, v. 215:

„Mai erau încă și alții, scriitori și gramatici,
Nu puteai a mai alege pe cei mari dintre cei mici;
Toți din marginile lumii, în Moldova adunați,
Venii goli, în stare proastă, în *abale* îmbrăcați...”

Generalmente *abaua* este albă; poate să fie însă și de alte culori mai ales neagră și roșie.

Socoteala M-rii Călușul, 1738–39 (*Condică de socoteli*, ms., Arh. Stat., f. 724): „S-au dat pe o păreche cizme i pe o bucată de *aba* neagră i nădrași moșului Ra-fail...”; mai jos: „S-au dat pe 2 bucăți *aba* neagră lui Onofrie călugăru...”; de aci: „S-au dat pe o bucată de *aba* neagră de s-au făcut dulamă lui Climent călugăru...”

Socoteala M-rii Hurezu, 1740 (*Cod. ms. laud.*, f. 678): „La 2 *abale* négre dă s-au făcut haine lui Nictarie...”

În tarifa vamală moldovenească din 1761 (Cogăln., *A.R.* II, 323): „*Aba* albă, de 14 bucăți un leu vechiu; *aba* roșie, de 7 bucăți 1 leu vechiu...”, adică *abaua* roșie de două ori mai scumpă decât cea albă.

Mai era un fel de *aba* numită *uricească*, despre care în *Socoteala M-rii Căluilul* (*loco cit.*): „S-au cumpărat 6 bucăți de *aba* uricească de s-au făcut dulămi la dărvari și la alți țigani...”

Ca toate țeseturile sătenești, *abaua* este și a fost din vechime la noi o industrie locală a țăranilor români pe care numai în mică parte o sporea importul din Turcia, de unde, prin desul contact cu serbii și bulgarii, ne-a venit însuși numele lucrului. Vorba românească cea străbună, păstrată pînă astăzi pe alocuri, mai ales peste Carpați, este *pănură* (*Lex. Bud.*) = lat. *panula*. De cîtva timp cuvîntul *abă* se află și el în luptă cu un alt termen turcesc: *dimie*, care a și reușit deja a-l goni din unele districte, mai ales în Oltenia, iar în altele poporul întrebuintează astăzi cu același înțeles ambele vorbe, deși vechile texturi nu le confundă niciodată. Așa de exemplu în Ialomița:

„Deosebitele țeseturi femeiești se numesc pe aici: pînză de bumbac, de in, de cînepă, ștergare, macat, foite, scoarțe, iorgan, chilim, *abale*...” (C. Teodorescu, c. Dudești).

Și tot în Ialomița:

„Felurite țeseturi țărănești sînt *abale* din lînă sau *dimie*, scoarțe alese, scoarțe vârgate, foite, velință, pînză de in, de bumbac, de cînepă, covor de lînă etc.” (M. Dobrescu, c. Ciochina).

Astfel *abaua* a gonit pe *pănură*, iar pe ea o gonește *dimia*; nici un element însă, o dată înrădăcinat într-o limbă, nu dispare cu desăvîrșire. În interval de trei veacuri, din *abă* s-a născut la români o familie întreagă de derivate.

v. *Abager*. – *Abagerie*. – ¹*Abagiu*. – ²*Abagiu*. – *Abai*. – *Abaluță*. – ¹*Abă*. – *Abăioară*. – *Dimie*. – *Pănură*. – *Uricesc*.

ABACIU, – v. ²*Abagiu*.

ABAE (plur. *abăi*), subst. fem.; housse, schabraque. – v. *Abai*.

ABAGÈR, subst. masc.; tailleur, commerçant ou fabricant d'abas. Format din *abagiu* prin sufixul *-ar* = *-arius*, adică *abagiar*, de unde apoi, cu acomodățiunea vocalică, *abager*. Foarte rar întrebuintat, numai doară în Moldova, *abager* e cunoscut mai mult prin derivatul său *abagerie*.

v. *Abagerie*.

ABAGERIE, subst. fem.; boutique ou atelier d'abas. Dintr-o *abagerie* s-a rădăcit un arnăut care, în a doua jumătate a secolului XVII, domnise cînd în Moldova, cînd în Muntenia, ba chiar peste o parte din Polonia sudică, și cît p-aci era să fundeze o

dinastie. Nic. Muste, *Chron.* III, 9: „Duca-vodă era de moșie de la Rumele din Țara Grecească, și de copil mic viind aice în țară în zilele lui Vasilie-vodă, au fost la dugheană la *abăgerie*; apoi Vasilie-vodă l-au luat în casă...”

Format prin sufixul *-ie* = lat. *-ia* din *a b a g e r*.

v. *Abager*.

¹**ABAGIU**, subst. masc.; *tailleur, commerçant, fabricant d'abas*. Format din *a b a* prin sufixul turc *-i*. La serbi și bulgari: *aba•ița*.

Inventariul M-rii Cotroceni, 1681 (ms., Arh. Stat.), f. 11, despre nește locuri în București: „den gardul lui Drăgan ȋuz(bașa) până în casa lu Petco *abagiul*...”

Pe *abagiii* din Oltenia îi descrie Ion Ionescu (*Mehedinți*, p. 696–8): „*Abagiul* este un meseriaș care croiește dimie de lână și de bumbac, o coasă și face haine cu cari se îmbracă oamenii din sate. Dacă *abagiul* are capital de cumpără dimie, o lucrează și o face gata de vîndut, atunci este meseriaș și neguțitor; iar dacă lucrează pre bani materia ce i se aduce, atunci este simplu meseriaș croitoriu. Dimia de lână se face de femeile sătenilor și se vinde la *abagii* cu 2 pînă la 2 1/2 lei cotul. Dimia este albă, foarte puțin se întrebuițează boită negru sau roșu. *Abagiul* face haine simple sau cu cheltuieli, adecă cu cusături de găitane și bucmea de mătăasă și de lână. Straietele ce fac *abagiii* sînt tuzluci, nădragi, mintene scurte pînă la brîu, epingele, șube...”

Astfel în *Mehedinți*, deși în loc de *a b a* poporul a început a zice numai *d i m i e*, totuși cuvîntul *abagiu* a rămas.

v. *Abà*. – *Abager*.

²**ABAGIU** (*habagiu, habaciu*), subst. masc.; sorte de manteau de femme.

„Frunză verde clocotici!
N-ai văzut mîndra pe-aici?
– B-am văzut-o ici-colea
Moartă bată de cafea,
Îmbrăcată-n *habagiu*,
Moartă bată de rachiu...”

(Marian, *Bucov.* II, 224)

Într-o foaie de zestre din Moldova de la 1669, pintre alte haine pe cari o văduvă de domn le da fiicei sale: „1 *habaciu* de șahmara cu spinări de sobol; 1 *habaciu* de aclazu neblănit...” (Tiktin, în *Tocil. Rev.*, p. 339).

De aci rezultă că forma cea mai veche a cuvîntului nu este cu *-giu*, ci cu *-ciu*, de unde apoi *-giu* printr-o scădere fonetică foarte normală (cfr. *aprig* din *apric*, *vitreg* din *vitrec*, *harag* din *harac*, *alagea* din turc. *ala•a* etc.), pe cînd e peste putință a presupune filiațiunea contrarie prin urcarea lui *gi* la *ci*, cu atît mai vîrtos cînd media învecinată *b* ar fi concurs a mănține pe media *g*, astfel că – în scurt – un *abaciu* poate deveni *abagiu*, dar nu viceversa.

Cuvîntul nu vine d-a dreptul din *a b a* și n-are a face cu omonimul *a b a g i u*, ci este deminutivul unguresc *abacse* (*abače*) „abalută”. E de observat că în *abaciu*, **121**

ca și-n rudele sale a b a l u ț ă și a b ă i o a r ă , despre cari vezi mai jos, deminuțiunea indică nu o micime materială, dar calitatea superioară, mai subțire, mai fină, adică tocmai ceva care se depărtează de a b à , dêși-i conservă numele.

v. *Aba*. – ¹*Abagiu*. – *Abaluță*. – *Abăioară*.

ABAGIÛBĂ, subst. fem.; nom d'un arbrisseau: troëne, frésillon. Cuvîntul pare a fi întrebuintat abia într-o mică parte din Transilvania. Îl găsim numai la Sava Bărcianu (*Vocab.*, p. 1, cfr. p. 137), care trăia la Rășinar în regiunea Sibiului și care-l identifică cu m ă l i n - n e g r u sau m ă l i n i ț ă , adică *Ligustrum vulgare*, nemțește „Mundholz, Rainweide”. Francezii n-au descoperit încă etimologia sinonimilor „troëne” și „frésillon”. Fie-ne permis și nouă de a nu ști de unde vine enigmaticul *abagiubă*. Ar trebui mai întâi de toate să se constate adevărata formă și adevărata semnificațiune a cuvîntului, două puncturi esențiale, în privința cărora Bărcianu a putut să greșească. Nu cumva să fie *abagiubă* = a r b o r - J u j u b a (Rhamnus zizyphus, jujubier), un copăcel ca și mălinul, rodind broboane acrișoare gustoase? Italienii îl numesc: *giuggiola*, dintr-un tip latin deminutiv: *jubiola*.

v. *Lemn cînesc*. – *Cîne*.

ABĂI, subst. masc.; housse, schabrique, couverture.

Într-un inventar din 1579, scris cu însăși mîna lui Petru-vodă Șchiopul (Col. Dim. Sturdza, în Acad. Rom.): „1 *abai* cadife roș cu sirma cosit; 1 țărsaf cosit matasă; 1 birin galbin matasă; 1 *abai* cadife roș; 2 *abai* zerbap cosit; 2 gugiman sobol; 1 boh•a; 4 țărsaf cos; 1 *abai* cadefe ne(gru?)”, și mai jos: „on *abai* sirma i cadife...”

Cuvîntul derivă numai indirect din turcul 'abā, și anume prin serbul *abaia* care însemnează arșea, cioltar, dentii îmbrăcămintei de cal făcută din aba, apoi cu timpul orice învălitoare, fie cît de prețioasă și chiar aurită (v. Miklos., *Türk. Elem.* I, 5). Serbește *abaia* e feminin; românește, vorba a trecut la masculin în textul de mai sus: „on *abai*” = „un *abai*”. Există însă pînă astăzi la românii din Macedonia forma feminină *abae* (M. Iutza, Crușova), care a existat odată și la noi, precum dovedește deminutivul a b ă i o a r ă , despre care mai jos. *Abae* = serb. *abaia*, e turcul 'abā trecut prin limba albaneză, în care *aba-ia* este forma articulată: „l'aba”. E interesant că la noi ceilalți doi sinonimi ai cuvîntului: a r ș e a și c i o l t a r , sînt ambii de asemenea de provenință turcă.

v. *Abà*. – *Abăioară*. – *Arșea*. – *Cioltar*.

ABĂLDĂ (plur. *abalde*), subst. fem.; entrepôt, lieu de dépôt pour les marchandises. Fîntîna de unde luăm cuvîntul este *Lexiconul Budan*, care-l traduce prin: „horreum, emporium mercium”. Se găsește și la brașoveanul Isser (*Wörterb.*, Kronstadt, 1850): „*abaldă*, die Niederlage der Waaren”. Tot așa la Polysu revăzut de Bariț. Pontbriant îl derivă dintr-un grec ἄβαλος, care nu există. Cunoscută numai peste Carpați, ba și acolo prea puțin, această vorbă e de provenință germană. După sens și după formă, îi corespunde *Hab-lade*, de la *Habe* „biens, fortune” și *Lade* „caisse, dépôt” (v. *Ladă*),

adecă „garde-marchandise”. Trecerea finalului *-bladă* în *-baldă* este întocmai ca în rom. *baltă* = slav. *blato*. Ar fi important de a consulta în această privință numeroasele subdialecte săsești din Transilvania.

ABALUȚĂ, subst. fem.; mantelet. Deminutiv din *a b à*, format întocmai ca *m a n t a l u ț ă* din *m a n t ă* și avînd același înțeles. Cuvîntul e destul de întrebuițat, deși nu se prea găsește în texturi, ba l-au uitat și dicționarele, afară de al lui Polysu.

v. *Abà*. – ²*Abagiu*. – *Abăioară*.

¹**ABANÒS**, subst. masc.; Diospyros, ébène, toute sorte de bois noir et dur. Originar din India, acest arbore, al cărui lemn înfățișează o frumoasă culoare neagră și o mare tărie totodată, din vechimea cea mai depărtată se făcuse cunoscut în Europa prin comerțul fenicienilor. Din limba feniciană a trecut la eleni însuși numele lucrului: ἔβενοϛ, de unde lat. *ebenus*. Împrumutînd apoi cuvîntul de la greci sub forma *ebenüs*, *ebenos*, *abanos*, arabii în veacul de mijloc l-au răspîndit d-a dreptul în Occidente, iar prin turci în Europa orientală. Vechiul francez *benus*, span. *ebano*, tot așa la portugezi și italieni, vin din araba, nu din latina. Pe de altă parte, nu din vechea greacă se trage neogrecul ἔμπανος, ὀμπανόϛι, ὀμπανός, ci se datorează turcilor, de la cari de asemenea românii, bulgarii și serbii au căpătat pe *abanos*.

Într-o foaie de zestre moldovenească din 1669 (Tiktin, în *Tocil. Rev.* I, 340): „2 săpete mari; 2 lăzi verzi mari; 1 săcreiu vîarde; 1 săcreiaș de *abanos* și polieitu...”

Acî e vorba de adevăratul *abanos*; acest cuvînt însă înseamnă la noi, ca și la vecinii noștri de peste Dunăre, orice lemn negru și tare care se poate dobîndi printr-o procedură artificială. La serbi – zice Kara•i• (*Lex.* I) – *a b o n o s* se cheamă „lemnul care prin ședere în apă se întărește ca o peatră”. Românul crede că: „din stejar se face *abanos*, foarte negru și tare, cînd șcade o sută ani în apă; din acest *abanos* se fac apoi gîturile la ghitare și la scripce, cuie la aceleași instrumente și la flaute etc.” (Stareț G. Theodorescu, Galați).

Cuvîntul este la noi atît de poporan, încît a ajuns a se întrebuița și ca adverb. Cînd cineva nu se schimbă, nu se moaie, nu slăbește, poporul îi zice:

„Șade tot *abanos*,
Țapăn și vîrtos...”

(Pann, *Prov.* II, 159)

În acest adverb, nu numai noțiunea de lemn, dar și cea de *n e g r u* au des-părut cu desăvîrșire. Anton Pann (*op. cit.* II, 98) zice cătră o fată:

„Cît să te dregi la obraz,
Te-ai trecut, nu mai ai haz;
Gîndeai că chipu-ți frumos
O să stea tot *abanos*...”

A *ședea abanos*, a *sta abanos*, a *se ținea abanos*, este o expresiune cu atât mai interesantă, cu cât numele arborelui în cestiu, deși a călătorit foarte mult, totuși n-a dat nicăiri naștere la o asemenea adverbizare, care se explică la români printr-o asociațiune de idei curat romanică. Lătinește *robur*, forma veche *robustus*, însemna pe de o parte s t e j a r , și chiar anume stejar împetrit, „abanos”, iar pe de alta t ă r i e , adică calitatea de a fi:

„.....*abanos*
Țapăn și vîrtos...”

De aci spaniolește substantivul *roble* „stejar”, locuțiunea *fuerte como un roble* „a se ținea abanos”, adjectivul *roblizo* „țeapăn, vîrtos, abanos”. Înainte de a fi căpătat de la turci pe *abanos*, românii cată dară să fi avut, ca și spaniolii, un termen latin, o veche vorbă indigenă, cu cele două înțelesuri de „robust” și „robustus”, pe cari ambele după aceea le-au altoit cuvîntului împrumutat de peste Dunăre. În acest mod, oricît de turcesc prin formă, *abanos* este la noi latin prin fond.

²**ABANOS**, adv.; d’une manière forte, durable, en persistant.

v. ¹*Abanos*.

ABÀR, subst. n.; souci, inquiétude. „*Abar* și *habar*, vorbă turcească, care înseamnă «știre», și de aci «păs, grijă mare, temere»: *abar* n-am de tine = nu-mi pasă de tine; *abar* de grijă să n-aveți de amenințările lui = de loc să n-aveți grijă de amenințările lui; *abar* n-am avut de ce-mi spuneți voi = nici prin minte mi-a trecut de ce-mi spuneți voi” (*L.M.*).

Pann, *Prov.* II, 93:

„Eu leșin, mor după tine,
Și tu *habar* n-ai de mine...”

v. *Habar*. – *Haber*.

^{1,2,3}**ABÀT** (*abătùt*, *abàtere*), vb. Sub această formă limba română posedă patru verbi foarte diferiți prin semnificațiune și-n parte chiar prin origine, deși în unele cazuri e anevoie a-i despărți pe unul de altul, confundîndu-se în grai din cauza identității materiale. *Vocabularul româno-latin* scris în Banat, circa 1670 (*Col. I. Tr.*, 1883, p. 421), ne dă:

1. *Abat*. Diverto. (Écarter).
2. *Abat*. Festino. (Hâter).
- Trebui să mai adăugăm pe:
3. *Abat*. Deverto. (S’arrêter en passant).
4. *Abate*. Incidit. (Vient dans l’esprit).

Din aceste patru numere, cel dentîi singur derivă cu certitudine din latinul rustic *battuo* prin prepozițiunea a b ; apoi no. 2 și no. 4 vin din același *battuo*, dar prin prepozițiunea a d ; în fine, no. 3 pare a fi rezultatul compromisului între a d și a b , fără a aparține cutăruia sau cutăruia pe deplin.

Sub raportul etimologic, cei patru verbi se reduc dară la trei, cari urmează a fi studiați îndeosebi.

I. ¹**Abat** = écarter, dévier.

1. Ca activ și mai ales ca neutru:

„...a *abate* un rîu din albia sa; a *abate* un car din drum; de aci în înțelese moral: a *abate* un om din calea binelui și a adevărului; cu elipsa obiectului real: *abateți* din drum, că noi nu *abatem*” (L.M.).

Beldiman, *Tragodia*, v. 3735:

„Taina vreau să se păzească și numai voi să o știți.
Interesul e al vostru, se cuvine să-l păziți;
Grec de-acuma la domnie nu veți mai avea nicicum,
Dar să vă păziți credința, să n-o *abateți* din drum...”

Într-un basm din Transilvania: „a doua zi mergînd iarăși cu vitele la păscut, *abătu* din drum și dete iarăși pe la copaciul cu pricina, și iarăși se culcă la tulpina lui, și iarăși visă același vis...” (Ispir., *Legende*, 231).

2. Ca reflexiv:

„...nu ne vom *abate* niciodată de la datoria noastră; nu te *abate* de la adevăr; v-ați *abătut* din calea binelui...” (L.M.).

„...*abatu*-mă din cale = de via deflecto; *abatu*-mă de la bunătate = a bono deflecto; *abatu*-mă de la rău = declino a malo; *abatu*-mă într-o parte = secedo” (Bobb, *Dict.* I, 2).

N. Muste, *Chron.*, p. 52: „...Domn să fie neschimbat, și după viața lui să fie feciorii lui neschimbați, de nu se vor *abate* din obiceiile ce sînt tocmită și scrise...”

Dosofteiu, 1680, ps. 33: „*abate*-te de la rău și fă binele”, unde în *Vulgata*: „d e c l i n a a malo et fac bonum”. Același pasagiu la Coresi, 1577: „f e r é ș t e -te de rău și fă bine”; la Silvestru, 1651: „î n t o a r c e -te despre rău și fă bine”; iar la Arsenie de la Bisericiani, din sec. XVII (*Ms. Sturdzan*, in-4, în Acad. Rom.), se traduce în trei feluri: „p l e a c ă -te de rău” „l a s ă -te de rău”, „p ă r ă s ă ș t e -te de rău.”

Biblia Șerban-vodă, 1688, ps. 118: „blăstămați ceia ce să *abat* de cătră poruncile tale”, unde în *Vulgata*: „maledicti qui d e c l i n a n t a mandatis tuis”. Tot așa la Dosofteiu, 1680: „blăstămați-s carii să *abat* de la poruncile tale”. La Coresi, 1577: „blăstemații ce l e p â d a r â-se de legea ta”. La Silvestru, 1651: „blăstămați-s carii să d e p a r t â de porâncile tale”.

Vechile texturi întrebuințează dară ca sinonimi la reflexivul *mă abat* pe: *mă feresc*, *mă întorc*, *mă plec*, *mă las*, *mă părăsesc*, *mă leapăd*, *mă depărtez*, pe lângă cari s-ar mai putea adăoga arhaicul: *mă delung*, toate exprimînd sensul latinului d e c l i n o .

Această corespundință a lui *abat* în vechile texturi cu „declino” făcuse ca însuși termenul gramatical „declinatio” să fie tradus românește de cătră unii prin: „*abat* cuvînt, *abateră* cuvîntului” (Bobb), pe cînd alții îl traduceau prin „plecare” (Șincai).

În ¹*Abat*, prefixul *a*, indicînd în lăturare, vine deci neapărat din lat. *ab*, cu aceeași funcțiune ca în: *absum*, *abigo*, *abdo*, *abduco*, *abeo* etc.

II. ²**Abat** = hâter, presser, s'empresser.

1. Ca neutru.

Foarte des în limba veche.

Ureche, *Chron.*, 184: „Tomșa, după izbînda cu noroc ce au înșelat pre Vișnovețki, s-au întors spre Succava, și, stringând țeara, au încungiurat cetatea unde era închis Despot-vodă, și au *abătut* pușcele de o bătea...”

Moxa, 1620, p. 364: „dēcii mērse (Constantin Marele) și birui pre toți, și însuși împăratu întâiu creștinescū, și *abātu* de surupă caselē idolilorū și astupă capiștile...”

Id., p. 386: „iară Theofil atunce *abātu* de nu căuta să rămăc ceva din avuție-șu, ce păzi de noi acia spărtură de cetate...”

Viața S-tei Vineri, ms. din sec. XVII (*Cod. miscel.*, Brașov), p. 75: „stlăpniculū încâ nu putea răbda atăta putoare a acelui trupū, și nevoitū fu diîn stlăpū a deștinge, și zise unora să sape o groapă adăîncă și acolo să bage acelu trupū înpuțitū; iară accēia foarte cu osrădie ascultară elū cumu i învâță, și se srăguiia în lucru, și într-acēia amu acēia *abătură* și, groapa adăîncăndū, săpară...”

Varlam, 1643, II, f. 72: „și de srăgū *abātu* (sf. Gheorghie) de vādu ce avu și dēde săracilorū...”

Ibid., II, f. 29: „prinsă de vēste și svāntulū Nicolae și puse într-ānima sa să izbāvascā acēle trei suflete diîn mănule diavolului, și *abātu* de legā într-o māhramā 300 de galbeni...”

Tot acolo cu același sens ne întimpină *abātu* de trei ori pe foaia 30.

Dosofteiu, *Synax.*, 28 dec.: „oblicindū episcopulū, *abātu* de botedzā pre toț...”

Uitat în limba actuală literară, acest *abat* n-a despărut din graiul săteanului român.

În Transilvania, în loc de: „mă silesc să viu curînd”, se zice adesea: „*abat* de vin curînd” = cito venire conor (Bobb I, 2).

Iată cum descrie pe Dumnezeu un țăran din Prahova:

„Ăl mai muncitor creștin, vorba ȳhine, dăpă fața pământului, diîn cer și dă supt soare, e Dumnezeu. Cine e mare ca el, drăguțu! El pururea lucrează și nu să ostenește. D-aia e așa dă puternic și cu dare dă mînă. Avuția lui curge pă rîuri și pă pîraie, stă-n fundu mărilor; unili averi șed negură pă fața pământului și-năuntru lui, altili ies diîn pământ, și cîte n-or hi și în air în sus, pînă dîncolo de vîntu turbat! Dacă el *abate* pă nerăsuflete, mereu și fără pregîit, noi, mucosi[i], să-nțelenim cu mîinili-n sîn?...” (Jipescu, Vălenii-de-Munte).

Aci *abate* se explică prin „pururea lucrează”, o nuanță de sens din „presser” – „activer”.

Fără continuitate, aceeași noțiune se cuprinde în imperativul foarte obicinuit pe la țară: „*abate* de pornește! = age moveas, trachte dass du aufbrechest” (*L.B.*).

Cu același sens, românii de peste Carpați mai au imperativul reflexiv: *abate-te!* pe care Clemens (*Wrtb.*, 1823, p. 4) îl traduce nemțește prin „fort!”

2. Ca impersonal.

Un idiotism greu de tradus într-o altă limbă.

În sfera morală, în care se întrebuințează mai cu deosebire, *abate* însemnează o cugetare sau o voină nemotivată, născută pe neașteptate, venită în grabă nu se știe de unde. Prin elementul „grabă”, acest *abate* se leagă cu *abat* = h â t e r , de unde s-a desfășurat etimologiceste; prin elementul „nu se știe de unde”, e i m p e r s o n a l .

„Ca netransitiv, se zice de dorințe, cugete și rezoluțiuni subite și caprițioase: Ce ți-a *abătut* să pleci? Ți-a *abătut* să te-nsoari, și mai multe nu! Mult te ține când îți *abate*?...” (L.M.).

Trei exemple din Costache Negruzzi:

a) la trecut: „eu nu știu, ce i-au *abătut* tătăni-meu să vie să șeadă toată vara aice?...” (Cîrlanii, 203).

b) la trecut demult: „la vrîstă de patruzeci ani îi *abătuse* să se-nsoare...” (Au mai pășit-o, 65).

c) la viitor: „de-mi va *abate* vrodată să-mi vînd moșia...” (Scrisoarea VIII).

Peste Carpați se întrebuințează și fără nuanță ironică: „*abate*-mi-se în minte = in memoriam venit” (Bobb); dar aceasta rar.

În sfera materială, se zice *abate* la orice durere grabnică și de care nu știm bine să ne dăm seamă. De exemplu, o țărăncă din Ialomița povestește despre fiu-său:

„Lu Ionică al nostru nu știu ce i-a *abătut* la o urechie că-l doare urechia, mînca-l-ar măicuța, dă nu să poate odihni dă loc; o să iau niște cîrpă dî la pămătuf și baliga dîn zioa dă Mărina ș-o să-l afum la urechie, că ci-că-i bun dă năjit, că dă pustiū d-ala-l doare urechia...” (T. Theodorescu, c. Lupșeanu).

Tot așa *abate* se aplică la momentul cînd femeia începe a simți durerile facerii.

„Într-una din zile, iată că și nevestei îi *abătuse* să facă, și născu un dolofan de copil, sănătos și voinic ca tată-său...” (Ispir., Leg., 27).

Frânzește această situațiune se cheamă t r a v a i l , englezește l a b o u r ; românește, impersonalul *abate* nu exprimă de loc vreo noțiune de m u n c ă , ci numai pe aceea de c a p r i c i u . În fond, „i-a *abătut* să facă un copil” nu diferă de: „i-a *abătut* să facă o glumă, o pozna, o copilărie”. Într-un caz ca și-n celalalt, românul privește lucrurile dintr-un punct de vedere curat satiric, parcă ar zice: uite că din nemic iase ceva!

Ca să ne rezumăm, dintr-un tip latin a d - b a t t u o s-a format românul *abat* cu sensul fundamental de „dau înainte, grăbesc”; de aci apoi, pe de o parte neutrul *abat* „lucrez iute și mult”, luîndu-se graba în bine; pe de alta, luîndu-se graba în rău, impersonalul *abate* „vine ceva pripit”.

III.³**Abat** = s'arrêter en passant.

Mai totdeauna se întrebuințează ca reflexiv.

Marian, Bucovina II, 103:

„Frunză verde lemn de tei,
Măi bădiță, bade hei!
Ian te-*abate* pe la noi
Și-ți dejugă bieții boi...”

Balada *Badiul*:

„Aleii, cumnăţica mea!
Răsărit-ai ca o stea!
Ce vînt dulce te-a bătut
La noi de te-ai *abătut*?”

Beldiman, *Tragodia*, v. 1221:

„Iau ce vor fără cruţare, nu lasă, de-ar fi putut,
Ceva ca să mai rămîie, oriunde s-au *abătut*...”

N. Muste, *Chron.*, p. 42: „Pentru aceea era mare nevoie şvezilor mergând în urma oştilor moskiceşti, unde nici bucate nici hrană de cai nu găsia; şi ori încotro să vrea *abate* şvezii, tot ars şi stricat era...”

Cantemir, *Chron.* I, 69: „Aceşti doi pomeniţi domni troadeani, vînsind spre Italie, s-au *abătut* în părţile unde acum iaste ţara veneţianilor ş-au descălecat acea ţară...”

În zicerea: „mă *abat* la cineva”, e peste putinţă a decide dacă prefixul *a* vine din *a b* ori din *a d*, căci deşi se arată un fel de tendinţă, iar prin urmare *a d*, dar totuşi nu este o venire de-a dreptul sau cu hotărîrea de a rămînea, ci numai în trecere şi din lature, ceea ce se exprimă prin *a b*. Oricum însă, elementul *a d* predomină. Românul: „bine că te-ai *abătut* pe la noi” s-ar traduce în limba lui Terenţiu: „bene factum te *a d* venisse”. Tot aşa latinul: „Quis deus Italiam, quae vos dementia *a d* egit” (Virg., *Aen.*) nu e departe de al nostru: „ce vînt v-a *abătut*”.

E foarte important de a constata că nici unul din cele trei sau chiar patru sensuri ale românului *abat* nu corespunde francezului *abattre*, ital. *abbattere*, span. *abatir*, cari toate însemnează: „a doborî, a dărîma, a umili, a da jos” adecă ceva care româneşte nu se exprimă niciodată prin *abat*. Cauza divergenţei este că-n al nostru *abat* elementul principal, *b a t*, n-are în compoziţiune înţelesul de „lovesc”, ci pe acela de „împing”, de ex. în: *stră-bat*, *răz-bat*, *z-bat*. Astfel *abat* cu *a d* însemnează „pousser en avant”, iar *abat* cu *a b* „pousser de côté”, semnificaţiuni specifice româneşti, străine limbilor surori din Occidente.

În macedo-româna nu există numai impersonalul *abate*; celelalte sensuri şi nuanţe de sens sînt toate bine reprezentate, cel puţin aşa cum se vorbeşte la Cruşova (M. Iutza). Pentru ¹*Abat*: „*abati-te* din cale” = „é c a r t e z vous”. Pentru ²*Abat*: „*abate* callu cît poţi cama cu de-alaga” = „h â t e z votre cheval autant que possible”. Pentru ³*Abat*: „*abati-te* şi la noi” = „p a s s e z aussi chez nous”. Macedo-românii mai întrebuintează pe *abat* cu sensul de *s t r â b a t*, de ex.: „*abătui* tută geana şi cu de-ayhia vidzui piştireaua” = „j ’ a i t r a v e r s é tout le plateau, et c’est à peine que j’ai trouvé la grotte.” Aceasta întăreşte şi mai mult ceea ce am spus noi mai sus, că numai la români verbul *b a t* capătă totdeauna în compoziţiune sensul de „pousser”.

În macedo-româna se zice la infinitiv mai mult *abăteare*. Istriano-românii, cari zic şi ei la infinitiv *abăteare*, întrebuintează acest verb ca reflexiv cu sensul de *s c r i n - t i r e*, în expresiunea: „căzut-a şi s-a *abătut* pre mănă” (I. Maiorescu, *Istria*, 83).

v. *Bat.* – *Răzbat.* – *Zbat.* – *Străbat.*

ABĂTERE (plur. *abăteri*), subst. fem.; écart, déviation. Fapta de a a b a t e sau de a s e a b a t e : înlăturare materială sau călcare morală. Rareori are sensul de venire unea sau la cineva în trecere (*Lex. Bud.*); și niciodată pe acela de grăbire. Cu alte cuvinte, derivă mai cu seamă din ¹ A b a t și-n parte din ³ A b a t , dar nu din ² A b a t .

v. *Abat.*

¹**ABĂ** (art. *ăba*, plur. *abe*), subst. fem.; bure de couleur blanche. Se întrebuințează în Transilvania. Sub forma aspirată se află în *Lexiconul Budan* (p. 259): „*habă*, pănură albă, pannus albus”. Accentul în *ăbă* ne face a crede că cuvântul nu vine d-a dreptul din turcul *’abā*, ci prin mijlocul altor vecini, fie unguri, fie serbi sau poloni, cari accentuează această vorbă totdeauna pe prima silabă. În Transilvania, păstrându-se în același timp vechiul român *p ă n u r ă* = lat. *panula*, „*abă* a căpătat prin diferențiere sensul de țesătură mai fină, deosebindu-se astfel de sinonimul său sub raportul calității” (I. Bianu, *Tîrnava*).

v. *Aba.* – *Abăioară.* – *Pănură.*

²**ABĂ**, subst. fem.; passe-temps, veillée rustique où l’on travaille en s’amusant. Acest sinonim cu *c l a c ă* și cu *ș e z ă t o a r e* n-are a face cu ¹*Abă*, cu care-l confundă *Lexiconul Budan* și d. Șaieanu (*Tocil. Rev.*, t. 4, p. 651). În forma aspirată *habă*, singură pe care o cunoaștem, *h* nu este protetic, ci organic.

Pentru istoria cuvântului, v. ¹*Habă*.

ABĂGER. – v. *Abager.*

ABĂGERESC, adj.; appartenant au métier d’*abager*. Epitetul de *abăgeresc* se dă mai cu seamă la un ac mare, numit în alte locuri: ac ț i g ă n e s c .

v. ¹*Ac*.

ABĂGERIE. – v. *Abagerie.*

ABĂIOARĂ, subst. fem.; mantelet de cheval, mantelet de femme. Deminutiv de la a b a e , avînd aproape același sens.

Într-un act scris în Argeș, la 1621 (Arh. Stat., *Episc. Argeș* LXIX): „și aũ fost într-ace răcliță 2 păhare de argintu ce au fost dăruite la nunta cuconii comisului, unul l-au dat nunul, altul l-au dat jupăneasa Chera a Găci; și au fost l dulamă de zarba pre trupu cuptoșită cu atlas roșu, și iar o dulamă de zarba cuptoșită cu boga-siu, și o *abăioară* vechi și spartă; aceste s-au aflat...”

În *Alexandria* scrisă la 1704, în București, de Bucur Grămăticul din Făgăraș (ms., Arh. Stat.), între tezaurele lui Darie se pomenește la f. 50: „20 000 de *abăioare* de piei de pște de mare, și acela nici un her nu-l tae...”, acolo unde în originalul

slavic, scris în Moldova la 1562 pentru M-rea Neamț, se citește: „chakyzmă kon-skich”, adică „arșele” (Jagič, *Opisi i izvodi* I, 25; cfr. Miklosich, *Lex.*, v. *chakizmo*).
– v. *Alexandria*.

Despa logofeteasă a lui Vlad Cocorăscu, într-o „foiță de zestre” scrisă la 1689, dă între altele fiicei sale Elincăi: „...carăta cu 6 telegari; 1 cal de ginere cu rafturi, cu șa cu florile de sârmă, cu *abăioara* iară cu flori de sârmă...”

Cuvînt foarte eufonic, *abăioară* n-ar fi trebuit să dispară din limbă.

v. *Abai*. – ²*Abagiu*. – *Abaluță*.

ABĂLŪȚĂ. – v. *Abaluță*.

ABĂTĂTOARE (pl. *abătători*), subst. fem.; auberge, gîte. *Lex. Bud.*: „*abătătoare*, loc de a b â t u t , deversorium, diversorium”. Format prin același sufix ca în latinul *diversorium*.

v. ³*Abat*.

¹**ABĂTUT**, supin d’ a b a t . „Loc de *abătut*, deversorium, diversorium” (*L.B.*).

v. *Abătătoare*.

²**ABĂTÛT** (-ă); part. passé d’ a b a t , surtout dans le sens d’*écarté*. C. Negruzzi, *Scrisoarea XIV*: „Prin *abătut* înțelegeți aceea ce francezul zice prin *é c a r t é*”.

Cantemir, *Chron.* I, 127: „a dachilor limbă samănă-ș cu a italilor, însă atîta-i de stricată și *abătută*, cît de-abiia poate să înțăleagă italul...” unde traduce pe’ bizantinul Chalcocondylas (lib. II): „Δάκες δ’ χρωῖνται φονῇ παραπλησίᾳ τῇ Ἰταλῶν, διεφθαρμένην δ’ ἐς τοσοῦτον καὶ δ ι ε ν ε γ κ ό σ η ...”

v. ¹*Abat*.

ABĂZĂ, n. pr.; nom d’une famille noble moldave. La plural: *Abăzești*. Prin „*Abazoestii*” începe Cantemir (*Descr. Mold.*, ed. Papiu, 114) lista familiilor boierești moldovene din epoca sa.

Într-un act de la Dabija-vodă din 1662 (*A.I.R.* III, 244): „acela sat (Păstrăvénii) iaste la țanutul Neamțului, care sat au fostu a lui Gavril hatmanul, iar pre urma lui Gavril hatmanul au fost rămas acel sat pre mânia a fićorilor lui Gavril hatmanul Radul și cu *Abăza*...”

Abăzeștii erau încuscriți cu Sturdzeștii, Moțoceștii și alte neamuri boierești din Moldova. Unul din ei, Ilie *Abăza*, pe care cronicarul Neculcea (*Let.* II, 366) îl numește „vornic despre doamna” pe lângă Dimitrie-vodă Cantemir, a însoțit la 1711 pe acest ilustru principe în Rusia, și acolo a și rămas, ajungînd colonel în armata lui Petru cel Mare. – v. *Vita Constantini Cantemiri*, Moscva, 1783, p. 373–78.

Abăzà este unul din numile personale cele mai obicinuite în Turcia, unde l-au purtat mai multe personaje istorice: *Abaza*-Hasan, *Abaza*-Mohamed pașa etc. (Hammer). Mateiu Basarab se urcase pe tronul Țării Muntenestei grație unui *Abaza*-pașa.

fiind pre marginea Dunărei un pașă ce-l chema *Abaza*-pașa, și înțelegând el pentru această săracă de țară cum au spartu-o domnii cei streini cu grecii țarigrădeni, făcut-au acesta pașă sfat, ca să aducă pre Mateiu aga..." În regiunea Caucazului este o provincie întreagă ocupată de poporul numit *Abazi* (Schiefner). De acolo veniseră la noi și *Abăzeștii*.

Această familie s-a așezat în Moldova nu înainte de jumătatea secolului XVII, anume pe timpul lui Vasilie Lupul, care – zice Miron Costin (*Let.* I, 283) – „și-au adus doamnă pre fata unui Mărzac din Țeara Cerchezască” iar cu dînsa au venit și o seamă de circazienii: „cerchezi de a lui Vasilie-vodă” (*Ibid.*, 305).

v. *Arapu.* – *Cerchez.*

ABEARE, subst. fem.; terme macédo-roumain pour banquet. „Irați la văr-nă *abeare*? = fost-ați la vro petrecere?” (M. Iutza, Crușova). Tot *abeare* se cheamă masa pe care după nuntă o primește mireasa sau „nveasta nao” de la neamurile ei (*Id.*). Cuvîntul vine învederat din *b e a r e* = lat. *bibere*, cu un *a* prepozițional sau numai protetic, atît de des în dialectul macedo-român (v. ¹A). E foarte remarcabil că și la vechii romani se făcea după nuntă un prînz, în timpul căruia mireasa căpăta daruri de pe la rude și care se numea „repotia”, de la „potus” = *b e u t u r ă*.

v. *Pocînzei.* – *Nuntă.*

ABÈȘ, adv.; en vérité, ma foi. Cuvîntul se găsește deja în *Dicționarul româno-latin*, ms. circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 421), unde e scris *Abesh*, dar lăsat fără traducere. Pîna astăzi se aude foarte des în partea răsăriteană a Banatului. „*Abeș* se întrebuintează în vorbire ca adverb afirmativ. De ex.: *abeș* că-i zic oamenii prost, că nu-i zic în zădar. De asemenea, unul vorbind ceva, celalalt afirmă vorba, zicînd: *abeș!*” (Sofr. Liuba, com. Maidan, lîngă Oravița, Banat). Prin urmare, *abeș* înseamnă: „pre lege, pe cinste, pe credință”, adică întocmai adverbul afirmativ albanez: *bess! bessă!* și chiar cu reduplicare: *bessă pār bessă!* (Hahn, II, 106), de la *b e s ă* „credință”.

Nici albanezii n-au luat cuvîntul de la români, nici viceversa, căci în dialectul macedo-român, singurul intermediar posibil între ambele aceste naționalități în cazuri de împrumut, *abeș* lipsește cu desăvîrșire. Rezultă dară că albanezii și românii l-au moștenit deopotrivă, unii în Epir, ceilalți în Dacia, din substratul ante-roman tracic. Românii adăugîndu-i prepozițiunea *a* = *a d*, bănățeanul *abeș* vrea să zică literalmente: „ad fidem”. După cum la români cuvîntul s-a păstrat numai în Banat, tot așa la albanezi nu-l mai conservă astăzi decît dialectul toschic, nu și cel gheghic.

ABGÈ. – v. *Abià.*

ABI. – v. *Abià.*

ABIÀ, adv.; à peine. Disilabic: *a-bia*, sau trisilabic: *a-bi-a*. „*Abia* pot sta pe picioare; *abia* se mișcă; *abia* s-a culcat și a adormit; *abia* se poate crede ce spui tu; *abia*

întrasem la dînsul, cînd îl văzui sărind asupra-mi; *abia* răsărise soarele, cînd plecă la cîmp...” (*L.M.*).

Cuvîntul are două adumbriri de sens fundamentale: *abia* = anevoie, cu greu, și *abia* = pe dată ce, îndată, chiar în momentul acela.

„Șoimuleanul meu, pentru care p-aci – p-aci eram să-mi perd viața pînă l-am dobîndit, a îmbătrînit și el; este un răpciugos; *abia* își tîrîie și el viața de azi pe mîine. Altădată, *abia* mă arătam înaintea vrăjmașului și, să te ții, pîrleo! îi sfîrîia călcîiele dinaintea feței mele...” (*Ispir., Legende, 12*).

În acest pasagiu, primul *abia* însemnează „anevoie” al doilea – „pe dată ce”.

Cu sensul de a n e v o i e :

Balada *Blăstemul*:

„Murgu-i mic și drumu-i greu,
Abia duce trupul meu...”

Moxa, 1620, p. 383: „periră mulți greci, împăratul încă *abîia* scâpă...”
Pann, *Prov. III*, 96:

„Într-acea zi se tîrîră,
După cum și hotărîră,
Cu vai, cu chin și *abia*...”

Aci „cu vai” și „cu chin” figurează ca sinonimi cu *abia*.

Cu sensul de p e d a t ă c e :

Zilot, *Chron.*, p. 113: „pică poamele cînd se coc, *abia* mișcînd pomul la rădăcină...”

Cost. Negruzzi, *Alergare*, 38: „*abia* începuse a gusta dulcele unei căsătorii potrivite cu întăiul ei bărbat, și moartea îl seceră sub zidurile Silistrei...”

Uneori nu se poate trage o sigură linie de despărțire între ambele sensuri.

Gr. Alexandrescu, *Mulțumirea*:

„Așa! Îmi trimiți daruri, iubită copilă;
Abia ești de o palmă, și vrei să te slăvesc!
De ochii tăi albaștri, de mica ta guriță,
În limba armoniei îți place să-ți vorbesc...”

Aice *abia* însemnează ceva mijlociu între „cu greu” și „pe dată ce”.

În zicerea „*abia* aștept”, greul consistă în nerăbdare, într-o dorință prea vie de a vedea ceva realizîndu-se mai curînd.

Dosofteiu, 1673, ps. 40:

„Că pizmașii, ei mi să-mbuneadzâ
Ș-*abîe*-așteaptă în rău să mă vadzâ...”

În oricare din cele două sensuri, *abia* poate să-și asocieze prepozițiunea d e ,
132 fără ca prin aceasta să se atingă cît de puțin înțelesul:

„De-*abie* cresc și mă fac floare,
Abie mă-ncălzesc la soare,
 Și pe mine cade-ndată
 Umbră neagră-ntunecată...”

(Alex., *Poez. pop.*², 232)

Moxa, 1620, p. 379: „cu mare chin și meșteșug *de-abia* dobândi cetatea...”

C. Negruzzi, *Aprodul Purice*, 96:

„D-*abea* dobele și surle semnul bății vestesc,
 Îndată cu toți-n oastea unguirilor năvălesc...”

Viața St. Nicolae, din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.*, Brașov); p. 154: „toată cetatea plânge și de-abia te așteaptă...”

Pentru a exprime un adaus de greutate, *abia* poate să-și asocieze două prepozițiuni: c u d e -.

Dosoftieiu, *Synax.*, decembre 10: „și c u d e -*abiă* âlă înduplecară în sfatul lor, și le dzâsă de-î făceră a colibiță, o mică cășcoară...”

Mai adesea însă noțiunea superlativă de dificultate se reprezintă prin reduplicarea materială a lui *abia*:

„Se duse să-și deștepte ucenicul. Acesta dormea mort. Îl zgudui, îl scutură, și *abia, abia* se deșteptă...” (Ispir., *Leg.*, 370).

Tot așa se reduplică *abia* pentru noțiunea de „pe dată ce”, când voim a arăta o acțiune petrecându-se mai repede.

Donici, în fabula *Peptenul*:

„Că cum *abia-abia* de păru-i s-au atins,
 Copilul de dureri au și strigat cu plîns:
 Ce pepten îndrăcit!...”

În Sînta Scriptură, prin *abia* se traduce totdeauna latinul *v i x*. Așa, pasagiul din *Vulgata* (*Act. Apost.* XXVII, 7–8): „et *v i x* devenissemus contra Gnidum, prohibente nos vento, adnavigavimus Cretae juxta Salmoneum; et *v i x* juxta navigantes, venimus in locum...”, se vede tradus:

1. *Codex Voronetzianus*, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.): „...*abia* fumu întru Chindu, că nu nă lăsa noi vântulu, de-aci nutămu în Critu și cea diîntru Salmonu, *abia* alésemu margirea; de-aci veînrimu în locul cela...”

2. *Noul Testament Silvestru*, 1648: „și *abiă* sosim lăingă Cnida; nelăsându pre noi vântul, vânsłăm în Crit lăingă Salmonu; și *abiă* trecându pre lăngă ıa, venimă la unū loc...”

3. *Biblia Șerban-vodă*, 1688: „și *abiă* sosind spre Senidosu, nelăsându pre noi vântul, am trecutū pre lăngă Crit despre Salmoni; și *abiă* abătându-ne de la ıa, venit-am la un locū oarecarele...”

În latinul *v i x* se găsesc ambele adumbriri de sens fundamentale ale lui *abia*. Sensul de „cu greu”: „*v i x* me contineo, quin involem in capillum...” (Ter.) = „*abia* mă stăpînesc ca să nu te înhaț de chică”; sensul de „pe dată ce”: „*v i x* agmen

novissimum extra munitiones processerat, quum Galli cohortati inter se...” (Caes.) = „*abia* a treia ceată ieșise din tabără, când iată galii sfātuindu-se...” De asemenea și reduplicarea materială „v i x v i x q u e” (P. Albinov.) = *abia-abia*, deși latina preferă aci reduplicarea logică: „vix et aegre” sau „vix aegreque”, care se apropie mai mult de românul: c u c h i n și *abia*.

Din v i x cu prepoziționalul a d , deja în latina rustică se formase a b i s , pe care vechea spanioală îl conservă aproape intact. În *Poema del Cid*, din secolul XII, v. 589–91:

„Falido ha à Mio Cid el pan è la cebada.
Las otras a b e s lieba, una tienda ha dexada.
De guisa va Mio Cid...”

Poetul zice aci că Cid, rămas fără proviziuni, a fost silit a părăsi un cort și plecă înainte, *abia* ducînd cu sine celelalte lucruri.

În poeziile lui Gonzalo de Berceo, de pe la jumătatea secolului XIII, același cuvînt ne întîmpină sub forma a v e s .

Pentru reduplicatul *abia-abia*, spaniolii zic pînă astăzi *mal-a v e s* sau *mal-a v e z* , deși pe simplul a v e s l-au înlocuit de mult prin a p é n a s .

Deja Diez (*Etymol. Wtb.* II, 98) a observat că de vechiul spaniol a b e s nu se poate înstrăina reto-romanul v e s = *abia*, ambele venind din lat. a d -v i x .

La reto-romani „a merge *abia*” se zice „ir v e s ”; „a lucra *abia*” – „far v e s ” (Carisch).

La noi forma organică *abì* = lat. *ad-vix* au păstrat-o pînă astăzi mehedinteni (cfr. Burlă, *Stud. filol.*, 87). Din *abì* prin diftongirea vocalei scurte tonice s-a făcut *abia*, întocmai ca din. a ș i = lat. *sic* – a ș i a ; de aci apoi o formă scăzută *abiè* paralelă lui a ș è , în ambele cazuri prin acomodățune între i și a; în fine, monosilaba diftongită finală -ia s-a dezvoltat mai departe în disilabicul -iã: *abiã* = *abiã*.

v. ⁵A. – Așa. – Ași. – ¹I.

Sub raportul consonantic, *abiã* a trecut după localități în: *aghîã* sau *aghîè*, *abghîè* și chiar *abgè*.

În Transilvania:

„La noi se zice: el vorghi ghine; ea înălghi pînza; *aghîè* am sosit de a munte; bungî, porungî...” (Învățătorii Floca, Radu și Dobre, Sibii, com. Sina).

În Muntenia:

„...bati-l-ar mama lu Dumnezeu de Grecu dracului! de gras ce-i, *aghîa* se cîrniște...” (T. Theodorescu, Ialomița, com. Lupșeanu).

Aproape în toată Moldova se zice *aghîè*, în unele locuri *abghîè* prin fuziunea ambelor forme *abiè* + *aghîè* (cfr. *Cuv. d. bătr.* II, 218–19), și apoi de aci prin asibilare *abgè*, de ex. în comunele Șaru-Dornei și Broștenii din districtul Suceava, unde se rostește: *bgini* = *bine*, *corbgi* = *corbii*, *albgînă* = *albină*, *abgè* = *abiè*...

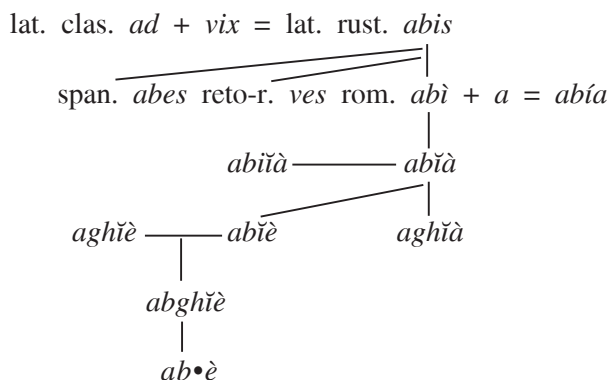
Tot așa vorbesc și ardelenii în regiunea Năsăudului: „În doo săptămîni de-*abgè* m-am făcut sănătos; Mniculai de-*abgè* mere de slab; oaia cea niagră *abgè* o scăpat din apă...” (A. Pop, Transilv., Valea Someșului, comuna Sîn-Giorgiu).

Din prototipul *abî*, conservat în Mehedinți, s-a format la români nu numai prin diftongire *abîă* „ă peine”, dar totodată și *abîa* „a peu prês, presque” prin acățarea emfaticului *a* (v. ⁵A). Termenul se întrebuințează pînă astăzi în Banat, alături cu *abîă* și fără a se confunda cu acesta, deși ambele cuvinte se aseamănă atît de mult, fie prin son, fie prin sens. Accentul e totdeauna pe *i*, și finalul *a* rămîne invariabil, ca și-n deminutivul *abiuța*, cu sufixul *-uță* adaos cătră o tulpină cu *ie*, ca în *Marie – Mariuță, frînghie – frînghiuță, cutie – cutiuță* și altele, pe cînd la o tulpină cu *-iă* sau *-ă* se acată sufixul *-luță*, niciodată *-uță*: *abieluță, abaluță* etc.

„*Abiuța* și *abîa*, cu tonul pe *i*, însemnează «de tot puțin», de ex.: apa e *abiuța* sau *abîa*, adecă a b i a călduță” (S. Liuba, Banat, com. Maidan).

Din *abî* s-a format *abîa* prin emfaticul *a*, întocmai ca din *a c í* – *a c í a*.

Genealogia cuvîntului se rezumă dară în următorul chip:

În macedo-româna, *abia* s-a pierdut, fiind înlocuit prin neogreul βία și prin albanezul *me-zîe*.

v. *Abielușa. – Abieluța.*

ABÎA, adv. – v. *Abîă*.

ABIELÛȘA, adv.; diminutiv d’*abîă*.

„...e ca văzu orbețului, cînd zăriește d-*abîelușa*, ca prin sită or ca pîn cîur...” (Jipescu, *Opincaru*, 50).

Format prin sufixul *-ușă*, care totdeauna își asociază pe *-l-* cînd se acată la o tulpină cu finalul tonic *ă*. Tot așa prin sufixul *-uță* s-a format deminutivul *a b î e l u ț a* = *a b î l u ț a*, întrebuințat cu același sens.

ABIELÛȚA, adv. – v. *Abielușa*.

ABIRUIRE, subst. fem.; victorie. Într-un text circa 1600 (*Cuv. d. bătr.* II, 81): „și căzu întru ce nu știă, unde ți-i mortîia acolo, unde ți-i *abiruirea*...”, față cu **135**

paleoslavica *poběda* „victoria”. Substantiv format într-un mod anormal din infinitivul întreg luat împreună cu prepozițiunea infinitivală *a*: *a-biruirea*.

v. ¹⁰A. – *Bir.* – *Biruiesc*.

ABITÎR, adv.; excellemment, brillamment, très-bien. Cuvînt întrebuințat aproape exclusivamente în Muntenia. D. Șaieanu (*Tocil. Rev.* IV, 651) citează următoarele trei pasaje din basme muntene:

„...petre de berliant, care lumina năuntru casei mai *abitir* ca sute de lumînări” (*Calendarul basmelor*, 1875, p. 55);

„... o coroană care lumina mai *abitir* ca cele mai scumpe petre” (*Cal. basm.*, 1875, p. 5);

„... o lumină ce strălucea mai *abitir* ca un soare” (*Cal. basm.*, 1881, p. 20).

De aci d. Șaieanu conchide că *abitir* derivă din comparativul persian *abeter* „plus clair, plus transparent”.

Dacă *abitir* ar avea în adevăr înțelesul fundamental de „strălucit” și mai ales de „peatră scumpă”, atunci s-ar identifica cu o altă vorbă orientală, cunoscută deja vechilor romani și chiar introdusă tocmai în mitologia latină. *Abidir*, cu forme colaterale *Abaddir*, *Abadir*, *Abaddier*, pe lângă cari putea să fi fost în latina rustică și forma *Abatir* sau *Abitir*, este „lapis aërius”, βαίτυλος, Meteorstein, peatră cărui romanii îi atribuiă o putere divină de a birui pe vrăjmași (Plin., *Hist. Nat.* XXXVII, 135). Cfr. Wölfflin, *Arch. f. lat. Lexikographie*, t. I (1884), p. 435, unde citează din *Mythogr. Vat.* I, 104, extr. (B): „gemmam quam *Abidir* vocant”, adică: „peatră scumpă numită *abidir*”.

Deasa întrebuințare a lui *abitir* în basme pare a mai întări provenința-i mitologică, deși nu totdeauna el însemnează s t r ă l u c i r e m a t e r i a l ă , ci încă adesea noțiunea generală de ceva f r u n t a ș sau a l e s .

În basmul despre *Omule-de-flori*, din Dîmbovița: „Băiatul care pînă aci plînsese de udase pămîntul și slăbise de rămasese scîndură, s-a văzut acum în brațele unui om, care-l ținea mai *abitir* ca tată-său chiar...” (S. Stănescu, com. Bilciureștii).

I. Dumitrescu, *Zmărăndița*, vodevil în 2 acte (Buc., 1855), p. 26: „E dragăstoasă fata pîndarului mai *abitir* decît toate fetele...”

Balada *Mizilic-crai*:

„Atunci Mizilic-crai
În casă că mi-și întra
Și din gură cuvînta:
– Ce e groaza lupului,
Mai *abitir* a împăratului...”

(*Tara-nouă*, 1887, p. 252)

Trecerea substantivului *abitir* „pierre précieuse” în adverb cu sensul de „excellement” ar fi pe deplin de aceeași natură ca trecerea substantivului *a b a n o s* „bois dur” în adverb cu sensul de „perpetuellement”. Sub raportul categoriei gramaticale,

nu este nici o deosebire între: „Ion se ține mai a b a n o s decât Barbu” și: „Barbu se ține mai *abitir* decât Ion”.

v. *Abanos*. – *Fedeleş*. – *Cobză*. – *Cuc*...

ABO! interj. În *Dicționarul latino-român bănăţean*, circa 1670 (*Col. I. Tr.*, 1883, p. 421): „*Abó*. Admirantis particula”. Este un simplu variant al interjecţiunii: *a-ba!* despre care s-a vorbit la locul său. Raportul între *abo!* şi *a-ba!* este acelaşi ca între interjecţiunile *a h a !* şi *a h o !* – v. *A-ba!*

A-BOALĂ. – v. *A-nevoie*.

ABOARE, subst. fem.; souffle du vent. Mai des se zice *b o a r e*: „bate boare” (Lex. Bud.). Sinonim cu *adiare*.

Într-o uraţie de nuntă sau „conocărie” din Moldova:

„Ş-am venit cu potcoave de-argint
Să scoatem florica din pământ,
S-o scoatem din rădăcină
S-o răsădim la-mpăratu-n grădină.
Ca acolo să rodească,
Locul să-i priască,
Să nu se vestească;
Ş-aşa plecaram
Şi venirăm
Pe stelele cerului,
Pe *aboarea* vîntului,
Pe faţa pămîntului...”

(N. Bălănescu, Suceava, com. Pășcani-Stolniceni)

v. *Abur*. – *Aburez*. – *Boare*.

ABOR. – v. *Abur*.

ABORE. – v. *Abur*.

ABRAȘ, (-ă), adj.; cheval arzel, fig. malheureux, malencontreux, de mauvais augure. Se zice și *iabraș*. Așa se cheamă calul cu o pată albă sub coadă; cîteodată și cal pătat pe la ochi. Precum în limbile neolatine din Occidente cuvîntul corespunzător e de provenință arabă: franc. *arzel*, ital. *argilio*, span. și port. *argel*, din arabul *ar•el* (Devic), tot așa arab e și românul *abraș*: arabește *ebreș*, *ebraș*, *abraș* „bariolé, bigarré, cheval nuancé de taches blanches” (Șăineanu, în *Tocil. Rev.* IV; 652). E de crezut că această vorbă, foarte răspîndită în dialectul daco-român și necunoscută în macedo-româna, nu ne-a venit prin intermediul relativamente modern al turcilor, ci în veacul de mijloc prin cumani. Oricum însă, de la turci d-a dreptul par a o fi primit

serbii, bulgarii și albanezii (Cihac, II, 541), la cari ea poate să fie mai nouă decât la români, căci acolo nu s-a diferențiat ca la noi în mai multe sensuri, ba chiar în două forme, și nu s-a împletit cu vechi credințe naționale.

„Calul se cheamă *abraș* când are o pată albă sub coadă” (E. Brăilă; Iași, com. Galata; N. Ionescu, Covurlui, com. Măcișeni; I. Bondescu, Suceava, com. Giurgeștii etc.).

„Când calul are vrun semn bălan la buză, se zice buzat sau strănut; când fruntea și ochii sînt căărăți, se zice cal *iabraș*...” (N. Coman, Buzău, com. Macsenu).

„...*iabraș* = cal deochiat; ex.: amîndouă iepele sînt *abrașe*” (L.M.).

Pontbriant: „*iabraș*, tachelé de blanc (sub coada cailor); fig. ensorcelé”.

Cînd românul zice că „cațîrri sînt *abrași*” (L.M.), el n-are în vedere ibridismul lor, ci credința poporană că ei sînt de piață-rea.

Prin noțiune de *nenorocos*, *abraș* a trecut și la om. Cu acest sens ne întîmpină adesea la Alexandri.

„Hojma unii scriu, răcnesc
Să nu fie boieresc
Și pămîntul să se-nparte.
Tot mojicul s-aibă parte!
Numai noi să fim *abrași*:
Liude printre calarași...”

(Alex., Sandu Napoailă)

Românul însă aplică mai cu preferință acest epitet la oameni roșcați.

„Poporul crede că oamenii cu părul roșu sînt pocîți; dacă, mergînd cu o treabă, întîmpină în drum vrun om roș, n-o să izbutească în cele dorite; le mai zice că sînt *abrași*...” (V. Mircea, Iași, com. Copou).

„De oameni cu părul roșu să te ferești că sînt oameni *abrași*...” (Preut V. Mironescu, Neamț, c. Vînătorii).

E necontestabil că vorba *abraș* e arabă; nu arabă însă, ci curat latină este asociațiunea între „pată albă sub coada calului” și între noțiunea de „nenorocos” astfel că românii n-au făcut decât a îmbrăca într-o haină orientală o veche idee romanică, pentru care mai-nainte avuseseră, negreșit, un alt cuvînt.

La francezi: „les cavaliers superstitieux ne montent jamais de chevaux a r z e l s un jour de combat; ils les croient i n f o r t u n é s ” (Rolland, *Faune popul.* IV, 162).

La italieni, într-un text din 1562: „Chi saprà mai trovar la cagione perchè il caval balzano del piè destro di dietro, che con proprio vocabulo chiamiamo a r z e - g l i o , sia d i s a s t r o s o ? ” (ap. Böhmer, *Roman. Stud.* I, 277).

La spanioli, ceva și mai mult: vorba a r g e l însemnează în același timp „cheval balzan” și calitatea de „être i n f o r t u n é ”, întocmai ca la noi *abraș*.

v. Bălțat. – Breaz. – Căărăat. – Ciacăr. – Dereș. – Peag. – Tărcat...

ABRÛD, n. pr. loc.; nom d'un bourg très historique en Transylvanie. Orașelul *Abrud*, așezat lîngă rîul Ampoiu, în munții Apuseni ai Ardealului, este punctul de căpetenie

al minelor de aur de acolo, pe care de aceea ungurii îl numeau în latina lor oficială: *A u r a r i a m a g n a*, nemțește „Gross-schlatten”. Împreună cu localitățile învecinate: Buciumeni, Cărpeneș, Roșia și altele, distinse prin pozițiuni strategice și prin bărbăția locuitorilor, *Abrud* a jucat un rol însemnat în mai toate mișcările revoluționare din Transilvania, mai ales sub Horia și Cloșca la 1784, sub Iancu și Balint la 1848. Întreaga regiune de-mprejur poartă la popor numele colectiv de „Munții *Abrudului*”, iar locuitorii se fălesc de a fi moți (v. N. Densușianu, *Horia; Papiu, Dacia Superioară*).

Într-o doină de lângă Sibii:

„Peste-*Abrud*, peste Aiud,
Dalelei ce drum bătut!”

(Pompiliu, *Sibiu*, 24)

Vărsările de sânge, întâmplăte în diferite timpuri la *Abrud* între unguri și români, a dat naștere în Ardeal la o locuțiune proverbială:

„sănătate de la *Abrud* = moarte”.

Basmul *Busuioc și Măgheran*, de peste Carpați (*Familia* din Pesta, 1883, p. 174): „A venit acum și rîndul leului. Dacă nici lui nu i s-a sfeti să poată aduce paloșul, apoi s ă n ă t a t e d e l a *Abrud*!...”

Abrud avusese un fel de poet al său, de la care există o broșură, tipărită cu ortografia ungurească; fără indicațiunea locului, sub titlul: „Vérsu Kotrancí in sztihuri álkettuit de P e t r u F u r d u i délá *Abrudfalva* lá Annul 1818 18 zilé December”.

Abrudenii amestecă în vorbire cuvinte și chiar fraze ungurești. Iată un pasagiu din *Furdui* (pag. 4), transcris cu ortografia ordinară:

„Care casă n-au avut,
Curte cu poartă au făcut,
Și conihă, și grajd de boi,
Și-i mai fălos decît noi;
Care nici nu cuteza
În crîșmă a se băga,
Du-te-n crîșmă unde-s ei,
Că-s după masă temei,
Și cere vin ungurește,
Și cîntă și duhănește:
Ado vin
Că banii vin!
Ördög atta
Bani[i]-s gata...”

La 1786 s-au descoperit la Roșia (Verespatak) lângă *Abrud* prețioase table cераte romane, scrise între anii 140–160 după Crist, adecă nu mult după colonizarea Daciei, și din cari rezultă că această localitate se numea atunci *A l b u r n u s*. Deja Massmann (*Libellus aurarius*, 114) observă că între *Abrud* și *A l b u r n u s* este o

prea mare asemănare, admițându-se o formă intermediară A l b r u d ; dar pe de altă parte, el atrage în același timp atențiunea asupra numelui orașului tracic din Mesia A b r u t u m , unde se bătuse împăratul Deciu contra goților. Cu alte cuvinte, *Abrud* ar putea să fie numele dacic al localității, pe care colonii romani prin asonanță au numit-o apoi A l b u r n u s . Noi vom adăuga cătră aceasta că în Tracia exista orașul Ἀβρολέβα, adecă prin obicinuita confuziune paleografică greacă Λ = Δ: *Abrudeva* sau *Abrudava*, (Du Mont, *Inscript. de la Thrace*, p. 76), de unde *Abrud*, fără mai nici o modificare fonetică. Ar urma de aci că numele roman oficial A l b u r n u s s-a uitat, dar numele dacic poporan A b r u d a v a s-a conservat pînă astăzi.

ABRUDEAN (-Ă), adj. și subst.; habitant d'Abrud; appartenant à Abrud. Prin *abrudean* se înțelege numai cineva sau ceva din A b r u d în sensul restrîns al cuvîntului. Pentru locuitorii din munții Abrudului în genere, de la Roșia, Cărpeneș, Buciumeni etc., se întrebuintează mai mult numele de m o ț i .

v. *Abrud*. – ²*Moț*.

ABRUDEANCA. – v. ²*Ardeleneasca*.

ABUA s. **BUA**, sorte de dodo, refrain de certaines berceuses. Se zice în loc de n a n i - n a n i , care este pentru cîntecele românești de leagăn termenul cel mai obicinuit, răspîndit de asemenea la toate popoarele neolatine și la neogreci, pe cînd la slavi și la germani îi corespunde „lulli”. Pe lîngă aceste două expresiuni tipice, mai există însă altele de o circulațiune mai restrînsă, precum este „dodo” la francezi și-n parte la germani, „eia popeia” la germani, „baîu” la ruși etc., iar printre acestea și *abua* sau *bua* la românii din Austro-Ungaria.

În Satmar:

„*Abua*-te cu mama
Că mama te-a legăna;
Cucă-te tu pititel
Și te scoală plugărel;
Cucă-te și te-*abuă*
Și te scoală mîni la zuă!...”

(c. Șomcuta-Mare)

În acest variant *abua* figurează ca și cînd ar fi un verb: „*a se abuà* = a adormi”, întocmai după cum din „nani” italienii au făcut „nannare” și „ninnare”, iar neogrecii „ναναρίθω”.

Forma mai întrebuintată este *bua*, fără accepțiune verbală.

Iată trei variante din Ardeal:

„*Bua, bua, bua,*
Puiu mami,
Drag frumos,
Crești luminos

Și să fii prea norocos,
Să trăiești nepăcătos;
Pentru tine mă năcăjesc
Și în lume mă amăresc,
Să te cresc,
Să te măresc!”

(Cohalm)

„*Bua, bua, bua,*
Puișor ș-al meu drăguț,
Ficior fă-te mare mărișor
Ca să-mi fii de ajutor;
Și să-mi iei boul de corn
Și la-ntors și la ogor;
Pentru tine mă căsnesc
Ca să te cresc,
Să te măresc;
Haide luică
De mi-l culcă,
Și tu cioară
De mi-l scoală,
Și tu pește
De mi-l crește,
Și tu rață
De-l răsfață
Și tu țarcă
De-l îmbracă,
Numai mare să se facă,
Să crească,
Să-mbătrânească,
Pe lume să vecuiască!...”

(Tot de acolo)

„*Bua, bua,* cu mama,
Că mama te-a legăna
Și frumos ți-a descînta:
Bua, bua, puiul mamei,
Dragul mamei frumușel,
Pînă-i crește măricel!...”

(*Gazeta Transilvaniei*, 1891, nr. 32)

Iată și un variant din Banat:

„*Bua, bua,* Ionaș,
Dragul mamei copilaș!

Taci și dormi încetișor,
 Sufletul meu pușor;
 Pînă ziua te-a trezi,
 Mama bună te-a păzi,
 Pe-al ei pept te-i odihni!
Bua, bua, păunaș,
 Scumpul mamei îngerăș!...”

(*Familia* din Peșta, 1875, p. 74)

Albanește, după dialectul gheghic, *buî* însemnează „dormi” (Hahn, *Alb. Stud.*, Wtb., 16)

v. *Liuli*. – *Nani*.

À-BÛBĂ, subst. fem. sing.; maladie cancéreuse, spécialement pustule maligne. Se accentuează și *a* și *u*. Dr. Polysu (*Wrtb.*, ed. Bariț, p. 2) traduce acest cuvînt nemțește prin *K a r b u n k e l* cînd e vorba de *a-bubă* în genere; iar cînd este numai „în gură”, prin *M u n d f ä u l e*. În cazul al doilea, vorba se întrebuintează mai mult în orașe, foarte rar pe la țară. În cazul dentii, e aceeași boală care în Moldova se cheamă mai adesea *b u b a - t r î n j i l o r* și pe care a descris-o pe larg Dr. C. Vernav (*Physiographia Moldaviae*, Budac, 1836, p. 62), adăugînd că ea este proprie anume poporului de jos: „morbus est quem solummodo plebi proprium novi”. Numele românesc cel mai vechi al acestei boale, cunoscut deja în latina rustică este *b u b ă - n e a g r ă* (*L. M.*, I, 261).

Sub termenul tehnic de „pustule maligne” medicina înțelege o boală care se naște la om anume prin contact direct sau indirect cu vitele atinse de dalac, cu pieile lor sau cu lîna, ba chiar prin pișcătura muștelor cari supseră din sîngele unor asemenea vite (Littré-Robin, v. *pustule*). Prin urmare, este ceva curat țărănesc și mai ales ciobănesc, însă teribil: după ce s-a arătat buba, omul moare peste o săptămînă. De aci groaza românului, care de frică se sfiește măcar a caracteriza această boală printr-un epitet, ci-i zice numai: *a c e e a*.

Într-un descîntec din Banat se înșiră:

„Bubă blîndă,
 Bubă ră,
 Bubă galbănă,
 Bubă neagră,
 Bubă vînată,
 Bubă românească,
 Bubă nemțască,
 Bubă ungurească,
 Bubă porcească,
 Bubă căiască,
 Bubă văcească,
 Bubă oiască,

Bubă sălbatecă,
Bubă de n o u ă - z e c i și nouă de feluri...

(S. Liuba, com. Maidan)

La un alt capăt al pământului românesc, în Moldova, descîntecul sună:

„... buba cu săgetătură, buba cu pocitură, buba cu-nfîlnitură, bubă albă, bubă neagră, bubă vînată, bubă cu n o u ă z e c i și n o u ă de junghiuri, bubă arme-nească, bubă jidovască, bubă țigănească, bubă românească”... (Ap. *Tocil. Rev. II*, 383).

Ei bine, din acele bube o sută fără una, specificate după fantazia poporană prin culori, prin vietăți și prin neamuri, una le întrece pe toate: i se zice adesea b u b ă - r e a , ca și cînd celelalte ar fi bune în alăturare cu ea; cei mai mulți însă abia o indică cu fiori fără a-i da vreun epitet: *a -bubă*, adecă a c e a - b u b ă , buba știută de toți, buba κατ'ἐξοχῆν. Asemenea teroare românul o resimte numai doară denaintea epilepsiei, pe care de aceea o și numește în același fel: a - b o a l ă sau a - n e v o i e .

V. ⁷A. – ²A-nevoie. – *Bubă*. – *Bubă-neagră*. – *Dalac*.

A-BUNĂ (DE-), adv.; à bon présage. Cînd zicem: nu-ți e folositor, afirmăm; zicînd însă: nu-ți e *a-bună*, exprimăm o părere, o presupunere, o bănuială, dar fondul este același.

Substantivul latin *bonum*, prin pluralul său *bona*, a trecut la români din neutru în feminin: b u n ă , fără a se confunda cu adjectivul propriu: *bună* „bonne” sau cu adjectivul substantivat: *bună* „grand'mère”. Peste Carpați se zice adesea: „a face ceva c u buna”, în înțeles de: „placidis mediis” (*Lex. Bud.*). Pasagiul din Sallustiu (*Cat. IX*): „jus b o n u m q u e apud eos non legibus magis quam natura valebat” s-ar putea traduce românește: „ei trăiau drept și cu *buna*, nu de frica legilor, ci din fire”.

În unire cu prepozițiunea de prevestire *a*, acest *bună* devine adverb cu sensul de: „animus praesagit b o n a ”, iar după negațiune: „animus praesagit mală”, ca într-un vers din Stațiu. Întrebuițarea negativă e cea mai deasă.

„... nu e *a-bună* copilului că tot plînge; nu-ți e *a-bună* că te scoli noaptea și nu dai pace altora să doarmă; atîta rîs să dea Dumnezeu să vă fie *a-bună*” (*L.M. I*, 236).

„...γhisai as-noapte un pustiu dă γhis urît – scuipați-vă-n sîn și hie dăparte d-ăst loc! Dîn asta, nu mi-e *a-bună*. Teamă mi-e că m-oi prăpădi...” (Jipescu, Prahova, Vălenii-de-Munte).

Din toate cuvintele cu prepozițiunea de prevestire *a*, precum: *a bine*, *a rău*, *a moarte*, *a secetă* etc., *a-bună* este singurul care-și mai asociază uneori într-un mod arbitrar pe d e , căci, din cauza prea rarei întrebuițări a substantivului separat b u n ă , natura prepozițională a lui *a* în *a-bună* nu se mai simte, fiind tratat întocmai ca *a* în *abia* = *de-abia*, încît foarte corect s-ar putea scrie într-una: *abună*.

„Aspru cu românul tău și blînd cu lepra! Bine-ți șade! De ți-ar hi *d-abună* numa...” (Jip., Vălenii-de-Munte).

„Bucuria ce avea nu era d-*abună* = nu-i prevestea sfârșit favorabil”. (Costinescu, *Vocab.*, 7).

v. ¹³A. – ²Bună.

¹**ÂBUR** (plur. *aburi*), subst. masc.; vaped. Se pronunță de asemenea *abor*, apoi *abure* și *abore*; articulat însă poporul zice numai *aborul* sau *aburul*, niciodată *aburele* sau *aborele*.

„... *aburi* ies din apa ce începe a da în fierț; căldura soarelui scoate *aburi* din lacuri, râuri, mare: ceața și negura nu sînt decît deși *aburi*; nuorii încă se formează din *aburii* scoși prin căldura soarelui din apele pămîntului, ploaia și roua se nasc tot din *aburii* scoși din sînul pămîntului, cari răciți se fac iarăși apă; prin căldură mare nu numai apa, ci și cele mai solide corpuri, cum metalele de exemplu, se pot preface în *abur*” (*L.M.*).

În enumerațiunea de mai sus lipsește *aburul* v i n u l u i :

„... și apoi cînd *aburii* vinului și ochii crîsmăresei au produs efectul lor, încep horele, rîsurile, tropotele...” (C. Negruzzi, *Scrisoarea XXVIII*).

Mai lipsește *aburul* c a l u l u i :

„... calul era numai spumă; mușchii i se întinseseră ca coarda unui arc, și *aburi* groși ieșeau din el...” (*Id.*, *Alergare*, 39).

Apoi r ă s u f l a r e a se cheamă de asemenea *abur* (Polysu).

Dosofteiu, 1673, ps. 134:

„Gură aú și nu pot să grăiască,
Cu ochi sînt și nu pot să zărească,
Urechî aú și nu pot să audză,
Nice *aburî* nu le ăste-n budză...”

acolo unde la Silvestru, 1651: „nici ăste r ă s u f l a r e în rostul lor” = Coresi, 1577: „nece ăste s u f l e t în rostul lor” = Arsenie de la Bisericiani, circa 1650 (ms., în Acad. Rom.): „nice ăste s u f l a r e întru gurile lor”.

În medicină, prin *abur* se înțeleg mai în specie gazurile scoase prin evaporațiune. Așa: baie de *abur*. Într-un tractat medical din secolul trecut (ms., Arh. Stat.): „udă un burete în apă și în untdelemn adeseori și încălzește cu el pe deasupra partea cea cu poroi, încă și oblojind și cu făină de orz sau cu tărîțe sau cu smochine sau cu nalbă, să-l așezi încă în *abur* făcut de ierburi moicioase: de nalbă, de mușetel, de sămînță de in...”

La săteni însă, chiar în medicină *abur* exprimă mai mult noțiunea de s u f l a r e . Astfel, poporul crezînd că un copil se poate vindeca de deochi, dacă tata sau muma îi va sufla peste cap, într-un descîntec din Transilvania ne întîm-

„Fugi deochi fierbinte,
Că te-ajung *aborii* de părinte...”

(R. Simu, Sibiu, com. Orlat)

Alături cu fum, cu pulberea și cu cenușa, *aburul* este unul din simbolurile nestatorniciei lucrurilor.

Ioan din Vinț, 1689, f. 111: „Cale scurtă ăaste pre care alergăm. Fum ăaste viița ačasta, abur și țărănă și cenușe. Întru puțin să arată și în degrabă piire...”

De aci, făcînd o deosebire între principiul vital la om și la celelalte vietăți, poporul român recunoaște omului *s u f l e t* propriu-zis, pe care-l crede nemuritor, pe cînd fiarelor și dobitoacelor le acordă numai o suflare trecătoare, numită uneori *b l e a s c* = „scînteie”, mai totdeauna însă *abur*.

În toate provinciile Daciei lui Traian, *abur* însemnează „âme des animaux”, iar cînd animalul încetează de a trăi, rareori i se zice că „a murit”, ci mai ales: *a p i e - r i t*, afară de mai multe alte expresiuni ca: „a crăpat”, „a cicnit”, „a ieșit” etc., prin cari se stabilește și mai bine credința poporană despre deosebirea între cele două principii vitale.

„A murit un om; a pierit un bou; a ieșit o oaie” (C. Liciu, Iași, comuna Cotnarii).

„Poporul zice despre dobitoc că nu are suflet, ci numai *abure*, care pierе o dată cu dobitocul, iar sufletul omului este neperitoriu, și deaca se desparte de trup se duce la D-zeu pentru ca să-și ia răsplată” (Preut D. Popoviciu, Banat, com. Tincova).

„Despre omul ce jure strîmb, poporul zice că acela n-are suflet ca oamenii, ci numai *abor* ca cîinii” (A. Bunea, Transilv., com. Vaidarecea).

„Despre un om foarte slab, se zice: ăsta-i numai cald; sau: numai cît are suflet în oase; iar despre un om rău: ăsta are numai *abur* ca cîinii” (T. Crișianu, Transilv., com. Cugieru).

Tot așa se vorbește pretutindeni în România.

La munteni:

„Și de cum se apropie de ea, Murga se trase înapoi spăimîntată d-ăsa mîndrețe, c-o fi avînd dobitocul *abur* în loc de suflet, dar vîzul e tot vîz...” (De la Vrancea, *Sultănica*, 246).

În Moldova, deja la Cantemir, în *Divanul lumii* (A.I.R. II, 128): „*aburul* dobitocului, muritor și în nemică întorcător...”

După credința poporului român – ceva cam darvinist – o ființă intermediară între om și dobitoc este *s t r i g o i u l*, adică omul născut cu coadă, care tocmăi de aceea n-are suflet, ci numai un fel de *abur*, persistînd însă și după moarte.

„Strigoii și strigoaiele sînt un soi de oameni carii au coadă; și după ce mor, ies din mormînt în chip de *abur*...” (C. Rosescu, Neamț., com. Bistricioara).

La români între *s u f l e t* și *abur* este același raport psihologic ca la vechii romani între *a n i m u s* și *a n i m a*, ambele avînd de asemenea înțelesul fundamental de „vînt”: ἄνεμος. Omul singur avea „animus”, celelalte ființe, toate, „animam”:

„... Indulsit communis conditor illis

Tantum a n i m a s , nobis a n i m u m quoque...”

(Juven., XV, 148)

Numai „animus” era nemuritor: „nihil est nisi mortale et caducum praeter a n i - m o s ” (Cic., *De Rep.* II, 12). Apoi „animus”, fiind sinonim cu „sollertia”, cu „voluntas”, cu „consilium”, prin el domnea omul asupra naturei. Tot așa zice românul: „Dobitocul este fricos și supus omului fiindcă n-are s u f l e t , ci numai *abur*...” (D. Resmiriță, Neamț, com. Vinătorii) = „a n i m a m tantum, non a n i m u m ”.

Pe lângă *abur* cu sensul de „suflare”, mai este forma *aboare*, ambele întrebuintându-se deopotrivă în privința vîntului. Așa, în același cîntec de nuntă se aude în unele locuri:

„Ș-așa plecarăm
Și venirăm
Pe stelele cerului,
Pe *aboarea* vîntului...”

(N. Busuioc, Suceava, com. Pășcani-Stolniceni)

iar în altele:

„Îndată pornirăm
Și venirăm
Pe fața pămîntului,
Pe *aburii* vîntului...”

(G. Constantiniu, Neamț, com. Doamna)

sau:

„Pe razele soarelui,
Pe *aburul* vîntului...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 177)

Să se observe că latinul „vapor” n-are niciodată sensul de s u f l u , atît de esențial în românul *abur* și pe care lătinește noi îl putem traduce numai doară prin s p i r i - t u s , sau chiar prin a n i m a , de ex. în: „animae ventorum”. A trage dară pe *abur* din „vapor”, cu pierderea inițialului *v-* și cu trecerea lui *p* între vocale, în *b*, este nu numai contra foneticeii române, dar încă ceva pe care nu scuză nici măcar o deplină corespundință de sensuri. Cu „vapor”, în care predomină noțiunea de c ă l d u r ă , de ex.: *aestivus vapor, dissiliunt vapore saxa, vapor amorque torret* etc., e înrudit al nostru v ă p a i e , dar *abur* – nu. Între ambele cuvinte nici măcar o depărtată filiațiune ario-europee nu există, deoarece *vapor*, arhaic *vapos*, derivă dintr-un prototip *cvapos* = litv. *kvápas*, din aceeași rădăcină cu grecul *καπνός*.

Dar a pretinde, pe de altă parte, că românii au împrumutat pe *abur* de la albanezi, fiindcă aceștia au pe „*avul*”, iarăși nu este corect. Miklosich (*Alban. Forsch.* 11, 69), după ce pune alături: „lat. *vapor*, alb. *avul*, rom. *abure*”, are bunul-simț de a adăuga că nu e sigur de înrudirea lor: „die Zusammengehörigkeit dieser Wörter ist nicht sicher” (cfr. Diefenbach, *Völkerkunde* I, 243). E cu atît mai regretabil, cînd alții le identifică fără nici o rezervă. Mai întîi, latinul *vapor* trebui lăsat cu totul la o parte, cercetîndu-se apoi numai legătura între *abur* și albanezul *avul*, cari sînt în adevăr de aceeași origine primitivă; însă fără a se fi putut naște unul din altul.

Albanește *àvul*, rostit și *àvål*, însemnează „vapeur, exhalaison” (Dozon), uneori „fumée” (Camarda), niciodată „souffle”. Căci să fi avut totuși odată sensul fundamental de *suflu*, fiindcă derivă din aceeași rădăcină ario-europee: *av*, din care este grecul ἄω = αFω „suflu”, ἄος = αFος „suflet” (Hesych.), ἄελλα – αFελλα, ἄῤρα ἄῤρ etc., toate cu digamma, de unde apoi, prin împrumut de la greci, latinul: *aura* și *aër*. Acea rădăcină ario-europee *av* ni se prezintă și-ntr-o formă metatetică *va*, din care se trage sanscr. *vāmi* „suflu”, lat. *ventus* și altele (Curtius, *Griech. Et.*). În laconicul ἄβῆρ = lesbiacul ἄῤῆρ (Ahrens, *Dial. dor.*, 49), adică: *abēr* = *avēr*, ne întîmpină trecerea lui *v* în *b*. În românul *abur*, *aburează*, *aboare*, rădăcina *av* și-a conservat sensul fundamental de „suflu” ca și la greci, pe cînd albanezii l-au pierdut; ceva mai mult încă, românii posedă forme colaterale *boare*, *buarează*, derivate din $\sqrt{va} = av$, pe cari nu le au de loc albanezii. Dacă dară „*avul*” este tracic la albanezi, e tracic și *abur* la români, dar nici românii nu l-au luat de la albanezi, nici albanezii de la români, deși forma românească este mai primitivă prin sens, poate și prin finalul *r*.

Macedo-românește se zice ca și la noi: *abur*, *aburi*. La *abur* din corp: „nîi spilai niheam mîniile și vedzi cum nîi-es *aburi*...” La *abur* din pîine: „pîinea e caldă, frînge nă cărvelie și va să vedzi că scoate *aburi*...” La *abur* din apă: „căpachea tingeriliei se-umplu de *aburi*...” (M. Iutza, Crușova). Nu cunoaștem însă la macedo-români nici un exemplu de *abur* cu sensul de „suflare”, pe care ei par a-l fi pierdut din grai prin contact cu albanezii. Nu l-ar avea, probabilmente, nici daco-românii, să fi venit aci de peste Dunăre tîrziu în veacul de mijloc, după cum crede școala lui Rösler. În orice caz, aceasta este încă o probă, oarecum suplimentară, despre dezvoltarea cea independentă a lui *abur* la români pe de o parte, iar a lui „*avul*” la albanezi pe de alta.

Prin diferitele sale accepțiuni, *abur* are o mulțime de sinonimi. Uneori el însemnează *pară*, *fum*, alteori: *ceață*, *negură*, *nor*, *promoroacă* etc.; semnificațiunea însă de căpetenie este a *dare*...

Familia românului *abur*: *aburesc*, *aburez*, *burează*, *boare*, *aboare*, *borilă* etc., afiliată cu albanezul „*avul*” și cu familia grecului ἄFω, n-are a face cu grecul βορέας sau βορρᾱς „crivăț” = alban. *boră* sau *voră* „zăpadă”, care prin latina s-a răspîndit mai în toate dialectele romanice; dar nici cu slavicul *burja* „furtună” n-are a face. În româna însă, ambele aceste curenți eterogene s-au întîlnit nu numai cu tracicul *boare*, ci încă și cu latinul *burum*, producîndu-se prin ciocnirea tuturor a confuziune oarecare din cauza asemănării fonetice și a apropierii de sensuri. Trăsura caracteristică a lui *abur* este o suflare lină, abia călduță, sau mai mult cu o răcoare plăcută, ceea ce nu se cuprinde nici în latinul *vapor* și *bruma*, nici în grecul *boreas*, nici în slavicul *burja*.

v. *Aburel*. – *Aburesc*. – *Aburez* etc. – *Aer*. – *Boare*. – *Burează*. – *Suflet*...

ABURĂRE (plur. *aburări*); subst. fem. – v. *Aburez*.

ABURĂT (-Ă), adj. – v. *Aburit*.

ABÛRC (*aburcare, aburcat*), vb.; s'élève, monter, gravir. – v. *Burec*.

ABUREALĂ (plur: *abureli*), subst. fem.; exhalaison, souffle continu, brise. Se rostește și *aboreală*. *Lex. Bud.*: „*aboreală*, vaporatio, evaporatio”. – cfr. Polysu, Barcianu etc.

Sensul fundamental, ca și pentru întreaga familie a lui *a b u r*, fiind „suflare”, *abureală* este aproape sinonim cu *a b u r e l* și cu *b o r i l ă*:

„Vânturile se numesc: crivăț, vîjelie, furtună, vîrtej și *abureală*” (Miron, Tecuci, com. Găiceana) = „vîntul de miazăzi sau *b o r i l ă*, în urma căruia se așteaptă numaidecît ploaie” (S. Iordăchescu, Botoșani, com. Cristeștii).

Format din același sufix ca în: *răceală, vinețeală, surzeală, fierbințeală* etc., *abureală* exprimă stare, pe cînd *a b u r i r e* sau *a b u r a r e*, ca infinitiv substantivat, exprimă acțiune; apoi *b o r i l ă*, compus ca: *Zorilă, Murgilă, Frățilă, Surzilă* etc., indică pe aginte; în fine, deminutivul *a b u r e l* este ceva mai puțin sau ceva mai trecător decît celelalte toate.

v. *Abur*. – *Aburel*. – *Aburesc*. – *Boare*. – *Borilă*...

ABURÈL (plur. *aburèle*), s.n.; brise, zéphyr. Se rostește și *aborel*. Deminutiv din *a b u r* sau *a b o r*, avînd același înțeles cu *b o a r e*:

„Deosebitele vînturi se cheamă: crivăț, austru, vîrtej, furtună, și *aburel* cînd este prea mic” (T. Constantiniu, Braila, com. Latinu) = „Numirile vînturilor la noi: austrul, de la sud; crivățul, de la nord; vîntul Brașovului, de la răsărit; vîntul Sibiului, de la apus; *b o a r e a*, zefir...” (A. Bunea, Transilv., Făgăraș, com. Vaidarecea).

După Dr. Polysu (ed. Bariț, p. 2), *aburel* mai însemnează „norișor”, ca deminutiv de la *a b u r* „nor”. După Cihac: „*aburel* = petite vapeur” (?). Sensul fundamental însă pentru *aburel*, ca și pentru *a b u r*, nu este de loc acela de „ceață”, ci anume de „suflu”.

Un frumos pasagiu din Dosofteiu, 1683, f. 86: „...priimițu roaâ a Duhului svântu, roaâ înfocată, roaâ nu umădă și cu *aburelū* de v â n t ũ pemintescū, ce roaâ înfocată cu *aburelū* dumnedzăescū ce s u f l ă cu focū, nu cu focū de cesta ce arde și veștedzîaște, ce focū luminători și întrămători...”

Prin analogie cu *aburel*, poporul și-a croit în limba poetică cuvîntul *v ă z d u r e l*. De exemplu, într-o colindă din Muntenia:

„În spatele lui
Soare cu căldura;
În îmbi umerei
Doi luceferei;
Jur-prejur de poale
Cerul plin de stele,
Toate *v ă z d u r e l e*...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 49)

Curiosul *v ă z d u r è l e* (la sing. *v ă z d u r è l*) este *văzduh* + *aburël* (plur. *aburèle*), prin fuziunea a două cuvinte, ca franțuzește în: *selon* = *secundum* + *longum*, sau: *refuser* = *refusare* + *recusare*, italienește *stamberga* = *stanza* + *albergo* etc., un fenomen lingvistic foarte interesant, pe care l-a studiat mai cu deosebire Caix (*Studi di etim. ital.*, 199–203).

v. *Aboare.* – *Abur.* – *Aburez.* – *Boare.* – *Văzdurel...*

ABURÈSC (*aburit, aburire*), vb.; vaporiser, exhaler; souffler doucement. Se zice și: *aboresc.* „1. Ca tranzitiv, a expune ceva sau pre cineva la aburi, a-l trece prin aburi: mulți oameni, pentru multe neputințe, se *aburesc*; părți vătămate de ale corpului, înainte de a se trage, se *aburesc* bine. 2. ca intransitiv, a scoate aburi: caii de multă fugă *abureau* înfricoșat; dimineața, după zile și nopți călduroase, rîurile *aburesc*. 3. a sufla încetișor, vorbind de vînturi: un dulce vînt *aburește* despre meazizi” (*L.M.*).

„D-o săptămînă și mai bine zăpada se topise; mușcelele, acoperite d-o pojghiță verzurie, *abureau* un fum ce se-nălța alene, cletănat de adiere...” (De la Vrancea, *Sultănica*, 51).

Sensul de *s u f l a r e* predomină.

Într-un cîntec poporan din Transilvania:

„Sub un pom am adormit,
Și mi-o fost pomu-nflorit,
Ș-un vînt cald ce-o *aburit*
Florile le-au oborit...”

(Pompiliu, *Sibii*, 45)

Într-un „bocet” din Moldova:

„Dincotro vîntul mă bate,
Tot mă frige și mă arde;
Dincotro el *aburește*
Tot mă arde, mă pîrlește...”

(Preut S. Teofanescu, Neamț, com. Gîrcina)

Într-o doină tot de acolo:

„Bate vîntul, *aburește*,
Puiul se călătorește
Și mîndruța mi-l jelește...”

(*Conv. lit.*, 1885, 455)

În grai, *aburesc* se confundă cu forma colaterală *a b u r e z*, mai răspîndită și singură cunoscută în macedo-româna.

v. *Abur.* – *Aburez.*

ABURÈZ (*aburat, aburare*), vb.; vaporiser, exhaler, souffler doucement. Se rostește și *aborez*. Același sens ca în *a b u r e s c*, cu care se confundă în grai.

Alexandri în *Sentinela română*:

„Lat e câmpul celei lupte,
Lat și plin de arme rupte,
Plin de trupuri sfărâmate
Care zac grămăzi culcate,
Plin de sânge ce-l pătează
Și văzduhul *aburează*...”

„Boare se numește vîntul lin de vară, cînd numai *aburează*” (S. Liuba, Banat, com. Maidan).

În înruditul *b u r e a z ă*, deși sensul fundamental este de asemenea „suflare”, totuși prin noțiunea intermediară de „răcoare” s-a dezvoltat sensul ulterior de „ploaie de tot mărunță”, astfel că ambele cuvinte, diferențiate prin formă, s-au diferențiat și prin înțeles:

„...la noi, cînd *b u r e a z ă* din pîclă, se zice promoroacă” (Preut N. Sando-vici, Dorohoi, com. Tîrnauca).

Ca și *b u r e a z ă*, *aburează* se întrebuințează adesea impersonal. În multe locuri se aude cu *dz*: *aburedz*, *abureadză*. *Dicționarul româno-latin bănățean*, circa 1670: „*aburădz*. Vaporo. Efflo” (*Col. I. Tr.*, 1883, p. 421).

Macedo-româna cunoaște numai forma *aburedz*: „pînea cu de-aȳhia se-*abură*...”, „apa caldă se-*abureadză*...” (M. Iutza, Crușova).

v. *Abur.* – *Aburesc.* – *Boare.* – *Bură.* – *Burez*...

ABURÎT (-Ă), part. passé d’*aburesc*. „*Aburit* sau *aborit*, *aburat* sau *aborat*, expus la aburi, încălzit sau muiat prin aburi” (*L.M.*).

Idiotisme: friptură *aburită* = bine rumenită și cu miros plăcut; vin *aburit* = tare și aromatic; față *aburită* = roșită prin emoțiune. În toate aceste expresiuni, sensul fundamental este: *î n s u f l e ț i t*, prin opozițiune cu *r ă s u f l a t*, care nu mai are *s u f l u*.

Pann, *Prov. I*, 37:

„Și văzînd gîscanul în gheveci adus,
Aburit, fierbinte și-nainte-i pus...”

Dosofteiu, 1673, f. 143:

„Și domnului i se face milă
Vădzînd că le fac pizmașii sâlă,
Și ca din somn sări domnul rumân,
Ca de vin ce-î *aburit* și șumân,
Și dîade-n pizmaș cu război ȳte...”

„...ba o strîngea pe față de mînă, ba o călca pe picior, ba... cum e treaba flăcăi-lor. Și tropai, tropai, ropai, ropai! i se aprind lui Ipate al nostru călcîiele. Chirica era și el pe-acolo, și cum se lasă Ipate din joc, spirituşul dracului îi zice:

– Ei, stăpîne, parcă te-ai cam *aburit* la față, nu știu cum; ce zici, așa-i că-ți vine la socoteală?...” (I. Creangă, *Stan Pătitul*).

v. *Abur.* – *Aburesc.*

ABURÒS (-Ă), adj., vaporeux. „*Aburos* și *aboros*: 1. plin de aburi; 2. rar și afînat ca aburii; 3. întunecos, puțin luminat” (*L.M.*).

Adjectiv cu dibăcie întrebuințat de A. Odobescu în *Pseudokynegetikos*, p. 86: „Mugurul liliacului se despică și înverzește sub *aburoasele* sărutări ale soarelui de aprilă...”; și-n *Mihnea-vodă*, p. 17: „tînăra fecioară se arată cu conciiu semănat cu diamanturi, cu *aburosul* zovon de filaliu, cu auritul vâl de beteală răsfirat pe un biniș de suvai alb...”

v. *Abur.*

ABÛSĂLEA. – v. *Abușile.*

ABÛȘILE, adv.; à quatre pattes. *Dicționarul româno-latin bănățean*, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 421): „*Abușile*. Infantium incessus quadrupes”.

„Pruncii cei mici cînd îmblu pre mîni și picioare, se zice că îmblu *abusălea*. Oamenii mari cînd îmblu, ori cînd căzînd se opresc pre mîni, se zice: în b r î n c i ” (S. Liuba, Banat, com. Maidan).

Aci două observațiuni:

1. Aceeași acțiune are un alt nume cînd e vorba de copil și altul atunci cînd se vorbește de cei în vrîstă;

2. Copilul de tot mic, pronunțînd *s* în loc de *ș*, forma *abusălea* pentru *abușile* este rezultatul influinței graiului copilăresc asupra limbei părinților.

Cu *-abușile* nu trebui a se confunda: de-a b u ș i i , după cum se cheamă un joc de copii, cunoscut mai ales în Moldova și-n care se rostesc următoarele cuvinte:

„Aû-late,
Baû-late,
Nu ți-i frică că te-oi bate?
Din codiță, din codă,
Pîn-oi prinde-a număra...”

(D. Alboteanu, Covurlui, com. Mastacani)

Format prin prepozițiunea de mișcare *a* (v. ¹A), acest adverb își asociază aproape totdeauna prepozițiunea *d e* : *d-a-bușile*.

v. *Buș.* – *Bușă.*

¹**AC** (artic. *acul*, poporan: *acu*, macedo-rom. *aclu*; plur. *ace* și *acuri*), s.n.; aiguille, aiguillon. „Instrument de fer, subțire, ascuțit, cu care se coase, se împunge sau se înfige” (*L.M.*).

I. A c î n g h i c i t o r i .

Cimilitura poporană a acului:

„Am un om mititel
Face gardul frumușel...”

(*Revista populară*, 1884, p. 47)

sau:

„Ce e mic-mititel
Îngrădește frumușel...”

(Ispirescu, *Pilde*, 32)

O altă cimilitură:

„Ce fuge mereu la vale
Și-și lasă mațele-n cale...”

despre care d. G.D. Teodorescu (*Poezii pop.*, 216) observă că: „în Mexic se găsește o ghicitoare asemenea acestuia tot despre *ac*: cine aleargă printr-o vale, tîrîndu-și mațele după sine”.

Macedo-românii au și ei două cimilituri despre *ac*:

„Nîic nîi-escu, drac nîi-escu,
Ma tută lumea eu u-nvescu...”

(M. Iutza, Crușova)

care exprimă aceeași idee ca în proverbul daco-român: „*acul* este mic, dar scumpe haine coase” (Pann, *Prov.* I, 137).

A doua cimilitură macedo-română, foarte ingenioasă și-n care chiar prin rimă este indicat *ac*:

„Drac tru chisă, ‘n cer tut drac,
S-easte văr-nă coadă nîi trag,
Pri-îu-cido cu coada mi bag,
Din dao-trei mași una fac,
Pănă-ci-și di coadă ascap...”

(M. Iutza, Crușova)

adecă: „drac în iad, în rai tot drac; dacă trag după mine o coadă, apoi ori unde mă bag, din două-trei numai una fac, pînă ce mă scap și de coadă”.

În fine, un fel de ghicitoare școlărească: „De unde au luat Adam și Eva *ac* și ață de au cusut frunzele de smochin...?” (Cost. Negruzzi, *Cum am învățat românește*).

II. F e l u r i de *ace*.

Ca instrument de cusut femeiesc, *ac* a dat naștere la proverbe:

Despre femei lenevoase: „Cînd eram la mama, și eu știam să cos, că mama împungea și eu trăgeam *acul*...” (Pann, *Prov.* III, 106).

Despre femei lucrătoare: „Bărbatul să aducă cu sacul, muierea să scoată cu *152 acul*, tot se isprăvește...” (*Ibid.*, II, 123).

Din *ace* femeiești, Dr. Polysu (ed. Bariț, p. 9) distinge: „ac cu ureche” = de cusut, „ac cu craci” = de păr, „ac cu gămălie” = bold. În unele locuri *cinghel* sau *cangé* „crochet” se cheamă: *acu-c i u r u l u i* (Iași, com. Bozia).

Într-un document scris în Argeș la 1621 (Arh. Stat.): „10 *ace* de cârpă de argintu”.

Într-un act din 1686 despre „hainele și sculele ale jupănesei Ilincăi fata jupănesei Neacșăi ot Petrești, care s-au dat de pomeană după moartea ei”, ne întîmpină afară de „*ac* de argint” în două rînduri:

„2 *ace* mari de argint cu mărgăritar și cu turchiaze; 2 *ace* mari de argint de învălîtură...” (*M-rea Cotrocenii*, Arh. Stat.).

Poporul, firește, crede că cel mai frumos din toate *acele* trebui să fie acela al doamnei. Jocul copilăresc de-a baba-gaia, numit pe-alocuri: de-a cloața, de-a puia-gaia etc., se începe în Muntenia printr-un dialog între copilul care face pe cloașca cu pui și între acela care face pe baba:

„— Ce cauți, babo?

— *Acul* doamnei.

— O fi ăsta (arătînd piciorul drept).

— Ptiu! nu e ăsta...” (Ispirescu, *Jucării*, p. 25)

În alte variante: „*acul* d o a m n e i cu fir roșu...” (G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 198).

În unele districte (Dolj, com. Risipiți; Olt, com. Pîroși) se cheamă *acu-doamnei* floarea *Scandix-pecten*, numită și lătinește: *Acula*, ital. *aguglia*, span. *aguja*, dar cunoscută mai mult sub poetical nume de „peptenele-Venerei” (*Pecten Veneris*). În „acu-doamnei” se înțelege anume „ac de păr”, o unealtă de cochetație deja la vechii romani: „comas a c u comentibus” (Quintil. II, 5).

Din *ace* bărbătești, românul distinge pe cele întrebuintate de croitori, cojojari, cizmari și alții, numindu-le: „*ac a b ă g e r e s c*” (Olt, com. Vlaici), „*ac ț i g î n e s c*”. (Iași, com. Sineștii,) etc., iar un *ac* mare, în genere, se zice: a c o i, în Banat și-n Hațeg: a c o n ă u, prin opozițiune cu un *ac* mic: a c u ț, a c u l e ț sau a c ș o r.

v. *Abăgeresc*. – *Acoi*. – *Andrea*. – *Cange*. – *Cinghel*. – *Igliță*. – *Țigănesc*...

III. *Ac = m i c*.

Ca ceva foarte neînsemnat și foarte ieftin, *ac* a dat naștere la o mulțime de locuțiuni:

„Ei încă număr și anii
Cînd n-aveai pară de *ac*,
Și acum te joci cu banii
Turnîndu-i din sac în sac...”

(Pann, *Prov.* II, 89)

Cine fură azi un *ac*,
Mîine fură un gînsac...”

„Te slujește norocul cât umbra *acului* pe croitor” (Ispirescu).

Într-un act moldovenesc de la vodă Alexandru-IIiaș, din 1621 (*A.I.R.* III, 216): „dămu-ț știre de rândul celor slugi č-au înblat de-au luat bucatele lui Dumitrașco Șeptelič, c-am înțeles cum sânt la tine în prinsoare, deci să-i faci să întoarcă tot č-au luat de la casa lui, păn la un cap de *ac*...”

Expresiunea: „pîn’ la un cap de *ac*” este o întorsătură posterioară în loc de vechiul „pîn’ la un *ac* de cap”, o locuțiune ajunsă a fi juridică, pe care o găsim lătimește, într-o frază întocmai ca cea de mai sus, în *Codicele Teodosian*: „Si praeter haec tria crimina repudium marito miserit (uxor), oportet eam u s q u e a d a c u c u l a m c a p i t i s i n d o m o m a r i t i d e p o n e r e” (Ap. Du Cange, v. *Acucula*).

„Cauți *acul* în caru cu fîn...”; sau: „orbul își caută *acul* în aria cu paie, și surdul îl povățuiește unde sună...” (Pann, II, 4; III, 130). Franțuzește: „chercher une aiguille dans une botte de foin” (Littré). Asociațiunea de idei între căutarea *acului* și „ceva foarte greu” este veche romană. La Plaut (*Men.* II, I, 8 sqq):

„Nam quid modi futurum est illum quaerere?
Hic annus sextus, postquam ei rei operam damus...
...s i a c u m c r e d o q u a e r e r e s ,
A c u m i n v e n i s s e s ...”

În: „ai înghițit un *ac* și ai să scoți un fier de plug” (*Col. Golescu, Conv. lit.*, 1874, p. 68), ni se înfățișează iarăși, ca antiteză între *ac* și „drugă de fer”, o asociațiune de idei romanică. Italienește se zice: „dare un ago per aver un palo di ferro” (Tommaseo).

O altă antiteză:

„Erau broaștele
Ca muștele;
Șerpilor ca și *acele*,
Năpărci ca andrelele!
Acum toate au crescut
Și de spaimă s-au făcut:
Broaștele
Ca ploștele,
Șerpilor ca grinzile,
Năpărci ca buțile...”

(Burada, *Dobrogea*, 153)

IV. U r e c h e a a c u l u i .

Alături cu asociațiunea de idei romanică: „acum quaerere”, dificultatea de a face ceva se mai exprimă printr-o imagine ebraică: „a trece prin găurica *acului*”, pe care *Evangeliiul* a răspîndit-o în toate limbile și care s-a ramificat pretutindeni în mai multe varianturi poporane.

154 *Noul Testament*, 1648, Mat. XIX, 24: „mai lesni ăaste cămilei preîn urăchea *acului* a tréce, decât bogatul întru împărăția lui Dumnedzău a întra”.

Coresi, *Omiliar*, 1580: „prea bună amu și minunată ăste pilda ăcasta: cumă nu poate încăpea cămila preîn urechile *acului* dreptă multă strimtură și pentru multa grosimă a cămilei, așa și calea cēia ce duce în viață nu poate încăpea pre bogatulă pentru strimtura ei și pentru multa grăsimă a bogatului...”

Spaniolește se zice „o c h i u l acului”: „por el o j o de una aguja”; românește: u r e c h e , mai ades la plural u r e c h i l e , deși se vorbește despre un singur *ac*; mai rar: *gaură* sau *bortă*.

Varianturile poporane ale pildei evanghelice:

„Boala întră cu caru și iese prin urechile *acului*” (M. Ștefănescu, Teleorman, com. Traian).

„Rău întră-n trupu omului ca pîn urechili *acului*, și nu-l încape nici caru, cînd te urmărești să-l scoți” (Jipescu, Prahova, Vălenii de-Munte).

„Șiretul se străcoară ca prin urechile *acului*” (P. Ispirescu).

„Așteaptă să vină luna lui Fluieraru, care bagă omățul pe boarta *acului* în casă...” (I. Verdeanu, Neamț, com. Carligii).

Pann, *Prov.* III, 130: „Lesne a băga în urechile *acului* cînd vezi...”

V. *Ac* = î m p u n g ă t o r .

Ca instrument ascuțit, *ac* a produs o altă locuțiune metaforică. Deja la vechii romani, „a c u tangere”, „a atinge cu *acul*”, însemna: „a lovi tocmai unde doare”.

„– Mendicus es? – Tetigisti a c u . – Videtur digna forma...” (Plaut, *Rud.* V, 2).

Românește, cînd cineva se poartă rău sau ne supără, noi îl amenințăm cu pe-deapsa:

„Asta e boală cu leac,
Am eu de cojocul tău *ac*...”

(Pann, *Prov.* III, 128; cfr. I, 68)

sau: „Am eu *ac* și ată de cojocul tău” (*Col. Golescu*).

Ca simbol de respingere, *acul* figurează în următorul obicei:

„La noi întîlnirea cu popa este privită de popor ca piață rea; femeile aruncă *ace* cu gămălii pe jos, ca să scape de piezu” (I. Poppescu, Dolj, com. Băilești).

Tot aci vine un alt obicei, în care symbolismul e și mai pronunțat:

„În București femeile lehuze se feresc a se întîlni una cu alta, fiindcă nu este a bine. Dacă cumva se întîlnesc, iute își trimite una alteia cîte un *ac*. Ceea ce are băiat trimite un *ac* c u g ă m ă l i e iară ceea ce are fată trimite un *ac* c u u r e c h i ” (P. Ispirescu).

VI. *Acul albini*.

Prin proprietatea de a î m p u n g e , se numește *ac* boldul unor insecte, mai ales al albinei, latinește: *aculeus* (fr. *aiguillon* = it. *aguglione* = sp. *aguijon*).

„Albina în gură ține micrea cea mai dulce, și în coadă *acul* cel mai otrăvitor” (*Col. Golescu*).

Pann, *Prov.* II, 112:

„Viespea, miere după ce nu face,
Sare și te împunge cu *ace*...”

O legendă poporană:

„Cînd a făcut D-zeu toate vietățile, a întreat pre fiecare că ce putere voiește să aibă. Albina a răspuns: – Pre cine voi împunge cu *acul* meu, să și moară. Atunci D-zeu a zis: Mai bine să mori tu! Și așa se vede pînă în zioa de astăzi că îndată ce înghimpă cu acul său albina pre cineva, moare ca înșăși” (G. Dobrin, Transilvania, Făgăraș, com. Voila).

Românul a observat însă că „matca”, stăpîna albinelor, n-are *ac*, ci numai albinele cele de rînd (Preut V. Florescu, Suceava, com. Ruginoasa), de unde îi place a trage că: „cine e mare și tare, de D-zeu nu-i este dat să împungă”.

La figurat:

Ion din Vinți, 1689, f. 150: „pre înșăși neascultăriia morții și *acul* în șelăciunii și legăturile iadului în Iordanu afundându-le...”

Ibid., f. 177: „aî veselit cu nădejdea învierii pre cei vătămați cu *acul* morții...”

Tot așa: *acul* pizmei, *acul* răzbunării etc.

După Bobb (I,3), se mai zice *ac* și [la] vârful spicului de grîu.

VII. Derivațiunea lexicală.

Lătește sînt *acus* (gen. *acus*) feminin, și *acus* (gen. *aceris*) neutru. La români și la italieni ambele forme s-au contopit, căpătîndu-se la plural: românește *ace*, lîngă *acuri* (v. Gruber, *Studii asupra genului*, Iași, 1884, p. 32); italienește: *aghi*, alături cu vechiul *agora*. Forma plurală „acora” cată să fi existat deja în latina rustică. Celelalte graiuri neolatine: fr. *aiguille* = prov. *agulha* = span. *aguja* = reto-rom. *aguaiglia* etc., ca și ital. *aguglia* și *agocchia*, și-au format cuvîntul dintr-un tip latin deminutiv: *acucula* = *acicula*.

v. Ață. – ¹*Hac*.

²-ĂC (-ăcă); suffixe s’attachant aux substantifs et aux adjectifs. Suffixul nominal *-ac*, primar sau secundar și totdeauna tonic în limba română, este una din ramificările sufixului *-c* (*-ka*, *-kâ*), diferențiat în: *-ac*, *-ic*, *-ec*, *-oc*, *-uc* etc., prin asociere cu diverse vocale, lungi sau scurte, prin cari se leagă cu rădăcina sau cu tulpina cuvîntului.

Acest sufix există deopotrivă în toate limbile ario-europice și-n toate limbile turanice, astfel că într-un caz concret provenința lui poate să fie cu totul de o altă natură decît în cazul concret cutare sau cutare. Așa la români el este:

a) ario-europeu în:

bui-ac = sl. *buĭakŭ*

ciorp-ac = sl. *čĭrpakŭ*

cos-ac = sl. *kosakŭ*

har-ac = gr. *χάρᾱς*

bumb-ac = gr. *βῶμβᾱκτιον* etc.;

b) turanic în:

bărd-ac = turc. *bardâq*

cap-ac = „ *qapâq*

cerd-ac = „ *čârdâq*

con-ac = „ *qonâk*

iat-ac = „ *ĭatâq* etc.

Latinește, acest sufix (-*āc*, -*āco*) ne apare în: *mer-acu-s*, *halven-ac-us*, *lingul-aca* etc.; mai ales însă sub forma -*ax* = *ac-s*: *ed-ax*, *loqu-ax*, *aud-ax*, *fug-ax*, *ten-ax*, *rap-ax*, *fer-ax*, *sag-ax*, *lim-ax* (= it. *lum-aca*) etc.; apoi adaos cu alte sufixe, ca în: *halven-ac-iu-s*, *horde-ac-eu-s*, *ciner-ac-eu-s*, *gallin-ac-eu-s*, *dur-ac-inu-s*, *tili-ac-in-eu-s* etc. (Corssen, *Ausspr.*², t. 2, p. 195). Din cauza acestei sufixațiuni suplimentare și din cauza trecerii flexionare a lui -*ax* în -*ace*-, se poate zice că-n latina literară sufixul propriu -*ac* devenise foarte rar, deși trebui să se fi păstrat mai bine în latinitatea rustică. (Cfr. Budenz, *Das Suffix* κός (ικός, ακός, υκός), Götting., 1858; G. Mueller, *De linguae lat. diminutivis*, Lips., 1865).

La daci și la traci în genere, sufixul -*ac* pare a fi suferit, pe de o parte, o scădere consonantică la -*ag*, ca în *Susag*, numele unui dac, despre care vorbește Pliniu cel Tânăr într-o scrisoare către Traian, pe de alta, o scădere vocalică la -*oc*: *Amad-oc*, *Bith-oc*, *Sad-oc*, *Spara-doc*, *Spart-oc* lângă *Spart-ac* etc. (Tocilescu, *Dacia*, 605). Cu toate astea, Eustathiu în scholiile la Homer ne transmite vorba tragică μανδράκης „δεσμός χόρτον” „legătură de fîn” (De Lagarde, *Gesamm. Abhandlungen*, 280), în care sufixul -*ac* s-a păstrat intact și pe care au moștenit-o românii în cuvântul *măldac* „petit tas de foin” (Cihac, II; 672). În majoritatea cazurilor, sufixul -*ac* pare a se fi acățat în dialectele tracice la tulpine nominale cu finalul *t* sau *d*.

În „măld-ac” = μανδράκης se învederează pe deplin caracterul diminutival al sufixului -*ac* la traci, pe când în latina literară acest caracter se perduse aproape cu desăvârșire, după cum ne întimpină prea puțin și-n cuvintele slavice, grece și turce, introduse în limba română.

Ori de unde ar veni, de la daci sau din latina rustică, e foarte interesantă întrebuințarea curat diminutivală a sufixului -*ac* de către țărani noștri într-o mulțime de vorbe plăsmuite de dînșii și pe cari nu le cunoaște sau le nesocotește graiul cărturarilor.

Iată, de exemplu, cum vorbește un sătean din Prahova:

„Dacă uscățiva, puținica și b u d u l a c a mea vorbire cu ande hinu mieu Moțăilă n-or hi-n placu multor duhuri mari...” (Jipescu, Vălenii-de-Munte).

„Cînd ești mic, s c u n d a c , văzut-ai că te hărtăpălesc toți?” (*Id.*).

„... îndrăzneala tinerilor, mintea pururea c r u d a c ă a fetilor...” (*Id.*).

În balada *Cucul și turturica* (Alex., *Poez. pop.*², 8):

„Ba, cucule, ba,
Nu te-oi asculta,
P o r u m b a c u l e ,
Frumușelule,
Pestrișorule,
Drăgușorule...”

unde diminutivalul -*ac* corespunde diminutivalilor -*el* = lat. -*ellus* și -*ior* = lat. -*i-lus*.

Sufixul român -*ac* ne-nfățișează sub raportul formei următoarele:

1. Tinde a scădea consonantic la -*ag*, de ex. *desag* sau *desagă* = gr. δισάκτιον; **157**

2. Tinde a scădea vocalic la -oc, de ex. *gînsoc* = *gînsac* (cfr. Quintescu, *De deminutivis*, 52–3);

3. Iubește tulpinele nominale cu finala dentală, ca în: *scundac*, *măldac*, *fundac* etc.;

4. Se adaugă la un alt sufix, de ex. din: *prostan* – *prostănac* = *prost-an-ac*;

5. Își adaugă un alt sufix, perzînd atunci accentul, de ex. din: *gîndac* – *gîndăcël* = *gînd-ac-êl*.

v. -ag. – -eac. – -eag. – -ic. – -ig. – -oc. – -og. – -uc. – -ug.

³**ĂC-**; préfix s’attachant aux pronoms et adjectifs démonstratifs. Deja în latina arhaică, pronumele demonstrativ *ecc-* (*ecce*, *ecco*) servea a mai întări alte elemente demonstrative, cu cari se aglutina într-un singur corp. La Plaut nu o dată ne întîmpinăm: *eccillum* „acel” = *ecce-illum*, *eccistam* „această” = *ecce-istam* etc. În limba latină rustică s-a răspîndit cu timpul din ce în ce mai mult acest mod de a procede și, totodată, ștergîndu-se cu încetul în asemeni compuse individualitatea lui *e c c e* sau *e c c o*, inițialul *e-* a trecut în *-a*. De aci prefixul *ac-*, pe care-l au românii în: *acest* = lat. *ecc-istum* (ital. *questo* = *eccu-istum*, *questi* = *eccu-iste*, span. *aqueste* = *eccu-iste*) alături cu simplul *ist* = *istum*; *acel* = lat. *ecc-illum* (span. *aquel* = *eccu-illum*, ital. *quegli* = *eccu-ille*, *quello* = *eccu-illum*) alături cu simplul *el*, *ăl* = *illum*; *acum* sau *acmu* = lat. *eccu-modo* (= friul. *acumò*); *aci* = lat. *ecc-hic* (span. *aqui* = *eccu-hic*) și altele.

De observat:

1. *ac-* redus la *a-*: *aist* = *ecc-istum*, lîngă *acest*; *ași* = *eccu-sic*, lîngă macedo-românul *acși* (=sicil. *accussì*)...

2. *ac-* redus la *c-*: *cest* = *acest*; *cel* = *acel*; *colo* = *acolo*...

3. Latinul *ecc-* trecut în același cuvînt în trei forme: *acătare*, *cutare*, *atare* = *eccu-talem* (= ital. *cotale*)...

4. În adverbul *coace* = *eccu-hacce*, dispărutul *a* reapare numai în construcțiunea *într-acoace*.

Astfel prefixul român *ac-*, spaniolul *aqu-*, italianul *qu-* etc., toate din latinul *ecc-* (*ecce*, *ecco*), se identifică prin origine cu adverbul nostru *iacă* = ital. *ecco*, deși de secoli s-au despărțit de dînsul prin diversitatea funcțiunilor.

v. *Iacă*.

⁴**AC**, vb.; apporter. O ciudată contracțiune poporană din *a d u c*, întrebuițată numai în unele forme ale verbului.

„Tu-l mîi la foc
Și el ți-*ace* busuioc...”

(G.D. Teodorescu, *Proverbe*, p. 62)

Balada *Gelip Costea*:

„Azi e luni și mîine marți,
Vine Costea din Galați
Ș-*ace* sare

La micoare
Și bolovani,
La cârlani...”

unde d. G. D. Teodorescu (*Poez. pop.*, 514) observă: „sincopare în loc de *ș i a d u c e*, ca în *s-ac (s-aduc), s-acă (să aducă)*”.

ACADEĂ (plur. *acadele*), subst. fem.; caramel. „Vorbă turcească, cunoscută numai în România liberă” (*L. M.*). Cuvîntul ne-a venit prin turci din arabul *’akîde* „sorte de sucrierie” (Șaineanu), dar sună românește tot așa de bine ca și franțuzește „caramel”, care e de asemenea arab, trecut în Franția prin Spania (Littré). Grație cofetarilor italieni, „caramel” a străbătut prin Germania (*Karmelzucker*) pînă-n Polonia (*karamelek*), pe cînd *acadea* nici măcar în România n-a putut să aibă o lungă durată.

v. *Alva*. – *Alvișă*.

¹**ACĂR**, conj.; n’importe (qui, quoi, comment etc.). *Dicționarul româno-latin bănățean*, circa 1670 (*Col. I. Tr.*, 1883, p. 422): „*Acar*. Sive. Vel. – *Acar-care*. Quicunque, Quivis”. În *Lex. Bud.*, 365: „*acar* = macar, batăr, ori, fie, fiește-”. Bobb, 3: „*acar-că* = etsi, *acar-ce* = quidcunque, *acar-cine* = quicunque”.

Noul Testament, 1648, f. 219: „unul crede că e slobod *acar-ce* a mânca, iară altul slab mîncă vîrze...”

În aparință, *a c a r* se identifică cu *m a c a r*, avînd același sens și abia diferind prin formă. În realitate însă, ambele cuvinte sînt cu totul străine unul altuia prin origine. Întrebuințat numai la românii de peste Carpați, și chiar acolo rar, *acar* este din punct în punct maghiarul *akár* „n’importe”, în compozițiune: *akár-ki* = *acar-cine*, *akár-mi* = *acar-ce*, *akár-hól* = *acar-unde* etc., dintr-o rădăcină curat ungurească cu semnificațiunea de „voire”.

v. *Măcar*. – *Ori*. – *Vare*.

²**ACĂR** (plur. *acare*), s.n.; étui à aiguilles. Latinește ar fi: *acuarium*.

„Unelte de cusut: ac, ață, *acar*, foarfece, degetar, pînză...” (D. Alboteanu, Covurlui, com. Mastacani).

Dicționarele mai dau pe *a c a r* „fabricant d’aiguilles”, ba încă *a c ă r i e* „fabrique d’aiguilles” (Cihac), formațiuni gramaticește corecte, dar nedovedite și cari nu vor deveni o realitate decît numai după ce se vor înființa mai întîi în România nește *f a b r i c e d e a c e*, deocamdată în lipsă.

v. ¹*Ac*. – *Acarniță*. – *Acăriță*. – *Aconiță*. – ²*-ar*.

³**ACAR** (plur. *acari*), s.m.; fabricant d’aiguilles.

v. ²*Acar*.

⁴**ACAR**, s.n.; instrument en fer employé pour séparer les cheveux de la fiancée. De la *ac* cu sufixul adjectival *ar* = lat. *-arium*, ceea ce arată că se presupune înainte un substantiv, probabil „peptene”, adică: (pecten) *a c u a r i u m* (cfr. *-ar*).

S.F. Marian, *Nunta la români*, p. 379: „După ce s-au adunat toți cei ce au avut să se adune, încep druștele și cu nevestele cele tinere, ca și-n sara premergătoare, a pieptăna pre mireasă, a-i despărți părul, adecă a-i face cărare cu un fel de unealtă de fier numită *acar*, care ne aduce aminte de *h a s t a c o e l i b a r i s a* romanilor...” Apoi mai jos: „*Acarul* este o unealtă de fier ori și de aramă, lătuță de un deget, la ambele capete rătunzită și adunate nițel spre olaltă, avînd astfel forma unui corn (chiflă) de mîncare. Pe lîngă acest *acar* se construiește conciu și peste dînsul se pune mai pe urmă învălitoarea...”

v. ¹*Ac. – Conciu.*

ACARÈT (plur. *acareturi*), s. n.; bienfonds. Se aude și *ecaret*. Se aplică mai cu seamă la construcțiuni cu dependențele lor.

Enache Cogălniceanu, *Cron.*, p. 200, vorbind despre Lupul-agă sub Constantin Mavrocordat: „păn’ la cea de pe urmă au scăpat cu vicața, dar au eșit din șezecici pungi de bani și i-au rămas și toate *acareturile*, care nu se pot arăta cu scrisul cîtă răsipă și pagubă au avut...”

Filimon, *Ciocoii vechi*, p. 105: „Ei bine, stăpîne! Trebuie să facem cercetare pe la toate aceste *acareturi*, căci poate să fie călcate de vecini...”

Cost. Stamati (*Muza română* I, 526) îi dă ca sinonim: *h e i u r i*.

Venit la români prin turci din arabul ‘*akâret* (Șaineanu).

v. *Binà. – Hei.*

^{1,2,3} **ACARIU.** – v. ^{1,2,3} *Acar.*

ACÀRNIȚĂ (plur. *acarnițe*), s.f.; boîte, sac ou étui à aiguilles. Sinonim cu *a c ă - r i ț ă* și *a c o n i ț ă*, despre cari vezi mai jos, și cu *a c a r*, din care s-a format prin sufixul slav *-niță*, dar avînd un înțeles ceva mai întins:

„La ciobanii de pe la noi *acarniță* se cheamă locul, cutia sau traista, unde ei țin acele, foarfecile etc.” (V. Lohan, Iașii, com. Buciumii).

v. ²*Acar. – 2 -niță.*

ACÀRNIȘTE, s. f.; étui à aiguilles. Format din *a c a r n i ț ă*, înlocuindu-se finalul *-iță* prin sufixul slav *-iște*. Această formă, care rămîne dubioasă, ne întîmpină numai la ieromonahul Macarie, *Lex. ms. slavo-român*, din 1778 (Bibl. Centrală din Bucur.): „Țava acelor, acariul, *acarniștea*, teaca or țava cea prinsă cu curéle, întru carea se pun acele, undrélele...”

v. *Acarniță.*

ACÀSĂ, adv.; chez, à la maison. Deși compus din *a* = lat. *ad* și *casă* = lat. *casam*, totuși *a-casă* a ajuns a fi un adverb în toată puterea cuvîntului, invariabil și avînd cele două elemente ale sale constitutive cu atît mai strîns unite, cu cît prepozițiunea separată *a* (v. ¹²A) a despărut din limbă aproape cu desăvîrșire. Precum este adverb: *afară* = *a-fară* = lat. *ad-foras*, în același mod e adverb *a-casă*, care foarte bine s-ar putea scrie: *acasă*.

În *acasă* noțiunea de „edificiu” e accidentală. Poate să fie cineva *acasă* în pădure sau într-o peșteră, dacă acolo îi este șederea. Limba română posedă o mulțime de expresiuni pentru nește locuințe, ca: *stîină, tîrlă, surlă, cocioabă, bordei, coșmagă, cușmelie, colibă, bojdeucă, cobîrnă, zăvadă, șatră, cort* etc., pe cari niciodată nu le numește „casă”, și totuși cei ce petrec în ele sînt: *acasă*.

Pentru a arăta că e supărat sau nemulțumit, românul zice: „Nu-mi sînt toți boii *acasă*” (Baronzi, *Limba română*, 43). Totuși niciodată nu s-ar putea zice: „boii în *casă*”.

Ca adverb, *acasă* uneori își pierde în grai pe finalul -ă, devenind: *a-cas'* sau *acas'*, după cum se pierde în: *afar' = afară*.

Într-un cîntec poporan din Transilvania:

„De nu-i iaz
Și nici pîrlaz,
Să trec la mîndra *acas'*...”

(Jarnik-Bîrsanu, 309),

pe cînd într-un alt cîntec tot de acolo:

„Ce folos că trag *acasă*,
Că n-am nevastă frumoasă:
Strîng în brață sloi de gheață,
Pare că-i o mîgîndeală...”

(*Ibid.*, 183)

În legătură cu pronumele personal sau reflexiv, *acasă* și-l asociază sub forma enclitică: *acasă-i, acasă-ți* etc.

Moxa, 1620, p. 355: „Dumnezeu i cruță, că-i găsi unŭ porcarŭ anume Festul și féce bine că-i duse *acasă-și*...”

Pravila Moldov., 1646, p. 88: „mușaria cîndu nu să va pleca nice va asculta de besérică, cîndu-i va dzice să margă după bărbatu-șu, carele o cere și o chîmă să vie *acasă-ș* și să lăcuiască împreună...”

N. Muste, *Cron.*, 17: „n-au primit Grigorie-vodă, rugăndu-se vezirului să-l lasă să margă *acasă-și* în Țarigrad...”

Cost. Negruzzi, *Au mai pășit-o și alții*, 71: „Toți alergară pe *acasă* cu părul zburlit, cu grija în suflet, cu groaza în inimă, gîndind la scena ce văzuseră și temîndu-se să nu găsească asemenea privesți pe *acasă-le*...”

În proverbi:

Despre fanfaronadă:

„Pe uliță
Chiriță,
Ș-*acasă* chisăliță...”

sau:

„Umblă pe drum cu alai
Ș-*acasă* n-are malai...”

Despre o oaie bună și o nevestă harnică:

„Lînoasă și lăptoasă și grasă,
Să vie și devreme *acasă*...”

(*Ib.*, II, 113)

Despre cei ce călătoresc fără folos:

„A lipsit de *acasă* nouă ani
Și s-a întors cu doi bani...”

(*Ib.*, II, 5)

În fine:

„Cînd ești poftit la vro masă,
Pleacă sătul de *acasă*...”

(*Ib.*, III, 105)

și atunci acel ce te ospetează va putea să zică: „așa mai vii de *acasă*”, un idiotism care însemnează: „așa-mi place să fii”.

„Draga mea Anicuță! Ian să te privesc în hainele aiste... Așa țărance mai vin de *acasă*... să ai șapte sate pline!” (Alex., *Craiu nou*, sc. IX).

„Gaitanis: Iert tot.

Alecu: Așa mai vii de *acasă*...” (Alex., *Nunta țărănească*, sc. X)

În blăstemuri: „Duce-te-ai în sus și-n jos, ș-*acasă* să nu mai vii!” (A. Degan, Transilv., Hunedoara).

În graiul vînătoresc, cel puțin în Țara Românească, exclamațiunea „haide *acasă*!” însemnează că vînatul e prins.

Așa în Teleorman:

„Pe la noi vînătorii, după ce și-au ales timpul, se întrunesc de la trei pînă la șease, avînd fiecare cîini de vînat, și pleacă înșirați astfel din distanță în distanță încît să se poată vedea unul pe altul. Îndată apoi ce unul din ei a zărit vînatul, strigă: ocol, aidi *acasă*! și la acest semnal toți ceilalți, precum și cîinii, aleargă spre locul arătat...” (I. Panaitescu, com. Bălțații).

„Cînd vînătorul, urmat de ogar, găsește vînatul, el strigă mereu: ocol, aidi *acasă*! ocol, aidi *acasă*! pînă ce-l prinde...” (I. Ionescu, Rîioasa).

În Dolj:

„Cînd vînătorul este însoțit de ogar și vede iepurele, vulpea sau alt animal, strigă: tut puu! și: ocol, aideți *acasă*!” (M. Ciocălțu, Dolj, c. Plenița).

Tot așa în Ialomița (C. Ionescu, com. Borînești).

Acest strigăt cu „*acasă*” e un fel de conjurațiune:

„La vederea vînatului, zberetul vînătorului este: ocol, aid’ *acas*! crezînd că atunci iepurele sau vulpea sau alt ce va fi se oprește pe loc de se poate da cu pușca” (N. Poppescu, Dolj, c. Piscu).

Poporul e sigur că fiarele și dobitoacele înțeleg limba omenească și sînt chiar în stare de a vorbi o dată pe an (v. *An-Nou*). Auzind dară că omul „se întoarce *acasă*”, vînatul se amăgește, nu se mai mișcă, și deci e împușcat.

E foarte interesant că strigătul vînătorului se cheamă la olteni *z b e r e t*, ceea ce nu are a face etimologiceste cu *z b e r a r e* = lat. (*ex*) *balare* „bêler”, ci este vechiul roman (*ex*) *barritus* „cri de guerre”, rîcnetul ce izbucnea tocmai atunci cînd legionarii năvăleau asupra dușmanului: „clamor autem, quem *b a r r i t u m* vocant, non ante debet attolli quam utraque acies se junxerit” (Veget.).

Vînătoreșcul: *acasă!* își găsește și el, cel puțin ca fond dacă nu și ca formă, nește paraleluri romanice, cari ne permit a bănuî o veche origine latină: „Au lit! au lit, chiens! exclamations pour faire quêter les chiens, lorsqu'on veut lancer un lièvre (Littré). „Aide *acasă!*” sau „aide în *p a t !*” exprimă aceeași noțiune de: „aide la o d i h n ă” prin care vînătorul crede a înșela pe iepure.

Adverbul *acasă*, în orice caz, trebui să fie latin rustic: *a d - c a s a m* pentru clasicul „domi, domum” căci nu numai corespunde italianului și spaniolului: „a casa”, dar încă francezului „chez”, vechi „à ches” = „ad casam”, de ex. într-un text medieval citat de Littré: „vos voliez venir à nos e à ceaus qui sont à *c h e s* nos” = „voiati a veni la noi și la cei ce sînt *acasă* la noi”. Italienește, la Macchiavelli: „Il Re, per timore di questa lega, se ne andò per ragunare più forze a *c a s a*” (Tom-maseo). În dialectul vallon (Grandgagnage, I, 21) în loc de „chez” se zice „amon” = „à-mohon” (à-maison), schimbîndu-se cuvîntul principal, dar rămînînd aceeași construcțiune și aceeași idee ca în *acasă*.

v. *Casă*. – *Ocol*. – *Zberet*. – *Vînat*.

ACATASTASIA, subst. fem.; bouleversement, désordre. Grecul ἀκαταστασία, care n-a circulat niciodată în gura poporului român, dar pe care totuși, așa fiind moda în epoca fanariotică, cronicarul Zilot (p. 45) îl întrebuintează vorbind despre Mihai-vodă Suțul:

„Unde iese și cum merge,
De e strîmb sau după lege,
Nici că prin gînd îi trecea!
Care mai de dimineață
I se arăta în față,
Ce-i zicea, așa făcea!
Așa *acatastasie*,
Așa scîrnăvă domnie...!”

ACÂTIST (plur. *acatiste*), s. n.; terme ecclésiastique. „Ἀκόθιστος, propriu: care nu se pune jos, care nu șeade jos; de unde în special, ca termen bisericesc: 1. rugăciunile, cîntările, serviciul bisericesc care în seara vinerii din a cincea săptămîină din Păresimi se face în onoarea Născătoarei de Dumnezeu, și în cursul căruia toți oamenii stau în picioare; 2. de aci, în genere, orice rugăciuni și cîntări către Născătoarea de Dumnezeu; 3. ceea ce se dă preutului, care face aceste rugăciuni și cîntări; de ex.: am să dau *acatiste* pe la toate bisericile ca să te blasteme” (L. M.).

Cel mai vechi *Acatist* românesc tipărit este acel moldovenesc al mitropolitului Dosofteiu, ieșit în-4 la Uniow în Galiția la 1673, în același timp cu *Psaltirea* în

„Gherghino, tată! ado toporașu să bat un cui colea lângă sobă să-mi *agîț* a ghebeă să să usuce, că-i plină dă apă...” (T. Teodorescu, Ialomița, com. Lupșeanu).

Proverbial:

„Se *acață* de om ca scaiul de oaie” (P. Olteanu, Transilv., Hațeg).

„S-a *acățat* ca o veveriță” (R. Simu, Transilv., com. Orlat).

Macedo-românește după basmul despre Făt-Frumos (V. Petrescu, *Mostre I*, passim):

„Eu nu escu tatăl a teu acel de dialihia,
ci te-am *acățat* pe arfu...”

Cum îl văzură ascîpat, zinele se nîirîră
că nu putură să-l *acață*...”

„Eu nu sunt tatăl tău cel adevărat, ci
te-am p r i n s pe rîu...”

Cum îl văzură scăpat, zinele se ciudiră
de necaz că nu putură să-l p r i n z ă ...”

Apoi idiotismul: *acață* frică = p r i n d e frică.

Precum franțuzește „accrocher, s’acrocher” vine de la „croc”, tot așa românește *acățare* se trage din prepozițiunea *a* = „ad” d-a dreptul din *c a ț ă* „croc”, „houlette”, bățul cu cârlig în vîrf prin care păstorii p r i n d oile *acățîndu*-le de lînă sau de picior. Ciobanul nu face un pas fără *c a ț ă*, de ar fi cît de avut:

„Ciobanii lui Dobrișan,
Ei sînt boieri de divan,
Șed în *c a ț ă* rezemați,
Cu caftan toți îmbrăcați.
Cîte-o peatră nestimată,
De plătește lumea toată
Sus pe *c a ț ă* - i aninată...”

(Burada, *Dobrogea*, 185)

A prinde oaia cu *c a ț ă*, se cheamă ciobănește *a acăță*. De aci, a înșela pe cineva, a prinde cu vorba, a umbla cu minciuni, se zice: „a umbla cu *c a ț a*”.

„Să nu mai umbli cu *c a ț a*
Și să-mi amărăști viața...”

(Pann, *Prov. II*, 46)

Acaț este în limba română un rest din viața pastorală.

Din cei doi sinonimi ai lui: *a t î r n* și *a n î n*, vom vedea mai jos că unul este iarăși de origine ciobănească.

v. *Cață*. – *Atîrn*.

În dicționarul lui Bobb (I, 5) reflexivul: *acațu*-mă se traduce prin „haesito”, de unde apoi adjectivul *a c ă ț ă c i o s* „haesitabundus, haesitans, haesitator”, pe cînd pentru noțiunea proprie de „nexilis, connexivus” se dă *a c ă ț o s*, iar infinitivul substantivat *acățare* se aduce o dată ca: „appensio” și altă dată ca: „haesitatio”. În texturi noi n-am putut constata pentru *acățare* această desfășurare a unui sens secundar de „gîngînire, a fi greoi la vorbă sau la hotărîre” din sensul primar de „aninare”. Nu lipsesc însă paraleluri pentru o asemenea asociațiune de idei. Chiar lătește

haesito nu este decât intensivul lui *haereo*, vechi *haeseo* „anin”. Românește aceeași bifurcare de sensuri ne întâmpină mai jos în a t î r n .

În dialectul istriano-român se zice *acaț* sau *acăț* cu sensul de „prind, înhaț”, ca și-n macedo-româna; mai adesea însă, cu perderea inițialului *a-*, rămîne numai *caț*. Mai curioasă este forma istriano-română *racăț*, pe care I. Maiorescu (*Itin.*, p. 111) o explică prin prefixul *re-*, dar care poate să aibă și alte explicațiuni. După fonetica istriano-română, pe de o parte inițialul *d* trece uneori în *r*, de ex.: *reschid* = *deschid*, *rescuț* = *descuț*, *respart* = *despart*, și atunci *racăț* ar putea fi *dacăț*, cu prefixul *d*; pe de altă parte, un prototip *înacăț*, format prin analogie cu: *înacresc*, *înalbesc*, *înot*, în loc de simpli: *acresc*, *albesc*, *not* etc., ne duce iarăși la o formă istriano-română *racăț*, ca în: *rentîe* = *înainte*. Explicațiunea din urmă ni se pare a fi mai probabilă, dar nu sigură.

v. *Acațăr*. – *Agăț*.

ACĂȚĂR (*acățărat*, *acățărare*), vb.; grimper. Se întrebuințează mai totdeauna reflexiv: *a se acățăra*. Pare a exista numai în dialectul daco-român, fiind însă chiar aci mai rar decât simplul *a c a ț*, de unde derivă. Mai adesea se zice *cațăr*, perzîndu-se inițialul *a-*, după cum în istriano-româna el s-a pierdut în forma *c a ț* în loc de *a c a ț* (Miklos., *Untersuch.* I, 18).

Cu *a-*:

La I. Creangă, în *Povestea lui Stan Pățitul*:

„... se răped cîinii să rupă omul, nu altceva; și cînd se uită mai bine, ce să vadă? vede un băiet că se *acățera* pe stîlpul porții, de frica cînilor...”

Și ceva mai jos:

„... cum vine duminică, Ipate și cu Chirică se ieu și se duc la horă în sat. Chirică, cum îi treaba băieților, se *acățera* pe cele garduri și se hlizea cu ceilalți băieți...” (*Conv. lit.*, 1877, p. 23, 29).

Fără *a-*:

La Alexandri, în *Scara mîtei* (sc. III): „Cînd m-ar vedea înpricinații *cățerîndu-mă* zi și noapte pe scară, oare ce ar socoti în gîndul lor despre prezidentul din Roman?...”

Sau în *Critil și Andronius* (Iași, 1794, p. 7): „...eî se *cățăra* cu iuțime asupra acestorî stînci, care era neapropiiate pentru mine...”

Strînsa legătură de sensuri între *acațăr* și *a c a ț* se învederează mai ales cînd ambele vorbe ne întâmpină alături, bunăoară la C. Stamati, în *Ciubăr-vodă* (Muza I, 95):

„La cîte buți s-au dat cep
De mied, vișinap și vin!
Cîți marțoli s-au rădicat,
Înfîngîndu-i în pămînt,
De a căroră vîrf nalt
Năfrămi cu bani s-au legat,
Pentru cei ce vor putea
Să se *cațere* pe ei!

Cîți brazi din munți s-au adus,
Pe carii i-au răsădit
Pe drumuri și prin oraș,
A c ă ț î n d pe vîrful lor
Stegurele fel de fel...”

Cine se *acațără* nu face altceva decît a se *acăța* mai de multe ori. Explicînd pe franc. „grimper”, Littré observă: „on s ‘a c c r o c h e pour g r i m p e r”.

Lungimea materială în *acaț-ăr* din a c a ț , pentru a exprime noțiunea frecuentativă, este de aceeași natură morfologică ca în *scut-ur* din *scot* = lat. *excutio*, sau în *turb-ur* din *turb* = lat. *turbo*. Sufixul verbal *-ăr* reprezintă aci pe *-ur* = lat. *-ulo*. Forma organică e *acaț-ur*, de unde apoi, prin acomodățune cu *i* din *ț* = *ti*, urmează trecerea lui *u* în *ă* și chiar în *e*: *acaț-er*.

v. *Acaț.* – *Cață.* – *Cațăr.* – *-ur*.

-ĂCĂ. – v. ²*-ac*.

ACĂ-. – v. ³*ac-*. – *Acățare*.

ACĂRIE, s.f.; „quincaillerie, fabrique d’aiguilles, aiguilles en général.” (Cihac). Format din a c a r „fabricant d’aiguilles”, întocmai ca: *abagerie* din *abager*, *croitorie* din *croitor*, *cizmărie* din *cizmar* etc.

v. ²*Acar*.

¹**ACĂRIȚĂ** (plur. *acărițe*), s.f.; étui à aiguilles. Sinonim cu a c a r n i ț ă , a c a r - n i ș t e , a c o n i ț ă și a c a r , despre cari vezi la locul lor.

„Uneltele de cusut sînt: ac (cojocăresc, mare, mic, de fluturi), ață și *acăriță*” (C. Negoescu, Rîmnic-Sărat, c. Bogza).

„Ciobanii poartă uneltele lor de cusut într-o *acăriță*” (Mironescu, Neamț, c. Taslău).

Ca deminutiv din a c a r , ar trebui să fie a c ă r e l ; trecerea la feminin în *acăriță* se explică prin analogia altor cuvinte cu un sens apropiat: *cutie*, *lădiță* etc.

v. ²*Acar*.

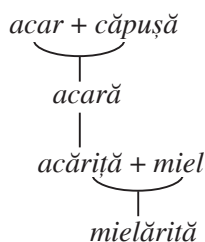
²**ACĂRIȚĂ**. (plur. *acărițe*), s.f.; t. de zool.; tique des moutons, pediculus ovinus. Termen întrebuințat mai cu seamă în Transilvania ca sinonim cu c ă p u ș ă : „*acăriță*, căpușă, goangă ce se face pre oi cu foale mare” (*Lex. Bud.*, 3, 97). Iser, *Wtb.*, 4: „*acăriță*, Schaaflaus”.

Cuvîntul n-are a face cu *ac* „aiguille”, ci derivă d-a dreptul din lat. *acarus* = gr. ἄκαρι, de unde și italienește: a c a r o dei montogni.

Trecerea la feminin în *acăriță* din forma organică „acar” se datorează analogiei sinonimului c ă p u ș ă . De aci apoi prin analogie cu *acăriță*, în care *-r-* este orga-

nic, se zice și *m i e l ă r i ț ă* (L. B.), unde *-r-* nu se putea naște pe calea curat fonetică, ci numai doară prin aninarea analogică a finalului *-ăriță* din *acăriță*.

Filiațiunea morfologică este dară:

E foarte interesant a urmări asemeni cazuri de analogie, cari ar rămînea pentru totdeauna enigme din punctul de vedere curat fonetic.

v. *Căpușă*. – *Mielăriță*.

ACĂTĂRE, pron. indeterminat; quidam, un certain. Vorbă pe cale de a dispărea din grai, dar care nu o dată ne întîmpină în vechile texturi.

În *Vocabularul bănățean*, m.s. circa 1670 (Col. I. Tr., 1883, p. 442): „Acătare. Quidam”.

Ioan din Vinți, 1689, f. 158 b. (Io. V, 4): „îngerul Domnului pogorîia în *acătare* ăsurî în lac și turbura apa...” = span. descendía en c i e r t o tiempo = portug. descia em c e r t o tempo”...

Evangeliarul transilvan, 1648, Luc. XI, I: „și când să ruga el în *acătare* loc, cum părăsi, zise unul deînvucenicîi lui cătră el” = et factum est, quum esset in q u o d a m loco orans... = év τὸ πῶ τι νὶ...

Italieneste acest pasagiu se poate traduce foarte corect: „în c o t a l e luog”.

Deja *Lexiconul Budan* (p. 3) a observat identitatea între românul *acătare* și italianul c o t a l e. Ambele însă nu derivă din lat. *aequetalem*, precum bănuia Diez (*Wtb.*² I, 143), ci din *eccu-talem*, cu *ec-* devenit prefix și trecut în *ac-* sau în *c-* în toate limbile romanice: *acel* – *cel*, *acest* – *cest*, *acolo* – *colo* etc.

În locuțiunea proverbială muntenească, pe care ne-o dă Anton Pann (*Prov.* III, 129): „eu *acătare* poamă nu sînt, dar nici fiece pasere nu mă mănîncă”, s-a conservat latinul t a l i s cu sensul de „excellent”, ca în: *talīs vir*, *talīs dignitas*, *talīs et tantus* etc., precum și la noi în adjectivul t a r e.

Cu același sens în Transilvania: „La noi mai auzi pe bătrîni zicînd despre o persoană sau un lucru: nu-i *acătare*, adică: nu e mare treabă de el” (I. Bianu, Tîrnava).

Cronicarul Neculce, II, 245, descrie în următorul mod pe domnul moldovenesc Duca: „Era om nu prea înalt, și gros, burduhos și bătrîn; numai își cernia barba; pe atîta se cunoștea că nu avea *acătare* minte sau frica lui Dumnezeu. Și ce gîndia el să facă, și la ce se ispitia, și la ce l-au adus păcatul...”

[După comunicarea lui Aureliu Candrea. Forma amplificată *acătările* (=

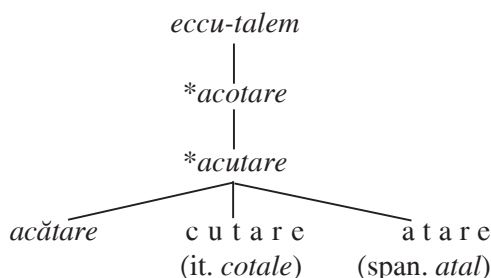
Contemporanul V, sem. I, 293: „... somnul ce-l pălea mereu nu-i părea *acătările*...”

Ibid., VII, sem. I, 290: „... după Irina ceea nu-i niciodată borșul *acătările*...”

Ibid., 466: „... da ce să nu fie un lucru *acătările*?...”

Ibid., sem. II, 6: „... așa li se cade, că, de-i femeia *acătările*, o ucid...”]

Din lat. *eccu-talem* limba română a căpătat un triplet foarte interesant. Alături cu *acătare*, ne mai întâmpină: *c u t a r e* și *a t a r e*. Sub raportul material, între cîtetrele este aceeași legătură ca între *acest*, *cest* și *ast* sau *aest*, derivate dopotrivă din lat. *ecc-istum*. Genealogia lexică este:

Accentul pe a treia silabă, pe de o parte, a provocat pierderea uneia din silabele anterioare netonice: (*a*)*cutăre* și *a*(*cu*)*tăre*; iar pe de alta, a redus în forma cea mai completă pe vocala clară la vocală obscură: *acotăre* – *acutare* – *acătare*. O dată tripletul dobîndit, s-a operat apoi o mică diferențiere de sensuri, fără care ar fi fost de prisos și trebuia să peară două din cele trei forme. Astfel *acătare* înseamnă: „un certain”; *c u t a r e*: „à savoir tel”; *a t a r e*: „un pareil”. De ex. „*acătare* loc” = „un certain lieu”; „*c u t a r e* loc” = „à savoir tel lieu”; „*a t a r e* loc” = „un pareil lieu”. De aci rezultă că graiul românesc poate să aibă nevoie de cîtetrele.

Macedo-româna a păstrat numai o formă: *ahtare*, născută prin scăderea guturalei din *acătare*. E curios de a vedea pe unii căutînd în macedo-românul *ah-* pe un albanez a k ă -, pe cînd românul *acă-* = lat. *eccum* ne apare nu numai în *acătare*, ci într-o întreagă familie de cuvinte curat romanice: *acolo*, *acel*, *acest*, *acum*, *aci* etc. Dar atunci de ce oare să nu se pretinză cu același drept a fi albanism și italianul *c o t a l e* ?

v. ³*ac-*. – *Ahtîț*. – *Atare*. – *Afîț*. – *Cutare*. – *Tare*...

ACĂȚ }
ACÎȚ } v. *Acaț*.

ACĂȚĂRE (plur. *acățări*), s.f.; infinitiv substantiv d’a c a ț : action d’accrocher.
v. *Agățare*.

ACĂȚĂȚ, -ă; part. passé d’*acaț*. *Vocabularul bănățean*, circa 1670 (Col. I. Tr., 1883, p. 422): „*Acățat*. Applicatus”.

v. *Agățat*.

ACĂȚĂCIOUS }
ACĂȚÔS } v. *Acaț.*

ACĂȚĂRĂRE }
ACĂȚĂRĂT } v. *Acațăr.*

ACĂȚĂRĂTOARE. – v. *Cățărătoare.*

ACĂȚĂTOARE. – v. *Agățătoare.*

ACĂȚĂTÒR. – v. *Agățător.*

ACĂȚĂTÛRĂ. – v. *Agățătură.*

ACĂȚELE, subst. fem. plur.; t. de botan.; vrilles ou mains de vigne. Termen foarte frumos, întrebuintat mai ales în Transilvania pentru acele fire a c ă ț o a s e ale viței, cari mai obicinuit se cheamă cîrcei.

Bobb, I, 5: „acățele, cîrcei la vița de vie”. Latinește (Varro, Plin.) se zicea „capreolus”, fiindcă se a c a ț ă r ă ca o capră.

v. *Acaț.* – *Acațăr.* – *Cîrcel.*

ACĂU (după Iser, plur.: *acoe*), s.n.; seau, baquet. „Acău, o măsură de patru vedre” (Pisone). „Acău, o măsură de 40 de cupe” (*Lex. Bud.*, 28). Cuvînt aproape necunoscut în România. Vine d-a dreptul din ungur. a k ó „seau, muid” (Cihac).

v. *Hîrdău.*

ACCÈ (art. *acceaua*, plur. *accele*), s.f.; monnaie, denier, sou. Acest cuvînt, cu litere cirilice: **АКЧЕ**, figurează pe banul moldovenesc din 1573 al lui vodă Ion cel Cumplit:

Răposatul Laurian, într-o notiță comunicată lui Papiu (*Tes.* III, 271), explica legenda de mai sus prin: „b a n cu marca Moldovei”. D.A. Papadopol-Calimah (*Conv. lit.*, 1884, 104-9) a înlocuit pe b a n prin „a r g i n t”, într-un studiu intitulat: „Despre moneta de a r g i n t accé a domnului Moldovei Ion-vodă...” Această eroare a împins apoi pe d. Șaincanu (*Elemente turcești*, p. 7) a zice: „acceá, literalmente albicios, numele monetei de a r g i n t a lui Ioan-vodă cel Cumplit din anul

1573". Faptul este că de la Ion-vodă nu există nici o monetă de argint, ci numai de aramă (Sturdza, *Uebersicht d. Münzen*, 43). Este întocmai ca un „sou” francez de cinci centime. Deși dară turcește *akça* însemnează „blanchâtre” și „argent monnayé”, (Zenker), totuși nu de la turci d-a dreptul au putut moldovenii să ia acest cuvânt, ci din vreo altă limbă turanică, în care el să ai bă sensul general de monetă, fie de aur, fie de argint sau de aramă. În adevăr, în dialectul turc al cumanilor, cari stăpîniseră Moldova în curs de veacuri, *accé* însemna „pecunia”, „ban” (Kuun, *Codex Cumanicus*, Bud., 1880, p. 91, 151, 248). Este una din vorbele cumanice rămase în limba română pînă în secolul XVI și mai încoace.

v. *Aslam.* – *Sim.*

-**ĂCE.** – v. *-aci.*

ACÈ. – v. ¹*Aceea.* – ²*Acel.*

A-CÈ, adv.; pourquoi? à quoi bon? Necunoscut astăzi, acest frumos adverb de întrebare e foarte des în scrierile mitropolitului Dosofteiu.

În *Psaltirea slavo-română*, din 1680:

Ps. XLI, 92; XLII, 5: „Acè măhnit eştu, sufletulū mîeu, și acè mă turburedzū...?”

Ps. XLII, 2: „Acè mă urniș și acè trist îmbļu...?”

Ps. XLIII, 24: „Acè fața ta o întorcî...?”

Ps. XLVIII, 6: „Acè mă tem la dzuâ cumplită...?”

Ps. LXVII, 17: „Acè vă uitaț munțū închegaț...?”

„Quare tristis es, anima mea et quare conturbas me...?”

„Quare me repulisti et quare tristis incedo...?”

„Quare faciem tuam avertis...?”

„Cur timebo in die mala...?”

„Ut quid suspicamini montes coagulatos...?”

În *Psaltirea versificată*, din 1673:

F. 2 b.

„Și-î va mustra de ocară
Pentru carîa-l supărâră;
Cu mînie le va dzâce:
Acè stătură cu price?...”

F. 130 b:

„Acè, Doamne, ne-ai urnit departe,
Ne-ai părăsât și nu țai parte...?”

F. 132 a:

„Acè ț-ântorcî mîna de la arme
De nu-ț laș direapta să-î destrame?...”

F. 69 a:

„Acè, Doamne sfînte, ț-ascundzi sfînta față
De noi, ticăloșii, cu atîta greață,

Cât sufletul nostru în prav să sgrăciaste
Și vintrele nostru-n pământ să lipiaste...?”

F. 148 b:

„Dumnedzău stătu-n zbor mare
De Dumnedzăi, de Domni tare,
De-î muștră pentru gudăițe
Bănuindu-ș schimbând fiate,
Și le grăiaste cu scrăbă:
Acè faceț liage strâmbă?...”

F. 75 a:

„Cînd cî să adună
Domnul îi detună,
Și-î cuprinde frică
De nu pot nemică,
Cît staî de să miră:
Acè să-nglotiră?...”

În *Paremiarul* din 1683, f. 2 a: „Acè ghremetiră limbile și năroade?...”

Alte exemple vezi mai sus la ¹³A (p. 69).

Precum franțuzește nu se confundă adverbul „pourquoi” cu construcțiunea „pour quoi” sau lătinește „quare” cu „qua re”, tot așa vechea limbă română posedă și ea alături cu adverbul *a-ce* construcțiunea „a ce”, pe care o găsim chiar la mitropolitul Dosofteiu, de ex. în *Sinaxarul* din 1683, la 24 novembre: „am intrat în curabie să mărgu la Ierusalimū, să aflū *a ce* doriāmū să audzū...”, unde lătinește nu se mai poate traduce prin „quare”, ci numai doară prin „qua de re”.

Într-o predică mähăceană din 1619 (*Cuv. d. bătr.* II, 121) ne întîmpină ceva analog: „Evanghelie dzice: tatălū nostru cel ce ești în ceriure; *a ce* și înțelepčurea sufletului, și înirema să înralți asupră de ceriū, că Domnedzeu elu au faptu ceriūlu și pământulu...”

Ca sinonim cu *a-ce*, mitropolitul Dosofteiu întrebuițează un alt adverb, de asemenea dispărut din grai, anume „derept-ce” sau „drep-ce”.

Ps. XLI, 10: „Acè mă uitașū și d r e p - c e mähnitū înblu...?”	„Q u a r e oblitus es mei? Q u a r e contristatus incedo...?”
--	--

Adverbul *a-ce* reprezintă pe latinul *a d - q u i d*. El este mai elegant și mai energic decît construcțiunile actuale „la ce”, „de ce”, „pentru ce”, în cari tot-odată urechea simte cele două elemente, pe cînd, în *a-ce* ele s-au contopit pe deplin. Nemic nu ne-ar împedeca de a-l scrie fără trăsura de unire, dar atunci ar trebui accentat: *acè*, pentru a se înlătura în lectură posibila confuziune cu pluralul de la *a c*.

v. *Că-ce*. – *Derept-ce*. – *Drep-ce*.

ACEALA. – v. Acela.

ACEASTA; ȕa, cecii, „nom général de chose” (Littré). E învederat că în fraza: „ai jucat prea mult, *aceasta* să n-o mai faci” nu este un pronume demonstrativ feminin ca în: „femeia a c e a s t a joacă prea mult”, ci o locuțiune neutră, invariabilă, avînd o funcțiune intermediară între pronume și adverb. Corelativ neutruului a c e e a , *aceasta* e ceva mai demonstrativ, ca unul ce servă a exprime o situațiune mai apropiată, fie apropiarea în faptă sau numai în cugetare.

Pravila Moldov., 1646, f. 57: „... cela ce va dzice giupănu-său, să are fi ce boiarin, să nu-i vorovască cu muîaria, și el tot va vorovi, de va face *ačasta* de doă, de trei ori, poate să-lă ucigă fără nice de o certare...”

Ibid., f. 24: „... de va fi făcut una ca *ačasta* și se va adevăra cu mărturie oameni de cinste și credincioșu, certaria lui să fie moartia...”

Ib., f. 49: „... cela ce va ucide pre altulă č-au fost tiindă moșiile cuiva, cu acesta scoposu cumă să cadză pre mână lui, de vrême ce să va arăta lucrul c-au făcută una ca *ačasta*, nice el, nice fečorii lui nu vor încăpă să moșnenească acéle ocine...”

Dosofteiu, 1673, f. 2 a:

„Ce poate fi de povăste
Ca *aceasta* și de văste
De să zborără păgâniă,
Gloate, tineri și bătrâni...”

Ib., f. 5 b:

„Iară spre noi, Doamne Sfinte,
Ț-ai însămnat de mainte
Strălucoaria sfintei fiate,
De ne-ntoarce la blândiațe;
De-*ačasta*-m dai bucurie
Inemiă și veselie...”

Dosofteiu, 1680, f. 82 a:

Ps. LXVII, 29: „Porunciaște, Dumne-
dzăule, cu putiarea ta; întăriaște, Dumne-
dzăule, *ačasta* caré o lucraș întru noi...”

„Manda, Deus, virtuti tuac: confirma
h o c , Deus, quod perfecisti in nobis...”

În viul grai, *aceasta* se întrebuintează foarte rar, fiind înlocuit mai mult prin a s t a , i a s t a , a i a s t a , cari însă și ele circulează mai puțin decît a c e e a cu varianturile lui.

v. *Aceea*. – *Aiasta*. – *Asta*. – *Iasta*...

ACÈEA; ȕa, cela, „nom général de chose” (Littré). Etimologicește, *aceea* în propozițiunea: „fiindcă am umblat mult, de *aceea* sînt obosit” nu diferă de a c e e a în fraza: „femeia a c e e a obosește, cînd umblă mult”; în primul caz însă noi avem a face cu un element neutru invariabil, întocmai ca ital. *ciò*, pe cînd în cazul al

doilea este un pronume demonstrativ cu flexiune și cu mișcare. Neutrul *aceea*, ca și alte numeroase formațiuni analoge în limba română, în cari printr-o formă feminină se exprimă o funcțiune neutrală, șovăiește între adverb și pronume, plecându-se mai mult în partea celui dentii.

Într-un act moldovenesc din 1639 (*A.I.R.* I, 87): „... și să ăa și aceea păine să o dea călugărilor, și locul să-ș ție călugării pre unde le spun dirésele și pre unde le-au hotărât hotarnicii și le-au pus stâlpi, dreptu *aceia* nime să nu cutéze a ținea sau a opri...”

Într-un act muntenesc din 1649 (*A.I.R.* I, 107): „... nič o răutate niménile de la ei n-au văzut, ce-ș păzescă lucrul și biserica cumsecade, iară acum ei nu se pot răpoosa de voi, drept *aceia* etă că vă scriu...”

Într-o mărturie scrisă în Cotnar la 1618 (*A.I.R.* III, 214): „...î-au fostu făcut zapis pe sine pré ace datoric, după *aceia* s-au tocmit cu •upănesa Lențoe – într-*aceia* ei ș-au cules viăa și o au dat în mână giupăneséi Vranceșéi...”

Într-un document moldovenesc din 1708 (*A.I.R.* III, 271): „datam carté domnii méle – spre *aceia* ca să fie volnici cu cartia domnii méle a chema și a stränge oameni streini...”

Cost. Negruzzi, *Scrisoarea XII*: „... De *aceea*, luat-ați seama când e ger iarna și vîntul vîjie, că, dacă vă puneți la vatră dinaintea focului, auziți unele lemne țipînd și vedeți strecurîndu-se din ele o apă ferbinte?...”

Nu o dată în loc de *aceia* vechile texturi ne dau: *acé*, adică fără emfaticul -a (v.⁵A). De exemplu, în *Psaltirea Șcheiană*, din secolul XVI (ms. Acad. Rom.):

Ps. IX, 39: „se nu adaugă-se după *acé* se mărească-se omul...”

Ps. XXX, 23: „dereptu *acé* audzit-ai glasul rugăciriei méle...”

„...non apponat ultro magnificare se homo...”

„...ideo exaudisti vocem orationis meae...”

Un act moldovenesc de pe la 1650 (*A.I.R.* I, 108): „... am înblatu tinderele de-am însămnat ș-am stălpit cum au fost învățătura măriei-sale lui vodă; într-*acé* s-au aflat avându și mănăstirea Păngărațul o bucată de hotar...”

În toate locuțiunile de mai sus, *aceea* are o funcțiune curat adverbială: *drept aceea* = *ideo*, *spre aceea* = *adeo*, *după aceea* = *postea*, *într-aceea* = *interea*, *de aceea* = *propterea*... Rolul pronominal dispăre aproape cu desăvîrșire.

În vechile texturi e mai cu seamă des: „drept *aceia*”.

Astfel, în *Călătoria la iad a Maicei Domnului*, scrisă circa 1550:

„... acește sântu *ceia* ce n-au crezut în tatăl și în fiul și în duhul sfânt, d e r e p t u *aceia* se muncescu așa... (*Cuv. d. bătr.* II, 316).

„... acește sintu carii n-au ascultat de tată-seu și de mumă-sa, ce-u priimitu blăstemul părinților, d e r e p t u *aceia* se muncescu așa...” (*Ibid.*, 324).

„... *aceia* rău au grăitu cum voru curvi și au făcut curvie, d e r e p t u *ace* se muncescu...” (*Ibid.*).

„*aceia* mănăincă carne de om d e r e p t u *ace* se muncescu...” (*Ib.*, 326).

„...îngerii tremură înaintea cruciei, ară omenii o ținu a-mână și •ură pré ăa strămbu, d e r e p t u *ace* să muncescu...” (*Ib.*, 326).

Și altele vro douăzeci de pasage, în cari *aceea* e scris: **ⱭⱭⱭⱭ**, **ⱭⱭⱭⱭ**, **ⱭⱭⱭⱭ** și mai ales: **ⱭⱭⱭ**.

Prin deasă circulațiune „drept aceea” ajunsese a deveni un singur cuvânt, primul element perzîndu-și individualitatea prin tocirea consoanei finale. Așa, într-un document moldovenesc din 1610 (*A.I.R.* I, 22): „d e r e p -*acé* să are ei și aduce nescare urice sau alte ispisoace, măriia-ta să nu le crezi...”

Foneticește *aceea* „ça” coincidă nu numai cu a c e e a „celle-là”, ci încă și cu a c e i a „ceux-là”; prin funcțiune însă e ceva tot atît de independente ca și adverbul latin „eo” față cu cazul pronominal „eo”, și nu e permis de a nu-i acorda un loc separat în repertoriul limbei.

Ca și pronumele feminin a c e e a, neutrul *aceea* se rostește în graiul poporan nu numai *ceea*, cu pierderea inițialului *a-*, dar se mai înlocuiește încă prin *aia* și *ahaia*.

A. Pann, *Moș Albu* I, 5:

„Și ziceam, clătind cu capul, că d-*aia* bieții români
La cîte o întîmplare zic vorba celor bătrîni...”

Picot, *Dialectes roumains*, 27: „ajungînd acolo, vădzu că *ahaia* ce strălucă așa de tare îi un găitan de aor...”

v. *Ahaia*. – *Aia*. – *Ceea*.

ACÈIA. – v. *Acela*.

ACÈIAȘI. – v. *Același*.

ACEIAT, part. passé d’a c e i e z . – v. *Aceiez*.

ACEIÈZ (*aceiat*, *aceiare*), vb.; endimancher, mettre les plus beaux habits. Cuvînt întrebuințat mai cu deosebire în Banat, dar poate nu cu totul necunoscut în România.

„A se *aceia*, *aceiat*, a se îmbrăca, îmbrăcat în haine curate” (S. Liuba, Caransebeș, com. Maidan).

„Cuvîntul *ateiá* înseamnă: habiller solennellement, festlich kleiden; de ex. Pe-tru s-a *ateiat* de biserică, de Paști etc.” (S. Manguică, *Familia*, 1884, p. 67).

Cele două forme: *aceiez* și *ateiez* se explică prin particularitatea fonetică a graiului din Banat de a confunda pe *t* cu *č* denaintea lui *e* și *i*, pronunțînd ca serbii în sonul **ѣ** (Picot, *Dialectes roumains*, 13). De aci, considerînd pe *t* ca primitiv, d. Manguică înrudește pe *aceiez* cu ital. *attillarsi* „se parer, s’orner avec trop d’affectation”. Această derivațiune, ingenioasă la prima vedere, e greșită chiar în cazul cînd forma organică ar fi *ateiez*, căci italianului *attillare* corespunde spaniolul *atildar*, ambele din medio-latinul *attitulare*, de unde e peste puțină a trage pe românul *ateiez*. Faptul însă este că *ateiez* e un simplu rezultat de confuziune dialectică între *te* și *ce*, în loc de forma cea corectă *aceiez*.

Într-o colindă din Ialomița, aproape de Călărași, se cîntă:

„Vezi-mi au nu vezi
 Acei munți
 Cărunți?
 Nu-s cărunți de fel,
 Ci-s cărunți de oi:
 Prin dalbele oi
 Negri colpănei,
 Dar nu-s colpănei,
 Ci sînt ciobănei,
 În căți răzimați,
 În glugi *acioați*...”

(G. D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 75)

E cam anevoie a se rosti într-un mod hotărît dacă ialomițeanul „*acioat* în glugă” este *aceiat* „paré”, sau *a c i u a t* „abrité”. Oricum însă, prin aceasta nimic nu se schimbă. – v. *Aciuiiez*.

A *aceià* este „a prinde cu *ace*”, „a *s p i l c u i*”. Un om *aceiat* este cineva „tiré à quatre *é p i n g l e s*”. În evul mediu, un prelat îmbrăcat în hainele cele solemne se zicea „*épinglé*”, „*spinulatus*”, sau „*spindulatus*”, de ex. într-un text adus de Du Cange (v. *Spinula*): „Lanfrancus autem Archiepiscopus in tabula plumbea ponderosa valde inventus est, in qua a die primae sepulturae suae intactis membris, mitratus, *s p i n d u l a t u s*, usque in hunc diem jacuerat”, unde românește nici am putea să zicem altfel decît *aceiat*. Dacă astăzi un bărbat se îmbracă cît de bine fără a avea nevoie de multe *a c e*, să nu uităm că nu așa era în trecut, cu hainele cele scurte și lungi suprapuse, unele strîmte, altele largi, cu podoabe, ceprazuri și cheotori.

v. ¹*Ac. – Spilcuit*.

ACEIETURĂ (plur. *aceieturi*), s.f.; habits de fête. Vorbă bănățeană, formată din participiul lui *a c e i e z* prin sufixul *-ură*, ca în: *albitură*, *tivitură* etc. Se întrebuințează mai mult la plural. „*Aceiat* însemnează în schimb în haine curate sau *aceieturi*” (S. Liuba, Caransebeș, com. Maidan).

v. *Aceiez*.

¹**ACEL, ACEA** (plur. *acelii, acele*); art. déf. de l’adjectif en macédo-roumain. La macedo-români se zice: vecinlu *acelu* bunu, vicina *acea* bună, vecinlii *acelii* bunî, vecinile *acele* bune, acolo unde dialectul dacoromân pune ca art. cel. *acel*: vecinul *c e l* bun, vecina *c e a* bună = „le bon, la bonne”, pe cînd *acel* funcționează la noi numai ca pronume demonstrativ, ba nici nu stă bine denaintea unui adjectiv, ci trebui să-și asocieze atunci pe emfaticul *-a*: *a c e l a*. În daco-româna: „vecinul *a c e l* bun” nu există iar în: „vecinul *a c e l a* bun” se cuprinde un curat pronume demonstrativ, o indicațiune directă la o persoană, nu un art. Ceva macedo-român este la prima vedere în următorul vers din Beldiman, *Tragod.*, 1009:

„Îi rup plete, îi rup barbă, îl bat în cât le-au plăcut;
 Ca să spuie adevărul, multă silă i-au făcut;
 De-acolo îl iau în pază, și l-au dus de l-au închis,
 Ca să-i facă cercetare *acea* mai cu dinadins...”

În realitate însă „cercetare *acea* mai” este aci în loc de „cercetarea c e a mai”, ca o licență poetică pentru a câștiga o silabă.

Tot așa numai prin nevoia metrului se explică la C. Stamate (*Muza*, 285):

„Copilul meu! fiiul meu! vrei să ai cunoștință
 Cu mine, a ta rudă *ace* mai de aproape?...”

Un articol adjectival *acel* s-ar părea de asemenea a se fi furișat în următorul pasagiu din *Pravila Moldov.*, 1646 f. 71: „când va lua mușaria al doile bărbat, socotind cumă celū dentăi iaste mortū, de va putia arăta înaintia giudețului cu mărturii ca *acéle* destoinici de-a să créderia...”

În fapt însă nici aci nu e vreun articol, ci numai un pronume demonstrativ, pus excepționalmente fără emfaticul *-a*, căci în altele cincizeci de pasaje din aceeași *Pravilă* figurează totdeauna denaintea adjectivului: *a c e l a*, *a c e l e a*.

v. ²*Acel*. – *Acela*. – *Cel*.

²**ACÈL, ACEĂ** (plur. *acei, acele*), pron. demonstr.; cet, celui. În cazul oblic sing. *acelui, acelei* sau *acei*, plur. *acelor*. Arată ceva mai departe, în opozițiune cu *a c e s t* pentru lucruri mai apropiate. Depărtarea sau apropierea pot fi nu numai materiale, ca în: „*acel* arbure se vede din *a c e a s t ă* fereastră”, dar și ideale, ca în: „*acei* români ce nu înțeleg *a c e s t e* adevăruri”.

Legenda Sîntei Vineri, circa 1580 (*Cuv. d. bătr.* II, 154–5): „Și atunci mănec-să *acel* împărat cu amarū, și atūnci zise muîncitorilor lui să aducă o căldare și să piise-dze petri și seu, și se aducă blumbu și smoală, și bage *aciă* fată în căldare să fiarbă în trei zile și în trei nopți. Și duseră sfânta Veneri cătră focū și cătră căldare și ce sta înaintré toți, și eși o pară diîn focū mare diîntr-*acel* foc al lor, și încon•ură-i *acei* muncitori și arseră toți într-*acel* čas. Și sfânta Veneri sta acii și ruga-se cu psalom din săltiri; așa dzicea: miluiaște-mă, Doamne, că spre tine upovăiaște sufletul meu! Și la sfrășitul rugăciūnei psalomului zise: amin. Și văzu *acelū* împărat muîncitorii lui că periră, și spărie-să, și frică mare fu spre elū, și chemă slugile lui toate și întrebă ei și dzise: spuneți-mi, ce voū face *c e ș t i i* magheniți? Și dziseră cătră élū: să nu-i tăere capul, curundu *a c e ș t i* oameni toți cătră domnezeul ei face-e-va de pleca-se-vor. Și atunci dzise Aclit împărat cătră slugile lui: tăiați-i capul curundo. Și doseră sfânta Veneri să-i tae capul. Și sfânta Veneri ruga-se *acelor* muîncitori și dzise: lăsați-mă și ogodiți-mi să fac rugăciūni, să mă rogu cătră Hs. Domneziul meu. Și dziseră ei: rogă-te curundu. Și atunci sfânta Veneri ruga-se cu lacrimi și plîngea și dzicia: Domne despuetoriul, părintele a tut ținotul, făcătoriul ceriului și al pământului! audzi-mă și ascultă-mă, șarba ta, într-a *c e s t a* čas; rogu-te să faci meseréré ta și să dai măriia-ta celora ce vorū face pomênă mie și prinosul și letur-

ghie și lumânare, și vor cinsti a c e s t a dzi, blagoslovéște-e, Domne; casele lor, și fićorii lor, și holdele lor și dobitocele lor toate; și fugă de ei toate duhurile réle, și fărnicătoarele; și sufletele lor să fie luminate; e cela ce nu o va cinsti această dzi venerea mare...”

În acest pasagiu, afară de corelațiunea logică între *acel* și *a c e s t*, ne mai apare raportul numeric între ambii demonstrativi. În adevăr, în gura poporului circulațiunea lui *acel* cu diferitele lui varianturi față cu circulațiunea lui *a c e s t* cu varianturile lui este cam ca 7 cătră 3, și poate chiar mai mare. E de observat, în treacăt, că la Plaut *e c c i l l u m* (= *acel*) ne întimpină de vro șapte ori, pe când *e c c i s t u m* (= *acest*) abia dacă va fi de vro două.

Numai emfaticul *a c e l a*, despre care mai jos, poate sta singur sau a urma după un nume, de ex.: „Cine vorbește? – *A c e l a*” sau, „Omul *a c e l a* vorbește”. Simplul *acel* trebui pus totdeauna denaintea unui substantiv sau adjectiv, niciodată singur sau la urmă.

„Ne-ncetat tristă, gîndea cu jale
L-a tineretei veselă vale,
L-*acele* crînguri, l-*acel* izvor...”

(Gr. Alexandrescu)

sau:

„*Acel* șes, *acea* dumbravă și colnicele cernite
Îl privesc, și de-a lui jale parcă-s și ele mîhnite...”

(C. Negruzzi)

Peste puțință de a zice: „la crîngurile *acele*, la izvorul *acel*, la dumbrava *acea*”, ci numai: *a c e l e a*, *a c e l a*, *a c e i* ..., afară de cazul când *acele* e o scădere fonetică poporană din *a c e l e a*, precum vom vedea mai jos.

În graiul românesc însă fiind o tendință foarte pronunțată de a postpune elementele pronominale, de aci urmează că circulațiunea lui *acel* e rară în comparațiune cu a lui *a c e l a*. În limba veche *a c e l a* uzurpă adesea locul lui *acel* pînă și denaintea numilor. De ex.:

Dosofteiu, 1673, pref., p. 2: „...maî vrătos ca și într-a c i a i a noapte întru cară patina cîa de bună voac au suferit...”

Sau:

Act moldovenesc din 1639 (A. I. R. I, 94): „...pentru a c e l a loc au avut călugării de Beserecani pără cu Dumitrașco...”

În următorul pasagiu din *Evangeliarul* de la 1574 (Ms. Harl. 6311 B., British Mus.), Marc. III, 24–5:

„...de va împărăția de ia-și împărți-se,
nu poate sta în p ă r ă ț i ă *acēia*, și de
va casa de ia-și împărți-se, nu poate sta
acēia casă...”

„... si regnum in se dividatur, non potest
regnum i l l u d stare; et si domus super
semet ipsam dispertiat, non potest do-
mus i l l a stare...”

întrebuițarea emfaticului *acela* după și înaintea de nume prezintă un chiasmus adevărat clasic:

împărăția   acēia
                    X
                    acēia   casă

În limba poporană de astăzi:

I. Creangă, în *Povestea lui Harap-Alb* (Conv. lit., 1877, p. 181): „...apoi *acelu-ia* om nu-i trebuie altă negustorie mai bună...”

În graiul nostru vechi, se mai rostea uneori trisilabic: *acelu*. Așa, într-un zăpis moldovenesc din 1622 (A. I. R. I, 31): „au întreatu pe oare cineva din oameni: a cui este moșia pe *acelu* vârfu frumosu? le-au spus cineva-ș că este a noastră moștenilor Brănești; dumnélor auzindu așa, au venitu la noi și ne-au întreatu: moșilor! a dumnévoastră este moșia pe *acel* vârfu?...”

În macedo-româna forma trisilabică s-a conservat pînă astăzi. Kavalliotis scrie: ατζέλου, Bojadschi: *acelu*.

Femininul *acea*, fără a perde o silabă ca în *acel* din *acelu*, a scăzut și el în grai la *acè*, deși mai rar, silaba finală răzămîndu-se pe accent.

În *Legenda Sînteii Vineri* (Cuv. d. bătr. II, 149): „și *acelu* înpărat vădzu *ace* cîudă mare...”

E de menționat că în același text, care ne oferă pe trisilabicul *acelu*, într-un loc scade la a c e pînă și emfaticul a c e a (*ibid.*, 156): „și după a c e grăi svânta Veneri...” (v. *Aceea*).

Moldovenii mai niciodată nu rostesc: *acea*, ci numai *acè*.

Românul *acel*, vechi *acelu*, ca și paralelurile sale occidentale: ital. *quello*, span. *aquel*, portug. *aquella*, reto-rom. *cel* sau *quel* și altele derivă din lat. *eccillum* = *eccu-illum*, pe care nu o dată îl găsim în Plaut, de ex.:

„Sed generum nostrum ire e c c i l l u m video...”

(*Trin.* III, 1)

„ – Ubinam est is homo gentium?

– E c c i l l u m video...”

(*Mercat.* II, 3)

„ – Filiam ex te tu habes?

– Immo e c c i l l a m domi...”

(*Aulul.* IV, 10)

„Habeo e c c i l l a m meam clientam...”

(*Mil.* III, 1)

„ – Toxilo has fero tabellas tuo hero.

– Abi! e c c i l l u m domi...”

(*Persa* II, 2)

„Apud nos e c c i l l a festinat cum sorore uxor tua...”

(*Stich.* IV, 1) **179**

Din lat. *eccillum* (*eccillam*) românii au tras d-a dreptul dubletul: *acel* (*acea*) și *c e l* (*c e a*), întocmai ca: *acest* și *cest*, *acolo* și *colo* etc., de unde apoi prin emfaticul -a: *a c e l a* (*a c e e a*) și *c e l a* (*c e e a*). Despre celelalte forme: *al* (*a*), *ăl*, *ahăl* etc. poate fi controversă, precum vom vedea mai la vale. Deși *acel* și *c e l* sînt perfectamente identice prin origine, totuși cu timpul ele s-au diferențiat în dialectul daco-român prin funcțiuni: *acel* păstrîndu-și caracterul propriu de pronume demonstrativ în corelațiune cu „acest”, pe cînd *c e l* a căpătat rolul de artichlu adjectival.

v. ¹*Acel. – Cel. – Acela. – Cela...*

ACÈLA, ACÈEA (plur. *aceaia, acelea*), pron. demonstr.; celui-lă. Acest pronume compus diferă de simplul *a c e l* prin mai multă emfază, printr-un grad mai înalt de demonstrativitate, pe care-l datorează particulei enclitice -a (v. ⁵A).

Ca specimen de energia lui *acela* se poate da următorul pasagiu de pe la 1650 din Arsenie de la Bisericiani (*Ms. Sturdzan*, din Acad. Rom.), ps. XCIV: „întru mănule lui-s marginile lumii, și nălțimile măgurilor *aceluia* sânt, că *aceluia* ăste mară și *acela* o au făcut pri-nșă...”, acolo unde se exprimă cu mult mai moale:

Dosofteiu, 1680:

„...în mănule lui-s hotarăle pămîntului, și nalturile munților a l u i sânt, că a l u i ăste mară și î n s u ș i au făcut pre înșă...”

Silvestru, 1651:

„...întru a lui mănă sântu toate adăncile pămîntului, și vărurile munților a l e l u i sântu, că a l u i ăste mară și c e l ũ o au făcutu...”

Radu din Mănicești, 1574 (*Ms. Harl.* 6311 B., British Mus.), Mat. V, 3, 5:

„Fericăți mésarii cu sufletulă, că *acelora* e înpărătăia cerului. Ferecați cea ce plăn-gu-se, că *aceaia* mângăiasc-vor...”

„Beati pauperes spiritu: quoniam i p - s o r u m est regnum caelorum. Beati qui lugent: quoniam i p s i consulabuntur...”

Arătînd ceva depărtat, *acela* se află în opozițiune cu *a c e s t a*, care indică obiecte mai apropiate.

Pravila Caragia (1818), p. 81: „Orice înclinare și datorie au fiii cei firești cătră părinții lor, tot *acea* înclinare au și fiii cei de suflet cătră sufleteștii lor părinți, și a c e ș t i i a cătră *aceaia*...”

Pozițiunea normală a lui *acela* este la finea propozițiunii, ca în pasagiul de mai sus, ori după un nume, de ex. la Dosofteiu, 1673, f. 12 a:

„S-avem bucurie de-a sa mîntuîntă
Să vedem pizmașii afundați în sâlță,
Că-n lațul *acela* care eî gătără
Li s-au prins piçorul de să încurcară...”

Samoil Clain, *Învățăături*, Blaj, 1784, p. 20: „Seneca, marele *acela* între romani filozofă, între alte și foarte înțelepte învățăături ale sale, și *aceasta* au lăsată în scrisorile sale, pentru îndreptarea oamenilor: în toată viața – zice – trebuie a învăța a muri...”

Nici la capătul frazei, nici după substantiv sau adjectiv, spiritul limbei române nu admite pe *a c e l*, ci numai pe *acela*. Scriitorii moderni, chiar dintre cei mai buni, pun uneori: „*a c e l* care...”, fiind deprinși cu francezul: „*c e l u i* qui...”. Poporul însă niciodată nu va zice altfel decât: „*acela* care...”

De asemenea numai *acela* poate să înlocuiască un nume, de ex.:

Constantin-vodă Brîncovanu, 1696 (*Condica Brîncovenească*, ms. în Arh. Stat., p. 178): „Precum și apostol Pavel grăiaște, cât vor sta cu duhul lui D-zeu, *aceia* vor fi și fii lui D-zeu...”

În limba veche nu o dată emfaticul *acela* înlocuiește pe simplul *a c e l* chiar denaintea unui nume, bunăoară:

Mitropolitul Atanasie, 1631 (*A. I. R. I*, 106): „...să fie opriți de lege și de besérecă, și *acela* popă ce-î va priimi la besérecă încă să fie proclét...”

Ștefan-vodă Gheorghie, 1656 (*A. I. R. III*, 230): „...zicându boiarinul nostru Pelin vistiârnicul și cu Gherman și cu Simion de Șileșeu cum *acela* sat Mihalțul le ăste lor drept de moșie...”

Chiar în cazul oblic ne întîmpină uneori, de ex.:

Pravila Moldov., 1646, f. 7: „...acia vită de o vor strica gadinile, să arate stăpănului sămnul *aceii* vite perite...”, unde *aceii* este un genitiv emfatic în loc de simplul *a c e i*.

Tot acolo, f. 12: „...să plătească prețul *aceii* pagube...”

În genere, circulațiunea lui *acela*, în texturi poporane și mai ales în viul grai, e cu mult mai mare decât a lui *a c e l*. El traduce nu numai totdeauna pe francezul „celui-lă”, dar încă adesea pe „celui” și pe „cet”.

O particularitate a limbei române este construcțiunea lui *acela* cu conjuncțiunea *c a*, preceasă de un nume sau de numeralul *u n u*.

Miron Costin, *Letop.* I, 241: „...a doua zi l-au legat hinu-seu și l-au dus legat la Schindir-pașa. O! să-l bată Dumnezeu *h i n c a acela!*...”

Dosofteiu, 1673, f. 34 b:

„*U n u l c a acela* de la Domnul are
Dar și bunătate, milă și sporiu mare...”

Constantin Brîncovanu, 1695 (*Cond.* ms., Arh. Stat., p. 100): „Pus-am *g â n d c a acela* și dentru toată inima noastră am voit a rădica sfîntă mănăstire aici pe pămîntul țării...”

Mai cu seamă în:

Pravila Moldov., 1646, f. 60: „...va fi mîrsă asupra-i cu armele goale și cu soții multe ca nu altă dată, cu *o a m e n i c a aceia* tocmițu de ucidere...”

Ibid., f. 15: „De să va prileji neștine să fie lăcuioriu într-un sat, și de va cunoaște vreun *l o c ũ c a acela* bun de moară, și într-acel sat vor fi toți răzesh, și acel locu va fi a totu satul...”

Ibid., f. 82: „...să voru despărți încă mai vrătosu de cîndu o are bate, și alesu cîndu va fi o *m c a acela* să-i fie de pururia dragă svada...”

Ibid., f. 72: „...de va fi acel trimis o m ũ c a *acela* să fie destonică de a-l puțin credeia...”

Ibid., f. 25: „...orcare vameșu va cêre vamă de niscare lucruri ce n-au fostu obicêiul să să dîa vamă, nice îaste cu știria domniei, de să va afla pentru u n e c a *acêlia* să fie luatŭ plată, ce să dzice vamă, ca să i se tae capulŭ...”

Ibid., f. 35: „...cela ce va avia în casa sa c i n i i b u n e c a *acêlia* de furtușagŭ, face prepusŭ și acesta cum să fie elŭ furatŭ...”

Ibid., f. 51: „...slugile ce vor înbla și în susŭ și în •os gătândŭ t r é b e c a *acêlia* riale pentru să să facă ucidere, pre aceia să-i cêrte ca și pre ucigătorii de părințŭ...”

Ibid., f. 53: „...de-l va fi prea trecând cu bătaia, cu v r ă j m â ș i e c a *acêlia* și cu arme, atunce poate fiulŭ să să rădice asupra tătâne-său...”

Ibid., f. 113: „...cândŭ va mărturisi moașia, cumu îaste fata întreagă, o vom crede, și ačasta când va fi m u ı a r e c a *acêlia* de cinste moașia...”

Cîteodată chiar de două ori în același pasagiu:

Ibid., f. 53: „...orcin-e-ș va ucide fečorulŭ, carele va fi născut cu niscare s é m n e g r o z n i c e c a *acêlia* cum are fi cu capulŭ ca de dobitoc, saŭ cu tot trupul, saŭ de totŭ cu totulŭ să fie l u c r u c a *acela* nice de o treabă și cumu-i mai gro-zav...”

În toate aceste pasage, fie după nume, fie după numeral, construcțiunea „c a *acela*” cuprinde în sine ceva superlativ, corespunzînd astfel, pînă la un punct, latinului q u a m în: „q u a m saevus” (Plaut., *Amph.* I, 3), „q u a m barbarus” (Pl., *Bacch.* I, 2) etc. Versul lui Plaut:

„Nimis q u a m formido, ne manifesto hic me opprimat...”

(*Mostell.* II, 2)

s-ar fi putut traduce în *Pravila* lui Vasile Lupul: „frică mî-e c a *aceia* mare să nu mă apuce...” Negreșit, paralelismul româno-latin se mărginește aci numai în rolul lui c a = q u a m de a da locuțiunii un sens oarecum superlativ, chiar atunci cînd superlativul lipsește în formă. „Om c a *acela* bun” este mai puțin decît „omul cel mai bun”, dar mai mult totuși decît: „omul mai bun decît cutare”. „Femeie c a *aceea* cinstită” este „femeie foarte cinstită”, adică ceva intermediar între „mai cinstită” și „cea mai cinstită”. „Oameni c a *aceia* tocmiți pentru ceva” nu sînt numai „engagés” ci „e x p r e s s é m e n t engagés”. Unul c a *acela*, bun de gură” = „quelqu’un qui a la langue très bien pendue” etc.

Quasi-superlativul „c a *acela*” este un idiotism românesc pe care n-ar trebui să-l nesocotească limba literară. Această construcțiune se pune generalmente după un substantiv și înainte de un adjectiv sau de o altă expresiune calificativă, care însă poate să fie presupusă numai. Așa, la Miron Costin în: „să-l bată Dumnezeu hin c a *acela*” se subînțelege „viclean”, după cum rezultă din context. Expresiunea e mai cu seamă energică atunci cînd substantivul nu e articulat: „o m c a *acela* bun” e mai foarte, mai mult decît: „u n o m c a *acela* bun” sau: „o m u l ...” Funcțiunea superlativală e mai puțin simțită, ba cîteodată nu se află de loc, în con-

strucțiunea lui „ca acela” cu numeralul *u n u*, unde apare mai mult comparațiunea, astfel că mai adesea se poate traduce prin „pareil”:

Enache Cogălniceanu, *Letop.* III, 227: „...nu se supunea, încă sta și împotrivă, care pe *u n i i c a acie* îi puna Lupul la falangă...”

Pravila Muntenescă, 1640, f. 19 b.: „Preotul de va fi meșteru a lucra în cetate și va cerca să se boerească și va umbla cu nușii, și va merge în săboru cu oameni proști sau cu boiari, alegându fără de o nevoe oarecaré de-i va fi lui, *u n i i c a aceia* ori să se scoată, ori să se lase de *u n e l e c a acélla*...”

Dar pe aceeași pagină, vorbind de cei nedemni de preuție, *Pravila* zice: „Oarece episcopu pentru plata de va pune unu *p o p â c a acela*, să se scoată amândoi...”

Aci, fiind pusă după substantivul „popă”, construcțiunea „c a *acela*” își recâștigă intensivitatea, subînțelegându-se la urmă: „cu totul nedestoinic”.

De asemenea, tot acolo, f. 26 a: „...până la moarte însăși să aibă certare și despărțire de biserecă să aibă, de nu se va lăsa de unu *l u c r u c a acela* să nu-lu ca mai facă...”

În următorul pasagiu din *Povestea lui Harap-Alb* de Creangă (*Conv. lit.*, 1877, p. 173), ne întâmpină *acela* construit cu „ca”, dar rămânând totuși un simplu demonstrativ:

„...împăratul acela, aproape de bătrînețe, căzînd la zăcare, a scris carte frăține-său craiului, să-i trimită grabnic pe cel mai vrednic dintre nepoți, ca să-l lase împărat în locul său, după moartea sa. Craiul primind cartea, îndată chiemă tustrei feciorii înaintea sa și le zice: iaca ce-mi scrie frate-meu și moșul vostru. Care dintre voi se simte destoinic a împărăți peste o țară așa de mare și bogată c a *aceea*...?”

Din dată însă ce vom pune: „ț a r â c a *aceea* mare și bogată” devine un superlativ: „f o a r t e mare și f o a r t e bogată”, fără nici o demonstrativitate concretă.

Scăderea fonetică a pluralului masculin *aceia* la *acie*, ca în pasagiul de mai sus din Enache Cogălniceanu, e foarte obicinuită, mai ales în Moldova.

Cost. Stamate, *Muza*, 344:

„Că fericiți sînt *acie* ce sînt făcători de pace,
Deci le dau sfat c-ar fi bine ca și ei să se împace...”

Tot în Moldova însă, pe cînd *aceia* scade la *acie*, singularul masculin *acela* se urcă în graiul poporan la *aceala*.

„La noi demonstrativele se rostesc așa:

Bărbătești:
ista, aista, ceala, aceala; iștie, aiștie, cie, acie;

Femeiești:
asta, iasta, aiasta, cee, acee; ieste, aieste, cele, acele...”

(P. Teodorescu, Iași, com. Miroslava)

O narațiune despre stafie în graiul din districtul Suceava:

„Staciia-i o nălucaș și sâ diosăghești di strîgoi, cindr' câ strîgoiu-i cu trup, da staciia-i numa o aratari. Iară mai di mult obicei di sâ lua umbra unui om sau altui doghitoc și sâ punia în zîdiri ca sâ ție multă vreme și sâ cii aparati di cumpeni; însă nici *aciála* cu umbra luatâ nu mai trăe dicît 40 dzîli. Sufletu lui sâ ducê în a c e l i zîdiri etc.” (I. Bondescu, Suceava, com. Giurgeștii).

Scăderile: *acee* = *aceea*, *acele* = *acelea* și *acie* = *aceia* se datorează principiului de acomodatiune vocalică progresivă: *e* + *a* = *e* + *e* sau *i* + *e*. Urcarea: *aceala* din *acela* rezultă din pierderea totală a independenței emfaticului -*a*. Numai pe cât timp se mai simte individualitatea acestei particule, *e* din silaba precedinte nu trece în *ea*, ci rămîne *acel-a* = *acelu-a*, ca și când ar fi două cuvinte deosebite, căci altfel fonetica română cere neapărat ca silaba *e*, dacă-i urmează imediat o silabă cu *ă* sau *a*, să se urce la *ea*.

Prin forma poporană *acele* în loc de *acelea* se confundă la feminin plural emfaticul *acela* cu simplul *acel*, al căruia feminin plural este într-un mod normal *acele*. Deosebirea însă, despărînd ca formă, se conservă totuși ca sintaxă. În „*acele* femei” este un demonstrativ simplu; în „femeile *acele*” e demonstrativul emfatic. Ba chiar sub raportul formei, acolo pe unde emfaticul *acelea* scade la *acele*, graiul poporan mai scade la rîndul său pe simplul a c e l e , pronunțîndu-l a c e l i , ca în narațiunea suceveană de mai sus despre stafie.

Poporul mai înlocuiește pe *acela* prin *ă l a* , *a h ă l a* , *a i a* , *a h a i a* etc.

Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 217:

„Mult mă mir eu de-a h ă l a
Care nu știe-a cînta
Cum își petrece lumea,
Că eu cînt, zău, tot mereu
Ș-o petrec destul de rău!...”

sau tot acolo, 38:

„Bădița cel săracuț,
Zău, *acela* mi-i drăguț,
Că zău *ă l a* mi-i mîndruț...”

„Hincă ne cunoaștem *ă l a* p - *ă l a* d-atîția ai dă zile...” (Jip., *Opincarul*, 19).

Numai ca *același* sau *acela-și*, în combinațiune cu intensivul -*și* = lat. *sic*, *acela* nu poate fi înlocuit cu *ă l a* sau *a h ă l a* . Nici în texturi, nici în viul grai, nu ni s-a întîmplat a întîmpina undeva pe un „ălași” sau „ahălași”, ci numai *același*. Compozițiunea este de aceeași natură ca în sinonimul latin: *idem* = *isdem*, *ejusdem*, *eodem* etc., adică noul cuvînt, compus din două elemente, păstrează întocmai flexiunea primului element, finalul rămînînd imobil: *acela-și*, *aceea-și*, *acelea-și*, *aceluia-și*, *aceleia-și*, *acelora-și*. Oriunde se rostește *acie* pentru plur. masc. *aceia*, iar *acee* pentru sing. fem. *aceea*, pe acolo se pune și-n combinațiune cu -*și*: *acie-și*, *acee-și*. Mai pretutindeni în vorbirea poporului vocala din -*și*, după ce se redusese dentăi la *î*, a despărut apoi cu desăvîrșire, pronunțîndu-se: *acelaș*. În vechile texturi

însă ne mai întîmpină uneori tetrasilabicul *a-ce-la-și*, forma cea organică; de ex. în *Codicele Voronețian*, circa 1550 (ms., Acad. Rom.), p. 24:

„dîintr- <i>același</i> rostu esu urăciurile și blăstemul...”		„...ex i p s o ore procedit benedictio et maledictio...”
--	--	---

sau tot acolo, p. 25:

„...doară izvorul dîintr- <i>acēiași</i> curere izvori-va dulce și amaru...”		„...numquid fons de e o d e m forami- ne emanat dulcem et amaram...”
---	--	---

Compusul *același* însemnează:

1. „le mēme”:

Samoil Clain, *Învățăture*, p. 21: „...precum *același* filosof (Seneca) într-altă loc foarte înțelepțește și adevărată grăiaște: mare parte a vieții oamenilor trece fără de nici o lucrare, iară mai mare parte în rea lucrare...”

2. „celui-lă avec plus d'affirmation”:

Const. Brîncovanu, 1695 (*Cond.*, ms. în Arh. Stat.): „...grăiaște dar Solomon nu pentru înțelepciune adecă filosofia clinilor, dă vrēme ce *acēiași* iaste rătăcită și deșartă...”

În acest pasagiu s-ar fi putut zice *aceia*, însă intensivul *-și* dă afirmațiunii mai multă putere. Oricum, deosebirea între *acela* și *același* e atît de mică, încît pentru sensul de „le mēme”, ca să nu se confunde cu „celui-lă”, se poate pune: „t o t *același*”.

Zilot, *Cron.*, p. 18: „Deci văzînd domnul Ipsilant că s-au lătit năravul acelor hoți și nici cu strejuirea nu face nimic, n-au zăbovit a înștiința Porții apucăturile lui Pazvantoglu, că adică calcă oamenii lui țara și o jefuiesc; t o t într-*aceiași* vreme asemenea înștiințări mergînd Porții și după la alte orașe...”

v. *Aceea.* – *Acel.* – *Ahaia.* – *Ahăla.* – *Ăla.* – *Aia.* – *Ca.* – *Ca-mai.* – *Ceea.* – *Cela...*

ACÈLAȘI, ACÈEĂȘI, (plur. *aceiași, aceleași*), pron. demonstr.; le mēme, celui-lă mēme.

v. *Acela.* – *Acestași.*

ACÈPT (*acceptat, acceptare*), vb.; accepter, ou plutôt: s'attendre à recevoir, avoir envie de prendre. Nu e neologism, ci din contra un venerabil arcaism despărut din grai. În glosarul slavo-român muntenesc, circa 1620 (*Ms. Sturdzan*, în Acad. Rom.) ne întîmpină cuvîntul de d o u ă ori sub d o u ă forme, ceea ce garantează că nu este vreo eroare grafică. În ambele cazuri e tradus slavonește. La pag. 170: „*čaiu vŭspriati, accept (АЧЕПТ)* a lua”. La pag. 171: „*čaetŭ acceptă (АЧѢПТЪ)*”. Paleoslavicul „*čaiati*” însemnează „a spera” (Miklos.). Ca formă, românul *acceptare* este învederat lat. *a c c e p t a r e* = prov. *acceptar* = span. *acceptar* etc., de care se apropie și ca sens. Cînd alăturăm cu „*accipio*”, de unde frecuentativul „*accepto*”, sinonimii latini: *praeendo, capio, sumo* și *recipio*, constatăm că el cuprinde în sine

totdeauna noțiunea de speranță, căci implică voința altuia de a da sau de a nu da: „quod dat, accipimus” (Cic., *Fam.* I, 1). Această noțiune a devenit precumpănitoare în derivatul român *accept* din cauza asemănării formale cu vorba *aștept*, în care elementul speranței e și mai pronunțat. Astfel se explică apoi însăși disparițiunea ulterioară a lui *accept*, poporul confundându-l și ajungând a-l identifica cu *aștept*. În adevăr, într-o redacțiune circa 1670 a aceluiași material glosografic slavo-român (ms. al Societății arheologice din Moscva, f. 147), ne întimpină deja înlocuirea lui *accept* prin *aștept*:

„cău vūspriati, *așteptu* a lua.

„căianie, *așteptare*”

v. *Aștept*.

ACEPTĂRE } v. *Accept*.
ACEPTĂT }

ĂCER (*acerat, acerare*), vb.; désirer, s’attendre, solliciter. Vorbă conservată în *Dicționarul româno-latin*, ms. circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 421):

„*Ăcēr*. Expecto.

*Ăcēr*atul. Expectatio.”

Cu *e* scăzut la *i*, *acer* se află deja la Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XXXII, p. 16: „...priimitū amu iaste anulū acela și cu pohtā și cu dragū dereptilor, cei ce *acirā* și așteaptā de ce-au lucratū pentru acea dulceață și viață ce va să fie...”, unde în *Omiliarul* rutean publicat de mitropolitul Petru Movilă (Kiev, 1637, p. 745): „*ē k a - i u t ū* na nego i ožidaŭtū...” Rutenește *ē k a t i* (= polon. *czeka*•) însemnează „*expecto*”.

Pe cînd în vocabularul bănațean, circa 1670, tonul este pe prima silabă: *ăcēr* = *àcer*, la Coresi el ne apare pe a doua, adecă pe *i* scăzut din *e*: *acir*, *aciră* (ачірѣ), intonîndu-se astfel după analogia tuturor verbilor terminați prin *-ir*: *înșiră*, *mîră*, *răsfîră* etc.

E învederat că *àcer* este mai organic decît *acir*.

Acest interesant cuvînt nu e numai transilvan. Sub forma: *acir*, *acirat*, el se aude la popor și-n preajma Bucureștilor, de unde îl vedem trecut în Dicționarul răposaiilor Laurian și Maxim (t. I, 24):

„*Acirare*, a aspira, a aștepta sau a căuta, a umbla să capete de la altul: cînd omul are al său, nu *aciră* la mîna altuia...”

E peste puțină a trage pe *acer* din latinul *aspiro*. Grupul fonetic *sp* nu trece în *ș*. Noi credem că *acer* nu poate fi decît o compozițiune curat românească din *a* = lat. *ad* și *c e r* = lat. *quaero*. Sub raportul sensului nu se prezintă nici o dificultate. În privința formei, accentul în *acer* trebuia neapărat să fie pe penultima: *àcer*, ca în toți verbiile români disilabici terminați prin *-er*: *sècer*, *dèger*, *fùlger* etc., de unde apoi trecerea în prima conjugățiune: *acerare, acerat* în loc de *a c e r e r e*, *a c e r u t*.

v. ²*Cer*.

ACERĂRE }
ACERĂT } v. *Acer*.

ĂCERĂ (plur. *ăcere*), s. f.; aigle. Sinonim cu **v u l t u r** și **p a j u r ă**.

„*Aceră*, aquila, pasere rapace din familia falconilor, pentru tăria și ageritatea sa numită regina paserilor” (L. M.).

„*Acera*, der Adler” (S. Barcianu).

S.F. Marian, *Ornitol.* I, 137: „Pajură, numită în unele locuri pajoră, pajeră, pajiră, pagiră, iară în România-Mică **a c i r ă**” (comunicat de d. V. Burlă).

După fonetica română, *ăceră* este din punct în punct lat. *à q u i l a* = span. *aguila*, provenț. *aigla*, fr. *aigle* etc.

v. *Pajură*.

ACÈST, ACEASTĂ (plur. *acești, aceste*), pron. demonstr.; ce, cet (cette). Arată ceva mai apropiat, în opozițiune cu **a c e l** pentru lucruri mai depărtate, fie apropierea sau depărtarea reale, fie ele numai în cugetarea vorbitorului.

Ca și corespunzătorul **a c e l**, *acest* trebui pus totdeauna denaintea unui substantiv sau adjectiv, nu singur sau la urmă, căci altfel spiritul limbei române cere pe emfaticul *acesta*, corelativ emfaticului **a c e l a**. E neromânește a zice: „omul *acest*” sau „oamenii *acești*” în loc de **a c e s t a**, **a c e ș t i i a**.

Tocmai de aci vine în grai puțină circulațiune a lui *acest* în alăturare cu **a c e s t a**; și chiar atunci când trebui să se întrebuițeze, mai adesea îl înlocuiesc forme mai scurte: **a s t**, **ă s t**, **i s t**. În expresiuni ca: **a s t ă d a t ă**, **a s t ă n o a p t e**, **a s t ă v a r ă** și altele, poporul niciodată nu va întrebuița pe *această*; ba pînă și pe **a s t ă** o mai reduce uneori la **a s ’ noapte** etc.

Poetul se poate folosi cu intențiune de mulțimea formelor, ca un mijloc de varietate:

„A s t glas, *această* cîmpie,
 Noaptea care mă-nvălea,
 Gîndiri de melancolie
 În inimă-mi învia...”

(Gr. Alexandrescu)

Poporul, cînd nu știe care anume din cele multe forme e mai potrivită, o face și el tot așa, deși fără intențiune; de ex. într-un act moldovenesc din 1612 (A. I. R. I, 71): „...cum știu ei toți **a c e ș t i** omene cu sufletele lor că dinnaintea lor s-au făcut *această* tocmală și *această* scrisore, și boul mi l-au bičului *acești* omene buni...”

În macedo-româna *acest* nu există, ci numai **a i s t**. Îl are însă istriano-româna: „*acest*, plur. *acesti*, se zice și simplu **c e s t**, **i s t**; în toate aceste, prin o excepțiune singulară, *c* se pronunță cu un sunet ce e un mijloc între *ce* și *ț*” (I. Maiorescu, *Itin.*, 83).

Afară de forme de mai sus, graiul poporan mai posedă încă alte variante ca: **c e s t**, **a h ă s t**, **a i s t** etc., despre cari a se vedea la locurile lor.

În vechile texturi apare din cînd în cînd forma organică întregă: *acestu*.

Așa, în *Codicele Voronețian*, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.), p. 51:

Act. Apost. XXIII, 17: „și dzise: du *acestu* gîure la miîșul, că oarece-i va se-i spue lui; elu-l luo și-l duse la miîșul; de-acii dzise: Pavelu fuglul chiemă-me de me rugă se aducu *acestu* gîure...”

Ib., XXIV, 5: „aflămu *acestu* bărbatu pierdzătoriu...”

„...ait: Adolescentem h u n c perduc ad tribunalum, habet enim aliquid indicare illi. Et ille quidem assumens eum, duxit ad tribunalum, et ait: Vincit Paulus rogavit me h u n c adolescentem perducere...”

„...invenimus h u n c hominem pestiferum...”

Dar pînă și-n secolul trecut se mai rostea încă uneori trisilabic: *acestu*. De exemplu într-un act moldovenesc din 1703 (*A. I. R. III*, 268): „eu Ursul Murguleț părcălabul scriu și mărturisăsc cu *acestu* adevăratu zapis al mieu...”

Se pare că anume la acuzativ trisilabismul reușise a se mănține mai mult timp, după ce perise la nominativ.

Cazurile oblice sînt: *acestui*, *acestei* sau *aceștii* la singular; *acestor* la plural. După femininul *acestei* sau *aceștii* numele ce-i urmează se pune generalmente în cazul oblic nedeterminat: *acestei femei* (nu: *femeie*), *aceștii case* (nu: *casă*), ceea ce nu se face după masculinul *acestui*, deoarece nu există la noi declinațiune nedeterminată pentru genul bărbătesc. În graiul vechi însă, numele femeiesc preces de „*acestei*” sau „*aceștii*” poate să conserve forma nominativă, după analogia numelui bărbătesc preces de „*acestui*”. Așa, într-un text circa 1600 (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 48): „Iară când venise acasă-ș Iosifū de la lucrul său, după scrăba cēia ce aflā nedeșartā cocoana Domnului, și deaca-i fu spus de ačasta de űnger űn somnū cum űaste diűn Duhul sfăntū űntru űa, el au proslăvitū pre Dumnedzāu ce l-au spodobitū pre elū a sluji *aceștii* b u n â t a t e prea mare și *aceștii* t a i n â dumnedzeűascā...”

Precum a c e l u vine din lat. *ecc-illum*, tot așa *acestu* nu e decît lat. *ecc-istum* = *eccu-istum*, de unde se trag de asemenea ital. *questo* = provenț. *aquest* = v. portug. *questo* = reto-rom. *čest* sau *quest* = v. franc. *icest* etc.

În Plaut:

„– ...quam te virginem

Me reposcis?

– Quam ab Lenone abduxti hodie, scelus viri.

– Nullam abduxi.

– Certe e c c i s t a m , video.”

(*Curcul.* V, 2)

adecă: „– Ce fel de fată ceri tu de la mine? – Pe care ai luat-o astăzi de la Hotru, ticălosule! – N-am luat pe nici una. – Ba iată-o, chiar pe *această*...”

v. *Acel*. – *Aest*. – *Ahăst*. – *Aist*. – *Ast*. – *Ăst*. – *Cest*. – *Ist*...

ACÈSTA, ACEASTA (*aceștiia*, *acestea*), pron. demonstr.; celui-ci. Pronume compus, care se deosebește de simplul a c e s t prin mai multă energie, datorită particulei enclitice -a (v. ⁵A). În privința lucrurilor mai apropiate, *acesta* se rapoartă cătră a c e s t întocmai ca a c e l a cătră a c e l în privința lucrurilor mai depărtate.

Pozițiunea normală a emfaticului *acesta* este după un nume, fie substantiv sau adjectiv, ori în locul unui nume, sau la finea propozițiunii, pretutindeni adecă unde spiritul limbei române nu suferă pe simplul *a c e s t*. A zice: „omul *a c e s t*” sau: „i-am văzut pe *a c e ș t i*” nu e românește, ci trebuie: *acesta*, *aceștia*.

În vechile texturi și-n viul grai emfaticul *acesta* înlocuiește adesea pe simplul *a c e s t* chiar denaintea unui nume, de ex.:

În *Psaltirea* circa 1550 (*ms. Șcheian*, în Acad. Rom.), ps. XXIII, de două ori:

„...cine e *acesta* împăratul slavei...?” | „...quis est *i s t e* rex glorie...?”

Dosofteiu, 1673, pref.: „*acesta* obiceiă ăste din bătrâni, scoțîndu v-un izvod den svânta carte a-l scrie supt numele a de mare cinste Scaun...”

Același, 1680, f. 38 b:

Ps. XXXII, 7: „*Acesta* mișel strigat-au și | „*I s t e* pauper clamavit, et Dominus Domnul audzâtu-l-au...” exaudivit cum...”

Într-un act muntenesc din 1669 (*A. I. R. I*, 96): „eu Mihăil deîn Groșani scriu și mărturisesc cu *acesta* al meu zapis...”

Samoil Clain, *Învățăture*, Blaj, 1784, p. 2: „Întru *acesta* chip, iubiților creștini, au pus D-zeu pre om în lumea *aceasta* ca într-un oraș de negoțitorie...”, unde „lumea *aceasta*” e o construcțiune normală, iar „*acesta* chip” este o abatere înadins pentru a da afirmațiunii mai multă forță.

În popor, *acesta* se aude foarte rar, fiind mai totdeauna înlocuit prin *ă s t a* – *a s t a*, *a i s t a* – *a i a s t a*, *a e s t a*, *a h ă s t a* etc., pe cari vezi-le la locurile lor. În același timp, în cazul oblic feminin la singular: *acesteia* sau *aceștia*, precum și la nominativul plural de ambele genuri: *aceștia* și *acestea*, emfaticul *-a* tinde a scădea la *-e* prin acomodatiune regresivă cu vocalele învecinate, devenind astfel: *aceștie* și *aceste*. De aci o confuziune formală între *a c e s t* și *acesta*. În: „*a c e s t e* femei” e simplul *a c e s t*, pe cînd în: „femeile *aceste*”, în loc de „*acestea*”, este emfaticul *acesta*. Scăderea finalului *-a* la *-e* ne întîmpină deja în vechile texturi țărănești. Așa într-un document moldovenesc din 1622 (*A. I. R. I*, 31): „noi *aceștie* moșteni ot satul Brănești...”

v. *Acela*. – *Acest*. – *Aesta*. – *Ahăsta*. – *Aista*. – *Ăsta*. – *Cesta*. – *Ista*...

ACÈSTAȘI, ACEASTAȘI (*aceștiași*, *acesteași*), pron. demonstr.; celui-ci même, toujours celui-ci. Arată un lucru mai apropiat, despre care s-a vorbit deja, după cum corelativul *a c e l a* și indică tot așa un lucru mai depărtat. E compus din emfaticul *a c e l a* și din intensivul *-și* = lat. *sic*.

Pravila Moldov., 1646, f. 29.: „cândū vor avîa doi oameni pără pentru vreo vie, sau pentru vreunū pămîntū, și până a să părâ, unulū dentr-ănsū va mērgē de va secera pămîntulū sau va culēge viîa, fără de voîa gîudețului, *acestaș* piîarde tot venitulū...”

Ibid., f. 49: „...când va fi un om bolnav, și va lăsa cui va să moșnencască multū-puținū ce va avîa și-i va face și zapisū și acestū moșnian nu va griji de dănsū să-i aducă

vreun vrăc bun să-l păzască cāndai doară l-are tāmădui, ce-l va lăsa așa negrijit și nesocotit, și de va muri bolnavul, *acestaș* va piarde moșneniia și vor fi toate bucatele și ocinile domnești...”

Constantin Brîncovanu, 1694 (*Cond.*, ms. în Arh. Stat., p. 94): „...și am dat domniia mea Radului Știrbău legea țării, cum să jure el împreună cu frate-său Costandin vel clucer și cu vărul-său – că n-au luat nici un ban de la soacră-sa Ilinca vorniceasa pentru această moșie Negrării, dec̃ jurând într-*acestaș* chip, el să-ș ție moșia...”

Zilot, *Cron.*, p. 40: „deci într-*acestași* chip au fost ieșirea pazvangiilor și de la Șegarcea...”

În declinațiune, *acestași* urmează simplului *a c e s t*, emfaticul *-a* și intensivul *-și* rămânând invariabili: *acestui-a-și*, *acestei-a-și*, *acestor-a-și*...

În grai *acestași* e mai puțin întrebuințat decît corelativul *a c e l a ș i*.

v. *Acela*. – *Acest*. – *Acesta*.

-ĂCHE. – v. *-Achi*.

ACHERMÂN, n pr.; Akkerman, ville de Bessarabie, située à l’embouchure du Dniester.

Enache Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 276... „eară Hanul, de la Movila Răbăci cum au simțit, îndată au fugit spre *Acherman*, cu oastea lui...”

Compus din *ak* „alb” și *kerman* „cetate”, *Acherman* este o traducere turcă a unui vechi nume românesc.

„Așa Ștefan-vodă au curățit țeara de vrăjmași, eară cetățile care le-au luat turcii, Chiliea și *C e t a t e a A l b ă*, nu au putut să le mai scoată de la turci; că ei, mai înainte de ce au eșit din țeară, le-au grijit cu oameni, cu pucte și cu bucate de agiuns; și așa au rămas pre mână turcilor până astăzi” (Ureche, *Letop.* I, p. 134).

Însuși Ștefan cel Mare, vestind Ungariei expedițiunea turcilor asupra celor două cetăți, într-o scrisoare din 22 iuniu 1475, zice: „Turci veniunt ad nos contra nos et contra terram nostram, et per aquam et per terram et ita dicunt, quod valida classis precedit cum maximis munitionibus bombardarum magnarum expugnare *A l b a m* et Chiliam:...” (Vigna, *Codice diplom. tauro-ligure*, t. 3, p. 479).

v. *Cetatea-Albă*.

ACHÈȚ. – v. *Aconiță*.

-ĂCHI, suffixe servant à former certains diminutifs. Acest sufix se acată mai cu seamă la numi de botez, avînd un sens micșurător sau dezmierdător. Întrodus în graiul românesc abia de prin secolul XVII, el devenise foarte răspîndit în epoca fanarioților și n-a mai despărut din limbă, dar a început a căpăta din ce în ce mai mult o nuanță oarecum ironică.

Unul din cei mai însemnați cronicari moldoveni din secolul trecut a fost Enachi Cogălniceanu (1733–1774). Sufixul *-achi* ne întîmpină nu numai în însuși numele

lui de *Enachi*, dar încă la tot pasul în cursul cronice sale. Așa în capitolul VII (*Letop.* III, 225–234), ca să ne mărginim cu unul singur din cele cincisprezeci, găsim:

Iordachi Spatarul fecior lui *Stăvărachi*,
Iordachi Cantacuzino,
Costachi Razu,
Iordachi Genetu,
Iordachi Mană vel agă,
Lăscărachi Genetu,
Sărdarul Măzărachi,
Spatarul Manolachi socru lui *Stavarachi*,
Fotachi,
Manolachi Costachi vornic,
Iordachi Mananu paharnic,
Bălăsachi vel agă,
Spatarul Niculachi Ruset etc.

Cîteodată sufixul se reduplică în același nume, ca în: „Enăcachi Căminarul”, unde *Enăcachi* este: *Ene* + *achi* + *achi*! Uneori își asociază un alt sufix, ca în: *Enăchiță* = *Ene* + *achi* + *iță*.

În numele istoricului *Hurmuzachi*, al poetului *Conachi* și al publicistului *Asachi*, este același sufix.

Dizarmoniosul *-achi* ne vine din neogreaca, în care el se prezintă sub forma *-άκης* în numi proprii: Δημητράκης, Ευσταθιάκης „Γεωργάκης καὶ Φαρμάκης” (Passow, *Carm. Gr.*, 168) și altele, iar sub forma *-άκι* în termeni comuni ca: παιδάκι „copilaș”, τραπέζάκι „mesuță”, ποδαράκι „picioruș” etc. (Mullach, *Gramm.*, 171). Și la români acest sufix a reușit a trece peste sfera nomenclaturei personale, fie în locuțiuni ca „înghite *Agachi*”, fie în epitete ca *Samurachi*.

„Cățelul *Samurache*, ce ședea la o parte
 Ca simplu privitor,
 Auzind vorba lor...”

(Gr. Alexandrescu)

În *Covrigarul*, de Alexandri, un grec plîngîndu-se de luarea moșiilor mănăstirești, românul îl întreabă: „Care moșii, *cilibidachi*?”

Cel mai uricios din toate sufixele deminutivale, destul de numeroase în limba română, *-achi* și-a trăit traiul; negreșit, el va rămînea pentru totdeauna în istorie, ca o trăsură incidentală a unei epoci, dar în viul grai se va păstra pe ici, pe colea numai doară la luarea peste picior, după cum a și ajuns deja pînă la un punct în: „Cucoane *Mihalachi*” sau „Cucoane *Petrachi*”, alături cu: „Domnule cutare”.

v. *Agachi*. – *Beicachi*. – *Samurachi*...

ACHILIMIT, adj.; ayant ses aises. Vorbă bănățeană: „dacă nu ești *achilimit* = dacă n-ai tot ce-ți trebuie acasă”. (Liviu Iancu, Caraș-Severin, com. Visagu). – ? – **191**

Pentru a ne rosti asupra originii acestui cuvînt, care presupune un verb, *a c h i l i - m e s c*, trebui să cunoaştem mai întîi toate formele şi accepţiunile lui în cutare sau cutare regiune a teritoriului românesc, ceea ce docamdată ne lipseşte.

ACHINDEI. – v. *Achindie*.

ACHINDIE (plur. *achindii*), s. f.; vîpres. Forma obicinuită a cuvîntului e *chindie* sau *chindii*, „dies ad occasum inclinatus, timp al zilei ce cade la mijloc între amezai şi apusul soarelui” (*L.M.*). Prin analogie însă cu: *a-mezai*, *a-prînz*, *a-murg*, poporul foarte ades zice: *achindie*, adică: *a-chindie*; ba încă uneori, prin aceeaşi analogie, îl trece la masculin: *achindei*, mai ales în Moldova, dînd astfel vorbei o formă de tot românească.

„Ziua se împărteşte în următorul mod, de ex. în ianuarie: la zori corespunde cu oarele 6^{1/2}; prînz-mic, cu 9; prînz-mare, cu 10^{1/2}; amiază, cu 12; *achindii*, cu 2 oare p. m.; toaca, cu aproape 4...” (Preut N. Sandovici, Dorohoi, c. Tîrnauca).

„Zori de ziua, revărsatul zilei şi dimineţa e timpul pe cînd răsare soarele; aprînzul mic, pe la 6 ceasuri; aprînzul mare pe la 8; sub-ameaze, pe la 11: ameze, pe la 12; după-ameaze, pe la 2; *achindii*, pe la 4...” (Botoşani: I. Iordăchescu, c. Cristeştii; G. Gheorghiu; c. Călineştii).

„...dimineţa, aprînz, ameză, *achindei*...” (Iaşi: I. Gheorghiu, c. Cîrjoaca; S. Mironescu, c. Roşcanii).

„Poporul împărteşte ziua ca şi ciobanii: de-a prînzul cel mic, de-a prînzul cel mare, de-amează, de-*achindie*...” (Bottez, Iaşi, c. Şipotele).

„Ciobanii împartesc ziua astfel: cînd se scoală cu 2 ceasuri înainte de a răsări soarele, zic: mînece; pe la 9 sau 10 ceasuri dimineţa, zic: aprînz; la 12 ceasuri: ameze; la 4 – *achindei*...” (N. Bîncescu, Vaslui, c. Telejna).

„...în zori-de-ziuă, dimineţa, la ameză, la toacă, la *achindie*...” (V. Lohan, Iaşi, c. Buciumii).

În *achindie* fiind prepoziţionalul *a-* = lat. *ad*, în unele locuri poporul îl înlocuieşte cu „în”, făcînd totodată din *c h i n d i e – t i n g h i e*: „înainte de răsăritul soarelui, se zice: timpul p-în-ziori; după răsărit: soarele d-o sulită; apoi cum este soarele vara pe la oarele 8: d-ameaza; pe la oarele 3–4: timpul d-amează-n-de-seară; înainte de apusul soarelui se zice: soarele *î n t i n g h i e*; şi-n fine în timpul apusului: soarele în scaun...” (Preut G. Rarinca, Tecuci, c. Torceşti).

Cuvîntul e atît de răspîndit în România şi atît de poporan, încît răposaţii Laurian şi Maxim îi căutau o proveninţă latină. Deşi turceşte *i k i n d i* înseamnă „le temps entre le midi et le coucher du soleil” (Şăineanu, *Elem. turc.*, 30), totuşi e anevoie a crede că românii vor fi luat această vorbă de la turcii propriu-zisi, ci mai curînd din dialectul turcesc al cumanilor, adică încă de prin secolii XIII–XIV, ceea ce ne-ar explica adîncă-i înrădăcinare în graiul ţăranilor şi al ciobanilor. În adevăr, la cumani aceeaşi parte a zilei se chema: *e c h i n d ü* şi *e c h i n d ä* (Kuun, *Cod. Cumanicus*, p. 80).

ACHIPĂIEȘC. – v. *Apipăiesc*.

ACHIU (plur. *achiuri*), s.n.; t. de billard: acquit. Sinonim cu *t a c*. Se aude mai ales în Moldova. Vine din francezul *a c q u i t* (Șaieanu, *Dict. rom. germ.*, 3); să observăm însă că bățul cu care se joacă biliard se cheamă și la ruși *k i ȷ* „bâton”, și că românii, mai cu samă moldovenii, au învățat biliardul în timpul ocupațiilor rusești.

I. Ianov (*Conv. lit.*, 1867, p. 212):

„Amoreze am vro două,
Una de alta nu știu;
Sînt tînăr de moda nouă:
Cred în cărți și în *achiu*!...”

v. ²*Tac*.

-ĂCI, -ĂCE; suffixe servant à former des adjectifs et marquant surtout un penchant. Nu derivă din latinul *-aceum*, după cum s-ar părea la prima vedere (Diez, *Gramm.* II, 315), ci din *-a c e m* (*-a x*), cu care se întâlnește nu numai în funcțiune, dar uneori chiar în cuvinte, de ex. *fugaci* = *fugacem*, *trăgaci* = *trahacem*. Forma *-ace* conservîndu-se la feminin: „femeie *fugace*, vacă *trăgace*”, masculinul s-a disimilat în *-aci*: „om *fugaci*, bou *trăgaci*”, italienește și portugezește la ambele genuri: *fugace*. Ca și lat. *-a c e m*, sufixul românesc *-aci* indică mai totdeauna un nărav, o aplecare la ceva, bună sau rea, de ex.: *bătaci* „batailleur”, *pungaci* „disposé à frapper des cornes”, *stîngaci* „gaucher”, *hrănaci* „vorace”, *gonaci* etc. ca lătinește în: *mordacem*, *bellacem*, *audacem*, *linguacem*, *edacem*, *voracem*...

În vorbe împrumutate întregi din afară, de ex. „gîrbaci”, „cîrpaci”, „copaci”, finalul *-aci* nu e sufix din punctul de vedere al limbei române, care nu-l utilizează cu o funcțiune determinată la formarea unor nouă cuvinte, după cum utilizează, bunăoară, pe slavicul *-nik* sau pe turcul *-i u*.

Sufixul *-aci* = lat. *-a c e m* n-are de loc a face cu sufixul *-aț*, iar cu sufixele *-ac* și *-aș* se înrudește numai în parte sau indirect.

v. ²*-ac*. – ²*-aș*. – *-aț*.

ACI adv.; ici, ci, en ce moment. Acest adverb se întrebuințează în privința locului mai puțin, poate, decît în acea a timpului, fiind adesea sinonim cu *a c u m*.

Pann, *Prov.* II, 91:

„Munca pe om niciodată nu-l lasă a flămînzii,
Cînd cu firea-nbărbătată noaptea o va face zi.
Așadar d-*aci*-nainte să nu ședem lenevoși...”

Gr. Alexandrescu:

„Vîntul, umbra mă-nșală, cînd crez a o vedea;
Luna *aci* s-arată, *aci* iar se ascunde:

Abia cîteodată întunecul pătrunde,
Și norii înainte-i se pun ca o perdea...”

(Așteptarea)

sau:

„Aci se oprește, aci se așază,
Nimica nu-l face a se depărta...”

(Cînele soldatului)

În construcțiune cu *d e* și *p î n ă*, românul *aci* corespunde pe deplin spaniolului și portugezului *a q u í*, care și el se aplică mai mult la noțiunea timpului: de *a q u í* adelante (d’a *q u í* em diante) = de *aci* înainte, „dès ce moment”; hasta *a q u í* (ate *a q u í*) = *pîn-aci*, „jusqu’à ce moment”. În poema lui Cid, v. 180, o evreică cerînd o blană în dar, eroul îi răspunde: „d’a *q u í* sea mandada” = „ți-o dau chiar de *a c u m*.”

În construcțiune cu *p e*: „pe *aci* = par ici”, *aci* este adverb de loc; nu însă și-n idiotismul: „cît *p-aci* = peut s’en faut”, de ex.: „cît pe *aci* era să caz” (*L.M.* I, 543). [După comunicarea lui Aureliu Candrea. Pe lîngă idiotismul „cît *p-aci*”, mai avem în românește și reduplicatul „*p-aci* – *p-aci*”, cu aceeași însemnare de „peu s’en faut”.

Ispirescu, *Legende*, 12: Șoimuleanul meu, pentru care *p-aci* – *p-aci* era să-mi pierd viața pînă l-am dobîndit, a-mbătrînit și el...”

Aci... aci, cu însemnarea francezului „tantôt... tantôt”:

De la Vrancea, *Sultănica*, 237: „Hai să spunem ghicitori, zise Doroftei, care începuse a cînta, legănînd capul, cam fără voie, *aci* p-un umăr, *aci* pe cellalt...”

Creangă, *Scrieri* II, 65: „...țîind la urechi cîte o lespegioară fierbinte de la soare, cu argint printr-însele; și *aci* săream într-un picior; *aci* în celălalt, *aci* plecam capul la dreapta și la stînga...”]

Noțiunea timpului e tot atît de pronunțată în *aci*, precum este noțiunea locului în *a i c e*, astfel că ambii acești adverbi, etimologicește aproape identici, pot fi puși într-un fel de opozițiune, de ex.:

„Porcului *aci* îi dai bice
Și el se-ntoarce și zice:
Antărt mă bătea *p-a i c e* ...”

(Pann, *Prov.* III, 36)

Chiar cînd se întrebuintează ambele întocmai cu aceeași nuanță de sens, totuși în gura poporului *aci* și *a i c e* alternează uneori după o normă foarte interesantă, dar pe care e greu a o lămuri. Așa peste Olt auzi pe alocuri țărani întrebîndu-se:

„– Vi-s *aci*?
– Ni-s *a i c i*”.

(Preut R. Popescu, Mehedinți, com. Isverna)

Ca adverb de loc, *aci* arată nu numai că cineva sau ceva se află lîngă noi, dar
194 încă servă pentru a-l atrage spre noi, funcționînd atunci ca interjecțiune. În portugez-

za a q u í figurează în chemarea de ajutor: „a q u í del rei!” = „au secours!” În spanioala: „a q u í aquí!” Vînătorii români în strigătele lor îi dau mai cu seamă acest sens, atît lui *aci*, precum și lui *a i c e* cu toate varianturile lui, despre cari vezi mai la vale.

„Țipetele vînătorilor obicinuie sînt: iacă-l! iacă-l! iacă-l! ia! *aci! aci!* iacă *aci!*...” (I. Aldoiu, Muscel, c. Voinești).

Sau amplificat cu intensivul „de”:

„*Aci! aci! aci-de! aci-de!* sînc pă el!...” (S. Istratescu, Dîmbovița, com. Cobia).

Acest „a c i - d e !” ar fi o interjecțiune independentă în toată puterea cuvîntului, dacă n-ar păstra ambele accente: a c î - d è .

Din lat. *ecc-hic* (*ec-ic*) = *eccu-hic* (*ecu-ic*), de unde și ital. *quì* și *ci*, span. *aquí*, portug. *aqui*, v. franc. *iqui* etc., derivă la români numai *aci*, nu și *a i c e*, care presupune un prototip latin amplificat: *ecc-hicce* (*ec-ice*). Din *aci* apoi, prin emfaticul *-a* (v. ⁵A) se naște forma: a c i a, care scade în gura poporului la a c i e și a c i i .

Aproape toți adverbii și pronomii românești compuși cu *ac-* = lat. *e c c u m*, avînd cîte o formă scurtată fără *a-*: *acolo* – *colo*, *aice* – *ice*, *acest* – *cest*, *acel* – *cel* etc., cată să fi fost o dată și variantul c i pe lîngă forma întregă *aci*. Aceasta e cu atît mai sigur, cu cît vom vedea mai jos lîngă emfaticul a c i a = *aci* + *a* forma scurtată c i a = *ci* + *a*. Precum construcțiunea „de *aci*” e conclusivă, tot așa conclusivă trebuia să fi fost și construcțiunea: „de c i”. Iată de unde derivă – credem noi – conjuncțiunea d e c i „ergo”, printr-o tranzițiune logică întocmai ca în germ. „daher” și engl. „therefore” iar nu din construcțiunea „de ce” = lat. *de quid* (Cihac). În adevăr, „de *aci*” și d e c i sînt ca și sinonimi în: „de *aci* urmează că... = d e c i, urmează că..., de *aci* se vede că... = d e c i, se vede că..., de *aci* am cunoscut că... = d e c i, am cunoscut” etc. În acest caz „deci” nu se urcă la un prototip latin, ci este o formațiune posterioară românească, care de aceea nici nu se găsește în celelalte graiuri romanice.

v. *Acia*. – *Ci*. – *Cia*. – *Deci*.

ACIA, adv.; ici, ci, en ce moment, immédiatement là ou alors, y. Format din a c i prin emfaticul *-a* (v. ⁵A), *acia* e mult mai des în circulațiune, dacă nu în viul grai, cel puțin în vechile texturi; dar totodată el are o însemnare și mai mlădioasă, putîndu-se întrebuința aproape dopotrivă nu numai în înțeles de: a i c i și a c u m, ci încă în loc de: a c o l o și a t u n c i, mai cu seamă: c h i a r a c o l o, c h i a r a t u n c i.

Din două prototipuri latine rustice: *ecc-hic* (*eccu-hic*) și *ecc-hicce* (*eccu-hicce*) se născură doi adverbi românești: a c î = *ecc-hic* și a c î c e, cu forma mai răspîndită a î c e = *ecc-hicce*. Pe cînd ramura „a i c e” conservă în toate varianturile sale funcțiunea adverbială de loc, și anume de locul cel mai apropiat de vorbitor, în ramura „a c i”, din contra, se dezvoaltă din ce în ce mai mult funcțiunea adverbială de timp, iar cea de loc se tot lărgeste, trecînd peste marginea strictă a apropierii. În simplul a c i ambele funcțiuni se mai ecuilibrează încă; în emfaticul *acia*, funcțiunea

de timp începe a precumpăni, ca și întinderea funcțiunii de loc; în amplificatul a c i a și i, pe care-l vezi mai la vale, funcțiunea de loc în genere și acea de timp apropiat în specie dispar mai-mai cu desăvîrșire.

Moxa, 1620, p. 346: „până *aciă* răotăți hitlêne în inima lui nu era...”

Ibid., p. 388: „nu numai ca până *aciă*, ce încă nește spurcăciuni réle făcîa...”

Istrate Dabija-vodă, 1662 (A. I. R. III, 243): „...să aibă a ținea moșiă, partea Ursului cu tot vinitul, până-i va întoarce Ursul banii, de *aciă* îș va lua moșiă...”

O predică transilvană, circa 1600 (Cuv. d. bătr. II, 226): „...toți vorū sta, cineșū cu meserearea sa, ce ăaste gătită lor în vecia veacului, și amu de-*acia* cu bucurie nesfrășită bucura-se-vorū, și amu de-*acia* greață de nimeniă nu vorū avea...”

În *Călătoria la iad a Maicei Domnului*, scrisă circa 1550 (Cuv. d. bătr. II, 330): „...să s-eră aprinde casa acelora de tute patru iunghîurele și să o încun•ure foculu și n-ară pute eși afară, ce ară arde *aciă*...”

Psaltirea Scheiană, circa 1550 (ms., Acad. Rom.), ps. XLIX, 23: „...și *acia* cale cu ce ivescu lui spăsenia mea...”, ceea ce la Dosofteiu, 1680, sună: „și a c o - l o - î cală cu care voū arăta...” = et i l l i c iter... = ἐκεῖ ὁδοῦς...

La Radu din Mănicești, 1574 (ms. Harl. 6311 B. British Mus.):

Mat. VI, 21: „și io ăaste comoara voastră, *aciă* va fi și inima voastră...”

Mat. XVIII, 20: „și iuo amu sântū doi sau trei adunați în numele micu, *aciă* sântū cu...”

Mat. XXVI, 16: „și de *aciă* socotiăa podoaă vrēme să el vānză...”

Marc. I, 31: „și o lăsă ăa focul *aciă*...”

Luc. VIII, 44: „*aciă* stătu cursul sângelui ei...”

Luc. XIV, 5: „carele deîn voi feçorū sau bou în puțū va cădea, și nu *aciă*-l va scoate clū...”

„...ubi enim est thesaurus tuus, i b i est et cor tuum...”

„...ubi enim sunt duo vel tres congregati in nomine meo, i b i sum...”

„...et e x i n d e quarebat opportunitatem ut eum traderet...”

„...et c o n t i n u o dimisit eam febris...”

„...c o n f e s t i m stetit fluxus sanguinis ejus...”

„...cujus vestrum asinus aut bos in puteum cadet, et non c o n t i n u o extrahet illum...”

Emfaticul -a scăzînd la -e prin acomodățiune regresivă cu -i-, rezultă forma *acie* = *acia*, care nu rareori ne întîmpină în grai și-n texturi.

În *Codicele Voronețian*, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.):

Act. Apost. XVIII, 19: „pristoi întru Efesu și accîa lăsă *acie*, e însuș întră întru gloată...”

Ibid., XXVII, 6: „și *acie* află sutașul corabic...”

Ibid., XXVIII, 15: „și *acie* frații audziră...”

Ib., XXV, 14: „ca multe dzile prebândi *acie*...”

Ib., XXVII, 12: „sfătuiră-se cum se vānslédze de *acie*...”

„...devenitque Ephesum, et illos i b i reliquit, ipse vero ingressus synagogam...”

„...et i b i inveniens centurio navem...”

„...et i n d e quum audissent fratres...”

„...quum dies plures i b i demorarentur...”

„...statuerunt consilium navigare i n d e ...”

Născut prin acomodare din *acia*, trisilabicul *acie* scade apoi prin asimilație la disilabicul *aci* (= *acii*).

Coresi, 1577:

Ps. CXXXVI: „La răul Vavilonului, *aci* șezum și plânsăm...”

Ps. CXXXVIII: „de fața ta încătru să fug? să suire în cer, tu ești *aci*; să deștinsere în iad, *aci* ești...”

Dosofteiu, 1680:

„La părăoale Vavilonului, *aci* ședzum i plânsăm...”

„...de fața ta încătru să fug? de m-oî sui în cer, tu a c o l o ești; de-aș pugo-râ-mă în iad, *aci* ești...”

Deosebirea între emfaticul *acia* din *aci* și emfaticul *a i c e a* din *a i c e* se arată mai apriat la Dosofteiu în psalmul CXXXI:

„Ačasta-î odihna mîa în veacul de veac, a i c i a m-oî sălășlui...”

„*Acii* voiu răsări cornu lui David...”

„Haec requies mea in saeculum saeculi, h i c habitabo...”

„I b i suscitabo cornu David...”

Astfel *a i c e a* este „hic”, iar *acia* – „ibi”, dar nu tocmai cu sensul de „acolo”, ci cu acel de „acolea”, precum vedem tot la Dosofteiu, în *Paremiar*, 1683, f. 103 a:

„...să-î aduc în cortul mărturie, și vor sta *aci* cu tine, și mă voi pugo-râ și voi grăi a c o l i a cu tine...”

„...ἄξεις αὐτοὺς πρὸς τὴν σκηνὴν τοῦ μαρτυρίου, καὶ στήσονται ἐκεῖ μετὰ σοῦ, καὶ καταβήσομαι, καὶ λαλήσω ἐκεῖ μετὰ σοῦ...”

De asemenea, în *Omiliarul de la Govora*, 1642, p. 29: „unde frica lui Dumnezeu nu ăste, *acii* mare foamete ăste de lucruri bune; unde nu să séceră spicul curăției ca al grăului, *acii* e foamete mare de viața de vecie...”

Alături, ba poate chiar mai presus de sensul local de „acolea”, *acia* funcționează aproape întocmai ca adverbul de timp „atunci”. Așa, în același *Omiliar*, p. 63:

„... numai ce-ți cugetă, a cătă frămsête vor fi acel cer și pământ nou, că ătă de *acii* nu va fi nice o frică, nice schimbare de vremi și nice se vor acoperi cu nori întunecoși și trăsnet și fulger ucigătoriu; de *acii* vedere înfricoșată nu se va arăta a c o l o; așijderea și pământul se va lumina cu frămsête de flori cu bună mirizmă, și adecă de *acii* nu vor mai fi pre el fieri iuti...”

În acest pasagi, atât de bine scris, *acii* este curat un adverb de timp, sinonim cu „atunci” și avînd drept corelativ, ca adverb de loc, pe a c o l o.

În scurt, *acia* pare a avea, ca derivat emfatic din a c i, o funcțiune intermediară între a i c e și a c o l o pe de o parte, între a c u m și a t u n c i pe de alta, dar plecîndu-se totuși mai mult spre a t u n c e și spre a c o l o.

Zilot, *Cron.*, p. 83: „... pricina de se punca Rosia pentru Constantin-vodă Ipsilant, era adevărat și a trahtaturilor și a hatihumaiunurilor, dar era mai mult slujbele și îndatoririle ce făcuse el Rosiei, în vremile acelea cînd Napoleon umbla cu toate meștesugirile să surpe și pe Rosia, cum surpase și stricase și celelalte împărății și crăii ale Evropei, gata avînd războiul și cu dînsa, și pe taină umblînd a ridica și pe turci asupra ei, ca mai lesne să o surpe; care lucru simțindu-l Ipsilant și făcîndu-i-l

cunoscut, Rosia foarte s-au fost îndatorat lui; și de *acii*, mînă dreaptă avîndu-l la aceasta, cum și la arădicarea sărbilor împotriva Porței, sta Rosia pentru dînsul a nu se mișca din domnia sa, fiindu-i cel mai trebuincios la acele îngrozitoare pentru dînsa vremi...”

În acest pasagiu, „d e a c i i” se poate înlocui mai bine prin „d e a t u n c i” sau „d e a c o l o” decît prin „d e a i c e” sau „d e a c u m”.

Precum lîngă simplul a c i s-au păstrat urma unei forme scurtate c i, tot așa emfaticul *acia* are alături pe scurtatul c i a, ajuns însă rar chiar în vechile texturi.

Dosofteiu, *Parem.*, 1683, f. 58 b: „ședețu *aciū* cu asâna, iară eu și coconulū om trîiace până c i i a...”

La macedo-români pare a nu exista simplul a c i, ci numai emfaticul *acia*: „trâ *acia* = διὰ αὐτοῦ, di *acia* = αὐτόθεν, pre *acia* = ἀπ’αὐτοῦ” (Bojadschi). În istriano-româna însă ne întîmpină nu numai *acia*, și anume cu o nuanță „intermediară între a i c e și a c o l o”, dar pînă și forma scurtată c i a :

„*Acia*, *aci*, *aice*, însă ceva mai la o parte. *Acia* se aude și în Ardeal și în alte părți. În Berdo în Istria se zice și c i a tot în această însemnare” (I. Maiorescu, *Ilin.*, 83).

v. *Aci*. – *Acice*. – *Acolea*. – *Acolo*. – *Aice*. – *Cice*. – *Ci*. – *Cia*. – *Ice*...

ACÎC (plur. *acicuri*), s. n.; t. de mar.: sorte d’embarquement. Un fel de ș a i c ă . Cuvînt turcesc, care ne întîmpină nu o dată în *Condica Vistieriei* din 1693 (ed. Aricescu), mai ales pe pag. 180, unde se menționează alături cu ș e i c i, c a i c e și b u r a z a n i :

„Cheltueala acestor bani de birul ș e i c i l o r care scrie înapoi unde s-au dat, pe cum arată în jos anume:

5000 tal. s-au dat la Hagi-Ali pentru gătirea celor cinci c a i c e ce se gătesc cu bani de haraciu, afară den ce i s-au dat den haraciu.

2085 tal. s-au dat pe cheresteaoa ce s-au cumpărat de la Giurgiuvéni, scînduri și crivaci și cușaclîcuri de s-au dat pentru 20 de *acicuri*.

1440 tal. s-au dat la Ibraim Aga, voivoda de la Giurgiov, pentru deresul b u r a z a n i l o r cu sebepi-takrir.

800 tal. s-au dat ear la Ibraim Aga pentru deresul *acicurilor* celor vechi cu sebepi-takrir.

1035 tal. s-au dat darurile Ibraim Agăi; cînd au venit aicia de s-au luat socoteală pentru cheresteaoa ce i s-au dat pentru *acicuri* și pentru alți bani ce i s-au dat.

175^{1/2} tal. s-au trimis la Sterie Căpit. ot – de au făcut 1370 de opacine de le-au dat la Căpitan-Pașa de Dunăre pentru *acicuri* și pentru ș e i c i ...”

Cuvintele din urmă ne-ar face a crede că *acic* era ceva mai mult decît ș a i c ă , deoarece figurează pe prima linie.

Acic se află și la Dumitrache Stolnicul, în *Istoria anilor 1769–74*, al cării editor, d. V. A. Urechia (*Anal. Acad. Rom.* X, p. 470), îl explică „*acicuri*, bărci cu cîte o vîslă sau pînă largă în formă de șeici”.

v. *Șaică*. – ¹*Turc*.

ACÎCE. – v. *Acicea*.

ACÎCEA, adv.; ici. Sinonim și dublet etimologic cu *a i c e a*. Forma simplă *a c i c e*, de unde s-a făcut *acicea* prin emfaticul *-a* (v. ⁵A), pare despărută din grai deja de vro doi-trei secolii, căci n-o mai găsim nicăiri în texturi; forma amplificată *acicea* a perit și ea, dar cu mult mai târziu, după ce-și înfipsese urma în mai toate scriptele române din secolii XVI și XVII, fie transilvane, fie moldovene sau muntene. Ne-ar fi anevoie a reproduce măcar a zecea parte din pasagele cu *acicea*.

a) Din tipărituri:

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. A, p. 10: „... să lepădămă *acicea* păcatele noastre, ca să fimă curați și gătiți...”

Ibid., quatern. D, p. 1: „zice Hs. în ceaștă *Evanghelie* că unde săntu comoarăle voastre acolo săntu și inimile voastre; *acicea* învață pre noi Hs. nu numai spre dare și spre pace...”

Pravila Muntenească, 1640, f. 116 b: „... celiă ce au *acicea* sfrășit, iară a c o l o fără de sfrășit și săntu neînpuținate...”

Omiliarul de la Govora, 1642, p. 58: „... să va zice cineva voao: ătâ *acicea* e Hristos, nu credeți...”

Evangeliarul transilvan, 1648, Mat. XVII, 4: „bine este nouo *acicea* a fi, să vei să facem trei colibi...”

Ibid., XVII, 20: „treci de *acicea* c o l o ...”

Dosofteiu, *Parem.*, 1683, ghen. 30: „dzâsâ Ilie cătră Elisei: ședzû dară *acicîa*, că Domnulû m-au mânatû până la Iordanû...”

b) Din manuscrise:

Moxa, *Cron.*, 1620, p. 399: „... până *acicîa* s-au scosû dentr-alte cărți slovenești pre limba noastră...”

Predica mähăceană, din 1619 (*Cuv. d. bătr.* II, 125): „... a ta ăaste înpărățiia și sila și slava în veciia veacului aminû, înralță noi *acicea* în dărnire să avemu upovăință tare...”

Legenda Sîntei Vineri, circa 1580 (*Cuv. d. bătr.* II, 146): „... nu mi se cade numai *acicea* să fiu și să lăcuescu, ce mi se cade să mă ducû să propoveduescu...”

Codicele ms. miscel. al Bis. St. Nicolae din Brașov, p. 132: „... ce fericiți carii nu se-au îndulcițû *acicea*, că a c o l o îndulci-se-vorû; cine se vorû pocăi și se vorû curăți *acicea*, aceia întru sâlașul ceriului veseli-se-vorû; și cine se va usteni *acicea*, a c o l o în vecie odihnise-va; carii se vor plânge *acicea*, a c o l o în vecie bucura-se-vor...”

Ceea ce explică disparițiunea lui *acicea* din grai este că era de prisos, căci nicio-dată el n-are în vreun text un alt sens decît acela de *a i c e a*, lătinește *h i c*, *h i n c*, *h u c*.

Radu din Mănicești, 1574 (*ms. Harl.* 6311 B., British Mus.):

Mat. XVII, 4: „bine ăaste noao *acicea* să fimă...”

Ib., XVII, 19: „zicere-ați codrului acestui: treci de *acicea* încolo, și ară tréce...”

Ib., XXVI, 38: „așteptați *acicea* și prevegheați...”

Luc. XIII, 31: „te du de *acicea*...”

Io. VI, 25: „când ai fostă *acicea*...”

„...bonum est nos h i c esse...”

„...dicetis monti huic: transi h i n c illuc, et transibit...”

„...sustinete h i c et vigilate...”

„...vade h i n c ...”

„...quando h u c venisti...”

Forma *a c i c e*, de unde emfaticul *acicea*, nu derivă din lat. *ecc-hic*, care a dat naștere numai lui *a c i* (= *ec-ic*), ci din prototipul amplificat *ecc-hicce* (= *ec-ice*), cu finalul *-ce* ca în *a t u n c e* = lat. *tuncce*. În vechile texturi române mai este și forma scurtată *c i c e*, emfatic: *c i c e a*, de ex. la Dosofteiu, *Parem.*, 1683, iulie 20, f. 21 a: „și când fu până *c i c i* a și până ciia, și ceriulă să întunecă de nuori...” Scurtatul *c i c e* (= lat. *ecc-hicce*) corespunde lui *q u i c i* (= lat. *eccu-hicce*) care ne mai întimpină la Dante, dar a despărut și el demult din limba italiană, fiind și acolo de prisos, întocmai precum a despărut *acicea* din româna.

v. *Aice*. – *Cice*. – *Cicea*. – *Ice*...

ACÎE } v. *Acia*.
ACÎI }

ACÎ-DE! – v. *Aci*.

ACÎIAȘI, adv.; instantanément, subitement, à l’instant même. Derivat din *a c i* prin forma emfatică *a c i a* și din intensivul *-și* = lat. *sic*, *aciiși* (= *ecc-hic-a-sic*) a perduț aproape de tot caracterul local, funcționînd numai ca adverb de timp.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. D, p. 5: „... întră întru o casă, iară *aciiășu* eși vête pretutindinea de elă, că no se putea ascunde lumina cēia marea a înțeleptului...”

Ioan din Vinți, 1689, f. 156 b: „Cine ăase în deșărtă dină ceia ce alcargă în besereca ta, Născătoare de Dumnedzău, cu tot sufletul, și să nu dobăndească *aciiăș* vindecare?...”

În *Codicele ms. miscelaneu* al bis. Sf. Nicolae din Brașov, scris în secolii XVI și XVII, *aciiși* e foarte des, ca și forma scăzută *aciiși*:

p. 79: „... părea-i că zboară pre suptă ceră, și de păreă bună și de bucurie elu se mira cumă va mai face, și *aciiășu* tremése...”

p. 90: „... ačastea deaca auzi Maximiian, înplu-se de mănec, și învăță *aciiș* să fie adus sfântul cătră el...”

p. 110: „... de ačasta *aciișu* de năprasnă spămăntați fură și căzură cu fața la pământ...”

p. 164: „... iară sfântul nemica nu pesti, ce *aciișu* sări în corabic...”

p. 248: „... deac-au născută, *aciiășu* pusu-l-au în ăasle...”

Într-un loc, p. 146, forma plină *aciiși* și forma scăzută *aciiși* figurează alături: „... *aciișu* nerugată mēse sfântulă și se rugă cătră Dumnedzău, și *aciiăș* învise-l, nu ca pre un mortă, ce ca pre un adurmit...”

Varlam, 1643, f. 338 a:

„...să atinse de poalele veșmentelor lui,
și *aciîșu* stătu curăria...”

„...ἤψατο τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου
αὐτοῦ. καὶ παραχρήμα ἔστη ἡρῦσις...”

Precum a c i a scade la a c i e și a c i i, tot așa *aciiși* posedă, ca forme fonetice scăzute, nu numai pe *aciîși*, ca în pasagele de mai sus, dar și pe *acieși*, de ex. într-un text circa 1550 (*Cuv. d. bătr. II*, 291): „*acieși*-l tremese elu suptu întunerec...”

De asemenea, în *Codicele Voronețian*, scris cam tot pe atunci (ms., Acad. Rom.), unde cuvântul este tetrasilabic:

Act. Ap. XXI, 30: „și *acieși* închiseră
ușile...”

„...et s t a t i m clausae sunt januae...”

Ib., 32: „dăci *acieși* luo voinici și su-
tași...”

„...s t a t i m assumptis militibus et
centurionibus...”

Ib., XXII, 29: „*acieși* se deluîngară de
elu...”

„...p r o t i n u s ergo discesserunt ab
illo...”

Pretutindeni *aciiși* (*acieși*, *aciîși*) ne întimpină cu unul și același înțeles, care se arată și mai limpede în *Predica transilvană*, circa 1600 (*Cuv. d. bătr. II*, 226): „... și *aciîșu* întru clipitul ochiului...”

Limba noastră literară de astăzi, neavînd nici un adverb poporan pentru noțiunea de „instantanément”, căci slavicul „d e n ă p r a s n ă” exprimă mai mult noțiunea de „fortuitement”, bătrînul *aciiși* are dreptul de a fi rechemat la viață.

v. *Aci.* – *Acia* – *Năprasnă*.

ACÎLEA, adv.; ici, ci. În *acilea* nu este articularea lui a c i după analogia altor adverbi ca: *almintrelea*, *aiurilea* etc., ci numai acățarea analogică a finalului *-lea* din „acolea”, adverbul cel mai apropiat prin sens și-n care *-le* derivă pe cale organică din latinul *-i l i c*.

A. Pann, *Moș Albu I*, 6:

„Și sătenii auzindu-i, au luat funii pe loc,
Gîndind că din sat d-*acilea* a căzut vrun dobitoc...”

Într-un basm, povestit de d. B. Ștefănescu (De la Vrancea), *Sultănica*, p. 263, *acilea* figurează lîngă a i c i : „... mai sînt p-*acilea* și fete mari, zise Țuguia; șade rău; nu fii slobod la gură; a i c i nu e cumetrie cu chieș și cu lăutari...”

Alexandri, în *Cinel-Cinel* (sc. V), rîde de *acilea* ca de un muntenism, opunîndu-l lui a i c i al moldovenilor:

„Graur: Fa, Florică!

Florica: Ce-i?

Graur: Ian uită-te la mine.

Florica: Ș-apoi ce?

Graur: Multe sînt ca tine a i c i în sat?

Florica: Unde?... *Acilea*?

Graur: Ba a i c i .

Florica: Ha, ha, ha, moldoveanu dracului!”

Negreșit, *acilea* este o formațiune nouă, dar curat poporană, întemeiată pe o adevărată trebuință. Prin a i c e nu se înțelege o apropiare imediată; cu atât mai puțin prin a c o l e a , care este deja un pas cătră a c o l o ; în a c i , pe de altă parte, s-a dezvoltat mai mult noțiunea de timp decît acea de loc; în acest mod, poporul a crezut de cuviință a forma pe *acilea*, ca un adverb menit a indica anume gradul cel mai intim de apropiare.

v. *Aci.* – *Acolea.*

ACINTUȘ, t. de botan.; Jacinthe (*Scilla*, *Hyacinthus*). Sinonim cu z a m b i l ă . Termen întrebuintat pe alocuri în Transilvania (Hațeg, com. Clopotiva). Este o formațiune poporană din „*Hyacinthus*” gr. ὕακινθος, poate prin intermediul formei ungurești, în care finalul *-thus* se pronunță *-tuș*, ca și cînd ar fi un deminutiv românesc.

v. *ambilă.* – *Spiritus.*

ACIOAIE, s. f.; bronze, airain, métal mélangé. Ne întimpină în grai și-n texturi sub două forme: *acioae* și *cioae*, perzîndu-se inițialul *a-* prin analogie cu: *cest*, *cel*, *colo*, *colea*, *cațăr*, *cutare* etc.

În inventarul de averea mănăstirii Arnota, 1741 (*Cond. ms.*, Arh. Stat., p. 697): „...3 tingiri mai micî și 2 capace dă aramă, 3 sfêșnice dă *acioae*...”

În inventarul mănăstirii Polovraci din același an (*ibid.*, p. 729):

„Sfeșnicel de *acioae* la proscomidie;

Cădelniță de argint prost;

Cădelniță de *acioae*;

5 candelile de *acioae*...”

În glosarul slavo-român, circa 1620 (*Ms. Sturdzan*, în Acad. Rom., p. 83): „... idol vărsat de argint sau de altă oarece *cioae*, cum era în zilele vechi”; apoi mai jos, la p. 84: „ilectron, *cioae*”.

În redacțiunea circa 1670 a aceluiași material glosografic slavo-român (ms. în Bibl. Societății arheologice din Moscva), f. 81 b: „ilectron, *aćuoae* (АЧУОАЕ)...”

Silvestru, 1651, ps. CVI:

„...c-au zdrobit porțile cele de *cioae* și
rătédzele de fier frămtu-le-au...”

„...quia contrivit portas a e r e a s et
vectes ferreos confregit...”

Într-o predică transilvană, circa 1600 (*Cuv. d. bătr.* II, 230):

„...arzându-i cu cărbuni vii de focu nestinși, mestecându-i în rășină cu piătră pucoasă și topindu-i în argint și în aur și în *cîuai* (ЧИУАИ)...”

În graiul de astăzi:

Balada *Mihnea-vodă*, așa cum se cîntă în Dobrogea (*Burada, Călăt.*, 205):

„Este-un cort mare rotat,
Cu creștetul naramzat,

Cu sforile de matasă
Împletite toate-n șeasă,
Cu țărșii de argint
Cum n-a fost nici că mai sînt,
Cu maiugi de *acioi*
Cum nu s-află pe la noi...”

Basmul *Cotoșman năzdrăvan* (Ispirescu, *Legende*, 294): „Cînd întrară în palat, ce să vezi dumneata? Bogăția de pe lume era acolo. Păreții numai în aur poleți. Pardoseala era de cleștar, iară învălitoarea era de *acioaie* și de plumb...”

„Bronzul sau amestecătura de aramă și de cositor se cheamă la noi *acioaie*...” (A. Iliescu, *Dîmbovița*, com. Sărdanu).

Jipescu, *Opincaru*, 154: „... Mai trecu ce trecu și-apăi auzi bălăncănindă un clopot dă *acioaie*...”

După metal, însuși clopotul a început pe alocuri a fi numit *acioaie* sau *cioaie*: „Clopotul la caii înhămați la trăsura sau în herghelie se zice *cihoaie*...” (D. Arghirescu, *Covurlui*, c. Moscu).

Dar de unde vine cuvîntul?

Derivațiunea din latinul *c i b u m* „mîncare”, argumentată prin aceea că numele german al aceluiași metal: „Glocken *s p e i s e*” însemnează literalmente „mîncare de clopot” (Cihac, II, 356), s-ar putea discuta numai doară atunci cînd germanii sau un alt popor orișicare ar numi vreun fel de metal *S p e i s e* „mîncare”, fără a mai adăuga determinațiunea cea esențială: *G l o c k e* „clopot”.

Latinul vulgar *a c i a r i u m*, la plural *a c i a r i a*, însemna în genere „orice ferărie”, adecă „oarece *cioae*”, după expresiunea lexicografului slavo-român circa 1620, care numește așa pînă și pe ἡλεκτρον, o compozițiune din aur și argint, pe cînd *Psaltirea* din 1651 dă același nume aramei. Oricine „haberet în fusina sua aliquod ferrum, arainum, vel cuprum ad coquendum”, era *a c i e r e r i u s* (Du Cange, *ad voc.*). Din lat. *a c i a r i u m* se trage ital. *a c c i a i o* „oțel”, *a c c i a r o* „sabie, secure, armă de metal”, *a c c i a i n o* „amnar” etc.

Cuvîntul *acioaie* nu ne vine d-a dreptul din latina, ci prin comerțul italian de pe la finea evului mediu, din epoca numeroaselor colonii genoveze pe tot litoralul Mării Negre. Tot de acolo avem și *a l a m ă*.

v. *Alamă*. – *Cioaie*. – *Spîjă*.

ACIOALĂ (plur. *acioale*), s. f.; abri, chalet. Sinonim cu *a d ă p o s t*, dar numai atunci cînd e acoperit.

„Locuința la ciobani se cheamă: colibă, perdea, *acioală*...” (S. Alexandrescu, *Prahova*, c. Baicoi).

„*Acioală* este o șatră, un adăpost pentru vite, cu acoperișul alipit de perețele casei sau al unui coșar, fără ca *acioala* să aibă păreți...” (G. Bobocescu, *Dîmbovița*, pl. Dealu).

În literatură, numai De la Vrancea (B. Ștefănescu) a știut să utilizeze această frumoasă vorbă ciobănească, în *Sultănica*, p. 59: „Părăsind vatra părintească,

pustie dă farmecile d-odinioară, desprețuind răsplata viitoare, ce i să înfățișa ca o minciună dășartă, fugind de orce *acioală* omenească, căuta drumul muntelui Popău...”

Acioală derivă din *a c i î* „reposer” prin sufixul deminutival *-o a l ă*, pe care românii l-au moștenit întreg din latinul *-ulla, -olla*, ca în: *hom-ullu-s, Cat-ullu-s, Apr-ulla, cor-olla, pers-olla* etc., deși lăținește el era compus, de ex. *corolla* = *coronla* = *coronula*. Același sufix este la noi în: *zi-ul-ică, furc-ul-iță, musc-ul-iță* și altele (cfr. Schuchardt, în *Cuv. d. bătr., Supl., XXXIII*).

v. *Aciolez.* – *Aciuez.* – *Bușdulă.* – *Hioală.* – *-oală.* – *-ulă.*

ACIOARE. – v. *Aciuez.*

ACIÒL. – v. *Aciolez.*

ACIOLÈZ (*aciolat, aciolare*), vb.; abriter, mettre à couvert. Sinonim cu *a d ă p o s t e s c*, dar numai într-un loc acoperit. La prezinte indicativ se poate zice și *aciòl, aciòli, acioală*, precum se zice deopotrivă: „lucru” și „lucrez”, „lucri” și „lucrezi”, „lucră” și „lucrează”. Derivă d-a dreptul din *a c i o a l ă* „abri”.

„Pe unde se *acioală* nevăstuica, poporul pune furci cu zgrebeni de cînepă prin toate colțurile coșarelor, zicînd că ea fuge de furcă ca dracul de tămîie. M-am servit înadins de verbul „se *acioală*” sau „se *aciolează*”, deoarece la noi e foarte popular și-l auzi la săteni în toate convorbirile; însemnează: pune la adăpost sub un acoperemînt a unei ființe sau a unui lucru în timp de intemperie...” (Preut A. Parascchivescu, Muscel, com. Valea-Mare).

De la Vrancea, *Sultănica*, 227: „În mahalaua noastră abia se *aciolase* cîțiva săteni de pe la Sohat...”

Cuvîntul intră și-ntr-o locuțiune proverbială, care caracteriză ospitalitatea poporului: „d-aia face omu patru pereți, ca să se *acioleze* și cei străini...” (A. Iliescu, Dîmbovița, c. Sărdanu).

ACÌR. – v. *Acer.*

ACIUÈSC. – v. *Aciuez.*

ACIUÈZ, vb.; repouser, abriter. Cuvîntul ni se prezintă sub patru forme, strîns înlănțuite atît în privința fonetică precum și-n acea semasiologică.

I. **Acîi** (*aciiat, aciiare*); repouser. Molnar (*Wal. Sprachl.*, ed. 1810, p. 229) pune pe „*acii, ruhen, abstehe*” în a 2-a [conjugățiune] după norma lui *t a i* (*ibid.*, p. 171). Prin sens și prin formă, *acii* (*aciiare*) este din punct în punct latinul *acquieo* (*acquière*) din *a d* și *q u i e o*, *q u i ē r e*, arhaism menționat de gramaticul Pompejus, dar înlocuit în latinitatea clasică prin inchoativul „*acquiesco, quiesco*”.

Din *acii*, prin sufixul -o a l ă = lat. -o l l a , s-a format a c i o a l ă „chalet” și apoi a c i o l e z „mettre à couvert”, doi termeni cărora noi le-am consacrat mai sus un loc aparte.

v. *Acioală. – Aciolez.*

II. **Acîez** (*acioat, acioare*); reposer, abriter. Această formă, foarte răspîndită în popor și prin concurența căriia organicul *acii* = lat. a c q u i e o deveni de tot rar, ne prezintă a doua treaptă din istoria cuvîntului. Pe de o parte, *aciez* lîngă *acii* este ca: *lucrez* lîngă *lucru*, *înfășez* lîngă *înfăș*, *curmez* lîngă *curm* etc.; pe de alta, *acioat* și *acioare*, în loc de *aciat* și *aciare*, se datorează aceluiasi proces fonetic ca în *zioă* în loc de *zie* = latin *diem*, sau în *chiotoare* = *cheitoare*.

„...șoarecii mici se *acioază* prin locuințele oamenilor și împrejurul locuințelor; cei mai stricători însă sînt șoarecii cei mari cît purcelul de o lună și cu coada lungă de o palmă, cari distrug totul pe unde se *acioază* ei...” (I. Tacu, Covurlui, com. Braniștea).

„...După ce zmeii au fost izgoniți de Făt-Frumos de pe-n codri, ei se duse în ceriuri, și acolo se ieu la harță, bătîndu-se cu buzduganele și răcnind din gură; această hărăteală zmeiască se numește tunet și fulger; ei nu se pot *acioa* decît după ce Sîntilii (= Sfîntu Ilie) îi stropește cu apă, fiind pus peste ploile din cer...” (Stareț G. Theodorescu, Galați, Mavromol).

Într-o colindă din Ilfov:

„La Mărul rotat
La Cîmp-rourat,
Unde mi se bat
Doi pui de vulturi,
Doi pușori suri
Sus într-un norel
P-un fulg daurel;
Eu că mi-am aflat,
Acolo-am plecat
Și m-am *acioat*
Sub umbră de fag...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 68)

Într-o colindă din Ialomița însă *acioat* poate să nu fie „abrité”, ci o eroare în loc de a c c i a t „paré” (v. *Aceiez*):

„Dar nu-s colpănei,
Ci sînt ciobănei,
În căți răzimați
În glugi *acioați*...”

(*Ibid.*, 75)

Cantemir, *Cron.* I, 304: „... de călcăturile și îmbletele lor (tătarilor) locurile Țării Moldovei despre Nistru, la cîmp și deschise fiind, mai mult pustie și de moșnéni

săi de cîțiva ani părăsită este, deoseb de slujitori călărași, ce stau pre acea margine pe la Orhei, pe la Soroca și pe la alte trecători, unde să pot *aceoa* de răutatea lor...” Să observăm că în originalul manuscript, controlat de d. Gr. Tocilescu, nu este: *aceoa*, ci: *acioa* (ацїѡа).

Basarabeanul C. Stamate (*Muza*, 526) aduce între cuvinte vechi infinitivul substantivat: *acioare*, pe care-l explică prin: „hălăduință, adăpost, oploșire”.

De asemenea, la Pralea (*Psalt.*, 1827), f. 88. b: „*acioare*, supunere-ascundere”, mai dîndu-ne și o formă: *aciō*, pe care o vom atinge mai jos. Două tendințe fonetice au concurs a trece pe *aciez* într-o nouă fază: 1. plecarea lui *ċ* de a dezvolta după sine pe paraziticul *u*, ca în: *ciumpoi* = *cimpoi*, *ciucoare* = *cicoare*, *bucium* = *bucin*, *aciuoaiē* = *acioaie* etc., de unde: *aciuez* = *aciez*; 2. tendința grupului disilabic *-io-* de a scădea la monosilabilul *-iu-*, ca în vechiul *zuă* = *zîoă*, iar cu atît mai vîrtos cînd *i* nu este susținut prin accent, ca în *aciuat* = *acioăt*.

III. **Aciuez** (*aciuat*, *aciulare*); abriter. Se întrebuintează mai totdeauna reflexiv, astfel că *Dicționarul ms. bănățean*, circa 1670 (*Col. I. Tr.*, 1883, p. 442) nici nu știe altfel decît: „*Aciuedzu-mă*, contegor”.

Moxa, *Cron.*, 1620, p. 348: „Noe întră în corabie cu fecorii și cu nurorile, și trimise Dumnezeu de cele de pre pămîntu de toate vitele și fieri și paseri de se *ațuară* cu nus în corabie...”

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XXII, p. 10: „... fiului lu Dumnezeu ce n-au avuț unde nice capulū să-șu *ațuo* (ацѡу), acestuia și robilor lui răvnitori să fimū și multeei și nespuseei bogăției a lui să jeluimū...”

Forma *aciuo*, în loc de *aciue*, ne amintește prin finalul *-o* pe *acio* din Pralea; la Coresi însă trecerea lui *e* în *o* se explică prin acomodatiune regresivă cu *-u-*, pe cînd la Pralea ea pare a fi numai o imitațiune rău brodită, căci el cunoștea *Omiliarul* din 1580.

Cost. Negruzzi, *Scrisoarea VI*: „cînd iacă cerul se întărită, vîntul stînge luminele, și ploaia vîrsîndu-se cu șiroaie, silește pre toți a-și căuta *aciulare* prin chilii...”

Idem, *Aprodul Purice*:

„...primăvara omățul cel adunat

Pintre ripi, și d-a lui Febus calde raze săgetat,

Se topește și s-asvîrle șiroi iute furios

În pîrăul care curge pintre flori în vale jos,

Îl turbură, îl mărește, îl ămflă cu al său val,

Și nu-l lasă pîn' nu-l face de se varsă piste mal:

Cîmpiile se îneacă, iar păstorii spăimîntați

S-*aciuiază* cu-a lor turme în munții învecinați...”

Varlam, 1643, f. 371 a: „...ești streinū pre pămîntū: ca unū omū nemérnicū te *ațuedzī* priîn lăcașuri omenești...”

Cantemir, *Istoria ieroglifică* (ms., în Acad. Rom., p. 5): „... de ochiul zavistii
206 supt scutul umilinței *ațuîndu-mă*...”

Ibid., p. 94: „Cine dară în lume, o priatinilor! atîta de scămos la minte și strămoș la cuvinte să va afla, carele să socotiască sau să grăiască că cel înapotrivă de supt brațul leului va putea scăpa, sau cel supt aripile vulturului *acuat* că în primejdie va intra?...”

Cantemir, *Divanul lumii*, 1698, f. 114 a: „... nice o pricină de price le va folosi, nici o șuvăire, nici o *aciuare* sau supt pămîntu fugire...”

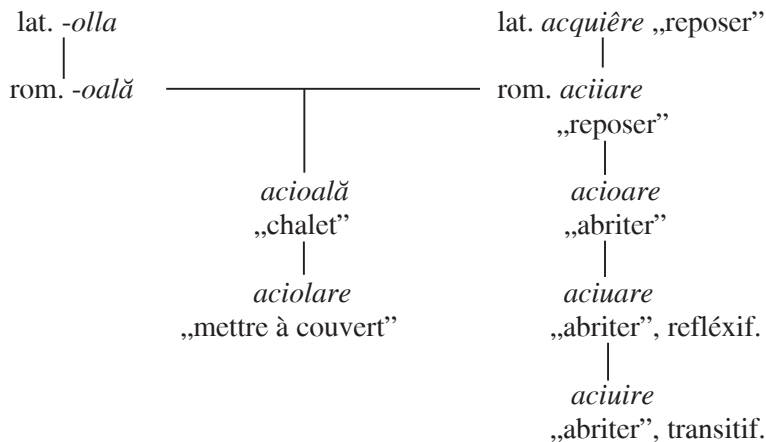
Cantemir dară întrebuințează totdeauna pe *aciuare* în construcțiune cu *s u b*: „supt scut”, „supt aripe”, „supt pămînt”, adecă: „abriter” în înțelesul strict al cuvîntului; pe cînd pentru noțiunea de „reposer” el pune pe *acioare*: „a se *acioa* de cineva”.

În fine, după cum „adevărare” a trecut în „adeverire”, „adaugere” în „adăugare” și „adăugire” etc., tot așa *aciere* din a doua conjugățiune, după ce nemerise în prima prin: *aciuare*, colindează de aci în a patra prin:

IV. **Aciuiesc** (*aciuuit*, *aciuire*); abriter. Această formă e adusă de Baronzii (*Limba română*, p. 125), fără ca să citeze exemple. În grai, *aciuiesc* este mai mult „abriter quelqu'un”, iar *aciuiez* „s'abriter soi même”. Tot așa în limba veche (Cipariu, *Principia*, p. 4) *m e s e r e z* însemna, tranzitiv, „sărăcesc pe altul”, pe cînd *m e s e r e s c*, intransitiv, „sărăcesc cu”.

În basmul *Șearpele unchiașului* (*Calendarul basmelor*, 1882, p.56): „Văzînd și văzînd că nu le era cu puțină ca să vază și ei în băătăură un copilaș se hotărîră să *aciuiască* pe lîngă casă un dobitoc, un cîine, o pisică, ce o fi...”

Iată dară genealogia fonetică, morfologică și semasiologică a cuvîntului:

Formele: *aciere*, *aciuare* și *aciuire*, avînd fiecare o altă nuanță de sens, merită cîtetrele de a rămînea în limbă; nu mai puțin *acioală* și *aciolare*, despre cari vezi la locul lor.

ACIUÎRE }
ACIUÎT } v. *Acieuez*.

ACIUOAIE. – v. *Acioaie*.

ACLĂZ. – v. *Atlaz*.

ACLÒ }
ACLÒCI } v. *Acolo*.

ACMĂC, -Ă, adj.; novice, maladroit. Turcul *a h m a k* „sot, idiot”, de provenință arabă (Șăineanu, *Elem. turc.*, 7). Cuvînt aproape necunoscut în popor și-n literatură.

ACMOACE }
ACMÛ } v. *Acum*.

ACMÛȘI. – v. *Amuși*.

ACNÛ, adv.; à présent, de suite. În Banat, pe lîngă *a c u m*, cu scurtatul *a c ù*, se mai întrebuintează, cu același înțeles, *acnù*.

Cuvîntul se vede trecut și-n *Gramatica* lui Diaconovici-Loga (Buda, 1822, p. 148), oarecînd profesor la Arad: „acù, acùm, *acnù*, îndată...”

Afară de *acnù*, se mai aude la bănățeni: „*a c n u m a*, *a c r ù* și *a c r u m a*, toate pentru acum, acuma” (S. Liuba, Caransebeș, com. Maidan).

Legile fonetice ale limbei române opresc cu desăvîrșire trecerea labialului *-m-* în *n* sau *r*, mai ales cînd *m* se razimă de vocala tot labială și chiar întonată *ù*. Grupul *-mù-* nu se poate dislabializa, iar cu afit mai vîrtos cînd se află în pozițiune foarte, adecă după o consoană. Așadară *acnù* și *a c r ù* nu sînt varianturi d-ale lui *a c u m* = *a c m u*, ci nește forme cu totul independinți.

Se știe demult că *a c u m* este lat. *e c c u - m o d o*.

Tot latinul „*eccum*” figurează și-n celelalte forme, dar într-o compozițiune diferită:

acnù = lat. *e c c u - n u n c*; *a c n u m a* = lat. *e c c u - n u n c - m o d o*, urmat de emfaticul *-a* (v. ⁵A).

Despre *a c r ù* și *a c r u m a*, la locul lor.

v. ³*ac-*. – *Acum*.

ACNUMA. – v. *Acnu*.

ACOACE, adv.; șa, par ici. Nu este „aice”, dar arată direcțiune sau mișcare „spre aice”. Formă organică din latinul *e c c - h o c c e* = *e c o c e*, corespunzătoare formelor scurtate *c o a c e* și *c o a*, de ex.: „vino-*n c o a c e*” și „vino-*n c o a*”, *acoace* s-a conservat în grai numai în compozițiune cu „întru”: „vino într-*acoace*” = „viens de ce côté-ci”.

Lui *acoace* e corelativ a c o l o „lă, par lă” = lat: *eccu-illoc* (*eculloc*), atunci când arată și el direcțiune sau mișcare în sensul opus: „repede-te iute într-a c o l o , dar mai aruncă-ți ochii și-ntr-*acoace*...”

Numai asociați cu î n t r u , adverbii *acoace* și a c o l o traduc pe francezul „par-ci par-là, de-ci de-là”, de ex.: „ce tot alergați într-a c o l o și-ntr-*acoace*...!” Formele scurtate: „în c o l o și-n c o a c e ” cuprind aceeași noțiune, dar într-un mod mai general, fără a indica anume puncturile între cari se produce mișcarea.

Alexandri, în *Iorgu de la Sadagura*, sc. VIII: „Dec! se scoală flăcău de la masă și vine-ntr-*acoaci*...”

Id., *Scara mîței*, sc. III:

„Magdian: Iată-o chiar sub ochi. Acum spune-mi, văzut-ai ceva mai adinioare... într-*acoace*? (arată scara).

Marin: Într-*acoace*?... când te scoborai de sus?... Ba m-a ferit Dumnezeu...”

Cuvîntul e trisilabic și disilabic: *acoace* sau *acoaci*.

v. ³*ac*-. – *Acolea*. – *Acolo*. – *Coace*. – *Coa*.

ACOACI. – v. *Acoace*.

ACÒI (plur. după Cihac: *acoaie*, după Polysu: *acoiuri*), s. n.; grande aiguille à passer, aiguille d’emballage. Un ac mare, fabricat chiar la țară de ferari și cu care se coase saci, traiste etc. Forma *aconiū* s-a conservat pînă astăzi în Banat și-n Hunedoara. În *Dicționarul româno-latin* ms., circa 1670 (*Col. I. Tr.*, 1883, p. 423): „*Acony*. Acus magna”. Este o formațiune românească din a c prin sufixul augmentativ -o i = -o n i ū . Un sufix înrudit, dar nu același, ne întîmpină în sinonimul italian, „agone” = **aconem*, pe cînd vorba română ar presupune un prototip **aconium*, dacă n-ar fi mai probabil că românii și-au format cuvîntul deja în epoca post-latină.

v. ¹*Ac*-. – *-oi*.

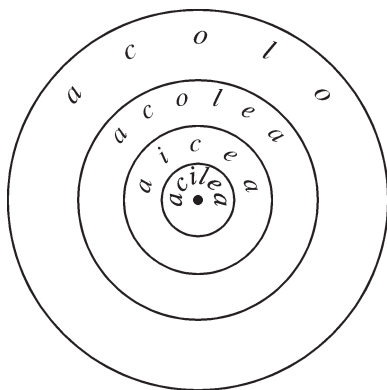
ACOLÈ. – v. *Acolea*.

ACOLEĂ, adv.; lă, de ce cît. Arată o pozițiune mai aproape decît a c o l o , dar mai departe decît a i c e , adecă ceva mijlociu între ambele.

În Moldova se aude mai ales *acolè*, fără -a, ceea ce însă întră în sfera sistematică a scăderii finalului -eà la -è în graiul moldovenesc: *vedè* = *vedeà*, *acè* = *aceà* etc. Peste tot, cu mult mai răspîndit este emfaticul *acolea* (v. ⁵A), căruia-i corespunde forma scurtată c o l e a , mijlocie și ea prin sens între scurtatele c o l o și i c i :

Acolè nu poate fi latinul *eccu-illac* (Cihac), de unde ar ieși „acolă”, niciodată *acolè*; ea vine din *eccu-illac* = e c u - l l i c .

Prin analogie cu *acolea*, în care -le- este organic, din a c i s-a format a c i l e a , prin care se exprimă ceva mai apropiat, sau cel puțin mai intim decît a i c e a , astfel că gradațiunea între cei patru adverbi, considerîndu-se vorbitorul în centru, s-ar putea figura astfel:

Alexandru-vodă Radu, 1627 (*A.I.R.* I, 105): „...nemic de vinure, câte se vor vende *acolea* în sat și în Țigănie, să nu dea, niț să meargă păharnicii a c o l o , pentru că am ertat domnia mea...”

Enache Cogălniceanu, *Letop.* III, 231: „... a doua zi cu mare cinste și jale au rădicat boierii cei mari oasele (doamnei Soltana) cu mare adunare de vlădici, egumeni și preoți fără de număr, mergând și domnul cu toate gloatele pe gios până la mănăstirea Goliei, făcând mare obidnuire domnul pentru doamna, la care cetind oasele cu mari cântări și împărțiri de bani la săraci și la tot norodul ce se afla a c o l o , au îngropat-o *acole* denaintea Precistei; de *acole* au luat boierii cu toți pe domnul și l-au dus la curte...”

Evangeliiar transilvan, 1648, Marc. VI, 10: „vare-unde veți intra în casă, *acolea* rămâneți până veți eși de a c o l o ...”

Ureche, *Letop.* I, 179: „... s-au gătit de isnoavă (Despot-vodă) asupra lui Alexandru-vodă, și au pogorit la Iași, apoi la Huși, să poată apuca pre Alexandru-vodă *acolea*; ce Alexandru-vodă, văzând și auzând că este golit de tot agiutorul, s-au pogorit la Chilia și de a c o l o s-au dus la Împărăție, ca să se ajutorească de a c o l o ...”

Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 171:

„Mă făcui o pasărea
Și zburai la maică-mea;
Fulg de pasăre măiastră,
Zburai la maica-n fereastră.
Maica-n casă mătura:
«Hiș! pasăre de-*acolea*,
Că doar nu ești fica mea!»...”

Ibid., 400:

„– Frunză verde foi de nalbă,
Ce duci, mîndră, pe sub salbă
C o l e a -n iisoara albă?
– Da doi pui de turturea.

– Dă-mi-i mie, draga mea!
 – Bibi, bade, de-*acolea*,
 Că nu-s pentru dumneata...”

Cost. Negruzzi, ed. 1857, p. 140: „– Și ce fac acum leșii la Iași? – Este o săptămână de când s-au dus, după ce au văzut că nu mai au merinde pentru oști, și au purces pe Bahlui în sus, gândind c-or găsi de toate; dar *acolea* să vedeți! Vodă din lagărul turcilor, cum au auzit de aceasta, au și pornit după dînșii...”

Exclamațiunea: „să vezi *acolea*!” corespunde pînă la un punct francezului: „et v o i l à !”, compus de asemenea din: „vezi” (vois) + „*acolea*” (là); iar de francezul „que v o i l à !” se apropie *acolea* în:

„– Pasă-mi-te nu pricepeai că te chiamă să-ți dea mere dulci din sîn? – Dă unde, creștinu lui Dumnezeu? Nu-ți spusei că ieram o fiță, un nod *acolea*? Ce să cunosc eu ce-i plesnia muieri[i]-n cap!...” (Jipescu, *Opinc.*, 42).

v. *Acilea*. – *Acolo*. – *Aice*. – *Colea*. – *Colo*...

ACOLISESC (*acolisit, acolisire*), vb. reflex.: *a s e acolisi*; s’*accrocher à* quelqu’un ou à quelque chose, ne pas laisser tranquille. Sinonim cu *a s e l e g a* de cineva sau de ceva, însă într-un mod mai stăruitor și cu gând rău. Un copil *s e l e g a* de alți; un șiret se *acoliseste*.

Pravila Moldov., 1646, f. 66: „...Căndu să va *acolisi* unū omū de altulū, nefiindu-i cela nice cu o deală, așia numai într-o pizmă va vria să-l ucigă, cela încâ nu să va da...”

Un act moldovenesc din 1631 (*A. I. R. I*, 106): „... au venit la mene Gheorghie Pângaračanul și cu carte de la egumenul Nil și de la tot soborul, și au adus un uric peçatluit și nescris, și s-au *acolisit* de mene se-l scriu...”

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, martie 14 (f. 35 a): „draciū, nu prin vi-surī, ce avidomā i se arăta să-l îngrozască de-ī audzāia și alțāi strigând benedictē, benedictē, și nerăspundzāndu-le, întorsārā de-l blāstāma dzācāndū: maledictē, ce te *acolisestī* de noi?... ”

N. Muste, *Letop.* III, 60: „Eată ce agonisește zavistia, cum află vreme neprietenul de-și isprăvește trebile lui; că aceste toate, de nu s-ar fi *acolisit* Constantin-vodă Brâncovanul domnul muntenesc de Mihaiu-vodă, nu s-ar fi făcut...”

Miron Costin, *Letop.* I, 233: „Eară cine era vizir la Împărăție, era prieten Tomșii-vodă, și au zis vizirul, pricepînd lucrul: Ce se *acoliseste* Radul-vodă de acel sărac?... ”

Un act moldovenesc din 1765 (Codrescu, *Uricar V*, 391): „după a noastră cunoștință și cercetare ce am făcut pe scrisori și dovezi ce ne-au arătat Bosicasa prin vechilul său pe această moșie Berbeștii, și după stăpânirea veche ce-au trecut atăția ani, așa am socotit, că numitul egumen de Hangu rău se *acoliseste* de moșia Berbeștii...”

Cuvîntul *acolisesc* e de origine greacă, dar cu mult mai vechi în România decît epoca fanarioților. Cihac (II, 632): „κολλῶ, aor. ἐκόλλησα, coller, s’attacher, se communiquer; ἐκόλλησα τὸ κακὸν, j’ai pris le mal”. Avînd o accepțiune juridică,

acolisesec pare a fi o rămășiță din influința dreptului bizantin, în Moldova mai cu deosebire (cfr. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 100).

Este curios că graiul prefăcea pe *acolisesec* în *ocolisesec* printr-o etimologie poporană de la *o c o l e s e c*, adică a se lega de cineva nu d-a-dreptul, ci pe încungiu-rate. Așa, într-un crisov de la Duca-vodă din 1681 (Melchisedec, *Chron. Roman.* I, 309): „s-au fost *ocolisind* Bazga și Apostol Bețivul de locul svintei episcopii fără ispravă și cu mare napaste...”

v. *Acolisitor*. – *Acolisitură*. – *Agonisesec*...

ACOLISIRE }
ACOLISIT } v. *Acolisesec*.

ACOLISITÒR, -OARE, adj.; pernicios.

Beldiman, *Tragod.*, v. 2777:

„Din turci peste patru sute, puțin oreșice mai mulți,
Și șeasesprezece tocma volintiri și arnăuți,
Bez călugării ce vremea afară i-au apucat,
Care fără nici o vină în sabie au picat,
De care au să dea seamă grecii *acolisitori*
Și d-un sfânt lăcaș mult vrednic fără cuvînt supărători...”

v. *Acolisesec*. – *Acolisitură*.

ACOLISITURĂ (pl. *acolisiture*), s.f.; effronterie, importunité.

Noul Testament, 1648, Luc. XI, 8:

„...săvaî nu s-arâ scula să-î dea lui
pentru ce e priătin lui, iară pentru *acolisitu*
lui scula-să-va și-î va da...”

„...Εἰ καὶ οὐ δώσει αὐτῷ ἀναστὰς διὰ
τὸ εἶναι φίλον αὐτοῦ, διὰ γε τὴν ἀνα-
ίδειαν αὐτοῦ ἐγερθεὶς δώσει αὐτῷ...”

v. *Acolisesec*.

ACOLÒ, adv.; là, là-bas. „*Acolo*, în acel loc unde nu sînt nici eu, nici tu; *p e acolo*, *d e acolo*, *î n t r -acolo*” (*L.M.*).

În marea bogăție de colorit a adverbilor românești de loc, *acolo* arată ceva mai departe decît *a c o l e a*, care iarăși e mai departe decît *a i c e a*, care și el e mai departe decît *a c i l e a*. Fiecare din aceștia mai are cîte una-două nuanțe: lîngă *a c i l e a - a c i* și *a c i a* cu vechiul *c i a*; lîngă *a i c e a - a i c e* (*a i c i*) și *i c e a* (*i c e*, *i c i*), afară de vechiul *a c i c e a* (*a c i c e*, *c i c e a*, *c i c e*); lîngă *a c o l e a - a c o l e - c o l e a* (*c o l e*); lîngă *acolo - c o l o*.

Între *acolo* și *c o l o* este o umbră de deosebire logică. Cînd noi zicem: „el stă *acolo* sus”, indicăm în depărtare un punct unde se află cutarele; cînd zicem: „el stă *c o l o* sus”, înțelegem acea depărtare în genere, fără un punct anume.

Acolo, cu scurtatul *c o l o*, sînt singurii adverbi de loc cari niciodată nu-și acață pe emfaticul *-a* (v. ^{5A}). Cînd are nevoie de întărire, *acolo* își asociază prepozițiunea

î n t r u . Zicînd: „du-te î n t r -acolo”, noi ne rostim cu mai multă demonstrativitate decît în: „du-te acolo”, care la rîndul său e mai precis decît: „du-te-n c o l o ”.

Silvestru, 1651, f. 257 b: „Unde mă voiu duce denaintîa duhului tău? și denaintîa fetei tale unde voiu fugi? Să voiu sui în ceriu, tu *acolo* ești; să voiu pogorâ în iad, *acolo* ești. Să aș lua arepile zorilor și aș lăcui în marginia mării, *acolo* încă mîna ta m-are duce pre mine și dereapta ta m-are țînă...”

Dosofteiu, 1673, f. 39 a:

„Mi-î acoperi-mă în cămar-adîncă;
Să fiu fără teamă, mi-î sui pre stîncă;
Acolo pizmașii n-or putîa să-m strice...”

Cod. ms. miscel. saec. XVII al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 596: „...a c i - c e a veri semăna mărâcini cu răsul și cu glumele; *acolo* veri secera lacrîme și plîngere...”

Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 38:

„Cîntă cucu-n par de vie,
Ș-acolo este-o chilie
Cu mușcată și tămîie:
Dragu meu *acolo* scrie,
Și cînd scrie mă mîngîie...”

Ibid., 314:

„Și mă scoate pîn’ la Tisă
C-acolo-i tabăra-ntinsă,
Ș-acolo sub fagii mici
Sînt morminte de voinici,
Care s-au dus dup-a i c i ...”

O narațiune țărănească din Ialomița: „Aseară m-am întîlnit cu niște oameni care greșiseră drumu la Călărași, și le-am arătat eu drumu î n t r -acolo, și lor le-a părut grozav dă ghine că ne-am întîlnit cu toți[i], că aminteri ar hi umblat toată noaptea orbocîind...” (T. Theodorescu, com. Lupșeanu).

Românul *acolo* reprezintă pe latinul vulgare *c c u - i l l o c* (= *e c u - l l o c*), despărțindu-se astfel de ital. *colà*, span. *accullà*, portug. *acolò*, cari toate derivă din *eccu-illac* (= *ecu-illac*). În macedo-româna se zice: *acolò* și *aclò*, mai avînd și o formă scurtată: *c u l ò* = *c o l ò*. Variantul macedo-român *acloci* presupune un prototip latin: *e c c u - i l l o c c e*. În daco-româna, o formă scăzută *aculù* ne întîmpină în *Legenda lui Avram*, circa 1600 (*Cuv. d. bătr.* II, 193): „... dus la prèstolul heruvimilor, *aculu* amu mira-se toate silele cerîului de Avram...”; apoi în Banat; „poporul rostește pe alocuri *acoo*, în loc de *acolo*” (D. Receanu, Lugos, com. Bucova).

În istriano-româna *acolo* a despărut, ca și a c o l e a , rămînînd numai scurtatele *c o l o* , *c o l e a* . E curios că la noi, fără să fi fost în pericol de a se perde, străbunul *acolo* a susținut luptă contra sinonimului slavice „tamû”, care se încerca cu orice preț

a-l înlocui în limba oficială. Așa într-un zăpis moldovenesc din 1612 (*A.I.R.* I, 71), deși scris de țărani, totuși ne întîmpină: „... în tocmala noastră au fostu Toder Buzdug din Sălăvestre și Băloș o t t a m și Ghiorghe de acolo și Bogdan o t t a m și poppa Mateiu o t t a m ...” Trei t a m la un singur *acolo*!

v. *Acî. – Acia. – Acicea. – Acilea. – Acolea. – Aice. – Colea. – Colo...*

ACONÎȚĂ (plur. *aconițe*), s.f.; étui à aiguilles. Derivat din a c o n î u = a c o i „grande aiguille” prin sufixul -i ț ă , acest cuvînt se întrebuintează numai în Banat: „ac, *aconiță*, degetariu, unghiță...” (Preut M. Dragalina, c. Borlova). Tot în Banat se mai aude cu același sens vorba a c h e ț : „pînza se coasă cu acul și aconîul, acele se țin în a c h e ț ...” (S. Liuba, c. Maidan). Ambele forme sînt de tot provinciale.

v. ¹*Acăriță. – Acoi.*

ACÒNIU. – v. *Acoi.*

ACÒPĂR (*acoperit, acoperire*), vb.; couvrir, voiler, cacher.

Dicționarele ne mai dau și forma *acoperîu*, care însă e îndoioasă.

În toate accepțiunile sale, *acopăr* este în antiteză cu d e s c o p ă r .

Noul Testament, 1648, Luc. XII, 2:

<p>„...că nemică nu ăste <i>acoperit</i> care să nu sâ d e s c o a p e r e ...”</p>	<p>„...οὐδὲν δὲ συγκεκαλυμμένον ἐστὶν ὅ οὐκ ἀποκαλυφ θήσεται...”</p>
---	--

Cantemir, *Istoria ieroglifică* (ms., Acad. Rom.), p. 52: „... precum focul în piatra mai vîrtoasă și în fierul mai îndesat ascuns fiind dintr-acélași și mai tare lovindu-să schinteaază, așa și sufletul plin de vrednicie, pre cât mai mult să *acope-re*, pre atîta mai tare să d e s c o p e r e ...”

Și mai jos:

Ibid., p. 53: „... zavistnicul și viclianul numai atuncea grăiaște adevărul, când sau zavistia d e s c o p e r i n d u - s ă spre rău nu sporêște, sau viclesugul cu un cuvînt a adevărului *acoperind*, spre mai mare rău pre altă dată îl oprêște...”

Diferitele accepțiuni ale lui *acopăr* decurg toate din sinonimica sa: pe de o parte, cu î n v ă l e s c ; pe de alta, cu a s c u n d .

I. În sensul propriu al cuvîntului, a *acoperi*, fiind a pune sau a întinde un ce peste altceva, e sinonim cu î n v ă l i r e , care la rîndul său e sinonim cu î n f ă ș a r e ; î n f ă ș a r e însă este punerea unui ce peste altceva de giur împregiur; î n v ă l i r e este aceeași acțiune dasupra și pe mărgini; *acoperire*, tot aceea numai dasupra.

Moxa, *Cron.*, 1620, p. 348: „deci slobozi Dumnezeu sloata cerîului și se vrăsară ploi de *acoperiră* pămîntul...”

În rugăciunea Sf-lui Sisîn, text circa 1580 (*Cuv. d. bătr.* II, 291): „și cînstitul veșmîntul ce *acopere* cînstitul capul lui...”

Silvestru, 1651, f. 243 a: „... atunci apele ne-au vrutū *acoperi* pre noi, rău au vrutū tréce preste sufletulū micu...”

Ibid., f. 270 a:

Ps. CXLVI, 8: „cela ce *acoapere* cerilū
cu noori...”

„... qui c o o p e r i t coelum in nubi-
bus...”

N. Muste, *Letop.* III, 74: „... au prins puținei robi și au dat foc satului; așijderea și alte sate pin pregiur, tot le-au dat foc; satele dese cu case multe, căt *acoperise* văzduhul de fum...”

Enache Cogălniceanu, *Letop.* III, 192: „În zilele lui Grigorie Ghica s-au făcut ș-un cutremur mare, care au ținut un minut de ceas; și mare spaimă au căzut asupra norodului, și multe ziduri au căzut; care și mănăstirea Goliei, fiindcă o tocmia într-acea vară și o *acoperia* cu fer alb, că arsăse în zilele lui Constantin-vodă Ma-vrocordat, și fiind meșteri unguri din Țara Ungurească, au căzut toate cubelile mănăstirii peste dănșii...”

De aci figurat:

„Dacă vreo cugetare
C-o umbră de întristare
Fruntea mea *acoperea*...”

(Gr. Alexandrescu)

Zilot, *Cron.*, p. 25: „Ah, amar mie! cum m-am născut într-această Țară Rumânească, în care pînă la vîrsta care sînt, trecută peste 20 de ani, luînd seama cu amăruntul nu numai că dreptate sau semn al dreptății n-am văzut, ci încă mai vîrtos, potopul nedreptății *acoperindu*-o și aproape a îneca pe ticăloșii lăcuiorii ei. Jînduit am fost de cînd cu mergerea în vîrstă, – oarecum mi s-au arîdicat perdeaoa minții, care la copilăreasca vîrstă *acopere* înțelegerea cea desăvîrșită – a cunoaște pe vreun stăpînitor al ei cîtuși de cît următor al dreptății, ca să iau și eu pricină a lăuda după a mea putere; dar iarăși amar mie! că pricină de laudă n-am putut afla măcar una...”

Silvestru, 1651, f. 125 b: „... pentru tine am suferit bat•ocură și *acoperi* rușiniă fața mîa...”

Moxa, 1620, p. 372: „biruise răulū pre bine și *acoperise* strămbătățile pre dreptăți...”

O figură de tot îndrăzneată:

Dosofteiu, 1680, f. 83 b: „și *acoperiū* cu postū sufletul mîeu...”

Fiindcă omul dentfi își a ș t e r n e și apoi se *acopere*, s-a născut o corelațiune figurată între *acopăr* și a ș t e r n , chiar atunci cînd acțiunea nu e de loc materială.

„Dac-am văst că nu mai vii,
Focul eu învăluui,
Pusei dorul căpătîi,
Urîtul mi-l a ș t e r n u i ,
Cu dragul m-*acoperii*...”

Cantemir, *Ist. ier.*, p. 24–25: „... În inima ta aceasta ascuns având ca, cu o voro-avă vicleană și cu un obraz ce nu știe a să rușina, doă vicleșuguri să poți a ș t e r n e și cu doă răutăți să te poți *acoperi*...”

II. Sinonim cu *în v ă l i r e*, *acoperire* e în același timp sinonim cu *a s c u n - d e r e*, căci un ce nu se mai vede când peste el se pune sau se întinde altceva. Ca mijloc de „ascuns”, *acoperire* se poate lua în sens rău, dacă tinde a înșela, dar și în sens bun, când proteje.

1. În sens rău:

Moxa, 1620, p. 367: „soarele *acoperă* nuorii, așa și pre bine vrăjmașii...”

Pravila Moldov., 1646, f. 21: „Un tată saū fečorii lui, un frate sau muīarīa sau alte chipuri asēmenīa acestora, de vorū avīa dentru dānșū vreunul să fie furū și de-l vorū *acoperi* și nu-l vorū spune, ce-l vorū ascunde și pre dānșū și furtușagul lui, nu să vorū certa...”

2. În sens bun:

Psaltirea transilvană a lui Corbea, din 1700 (Bibl. Acad. Rom.), ps. LXIII:

„De adunarea
Viclénilor rea
Să mă *acoperi*
Și să mă a p e r i ...”

Dosofteiu, 1680, f. 73 b: „*acoperi-m-oī* într-acoperemântul a r i p i l o r tale...”

Id., 1673, f. 90 b:

„Hie-ț milă, Domne sfinte, hie-ț milă,
Că spre tine mi-ī nedīajdīa când am sālă,
Și mișelul mieū de suflet ție caūtă
Să-l *acoperi* cu a r i p a ta cea lată...”

Sau fără nici o imagine:

Dosofteiu, 1673, f. 48 a:

„Și de turbureala omenească
Să-ī *acoperi* să să odihnească...”

Ibid., f. 99 b:

„Și de pizmașī ām derādicā
Mișelul suflet fără de fricā,
Și să m-*acoperi* de čata strīmbā
Ce daū cu mulțāī să-m sae-n grābā...”

Zilot, *Cron.*, p. 87:

„Dator aș fi s-*acoper*,
Iar nu să defăimez
Pe cei d-un neam cu mine;
Dar greu, frate! ohtez,
Că n-am altfel cum face,

Silit sînt d-adevăr:
El îmi zice a scrie
Toate pîn'la un păr..."

Cu acest sens, vechile texturi întrebuintează foarte des, ca adjectiv sau ca substantiv, forma participială *a c o p e r i t o r* sau *a c o p e r i t o r i u* în loc de slavul „ocrotitor”.

Dosofteiu, 1680, f. 86 b: „pre tine m-am rădzâmat din zgău, din pîntecele maică-mă tu-m eșt *acoperitoru*...”

Ibid., f. 194 b: „... scoale-să și să vă a•ute voaâ și vâ hie voaâ *acoperitori*...”

Arsenie din Bisericiani, circa 1650 (*Ms. Sturdzan*, în Acad. Rom.), p. 164: „...tu ești *acoperitorul* mieu, de la tine e cîntarea mă puruă...”

Alături cu *acopăr* se întrebuintează cu același sens, dar mai rar, forma *c o p ă r*.

Coresi, 1577 (ed. Hasd., p. 178): „... drept tine priimii împutare, *c o p e r i* rușinea fața mea...”

Tot acolo, mai jos: „... *c o p e r i i* cu ajunatul sufletul mieu...”

Din lat. *coopere* vine românul *c o p e r i e* = it. *coprire* = span. *cubrir* = fr. *couvrir*. Forma *acoperire* este deja proprie românească, prin prepoziționalul *a* = lat. *ad*. În istriano-româna se zice numai *c o p e r*; la macedo-români, *acopir*, devenit însă din ce în ce mai rar. „Cuvîntul *acopir*, *acopirămînt*, se înlocuiește mereu prin *anvălesc*, *anvăliș*. Această înlocuire la Moscopolis și în genere la românii de la cîmp s-a și făcut, așa încît acum abia se mai aude *acopir*” (M. Iutza, Crușova).

v. *Acoperiș*. – ¹*Acoperit*. – *Ascund*. – *Copăr*. – *Învălesc*...

ACOPEREMÎNT (plur. după *L.B.*: *acoperemînturi*, după Cihac: *acopereminte*), s.n.; couverture, toiture.

Enache Cogălniceanu, *Letop.* III, 232: „...și eu am fost orînduit asupra *acoperemîntului* bisericii cei mari, de am *a c o p e r i t* - o după cum se vede până astăzi...”

Acoperemînt e sinonim cu *a c o p e r i ș*, cu deosebire însă că acesta din urmă se aplică numai la acea parte superioară a unui edificiu care se mărginește prin streășină, pe cînd celalalt poate fi luat într-un înțeles mai larg de locuință sau adăpost.

Omiliarul de la Govora, 1642, p. 42: „...cerîlu e voao *acoperemînt* și pămîntul masă, ploaia și văzduhul ăste hrîntoriul vostru...”

Dosofteiu, 1673, f. 96:

„Petrecînd în casa ta,-ntr-*acoperemînt*,
Supt sfînta ta ăripă viață pre pămînt...”

E nu mai puțin întrebuintată forma fără prepoziționalul *a*:- *c o p e r e m î n t* = = lat. *cooperimentum*. La Coresi ne întîmpină însă o deosebire oarecare logică între *acoperemînt* și *c o p e r e m î n t*:

Ps. XVII, 12: „și puse untunecă
c o p e r i m â n t u l ũ său, împrejurul
lui *acoperemîntul ũ* lui...”

„...et posuit tenebras *l a t i b u l u m*
suum: in circuitu ejus *t a b e r n a c u -*
l u m ejus...”

Macedo-românește: *acopirămint* are sensul mai restrâns de *a c o p e r i ș*, de ex.: „*acopirămintul* i ciuruc di tut, acătă s'chică tu tute părțile = *acoperișul* casei e stricat de tot, începu să cază din toate părțile...” (M. Iutza, Crușova).

v. *Acopăr*. – *Acoperiș*.

ACOPERIRE. – v. *Acopăr*.

ACOPERIȘ (plur. după Cihac: *acoperișe* și *acoperișuri*), s. n.; toit, couvertele. Când e vorba de un edificiu, *acoperiș* este sinonim cu *î n v ă l i ș* și *a s t r u c u ș*, de cari se apropie și prin sufixul *-iș* (= *-uș*). După Bobb (I, 7–8): *acoperiș de oală* „testum”, *acoperiș de pele* „obstragulum”, *acoperișul fîntînei* „puteale”, *acoperișul fîtelor* „mammilare”, *acoperișul capului muierească* „rica”, *acoperișul casei* „culmen.” Accepțiunea din urmă e cea mai răspîndită. În acest sens, se cheamă *acoperiș* întreaga învălitoare a edificiului, avînd drept margini streășina.

Odobescu, *Doamna Chiajna*, 48: „...în casele domnești, al căror lat *acoperiș* de șindrilă se-ntindea jur împrejur cu streșini largi și revărsate, stau adunați, cu o cucernică smerenie, împrejurul trupului împodobit al răposatului, toate căpeteniile țării...”

v. *Acopăr*. – *Acoperemînt*. – *Astrucuș*. – *Învăliș*. – *Învălitoare*...

¹ACOPERÎT, -Ă; part. passé d'a c o p ă r: couvert, voilé, caché, allégorique, hypocrite. Dezvoaltă, ca adjectiv, toate accepțiunile verbului *a c o p ă r*.

„Precum o sentinelă pe dealul depărtat
Domnește mănăstirea; și zidu-i cel înalt
Se-ntinde împrejur-i, pustii și învechit,
De iedera bătrînă, de mușchi *acoperit*...”

(Gr. Alexandrescu, *M-rea Dealul*)

De aci figurat:

Critil și Andronius (Iași, 1794), p. 96: „fruntea este ceriul minții, uneori *acoperită*, uneori senină, după deosebitele patimi a sufletului...”

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XXIX, p. 15: „oamenii pildele și cuvintele cé-lea *acoperitele* multu le socotesc și multu le ispitesc și întreabă, iară carele sântu grăite aîavea și curat, nu foarte le ascultă și mai aléne se îndeamnă...”

Pravila Moldov., 1646, f. 135: „cuvinte *acoperite*, ce să dzice cu tâlcuri ca acé-lya pentru să nu înțeleagă toțu, iară numai cei învățați...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., Acad. Rom.), p. 39: „...cuvinte čoplitе și supt pilde oarecum *acoperite*, însă tocma la țénchiul adevărului dusă și nemerite...”

De aci în graiul vechi adjectivul *acoperit* are înțelesul de „ipocrit”.

Radu din Mănicești, 1574 (*Ms. Harl.* 6311 B., British Mus.):

Mat. VI, 16: „...e cându vă postiți, nu fiți
ca *acoperiții* ce se întristează...”

„...quum autem jejunatis, nolite fieri
sicut h y p o c r i t a e tristes...”

Același pasagiu în *Noul Testament*, 1648: „dară cându postiț, nu fireț ca cei f â ț a r n i c i triști...”

Cu același sens în proverbe:

Pann, *Prov.* II, 81: „În oală *acoperită* nimenea nu știe ce fierbe...”

Iordachi Golescu (ms., Acad. Rom.): „Fățarnicul, ca un cărbune *acoperit*, pe nesimțite te arde...” (*Conv. lit.*, 1874, p. 75).

În *Psaltirea Șcheiană*, circa 1550 (ms., Acad. Rom.), acest participiu se întrebuințează și ca substantiv:

Ps. XVII, 12: „împregiurul lui <i>acoperitul</i> lui...”	„...în circuitu ejus t a b e r n a c u - l u m ejus...”
--	---

²**ACOPERÎT**, s.n. – v. ¹*Acoperit*.

ACOPERITOARE (plur. *acoperitori*), s. f.; couverture, toiture.

Dicționarul ms. bănățean, circa 1670 (*Col. I. Tr.*, 1883, p. 422):

„A c o p e r e m e n t . Tectum. Coopertura.

Acoperitoare. Idem.”

Sinonim și cu a c o p e r i t u r ă .

v. *Acoperemînt*. – *Coperitoare*.

ACOPERITURĂ. – v. *Acoperitoare*.

ACREALĂ }
ACREATĂ } v. *Acrime*.

ACRÈSC (*acrit, acrire*), vb.; aigrir, rendre aigre, aciduler. Vorbă rar întrebuințată, fiind înlocuită prin compusul n ă c r e s c = î n ă c r e s c , tot așa precum „năspresc = înăspresc” a scos din grai pe simplul „aspresc”.

Vocabularul româno-latin, ms. circa 1670 (*Col. I. Tr.*, 1883, p. 421):

„*Acresc. Acidum reddo.*

Acrescu-mă. Acredinem contraho”.

Polysu, 10: „mi s-a *acrit* cu cutare = es kommt mir schon zuwider, sauer, mit...”

v. *Aclu*. – *Năcresc*.

ACRICIÒS. – v. *Aclu*.

ACRICIÙNE. – v. *Acrime*.

ACRÌME (pl. *acrimi*), s.f.; aigreur, acrimonie. Sinonim cu a c r e a l ă , care însă prin sufixul -lă exprimă numai o stare în genere (v. *Abureală*), pe cînd *acrimie*, avînd sufixul colectiv -i m e , arată o mai mare intensivitate a stării. A c r e a l ă poate fi trecătoare; *acrimie* e mai constantă. A c r e a l ă se datorește unei acțiuni

externe; *acrima* vine mai mult din însăși natura lucrului. Un al treilea sinonim este *acreață* = ital. *agrezza*, singurul pe care-l au macedo-românii, dar care în daco-româna mai că nu se întrebuințează, precum nici sinonimul al patrulea: *acriciune*, ambele puse în *Dicționarul Ieromonahului Macarie*, din 1778 (ms., Bibl. Centrală Bucur.), verbo „kislŭ”: „acru, cu *acrima*, cu *acreață*, cu *acriciune*, oțătos...”

v. *A cru.* – *A crum.* – *-eală.* – *-eață.*

ACRÎRE. – v. *Acresc.* – *Năcresc.*

¹**ACRÎȘ**, s.n.; petit lait aigri servant en place de vinaigre. Așa numesc mocanii în unele locuri zerul înăcrit sau jintița pe care o fac într-adins pentru a o întrebuința în loc de oțet la înăcirea bucatelor (Banat, c. Suseni, Ostrovel, Sibişel etc.; Transilv., Făgăraș, c. Lisa, Copăcel). Format din *a cru* prin sufixul deminutival *-iș*.

v. *A cru.* – *-iș.* – *Jintiță.* – *Zer.*

²**ACRÎȘ**, s.n.; t. de botan.: 1. groseiller à maquereau, *Ribes grossularia*; 2. raisin vert, uva acerba. Sensul cel mai vechi este acel de „aguridă”, fiind comun întregei familii neolatine. Sinonimii romanici occidentali: span. *agraz*, vechi franc. *aigret*, ital. *agresto* etc. se înrudesc între sine și cu românul *acriș* numai prin tulpina *a cru* -, nu și prin sufix. Din Italia a trecut la slavi: serb. *ogresta*, polon. *agrest*, boh. *agrešt* etc., iar de la slavi la unguri: *egres*. Albanezul *ghreštă* pare a fi luat d-a dreptul din italiana. Românul *acriș* este o formațiune proprie, cu totul independentă, întocmai ca în ¹*Acriș*. Poporul pronunță mai adesea *agriș* (*L.B.*) și chiar *agrij* (*Col. l. Tr.*, 1882, p. 43), cu trecerea inițialului *ac-* în *ag-* ca și-n toate celelalte graiuri romanice, pretutindeni prin analogie cu *agrestis* „sălbatec”. În forma italiană această analogie a modificat până și sufixul.

v. *A cru.* – ¹*Acriș* – ³*Acriș*. – *Agriș.* – *Agrișă.* – *Aguridă.* – *Agurizar.*

³**ACRÎȘ**, s.n.; t. de botan.: oseille, *Rumex acetosa*. Se zice mai des *macriș* sau *măcriș*. Bobb (I, 9; II, 2) aduce ambele forme pentru „oseille”, dar pune numai pe *acriș* la „*acrișu-calului*”, care totuși în *Lexiconul Budan* (p. 367) figurează ca „*măcrișu-calului*”. Tot așa la Porcius (*Flora Năsăudului*, Buc., 1885, p. 83–4) „*berberis vulgaris*” se cheamă în același timp *acriș-roșu* și *macriș-spinos*. Este învederat că în această nomenclatură graiul poporan a fuzionat pe *a cru* (= lat. *acrum*) cu *macru* (= lat. *macrum*). Nimirile străine ale plantei: lat. *rumex acetosa* sau *acetosa pratensis*, germ. *Sauerampfer* sau *Säuerling*, franc. *vinette*, provenç. *aigretto*, ital. *acetosa* și *agretto*, span. *vinagreira* etc. dovedesc că noțiunea de *a cru* este cea fundamentală, trecerea la *macru* fiind deja ceva posterior. Cu toate acestea, născută printr-o etimologie poporană, forma *macriș* a devenit cea mai răspândită, înlocuind aproape cu desăvârșire pe organicul *acriș* pentru diferitele specii din genul

„Rumex”. Alăturînd acum istoria lui ²*acriș*, trecut în *agriș*, cu istoria lui ³*acriș*, trecut în *macriș*, avem un frumos specimen de diferențiere analogică:

$$\begin{array}{c} \text{acru} + \text{iș} \\ | \\ \text{agrestem} + \text{acriș} + \text{macrum} \\ | \quad | \\ \text{agriș} \quad \text{macriș} \end{array}$$

v. *A cru.* – ²*A criș.* – *Macriș.*

ACRIȘ-ROȘU; t. de botan.: épine-vinette, *Berberis vulgaris*. Se mai cheamă: *macriș-spinos* și *macriș-de-rîuri*, afară de alți termeni. Despre trecerea formei *acriș* în *macriș*, vezi mai sus la: ²*A criș*. Și-n numirile străine ale acestei plante, precum: *s p i n a a c i d a*, *o x y a c a n t h a*, *S a u e r d o r n* etc., apare aceeași noțiune de *a c r u*.

v. *A cru.* – ³*A criș.* – *Dracilă.* – *Lemn-galben.* – *Macriș-spinos.* – *Macriș-de-rîuri...*

ACRIȘÒR. – v. *A cru.* – *A criu.*

ACRIȘ-PĂSERESC. – v. *Macriș-păseresc.*

ACRIȘU-CALULUI. – v. *Macrișu-calului.*

ACRÎT. – v. *Acresc.* – *Năcresc.*

ACRITOARE, s.f.; terme familier: volée, râclée, action de rosser quelqu'un. Literalmente: ceva care *a c r e ș t e*, precum „învălitore” e ceva care învălește, „tocitoare” = ceva care tocește etc., iar prin urmare *o ț e t* (v. ¹*A criș*); poporul însă întrebuințează *acritoare* numai într-un sens ironic:

„Pe la noi, cînd este cineva bătut de cătră altul, îi zic că a mîncat o săferdè; unii îi zic salată, alții naframă, alții *acritoare*...” (Preut I. Filip, Tutova, com. Corodeștii).

Franțuzește se zice „donner du *v i n a i g r e*”, cînd silește cineva pe copil a sări iute și de multe ori peste coardă.

v. *A cru.* – *-oare.*

ACRITURĂ (plur. *acrituri*), s.f.; chose aigre en général.

Pann, *Prov.* II, 116:

„Omului de orce bine îi vine înbuiături:
De dulcetuți greață-i vine, dorește și *acrituri*...”

Tractat de medicină populară din secolul XVIII (ms., în Arh. St.): „...din praful acesta să ia de trei ori pe zi, căci drege foarte mult *acritura* sau amărăciunea fierii la cei sîngeroși și mănioși și la cei buhavi...”

v. *A cru.* – *-ură.*

ACRIU, -IE, adj.; aigrelet. Sinonim cu *a c r i c i o s*, *a c r i ș o r* și *a c r u ț*, cu deosebirea însă că aceste două din urmă însemnează „puțin acru”, dar fără vreun alt gust, pe când cele două dentii indică un alt gust „dînd în acru”. Așa un lucru poate fi amar-*acriu* sau dulce-*a c r i c i o s*, dacă în amar sau în dulce se amestecă o acriciune oarecare; cînd zicem însă *a c r i ș o r* sau *a c r u ț*, e numai acru, deși nu tare.

v. *A cru.* – *-iu.*

ACROI, -OAIE, adj.; très aigrelet. Se întrebuințează în graiul românilor din Selagiu (*Tribuna din Sibii* VII, 333). Fiind compus din *a c r u* prin sufixul cel intensiv *-oi* (= lat. *-oneus*), *acroi* este mai mult decît *acriu*.

v. *Acriu.*

ÀCRU, -Ă, adj.; aigre, âcre. Din latinul *acrum*, de unde atît sinonimul francez, precum și ital. *agro*, span. *agro*, provenț. *agre* etc. La români *-c-* a trecut în *-g-* numai în derivatul *a g r i ș*. Pretutindeni, același sens fundamental de „întepător la gust”. Ca și *a m a r*, *acru* e în opozițiune cu *d u l c e*. Un contrast și mai energic cu noțiunea de *d u l c e* exprimă asociațiunea: *a m a r* și *acru*.

Poporul zice: „*acru* ca *o ț e t u l*” sau „*acru* ca *b o r ș u l*” mai ales cînd se vorbește despre vin; iar într-un sens superlativ: „a făcut un borș *c a t r a n d e a c r u*” (E. Mironescu, Covurlui, c. Oancea).

„A veni cuiva *acru* de ceva sau de cineva” este o locuțiune proverbială pentru a arăta dezgust.

Pann, II, 114:

„Mulți doresc singurătatea,
Dar eu de ea sînt sătul;
I-am cunoscut bunătatea,
Mi-a venit *acră*, destul...”

Pentru țăran, sînt *acre* pînă și hainele acelora pe cari îi consideră ca „ciocoi”:
„Negustoru, boieru, dregătoru, adicăte alde ai îmbrăcați în *acre*, în albastre, îi sînt negri înaintea ochilor. Rar să puie ochi buni țăranu pă cîte un orășan...” (Jipescu, *Opinc.*, 10).

Ca epitet specificativ, *acru* intră într-o mulțime de termeni ca:

a) *L a p t e -acru* „oxygala”.

Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 394:

„Hop săracă mîndra mea,
De mîncat îmi aducea
L a p t e -acru-ntr-o mărgea,
Mîncam și-mi mai rămînea;
Dar acuma însurat
Trăiesc ca ș-un împărat,
Și nici cînd nu-s săturat!”

Ibid., 193:

„Frunză verde l a p t e -*acru*,
Mă băgai slugă la dracu...”

Într-un text latin medieval: „et pastores dabant nobis a c r u m l a c bibere” (Du Cange, v. *Acrum*).

Sinonim cu l a p t e -*acru* este „lapte-c o v ă s i t”, în care epitetul specificativ vine din slavicul *kvasū* „fermentum” (Miklosich).

Ca nume personal, într-un document moldovenesc din 1620 (A. I. R. I, 181): „Glegorcea L a p t i *acru*...”

b) P e a t r ă -*acră* „alaun, alumen”. Termen întrebuințat de toți românii, dar avînd și unii sinonimi provinciali. În Banat „se zice la alaun: c i p s ă sau și p e a t r ă -*acră*” (S. Liuba, Caransebeș, c. Maidan).

c) A p ă -*acră* „eau minérale” se întrebuințează în unele locuri peste Carpați: „borvizul la noi se cheamă a p ă -*acră*” (I. Georgescu, Făgăraș, c. Scorei).

d) M ă r -*acru*, mai des la plural: m e r e -*acre* „care nu sînt bune la mîncare și din care se face must acru; pommes à cidre” (Costinescu, *Vocab.* II, 87).

Pann, *Prov.* III, 150: „N-are dinți să roază pîinea, și-i cere inima m e r e *acre*...”

Alexandri, *Nunta țărănească*, sc. I: „Mări, nu-mi mai pomeni de cațaonul cel de dascal, lua-l-ar năbădaicele! că m-am săturat de dînsul ca de m e r e *acre*...”

Se zice de asemenea: mere p ă d u r e ț e și mere m i s t r e ț e .

În Basarabia există o familie de boierinași: *Meriacri* = M e r e -*acre*.

e) V a r z ă -*acră* „choucroute”.

Pann, *Prov.* II, 92:

„Mai bine v a r z ă *acră* cu-nvoială
Decît zahăr dulce cu cîrteală...”

f) P o a m ă -*acră* „fruit aigre, verjus”.

Acest termen se aplică în graiul poporan cătră soacre.

Alexandri, *Poez. pop.*², 237:

„Soacră, soacră!
P o a m ă *acră*!
De te-ai coace cît te-ai coace,
Poamă dulce nu te-ai face...”

Marian, *Buc.* II, 183:

„Soacră, soacră,
P o a m ă *acră*,
De te-ai coace cît te-ai coace,
Ca măicuța nu te-i face;
De te-ai coace-un an ș-o vară,
Tot vei rămînă amară...”

„Foaie verde iarbă lată!
Soacră, soacră, p o a m ă *acră*!
De te-ai coace cât te-ai coace,
Poamă dulce nu te-ai face;
De te-ai coace-un an ș-o vară,
Tot ești *acră* și a m a r ă !”

Apoi ca un fel de consolățiune comică:

„Frunză verde de cicoare!
Bucură-te, soacră mare,
Că-ți vine cheptănătoare
Să te cheptene pe cap
C-o lobdă de lemn de fag,
Jîpai, jîpai peste cap!”

(G. Constantiniu, Neamț, com. Doamna)

De aci și proverbul: „s-a săturat soacra de p o a m ă *acră*” (Pann, I, 167).

Este foarte interesant că, printr-un fel de afinitate electivă, *acru* intră în compozițiune intimă numai cu vorbe de viță latină: *lapte*, *peatră*, *apă*, *măr*, *varză* și *poamă*. Singura excepțiune, pe care ne-o aducem aminte, este:

g) B r î n z ă -*acră*: „așa se cheamă în Banat brînză încheată de sine din laptele înăcrit” (S. Liuba, Caransebeș, c. Maidan).

Deminutivele lui *acru* sînt: a c r u ț și a c r i ș o r , însemnînd ambele „puțin *acru*”; iar amestecul lui *acru* în alte gusturi produce pe a c r i u și pe a c r i c i o s , cari însemnează: „dînd în *acru*”.

v. *Acreșc.* – *Acrime.* – *Acriș.* – *Acritoare.* – *Acritură.* – *Acriu.* – *Apă.* – *Borș.* – *Brînză.* – *Catran.* – *Lapte.* – *Măr.* – *Mistreț.* – *Oțet.* – *Pădureț.* – *Peatră.* – *Poamă.* – *Soacră.* – *Varză...*

ACRÛ. – v. *Acum.*

^{1,2}**ACRÛM** (plur. *acrumuri*), s.n.; t. de méd.: 1. aphtes, muguet, millet, maladie de la bouche chez les enfants; 2. marasme infantile, tabes meseraica; 3. sorte de sel médicinal, probablement sulfates de magnésie.

Cu primele două sensuri:

Pontbriant: „*acrumu*, aphthe, petit ulcère dans la bouche”; Dr. Polysu: *acrum*, die Aphthen, Mundfäule der Kinder”.

Gr. Perian (Tutova, com. Bogești): „Poporul de aicea numește boalele astfel: poală-albă, rast, umflătură de țîță, durere de ochi, albață la ochi, cîrcinul sau broască la ochi, durere de cap, diochi, plecate, potcitură, verme, plăscaghiță, rîie, tifos, friguri, troahnă, vărsat, coriu, bube dulci, boale lumești, vătămătură, treapăd, hole-ră, ciumă, oftigă, gălbănare, strîns, rohini, buba cea rea, giunghi, chelbe, gîlci, bubă neagră, dropică, și *acrum* la copii, un fel de boală care se
224 întinde peste tot corpul”.

Într-o scrisoare ad-hoc, d. Perian ne dă următoarele amănunte: „*Acrum* bîntuie mai cu deosebire pe copiii rău tratați, în vîrstă pînă la 15 sau 18 luni. Copilul țipă întruna, se învinețește în timpul plînsului cînd este lovit de această boală, apoi după un timp oarecare cade într-o mare slăbiciune, are lipsă de sînge, duhul îi este greu, și-n fine pelea începe a se zbîrci puțin pe partea spinării, a turului, a picioarelor și a brațelor; e trist și abia se mai mișcă”. Țăranii scaldă pe micul bolnav în apă din „scuturătură de fîn de șes”, îl țin totdeauna la căldură, și-i dau un medicament intern, compus din „80 dramuri miere curată”, în care se amestecă „cu o lingură de lemn nouă” cîte un dram sau două de scortîșoară, cuișoare, nucușoară, „sînge de nouă frați” etc., toate pisate și cernute; iar ca medicament extern, „în două zile pe săptămîină, adevă miercurea și sîmbătă, cîte de două ori pe zi, dimineța și seara”, copilul se unge cu o alifie din „200 dramuri untdelemn și 15 dramuri spirt de vin”, ferte foarte bine la un loc cu cîte „trei pumni frunze de rugă uscată, trei cepe albe și trei căței de usturoi”.

Cuvîntul dară e deopotrivă cunoscut în România întregă și oricare ar fi organul cel atins – se aplică deopotrivă la o b o a l ă c o p i l ă r e a s c ă .

Cu al treilea sens:

Tractat de medicină populară din sec. XVIII (ms., în Arh. Stat.): „Bun este și *acrumul* să ia femeia cînd este grea, la șapte luni și la noă; să-l pisezi *acrumul* să-l faci praf, și cît iei pe o pară să pui într-un feligean cu puțină apă, să bea dimineța pe nemîncate, într-o zi să ia și în alta să nu ia; așijderea și cînd naște copilul să dea și copilului o dată, puținel pîn-a nu suge țîță, cît un grăunte de meu...”

Descrierea nu e destul de lămurită ca să ne permită o identificare sigură; ea ajunge însă pentru a se bănuî cu multă probabilitate că e vorba de sulfat de magnezie.

Avem dară trei cuvinte *acrum*, cîtetrele aparținînd sferei medicale. Nefiind nici slavice sau turcesc, nici maghiar sau grecesc, termenul *acrum* cu cele trei înțelesuri ale sale, ba măcar cu unul singur, nu figurează de loc în repertoriul lui Cihac.

Oare de unde vine?

Din aceeași tulpină „acro-” și prin același sufix „-men”, limba latină vulgară își formase două cuvinte: dentii „acrimen”, de unde românul „acrimen”; apoi a c r u m e n , care ne interesează aci mai în specie. Într-un text medical din secolul XI: „nullum a c r u m e n detur antequam febris absolvatur” (Du Cange, *ad voc.*). Din latinul „acrumen” descinde italianul a g r u m e , vechiul francez a i g r u n , e g r u m , e g r u n și românul *acrum*, fiecare dezvoltîndu-se pe o cale proprie.

1. Italienește a g r u m e însemnează legumele și fructele cele acre sau acrișoare, iar figurat orice lucru neplăcut.

Ambele accepțiuni se combină la Dante în:

„E poscia per lo ciel di lume in lume
Ho io appreso quel che, s’io ridico,
A molti fia savor di forte a g r u m e ...”

2. În vechea franceză a i g r u n vrea să zică nu numai „toutes espèces de légumes à saveur âcre” (Godefroy, *Dict.*, v. *Aigrun*), dar încă exprimă noțiunea generală de ceva n e s ă n ă t o s . Așa la Marot (+1544):

„Dames pourtans atour ou couvrechief,
Si vous voulez d’honneur venir à chef,
Dechassez la (l’oisiveté); car ce vous est a i g r u n
Plus que poison...”

sau într-un vers din Charles Fontaine (1555):

„Car en courant on s’eschauffe et enflambe,
Arriere donc, c’est a i g r u n pour ma jambe...”

În ambele aceste pasaje, francezul *aigrun* = lat. *acrumen* = ital. *agrum* este deja aproape sinonim cu b o a l ă , „choses propres à aggraver un mal, une maladie”, după cum observă Godefroy (*loco cit.*). Și mai mult la Alain Chartier, poet din prima jumătate a secolului XV:

„Mais il te faut garder d’e s g r u n ,
Peu penser, querir compaignie...”

De aci dară avem mai puțin de un pas pînă la:

3. Românul *acrum* cu înțeles de „mal, maladie, malaise”, care însă e înrudit prin sens, pe de altă parte, și cu italianul a g r u m e în înțeles de vegetațiune, căci una din cele două boale copilărești numite *acrum* consistă tocmai din nește parazite vegetale, avînd și un aspect vegetativ, astfel că franțuzește ea se cheamă *muguet* „clocotel” sau *millet* „mei”, iar nemțește *Schwamm* „ciupercă”. E de crezut dară că, înainte de a fi devenit termen medical, *acrum* însemna și la noi o clasă de legume. Cît se atinge de aplicarea cuvîntului la o sare medicinală, fie sulfat de magnezie sau altă, aceasta nu are trebuință de justificare, deoarece asemeni săruri implică în însăși compozițiunea lor prezința unui a c i d .

Sub raportul curat fonetic, din latinul a c r ù m e n , masculin în franceza și-n italiana, limba română nu putea să facă decît *acrùm*. Sufixul latin *-men* cu cele trei forme ale sale amplificate: *-a-men*, *-i-men* și *-u-men* a trecut la noi:

-i-men în *-i m e* : *acrime*, *asprime*, *cruzime* etc.;

-a-men în *-a m e* și *-a m ă* : *aramă*, vechi *aram* = lat. *aeramen*;

-u-men n-a conservat nicăiri urma lui *-e-*, devenit *-ă* la feminin: *legumă* = lat. *legumen* = fr. *légume*, iar prin urmare la masculin trebuia să dispară de tot: *acrum* = lat. a c r u m e n = fr. a i g r u n .

v. *Acru*. – *Acrime*. – *-ame*. – *-ime*. – *Legumă*. – *Limbariță*. – *Spuzeală*. – *-ume*.

ACRÛMA. – v. *Acum*.

ÀCSION, s.m.; chant de l'église grecque, dans lequel se répète le mot ἄξιος „digne” (Cihac).

Enache Cogălniceanu, *Letop.* III, 251, povestind urcarea pe scaunul metropolitan din Moldova a lui Gavril Calimah (1759): „apoi i-au adus cafe, dulceți, șerbet și fumătoare; și earăși sculându-se au mulțămît Domnului, și au purces mergând în biserica cea mare domnească, scoțindu-i *Evangheliea* înainte după obicei, cîntând *aksion*, pomenindu-l...”

Cuvîntul *aksion* a trăit cîtva timp în România, după cum trăiesc astăzi „bonjour” sau „adieu”, dar românesc n-a devenit niciodată.

Ca și a g h i o s , ca și a l i l u i a , *acsion* a căpătat la noi o întrebuintare glumeață.

P. Ispirescu, *Snoave*, p. 95:

„Popii de la Richițele
Toți aveau ciubuce și lulele;
Numai biet popa Stoian
Cu luleaua de coccen.
Cînd mergeau la rugăciune,
Toți luau cîte-un tăciune;
Cînd era pe l-A g h i o s ,
Ieșea fumul gros;
Iară cînd pe l-Acsion,
Nu se vedea om cu om.”

v. *Aghios*. – *Aliluia*.

ACȘÎ
ACȘÎCE } v. *Așa*.

ACȘÛR. – v. *Aculeț*.

ACÛ. – v. *Acum*.

ACU-DOAMNEI, t. de botan. – v. ¹*Ac*.

ACUFÛND (*acufundat*, *acufundare*), vb.; enfoncer, plonger. Formă moldovenească în loc de c u f u n d , născută prin amestec cu sinonimul a f u n d , astfel că: *acufund* = *a(fund)* + *cufund*, fără ca să avem nevoie de a reconstrui un prototip latin cu: *ad* + *con*...

Se întrebuintează ca activ și ca reflexiv.

„Robul luă îmbe trupurile-n spate,
Și-ndată ce-a nopții umbră se ivi,
Merse, și în apa Dunării spumate
El le azvîrli.

Ah! cu trupul grecei, în val îngropat,
Ș-a mea bucurie s-au *acufundat*...”

(C. Negruzzi, *Șalul negru*)

„Sfîrăia ca ferul roș
În apă *acufundat*...”

(C. Stamate, *Ciubăr-vodă*)

„Tocmai atunci a sa maică, împreună cu-al său tată,
Șăzind amîndoi pe vatră, în gînduri *acufundați*,
Își spuneau făr’ să grăiască de nenorocita față
Prin duiosă cătătură a ochilor lăcrămați...”

(*Id.*, *Gafița*)

I. Creangă, în *Cinci pîni* (*Conv. lit.*, 1883, 486): „Eu am venit înaintea judecăței
să capăt dreptate, și văd că dumneta, care știi legile, mai rău mă *acufunzi*...”

v. *Afund.* – *Cufund.* – *Fund.*

ACUFUNDĂRE }
ACUFUNDĂT } v. *Acufund.*

ACULÈȚ (plur. *aculețe*), s.n.; aiguillette, camion. Sinonim cu *a c ș o r* = *a c u ș o r*
și cu *a c u ț*, iar în opozițiune cu augmentativul *a c o i* „grande aiguille”. Din cele
trei diminutive, numai *a c u ț* are un singur sufix: *-uț*. În celelalte două, sufixurile
sînt duple:

a c u ș o r = *ac* + *uș* + *or*;

aculeț = *ac* + *ul* + *eț*.

Sufixul *-ul* în *-uleț* nu reprezintă de loc articolul din *acul*, deoarece ne întîmpină
și-n forme feminine ca *furc-ul-iță*, *musc-ul-iță*, *zi-ul-ică* etc., ci este diminutivul
latin: *-ullus* (*-ollus*), *-ulla* (*-olla*), care era compus din tematicul *-on* și din *-ul* (cfr.
Corssen², II, 149), astfel că vorbele românești ca *aculeț* etimologicește cuprind în
sine chiar trei sufixuri. Latinește ar fi: *acullitium* = *ac-on-ul-itium*.

v. ¹*Ac.* – *Acioală.* – *-eț.* – *-ol.* – *-or.* – *-ul.* – *-uș.*

ACÛLM (*aculmat*, *aculmare*), vb; se pencher, s’incliner (Pontbriant), propendo,
inclino (*L. B.*). Cuvînt care trebui încă verificat, sub raportul formei, al sensului și al
regiunii unde se întrebuintează. În texturi nu l-am găsit.

v. *Culme.*

ACÛM, ACMÛ, adv.; à présent, de suite, maintenant. Forma *acmù* a despărut din
grai. Funcționînd numai ca adverb de timp, acum exprimă noțiunea de ceea ce este,
față de ceea ce nu mai e sau care nu este încă.

Donici, *Grierul și furnica*:

„Ai cîntat! îmi pare bine;
Acum joacă, dacă poți...”

Pann, *Prov.* II, 98:

„Fost-ai lele când ai fost,
Dar *acum* ești lucru prost;
Ai fost floare trandafir,
Dar *acum* ești borș cu știr...”

De aci: „vreme de *acum*” în antiteză cu trecutul și cu viitorul.

Gr. Alexandrescu, *Meditație*:

„V r e m e a d-*acum*, trecutul, a-l ști avem putere,
Numai ce-a să se-ntîmple noi nu putem vedea;
Dar când ceasul sosește, când nălucirea pere,
Se trage deodată și vecinica perdea...”

Pravila Moldov., 1646, f. 31: „acestă obicéu au fost legiuit de legiuitorii cei bătrâni, iară în v r é m ĩ a de *acmu* ceșt mai tineri s-au tocmīt toțŭ împreună ș-au schimbătŭ acea tocmală...”

Caragea, *Legiuire* (1818), p. 64: „Să fac daruri și pre v r é m e a de *acum*, și pe vréme viitoare...”

Dintre ceilalți adverbi de timp, *acum* este într-o corelațiune mai intimă cu a t u n c i .

Moxa, 1620, p. 356: „puseră nume beséreciei Capitol, și de a t u n c e până *acum* noi chemâm besérecile latinești românește capiște...”

Dosoftieiu, 1673, f. 84 a: „...pentru vițăii oltariului de-a t u n c e , *acmu* sînt mieluseii lui Dumnedzău ceî cuvîntareț...”

Cuvîntul Sf-lui Ion Crisostom despre răbdare, text din sec. XVII (*Cod. ms. mis-cel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 515): „...multă depărtare vâzŭ de cătră acci pâstori ce-au fostŭ a t u n c e de ceștea ce sântŭ *acum*; nice sântŭ aceștea de *acumŭ* ca ceia de a t u n c e , că aceia era hrâbori, iară ceștea de *acum* fugători...”

Cînd se repetă: *acum-acum*, sau cînd își asociază prepozițiunile „de” și „pînă”, *acum* devine sinonim cu a c i întrucît acesta funcționează ca adverb de timp.

Neculce, *Letop.* II, 374: „Nădejdea Domnului este ca sâninul cerului și ca înce-tul mărei: *acum* este sânin și se face nour, *acum* este marea lină și se face fur-tună...”

Gr. Alexandrescu, *Meditație*:

„Dar astfel umbra-nșală zadarnica-ți silință:
Acum din mîni îți scapă, *acum* iarăși o vezi...”

Moxa, 1620, p. 350: „și răspunseră: nice tu nu veri domni d e *acum*, și-și alése-ră pre o slugă a lui Solomonŭ...”

Noul Testament, 1648:

Act. Ap. IV, 17: „d e <i>acum</i> să nu mai grăiască...”		„...ne u l t r a loquantur...”
---	--	--------------------------------

Act moldovenesc din 1610 (A. I. R. I, 22): „...pre acoloa să hie și d e *acmu* hotarul...”

Omiliarul de la Govora, 1640, f. 75 a: „... ce țătă d e *acmu* a ști de tine nu voiu și nice dinăoară d e *acmu* întru nevoile tale nu te voiu asculta...”

Psaltirea Șcheiană, circa 1550 (ms., Acad. Rom.): „și p o n ă *acmu* spuniu minunile tale...”

În aceste și asemeni pasaje, *acmu* ar putea fi înlocuit prin: „a c i - a c i , de a c i , pînă a c i ”, care însă are totodată funcțiunea de adverb de loc, ceea ce lipsește lui *acum*.

Așîderea construcțiunea foarte întrebuițată: „de *acum* î n a i n t e ” nu exprimă altceva decît: de a c i înaintea, franțuzește „dorénavant” = „de hore en avant”.

Mateiu Basarab, 1649 (A. I. R. I, 107): „... iară voi să căutați de *acum* î n a i n t e foarte să vă feriți de mănăstire...”

Un act moldovenesc din 1669 (A. I. R. I, 140): „... să-i hie de *acmu* î n a i n t e egumenului direaptă ocină și cumpăratură în vécii...”

În „d e *acum*”, se poate ca cele două vocale să se contracteze, ca în *Pravila Moldov.*, 1646, f. 111: „certația ce se dă în vaculă de*acmu* celuia ce va face silă vreunii muieri, ăaste după voia •udețului”; sau poate să dispară inițialul *a-*, ca într-un zapis moldovenesc din secolul XVIII (A. I. R. III, 224): „dec d e ‘*cmu* să nu avem a păra unul pré altul...”

La mitropolitul Dosofteiu, mai ales, ne întimpină:

a) Conracțiunea **пѣкъмъ** = p r e *acmu*: „și până pre-*acmu* voi vesti miratele tale” (1680, f. 87). Tot așa în documentul moldovenesc din 1617 (A. I. R. I, 1, p. 13): „voi foarte să dați pace să ție călugări de la Săcul cum au țănut și până pre-*acmu*...” Construcțiunea „pînă pre *acmu*” sau „pînă pe *acum*” astăzi nu se mai întrebuițează, și nici chiar „pe *acum*”.

b) Eliziunea **какъмъ** = că *acmu* (1673, f. 106):

„Ni-î pătă c-atunce să te îngrozască,
C-*acmu* vine Domnul să te miluîască...”

c) O reduplicare curioasă a prepozițiunii d e : **дѣ дѣкъмъ** = d e *acmu*: „ce noi cești vii vom blagoslovi pre Domnul d e d e -*acmu* și până în vécii” (1680, f. 150).

Vechile texturi ne dau cîteodată forma organică trisilabică *acumu*.

Legenda Sf-ei Maria Egipteană, text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 392): „...*acumu* e vréme să faci cumu ți s-au zisū...”

Cuvîntul Sf-lui Ion Crisostom (Ibid., p. 478): „...cela ce-m era eri de trupulă mieu, *acumu*-lă privăscă ca unū striinū...”

Un tractat teologic, tot acolo, p. 630: „... ce mă voiu face, că *acumu* m-au ajunsă ășul cela înfricatulă de carele de multe ori auziîam...”

Legenda lui Avram, circa 1600 (*Cuv. d. bătr.* II, 192): „de *acomu* nice dirioră nu te voiu vedea...”

În forma întreagă *acumu* tonul era nesigur: putea să cază pe a doua sau pe a treia silabă, adecă *acûmu* ori *acumû*, căci numai prin această incertitudine tonică se explică

cele două forme scurtate: *acùm* (=acùmu) și *acmù* (=acumù), cari sînt dopotrivă vechi. În unele texturi ambele se găsesc la un loc. Așa, în *Călătoria la iad a Maicei Domnului*, circa 1550 (Cuv. d. bătr. II, 346, 860): „*acmu* nu se roagă dereptu păcătoși...”, dar și: „*acum* vedemu tine, roditoare Domnului...”

Din forma *acmù*, prin asimilațiune regresivă s-a născut *amù*; din forma *acùm*, prin perderea consoanei finale: *acù*.

1. *A m ù* :

Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 165:

„Foaie verde, verde pană,
Astă iarnă era iarnă,
Bătea vîntu și nîgea
Și badea la noi venea;
Amu-i vară și-s Rusale,
Punte nouă peste vale,
Amu-i cald și *amu*-i bine
Și bădița nu mai vine!...”

„În loc de *acum*, la noi se zice *amù*, dar asemenea și *acù*...” (C. Teodorescu, Vaslui, c. Lipova).

Deja la mitropolitul Dosofteiu, 1680, ne întimpină de două ori *amù* scurtat din *acmù*:

Ps. XLIII: „Darâ *amù* urniș și rușinaș
pre noi...”

Ps. CXXVIII: „dzacă *amù* Izrailù...”

„N u n c autem repulisti et confudisti
nos...”

„...dicat n u n c Israel...”

2. *A c ù* :

O narațiune țărănească din Moldova de pe la începutul secolului XVIII (A. I. R. III, 278): „... până *acù* n-am vinit la dănsul și viindu nu l-am găsit...”

Enache Cogălniceanu, *Letop.* III, 226: „...mai pe urmă au scos și goștina întreită, cîte 11 parale de oac, care nu se arăta semne bune, că-l blăstăma țara, căci se uitasă această slujbă întreită, iar *acu* iar au găsit-o de au scos-o la medean...”

Un țăran din Prahova: „Da bine, naș Gligore, cu ce ne aleserăm noi din războiu dă fu mai *acù*? – Păi de, hine! Ne aleserăm cu ce au dat împărățiile, nu cu ce a vrut Dumnezeu...” (Jipescu, *Opinc.*, 135).

I. Creangă, în *Capra cu trei iezi* (Conv. lit., 1875, p. 339): „Bun! zise el în gîndul său. Ia *acù* mi-e timpul...”

Și mai jos (*Ib.*, p. 343): „... mi-aduc aminte ca *acù* că l-am întîlnit o dată prin zmeuriș...”

În loc de *m a i acù* = „récemment” și *c a acù* = „comme si c’était présent”, se poate pune și *m a i acum*, ca *acum*, dar mai bine emfaticul *a c u m a*.

În poezie, *acù* în loc de *acum* permite a cîștiga o silabă prin eliziunea vocalei inițiale a cuvîntului ce urmează sau prin contracțiune. De exemplu:

Beldiman, *Tragod.*, v. 745:

„De-*acu*-i vreme să purceagă și să meargă toți în jos...”

Pann, *Prov.* I, 39:

„Ți-l dau d-*acu*-n mînă făr’ să mă sfiesc,
Ș-o pungă de galbeni încă-ți dăruiesc...”

Gr. Alexandrescu, *Cîinele izgonit*:

„Dar după o lungă vreme,
Sătul în zadar a geme,
Jalbă cîinele a dat,
Zicînd că d-*acu*-nainte
Toate îi vor părea sfinte,
Numai să fie iertat...”

O doină din Basarabia:

„Frunză verde poamă coarnă,
Astă iarnă era iarnă
Și ninge și viscolea,
Bădița la noi venea;
Dar *acu*-i senin și bine
Și bădița nu mai vine...”

(Alex., *Poez. pop.*², 405)

În poezia poporană forma *acù* se mai utilizează și pentru rimă.

Marian, *Bucovina*, 1, 140:

„Ce feliu de voinic ești tu
De te-ai lăsat tocma-*acù*,
În floarea vieții tale,
Să fii călcat în picioare?...”

Tot așa la Iancu Văcărescu, p. 37:

„Și gîndului *acù*
Să tacă îi plăcu:
Vorbirea s-a-nceput
L-al inimilor fund;
Spun ele și răspund
Cu glasul lor cel mut...”

În fine, *acù* este indispensabil în idiotismul poporan: *acu-i acu!* care arată sosirea unui moment decisiv de a face sau de a se face ceva.

I. Creangă, în *Dănilă Prepeleac* (*Conv. lit.*, 1876, p. 457): „— Măi omule! Stăpînu-meu s-a răzgîndit; el vrea mai întîi să ne cercăm puterile și-apoi să iei banii. — Ia *acù-i acu*, zise Prepeleac în gîndul său, oftînd...”

Același, în *Stan Păițitul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 32): „Mai iscodește ea pe ici, pe colea să vadă n-a puté afla ceva despre copil, dar copilul parcă întrase în pămînt. —

În acest idiotism, *acù* nu poate fi înlocuit decît numai doară prin emfaticul *a c u m a* (v. *Acuma*). A se zice *acum e acum* sau *amù-i amù* n-are destulă energie.

Construcțiunea „de-*acu*” sau chiar „de-*cu*”, foarte deasă în graiul țărănesc, însemnează un viitor apropiat, pentru care însă limba franceză se mulțumește mai adesea cu „à present” sau „maintenant”.

Iată cîteva exemple din Tutova (C. Mironescu, com. Ibăneștii): „Poporul pe aici, mai ales femeile, cum văd vreun Țigan cu ursul, îl cheamă să-i joace ursul și să i-l vîre și-n casă; și deacă o întreb: pentru ce? ea-ți răspunde: așa-i ghine să hie numai jocuri și veselii în ograda me, iar din casă ursul nî-o scos faptul și d e -cù are să-nî meargă ghine...”

„Cum vede primăvara cocori și berze, poporul zice: Măi vere, iote trec cucoarăle la văratic, d e -cù ne-am mîntuit de iarnă...”

„Pe brotăcel, cum îl aud cîntînd, zice: i-auzi bre, cum cîntă hojma broșticul? d e -cù să știi c-are să ploaie...”

Să se observe că poporul numai pe *acù* îl construiește cu prepozițiunea d e , mai niciodată pe *amù*, deși ambele varianturi se pot întîlni în aceeași frază, bunăoară: „*amù*-i așa, dar d e -*acù* să vezi...”

Forma *amù* din *acmù* nu trebui confundată cu vechiul adverb *amù* = lat. a d m o d u m , astăzi despărut din grai, însă des în vechile texturi, totdeauna cu sensul de actualul „dară”. În loc de „*acum* d a r ă ” străbunii noștri ziceau: „*acmù* a m ù ” , iar pentru: „iată d a r ă *acum*” se putea zice: „adecă a m ù *acmù*”.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. II, p. 15: „a c m u a m u mestecați sânt derepții cu păcătoșii, iară atunce foarte bine despărțiți fivor...”

Ibid., quat. XI, p. 12: „...apa vie ȳaste cēia ce se varsă și cură, apă vie dulceața duhului sfântu, că în toate chipurile cheamă-se, după că ce în multe chipuri lucrează, a c m u a m u cheamă-se apă, aorea focu...”

Legenda Sîntei Vineri, din sec. XVI (*Cod. ms. miscel.* al Bis. St. Nicolae din Brașov, p. 72): „...până amù înblatù în pustie, tine amù avutù ajutătoare, iară *acmu* cătră lume m-amù turnatù, ce ajutoriu-mi trebuiaște de la altù cineva fără de la tine? a c m u a m u , înpărâteasă, stăi dreptù mine, sāraca de eu, și-mi fii ajutătoare...”

Predica transilvană, circa 1600 (*Cuv. d. bătr.* II, 228): „...de pre zeu, te părăsiră tine toți și trecură ca umbra, și a d e c ă a m u *acmu* aceia de sine-șu stau, e tine părăsiră toți și te-ai înplutù plinù de amarul adului...”

În *Codicele Voronețian*, circa 1550 (ms., Acad. Rom.):

p. 130: „a m u *acmu* cînre grăiaște...”

p. 131: „a d e c ă a m u *acmu*, bogații, plăngeți-vă...”

v. *Adecă*. – *Amù*.

Un alt idiotism arhaic foarte interesant este „iar cînd a fost *acum*” sau „iar cînd *acum*” cu înțeles de „récemment, depuis peu”.

Un act muntenesc din 1630 (*A. I. R. I*, 32): „...după aceia c ă n d u a u f o s t *acum*, iar dumnului vornicul Hreza mi-eu dat banii căt amu dat eu...”

Badea Bălăceanul, 1679 (*A. I. R. I*, 61): „...un loc ce au cumpărat Necula log de la Nedélea fratele Calii dreptu ug 3 și ține scaune pe acel loc, iar c ă n d a u

f o s t *acum*, fiind casa părinților Calii aproape de acel loc și *acum* ăste pe seama ei, nu să sufere să fie scaunele acolea înaintea casii ei...”

Tudor Logofăt, circa 1584 (*Cuv. d. bătr. I*, 38): „...îar c ă n d u a u f o o s t u a c u m , iar se au apucatu aceștii boerii ce sântu maii sus ziși, și cu egumănul, de acestu țigan Calțul fecorul Opréi de să-l ăaa...”

Constantin Brîncovanu, 1694 (*Cond. ms. Brîncovenească*, în *Arh. Stat.*, p. 86): „...și tot le-au ținut boiarinul domnii méle cu bună pace, iar când au fost *acum*, după ce au trecut 5 ani, venit-au Mihalcea și Moise împreună cu Dragomir căpitan înaintea domnii méle în divan de s-au întreat de faață cu boiarinul...”

Aceeași *Condică Brîncovenească*, p. 108: „...îar c ă n d a c u m în zilele domnii méle, iar au venit Pană Logofăt...”

Cu un sens ceva apropiat, dar nu același, se zice: „*acum* de la o vreme”.

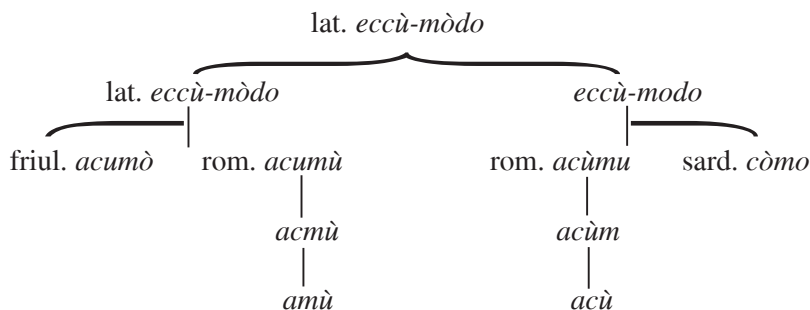
Gheorgachi, *Letop.* III, 311: „și după masle mergea boierii de-și lua de la domn ertăciune; dar *acmu* d e l a o v r e m e s-au rădicat și acest obicei...”

Din latinul vulgar *e c c u - m o d o*, cu un accent nesigur, s-au născut: pe de o parte românul *acumù* = *acmù* și *acùmu* = *acùm*; pe de alta, cu aceeași bifurcare tonică: friulianul *acumò* = lat. *eccu-mòdo* = rom. *acumù*, și sardul *còmo* = lat. *eccu-modo* = rom. *acùmu*. Această observațiune a făcut-o deja de mult Ascoli (*Kuhn's Z. f. v. Sprachf.* XVI, 123). Sardul zice: „dai c o m o innantis” (Spano, 164), italianul: „da q u i innanzi”, cel dentți corespunzînd românului „de *acum* înainte”, iar cellalt: „de a c i înainte”, ca și cînd graiul nostru ar concentra în sine la un loc nește varianturi pe cari le găsim numai împrăștiate în limbile surori din Occident, ba încă unele – ca forma *acrum*, despre care mai jos – nu se mai găsesc nicăiri.

Din variantul *acumù* prin intermediarul *acmù* vine scurtatul *amù*; din *acùmu* – *acù*. Macedo-româna și istriano-româna posedă numai forma *acmu*, pe care au amplificat-o în *acmoce*, acăfînd pe - c e după analogia lui „atunce”. Pe *acmoce* istriano-româna îl mai reduce la: *cmoce* (Miklosich, I. Maiorescu).

În acest mod, cuvîntul român n-are de loc a face cu vechiul grec ἀκμήν „tout-à-l’heure, encore”, deși se aseamănă atît de mult prin funcțiune și prin formă. Neogrecul ἀκόμι sau ἀκόμω a pierdut pînă și sensul de „tout-à-l’heure”, dezvoltînd numai pe acela de „encore”, astfel că pentru a exprime noțiunea de prezînte trebui să-și asocieze pe τῶρα: ἀκόμι καὶ τῶρα. Tot aci vine albanezul *akoma* „încă”.

Genealogia cuvîntului:

În graiul din Banat, de exemplu lângă Lugos, mai există formele *acrù*, *acrum* și *a c n ù*. Trecem peste *a c n ù* = lat. *eccu-nunc*, despre care am vorbit la locul său. Forma *acrum* însă aparține aci și este de o importanță extremă, ca un adevărat rest așa-zicînd fosil din latinitatea cea mai depărtată. Pe lângă *e c c e*, latina vulgară avea variantul *e c c e r e*, care ne întîmpină des la Plaut:

„Prandi in navi, inde huc egressus sum te conveni. – *E c c e r e*,
Perii misera!...”

(*Menaechmei* II, 3 v. 50)

„Jam, enim *e c c e r e* ibo in forum...”

(*Trucul*. II, 2 v. 68)

„Mihi praedicas? – *E c c e r e* ! jam tuatim
Facis, ut tuis nulla apud te sit fides...”

(*Amphitr.* II, 1 v. 4)

Precum în compozițiune *e c c e* devine *e c u* - în toți pronomii și adverbii romanici derivați, tot așa *e c c e r e* cată să fi avut în compozițiune o formă *e c r u* -, de unde *e c r u* - *m o d o* alături cu *e c u* - *m o d o*. Din *e c u* - *m o d o* vine *acum*; din *e c r u* - *m o d o* – *acrum*.

Din variantul *acmù*, prin intensivul *-și* (lat. *sic*), s-a format vechiul *a c m u ș i*, astăzi *a m u ș i*; din variantul *acùm*, prin scurtatul *acù*, s-a născut intensivul *a c u ș i* cu deminutivul *a c u ș i c ă*, iar prin particula emfatică *-a*: *a c u m a*.

v. *Acnù*. – *Acuma*. – *Acuși*. – *Amù*. – *Amuși*. – *Atunce*.

ACÙMA, adv.; tout-à-l'heure, à présent. Format din simplul *a c u m* prin emfaticul *-a* (v. ⁵A), *acuma* circulează în concurență cu formele scurtate *a c ù* și *a m ù*, dar geograficește e mai răspîndit decît ele.

În *Dicționarul ms. bănățean*, circa 1670:

„Acmu. Nunc.

Acuma. Nunc”.

Pann, *Prov.* I, 99:

„Nevasta l-acea-ntîmplare

Începu a se-nchina,

Zicînd cu mare mirare:

U i t ă - t e *acuma*, na!...”

Pompiliu, *Sibiiu*, 25:

„De-ați făcut voi cuiva bine,

Faceți ș-*acuma* cu mine!...”

Zilot, *Cron.*, p. 112:

„Cine să latre?

Cei ce împarte

Cu lupii turma
 Ș - a t u n c i ș-acuma?...”

Iancu Văcărescu, p. 16:

„Iar *acuma* fără-a prinde
 Eu de veste nicidecum,
 Fără arcu a-mi întinde
 Fugar m-am trezit pe drum...”

Țăranul din Prahova: „*Acuma* ie *acuma*, hine Moțăilă! Strîngi-te la piept și ia-ți căciula...” (Jipescu, *Opinc.*, 97).

Emfaticul *acuma* se poate pune aproape pretutindeni unde se întrebuințează simplul *a c u m*, dar mai ales în locul energicului *a c ù* :

A c ù - i a c ù = acuma-i acuma; Uită-te *a c ù = uită-te acuma*; *A c ù , de! = acuma, de...*

v. *Acum*.

ACÛR (*acurs, acurgere*), vb.; accourir. Arhaism trecut în *Lexiconul Budan*. În texturi nu-l găsim. Numai în aparință îl poate bănuî cineva la Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XXVII, p. 11: „...mulți nevoiaște, ce mai vrătosu lenivoșii și iuții spre cuviința cēia buna și spre spăsenie *a c u r â* (акѹрѣ)...”, căci contextul probează că aci este vechiul infinitiv „a cură” = lat. *currere*, iar nicidecum compusul *acur*.

v. ²*Cur. – Curg.*

A-CURMEZÎȘ. – v. *Curmeziș. – De-a.*

ACÛS }
ACUSÀRE } v. *Acusat.*

ACUSÀT, -Ă, adj.; constaté, reconnu, prouvé par serment. Acest cuvînt este un adevărat mărgăritar, găsit din întîmplare într-o claic de fîn. Pintre documentele inedite ale mănăstirii Bistrița din Oltenia, conservate în Arhivele Statului din București, se află o epistolă de la Petru-vodă Mircea către „jupan Neagoe marele ban al Craiovei”, scrisă întreagă slavonește cu mîna vel-logofătului Bogdan. Actul poartă numai data lunară: „30 octobre”; anul însă nu poate fi decît 1560, căci din alte documente se știe că atunci anume era Neagoe pe scaunul bănesc și Bogdan la logofeție (v. Venelin, *Vlacho-bolg. gramaty*, p. 177). În acea epistolă, Vodă scrie lui Neagoe cum că călugării de la Bistrița ar pretinde a fi ale lor trei familii de țigani, pe cari le stăpînesc Lațco și Panga, și deci – urmează epistola – „dacă călugării vor putea să jure că așa este, atunci grațiozitatea ta să le dai pe acei țigani menționați mai sus ca să fie ai mănăstirii, iar lui Lațco și lui Panga să cauți a le da alți țigani la număr în locul acelor țigani pe cari grațiozitatea ta îi vei fi găsit *acusafi*: ТЕХЪ АЦИГАНИ ЧТО ЕСИ НАШЕЛ ТВОЯ МИЛОСТЬ АКЪСАЦИ”. Neștiind cum să-și exprime ideea într-o limbă ce-i era străină, scriitorul a vîrît în textul slavice termenul juridic curat românesc:

acusatu, *acusați*, cu sens de „recunoscut, constatat, dovedit prin jurământ”. Sub raportul fonetic, acest *acusați*, cu *s* ca în „casă”, „nas”, „pus” etc., nu cu *z* ca în neologismii luați din franceza sau italiana, reprezintă din punct în punct pe latinul *a c c u s a t u s*. Sub raportul logic însă nu se potrivește de loc cu latinitatea clasică, în care cuvântul nu are nicăiri sensul de „constată”, ci numai cu latinitatea vulgară, de unde ne întâmpină această accepțiune în francezul *a c c u s e r* și italianul *a c - c u s a r e*. Franțuzește: *a c c u s e r* son age, *a c c u s e r* sa maladie, *a c c u s e r* réception d'une lettre, *a c c u s e r* son jeu... Italienește: *a c c u s a r* ricevuta, *a c c u s a r* una lettera, *a c c u s a r* un dolore. În terminologia jocului de cărți, occidentalul *a c c u s a r e* este mai-mai tot aceea ce făcuseră călugării de la Bistrița în privința celor câteva sălașe de țigani: „În alcuni giuochi, *accusata* dicesi di quelle verzicole (tre o più carte) che vengono *accusate* o sia *dichiarate* da' giuocatori, a tenor delle regole del giuoco, *per tirarne qualche vantaggio*” (Boerio, *Diz. Veneziano*, v. *Acuso*). Românește însă se pare că *acusat* era anume cel „dovedit prin jurământ”, „et jurata fuit accusa”, după cum se zicea în latinitatea medievală (Du Cange, v. *Accusa*).

v. *Rău*.

ACUȘI, adv.; sur le champ, de suite, à l'instant. Format din *a c u* (= *a c u m*) prin intensivul *-și* (=lat. *sic*), *acuși* exprimă un viitor imediat.

Pann, *Prov.* I, 97:

„Nevasta lui mai în grabă
Căldarea la foc puind,
Și el umblînd după treabă,
De caii lui îngrijind,
Își întrebă pe nevasta:
Puseși, dragă, ce făcuși?
Ea îi răspunse l-aceasta:
Da, da, bărbate, *acuși*...”

„În săptămîna Paștilor merg copiii seara în cimitir și bat toaca, zicînd:

Toaco tocorezele
C-au trecut botezele,
Toaco tocoriile
C-au trecut floriile,
Toaco tocoruțele
C-*acuși* vin păscuțele...”

(P. Olteanu, Hunedoara, Hațeg)

I. Creangă, *Povestea lui Dănilă Prepeleac* (*Conv. lit.*, 1876, p. 459): „Măi omule, zise dracul. Tu cu șmichiriile tale ai tulburat toată drăcimea; da *acuș* am să te vîr și eu în toate grozile morții!...”

Alecu Văcărescu, p. 28, rău a pus pentru rimă pe *acuși* în loc de *a c u m* :

„Și tu limbă, ce tăcuși,
Ca o mută păn-*acuși*...”

Numai când se repetă, *acuși* arată o activitate febrilă în prezinte, nu în viitor:

„Pe când soacra horăia, dormind dusă, blajina noră m i g ă i a prin casă; *acus* la strujit pene, *acus* îmbala tortul, *acus* pisa malai și-l vîntura de buc...” (*Conv. lit.*, 1875, p. 284).

Prin emfaticul *-a* (v. ⁵A), *acuși* se amplifică în a c u ș a , fără a se modifica sensul.

„Cînd amenință pe cineva cu bătaie, poporul zice: Lasă că-ți voi arăta eu Bacăul a c u ș a !...” (Preut G. Palladi, Tutova, c. Șendreștii).

Din *acuși*, după analogia lui „ațitica” din „ațit”, se formează deminutivul a c u - ș i c a , care se poate aplica dopotrivă la prezinte și la viitor imediat.

„...o să-ți dăslușesc, pă cît m-o tăia puterea, ațitea ș-ațitea-ntrebări și nepriceperi, trecătoare dă multe ori pîn mîntea ta-ntunecată și nedăslegate pîn-*acușica* de judicata ta nedăprinsă...”

(Jipescu, *Opincaru*, 20).

v. *Acum*. – *Amuși*.

ACUȘA }
ACUȘICA } v. *Acuși*.

ACUȘÒR }
ACUȘ } v. *Aculeț*.

¹**AD-**, préfixe. Devenind prefix, prepozițiunea latină *ad* ne apare în graiul român:

1. redusă la *a-*, fără a se reduplica următoarea consoană, după cum se reduplică în italiana: *afum* = it. *affumo*, *afund* = it. *affondo*, *alin* = it. *alleno*, *alint* = it. *allento*, *alung* = it. *allungo*, *amorțesc* = it. *ammorto*, *aplec* = it. *aplico*, *apun* = it. *appono*;

2. rămasă *ad-* denaintea vocalei: *adaog* = lat. *adaugeo*, *adăp* = lat. *adaquo*, *adun* = lat. *aduno*;

3. amplificată printr-o vocală irațională denaintea consoanelor labiale: *adevăr* = = lat. *ad-verum*, *adăpost* = lat. *adpositum*, *ademînă* = *ad-manum*.

v. ¹⁵A.

²**AD**, s. n.; enfer. Astăzi se zice numai i a d .

Predica transilvană, circa 1600 (*Cuv. d. bătr.* II, 228): „deci acolo în lăuntru întru *adû* întunérecul ales fi-va, chină cumplită și durere nespusă; că acolo vare-ce veri simți și vare-ce veri auzi, totu ți-e urâtă și de totu te îngrozești; și vare-ce veri atinge sau se va atinge de tine, de toate te vatămi, că *adul* ăste plin de amară fierbinte...”

Cod. ms. miscel. sec. XVII (Bis. Sf. Nicolae din Brașov), p. 652: „besérecă sa,

Dosofteiu, 1680, f. 110 b: „izbăviș sufletulū mīeu din *adul* cel mai de desuptū...”; dar și cu forma *i a d*, f. 150 a: „toț carīi să pugoară în *ī a d*...”

Paleoslavicul **ѦѦѦ** din grecul ᾠδης. Cuvîntul vechi românesc, rămas de epoca păgînă pentru a exprime aceeași noțiune, este *t a r t a r* = lat. *tartarus* (= gr. τάρταρος), de ex. în *Cugetări în oara morții*, circa 1500 (*Cuv. d. bătr.*, 465): „...o, amar ceia ce nu se pocăescu de păcatele sale, că aceia toți se duc în foculū nestinsu și în vermii neadurmiți și în *t a r t a r u*...”

v. *Genune*. – *Iad*. – *Tartar*. – *Tărîm*.

³**AD!** – v. *Aduc*.

ADÂM, n. pr.; nom du premier homme, personnification sémitique et chrétienne des origines de l’humanité. Numele primului om, după Biblie. Arăbește: *a d a m* „om”.

Abia în secolul trecut românii au început a întrebuița data creștină în locul cronologiei bizantine de la zidirea lumii, presupusă a se fi întîmplat cu 5508 ani înainte de Crist, și care se numea „cursul anilor de la *Adam*”.

Nic. Costin, *Letop.* II, 77: „...și l-au rădicat pe Mihaiu-vodă din scaun, și cu mare mănie și grabă l-au cuprins, în 14 zile, fiind vineri, fiind Mihaiu-vodă la biserică la Trii-sfetitele, fiind în zioa sărbătoarei a Prepadoamnii Paraschevii, fiind *c u r s u l a n i l o r d e l a Adam* 7218, iar de la Hs. 1710...”

De aci locuțiunea poporană: „de cînd cu moș *Adam*”, pentru a arăta o vechime extremă a unui lucru, ceea ce se zice italienește: „da *A d a m o* in qua”. În Moldova: „de la *Adam b a b a d a m*”, adecă „babă *Adam*”, cu turcul sau tătarul *b a b à* „tată”.

v. *Veleat*.

Nemic nu era înainte de *Adam*. Numai el se născuse fără părinți. Singur pămîntul i-a fost tată și mumă. Aceste credințe sînt exprese prin două ghicitori ajunse a fi poporane, deși sînt învederat de o provenință cărturărească:

„— Cine nu s-a născut și a murit?

— *Adam* strămoșul.

— Cine la moartea lui a întrat în pîntecele maichi-sii?

— Tot *Adam* strămoșul” (A. Pann, *Moș Albu* I, 28).

D. G.D. Teodorescu (*Poez. pop.*, 250) aduce următoarele paraleluri străine, al căror număr s-ar putea înzeci:

„— Quel est l’homme qui n’a pas eu de mère? – *A d a m* .

— Quel est l’homme qui est mort sans être né? – *A d a m* .

— Wer gestorben und nit geboren sey? – *A d a m* .

— Nun nascú,

nun addatau,

senza nasciri muríu. – *A d a m o* .”

Alte ghicitori, de aceeași natură, v. la Dr. Gaster, *Liter. pop.*, 230, unde ne apare totodată figura lui *Adam* în literatura noastră poporană cea popească, adecă muncită și-n mare parte tradusă din slavonește sau din grecește de bieții dascăli bisericești,

dar îmbrățișată și răspîndită pe la țară. Așa este, de exemplu, o *Poveste despre „Adam” și Eva și Versul lui „Adam”* (op. cit., 276 sqq.), care se începe prin:

„Veniți toți cei din Adam
Și cu fiii lui Avram,
Să cîntăm versuri cu jale
Pentru-a lui Adam greșale...”

Tot de origine dascălească, însă îmbrăcat ceva mai românește, ni se înfățișează *Adam* în colinde și-n cîntece de nuntă.

Într-o colindă, culeasă de d. I.G. Bibicescu în Transilvania (Col. ms.), „Ion sînt-Ion și cu bunul Dumnezeu” judecă pe *Adam*, care se scuză cu naivitate că l-a înșelat Iuda de i-a băgat mărul în gură; apoi:

„Adam din rai a ieșit,
Tot plîngînd și suspinînd
Și-n cîrji albe răzimînd
Și din gur-așa grăind:
– Rai, rai, rai! grădină dulce!
Nu mă-ndur a mă mai duce
De dulceața poamelor,
De mirosul florilor,
De sunetul frunzelor,
De zgomotu-albinelor.
De viersul păsărilor
Și de glasul îngerilor...”

La nunți, duminica, înainte de plecare la biserică, se recită așa numita *Iertăciune*, în care se zice că Dumnezeu a zidit:

„Pe strămoșul nostr-Adam,
Din care ne tragem neam:
Cu trupul din pămînt,
Cu oasele din peatră,
Cu frumsețea din soare,
Cu ochii din mare...”;

apoi despre Eva și gonirea din rai:

„Dar Dumnezeu s-a milostivit
Și a doua oară l-a primit
Și i-a zis: – Adame, Adame,
Creșteți și vă înmulțiți
Ca nisipul mării
Și ca stelele cerului,
Și pe pămînt să trăiți
Și să-l stăpîniți!

Și de atunci se trage
 Vițe
 Și semințe
 Pînă ce-a ajuns rîndul
 Și l-aceste două mlădițe,
 Ce stau plecați
 Ca dumneavoastră, părinți,
 Să-i iertați
 Și să-i binecuvîntați..."

(G.D. Teodorescu, *op. cit.*, 166–7)

După o versiune din Moldova, *Adam* fusese zidit:

„Cu trupul din opt părți,
 Cu oasele din cheatră
 Și cu gîndul din mulțimea îngerilor..."

(M. Busuioc, Suceava, c. Pașcani-Stolniceni)

După o altă:

„Dumnezeu a văzut
 Că raiul rău i-a șezut
 Fără moștenire
 Și fără' viețuire,
 S-au gîndit ca pe om să zidească
 Și raiul să moștenească:
 Au luat ochii din mare,
 Chica din soare,
 Lut din pămînt
 Și suflet din Duhul sfînt,
 Și-n clipă pe strămoșul *Adam* a făcut..."

(Constantiniu, Neamț, c. Doamna)

În alte varianturi, se mai adaugă: „sîngele din rouă”, „cugetul din noori”, „suflare din vînt” etc., sau în loc de „mulțimea îngerilor” se pune: „iuțimea”. Cele „opt părți”, din cari fusese zidit trupul lui Adam, figurează în manuscripte slavice începînd deja de prin secolul XIV, cari însă fiind de provenință sudică, căci ele menționează pe cumani, pe români, pe arnăuți, e tot așa de cu puțință ca noi să fi luat legenda de la serbi sau bulgari, precum e cu puțință și viceversa (v. Tichonravov, *Pamiatniki otrečennoi ruskoj literatury*, t. 2, p. 439 sqq.). În orice caz, fîntîna comună, directă sau indirectă, a acestor subtilități teologice poporane e bizantină, după cum e și explicațiunea simbolică a numelui A D A M în *Pravila* lui Mateiu Basarab: A = Ἀνατολή (răsărit), D = Δύσις (apus), A = Ἄρκτος (nord) și M = Μεσημβρία (sud).

v. Conăcărie. – Iertăciune. – Nuntă.

Mult mai românesc e *Adam* în vrăji și descîntece.
Într-un descîntec cînd s-a deochiat o vită:

„...ie vacile,
Le du pe c ă r a r e a l u i A d a m
La pășunea lui Avram
Și la apa lui Iordan...

(I.D. Nour, Bîrlad)

Într-un altul de desfăcut farmecele:

„De mîna dreaptă m-au luat,
Pe c ă r a r e a l u i A d a m m-au purces,
La fîntîna lui Iordan dusu-m-au,
Cu crucile de mir,
Cu țarmurile de vin;
Așa Sfînta Precistă iarăși de mînă m-au luat,
Pe croh alb m-au așezat...”

(*Idem*)

Într-un descîntec de albeață:

„De mîna dreaptă l-a luat,
Dipe soare l-a înturnat
Ș-a pornit, și a plecat
Pe d r u m u l l u i A d a m
La fîntîna lui Iordan,
Ș-a tîlnit
Trei surori a soarelui...”

(*Albina Carpaților*, 1879, p. 345)

Ce să fie oare „cărarea lui *Adam*” sau „drumul lui *Adam*”? În alte descîntece figurează în locu-i: „cărarea lui T r o i a n”, de ex. în lunga vrajă „de a face pe dragoste”, culeasă de d. S.F. Marian în Bucovina și unde ne întimpină de trei ori:

„Mărioar-au sinecat,
Sinecat ș-au mînecat
Pe cărarea lui T r o i a n
La rîul lui Iordan...”

(*Col. I. Tr.*, 1870, nr. 3, p. 4)

În altele:

„Pe cărare,
Pe ulița mare,
La rîul lui Iordan,
La fîntîna lui B o g d a n ...”

(G.D. Teodorescu, 362)

Traian, părintele Daciei; Bogdan, fondatorul Moldovei; iată-ne deja departe de lumea biblică!

Înlocuit-au românii pe strămoșul omenirii *Adam* prin strămoșul național *T r a i a n* ? sau nu cumva, din contra, vechiul cult al eroului păgîn va fi fost gonit mai târziu prin elementul semitic al creștinismului? În astronomia poporană „calea lui *T r o i a n*”, fiind una din numirile „drumului de lapte”, să fie oare tot aceea și „calea lui *A d a m*”? Iată, negreșit, nește cestiuni cît se poate de interesante. Vom observa numai că-n latinitatea medievală această parte a cerului se chema „via Sancti Jacobi”, de unde: span. *camino de Santiago*, fr. *chemin de St. Jacques*, provenț. *camí de San Jaques*, bret. *hent sant Jakez* etc. (v. Gaidoz et Rolland, *Mélusine*, 1884, p. 151-3).

v. *Avram*. — *Bogdan*. — *Iordan*. — *Troian*.

Se pare că tocmai funcțiunea cea astronomică a lui *Adam*, suit într-o sferă mai pe sus de cei doi luminători, ne întîmpină în balada poporană *Soarele și luna*, așa după cum se cîntă în Dobrogea (Burada, *Călăt.*, p. 168). Neștiind cum să scape de amorul fratelui său, Luna îi zice Soarelui:

„— Soare luminos,
Mîndru și frumos!
O scară de fer
Pîn' la naltul cer
Tu mie să-mi faci,
Pe ea să te urci,
Iute să te duci
Pîn' la moș *Adam*,
Căci dorință am
La el să privești,
Să te spovedești.
— Degrabă el s-apuca
Și îndată că făcea
O scară de fer
Pîn' la naltul cer,
Ș-apoi se urca
Și se înălța
pîn' la moș *Adam*,
Străbun lui *Avram*,
La el că privea,
Se spoveduea.
Adam scoborea,
De-a stînga-l lua,
În iad îl băga...”

În fine, după cum prin *Adam* s-a început lumea, tot prin *Adam* se va sfîrși; așa crede poporul. Una din legendele române despre Judecata cea din urmă sau „vremea

de apoi” este că atunci „cînd se vor împlini veacurile”, Dumnezeu va pune pe *Adam* să buciune, și la trîmbița lui se va zgudui lumea și se vor scula morții de prin morminte (Vaslui, c. Negreștii și Mirceștii; Botoșani, c. Poiana-Lungă). O versiune adaogă că buciunarea va ținea trei zile și trei nopți, „și cine n-o va auzi, va rămînea în iad, iar ceilalți vor merge la judecată” (A. Ciureanu, Vaslui, c. Zăpodenii). Unui om pierdut fără îndreptare și fără mustrare, i se poate zice că: n-a auzit trîmbița lui *Adam*.

Cu toate astea, nici pe *Adam* nu-l cruță poporul în înjurăturile sale. La Vrancea, bunăoară, „auzi mereu ocări de: Pasca mă-sei, crucea, Dumnezeu, feștania, luceafăru mă-sei, *Adamu* mă-sei etc”. (Putna, com. Găurile).

În vechile texturi, numele *Adam* își acată uneori pe flexionarul -u: **ADAMU**. În *Călătoria la iad a Maicei Domnului*, scrisă circa 1550 (Cuv. d. bătr. II, 358): „puterea cinstitei cruci, cea ce *Adamu* și Eva izbăvi deîn blăstemu...” De asemenea în *Legenda Duminiceii*, 1600 (Cuv. d. bătr. II, 45): „ainte fecu omu întăe *Adamu* de-l fecu în chipul mieu...” În ambele pasaje *Adamu* e la acuzativ, în loc de: „pe *Adam*”.

Ca nume de botetz, *Adam* – de unde patronimicul A d ă m e s c u , augmentativul A d a m o i u (în Banat: A d a m o n i u) și diminutivele A d a m u ț și A d a m a c h e – e foarte rar la români. Ca nume evreiesc, îl vedem într-o satiră poporană din Bucovina, *Jidovii și volintirii*:

„Într-o scară neguroasă,
Care vîră frică-n oasă,
Mergeam noi,
O sută de jidănoi:
Chișer și Haham,
Bureh și *Adam*,
Și cu rabin între noi,
Cu trei cară de-usturoi...”

(Col. I. Tr., 1871, p. 39)

Ca nume local, este un sat *Adam* în Tutova, numit după mănăstirea de maice de acolo, și un sătuleț *Adam* în districtul Sucevei: apoi A d a m e ș t i i , sat în Teleorman.

v. Aron. – Avel. – Cain. – ²Jidov. – Moise...

²ADÂM, nom propre personnel. – v. ¹Adam. – ³Adam.

³ADÂM, nom de certaines localités en Moldavie. Din localități cu acest nume, cea mai însemnată e mănăstirea *Adam*, altădată aparținînd Covurluiului, astăzi însă – prin schimbarea hotarelor districtuale – căzînd în partea Tutovei.

Un act din 14 octombrie 1652 (Arh. Stat.): „+ adecă eu Petrișor ot Tăplăoni și Vrabie izbașa și Vasilie Țocol ot Milești și Sava Rojan ot Grădinari scriem și mărtorisim co cestu zapis al nostru cum noi de bonă voe noastră am dat danie a noastră draptă ocină și moșie din Codrul Ghenghii din hotarul Osîiacilor pe Vale Brabănelui în Pădure Meriâ în loc pustiū, am dat lui A d a m căpitanul de ș-au făcut mănăstire...”

Dentii bărbătească, mănăstirea *Adam* a trecut apoi, abia în prima jumătate a secolului nostru, la călugărițe, aduse aci din Florești:

Mitropolit Veniamin, 1836 (Arh. Stat.): „luînd aminte și pentru pitrecirea și viața a maicelor călugărițe din sf. monastire *Adamul*, unde prin vrerea lui D-zeu mutîndu-să de la monastirea Floreștii, lăsîndu-o ace monastire pitrecătorilor cu lăcuința părinților greci...”

ADAMÂNT (plur. *adamanturi*), s.n.; diamant, pierre précieuse. *Lex. Bud.*: „*Adamant*, der Diamant; de *adamant*, Diamanten.”

Varlam, 1643, II, f. 53 a, în viața Sf-lui Ioan de la Suceava: „să usteniră și slugile, bătîndu acelu trupū t a r e c a d e *adâmantū* (АДЪМАНТЪ)...”

Peste Carpați se pronunță mai mult *adiemant*, sub influința maghiarului *gyémánt*. La noi nu se mai zice decît *diamant*, cu forma italiană. Italienii însă, alături cu „diamante” mîntîn și pe „adamante”, dar numai ca vorbă poetică, după cum ar putea să rămîna și-n poezia română, lăsîndu-se pe „diamant” graiului prozaic.

„Non, se di ferro doppio o d ' a d a m a n t e
Questa muraglia impenetrabil fosse...”

(Tasso, *Ger.* III, 51)

Derivă din grecul ἄδαμας, trecut la români prin paleoslavicul *adamantŭ*. Sinonim curat românesc, în legătură cu legende poporane, este n e s t i m a t ă , „peatră care luminează noaptea ca ziua”.

v. *Balaur*. – *Nestimată*. – *Peatră*.

¹**ADAMÂSCĂ**, s.f.; 1. Sorte d'étoffe de luxe importée de l'étranger; 2. sorte d'étoffe fabriquée de coton et de laine par les paysannes roumaines.

1. Ca stoață de lux, *adamască* se fabrica dentii în China și mai cu seamă la D a m a s în Siria, de unde-i vine însuși numele; apoi în Occident, unde nu întârziase a ajunge la o mare perfecțiune, mai ales în Italia: la Veneția, la Genova, la Lucca. Sub raportul bogăției, *adamască* stă alături cu catifea:

„Souvent sur le velours et le *damas soyeux*
On voit les plus hâtifs des convives joyeux
S'asseoir au banquet avant l'heure...”

(V. Hugo)

Ca țesetură de mătasă, „damas soie”, *adamască* este o stoață grea, amestec de atlas și de taftă, cu frumoase flori sau desemnuri ieșite dasupra, uneori cu fire de aur sau de argint. Pentru amănunte, v. Bezon, *Dict. des tissus*, t. 6, p. 71 sqq.

În România această stoață pătrundea în două fabricate pe două căi: o varietate d-a dreptul din Orient, prin Turcia, și atunci se chema, m u ș c h î din turcul *dimişki*, greul διμίςκιον „satin de Damas”; o altă varietate, din Italia, unde se zice astăzi „damasco”, dar în veacul de mijloc purta numele de „adamasco”, latinește „adamascus”, de ex. într-un act italian din 1389; „planeta una drappi auri in campo

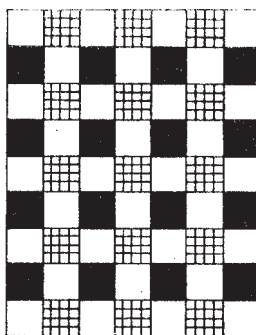
viridi, facta ad spicas cum frisiis largis A d a m a s c h i , fodrata tafetali rubeo” (Du Cange, *ad voc.*). Cuvîntul românesc vine dară imediat din italienește, nicidecum de la slavi (Cihac, II, 1), fiindcă atunci ar trebui să fie *adamașcă*, nu *-ască*, deoarece rusește e *adamaška*, polonește *adamaszek*, iar la ceilalți slavi fără inițialul *a*:- bohemul *damašek*, slovenul *tamašek* etc. Slavii însă au primit și ei vorba tot prin comerțul italian, mai ales venețian.

În inventarul m-rii Galata din Iași, 1588, ambele varietăți: *m u ș c h i* și *adamască* figurează alături (Cuv. d. bătr. I, 199): „4 poale (de icoane) de *adamască* galbeni și cu floare albe și pre margine atlatu *m u ș c h i*”.

Tot acolo ne întâmpină *adamască* de următoarele culori: verde, roșie, albă, mohorîță, albastră, neagră; apoi: „cu obraze” și „cu obraze și cu flori”. „O b r a z e” se numea desemnurile.

2. Ca stofă țesută de țărance române, se cheamă *adamască*, mai ales în Moldova, un fel de *a l e s ă t u r ă* „...urzala bumbac, bătaia lînă boită, în cinci ițe, se numește *adamască*. (M. Dimitriu, Covurlui, c. Smulții).

„*Adamască* este o țesetură în patru sau cinci ițe, a cărei urzeală este de in sau bumbac și bătătura de lînă cu diferite culori, formînd o față cu mici cadrilaturi de felul acesta:

(A. Negru, Tecuci, com. Poiana).”

La țărani această săracăcioasă *adamască* din bumbac și lînă servă pentru haine femeiești și mai cu seamă pentru așternut tot așa de bine ca la cei bogați *adamasca* cea de mătasă.

v. *Alesătură*. – ²*Bătaie*. – *Coftirie*. – *Iță*. – *Război*. – *Urzeală*...

²**ADAMÀSCĂ**, t. de botan. – v. *Avrămeasă*.

ADÀOG, ADÀUG (1. *adaos* (-us), -gere; 2. -at, -are; 3. -it, -ire), vb.; ajouter, augmenter, accroître, multiplier.

Din toate limbile romanice, latinul *a d a u g e o* (-xi, -ctum, -ěre) a rămas numai la români, păstrînd același sens, dar diferențiindu-se în trei conjugățiuni: *adăogăre*, *adăogire* și *adăogere*. Trecerea lui *adaug* în *adaog* se datorește acomodării, o

fiind fiziologicește mai aproape de *a* decât *u*, astfel că poporul de multe ori rostește „aor”, „taor” etc., netonicul *u* supunându-se tonicului *a*. Macedo-românește, după o altă tendință fonetică, *u* după vocală devine *v*: *adavgere*, ca și în *lavdu* = *laud*, *avdu* = *aud*, *arevdu* = *răbd* etc. (v. ¹U).

I. Ramificarea sensurilor.

a) *Adaog* = *s p o r e s c* „augmenter”:

Beldiman, *Tragod.*, v. 1103:

„Se deșteaptă eteriștii, că i-au amăgit simțesc,
Adaoge turbăciunea, pe Balș învinovățesc...”

Ibid., v. 4099:

„Se întorc iarăși la gazdă, cai de menzil poroncesc,
A se face prelungire nicicum nu-l îngăduiesc;
Aceasta îl dărma tare, aceasta îl supăra,
Adăogea îngrijirea întru care el era...”

b) *Adaog* = *m ă r e s c* „accroître”:

Pravila Moldov., 1646, f. 26: „cela ce va face vamă noo caria n-au fostă, sau de va mai *adaoge* cea vîache decumă au fostă...”

O predică din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 260): „iară când avem pre Dumnezeu îndemnătoriu și ajutătoriu, atunce și usrădiia noastră aprinde-se și se *adaoge*...”

Constantin Brîncovan, 1695 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 127): „iar carele de nu va drêge, încă și nu va *adaoge*, ci va scădea și va strica dentr-acestea și dentr-alte milî de ale sfintei mănăstiri...”

Enache Cogălniceanu, *Letop.* III, 228: „...și acei bani să steie temei pîn la anul să ămble, neavând voie ispravniciei nici să-i *adaogă*, nici să-i scadă...”

Ibid., 228: „Domnul încă au chemat boieri și le-au arătat, zicându-le ca să se adune la un loc cu toții și să găsească leac să *adăogă* sfertul...”

Critil și Andronius (Iași, 1794), p. 13: „a me mirare să *adaogè* cu măsura ce a me luare aminte să îndoè...”

c) *Adaog* = *î m m u l ț e s c* „multiplier”.

Omiliarul de la Govora, 1642, p. 96: „și va *adaoge* munci cătră munci...”

Mai ales în urarea: a se *adaoge* anii sau zilele cuiva.

O scrisoare rustică muntenească, circa 1609 (*Cuv. d. bătr.* I, 174): „ni rogămu dumnitale și jipănêsei dumnitalé și coconui dumnitale, și Dumniziu să vă *adaogă* zelé și ai dumniîavostă...”

d) *Adaog* = *m a i d a u* sau *m a i s p u n* „ajouter”:

Pann, *Prov.* III, 78: „Scumpul cumpără stafide și cere să-i *adauge* piper...”

Moxa, 1620, p. 393: „(Nichifor Foca) au plecat Syriia și s-au închinat Lichiia și au dobândit Finichiia, și iară *adaose* greçasca să fie grecăscă...”

Constantin Brîncovan, 1695 (*Cond.*, ms. Arh. Stat., p. 101): „iar pentru a părinților 247

ce vor fi lăcuitori într-însa hrană și traiu vieții am *adaos* și am ajutorat cu céle după putință...”

Ibid., p. 103: „și iar am dat și am *adaos* domniea-mea la sfânta mănăstire ocină în sat în Rămesti...”

Omiliarul de la Govora, 1642, p. 85: „derept acéia apostolul au *adaus* de-au zis: nu vâ înșălăreți...”

Un cuvînt al Sf. Ioan Crisostom, text din sec. XVII (*Cod. ms. misc.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 359): „pentru ce *adaoge* cătră cuvântu ș-altele? că cum au zisū: lepădați hitleniia, au nu era destul aceasta? pentru ce *adaoge* de zice și: înaintea ochilorū miei?...”

e) *Adaog* c u p î r ă „décréditer, diffamer.”

Nic. Costin, *Letop.* II, 129: „Zic unii cum și cu acel Bekir Aga și-au fost împutat Lupul Costachi vornicul, și cu Mehmet Efendi Iazagiul, că turcilor cine le poate sătura lăcomia lor? Deci să-l fie *adaos* c u p î r ă la vezirul și ei...”

Nic. Muste, *Letop.* III, 59: „Apoi eșind din Edecula, tot nu-l lăsa domnul muntenesc să se odihnească mazil cum era, ce c u m u l t e p î r i îl *adăogea* să-l facă surgun și din Țarigrad...”

Ibid., p. 80: „și acum nici de poronca împărătească n-au vrut să de pe boieri; și c u a l t e p î r i *adăogându-l*, i-au stricat domnia lui Mihaiu-vodă...”

f) *Adaog* c î n t e c .

Dosofteiu, 1673, f. 114 a:

„Cariî cearcă să mă prindzâ,
Răutătia să-î cuprindzâ,
Iară eū, hic-n ce vriame,
Lăngă tine nu m-oî tîame,
Ce-ț voi *adaoge* cîntec
Din zûor de cînd mă mânec...”

În „a *adaoge* cîntec” cu sensul de „a î n c h i n a ”, „vouer, dédier”, se surprinde o accepțiune foarte arhaică, pe care o avusese și latinul „adaugeo” în graiul sacerdotal, de ex.: „decumam a d a u g e r e ” la Plaut.

În *Psaltirea* lui Arsenie de la Bisericiani, circa 1650 (*Ms. Sturdzan*, în Acad. Rom.) se presară pe ici, pe colea o interesantă sinonimică a cuvîntului, fiindcă traducătorul, deși avea denaintea ochilor un text slavice, totuși își da multă silință de a găsi pentru fiecare idee o expresiune curat românească, astfel că traduce multe pasaje în cîte două-trei feluri, de ex.:

Ps. LXXII: „îată aceștea păcătoș se *adaugū* pururiā = iată aceștia păcătoș se î n m u l ț e s c ū pururiā...”

Ps. LXXXVIII: „și nemica nu va s p o r i vrăjmașul spr-insū = și nemica nu va *adauge* = și nemica nu va f o l o s i ... ”

Ps. CV: „și se î n p r e u n a r â lui Velfegor = și se *adauserâ* lui Velfegor...”

Să se observe însă, în teză generală, că în cărțile bisericești traduse din slavonește

o mulțime de accepțiuni în frazeologie, așa că reprezintă după împrejurări pe greul $\pi\rho\sigma\tau\iota\theta\acute{\epsilon}\nu\alpha\iota$, $\pi\alpha\rho\epsilon\iota\sigma\acute{\alpha}\gamma\epsilon\iota\nu$, $\acute{\epsilon}\pi\iota\mu\acute{\epsilon}\nu\epsilon\iota\nu$, $\sigma\upsilon\gamma\kappa\alpha\tau\acute{\iota}\theta\epsilon\sigma\theta\alpha\iota$, $\sigma\upsilon\nu\tau\acute{\iota}\theta\epsilon\sigma\theta\alpha\iota$, $\kappa\omicron\lambda\lambda\acute{\alpha}\sigma\theta\alpha\iota$, $\acute{\epsilon}\nu\omicron\upsilon\sigma\theta\alpha\iota$ etc. De aici rezultă că-n unele pasaje din vechile tipăriture *adaog* este o vorbă românească numai doară prin materie și formă, dar e ceva cu totul străin prin funcțiune. În *Psaltirea* lui Silvestru, 1651, tradusă după originalul evreiesc, întrebuintarea semasiologică a lui *adaog* e mai corectă:

Ps. LX: „dzile spre dzile înpăratului <i>adaoge</i> -î-veri...”	„...dies super dies regis a d j i - c i e s ...”
Ps. LXVIII: „ <i>adaoge</i> strămbătate spre strămbătația lor...”	„...a p p o n e iniquitatem super iniqui- tatem ipsorum...”
Ps. LXX: „și <i>adaugă</i> spre toată lauda ta...”	„...et a d j i c i a m super omnem lau- dem tuam...”

În *Psaltirea* cea versificată a lui Dosofteiu, 1673, fiind cu totul emancipată de litera contextului slav, *adaog* își recapătă de asemenea pe deplin funcțiunea sa românească.

F. 33 b:

„Dumnedzău mă paște și n-am lipsă
La loc de otavă ce-mă întinsă
Sălaşul pre ape de răpaos,
Și cu hrană sufletu mă-aū *adaos*...”

F. 16 a:

„Precum ăaste ceriul mare de nălțame.
Pre pământ *adaog* de oameni mulțame...”

II. F i l i a ț i u n e a f o r m e l o r .

Forma organică *adăugere*, întocmai latinul *ad a u g e r e*, e deasă în monumentele noastre literare cele mai vechi.

În *Omiliarul* lui Coresi, 1580, ea ne întimpină la tot pasul; de exemplu:

quatern. II, p. 9: „pământul cea lucratulă grăsimă sadurilor *adauge*-le...”

quat. VI, p. 5: „cu postulă *adauge*-șu sănătate și tărie, iară deîn neținere boala și neputința apropiu-se...”

quat. XI, p. 13: „cine va avea mai mult, și mai mult i se va da și i se va *adauge*...”

quat. XXVI, p. 3: „vătămăturilor célea rélele *adauge*-le vindecare...”

În *Codicele Voronețian*, circa 1550 (ms., Acad. Rom.):

Act. Ap. XXII, 2: „audziră că evreiasca limbă glăsi cătră-nșii, rutes <i>adauseră</i> fără-voroavă...”	„...quum audissent autem quia hebraca lingua loqueretur ad illos, magis p r a e s t i t e r u n t silentium...”
--	---

În *Codicele Șcheian*, din aceeași epocă (ms., Acad. Rom.):

Ps. XL, 9: „și nu va *adauge* se vinie...”

Ps. LX, 7: „dzi spre dzi lu împărat *adaugi*.”

Ps. LXVIII, 27–8: „și cătră durerea ranelor méle *adauseră*; *adauge* fără-lége...”

„...non a d j i c i e t ut resurgat...”

„...dies super dies regis a d j i c i e s ...”

„...et super dolorem vulnerum meorum a d d i d e r u n t ; a p p o n e iniquitatem...”

Ba chiar cu finalul -u:

Ps. LXX, 14: „e cu purure upovăiū în tine, și *adaugu* în toată lauda ta...”

„...ego autem semper sperabo, et a d j i c i a m super omnem laudem tuam...”

În secolul XVII, cuvîntul se mîntîne tot în a treia conjugățiune, dar începe deja a precumpăni forma cu *o*: *adaogere*.

A se alătura *Psaltirea* lui Coresi, 1577, cu aceea a lui Dosofteiu, 1680:

Coresi:

Ps. XL: „Cuvântū lége-călcătorū puseră spre mine: cândū doarme și nu va *adauge* să învie?... ”

Ps. LX: „zi spre zi lu împăratū *adaugi*...”

Ps. LXI: „bogățiā să curā, nu *adaugeți* inema...”

Ps. LXVIII: „că cine tu vătămașū, ei mănărā și cătră durerea ranelorū méle *adauseră*; *adauge* fărâ-lége...”

Dosofteiu:

„Cuvântū călcătorū de liage pusārā supra mīa: darā cela ce doarme au n-a *adaoge* a să scula?... ”

„...dzāle preste dzāle împăratulū vēi *adaoge*...”

„...bogățiā de curā, nu *adaogetū* inemile...”

„...că pre carele tu îi bătuș, cī îi luarā în gonā și cătră durīarīa ranelor mīale *adaosārā*; *adaoge* fărâ-liage...”

Atît în secolul XVI, precum și pînă la finea secolului XVII, ne mai întîmpinā din cînd în cînd forma organică a perfectului simplu: *adāuș* sau *adāoș* = lat. *adāuxi*, înlocuită deja în cele mai multe cazuri prin analogicul *adāosei*.

Coresi, *Omil.*, 1580, quat. XXXIII, 16: „īarā eu amū nu numai învātai, ce și lucru *adaușū* (АДѦШУ), acēlea carele altulū niminea nu le-au făcutū...”

Omiliar de la Govora, 1643, p. 601: „īnsumi multe ostenēle *adaoș*...”

Biblia Șerban-vodă, 1688, p. 446: „īatā eu mă mārīū și *adaoș* īnțelepciūne preste toți...”

Ibid., p. 447: „mă mārīū și *adaoș* īnțelepciūne mai multā decātū toți...”

În macedo-romāna, latinul „*adauxi*” a devenit *adapșu* prin forma intermediară *adavșu* = *adaușu*. Se conjugă: *adapșu*, *adăpseși*, *adapse*, *adapsem*, *adapset*, *adapseră*. Din participiul latin „*adauctum*”, macedo-romānii au făcut: *adapt*, mai organic decît daco-romānul *adaus* (v. V. Petrescu, *Mostre* I, 151).

E interesant la Coresi, 1580, quat. VIII, p. 1: „dereptū acēia și timpinarā pre elū cu slavā credinčoșii și blagoslovenie avāndū de elū, că de n - a r ā f i c r e z u ț i , nu se-a r ā f i așa curāndū a d a u ș ū ... ” ceea ce ar presupune pe reciprocul „mă *adaug*” conjugat la preapreperfect condițional cu moțiunea participiului după gen și număr:

(eu, tu, el) *m-aș fi – , te-ai fi – , s-ară fi adaus;*
 (eu, tu, ea) *m-aș fi – , te-ai fi – , s-ară fi adausă;*
 (noi, voi, ei) *ne-am fi – , v-ați fi – , s-ară fi adauși;*

(noi, voi, ele) *ne-am fi adause* etc.; în fapt însă poate să nu fie aci decît un caz de atracțiune sintactică.

Trecerea lui *adaug* în prima și-n a patra conjugățiune pare a fi posterioară secolului XVII; cel puțin nu ni s-a întîmplat a o găsi în texturi, deși în grai ea lesne se justifică. În formele organice *adăugere*, *adăuseră*, simțindu-se o ne-ndămînă la rostirea celor trei silabe ce urmează după cea tonică, poporul ajunse din cauza comodității a le înlocui prin: *adăugăre* sau *adăugîre*, *adăugără* sau *adăugîră*. Astăzi pînă și scriitorii noștri cei mai buni șovăiesc între aceste diferite forme, toate poporane. Așa, Costachi Negruzzi, în aceeași nuvelă *Zoe*, pune într-un loc: „*adăogă* tînarul scuturînd ciubucul...”, și cu trei pagine mai jos: „omoară-mă dar, *adaose* Iliescul...”; iar în povestea *Toderică* figurează pe aceeași pagină: „*au adaos* arătînd pe Sf. Petru...” și: „*adăogi* arătînd pe Sf. Petru” (ed. 1857, p. 17, 21, 76). Prin urmare formele: *adăogă*, *adaose* și *adăogi*, pentru una și aceeași persoană a perfectului, i se păreau lui Negruzzi dopotrivă corecte.

III. A d à o r ă .

Afară de cele trei forme: *adăogire*, *adăogare* și *adaogere*, din cari cea dentîi, nouă ea însăși, a produs apoi, după analogia tuturor verbelor de a patra conjugățiune, pe un prezinte indicativ și mai nou: *adăogesc*, independinte de inchoativul latin „*adaugesco*”; afară de acestea, *adaog* a mai suferit în graiul poporan o transformățiune foarte curioasă, nu fără interes chiar pentru știința limbei în genere.

Răposatul G. Seulescu, al cărui material din gura poporului era adunat mai ales în districtul Vaslui, aduce forma *adaoră* pentru *adauge*: „nu *adaoră* = nu *adaoge*” (*Arhiva Albinei, Suplem.*, 1847, no. 41, p. 165). Tot așa ni se scrie dintr-o altă parte a Moldovei: „unii prefac pe *g* în *r*, de ex. *adaoră* în loc de *adaogă*” (G. Bunescu, Tecuci, com. Brăhășeștii).

Faptul dară există; însă trecerea lui *g* sau a lui • în *r* este și rămîne totuși o imposibilitate după fonetica română. În *adaoră* cu sensul de *adaogă* nu poate fi decît o fuziune a două cuvinte. Oricine face ceva „a d o u a o a r ă”, prin însăși aceasta a d a o g ă la cele deja făcute. Poporul contragînd pe „a-doua-oară” într-un singur adverb „*adoară*”, de aci se naște: *adaoră* = *adaogă* + a d o a r ă .

Ceva analog ni se prezintă în francezul „selon” alături cu provențialul „segon” = span. „segun” etc. Peste puțină de a se admite trecerea lui *c* sau *g* în *l*, deși e învederat totodată că „selon” nu poate fi despărțit de „segon”. În adevăr, fenomenul nu se explică de loc prin vreo tendință fonetică, ci numai prin fuziunea lui „segon” cu vechiul adverb francez „long”, (= rom. *lîngă*), care avea același înțeles. Precum la noi *adaoră* este: *adaogă* + a d o a r ă , întocmai așa la francezi: *selon* = *secundum* + *longum*.

v. *Adauză*. – *Adoară*. – *Lîngă*.

Ioan din Vinți, 1689, f. 18 b: „Iară cu părulă capulă ai acoperitū să nu sâ vatăme de *adaogeră* vânturilor...”

v. *Adaog.* – ²*Adaos.*

ADÀORĂ. – v. *Adaog.* – *Adoară.*

¹**ADÀOS, ADÀUS, -Ă,** part. passé d-*adaog.* – v. *Adaog.*

²**ADÀOS, ADÀUS** (plur. *adaose*, se poate și: *adaosuri*), s.n.; augmentation, addition, surcroît, supplément.

În sens restrîns, *adaos* este alipirea unui ce mai mic cătră un ce mai mare de aceeași natură: *adaos* de leafă, *adaos* de griji, *adaos* de cheltuieli etc., atunci cînd leafă, griji, cheltuieli și altele de mai-nainte sporesc.

Pravila Caragea, 1818, p. 6: „cînd gîrla prăvălindu-să, cîte puțintel va adăoga pămînt la pămîntul nostru, *adaosul* este al nostru...”

În sens general, *adaos* însemnează în limba veche tot ce mărește sau rădică ceva în bine sau în rău.

a) În bine:

Constantin Brîncovan, 1692 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 5): „cugetându întru inema noastră a zidi și a înălța sfîntă mănăstire pre locul satului Hurezii, găsind locu ca acela bun și scaun de mănăstire, și cu ajutoriul lui Dumnezeu den temelie o am înălțat, și lângă alte mile și *adaose*, care am nevoit domnia mea să întărescu sfînta mănăstire, pentru ajutoriū făcut-am domnia mea milă la sfînta mănăstire și cu acestu mertic de sare...”

b) În rău:

Dosoftciu, 1673, f. 111 a:

„Că pre cela ce i-ai dat certare
Alergară să-l bată măi tare,
Și mă preste rane usturară,
Preste-*adaos* măi mult mă mustrară;
Dă-le și lor *adaos* pre vină,
Pre greșală certare deplină...”

Cam în același sens la Alecu Văcărescu, p. 44:

„Și tu, în loc de răpaos,
Și mai mult îmi faci *adaos*...”

unde însă „repaos” e pus numai pentru rimă, căci adevărata antiteză a lui *adaos* e s c ă d e r e .

Urechea, *Letop.* I, 95: „măcar că să află și de alții însemnate lucrurile țării Moldovii, apucatu-m-am și eu a scriere începătura și *adaosul*, mai apoi și s c ă d e r e a care să vede că au venit în zilele noastre după cum au fost întâiul țării și pămîntului

nostru a Moldovii; că cum să tîmplă de sîrg și adaoge pohoii apii, și iarăși de sîrg scade și să înpuținează, așa s-au adaos și Moldova...”

v. *Adaog.* – *Adăosură.*

ADAOȘĂG (plur. *adaoșaguri*), s.n.; terme fiscal: surcharge. Cuvînt format cam în epoca fanarioților pentru diferite *a d a o s u r i* fiscale peste dările cele obicinuite.

Neculce, *Letop.* II, 299: „Atunce strică Constantin Duca-vodă legătura văcărîtului ce făcuse Antioh-vodă, și scoasă văcărîtul: de cal doi lei și de vacă un galbăn, și *adaoșag* de toată vita un tult...”

Grigore Vv. Ghica, 1764 (Codrescu, *Uric.* I, 133): „nefiind la orîndueală ca să știe și sîracii ce să dea, mulți din lăcûitori ș-au părăsit viile lor, temădu-să că de multe ori se scotea și *adăoșaguri*, care cu banii vădrăritului și *adăoșagul* acela, și că poate mai puna și vădrarii năpaste, și cu aceste pricini fiind adevărul că era sîracilor ca un jac...”

I. Canta, *Letop.* III, 178: „Alte obiceiuri rele ce era mai înainte să nu fie, nici spurcatul și stingerea norodului acel cu nume urit văcărît, numai grecilor drag foarte, să nu fie, nici pogonărit, nici conîța, nici *adăoșagul*...”

Format din *a d a o s* prin sufixul - *ș a g* (= ung. *-ság*), ca în „furtușag” din „furt”, „vălmășag” din „valmă” etc.

v. *Adaos.* – *-șag.*

ADĂUZĂ, s.f.; lendemain. În graiul poporului, mai ales în Moldova, din construcțiunea „a - d o u a - z i ” s-a format un frumos substantiv, tot așa de bine cimentat din trei elemente ca și compozițiunea franceză „lendemain = l'en-demain”. Nearticulat: *adauză*; cu artichu: *adauza*.

O narațiune țărănească din districtul Suceava despre stafie ne spune că stăpîinii caselor bînuite de un asemenea spectru „aŭ obicei di cinstesc pi aratari cu un pahar di gin ș-o fălîi di pâni, cari sî lasă pi undi sâ știi câ umblă staciia în timpu nopțîi, găsîndu-sî *adauza* paharu gol, ginu cinstit șî pînă răfuită...” (I. Bondescu, com. Giurgeștii).

În Banat se zice cu același sens: „mîine-zi”, ca adverb; substantivul *adauză* este însă mai sintetic și nimic n-ar împedecca întroducerea lui în limba literară.

v. *Adoară.*

ADĂ-, préfixe. – v. ³*Ad.*

ADĂMÎN. – v. *Ademenesc.*

ADĂOGĂTURĂ. – v. *Adăosătură.*

ADĂOGÈSC }
ADĂOGÌRE } v. *Adaog.*

ADĂOGÌT, -Ă. – v. ¹*Adaos.*

ADĂOSĂTURĂ (pl. *adăosături*), s.f.; insertion, addition.

Ioan din Vinți, 1689, f. 88 b: „spodobéște pre elū fără de osândă a lua preacuratele tale taine, nu întru muncire, nice întru *adăosătura* păcatelor, ce întru curățiia sufletului...”

Cantemir, *Cron.* II, 376: „...mare jale ducem pentru căci acel vechiu chronic la mînă nu ne-au venit, iară pricina este, căci văzînd noi *adăosăturile* basnelor, carile acel Misail și următorul lui Simeon din uscată tidva lor le-au scornit...”

Adăosătură este o formațiune neregulată, deoarece participiul „adăosat” sau „adăosit” nu există. Ea s-a născut prin fuziunea formei a d ă o g ă t u r ă cu forma a d ă o s u r ă , în cari ambele sufixul *-ură*, ca totdeauna, s-a acățat la participiu: „adaos + ură” și „adăugat + ură”.

Forma cea mai corectă e a d ă o s u r ă .

ADĂOSURĂ (pl. *adăosuri*), s.f.; charge, addition.

Dosofteiu, *Synax.*, 1683, dec. 10: „nădzâle și *adăosurile* scârbelorū, ce-l supărară noaă ai, nu le-au băgatū samă ca o dză...”

În acest pasagiu *adăosură* figurează ca sinonim cu n a d ă = î n a d ă „allonge”.
v. *Adăosătură*. – *Nadă*.

ADĂP (*adăpat*, *adăpare*), vb.; 1. abreuver, donner à boire, surtout aux bestiaux; 2. imbiber, arroser; 3. empoisonner.

1. Venind din lat. *adacquare* (ital. *adacquare*, span. *adaguar*, prov. *adaigar* etc.), *adăp* însemnează literalmente „a duce l a a p ă ”, de unde și aplicațiunea cuvîntului mai cu seamă la vite, astfel că românul, în cele mai multe locuri, s-ar scandaliza dacă i-ar propune cineva să-l *adape*.

„Omul mănîncă, vîta paște iarbă; cînd însă vitei i se dă fîn sau orz, se zice că mănîncă. Omul bea apă; calul se *adapă*” (V. Popas, Covurlui, c. Slobozia-Conache).

Alexandri, *Iorgu de la Sadagura*, act. I, sc. 4: „Ce să fac?... Să mă *adăp*?... Trebuie să știi, cucoană dragă, că numai vitele s-*adapă*, dar oamenii beu...”

I. Creangă, *Moș Nichifor* (*Conv. lit.*, 1877, p. 377): „Gata, jupîne Strul; numai s-*adăp* iepușoarele aceste...”

Pompiliu, *Sibii*, 20:

„Fată albă
Cai *adapă*.
Cîți cai fură
Toți băură...”

În balada *Sîrb-sărac*, fiind vorba de calul cel minunat:

„De *adăpat* cu ce-l *adapă*?
Tot cu lăpteșor de iapă
De și-l face lat pe sapă...”

„Și cu vinul umilinței pre noi
Ai *adăpat* ca nește proaste oi...”

Numai într-un mod excepțional românul zice despre sine-și că se *adapă*, dar nici atunci cu apă ca vitele, ci cu vro altfel de băutură, de exemplu:

„Mama-n brațe mă lua
Și la sân mă legăna
Și cu lapte m-*adăpa*...”

(Alex., *Poez. pop.*², 479)

În ocări însă, românului îi place din ură a face pe dușman să se *adape* în loc de a b e a . Unul din blăstemele cele mai caracteristice este:

„Urașcă-te binele,
Iubească-te boalele,
Să te uști ca scîndura,
Să te-*adăpi* cu lingura
Pîn’ ți-i sfîrși viața!...”

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 200)

Într-un sens analog de blăstem, la Costachi Negruzzi (ed. 1857, p. 177):

„Nici ura, nici amorul, nici lumea-nșelătoare
Ce ne-ncetat m-*adapă* cu fiere și venin,
Nu pot să facă altă decît să mă omoare...”

Nu atît de exclusive sînt vechile texturi, în cari *adăp* se aplică foarte des și la oameni, cu sensul de: „stîmpăr setea”.

Pravila Moldov., 1646, f. 20: „adăpătorile ce s-au făcutu să să *adape* călătorii...”

Cugetări în oara morții, circa 1550 (*Cuv. d. bătr.* II, 453): „au doară ai miluiuț vrun seracu, sau ai dat mîncare flămînzilor, sau ai *adăpatu* vrun setosu?”

Moxa, 1620, p. 369: „beu și elu păharul ce *adăpa* pre alaltî...”

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. II, p. 16: „flămînzii amu, și datu-mî-ați mîincare; însetoșai și *adăpatu*-m-ați...”

În loc de a doua persoană plurală „(voi) *adăparăți*”, după cum se zice astăzi, texturile cele mai vechi ne dau nu o dată pe „(voi) *adăpat*”, bunăoară tot la Coresi, 1580, quat. II, p. 10:

„...flămînzii și-mă dédet mîncare, însetoșai și mă *adăpatu*...”

„...esurivi enim, et dedistis mihi manducare; sitivi, et dedistis mihi bibere ...”

Noul Testament din 1648 se sfîșește deja a pune pe arhaicul „*adăpat*”, înlocuindu-l prin: „mi ați dat beutură”.

II. După cum omul își *adapă* vitele sau pe sine-și, dînd a p ă , tot așa el poate să *adape* pămîntul, stropindu-l sau udîndu-l, de unde vine vechea locuțiune

proverbială: „a dăp a t din doi grădinari”, când era vorbă de o femeie cu mai mulți bărbați, de ex.:

Moxa, 1620, p. 397: „Zoia înparâteasa pururiă pohtiia să se chême maică a fiū născutū den trupulū ei; decii se *adâpa* den doi grădinari ca unū p o m e t ũ ; unu-l chema Constantinū Monamahū...”

Figurat:

„Dar românii, fii ai celor ce-n vechime se luptară,
C u s u d o r i *adăp* pământul, câștig hrana în dureri;
Sînt plugari...”

(Gr. Alexandrescu, *Tismana*)

Cea mai spornică *adăpare* a pământului nu vine însă de la om, ci din ploii și râuri.
Dosoftciu, 1673, f. 101 a:

„Dimineată cînd eș tu, dai radzâ
Și de tine cina să-mfrămșadzâ,
De tine pământul să *adapă*
Și de bișug nime nu să scapâ,
Că părăul tău Dumnedzău varsâ
De sațâū gătîn tuturor masâ,
Brazdele pământului le-mbatâ
Să rodească siacere bogată...”

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. VI, p. 9: „de nu se-arâ *adâpa* pământulū de multe ori cu ploaia ce deștinge deîn ceriū, n-arâ fi răsârîtă erbi și să crească și să facâ semințe întru iale și să dea mai multū rodū...”

De aci iarăși figurat:

a) *adăpare* prin credință:

Călătoria la iad a Maicei Domnului, text circa 1550 (*Cuv. d. bătr.* II, 334): „mult au hulitu pré slujitorii bésereciloru, iară dintr-ânse se-au *adâpatu* slugile lu Dumnezeu...”

b) *adăpare* prin știință:

Moxa, 1620, p. 345: „de pururiă însetoșezi cu mentia ca să afli învățătura cărților și dentr-ânse cu dulcăta să te *adăpi*...”

Zilot, *Cron.*, p. 1: „Unii parte bisericească preoți, duhovnici vestiți, clirici la scaunul Mitropoliei țarei aleși; alții, dascăli slavoni și rumâni; și mai toți *adăpați* oareșice și de latinească și de grecească...”

III. În fine, precum francezul *poison* (= lat. *poionem*) însemna dentfi „beătură” în genere, alunecînd apoi la sensul specific de „otravă”, tot așa românul *adăp* a trecut și el la:

a) dau beătură vătămătoare:

Corbea, *Psaltire*, din 1700 (ms., Acad. Rom.):

„Și întru setea mea *adăpare*
Mi-au fapt cu oțet iute și tare...”

b) înveninez:

Zilot, *Cron.*, p. 111: „...iar Filipescul nesuferind, începu a săpa pe vodă. Vodă, pricepînd, vru a-l perde, dar, neputînd, putu numai de-l făcu surghiun la moșia sa Bucovul, unde bolnăvindu-se – zic că l-au fost *adăpat* – și bolnav slobozindu-l de au venit la București, au răposat...”

v. ¹*Adăpat*. – ²*Adăpat*. – *Apă*.

ADĂPĂRE. – v. *Adăp*.

¹**ADĂPĂT, -Ă;** part. passé d' a d ă p . Pentru diferitele sensuri, vezi la verb; să se observe însă că *adăpat* se aplică aproape dopotrivă la oameni ca și la vite sau la pămînt, pe cînd a d ă p se întrebuințează mai cu deosebire în privința acestora din urmă.

Într-o frumoasă caracteristică a fetelor ardelen:

„Și la grai sînt drăgăstoase,
Și la suflet sînt voioase,
Și-s cu buze subțirele
Ădăpate-n tău cu miere,
Să te tot săruți cu ele...”

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 28).

Să punem alături caracteristica unui prelat:

Zilot, *Cron.*, p. 88: „Mitropolit se afla la venirea rosilor Dositeiu, grec de fel, *adăpat* cu învățătură, și firește cu duh pentru patrie bun, căci tot sta la întîmplări cu boerii cei buni pentru dînsa...”

v. *Adăp*. – ²*Adăpat*.

²**ADĂPĂT**, s.n.; 1. action d'abreuver ou d'imbiber; 2. empoisonnement. Ca „acțiune de a a d ă p a ”, acest participiu substantivat nu se deosebește de a d ă p a r e , a d ă p ă t u r ă , a d ă p ă c i u n e , fiind însă mai elegant *adăpatul* vitelor, *adăpatul* pămîntului. E mai interesant sensul de „înveninare”, prin care *adăpat* a devenit ca și un termen tehnic medical în gura poporului pentru orice intoxicațiune printr-un corp fluid, fie în faptă, fie numai în presupunere.

„Pe aice se numesc boalele așa: durere de cap, dînselile sau ielele, vătămătură, surpătură, pîntecărie, dropică, păr pe la degite, friguri, bubă-neagră, rîie, potcitură, diochere, făcut, *adapat* etc. Pricina frigurilor se socotește de săteni că este un d a t sau *adapat*...” (P. Teodorescu, Vaslui, c. Lipova).

Contra *adăpatului*, orideunde să fi provenit, babele de la țară întrebuințează mai cu seamă argint-viu (D. Alboteanu, Covurlui, c. Mastacani).

v. *Adăp*. – *Argint-viu*. – *Dat*. – *Fapt*.

ADĂPĂCIUNE, s.f.; „action d'abreuver” (Cihac).

v. ²*Adăpat*.

ADĂPĂTOARE (plur. *adăpători*), s.f.; abreuvoir, citerne, auge.

Cuvîntul, literalmente „ceva care a d a p ă ”, însemnează mai ales sghiaburile cu apă pentru vite. Iată unul și același pasagiu după *Paremiarul* din 1683 și după *Biblia* din 1688:

Dosofteiu:

Exod. II, 16: „...ședzu la puțu; iară popa lui Madiiam avîa șapte fiate de păștia oile tatălui lor; și venind scotia până înplîia *adăpătorile* ca să-ș adape oile...”

Șerban-vodă:

„...au șazut la fântână; și la popa den Madiiam era 7 fete păscându oile tătâni-său lui Iothor; și mergând scotea apă până umplură j g h i a b u r i l e ca să adape oile...”

În contextul latin: „canales”; grecește: τὰς δεξαμενὰς.

Constantin Brîncoveanu (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 8) în descrierea hotarelor unei moșii: „...den Șcheaoa în sus în vâlceaoa piscului nalt și despre Vulpéni la deal în lac, de la lac în coada vâlcéliei grecilor alătura cu curăturile lui Cazan pre vâlcea în jos pân în Scorbura, și iar Scorbura în jos pân la *adăpători*, de acoloa poteca lupoaci la deal...”

Pravila Moldov., 1646., f. 20: „cela ce va lua de pre lângă drumu *adăpătorile* ce s-au făcutu să să adape călătorii, sau de le va strica, acesta să să cêrte ca unû furû...”

În medio-latina se zicea a d a q u a t o r i u m (Du Cange, *ad voc.*).

v. *Adăp.* – *-oare*.

ADĂPĂTÒR, -oare adj.; abreuvent, quelque chose qui abreuve.

v. *Adăp.* – *Adăpătoare*.

ADĂPĂTÛRĂ, s. f.; „action d’abreuver, imbibition” (Cihac).

v. *Adăpat*.

ADĂPÒST (plur. *adăposturi*), s.n.; abri, refuge, asile. Sinonim cu a c i o a l ă , z ă v a d ă , l i m a n etc., dar avînd sensul cel mai general de orice loc unde o ființă poate să se liniștească fizicește sau moralmente.

Arsenie de la Bisericiani, circa 1650 (*Ms. Sturdzan*, în Acad. Rom., p. 249):

Ps. CVI: „și se veseliră că se domoliră, și-i îndereptă pri-nșu întru l i n i ș t ă v r e r i i sale...”

„...et lactati sunt, quia siluerunt, et deduxit eos in p o r t u m voluntatis eorum...”

Alți sinonimi:

Coresi, 1577:

„...și se veseliră că tăcură, și derése-i în p r i s t a n i ș t e voci lui...”

Silvestru, 1651:

„...atunci să veseliră că tacură și povăți pre eî la ț ă r m u r i l e ce vîia eî...”

Acoperit sau descoperit, la munte sau lîngă mare, în pădure sau pe cîmpie, mare sau mic, *adăpost* este pretutindeni unde poate să înceteze sau să se împutîneze grijile, fie trupești, fie sufletești.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XVII, p. 9: „acelor (albinelor) amu și noi, fraților, să ne închipuim, cându amu cătră dumnezeescul și frămsețatului acestui *adăpost* ală besériciei venim...”

Balada *Iordachi al Lupului*:

„Și cu bine el sosea,
Adăpost el își găsea
 La saraiul Hanului,
 Cumnatul Sultanului...”

A. Odobescu, *Pseudokyneg.*, p. 11: „În orice alt loc al Bărăganului, vînătorul nu află alt *adăpost*, spre a îmbuca sau a dormi ziua, decît umbra căruței sale...”

A. Pann, *Prov.* I, 95:

„Iar javra, cățelul prost,
 Sărind de supt *adăpost*,
 Începe a alerga...”

I. Creangă, în *Stan Pășitul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 32); „– Dar eu ce fac tocmai acum la bătrînețe fără leac de *adăpost*? – Nu te îngriji de asta, mătușă dragă, că am să te ieu cu mine și-i trăi pe lîngă noi, ca banul cel bun...”

Costachi Stamate (*Muza*, p. 179):

„Și acolo stînd pe gînduri, privea sub a lui picioare
 Zbuciumați nourii negri de vînturi clocotitoare,
 În cîmp colbul ca ninsoare spulberat de vifor mare,
 Cerbul pintre stînci cătîndu-și un *adăpost* de scăpare...”

Chiar în construcțiune cu „sub” sau „supt”, *adăpost* nu presupune neapărat ceva a c o p e r i t, ci numai r ă z e m a t, lătinește „appositum”. Așa, la Costachi Negruzzi, *Alexandru Lăpușeanu*, II: „carii de multe ori s u b t *adăpostul* zidurilor acestora...”, latinește „moeniis a p p o s i t i s ”.

De aci se lămurește de la sine-și originea vorbei.

Etimologicește, *adăpost* (= lat. *adpositum*) este același cuvînt cu a p u s (= lat. *appositum*), un dublet cu sensul fundamental de „repaos”, „le coucher”, repaosul vietăților, pe de o parte; pe de alta, repaosul soarelui sau al stelelor. Ambele formațiuni sînt proprii limbei române. Relativamente mai nou este a p u s, dezvoltat deja în epoca postlatină din „apun” (= lat. *appono*) în locul participiului original: a p o s t. Mai vechi este *adăpost*, născut în Dacia latină din a d p o s i t u m prin intercalarea vocalei iraționale denaintea labialei întocmai ca în „adevăr” (= lat. *adverum*) și cu păstrarea organicului -p o s t (= lat. *positum*).

La moții din Ardeal (Frîncu-Candrea, *Munții Apuseni*, p. 107) se aude *azăpost* și a z ă p o s t o s „loc scutit de vînt”, care totuși se cheamă mai des z ă p o d e. Este învederat că numai silaba z ă p -, din „zăpode”, adecă din sinonimul cel mai circulator, a concurs a pface în z p e d din *adăpost*.

v. Acioală. – ¹Ad. – *Adăposteală*. – *Adăpostesc*. – *Adăpostitură*. – *Apus*. – *Apust*... 259

ADĂPOSTEALĂ (plur. *adăposteli*), s. f.; délasement, repos.

Dosofteiu, 1680:

Ps. LXV: „trecut-am prin foc și
printr-apâ, și ne scoseșu la *adăposteală*...”

Silvestru, 1651:

„...întrasem în focu și în apă, și ne-ai
scos în loc de răpaos...”

În contextul latin: *refrigerium*, grecește: ἀναψυχή, slavonește: *pokoï*.
v. *Adăpost*.

ADĂPOSTESC (*adăpostit, adăpostire*), vb.; abriter, conforter, se întrebuințează
mai ales reflexiv: a s e *adăposti* „se refugier, se mettre à l’abri, échapper, se tran-
quilliser”.

Beldiman, *Trag.*, v. 145:

„Acei ce din han scăpase, sau afară s-au aflat
Unii la boieri aleargă, iar alții la consulat.
Acolo află limanul, acolo s-*adăpostesc*,
Scapă de osînda toată, și de ferul dușmănesc...”

Aci, „mă *adăpostesc*” se explică prin: „aflu liman, scap”.

Mitropolitul Dosofteiu, 1680, f. 48 b, pune forma *adăpostedzu*:

„...slăbîște-mi, ca să mă *adăpostedzu*
mai-nte până a nu mă ducă...”

„...remitte mihi ut r e f r i g e r e r
priusquam abeam...”

Sinonimica acestui pasagiu:

Coresi, 1577:

„...slăbêște-mă să r ă p a u s ũ ainte
până nu mă ducă...”

Silvestru, 1651:

„...părăsêște-te de mine a mă supăra și
mă voiu î n t ă r i până nu voiu
mêrge...”

Sensul de „refrigerium”, ca la Dosofteiu, ne apare în infinitivul substantivat
adăpostire la Beldiman, v. 2713:

„Grecii zăluzi de văpaie, pîrliți de strașnicul foc,
Neștiind ce să mai facă, alergau din loc în loc,
Puțină *adăpostîre*, loc ceva mai r ă c o r i t ,
Unde nefiind binale, era mai de suferit...”

Cu sensul de „repaos” ca în sinonimul din Coresi:

„Pămîntul țării noastre e azi *adăpostire*
L-a grecilor țărîină; iar agonia lor
Cu jale a văzut-o a Oltului oștire,
Și semne de frăție, dovadă de iubire
Le-a dat ea îndestulă în zioa de omor...”

(Gr. Alexandrescu, *Drăgășani*)

Cu același sens la Ioan din Vinți, 1689, f. 173 b: „cela ce ești *adăpostiră* c e a l i n â acelor cuprinși de valuri...”

v. *Acieuz.* – *Adăpost.*

ADĂPOSTÈZ
ADĂPOSTÌRE } v. *Adăpostesc.*
ADĂPOSTÌT

ADĂPOSTITURĂ (pl. *adăpostituri*), s. f.; retraite. Coresi, 1580, quatern. III, p. 6, face o deosebire oarecare între a d ă p o s t și *adăpostitură*: „ajunsem la cea *adăpostitură* bună și fârâ voroavă, la a d ă p o s t ũ și la lină și fârâ scrăbă...” Într-un alt loc, quat. IV, p. 3, el înțelege prin a d ă p o s t un port maritim: „(ceia ce înnoată) stau în lăuntru lă a d ă p o s t u l u i cându vădă bure și turburêle, și cându va să vie vântu ei au și voroavă...” De aci ar urma că a d ă p o s t însemnează un loc de liniște momentană sau puțin sigură, iar *adăpostitură* – un locaș de odihnă deplină. Această distincțiune însă pare a fi mai mult individuală.

v. *Adăpost.* – *-ură.*

ADĂST (*adăstat, adăstare*), vb.; être dans l’expectative, attendre jusqu’à un terme. Sinonim cu a ș t e p t, de care însă diferă prin aceea că cuprinde în sine noțiunea de nerăbdare, de grăbire, de dorință de a scurta timpul până la realizarea celor dorite.

Constantin Brîncovan, 1695 (*Cond. ms.*, în Arh. Stat., p. 70); „...și Datco slujer neavând nici atunce banii să-i dea, car s-au rugat să mai *adaste* încă într-un an de acești bani...” unde e interesantă construcțiunea lui *adăst* cu prepozițiunea „de”.

Psaltirea lui Corbea din 1700 (ms., Acad. Rom.):

„Și nu vor avea cum a sta,
 A răbda ș-a *adăsta*...”

Zilot, *Cron.*, p. 30: „unii trecînd înlăuntru la Sibii, alții pe la Rîmnicul de Vîlcea, alții prin alte părți, rămîind numai din negustorașii cei mai mici puținii, și din cealaltă prostime, precum și din boerii cîțivași, care se afla cu treabă încărcăți, dar însă aceștia numai călări, *adestănd* cînd de cînd să le sosească peirea...”

Ibid., p. 47: „Domnul Moruz încă în București aflîndu-se, fiindcă *adăstase* pe Mihaiu-vodă pentru niște socoteli ale țării...”

Ibid., p. 31: „nu cumva acești turci și arnăuți, într-ascuns uniți fiind cu pazvangii, *n-adastă* vreme îndemănată ca deodată să năvălească cu toți pe toate părțile să ne jefuiască, să ne robească...”

Iancu Văcărescu, p. 53:

„Țintuit întru-ntristare
 Am rugat-o lăcrămînd,
 Să mai aibă *adăstare*:
 Poate iarăși vrun vînt mare
 Îmi va da frunza curînd...”

A. Pann, *Prov.* I, 144: „noi unele *adăstăm* ș-altele întîmpinăm...”

Ibid., I, 24:

„Așa el de la femeia prînzulețul cîștigînd
Și la tovarășul care îl *adăsta* ajungînd,
Iacă, prietene, zise...”

Românul *adăstare* nu poate să se tragă d-a dreptul din lat. *astare* = a d s t a r e (Cihac), ceea ce ar presupune dezvoltarea vocalei iraționale după a d - denaintea unei sibilante, pe cînd fonetica noastră justifică fenomenul numai denaintea unei labiale (v. ¹*Ad*). Afară de aceasta, *adăstare* există și-n italiana, unde latinul a d - nu se amplifică niciodată printr-o vocală irațională. La Jacopone da Todi, poet din sec. XIII:

„La vita non me basta
A farne penitenza,
Chè la morte m' a d a s t a
A darne la sentenza...”

Să mai adăugăm că din lat. *asto* vechea limbă română moștenise cu același sens verbul a s t a u (*astătut*, *astare*), de ex. la Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, f. 63 b: „a s t â n d u - l e Azariia, să rugă așa...” sau, tot acolo, f. 87, cu contextul slavice:

„...a s t â t u r â îngerii strigîndu, Hris-
toase, uceniciloru tăi...”

„...p r e d s t a ș e aggelî vûpi ſce,
Christe, učenikomû tvoimû...”

Cu totul altceva este *adăstu*, care – dintre texturile cele mai vechi – ne întîmpină în *Codicele Voronețian*, circa 1550 (Ms., Acad. Rom., p. 156):

Petr. I, 3: „cîndu *adăsta* a lu Dumne-
dzeu lîngă rebdare în dzilele lu Noe...”

„...quando e x s p e c t a b a n t Dei
patientiam in diebus Noe...”

Românul *adăst* = ital. a d a s t o nu poate dară să fie decît un latin a d a s t o = a d + a(d) + s t o, adică cu dublul prefix a d -, adăogîndu-se un al doilea atunci cînd se ștersese deja cu totul individualitatea celui denții. Simplul „asto” însemnînd „stau înainte” sau chiar „stau atent”, de ex: „a s t a atque audi” (Plaut.), compusul a d a s t o capătă sensul de „stau pentru cutare lucru anume”, de unde: „être dans l’expectative”.

v. *Acept.* – *Acer.* – *Astau.* – *Aștept...*

ĂDĂSTĂRE }
ADĂSTĂT } v. *Adăst.*

ADĂȘÈNI, n. pr. loc. plur.; nom d’un village en Moldavie. Sat în districtul Dorohoi, odată al celebrului cronicar Miron Costin, iar mai-nainte al familiei princiare Movilă (*A.I.R.* III, 283). Colectivul *Adășeni*, din singularul A d ă ș e a n u, presupune o colonie venită dintr-o altă localitate numită A d a ș, care – la rîndul său – este un

deminutiv polon și bohem din numele A d a m (*Adaș, Adaș*), probabilmente dară o colonie de peste Nistru.

v. *Slobozie*.

ADĂU, s.n.; tribut. redevance. Cuvînt bănățenesc, aflat în *Dicționarul ms. româno-latin*, circa 1670 (*Col. I. Tr.*, 1883, p. 421): „*Adău. Tributum*”. Este maghiarul a d ó „tribut” cu obicinuita trecere a lui -ó în -ău.

v. -ău.

***ADĂVÈS**, adv. – v. *Adăvășesc*.

ADĂVĂSÈSC (*adăvășit, adăvășire*), vb.; dépenser, exténuer, dépouiller, régler. Un arhaism dintre cei mai interesați, pe care cată să-l urmărim mai întîi în vechile texturi.

Palia din Orăștia, 1582 (Cipariu, *Anal.*, 57):

Genes. XLIX, 7: „înpârți-voiu pre ei în 7 Iacovû și voiu *adăvăși* în Izdrail...”

„...dividam eos in Jacob et d i s p e r -
g a m eos in Israel...”

Varlam, 1634, I f. 8 b:

Luc. XV, 13–14: „strănsă totû feçorulû celû mai micû, și să duse într-o lature de-
parte și acolo *adăvăși* avuțiia sa, petre-
cândû cu curvele; și deacă *adăvăși* elû
totû, fu foamete...”

„...congregatis omnibus, adolescentior
filius peregre profectus est in regionem
longinquam, et ibi d i s s i p a v i t sub-
stantiam suam vivendo luxuriose; et
postquam omnia c o n s u m m a s s e t ,
facta est fames...”

Tot acolo, f. 338 a:

Luc. VIII, 43: „și adecă o fămîae ce-i
currî singele de doisprădzéce ai, ce îa *adă-
vășise* vracilorû toată avuțiia, și nu putu
nice de unulû să să tîmăduiască...”

„...et mulier quaedam erat in fluxu
sanguinis ab annis duodecim, quae in me-
dicos e r o g a v e r a t omnem substan-
tiam suam, nec ab ullo potuit curari...”

În *Noul Testament* din 1648, *adăvășire* e înlocuit prin „răsipire” și „cheltuire”.

Cu sensul de „prăpădit”, vedem la Dosofteiu adjectivul a d e v ă s ă t
„, exténué”, *Synax.*, 1683, dec. 10, în viața St-lui Toma:

„...îarăș î-au venitu-î muște mari tăuni de-l potricăliia și-î răniă pîialia, care era
a d e v ă s ă t ă și sfârșită de post...”

Cu sensul de „prădat”, tot la Dosofteiu, *Acatist*, 1673, f. 23: „te știu vistîriû
nefurat și ne-a d e v ă s ă t ...”

În *Dicționarul* lui Budai-Deleanu (ms., în Muzeul istor. din Bucur.) cuvîntul
adevășesc se traduce nemțește prin: „auszehren, entkräften, ausmergeln”, adecă ca
în primul pasagiu din Varlam și-n primul din Dosofteiu.

Trecînd acum la graiul viu, aflăm:

1. În Transilvania, ba tocmai pe-n munții Abrudului, adjectivul „dăvăsit” = „prădat” (Gr. Sima, în *Tocil. Rev.* II, 183).

2. În Oltenia, cel puțin în districtul Vâlcea (com. Nisipeni), verbul *dăvăsesc* = „cheltuiesc mult”, de ex.: s-a *dăvăsit* toată averea.

În ambele aceste forme s-a pierdut prin tocire inițialul *a-*, care ne întîmpină pretutindeni în vechile texturi, precum și-n o a treia formă, și anume:

3. Răposatul G. Seulescu găsisese la țărani din Moldova, probabilmente în Vaslui, pe *adevesesc* cu sensul de „tocmesc” (*Arhiva Albinei, Suplem.*, no. II, 1845).

Într-o a patra formă, la moții din Ardeal, s-a pierdut nu numai *a*, dar și *d* a trecut în *t*: „*a tăvăsi* = a prăpădi, de ex: toate vitele mi s-or *tăvăsit* = toate vitele mi s-au prăpădit” (Frîncu – Candrea, *Rotacismul*, p. 62).

Confruntîndu-se graiul viu și texturile, singurul sens fundamental pentru *adăvăsesc* poate să fie acela de „sich gegenüberstellen”, „obvier, faire face à quelque chose ou à quelqu’un”, de unde decurge într-un mod firesc: pe de o parte „tocmesc, așez”; pe de alta, „cheltuiesc, perd, slăbesc, mă despoaie, mă pradă”. Lătimește această noțiune se exprimă prin verbul *adverso* (*adversor*); pe noi însă ne interesează acum numai adverbul *adversus* sau *adversum*, care nu însemnează „contra”, ci „față” de ex.: „gratus *adversus* aliquem” (Reisig, *Lat. Sprachwiss.*, p. 730).

Din verbul *adverso*, intercalîndu-se între *d* și *v* o vocală irațională ca în „adevăr” = lat. „ad-verum” (v. ¹*Ad*), graiul românesc ar fi făcut *adevăr*s sau *dăvăr*s, care rămînea în prima conjugățiune, fiind sprijinit prin propria sa flexiune și prin flexiunea verbului înrudit *văr*s. Nu așa însă procede limba în genere cînd are a face cu părțile cele invariabile ale cuvîntului, pe cari, sub raportul fonetic și morfologic, nu le susține nici o flexiune.

Originea lui *adăvăsesc* nu este dară în verbul „adverso”, ci în adverbul *adversum*. Precum din latinul „deorsum” vine românul „jos”, de unde verbul „(în) josesc”, sau precum din „dorsum” vine „dos”, de unde verbul iarăși de formațiune post-latină „doses”, tot așa din latinul *adversum* se născuse la români adverbul *adăves, și de aci apoi verbul *adăvăsesc*. Străbunul *adăves* a despărut din grai, nu însă fără posteritate.

Paralelurile romanice pentru filiațiunile logice ale lui *adăvăsesc* sînt:

1. *adăvăsesc* „cheltuiesc” = medio-latinul *adversatio* „dare fiscală, tribut” și *adversio* „mită”, ba încă și *adversatus* „un om ce și-a pierdut mințile” (Du Cange);

2. *adăvăsesc* „tocmesc” = italianul *avversare* „dare ordine alle cose, a’negozi, a’ pensieri, ex. gr. il segretario *avversa i fogli*” (Tommasco).

Ceva mai mult. Prin analogie cu *adăvăsesc* „tocmesc”, născut din *adăves*, românii din slavicul *protivŭ* „adversum” au făcut *potrivesc* „tocmesc”, pe cînd la slavi nu există nicăiri această asociațiune de idei italico-română.

v. *Rules*.

²ADE. – v. *Alde*.

³ADE. – v. ²*Adins*.

ÀDECĂ, ÀDICĂ, ADÌCĂ, adv.; c'est-à-dire, savoir, donc. Sensul obicinuit actual al cuvîntului este acela pe care ni-l dă *Dicționarul* Laurian-Maxim: „*adecă*, termen explicativ, de ex.: mintea, *adecă* puterea de a cugeta; termen specificativ, de ex.: în acel loc erau pomi, *adecă* un măr, un prun și un păr”.

Cînd se introduce pentru prima oară în grai sau se introdusesese de curînd un neologism, el are nevoie de un *adecă* urmat de cuvîntul cel poporan cu același înțeles.

Miron Costin., *Letop.* I, 231: „avea (Ștefan-vodă Tomșia) un țișan calău, *adecă* perzător de oameni...”

Același, I, 341: „Mihnea-vodă, domnul muntenesc, om fără de nice o frică de Dumnezeu, fără de nice un temei, tiran, drept fantastic, *adecă* buiguitoriu în gânduri...”

Ibid., I, 354: „...așa de greu l-au cuprins herbințele, căt până la Tighinea au stătut frănatic, *adecă* buiguit de hire...”

Nicolae Costin, *Letop.* II, 29: „aflând pre turci carii încungiurase de bătea cetatea Viena, *adecă* Beciul...”

Dosofteiu, *Synax.*, 1683, 12 ian.: „acesta era din orașul Savariei Tafonieî, de rudă mare și luminată și vestit de cînte la illirič, *adecă* la slovîac...”

Pe de altă parte, cînd crede cineva că nu s-a expres destul de clar sau că nu și-a dat gîndul pe deplin, ori că n-a făcut decît o introducere la vorbă, el pune un *adecă*, prin care revine la cestiune.

Gr. Alexandrescu, *Dreptatea leului*:

„Leul, de multă vreme, rădicase oștire
Să se bată cu riga ce se numea Pardos,
Căci era între dînșii o veche prigonire
Și gîlcevere mare, pentru un mic folos:
Vrea, *adică*, să știe
Cui mai mult se cuvine...”

A. Pann, *Moș-Albu* II, 63:

„Căci întîi e vinul must,
Al doilea fiert la gust,
Și al treilea oțet:
Nici must, *adecă*, nici fiert...”

Alexandri, *Rusaliile*, sc. I:

„Toarce, leleo, toarce, toarce
Pîn'ce badea s-a întoarce.
Vai! fuiorul mi l-am tors
Și bădica nu s-a-ntors!

adică, ferească Dumnezeu pe-o fimce să se mărite cu vornicu satului, că nu mai are parte de bărbat...”

Zilot, *Cron.*, p. 111: „...într-acest chip și Caragea, căci el în 5 ani trecuți ai domniei sale petrecînd ca în întunecul nopții, slobodă hiară nesățioasă, hrăpînd din țară și fățiș și curmeziș și dosiș, iar întru al 6-lea an începînd a se lumina de zio, *adică* a se descoperi ale lui fapte toate, după mijlocul ce au lucrat Banul Filipescu de le-au arătat Porței prin Rosia...”

Dosofteiu, 1680, f. 119 a: „psalomul cântecului la dzua simbetiț, *adecă* ce va să fie la •udeț...”

Dar acest sens de „c’est-à-dire”, prin care *adecă* e sinonim cu locuțiunile *v r e a s ă z i c ă* și *c e s e z i c e*, nu este singurul și nu e cel mai vechi. În texturile din secolul XVI ne întîmpină la tot pasul *adecă* cu înțeles de „iacă”, „iată”, „voici”.

În *Codicele Voronețian*, circa 1550 (ms., Acad. Rom.), de patru ori pe pag. 131-133:

Epist. Jacob. V, 4: „*adecă* prețurile lucrătorilor celora ce au lucratu agrele voastre...”

Ib., V, 7: *adecă* lucrătorii aștia pîta cîinstul rodu al pămîntului...”

Ib., V, 9: „*adecă* gîudețul între ușe stă...”

Ib., V, 11: „*adecă* fericămu rebdătorii...”

„...e c c e merces operariorum qui messuerunt regiones vestras...”

„...e c c e agricola expectat pretiosum fructum terrae...”

„...e c c e iudex ante januam assistit...”

„...e c c e beatificamus eos qui sustinerunt...”

Tot așa în *Psaltirea Șcheiană*, aproape din aceeași epocă (ms., Acad. Rom.):

VII, 15: „*adecă* mai mare nedereptate...”

X, 3: „că *adecă* păcătoșii întinseră arcul...”

XXXII, 18: „*adecă* ochii Domnului spre temuții lui...”

XXXVI, 25: „tărăru fuu, și *adecă* bătrării...”

XXXIX, 8: „atunce dziș: *adecă* vi-niū...”

LIII, 6: „*adecă* dzeul agiută mie...”

LXVII, 34: „*adecă* dede glasului său glas vârtute...”

„...e c c e parturiit injustitiam...”

„...quoniam e c c e peccatores intenderunt arcum...”

„...e c c e oculi Domini super metuentes eum...”

„...junior fui, e t e n i m senui...”

„...tunc dixi: e c c e, venio...”

„...e c c e enim Deus adjuvat me...”

„...e c c e dabit in voce sua vocem virtutis...”

De asemenea la Radu din Mănăstiri, 1574, și la Coresi, atît în *Psaltirea* din 1577, precum și-n *Omiliarul* din 1580.

Întrebuințarea lui *adecă* cu sens de „iacă” nu încetează în tot cursul secolului XVII, deși începe deja a precumpăni din ce în ce mai mult noțiunea de „vrea să zică”.

În *Codicele ms. miscelaneu* al bisericii Sf. Nicolae din Brașov:

p. 6: „eși de acicea și pasă în casa ta, că *adecă* muiarea ta Anna într-o mațe priimi-va și va naște...”

p. 299: „grăia Malahiia: *adecă* eu tremite-voiu îngerul înaintea fetei tale...”

Dosofteiu, 1680, f. 45 a: „văduiu pre necuratul supranălându-să și suindu-să ca chedrii Livanului, și pre-aproape trecu, și *adecă* nu era...”

Tot cu înțelesul de „iacă” ne apare *adecă* la începutul celor mai multe zapise scrise românește: *adecă* eu... = „i a c ă eu...”, fără ca să figureze mai sus de această formulă altceva decât o cruce.

Act moldovenesc din 1577 (*Cuv. d. bătr. I*, 26): „+ *adecă* eu Petrea Brahăș scriu și mărturisesc...”

Act muntenesc din 1622 (*A.I.R. I*, 31): „*adică* noi aceștie moșteni ot satul Brănești...”

1638 (*A.I.R. I*, 24): „+ *adecă* eu Marco armașul ot Dragodănești depreună cu femeia mea...”

1650 (*A.I.R. I*, 78): „+ *adecă* eu popa Mitrofan egumenul și popa Andonie...”

1683 (*A.I.R. III*, 257): „+ *adiacă* (АДІАКЪ) eu Miron sãn Lazor Cotujchi ot Cerneuț scriu și mărtorosc...”

Într-un certificat dat de mai mulți boieri moldovenesci, 1644 (*A.I.R. I*, 120), după ce înșiră numele tuturor: „...și alți boiari mulți de la curtea mării-sale domnu nostru, *adecă* au vinit înaintea noastră Statie marele vameș și cu Alexandra fata Fotesei, de a lor bună voe și de nime nevoiți nič înpresurați, au schimbat a lor direaptă ocină și moșie...”

O donațiune domnească de la Moise-Vv. Movilă, 1634 (*A.I.R. I*, 72), după titulatura princiară începe d-a dreptul: „*adecă* domniia mea m-am molistivit și am dat și am miluit...”

Atunci când actul poartă în cap o formulă slavică, urmînd apoi mai departe românește, în loc de „*adecă*” se pune serbul **ѣто** „en, ecce”, (Daniči•, *Rječnik I*, 330), de exemplu:

Act moldovenesc din 1581 (*Cuv. d. bătr. I*, 28): „+ e t o az (= *adecă* eu) Druțea scriu și mărturisesc eu cu cest zapis...”

1621 (*A.I.R. III*, 215): „e t o az Gavrilas staroste cernăuskii scriu și mărturisesc...”

1618 (*Ibid.*, III, 214): „+ e t o az Mihail Furtuna vel-čașnic i Arsenie logofet, *adecă* au venit nainte noastră Miron fečorul Lenței...”, unde se pun alături ambii sinonimi: românul *adecă* lîngă slavicul e t o (= rom. *iată*).

Despre arhaicul „*adecă* amù acmù”, care însemna „i a c ă dară acum”, vezi la cuvintele: *Acum* și *Amù*.

Nici prin sensul de „vrea să zică”, nici prin acela de „iacă”, nu e cu putință de a ajunge într-un mod metodic la originea lui *adecă*, pe care știința în deșert a căutat-o în tot felul de construcțiuni latine: unii în „ad quod” (Cihac), alții în „adaequa, adde quod, id est quod” (*L.M.*), alții în „adeoque” (*L.B.*) etc. Cheia enigmei se cuprinde într-un al treilea înțeles al lui *adecă*, păstrat într-o locuțiune stereotipă, oarecum proverbială: „la *àdecă*”, „la *àdică*”, „la *dică*”.

Lex. Bud., 4: „*adecă* usurpatur pro substantivo, et tunc significat finis, exitus, p.e. I a *adecă* = ultimatum, în fine finali, letztens, auf die Letzt, zur Letzt, am Ende”.

Polysu, 5: „cînd va ajunge treaba I a *adică* = wenn es Ernst wird, wenn es darauf ankommt, zu...”

Alexandri, *Iașii în carnaval*, act. III, sc. 4:

„Lunătescu: Te temi?... ”

Săbiuță: Vorba vine.

Lunătescu: Că te poftesc să nu cumva să m ă l a ș i l a d i c ă. Eu am venit cu d-ta, precum m-ai rugat, iar apoi n-am gust s ă - m i d a u p e l e a p o p i i ... ”

Același, *Boieri și ciocoi*, act. I, sc. 8:

„Stîlpeanu: Fă-te om, dacă poți, român verde în fața prigonirii, boieriu de viță sănătoasă, iar nu un mișăl din tulpină putredă.

Hîrzobeanu: Vorbe, vere... vorbe late și frumoase!... Dar e u s î n t l a d i c ă ... S ă r a c u l d e m i n e ! ... Unde să m-ascund?... ”

I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb* (*Conv. lit.*, 1876, p. 194): „Harap-Alb, văzîndu-se p u s î n î n c u r c a l ă , nu mai știa ce să facă și încotro s-o deie ca să nu greșească t o c m a i a c u m l a d i c ă ... ”

Același, *Ivan Turbincă* (*Alman. liter.*, 1886, p. 108): „M-am dus la rai, de la rai la iad, și de la iad iar la rai; și t o c m a i a c u m l a a d i c ă n-am nici o mîngîiere...”

Jipescu, *Opincaru*, 147: „Cuscru-tău – hîie vorba-ntre noi – nu-l cunoști? Nu ție rumân dă omenîie, și c î n d o h i l a a d i c ă t e , n-are nici bani!...”

Fără a arăta fîntînele sale, Cihac (II, 573) citează locuțiunile „*dica* pornirei = le moment du départ” și: „a prinde la *dică* = prendre sur le fait”, de unde conchide că românul *dică* este turcul d a q î q a „moment, point”, uitînd însă că atunci tot turcesc cată să fie și *adică*, deoarece românul zice dopotrivă: „la *dică*”, „la *adică*”, ba încă și la „*adicăte*”. Nu mai adăugăm că, sub raportul curat fonetic, din turcul d a q î q a ar fi putut să iasă românește numai doară „de chică”, dar niciodată *dică*.

Mai întîi, forma *dică* probează că vocala de mijloc în *àdeca* = *àdică* nu e netonicul -e-, ci tonicul -i-, astfel că accentul a sărit mai tîrziu pe prima silabă, de unde a rezultat apoi trecerea lui i, devenit netonic, în e prin acomodățiune cu tonicul a, după cum în vechile texturi ne întîmpină: *àrepă* = *àripă* = *arîpă*. Să nu uităm că, dacă vocala organică ar fi fost un e netonic, el n-ar fi scăzut la -i-, fiind pus între vocalele a și ă, cari sînt ambele fiziologicește mai aproape de e decît de i. În acest mod, forma primitivă *adică*, nu *àdică* sau *àdecă*, e sigură. Ajunși aci, nu avem decît a ne aduce aminte înlocuirea vechiului a (= lat. *ad*) prin prepozițiunea „la” în: *a-mînă* = la mînă, *a-munte* = la munte, *a-ochi* = la ochi, *a-timp* = la timp etc., pentru ca să ne izbim de ecuațiunea: I a *dică* = *a-dică* = lat. a d - d i c a m . După ce natura prepozițională a lui a în *adică* a fost uitată, poporul a început a zice: „I a *adică*” alături cu „I a *dică*”, după cum zice: „la ameazi” în loc de simplul „a-meazizi = lat. *ad-meridiem*”.

Așa este, bunăoară, în doina:

„Avui parte d-un mișel,
Pică țundra de pe el;
El mi-o dă să i-o cîrlesc,
Eu o iau și o izbesc...
Adică mă socotesc,
Tot să i-o mai petecesc,
Că cu el am să trăiesc!”

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 277)

Aci *adică* nu poate fi nici „c'est-à-dire”, nici „voici”, ci numai doară „la fin des fins”, prin urmare: *a-dică* = „l a *dică*”.

Cam tot așa la Costachi Negruzzi, *Cîrlanii*, sc. 4:

„Miron: Îți temi nevasta?

Terinte: Eu? Ba nici gîndesc. Dar judecă tu singur, ce cată el aice? Nu vine, măi, de flori de cuc, ș-aș pune rămașag că ș-au pus ochi pe ceva.

Miron: Zău, se poate. Dar *adecă* de ce-ți bați capul? Parcă-i numai Vochița în tot satul...”

v. 12A. – *Aripă*.

Ce însemnează însă prototipul latin *a d - d i c a m*, din care se trage românul *adecă* = *àdică* = *adică*? Sau mai bine, lăsînd elementul prepozițional la o parte, ce este *dică*?

În latina vulgară, pe care o reprezintă pînă la un punct Plaut și Terențiu, *d i c a* însemna „chemare la judecată” sau „tragere la răspundere”.

„... – Quid tibi ego referam? – Quod surripuisti meum.

Jam quidem hercle te ad praetorem rapiam, et tibi scribam *d i c a m* ...”

(Plaut, *Aulul*. IV, sc. 10)

Una din amenințările poporane cele mai energice era: „îți voi împinge *dică*”:

„Si tu illum attigeris secus quam dignum est liberam,

D i c a m t i b i i m p i n g a m g r a n d e m .

D i x i ...”

(Ter., *Phorm.* II, sc. 2)

Cine desprețuia o amenințare zicea că nu-i pasă de *d i c a*:

„Sexcentas proinde scribito jam mihi *d i c a s*.

Nil do: impuratus me ille ut etiam irrideat?”

(*Ib.*, sc. 3)

În veacul de mijloc *dica* a trecut la sensul de *s o c o t e a l ă* sau *r ă f u i a l ă*:

„*D i c a*, tabula vel cautio vel charta proprie, ubi continentur s u m m a d e b i t i et nomina d e b i t o r u m v e l d e b e n t i u m” (Jo. de Janua, ap. Du Cange, *ad. voc.*).

„D i c a , la carta del d e b i t o ” , zice un vechi glosar italian (*Ibid.*).

Așadară locuțiunea română: „ajunge treaba l a *adică*” (Polysu), „sînt l a *dică*, săracul de mine” (Alexandri), „pus în încurcală = tocmai acum l a *dică*” (Creangă), „n-are bani l a *adică*” (Jipescu), „prins l a *dică*” (Cihac), însemnează: „mă văz judecat, socotit, răfuit”, „d i c a impactus”, „a d d i c a m ”.

Latinul d i c a , deși devenise de tot poporan deja în epoca plautină, era un împrumut de la greci: δίκη „justice, peine infligée, satisfaction que l’on rend à quelqu’un”, de unde și adverbii: δίκη, ἐν δίκη, δίκην, literal „justement”, ceea ce nu e prea departe de unele accepțiuni ale lui *adică*, cu care δίκην coincide și sub raportul morfologic, ambii fiind formați prin acuzativ.

În privința strict fonetică, silaba tonică în latinul d i c a (*dīca*) fiind scurtă, ca și-n înruditul „dīgītus”, de unde românul „deget”, a rămas la noi fără asibilare, pe cînd s-a asibilat silaba tonică cea lungă din latinul „dico” (*dīco*): „zic”. Tocmai din cauza acelei scurtimi, tonicul i din *dică* ar fi trecut la *ea*: *deacă*, *adeacă*, după o normă cunoscută a vocalismului românesc, să nu fi fost împedecat prin nașterea formei colaterale *adică*, ambele varianturi circulînd în același timp. Tot așa, bunăoară din lat: *striga* (*strīga*) „sorcière” nu s-a făcut la români *streagă* (= ital. *strega*), fiind oprit prin netonicul i din *strigoi*. E cu putință totuși ca deja în latina rustică să fi existat două forme: d i c a și d ī c a , după cum erau: *strīgibus* (Ovid.) lîngă *strīgibus* (Plaut.), *sīnus* lîngă *sīnus*; *līquor* lîngă *līquor*.

În privința semasiologică, din sensul fundamental *adică* „la judecată, la socoteală, la răfuială”, s-au dezvoltat deopotrivă, prin noțiunea intermediară de c o n c l u - z i u n e , pe de o parte: *adică* „vrea să zică”, pe de alta: *adică* „iacă”. Accepțiunea concluzivă este foarte bine indicată în *Dicționarul ms. româno-latin*, circa 1670 (*Col. I. Tr.*, 1883, p. 421): „*Adecă*. Id est vel E r g o ”.

Mai mult ca „ergo” funcționează *adecă*, de exemplu la A. Pann, *Prov. II*, 127:

„...să-l am să car
Cînd lemne, cînd apă, cînd altceva greu,
S-am *adică*-n curte ajutor și eu...”

Cuvîntul Sf. Ioan Crisostom, text din sec. XVII (*Cod. ms. misc.* al Bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 500): „și Pavel apostol, păziți-vă – zice – de căini; păziți-vă cum înblați, și căutați și prevegheați și luați aminte nu pre voi numai, ci și de toată turma; nemica *adecă* nu tacă sfintele cărți de ce ăaste noao spre folos...”

Prin analogie cu sinonimul „iacă”, care se amplifică în „iacătă”, *adică* își acată și el în graiul poporan pe - t ă acomodat în - t e .

Constantin Brîncovan, 1696 (*Cond.*, ms., în *Arh. Stat.*, p. 143): „ca să fie sfintii mănăstiri milă dă la domnița mea roata dă la Ocna Teișanii, *adecăte* vama carălor...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în *Acad. Rom.*, p. 135): „deci socotiți binișor că de nu sânt acoloa acéle doaa jiganii, filul *adecăte* și inorogul, să nu cumva prin scrisori cu lupul să să ajungă...”

Un act moldovenesc din 1699 (*A.I.R.* III, 266): „*adecăte* eu Drăguța Frățimănesa, fata lui Dumitrașco Șeptelič...”

Jipescu, *Opinc.*, 65: „Acù să-ți spui, să nu-ți mai spui, c-ai niște păcate dă moarte, pă care le văz lățițe-ncuibate și-nrădăcinate în mai toată suflarea rumânească; *adicăte*, nici casă ca lumea, nici trai dă doamne-ajută...”

Printr-o a doua analogie, anume cu adverbiile ca: încaile, aiurilea, altmintrele etc., analogicul *adecăte* își mai anină pe - l e a .

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 223: „Dacă nu te înțelegi cu rumân la cuvinte, *adicăte*le dacă nu grăiește același grai, poate să facă o mie de cruci una peste alta, pînă ș-o găuri fruntea, umerii și buricul, că tot juvină și pacoste cade pe urechile noastre...”

Jipescu, *Opinc.*, 155: „*adicătile* muicerea uniori ne-ntrece și pă d-ande noi la lucru și la hărnicie...”

Analogicul - l e a poate fi adaus și d-a dreptul la *adică*, fără - t e :

I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb (Conv. lit., 1877, p. 177)*: „ș-apoi, cînd este la *adecăle*, te-aș întreba ca ce fel de zăticneală ai putea să întimpini din pricina asta?...”

Pentru a mai completa cele de mai sus, vom adauge că la Coresi *adecă* se accentează pe a doua silabă: **ADĖKĀ** și tot așa se pronunță pînă astăzi în unele locuri din Transilvania, mai ales lîngă Blaj. În regiunea Năsăudului însă predomină forma *adhicătea*, cu accentul pe i, cu emfaticul -a (v. ⁵A) și cu un fel de d aspirat, de ex.: „*adhicătea* dhin Sâmgiorz și pânâ-n Rocna i-o postâ...”

În macedo-româna – zice Dr. Obedenaru (*Dicț.*, ms., în Acad. Rom.) – *adecă* sau *adică* a dispărut, fiind înlocuit prin greul δηλαδῆ.

v. ^{1,2,3}*Dică.* – *Eto.* – *Iacă.* – *Iată.*

ÀDECĂLEA
ÀDECĂTE
ÀDECĂTELEA } v. *Adecă.*

ADEMÀNĂ
ADEMÎN
ADEMÎNÀRE
ADEMÎNÀT } v. *Ademenesc.*

ADEMENÈSC (*ademenit, ademenire*), vb.; attirer, appâter, séduire. Sinonim cu **î n ș e l** și cu **a m ă g e s c**, de cari însă diferă prin noțiunea esențială de „atrageră la sine sau la ceva”: *ademenesc* la cutare faptă prin bani, prin făgăduințe, prin vorbe, prin laude etc.

Nicolae Costin, *Letop.* II, 110: „...mai înainte trimisesă (Cantemir) pe Stefan Luca logofătul, cumnatul lui Ioan Neculcea, hatmanul său, la singur împăratul Petru Alexievici, pe la Cernăuți în Țara Leșească, tocma la Iavorov, de au întărit lucrurile mai tare cu giurămînturi, că împăratul venia cu obuzul său pe urma tuturor ghenearalilor săi; și așa i-au *ademenit*, și pe împăratul și pe Șeremet, de au lăsat calea spre Tighinea și au socotit să treacă Nistrul să vic spre Prut la Iași...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 2031:

„Ne-au *adimenit* cu vorba – ziceau unii dintre ei –
Starea ne-am stricat-o toată, lăsînd case și fimeii;
Ne-au adus de la Odesa, zicînd că are în Ieși
Ca la treizeci de mii oaste, oameni vrednici și aleși...”

Pompiliu, *Sibiiu*, 42:

„Somnul m-o *ademenit*
Su pom verde înflorit...”

Costachi Stamate, *Muza*, p. 35:

„Iat-obrajii rumeni ca bujorii proaspeți,
Iată ochișorii plini de drăgănele,
Iată o guriță ca cireșa coaptă,
Ce *ademeneste* sărutare dulce...”

Costachi Negruzzi, *Zoe I*: „...mă desprețuiești, după ce m-ai înșelat! nu-ți e milă de o ticăloasă fată, pe care ai *adimenit-o* cu juruinți mincinoase...”

Reflexivul „mă *ademenesc*” înseamnă în gura poporului a se amăgi pe sine-și printr-o nălucire. Așa în basmul povestit de B. Ștefănescu (De la Vrancea), *Sultănica*, p. 85, împăratul, nemaizăbind denaintea-i semnul cel rău ce-l speriase, „singur în gîndul său se *adimeni*”.

După analogia lui „pomană” din „pomenesc”, „dojană” din „dojenesc”, „prihană” din „prihănesc” etc., din tulpina verbului *ademenesc* s-a format substantivul *ademen* a d e - m a n ă , pe care-l găsim la Silvestru, 1651, f. 42 b:

Ps. XXV: „întru a căroră mări ăste
păcat, și dreapta lor plină-i de a d e -
m a n ă (АДЕМАНЪ)...”

„...in quorum manibus iniquitates sunt,
dextera eorum repleta est m u n e r i -
b u s ...”

La margine, Silvestru comentează: „mită”.

O altă formă a lui *ademenesc* este *adămănesc*, pe care ne-o dă *Lexiconul Budan*: „*adămănesc*, allicio, pellicio, – locken, anlocken; *adămănesc* spre rău, seduco, sollicito, – verführen, verleiten”.

La Molnar (*Walach. Sprachlehre*, 1810, p. 227) ne mai întîmpină încă două forme:

„*adămîn* }
„*adămînez* } anlocken”.

Din alăturarea celor patru varianturi, rezultă ca prototip: *ademînare*, adecă o formă de prima conjugățiune, trecută apoi la a patra: *ademenire*, întocmai precum vechiul *adevărare* (= lat. *adverare*) a devenit mai tîrziu *adeverire*.

A deriva pe *ademîn* sau pe *ademenesc* din slavicul *maniti* „faire un signe, allécher” (Cihac) e peste puțină din cauza prefixului *ade-* (= lat. *ad*), care nu se

adauge niciodată decît numai denaintea consoanei labiale a tulpinelor curat latine: *adăpost, adevăr, adăvălesc.*

Sensul fundamental al lui *ademîn* fiind „atrag pentru a mă servi”, este tocmai latinul *a d m a n u m*, de ex.: *aliquem vel aliquid a d m a n u m habere, venire a d m a n u m, a d m a n u m esse* etc., de unde o formă verbală „admanuare” = *ademînare*.

v. *A-mînă. – Amăgesc. – ^{1,2,3}Amnar. – Înșel. – Mînă...*

ADEMENÎRE. – v. *Ademenesc.*

¹**ADEMENÎT, -Ă;** part. passé d’ *a d e m e n e s c* : attiré, appâté, séduit.

Beldiman, *Tragod.*, v. 3393:

„Băieți mulți luați cu sila și alții *adimeniți*,
De fugea de ei vreunul, vai și amar de părinți...”

Caranfil, *Valea Prutului*, 29:

„Oliolio! codru cărunt,
Ce mi-ai dres, ce mi-ai făcut,
De mă ții *ademenit*?...”

v. *Ademenesc. – Ademenitor.*

[După comunicarea lui Aureliu Candrea:

²**ADEMENIT, -Ă,** le part. passé d’ *a d e m e n e s c* pris comme substantif; action d’attirer, séduction.

Conv. lit. XX, p. 137: „ar fi dus, sărmancele, mult și bine dorul *ademenitului*, căci el, berbantul, în toată viața n-a *ademenit* decît o singură femeie...”

v. *Ademenesc*].

ADEMENITÒR, -OARE, adj.: séduisant, attrayant. Sinonim cu *înșelător* și *amăgitor* sau *amăgeu*, dar numai prin mijloace plăcute.

Alexandri, *Concina*, sc. 2: „Românii nu dau îndărît, ci dinpotrivă ei merg tot îna-
inte, urmînd glasului celui tainic și *ademenitor* ce le zice: înainte, copii, înainte!...”

Ispirescu, *Poveste țărănească (Legende, 261)*: „Viind baba la dînsul, începu să-i vorbească cu niște graiuri *m i e r o a s e* și *ademenitoare*, de ar fi supus pe nu știu ce voinic...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 209:

„Cel dîntîiū, Treisfetiteanul, suflet scîrnăv și urît,
Oricînd îi cătai în față, îl vedeai posomorît;
Celălalt îi Floreșteanul, viclean, *ademenitoriu*,
Ipocrit de cei de frunte și de țări vînturătoriu...”

v. *Ademenesc. – Ademenit.*

ADÉN. – v. ²*Adins*.

ADENEAORI. - v. *Adineaori*.

ADÈNSUL. - v. ¹*Adins*.

¹ADÈS, ADÈSE, adv.; souvent, fréquemment, assidûment. În opozițiune cu a-r a r sau a-r a r e - o r i . Funcționează întocmai ca adverbul d e s , opus adverbului r a r .

1. *ades*, vechi *adesu*.

Alexandri, *Poez. pop²*., p. 260:

„Las’ să moară ca un cîne,
Că i-am zis *ades*: stăpîne,
Nu-ți tot bate joc de mine...”

Balada *Balaurul*:

„Ist copil chiar din pruncie
Maica sa mi l-a dat mie,
Că *ades* îl blăstema...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 231:

„Îngîmfat de a sa slavă, *ades* la Curte mergea,
Iar maică-sa după dînsul în gura mare plîngea...”

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms., Acad. Rom., p. 64, 144):

Act. Ap. XXIV, 26: „déci și *adesu* tre-mitea de bășăduița cu rusul...”

Epist. Petr. I, 22: „diîn curată înremă-
urul alaltu iubiți *adesu*.”

„...propter quod et frequenter
accersens eum, loquebatur cum eo...”

„...simplici ex corde invicem diligite
attentius...”

2. *adese*, vechi: *adése*, cu emfaticul -a: *adesea*.

Omiliar de la Govora, 1642, f. 17: „așa și sufletul nostru, până cându faptele céle bune înlăuntru întru sine bine le păzește cu tăcere, atunce bogăția lui nu ăste furată; iară când *adése* pre limbă o poartă și cu mărimea deșartă bucină, atunce mulți dimoni cheamă ca pre nește furi...”

Varlam, 1643, II, f. 81 b: „iară gîducătorîlă *adésea*-ș schiînba fața de mânia ce să aprinsese într-ănsu și nu putu mai mult să rabde...”

Samuil Clain, *Invățături*, Blaj, 1784, p. 14: „Nici ună lucru nu vedemă mai *adése* decît moartea, și nici ună lucru nu credemă mai anevoe decît moartea...”

A. Pann, *Prov. II*, 58:

„Și tot găzduind *adese* la un țaran prin cîmpii,
Care era sărac foarte și c-o spuză de copii,
Îl ceru să-i dea dintr-înșii pe copilul măricel...”

3. Construit cu pluralul de la „oară”: *adese o r i* ; cu emfaticul *-a*: *adesea o r i* .

Costache Negruzzi, *Zoe*, I: „...fanaragii, masalagii, potlogarii de care gemea orașul, șazănd ascunși pîntre rîsipuri, pîndeau pe nesocotitul pedestru, care zăbovisc a se întoarce acasă și *adese o r i* el perdea împreună cu punga și viața, sau cel puțin sănătatea...”

Gr. Alexandrescu, *Viața cîmpenească*:

„*Adesea o r i* pe cîmpie
 Departe mă rătăceam,
Adesea cu bucurie
 În dulci gîndiri mă perdeam...”;

dar tot acolo, cu același sens și-n aceeași funcțiune adverbială, simplul *d e s* :

„Vedeam livada, grădina,
 Poteca *d e s* călcam,
 Părul înalt și tulpina
 Unde copil mă jucam...”

Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 164:

„De s-ar face dealul șes,
 Ar veni badea mai *d e s* ;
 Dar dealul se tot mărește
 Și badea mă părăsește...”

„*Ades* = lat. *ad densum*; *adese* = lat. *ad densa*; *adese o r i* = lat. *ad densas horas*” (Cihac).

v. *Adesul*. – *Des*.

²**ADÈS, ADEASĂ**, adj.; fréquent. O formațiune excepțională în locul simplului *d e s* . O găsim în cronică lui Nicolae Muste, *Letop.* III, p. 41: „că domnul muntenesc se nevoia să mazilească pre Mihaiu-vodă, cum s-au zis, care nu trebuia altă stingere și nevoe într-aceste țări, decît *adesele* schimbări a domnilor...”

v. ¹*Ades*.

ADÈSEA }
ADESEORI } v. ¹*Ades*.

ADÈSUL, adv.; fréquemment. Una din vechile formațiuni adverbiale articulate, care se mai găsesc, dintre texturi, numai doară în *Dicționarul ms. bănățean*, circa 1670, și-n *Psaltirea* ms. versificată a lui Viski din 1697. În cel dentii: „*Adesul*. Freq- uenter” (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 421) în opozițiune cu: „*A r a r u l*. Raro” (*Ibid.*, p. 424).

v. ¹*Ades*. – *Adensul*. – *Ararul*. – *Lupiul*.

ADÈT, ADÈTIU (plur. *adeturi, adetiuri*), s.n.; coutume, redevance, droits de douane. Vorbă ieșită demult din întrebuințare la românii de dincoace de Dunăre. Nu era

tocmai b i r sau altfel de d a r e într-un sens concret, ci în genere: normă fiscală, cuotul la care avea drept vistieria, și mai ales vama, fie în bani, fie în natură.

Pravila Moldov., 1646, indice: „Vameșulă ce va lua mai multă de cumu-i *adét-ului* (АДЕТЮЛ)...”

Constantin Brîncovan, 1694 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 95): „...dă să aibă a lua *adetul* morănilor ce este dăn Dunăre pă pământul moșiilor boiărilor domnii mele ce scrie mai sus, a Clăteștilor, a Cătăluului, a Olténiții, a Urménilor, ori în ce loc ar eși pre acéste locuri să-ș ia *adetul* precum au fost o b i c é i u l mai dănaite vréme...”

Cantemir, *Divanul lumii*, 1698 (*A.I.R.* II, 146): „încă și agonisitele sale o b i c é e și *adetiuri* pre amănuntul cercetînd, fietecine a cunoaște trebue, căci unul iaste dat spre veselie, altul spre întristare...”

Turcul ‘â d e t ‘, „habitude, coutume, pratique” de provenință arabă. D. Șaineanu (*Elem. turc.*, p. 7) observă foarte bine: „trecerea sensului de la o b i c e i la d a r e o întimpinăm pretutindenea în cronicile noastre”. De la turci, cuvîntul s-a răspîndit nu numai la români, dar pe întreaga Peninsulă Balcanică: la greci, serbi, bulgari etc.

v. *Bir*. – *Haraci*. – *Obicei*. – *Vamă*...

ADETĂR, „redevancier” (Cihac). N-am dat nicăiri peste această formațiune, nici în texturi, nici în grai.

v. *Adet*.

ADETÒRIU, **-OARE**, adj.; débiteur. Cuvînt pe care-l găsim în *Lexiconul Budan* (p. 5) și la Isser (*Walach. Wib.*, 2).

v. *Datoriu*.

¹**ADEVĂRĂ**. – v. ²*Adevăr*.

²**ADEVĂRĂ** (plur. *adevere*), s.f.; vérité, réalité. Formațiune poporană din neutrul a d e v ă r , la plural: a d e v ă r u r i și *adevere*, iar prin acesta din urmă pe cale analogică femininul *adevară*, în opozițiune cu m i n c i u n ă , iarăși un feminin.

Versul lui Anton Pann, *Prov. I*, 26:

„M i n c i u n a nu-mi place, vorbesc a d e v ă r u l ...”

ar suna mai bine în limba veche:

„M i n c i u n a nu-mi place, vorbesc *adevara*...”

Cuvîntul abundă la mitropolitul Dosofteiu, în ambele *Psaltiri*, figurînd alături cu a d e v ă r și cu a d e v ă r ă t a t e , uneori în același psalm; de exemplu:

Ps. XXXIX: „n-am ascunsă în inema mîa a d e v ă r ă t a t e a ta și spăsenia ta spus-am; n-am ascunsă mila ta și *adevara* ta de adunare multă; tu dară, Doamne, nu depărta îndurățăale tale de mine: mila ta și a d e v ă r u l ă tău...”

„...non abscondi in corde meo v e r i - t a t e m tuam, et salutare tuum dixi; non abscondi misericordiam et v e r i t a t e m tuam a congregatione multa; tu autem, Domine, ne longe facias miserationes tuas a me: misericordia tua et v e r i t a s tua...”

Sau în *Psaltirea* cea versificată, din 1673, f. 153 b:

„Și dă-n țara noastră slava ta să crească,
Mila ș-a d e v ă r u l pre toț să tălnească,
Și cu dreptăția pace-n gloate multe
‘n brațe să să strîngă și să să sărute;
De •os *adevara* în sus să dă radzâ,
Din ceriu dreptăția să caute să vadzâ...”

Cu -é-, *ibid.*, f. 69 b:

„Cu cât ești de ghizdav, tinde și stejăște
Cu a ta putiare, și împărățiaște
Pentru *adeviară* și pentru blîndiațe,
Că tăi dreptăția de n-ale• în fiate...”

La plural, 1680, f. 11 b: „să înmîcșorară *adevérele* din fiii omenești...”

Construit cu „în” și „întru”:

1680, f. 84 a: „întru multămîia miliî tale audzâ-mă, î n *adevara* mîntuînîi tale mîntuiaște-mă...”

Ibid., f. 110 a: „îndereaptă-mă, Doamne, în calîa ta, și voî mîarge î n t r -*adevara* ta...”

Ib., f. 147 a: „credzute toate poruncile lui, întărite în veacul de veac, făcute î n t r -*adevară* și-n dreptate...”

1673, f. 109 b:

„Și să mă-ascult, Doamne, - n t r -*adevară*,
Să nu mă laș să hiu de ocară...”

Construit cu „de”:

1673, f. 114 b:

„Și rostul mieu preste țară
Ăț va striga d e -*adevară*,
Toată dzua cu priință
Ț-va spune de mîntuînță...”

La mitropolitul Varlam, 1643, I, f. 348 b: „altîi și capetele ș-au pusă pentru *adevara*, pentr-acea și după truda loră vor lua plată...”

v. ¹*Adevăr*.

¹**ADEVĂR** (plur. *adevăruri* și *adevere*), s.n.; vérité, réalité. În opozițiune cu m i n c i u n ă .

Cantemir, *Chron.* I, 212: „m i n c i u n i cu voroava frumoasă ascunse și cu numele *adevărului* căptușite...”

Zilot, *Cron.*, p. 75:

„Să talmăcim așa: vezi pe dușman că vine,
Te-ncredințezi atunci și fugi să scapi pă sine;

Dar cînd numai l-auzi, tu stai la îndoială:
Ori fi-va – zici – sau nu, și poți face greșală;
Și poate ș-adevăr să fie auzirea,
Și tu, gîndind m i n c i u n i , stai să-ți găsești peirea...”

și ceva mai jos, p. 77:

„Unul zicea un fel, altul altfel răspunde;
Săracul *adevăr* cum supt m i n c i u n i s-ascunde...”

În aceeași opozițiune cu *adevăr* este b î r f i r e :
Corbea, *Psaltire*, 1700 (ms., Acad. Rom.), ps. XIV:

„Cel care nu b î r f é ș t e ,
Ci *adevăr* grăește...”

Mai departe, *adevăr* e în antiteză cu orice întuneacă realitatea.

Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 89: „jurînd mai întîi că nu o pornéște (judecata) din vreo p i z m ă , ci întru *adevăr*...”

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XVIII, p. 13: „o n ă l u c i t u r ă ăste, nu pre *adevăr* trupul nostru luat-au...”

Noțiunea de *adevăr* se asociază mai ales cu acea de d r e p t a t e :

Arsenie de la Bisericiani, circa 1650 (*Ms. Sturdzan*, în Acad. Rom., p. 221): „va veni să gîduce pementianii, să gîduce lumii întru d e r e p t a t e și oamenilor întru *adevărul* său...”

Act moldovenesc din 1644 (*A.I.R.* I, p. 88): „și așa am aflat tot *adivărul* și toata d r e p t a t e prin oameni buni...”

Dacă *adevărul* nu e ascuns, atunci cineva îl a f l ă , ca în pasagiul de mai sus; iar dacă e tănuît într-adins, îl v ă d e ș t e :

Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 49: „daca vreo parte prigonitoare va ascunde sau va fura, ori însuși sau prin altul, dovezile dreptăților ceilalte înprotivnice părți, și cu viclesug să va învoi cu aceia, și apoi să va v ă d i *adevărul*...”

Dacă *adevărul* nu e tănuît într-adins, dar totuși nu se vede, trebuind urmărit, atunci noi îl d e s c o p e r i m :

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 25): „și mai multă ocară s-ar fi lucrat, de n-ar fi fost Breabul lucrul cu un cias mai înainte spre d e s c o p e r i r e a *adevărului* apucat...”

Mai rar se zice: „a g ă s i *adevărul*”, „a c e r c a *adevărul*”, „a n e m e r i *adevărul*”, deși cîtetrele sînt permise pentru varietatea stilului; de exemplu:

Cantemir, *Chron.* I, 151: „sufletul odihnă nu poate a f l a p ă n ă nu g ă s é ș t e *adevărul*, carile îl c e a r c ă orîcît de departe și orîcît de cu trudă i-ar fi a-l n i m e r i ...”

Cînd cineva nu mai poate ascunde *adevărul*, îl m ă r t u r i s e ș t e , termen teologico-juridic trecut în graiul comun, unde își perde cu totul urma proveninței:

Costachi Negruzzi, *Au mai pățit-o și alții*, p. 67: „*adevărul* v ă m ă r t u r i -

v. *Martur*.

Fără amestec de minciună, de patimă, de nălucire, se zice: *c u r a t adevăr*. Și mai energic este Zilot, *Cron.*, p. 1: „ritorică n-am învățat ca să vorbesc și să scriu cu meșteșug, ci am învățat *s i n g u r c u r a t adevărul*, înfii de la părinți...”, unde: „singur curat” e un fel de superlativ, ca și când ar fi „cel mai curat”, și de aceea autorul, ca să nu despartă logicește ambii adjectivi, post-articulează substantivul.

Cu aceeași emfază se poate zice *adevărul a d e v ă r a t*, adecă lipsit de orice amestec. Altceva este *adevărul a d e v e r i t* = „vérité contrôlée vérifiée”:

Cod. ms. miscel. al Bis. Sf. Nic. din Brașov, sec. XVII, p. 406: „*adevărul a d e v e r i t* grăescu, voao, că nu ăste robul mai mare de domnul său...”

Adevăr se construiește mai ales cu prepozițiunea *î n* sau *î n t r u*, formînd o locuțiune adverbială cu sensul de „en vérité” și „en réalité”.

Zilot, p. 12:

„N-ai gîndit, sărace, n-ai gîndit; eu știu fără a-mi da răspuns,
Că de-ai fi gîndit în *adevăr*, nu ajungeai cum ai ajuns...”

Neculcea, *Letop.* II, p. 390: „atunce Mihaiu-vodă mîniindu-se, în grabă au spînzurat pre Cuza Spatarul, nepricestuit, încălțat, îmbrăcat, dăndu-i vina că au scris el la feciorii lui, avînd acolo la Cătane, ca să vie să prindă pre Mihaiu-vodă din Iași; ce nu se știe *î n t r u adevăr* au ba; numai în pismă l-au omorît...”

Dosofteiu, 1673, f. 220 a:

„Doritu-ț-am poruncă cu dulceață
Și-*n t r -adevărul* tău să-m dai viață...”

Gr. Alexandrescu, *Umbra lui Mircea*:

„Noi citim luptele voastre, cum privim vechea armură
Ce un uriaș odată în războaie a purtat;
Greutatea ei ne-apasă, trece slaba-ne măsură,
Ne-ndoim dac-așa oameni *î n t r u adevăr* au stat...”

Prin prepozițiunea *c u*, *adevăr* capătă o funcțiune adverbială ceva mai intensivă, cum ar fi: „bien en vérité”:

Apocalipsul lui Paul, circa 1550 (*Cuv. d. bătr.* II, 423): „o, cu câtă slavă te-i spodobitu, suflețe! *c u adevăru* că fugiiai de noi...”

Tot așa cu prepozițiunea *p r e*:

Un text din secolul XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 306): „nice să ne înșălăm înșine, să ne pare că e dulce pohta păcatelor, că acașta ăste, *p r e adevărul*, înșălăciunea morții...”

Cu prepozițiunea *d e*, scăzută la rolul de prefix, *adevăr* se aglutinează într-un singur cuvînt: *deadevăr* (= *de-adevăr*), care ne întîmpină în cele mai vechi texturi și pînă pe la finea secolului XVII fără a diferi prin sens de simplul *adevăr*.

În *Codicele Voronețian*, circa 1550 (ms., Acad. Rom.), alăturat cu *Noul Testament* din 1648:

1550:

Jacob. III, 14: „nu vă lăudareți și nu mentireți spre *deadevăru*...”

Ib., V, 19: „frați, se neștiinre de voi rătăciaste de la *deadevăru*...”

Petr. I, 22: „sufletele voastre curățindu întru ascultarea *deadevăru*...”

1648:

„...nu vă lăudareț, nece fireți minčunoși înprotiva *adevărului*...”

„...frații mici, să au rătăcit cineva dintru voi de la *adevăr*...”

„...inimile voastre curățindū întru ascultarea *adevărului*...”

Tot așa la Coresi, 1577, alăturat cu Silvestru, 1651:

1577:

Ps. V: „nu ăaste în rostulū lorū *deadevărū*...”

Ps. XXIX: „doară ispovedi-ți-se țărâna sau spune *deadevărulū* tău...”

Ps. XXXIX: „meserearea ta și *deadevărulū* tău pururea ajutară-mi...”

Ps. LXXXIV: „milostea și *deadevărū* timpinară-se...”

1651:

„...nu ăaste în rostulū lui d e r e p - t a t e ...”

„...au lăuda-te-va pre tine țărâna? au vesti-va *adevărulū* tău?...”

„...mila ta și *adevărulū* tău pururīa mă păzească...”

„...mila și *adevărulū* timpinară-se...”

Legenda Duminiceii, 1600 (*Cuv. d. bătr.* II, 54): „buînărătate va fi de la Tatălū și de la fiilulū Is. Chs. întru vecie de veacū cu *dedevărū*...”

Dosofteiu, 1673, f. 9 b:

„Că tu cerč deamănantul inema și zgăul,
Și știī cu *deadevărulū* direptul și răul...”

Românul *adevăr* = lat. a d - v e r u m ; *deadevăr* = d e - a d - v e r u m , de unde și italianul d a v v e r o , întrebuințat însă numai ca adverb.

v. ¹Ad. – ^{2,3,4}Adevăr. – *Bîrfeală*. – *Minciună*...

²**ADEVĂR, ADEVARĂ** (*adeveri, adevere*), adj.; vrai, véritable, réel. În vechile texturi se pune foarte des adjectivul propriu *adevăr* = lat. a d - v e r u s acolo unde astăzi se întrebuințează numai forma participială a d e v ă r a t .

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. IX, p. 10: „să nu le se pare lor că e vreo nălucă, ce *adevărū* trupū...”

Varlam, 1643, I, f. 163 b: „aicīa aratā Hs. fiilulū lui Dumnedzāu de închinătorii c e i *adeveri* ce vorū vrīa să criadzā întru Domnul Hs... carii simtemū noi creștinii cei pravoslavnici închinători *adeveri*...”

Ibid., II, f. 81 a: „mā va trage spre perire și nevoiaste să mā leapādū de Dumnedzeu c e l ū *adevărū*...”

Ib., I, 63 a: „când faci așīa, atunce închipuești cruce *adevarā*...”

Arsenie de la Bisericiani, circa 1650 (ms., în Acad. Rom.):

p. 85: „iubiți pre Dumnezeu prea-cuvioșii lui, că pre c e i *adeveri* cearcă...”;

p. 200: „și tu, Dumnezālū micu, ești îndurat și milostiv, îndelung răbdător și

p. 269: „calia c e a adevară o vruu, calia c e a adevară o iubiū...”;

p. 270: „nu lua diîn rostul micu cuventele c é l e adevére...”;

p. 278: „dereptația ta e direcptâ pururea și légă ta e adevară...”;

Dosofteiu, 1673, f. 179 a:

„Să rădice pentru țară
Moisei și Aron sfară,
Samuil să facâ rugă
Ca o adevară slugă...”

Ibid., f. 49 b:

„Și toț sfîinții ce-s cu inem-adevarâ
Lăudaț vor fi de toată lumia-n țară...”

Text din secolul XVII (*Cod. ms. misc.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov):

p. 259: „fugiia Domnului ca să încredințeze că adevărū omū era...”;

p. 364: „acesta adevărū Izrailteaninū ăste și întru elū hiltensugū nu e...”

Ca și substantivul a d e v ă r , adjectivul își asociază de asemenea prepozițiunea „de” scăzută la prefix, devenind *deadevăr*, fără schimbarea sensului.

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms., Acad. Rom.) alăturat cu *Noul Testament* din 1648:

1550:	1648:
Petru I, V, 12: „mărturisescu ačasta a fi <i>deadevărū</i> cu buînătăia lu Dumnedzeu...”	„...mărturisindū c-ačasta-i mila că a d e v ă r a t ă a lui Dumnezău...”

Legenda Sîntei Vineri, circa 1580 (*Cuv. d. bătr. II*):

p. 146: „acela ăste *deadevărū* Domnedzeu luminătorū și sfîntitorū...”;

p. 149: „apropie-te de vedzi sila *deadevărului* Domnedzeu...”

v. ¹Ad. – ^{1,3,4}Adevăr. – Adevărat. – Adevărit.

³**ADEVĂR**, adv.; 1. vraiment, certainement; 2. amen, ainsî soit-il. Arhaism, ca și adjectivul corespunzător a d e v ă r . Astăzi se înlocuiește prin locuțiuni adverbiale ca: î n a d e v ă r , c u a d e v ă r a t etc.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XXI, p. 6: „și așa înbogățindu-ne, în mânile lu Dumnezeu avuțiia să o dămū, în mânile săracilor acēia puindū, și la cerū de vomū strânge, atunce *adevărū* afla-ne-vămū bogați...”

Legenda Sf-lui Dimitrie, text din sec. XVII (*Cod. ms. misc.* al Bis. Sf. Nic. Brașov, p. 124): „că *adevărū*, iubiților, de lucrurile cēlea deșartele ale ceștii lumi peritoare să ne ferim...”

Acest adverb se mîntinuse mult timp în limba bisericească în loc de: a m i n „ainsî soit-il”.

Noul Testament, 1648, f. 119 a:

Is. X, 1: „*adevărū*, *adevărū* zic voao...” | „...a m e n , a m e n dico vobis...”

Apocalipsul lui Paul, circa 1550 (*Cuv. d. bătr. II*, 425): „aceluia e slava și împărăție și ținutul cu Tatăl și cu Duhul sfântu de acum și pururea în vecu, *adevăru...*”

Cugetări în oara morții, circa 1550 (*Cuv. d. bătr. II*, 462): „și vom cânta împreună cu îngerii cu lauda, în slava sfintei Troițe în vecu, *adevăru...*”

Dosofteiu, 1673, *Dedic.*: „într-aciaia dăruiască Domnul Dumnedzău îndelungată și nărocită domniia mării-tale, întru mila sfinții-sale cătră cinstia și lauda sfântu-nu-melui său, *adevărū*”.

Ibid., f. 158 a: „dă, Dumnedzău sfinte și Doamne Isuse Hristoase, și mie, unui păcătos, parte s-aib în sfânta ta cetate, pentru ruga sfinții sale maicii tale Precistii ș-a tuturor sfinților, *adevăr...*”

Context slavo-român, circa 1600 (*Cuv. d. bătr. II*, 82):

„...aceluia-i ținutul și slava în veacu <i>adevăru...</i> ”	„...tomu slava i družava vū vėki a m i n ŭ ...”
--	--

Cu prefixul *d e*, întocmai ca în adverbul italian *d a v v e r o* (= de-ad-verum), găsim în *Dicționarul bănățean*, circa 1670 (ms. în Bibl. Universității din Budapesta): „*Dadevăr*. Equidem”.

v. ¹*Ad.* – ^{1,2,4}*Adevăr.* – *Amin.*

⁴**ADEVĂR, ADEVERÈZ** (*adevărat, adevărare*), vb.; affirmer, constater, réaliser. Arhaism înlocuit astăzi prin *a d e v e r e s c*.

În poezia populară, *adevărare* s-a stereotipat în construcțiune cu *a f l a r e* la reflexiv: „a se a f l a ș-a se a d e v ă r a” avînd sensul de „réaliser quelque chose de très-difficile”.

O colindă din Ilfov:

„Cine-n lume s-ar afla,
S-ar a f l a ș-adevăra
Să dea-n mare
Ca o floare,
Să iasă-n vad
Ca un brad...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 71, 72)

O altă colindă:

„Cine-n lume s-o afla,
S-o a f l a ș-adevăra
Merii de mi-o săgeta?
Nimenea nu se dafla,
Nimeni nu se bizuia...”

(*Ibid.*, 81)

Balada *Bîcul Haiducul*, din Prahova:

„Șapte pungi făgăduia
Ori la cine s-o afla,

S-o a f l a ș-adevăra
Să se ducă
Să-l aducă
Din fundul ceardacului,
Din marginea drumului...”

(Ibid., 605)

Ba încă cu afereza lui a-:

„Cine-n lume s-ar dafla,
S-ar d a f l a , s-ar devăra
Pe negrul d-a-ncălica
Fără șea, fără oblînci...”

(Ibid., 74)

Sensul de „affirmer” se învederează mai cu seamă din următorul pasagiu în *Noul Testament* din 1648:

Luc. XXII, 59: „și trecând ca unŭ căsu, altulŭ <i>adevăra</i> zicându...”		„...et intervallo facto quasi horae unius, alius quidam a f f i r m a b a t dicens...”
--	--	---

Cu sensul de „constater”, *adevărare* este un vechi termen juridic, care ne întimpină la tot pasul în crisoave și-n pravile.

Badea Bălăceanul (*A.I.R.* I, 61): „să *adevărați* pe mărunțul, fără de fățărie, cînd au cumpărat Necula acel loc de la Nedélea fratele Calii, fost-au scaunele făcute acolo? au făcutu-le-au Necula după ce au cumpărat locul? deci precum veți mărturisi și veți *adevăra* cu sufletele voastre...”

Iată un șir de exemple din *Condica Logofetei* sub Constantin Brîncovan (ms. în Arh. Stat.):

1692 (p. 12): „au umblat și au *adevărat* sémnele moșiei satului Oreavița...”

1693 (p. 65): „deci acești 4 boiari, ei s-au strănsu toț la un locu, fiindu și ei amândoi de făță, de le-au luat seama pre amăruntul și bine au *adevărat* cum că această moșie, ce au fostu partea lui Bivol și a Bratului, ăaste den funea moșălor popii Fierăi...”

1693 (p. 29): „și bine am *adevărat* domniia mea cu tot divanul...”

1694 (p. 146): „...așa au fost *adevărat* acci boiari cu sufletele lor...”

1696 (p. 166): „iar pentru dumbravă și pentru luncă, cătă să va *adevăra* că ăaste, așa ă-au tocmît să aibă a ținea frățește...”

1696 (p. 173): „și au ținut sfânta Mitropolie satul Oreavița cu tot venitul din hotar în hotar, cum ăaste mai sus zis, precum au ales și au *adevărat* acești 6 boiari...”

1696 (p. 96): „drept acéia și domniia mea, *adevărând* că au fost obicéiu și mai denainte vrême, așa le-am dat această carte...”

1697 (p. 230): „le-au cerșut ca să-ș scoată moșnéni cărți domnești și scrisori ce vor avea pre moșia satului Godénilor, ca să poată *adevăra* în tot hotarul căte délnițe sântu, și fieștecarile moș căte délnițe au stăpănit, și să a d e v e r é z e ce s-au

vândut și ce au rămas nevândute, și ca să poată *adevăra* câtă ție parte a boia-
rinului...”

1698 (p. 254): „deci acești boiari ce scriu mai sus, neputând *adevăra* într-altu
chip, au întreat pre bătrânii și megiiășii de acolo denprejur...”

Trecînd acum la Moldova:

Pravila, 1646, p. 24: „de va fi făcut una ca ačasta și să va *adevăra* cu mărturie
oameni de cînte și credinčosșu, certaria lui să fie moartia...”

Ibid., p. 25: „orcare vameșu va face năpaste cuiva și-i va lua negoțulu, dzăcîndu
că nu ș-au plătitu vama, și elu va *adevăra* c-au plătit, acesta nu numai negoțu va
întoarge înapoi, ce încă și ca un furu să va certa...”

Ib., p. 50: „cîndu să va prileji un om căsariu în viața lui să-ș dăruiască avuția
sa fâmeii sale, sau fâmeia bărbatului său, acestu daru să va *adevăra* după moarte,
iară nu în viață...”

Ib., p. 150: „niște oameni mulți voru ucide pre vrînulă cu rane de moarte,
carele una dentr-ânse sîngurâ putia să-lu omoară, iară să nu sâ poată *adevăra* la
•udețu carele l-au omorât, atunce pentru căce sîntu multu, nu să va omorâ nice
unul...”

Cu același sens de „constater”, în *Catechismul transilvan*, din 1560 (*Cuv. d.*
bătr. II, 99-100):

„— Cu ce veri *adevăra* ca ești creștinu?

— Cu acēia că m-am botezat...”

— Cu mai multu, cu ce veri *adevăra*?

— Cu acēia că știu rădăcina creștinătăției...”

Dosofteiu, 1680, f. 66 a, întrebuintează infinitivul substantivat *adevărare* cu
sens de a d e v ă r :

„...întoarge-va rialele pizmașilor mēi,
cu *adevărarea* ta răspîarde-î pre înșu...”

„...avertet mala inimicis meis, in v e -
r i t a t e sua disperde illos...”

La perfect se conjugă: *adevărari*, *adevărăși*, *adevără...*

Legenda Sf-tului Dimitrie, text din sec. XVII (*Cod. ms. misc. al Bis. Sf. Nic.*
Brașov, p. 113): „și după acēia, deaca se stinseră focurile, iară tocmitoriul beserecei
tuturorū *adevărâ* ačastă ciudesă...”

La prezinte indicativ și la subjunctiv, forma organică: *adevăr*, *adeveri*, *adevară*,
adevere ne apare înlocuită deja în vechile texturi prin forma cu - e z : *adeverez* etc.

Pravila Moldov., 1646, f. 84: „mai adevărate sîmtu mărturiile carile dzăcu că
ție așia decătū ceia ce dzicū că nu-i așia; ce să dzice: ceia ce *adevereadzâ* mai de
credință sîmtu decătū ceia ce tăgăduescū...”

Ibid., f. 87: „macarū de-are și fi un marturū destonic și credinčosșu să *adeverédze*
preacurviă muerii...”

Ibid., f. 100: „să cade să *adeverédze* giudețu cu mărturii oameni de credință,
cum ție răpitoriū, și atunce să va certa...”

Ib., f. 150: „să nu poată •udețulu să *adeverédze*, cine î-au făcutu rana cîa de
moarte, și cine î-au făcutu cēlălalte ce nu-s de moarte...”

Constantin Brîncovan, 1694 (*Cond.*, ms., Arh. Stat., p. 214): „ca să caute și să *adevereze* și să mărturisească precum vor ști cu sufletele pentru aceste 2 dănițe de moșie din Topoloveni: ținut-au mănăstirea Glăvăcogul vreodinioară...”

Zilot, *Cron.*, p. 113, despre dinastia Basarabilor: „neam blagoslovit de Dumnezeu precum însuși faptele lui în vileag *adeverează*, nu numai aici în pământul țării, ci și pre alte pământuri...”

E foarte interesant că forma cu -e z, pe lângă sensurile de „affirmer, constater réaliser”, pare a mai fi dezvoltat unele accepțiuni, pe cari nu le găsim în derivatele fără - e z; de exemplu: „să se *adevereze* = s’assurer, se convaincre”:

Moxa, 1620, p. 397: „mișcii de pretutindinea multă bine lua dentru mânilor lui, și cine va vrea să se *adevereze* a mare credință ce avea: beserecă prea frumoasă zidi lu sveti Gheorghie și alte...”

Tot așa: „*adeverez* = j’atteste”, la iscăliturile marturilor unei tranzacțiuni:

Act muntenesc din 1622 (*A.I.R.* I, 32): „cu Pavel sticlaru *adeverezu*, eu Stan sticlaru *adeverez*, eu Șerbanu ot Vălcana *adeverez*, și am scrisu cu popa Toader ot Vălcana cu zisa loru; Pătraș postel ot Târgoviște *adeverez*, Vasilie postelnicu *adeverezu*, Tănase postelnec ot Coțăeni *adeverezu*, Oprea postelnic ot Săteni *adeverezu*”.

În fine, participiul trecut *adevărat* și-a asigurat un loc independente în grai, ca adjectiv și ca adverb, chiar după ce a d e v e r i r e a reușit a uzurpa toate funcțiunile verbale ale lui *adevărare*, scăzut din prima în a patra conjugățiune.

v. ¹Ad. – ^{1,2,3}Adevăr. – *Adevărat*. – *Adeveresc*. – *Adeveritor*...

ADEVĂRĂRE. – v. ⁴Adevăr.

^{1,2}**ADEVĂRĂT**, adj. și adv.; part. passé d’ a d e v e r e z : 1. pris adjectivement: vrai, réel, authentique; 2. pris adverbialement: en vérité, en réalité, sérieusement, vraiment.

Un text din sec. XVII (*Cod. ms. misc.* al Bis. Sf. Nic. Brașov, p. 21): „deaca priimi bucurie Mariia, vru ia și însășu cu vederea să se încrează, să voru fi *adevârate* cuvintele...”

Neculce, *Letop.* II, 310: „și zicu să-i fie dat atunce în cafe otravă, care și cam samănă acel lucru să fie fost și cam *adevărat*, că curând s-au bolnăvit...”

Act moldovenesc din 1698 (*A.I.R.* III, 264): „scriu și mărturisăscu cu acestu *adevăratu* zapis al nostru...”

Act muntenesc din 1682 (*A.I.R.* I, 61): „pentru m a i *adevărată* credință m’am pus degetul măi jos ca să crează...”

În Moldova e foarte obicinuită forma *adevarat*, adecă cu silaba -va- în loc de -vă- (= -vă-); de exemplu:

Pravila Moldov., 1646, f. 166: „pentru să poată înțelége, carele iaste *adevaratū* (АДЕВАРАТЪ) și mai întâi vinovată...”

Darie Toder, 1674 (*A.I.R.* III, 249): „mărturisăscu cu acest *adevarat* zapis al mieu...”

Și mai poporană în Moldova e forma *adivarat*:

O narațiune țărănească din districtul Suceava: „Omu tari di ângir poate sâ sâ lupti cu un drac și sâ-l ghiruîască, dacă-l va lega cu brăcinariu dila bernevicî, și tot năcăjîndu-l și bătîndu-l, scoati banî, cari sâ prifac în cărbunî; di aceîa nu trăbuî sâ ni mulțanim cu banii scoși întăiași dată, ci sâ-l batem mereu când l-am prins, arătându-î o cruci și tot stuchindu-l, pân' ci scoati banî *adivarați*...” (I. Bondescu, com. Giurgeștii).

Asociindu-și pe „cu”, *adevărat* formează o locuțiune adverbială:

Act moldovenesc din 1620 (A.I.R. I, 23): „mulți boîari și slugi domnești așijdere mărturisim c-au fost așea c u *adevărat*, c-au fost înpresurând acea bucată de ocină Agâpîianii fără lége și fără ispravâ...”

Altul din 1631 (*Ibid.*, 71): „să sâ crîază ačastă mărturie a noastră, c u *adevărat* scriem...”

Pravila Moldov., 1646, f. 38: „nu sâ va certa ca un suduitorîu de domnie, ce c u *adevărat* mai multu sâ va certa pentru ačasta sudalmâ sau vătămare a gîudețului decât pre altul ce n-are fi gîudețu...”

Ibid., f. 147: „sâ-lŭ cunoascâ •udețulŭ au doarâ sâ face, au c u *adevărat*ŭ îaste nebunŭ...”

Ibid., f. 157: „sâ va face că doarme, iarâ elŭ c u *adevărat*ŭ va fi deșteptatŭ...”
Zilot, *Cron.*, p. 38:

„Care sînge, c-al lui Avel, striga la cer ne-ncetat
Răsplată sâ facă dreaptă ție c u *adevărat*...”

Alexandri, *Rămășagul*, sc. 18:

„Teodoreanu: Da bine, domnu Nicu Tolinescu ce caută aici?

Smărăndița: C u *adevărat*! (cătră Tinca, zîmbind) Răspunde tu...

Tinca: Verișoară...

Nicu: Domnule Teodorene, am venit aici ca să cer mîna duducaî...”

O doină din Dobrogea:

„Tu nevestă cu barbat,
Eu flăcău necununat,
Spune-mi tu c u *-adevarat*
Cîte lacrimi am varsat?...”

(Burada, *Călăt.*, p. 231)

Rareori în loc de „cu” se întrebuintează „p r e ”:

Constantin Brîncovan, 1697 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat.): „înt-acéia boîarenul domnii méle Radul Golescul aga, el știind lucrul p r e *adevărat*, au mărturisit cu mare încredințare...”

Locuțiunile adverbiale: „c u *adevărat*” și „p r e *adevărat*” au un sens mai afirmativ decît adverbul propriu-zis *adevărat*.

Neculce, *Letop.* II, 435, despre caracterul turcilor: „dupre cum li-i hirea de dulău, de le zicu dulăi *adevărat*: dacă vād ca nu pot isprăvi, ei dau vina capetilor...”

A. Pann, *Prov.* III, 34:

„Adevărat – ea răspunse – așa e după cum zici,
Că de te-oi primi în casă nimica nu o să-mi strici,
Decît nu e cu cădere unei tinere femei
Să doarmă cu altu-n casă, cînd e dus bărbatul ei...”

„Jurămintele întrebuițate pe aici sînt: Să fiu al dracului, să fiu afurisit; să chiorăsc, pe legea mea, D-zeu așa! Să nu-mi văd copchiii, să-mi moară boi[i] di la jug! Asta-i pîne, dacă nu spun *adivarat!*” (D. Alboteanu, Covurlui, c. Mastacani).

În unele comune din Dobrogea, cînd vrea cineva să afirme într-un mod mai energic, ia un păhar cu vin sau cu apă, varsă puțin jos și zice: „Ista-i vin sau ista-i apă de nu spui *adevarat!*” (I. Plesnilă, Tulcea, c. Turcoaia).

Donici, *Vulturul și paingul*:

„Să-ți spun *adevărat*,
– Paingu au răspuns –
Pe coadă-ți am venit,
Tu însuși m-ai adus...”

În poezia poporană, expresiunea „a spune *adevărat*” a devenit stereotipă.
Marian, *Bucovina I*, 63:

„Dragule, voinicule!
Să nu-ți fie cu bănat,
Spune-mi mic-*adevărat*,
Cum, de cînd ești tu armaș,
N-ai venit l-al meu locaș?...”

Ibid., I, 72:

„Spune-mi mic-*adevărat*,
Ce bei păhar neurat?
Șezi la masă ne-nbiat?...”

Ib., I, 94:

„Radule,
Bărbatule!
Spune-mi mic-*adevărat*,
De ce ești tu blăstemat?...”

Ib., I, 140:

„Spune-mi mic-*adevărat*,
Oare cum de te-ai lăsat
Turcilor,
Femeilor,
De pe tine te-au legat?...”

Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 403:

„Spune-mi, mîndră-adevărat,
De cînd badiu te-a lăsat,
Tu cu cîți te-ai sărutat?...”

v. ³*Adevăr. – Aeveresc. – Aeverit.*

ADEVĂRĂTATE (plur. *adevărătăți*), s.f.; vérité. Sinonim cu *a d e v a r ă*, *a d e v ă r*, *a d e v e r i c i u n e*. N-are a face d-a dreptul cu latinul „veritatem”, ci este de formațiune românească din participiul „adevărat” sau chiar din „adevăr” prin acățarea analogică a finalului ca în *bunătațe*, *dreptate* etc.

Dosofteiu, 1680, ps. 24: „toate căile Domnului milă-s și *adevărătate...*”, unde la Silvestru, 1651: „milă săntu și *a d e v ă r ă* ...”, iar la Coresi, 1577: „milă și *d e a d e v ă r ă* ...”

Alte exemple din *Psaltirea slavo-română* a lui Dosofteiu:

F. 27 a: „povățiaște-mă la *adevărătatea* ta...”

F. 33 b: „răscumpărași-mă, Doamne Dumnădzăul *adevărătățăi...*”

F. 35 a: „iubiț pre Domnul, toț cuvioșii lui, că *adevărătăță* čarcă Domnul...”

F. 42 a: „Doamne, în ceriu mila ta, și *adevărătatea* ta până la nuorî...”

F. 88 a: „în vase de psalom *adevărătatea* ta...”

F. 108 a: „că milă și *adevărătate* iubiăște Domnul...”

„...deduc me in *veritatem* tuam...”

„...redemisti me, Domine Deus *veritatis*...”

„...diligite Dominum, omnes sancti ejus, quoniam *veritates* requirit Dominus...”

„...Domine, in coelo misericordia tua, et *veritas* tua usque ad nubes...”

„...in vase psalmi *veritatem* tuam...”

„...quia misericordiam et *veritatem* diligit Dominus...”

În același psalm LXXXIV, *adevărătate* și *a d e v ă r* figurează cu același sens:

F. 109 a: „mila și *a d e v ă r u l* să tâlniră, dreptatîa și pacîa să sărutarî; *adevărătatîa* din pămîntu au răsărit...”

„...misericordia et *veritas* occurrerunt, justitia et pax osculatae sunt; *veritas* de terra orta est...”

v. ¹*Adevăr. – Aevericiune.*

ADEVERESC (*adeverit, aeverire*), vb.; 1. affirmer, constater, 2. confirmer, vérifier, 3. assurer, promettre solennellement. Deja în graiul vechi, din organicul *a d e v ă r a r e* (=lat. *adverare* = ital. *avverare* = franc. *avérer* etc.) se formase, prin trecere în a patra conjugățiune, dubletul *aeverire*, ambele varianturi circulînd în același timp. Ca mai totdeauna în asemeni cazuri, n-a întîrziat a se produce o disociațiune de idei, forma cea nouă *aeverire* începînd a exprime unele nuanțe străine formei celei vechi, și anume pe acelea de „întărire” și „asigurare”, pe cari mai că nu le avea *a d e v ă r a r e*. Apoi cu încetul acesta din urmă a despărut aproape de tot, gonindu-l celalalt, care însă singur nu ajunge. Limba română trebui

să păstreze amîndouă formele, după cum păstrează participiile lor: a d e v ă r a t și adevărit, între cari există o deosebire atît de mare sub raportul logic, încît se poate zice: „cutare lucru o fi a d e v ă r a t , dar nu e încă adevărit = peut-être vrai, mais pas encore vérifié”.

Canemir, *Divanul lumii*, 1698 (A.I.R. II, 128): „macar că al omului suflet, precum nemuritoriu să fie, adevărit și a d e v ă r a t iaste, însă a d e v ă r a t că, după lumeștile de vei înbla poftă, și cu trupul și cu sufletul vei în veci muri, precum adevărește în Pildele sale Solomon...”

În acest pasagiu, adevărește înseamnă „confirmă”, adevărit – „confirmé”, iar a d e v ă r a t – „vrai”.

A d e v ă r a r e este o simplă afirmațiune a unei stări, pe cînd adevărire e nu numai atîta, ci încă acea afirmațiune controlată, adecă o a d e v ă r a r e făcută a doua oară.

1. adevăresc = a d e v e r e z .

La început, după ce se formase dubletul etimologic a d e v ă r a r e – adevărire, ambele varianturi circulau mult timp cu același înțeles. Așa la Coresi participiul adevărit nu însemnează altceva decît a d e v ă r a t . De exemplu:

Omiliar, 1580:

Io. IV, 37: „acestă amu cuvântă iaste adevărită, că altul iaste de seamănă și altul iaste de séceră...”

Noul Testament, 1648:

„...într-ăcâta acelă cuvânt iaste a d e v ă r a t , că altul iaste celă ce samănă și altul care séceră...”

Latinește: „verbum v e r u m ”.

Coresi întrebuintează uneori ambele forme pe aceeași pagină, fără nici o deosebire logică; bunăoară în *Omil.*, quatern. XII, p. 1: „derep-ce că dreptatea – grăiaște-se – împreună cu toate bunătățile, și adevărita închinăciune iaste și lu Dumnezeu cu podoabă, cum iaste creștineasca dreptate; mai mare iaste și mai pre susă mai vrătos de elineasca și de jidoveasca; că elineasca amu dreptate trupească iă și rătăcită, iară iudeiasca a d e v ă r a t â amu, însă și acăsta e trupească...”

Tot cu sensul de a d e v ă r a t :

Coresi, *Omil.*, 1580, quatern. III, p. 13: „postulă adevărită iaste nu numai să topim trupul, ce de ce mîncăm noi să împărțim și altora să mînaînce...”

Ibid., quatern. VI, p. 15: „pentru aceia féce Hs. așa, ca să ne arate și noao calea nălțimei și a păcii căia adevărita...”

Ib., quat. IX, p. 11.: „bucurie féce ucenicilor și întări pre ei spre credința căia adevărita...”

Ib., quat. XI, p. 16: „închinătorii căia adevărită închină-se părintelui nu cu trupul, ce cu duhul, ce se zice nu cu trupească jărvă, ce cu sufletească...”

Același participiu adevărit funcționînd ca adverbul a d e v ă r a t :

Coresi, *Omil.*, quat. XI, p. 16: „carei credă întru elă, ce se zice carei sântă ai beséreciei, noao arată că adevărită cinstescă pre Dumnezeu...”

Mai pe dasupra, din participiul adevărit, Coresi, *Omil.*, quat. XII, p. 14, formează prin sufixul - u r ă substantivul feminin a d e v e r i t u r ă cu sensul de a d e -

v ă r : „și la lumină să dreptăți cea ce-au orbită, spre lucrurile cele bunele și spre a d e v e r i t u r â și spre creștinătate...”

2. *adeveresc* = „confirmer, vérifier”.

Act muntenesc din 1622 (A.I.R. I, 31): „noi aceștie moșteni ot satul Brănești, care ne-amu numitu, *adeverim* cu această scrisoare a noastră, precumu să știe că...”

Act moldovenesc din 1680 (A.I.R. III, 254): „să hie platnic lui Neculai Țocărlan vornicului, să-i plătească toată paguba precum s-a putea *adeveri*...”

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, 197: „aceste multe vorbe căzând în urechile prostimei, care de care le în t ă r i a , de care auzind și domnii carii era mazili, ales Mihai-vodă, că șadea de atâta ani în Țarigrad mazil, le *adeveria* și le încredința, ămbla de zi și noapte după domnie...”

Zilot, *Cron.*, 1: „...peste patruzeci de ani au slujit țarei cu dreptate, și dreptatea lui o ar *adeveri* condicele ce i le-am văzut...”

Alexandri, *Boieri și ciocoi*, act. IV, sc. 8:

„Hîrzobeanu: Frumoasă poveste!

Tarsița: Nu-ți face cruce, Iorgușorule... poveștile din ziua de astăzi s-*adeveresc* cîteodată...”

În graiul vechi, nu o dată ne întimpină locutiunea: „*adeveresc* lucrul” sau „*adeveresc* lucrul cum...”, prin care se amplifică numai forma, fără a se adăuga ceva la sens.

Pravila Moldov., 1646, f. 150: „•udețul nu ști carele-i va fi făcut rana cea de moarte, numai ce să *adevereste* l u c r u l c u m l-au ucis toț împreună...”

Nic. Muste, *Letop.* III, 10: „care poveste auzindu-se în Țarigrad la Împărăție, n-au crezut, ce vrând să *adeverească* l u c r u l , vezirul au scris la Duca-vodă...”

Ibid., p. 51: „Vezi ce sfat nesocotit cu întreagă sminteală! Moscalul neștiutor rândul și puterea acestor țări s-au înșelat, anume că se va *adeveri* l u c r u l c u m l-au sfătuit muntenii și Dimitrașco-vodă...”

Ib., p. 60: „Vezirul *adeverind* l u c r u l c u m nime nu se va pune împotriva poruncii împărătești...”

Infinitivul *adeverire* funcționînd ca substantiv:

Critil și Andronius (Iași, 1794), p. 83: „fără a cerca niște *adeveriri* între romani și greci, unde să află atîtea slăvite pomeniri din minunile meșteșugului...”

Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 78: „cînd (diiata) nu are *adeverirea* cea orînduită de pravili, sau că cel ce au făcut diiata nu-și avea mințile întregi...”

3. *adeveresc* = „assurer, promettre solennellement”.

Dosofteiu, 1673, f. 42 b: „așia cuvîntul Domnului Hs. îngroziaște pre păcătoș cu focul nestîns și cu munca vécnică, iară ceî drept ăi bucură cu fericința cea *adeverită*...”

Nic. Muste, *Letop.* III, 42: „Atunce șvedul necunoscând meșteșugul moscalului, socotind că moscalul de frica puterii au dat dos și fugе, având șvedul și pe Mazepa hatmanul căzăcesc îndemnător și *adeverindu-i* că se vor rădica toată căzăcimea în ajutorul craiului, sumeț șvedul, cu neînfrănte oștile sale, s-au depărtat de locurile Țării Leșești, mergând după oștile Moscului...”

Ioan Canta, *Letop.* III, 178: „Mai *adeverit*-au (Constantin-vodă Mavrocordat) că de-i va eși somă bună de bani, a rădica desățina și văcăritul boicrilor mazili și mănăstirilor, și toți s-au bucurat...”

Reflexivul „mă *adeveresc*” însemnează în vechiul grai nu numai încredințare sau făgăduință, ci anume o b l i g a ț i u n e l e g a l ă :

Act moldovenesc din 1699 (*A.I.R.* III, 266): „și pân oi fi vie, s-aŭ *adeverit* dumnului nepotul Lupașco să mă cate și să mă socotescă, și după moarte me încă să nu mă uite...”

De aci în legătură cu j u r ă m ă n t :

Moxa, 1620, p. 398: „(Evdochiia) se *adeveri* c u j u r ă m ă n t ũ mare că nu se va mărita după moartea lui (Constantin Duca)...”

Cu aceeași noțiune, fără formă reflexivă:

Neculce, *Letop.* II, 297: „(Duca-vodă) trimise pe vlădica de Roman anume Avrentie la Bogdan și la Iordachi în Țara Leșească de le g i u r ă și le *adeveri* mare milă, și-i aduse în țară...”

Un contract moldovenesc de zestre din 1715 (*A. I. R.* III, 276): „m-au • u r u i t u dumnului socru-meu și mi-au *adeveritu* să mi de doao mii de zlotiți bani...”

Moxa, 1620, p. 401: „legă j u r ă m ă n t mare Catacozinu cu Amuratŭ și scrieră cărți de *adeverit*, ca să nu strice turcii grecilor...”

v. ^{1,2,3}*Adevăr. – Adevărat. – Adeverință. – Adeverator.*

ADEVEREZ. – v. ³*Adevăr.*

ADEVERICIUNE (plur. *adevericiuni*), s. f.; vérité. Una din numeroasele formațiuni analogice prin sufixul -c i u n e , care ne întimpină mai ales în *Biblia* Șerban-vodă, 1688:

Isaia, XLVIII, 1: „pomenindu-se nu cu *adevericiune*, nici cu dreptate...”

Dan. X, 21: „voŭ spune ție cel ce e rânduŭ cu scrisoare de *adevericiune*...”

Dan. XI, 2: „stătuŭ la vârtute și tărie, și acum *adevărăciune* voŭ vesti ție...”

„...commemorantes non cum v e r i - t a t e , neque cum justitia...”

„...annuntiabo tibi quod constitutum est in scriptura v e r i t a t i s ...”

„...stabam ad robur et fortitudinem, et nunc v e r i t a t e m annuntiabo tibi...”

v. *Adevărătate. – -ciune.*

ADEVERINȚĂ (plur. *adeverințe*), s. f.; 1. certificat, quittance; 2. assurance, promesse; 3. révélation.

În graiul de astăzi, cuvântul se întrebuințează mai mult cu sensul restrâns de „cuitanță”, ca sinonim cu d o v a d ă , de ex.: „dă-mi o *adeverință* sau d o v a d ă de plata banilor, de primirea mărfii etc.”; în vechile texturi însă predominesc accepțiunile de:

1. *adeverință* = „certificat”:

Constantin Brîncovan, 1694 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 150): „și au fost făcut acești 24 de boiari și scrisoarea lor de *adeverință*, cum să ție Necula Banu cu nepoții lui acēste moșii...”

Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 56: „Vechil de judecăți iaste cel ce să orînduiaște de altul ca să să judece în locul lui; vechilul de judecăți să să orînduiască cu *adeverință* în scris; vechil fără *adeverință* în scris să nu fie primit...”

2. *adeverință* = „assurance, promesse”:

Neculce, *Letop.* II, 319: „(Carol XII) au purces în gios spre Poltava prin Țara Căzăcească, având *adeverință* că or veni și turcii și tătarii la dănsul de va merge întins la stolița moschicească...”

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, 243: „...i-au trimes căciulă, căftan, făcându-l deplin han, scrii[n]du-i după *adeverință* ca să scoată toată paguba de la tatari a saracilor...”

3. *adeverință* = „révélation”:

Varlam, 1643, II, f. 81: „acéstia sămtú meștersugurile vrăjmașului *adeverinței*, a Satanei pârintelui tău, c-au întrat în tine ca într-unu vasu al său destoinic, și cu tine grâiaște cătră mine, nedejduind că mâ va trage spre perire și nevoiaște să mâ leapădu de Dumnedzeu celu adevârú; ce mai vrătosu tu de la mine, ce iaste *adeverința* să știi: să leapedzi întunéreculú necredinței...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms. în Acad. Rom., p. 36): „...dară lin suflînd Austrul *adeverinții*, și într-o parte dînd poalele hainei a d e v ă r u l u i , grozavă goliciunea minciunii descoperindu-să să arată...”

Ibid., p. 19: „...iute iaste aduľmăcarea *adeverinții*, unde a sufletului pătimire într-altul despre a sa o măsură cineva...”

v. *Adeveresc*. – *Dovadă*. – *-ință*.

ADEVERINȚEZ (*adeverințat, adeverințare*), vb.; révêler. Cuvînt format din a d e v e r i n ț ă după analogia lui „încredințez” din „credință”.

Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, f. 113 b: „care svântú și mângăitori Duhú au înță-leptătú ș-au luminatú ș-au învățat pre apostoli cu limbi străluminate și înfocate, ș-au *adeverințatú* ș-au întăritú a fiiului lui Dumnădzău acel purtărețú de viață...”

v. *Adeverință*.

ADEVERIRE, s. f.

¹**ADEVERIT**, -Ă, adj. } v. *Adeveresc*.

²**ADEVERIT**, adv.

ADEVERITÔR, -OARE, adj. et subst.; vérificateur, juge enquêteur. „Boieri *adeveritori*” se numeau în Muntenia cei însărcinați de cătră domnie a cerceta la fața locului împresurările averii nemișcătoare, fie urbane sau rurale. Deși în exercițiul misiunii li se da titlul de b o i e r i , totuși ei puteau fi dintre neguțitori sau popi ori plugari, generalmente vecini cu proprietatea cea împresurată și oameni cunoscuți prin onorabilitatea lor. Liste de asemeni „boieri”, confecționate la timp după districte sau orașe, se țineau la logofeție, purtînd numele tehnic de „răvașe domnești”. Pentru modul de a procede a b o i e r i l o r *adeveritori*, iată cîteva exemple din *Condica judiciară* a lui Constantin Brîncovan (ms., în Arh. Stat.):

1693 (p.8): „...deč fiind ačastă ocină bătrână și neștiind el în ačastă ocină pre unde sânt sémnele hotarului bine, nefiind nič cărțile moșiei Racoviței de prilej, într-acėja sluga domnii-méle Badea logofăt au venit la domnia mea de ș-au luat 6 b o i a r i *adeveritori* p r e r ă v a ș e d o m n e ș t i , ca să-ș caute și să-ș descopere hotarăle céle bătrâne ale moșiei Racoviței; deč când au fost la zi și la soroc, ei s-au strănsu acești b o i a r i toț la un loc, anume: Mihai den Dobroslovéni și Preda ot Preajva și Manea capitan ot Leul și Papa ot Bărza și Sima de la Balși și Radul Paise diacon, și au mersu acolo la ačastă moșie ce scrie mai sus, fiind ispravnic sluga domnii-méle Vasilie 2 portar, de au căutat hotarăle céle bătrâne și o au însemnat pre hotară cum scrie mai sus, precum am văzut domnia-mea și cartea celor 6 b o i a r i *adeveritori*...”

Satele Racoviță, Dobroslovenii, Preajba, Leul, Bîrza și Balșii, menționate în acest pasagiu, se află toate în districtul Romanai.

1693 (p. 65), în procesul între popa „Fiera și Șimjorzu feciorul popei Nechifor Mazăre” pentru un loc de la Băjești, ajungînd treaba să vină amîndoi „în Divan de s-au întrebat de față”, urmează deciziunea princiară: „domnia-mea am judecat și le-am dat la mijlocul lor 4 b o i a r i *adeveritori* și j u d e c ă t o r i p r e r ă v a ș e l e d o m n i i m é l e , anume: Ghinea slujer i Vlaicul clucer i Mateiu clucer Dobriceanul i Tudor chiurciubașa ot Boténi, ca să caute și să a d e v e r é z e ...”

1696 (p. 194), pentru nește locuri de prăvălie din București: „și neputându-să a d e v ă r a din Divan dreptatea acestor locuri, domnia-mea am judecat împreună cu toț boiarii Divanului domnii-méle și le-am dat (luț Cărste și egumenului Teofan) domnia-mea la mijlocul lor 12 b o i a r i *adeveritori* și j u d e c ă t o r i p r e r ă v a ș e l e d o m n i i m é l e ...”

Între cei „12 b o i a r i” figurează: „Enuță staroste za neguțitori, Iorga biv staroste, Manul neguțitorul”.

Să se observe că de la b o i e r i i *adeveritori* nu se cerea nici un fel de jurămînt ad-hoc și că numărul lor – fie 4, 6, 12, 24 etc. – atîrna cu totul de hotărîrea domnului.

v. *Boier. – Jurător.*

ADEVERITURĂ. – v. *Adeveresc.*

ADEVESÈSC. – v. *Adăvălesc.*

ADEVÈZ (adevat, adevare), vb.; régler, rassembler, arranger. Răposatul G. Seulescu (*Arh. Albinei românești*, 1845, *Suplem.*, no. 11) găsisé acest cuvînt la țărani din Moldova cu sensul de „tocnesc, adun” și aduce chiar fraza: „adevez și am *adevat* toate hîrțile trebuitoare”. El îl derivă din latinul *a d a e q u a r e*, ceea ce nu se poate admite, deoarece *qu* trece la români numai în *k* (*c*, *č*) și *p*, niciodată în *v*. Nu cumva să fie o contracțiune disimilativă din *a d e v ă s e s c*, pe care tot acolo îl auzise Seulescu cu același înțeles? Nu cutezăm a ne rosti, pînă a nu se urmări mai întîi toate formele și toate accepțiunile cuvîntului, precum și a se preciza regiunea unde se întrebuintează. În orice caz, pare a fi de o provenință latină. E foarte ademe-

nitoare quasi-identitatea fonetică și logică a lui *adevare* cu spaniolul *a d o b a r* „arranger”, care există în toate dialectele romanice occidentale, dar pe care Diez (*Wtb.*², I, 6) îl crede de origine germanică.

v. *Adăvășesc*.

-ĂDIA; suffixe de certains noms propres topiques. Mulți cred că *M e h a d i a*, numele renumitelor băi așezate la margine între Banat și Oltenia, n-ar fi decît o corupțiune din *A d - M e d i a m*, după cum se chema aceeași localitate în epoca romanilor (*Tab. Peut.*). Nici prin legi fonetice normale, nici prin vreun fel de analogie sau de etimologie poporană, „Ad-Mediam” nu putea deveni „Mehadia”. Asemănarea între ambele numi, dacă vom admite chiar că ele se aseamănă întrucîtva, este o întîmplare, nemic mai mult. În *M e h a d i a*, finalul *-ădia* e sufix, și încă un sufix foarte interesant.

Să alătoreze cineva numirile locale ca:

Amarădia, rîu ce trece prin Gorj și Dolj, vărsîndu-se în Jii și dînd numele său la două plase, la o vale etc.; *Ciocădia*, un pârîu și un sat în Gorj; *Arpădia*, un cătun în Dolj; *Apădia*, un sat românesc în Banat lîngă Lugoj; *Varădia*, un sat românesc în Banat lîngă Verșeț; *Minăradia*, nemțește *Donnersmarkt*, și *Cinădia*, nemțește *Scholten*, sate românești în Transilvania; afară de altele, pe cari noi nu le știm sau nu ni le aducem aminte.

Apoi să se compare forma *Mehădia* cu forma *Mehedia*, de unde rezultă că același sufix, cu scăderea posterioară a accentului, ne întîmpină în: *Cernădia*, două sate în Gorj; *Cisnădia*, nemțește *Heltau*, orașel în Transilvania; *Crevedia*, un pârîu în Mehedinți și cîteva localități în Vlașca și-n Ilfov etc.

Care va fi dară prima concluziune?

Existința unui vechi sufix românesc topic *-ădia*, păstrat mai cu persistință în regiunea olteană, foarte rar în Ardeal, de tot excepțional în partea răsăriteană a Munteniei și cu desăvîrșire necunoscut în Moldova.

Același sufix ni se prezintă la serbi în:

Grčădia „grecime, mulți greci”; *Srbădiđa* „neamul serbesc”; *Turădiđa* „neamul turcesc, turcime”; *momčădiđa* „tineret, mulți tineri”; *piešădiđa* „cînime, o droaie de cîini”; *Šumădiđa*, numele unei provincii etc.

Sufixul *-ădia* nu este slav ic la serbi, după cum nu e latin la români. Luatu-l-au românii de la serbi? dar atunci rămîne deschisă cestiunea: de unde-l au serbii? Luatu-l-au serbii de la români? aceeași cestiune își mută numai doară locul, dar nu se dezleagă.

Fără a ne rosti pentru sau contra, atragem atențiunea linguiștilor asupra sufixului onomastic - *e d i u s* și - *e d i a* în dialectele cele antice ale Italiei sudice, un sufix despre care Mommsen (*Unterital. Dialekte*, p. 347) zice: „Die Namen wie *A t i e d i u s* und *A n a i e d i u s* gehören ebenfalls zu den Eigenthümlichkeiten der marsischen und abruzzesischen Distrikte, es finden sich auf dortigen Inschriften z. B. *A m a r e d i u s* (cf. *Amaradia*), *A p p a e d i u s* (cf. *Apadia*), *D e c u m e d i u s* (cf. *Mehadia*), *M u s e d i u s*, *N o v e l l e d i u s*, *N u m i e d i u s*,

Pappedius, Paquedius, Pescennedius, Petedius und Petiedius, Poppedius, Staedius, Statedius, Titedius, Veredius (cf. *Varadia*), Vattedius und Vettiedius – meistens Verlängerungen bekannter Geschlechtnamen, wie z. B. neben *Anaiedius* auch *Anaius* vorkommt.” Să nu uităm forma „Meh -e d i a ” lângă „Meh -a d i a ”, „Crev -e d i a ” etc.

Adaug totuși încă o dată că aceasta nu este decât o simplă ipoteză, originea românului -*adia* neîncetînd de a fi foarte întunecoasă, dar și foarte interesantă.

Teoria d-lui Putnoki despre ungurismul lui -*adia* la noi, prin urmare și la serbi, – mai știi dacă nu și-n anticele dialecte ale Italiei! – a se vedea în *Ungaria* d-lui Gr. Moldovan, I, p. 189. El ne asigură că „Mehadia”, „Ciocadia”, „Amaradia” etc. trebuiesc accentuate pe *i*; o fi trebuind pentru etimologia d-sale, dar nu este așa. Întemeindu-se pe această eroare fundamentală, el susține apoi că toate numirile cu -*adia* derivă din numiri topice ungurești cu - a d (*Csanad*, *Disznod* etc.) prin adausul sufixului - i a , pe cînd în „Mehàdia”, „Ciocàdia”, „Amaràdia”, încă o dată, nu există nici un sufix tonic - i a . Mai nostim decât toate este că, pentru a-și întări părerea, d. Putnoki citează pînă și sufixul -*ia* în grecul μακεδονία! I-ar fi fost mai lesne de a cita pe românul „nerozia”, în care însă, tocmai din cauza lui -*ia*, s-a făcut trecerea lui *d* în *z*, pe cînd în „Mehàdia” acest *d* se ține țepăn. Ungurii, cu tipicul lor accent pe prima silabă, puteau să facă un - a d sau - o d din românul -*adia*, dar din maghiarul - a d sau - o d e foneticește peste puțință de a ajunge la românul -*adia*, ba nici măcar la -*adià*, al cărui -*d*- ar fi trecut în -*z*-. Așadară mai trimitem o dată pe d. Putnoki la „nerozie” în loc să alerge la μακεδονία.

În forma -*adia* și-n variantul -*adià*, *d* nu se asibilează. El trece însă în *z* pe dată ce accentul scade pe o vocală mai jos de *i*. Așa, din *Amaradia* vine numele părîului *A m ă r ă z o a e* = *A m a r a d i o a n e*, iar din *Ciocàdia* porecla *C i o c ă z ă n* = *C i o c a d i à n u*.

v. *Amaradia*. – *Mehadia*. – *Mehedinți*.

ADIĂFOR, adj.; indifférent. Curat românește: *n e p ă s ă t o r*.

Alexandri, *Iașii în carnaval*, act. II, sc. 6: „îi vorba că te iubesc așa de năstrușnic, încît acum sînt *adiafor* pîn’ și de ciubuc! eu care eram în stare să-mi vînd sufletul pentr-o liulea de tiutun...”

Același, *Hagi-Petcu*, act. I, sc. 4: „Vrei să-ți spun una, dacă-i așa? Ești un nerecunoscător, un *adiafor*...”

Același, *Boieri și ciocoi*, act. I, sc. 7: „decît a sta de o parte răce și *adiafor*, mai mult patriotism arată cel ce se luptă cu orice armă...”

Termen grec din epoca fanariotică: ἄδιαφορος, care se mai întrebuițează numai doară într-o conversațiune comică sau cu ironie.

ADIAFORÎE, s. f.; indifférence. Grecul ἄδιαφορία „*n e p ă s a r e*”.

Beldiman, *Tragod.*, v. 1133:

„Balș în *adiaforie*, iar Tăutul buimăcit,
Așteaptă cu îngrijire ceasul cel nenorocit...”

Alexandri, *Boieri și ciocoi*, act. I, sc. 7: „Guvern îi aista?... vă-ntreb boieri, guvern regulamentar, ori p ă ș a l î c , în care domnește interesul și s a m a v o l - n i c i a ?... Și noi să privim cu *adiaforie* o asemenea stare de lucruri?...”

v. *Adiafor*.

ADIAFORISÈSC, vb.; être indifférent. Românește: a n u p ă s a , a s t a n e - p ă s ă t o r .

Conachi, *Afrodita și amoriul*:

„Dar el simte și iubește,
Fără să fie robît,
Și *adiaforisește*
În minutul ce-au iubit,
Încît zic cu hotărîre
Că acest tînăr cumplit
Pentru a mea osîndire
Sîngur din iad au ieșit...!”

v. *Adiafor*.

¹**ADIÀT**, -Ă, adj. } v. *Adii*.
²**ADIÀT**, s.n. }

ADIÀTĂ, ADIIÀTĂ, s. f.; testament. Forma literară este *d i i a t ă* sau *d i a t ă* = neogr. διάττα (Cihac), termen întrat în grai prin legislațiunea fanariotică, în locul vechii locuțiuni curat românești: l ă s a t c u l i m b a d e m o a r t e .

Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 67: „Moștenirea iaste primirea unui viu a dreptăților unui mort, căruia îi sînt dăruite după pravilă fără *d i i a t ă* sau cu *d i i a t ă*...”

Poporul însă rostește mai adesea: *adiată* sau *adiiată*. În această formă, *a-* nu este un simplu adaos fonetic, ci rezultă dintr-o ingenioasă etimologie poporană. Un testament manifestă ultima *s u f l a r e*, „le dernier *s o u f f l e*” a murindului. Astfel țăranul, căruia nu-i plac în genere neologismii, a împămîntenit pe greul διάτταξίς, căsătorindu-l cu românul *a d i i a r e* „souffler légèrement”: *a d i i a t ă* „résultat d’ un souffle”.

Jipescu, *Opincaru*, 57: „...dă mi s-or scurta zilili pîn’ la Paște, las vouo cu graiu limpede, cu limba dăzlegată și cu mințili adunate, *adiiata* mea; și blestemați dă la mine să hiți și uiduiți dă tot plaiu și dă toate satili d-împrejur, dă la Pițigoiu și pînă-n Malu-Vînăt, și dîn vac în vac să hiți goniți, dă n-ăți ținea cu dinți[i] dă doru și dă voiea mea a dă pă urmă...”

Basmul lui Țugulea (Ispirescu, *Legende*, 331): „Această carte ce-i aduse era *adiata* împăratului. Căci bolnav fiind pe patul morții, l-au fost întrebat sfetnicii și gloatele pe cine le lasă împărat, pentru că n-avea alți copii. Împăratul le-a fost răspuns că mai vrednic nu cunoaște pe nimeni decît pe Țugulea. Atunci s-a scris *adiata*, s-a iscălit de împărat și de toată obștea...”

Cînd zice *adiată*, poporul nu mai vede nimic străin în acest cuvînt, fiind sigur că întrebuițează pe un derivat din *a d î e*, adică un participiu femeiesc substantivat, întocmai ca: *s p u s ă*, *z i s ă*, *f a p t ă*, *u r s i t ă* etc.

v. *Adii*. – *Diată*. – *Limbă*. – *Testament*.

ÀDICĂ,
ADÎCĂ
ADÎCĂTE

} v. *Adecă*.

ADIIARE, ADIÈRE (plur. *adieri*), s.f.; l'infinitiv substantivé d' *a d î e z*: action de souffler à peine, souffler, vent léger, brise, zéphyr. Sinonim cu *b o a r e* și *a b u r e a l ă*.

Basmul celor 12 fete de împărat (Ispirescu, *Legende*, 238): „Un freamăt puternic se făcu atunci în toată pădurea, ca de o furtună ce vine întărită asupra copacilor; și totuși nici o frunză măcar nu se mișcă din loc, ba nici măcar nu se cletină, ca de o *adiare* de vînt barim...”

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 195: „Scăpătase soarele; ogoarele își plecau bogăția de grîu, orz, ovăz și mei la *adierile* încropite ale vîntului de meazăzi...”

C. Negruzzi, *Scrisoarea VIII*: „Daliile îmbrăcate în bogatele lor rochii colorate și gingașii tamarini se legănau la *adierea* vîntului...”

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 110: „...șuierătura frunzelor ce se legănau în *adierea* dimineții...”

Alexandri, *Concina*, sc. 2: „...*adierea* răcoritoare a nopții, lumina dulce a stelelor, cîntecele depărtate ale păscarilor neapolitani, produceau o armonie, o atmosferă încîntătoare...”

v. *Abureală*. – *Adii*. – *Boare*.

ADÎI, ADIÈZ (*adiat, adiet; adiare, adiere*), vb.; 1: souffler légèrement; 2. frétiler, branler; 3. respirer. Necunoașterea tuturor formelor și a tuturor sensurilor cuvîntului au împins pe unii a-i căuta originea în latinul *adhalare* (L. M.), iar pe alții în polonul *odwiewa*• (Cihac).

1. *adiere* „souffler légèrement”.

În *Dicționarul ms. bănățean*, circa 1670 (*Col. I. Tr.*, 1883, p. 420): „*Adiēdz*. Vix levor”.

O colindă din Dobrogea:

„Vînt de var-a *adiat*,
 Flori de măr s-au scuturat,
 Peste noi s-au revarsat...”

(Burada, *Călăt.*, 74)

Basmul Țurloaielor blendei (Ispirescu, *Leg.*, 246): „Un vînticel *adia* încît de abia îl simțai că vine să-ți mîngîie obraji...”

B. Ștefănescu (De la Vrancea), *Sultănica*, p. 221: „Soarele zăpușește firea; lumina lui te orbește; aerul joacă, fierbe, și nici un pic de *adiere* nu astîmpără arsură...”

2. *adiere* „frétiller, branler”.

În ghicitoarea poporană despre c u m p ă n ă :

„Nici moartă, nici vie,
Numai din coadă *adie*...”

(Ispir., *Pilde*, nr. 10)

În colinda *Toader Diaconul* din Brăila:

„Sfîntul Mihailă
Cu s a b i a -n mîină,
Deac-așa vedea,
Cu ea c-*adia*
Și amenința...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 36)

3. „respirer”.

Cu acest sens și cu forma organică *adillare* (*adilîare*) cuvîntul s-a păstrat în dialectul macedo-român. „*Adillare* însemnează a respira, a aspira” (V. Petrescu, *Mostre* II, p. 151), adică se aplică la vietăți, nu la vînt, dar totuși nu este altceva decît o mișcare lină a aerului. „Substantivul a d i l ă t u , articulat a d i l ă t l u , vrea să zică răsuflare” (M. Iutza, Crușova).

Prin sufixul verbal deminutival - i l l o sîntem puși față-n față cu un cuvînt fără nici o îndoială latin, oricare ar fi înțelesul părții radicale a d -. Acest sufix servea vechilor romani pentru a făuri verbi cu sensul de „mișcare ușoară”, întocmai ca în al nostru *adiez* după tustrele accepțiuni. Astfel din „canto” – c a n t i l l o , din „murmuro” – m u r m u r i l l o , din „scribo” – s c r i b i l l o , din „sorbeo” – s o r b i l l o , apoi v a c i l l o , o s c i l l o etc. În latina vulgară numărul unor asemenea formațiuni cată să fi fost fără alăturare mai mare decît cele conservate în latina clasică. De aci mulțimea lor în limbile romanice occidentale, unde ele au trecut ca „-illo” și ca „-ello”, căci cuantitatea lui i în prototipul latin nu era sigură, uneori scurt și uneori lung. Astfel sînt în franceza: *frétiller*, *brandiller*, *tortiller*, *sautiller* și *sauteler*, *chanceler* etc.; în italiana: *balzellare*, *saltellare*, *canterellare* și altele.

În macedo-româna, *adillare* a reușit a reține nu numai forma organică, dar întrucîtva pînă și una din accepțiunile clasice ale latinului a d i r e : „Se zice om a d i l l o s cu sensul de om milos, om care se afectează facilmente cînd vede pe alții suferind” (V. Petrescu, *loco cit.*). În „om *adillos*” ceea ce daco-românește ar fi *adiios*, nu mai vedem nici o umbră de „respirer”. Simplul a d i r e însemnînd lătinește „întimpin pe cineva”, deminutivul a d i l l a r e trebui să fi avut anume accepțiunea de „întimpin cu plăcere, cu bunătate, cu blîndețe”, căci însăși funcțiunea sufixului - i l l o e dezmerdătoare. Acolo unde Plaut zice:

„...sati^us est
 A d i r e b l a n d i s v e r b i s , atque exquirere,
 Sint illa, necne sint, quae tibi renuntiant?
 Bonus animus in mala re dimidium est mali...”

(Pseudol. I, 5)

deminutivul a d i l l a r e , prin natura sa mîngîitoare, ar înlocui pe întregul „a d i r e blandis verbis”, caracterizînd pe un „homo a d i l l o s u s ”. Tot a^usa „ventus a d i l l o s u s ”, „ventus qui a d i l l a t ”, nu poate fi decît un „vînt plăcut, blînd, dulce”. De aci daco-românul *adiere*, macedo-românul *adiliare*, cu toate sensurile lor.

La mo^uți din Ardeal forma *a aduia* a păstrat mai cu samă sensul latinului „a d i r e blandis verbis” din Plaut, căci ea însemnează în genere „a mîngîia” (Frîncu - Candrea, *Rotacismul*, p. 48).

La Alexandri, adverbul ce însoțește obicinuit pe *adiere* este l i n sau a l i n . A^usa despre cîntul priveghitorii:

„Vîntul tace, frunza deasă stă în aer neclintită.
 Sub o pînză de lumină lunca pare adormită.
 În a no^uții liniștire o divină melodie
 Ca suflarea unui geniu pintre frunzi a l i n a d i e
 Și tot crește mai sonoră, mai plăcută, mai frumoasă...”

(Concertul în luncă)

Despre aer, unde iarăși nu e vorbă de vînt:

„Aerul e viu și proaspăt!... el trezește și învie
 Peptul, inima și ochii peste care l i n a d i e...”

(Balta)

Trecerea lui a d e o , prin deminutivul a d i l l o , la no^uțiunea de „suflare a vîntului”, era înlesnită și chiar provocată de o asocia^uțiune de idei tot atît de latină și numai latină ca și sufixul verbal deminutival -i l l o . Printr-o ciocnire fonetică, independente de originea vorbelor, numele latin al vîntului: „ventus” ($\sqrt{va}$) s-a în^utlînit cu participiul „ventum” de la „venio” ($\sqrt{gva}$). În acest mod nu putea să nu se nască la vechii romani o etimologie poporană care, prin no^uțiunea intermediară de mișcare, lega ideea de v î n t cu acea de v e n i r e , și pe care nu s-a s^ufiit a o reproduce chiar un filolog ca Scaliger: „v e n t u s a v e n i e n d o , quia sit aëris motus” (Vossius, *Etymol. l. lat.*, 546). Dar sinonim cu „venio” este a d e r o , de unde apoi deminutivul a d i l l o .

v. *Abureală*. – *Boare*.

ADIÎÒS, -Ă. – v. *Adii*.

ADIMENÈSC }
ADIMENÌRE } v. *Ademenesc*.
ADIMENÌT }

ADINEAORI, adv.; naguère, depuis peu, dernièrement, tantôt. Cihac (I, 183) aduce următoarele forme ale cuvîntului: *adineaoară*, *adineori*, *dineoară*, *dineori*, adecă numai pe cele întrebuițate în Moldova, unde predomină accentul pe *o*. *Lexiconul Budan* (p. 4, 5, 172, 190): *adeneaoari*, *adeneoară*, *adineaoari*, *deneaoari*, *dineaori*, cu precumpănirea tonului pe *e*. Macedo-românește se zice: *adineavră* și *deaneavră* (Dr. Obedenar; M. Iutza).

Adineaoari își asociază foarte des pe *m a i* „à peu près”, fără ca prin aceasta să se schimbe înțelesul.

Alexandri, *Scara mîței*, sc. 3:

„Magdian: Acum spune-mi, văzut-ai ceva *m a i adinioare*... într-acoace? (arată scara).

Marin: Într-acoace?... cînd te scoborai de sus?...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 65: „Sănătos lucru e să aveți chieagu vostru și la păs să legumiți din ce ați pus, cum vă spusei *m a i adineauri*...”

În Muntenia accentul se aude mai totdeauna pe *e*.

A. Odobescu, *Mihnea-vodă*, p. 20: „Fie-vă aceasta numai pildă la zisele mele de *adineauri*...”

La A. Pann ne întîmpină forma *adineaură*, foarte apropiată de cea macedo-română:

„Se căznește d-*adineaură*
Să facă în năsip gaură...”

(*Prov. I*, 81)

sau:

„Avem un strein în casă și poate n-o fi dormind.
Mă pomenii *adineaură* cu el la ușă bătînd,
Pînă mîine dimineată sălaş de la noi cerînd...”

(*Moș Albu I*, 9)

ori cu emfaticul *-a*:

„Încai de alde moș Neagu crez că n-o mai fi putînd,
L-am văzut de *adineaura* tot mereu de somn căscînd...”

(*Ibid.*, II, 67)

Adineaori indică în trecut un punct foarte apropiat; un interval mai lung ne desparte de *a d ă u n ă z i* sau *d ă u n ă z i*:

Lex. Bud., 5, 188: „*a d ă u n ă z i*, *d ă u n ă z i*, *d ă u n ă z i l e*, nuper, nuperrime, neulich, vor etlichen Tagen”.

Cînd punem pe *adinioară* sau *dinioară* alături cu *a d ă u n ă z i* sau *d ă u n ă z i*, în privința căruia nu poate fi îndoială că e compus din elementele latine: *ad-de-una-dies*, se naște o puternică bănuială că între ambele cuvinte nu există, sub raportul combinațiunii, altă deosebire decît aceea dintre *o a r ă* și *z i*, adecă *adinioară* nu este „ad-de-in-hora” (Cihac), ci o acomodățiune vocalică din *adeunoară* = lat. *ad-de-una-hora*, sau chiar *adeunioară* = lat. *ad-de-unia-hora*, cu latinul vulgar

„unia” în loc de „una” (Du Cange, *ad voc.*). În scurt *adinioară* ar însemna: „acum numai o o r ă ” precum a d ă u n ă z i însemnează: „acum numai o zi”.

În adevăr, forma scurtată *dinioară* ni se înfățișează în vechile texturi cu sensul precis de „numai o d a t ă ”, „u n a o a r ă ”, de exemplu:

Dosofteiu, 1683, f. 75 a:

Ps. LXI: „*dânâoară* grăi Dumnedzău, doaa acéstia audzât-am...”

„... s e m e l locutus est Deus, duo haec audivi...”

În contextul grec: ἅπαξ ἐλάλησεν...

Și mai bine la Coresi, 1577: „...*dinioară* grăi zeulă, de doao ori ačasta auzii...”

Pravila Moldov., 1646, f. 175: „ucigătorulă de va fi omă streină, carele nu va fi cunoscută n i c e *dănâoră* pre acelu omă...”

Paremiar, 1683, f. 11 b:

Genes. XVIII, 32: „și dzâsă: cevaș Doamne, de-aș grăi încă *dânâoară*?...”

„...et dixit: numquid, Domine, si loquar adhuc s e m e l ?...”

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms., Acad. Rom., p. 155):

Petr. I, 3, 18: „că Hs. *dînrăoară* de păcate dreptu noi chinui...”

„...quia et Christus s e m e l pro peccatis nostris mortuus est...”

Exemple mai multe se vor aduce în alte locuri.

Forma *adineaure* cu contrasul *adineauri*, în loc de *adinioară*, s-a născut sub influința adverbilor: *pûrure*, *alături* sau *alături*, *așijdere* sau *așijderi*, *altmîntere* sau *altmînteri* etc., făcînd să dispară organicul *-oară*. Metamorfoza cată a fi foarte veche, de vreme ce o găsim și-n macedo-româna. Limba noastră literară a întrebuițat și poate să întrebuițeze deopotrivă toate formele, o varietate care convine mai ales poeziei.

v. *Dinioară*. – *Odinioară*.

¹**ADINS**, adv.; exprès, à dessein, avec intention, ad-hoc. Ceea ce se face *adins* este în opozițiune cu ceea ce s e î n t î m p l ă sau s e n e m e r e ș t e , fie din greșeală, fie din nebagare de seamă, fie în glumă, fie din noroc sau nenoroc etc., pe cînd *adins* e totdeauna intențional. El exprimă dară ideea juridică de p r e c u g e - t a r e și de aceea e des în vechile noastre legi penale.

Pravila Moldov., 1646, f. 175: „De să va afla neștine acoliă de față cu arme unde să va face ucidere, și •udețulă nu va putia așa lesne să cunoască: î n - d e -*adinsă* au venită, au t ă m p l a t u - s - a u de-s-au n e m e r i t ă acoliă, atunce să cade să fie îngăduitoră și cu milă...”

Ibid., f. 123: „cândă va •ura cela č-au suduită, cumă nu l-au suduită î n d e -*adinsă* pre neștine, atunce giudețulă va socoti...”

Ib., f. 52: „de să va afla c-au făcută acestă lucru î n - d e -*adinsă* cu i n ș e l ă c ă u n e ...”

Ib., f. 63: „cela ce va ucide pre sprijinitoriu cu înșelăcune, ce să dzice: cându nu l-are ucide nice dreptu vreo greșală sau dreptu ce au vrut să ucigă pre vrăjmașu-i, ce n u m a i î n - d e -*adinsu*, atunce și acesta să va omorâ...”

Ib., f. 72: „poate mușaria să trimiță î n - d e -*adinsu* unu omu acolo unde ȳ-au fostu bărbatulă, să întrebe de viu, de mortu...”

În loc de „î n - d e -*adins*”, când vrea să se rostească într-un sens superlativ, *Pravila Moldovenească*, 1646, pune: „c u t o t d e -*adinsul*”, de ex. la f. 134: „cela ce va grăi rău de domnulă locului aceluia și-l va sudui c u m ă n i e și c u t o t ă d e -*adinsulă*...”

Fără î n și fără t o t , *Lexiconul Budan* (p. 179) ne dă construcțiunea d e *adins*, pe care o explică prin „fără glumă, cu voie, cu sîrguință, cu strădanie”.

Astăzi poporul zice mai mult: c u - d i n -*adinsul*, c u - t o t - d i n -*adinsul*.

În *Condica Logofetei* lui Constantin Brîncovan, 1692-1713 (ms. în Arh. Stat.), precumpănește construcțiunea: „c u - d e -*adinsul*”.

Un frumos pasagiu la p. 161:

„...așijdirea și glasul nostru cel de rugă celor ce după noi vor fi de D-zău aleși stăpănituri c u - d e -*adinsul* întindem, ca fieștecarele den voi în vrămea stăpăniturii sale din avuția ceia ce de la D-zău ȳaste voao dată să nu fie sfânta mănăstire ačasta lipsită...”

La comparativ se zice: „m a i c u - d e -*adinsul*”:

Zilot, *Cron.*, p. 36, despre lupta între cazaci și pazvangii în Craiova: „...Turcii călăreți, ce-i avea de ajutor, văzînd năvălirea vrăjmașilor, ori de frică sau de pizma ca să-i lase pe cazaci în peire, i-au năpustit și au fugit; iar a treia și cea mai mare împotrivire au stătut o ploaie repede ce s-au întîmplat în toiul războiului, din care, udîndu-li-se armele, au slăbit foarte tare, și pazvangii, înțelegînd aceasta, m a i c u - d e -*adinsul* au năvălit asupra lor și i-au sfărîmat foarte, încît prea puțini au scăpat...”

Se poate zice și nearticulat, c u - d e -*adins*:

Pravila Munten., 1640, f. 9 a: „Acéstea vâ învățăm, preoților și țarcovnicii bisericilor, ca înșivă să umblați întru învățăturile ce vă sânt date voao, și după acéia să învățați toți oamenii, c u - d e -*adiînsu* de pururea, nu pentru vreo plată orcaré de argint sau de aur, ce pentru spasenîia sufletelor...”

Omiliar de la Govora, 1642, f. 90 b: „urechile carile ascultă și ȳau aminte c u - d e -*adins* cîntecele muerilor celor curve și cenghii în multe chipure, acolo nemică nu vor auzi dé acéstea, numai acel glas înfricoșat...”

Pîna astăzi însă, chiar în gura țaranului, sună mai mult forma articulată, adecă cu -u întreg:

Jipescu, *Opincaru*, p. 48: „Nu cumva cîrlani[i], mînji[i], armăsari[i], telegari[i], jugani[i] și măcar uțupinili din lumea lu Dumnezeu, c u - d -*adinsu* te dau dă șugu-bină?...”

Numai cînd lipsește „cu”, *adins* perde articlul în graiul poporan:

„...dă cu ochi[i] dă dânsili și spuni-le dă la mine multă sănătate și arată-le să

și niște case văruiate cu bozii și cu soc; rogu-le d-*adins* să nu mai umble cu fleacuri, în chieltuieli, în înțotoneli...” (Jipescu, *op. cit.*, 132).

Dar construcțiunea cea mai răspîndită este: *înadins* sau *î n t r -adins*.

Balada *Iencea Săbiencia*:

„Află, Ienceo, de la mine
Că-n-*adins* te vream pe tine
Și-n-*adins* m-am lăudat
Că n-ai hal să-mi fii bărbat...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 642)

Donici, *Vulturul și paingul*:

„Se uită vulturul și vede *î n -adins*
Paingu lîngă el cum mreaja au întins...”

Zilot, *Cron.*, p. 65, despre cruzimile pazvangiilor:

„Cu ochii am văzut: nasuri, urechi cruțate,
Nu zburate de tot, ci-n piele spînzurate,
Ș-aceasta *î n t r -adins*, pentru mai mare groază
La cîți vor auzi, iar mai vîrtos să-i vază...”

I. Creangă, *Povestea lui Stan Pățitul* (Conv. lit., 1877, p. 26): „– Măi omule, vorbești *î n adins* ori vrei să suguiiești? – Ba ferească Dumnezeu, cucoane; *î n adins*...”

Același, *Povestea lui Dănilă Prepeleac* (Conv. lit., 1876, p. 454): „Suguiiești, măi omule, ori ți-e *î n t r -adins*?...”

„A fi cuiva *î n t r -adins*”: ție ți-e *î n t r -adins*, mie mi-e *î n t r -adins* etc., este un idiotism care însemnează: „prendre bien a u s é r i e u x”, în opozițiune cu: șagă, glumă, păcăleală și altele.

Din exemplele de mai sus vedem că *adins* se întrebuițează numai asociat cu prepozițiunile *d e*, *c u*, *c u d e*, *î n*, *î n d e*, *î n t r u*. Dr. Silasi constată în vechiul grai din Banat și din Hațeg forma adverbială *adensul* „serio, ex proposito”, anume în *Psaltirea* manuscrisă a lui Viski, din 1697 (Bariț, *Transilv.*, 1875, p. 152); și acolo însă, după cum ne-am încredințat din copia în posesiunea d-lui I. Bianu, cuvîntul e însoțit de o prepozițiune. Pasagiul citat de Dr. Silasi sună așa în psalmul XXXIII: „Szuflet e n *adensul* dorește pre Domnul...”

Putem dară afirma, pînă la probă contrarie, că adverbul *adins* „exprès” cere totdeauna denainte-i cel puțin o prepozițiune, deacă nu și două.

v. *Adesul*. – *Ararul*. – *Lupiul*.

Paralelismul cu ital. *adesso*, vechi span. *adiesso*, v. franc. și provenț *ades*, fac ne-ndoioasă derivațiunea românului *adins* din lat. *a d - i p s u m* (Cihac, I, 28. – Diez, *Wtb.*², I, 167), sub forma nazalizată: *a d - i m p s u m*; aceasta nu însă fără o rezervă foarte importantă. Occidentalul *adesso* este un adverb de timp, derivînd din „ad ipsum (tempus)”, pe cînd al nostru *adins* e un adverb de mod: „ad-ipsum

(negotium)”. Există dară între ambele o identitate numai doară de două treimi din elementele cele constitutive.

Un paralelism perfect cu românul *adins* ne înfățișează numai doară vechiul piemontez *a d e s*, într-un manuscript din secolul XII, publicat de profesorul Förster. Îl găsim acolo de două ori (Böhmer, *Roman. Studien* IV, 28):

„...no se retrahen, mas *a d e s* van de virtute in virtutem...” = „nu se retrag, ci cu-tot-*adinsul* pășesc din virtute în virtute...”;

și mai jos:

„...le main e li ol tenea *a d e s* estendue envers lo cel...” = „mînile și ochii își ținea *inadins* ațintiți cătră cer...”

În aceste pasaje *ades* nu mai este de loc „*ad-ipsum* (tempus)”, ca în italianul *adesso*, ci numai „*ad-ipsum* (negotium)” ca în românul *adins*. Un al treilea adverb romanice independente *adins* s-a format din *ad-ipsum* (hominem) sau *ad-ipsos* (homines). Vezi-l în articolul următor.

Vom încheia prin recapitularea multiplelor asociațiuni ale lui *adins*:

d e -adins = *de-ad-ipsum*;

c u - d i n -adinsul = *cum-de-in-ad-ipsum-illud*;

c u - d e -adinsul = *cum-de-ad-ipsum-illud*;

î n -adins = *i n -ad-ipsum*;

î n - d e -adins = *in-de-ad-ipsum*;

î n t r -adins = *inter-ad-ipsum*;

î n -adinsul = *in-ad-ipsum-illud*.

v. ²*Adins*. – *Dîns*. – *Îns*.

²**ADÎNS**, adv.; între soi. Arhaism. Sinonim cu *î n t r e*, de care însă diferă prin aceea că arată numai acțiunea reciprocă imediată *î n t r e* persoane, nu și *î n t r e* lucruri, și niciodată *i n t e r v a l*. Se deosebește cu totul prin sens, deși nu prin origine, de cellalt *a d i n s*, despre care vezi articolul precedente.

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms., Acad. Rom., p. 159):

Petr. I, IV, 8: „ainte de toți, *adînsu* voi
îubosti pururea aibându...”

„...ante omnia autem, mutuam *i n* vo-
bismet *i p s i s* caritatem continuam ha-
bentes...”

Cu același sens la Moxa, 1620, p. 354: „puse domnă pre partea răsăritului ală doile fiu Costandie, iară pre Consta și Costantină loră le dăde apusul și Galiia; ce se tinseră curându, o amară! că se sfădiră *adinsă* eiși...”

Noul Testament, 1648, Marc. IX, 15:

„...atunci întrebă pre cărtulari: ce vă
priciț *adins* voiș?...”

„...et interrogavit eos: quid *i n t e r*
vos conquiritis?...”

Tot acolo, Paul ad Coloss. III, 13, 16:

„...răbdându *u n u l ũ* *a l t u î* și er-
tându-vă *adînsu* voiș, de arc cineva *u -*
n u l ũ *p r e a l a l t ũ* înputăciune...”

„...supportantes invicem, et donantes
vobismet *i p s i s* si quis adversus ali-
quem habet querelam...”

Și mai jos, în construcțiune cu p r e și perzînd pe inițialul a-:

„...învățându-vă și dojenindu-vă înșivă
p r e dînsu voiși întru psalomi și în cân-
tări...”

„...docentes et commonentes vosmet
i p s o s psalmis, hymnis et canticis...”

Să se observe că acesta e unicul pasagiu în care *adins* „entre soi” se construiește cu o prepozițiune, și tocmai cu prepozițiunea p e , cu care nu se asociază niciodată a d i n s „exprès”. În norma generală, *adins* „entre soi” funcționează totdeauna singur, iar a d i n s „exprès” se întrebuintează numai preces de elemente prepoziționale: *de, cu, în, din*.

Pășim mai departe la examinarea texturilor.

Radu din Mănicești, 1574 (*Ms. Harl.* 6311 B., British Museum), Mat. XVIII, 15:

„...e să greșire ție fratele tău, pasă și
obliceste elū *adinsere* și acela singur...”

„...si autem peccaverit in te frater tuus,
vade et corripue cum i n t e r t e et ip-
sum solum...”

Întocmai așa în cel mai vechi *Evangeliar* românesc tipărit, publicat de Cipar sub nr. 1 (*Analecte*, p. 5).

Apoi în *Legenda Duminiceii*, 1600 (*Cuv. d. bătr.* II, 49): „și voiu întoarce lumina soarelui de cătră voi de va fi întuînrérecu, de vă veți găuînghea *adeîn* (ADE↑) voi...”

În fine, în graiul poporan din munții Moldovei s-a conservat pînă astăzi *aden*, redus la *ade*, cu sensul de „singur”, funcționînd ca adverb. „La noi în plasa Muntelui țărării zic: m-am dus *ade*, în loc de: m-am dus s i n g u r ” (G. Gavrilășanu, distr. Neamț, com. Galu).

Contextul latin al celor mai multe pasaje de mai sus: „ipsis”, „in ipsis”, „ipsos”, „inter ipsos” pune afară de orice îndoială derivațiunea cuvîntului din a d - i p s u m , nazalizat: a d - i m p s u m , adecă tot de acolo de unde vine și cellalt adverb a d i n s „exprès”, deși între ambii deosebirea de sensuri nu poate a nu fi mare, deoarece unul este „a d - i p s u m (negotium)”, pe cînd cellalt „a d - i p s u m (hominem)” sau „ad- i p s o s (homines)”.

Filiațiunea varianturilor:

ade „entre soi: secul, seculament” = a d - i p s u m ;

aden, adins „entre soi: l’un l’autre” = a d - i p s o s ;

adinsere, formațiune analogică după norma adverbilor: *altmintere, așijdere* etc.

Același prețios text piemontez din secolul XII, în care noi am găsit mai sus pe a d i n s „exprès”, ne dă și pe *adins* „entre soi”, și anume:

„...episcopi e presbiteri qui tuto di sonent le tube per predicaciun, quar a d e s nos prediquen e castien e nos mostren la via de deu, a d e s nos cornen...” (Böhmer, *Rom. Stud.* IV, 17).

„...Deus superbis resistit, humilibus dat gratiam. Deus, zo dis, contrasta a d e s ail orgoillos, e ail humel dona la soa gratia...” (*Ibid.*, 31).

În primul pasagiu: „a d e s nos prediquen, a d e s nos cornen” înseamnă: „între noi predică, i n t r e noi buciună”, adecă paralel cu „*adinsu* eiși” la Moxa sau „*adinsu* voiși”, „*aden* voi” în texturile din 1600 și 1648.

În al doilea pasagiu „contrastă a d e s ail orgoillos” însemnează: „respinge n u m a i pe cei mîndri” sau: „pe cei mîndri s i n g u r i”, adică paralel cu graiul țărănesc din Moldova: „m-am dus *ade*...”

v. ¹*Adins*.

ADÎNT (*adîntat, adîntare*), vb.; être attentif, prêter attention. Arhaism a cărui disparițiune e de regretat, căci nu-l putem înlocui decît prin perifrasticul: b a g s e a m ă ; i a u a m i n t e etc:

Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, f. 134 b, arhangelul cătră Maica Domnului: „Strigu-țu, bucurându-mă: plăcă-țu urîchîa și-mi *adîntă* a Domnului spuindu-țu culcușu nesămănatu, c-ai aflatu-țu daru denaintîa Domnului, ce n-au mai aflatu cîndva alta...”

Reproducînd acest pasagiu, răposatul G. Seulescu (*Buciumul român*, 1876, p. 253) zice: „*adîntă* sau a t i n t ă”, crezînd că forma română ar deriva din latinul a t t e n d o, deoarce, în adevăr, zicerea „și-mi *adîntă*” nu poate însemna decît „et a t t e n d e mihi”.

Ecuatiunea *adint* = a t i n d ar prezintă o metateză între *d* și *t* fără exemplu în fonetica română. Admiterea ei e cu atît mai de prisos, cu cît etimologia lui *adint* este una din cele mai limpezi.

Din Dosofteiu cuvîntul a trecut în *Dicționarul româno-german* al lui Budai-Deleanu (ms. în Muz. istoric din Bucur., II, p. 6), care însă – neștiind cum să-l traducă – bănuiește numai: „v i e l l e i c h t winken, mahnen”. Este învederat că traducerea e greșită. În textul din Dosofteiu, singurul în care ne întîmpină *adint*, această vorbă nu însemnează „winken”, „faire signe”, dar nici „mahnen”, „faire souvenir”, ci numai: „auf etwas spannen, aufmerken, mit Aufmerksamkeit hören”, „écouter avec attention”, „attendere”, după cum înțelese foarte bine Seulescu. „Pleacă-ți urechea și-mi *adîntă* a Domnului spuindu-ți culcuș...” se traduce prin „prête ton oreille et sois a t t e n t i v e à ce que je te dirai de l'accouchement divin...” E sigur că-n textul slav, după care lucra Dosofteiu, lui *adint* îi corespunde „vūnimaĭg, a t t e n d o”.

De aci însă nu urmează derivațiunea cuvîntului din latinul „attendo”, pe cît timp sare în ochi identitatea lui cu a d i n t u o (*intuor, intueor*) din i n t u o cu prepozițiunea a d, care funcționează ca și-n: *adinresco, adinflo, adinvenio, adinvicem, adinstar* etc., adică numai ca un mijloc poporan de a da și mai multă amplitudine unei vorbe compuse deja cu „in”. Prin sens, i n t u o este sinonim cu „attendo”, de ex.: i n t u e r i veritatem (Cic.), i n t u e r i causam (Liv.), i n t u e n d u m quid affectet quisque (Quinct.) etc. „I n t u e r i implique l'idée d'attention et d'activité d'esprit dans la personne qui regarde” (Barrault). Din a d i n t u o, trecînd în prima conjugățiune, vine românul *adint* fără nici o modificare fonetică sau logică. N-am avea trebuință de a dăuga că latinul -*tuu* și -*tuo* se reduc totdeauna românește la -*t*: *mor-tuus* = *mort*, *in-pro-mutuo* = *împrumut*, *batuo* = *bat* etc.

v. ²*Uit*.

ADINTĂRE }
ADINTĂT } v. *Adint*.

¹ADÎNC, -Ă, adj.; profund, épais, enfoncé. Pe când sinonimul *a f u n d* se rapoartă numai la extremitatea inferioară, *adînc* exprimă întregul volum al unei deschizături de sus pînă jos, astfel că se poate confunda cu *n a l t*, de exemplu în locuțiunea: apele sînt *adînci* = les eaux sont h a u t e s. Fiind însă că *adînc* se consideră de sus în jos, iar *n a l t* de jos în sus, între ambii termeni e contrast. Așa, într-o colindă din Transilvania (I.G. Bibicescu, col. ms.,) sfinții găsesc pe Dumnezeu:

„Ntr-o chilie
De tămîie
Cu ușa de alămîie,
Îmi ședea
Și-mi socotea
Și cetea
Vanghelia,
Cum să facă munți înalți,
Munți î n a l ț i și văi *adînci*...”

Latinește *a d u n c u s* e sinonim cu „*curvus*”; „*curvus*” însă sau „*curvatus*” este ceva încovăiat în genere, fie mult sau puțin, pe când *a d u n c u s* se cheamă în specie o mare încovăitură foarte întrată în întru, în opozițiune cu „*pandus*”, care însemnează o linie abia strîmbată. Așa „*cornua a d u n c a*” se zicea la nește coarne formînd ambele împreună mai mult decît un semicerc, după cum sînt, bunăoară, la zîmbrul de pe vechile monete moldovenești.

Acum se înțelege de la sine desfășurarea logică a românului *adînc* „profund” din latinul *a d u n c u s*, „*recourbé en dedans*”. În loc de coarne, n-are cineva decît să-și închipuiască munți sau maluri: deschizătura de la mijloc este *adînc*.

„Dacă așa cuvînta
Și începe a cînta,
Munți nalți se cutremura,
V ă i *adînci* îmi răsuna...”

(A. Pann, *Moș-Albu II*, 68)

Ghicitoarea poporană:

„Într-o vale *adîncă*
Zace-un popă de brîncă.
– Mamaliga”.

(Ispir., *Pilde*, 34)

Dosofteiu, 1673, f. 109 b:

„Și să scap de cine mi-s cu greață
Și de g e n u n ă *adîncă*, line-n față;

Vivorul apeî să nu mâ tragă
 Să mă-nghiță genunîa cea largă;
 Nice smârcul budza să-ș deșchîac,
 Să mă soarbă și să mă închîac...”

Cantemir, *Ist. ierogl.* (ms., Acad. Rom., p. 35): „nici *adînc* fundul mării, nici nestrăbătută a pămîntului grosime...”

Sensul latinului „aduncus” pare a se fi păstrat mai cu deosebire în idiotismul românesc: „*adînci* bătrînețe”, care nu este altceva decît „vrîstă în c o v ă i a t ă”. Latinește se zicea „curva senecta”:

„Et nondum cani nigros laesere capillos,
 Nec venit tardo c u r v a s e n e c t a pede...”

(*Tibul.* III, 5 v. 16)

Un om gîrbovit de ani era „toto c u r v a t u s corpore” (Stat., *Theb.* VI, 649). Tot așa, ca un grad și mai înaintat de încovăiere bătrînească, se putea zice: a d u n c a senecta, toto a d u n c u s corpore, a d u n c a t u s corpore. O altfel de desfășurare logică are la germani: „er ist schon t i e f in die Jahre”, alături cu: „er ist schon h o c h in die Jahre”, unde bătrînețele se consideră ca o extremitate de sus sau de jos a unei linii: se urcă prin ani și se pogoară din putere. O a treia dezvoltare independentă are slavicul „glăboka starostî”, cum ar fi lătinește g l u b a t a senecta (cfr. Miklos., *Lex.*, 130, 131). În scurt, sinonimul german însemnează „âge descendu tout bas”, sinonimul slav ic „âge creusé”, sinonimul românesc „âge recourbé”.

v. *Bătrînețe*. – *Crescut*.

Inventariul M-rii Cotroceni, 1681 (ms., Arh. Stat.), f. 15: „jupăneasa Despa ajungându la *adănci* bătrânețe...”

Enache Cogălniceanu, *Letop.* III, 254: „...i-au sărutat mănă, zicându-i să-i fie într-un ceas bun, să trăească până la *adănci* bătrânețe în luminat scaunul măriei-sale...”

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, la 19 ghen.: „aștia s-au nevoit, și la *adânce* bătrînețe sosînd, la Dumnedzău s-au mutat...”

De la sensul general de o mare deschizătură, considerată de sus în jos și în totalitatea sa, cuvîntul trece, pe de o parte, la orice se pleacă prea jos, de ex.:

„Apoi vesel se-nturna
 La Sultan de se-nchina
 Cu *adîncă* temena...”

(Balada *Sîrb-sărac*)

pe de alta, la orice se ascunde într-o înfundătură, orice ni se înfățișează ca o grămadă care se întinde departe nestrăbătută de vîz, orice e foarte anevoie de pătruns, fie materialmente, fie într-un mod figurat.

Arsenie de la Bisericiani, circa 1650 (*Ms. Sturdzan*, în Acad. Rom., p. 112), traduce pe „abis, ὄβυσσος” prin „cel *adăncu*” și apoi comentează pe acesta cu: „cel fără de fund, cel neștiut și negăndit, cel neagiuns de minte de om”.

Așa sînt:

1. *adînc* „enfoncé”.

a) l ă c a ș *adînc*:

„Acolo au odihna, locaș *adînc*, tăcut,
Eroi ce mai-nainte mult zgomot au făcut.”

(Gr. Alexandrescu, *M-rea Dealul*)

b) l a t u r e *adîncă*:

Dosofteiu, 1673, f. 68 a:

„Căt le prisosîaște de nu ne mănîncă,
Ne mânâ ca turma-n lature *adîncă*...”

2. *adînc* „épais”.

a) î n t u n e c i m e *adîncă*:

A. Pann, *Moș-Albu* I, 3:

„Mergînd astfel puțin încă, niște ceață s-a întins,
Ș-o-ntunecime *adîncă* din patru părți m-a coprins...”

b) c e a ț ă , n e g u r ă , p î c l ă *adîncă*:

Dosofteiu, 1673, f. 108 b:

„O, Dumnedzău sfinte! tu mă scoate
De poghoiu de ape, toiu de gloate
Ce-m vine la suflet, și de gloduri
Cu pâcle *adînce* fără poduri...”

c) u m b r ă *adîncă*:

Balada *Erculean*:

„Soție de vrei,
De vrei să mă ici,
Mă scoate din stîncă,
Din umbră *adîncă*...”

d) o a s t e , c e a ț ă *adîncă*:

„Iar a noastră ceață încă
Vine înapoi *adîncă*,
Tot cu puști și cu pistoale,
Mai mulți cu mînile goale...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 178)

Tot aici:

e) r u ș i n e *adîncă*, adecă groasă, îndesată în *Cuvîntul Sf. Ion Crisostom*, text din sec. XVII (*Ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 538): „o, rușinea *adîncă*! o, răutatea avuției! o, amara iubirea argintului! o, nesătulul pînțele!...”

În același mod se poate zice: neștiință *adîncă*, p r o s t i e *adîncă* etc.

3. *adînc* „impénétrable = très fin”.

a) î n ț e l e p c i u n e *adîncă*:

Dosofteiu, 1673, f. 167 a:

„*Adînc*a ta-nțalepciune
Nime nu va putîa spune,
Omul fără minte-ntreagă
Nu va putîa să-nțalecagă...”

b) m i n t e , s o c o t e a l ă *adîncă*:

Moxa, 1620, p. 392: „celu cu minte *adîncă* Romanu, deaca se vazu înălțatu în Scaunu...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 293:

„Grecii acești mult cu minte, acești *adînci* și isteți,
Urmări, fapte de aceste, puteai de la ei s-aștepți?...”

Zilot, *Cron.*, p. 45, despre Alexandru Muruz: „Această nedomirire avîndu-o și eu, am făcut cercetare întrebînd pe oameni înțelepți, și m-am înștiințat într-acestași chip, care și adevăr seamănă a fi, cum că el firește nu au fost atîta suptire la minte și *adînc* la socoteală, ci încă încovoia și spre oareșicare prostime, dar avea darul bunătății și al blîndețelor...”

c) g î n d *adînc*:

Arsenie de la Bisericiani, circa 1650 (*Ms. Sturdzan*, în Acad. Rom., p. 213): „se mărîră lucrurile tale, Doamne, și foarte-s *adînci* gîndurile tale...”

Balada *Fata Cadiului*:

„Nici nu bei, nici nu mănînci;
Ce stai pe gînduri *adînci*?...”

Marian, *Bucovina I*, 144:

„Nici nu beu, nici nu mănînc,
Că mă bate-un gînd *adînc*...”

d) v o r b ă *adîncă*:

Pann, *Prov.* III, 8:

„N-a dezlegat sacul încă,
Dar să vezi vorbă *adîncă*...”

Tot așa: ș t i i n ț ă *adîncă*, î n v ă ț ă t u r ă *adîncă* și altele.

4. *adînc* „impénétrable = très intime”.

a) d u r e r e *adîncă*:

Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 120:

„Și nici bea și nici mănîncă
De durerea cea *adîncă*...”

b) a m ă r ă c i u n e adîncă:

Zilot, *Cron.*, p. 70:

„Și cum să nu fim toți l-*adînc*-amărăciune?...”

c) j a l e adîncă:

Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 222:

„Mă dusei cu coasa-n deal,
Cosii iarbă și amar;
Mă dusei cu coasa-n luncă,
Și cosii jale adîncă!”

La italieni „adunco” sau „adonco” a păstrat sensul material cel restrîns al latinului „aduncus” = „curvatus”, de unde însă, prin noțiunea intermediară de „ungues adunci” (Cicer.), „dentes adunci” (Ovid.) etc., în cari „aduncus” coincide cu „acutus”, s-a dezvoltat și la dînșii expresiunea: m e n t e a d u n c a „minte ascuțită”, ceva cu totul independente sub raportul genezei logice de românul „minte adîncă”. Așa la Salvini, în clasică traducere a *Iliadei* (1723):

„Uno comandi ed uno il rege sia,
A cui donò il figliuolo di Saturno,
Che profonda ed a d u n c a ha la sua mente...”

v. 2, 3, 4 *Adînc*. – ¹*Afund*.

²**ADÎNC** (plur. *adîncuri*, vechi *adîncure*, excepțional: *adînce*), s.n.; abîme, profundeur, fond. Ambele pluraluri: *adîncuri* și *adînce* la Dosofteiu, 1680, în același psalm LXVIII: „veniîu într-*adîncurile* mării și volbura potopitu-m-au...” și apoi: „izbăviaște-mă de carii nu mă pot vedîa și de *adîncile* apelor, să nu mă înîiace volbura apeî nice să mă soarbă adîncul...”

Întrebuințarea cea mai deasă a cuvîntului este cu sensul general de „abis”, mai totdeauna în legătură cu noțiunea de „apă”.

Ioan din Vinți, 1689, f. 5 b: „vihorul și vîntul, de a căruia căutare sacă *adîncurile*, și groaza lui topéște măgurile...”

Arsenie de la Bisericiani (ms., Acad. Rom., p. 179): „și se spămăntară *adîncurile* de mulțimea sunetului apelor...”

Dosofteiu, 1680, f. 190 a: „cu luciul acoperi pre înșii, să afundară într-*adîncu* ca pîtra...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., Acad. Rom., p. 36): „...de lăcașul stătător despre uscat s-au părăsit și prin *adîncurile* apelor orbăcînd...”

Moxa, 1620, p. 386: „căzu o dată o iarnă prea geroasă de înghețâ marea până într-*adîncu*...”

Cu sensul de „ocean”, în glosarele din sec. XVII (*Cuv. d. bătr.* I, 295): „luciul mării, *adîncul*, noianul...”

În balada despre Napoleon cel Mare, așa cum se cîntă în Ardeal (Retegan, *Poez. pop.*, 33):

„Amărîtul Bunăparte
Stînd în *adînc* de departe...”

Fără noțiunea de „apă”;

Critil și Andronius (Iași, 1794), pag. 41: „m-amî văzută așa de •osî afundată într-adîncimele *adîncurilor*, cîtu am avutu frică că n-oîu mai eși de acolo...”

Cugetări în oara morții, circa 1550 (*Cuv. d. bătr.* II, 454): „toți voru înviia din morte diîn toate *adîncurilă* pămîntului...”

Legenda Ap. Petru și Paul (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nic. Brașov, p. 650): „aceștea petrecură *adîncul* a toată lumea și ca cu plugul semănară credința...”

De aci figurat:

a) sub raportul intelectual, a d î n c u l învătături și a tot ce se trage din ea:

Moxa, 1620, p. 399: „cum nu poți ajunge naltul cerîului, nice *adîncul* pămîntului, nice marginea lumiei, și cum nu se potî număra stélele cerîului, nice nâsipul mării, așa nu se poate afla *adîncul* scripturilor...”

Ibid., p.380: „știia filosofîia toată și *adîncul* scripturilor elinești...”

Eustratie logofătul, 1632 (Bianu, în *Col. l. Tr.*, 1882, p. 26): „...au fostî dascali desăvrășitî, carî au scos ș-au arătătî toate *adîncurile* cărților și svaturile direpților den limba cîa mai supțire și mai ascuțîtă de toate limbile, ce să dzice elenească...”

b) sub raportul moral, *adîncul* inimiei și al mișcărilor ei:

Pravila Moldov., 1646, f. 133: „dentru *adînculî* inimîi lui arată cumî să aibă prieteșugî...”

Moxa, 1620, p. 392: „dentru *adîncul* inimiei elî bătea să fie înpăratî...”

Ibid., p. 403: „deaca auzîră grecîi, numai ce suspîna cătrî Dumnezeu dentru *adînculî* inimiei lorî...”

A. Pann, *Prov.* II, 38:

„Gîndul omului e iad
Și un *adînc* fără vad...”

Samuil Clain, *Învățăture*, Blaj, 1784, p. 39: „...boiari și vitéji, carî la culmea fericîrii lumești ajunsése, și mai pre urmă au căzut întu *adîncul* necazurilor...”

În fine, în loc de „a d î n c i bătrînețe”, care este construcțiunea cea mai răspîndită, se poate zice: *adîncul bătrînețelor*:

Coresî, *Omiliar*, 1580, quatern. XVI, p. 5: „însușî acesta Avraamî, întu *adînculî* bătrînețelor, deîn pantece fără plodî născu pre Isaacî...”

Legenda Sf. Nicolae, text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 172): „și mulți elîni fapt-au creștîni, vietîi sfântul lui D-dzau anîi cu dulce cînstē și ajunse întu *adîncul* bătrînețelorî și fu plî de zile...”

v. ¹*Adînc. – Adîncime.*

³**ADÎNC**, adv.; profondément, bien avant, complètement. Reprezintă ca adverb toate sensurile adjectivului a d î n c .

Proverb: „Cine ți-a scos ochîi? – Frate-meu. – D-aceea ți-a scos așa *adînc*”
(A. Pann, III, 28).

Zilot, *Cron.*, p. 45: „însuși văzîndu-și puterea minții că nu lucra *adînc*, se sfătuia cu din miniștrii săi...”

Neculcea, *Letop.* II, 257, descriind pe nemuritorul mitropolit Dosofteiu: „nu era om prost de felul lui, era neam de mazil, prea învățat; multe limbi știea: elinește, lăținește, slovinește și alte; *adînc* din cărți știea și deplin călugăr...”

Fără nici o schimbare materială, aceeași asociațiune de idei poate fi expresă românește prin *adînc*: ca adverb „profondément”, ca substantiv „profondeur” și ca adjectiv „profond”; de ex.:

a) ca adverb: „o f t e z *adînc*”.

Pompiliu, *Sibiiu*, 80:

„Mîndruța se geluia,
Din suflet *adînc* o f t a
Și din grai așa grăia...”

b) ca substantiv: „o f t e z dintr-*adînc*”.

Alecu Văcărescu, p. 46:

„Suflet hain, nu-i păcat
Să mă vezi tot înfocat
Și dintr-*adînc* o f t î n d ,
În chinuiri petrecînd...”

c) ca adjectiv: „un *adînc* o f t a t ”.

Beldiman, *Tragod.*, v. 17:

„Toți aleargă, cer scăpare, în pustiuri năvălesc,
Căci viața, starea toată, în primejdie-o privesc,
Mînila la ceriu rădică, înaltă *adînci* o f t ă r i ,
Plîng cu tînguire mare, privind jalnicele stări...”

v. ^{1,2}*Adînc*. – ²*Afund*.

⁴**ADÎNC** (*adîncat*, *adîncare*), vb.; creuser, approfondir, enfoncer. Mai vechi decît sinonimul a d î n c e s c și contimpuran adjectivului a d î n c = lat. *aduncum*, verbul *adîncare* vine d-a dreptul din lat. *adunco* (-atus, -are): „a d u n c a n t u r quae ex diverso coacta faciunt anguli formam” (Paul. Diac.).

Coresi, 1577:

„...că mîriră-se faptele tale, Doamne,
foarte *adîncarâ*-se cugetele tale...”

Dosofteiu, 1680:

„...precum să mîriră lucrurile tale,
Doamne, foarte *s-adîncarâ* gîndurile
tale...”

în contextul grec: σφόδρα ἐβαθύνησαν...

Legenda S-tei Vineri, text din sec. XVI (*Cod. ms. misc.*, Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 75): „acea abătura și, groapa *adîncîndu*, săpară...”

Barac, *Risipirea Ierusalimului*, p. 108:

„Le răstoarnă corabiia
 Și îi tac cu sabiia;
 Care-l văd ei că din apă
 Cu notul că mai să scapă,
 Cu sabiia îl *adîncă*
 Mort în marea cea a d î n c ă ...”

Lexiconul Budan (p. 6): „*adănc*, -are, -cat, vb. act.: 1) covăi în lăuntru: adunco, inflecto, sinuo, incurvo: einwärts biegen, krümmen. 2) m ă *adănc*: me attollo, erigo: sich bäumen”. În ambele sensuri, *adînc* corespunde pe deplin prototipului latin. E mai cu seamă interesant reflexivul a s e *adîncă* „se cabrer”, pentru care limba română nu posedă decît pe perifrasticul: *a se rădica în două picioare*.

Infinitivul funcționînd ca substantiv:

Pravila Muntenească, 1640, f. 114 b: „și se ispitească sfintele cărți, ca să aleagă partia păcateloră dentru *adăîncăriă* valuriloră și să nu petreacă întru grija ceștii lumi...”

Mai în circulațiune este participiul *adîncat*, întrebuintat ca adjectiv sau chiar ca substantiv și perpetuat mai ales în nomenclatura topografică.

v. ^{1,2,3}*Adînc*. – ^{1,2}*Adîncat*. – *Adîncata*. – *Adîncitură*.

ADÎNCA, n. pr. de quelques localités. După Frunzescu (*Dicț. top.*, 1) se cheamă *Adîncă* o pădure și un sat în Dîmbovița. Ca nume propriu topic, e mult mai răspîndită forma A d î n c a t a .

v. *Adîncata*.

ADÎNCĂRE (plur. *adîncări*), s. f. – v. ⁴*Adînc*.

¹**ADÎNCĂT**, -Ă; part. passé d’ a d î n c : creusé, approfondi, enfoncé.

În cele mai multe cazuri, *adîncat* exprimă noțiunea de „înfundat”, fie înfundătura mare, ca la Barac, *Risipirea Ierusalimului*, p. 77:

„Era o cetate tare
 Iotapata, foarte mare,
 Supt un munte așezată
 Și de munți încun•urată,
 Cu văi foarte *adîncate*...”

sau *ib.*, p. 122:

„Stîrvurile aruncate
 În niște văi *adîncate*...”;

fie înfundătura oricît de mică, de exemplu la Dosofteiu, *Synax.*, 1683, ghen. 1, despre St. Vasilie cel Mare: „lungărețu la mîarele obrazului, tîmplele *adîncate*, puțintel tunsu...”

În graiul țaranului din Prahova: „...gîndurili fămei[i] și marea n-au sfîrșit, n-au
314 început, atît sînt dă *adîncate*...” (Jipescu, *Opinc.*, 133).

Aci, de la sensul de „înfundătură mare”, *adîncat* trece deja la acela de „fără fund”.

Arsenie de la Bisericiani, circa 1650 (ms., Acad. Rom., p. 88): „cela ce adună ca-n nește foi apele mării și le-au pus întru vistiare *adăncate* = f ă r â d e f u n d ă ...”

Id., p. 182: „și-i adăpă pri-nși ca în nește ape multe *adăncate* = ape multe f ă r â d e f u n d ă ...”

Cuvîntul e des în *Psaltirea Șcheiană*, circa 1550 (ms., Acad. Rom.), ca și-n a lui Coresi din 1577, bunăoară în psalmul LXVIII:

1550:	1577:
„...întinau-me în tină <i>adăncată</i> și nu e stare...”	„...întinai-mă în tină <i>adăncată</i> și nu e stare...”
„...izbăvește-me de urîții miei și de ape <i>adăncate</i> ...”	„...izbăvește-mă de urâții miei și de <i>adăncate</i> ape...”

În aceleași texturi e nu mai puțin des substantivul a d î n c a t .

v. ⁴*Adînc.* – ²*Adîncat.* – *Adîncata.* – *Adîncitură.* – *Într-adîncat.*

²**ADÎNCĂT** (plur. *adîncate*), s.n.; enfoncement, chose très enfoncée.

Se întrebuițează nu o dată la Coresi, 1577, și-n *Psaltirea Șcheiană*, circa 1550 (ms., Acad. Rom.), de exemplu: „turbură *adîncatul* mării” (ps. LXIV) sau: „veniîu întru *adăncatele* mării...”

Zilot, *Cron.*, p. 52:

„Ci ei întîi căzură
În mare *adîncat*;
Ceilalți iar, cum văzură,
Cumpătul își perdură
Și toți ne-am înecat!...”

v. ⁴*Adînc.* – ¹*Adîncat.* – *Adîncata.* – *Adîncime.*

ADÎNCĂȚA, n. pr. de plusieurs localités. O mulțime de localități din România poartă acest nume, datorit – firește – pozițiunii lor într-o vale sau într-o înfundătură. Așa sînt, după dicționarul topografic al lui Frunzescu (p. 1), satele numite *Adîncata*: unul în Dîmbovița, unul în Prahova, cîte unul în Dorohoi, în Argeș și-n Teleorman, două în Dolj.

În Buzău – după B. Iorgulescu (*Dicț. top.*, ms.) – un sătuleț *Adîncata* și o pădure *Adîncata*.

v. ⁴*Adînc.* – *Adîncă.* – ^{1,2}*Adîncat.*

ADÎNCĂȚURĂ (plur. *adîncături*), s.f.; creux en général, petit enfoncement.

„Vale numește poporul o *adîncătură* oarecare în pămînt, pe care merge un pârîu din ploaie sau izvor...” (P. Bădescu, Dolj, c. Filiaș).

„Pe aci vale se cheamă o *adîncătură* strînsă între două dealuri...” (I. Georgiu, Tutova, c. Corodeștii).

Pînă și orbita ochiului se poate zice *adîncătură*.

Jipescu, *Opinc.*, p. 133: „Îl învîrtește și îl sucește și-l întoarce pînă scoate limba, și ochii i ies cît pumnul afară dîn *adîncături*...”

Cuvîntul e format nu din a d î n c , ci din participiul a d î n c a t prin sufixul - u r ă .

v. ^{1,2}*Adîncat.* – *Adîncime.* – *Adîncitură.* – ²*Melc.* – *-ură.*

ADÎNCÈSC (*adîncit*, *adîncire*), vb.; creuser, enfoncer. Formațiune posterioară, care moștenește funcțiunea vechiului a d î n c = lat. *adunco*, gonindu-l puțin cîte puțin din grai.

Jarnik-Bîrsan, *Transilv.*, 111:

„De-i vedea că stă pe apă,
Fie-ți inimioara-ntreagă;
De-i vedea că s-*adîncește*,
Nu-mi trage nici o nădejde,
Plînge și te tînguiește!...”

Donici, *Rîul și heleșteul*:

„Deșărtăciunile lumești eu le urăsc
Și în filosofie prin somn mă *adîncesc*...”

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 214: „În curtea bisericilor vechi, vezi cruci de piatră și de lemn, uneori cîte două-trei în același cuib, umbrite de vișini și de pruni. Te *adîncești* în gînduri, parc-ai vrea să știi cine odihnește sub pămîntul încărcat cu ștevie, cu urzici și pelin...”

v. ⁴*Adînc.* – *Adîncit.* – *Adîncitură.*

ADÎNCÌME (plur. *adîncimi*), s.f.; profondeur, épaisseur. Sinonim cu a d î n c , cu a d î n c a r e sau a d î n c i r e și cu a d î n c ă t u r ă , cu deosebire că a d î n c este ceva foarte profund, fără a se avea în vedere măsura, sau chiar fără măsură; a d î n c a r e sau a d î n c i r e este acțiunea de a săpa, a scurma etc. sau rezultatul imediat al acestei acțiuni; a d î n c ă t u r ă e ceva puțin profund; *adîncime* este profundul măsurat sau măsura profundului. Astfel un a d î n c sau o a d î n c ă t u r ă poate să aibă nu numai o singură, ci mai multe *adîncimi* în diferite direcțiuni.

Critil și Andronius, 1794, p. 41: „așa de •osă afundată într-*adîncimele* a d î n - c u r i l o r ă ...”

Odobescu, *Pseudokyn.*, p. 34: „...echo îi răspunde de prin toate *adîncimile* codrului trezit...”

O *adîncime*, fie cît de mare, se poate măsura.

Costache Negruzzi, în descrierea turnului din Tîrgu-Ocnei (*Scrisoarea XXVIII*): „te cobori pe o scăriță dreaptă și îngustă, putredă acum de vechime, într-o închisoare subpămînteană fără lumină, fără aer și de o *adîncime* grozavă...”

Aci ar fi fost o greșeală de a zice: „un a d î n c ”.

Mitropolitul Dosofteiu însă întrebuințează foarte des *adîncime* în loc de a d î n c , acolo unde Silvestru e mai corect:

1680:

Ps. XXXV: „gîudecările tale *adăncime* multă...”

Ps. XXI: „*adâncimîa* pre *adâncime* chîiamă...”

Ps. LXXVII: „î-au adăpatu-î ca-ntru *adâncime* multă...”

1651:

„...gîudecările tale a d ă n c u mare...”

„...a d ă n c ũ pre a d ă n c ũ chiîamă...”

„...adăpă pre ei ca den a d ă n c u r i mari...”

Adîncime s-a format prin sufixul *-ime* din adjectivul a d î n c , ca „nălțime” din „nalt”, „lărgime” din „larg” etc.

v. ¹*Adînc*. – *Adîncătură*. – *Adîncitură*.

ADÎNCÎRE. – v. *Adîncesc*.

ADÎNCÎT, -Ă; part. passé d’ a d î n c e s c . Această formă mai nouă s-a substituit din ce în ce mai mult vechiului a d î n c a t .

Gr. Alexandrescu:

„Singurul tovarăș de nenorocire,
Singura-i avere, un cîine iubit,
Ședea lîngă dînsul, și-n mare mîhnire
Părea *adîncit*...”

Costachi Negruzzi, *Melancolia*:

„Cîte ori a zilei rază îl găsește încă treaz,
Adîncit în reverie și cu lacrimi pe obraz...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 125:

„Jăcuiesc, pradă, omoară, mărfurile împărtesc,
Și cu cît privesc folosul, cu atîta se iuțesc.
Cine să se-mpotrivească? căci, săracii, amețiți
Fiind toți în așternuturi și întru somn *adînciți*...”

v. *Adîncesc*.

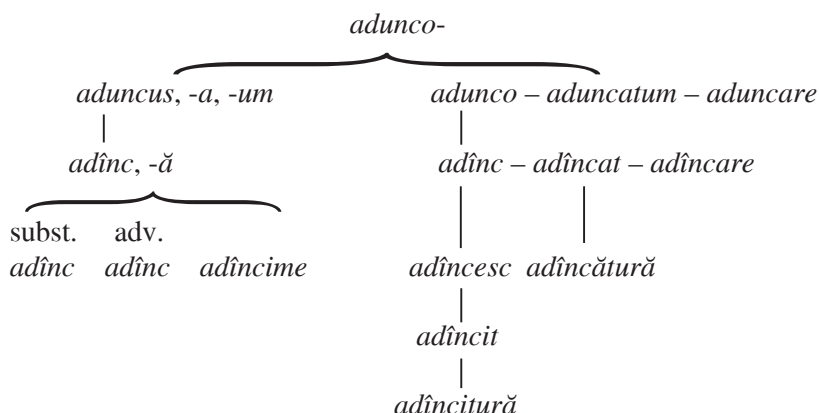
ADÎNCITÒR, -OARE, adj.; „approfondissant” (Cihac).

ADÎNCITURĂ (plur. *adîncituri*), s.f.; creux en général, petit enfoncement. Sino-nim cu a d î n c ă t u r ă , pe care tinde a-l înlocui în grai.

v. *Adîncătură*.

Fiindcă, atît în ordinea alfabetică precum și-n cea cronologică, *adîncitură* ne apare ca ultimul descendinte din tulpina latină a d u n c o - , aci dară va fi locul cel

mai potrivit de a da în conspect întreaga familie născută pe tărîmul românesc din prototipul străbun:

Latinul *a d u n c o* - era compus din prepozițiunea *a d* și din tulpina nominală *u n c o* - : *uncus, -i* „crampon”; *uncus, a, um* „recourbé” = gr. ὄγκος, ὀγκών = sanscr. *ankas* = litv. *anka* etc. Chiar lătimește originalul *a-* era conservat în arhaismul *a n c u s* „qui aduncum brachium habet” (cfr. Curtius, *Griech. Etym.*⁵, 130). De aci, ca un rest din latinitatea vulgară, se explică forma română *adînc* în loc de *adunc*. Să mai adăugăm că grupul final *-nc* era o nazală guturală, rostindu-se ca grecul γκ sau ca franțuzește în „manque”, de unde vine că în vechile texturi cuvîntul se scrie foarte des prin *↑* sau chiar *↗↑*: *4Δ↗↑K8*, pe cînd nazala dentală se exprimă totdeauna prin *h*.

În macedo-româna, după Dr. Obedenaru (*Dicț.*, ms. în Acad. Rom.), *adînc* nu mai există, fiind înlocuit prin „ahundos” (= *afundos*). Din istriano-româna el a despărut de asemenea, întrebuintîndu-se în locu-i: „profundăit” (Miklos., *Unters.* I, 71).

ADÎNCÛȚ, -Ă, adj.; „un peu profond” (Cihac).

ADOÀRA, ADÀORA, adv.; secondement, pour la deuxième fois. O contracțiune veche, elegantă și foarte poporană, din cele trei cuvinte: *a d o u a o a r ă*, cimentate într-un singur adverb și întărite prin emfaticul *-a* (v. ⁵A).

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XII, p. 5: „strigară amu *adoara* (*4Δo4pa*) omului ce-au fostu orbū, ziseră lui: dă slavă lu Dumnezeu...”

Legenda Sf. Dimitrie, text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 121): „de tot amăruntulū înnaintea tuturoră spunea cumu i se-au arătat sfântul și î n t ă i și *adoara*...”

Cu prepozițiunea *d e*: *Δ↗4Awpa* = *de + a + doua + oară + a*, adică din cinci elemente constitutive, fără a mai număra ca al șaselea pe artículul feminin din „dou-a”:

Regn. III, XIX, 7: „...și să-ntoarsă
îngerul Domnului *deadaora* de l-au deș-
teptat și i-au dzâsu-î...”

„...et revertit angelus Domini s e -
c u n d o , et tetigit eum, et dixit ei...”

În graiul țărănesc de astăzi:

„...(La lucrarea vici) primăvara se iau parii de pre vițe, iar vițele se scoală în
sus, apoi ascuțindu-se parii se împlintă din nou în pământ lîngă vițe; după aceea vine
legatul viței pre pari, adecă circuitul; apoi urmează săpatul î n t î i și a d o u a
o a r ă , ceea ce de popor se zice: *adoara*...” (Învățător G. Dobrin, Transilv., Făgăraș,
com. Voila).

„Lucrarea vici se cheamă: tăiat, îngropat, butășit, arăcit, circuit, sapă de vie,
plevilă î n t î i și *dadoara*, adecă a l d o i l e a ... ” (N. Vasilescu, Muscel, com.
Glîmbocel).

Macedo-românește se zice d e -*adaŭora* (M. Iutza, Crușova).

Într-un alt loc noi am vorbit deja despre o interesantă fuziune a acestui adverb
adoara sau *adaora* cu verbul a d a u g în gura țăranilor din Moldova.

v. *Adaog.* – *Adauză.* – *Doi.*

ADOCHÈSC (*adochit, adochire*), vb.; faire signe des yeux, jouer de la prunele.
„A *adochi*, a face semn cu ochiul” (Costinescu, *Vocab.* I, 19). Cuvîntul să fie oare
poporan? Italienește: a d o c c h i a r e , a d o c c h i a m e n t o .

v. *A-ochi.* – *Deochi.* – *Ochesc.*

ADÒRM (*adormit, adurmit; adormire, adurmire*), vb.; endormir, s'en dormir,
s'assoupir, fig. mourir. „A începe a dormi, a cădea în somn, a perde conștiința de
sine: nu vorbiți, că deșteptați pe amic, care abia a *adormit*; ca tranzitiv, a face să
doarmă: nu poți *adormi* copilul? figurat, a repausa, a muri: amicul nostru a *adormit*
î n t r u D o m n u l ” (L.M.)

A. Pann, *Prov.* II, 90:

„Abia pîn-aci el zise și ostenind încetă,
Adormi, ochii-și închise și nu se mai deșteptă...”

Doina haiducească:

„Să deie ploaie cu soare
Ce îndeamnă la culcare,
Să *adoarmă* stevarii,
Să le fur armăsarii...”

(Alex. Poez. pop.², 314)

Pompiliu, *Sibiu*, 22:

„Și deodată amețea,
Pe masă capul pune
Și în grabă *adurmea*...”

Moxa, 1620, p. 353: „...se luară a bîa și a mănca și a juca până înnoptă, și *adormiră* d e g r e ũ ...”

Poporului îi place pleonasticul *adorm s o m n* :

„Cotul pe masă trîntea,
Mîna la obraz punea
Și greu s o m n c ă *adormea*...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 665)

sau:

„Iar unde lungit cădea
Acolo somnu-l fura,
S o m n a dînc c ă *adormea*...”

(*Ibid.*, 673)

Aci ne apare sinonimul cel mai metaforic al *adormirii*: m ă f u r ă s o m n u l . Macedo-românește se zice mai puțin poetic: m ă l u o s o m n u l , m ă b ă g a i s ă d o r m (Dr. Obedenaru, *Dicț.*, ms. în Acad. Rom.).

Adorm e sinonim cu a ț i p e s c , dar arătînd o treaptă ceva posterioară: cel ce a ț i p e ș t e începe a *adormi*, devenind nemișcat și încetînd de a simți ceea ce se petrece în giuru-i; cel ce *adoarme* a ț i p i s e deja, dar încă nu d o a r m e deplin. Raportul între a ț i p e s c și *adorm* este ca grecește între: νυστάζω sau κοιμάω și ύπνώσσω.

Dosofteiu, 1680, ps. III:

„...c ă a ț i p i ũ și *adormi*u...”

„...ἐγὼ ἐκοιμήθην καὶ ύπνωσα...”

La Silvestru, 1651: „eu m ă c u l c a ũ și d o r m i ũ ...”

E rău intervertit la Coresi, 1577: „eu *adurmi*u și a ț i p i ũ ...”

Cu toate acestea, deosebirea între *adorm* și a ț i p e s c e atît de mică, încît confuziunea e scuzabilă.

Arsenie de la Bisericiani, circa 1650 (ms., Acad. Rom., p. 282):

„...nici ca să *adormă* cela ce te ferêște.
Iată nu va *adormi* nici va a ț i p i cela ce
ferêște israilténii...”

„...μηδὲ νυστάξει ὁ φυλάσσων
σε. Ἰδοὺ νυστάξει οὐδὲ ὕπ-
νώσει ὁ φυλάσσων τὸν Ἰσραήλ...”

Același pasagiu la Coresi, 1577, ps. CXX: „și s ă n u d u r m i t é z e cel ă ce ferêște tine: adec ă n u d u r m i t e a z ă , nece *adurmi*, ce ferêște Israilii...”

Un al doilea sinonim e p i r o t e s c , un fel de cădere în nesimțire, fără culcare, dar cu apariția somnului, ceea ce se poate exprime și prin *adormire*, de exemplu:

La A. Pann, *Prov. I*, 104:

„Puind pe săteni la clacă oarecare arendaș,
S-a-nfîmplat în ei să fie și un leneș, nevoiaș,
Care de-l punea la sapă, *adormea* în mîini cu ea...”

Costachi Negruzzi, *Scrisoarea VII*: „...de multe ori în biserică li se întâmpla să *adoarmă* și să horaiască când era mai frumos...”

De aci ocara: *adormitul*! când e vorba de cineva fără spor la lucru, de un om care *adoarme* în *picioare*.

Vocabularul lui Costinescu (I, 15) aduce cu același sens: „*a adormi* pe tăciu ni, a moșmoli, a nu căuta cu îngrijire de un lucru”, alăturându-l cu locuțiunea franceză: „s’endormir sur le rôti”.

Între *adorm* și *pirotesc* există totuși o deosebire: cineva *pirotește* numai de slăbiciune, de boală, de o patimă cronică, de care poate să se vindece, pe când *adormire*, rareori patologică, este în principiu un fenomen curat fiziologic.

Un al treilea sinonim e *aromesc*, care însă – precum vom vedea la locul său – implică totdeauna un început de vis sau de iluziune optică.

Într-un sens figurat, *adorm* e sinonim și cu *alini*: a *adormi* o durere, o suferință, o temere, o grijă.

Într-o doină din Transilvania, o copilă *adoarme* *dorul* pentru iubitul său:

„Dorul lui e mare domn;
Seara când îi vine somn
Trebuie să i-l *adorm*,
Dimineța să-l trezesc,
Peste zi să-l giugulesc...”

(Jarnik-Bîrsanu, p. 126)

Gr. Alexandrescu, *Un ceas e...*:

„A! dacă-n astă lume ceva putea fi-n stare
S-a l i n e , să *adoarmă* un chin sfinșitor...”

Cost. Negruzzi, *O alergare de cai*, II: „ființă ticăloasă ce sînt! *adormeam* pe nădejdea făgăduințelor lui; visam fericirea în brațele ce erau să mă vîndă...”

De aci *adorm* se aplică foarte des la *moarte*, mai ales când ea este liniștită, venind oarecum pe nesimțite.

Moxa, 1620, p. 362: „pentru că era bună și milostivă, lui i fu moartea ca un somn de *adormire*...”

Dosofteiu, 1673, f. 6 a:

„Îară eu cu pace bună
Voî *adormi* de preună,
Și când din lume mi-î duce
Mă veî odihni cu dulce...”

sau *ibid.*, f. 19 b:

„Să nu *adorm* în somnul de a dóa moarte...”

Dosofteiu, 1680, ps. XII: „ca nu cândva să *adorm* întru moarte...”; Coresi, 1577: „să nu cându-va *adormu* în moarte...”; Silvestru, 1651: „ca să nu *adormu* în moarte...”, unde grecește: μή ποτε ύπνωσω εις θάνατον”

Cost. Negruzzi, *Scrisoarea XI*: „Moartea! Numele ei înflorează pre cel bogat, pre cel care lumea nu-l încăpea... Săracul însă, privindu-o ca o odihnă după o zi de muncă, *adoarme* în liniște...”

Numai excepțional se aplică *adormire* la o moarte care nu e tocmai liniștită:

Moxa, 1620, p. 346: „*adurmi* Adamu somnul celu amaru, începătura căderiei...”

O aplicațiune de tot poporană a *adormirii* către moarte este: „a *adormi* somnul tatei”.

A. Pann, *Moș Albu I*, 4:

„Noroc că nu fuse apă, ci un puț năsipos, sec,
Săpat neisprăvit încă, dar puteam să mă înec;
Nici n-au fost ghizduri sau lemne de care să mă lovesc,
Că *adormeam* s o m n u l t a t i [i] , să nu mă mai pomenesc...”

Lăținește *a d d o r m i r e* era o vorbă mai mult poporană în loc de clasicul „*obdormire*”. Vechi italian *a d d o r m i r e*, provențial și vechi spaniol *a d o r m i r*, *a d u r m i r* (Cihac). Există și-n vechea franceză, dar numai reflexiv: „Il faisoit elz doner bevrajes por loquel il s' a d o r m o i t matin...” (Godefroy).

v. *Adormit.* – *Adormitez.* – *Aromesc.* – *Ațipesc.* – *Dorm.* – *Dormitez.* – *Picotesc.* – *Pirotesc.*...

¹**ADORMIRE** (plur. *adormiri*); l'infinitiv substantivé d'a d o r m ; action d'endormir, de s'endormir. – v. *Adorm.*

²**ADORMIRE**, t. de théol.: la fête de l'Assomption de la Ste-Vierge. Se zice: „*Adormirea* Preacuratei fecioare”, „*Adormirea* Precistei”, „*Adormirea* Maicei Domnului”; mare sărbătoare sau „sărbătoare împărătească”, de la 15 august.

Varlam, 1643, II, f. 104 b: „...mérse arhanghel Gavriil cu stlăpariu de finicu în mână și dzise: să știi, măria-ta a lui Dumnedzău Născătoare, că de astăzi a treia dzi te veri muta de pre pământu în ceriu; deci te gătiadză pre sine și tocméște céle ce-s de moarte și așaptă *Adormiria* ta, că va veni fiilul tău de va lua sufletul tău...”

Termen curat poporan pentru această sărbătoare este: S î n t ă M a r i a - M a r e , în antiteză cu S î n t ă M a r i a - M i c ă , de la 8 septembre, adecă ziua nașterii Preacuratei fecioare. La naștere, „Maria-M i c ă ”; la moarte, „Maria-M a r e ”.

Fiindcă în acest interval de trei săptămâni foarte rar se întâmplă să cază bruma, poporul din Banat zice în ironie: „de la Sînta-Maria-Mare pînă la Sînta-Maria-Mică dacă nu cade bruma, se împut jidovii” (Mangiucă, *Calendar*, 1882) [...]

Adormirea Preacuratei, fiind una din sărbătorile creștine cele mai importante, îi sînt închinat o mulțime de mănăstiri și biserici în România: mănăstirea din Cîmpulung, mănăstirile Barnoski (Iași), Varatic, Bistrița din Moldova și Bistrița din Oltenia, Cotrocenii, Tismana, Țigăneștii și altele, catedralele din Buzău, din Argeș, din Bîrlad, din Botoșani, Sărindar etc. (Melchisedec, *Oratoriu*, passim).

Slavonește această sărbătoare se cheamă „Uspenie”, grecește „Κοίμησις”, ambele cuvinte însemnând „*Adormire*”. Dar și-n latinitatea medievală se zicea *D o r m i t i o* : „in loco ipso usque ad *D o r m i t i o n e m M a r i a e* hospitari” (Du Cange, v. *Dormire*).

v. *Adorm.* – *Maica-Domnului.* – *Maria.*

¹**ADORMÎT, -Ă**; part. passé d’*a d o r m* : endormi, assoupi, paresseux; fig. tranquille, mort, décédé. „*Adormit*, apucat de somn, repausat, mort. Ce om *adormit*! adecă fără vivacitate” (L. M.).

Dosofteiu, *Liturgiar*, 1673, f. 17 b: „cercetează-ne, Dumnedzău, și pomeniaște pre toț *adormiți* pre nedăjdă de viața večnică și răpaosă-î...”

Cost. Negruzzi, *O alergare de cai* III: „Vedeam orașul *adormit* desfășurându-se sub mine ca o mare umbră. L i n i ș t e a domnea pretutindeni, numai inima mea era turburată...”

O caracteristică a femeii la I. Văcărescu, p. 279:

„Te plîngi d-o mică înșelăciune!
La femei asta nu e minune.
Eu știu că ele, și *adormite*,
Izvodesc lucruri mai negîndite...”

Una din înjurăturile poporane de despreț este: „*adormitule!*” sinonim cu „trîndav”, „leneș”, „netrebnic”, dar mai ales cu „c ă s c ă u n d” (I. Ștefănescu, Buzău, c. Zărnești). Italienește se zice cu același sens: *a d d o r m e n t a t o* și chiar *a d d o r m e n t a t i s s i m o*; în dialectul sicilian: *a d d o r m i s c i u t u*, *a d d o r m i s c i u t i s s i m u* (Traina).

v. *Adorm.*

²**ADORMÎT, ADURMÎT**, s.n.; part. passé d’*a d o r m* pris substantivement.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. VII, p. 2: „...grăi lor: Lazarū soțul nostru au *a d u r m i t ũ*, ce mergū să deșteptū elū; ziseră ucenicii lui: Doamne, de va dormi, mântuitū va fi; zise Isus de moartea lui, ci le părea că de *adurmitulū* somnului grăia...”

v. *Adorm.* – ¹*Adormit.*

ADORMITĂRE } v. Adormitez.
ADORMITĂT }

ADORMITÈZ, ADURMITÈZ (*adormitat, adormitare*), vb.; endormir lentement, s’endormir lentement, commencer à sommeiller. Formațiune frecuentativă din *a d o r m*, paralelă simplului *d o r m i t e z* „sommeiller” din *d o r m*.

Coresi, 1587, ps. CXVIII:

„...*adurmită* sufletulū mieu de tristū,
învrătoșă-mă în cuvintele tale...”

„... *d o r m i t a v i t* anima mea prac
taedio, confirma me in verbis tuis...”

Tot aceea la Ioan din Vinți, 1689, 102 a: „...*adormită* sufletul meu de întristare; întărește-mă pre mine după cuvântul tău...”

O corelațiune perfectă între *a d o r m* = lat. (a d) d o r m i o și *adormitez* = lat. (a d) d o r m i t o ne întimpină la Coresi în psalmul LXXV:

„A d u r m i r â somnul său, și nu aflară nemică toți bărbați cu mâinile sale. De zaprêstenia ta, zeulă lu Iacovă, *adurmitară* încălecându cai...”

„D o r m i e r u n t somnum suum, et nihil invenerunt omnes viri divitiarum manibus suis. Ab increpatione tua, Deus Jacob, d o r m i t a v e r u n t qui ascenderunt equos...”

Paralelismul e cu atât mai instructiv, cu cât Coresi traducea din paleoslavica și nu știa de loc lătimește.

La Dosofteiu, 1680, f. 94 b, sînt forme fără *ad*: „d o r m i r â somnul său”, și: „d o r m i t a r â ceia ce încălecară”, adecă și mai aproape de contextul latin.

Lex. Bud., 5: „*adormitare*, somnus lenis, das Schlummern; *adormitez* sau *adormit*, obdormito, obdormisco, schlummern, einschlummern”.

v. *Adorm.* – *Dormitez.*

ADORMITÒR, -OARE, adj.; endormant, assoupissant, soporifique. Însușirea aceluia care *a d o r m e*, în toate sensurile cuvîntului: buruiiană *adormitoare*, cîntec *adormitor*, povești *adormitoare*.

v. *Adorm.*

ADORMIȚEA (plur. *adormițele*), s.f.; t. de bot.: 1. *Anemone pulsatilla*, *Pulsatille*; 2. *Ipomaea variabilis*, *Convolvulus*, *Liseron*. Se întrebuintează numai la plural. Cu primul sens, cunoaștem cuvîntul la românii de lingă Nistru (Dubassari, 1855); cu sensul al doilea circulează în părțile unde Transilvania se învecinează cu Banatul (N. Sînzian, Hațeg).

1. *Adormițele* „*Anemone*”. Sinonim cu *d e d i ț e i*. Se mai zice: *o i ț ă*, *f l o a r e a - v î n t u l u i*, *f l o a r e a - p a ș t e l u i* etc. (cfr. Dr. Brîndză, *Col. l. Tr.*, 1882, p. 227). Fiecare din aceste numiri își are o regiune unde se aude și o explicațiune prin paraleluri străine. Basarabeanul *adormițele* ar merita de a se generaliza. Această floare se strînge sau se închide după apusul soarelui, ca și cînd ar *a d o r m i*, de unde-i vine însuși numele, un frumos deminutiv de la *a d o r m i t ă*: „les petites endormies”. Nemțește se cheamă de asemenea în unele provincii: *T a g e - s c h l a f*, *S i e b e n - s c h l ä f e r c h e n*, *S c h l a f - k r a u t* etc. (Nemnich, v. *Anemone*). Tot așa rușii îi zic: *S o n - t r a v a*, adecă „i a r b ă - s o m n” (Gubernatis, *Myth. des plantes* I, 291).

2. *Adormițele* „*Ipomaea*”. Sinonim cu *z o r e l e*, *v o l b u r ă*, *r o c h i ț a - r î n d u n e l e i* etc., dintre cari cel mai elegant este termenul moldovenesc: *b u n ă - d i m i n e a ț ă*. Această plantă agățătoare, podoabă a gardurilor, a terațelor, a balcoanelor, dimineța își deschide florile și le strînge la apropierea nopții, de unde spaniolii au și numit una din varietățile sale: *B u e n o s - n o c h e s*, nemțește

v. *Adorm.* – *Albastru.* – *Bună-dimineață.* – *Dedițel.* – ²*Oiță.* – *Floarea-păștelui.*
– *Floarea-vântului.* – *Volbură.* – *Zorele...*

A-DRAG. – v. *Drag.*

A-DREAPTA } v. ¹¹A. – ¹²A. – *Drept.*
A-DREPT

¹**ADÛC** (*adus, aducere*), vb.; 1. apporter, amener, faire venir, faire parvenir, produire, causer. 2. *aduc aminte*: rappeler, faire souvenir. Derivat din latinul *a d d u c o* (= *ad + duco*), ca și italianul *a d d u r r e*, span. *a d d u c i r*, vechi francez *a d u i r e* etc., *aduc* exprimă acțiunea de a da cuiva sau de a pune undeva, într-o apropiere materială sau numai ideală de vorbitor, un ce care se afla mai-nainte la o depărtare relativă sau nu se afla de loc, fie aceasta o vietate, ori un lucru sau fenomen, ori o situațiune, sau chiar o simplă cugetare, o vorbă de aiuri și din alte timpuri. De aci: *aduc* un om, *aduc* un cal, *aduc* o trăsură, *aduc* fîn, *aduc* mărturie, *aduc* roadă, *aduc* pace, *aduc* somn, *aduc* veste etc.; dar tot așa: *aduc* pagubă, *aduc* sărăcie, *aduc* lipsă, *aduc* supărare, *aduc* rușine, *aduc* boală, *aduc* nenorocire, și altele asemenea. În compusul *aduc-* a m i n t e, sensul de „amintire” se datorește elementului celui adaos: a d m e n t e m. De aceea ambele cuvinte: simplul *aduc* și compusul *aduc-a m i n t e* se pot întrebuința în aceeași frază, fără a produce efectul unei repetițiuni; de ex. la Dosofteiu, *Liturgiar*, 1673, f. 18 a: „Pomeniște, Doamne, pre cea ce *aducă* rodă și facă lucruri bune în svintele tale besiarică și-ș *aducă*-a m i n t e de mișei...”

Diferitele accepțiuni ale lui *aduc*, lăsînd la o parte pe *aduc-a m i n t e*, nu se pot traduce lătimește prin singurul *a d d u c o*, ci și prin „adfero”. *Dicționar ms. bănățean*, circa 1670 (*Col. I. Tr.*, 1883, p. 421): „*Aduc. Adduco. Adfero. – Adus. Adductus. Allatus*”.

I. *a d u c* în accepțiunile ordinare.

a) Despre vietăți:

I. Canta, *Letop.* III, p. 187, zice că Vodă Grigorie Ghica (1764) „greci n-*adusăse* mulți, numai câți era de trebuință curței sale...”

Nicolae Muste, *Letop.* III, p. 7: „zic că au poroncit Împăratul să-i *aducă* pre Dabija Vornicul, să-l vază în ce chip este, și l-au *adus* de l-au văzut...”

Dosofteiu, 1680, ps. XLIV:

„*Aduce-să-vorū* înpăratului fecorițe după dânsa; priiatinile ei *aduce-să-vor* ție; *aduce-să-vor* în veselii și-n bucurie...”

„*A f f e r e n t u r* regi virgines post eam, proximae ejus *a f f e r e n t u r* tibi; *a f f e r e n t u r* in laetitia et exultatione...”

Același pasagiu la Corbea, *Psaltire*, 1700 (ms., Acad. Rom.):

„Aduce-se-vor în veselie
 Și se vor închiina cu bucurie,
 Întru bisérecă să vor *aduce*
 Împăratului cu cîntec dulce...”

Constantin Brîncovan, 1694 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 73): „și am judecat cum să *aducă* Mihaïu cu frate-său Dumitrașco oameni buni măturii de acolo din-prejurul locului...”

Doina din Transilvania:

„Zice taica să mă-nsor,
 S-*aduc* mamei ajutor;
 Dară mama nu mă lasă
 Să-i *aduc* leneșă-n casă,
 Cum ești tu, măi jupîneasă!...”

(Jarnik-Bîrsanu, 428)

Pravila Moldov., 1646, p. 10: „când va mérge neștine să-șă *aducă* niște dobitocû den câmpû...”

Tot aci vine *aduc* în privința lucrurilor considerate ca persoane, ceea ce ne în-timpină mai ales în ghicitori poporane; de exemplu:

Ce este „fedeleșul”?

„Urduc,
 Burduc,
 De barbă îl duc,
 De barbă l-*aduc*.”

Un dialog între „căldarea, în care ferbe apa, și între donița, menită a căra apă”:

„— Scurto, groaso, und’te duci?
 — Arso-n fund, de ce mă-ntrebi?
 Unde eu mă duc,
 Tot ție ți-*aduc*.”

Apoi într-o mulțime de ghicitori locuțiunea „acasă m-*aduse*” se repetă într-un mod stereotip. Așa:

„În pădure crescui,
 În pădure născui,
 Acasă dacă m-*aduse*
 Horă-mprejuru-mi se puse.
 — Masa”.

„În pădure născui,
 În pădure crescui,
 Acasă dacă m-*aduse*

Vătaf de curte mă puse.
– Pragul.”

„În pădure născui,
În pădure crescui,
Acasă dacă m-*aduse*,
Cercei grei îmi puse.
– Cobilița.”

„În pădure născui,
În pădure crescui,
Acasă dacă m-*aduse*
Curva satului mă puse.
– Banița.”

„În pădure născui,
În pădure crescui,
Acasă dacă m-*aduseră*
Vătaf mare mă puseră.
– Ciomagul.”

b) Despre lucruri și fenomene:

Pann, *Prov.* II, 67:

„Alcargă la apă, *aduce* pe loc
Și de mămăligă pune vas la foc...”

N. Muste, *Letop.* III, p. 7: „*Adus*-au moldovenii care încărcate de borfe și de fer...”

Cost. Stamate, *Muza* I, 69:

„Sau precum vița de vie,
Măcar vite să o roadă,
Odrăslește și învie
Și *aduce* iarăși roadă...”

„Această moșie *aduce* un venit de două mii de galbeni = *cette terre rend un revenu de deux mille ducats*” (Pontbriant).

Doina din Transilvania:

„Bădiță cu buze dulci,
Seara vii, seara te duci
Și nimica nu-mi *aduci*
Fără sînul plin de nuci,
Tu le-*aduci*,
Tu le măninci!...”

sau:

„Deschide ușa, măi lele,
C-*aduc* în gură mărgelc...”

(*Ibid.*, 412)

Dosofteiu, 1680, ps. LXXVII:

<p>„...Rădică austrul de pre ceriu și <i>adusă</i> cu puterea sa vântu l Livei...”</p>	<p>„...Transtulit austrum de coelo, et in- duxit in virtute sua africanum...”</p>
--	---

În același mod: vântul *aduce* nori, norii *aduc* ploaie etc.

c) Despre o situațiune în genere, materială sau morală.

Zilot. *Cron.*, p. 115: „Brîncoveanu înțelese înșelăciunea Cantacuzinului; dar ce să facă atunci la așa ceasuri primejdioase? fără de cât sta încremenit, așteptînd ce va aduce întîmplarea...”

Același, p. 103:

„Dachii stătură:
Minuni făcură,
Cum sînt știute
În cărți trecute;
Pre chiar romanii,
Lumii tiranii,
Așa-i *aduse* –
Supt bir îi puse...”

Tot astfel: „n-am putut *aduce* pe tată-tău să-ți dea voie...” (*L.M.*), unde – ca și la Zilot – după *aduc* se subînțelege: „în stare”.

Costachi Negruzzi, *Zoe* I: „Vai mic nenorocita! iată la ce am ajuns! iată în ce stare m-ai *adus*! mă desprețuiești după ce m-ai înșelat...”

Același, *Aprodul Purice*:

„Pricina bejănăriei ș-a jalei obștești, tu ești,
Hoț turbat și fără lege, care prăzi și pustiești!
Care vii cu cete multe de tâlhari și prădători
S-*aduci* jale în locașul unor pacinici muncitori...”

„Poamele necoapte *aduc* friguri = les fruits verts dont les fièvres”
(Pontbriant).

„A *aduce* bucurie părinților; a *aduce* mulțămire celor ce ne îndatorează; mari greutăți ni-ai *adus* pe cap; mari încurcături *aduseră* românilor vecinii lor creștini” (*L.M.*).

d) Despre cugetări, vorbe, opinii luate de aiuri.

În graiul vechi, cu sensul de: „citer un auteur, un passage, une sentence”, se zicea: *aduc* sau: *aduc* la mijloc, ori: a- mijloc.

Cuvîntul Sf. Ioan Crisostom, text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf.

p. 504: „să *aducem* l a m i l j o c ũ și grăitorii lui Dumnedzău și să auzim de la ei ce de eretici învață pre noi...”;

p. 509: „încă și prorocii ce-au fostu mai denainte de demultu așijdere grăiră, dreptu aceia nevointă iaste să *aducem* și pre acestea l a m i l j o c ũ ...”;

p. 510: „iaste-ne destulă ačasta, au *aduce*-voiu a - m i l j o c și toți prorocii de ačaste grăindă?...”

Tot aci pare a-și avea locul Beldiman, *Tragod.*, v. 21:

„Aice am trebuință pe Iraclit să *aduc*,
Starea Moldovei să plîngă, sau să pui să scrie lung,
Dar încitu-i prin puțință, mă voi nevoi și eu
Osînda țării a scrie, oricîtu-mi va fi de greu...”

II. C o m p u s u l *aduc* a m i n t e .

Pravila Moldov., 1646, f. 35: „va dzice că nu-l cunoaște pre vîndzătorîlul cela ce i l-au vîndutū, sau nu-ș poate *aduce* a m e n t e ...”

Se construiește generalmente cu „d e ”, foarte rar cu „p r e ”.

Moxa, 1620, p. 378: „nu numai boiărilor le făcîa rău, ce-ș aduse a m e n t e d e patimă cîndū era el în Hersonū...”

Corbea, *Psaltire*, 1700 (ms., în Acad. Rom.), ps. XXI:

„Aduce-ș-vor d e Domnul a m i n t e ,
Și s-or întoarce la dins cu cinste...”

Samuil Clain, *Învățăături* (Blaj, 1784), p. 10: „Iară elū cu față véselă și voioasă au răspuns: cu adevărat, prea bun priiaten al mieu te mărturisescū, și *aducîndu*-mi a m i n t e d e acea puțină cinste ce mi-ai dat, astăzi cu camătă ți-o voiu întoarce...”

Într-o propozițiune negativă este elegant de a pune pe „a m i n t e ” înainte de *aduc*:

Moxa, p. 390: „măîncămū și bemū depreună cu domniia ta, și a m i n t e nu ne *aducem* d e -nsul...”

Tot așa într-o doină din Transilvania:

„Niciodată să nu-mbuci
Pîn-a m i n t e n u - ți *aduci*
De-a noastre cuvinte dulci...”

(Jarnik-Bîrsanu, 263)

În toate exemplele de mai sus ne întimpină construcțiunea cu d e ; ea nu este însă singură permisă.

Cuvîntul Sf. Ioan Crisostom, sec. XVII (*Cod. ms.*, Brașov, p. 529): „tu-ți *adu* a m i n t e d e Domnul cum au grăitū...”; dar mai jos: „tu-ți *adu* a m i n t e p r e Davidū prorocū cum zice...”

Sau chiar fără nici o prepozițiune:

Dosoftciu, 1673, f. 10 b:

„Ce poate fi omul de-l *aduc* a m i n t e ,
De cerē pentru dînsul folos înnainte?...”

v. ¹²A. – *Aminte*. – *Minte*.

III. *a d u c* în:

a) Proverbi:

„Cu lăutari și cu masă
Aduci pe dracu în casă”.

(Pann, II, 111)

„Cu lăuta și cu toaba
Adusei în casă gloaba”.

(*Ibid.*)

„Vorba dulce
Mult *aduce*”.

(*Ibid.*, I, 21)

„Tu îl trimiți la foc,
Și el îți *aduce* busioc;
Tu îl trimiți la surcele,
Și el îți *aduce* floricele.”

(*Ib.*, I, 86)

„Dacă *aduci* întâi terciul, pe urmă *aduci* de surdă oaspetelui ouă și urdă...”

(*Ib.*, II, 148)

„Bărbatul să *aducă* cu sacul, muierea să scoată cu acul, tot se isprăvește” (*Ib.*, II, 123).

„De multe ori nu *aduce* anul ce *aduce* ceasul...”

(*Ib.*, I, 151)

Acest din urmă proverb se găsește deja la Miron Costin în *Vieța lumii*, 1670:

„Norocul, fără să stea, își tot schimbă pasul:
A n i i n u p o t *aduce* c e a d u c e c i a s u l !
Numai mînă și aripă, iar picioare n-are,
Să nu poată sta în loc nici odinioare...”

(Ap. Hasdeu, *Răzvan*, ed. 3, p. 180)

b) Idiotismi:

„A *aduce* pe cineva î n s a p ă d e l e m n ” (*L. M.*) = a-l săraci.

„A *aduce* v o r b a ” = a ajunge în convorbire pe nesimțite, ca și din întâmplare, la cestiunea care ne preocupă.

Gr. Alexandrescu, *Dervișul*:

„Dintr-una-ntr-alta v o r b a *aduse*,
Și în stil neted patima-și spuse,
Zicînd: Ascultă, eu te iubesc...”

Basmul *Cotoșman* (Ispirescu, *Leg.*, p. 289): „Și fiindcă v o r b a v o r b ă aduce, cotoșmanul și boierul stătură la taifas și se înțeleseră la cuvinte...”

„A aduce d i n c o n d e i ” (Baronzi, *Limba*, p. 48) sau: „a aduce d i n m e ș t e ș u g ” = a atinge cu multă dibăcie un punct în scriere sau în artă.

Basmul *Broasca țestoasă* (Ispirescu, *Leg.*, p. 38): „Baia era pardosită cu tot felul de marmură lustruită, și adusă d i n m e ș t e ș u g așa, încît închipuia fel de fel de flori, de păseri și cîte nagode toate...”

„A aduce c u cineva”, „a-și aduce c u cineva” = a se asemana întrucîtva.

„Acest copil își aduce c u tată-său” (*L. M.*).

„Pruncul acesta ș-aduce mult c u maică-sa = dieser Knabe ist der Mutter sehr ä h n l i c h ” (Budai-Deleanu).

Jipescu, *Opincaru*, p. 36, despre neolatinii din Occident: „Cînd să duc orășani d-ai noștri p-acolo, să-nțîlnească cu letini[i] ăia, s-adună cu toți[i], stau la vorbă; spun c-aduce mult cuvîntarea lor cu a noastră și cam seamănă...”

„A aduce p î r ă ” = a porni judecată, a intenta proces.

Pann, *Prov. I*, 120:

„Plin de nebunie, cu arțag în sine
Se ardică-ndată, la crăiasa vine
A aduce p î r ă ... ”

Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 87: „De să va dovedi că bărbatul ce aduce p î r ă de preacurvie asupra nevastii sale i-au fost mijlocitoriu, nevasta să fie apărată...”

„D r a c u l aduce” = cînd dă peste noi o neplăcere de care ne temeam, dar speram totodată că poate să nu se întîmple.

Alexandri, *Surugiul*: „Stam lîngă biata mamă și o jăleam din fundu inimei, căci era acum pe aproape de îngropat, cînd îl aduce d r a c u pe un ciocoi de cei afurisiți. Toți flăcăii erau porniți la drum, numai eu, din păcate, mă aflam la poștă. Cuconășu era grăbit parcă-l alungau tătarii din urmă; el vine la bordeiu meu și mă smuncește fără îndurare de lîngă săcriu maică-mea...”

O doină din Transilvania:

„Mă dusei cu plugu-n coastă
Ș-aduse d r a c u - o nevestă;
Uitîndu-mă după dînsa
S-a rupt cucura și bîrsa...”

(Jarnik-Bîrsanu, 390)

O altă tot de acolo:

„Cînd era gura mai dulce,
Pe bărbat d r a c u - l aduce...”

(*Ibid.*, 398)

Miron Costin, *Letop.* I, 335: „Spun de Vasile-vodă că avea mare grijă că va veni Ștefan-vodă la Poartă, și în taină zicea: Să nu-l mai aducă d r a c u l aice!...”

„P ă c a t u l *aduce*” = când ne urmărește o fatalitate.

Neculce, *Letop.* II, 245: „Și ce gândia el să facă, și la ce se ispitia, și la ce l-au *adus* p ă c a t u l și osinda de la Dumnezeu! Și așa l-au dus pe Duca-vodă în Țara Leșească de au murit acolo...”

„A *aduce* l a s o r o c”, expresiune poporană de danț = a juca în tact, „à tempo”:

„Ian aruncă-te la joc,
Dar la joc colea cu foc,
S-o *aduci* tot l a s o r o c ...”

(Jarnik-Bîrsanu, 489)

„A *aduce* l a î n d e p l i n i r e”, „a *aduce* un lucru l a c ă p ă t î i” = „venir à bout de, mener à fin, terminer” (Pontbriant).

IV. *a d u c* l a i m p e r a t i v .

Imperativul de la *aduc* ni se prezintă în texturi și-n viul grai sub patru sau cinci forme, circulînd toate în același timp și chiar din aceeași gură: *adă* sau *adâ*, *ado*, *adu*, *ad*, *a*.

1. *adă! adâ!*

Dosofteiu, *Liturgiar*, 1673, f. 39 b: „*adă*-țu aminte de noi păcătoșii și netriabnicii șerbii tăi...”

Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 165:

„Cucule, pană pe cap,
Du-te-n pădurea de fag
Ș-*adă* flori pană să fac;
Adă floare de bujor
Să fac pană de ficior;
Adă ș-un trandafir
Să fac pană la drăguț...”

În acele localități unde poporul pronunță pe finalul netonic -ă ca pe -â, se zice: *adâ!* Așa vorbesc, bunăoară, bîrlădenii. „La noi se rostește: *adâ* o ladă plină, sau: *adâ* dou cofi di apă, în loc de: *adă* o ladă plină, *adă* două cofe cu apă” (Preut C. Tudoran, Tutova, c. Frunțișenii).

2. *ado!*

Pann, *Prov.* II, 112:

„De vom lua și neveste,
Pas’ apoi de mai trăiește
Or în lume pribegeste!
Că ele nu te întreabă
D-ai negustorie slabă,
Ci *ado!* dă-i! cheltuiește...”

Arsenie de la Bisericiani, circa 1650 (*Ms. Sturdzan*, în Acad. Rom., p. 270):

332 „...*ado* aminte cuventele tale șerbului tău...”

Dosofteiu, 1673, f. 14 a:

„Rădică-te, Doamne și Dumnădzău sfinte,
De-ț înnalță mâna și-ț *ado* aminte...”

Omiliar de la Govora, 1642, f. 90 b: „și tu-ți *ado* aminte ačasta, caré te sulimănești și te ungi cu deresuri mirositoare în multe chipure spre înșelăciunea sufletelor celor neîntărite...”

3. *adu!*

Corbea, *Psaltire*, 1700 (ms., în Acad. Rom., ps. XX):

„Înalță-te, Doamne,
Într-a tale coarne,
Și cu-a ta puteare
Le *adu* lor ficare...”

A. Pann, *Prov.* I, 65: „Îi zise arhiereul: unde e? *adu*-l aici...”

Silvestru, 1651, ps. XXIV: „*adu*-ț aminte, Doamne, de milele tale...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 145: „*Adu* mîna-ncoa! Ai noroc!...”

4. *ad!*

Dosofteiu, 1673, f. 36 a:

„Și cu a ta milă ț-*ad* aminte,
Să nu mă uiț, Dumnădzău sfinte...”

Același, 1680, f. 93 a: „Tu feceșu toate hotarăle pământului, vara și primăvara tu plăzmuitu-lî-ai, ț-*ad* aminte de iale...”

A. Pann, *Prov.* I, 129:

„Gura omului e iad,
Cît să-i dai, tot zice: *ad!*...”

Tot *ad*, nu *adă*, trebui să se citească în poeziile poporane la Alexandri pretutindeni unde editorul pune: „*adă*-o...”, de ex.

Balada *Codreanul*:

„Măi bădiță, măi crîșmar,
Ad o ploscă de Cotnar...”

5. *a!*

Pompiliu, *Sibii*, 57:

„*Adă*-mi soră, *a* să beau,
Bine știu eu gîndul teu...”

Editorul explică (p. 92) că „*a* să beau” este „o prescurtare din *adă*...” și că tot așa în unele localități de peste Carpați se zice „*aù* în loc de *auzi*”. Adevărul însă este că imperativul *a!* aparține conjugățiunii contrase *ac* în loc de *aduc*, după cum se aude pe ici, pe colea în regiunea Brașovului și Făgărașului, unde se zice bunăoară: „mă-c s-*ac* un sac” = „mă duc s-*aduc* un sac”. Din acest *ac* imperativul e: *a!*

6. *adă!* – *ad!*

Doina *Nevasta bolnavă*:

„Ea-mi zice: de ești bărbat
Și ai suflet de durere,
Adă-mi o cupă de miere
Și-mi *ad* o cupă de vin,
Durerea să mi-o alin...”

(Alex., *Poez. pop.*², 310)

7. *adu!* – *ad!*

Ioan din Vinți, 1689, f. 66 b: „...și-țu *adū* aminte de îndurările și milele tale céle multe, *adu*-țu aminte cu deadinsū...”

8. *ado!* – *adă!*

Samuil Clain, *Învățăături* (Blaj, 1784), p. 90: „...dojenéște-i și le *ado* aminte céle viitoare, *adă*-le aminte și de mine...”

V. F o r m e i s t o r i c e .

a) Prima persoană singulară a perfectului simplu: eu *adūș* = lat. a d - d ū x i . Cipar (*Principia*, p. 167) reproduce vro douăzeci exemple după *Evangeliarul*, circa 1570, *Omiliarul*, 1642, *Evangeliarul* și *Psaltirea* lui Silvestru, 1648-1651, *Biblia* din 1688 și după un manuscris. Să mai adăugăm altele câteva.

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.):

Act. Ap. XXIII, 28: „*adușu* elu în gloata lor...”

Ibid., XXV, 26: „*adușu* elu înraintă voastră...”

„... d e d u x i eum in concilium eorum...”

„... p r o d u x i eum ad vos...”

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XIX, p. 14: „*adușū* elū cătră ucenicii tăi, și nu putură vindeca pre elū...”

Arsenie de la Bisericiani, circa 1650 (*Ms. Sturdzan*, în Acad. Rom.), p. 271: „*adușu*-mi aminte de tocmélele tale céle de demultū...; *adușu*-mi aminte noapția de numele tău, Doamne...; *adușă*-mi (АДУШЪМН) aminte căile tale și tocmii piçoarele méle...”

În macedo-româna se zice pînă astăzi *adușu*, în loc de *adusei*.

b) Prima persoană plurală a perfectului simplu: noi *adūsem* = lat. a d d ū x i m u s .

Coresi, *Omil.*, 1580, quat. XXXIV, p. 11: „nemică nu *adusemū* în căstă lume și iară nemică nu avămū nece a duceré...”

Dosofteiu, 1680, f. 174 b: „aciî ședzum și plânsăm, cândū ne *adusămū* aminte noi de Siônū...”

Macedo-românește pînă astăzi: *adusemu*, nu: *aduserăm*.

c) A doua persoană plurală a perfectului simplu: voi *adusèt* = lat. a d d u x i s s e t i s pentru „adduxistis”.

Des în *Noul Testament* din 1648:

Luc. LXIII, 14: „zise cătră ei: *aduse-tu-mi pre omul acesta...*”

Act. Ap. VII, 42: „au doară jrătve și daruri *aduset* mic?...”

Ib., XIX, 36-7: „nemică în degrabă să nu faceți, că *adusetu* pre oamenii aceștea...”

„...dixit ad illos: o b t u l i s t i s mihi hunc hominem...”

„...numquid victimas et hostias o b t u l i s t i s mihi?...”

„...nihil temere agere, a d d u x i s t i s enim homines istos...”

În *Codicele Voronețian*, acest din urmă pasagiu sună: „*adusesetu* bărbații aceștea”, adecă și mai aproape de prototipul latin: a d d u x i s s e t i s , afară numai dacă silaba *-se-* nu se va fi repetat cumva dintr-o grăbire curat grafică.

Cuvîntul Sf. Ioan Crisostom, text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 579): „golă era, și mă înbrăcat; și în temnițe, ș-ați venită cătră mine; bolnavă; și m-ați cercetată; striină, și mă *adusetu*...”

Macedo-românește chiar astăzi: *adusetu*, nu: *aduserăți*.

d) Prima persoană singulară a imperfectului: eu *aducea* = lat. a d d u c è b a m , și numai la plural: *aduceamu* = lat. a d d u c e b à m u s .

Codicele Voronețian, p. 75:

Act. Ap. XXVI, 10: „ucigându ei, *aducea* svētu...”

„...quum occiderentur, d e t u l i sententiam...”

Legenda Sf-ei Maria Egipteană, text din sec. XVII (*Cod. ms. misc.*, Brașov, p. 377): „...aciăș eu mă l â c r â m a , și cu credință b â t e a - m â în pieptă, și-mi *aducea* aminte de fâgăduința ce-am făcută...”

E interesant că la Dosofteiu, 1673, în *Dedicațiune*, p. I, ne întimpină forma moldovenească poporană a imperfectului: *aducè*, în loc de *aducea*: „Isus Hristos de multe ori *aducè* (АДУЧЕ) aminte ucinicilor...”

e) în graiul vechi *aduc* se poate construi cu pronumele personal la acuzativ fără „p r e ”, după cum am văzut deja cu câteua rînduri mai sus în pasagele din Coresi și din *Codicele Voronețian*: „*adușu e l u*”.

Legenda lui Avram, circa 1600 (*Cuv. d. bătr.* II, 190): „eșimu, doară vrem vedea undeva vr-u omu să-lă *aducemu e l u* la casa noastră...”

f) Document moldovenesc din 1610 (*A. I. R.* I, 22): „să a r e e i și *aduce* nescare urice sau alte ispisoace, măriia-ta să nu le crezi...” = „e t q u a n d m ê m e i l s p r o d u i r a i e n t quelques actes...”

v. ²*Aduc.* – ¹*Adus.* – *Duc.* – *Reduc.*

²**ADÛC** (*adus, aducere*), vb.; fléchir, faire pencher, brandir. E anevoie a decide dacă acest cuvînt, derivat în orice caz din d u c o , vine anume din a d d u c o sau din a b d u c o , ori dintr-o fuziune poporană între a b d u c o și a d d u c o . Prin accepțiunile sale, el se depărtează cu totul de a d u c „apporter, amener”, formînd o vorbă pe deplin independentă. O legătură logică între ambele ziceri se întrevăde în expresiunea „*aduc* mîna să fac cruce”:

„Frunză verde de lemn dulce,
Aduc mî n a să-mi fac cruce,
 Mîntea din cap mi se duce;
Aduc mî n a să mă-nchin,
 Picioarele nu mă țin,
 Parcă nu-s făcut deplin...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 302)

De asemenea în locuțiunea „*aduc* ceva la gură” = „p o r t e r à la bouche”:

„Codrenaș, cîț o vedea,
 Plosca l a g u r - a d u c e a ...”

(Balada *Codreanul*)

dar în același cîntec:

„În cap mîna că-i puneam,
 L a p ă m î n t î l *aduceam*,
 Căpățîna i-o tăiam...”

unde acea legătură logică dispare aproape cu desăvîrșire.

Cu acest sens se zice deopotrivă: „a *aduce* l a p ă m î n t ” sau „a *aduce* l a v a l e ”, ori numai „a *aduce*”.

Balada *Vidra*:

„Cînd în loc mi se-nvîrtea,
 Cînd l a v a l e s-*aducea*,
 Nici unul nu dovedea...”

și mai jos:

„Stoian popa s-aprindea
 Și făcea el ce făcea
 Pe Păun că-l *aducea*
 Și-n p ă m î n t că mi-l izbea,
 Cîț pămîntul despica!...”

Cu același sens, macedo-românește: „Ih! ci ghine nîi-l *aduși*; cara deade di cădzù și feace țistale = of! ce bine l-am t r î n t i t ; cînd căzu, își sparse capul” (M. Iutza, Crușova).

În toate aceste exemple, *aduc* însemnează „fléchir”; „a pleca”, „a da jos”, ceva ca a b d u c o la Cicerone în: „ab illis hominibus qui tum versati sunt in re publica, ad hanc hominum licentiam atque libidinem me a b d u c i s ” sau: „a religionis auctoritate a b d u c e r e t u r ad mercedem.”

Cu același înțeles în proverbul:

„Vinu-i dulce,
 Dar te-*aduce*...”

(P. Teodorescu, Iași, c. Miroslava)

despre un vin plăcut, care însă te-mbată sau – mai bine – „te culcă jos”.

În exemplele ce urmează *aduc* are înțelesul de „brandir”, însă tot cu dușmănic și tot de sus în jos, astfel încât ambele accepțiuni se înlănțuiesc.

Balada *Iorgovan*:

„Cu paloșul *aducea*,
Capul Nedii îl tăia,
Trupul la câini arunca...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 561)

Balada *Bolbocean haiducul*:

„Și când astfel îi vorbea,
Mîna pe baltac puneă,
Drept cătră zapciu pornea,
Binișor s-alătura;
Cu baltac când *aducea*,
Mîna dreaptă că-i frîngea...”

(*Ibid.*, 603)

Din vechile texturi:

Pravila Moldov., 1646, f. 60: „cela ce va ucide pre cela ce-l îngrozăște că-l va ucide, nu să va certa; ačasta ăste cāndū omul cela ce-lū îngrozăște să-l ucigă face sēmne în toate fialīurile și-i măhăăște și *aduce* s ă - l l o v a s c ă ...”

v. *Abat.* – *Adii.* – ¹*Aduc.* – ²*Adus.*

ADUC-AMINTE. – v. ¹*Aduc.* – *Aminte.*

ADUCĂTOARE, s. f.; t. de gramm.: guillemet. Vechi termen gramatical, format din *a d u c* cu sensul de „citez cuvintele altuia”. Radu Tempea, 1797, p. 216: „*Aducătoare* să pune la începerea și la sfîrșitul vorbii, a încheieturii sau a periodului, care s ă a d u c e din gura altuia”. Diaconovici-Loga, 1822, p. 13: „*Aducătorea* (,...”), cuvintele céle închise între aceste semne, cu ton putérnic și înalt le vădim”. Mai puțin elegant e termenul: „semnul a d u c e r i i, cînd a d u c e m vorbele cuiva” la Heliade, *Gramm.*, 1828, p. 159.

v. ¹*Aduc.*

¹**ADUCĂTÒR, -OARE**, adj. et subst.; qui apporte, qui amène, qui conduit, porteur, conducteur.

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 40): „Întăi fost-au trebuit pre cei ce *aducători* și pricinuitori gîlcevii ar fi fost, fără nici o zăbavă dintru mijlocul nostru să-i fim scos...”

Dosofteiu, *Liturgiar*, 1673, f. 14 a: „că svinția-ta ești *aducătorulū* și adusulū și priimitorilū și înpărtătorilū, Hristoase Dumnedzăulū nostru...”

Miron Costin, *Letop.* I, p. 301: „pre Stefan Părcălabul de Soroca l-au dat în sama unora de Hănțești, carii se ținea pre lăngă Stefăniță Paharnicul, să-l ducă la

Vasilie-vodă; ce pentru lăcomia sa, *aducătorii*, să fie a lor ce luasă și ce mai era pre lângă dănsul, l-au omorît pe cale...”

v. ¹*Aduc.* – ¹*Adus.* – ³*Adus.*

²**ADUCĂTOR.** – v. ²*Aduc.* – ²*Adus.*

¹**ADÛCERE.** – v. ¹*Aduc.*

²**ADÛCERE.** – v. ²*Aduc.*

ADUCERE-AMINTE. – v. *Aminite.*

ADÛIU. – v. *Adii.*

ADULCÈSC (*adulcit, adulcire*), vb.; adoucir. Cuvînt a cărui existență trebui controlată în grai, sau cel puțin în vechile texturi. El corespunde pe deplin medio-latinului *a d d u l c i r e* = ital. *a d d o l c i r e* = span. *a d o l c i r* etc. și ne întîm-pină în *Dicționarul româno-german* al lui Budai-Deleanu (ms. în Muz. istor. din București): „*adulcescu*, versüssen, angehehm, verträglich machen; *a d u l c i t o r i u*, Versüsser, versüssend, verträglich”.

v. *Dulce.*

ADULCITÒR. – v. *Adulcesc.*

ADÛLM. – v. *Adulmec.*

ADÛLMEC, ADÛRMEC (*adulmecat, adurmecat; adulmecare, adurmecare*), vb.; flairer, suivre à la piste, dépister, pressentir.

Cu sensul propriu, „*adulmecare* se zice de fiare sau alte animale, cari simt prin miros pe vînătorul ce vine cu vîntul asupra lor” (Baronzi), sau „mirosul cînilor în urmărirea vînatului” (*L. M.*); ori în genere: „odoratu învestigo” (*L. B.*); în sens figurat, însemnează pătrunderea aceluia care iute pricepe cursa ce i se-ntinde, primejdia ce-l așteaptă, uneltirile dușmănești ce i se pregătesc, sau orice este ascuns pentru o minte obicinuită.

În ambele sensuri, cel propriu și mai ales cel figurat, cuvîntul e des la Cantemir, care-l întrebuițează uneori cu multă eleganță; de exemplu:

Istoria ieroglică (ms., în Acad. Rom., p. 57): „Atuncea lupul cu chipuri filosofești și țeremonii politicești înaintea *adulmecînd* purciasă...”

Ibid., p. 19: „iute iaste *adulmăcarea* adevierinții, unde a sufletului pătimire într-altul despre a sa o măsură cineva...”

Chron. II, 66: „părăsită cale a cerca și urmele cele astupate și pierdute a *adulmăca* și a le descoperi ne vom nevoi...”

Cantemir, *Ist. ierogl.*, p. 39: „...pre cât lumina soarelui a lucra poate în organele văzătoare, pre atîta agiutoréște mai denainte știința în mintea a d u l m ă c ă t o a r e ...”

Ibid., p. 67: „în lup nu numai tăcere inimoasă, ce și oarece simțire a d u l m ă c o a s ă iaste...”

Critil și Andronius (Iași, 1794), p. 102: „celū înțeleptū *adulmăcă* și s i m t e d e d e p a r t e ...”

I. Creangă, *Moș Nichifor Coțcariul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 383): „Mie-mi vine să sting focul, că acum mi-am adus aminte că dihania de lup *adulmecă* și vine după fum...”

„Despre corb zice poporul că se duce cale de 24 oare după hoit mai-nainte de a răsări soarele, iar după răsărire nu se mai duce; cunoaște unde e hoitul după miros, ceea ce se cheamă: *adulmecă*...” (Învăț. Carare, Iași, com. Cucuteni).

A. Odobescu, *Pseudokynege*, p. 172, despre critici: „S-au deprins să stea mereu la pîndă, drăcoșii, ca și cînd altă treabă n-arū mai avea: caută, m i r o a s ă , se furișează prin cărți și dibuiesc mai rău decît copoiul cînd *adurmecă* dîra fearei prin țărîină, și bine n-apuci să te bucuri de vreo nevinovată haiducie ce te-ai ispititū a face prin codrii literaturii, cînd fără veste te și pomeniești dovedit. Atunci se fac Dunăre de mînie, domnia-lor...”

Tot așa, în *Mihnea-vodă*, p. 23, despre craioveni: „ca copoi *adurmecă* orice mișcare a domniei...”

„A *adulmeca* ca copoiul” este o locuțiune proverbială despre cei ce iscodesc.

Alături cu *adulmec* circulează forma fără prepoziționalul a d -.

N. Rucăreanu, *Încercări poetice*, p. 63:

„Vînătorul se oprește.
Jos, copii, pe brînci cu toții!
Auzirăți șuieratul
Caprei negre pîntre stînce?
Ne-a u l m a t , dar sînt aicea.
Drept l-aninători vă duceți...”

„Pe la noi copoi sau cîinii ce u l m e a z ă și aduc vînatul la pușcă nu se găsesc mai de loc...” (I. Tacu, Covurlui, c. Braniștea).

Caracteristica poporană despre urs și lup: „Ursul se zice că ar fi fost fecior de popă. Cînd a ieșit Maica Precista la biserică, el a speriat-o orăcîind și, blăstămat fiind de ea, s-a făcut urs. El e tîmp la vedere, dar u l m ă bine. Lupul se zice că e cîinele Sf.-lui Petru și, unde-i poruncește, el acolo face pradă. Cînd se strîng mai mulți lupi la un loc de urlă, se zice că se roagă lui Sf. Petru să le rînduiască pradă. Se crede că lupul are trei peri de drac pe cap, de aceea e fioros. Lupul vede bine, însă nu u l m ă ” (I. Aldoiu, Muscel, c. Voinești).

Forma cu *-r-*: *adurmec* s-a născut prin etimologie poporană de la „urmă”. Organică, mai veche și mai răspîndită, e forma cu *-l-*: *adulmec*. Sensul fundamental al cuvîntului nu este u r m ă , ci m i r o s . *Adulmecarea* stă în același raport cătră

nas, ca vederea cătră ochi și auzul cătră urechi. Cantemir, *Divanul lumii*, 1698 (A.I.R. II, 108): „cu ochii nevăzînd, cu uréchile neauzînd, m i r o s u l neadulmăcînd...”

În secolul XVI mai exista încă la noi substantivul o l m u „odeur”. Îl găsim la Radu din Mănicești, 1574 (*Ms. Harl.* 6311 B., British Mus.):

Io. XII, 3: „casa înplu-se de o l m u l myrului...”	„...domus impleta est ex o d o r e unguenti...”
---	---

Vechiul român o l m u , învederat de la latinul „oleo”, presupune un prototip o l m e n cu „ol-” ca în „ol-facio” și cu sufixul „-men”. Latinul vulgar o l m e n se referă cătră medio-latinul o l i m e n t u m „miros” (Du Cange, *ad voc.*: olimentum pretiosorum florum), ceva ca: „tegmen” cătră „tegimentum”. Din numele o l m u vine dentîi verbul u l m a r e , apoi u l m e c a r e prin sufixul verbal deminutival -ec (= lat. -ico) ca în „orbec”, și de aci în fine, prin prepoziționalul a d - sau a -: *adulmec*, alături cu forma a u l m e c la mitropolitul Dosofteiu.

v. ¹Ad. – *Aulmec*. – *Olm*. – *Ulmec*...

ADULMECĂTÒR }
ADULMECÒS } v. *Adulmec*.

ADUMBRÀRE }
ADUMBRÀT } v. *Adumbresc*.

ADUMBRĂTÒR, -OARE, adj.; ombrageux, qui répand de l’ombrage. Forma pe care o găsim în *Dicționarul* lui Budai-Deleanu (ms. în Muz. istor. din București), ca și a d u m b r ă c i u n e și a d u m b r ă t u r ă . În grai se aude mai mult a d u m b r i t o r , a d u m b r i c i u n e , a d u m b r i t u r ă .

v. *Adumbresc*.

ADUMBRĂCIÙNE }
ADUMBRĂTÙRĂ } v. *Adumbrător*.

ADUMBRÈSC (*adumbrit, adumbrire*), vb.; „ombrager, couvrir d’ombre, mettre à l’abri, protéger” (Cihac). O formă mai organică, dar aproape despărută din grai, este din prima conjugățiune: a d u m b r a r e = lat. a d u m b r a r e = ital. a d o m b r a r e = provenț. a d u m b r a r , a o m b r a r etc. Mai sînt două forme fără prepoziționalul a d : u m b r i r e și u m b r a r e , de exemplu:

Coresi, 1577: Ps. XC: „...cu spatele sale u m - b r i -te-va...”	Arsenie, 1650: „...cu spatele sale te va u m b r à ...”
---	--

Lex. Bud., 6: „*adumbresc*, beschatten, überschatten etwas”.

În basmele adunate de Ispirescu:

p. 230: „Copaciul supt care se *adumbrise* era măreț și parcă se lupta ca să ajungă la nuori...”;

p. 289: „Băiatul rămase *adumbrît* într-un crînguleț verde, căci era gol pistol...”

În poezia poporană ne mai întîmpină forma *dumbresc*, în privința cărei nu se poate decide dacă *d* este un rest din *ad-* ca în *d e v ă s i t = a d e v ă s i t*, ori din „de” ca în: *d a l b = a l b*.

Doină din Transilvania:

„Mărită-te, mîndra mea,
După mine nu ședea,
Nu trage nedejdea mea!
Că nedejdea de la mine
Ca și umbra de la spine,
Cînd gîndești să te *dumbrești*,
Tot mai tare te sorești...”

(G. Sima Ion, *Familia*, 1883, p. 580)

v. *Umbră. – Umbresc.*

ADUMBRÈZ
ADUMBRICIÙNE
ADUMBRÌRE
ADUMBRITÒR
ADUMBRITÛRĂ

} v. *Adumbrător. – Adumbresc.*

ADUMERÈSC (*adumerit, adumerire*), vb.; ajuster, adapter. Această formă o găsim numai la Budai-Deleanu (*Dicț.*, ms. în Muz. istor. din București): „*adumeresc*, anpassen; einer Sache gemäss machen, einrichten”.

v. *Dumeresc.*

¹**ADÛN** (*adunat, adunare*), vb.; réunir, rassembler, amasser, récolter, additionner. Derivat din lat. *a d u n o* (= *ad + uno*), care s-a păstrat în toate graiurile romanice (Cihac), *adun* exprimă noțiunea fundamentală de: a reduce o mulțime la *u n u*, în opozițiune cu „risipesc” și cu „împrăștiu”, cari consistă în bucățirea unității.

Doină din Transilvania:

„Străduiește-te, bărbate,
Ș-*adună* m u l t e bucate,
Că și eu m-oi strădui
Pînă ce le-oi r i s i p i ...”

(Jarnik-Bîrsanu, 454)

Dosofteiu, *Liturgiar* (Cuminicare), 1674, f. 90 a: „s-au ivit cîale-ntunecate să luminiadze, să *adune* cîale-m p r ă ș t i î a t e ...”

Principalii sinonimi ai lui *adun* sînt: *s t r î n g*, *c u l e g*, *î m p r e u n e z* sau *î n t r u n e s c*, cu acești doi din urmă fiind înrudit și etimologicește.

I. S i n o n i m i c a .

a) *adun* = s t r î n g :

Ca verb tranzitiv, *adun* se întâlnește cu s t r î n g și adesea îl înlocuiește atunci când e vorba de ființe aduse din diferite direcțiuni și de averi grămadite cu încetul. Zilot, *Cron.*, p. 61:

„S-au ostenit prea mult Mihaiu-vodă s-*adune*
Ostași, și au și s t r î n s , dar doar numai cu nume...”

Moxa, 1620, p. 351: „acesta *adună* oști mari pre apă și pre uscat...”
Beldiman, *Tragod.*, v. 4125:

„Vrăjmaș ți-am fost pînă astăzi, iar acum te tînguiesc:
Sfetnicii ce *adunaseși*, aceia te osîndesc...”

Act moldovenesc din 1639 (A. I. R. I, 87): „mergând la numitul loc, am *adunat* pre toți omenii bătrâni și pre toți megîiașii di prin prejur...”
Cost. Stamate, *Muza* I, 293:

„Dumnezeu aruncă soarte pentru oameni pe pămînt:
Unii, încujbați sub sarcini de nevoi, amar trăiesc;
Alții, cu averi mulțime și trăiesc tot *adunînd*,
Și trăiesc în îmbuibare, iar la săraci nu gîndesc...”

Jipescu, *Opincaru*, 134: „sărac ești, că nu te taie capu și puterea să faci negoțuri, meserii și plugărie mare; păstrare n-ai, și nu-nțelegi cum s ă *adună*...”

Ca verb reciproc, *adun* se poate pune în loc de s t r î n g cînd se atinge de victăți în genere, venite la un loc din mai multe părți.

N. Muste, *Letop.* III, p. 73: „Sultanul încă au venit cu tătări, și s-a u *adunat* cu toții la Botoșeni...”

Balada *Iordachi al Lupului*:

„Boierii s e *adunară*
De la tîrg și de la țară,
Și trei zile se vorbiră,
Trei zile se sfătuiră...”

Balada *Mihu Copilul*:

„Un cîntec duios,
Atît de frumos
Munții că răsună,
Șoimii s e *adună*,
Codrii se trezesc,
Frunzele șoptesc...”

Doină din Transilvania:

„Colea jos în prunduleț
A crescut un nuculeț,
Nuculeț cu frunză rară,
S-*adună* cucii din țară
Și cîntă de se omoară...”

(Jarnik-Bîrsanu, 182)

Act muntenesc din 1622 (A. I. R. I, 31): „ne-amu *adunatu* toți și amu vorbitu, de vor vrea să ne primească și pă noi...”

A. Pann, *Moș Albu* II, 54:

„Stan era un tînăr d-aia care traiul îi plăcea;
Cînd cu unul, cînd cu altul, s-*aduna* și petrecea...”

b) *adun* = c u l e g :

C u l e g și *adun* se întrebuițează adesea unul pentru altul în privința rodurilor: flori, poame, grîne etc.

Basmul *Luceafărul de ziuă* (Ispirescu, *Leg.*, p. 381): „...priviră fluturii cum săltau și săreau din floare în floare, cum albinele c u l e g e a u ceara și *adunau* mierea...”

Doină din Ardeal:

„De la noi pînă la Cluj
Vioarele și lemnuș...
Da cine le-o *aduna*?
Bădiță cu mîndra sa...”

(Jarnik-Bîrsanu, 305)

Alta:

„Săracele fetele,
Multu-și bat picioarele
Pe toate răzoarele,
S-*adune* ceapă ciorească,
Fața să și-o rumenească...”

(*Ibid.*, 439)

Macedo-românește: „ună ligatură di floare, care se cliămă tufă, u *adunai* pre livade...” (Bojadschi, 1813, 161-2).

În *Colinda Plugului*:

„Alți[i]-n urma lor lega,
Snopuri nalte *aduna*
Și clăi mîndre rădica
Ce la soare se usca...”

(Alex., *Poez. pop.*², 389)

În privința fî n u l u i mai ales, *adun* este un termen rămas încă din latinitatea rustică: „pro f e n o dictorum pratorum a d u n a n d o”, vechi francez: „a ü n e r les foins” (Du Cange).

v. *Adunător*.

Într-un sens figurat:

Cost. Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„Precum norul de lăcuste, soarele întunecînd,
Vine pre sus cu iuțeață țarinile-amenințînd,
Încît tremurînd așteaptă spăriiatul muncitor
Neștiind unde-a să cadă acel nor îngrozitor:
S-amăgește cu nădejdea că ogoru-i va scăpa
Ș-a sudorii sale roduri va putea înc-*aduna*...”

Tot așa omul poate să *adune* suferințe, dureri etc. C. Negruzzi, *Gelozia*:

„Știi pentru ce? – Ba nu. – Ah! trebui să ți-o spun,
Destul e de cînd chin în sufletu-mi *adun*...”

Același, *Zoe* IV: „despoaie pe văduvă și pe orfan, *adunîndu*-și o pomenire de blăstemuri...”

Omiliar de la Govora, 1642, p. 83: „fără tēmere greșăște, mănîind pre Dumnezeu, și *adună* spre sine mânia lui în zua mănici...”

c) *adun* = î m p r e u n e z , î n t r u n e s c :

Balada *Radu Calomfirescu*:

„Noroc bun și cale bună!
Ce vînt dulce vă *adună*
Și cu mine vă-m p r e u n ă ?...”

Ca î m p r e u n a r e sexuală, reciprocul *adun* figurează nu o dată în vechile texturi:

Radu din Mănicești, 1574 (*Ms. Harl.* 6311 B., British Mus.): „a lu Isus Hristos născutul așa era: logodită amu muma lui Mariîa cu Iosifû, mainte până nu s e *adunase*, află-se aibăndû în mațe de Duhul sfântû...”

De asemenea în *Evangeliarul*, circa 1570, la Cipar (*Analecte*, p. 1).

Text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 43): „mainte până nu s e *adunase* ei, afla-se avăndû în mațe diîn Duhul sfântû...”

Dar și-n înțeles de î n t r u n i r e , adecă o întâlnire nesexuală între două sau mai multe persoane, de exemplu:

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, nov. 30: „acolo (apostolul Andreîu) să dîade în cunoștință cu dumnedzăesculû Pavelû și s ă *adună* cu frate-său Petrû, și de-acolo mîarsă...”

Nicolae Costin, *Letop.* II, 85: „Fost-au și aicea veniți acești boieri ungurești de s-a u *adunat* cu Nicolai-vodă: datu-le-au cărți de volnicie și lor și oamenilor lor se

Același, II, 113: „Și doamna lui Dumitrașco-vodă atuncea s e *adunasă* cu împărăteasa, și i-au dăruit împărăteasa un leftu de aur...”

Tot așa în macedo-româna: „tamamu tora m e *adunai* cu buna Nușa mea...” (Bojadschi, 169).

În cronică, „*adun* pe cineva c u cineva” ne mai întimpină în accepțiunea cauzativă de „faire rencontrer quelqu'un”.

Nic. Costin, *Letop.* II, 129: „Și așa îndată i-au pus în hiere pre trei boieri, pre Lupul Costachi vornicul, pre Antiohie Jora hatmanul, pre Maxut postelnicul, și cu mare pază i-au dus la urdie, și nice i-a u *adunat* cu vezirul...”

Într-un sens figurat:

Zilot, *Cron.*, p. 19: „Așa au fost și cu oastea cea împărătească: destulă era, zic că ar fi fost peste o sută de mii; vrednică au fost; dar în zadar! nimic nu s-au cunoscut, din pricină că aceștia fiind atîția pași dați supt ascultarea căpitan-pașei, a căroră minți de ar fi fost cu puțință să le *aduni* toate la un loc și cu a căpitan-pașei împreună, o minte întreagă nu s-ar fi putut face...”

II. *adun* în:

a) Proverbi:

Pentru cheltuitori: „Nu risipi meiul, c-anevoie se *adună* (Pann, II, 87; III, 72).

Pentru cei ce câștigă pe căi piezișe: „*adună* unde n-a răsipit, dar nu se sfîntește” (*Ib.*, II, 28).

Pentru cei ce perd speranța: „Vîntul *adună* norii, și tot vîntul îi risipește” (Baronzi, *Limba*, p. 50).

E mai cu seamă interesant proverbul: „Parcă a tunat și i-a *adunat*” (Pann, II, 136).

P. Ispirescu, *Părintele Bimbirică (Familia)*, 1883, p. 73): „Nu cunosc eu pe românașul ăla care cel dintîi a zis: a tunat și i-a *adunat*; că zău! dacă ar fi mort, i-aș zice: Dumnezeu să-l odihnească în corturile dreptilor; iar dacă ar fi viu, să-i zic: bravo ție, om dezghețat! fi-ți-ar gura aurită! Și apoi nu crez eu o dată cu capul că vreunul din d-voastre, români neaoși, să nu fi auzit, o dată măcar în viața d-voastre, zicătura: a tunat și i-a *adunat*. Acuma să vă spui și eu că pe părintele Bimbirică și pe maica preoteasa a tunat și i-a *adunat*...”

Cînd tună, toate vietățile speriate, fără a-și da seamă de ce fac, își caută printr-o acțiune reflexă tovarăși cu cari să împărțească spaima. De aci: „a tunat și i-a *adunat*”, un fel de confederațiune de frică. Proverbul poate să aibă o veche origine romanică. Despre Catone se zice că: „jamais sa femme ne l’embrassoit, sinon quand il tonnoit bien fort, et pour ce avoit il accoustumé de dire en se jouant, qu’il estoit bien heureux quand Jupiter tonnoit” (Amyot). Ar fi putut să zică și el: „cînd tună, ne *adună*”.

„Spune-mi cu cine te *aduni*, să-ți spun ce fel de om ești” (C. Negruzzi, *Scris.* XII) – zice un alt proverb, cunoscut în mai toate limbile, dar care la români se ramifică în zicători secundare cu sens rău și cu sens bun, de exemplu:

„Unde e stîrvul, acolo se *adună* cioarele” (Pann, II, 73), proverb de origine biblică. Radu din Mănești, 1574 (*Ms. Harl.* 6311 B., British Mus.):

Math. XXIV, 28: „Iu va amu fi trupul, | „...ubicumque fuerit corpus, illic
acolo *aduna-se-vor* vlăturii...” | c o n g r e g a b u n t u r et aquilae...”

Italienește se zice: „Le mosche si posano sopra alle carogne” (Giusti). Un proverb analog despre „muște”, dar mai trivial, se găsește și la noi. Îl indicăm numai, fără a-l reproduce întreg:

„S-au *adunat*
La sfat
Ca muștele...”

(R. Simu, Transilv., c. Orlat)

Fără rime, acest proverb e foarte cuviincios sub forma: „S-au *adunat* ca muștele la miere” (Baronzi, *Limba*, p. 41) = în limba sardă: „ad su mele curret sa musca” (Spano).

O variantă: „Ca albinele la fag *s-adună*” (*Conv. lit.*, 1874, p. 74).

Cu același înțeles:

„La gospodină bună
Mulți voinici *s-adună*...”

Și tot aci frumosul vers de I. Văcărescu (p. 434), ajuns a circula în grai ca un adevărat proverb:

„La faptă bună
Puțini *s-adună*:
Mult pot puținii
Buni împreună!”

Dar și mai frumoasă este o urare moldovenească curat poporană:

„Cele rele
Să se spele,
Cele bune
Să *s-adune*,
Vrajba dintre noi să piară
Și neghina din ogoară...”

(I. Creangă, *Conv. lit.*, 1881, p. 10)

b) Idiotismi:

„A-și *aduna gîndurile*”, „a-și *aduna mințile*” = „se recueillir”. Alexandri, *Florin și Florica*, sc. 5: „Mare poznă și minune! De cînd am văzut vivandiera regimentului, nu-mi mai pot *aduna gîndurile pe-acasă*. Ce frumoase haine purta...”

Jipescu, *Opincaru*, 57: „las vouo cu grai limpede, cu limba dăselegată și cu *mințili adunate*, adîiata mea...”

În poezia poporană, reflexivul „mă *adun*” se aplică la florile cari își închid cununa la apropiarea nopții.

Așa în legenda cicorii, schimbate dintr-o zîină în floare, soarele zice că o va face:

„Floare de cicoare
Cu ochi după soare:
Cînd voi răsări,
Ea s-o-nveseli;
Cînd voi asfinți,
Ea s-o ofeli;
Cînd voi scăpăta,
Ea s-o *aduna*...”

(Familia, 1881, p. 585)

III. Varianturi dialectice.

Nu putem socoti tocmai ca un variant forma *adunedzu* în loc de *adun* la mitropolitul Dosofteiu:

Premiar, 1673, f. 102 a: „Toate le dă Duhul cel svântu: izvorîște prorocii, preuții obârșiaște, necărturarețu înălepçune au învățatū, păscari bogoslovničū arătā, toată *aduneadzâ* (АДНѢСЖ) pusoaria beșiaricii...”

E însă foarte importantă forma istriano-română *adur* (*adurat*, *adurare*), care adesea ni se prezintă în unele texturi curat daco-române din secolul XVI, bunăoară:

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.):

Act. Ap. XIX, 18: „*adura*-și cărțile și le ardea între toți...”

Ib., XIX., 25: „*adură* ceia ce era de acéila lucrători și lă dzice...”

Ib., XXI, 22: „ce amu ȳaste? totu gintu cade-se a se *adura*...”

„...c o n t u l e r u n t libros et com-
busserunt coram omnibus...”

„...quos c o n v o c a n s, et eos qui
hujus modi erant opifices, dixit...”

„...quid ergo est? utique oportet
c o n v e n i r e multitudinem...”

Codicele Șcheian, aproape din aceeași epocă (*Ms. Sturdzan*, în Acad. Rom.):

Ps. XV, 4: „nu *adură*-se zborul lor de sânge...”

Ps. XXX, 14: „cându *adură*-se de ură spre mere...”

Ps. XXXII, 7: „*adură* ca în foale apele marici...”

Ps. XXXIV, 15: „și de mere veseliră-se și *adurară*-se; *adurară*-se spre mere rane...”

Ps. XXXVIII, 7: „ascunde și nu ști cui *adură*...”

Ps. XLVII, 5: „că amu înpărații pămân-
tului *adurară*-se...”

„...non c o n g r e g a b o conventi-
cula eorum de sanguinibus...”

„...dum c o n g r e g a r e n t u r ipsi
simul adversum me...”

„...c o n g r e g a n s sicut utrem aquas
maris...”

„...et adversus me laetati sunt et
c o n v e n e r u n t; c o n g r e g a t a
sunt super me flagella...”

„...thesaurizat, et ignorat cui c o n -
g r e g a b i t ea...”

„...quoniam ecce reges terrae c o n -
g r e g a t i sunt...”

Cu $r = n$ și totodată cu o pentru u , în *Legenda lui Avram*, din sec. XVI (Cuv. d. bătr. II, 191): „cândo se *adora* îngerii și se închiră Domnolui...”

Prin syllexis: $n = nr$ (cfr. Cuv. d. bătr. II, 218, 240), în *Codicele Voronețian* ne întimpină și forma *adunru*:

Act. Ap. XXV, 5: „ceia ce sântu tari întru voi, gice, *aduânără*-se (ΑΔΟΥΡ-ΑΡΚΕ) și ce e de bărbatul acesta se grăiască spri-însu...”

Ibid., XXVIII, 17: „și deca se *aduînără* (ΑΔΣ-ΑΡΔΡ) ei, grăi cătră-nșii...”

„...qui ergo in vobis – ait – potentes sunt, d e s c e n d e n t e s s i m u l, si quod est in viro crimen, accusent eum...”

„...quumque c o n v e n i s s e n t, dicebat eis...”

Vom observa aci în parentezi că o asemenea trecere syllectică a lui n în nr se găsește și-n dialectul italian de la Perinaldo în Provincia di Porto Maurizio, unde se zice: *pellegrinraggiu = pellegrinaggio*, *ünra = una*, *lünra = luna*, *caichünra = qualcuna*, *villanramente = villanamente* etc., iar prin urmare și *a d ü n r a r e = ital. a d u n a r e*. Acest fenomen, pe care profesorul Vivaldi (ap. Papanti, *I parlari in Certaldo*, p. 362) îl constată unic în dialectele italiene, presupune la Perinaldo, ca și la români, o trecere anterioară a lui n în r , de unde apoi syllecticul *nr*.

v. ²*Adun.* – *Culeg.* – *Împreunez.* – *Întrunesc.* – *Risipesc.* – *Strîng.* – *Un...*

²**ADÛN (D-)**, adv.; ensemble, y compris. Formă macedo-română, care totuși s-ar putea introduce și-n daco-româna. Bojadschi, 121: „d i *adunu*, ἀντάμα, zusammen”. *Ibid.*, 163: „atuncea va si le lomu d i *adunu* = dann wollen wir sie m i t e i n - a n d e r heraus nehmen”. *Ib.*, 167: „și eu arideamu d i *adunu* cu elîi = ich würde m i t lachen”. Petrescu, *Mostre I*, 31: „să nîicargă d e -*adun* cu nășii = a merge î m p r e u n ă cu dînșii”. Nu derivă din verbul *a d u n* (= lat. *aduno*), ci d-a dreptul din numeralul *u n u* prin prepozițiunea *a d*. Deja lătinește construcțiunea *a d - u n u m* servea ca adverb: „a d u n u m omnes” (Gell.) = „toți î m p r e u n ă”, „consurrexit senatus cum clamore a d u n u m” (Virg.) = „cu zgomot s-a rădicat senatul î n t r - u n a” etc.

v. *Unu.* – *Una.*

ADUNĂRE (plur. *adunări*), s. f.; l’infinitif substantivé d’ *a d u n*: addition, recueil, assemblée, réunion, rendez-vous. Sinonim cu *î n t r u n i r e*, cînd e vorba de oameni, și cu *s t r î n s u r ă*, cînd se vorbește de lucruri.

Vechiul Testament din 1581 (Cipar, 46) în alăturare cu *Biblia* din 1688:

1688:

Genes. I: „și zise Dumnezeu: *a d u - n e* -se apa cea de suptu ceriū într-o *adunare* și să să ivească uscatulū, și să făcu așa, și să *a d u n ă* apa cea de suptu ceriū la *adunările* ei și să ivi uscatulū; și numi Dumnezeu uscatul pământū și *adunările* apelorū numi mări...”

1581:

„și zise Dumnedzeu: *s t r i n g ă* -se apele de suptū ceriū într-unū locū să se vadzā uscatulū, și fu așa; și chemā Dumnedzeu uscatulū pământū și *s t r i n s u l* apelorū chemā mare...”

În contextul greco-latin: τὰ συστήματα τῶν ὕδατων „c o l l e c t i o - n e s a q u a r u m”.

Despre lucruri, întrebuițarea substantivului *adunare* e destul de rară, fiind în cele mai multe cazuri înlocuit prin diferite numi cu sensul de „mulțime”. Într-un mod constant se aplică numai la adăugarea unei cîtimi către altă cîtime: „*adunare* în aritmetică se pune în loc de a d i ț i u n e ” (L. M.). În literatură, cuvîntul e nemerit pentru a exprime noțiunea de „recueil”; de ex.: „*Adunare* de pilde bisericești și filosofești de Constantin din Golești” (Buda, 1826, in-8):

În privința persoanelor, *adunare* este orice întîlnire între mai mulți pentru a se apropia unii de alții, fie prin petrecere, fie cu o țință mai serioasă, generalmente însă bună, căci în cazul contrar se zice mai potrivit a d u n ă t u r ă .

Cea mai importantă *adunare* este, negreșit, un parlament, în care toate sau mai toate clasele societății sînt reprezentate pentru a hotărî asupra intereselor comune, a întocmi veniturile și cheltuielile statului, a face legi și altele. De aceea, *Adunare*, cu literă inițială mare, chiar fără nici un epitet, înseamnă „A s s e m b l é e = Parlement”.

La noi, Regulamentul Organic de la 1831 n-a făcut decît a sistematiza sub numele de „*Adunare* obștească” o veche instituțiune românească, analoagă cu așa-numitele altădată „Etats généraux” din Francia (A. I. R. 1, 175; Laurian-Bălcescu, *Mag. ist.* I, 122 etc.); nu știm însă cum vor fi mers lucrurile, se vede totuși că nu tocmai bine, judecînd după următorul portret:

Alexandri, *Boieri și ciocoi*, act. I, sc. 7: „Obșteasca obicinuita *Adunare* au agiuns o adevărată A d u n ă t u r ă slugarnică, care încuviințează toate catahrisurile; ba-ncă-și însușăște dreptul a face iama în iconomiile visteriei și a le dărui pe tot anul lui Vodă, sub cuvînt de recunoștință...”

Cu literă inițială mică, fără a fi o trebuință neapărată de un calificativ, se cheamă *adunare*, ca termen general, acele petreceri de familie, cari în orașe poartă numiri mai speciale de: baluri, serate etc., iar pe la țară se zic: șezători.

La nunți țărănești, pețitorii încep stereotipa cuvîntare în versuri către familia miresei:

„Bună vreme la cinstita *adunare*
Și la cinstiți socri mari...”

(*Albina Carpaților*, 1879, p. 298)

Cam toate *adunările* de familie fiind în legătură cu o perspectivă de măritiş, de aceea:

„Un tînăr, voinic, în vîrstă, în anii înflăcărați,
Cînd mergea la *adunare* între oameni însurați
Și cînd le da bună zioa, ei – de mult ce le plăcea –
«Îți mulțămim, împărate», toți d-a rîndul îi zicea:
Junele neînsurat
Este ca un împărat...”

Cost. Negruzzi, *Au mai pățit-o și alții*: „E de prisos a vă descrie ce înger este Zefirița. Știți cât e de frumoasă; știți ce plătește într-o *adunare*...”

În graiul vechi, prin *adunare* se mai înțelegea o întâlnire pregătită de mai-nainte între două sau foarte puține persoane: „rendez-vous”.

Nic. Costin, *Letop.* II, 85-86, vorbind despre venirea la Iași a unui ambasador francez: „cu mare cinste aducându-l la *adunarea* sa Nicolai-vodă, de aici l-au petrecut cu oamenii săi până la Tighinea...”; apoi, mai jos, despre un magnat polon: „a doua zi au purces la *adunarea* sa cu Nicolai-vodă...” și tot acolo: „după *adunare* i-au trimis dar un cal moldovenesc...”

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 21, vorbind despre venirea viteazului hatman moldovenesc Buhuș la Halil-pașă, care-l chemase într-adins ca să-l vadă, zice că: „i s-au prilejit a merge nu cu mîna goală la *adunare*”.

Cu aceeași noțiune aplicată la raporturi internaționale, considerîndu-se staturile ca nește individualități:

Miron Costin, *Letop.* I, 292: „Și aceia să se știe, că țara aceasta fiind mai mică, nice un lucru singură de sine fără *adunare* și amestecare cu alte țeri n-au făcut...”

În cărți bisericești *adunare*, urmat sau nu de un calificativ, însemnează totdeauna o colectivitate de oameni de același fel sau avînd același scop:

Dosofteiu, 1680, ps. LXXXV:

„...călcătorii cei de lîage să sculară
asupra mîa, și *adunare* de putîarnîc cercară
sufletulî mieu...”

„...iniqui insurrexerunt super me, et
s y n a g o g a potentium quacsierunt ani-
mam meam...”

În *Biblia* Șerban-vodă, 1688: „*adunarea* celor tari...”

Pentru sinonimică, același pasagiu, după cum s-a tradus în:

Coresi, 1577: „...lêge-călcătorii sculară-se spre mine, și z b o r u l ă vrătoșiloră cerșură sufletulî mieu...”

Arsenie de la Bisericiani, circa 1650 (ms., Acad. Rom.): „...călcătorii cei de lêge se sculară spre mene, și s ă b o r de cei tari cercară sufletul mieu...”

Silvestru, 1651: „...făloșii sculară-se spre mine, și s f a t u l putérnicilor căutară sufletul mieu...”

Adecă: *adunare* d e - = s b o r sau s ă b o r și s f a t, doi slavismi, din cari însă cel dentîi însemnează mai în specie „concile”, cellalt: „conșeil”, în ambele cazuri ceva organizat, pe cînd *adunare* d e - presupune o unitate de stări de vederi fără a implica o constituire. Chiar în privința clerului, s o b o r se zice despre o întrunire organizată; iar despre una momentană: *adunare*.

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, 231, descriind înmormîntarea unei doamne: „...a doua zi cu mare cinste și jale au rădicat boierii cei mari oasele, cu mare *adunare* de vlădici, egumeni și preoți făr de număr...”

Tot așa: *adunare* de neguțitori, *adunare* de învățați etc.

În vechile texturi, *adunare*, ca și ceilalți substantivi cu inițialul *a-*, iubește prepozițiunea *î n t r u* în loc de *î n*.

Dosofteiu, 1673, f. 32 b:

„În mijloc de beșiarică mare
 Ți voi mulțami ș - i n t r -adunare...”

Cipar (*Principia*, p. 122) citează vechea formă a genitivo-dativului determinat *adunariei* = *adunării*, după *Pentateucul* din 1581:

Exod. XVI, 9: „a toată <i>adunariei</i> fiilor lu Israil...”	„...omni s y n a g o g a e filiorum Israel...”
<i>Ibid.</i> , XXXIV, 30: „mai marii <i>aduna- riei</i> ...”	„...s e n i o r e s ...”

v. ¹*Adun.* – *Adunăciune.* – ²*Adunat.* – *Adunătură.*

¹**ADUNĂT**, -Ă; part. passé d’*a d u n*: réuni, rassemblé, amassé, récolté, additionné. Sinonim cu *s t r î n s*, *c u l e s*, *î n t r u n i t*, *î m p r e u n a t*, în opozițiune cu *r i s i p i t* și *î m p r ă ș t i a t*.

Evangeliarul lui Brîncovan, 1693, în alăturare cu al lui Silvestru, din 1648:

1693:	1648:
Marc. I, 33: „și era <i>adunată</i> toată cetatea la ușă...”	„...și era tot orașul s t r ă n s u la ușe...”

Moxa, 1620, p. 353: „deaca văzură troianii *adunate* atâta oști de pretutindinea,
a d u n a r ă și ei ajutoru...”

Samuil Clain, *Învățăături* (Blaj, 1784, p. 7): „Dară încă de are *adunate* avuții, de are moșii bune, de are căsi frumoase, pentru care elă atîta s-au ostenit, atîta s-au muncit, atîtea nevoi au răbdată...”

Zilot, *Cron.*, p. 79:

„Prin ulițe, prin curți, vedeai *adunați* pîlcuri:
 Prieteni, cunoscuți, toți făcînd fugei tîlcuri...”

Cost. Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„De acolo nu departe țărani stau *adunați*,
 Cu securi, cu lănci, cu coase și topoare înarmați...”

v. ¹*Adun.*

²**ADUNĂT** (plur. *adunate*), s. n.; part. passé d’*a d u n* pris substantivement: récolte, réunion.

Cîntecul *Nevasta bolnavă*:

„Cînipa mi-am semînat,
 Dar cînd fu pe *adunat*
 Boala-n trupu-mi a întrat...”

(Alex., *Poez. pop.*², 310)

Cîntecul haiducului Petreanu:

„Bată-l crucea om bogat,
Om bogat și fără sfat!
Toată vara l-am rugat
Să-mi dea bani pe *adunat*,
Măcar două, trei parale
Să-mi cumpăr la copii sare...”

(*Ibid.*, 259)

La Coresi *adunat* ne apare ca sinonim cu *a d u n a r e* „réunion”, de ex.:
1577, ps. LXXVIII:

„...pomeniște <i>adunatul</i> tău ce-ai aflat de întâiu...”		„...memento <i>c o n g r e g a t i o n i s</i> tuae quam possedisti ab initio...”
--	--	--

1580, quat. XXII, p. 5 (Math. XXII, 41):

„... <i>adunatele</i> Fariscilor întrebă Isus grăi...”		„... <i>c o n g r e g a t i s</i> autem pharisae- is, interrogavit eos Jesus...”
---	--	---

Primul pasagiu sună la Silvestru, 1651: „adu-ți aminte de *a d u n a r i a t a*”,
iar la margine mai adaugă scholia: „săborul”.

v. ¹*Adun.* – *Adunare.* – ¹*Adunat.*

ADUNĂȚII, nom propre de plusieurs villages. În secolii trecuți și pînă sub Regulamentul Organic, cînd țărani români lăsau vetrele lor și se risipeau de groaza năvălirilor din afară, a dărilor domnești și a jafurilor din întru, astfel că – zice N. Bălcescu – „numai din județul Dolj au fugit o dată 15.000 familii” (*Mag. ist.* II, 239), administrațiunea și stăpînii pămîntului întrebuintau toate mijloacele pentru a face să se întoarcă fugarii, și uneori reușeau de a-i *a d u n a*, fie cu d-a sila, fie prin făgăduieli. De aci mulțimea satelor numite *Adunații*. Frunzescu (*Dicț. top.*, 2) menționează vro trei numai în Dîmbovița. Mai sînt în Teleorman, Olt, Mehedinți etc.

v. ¹*Adun.* – ¹*Adunat.*

ADUNĂCIUNE, s. f.; jonction, réunion. Ca sinonim cu *a d u n a r e*, la Budai-Deleanu (*Dicț.*, ms. în Muz. istor. din Bucur.): „*adunăciune*, Versammlung”. Cu sensul de „jonction”, la Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, f. 127 a: „părintele să cunoaște și fiul să slăviște și de toți iaste știut, una putiaria, una *adunăciunia*, una închinăciunia svintei troițe...” unde în contextul slavice: **СЪЧЕТАНІЕ**.

v. ¹*Adun.*

ADUNĂTÒR, -OARE, adj. et subst.; qui réunit, qui assemble, qui rassemble. Cuvîntul e interesant mai ales cu sensul agricol de „cel ce *a d u n ă* fin”.

Balada *Buruleanu*:

„Tu măre mie să-mi faci,
De voiești ca să mă-mpaci,
Vro cincizeci de cositori,
Patruzeci *adunători*
Să-mi cosească fî n cu flori...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 601)

Formă și accepțiune din epoca latinității rustice. Într-un act francez din 1312 (ap. Du Cange, v. *Adunator*): „Una cum corveriiis debitis pro f e n o dictorum pratorum a d u n a n d o et intassando, pro quibus corveriiis a d u n a t o r i b u s et intassatoribus dicti f e n i XVIII denarii duntaxat annuatim debentur...”

v. ¹*Adun.* – ²*Adunat.*

ADUNĂTÛRĂ (plur. *adunători*), s. f.; ramas d’hommes ou de choses.

N. Muste, *Letop.* III, p. 39: „Turcul dându-le (ungurilor) bună nădejde de ajutor, ei s-au și rocoșit asupra nemților din cetăți și, rădicându-și craiu pre Racoți, feciorul lui Gheorghî Racoți celui bătrân ce au fost craiu acolo, s t r î n s -au *adunătură* de țară, catane și altă pihotă multă...”

Zilot, *Cron.*, p. 85, despre domnia fanariotului Constantin Ipsilant: „făcea mereu și oaste, din *adunătură* de felurimi de oameni blestemați, cu cheltuială din visteria țarei, pe care oaste o numia a țarei; – era, pociu zice, curată ceată de tîlhari, că pe unde ajungea, gema pămîntul...”

De aci, tot la Zilot, p. 61, expresiunea: „oameni de *adunătură*”.

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, 279, aplică această vorbă chiar la un congres de ambasadori, care însă n-a făcut nici o treabă: „nu s-au putut tocmi, și s-au stricat acea *adunătură*...”

În sens bun, *adunătură* la Costachi Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„Un puțin număr de oameni, tot în cete împărțit;
Îns-acea *adunătură* era mîndră de privit:
D-o parte boierinașii, d-a lor slugi încungiurați,
Călări pe armăsari ageri și felurit îmbrăcați...
Unul c-o sabie-ntoarsă, c-un capot ros înfîrat
Și haine înaurite, este turcește-mbrăcat;
Altul încalecă iarăși un cal de Don căzăcesc,
Poartă o sulîță lungă și un hanger calmucesc...”

Era frumoasă, dar tot *adunătură*, adecă un „mixtum compositum”, un „fel de fel nu de un fel”.

La Dosofteiu, 1680, ps. LXVII, despre vite: „*adunătura* taurilor în vacile popoarelor...”, unde la Silvestru, 1651: „a d u n a r î a taurilor...”

Despre lucruri, *adunătură* însemnează o strînsură de ceva prost sau sărăcăcios: Jipescu, *Opincaru*, 126, descrie averea țaranului: „Să te apere numa Dumnezeu, casa ta, boi[i] tăi, muiera ta, pămîntu, copilași[i], *adunătura* ta...”

v. ¹*Adun.* – *Adunare.*

ADUNÈZ }
ADÛR } v. *Adun.*

A-DÛRA (D-A), adv.; roulant comme une boule, roulant avec fracas.

Se construiește cu verbul *d a r e* : „a da *d-a-dura*”.

Alexandri, *Răzbunarea lui Statu-palmă*, descriind pe fabulosul uriaș Sfarmă-peatră:

„Unde vede-o stîncă naltă, el o macină cu palma.
Bolovanii sub picioare-i *d a u de-a dura*, dau de-a valma;
Și cu peatra măcinată, și cu petrele-aruncate
El iezește, bate, umflă rîurile tulburate...”

I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb* (Conv. lit., 1877, p. 174): „să aibi tu puterea mea, ai vîntura țările și mările, pămîntul l-ai da *de-a dura*...”

v. ¹A (p. 61). – *Dur.* – *Dura.*

¹ADÛS, -Ă, adj.; apporté, amené, produit, causé.

v. ¹*Aduc.*

²ADÛS, -Ă, adj.; fléchi, penché, recourbé.

A. Odobescu, *Mihnea-vodă*, p. 7: „Amîndoi purtau în cap o țurcă flocoasă, *adusă* la o parte...”

Același, *Doamna Chiajna*, p. 69: „uși cu tocure de peatră nalte și înguste, *aduse* sus în îndoit perghel...”

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 165: „De șapte ori s-a lăsat temeiul nopții de cînd Șuer atîne, în plaiuri depărtate, potica arnauților cu fes roșu și cu iatagan *adus*...”

Laurian-Massim I, 30: „coarnele unor boi sînt tare *aduse* spre spate...”

„Pe la noi coarnele la vite se deosebesc în: țapoșe, grebleșe, *aduse*, lateșe, butace, flencheșe și cercelate” (I. Iordăchescu, Botoșani, c. Cristești).

Acest participiu trecut n-are a face cu *a d u c* „apporter, amener”, ci vine din celalalt verb *a d u c*, corelativ cu „răsucesc, îndoiesc”, de exemplu:

Balada *Balaurul*:

„Paloș *r ă s u c e a*,
Paloș *aducea*
Și-n două-l tăia...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 450)

sau balada *Ghiță Cătănuță*:

„La genuche le-a *d u c e a*,
În genuche le-n *d o i a*
Și pe toate le rupea...”

(*Ibid.*, 628)

³**ADÛS** (plur. *aduse*), s.n.; offrande, prémices. Arhaism.

Coresi, 1577, ps. XXXIX:

„...comândări și *aduse* nu vruși...”

„...sacrificium et oblationem
noluisti...”

v. ¹*Aduc*.

ADUSĂTÛRĂ (plur. *adusături*), s. f.; t. de méd.: littéralement *a p p o r t*, toute sorte de maladie que l'on suppose être apportée de loin par un maléfice quelconque. *Adusătură* face parte din numeroasa terminologie medicală poporană cu - *t u r ă* : *vătămătură*, *aruncătură*, *apucătură*, *lipitură*, *strîcnitură*, *năprăcitură*, *potcitură* etc. Orice boală *a d u s ă* în casă prin fermecele sau vrăjile unui dușman e *adusătură*.

Descîntec ardelenesc „ca să desfacă de urît”:

„Tu știi de toate făcăturile,
De toate *aduseturile*,
De toate puseturile
Din talpa căsii
Pînă-n vârful căsii,
Din vârful căsii
Pînă-n talpa căsii;
Toate făcăturile,
Toate *aduseturile*
Și toate puseturile
Le ia în gură
Și le du pe capul cui le-a dat
Și le-a mînat...”

(S. F. Marian, *Familia*, 1883, p. 102)

v. ¹*Aduc*. – *Boală*. – *-tură*.

ADUSOARE (plur. *adusori*), s. f.; emportement. Admirabilă formațiune din participiul *a d u s*, pe care cu multă eleganță o întrebuințează mitropolitul Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, nov. 30, f. 18 b:

„Trevalure de gânduri, și de patimi *adusori*, și adâncuri de păcatu, ticălosulă mîeu sufletu învăluiesc...”

v. ¹*Aduc*. – *Pusoare*.

ADVÀRE, s. n. plur.; t. d'archéol.: phylactère, morceau de parchemin sur lequel sont écrits des passages de l'Ecriture et que les Juifs s'attachent au bras et surtout au front. În limba ebraică se cheamă „*thephilin*”. La noi astăzi se zice *c o r n* sau *c o r n u l j i d a n i l o r*, după prima impresiune pe care o produce vederea acestei amulete puse pe frunte.

Biblia Șerban-vodă, 1688, f. 767 (Math. XXIII, 5) despre farisei: „toate faptele lor le fac pentru să să arate oamenilor că-ș lărgesc *advarele* lor și-ș măresc poalele veșmintelor...”

Tot așa în *Evangeliarul* bucureștean din 1703, f. 20.

Noul Testament greco-român, 1693, f. 105:

„...că-ș lărgescă *advarele* lor și mărescă
poalele haînelor...”

„...πλάτύνουσιν γὰρ τὰ φυλάκ-
τήρια αὐτῶν καὶ μεγαλύνουσιν τὰ
κράσπεδα...”

După ce mult mi-am bătut capul, cercetînd originea acestui cuvînt, împreună cu d. L. Șaieanu, foarte știutor în limba ebraică, am ajuns la convingere că *advare* nu este altceva decît *h a d e v a r i m* „οἱ λόγοι, praecepta”, „paroles par excellence”, după cum se cheamă evreește cele zece porunce și orice text sacru, iar cu atît mai vîrtos pasagele cele scrise pe filacter. Este o vorbă introdusă la noi în grai pentru a numi un lucru specific evreesc; există însă un sinonim românesc propriu-zis: *f r u n t a r e* (= lat. *frontale*), care se poate aplica la orice atîrnătură pe *f r u n t e*, pînă și la un „breton”:

Noul Testament, 1648, f. 25: „toate faptele lorŭ le fac pentru să sâ arate oamenilor, lărgindu-ș *f r u n t ă r i l e* lor și mărimdu-șŭ marginile veșmintelor...”

v. *Corn.* – *Fruntare*.

AEASTA. – v. *Aiasta.* – *Iasta*.

AÈPT. – v. *Aiept*.

¹**ÀER** (plur. *aere*), s. n.; air. Fluid elastic și transparent, compus din 0,79 de azot și 0,21 de oxigen și formînd în giurul pămîntului un strat de peste 60 kilometri. În sens mai restrîns, sinonim cu *v ă z d u h* „ἀήρ”; în sens mai întins, cu *s l a v a c e r i u l u i* „αἰθήρ” și cu ceriul „οὐρανός”; apoi ca atmosferă, plăcută sau uricioasă, *aer* se aplică prin metaforă la *f i z i o n o m i e*.

În legătură cu *s l a v ă*:

Basmul *Hoțu împărat* (Ispirescu, *Leg.*, 378): „...foișorul începu a se sui în *s l a v ă* și a pluti în *aer*...”

v. *Slavă*.

În legătură cu *v ă z d u h*:

Un bocet poporan din Bucovina:

„La fîntîna lui Ignat
Sînt leacuri de vindecăt,
Ș-am săpat și le-am adus,
Pe fereastră ți le-am pus,
Dar un gangur a zburat
Cu leacul de vindecăt,
Și în *aer* s-a urcat
Și-n *v ă z d u h* el l-a scăpat...”

(Burada, *Înmormîntări*, p. 138)

v. *Văzduh*.

În legătură cu *c e r*, mai ales în expresiunea „paserile *c e r u l u i*”:

Coresi, 1580, quatern. XXV, p. 13: „...pasările *c e r ă l u i* célea ce zboară, ce se zice cea ce sântu pre suptu *aeră* (αἴρη) dracii, și o pierdă acéia; iară *c e r ă l u l ă a c i c e a* v ă z d u h u l ă cheamă-se...”

v. ¹*Cer*.

Din cauza transparenței sale, *aer* se poate zice uneori în loc de *z a r e* „lueur”:

„Casa p-o multe clădită,
Singură câmpul domnind,
De umbră neocolită
O vezi în *aer* albind...”

(Gr. Alexandrescu, *Viața cîmpenească*)

unde Alexandri ar fi pus tot așa de bine: „în *z a r e* albind...”

Pe de altă parte, prin gazuri ce cuprinde, *aer* se poate confunda cu *a b u r*, astfel că în unele locuri (S. Velișcu, Iași, com. Bădenii) țăranii numesc așa sufletul dobitoacelor, căruia pe aiuri pretutindenii se zice *a b u r*. De altmintea, între ambele aceste cuvinte, după cum am arătat-o într-un alt articol, există și o înrudire etimologică primordială.

v. *Abur*.

În credințele tuturor popoarelor, *aer* închipuiește un fel de lume aparte, în opozițiune mai ales cu *p ă m î n t* și cu *a p ă*.

Cantemir, *Istoria ieroglică* (ms., în Acad. Rom., p. 129): „din doaâ una îți alége: sau în *aer*, sau pre *p ă m î n t* să lăcuești, și așa sau supt umbra Vulturului sau supt brîncă Leului te supune...”

Critil și Andronius (Iași, 1794), p. 9: „Elefantul s-au mulțămît de păduri, calul de cîmpuri, vulturul de *aere*, peștele de ape, broasca de lacuri...”

Jipescu, *Opincaru*, 36: „La țară, *airu*, codru, ceru, muntii, rușința, verdeța, florili cîmpului și nu-ști mai ce ascuns în inima rumânului te-nsuflă așa dă puternic, că pari c-ai hi mai aproape dă Dumnezeu...”

Un frumos pasagiu ironic în *Chronicul* lui Cantemir, II, 346: „...chipul, a căruia ființă în lucrurile firii nu să află, a zugrăvi ne apucăm, și corabii în *aer*, stînci pre apă plutind, lei și zmei plugurile pre arături trăgînd, și altele ca acéste fosturi de chiteală, lucruri pre carile le zămisleşte părerea, a arăta ne nevoim...” pasagiu care se aseamănă cu din Plaut, *Asin*. I, I, 86:

„Jubeas una opera me piscari in *a ă r e*;
Venari avem rete jaculo in medio mari...”

Sub raportul schimbărilor meteorologice:

Costachi Stamate, *Muza*, I, 25:

„Furtună grozavă pe aripi negrite
Despre apus vine, vâjîind în *aer*;
Văile suspină, codrul clocotește,

Stejari de ani sute scîrșnesc să se rumpă;
De ploaie și vifor nu-i adăpostire...”

Metaforic, după cum *f u l g e r u l* despică *aerul*:
Balada *Doncilă*:

„Pala-n *aer* *f u l g e r a* ,
Capul mîrzăcesc zbura...”

Alexandri, *Balta*:

„*Aerul* e viu și proaspăt!... el trezește și învie
Peptul, inima și ochii, peste care lin adie...”

Același, *Secerișul*:

„Ciocărlia ciripie, filfăind din aripioare,
Pe o scară de lumină se coboară de sub soare;
Aerul e-n neclintire, el devine arzător;
Prepelița cîntă-n grîie, grierul cîntă-n mohor”.

Tot aci vine expresiunea „a schimba *aerul*”:

„Se duseră împreună
La moșie să se plimbe,
Aerul ca să-și mai schimbe...”

(A. Pann, *Prov.* III, 45)

În fine, în aplicațiune la *f i z i o n o m i e* :

Critil și Andronius, p. 85: „ia avea chipul înțeleptu, ochii pătrunzători, vorbele drepte și curate, mînule minunate pentru că ele da viață la totu aceia ce atingea; *aerul* *f e ț i i* sale strălucitu și alu său statu pre-încuviințatu; în scurtu, nu să poate să se vază o frumsețe mai desăvîrșitu...”

A. Pann, *Prov.* I, 172:

„Vezi tu astă alifie și acel clondir lucios?
Cei mai urîte stafie îi dă *aer* *d r ă g ă s t o s* ...”

Costachi Negruzzi, *O alergare de cai* I: „Cum! așa degrabă ne lași? – am adaos încrețind fruntea și rădicînd sprincenele, ca să-mi dau un *aer* mîhnit...”

Același, *Aprodul Purice*:

„De acolo nu departe țărani stau adunați,
Cu securi, cu lănci, cu coase și topoare înarmați;
A lor mîneci suflecate, *aerul* posomorît,
Tăcerea lor, toate-arată că spre război s-au gătit...”

Latinul *ă e r* este un împrumut din grecul *ἀήρ*; un împrumut însă foarte vechi și ajuns a fi de tot poporan în epoca colonizărilor romane, așa că a trecut în generalitate graiurilor neolatine: ital. *a e r e*, span. *a i r e*, provenț. *a ě r* sau *a i r* etc.

(Cihac). E foarte importantă mai cu seamă prezința în limba română a lui *aer* cu sensul de „physionomie, mine”, care nu poate fi la noi un galicism, deoarece e poporan și anterior înfriuririi franceze. Prin aceasta se înlătură cu totul ipoteza lui Diez (*Wtb.*² I, 7), a lui Littré (*ad voc.*), a lui Scheler (*a. v.*) etc., cum că romanicul occidental a i r „aspect” n-ar fi de aceeași origine cu a i r „văzduh”, ci ar deriva bunăoară din a r e a . Din lat. a r e a vine al nostru „arie”, vechi „are = loc unde se trieră grîul”, dar după fonetica românească e peste puțină de a ajunge de la a r e a la *aer*; și chiar sub raportul curat ideologic distanța e mult mai mare decît între „*aer* pe fața pămîntului, bun sau rău” și „*aer* pe fața unui om, iarăși rău sau bun”. D-a dreptul din grecul ἄήρ, s-a mai dezvoltat un al treilea sens: a e r „le suaire”, termen teologic pentru vîlul care se pune d-asupra sîntelor daruri: „quia per modum aëris circa terram expansi ea ambit” (Du Cange, *Gloss. m. graec., ad voc.*). Cu mai mult drept s-ar putea zice despre *aerul* f i g u r e i : „per modum aëris eam ambit”, avînd uneori *aer* liniștit, altă dată *aer* turburat, aci *aer* furtunos, posomorît etc.

v. ²*Aer*. – *Aerisesc*.

²**ÂER**, s. m.; t. de théol.: le suaire. Învălitoare a sîntelor daruri. „*Aer*, vîlul cu care s-acoperă sf. potir; poalele de la icoane” (Baronzi, *Limba română*, 101).

Inventarul mănăstirii Galata, 1588 (*Cuv. d. bătr.* I, 196): ”† 2 tetruvanghele neferecate. † 1 *aeru* tot sârma...”

Dosoftciu, *Liturgiar*, 1673, f. 44 b: „Și strigă diaconul: să luăm aminte! iară popa vîrîndu-șu mînule pre suptu *aerî*, cu frică și cu săială dumnădzăiască să atinge de svînta pâine...”

Gheorgachi Logofăt, *Letop.* III, p. 312: „(În zioa sîntei și marei Vineri) se scoate *aerul*, mergînd domnul cu mitropolitul alături înaintea *aerului* cu tot alaiul...” și apoi ceremonialul se încheie prin: „sărutarea *aerului* de toți pe obicei...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 2897, despre mănăstirea Secul:

„Acel Vornicul Ureche, ctitor din rîvnă aprins,
Cît se dă cu vrednicie, fericitul s-au întins
A o zidi la loc tare, minunat a o-nzestra,
În cheltuială și trudă fără preget a întra:
Odăjdii de un preț mare, un *aer* prea minunat,
De mîna soției sale cu mărgăritar lucrat...”

Cuvîntul derivă din medio-grecul ἄήρ, cu același înțeles; în vechile texturi însă tonul cade totdeauna pe *a*, niciodată pe *e*, ceea ce – ca și *e* = η – pare a dovedi că vorba n-a trecut la noi prin intermediul slavilor, la cari se zice **а́иръ** (Miklos., *Lex.*, 3), ci cu mult mai denainte, accentuațiunea și vocalismul fiind curat latine: à ě r .

v. ¹*Aer*.

AERÊL, s. n.; t. de botan.: Asa-foetida. O plantă ombeliferă exotică al cărei suc are un miros foarte greu și un gust respingător. Cuvîntul se întrebuintează, pare-ni-se,

numai în Transilvania: „*Aerelu*, der stinkende Asant, Teufelsdreck” (S. Barcianu). Are trebuință de a mai fi verificat, ca sens și ca formă. Nu cumva să fie *aiorel*, de la a i u (= lat. *allium*) „usturoi”, din cauza mirosului specific al asafetidei?

v. *Aiu.* – *Aior.*

AERÈSC. – v. *Aerisesc.*

AERISÈSC (*aerisit, aerisire*), vb.; aérer, éventer (Cihac). „A svînta, a scoate, a întinde la aer” (Costinescu). De aci și substantivul a e r i s e a l ă „action d’aérer, état d’aéré” (Polysu). Cuvînt din epoca fanariotică, aproape necunoscut graiului țărănesc și peste Carpați. Din neogrecul ἀερίζω. Curat românește, de la a e r (= lat. a ë r) se poate zice: a e r e s c , a e r a r e , a e r e a l ă .

v. ¹*Aer.* – *Svîntez.*

AERISEALĂ }
AERISIRE } v. *Aerisesc.*

AERÒS, -OASĂ, adj.; aérien, vaporeux. Cost. Stamate, *Muza* I, 58, despre umbra lui Ștefan cel Mare;

„Grăind aceste, el pune pe a soldatului frunte
A sa mîină *aeroasă*, zicînd cu glas tunător...”

v. ¹*Aer.*

AÈST, AEASTĂ (plur. *aești, aeste*), pron. demonstr.; ce, cet (cette). Formă rustică în loc de a c e s t (v. pag. 187), de care altfel nu se deosebește întru nimic prin funcțiune. Acățîndu-și pe emfaticul -a (v. ⁵A), se face *aesta* (*aeasta*) = a c e s t a (a c e a s t a).

În vechile tipăriture, *aest* nu ne întîmpină mai de loc. Numai doară printr-o scăpare de vedere, la Dosofteiu, 1673, f. 162 b: „*aesta* (**АѢСТА**) psalom arată scurtăriă vieții...” În documente însă nu e rar, mai ales în cele din Moldova și-n zapise scrise de țărani.

Pătrașco Pățurniche, Suceava, 1597 (*Cuv. d. bătr.* I, 77): „nime din ruda mea ca să n-aibă a pără *aïastă* păra nice dineoară...”; dar în același act: „a č a s t ă mică cărțulie...”

Dumitrachi Vătavul, 1695 (*A. I. R.* I, 63): „deci să-i întorcem de frate căte 4 lei, *aești* patru frați cari mai sus scriu, și-i fac să i să de 16 lei...”; dar cu cîteva rînduri mai sus: „noi a c e ș t i patru frați”, și: „dintr-a c e ș t i 80 lei...”

Popa Vasilie, Bîrlad, 1603 (*Cuv. d. bătr.* I, 131): „cîndu am făcut *aestă* zapis, au fost șoltuzul Sandul di Bărlad...”; și mai jos: „*aïasti* omeni sintă toț din tîrgă din Bărlad...”

Inventarul mănăstirii Galata, Iași, 1588 (*C. d. b.* I, 192): „toate *aïastea* s-au dat

Din *aest* se mai reduce la *e s t* și chiar la *e s*, de ex. în același *Inventar* (C. d. b. I, 207): „stoguri de grâu de *e s* -timpu...”

Costachi Negruzzi, *Cîrlanii*, sc. 4, convorbire între țărani: „Feciorul boierului, care vine în toate diminețile de citește sub răchițele *aeste*...”

Pentru Transilvania, *Lex. Bud.*, 7: „*aestu* = *a c e s t u*”.

v. *Acest.* – *Acesta.* – *Aist.* – *Est.* – *Ist.*...

AÈSTA. – v. *Aest.*

AÈVE. – v. *Aieve.*

AFÂN, s.n.; contrariété, ennui, crève-cœur. „Vorbă de origine necunoscută și auzită în gura puținilor români din Moldova în loc de: *d u r e r e d e i n i m ă , n e c a z , a m a r a l s u f l e t u l u i*” (L.M.).

Acest cuvînt se potrivește prin înțeles și prin formă, pe de o parte, cu italianul *a f f a n n o*, vechi spaniol *a f a ñ o*, vechi francez *a h a n* = *a f a n* etc., toate cu sens de „turburare, nemulțumire”, pe de alta, cu grecul *ἄφ᾽αντισμός*, *ἄφ᾽ανίζω* „nemicire, peire”, de unde verbul *a f a n i s e s c*. Pînă la probă contrară, derivațiunea neogreacă este mai de crezut. În texturi vechi, în graiul țărănesc și-n poezia poporană, noi nu l-am aflat nicăiri; ba încă – dacă nu ne înșeală memoria – nici la Costachi Negruzzi, nici la Alexandri, nici la Creangă, scriitorii cei mai avuți în moldovenismi, el nu se găsește.

v. *Afanisesc.*

AFANISÈSC (*afanisit*, *afanisire*), vb.; „anéantir, détruire, ruiner = néogr. ἀφανίζω” (Cihac).

Scrisoarea mitropolitului moldovenesc Leon către consulul austriac baron de Metzburg, 1788 (Cogălniceanu, *Arh. rom.* II, 394): „Peloponisosul și alte locuri a stăpînirii turcești, cum și parte din Moldova i Țara Muntenească, care prin robie și sabie și foc s-au *afanisit* de dănsii...”

v. *Afan.*

¹**AFĂRĂ, AFĂR**, adv.; dehors, à l'extérieur. Macedo-românesc: *afar* și *afoară*; în istriano-româna: *fară* și *foară* (I. Maiorescu, Miklosich). În poezie, *afară* se reduce adesea la disilabilul *afar*:

Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.* 306, plîngerea recrutului:

„Ian ieși, maic-*afar* din sat
De vezi cum mă duc legat...”

Donici, *Magariul*:

....cu vro despicătură
Să deie pe magar *afar* din curătură...”

Din latinul *a d - f o r a s* (*a d - f o r i s*) = vechi ital. *a f f u o r i* = span. *a f u e r a*, *f u e r a* = portug. *f o r a* etc. (Cihac). Materialmente diferă numai prin „ad” de prepozițiunea „fără”, cu care uneori se confundă și-n privința sensului, de exemplu:

Evangheliar, 1648:

Act. Ap. XXV, 22: „nemică zicându
f ă r ă célea ce-au prorocitū prorocii...”

Biblia, 1688:

„...nimica *afară* grăindū dentru carele
prorocii au grăitū...”

În context: „ἐ κ τ ὸ ς λ έ γ ω ν”, „e x t r a dicens”.

Această sinonimică cu *f ă r ă* se învederează mai cu seamă când *afară* e urmat de prepozițiunea *d e*, însemnând atunci „excepté; outre, en dehors de”, bunăoară:

Pravila Moldov., 1646, f. 53: „cândū va fi neștine nebun și *d e n afară d e* minte și de-ș va ucide tată-său sau pre fiū-său, acestuia să nu i să dă nice un fiul de certare, pentru căce a•unge-i lui certare că ăste nebunū și *f ă r ă d e* mente...”

În loc de „*f ă r ă* minte”, în vechiul grai se zice ades „*afară d e* minte”:

Omiliarul de la Govora, 1642, p. 32: „toți păcătoși *afară d e* mintea sa înblă...”; și pe aceeași pagină: „*afară d e* sine era osebit de mintea sa...”

„Nemine nu poate îndrepta această stare de lucruri *afară d e* Dumnezeu” (*L. M.*), unde e permis a zice și: „*f ă r ă n u m a i* Dumnezeu” (*Lex. Bud.*).

„*Afară* de aceasta”, „*afară d e* aceea”, „*afară d e* asta” = „en outre, à celà prēs, d’ailleurs” (Pontbriant, Dr. Polysu), circulează în popor cu același înțeles ca și: „*f ă r -aceea*” sau „*f ă r ’ de* aceea” (*L. B.*).

„*Afară d e* rînd = extraordinarius, extra ordinem” (*L. B.*) puțin se deosebește de „*f ă r ă r î n d*”.

„*Afară d e* orice îndoială = *f ă r ă n i c i o îndoială*”.

v. *Fără*.

Dicționarul româno-latin, ms., circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 421): „*Afară*. Foris. Foras. Extra”.

Ca sens fundamental, *afară* însemnează ceea ce nu se află *î n l ă u n t r u* sau *î n c a s ă*, întocmai precum lăținește „foris” este în opozițiune cu „intus” (Cic.: relictus *i n t u s*, exspectatus *f o r i s*) și cu „domi” (Liv.: bellum *f o r i s*, seditio *d o m i*).

În antiteză cu *l ă u n t r u*:

Pompiliu, *Sibii*, 29:

„Că căsile taică-teu
Nu le vede Dumnezeu:
Pe din *afară-s* cu var,
Î *n l ă u n t r u* cu amar...”

Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 275:

„Căci casa avutului
Din *afară-i* văruiță,

În lăuntru - i otrăvită;
 Dar casa săracului
 În afară-i cu mînjală,
 Din lăuntru - i cu ticneală!..."

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. IV, p. 5: „cu cătă omul deîn *nafară* boléște și e în neputințe, atăta el deîn lăuntru se înnoiaște și se vindecă de păcate...”

În antiteză cu în casă:

Doină din Moldova:

„Ies afară cat la munți,
 Intru-n casă n-am părinți;
 Ies afară cat la brazi,
 Intru-n casă n-am nici frați;
 Ies afară cat la flori,
 Intru-n casă n-am surori;
 Ies afară cat la spini,
 Intru-n casă la străini...”

(E. Sevastos, *Conv. lit.*, 1882, p. 268)

Doină din Ardeal:

„Că moșul îmbătrînit
 Ca păcatu-i de urît:
 Ieșe-afară tot tușind,
 Intră-n casă mîrîind;
 Iar feciorul cel sărac
 E plăcut ca ș-un colac:
 Ieșe-afară fluierînd,
 Intră-n casă tot cîntînd...”

(Pompiliu, *Sibii*, 17)

Cîntec oltenesc:

„Lun-afară-mi luminează,
 Puica-n casă mi-și oftează;
 Oftează, puică, oftează,
 Toată lumea să te crează...”

(*Conv. lit.*, 1876, p. 211)

În ghicitori poporane:

„Nici în casă, nici afară, nici în cer, nici pe pămînt”. – Fereastra.

„Hoțul intră în casă
 Și capul afară își lasă”.
 – Cuiul.

Prin corelațiune cu „în lăuntru” și „în casă”, *afară* poate să-și asocieze și el pe în, căpătînd forma aglutinată *nafară*, macedo-românește *nafoară*, fără vreo schimbare de înțeles.

Ion din St. Petru, *Alexandria*, ms. din 1620, p. 16: „să întorse napoi Alexandru de-grabi *nafară* și eși...”

Modificările logice ale lui *afară* se datorează verbilor și prepozițiilor cu cari se însoțește.

Cu *i e s*, *afară* e pleonastic, fiind peste puțință *a i e și i* (= lat. *ex-ire*) altfel decât *afară*. Nu se poate suprima numai în idiotismul: „ies *afară* = Stuhlentleerung haben” (Dr. Polysu). Uneori totuși pleonasticul „*i e s afară*” e trebuincios pentru mai marea plasticitate a expresiunii, de exemplu:

Omiliar de la Govora, 1642, p. 11: „de la inemâ *e s ă* cugetele hicleane și acolo întâiu să nască, iară apoi *e s ă afară* preîn gură și preîn lucru și fapte...”

Cu *s c o t*, *afară* este de asemenea un pleonasm, deoarce noțiunea „dehors” se cuprinde deja în verb.

Pravila Moldov., 1646, f. 29: „singur cu voia sa și fără voia gîdețului va *s c o a t e afară* pre Pavelu *d e n t r*-acea avîare...”

Zilot, *Cron.*, p. 38: „Eu știu, fără îndoială, că cu aceste stihuri și cu alte vorbe multe ale acestei istorii, care închipuiesc defăimări stăpînirii și altor mulți, dau pricină celor care știu pravila și hotarele istoricilor după toată cuviința a mă defăima și a mă *s c o a t e afară* cu totul ca pe un netrebnic...”

Mai adesea și mai românește *afară* se construiește cu verbul *d a u*, constituind idiotismul „*d a u afară* = mettre à la porte, chasser, expulser, congédier”.

Proverb:

„Îl *d e t e afară*-ndată
Ca pe o măsea strică...”

(Pann, III, 24)

Dar și aci poporului îi place pleonasmul, adăugînd: „*p e u ș ă*” sau „*p e p o a r t ă*” (ῥούαζε).

„Punga plină pînă-mi fuse,
Mîndra pe mînă mă puse;
Cînd veni la jumătate,
Mîndra mă dete la spate;
Cînd de loc nu mai sunară,
Mă *d e t e p e u ș -afară*...”

(Pann, II, 123)

„Minciuna nu-mi place, vorbesc adevărul,
D-aceea orunde mă pisez ca mărul
Și mă *d a u* îndată *p e p o a r t ă afară*
De nu-mi găsesc locul și pacea în țară...”

(*Ibid.*, I, 26)

„Eu fac patul să se culce,
El ia pușca să mă-mpuște;
Eu mă sui pe vetrișoară,

El mă ia de cârpușoară
Și mă dă pe uș -afară...”

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 462)

Tranzitivului „dau *afară* = chasser” îi corespunde netranzitivul „a p u c *afară* = s’esquiver, sortir avec précipitation”, cărui i se anină de asemenea pleonasticul „p e u ș ă” sau „p e p o a r t ă”:

„Ș-a p u c ă p e u ș -afară,
Zicînd: ne plătirăm dară...”

(Pann, *Prov.* I, 20)

Macedo-românește: „ș-o a r u p s e *nafoară*” (M. Iutza, Crușova).

Afară se construiește cu prepozițiunile: p e , d e , d i n , d i n t r u , p e d i n , p î n ă .

Preces de p e , el însemnează: „dehors quelque part”.

Zilot, *Cron.*, p. 78:

„Cei mai mulți din boieri la Sibii în Cetate,
Iar alții mai de jos p-afară pă la sate...”

Cîntecul *Doinei*:

„Bate vînt de primăvară;
Eu cînt doina pe *afară*,
De mă-ngîn cu florile
Și privighitorile...”

(Alex. *Poez. pop.*², 224)

Cîntec oltenesc:

„Să mai văz focuri pe-afară,
Copilași cu pelea goală,
Cai în cîmpuri nechezînd
Și voinici pe plai suind...”

(*Ibid.*, 287)

Cu prepozițiunea d e , *afară* însemnează „de dehors”:

Cost. Negruzzi, *O alergare de cai*, II: „...văzui pe polițmaistru că veni d e *afară* cu grabă și vorbi cu doctorul...”

Balada *Chiruța*:

„Căci păgînul nu scădea,
Ci mai tare se-mmulțea;
Pentr-un turc care cădea,
Zece d e -afară venea...”

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 494)

Construit cu d i n , *afară* poate să însemneze de asemenea „de dehors”, de ex. la Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. VI, p. 3: „nu țieste a opri boala cu vreun lucru, și

iară nici d e î n -*afară* nu întră ă, nici deîn lăuntru nu mai ăse...”; mai adesea însă „d i n *afară*” are sensul de „en dehors”, precum:

Proverb:

„D i n *afară* măz frumos
Și-nlăuntru găunos...”

(Pann, *Prov.* II, 109)

Text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 374): „curățîți mai-nainte sticla deîn lăuntru, și blidulū după acēia d e î n *nafară*...”; proverb biblic (*Noul Testament*, 1648, Math. XXIII, 26):

„...curățeste întâi înlăuntru păharului
și blidului, ca să fie și d i n *afară* cu-
rate...”

„...munda prius quod intus est calicis et
paropsidis, ut fiat id, quod d e f o r i s
est, mundum...”

Tot așa „d i n *afară* d e ” însemnează „en dehors de”, ceea ce ne întîmpină mai cu seamă des în *Pravila* lui Vasile Lupul, 1646; de exemplu:

f. 48: „ucigătorulū, d e n *nafară* (ДЕН НАФАРЪ) de ce-l vor certa cu moarte, ăste datoriu încă să plătească rudelorū celui ucisū toate cheltuălele ĉ-au făcutū...”

f. 49: „pre acesta, d e n *nafară* d e pagubă, îl vor certa întru tot ca și pre un ucigătorū...”

f. 38: „cela ce va sudui solii carii vin de la o domnie la altă, sau într-alt chip de-i va vătăma, d e n *afară* d e certaria ce dau pravilele cēle mirenești, acesta să să afurisească...”

Moxa, 1620, p. 404: „feaceră războiū mare d e n *afară* d e cetate la Cosmida...”

Veche locuțiune proverbială despre o cunoștință de tot pe dasupra sau o pospoială științifică: „a mirosi d i n *afară* d e prag”.

Cantemir, *Chron.* I, 205: „cineva carele macar cît de puțin ceteala sfintelor și a profanelor scrisori va fi amirosit, precum să zice cuvîntul: m a c a r d e n *afară* d e p r a g , cît de departe...”

Cu p e d i n , *afară* însemnează: „à l’extérieur”;

Un jurămînt poporan glumeț:

„Să mă bată untū
Pe din-untrū
Și zară
P e d i n *afară*!”

(N. Sînzian, Transilv., Hațeg)

Ca idiotism, „p e d i n *afară*” e sinonim cu „pe de rost”, însemnînd „de mémoire, par coeur”.

Cost. Negruzzi, *Cum am învățat românește*: „d-ta vei binevoi a le învăța p e d e r o s t pentru ca să le poți cuvînta curat și pe înțeleș, pentru că văd că dascalii d-tale grecul și franțuzul, pre care dracul să-i iaie, ți-au stricat proforaoa, nu poți

roști pe Ж, Ъ, Ш, Ч și altele vro cîteva; am nădejde că poimîne mi le vei putea spune pe dî n afară...”

Cu p î n ă , afară însemnează „tout près dehors”:

„Ieși, mîndruțo, pînă-n prag
Și-mi arată cin’ ți-i drag.
Iese mîndra p î n -afară
Și-mi arată drum de țară...”

(Jarnik-Bîrsanu, 123)

C. Negruzzi, *Toderică*: „Aici este nu știu ce miros greu; ian să ieșim puțin p î n -afară...”

În construcțiune cu genitivul determinat, *afară* își poate aglutina pe articolul genitiv, devenind *afara*, după analogie cu „înapoia” sau „înainte”, de exemplu:

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.), p. 76: „goniia-i pînă *afara cetaților*...”

Cezar Bolliac, *Sila*:

„Se-nbrobodea copila și o-neca suspine;
Era să-noate-n viscol să meargă la vecine
Să cear-un oușor,
O mîna de faină, să fac-o pînișoară;
Sta din *afara* u ș e i să vaz-o pîrtioară,
Să vază vrun focșor...”

Din punctul de vedere al filologiei romanice, e interesantă următoarea concordanță între funcțiunile lui a d - f o r a s (*ad-foris, foras, foris*):

de afară „de dehors” = span. *de afuera*, *de fuera* = portug. *de fora*;
pe afară „au dehors” = span. *por afuera*, *por fuera* = portug. *por fora*;

afară de „excepté” = span. *fuera de*;

afară de asta „en outre” = span. *fuera de eso*;

pe poartă afară = portug. *pela porta fora*.

Ceva mai mult, idiotismul nostru *afară din cale*, macedo-românește: *nafoară di cale* (M. Iutza) „outre mesure, sans règle, sans raison”, se regăsește întocmai la spanioli: „*fuera de camino*”.

Vom încheia printr-un alt idiotism românesc de origine ciobănească: „a ieși din răbuș *afară*” = a face ceva peste tocmeală sau fără socoteală, pe neprevăzute.

I. Creangă, *Stan Pășitul* (*Conv. lit.*, p. 25): „...să nu fii rău de gură, c-apoi mi-i să nu mă scoți din sărite și să mă faci cîteodată să-mi i e s d i n r ă b u ș afară...”

Despre ce este „răbușul”, a se consulta Burada, *Crestăturile plutașilor* (Iași, 1880), p. 13.

v. ²*Afară*.

A. Pann, *Prov. I*, 26:

„Strigînd: auzi vorbă! auzi fleac o dată!
Tocma un ca tine de min' joc să-și bată?
Afară! afară! slugă blăstemată...”

Spaniolul „a f u e r a !” sau „a f u e r a ! a f u e r a !”, portugezul „f o r a !” se întrebuintează cu același sens interjecțional.

v. ¹*Afară*.

AFEDRÒN. – v. *Afedrona*.

AFEDRÒNA, s. indécł.; anus, latrine. Neogrecul ἀφεδρώνας. În grai nu există.

Cihac (II, 633): „*afedròn*, anus”, fără a cita un text. *Evangeliarul*, 1693 (p. 74), față cu acela din 1648:

1693:
Math. XV, 17: „tot ce întră în gură,
mérge în pânțece și în *afedrona* să lea-
pădă...”

1648:
„...tot care întră în gură, în rânză întră și
prin șă z u t iase...”

v. *Ieșitoare*. – *Ghioacă*. – *Șezut*.

AFEMEÎĂRE. – v. *Afemeiat*.

AFEMEÎĂT, adj. et subst.; efféminé, amoli, énérvé. Cuvînt format d-a dreptul din f e m e i e prin prepoziționalul *a*, și de aceea se aude mai mult numai la masculin: „acest om e de tot *afemeiat*”, „nu trebui să fii așa de *afemeiat*” etc., adică: „parcă ai fi o f e m e i e”. Totuși se poate zice metaforic: „lumea de astăzi e *afemeiată*” sau: „aveți o oștire *afemeiată*”. De aci apoi ca verb: „nu vă a f e m e i a ț i”, de unde infinitivul substantivat: „această a f e m e i a r e nu-mi place”. Alături cu clasicul e f f e m i n a t u s, limba latină vorbită poseda o formă a f f e m i n a t u s, de unde spaniolul și portugezul a f e m i n a d o, cu deminutivul a f e m i n a d i l l o, vechi italian a f f e m i n a t o (Tommasco), sardul a f f e m i n a d u (Spano), sicilianul a f f i m i n a t u, la superlativ a f f i m i n a t i s s i m u, cu deminutivii: a f f i m i n a t e d d u, a f f i m i n a t a z z u, a f f i m i n a t i c c h i u etc. (Traina). Românul *afemeiat* este colateral tuturor acestor forme romanice, reprezentînd un prototip latin rustic a f f e m i n e a t u s (cfr. *Cuv. d. bătr.* I, 279, nr. 61). Sinonimul f e m e i a t e c, adus de Cihac (I, 90), e de o formațiune românească post-latină și chiar destul de îndoios, pe cînd *afemeiat* este de tot poporan. Această vorbă e răspîdită mai cu seamă în Muntenia (Pontbriant, Dr. Polysu, Costinescu), dar merită de a se generaliza, exprimînd o altă nuanță decît sinonimii m u i e r a t e c, m u i e r c e și m u i e r o t c ă, macedo-românește m u l i e r a ș c u, „adonné aux femmes”, „γυναικομανής”, și o altă idee decît f a m ă n și f ă t ă l ă u „γύναδρος”. *Afemeiat* însemnează: „moralement

semblable aux femmes”, „γυναικώδης”, zicându-se unui bărbat gingaș și moale, în același mod precum la o femeie voinică și energică, „moralement semblable aux hommes”, „ἀνδρική”, îi zice poporul: „o muiere b ă r b a t ă ”.

v. *Femeie*. – *Famăn*. – *Fătălău*. – *Muieratec*. – *Muierce*. – *Muierotcă*...

AFEMEIEȚ. – v. *Afemeiat*.

AFÈNDUL, n. pr. mascul. În vechiul *Pomelnic* al mănăstirii Bistrița din Moldova (ms., în Acad. Rom., p. 45), unul dintre străbunii familiei boierești S t r o e s c u poartă numele de *Afendulă* (ἈΦΕΝΔΟΥΛΑ). În macedo-româna *afendul* înseamnă „tată”, de ex. într-un bocet poporan:

„Ne alasașî-nveasta
Cu pulii-n casă,
Dadăliei ș-afendului...”

(*Conv. lit.*, 1883, p. 487)

Vine din turcul e f e n d i „maître, monsieur”, derivat la rîndul său din grecul αὐθέντης.

v. *Efendi*.

¹**AFERÎM!** interj.; bravo! parfait! c’est bien! E persianul â f e r î n , cu același sens (Șaieanu, *Elem. turcești*, p. 7); însă vechimea și marea răspîndire a acestui cuvînt în limba română, fiind foarte poporan în toate provinciile, ne fac a crede că n-a trecut la noi mai în urmă prin osmanlii, ci poate deja în veacul de mijloc prin cumani, al cărora dialect turc era plin de persianismi.

v. *Accè*.

Dicționarul bănățean, ms. circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 421): „*Aferim*. Euge. Laudantis particula”.

Cantemir, *Divanul lumii*, 1698, f. 75 b:

Math. XXV, 23: „*aferim*, slugă bună și credințoasă, că pre puține ai fost credințoasă, mai pre mult te voiu pune...”

„... e u g e , serve bone et fidelis, quia super pauca fuisti fidelis, super multa te constituam...”

Pentru aceeași noțiune, vechii romani luaseră de la greci pe εὔγε, românii de la turci pe *aferim*.

În secolul nostru, cînd s-a introdus sinonimul b r a v o , mult timp ambele interjecțiuni se întrebuintau una lîngă alta.

Filimon, *Ciocoii vechi*, p. 41: „B r a v o , Ioane, *aferim!* ai răspuns tocmai după dorința mea...”

Alexandri, *Cinel-Cinel*, sc. 3: „O căprioară! *Aferim!*... tocmai de ziua Smărandiței...”

Balada *Ghemis*:

„Aferim, frate Ghemiș,
B i n e făcuși că veniși...”

Balada *Meșterul Manole*:

„Aferim, Manole,
Meștere Manole,
Meșter învățat,
Meșter lăudat!
Aferim, zidari,
Nouă meșteri mari...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 620)

În construcțiune: „*aferim d e c i n e v a*”, de ex. într-o colindă:

„Grăi bunul Dumnezeu:
Aferim, domn bun, d e tine,
Că stătuși de mă-ntrebași
Cînd e capul veacului,
Sfîrșitul pămîntului...”

(*Conv. lit.*, 1877, p. 401)

Marian, *Bucovina II*, 159:

„Și iubesc o copiliță,
Aferim d e româncuță
Cu garofe în cosiță...”

Cu sens ironic:

Critil și Andronius (Iași, 1794), p. 64: „– cu nu mai știu, ziâ este au noapte;
spune-ți-mă mă rogă. – *Aferimă!* i-a zis Hironă. Lucafărulă nu ese dină umbrile
noptii decîtă ca să vestească sosirea zilii...”

Marian, *II*, 239:

„Mîndra cum mă auzea,
Ușa iute-o descuia
Și în casă mă poftea;
Eu în casă m-am vîrît,
Găsii focul dezvălit
Și lemne nepuse-n vatră:
Aferim că era fată!...”

Balada *Fulga*:

„Din guriț-o judeca,
Cu năpîrcă o bătea
Și din gură-i tot zicea:
Aferim, cățea bătrînă!

Unde-mi sînt micoarele?
Unde-mi sînt odoarele?...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 511)

În Tara Românească, printr-un adaos de ironie se zice: „*aferim* p o p ă M a r i n !” (*L.M.*), măcar că acela cu care vorbim nu e nici „popă”, nici „Marin”.
v. *Halal*.

²**AFERÎM** (plur. *aferimi*), s. m.; le bravo. Interjecțiune luată ca substantiv.

„Fă ce-ți zic eu, și-ți voi da un *aferim*...” (*L.M.*)

Costachi Negruzzi, *Cum am învățat românește*: „Bărbații îl fericceau, îi mulțumeau, îi strigau a f e r i m de se zguduiau păreții; și bătrînul Socolean, doborît sub grindina laudelor și a *aferimilor*, se lăsase pe un scaun, unde-l împrejuraseră copiii, amețit, răpit...”

v. ¹*Aferim*.

AFÈTEA (D-), adv.; gratis, en vain, sans résultat. Sinonim cu turcul (de) g e a b a și cu slavicul (în) z a d a r sau (de) p o m a n ă , *d-afetea* este unul din cei mai remarcabili arhaismi latini în limba românească, păstrat în Banat și pe alocuri în Transilvania.

Lexiconul Budan, 169: „*de-afetea* = 1. adj. inutilis, frustraneus, irritus, vanus; 2. adv. gratis, frustra, sine causa, vane, inutiliter”.

S. Bărcianu, 61: „*De-afetea*, vergeblich, umsonst”.

S. Liuba (Banat, com. Maidan): „*d-afetea*, pronunțat și *d-aficea*, fără bani, în cînte”.

Picot, *Dialectes roumains*, p. 25:

„S-or păzit de iel cît or putut; *d-aficea*,
că iel nu se ducea nicău...”

„Ils se gardèrent de lui tant qu'ils purent,
mais e n v a i n , car il n'allait nulle
part...”

Variantul *aficea* sau *aficeea*, datorindu-se particularității fonetice bănățene de a amesteca pe *te* (*ti*) cu *ce* (*ci*), apoi mai înlăturîndu-se emfaticul *-a* (v. ⁵A.), ne rămîne forma organică *afete*, în care e peste puțină de a nu recunoaște de la prima vedere adverbul latin e f f e t e , din adjectivul e f f e t u s , pe care Forcellini îl explică prin: „vanus, irritus, fatigatus, defessus”.

Iată cîteva exemple:

Virgil., *Aen.* VII, 440: „e f f e t a senectus”.

Val. Flacc., *Arg.* IV, 300: „spes e f f e t a ”.

Stat., *Theb.* VI, 870:

„Vis eadem Oenidae: nec sole, aut pulvere fessa
Membra labant: riget arcta cutis, durisque laborum
Castigata toris; contra non integer ille
Flatibus alternis aegroque e f f e t u s hiatu...”

Cic., *De senect.* IX: „libidinosa etenim et intemperans adolescentia e f f e t u m corpus tradit senectuti...”

Virgil., V, 395:

„...gelidus tardante senecta
Sanguis hebet, frigentque e f f e t a e in corpore vires...”

De aci în latinitatea vulgară adverbul e f f e t e „sine effectum” (Du Cange, v. *effate*, cfr. Diefenbach, *Novum Glossarium*, v. *effeta*), adecă „en vain”, „în deșert”, *d’afete*. Deja în latina rustică putea să fi existat forma a f f e t e, din e f f e t e, după cum există „affeminatus” lângă „effeminatus” sau „affugere” din „effugere”. Chiar fără aceasta însă, românul *d-afete* rezultă de la sine din contractiunea a trei vocale: *d-a-fete* = d e a - e f f e t e.

D.N. Densușianu ne asigură că-n Hațeg adverbul *d-afetea* se mai aude și amplificat: *d-afetelea*, *d-afeteași* și *d-afeteleași*, urmînd adecă analogiei adverbilor ca: *așași*, *aciiși*, *acilea*, *acileași*, *încailea*, *amintrelea* etc.

AFÈTEAȘI	}	v. <i>Afetea</i> .
AFÈTELEA		
AFÈTELEAȘI		
AFÎCEA		

AFIEROSÈSC (*afierosit*, *afierosire*), vb.; dédier, consacrer. Neogrecul ἀφιερώνω, aor. ἀφιέρωσα, cu același sens (Cihac). Cuvînt la modă în epoca fanariotică. Astăzi nu se mai aude.

Zilot, *Cron.*, p. 3: „(Istoria scrisă) din îndemnarea iubirii de patrie, și *afierosită* la iubitorii de patrie frații săi compatrioți...”

Mai totdeauna *afierosesc* se întrebuintă alături cu d a u, m i l u i e s c, î n - c h i n și alți sinonimi, pe lângă cari el însuși era cu totul de prisos.

1799: „s-au *afierosit* și s-au d a t ca să fie nestrămutat nici odinioară și în veci de la această numită sfîntă monastire...” (Codrescu, *Uricar* I, 83).

Tot acolo, mai jos: „această *afierosire* și m i l u i r e ...”

1817: „prin d a n i i și *afierosiri*...” (*Ibid.*, IV, 325).

v. *Închin*.

AFÎF, adj. et. subst.; pauvre, gueux (Cihac). Turcul h a f î f „léger, étourdi, inconstant”, de provenință arabă (Șaineanu, *Elem. turc.*, p. 7). Cuvînt necunoscut graiului țărănesc.

Alexandri, *Covrigariul*: „Lume, lume pospăită și deșartă! (sunînd banii în palmă). Ian privește bănărit, de unde eram *afîf* de parale...”

Același, *Chirița în provincie*, act. II, sc. 12: „Și cînd mă trezesc, tufă-n pungă, tufă-n busunar, *afîf*! Dar ce-mi pasă!...”

v. *Ififliu*. — *Tufă*.

ÂFIN sau **AFÎN**, s.m.; 1. t. de botan.: airelle, *Vaccinium Myrtillus*; 2. t. de mythol. populare: nom d'un héros qui se sacrifie par amitié.

Tufa numită *afin* înfloarește și rodește între lunile mai și iuniu pe toate plaiurile României, scoțind mici broboane albastre dînd în negru, foarte gustoase și cari se cheamă a f i n e .

Dr. Brîndză, *Prodrom*, p. 336: „*Afin*, prin locurile stîncoase și umede din pădurile montane și subalpine și prin pășunile petroase din regiunea alpină”.

Jipescu, *Opincaru*, 92: „(pă iarba muntelui Gămăliia) făceam singur în mijlocu frunzilor, a stîncilor, a fragilor ș-a *afinilor*, o prescurtare lăuntrică dă toate cîte-mi vini-n minte...”

Cuvîntul e comun tuturor românilor. În macedo-româna, așa cum se vorbește pe la Crușova, *afin* se cheamă *afinchîu*, a f i n ă – a f i n c h e (M. Iutza), cu un sufix deminutival, după cum și la „fragă” se acață acolo un sufix deminutival: „afrandză”.

Un tufar de *afini* se zice a f i n a r i u (P. Olteanu, Transilv., Hațeg) sau a f i - n i ș (A. Bunea, Făgăraș, c. Vaidarecea), ori a f i n e t , (R. Simu, Sibii, c. Orlat).

Uneori se pronunță: *afen*, a f e n ă , a f e n i ș .

Dar de unde vine cuvîntul?

România posedă în două varianturi legenda eroului care merge cu amicia pînă a se preface de bunăvoie într-un stan de peatră: un variant bănățean, publicat de frații Schott sub titlul de *Viliș Viteazul* (*Wal. Märchen*, Stuttg., 1845, nr. 11) și un variant cules în Muntenia de răposatul Filimon sub numele de *Omul de peatră* (I. Ionescu, *Țăranul român*, 1862, nr. 34). Legende analoage au fost studiate de Hahn (*Griech. Märchen*, Leipz., 1864, nr. 29): una neogreacă, una neapolitană, una germană, afară de oarecari asemănări indice.

Omul de peatră se începe așa:

„A fost odată un împărat și o împărăteasă, amîndoi tineri și frumoși, dar nu făceau copii. Într-o zi veni la împăratul un arap buzat și-i zise: Să trăiești, luminate împărate! Am auzit că împărăteasa nu face copii și am adus buruieni, pe care cum le-o bea, rămîne grea. Împăratul luă buruienile de la arap și porunci să-i dea cal împărătesc și un rînd de haine de aur ce-ți lua vederile de frumusețe, apoi chemă pe împărăteasa și-i dete buruienile să le fearbă și să le bea. Împărăteasa chemă pe bucătăreasa și-i dete buruienile să le fearbă, fără să-i spuie de ce treabă sînt. Bucătăreasa, neștiind puterea lor, gustă dintr-însele și apoi le duse împărătesei să le bea. Nu trecu mult timp la mijloc, și rămase grea împărăteasa. Iară cînd veni vremea, născură amîndouă cîte un coconăș, mai frumos decît tot ce este frumos pe lumea aceasta, și le puse nume: unuia D a f i n și altuia A f i n ...”

Basmul întreg amintește într-un mod surprinzător mitul elenico-fenician al Dioscurilor, cei doi frați gemeni, unul de viță mai strălucită decît celalalt, sacrificîndu-se neconținut unul pentru altul. Deocamdată însă ne interesează numai elementul onomastic: D a f i n și *Afin*. Aci nu e o simplă paronomasă fonetică, ca la arabi între „Abel” și „Kabel” (Avel și Cain) sau în *Biblie* între „Gog” și „Magog” (cf. Farrar, *Language and languages*, Lond., 1878, p. 227), ci este o ingenioasă

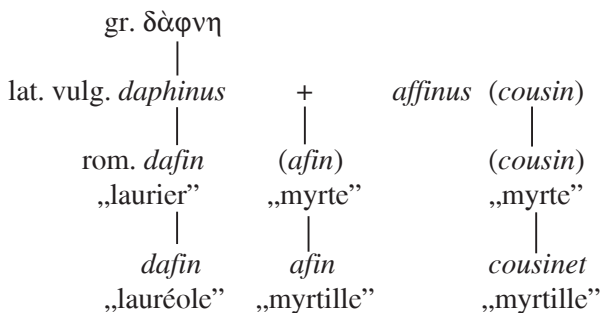
întrebuințare logică a două forme ale unuia și aceluiași cuvînt, ajunse a însemna două lucruri foarte înrudite: *d a f i n* „laurier” și *a f i n* „myrte”. Laurul și mirtul se bucurau la vechii romani de o egală considerațiune mai presus de toate celelalte plante: „*duabus coronis utebatur, l a u r e a et m y r t e a*” (Plin., *H.N.* XV, 29). Ambii erau deopotrivă sacri (Dierbach, *Flora mythol.*, p. 63). Ambii se menționează mereu împreună: „*cum floribus l a u r i et m i r t a e*” (Du Cange, v. *Mirta*). Este o reminiscență clasică la Corneille:

„Votre époux à son *m y r t e* ajoute ce *l a u r i e r*...”

Nu vom urmări pe Max Müller (*Selected Essays*, 1881, I, 396), în ingenioasa identificare a grecului δάφνη (= δάχνη) cu sanscritul vedic „ahanâ (=aghanâ)”, de unde ar rezulta posibilitatea chiar la elini a unui dublet ᾠφνη. Filologia romanică rareori are nevoie de a se urca sus tocmai pînă la epoca ario-europee. În generalitatea cazurilor, cheia problemelor se află cu mult mai aproape și e cu mult mai sigură.

Românul *d a f i n*, trecut sub această formă la serbi și la bulgari, nu vine din neogreaca, ci din vechiul grec δάφνη, prin intermediul anume al latinității vulgare, care adăusese pe caracteristicul *-i-*. În inscripțiuni latine ne întîmpină: *Daphine*, *Daphino*, *Daphinidis*, *Dafine* (Corssen, *Ausspr.*² II, 264, 609). Acest *-i-* probează într-un mod irezistibil latinismul *d a f i n u l u i* la români, de la cari cuvîntul a colindat apoi la popoare învecinate, iar nicidecum viceversa (Cihac, II, 653). Din *d a f i n*, chiar pe tărîmul latin rustic, cată să se fi născut *a f i n*, ca nume al „mirtului”, prin etimologie poporană de la „*a f f i n i s*”, vulgar „*a f f i n u s*” (Du Cange), ambele plante fiind privite ca rude, ca cei doi frați gemeni din legendă. Din cauza acestei fuziuni a două cuvinte, izvorește necertitudinea accentului în *a f i n*, rostit mai adesea *â f i n* (à f i n ă) ca în *d à f i n*, dar uneori *a f i n* (a f i n ă) ca în *a f f i n i s*.

Dafinul și mirtul nefiind indigeni în România, vechile lor numiri latine poporane ar fi trebuit să dispară din grai, dacă nu s-ar fi adaptat la alte tufe, cu cari – bine sau rău – îi aseamnă omul de la țară. După cum numele *d a f i n u l u i* „laurier” s-a dat la noi plantei „mezereum”, mai numită altfel „tulichină”, „cleiță”, „piperu-lupului”, pe care și limbile neolatine occidentale o cheamă „laureola” (lauréole, loireolea), deminutiv din „laurus”, tot asemenea numele *a f i n u l u i* „myrte” a trecut la români cătră o varietate de „vaccinium” cării și graiurile romanice din Apus îi zic „myrtillus”, franc. *myrtille*, ital. *mirtillo*, span. *mirtilo* etc., un deminutiv de la „myrtus”. Paralelismul e perfect. Dar mai este ceva. Una din numirile franceze poporane ale „mirtillei” e *c o u s i n e t*, *c o u s i n*, *c o u s i n e*, adică o traducere a latinului *a f f i n i s*, ceea ce mai întărește încă odată cele spuse mai sus despre *a f i n* ca nume al „mirtului” deja în latinitatea vulgară. Să se observe că în vechea franceză, în loc de „cousin”, „cousine”, se putea zice foarte bine: „*a f f i n*”, „*a f f i n e*”, de exemplu: „*bien veigniez touz, vous mi a f f i n*” (Godefroy, *Dict. d. l'anc. fr.*, v. *Afin*); și atunci, între numele lui „vaccinium myrtillus” la noi și numele lui la francezi n-ar mai fi nici măcar deosebirea dintre original și traducere.

Frați în arheologia latină, frați în mitologia românească, *afin* și *dafin* sînt frați și prin etimologie. În Banat, pînă astăzi *afinul* se cheamă pe alocuri *dafin*, iar broboanele lui cele dulci, *dafine* (Paroh G. Iancu, com. Visag, Bobolna, Baia-de-Criș). Să nu uităm că prepoziționalul *d*, ca în „dalb” = „alb”, nu se acață la noi niciodată la termeni botanici. Se zice „aiu”, „aglică”, „alun”, „anin”, „arțariu” etc., nu „daiu”, „daglică” și așa mai încolo. Forma *dafin* pentru *afin*, conservată la bănățeni, este dară cea organică, moștenită ca dublet din epoca latină.

De la noi, pe *afin* „*vaccinium myrtillus*”, sau mai bine numele fructului *afină*, l-au luat apoi pe de o parte ungurii, prefăcîndu-l în *afony* a după armonia vocalică maghiară, iar pe de alta – rutenii din Bucovina sub forma *afena*, alături cu termenul propriu rutenesc „boriwka” (= polon. borowka).

v. *Chiralina*. – *Coacăz*. – *Dafin*. – *Merisor*.

ÀFINĂ sau **AFÎNĂ**. – v. *Afin*.

AFINĂRIU
AFINËT
AFINÎȘ } v. *Afin*.

AFIÒN, subst.; opium. Turcul *afîûn*, luat de la arabi, cari la rîndul lor îl împrumutară din grecul ὀπίον, deminutiv de la ὀρός „suc” (Șaieanu, *Elem. turc.*, p. 7).

Substanța narcotică numită *afion* se extrage din diferite specii de mac, și mai cu seamă din specia „papaver somniferum”. Preparațiunile orientale, între cari și faimosul „hașiș”, sînt cele mai vestite. Și italienește se zice *afione* (Tommaseo).

În *Dicționarul bănățean*, ms. circa 1670 (*Col. I. Tr.*, 1883, p. 421): „*Afiom*. Herba soporifera”. Aci forma e ungurească: *afium*.

Morfinomania pare a nu fi de tot nouă la români. Cronicarul Ion Canta, *Letop.* III, p. 181, vorbind despre domnul moldovenesc Cehan Racoviță, zice: „Au domnit cu pace 3 ani cu toți boierii bine. De atîta era strașnic că mănca *afion* dimineța, și la vreme de chindii bea pelin cu ulciorul, și preste toată ziua se afla tot vesel; dar trebile și le căuta cu toată rîndueala...”

În poezia poporană, cîntecul de blăstem al unei fete înșelate:

„Frunză verde de-afion,
S-a dus bădița Ion
Ș-a lăsat murgu-n pripon:
Murgul paște și nechează,
Puica plînge și oftează...”

(Marian, *Bucovina I*, 21)

v. *Mac*.

A-FIR-A-PĂR (D-), adv.; très-minutieusement, très-exactement, de fil en aiguille. Formă mai veche a locuțiunii adverbiale din fir în păr „singillatim, accuratissime, haarklein” (*L.B.*).

Cantemir, *Chron.* I, 76: „spuindu-i toate d-inceput, precum i-au aflat, și pe ce vreme, și de hrana lor – întâiu de la lupoaică, apoi de la dînsul – și de toate de a-fir-a-păr povestindu-i...”

I. Creangă, *Amintiri* (*Conv. lit.*, 1882, p. 446): „au făcut nemții mare tărașoi prin mănăstiri și au răscolit de a-fir-a-păr toate chiliile maicelor...”

Adverbul *a-fir-a-păr* reprezintă literalmente un prototip latin: a d - f i - l u m - a d - p i l u m . Paralela romanică cea mai apropiată prin elemente constitutive și prin asonanță este italianul a p e l o a c a p e l l o „con tutta esattezza” = lat. a d - p i l u m - a d - c a p i l l u m .

v. ¹²A (p. 104). – *Afă. – Fir. – Păr.*

AFÎREA (D-), adj. indécł.; éminent, distingué, noble. Un arhaism dintre cei mai eleganți și mai energici. „Un om *d-afirea*” este acela care nu numai e s t e , ci merită de a f i sau – cu infinitivul arhaic – merită de a f i r e a . Nu există nicăiri în limbile romanice o formațiune cu același sens atât de plastică. Ea ar trebui re-introdusă în literatură, mai ales în poezie, în loc de prozaicul neologism „eminent”.

v. ¹⁰A (p. 97).

Pravila Moldov., 1646, f. 20: „cela ce va vinde fečorul altuia sau robul altuia sau fie pri ce omă, de va fi boiarin să-l bage în ocnă; iară de va fi slugă ce să dzice om mai de •os, dentăi să-lă poarte de coadele cailoră, decii să-lă spândzure; iară de va fi omă *deafîră* (Δεφίρα), atunce să-i tae capulă...”

La Nicolae Costin, așa cum s-a tipărit (*Letop.* II, 113), în descrierea împăratului Petru cel Mare: „om de f i r e întru tot”, este o greșeală a edițiunii în loc de: „om *de-afirea*...”

Mai adesea se întrebuințează la comparativ.

Cantemir, *Chron.* I, 326: „Apoi (Constantin cel Mare) au luat soție pe Likinie; ce Maximin, carele cu oștile la Asia, vrînd decît Constantin și decît Likinie mai mare și m a i *de-afirea* să să arate, s-au sculat cu oaste și au întrat neprietenește în Iliria...”

Același, *Divanul lumii*, 1698, f. 3 a, vorbind despre Alexandru Machedon: „Au doară m a i *di-afiria* decît dînsul mă voi face?...”

Ibid., f. 20 b: „...precăt socotesc, nici tu vei fi m a i *di-afiria* sau mai harnic decît alalți oameni...”

Ib., f. 102 b: „...să nu să m a i *de-afiria* decît iaste socotească și cu deșartă mîndrie înflîndu-să să mîndrească...”

Cu *-hi-* = *-fi-*:

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, dec. 4, f. 198 a: „a iubi neștine să-ș întărească cumu-î spune mintia sa și nu-ș tac a sa voe, ce să aibă mărsei spre une osăbite lucruri, a să-mbrăca m a i *de-ahiria* (ΔΕΧΗΡΙΑ) decît alțai frațu...”

Același, *Paremiar*, 1683, f. 94 b: „omulū iaste pre lume ființă m a i *de-ahiria*, căce că-î cugetătoriu și cuvântărețu...”

În *Pentateucul orăștian*, din 1581 (ap. Cipar, *Princ.*, 195) cuvîntul ne întimpină cu sensul de „vir”: „era *de-afirea* Iosif de treidzeci de ani...” ceea ce se zice astăzi: „m a r e de atîția ani”.

La românii de peste Carpați acest adjectiv se mai păstrează încă. *Lexiconul Budan*, 170: „*De-a fire* sau *de a fire*, *de-a fi* sau *de a fi*, h a r n i c , idoneus, aptus, tauglich, schicklich”.

Din adjectivul *de-afirea*, vechiul grai formase substantivul abstract *d e - a f i r i m e* „noblesse, majesté”:

Cantemir, *Ist. ierogl.* (ms., în Acad. Rom., p. 31): „Așadară Struțocamila, precum până acmu adevărat pasire au fost, așea și de acmu înainte pasire a fi vrédnică iaste, și încă nu fietece pasire, ce așeași slăvită, lăudată și în buni chezi luată, de vrême ce, deosebit de d e a f i r i m i a (ΔΕΦΗΡΙΜΙΑ) trupului ce poartă, și în basna veche va să zică că oarecare evghenie în niamul său are...”

v. *A-mirare*. – *Fireș*.

AFIRÎME (DE-) – v. *Afire*.

AFÎNĂRE } v. *Afînez*.
AFÎNĂT }

AFÎNÈZ (*afînat*, *afînare*), vb.; rarefier, rendre moins épais ou moins solide. A întinde un corp, făcîndu-l mai mare la vedere, dar fără a i se adăuga ceva în materie sau în greutate. Este în opozițiune cu *î n d e s*.

Proverb:

„O ceri rasă ș-*afînată*,
O dai cu vîrf și-n d e s a t ă ...”

(A. Pann, III, 110)

Un car cu lemne este *afînat*, dacă lemnele sînt subțiri, ori așezate astfel încît numai se pare că sînt multe.

Afînez nu înseamnă niciodată „rendre mince, menu, amincir, amoindrir, dégrossir” (Cihac, I, 87) și întru nemic n-are a face cu italianul *a f f i n a r e* sau francezul *a f f i n e r* „subțiez”.

Etimologia cea bună s-a dat de Laurian și Massim (I, 39): „*Afînare* (din *a d* și *f î n*), rarefacere, rarum sive minus compactum reddere; *afînat*, rarus, minus compactus”.

Și mai denainte o spusese Costinescu, *Vocab.* I, 24: „*A afîna*, a rări c a f î n u l din clăie, a dezdesi”.

Vine din latinul vulgar *a f f e n a r e* = „versare *f e n u m* furcillis” (Du Cange). Fără prepoziționalul *a* (= lat. *ad*), același cuvînt este francezul *f a n e r*, vechi *f e n e r*, în provenșala *f e n a r*. „*F a n e r* – zicea glumind d-na de Sévigné – est la plus belle chose du monde, c’est retourner du *f o i n* en batifolant dans une prairie”.

Precum în franceza termenul plugăresc *f a n é* a trecut metaforic la sensul de „vested”, tot așa la români participiul *afînat* a ajuns a însemna „ușurel” sau „nestatornic”.

Cezar Bolliac, *O dimineață pe malul lacului*:

„Ca prim-acea zăpadă ce cade *afînată*
Pe locuri neumblate l-al soarelui ivit...”

Cuvînt *afînat* sau *stil afînat* însemnează „prolix” sau „polilogic”; *cap afînat*, *inimă afînată* – „om flușturatec”.

Jipescu, *Opincaru*, 79: „omului cu mintea plăsmuitoare îi ie felu d-așa, adică: cela ce cugetă nalt, copt și mare, e tîrzior la vorbă și molîu la pas; ăl firîfnatic are și cuvînt *afînat* și mers cărărat...”

Ibid., 130: „cît lenea, nazurili, mintea dă cocă, simțirea-ngustă or domni piste cap și inimi *afînate*...”

v. *Fîn*.

AFLĂRE (plur. *aflări*), s.f.; action de trouver ou de se trouver, d’apprendre, de découvrir, d’inventer. Infinitiv substantivat, reprezintă toate sensurile verbului *a f l u*.

Pravila Muntenească, 1640, f. 39 b: „o *aflare* a dracului, pentru ce că toate jucările le-au făcutu dracul...”

Text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din. Brașov, p. 199): „credița iaste arătare și *aflare* celorlucru nevăzute...”

Zilot, *Cron.*, p. 9, despre „văcărit”:

„Destule cercetări
L-al vitelor *aflări*,
Pentru ca să s-arate
Cu sadacat la toate...”

Între sărbătorile creștine sînt: *Aflarea* Sîntei Cruci (*Lex. Bud.*) și *Aflarea* capului Sf.-lui Ioan Botezătorul (25 mai), în ambele cazuri lătinește: *i n v e n t i o*.

v. *Aflătură*. – *Aflu*.

¹**AFLĂT**, -Ă, part passé d’ *a f l u*: trouvé, appris, découvert, inventé. Corespunde ca adjectiv tuturor sensurilor verbului *a f l u*.

v. *Aflu*.

²AFLĂT, s.n.; provincialisme de Banat: *épilepsie*. „Epilepsia se numește la noi boala mare, boala ră, *aflat* de nevoie și frăs” (S. Liuba, Caransebeș, com. Maidan).

v. *Aflu*. – ²*Anevoie*.

AFLĂTÒR, -OARE, adj. et subst.; qui trouve ou invente quelque chose; qui se trouve quelque part. „Cel ce a f l ă ; cel ce se a f l ă în cutare loc sau în cutare stare, adecă este” (*L.M.*).

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 51): „Iară mai pre urmă cu toții zisără că precum vulpea au fost *aflătoarea* sfatului, așa iarăș ea va fi săvîrșitoarea faptului...”

Cost. Negruzzi, *Au mai pătit-o și alții*: „Ciaiul vărsat prin pahare luă o văpsea purpurie, amestecîndu-se cu rumul de Giamaica. Toți sorbeau astă iscusită băutură, care face nu mai puțină cinste *aflătorului* ei decît *aflătorului* tipografiei și a corăbieriei cu abur...”

v. *Aflu*.

AFLĂTURĂ. (pl. *aflături*), s.f.; chose trouvée, découverte, invention. *L.M.*: „lucrul a f l a t ”. *Dicționar ms. bănățean*, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 421): „*Aflătură*. Inventio”.

v. *Aflu*. – *Aflare*.

ÀFLU (*aflat*, *aflore*), vb.; 1. invenire: trouver, découvrir, inventer, apprendre, constater; 2. se invenire: être, exister, demeurer, se comporter. Pe de o parte, sinonim cu: g ă s e s c , d e s c o p ă r , n ă s c o c e s c , p r i n d v e s t e , a d e v e r e z ; pe de alta, cu: s î n t , p e t r e c , t r ă i e s c . În vechile texturi bisericești, *aflu* corespunde totdeauna latinului i n v e n i o ; în grai însă și-n texturi istorice el funcționează într-un mod mult mai vag sau mai elastic. Într-unul și același pasagiu, de exemplu, ne întimpină: „am cercat ca să putem *afla* adevărul ca să nu mă *aflu* scriitor de cuvinte deșarte...” (*Letopisișe* I, 95), unde primul *aflu* exprimă noțiunea de „habere”, iar al doilea pe aceea de „esse”. În aceste două direcțiuni: h a b e o și s u m , se clasifică toate accepțiunile lui *aflu*; dar subsensurile fiecărui sens fundamental se confundă adesea unul cu altul.

1. *aflu* „avoir”.

a) *aflu* = g ă s e s c :

Pann, *Prov.* II, 52: „Să-l fi tot căutat, nu l-ar fi *aflat*...”

Cronicarul Ureche, *Letop.* I, 96: „de multe ori omul însuși cele ce vede cu ochii săi nu poate să le pue pe rând, și multe zminteste, și au spune mai multe, au mai puține; dar cele de demult și răsuflăte de atăta vrēmi de ani! ce eu cum am *aflat*, așa am arătat...”

Act moldovenesc din 1610 (*A.I.R.* I, 22): „...să *aflē* pre măriia-ta căstă puținea scrisoare de la noi cu bune păci și cu sănătate petrecând...”

Moxa, 1620, p. 366: „deaca veni (Theodosie cel mic) în vrăstă de însurat, soru-sa Polhiriă grijă să-i afle soț...”

Pravila Moldov., 1646, f. 9: „de va *afla* neștine mascură sau dulău sau și altă dobitocă stricându și făcându pagubă...”

Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, f. 102 a: „vădzumă lumina cea adevărată, luămă duhulă cerescă, *aflăm* credință adevărată...”, unde *aflăm* este vechea formă organică pentru actualul *aflară*.

Doina *Nevestei*:

„La mama pe când eram,
De lucram, de nu lucram
Mamei tot dragă eram;
Iar de când m-am măritat,
Nici un bine n-am *aflat*...”

(Alex., *Poez. pop.*², 308)

Cu același sens în locuțiunile: „*aflu v r e m e*” și „*aflu p r i l e j*” – „trouver le moment favorable”.

Pravila Moldov., 1646, f. 89: „împarte-să muștară de la bărbat cu voia ei și fără știria giudețului, cândă va fi bărbatul ei eretică și pentru ce va meșerșugui să *afla v r e m e* să o poată omorâ...”

Moxa, 1620, p. 390: „auziră de la masă boiarii și-șu aflară de-acia *p r i l e j* ū și începură a plânge și a ruga pre împăratul...”

Legenda Sf-tei Vineri, text din secolul XVI (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 77): „fără acest împărată Ioană (Ascanu) bună *p r i l e j* ū *află* și cugetă uin sfetă foarte bună și cu ogoadă cătră D-dzeu și cu laudă și cu folos, și aciașă tremise cătră cei frânci ce era în Țarigrad și le zise: nu voiu de la voi nice aură, nice argintă, nice mărgăritari, nice pietri scumpe să-mi dați, ce moaștele preapodobnei...”

Să mai menționăm aci locuțiunile: „*aflu c u c a l e* = trouver opportun”, „*aflu d e c u v i i n ț ă* = trouver convenable” (*L.M.*)

v. *Găsesc*.

b) *aflu* = *d e s c o p ă r*;

Moxa, 1620, p. 356: „săpându temeliăa afundă în pământă, *aflară* ună capă de osă...”

Delimitarea unei moșii din Moldova, 1644 (*A.I.R.* I, 87): „...până într-un ștejar unde am *aflat* boorul vechi, și de acolo tot culmea în ős pân-tr-un plop întru carele am *aflat* boorul vechi...”

Zilot., p. 79:

„Acei mai mari boieri pe loc cum s-așezară,
De vodă cercetînd, conacul i-l *aflară*...”

Pompiliu, *Sibii*, 19:

„Și prin codri m-aș lua
Pînă, dragă, te-aș *afla*...”

Balada *Corbac*:

„Maică-ta mi-a poruncit
Să tot zbor neobosit,
Pe spinarea vîntului
În giurul pămîntului,
Să te *aflu*, ca să știu
De ești mort sau de ești viu!...”

Negruzzi, *Zoe* I: „Unchiul meu a *aflat* legătura noastră și e foarte mînios asupra mea...”

Figurat:

Pravila Moldov., 1646, f. 92: „apucâ de le *aflâ* f i r î a și de-acîia le scoate den minte...”

Tot aci vine locuțiunea „a nu-și *afla* l o c = a nu se astîmpăra, a fi tare turmentat de anxietate, de durere etc.” (*L.M.*, II, 181).

Doina *Nevasta bolnavă*:

„Asta-i lumea, ard-o focul!
Cînd chitești să cerci norocul,
Nici că-n lume i-*afl*i l o c u l !...”

(Alex., *Poez. pop.*², 310)

v. *Descopăr*.

c) *aflu* = n ă s c o c e s c :

Balada *Vulcan*:

„Împregiuru-i adunați
Ședea turcii înarmați,
Și pe rînd se întreba:
Ca ce moarte i-ar *afla*?
Unii zicea să-l omoare
Cu laț de spînzurătoare...”

Același sens în locuțiunea: „*aflu* c h i p ” sau: „*aflu* u n c h i p d e c a l e ”:

Nicolae Muste, *Letop.* III, p. 26: „...cum au mers acolo, se ruga lui Șerban-vodă să între la mijloc să *afl*e u n c h i p d e c a l e să-i mîntuească de Dumitrașco-vodă...”

Cost. Negruzzi, *Zoe* I: „Iliescul *aflase* c h i p a se dezlega pe nesimțite dintr-un lanț ce nu era potrivit cu ușurătatea inimei sale...”

De asemenea „*aflu* p r i c i n ă ”:

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 21, despre Duca-vodă: „...îndată au *aflat* p r i c i n ă , că era și om meșter și isteț la fire, zicând că are Împărăția multe trebi și-i cere de la țară mulți bani, și așa îndată au și scos dări multe fără samă pre boeri și pre țară...”

v. *Născocesc*.

d) *aflu* = prind veste, mă înștiințez:

„Ce ai *aflat*? = qu’as tu appris?” (Pontbriant).

Balada *Calul Radului*:

„Nu te, maică, supăra,
Tristă veste de-i *afla*...”

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 497)

Un strigăt de joc:

„Muierușcă din Bercuț
Cu peptarul cel mîndruț,
De ce dracul n-am *aflat*
Că tu ești de măritat,
Căci și eu te-aș fi luat...”

(*Ibid.*, 371)

Balada *Codreanul*:

„Frunzuliță de dudău,
S-au *aflat* la Movilău
De Codreanul cea rău
Că se primblă pin ponoare,
Pin potice fără soare...”

Balada *Chira*:

„Unde s-au *aflat*
Că s-a-mpreunat
Corbi cu turturele,
Șerpi cu floricele,
Urși cu căprioare
Și nouri cu soare?...”

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 10: „care p o v e s t e , auzindu-se în Țarigrad la Împărăție, n-au crezut, ce vrând să adeverească lucrul, Vezirul au scris la Duca-vodă aice în țară, numai să caute să *afl*e cum ar fi lucrul mai adevărat...”

A. Pann, *Prov.* I, 171:

„Trăind omul, cînd și cînd
Află ce nu-i dă prin gînd...”

Ibid., III, 46:

„Se duseră împreună
La moșie să se plimbe,
Aerul ca să-și mai schimbe;
Sătenii toți, cum *aflară*,
Cu mari cu mici alergară...”

Tot aci locuțiunea: „au *aflat* tîr gul și țara” = „la chose s'est ébruitée”.
Doină muntenească:

„Am iubit-o numai scara
Ș-au *aflat* tîr gul și țeara...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 319)

e) *aflu* = a d e v e r e z .

Cu acest sens, *aflu* se deosebește de „găsesc” și „descopăr” prin aceea că presupune o cercetare făcută într-adins pentru ca să se dea cuiva ceea ce i se cuvine. În scurt, este o întrebuintare mai mult juridică a cuvîntului.

Vasilie Lupul, 1639 (*A.I.R.* I, 87): „s-au jeluît rugătorii noștri călugării de la Beserecani că le-au scos (stâlpi) de unde î-au pus hotarnicii, și de niște pâine ce au zăs că le-au luat Dumitrașco stolnicul; de se va *afla* că le-au scos stâlpii, ca să hie tare și puternic cu cartea domnii-méle a lua hatalmul 12 boi și să-i aducă aicea la domnia-mea...”

Pravila Moldov., 1646, f. 41: „orcare zlătariu va mesteca aurul sau argintul cu alte lucruri fără știria stăpănului, ce să dzice de va spurca lucrul și să va *afla* minciunos, cu altă cu nemică numai cu capul să plătească...”

Constantin Brîncovanu, 1697 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 233): „și a d e v ă - r ă n d u -să cum că au plătit Stroe vornic toț banii deplin încă din viiața lui, precum a d e v e r e a z ă în diată, și *aflându*-să lucrul și dintr-alte scrisori cum că au fost făcut Iordache stolnic la zilele lui Antonie-vodă năpaste lui Stroe vornicul...”

Același, 1696 (*ibid.*, p. 203): „ci rămăind ei de judecată și vrând domnia-mea ca să li să *afla* dreptatea lor, am poruncit domnia-mea cum de vor putea lua rumăni din satul Teșila carte cu blestem asupra lor pentru acești oameni ce scrie mai sus...”

De aci, în graiul juridic din trecut: „*aflu* d e r î n d u l unui lucru” vrea să zică „de statu rei cognoscere”; „*aflu* d e f a ț ă ” = „teneo manifestum”; „a *afla* cu sufletele sale” = „videri ex animi sententia”.

Tudoru Logofăt, 1584 (*Cuv. d. bătr.* I, 39): „né-a foost luatú pré nooi pré răvașé domnéștii de să *aflămu* d e r ă n d u l acestui țigan...”

Tot acolo: „nooi, aceștii trei booïarii, nooi amu ublatu pre urma acestuui țigan, și nooi așa amu *aflatu* c u a l é n o o a s t r é s u f l é t é , cum acestu țigan ce iasté mai sus scris au foost de moosie alu jupăneasei Anncăei...”; și mai jos: „nooi așa amu *aflatu* c u a l é n o o a s t r é s u f l é t é și mărturisim...”

Act moldovenesc din 1659 (*A.I.R.* III, 241): „să hotărăți cum veți *afla* mai cu dreptul c u s u f l e t e l e v o a s t r e , și precum veți *afla*, să ne faceți și o mărturie să ne dați știre...”

Miron-vodă Barnovski poruncește la 1627 părcălabilor de la Neamț (*A.I.R.* I, 14): „să lăsați foarte în pace mișcii, să nu mai vie jalobă pre voi, iară de se vor *afla* nescare oameni răi, furi sau tâlhari, de să vor *afla* d e f a ț ă , unii ca acēia să-i prindeți și să-i legați și să-i trimiteți la domniia-mea...”

Simpla negațiune impersonală „n u s e *află*” însemnează că ceva nu se poate constata juridicește, nu fiindcă nu este, dar fiindcă nu se dovedește.

Mitropolitul Anastasie, 1610 (*A.I.R.* I, 22): „de s-are și mai scula Agăpișanii să facă vro pără și să nu să ție de lége, mărița-ta să nu crezi, că aimentrilea nu să va afla...”

Cu același înțeles la Alexandri, *Covrigariul*:

„Epistatul: Ce ai făcut boierului, măi covrigarule?

Stan: Eu? ferească sfântul! Nu i-am făcut nimica.

Epistatul: Cum nu? s-a plîns mie că l-ai batjocorit.

Stan: N u s e a f l ă , domnule epistat...”

În fine, în poezia poporană ne întimpină nu o dată expresiunea stereotipă: „se afla și se a d e v e r e a z ă ”, în care ambii termeni sînt meniți a întări unul pe altul.

O colindă din Ilfov:

„Cine-n lume s-o afla,

S-o afla ș-a d e v ă r a

Să dea-n mare

Ca o floare,

Să iasă-n vad

Ca un brad...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 72)

Alte exemple vezi mai sus, la p. 282.

2. *aflu* „être”.

E totdeauna reflexiv.

Trebuie înlăturate acele cazuri în cari „a se afla”, deși s-ar putea înlocui prin „a fi”, totuși răspunde la o c ă u t a r e , și prin urmare e sinonim cu g ă s i r e ; de exemplu:

Moxa, 1620, p. 388: „aduseră lui Mihailă un bădiviu prea bun, dară deîn Misiră, și nu s e a f l a nime să-lă poată încăleca...”

Sau la Gr. Alexandrescu, *Oglinzile*:

„Oglinzi ca să se vază, nu se afla în țară,

Și era poprit lucru să s-aducă d-afară...”

Nici o noțiune de c ă u t a r e nu se cuprinde însă într-o mulțime de cazuri în cari „a se afla” înseamnă numai „a fi”, cel mult „a fi față” sau „a fi într-o situațiune determinată”.

Așa mai întîi, în obicinuita întimpinare: „cum t e a f l i ? Cum v ă a f l a ț i ? ” sinonimă cu „ce mai faci?”

Dumitrachi Vătavul, 1695 (*A.I.R.* I, 63): „pentru mine să știți dumnavostră că cu mila lui Dumnezeu n e a f l ă m cu sănătate...”

De asemenea, în următoarele exemple:

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. IV, p. 3: „toți oamenii a f l ă m u - n e ca într-o corabie întrați, ce se zice întru trupul acesta putredul...”

Dosofteiu, 1673, f. 119 a:

„Și dzălele li s-or *afla* pline,
Cîndu-î va lua Domnul cu sine...”

Act muntenesc din 1687 (A.I.R. I, 62): „moșiile căte să *află* să fie pe seama mănăstirii toate; însă până va trăi soțul mieu Ancuța, să le păzească și să să hrănească și ȧa cu dănele...”

Cost. Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„Luînd veste cum că Ștefan, domnul lor, atunci s-*afla*
În ținuturi depărtate, avînd cu el oastea sa...”

și mai jos:

„De va vrea Dumnezeu astăzi să putem ca să scăpăm
De primejdia aceasta întru care ne *aflăm*...”

Pravila Moldov., 1646, f. 89: „mușaria ȧaste datoare să margă după dănsu oriunde va mērgē; și de-are fi și vinovatū, totū să cade să margă după dănsu: să să *aflē* la nevoia lui...”

Constantin Brîncovan, 1696 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 181): „tuturor călugărilor căȧi se vor *afla* lăcuitori acolo la sveti Ilie...”

Zilot, *Cron.*, p. 38:

„Nu cumva să te hrăpească moartea cu acest păcat,
Cu sînge drept, c-al lui Avel, să te *aflī* judecat...”

A. Văcărescu, p. 24:

„A-ȧi fi rob îmi este fală,
Rău te *aflī* la-ndoială...”

În ultimele două exemple ar fi mai românește: „s t a i la îndoială” și „să f i i judecat”; dar poetului îi trebuiau două silabe și, punînd pe *aflī*, el n-a făcut decît a se folosi de marea elasticitate logică a acestui cuvînt.

3. F o r m e a r h a i c e :

a) Prima persoană plurală a perfectului: *aflămu* = actualul *aflarăm*.

Codicele Voroneȧian, circa 1550 (ms., Acad. Rom.):

Act. Ap. XXI, 2: „și *aflămu* o corabie ce trecea întru Finikiă, întrămu de vâinslămu și ne apropiem de Chipru...”

Ib., XXIV, 5: „*aflămu* acestu bărbatu pierdzătorū...”

Ib., XXVIII, 14: „a doao dzi viînremu întru Potiol, ȧuo *aflămu* fraȧii, și rugaȧi fumū de ei...”

„...et quum i n v e n i s s e m u s n a -
vem transfretantem in Phoenicen, adscen-
dentes navigavimus; quum apparuissemus
autem Cypro...”

„...i n v e n i m u s h u n c h o m i n e m
pestiferum...”

„...secunda die venimus Puteolos, ubi
i n v e n t i s f r a t r i b u s r o g a t i s u m u s...”

b) Secunda persoană plurală: *aflatu* = actualul *aflarăȧi*.

Varlam, 1643, II, p. 55 a: „și cuventele ce grâi mușăriă acēia acēstea fură: vedeți, o! oameniloră căți vă *aflatū* astădzi aicea, acestū pruncū mititelū au întăritū cerilū și pământulū...”

c) Viitorul: *v r e m afla*.

Omiliar, circa 1575 (Cipariu, *Principia*, p. 182): „mai scumpū lucru *afla-v r e ț i* în cestū časū decâtū argintul și aurul...”

d) Un fel de viitor: *a m a afla*, adecă după tipul romanic occidental „invenire habeo” (trouver-ai).

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. VII, p. 16: „așa amu și la înțelepciunea lu Hristos cine va vrea să se sue, străminoasă și colțuroasă *a r e a afla* calea...”

e) Construcțiunea lui *aflu* cu un gerundiu:

Radu din Mănăcești, 1574 (*Ms. Harl.* 6311 B., British Mus.), Math. I, 18:

„...mainte până nu ae adunase, *află-se*
a i b ă n d ũ în mațe de duhul sfântū...”

„...antequam convenirent, i n v e n t a
e s t i n u t e r o h a b e n s de Spiritu
sancto...”

f) O remarcabilă atracțiune sintactică:

Constantin Brîncovan, 1694 (*Cond.*, ms., Arh. Stat., p. 241): „dreptu acēia și domniia-mea încă, pentru dreaptă și credincoasă slujbă *c e* (= cu care) se *află* boiariul domnii-mele Diicul vel logofăt în tot locu de slujăște țărăi și domnii-mele...”

g) Aceeași atracțiune sintactică și totodată construcțiunea cu un gerundiu:

Ienachi Văcărescu, *Istoria* (Papiu, *Monum.* II, 287): „atît în vremile vistieriei cît și în vremea spătăriei *c e* (= în cari) m-am *aflat s l u j i n d* într-această domnie...”

4. F i l i a ț i u n i i s t o r i c e .

Aflu s-a păstrat și circulează dopotrivă în toate dialectele române: daco-român, macedo-român și istriano-român, fără a oferi undeva măcar varianturi fonetice. Inițialul *a-* nu se aspiră niciodată. În graiul poetic însă el își asociază uneori pe *d-*, ca în *d a l b = a l b*; de exemplu:

„Cine-n lume s-ar *dafla*,
S-ar *dafla*, s-ar devăra
Pe negrul d-a-ncălica...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 74)

Astăzi nu se mai poate vorbi despre derivațiunea de altă dată a lui *aflu* din grecul ἁλφάνω. Studiul comparativ al dialectelor romanice ne procură o necontestabilă filiațiune curat latină. Dentii, e vechiul spaniol *a f l a r*, de ex. într-un act spano-latin din 1166: „qui in villa pignos *a f l a n d o*, et fiador, et ad montem fuerit pendrar, duplet la pendra et pectet 60 solidos” (Du Cange, *ad voc.*). Modernul spaniol *h a l l a r* vine din forma metatetică *f a l l a r*, bunăoară în *Poema lui Cid*, v. 1273: „quando los *f a l l ó* = cîndu-i *află*”. Apoi vechiul portugez *a f l a r*, scăzut la *a c h a r*. Cînd cineva întreabă: „como *a a c h a i s* vos? = cum o *aflați*?” altul îi răspunde: „eu *a c h o a bella* = eu o *aflu* frumoasă”. Portugezește: „*a c h a r*

se presente” însemnează: a se *afla* față. De aci în Italia, vechiul *a f f i a r e* = *a f - f l a r e* a trecut în dialecte moderne, după fonetica provincială, la neapolitani și siciliani în *a s c i a r e* sau *a s c i a r i*, la calabrezi în *a h h i a r i*. Mai bine însă decât la toți, cuvântul s-a păstrat pînă astăzi în reto-romanul *a f l a r*. Iată, de exemplu, un proverb românș din Elveția, tradus literalmente românește:

„Tschell ilg qual <i>afla</i> ün ver amig, <i>a f l a</i> un scazi...”		„Acela carele <i>află</i> un adevărat prieten, <i>află</i> o comoară...”
---	--	---

(Haller, *Altspan. Sprichw.* I, 188)

Cuvîntul dară este romanic general, și Ascoli (*Studj critici* I, 32) îl explică prin latinul *a f f l a r e* „soffiare addosso, donde si può venire traslativamente a raggiungere col fiato, toccare, trovare”. Însă nici într-o limbă neolatină el n-a prins o rădăcină atît de adîncă și n-a ajuns la o întrebuintare atît de deasă și răspîndită ca în graiul românesc. Pe lîngă forma *aflu* = lat. *a f f l o*, peste Carpați se mai cunoaște *esaflu* = lat. *e x a f f l o* (Caransebeș, com. Visag; Huniadoara, com. Bobîlna și Baia-de-Criș), care însemnează mai în specie „trouver” și pe care-l găsim și-n *Dicționarul bănățean*, circa 1670 (ms. în Bibliot. Universit. din Budapesta): „*Izaflu*. Reperio”. Trecerea inițialului *es-* (= lat. *ex*) în *iz-* se datorește influinței posterioare slavice, după analogia cuvintelor ca: *izbîndă*, *izbesc*, *izvodesc* etc.

v. *Esaflu*.

AFORISÈSC. – *Afurisesc*.

AFT. – v. *Aht*.

AFTANÀSIE, n. pr. m; Athanase. Una din formele poporane pentru numele *A t a n a s i e*.

Alexandri, *Chera Nastasia*: „Nostimu-i, sfînte *Aftanasie*! cînd îmi zice: bunică! cer cuvîntul... dă-mi o bucată de pîne cu povidlă...”

Forma *Aftanasie*, cu *ft* = *th* (9), este un slavism. Curat românește e *T ă n a s e*.
v. *Tănase*.

A-FÛGA (D-), adv.; vite, à toutes jambes. Idiotismii poporani: „a o r u m p e *d-a-fuga* = s'enfuir avec précipitation”; „a o t u l i *d-a fuga* = s'esquiver lestement”.

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 34: „îmboldită d-o silă tainică, speriată de orce zgomot, își încordează vinele, și, suflînd ca de frica morții, o r u p e *d-a-fuga*...”

Jipescu, *Opîncaru*, p. 28: „Boierimea mai în toate vacurile și-a pus și chieptu și sufletu și obrazu pentru nație, a luptat în frunte și a-nfruntat toată năvala dușmanului; da uniori o mai t u l i a și *d-a fuga* afară din țară...”

v. ^{1,2}*Fuga*.

AFÛM (*afumat*, *afumare*), vb.; fumer, enfumer, parfumer, fumiger, boucaner, saurer. Literalmente însemnează „a pune ceva l a f u m”: medio-lat. *affumo* (= *ad-fumo*),

ital. *affumo*, span. *ahumo*, portug. *afumo* etc. Se aplică însă nu numai la fum, ci adesea și la abur. Se întrebuințează ca verb neutru, de ex.: această sobă *afumă*; ca verb activ: ai *afumat* bucatele; ca impersonal: aci *afumă*.

Doina haiducului:

„Ș-astă iarnă am iernat
Mai colea de Calafat
Într-un bordei dărîmat:
Picătura m-a picat,
Crivățul m-a înghețat,
F u m u l c ă m-a *afumat*...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 289)

La Anton Pann (*Prov.* II, 149), o nevastă, al cărei bărbat să plîngea că laptele nu e bine fert:

„Se mira săraca, cu ce îngrijiri
Să-l fiarbă mai bine, s-aibă mulțămiri!
Spăla, freca vasul, punea de-l fierbea,
Păzind să n-*afume* și-n foc să nu dea...”

În privința aburilor ce iese ca fum, dar fără lucrarea focului, se poate zice cîteodată deopotrivă bine: *afumă* și f u m e g ă . Așa, pasagiul din *Psaltire* (ps. CIII, 32; CLXIII, 5): „tangit montes et f u m i g a n t ”, sau: „tange montes et f u m i g a b u n t ”, se traduce românește:

Coresi, 1577:

„...atinge codrii și *afumă*-se... atinge
codrii și *afuma*-se-vor...”

Arsenie, circa 1650:

„...se atinge de mǎguri și se *afumă*...
atinge-te de mǎguri și se vor *afuma*...”

Silvestru, 1651:

„...atinge munții și f u m e g ă ...
atinge munții și f u m ă g a -vor...”

Dosoftieiu, 1680:

„...să atinge de munț și f u m ă -
g a -să-vor... atinge-te de munțu și
f u m ă g a -să-vor...”

Cu același sens „se zice despre o căpiță de fîn jilavă că *afumă* = sloboade abure” (*L. B.*); dar se poate și: f u m e g ă .

Deosebirea cea de căpetenie între f u m e g și *afum* este că f u m e g înseamnă scoaterea fumului din sine-și fără a-l așeza undeva anume, iar *afum* presupune totdeauna depunerea fumului pe ceva. Aceasta rezultă din diferența funcțională între elementele formative ale ambelor cuvinte: sufixul verbal *-eg* (= lat. *-igo*) arată numai mișcare în genere, pe cînd prefixul pronominal *a-* (= lat. *ad-*) exprimă mișcare într-o direcțiune.

v. *Fumeg*.

Afumare joacă un mare rol în medicina poporană a românului.

Cost. Negruzzi, *O alergare de cai* IV: „...mi-am adus aminte că babele la noi gonesc pe necuratul *afumînd* p e n e prin casă. Am cerut o cățuie și foarfeci; am

tăiat fărîmăle scrisoarea și răvășelele viclenei și le-am pus pe jăratecul din căuie. Privind fumul ce se ridica și apoi perea cum perise amorul ei, am zis slugei mele să se ducă și s-afume odaia cu hîrțile aceste...”

De aci într-un cîntec poporan din Bucovina:

„Adă-ncoace mîna ta
Și mi-o pune subsuoară,
Că-s mîncat de săbioară,
Și-mi dă p ă r ca să m-afum,
Că-s mîncat de țări și drum,
Și-mi fă leac prin descîntare,
Căci sînt bolnav de lungoare...”

(Marian, I, 29)

În curioasa *Însemnare pentru câte doftorii*, scrisă în Muntenia la 1788 de un Florea Copilul și pe care ne-a oferit-o d. Dr. Antonescu-Remuș (ms., în Arh. Stat.), ne întîmpină următoarele:

„Pentru tuse, să să *afume* cu burete de cruce, acoperit la cap;
Pentru tuse cu năduh să caute un brău de om mortu cînd îl dezgroapă,
să să *afume* cu el;

Pentru friguri să să *afume* cu găniiaț de barză...”

La țărani, aproape fiecare boală își are un fel de *afumare*.

„Cu iarba-mare, cu turtel și cu avrămeasă se *afumă* oamenii de speriat; cu măsălarită, se *afumă* pentru durere de măsle; *afumare* cu planta zburătoare e bună pentru boala numită zburător; pentru boala numită dînsel e bine a se *afuma* cu unghia-găiei...” (C. Decusară, Tecuci, com. Țigănești).

„Cu păr de urs se *afumă* oamenii, zicînd că le trece de amețelă” (A. Paraschivescu, Muscel, c. Valea-Mare).

În graiul țărănesc din Ialomița (Th. Theodorescu, com. Lupșeanu): „Lu Ionică al nostru nu știu ce i-a abătut la o urechie, că-l doare urechia, mînca-l-ar măicuța, dă nu să poate odihni dă loc; o să iau niște cîrpă dî la pămătuf și bali ga dîn zioa dă Mărina ș-o să-l *afum* la urechie, că cică-i bun dă năjit, că dă pustiuu d-ala-l doare urechia...”

În sens ironic, despre un om beat se zice: „s-a *afumat* cu luleaoa” (A. Pann, *Prov.* I, III). Același idiotism se aplică și la țigani, între cari pînă și pe copii îi vezi umblînd cu luleaoa în gură. – De ce sînt negri țiganii? – „S-au *afumat* cu luleaoa”, răspunde românul.

Mijloc de vindecare la boale, *afumare* este un mijloc de păstrare pentru unele substanțe alimentare: astfel se *afumă* oarecari cărnuri, pești și altele.

I. Ionescu, *Mehedinți*, p. 66: „Păstravii prinși se spintecă, se curăță de mațe și se sară. Păstravii sărați sau îndulciți în sare se usucă și se *afumă* puindu-i pre o leasă și aprinzînd sub dînșii putregai de nuc sau de salce, și acoperindu-i cu draniță sau mai bine cu frunze verzi de nuc...”

Cu același sens în texturi latine medievale: „duas anguillas salitas et a f f u - m a t a s per internuntium transmisit...” (Du Cange, *ad voc.*).

Macedo-românește:

„S-*afumâ* casa, s’ feace sumu-lae = s-a *afumat* casa de s-a făcut neagră; s-*afumară* draçilii = au perit dracii *afumîndu*-se cu tămîie; s’ nu s-*afumă* laptele; pescu *afumat*...”

Cu un sens necunoscut în daco-româna, macedo-românii mai numesc *afumare* poleirea unui lucru cu aur sau cu argint, de ex.: „nellu este *afumat* tu amalămă = inelul este s u f l a t cu aur...” (M. Iutza, Crușova).

v. *Afumare*. – *Afumat*. – *Afumați*. – *Suflu*...

AFUMĂRE (plur. *afumări*, vechi *afumari*), s. f.; l’inf. substantivé d’ a f u m : fumage, fumigation, action d’enfumer ou de parfumer, boucanage, saurage; encens. Reprezintă ca substantiv toate accepțiunile verbului a f u m .

În graiul vechi *afumare* era sinonim cu „tămîie”, după cum este pînă astăzi în macedo-româna.

Așa la Coresi, 1577, ps. LXV:

„...toate arsele mojdane rădicū ție cu a-
fumare și berbeci rădicū ție boi cu țapi...”

„...holocausta medullata offeram tibi
cum i n c e n s o et arietibus, faciam tibi
boves cum hircis...”

acolo unde la Silvestru, 1651, și la Dosofteiu, 1680:

„...jertvâ grasă voiu înălța ție cu m y -
r o s e n i e de berbeci, jertvi-voiu ție boi
și țapi...”

„...jărtve cu-ntregul de arșu cu măduhă
grase rădica-voî ție cu t â m â î e și are-
țu, rădica-voî ție boi cu vătuî...”

La plural, Coresi, cant. VII, pune *afumari*: „nece toate arsele, nece cumândari, nece prinoase, nece *afumari* (аѳѳѳмарн...)...”

v. *Afum*. – *Afumători*.

AFUMĂRIU, s. n.; fumoir, endroit destiné à fumer les viandes et les poissons. „*Afumariu*, lucru pe care se expune ceva la fum” (Costinescu).

v. *Afum*. – *-ariu*.

¹**AFUMĂT, -Ă**, adj.; part. passé d’a f u m pris adjectivement: fumé, enfumé, fumigé, parfumé, boucané, sauré; de couleur de fumée. Reprezintă ca adjectiv toate accepțiunile verbului a f u m . E bună limba *afumată*, dar e rău laptele *afumat*; o odaie *afumată* de la sobă e nesuferită, dar nu o odaie *afumată* cu smirnă; *afumat* și *afumat* nu e tot una.

Cîntec oltenesc:

„Cuculeț, unde-ai iernat?
Peste Jiu, la Vadul lat
Într-un cătun *afumat*...”

„*Afumat* cu luleaoa = beat”, după cum și franțuzește se zice cu același înțeles „enfumé” (Boileau).

Despre țigani: „*afumat* cu luleaoa = negru, ba și murdar”.

Într-un singur sens, participiul *afumat* se depărtează oarecum de la verbul său și anume când însemnează o culoare cenușie-gălbuie, uneori căpătată prin lucrarea fumului, mai adesea însă prin vechime sau vremuri rele.

Alexandri, *Istoria unui galben*: „Fieștecare țigan are șatra lui făcută din mai multe bucăți de țoluri *afumate* și o căruță cu roți nalte ce-i slujește de culcuș...”

Același, *Iașii în 1844*: „o mulțime de hardughii vechi, nalte, strâmbe, mucedo, cu păreții *afumați* și crăpați, cu ferestrele mici și chioare...”

Același, *O primblare la munți*: „el ținea într-o mână o psaltichie veche și *afumată*, și în cealaltă o păreche de metanii de lână neagră...”

Același, *Harță Răzășul*, sc. II: „Să-ți arăt ispisoocele din pod. Am ian așa un teanc de hîrtoage *afumate*...”

Cost. Negruzzi, *Cîntec vechi*: „găsind un ghizdan vechi, îl deschise, și dintr-un smoc de tărfałoage de moșie, care-l sărăciseră de tot cu judecățile, scoase o hîrtie *afumată*, pe care mi-a dat-o...”

Dosoftieiu, *Synaxar*, 1683, ad Januar. 25, descrierea S-tului Grigorie Teologul: „nu forte lungă barba, ce destul de deasâ; plésivû, alb la păr; barba pre la marginî *afumată*...”

Același, ad Jan. 30, despre S-tul Vasilie cel Mare: „albû la părû, *afumată* marginîa barbei...”

A se alătura versul lui Régnier (ap. Littré, v. *Enfumé*):

„Son teint jaune, e n f u m é , de couleur de malade...”

Formele deminutive de la *afumat* sînt: a f u m ă c i o r , și a f u m ă ț e l , la femin. a f u m ă ț e a .

v. *Afum.* – *Afumată.* – *Afumați.*

²**AFUMĂȚ** (plur. *afumături*), s.n.; part. passé d’a f u m pris substantivement: fumage, fumigation, boucanage, saurage. Sinonim cu a f u m a r e și cu a f u m ă t u r ă . Se poate zice deopotrivă bine: *afumatul* peștelui sau a f u m a r e a peștelui, *afumatul* cu tămîie sau a f u m ă t u r a cu tămîie, apucă-te de *afumat* etc.

v. *Afum.* – ¹*Afumat.*

AFUMĂȚĂ, s. f.; t. pop. de viticulture: espèce de raisin. O varietate de strugure care se apropie de t ă m ă i o a s ă .

Termenul se întrebuințează mai ales în Muscel:

„*Afumată* se cheamă pe la noi un fel de strugure rugini, de o culoare amestecată din alb, galben și roșu, picurată cu negru. Strugurele se face des și borbonat. La mîncare e dulce și gustos” (N. Vasilescu, com. Glîmbocel).

v. ¹*Afumat.*

AFUMĂȚI, n. pr. loc.; nom de plusieurs villages en Roumanie. Așa se cheamă câte un sat în Ilfov, în Dolj, în Teleorman, în Tutova, în Olt (Frunzescu, *ad voc.*).

Dionisie Eclesiarcul, *Cronica* (Papiu, *Monum.* II, 184): „Fost-au făcut acest domn (Alexandru Moruzi, 1795-97) fabrică de hârtie la *Afumați* nu departe de București, și când i-au venit mazilile au pus-o în spinarea Mitropoliei de i-au dat sumă de pungi de bani geremea, zicând că au cheltuit măriia-sa de la dînsul de o au făcut, și Mitropoliei îi este de trebuință să facă hârtie pentru tipografie...”

Numele topic *Afumați*, plural de la *a f u m a t*, rămîne vecinică amintire a tristelor vremuri ale ciumei. Pînă astăzi, în districtul Brăilei se cheamă *C i u m a ț i* un sat a căruia numire veche este *A f u m a ț i* (Frunzescu, v. *Ciumați*). Un medic german din secolul trecut, Gustav Orraeus, venind în Moldova la 1770 și cercetînd cari sînt la români mijloacele cele prezervative contra ciumei, i s-a răspuns că pe piațe, în lăcuințe, pretutindeni se dă foc la gunoi, la oase și altele asemenea, *a f u - m î n d u - se* într-un chip nesuferit ziua și noaptea: „praeservatio, cui maxime fident, in eo unice posita est, ut undique in plateis, et atriis, acervos fimi, ossium et variarum quisquiliarum, lento igne comburant, *f u m o* que hoc foetidissimo aërem die noctuque impleant” (Orraeus, *Descriptio pestis*, Petrop., 1784, p. 11). De aci *Afumați*. *A f u m a r e a* contra ciumei era lăsată de la moși-strămoși, deoarece o seamă de sate se numeau așa deja din secolul XV. Unul dintre domnii Țării Românești, ginerele lui Neagoe Basarab, e cunoscut în cronicile sub numele de „Radul din *Afumați*”.

v. *Afum.* – *Afumat.* – *Afumăciori.* – *Ciumă.*

AFUMĂCIOR, -OARĂ. – v. *Afumăciori.*

AFUMĂCIÒRI, n. pr. plur.; nom d'un village en Valachie. Pluralul lui *a f u m ă c i o r*, deminutiv de la *a f u m a t*. Așa se numea un sat în districtul Buzău (Frunzescu, v. *Gradiște*).

v. *Afumați.*

AFUMĂTOARE, s. f.; cassolette (Cihac). Cățuie sau orice vâscior cuprinzînd substanțe mirositoare cu cari se *a f u m ă*. Sinonim cu slavicul „cădelniță”, care se întrebuintează numai în biserică.

v. *Afumător.*

AFUMĂTÒR, -OARE; adj. et subst.; qui fume, enfume, parfume etc. Cea sau ceea ce *a f u m ă*, în toate accepțiunile acestui verb. De aci, prin diferențierea sensurilor, femininul singular *a f u m ă t o a r e*, luat ca substantiv, însemnează „encensoir”, iar pluralul *a f u m ă t o r i* „encens”.

v. *Afum.* – *Afumătoare.* – *Afumători.* – *Afumos.*

AFUMĂTÒRI, s. f. plur.; parfum, encens (Cihac). Orice substanțe mirositoare, cu cari se *a f u m ă*.

v. *Afumare.* – *Afumător.*

AFUMĂTURĂ (pl. *afumături*), s. f.; „action de parfumer, parfum” (Cihac); „qui sert à fumer, à parfumer” (Pontbriant). Portugezul *a f u m a d u r a*. De asemenea în limba sardă *a f f u m a d u r a* (Spano).

v. *Afum.* – ²*Afumat.*

AFUMĂȚÈL, AFUMĂȚÈÀ. – v. ¹*Afumat.*

AFUMÒS, -OASĂ, adj.; qui fume, enfume, parfume etc. Sinonim cu *a f u m ă t o r* ca adjectiv, dar aplicându-se numai la lucruri, nu și la persoane. „*Afumos*, fumosus, fumeus, fumicus” (Bobb). În grai, aproape nu se aude.

v. *Afumător.*

¹**AFÛND** (*afundat, afundare*), vb.; plonger, immerger, enfoncer, approfondir. Însemnează, materialmente, ori figurat, a împinge pînă l a f u n d (= lat. *ad fundum*). Deja în limba veche e sinonim cu *c u f u n d*. Așa versetul din psalmul IX: „i n f i x a e sunt gentes in interitu” se traduce prin „*afundară-se*” la Silvestru 1651 și la Dosofteiu, 1680, iar la Coresi: „c u f u n d a r â -se limbile...”

E sinonim și cu *î n f i g* :

Silvestru, 1651, ps. LXVIII:

„*Afundaïu*-mă în tină adăncă și n-am loc
de a stări...”

„I n f i x u s sum in limo profundi, et
non est substantia...”

unde la Dosofteiu, întocmai ca latinește: „î n f i p ș u -mă în pâclă de adâncime...”

Cu toate astea, *î n f i g e r e* are un înțeles cu mult mai întins decît *afundare*, iar *c u f u n d* are un sens ceva mai restrîns. A *î n f i g e* un cui, a *î n f i g e* ghiara etc. n-are în vedere nici un fel de „fund”. *C u f u n d a r e*, pe de altă parte e numai de sus în jos și presupune disparițiunea totală a celor împinse la fund, ba chiar peirea lor. Și mai energic e compusul *s c u f u n d*, o mișcare violentă și repede.

Printr-o fuziune poporană, din *afund* și *c u f u n d* s-a născut forma mixtă a *c u f u n d*, cunoscută mai ales în Moldova și despre care vezi la locul său.

Alături cu *afund*, unii întrebunțează *afundez*:

A. Odobescu, *Pseudokyn.*, p. 46: „E păcat de Dumnezeu, cocoane, să mă *afundez* eu cu totul în focul Gheenei...” unde ar fi fost mai bine: *s c u f u n d*.

a) *Afund* ca verb activ.

O epigramă poporană din Ardeal:

„Mere nora la fîntînă
Cu cămașa soacri-n mînă,
Ș-o *afund*-o dată-n baltă
Și o țipă peste poartă:
Na-o, soacră, că-i spălată!”

A. Pann, *Prov.* I, 144:

„În loc să-l scoată din undă,
În vultoare îl *afundă*...”

La botez, preutul *afundă* pe copil în apă.

Ioan din Vinți, 1689, f. 15 b: „Deaca-l vei pomăzui, preote, boteadză-l țiindu-lă în mări, căutându spre răsăritu; *afundându-lă* și scoțindu-l de o dată, dzi: boteadză-să robulă lui Dumnedzău imerek în numele Tatălui amin; iară a doa oară *afundându-lă* și scoțindu-lă, dzi: și al Fiului amin; iară a treia oară *afundându-lă*...”

b) Mai adesea sub forma reflexivă.

Legenda St-lui Sisin, circa 1550 (*Cuv. d. bătr.* II, 288): „Și dzise sveti Sisin: lemnul lu Dumnedzeu maslinu! vădzuși dracul fugindu și u cocon ducându? Și dzise maslinul: vădzuu-l în mare *afunūdându-se* (АФУНУДАЪНАДЪСЕ)...”

Coresi, *Omiliar*, 1580, quat. XVI, p. 15: „și aciia se porni turma toată deîn țarmure în mare și se *afundară* într-apă, e păstorii fugiră...”

Silvestru, 1651, f. 126 a: „scoate-mă den tină ca să nu mă *afund*...”

Legenda Sf. Nicolae, din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 178): „și apa se desfăcea și fierbea și clocotiia diîn f u n d ũ , cât nu se *afunda* corabiia...”

O predică din sec. XVII (*ibid.*, p. 291): „apa ăaste una diîn céle patru făpturi diîn ce ăaste lumea tocmită, și-șu ăaste rudă cu pământul; și într-apă ne *afundăm* și ne acoperim, ca și Hristos în pământu...”

Cantemir, *Ist. ierogl.* (ms., în Acad. Rom., p. 33): „și în f u n d u l mării a mă *afunda*, și în mijlocul focului a mă arunca, și nici cum vieții mele a cruța, nu mă voiu feri...”

A. Pann, *Prov.* III, 137:

„Și când el de groază plîngea, spuind multe,
Vine un val mare tocma cât un munte,
Îi repede luntrea, o sparge de-o stîncă,
Și el se *afundă* în marea adîncă...”

Fără noțiune de apă:

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 195: „Spicele răskoapte și țepoase, încărcate cu bob mare și greu, să clătenau alene, încovăindu-se în vâi și dealuri de aur ruginit, în jurul colnicelor, sub cari s-*afundă* satul Măgura...”

Balada *Soacra și nora*:

„De când mîndra s-a-ngropat,
Ploaie mare s-a vărsat,
Vreme lungă n-a-ncetat,
Vîntu-ntr-una c-a suflat,
Groapa i s-a *afundat*
Și mormîntu-i s-a stricat...”

Fiindcă *f u n d* se cheamă nu numai în linie verticală partea cea mai depărtată a unei văi, fie cu apă sau fără apă, dar și în linie orizontală partea cea mai depărtată a spațiului în genere, de aci *afundare* se poate aplica la orice direcțiune.

Alexandri, *Pastel XL*:

„Pe cîmpia dunăreană care fuge-n depărtare,
Unde ochii se *afundă* dintr-o zare-n altă zare...”

E mai ales poporană expresiunea: „a se *afunda* în codri”.

Pompiliu, *Sibii*, 51:

„Mă-sa-n pragul ușii sta,
După fecior se uita
Pîn’ ce-n codri s-*afunda*...”

Balada *Soacra și nora*, după cum se zice în Prahova:

„Multă vreme nu pierdea,
Ghencea murgu-ncăleca,
Ziua-bună-și mai lua;
Iar mîndruța, vai de ea,
Tot cu ochi-l petrecea
Pînă-n codri s-*afunda*...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 623)

v. *Afundîș*.

Într-un sens figurat, se zice: a se *afunda* în gînduri, în griji, în bănuieli, în datorii etc., sau: a *afunda* pe cutare. De asemenea: a se *afunda* în știință, în lene, în trîndăvie, în somn și altele.

v. ¹*Afundat*.

Verbul *afundare* nu e latin clasic, dar comun tuturor graiurilor romanice: ital. *a f f o n d a r e*, span. *a f o n d a r* (*ahondar*), portug. *a f u n d a r* etc. În vechea franceză: *a f o n d e r*, de ex.: „y ot tant de gens oudit batel, qu’ilz furent en doute d’ a f o n d e r en laditte riviere et de noyer” (Du Cange, *ad voc.*).

v. ²*Afund*. – *Cufund*. – *Fund*. – *Scufund*.

²**AFÛND**, adv.; à fond. Într-un mod nu numai pe deasupra sau pe de lături, ci pînă la *f u n d* = lat. *ad-fundum*, ital. *affondo*, span. *hondo* etc. (Cihac). E sinonim cu *d e p l i n*, dar presupune mai multă adîncime, iar prin urmare și mai mare greutate de a ajunge acolo.

Jipescu, *Opincaru*, p. 55: „Sînt ca spuza rumâni ce să cred că *afund* cunosc limba rumânească, cînd colo: crinta, adică vasu un’ să pune cașu-nchiegat să să scurgă, zic că e lucru dă mîncare; și-ntreabă-i ce e bleavu, risteu, bulfeiu, oporu, cormana, că dă ți-o ști, lasă!...”

O doină muntenească:

„Să mă-ngroape unde-oi zice,
La un sân cu două țite;
Să mă-ngroape mai *afund*
Să nu putrezesc curînd:
Cu mîna la țîțișoară,
Cu gura la bărbioară,
Unde-i dragostea mai mare...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 304)

Idiotismul „a d a *afund*”, „a s e d a *afund*”, „a întra *afund*”, însemnează „plonger, faire le plongeon, s'enfoncer”.

Balada *Vîlcan*:

„De l-or da *afund* în ape,
O să-noate ș-o să scape...”

(G.D. Teodorescu, 555)

Balada *Chira*:

„Vreme nu pierdea,
În apă sărea,
Afund că se da...”

(*Ibid.*, 645, 652)

Idiotismul: „t r a g e *afund*” însemnează un înec fatal, fără vreo putință de scăpare.

„La noi holbură se cheamă locul adînc și unde în față apa se învîrtește, astfel că cel ce cade acolo trebui să peară, căci î l t r a g e *afund*...” (A. Vasiliu, distr. Iași, com. Poienii).

v. ¹*Afund*.

³**AFÛND**, -Ă, adj.; „profond, creux” (Cihac). Se întrebuițează rar în loc de a d î n c . „Apele line sînt *afunde*” se zice în Transilvania (Iosif Lita, Blaj). Cuvîntul e poetic.

Boliac, *O dimineață pe Caraiman*:

„În văile *afunde*, a Besnei locuință,
Coboară-n șiruri brazii spre rîul zgomotos
Ce spumegă, se luptă în repede-i silință
Și cade, se sfăramă p- a d î n c prăpăstios...”

v. ²*Afund*.

⁴**AFÛND** (plur. *afunduri*), s.n.; abîme, profondeur. Rar, dar totuși se aude: „*afundul* mării”, „*afundul* codrilor” etc., în loc de a d î n c u l .

Într-o colindă muntenească:

„Toți s-au înecat,
L a *afund* s-au dat...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 57)

afund figurează de asemenea ca substantiv.

v. ¹*Afund*.

AFUNDĂRE (plur. *afundări*), s.f.; l'infinitif d' a f u n d pris substantivement: plongeon, immersion, submersion. Fapta de a se a f u n d a sau a se da a f u n d .

A. Pann, *Prov. I*, 87:

„Pe loc se dezbracă, se aruncă-n baltă,
Negîndind nerodu c-o să pată ș-altă:
Pe cînd el cu totul se da-n *afundare*
Să scoată securea din apa cea mare,
Vine oarecine în ascuns, pe taină,
Și-l fură de-l lasă fără nici o haină...”

Ca termen religios, „*afundarea Sîntei Cruci*” la Bobotează.

v. ¹*Afund*. – ²*Afundat*.

¹AFUNDĂT, -Ă; part. passé d' a f u n d pris adjectivement: plongé, immergé, enfoncé, approfondi.

Legenda Sf-lui Nicolae, din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 173): „cine va fi gonit de oameni răi muncitori, și va scăpa în besereca numelui mieu, dă-i să învîncă pre acei gonitori; și vare-cine va fi în bure și în valurile mării *afundat* sau în toate grijile în tot locul, și va pomeni numele mieu, să faci lină bura...”

Dosofteiu, 1673, f. 12 a:

„S-avem bucurie de-a ta mîntuînță,
Să vedem pizmașii *afundați* în sălță...”

Critil și Andronius (Iași, 1794, p. 41): „m-am văzut așa de •osă *afundat* într-adîncimele adîncurilor, cătă amă avută frică că n-oiu mai eși de acolo...”

A. Odobescu, *Mihnea-vodă*, p. 9: „ochii unchiașului, *afundați* sub cercul albit al sprîncenelor...”

În sens figurat:

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. IX, p. 3: „luîndu camete și asuprîndu cu nedereptate și *afundați* în răpiciuni...”

Cantemir, *Ist. ierogl.* (ms., în Acad. Rom.), p. 98: „...unii, ca cum încă mai denainte de mîngăioase voroavele ei spre somn furați și în chiteala socotélelor *afundați* ar fi fost, ca de somn sau de vin amețiți...”

Alexandri, *O primblare la munți*: „Călugărul, zicînd aceste, ținti ochii în gios și stătu puțin *afundat* în gînduri; tot trupul lui părea împetrit; numai buzele i se mișca...”

v. ¹*Afund*.

²AFUNDĂT, s.n.; l'infinit. d' a f u n d pris substantivement: immersion, plongeon. Sinonim cu a f u n d a r e . Ca supin: dacă e vorba de *afundat*; cînd e treaba pe *afundat* etc.

v. *Afundare*.

AFUNDĂTÒR, -OARE, adj. et subst.; „approfondissant” etc. (Cihac). În grai nu se aude și în texturi nu s-a întrebuințat.

AFUNDĂTÛRĂ (pl. *afundături*), s.f.; approfondissement, enfoncement. Italienește *a f f o n d a t u r a* (Cihac). Se întrebuințează mai mult în *f u n d ă t u r ă* și *a f u n d i ș*.

v. ¹*Afundat*. – *Afundiș*. – *Înfund*.

AFUNDÎȘ (pl. *afundișuri*), s.n.; enfoncement, fond. Punctul foarte depărtat al unui spațiu, dar numai pe uscat.

De la Vrancea, *Sultânica*, p. 176: „în *afundișul* depărtării s-auzi, încetinel, un glas de ceată, cîntînd dupe pofta inimei...”

Ibid., p. 197: „măsurai *afundișul* codrilor, ținîndu-mi zilele cu porumbe sălbatece și cu pere pădurețe; trecui prin toate, gîndindu-mă la tine...”

v. ¹*Afund*. – ⁴*Afund*. – *Afundătură*.

AFUNZÎME, s.f.; profondeur. „*Afunzime*, profunditas” (Bobb). Sinonim cu *a d î n c i m e*. În grai nu se obicinuiește.

v. ⁴*Afund*. – *Afundiș*. – *-ime*.

AFURISĂNIE, AFURISÈNIE (plur. *afurisenii*), s.f.; excommunication, damnation, malédiction. Cuvînt format de cătră grămăticii români vechi din tulpina verbului *a f u r i s e s c* prin același sufix ca în terminul slavice corespunzător „zaklinanie”, în loc de infinitivul substantivat *a f u r i s i r e*. Sinonim cu *a n a t e m ă*, dar însemnînd o penalitate canonică de un grad ceva mai mic. Vorba curat poporană, trecută la români din greaca prin mijlocire latină, este *b l ă s t e m*, care însă a căpătat un înțeles mai întins, deși totuși se întrebuințează uneori în texturi juridice ca sinonim cu *afurisenie*; de exemplu:

Constantin Brîncovan, 1694 (*Cond.*, ms., Arh. Stat., p. 146): „cu cartea domnească și cu cartea părintelui patriarhului de la Antiohia cu mare blestem și *afurisanie* asupra acelor boiari...”

Același, 1696 (*ibid.*, p. 214): „cu mare *b l e s t e m* și groaznică *afurisanie* asupra tuturor delénilor și moșnénilor și împrejurénilor de acolo de la Topolovéni...”

După *Pravila Moldovenească* din 1646, f. 54 a, acela care află pe muierea lui „cu om din clirosulă beséricii, poate să-i ucigă pre amândoi, și să nu se teamă de *afurisenie*...”

Tot acolo, f. 141 a, cu sensul de simplu *b l ă s t e m*: „*afurisenița* ce să va face cu mânia, numai acéia să prinde în samă și ıaste foarte rria și cumplită, așijdere și alteori fiecă *b l ă s t ă m ă* ...”

Termenul *afurisenie* se întrebuința mai cu deosebire atunci cînd domnul țarei lega un bir nedrept sau asupritor pentru popor, îndatorindu-se pe sine și pre toți urmașii săi, sub pedeapsa celei mai teribile excomunicațiuni bisericești, de a nu-l mai renoi pe viitor.

Nicol. Muste, *Letop.* II, p. 77: „În anul acesta iară au scos Mihaiu-vodă desetina de stupi să dea toți; neplăcut lucru era, ales boierimei și mănăstirilor acest obicei; și testamenturi cu *afurisănie* era de la alți domni să nu mai fie desetina pe boieri...”

Zilot, *Cron.*, p. 7:

„Iar cînd fu pe la dechembre, cam aproape de Crăciun,
Îndemnă dracul pe vodă spre alt gînd groaznic nebun:
Ca să scoată văcăritul, un huzmet prea b l e s t e m a t ,
Prin cărți de *afurisanii* de arhieriei legat...”

Același, p. 23: „și așa văzîndu-se de față că nu suferă cerul o lăcomie ca aceasta ca să plătească dajdie pe cap steap dobitocul purtător de sarcina plugului, s-au lucrat strașnice legături cu grozave *afurisanii*, ca să nu se mai pomenească numele văcăritului...”

v. *Angarà. – Văcărit.*

Alexandri extrage dintr-un vechi text următoarea „formulă de *afurisenie*”:

„Ferul, petrele și toată firea neputrezitoare să putrezească și să se risipească, iar trupurile acelor fără credință să steie întregi și sufletele lor niciodată să nu vadă lumină! Să-i omoare pe dînșii dumnezeiasca sabie! Să se facă ei mîncarea vulturilor și a corbilor! Să cadă asupra lor cărbuni de foc! Fiii lor să fie săraci și femeile lor văduve! Diavolul să steie în dreapta lor! Să dobîndească bubele lui Ghiezi și zugrumarea lui Iuda! Să-și peardă inima și fața de om și s-ajungă jidan! Să fugă de el și om și vită, și răcoarea și căldura, și umbra și soarele și tot ce este bun pe pămînt etc.”

Apoi poetul adaugă:

„Crîncen blăstem și de o sălbatecă energie! Accentul neîmpăcat ce-l caracteriză explică luptele și cruzimile fanatismului religios. Dar ceea ce inspiră o mirare dureroasă este că toate acele formule de *afurisenii* și acte de cruzime au fost pretutindeni dictate și executate în numele lui Christos, care a căutat să propage simțirea de frăție pre pămînt, în numele lui Moisi și a lui Mohamed și a tuturor fundătorilor de religii...” (*Conv. liter.*, 1875, p. 336)

O interesantă descriere a ceremonialului de „mare afurisenie” se poate citi în cronica lui Enachi Cogălniceanu (*Letop.* III, 238).

v. *Afurisesc. – Anatemă. – Blăstem...*

AFURISÈSC (*afurisit, afurisire*), vb.; excommunier, damner, maudire. Termen trecut la români din dreptul canonic bizantin: ἀφορίζω, aorist ἀφόρισα. „*Afurisire* diferă de a n a t e m a t i z a r e înțîi pentru că *afurisire* este mai popular, așa încît poporul nu cunoaște vorba a n a t e m a t i z a r e , ci în locul ei face uz sau tot de *afurisire*, sau de perifriza: a da a n a t e m e i . Al doilea, pentru cărturari, cari fac uz de amîndouă vorbe, *afurisire* diferă și în înțeles de a n a t e m a t i z a r e , întrucît a *afurisi* va să zică numai a despărți pre cineva de turma credincioșilor și a-l mărgini pentru un timp de la biserică; iar a a n a t e m a t i z a va să zică nu numai a mărgini pre cineva pentru un timp de la biserica lui Christ, ci a-l scoate

pentru totdeauna din sânul bisericeii, și încă a-l da, a-l închina lui Antichrist” (Laurian-Maxim).

În graiul poporan *afurisir*e însemnează astăzi orice jurământ cu blăstem, că adevărat cel ce făgăduiește ceva, de nu-și va ținea cuvântul, apoi să n-aibă parte de cutare sau cutare lucru.

Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 502:

„— Lină Carolină,
Floare din grădină,
Vină-napoi, vină,
Că făgăduiesc
Și m-*afurisesc*,
De azi înainte
Să fiu mai cu minte...”

În vechile texturi, numai biserica *afurisea*, fiind aceasta o penalitate canonică. *Pravila Moldov.*, 1646, f. 38: „să să *afurisească* după pravila beséricii...”

Ibid., f. 110: „să va giudeca cu giudețul beséricii, ce să dzice să *afurisește* și i să dă canon...”

Tot acolo ne întîmpină adesea forma *afurisesc*, mai apropiată de originalul grec: f. 111: „giudețul beséricii îl va *afurisi* până când să va pocăi și-ș va face canonul...”;

f. 119: „mestecătorul de sînge încă-l *afurisește* și besérica...”;

f. 154: „să făc cutare lucru, iară de nu ver face, de greu te *afurisescă*...”

v. *Afurisanie*.

AFURISIRE. – v. *Afurisesc*.

AFURISÎT, -Ă; part. passé d’ *afurisesc*: excommunié, maudit, dammé; vaurien, vagabond, mauvais sujet. „Pre lîngă însemnările verbului, *afurisit* mai are și înțelesul de: rău în gradul cel mai mare, cumplit, îndrăcit, cu care anevoie te poți înțelege sau învoi, fără omenie, fără Dumnezeu” (*L.M.*).

Sinonim cu *blăstemat*.

Un cîntec poporan din Ardeal:

„Doar în cale Ț-a ieșit
Pricoliciu *afurisit*
Și vrè turma să Ț-o strice
Și capul tău să-l mînnînce?...”

(Pompiliu, *Sibiu*, 45)

Altul tot de acolo:

„Și de mîna mi-o lua
Și în temniț-o băga,
Într-o cas-*afurisită*,

De cinci ani necurățită,
De soare nestrăbătută...”

(*Ibid.*, 51)

„Din zilele săptămînei, poporul socotește mai mari pe Sfînta Vineri, apoi pe Sfînta Miercuri; ziua duminicii este rău de a lucra ceva, pentru că acel lucru nu e bun, se zice: *afurisit*” (N. Vasilescu, Muscel, com. Glîmbocel).

Act muntenesc din 1631 (*A.I.R.* I, 32): „iar cine să va ispiți după moartea mea să facă altă tocmeală într-alt chip, acel om să fie *afurisit* dé Vlădica Isus Hristos și să fie *blăstemat* dé 318 sveti oții...”

În vechile zapise *afurisit* se mai întărește punîndu-se alături, într-un mod pleonastic, unul sau mai mulți sinonimi: *anatemă*, *proclet*, *triclet* etc.

Document din 1604 (*Cuv. d. bătr.* I, 136): „am pus și blestemă, ca să fie *afurisit* și *proclet*...”

Altul din 1606 (*ib.*, I, 151): „cene se va scula să facă altă ceva, să fie *afurisit* de 300 și 18 osteți șe să fii *afuristu* șe *anatemă*...”

Ca termen de ocară, din care s-a șters elementul său primitiv religios și juridic, *afurisit* e foarte poporan la români.

Deja în *Pravila Moldov.*, 1646, f. 128: „cela ce va dzice cuiva *afurisit* sau còpilă...”, unde „còpil”, cu tonul pe prima silabă, însemnează „bastard”.

„*Afurisit* și *anafetimă*!” este una din blăstemele cele mai obicinuite. În munții din Moldova auzi mereu: „Să deie 40 de draci în mine, să înlemnesc, să fiu *afurisit* și *anafetimă*, să n-am parte de gite, să li gășc crapate, și altele” (Neamț, c. Bozienii; Suceava, c. Borca etc.).

În loc de *anafetimă*, în unele locuri poporul pune prin asonanță *anapoda*. Așa printre blăsteme din Tecuci (com. Răchitoasa): „Pir’ legea me, să hiu *anapoda* și *afurisit*!” Apoi într-o ceartă dintre bărbat și nevastă: „Oi pune eu hodață canga pe tine, dimone, *afurisitule*, hire-ai a naibei!”

În fine, cînd ocară cade pe un străin, [...] într-o comedie de Alexandri, Iorgu de la Sadagura îi strigă: „Du-te dracului cu bani[i]-ți cu tot, *lîtfă afurisită*!”

v. *Afurisesc*. – *Anatemă*. – *Blăstemat*. – *Proclet*. – *Triclet*.

-**ÀG**; suffixe nominal péjoratif. Finalul tonic *-ac* din cuvinte străine trece uneori la români în *-ag*, de ex. *ciomag* = turc. *čumaq*, *ceprag* = turc. *čâprâk*, *harag* = ngr. *χαράκι* etc. E foarte rar însă sufixul curat românesc *-ăg* scăzut din *-ăc* care să se acate de o tulpină consonantică, după cum este, bunăoară, în *părțag* „brusquerie”, în loc de *părțac*, deminutiv din *părciu* „bouc”, cu aceeași tranzițiune de sensuri ca în francezul „caprice”, ital. „capriccio” de la „capra”. Tot așa în *arțag* sau *harțag* = *harțac* „brusquerie”, de la *harț* „escarmouche”. Astfel în zicătoarea „arțagul își găsește părțagul = à la brusquerie on répond par la brusquerie”, ne întîmpină de două ori după o tulpină consonantică sufixul pejorativ *-ăg*, născut prin scădere fonetică din deminutivul *-ăc*. Dar nici chiar în aceste cazuri tulpina nu e consonantică pe deplin, căci finalul *ț* sau *č* reprezintă un grup *ti* sau *ci*, iar prin urmare *-ăg* figurează

aci cam în aceeași pozițiune ca în *dulceag* = *dulč-ăg*, din *dulč-ac* sau în *briceag* = *brič-ăg*, din *brič-ac*. Oricum însă, fie *-ag* sau *-eag*, ori *-iag*, acest sufix e la noi totdeauna peiorativ, exprimînd o nuanță de despreț, pe care n-o are prototipul său *-ak*. Despre sufixele deminutivale înrudite *-og* (= *-ok*), *-ug* (= *-uk*), *-ig* (= *-ik*), cu aceeași tendință peiorativă, a se vedea la locurile lor.

v. ²Ac. – *-eac*. – *-eag*...

AGĂ (artic. *agăoa*, plur. *agi*, *agăle* și *agalări*), s.m.; officier ou commandant turc. E cuvîntul turc *a g à*, la plural *a g a l è r*, conservat cu accentul și chiar cu forma plurală, dar aplicîndu-se numai la funcționari mahometani, pe cînd aceeași vorbă, românizîndu-se în dubletul *à g ă*, a ajuns a însemna o boierie locală (Șăineanu, *Elem. turcești*, p.7).

A. Pann, *Prov.* III, 103:

„Dar el seamă nu băgă,
Vrea să se facă *agă*...”

Miron Costin, *Letop.* I, 354: „Turcii *agalarii* de Tighinea...”, dar cu cîteva rînduri mai jos: „deci luăndu-și sama *agii*...”

Istoria lui Brîncovanu, 1730, în *Conv. lit.*, 1875, 330:

„Cînd zioa că se făcea,
Imbrihorul că sosia
Cu mulți turci *agălari* mari...”

Neculce, *Letop.* II, 315, vorbind despre nește guralivi breslași din Vaslui ce pîrau la Constantinopole în divan pe ex-vodă Mihaiu Racoviță, zice: „Breslașii în gura mare striga: vîndutu-ne-ai! vîndutu-ne-ai! vîndutu-ne-ai la cochii-vechi ciococilor ca pre mascuri și ca pre oi! care numai ce huia divanul împărătesc și se mira toți pașii și *agalarii*...”

În balada *Tudor Tudoraș*, o crîșmăriță e așa de frumoasă încît:

„Iar turcii cînd o vedea,
Chiar papucii lor își bea,
Agalele
Cialmalele,
Croitorii foarfecel...”

(Burada, *Dobrogea*, 121)

Balada *Iancul mare*:

„Cam vro cincizeci de *agale*,
Cam vro cincizeci de pașale:
Cît *agaua*,
Și cealmau...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 481)

Balada *Badiul*:

„Mulțumim, *agalelor*,
Cinstiți caimacanilor...”

(*Ibid.*, 539)

E foarte curios că denaintea lui *aga* se punea articolul nedefinit feminin „o”, dar totuși adjectivul în concordanță avea forma masculină:

Dionisie Eclesiarcul, *Cron.* (Papiu, *Monum.* II, 190): „vorbind cu o *agă* credincios al lui...”

În stil oficial se întrebuița și forma turcească reverențioasă *a g a s i*, tot cu articolul feminin „o” și declinându-se ca un nume propriu.

Constantin Brîncovanu, 1694, *Condica de venituri*, p. 21: „S-au dat ploconul hanului care s-au trimis cu vel-post.; însă bani gata hanului tal. 1000 și Hasnadar-bașii bani gata 100, și la 2 postave i la 2 atlaste, care s-au trimis Hasnadar-bașii i lui divan-efendi tal. 60 și la o pacea de samur ce s-au trimis ear Hasnadar-pașii tal. 100, și la o *agasi* al hanului ce au venit aici tal. 50, și la un post-șai 1 atlas, i un post-feld care s-a dat ear lui *agasi* tal. 40...”

v. *Agă*.

AGABANÎU s. **AGAMBANÎU** (plur. *agambanîe*), s.n.; sorte d'étoffe précieuse dont les Turcs se font les turbans. Turcește *a g a b â n i* (Șăineanu, *Elem. turc.*, p. 116).

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 75: „boccealîcuri de stofă cu așternuturi de *agabanîu*, cu primeneli de borangic și de filaliu cu bibiluri, cu gevrele și cu brînișoare de beteală...”

La Episcopul Melchisedec (Roman, II, 134) într-un act moldovenesc din 1785: „*agambanii*, citarele, ghermesituri, boccealăcuri, șamălagele...”, și editorul explică: „*aganbani*, alminterea *s e v a i*, o materie albă țesută cu argint”.

În *L'Avare* al lui Molière, localizat de I. Ruset (*Zgîrcitul*, Buc., 1836, p. 48): „niște perdele foarte delicate de *agabanu* cu *a l e s ă t u r i* și ciucuri de mătase cu ciocănele poleite...”

v. *Sevai*.

AGÀCHI, s.m. indécł.; t. famil.: petit-maître, littéralement „petit Aga”. Deminutiv de la *a g ă* sau mai bine de la *a g ă* prin sufixul - *a c h i*, despre care vezi la locul său. Tot așa din „beiu” se făcea „beicachi”. Se întrebuițează numai în locuțiunea proverbială „înghite, *Agachi!*” care înseamnă: „mai rabdă, că ai pățit-o, măcar că ești țănoș”. În popor această zicătoare trebui să aibă o anecdotă a sa. Se vede că vrun *a g ă* va fi fost silit vreodată să înghiță ceva nu tocmai pe plac.

E des la Alexandri.

Scara mîței, sc. 10:

„Magdian: Auzi, mă rog, minune!... să uit eu că azi e sărbătoarea Anicăi?...

Marin: Înghite *Agachi*... gîl... gîl... gîl...”

Crai-nou, sc. 4: „Iaca toiagul bătrînețelor... ține moș Corbule, și înghite *Agachi* de-acum...”

Iorgu de la Sadagura, act. I, sc. 6:

„Damian: Astăzi sosește Iorgu, și cred că-ți bea cu toții voinicește în sănătatea lui.

Un prieten: Las’ pe noi, vere Enache... dacă-i treaba pe-nghite *Agachi*... Helbet! nu te-om da de rușine...”

În pasagiul din urmă, e vorba chiar de beție; însă bețivul își dă aerul că nu bea de bunăvoie, ci mai mult se jertfește din prietenie.

Alexandri a scris și o comedie intitulată „*Agachi – Flutur*”, imitată după *L’avare en gants jaunes* de Labiche.

v. – *-achi*. – *Agă*. – *Agă*.

AGAFÎȚĂ. – v. ¹*Agapia*.

AGAFTĂNGHEL. – v. *Agatanghel*.

¹**AGĂFTON**, n. pr. masc. Nume bărbătesc, obicinuit însă mai mult pînă la călugări, cu fonetismul slav *-ft-* pentru grecul *th* (Θ). Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, 8 ian.: „Svinții *Agafton* (ἉΓΑΦΘΩΝ) și Fteoctist cu pace să săvârșiră”.

²**AGAFTŌN**, n. pr. loc.; nom d’un couvent en Moldavie. Numele unei mănăstiri din districtul Botoșani (Frunzescu, *Dicț. top., ad voc.*). E același cuvînt cu numele personal *A g à f t o n*, dar cu mutarea poporană a accentului.

v. ¹*Agafton*.

AGĂLE, adv.; lentement, tout doucement, nonchalamment. Se întrebuințează mai adesea reduplicat: *agale-agale*. Sinonim cu *încetinel* sau *încetișor*, dar cu o nuanță de plăcere sau mulțumire, care îi este proprie.

Basmul *Peneș împărat* (*Calend. basmelor*, 1882, p. 78): „Nunta mergea *agale-agale*, făcînd soroace pe la soroace și mai sărutînd din vreme în vreme a sfîntă de ploscă...”

Ispirescu, *Poveștile*, p. 53: „Împlinindu-și a noua poruncă a împăratului Euristeu, Ercule se întorcea acasă *agale-agale* cu corăbiile; pe drum însă se abătu și pe la Troia cetate...”

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 266: „Așa mergeau *agale*, spunînd fiecare ce-o tăia capul; și sănătatea, mulțumirea, veselie să deslușea pe toate chipurile...”

Este neogrecul ἁγάλια, mai adesea reduplicat: ἁγάλι ἁγάλια (Passow, *Τραγουδία*, p. 354). La noi a străbătut abia în epoca fanarioților. Costachi Negruzzi, în *Muza de la Burdujăni* (sc. II), pune în gura grecului Lakerdopulos: „Te grăbești să te măriți? He, he, he, *agali-agali*. Te-i face sulzereasa, n-ai habar...”

Deși străin și nou, totuși adverbul *agale* a devenit poporan și se va înrădăcina în grai. El are ceva onomatopoeic a mișcării lenevoase, și sună atît de românește,

încît unii îl scriu: *a-gale* sau chiar *a gale*, ca și cînd ar fi compus cu prepozițiunea *a* (= lat. *ad*).

v. *Cătelin*. – *Cătinel*.

AGĂLI. – v. *Agale*.

AGĂLMĂ, s.f.; statuă, idole. Sinonim cu *idol*. În *Dicționarul* lui Budai-Deleanu (ms. în Muz. istor. din București): „*Agalmă*, ein Götzenbild von Gold oder Silber”, citînd *Viețile Sînților* de mitropolitul Dosofteiu, dar fără a indica pasagiul. Este greul ἄγαλμα.

v. *Boz*.

AGAMBANÎU. – v. *Agabanîu*.

¹**AGĂPIA**, n. pr. fém. Nume femeiesc destul de întrebuițat. La deminutiv face *Agapiță*, ca la Costache Negruzzi, *Au mai pățit-o și alții*: „Agapița mea a să fie cocoană mare...”

Alt nume este *Gafiță*, deminutiv din „Agatha” = Ἀγάθη, ca la Stamate, în *Gafița blestemată de părinți*:

„Și pentru așa greșală, *Gafița* nenorocită

De Iancu fu rușinată, de Iancu fu urgisită...”

În *Pomelnicul* mitropoliei din București (Venelin, *Vlacho-bolgarskiia gramaty*, p. 341): *Agapiță*.

²**AGĂPIA**, n. pr. loc.; nom de quelques localités en Moldavie, surtout d’un couvent. Dintre cele cîteva localități din Moldova numite *Agapia* (Frunzescu, *Dicț. top., ad voc.*) cea mai importantă este o mănăstire în munții districtului Neamț, acum de călugărițe, altădată bărbătească, fondată în a doua jumătate a secolului XVI, cam pe la 1570. S-a zis așa nu după numele femeiesc *Agapia*, precum s-ar putea crede la prima vedere, ci d-a dreptul din greul ἄγάπη „agape, repas chrétien, charité”.

Episc. Melchisedec (*Notițe istorice*, p. 28): „Mănăstirea *Agapia*, numită *din vale*, spre deosebire de schitul *Agapia din deal*, carele este vechea mănăstire *Agapia* fondată pe la mijlocul veacului 16-lea, datează din anul 1646 și este zidită de hatmanul Gavril și cu soția sa cneaghina Liliana...”

De pe timpul cînd *Agapia* era încă a călugărilor, rămăsese pe loc o mulțime de manuscrise slavice și românești, unele foarte interesante. Plecînd cuvioșii părinți de acolo pe la 1803 pentru a face loc maicelor, au uitat să ia cu dînsii biblioteca, aruncată și lăsată apoi în pod în curs de șaptezeci de ani. Cîte nu putrezise și nu prinsese mucegai, s-au dat jos abia la 1871, s-au legat frumușel, și s-au așezat într-un dulapaș.

Mitropolitul Anastasie, 1612 (Melchisedec, *Roman*, I, 240; cfr. *A.I.R.* I, 22): „au venit înaintea noastră egumenul de la svînta mănăstire de la *Agapia* și cu tot săborul, și egumenul cu tot săborul de la svînta mănăstire de la Săcul, și s-au tocmît dinaintea noastră pentr-o poiană ce să cheamă poiana lui Urêche, care poiană au

fost mainte a *Agapiei*, iar apoi deacă s-au hotărât hotarul Săcului acea poiană au căzut în hotarul Săcului, însă așa au mărturisit că dumnea-sa vornicul Uréche au fost zis că le va plăti acea poiană A g a p i a n i l o r și nu le-au mai plătit...”

v. *Aghiasmatarium*.

AGAPIÂN (plur. *Agapiani*). – v. ²*Agapia*.

AGAPÎȚĂ. – v. ¹*Agapia*.

AGAREAN s. **AGARINEAN**. (pl. *Agareni*), n. pr.; nom biblique qu'on appliquait aux Mahométans. După o credință foarte răspândită în veacul de mijloc, arabii și mahometanii în genere se trag din Ismail, fiul lui Avraam din roaba A g a r . De aci medio-lat. A g a r e n u s , gr. Ἀγαρηνός, paleoslav. АГАРѢНИНЪ, la noi *agarean* sau *agarinean*. Românii numeau așa mai cu seamă pe tătari, rezervând turcilor alți termeni biblici. Așa în *Psaltirea* lui Arsenie de la Bisericieni., circa 1650 (*Ms. Sturdzan*, în Acad. Rom., p. 194), ps. LXXXII:

„Tabernacula Idumacorum et Ismaelitae,
Moab et A g a r e n i ...”

„Satele idumeești și turcești Moavităni
și *Agareanii* (scholia: și T ă t a r i i)...”

Corbea, *Psaltire*, 1700 (ms., în Acad. Rom.):

„*Agareanii* și Amon,
Amalic și cei ce domn
Au strein, și sînt de alt
Neam, cu al său împărat...”

Enachi Văcărescu, *Istoria* (Papiu, *Monum.* II, 247): „Ismailteni, *agarineni* și saraceni s-au numit toți acei ce s-au tras din neamul lui Ismail, zicîndu-se ismailteni după Ismail, *agarineni* după A g a r , mumă-sa, și saraceni, după Sara, stăpîna mumă-sei...”

v. *Sărăcin*.

¹**AGARÎCIU** (plur. *agarici*), s.m.; t. de botan.: agaric, amadou, *Agaricus quercinus*. Cuvînt păstrat în Transilvania. Sava Bărcianu: „*Agariciu*, ciupercă de copaci, der Blätterschwamm”. E latinul a g a r i c u s (= gr. ἄγαρικόν), trecut în toate limbile romanice. La români în loc de a g a r i c s-a făcut *agariciu* sub influința pluralului, întocmai ca în: *melciu* = *melc* – *melci*; *culbeciu* = *culbec* – *culbeci*; *cărnaț* = *cărnat* – *cărnați*, *dorobaț* = *dorobant* etc. În Moldova această vorbă s-a conservat în numele vechi familiei A g a r i c i u .

v. ²*Agariciu*.

²**AGARÎCIU** (plur. *Agaricești*), nom d'une famille noble moldave. Familia moldo-venească *Agariciu* e de baștină din districtul Fălciului. Forma veche locală a numelui este: *Agărăciu* (Аґраґчиу). *Condicele Episcopiei de Huși* (ms. în Arh. Stat.) cuprind

multe documente din secolii trecuți relative la *Agaricești*, ca răzeși, boieri de țară și popi de pe lângă Prut. Bunăoară:

Zapis din 1698 (*Cond.*, t. V, f. 101 a): „Adecă eu P a v ă l Agărăcîu scriu și mărturisesc cu acest adevărat zapis al meu, de nime silit nice asuprit, ce de a mea bună voce, am vândut a mea dreaptă ocină și moșiia din sat din Bunești și din Căbicești...”

Zapis din 1709 (*Cond.*, t. V, f. 98 b): „Adecă eu Ștefan Frățița biv serdar cu fii-meii Costantin și Iurga post, și eu Chenan, și p o p a S t r ă t u l a t Agărăcîu, r ă z e ș i i ce am fost din sat din Căbicești, făcut-am acest zapis...”

Mihaiu Vv. Racoviță, 1756 (*Cond.*, t. III, f. 119): „Scriem domnie-me credinčos boerîul domnii-mele Dum. Mihălache Cehan biv vel med, și Grigoraș Agărăcîu v o r n i c d e p o a r t ă ...”

v. ¹*Agariciu*.

AGASÎ – v. *Agă*.

A-GĂTA (D-), adv.; sans peine, en parasite, en écorniflant. Compus din prepoziționalul *a* (= lat. *ad*) și din adverbul *g a t a*, *a-gata* a căpătat un înțeles cu totul independente de elementele sale constitutive, și anume acela de un confort parazitic, o bună stare fără muncă și fără grijă, o lene scutită de nevoi. Ca adverb, el exprimă noțiunea cuprinsă în substantivul *t r î n t o r*, ca și cînd am zice: *t r î n t o r e ș t e*.

I. Creangă, *Dănilă Prepeleac* (*Conv. lit.*, 1876, p. 457): „Tot mănăstiri că croiești, dacă vrei să te bage dracii în samă, să-ți vie cu banii *d-a gata* la picioare și să te facă putred de bogat...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 109: „Păi vezi, hine, aia e aia! D-aia n-are ursu coadă! Că ne-ndemnăm și ne-mbulzim mai cu drag la mămăligă, la bucățica a mare, la toate *d-a gata*; și la muncă - hici!...”

„Între albine sînt și trîntori, cari mănîncă *d-a-gata*, cum fac și ciorbagiii...” (V. Voinea, Tulcea, com. Somova).

„A aștepta de *a-gata*, toate de *a-gata*, bani de *a-gata*...” (*L.M.*, *Glos.*, 260).

v. ¹¹*A. – Gata*.

AGATÀNGHEL, n. pr. pers.; espèce de Nostradamus. Sub titlul de Ἀγαθαγέλου Προφητεία, grecii posedă un fel de apocalips politic al unui călugăr bizantin, care se pretinde că va fi trăit în secolul XIII la Mesina în Sicilia. În epoca fanarioților această minunație străbătînd și la români, erau la noi mulți cari credeau în ruptul capului că orice mare eveniment, pînă și bătălia de la Waterloo, se află deja prevăzut și prevestit acolo. Cînd zicea cineva: *Agatanghel*, sau mai bine *Agaftanghel* – căci așa se rostea – înțelegea „prophète par excellence”.

Alexandri, *Ginerele lui Hagi Petcu*, act. I, sc. 4: „D-ta ești un sofologhiotatos! un om cetit!... ca p r o o r o c u l *Agatanghel*... Cum nu?... Ai vorbe cu parimii...”

Noi cunoaștem trei edițiuni românești ale „Chrismilor” lui *Agatanghel*: 1. Iași, 1818; 2. București, 1838; 3. Iași, 1850. În București s-a tipărit și grecește la 1838 în tipografia răposatului Heliade: Χρησμοί ἤτοι Προφητεία τοῦ μακαρίου Ἱερομονάχου Ἀγαθαγγέλου. Puține galimatii în lume sînt mai galimatii decît acest *Agatanghel*!

ĂGĂ (artic. *aga*, genit. *agăi*, plur. *agi*), s.m.; ci-devant titre de noblesse, préfet de police. Același cuvînt cu *a g à*, dar românizat prin mutarea tonului și prin declinațiune, aplicîndu-se la o demnitate pămînteană, care însă imita oarecum pe ienicer-*a g a s i* de la Stambul. În acest sens, s-a introdus la noi de pe la finea secolului XVI.

Urechea, *Letop.* I, 105: „Agă, ispravnic pre dărăbani, și pre tîrg pre Iași giudeț...” (cfr. Miron Costin, *A.I.R.* I, 171).

Cronica Muntenească (*Magaz. ist.* IV, 285): „Iar cînd fu la iulie 16 (1597), alése Mihaiu-vodă oști care era mai de folos și le puse cap pre Fărcaș-*agă* și-i trimise la Diiu ca să-l dobîndească...”

Prefectul poliției se zicea și „*v e l agă*”, adecă: *m a r e l e agă*.

Gheorgachi, *Letop.* III, 292: „...vel armas, vtori logofăt, vel ușer, *v e l agă*. Însă până la Grigorie-vodă în domnia a doua, *aga* purta baltag, și cinstea i se păzia la această rîndueală; car atuncea Grigorie-vodă cu testament, care s-au cetit în spătărie rîndueala *agai*, au suit *a g i a* după vel comis, dăndu-i domnul cu mîna lui semn să poarte topuz, adecă buzdugan, și de atuncea s-au numit și *v e l agă*. După *agă*, vel gramatic, vel camaraș...”

Constantin Brîncovan, 1697 (*Cond.*, ms., în *Arh. Stat.*, p. 233): „Iar boiărinul domnii-méle Radul Goleșcul *v e l agă*, el așa au dat seama înaintea domnii-méle...”

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 195: „...au răsipit curțile domnești de la Frumoasa și casele *agăi* Enachi ce era în Iași...”

La Alexandri, *Boieri și ciocoi*, pe lîngă singularul articulat *aga*, ne întîmpină și *agăoa*: „o încurcă *agăoa*” (act. I, sc. 7), iar mai jos (sc. 8): „au năvălit în curte *aga* c-o ceată de slujitori”. În primul caz însă este o ironie, ca și cînd n-ar fi vorba de un român, ci de un turc. La plural (act. II, sc. 10): „ușa lui îi deschisă pentru toți, fie *agi* ca dumneta, fie giupîni ca mine”. Și aci ironic s-ar fi putut zice: *agale*. La feminin: *a g o a i e*: „De mîni nu-i mai fi *a g o a i e*” (*ibid.*, act. IV, sc. 9).

v. Agà. – Agesc. – Agie.

AGĂDUIESC (*agăduit, agăduire*), vb.; endurer, concéder, acquiescer, faire grâce. Ne întîmpină, dacă nu mă înșel, numai la mitropolitul Dosofteiu, și anume:

Paremiar, 1683, f. 32 a (vineri a treia):

Genes. VIII, 12: „și cunoscă Noe c-au îndărăptat apa de pre fața pămîntului, și mai *agădui* încă 7 dzăle altele...”

„...et cognovit Noe, quia cessavit aqua a terra. Et cum *s u s t i n u i s s e t* adhuc septem dies alios...”

Sophon. III, 8: „Acîstăia dzâce Dom-nulû: *agădaî*-mă la dzua sculării miale de mărtorie...”

„...Propterea e x s p e c t a me, dicit Dominus, in diem resurrectionis meae in testimonium...”

În *Biblia* din 1688, primul pasagiu sună: „maî a ş t e p t â n d ũ şi alte şapte zile”, iar pasagiul al doilea: „î n g â d u î a ş t e -mă...”

Prin urmare, *agăduiesc* este acelaşi cuvînt cu î n g â d u i e s c , deosebindu-se numai prin elemente prepoziţionale.

v. *Îngăduiesc*.

AGĂNĂU, s.n.; nom d'une danse populaire pleine de vivacité. Un fel de horă ţărănească, care se mai joacă pe lîngă Olt. „La *agănău* jucătorii se mişcă foarte iute din picioare. Se bate în loc cu piciorul stîng de trei ori, mai mulţi băieţi împreună numărînd cu o voce prelungită: una-două-trei! trei şi patru! trei! Apoi ocolesc. De aci iarăşi bat cu piciorul. Şi așa înainte pînă se sfîrşeşte hora după voinţă. *Agănăul* n-are cîntec din gură. Cîntă lăutarii, din vioară. Îl joacă numai bărbaţii...” (I. Preoteşcu, distr. Olt, com. Rîjleţu-Vieroşu).

Agănăul face parte dintre horele așa numite b â t u t a , foarte răspîndite la toţi românii şi cari se disting prin apucăturile voiniceşti ale jucătorilor. În Dolj, el se cheamă chiar b â t u t a .

Iată încă un rest la români din choreutica antică greco-latină. Precum a noastră h o r â vine din grecul χορός, prin latinul c h o r u s , tot așa *agănău*, adecă *agăn* cu sufixul -ău, este grecul ἄγων „lutte, débat, jeu public”, devenit foarte poporan deja la vechii romani, iar mai cu seamă ceva înainte de Traian, cînd se introduseseră „a g o n e s Capitolini”. Romanii mai avuseseră A g o n a l i a , dies A g o n a l e s , Salii A g o n e n s e s etc.

Sub raportul fonetic, forma „horă” în loc de „hoară” se explică prin prototipul „hor” – lat. *chorus*, întocmai ca „noră” = „nor” = lat. *nurus*; iar forma *agăn*, din latinul vulgar a g - n e m , clasic a g - n a , se justifică prin „plămîn” = lat. *pulm-nem*.

Sub raportul morfologic, sufixul -ău nu are numai aceeaşi funcţiune intensivă ca în f l â c - â u , m î n c - â u , b â t - â u - u ş (= *bătăuş*), j u c - â u - u ş (= *jucăuş*) etc., ci mai mult rezultă din aplecarea românului de a prelungi ultima silabă în numirile danţurilor, astfel că din „arcan”, bunăoară, se face „arcan-auă”, unde femininul - a u â corespunde masculinului -ău.

v. *Arcanauă*. – *Alunel*. – -ău. – *Bătuta*. – *Horă*...

AGĂRLÎC, s.n.; baggage. Turcul a g y r l y k „bagage, charge”. Sinonim cu c a l a b a l î c , altă vorbă de asemenea turcească.

Neculce, *Letop*. II, 288: „atunce şi *agărlăcul* lui Dumitraşco Beizadea şi a capi-chihaelelor acolo s-au prăpădit, numai ce au scăpat ei cu capetele...”

Nic. Muste, *Letop*. III, 27: „Cantemir-vodă, gîndind că va să meargă craiul earăşi în gios, au trimes *agărlăcul* său la Tutova, eară el au mers la Țuțora şi s-au împreunat cu sultanul, carele şedea acolo cu tătarii...”

D. Şaineanu (*Elem. turc.*, p. 7) aduce din cronice varianturi *angarlîc* şi *argalîc*. În orice caz, cuvîntul n-a reuşit sub nici o formă a se împămîntenii în grai.

v. *Calabalîc*.

{ **AGĂRN** (*agărnat, agărnare*),
 { **AGĂRNESC** (*agărnît, agărnire*), vb.; couvrir, voiler. *Dicţionarul bănăţean*, ms. circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 421-2) ne dă:

„Agărn. Tego.”

„Agărnit. Tectus.”

„A g ă r n i t u r ă . Tectio. Tegumentum.”

Participiul *agărnît* presupune a patra conjugăţiune: *agărnesc*, pe cînd prezintele *agărn*, de conjugăţiunea dentîi, trebui să aibă un participiu *agărnat*. Este dară un verb de felul lui *a d e v e r i r e – a d e v ă r a r e , a d ă u g i r e – a d ă u - g a r e* etc.

Serbeşte *g r a n a* „frunte, culme, partea de sus a unui lucru”, de unde *g r a - n a t î* „a pune vîrf”. Serbul *g r a n a* a trecut la bănăţeni în *g ă r n ă*, întocmai ca în „gărnîţă” o varietate de stejar, din serbul „granitza”. În *agărn* e românesc numai prepoziţionalul *a* (= lat. *ad*).

v. *Agrăiesc*.

AGĂRNÎT
AGĂRNITURĂ } v. *Agărn*.

AGĂȚ (*agăţat, agăţare*), vb.; suspendre, accrocher. O formă scăzută din *a c a Ț*, cunoscută numai în dialectul daco-român, dar totuşi foarte răspîndită, mai ales în Muntenia. Trecerea lui *c* între vocale în *g*, atît de obicinuită în unele dialecte romănice, nu se află la români. În *agăţ* această anomalie fonetică se datoreşte influinţei analogice a cuvintelor *g o g o Ț , g u r g u Ț , a t ă g ă r Ț*, de cari *a c a Ț* se apropie prin sens.

Alexandri, *Concina*, sc. 2:

„Princesa: Închipuieşte-te încungiurat de vro giumătate de duzină de nepoţi şi nepoţele, o claic de tirani drăgălaşi...”

Doctorul: Dar... o claic... o duzină...

Princesa: Care să-ţi sară-n spinare, să se *agaţe* pe genunchi...”

De la Vrancea (B. Ştefănescu), *Sultănica*, p. 200: „Iar copii[i], tremurînd vargă de spaimă, goi puşcă, *agăţîndu-se* de bieteale femei, îngînau, înecaţi de plîns, ştergîndu-şi nasul cu ciolanele mînelor goale şi slabe: Mamă, vin turcii?...”

Balada *Gherghelaş*:

„Moş Radul i le dedea,
 Gherghelaş mi le lua,
 La ciochină le-*agăta*
 Şi-n Poiană se ducea...”

Ghicitoarea:

„Sînt cercel cu toartă,
Dar om nu mă poartă,
Decît mă *agață*
La case în față.
– Lacătul.”

(*Ibid.*, 231)

„Buruiana numită zburătoare, cu foaia ca de cînepă, cu floarea galbenă, și după ce se coace sămînta are dinți de se *agață* de haine, e bună pentru boale de vite...” (G. Manianu, Mehedinți, c. Prunișoru).

„Brusturul, numit și scaet și captalan, cu frunza foarte mare și lată, face în vîrf nește gogoși ce se *agață* de toate lucrurile...” (G. Voicu, Tecuci, c. Stănișești).

v. ²*Acaț. – Atăgărț. – Gogoș. – Gurguș...*

AGĂȚĂRE (plur. *agățări*), s.f.; l’infinitif d’a g ă ț pris substantivement: suspension, accrochement. Se zice și a g ă ț ă t u r ă (Polysu).

Acest cuvînt însă are sensul mai propriu de „accroc”. Costinescu: „A g ă ț ă - t u r ă = sfișitură la haină apucîndu-se sau prinzîndu-se de ceva; lucrul de care își rupe cineva haina agățînd-o”.

v. *Agăț. – Agățat.*

AGĂȚĂT, -Ă, adj.; part. passé d’a g ă ț : suspendu, accroché. Afară de scăderea fonetică din *c* la *g*, nu se deosebește prin nimic de a c ă ț a t .

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 8: „trei icoane muscălești, roșii ca para focului, stau *agățate* pe părete: toți sfinții se aseamănă ca două picături de apă; toți au ochii din trei linii, nasul dintr-una și gura din două...”

„pe la noi poporul adesea nu trece pe netonicul *a* în *ă*, de ex.: carat, cascăt, *agațat*, jaratic etc.” (Putna, com. Făurei).

v. *Agăț.*

AGĂȚĂTOARE. – v. *Agățător.*

AGĂȚĂTOR, -OARE, subst. et adj.; grim pant, qui s’accroche. Costinescu: „*Agățător* = care se urcă, s e a g a ț ă prin ajutorul labelor, unghiilor”. Se zice și despre unele vegetale. Iedera și vița sînt plante *agățătoare*, al căror luger, fiind prea slab, caută să se burice în sus a g ă ț î n d u - s e prin cîrceie de alte plante sau răzemători. Scaiul și căptălanul sînt de asemenea *agățătoare*, deși ei nu se suie, ci s e a g a ț ă prin gogoășele lor de lucruri de alături.

Substantivul feminin *agățătoare* (plur. *agățători*) însemnează o uncaită cu cuie sau cu cîrlige sau cu cîngi, făcută într-adins pentru a g ă ț a t pe ea haine, rufe, proviziuni sau altele.

v. *Agăț. – Cîrcei. – Cîrlig...*

AGĂȚĂTURĂ. – v. *Agățare*.

¹**AGÈM**, t. de géogr.: la Perse. Numele Persiei, pe care românii l-au împrumutat de la turci, din arab. 'a • e m „peuples non-arabes, barbares, la Perse” (Șăineanu, *Elem. turc.*, p. 8).

Nic. Muste, *Letop.* III, 75: „s-au hainit o samă de turci de la *Agem* și s-au rădăcat asupra împăratului a g e m i l o r și l-au biruit...”

v. ²*Agem*.

²**AGÈM** (plur. *Agemi*), t. de géogr.: Persan. Același cuvînt cu cel precedente, aplicat însă la popor, nu la țară.

N. Muste, p. 79: „Mai mers-au oaste turcească într-acest an la *agemi*, și au mers și 15.000 de tătari...”; apoi mai jos: „pre urmă eară au izbândit turcii, și au mai luat câteva cetăți vestite, cu mult loc pin pregiur, dintre care s-au și scris anume cetatea Revanul, care cetate este mare în țara *agemilor*...”

v. ¹*Agem*. – ³*Agem*.

³**AGÈM**, adj. indecl.; t. de commerce: sorte d'étoffe orientale.

Inventariul Cotrocenilor, 1681 (ms., Arh. Stat.), f. 46: „poală de tratapod de lastră roșie *agem*; poală de colivă dă lastră verde *agem*...; procovu dă pristol dă lastră roșie *agem*...”

v. ^{1,2,4}*Agem*. – *Lastră*.

⁴**AGÈM**, s. indecl.; t. de mus.: nom d'un signe dans la notation musicale religieuse. Costinescu, *Vocab.* I, 26: „*Agem*. Un semn în notele orientale bisericești”.

Despre *agem*, (*adzem*) ca termen muzical turcesc vorbește deja Cantemir, *Operele*, ed. Acad. Rom., t. 7, p. 85.

v. ^{1,2,3}*Agem*. – *Psaltichie*.

AGEMÈSC s. **AGIMÈSC**, -Ă; adj.; persan, d'origine persane. Cu aspirațiune: *hagimesc*.

a) Despre statul p e r s i a n :

N. Muste, *Letop.* III, 79: „și au agiuns până aproape de Spăhaciu, scaunul Țărei *Hagimești*...”

b) Despre stoafe p e r s i a n e :

Inventariul Cotrocenilor, 1681 (ms., Arh. Stat.), f. 41: „sfită de saraser *agemescu* (АҮЕМЕСКЪ) galben...” și mai jos, f. 42: „stihariu de saraseru *agemescu* galben...”, apoi tot acolo, f. 45: „păréche de rucavițe de saraser *agemescu* galben...”

Saraserul era nu numai *agemescu*, dar și de Veneția, căci tot acolo, f. 41: „sfită de saraser galben de Veneția cu solzi...” și: „sfită de saraser albu de Veneția cu solzi...”

c) Despre cîntece erotice de felul celor p e r s i a n e :

Neculce, *Letop.* II, 412, descriind pe Grigorie-vodă Ghica (1727): „Și în vicața
412 lui era tot în primblări, și tot cu mese mari, și cu cântări cu feluri de feluri de muzici.

În toate zilele, prea de avea vreo treabă mare, să nu easă la câmp, ca să facă veselii cu naiuri și cu c ă n t i c e *hagimești* și cu mulți pelivani măscărici...”

v. 1,2,3,4 *Agem*.

AGEMIU, AGIAMIU (plur. *agemii*), subst. et adj.; novice, mal-adroit, peu habile; mazette. Turcul a • â m y , arabul ‘a • e m i , de aceeași origine cu cuvintele de mai sus, avînd sensul fundamental de „non-arabe, barbare, grossier” (cfr. Șaieanu, p. 8, Cihac, II, p. 542).

Basmul *Roș-împărat și Alb-împărat* (*Calend. basmelor*, 1875, p. 10): „Ajunghînd Făt-Frumos înaintea palatului, fu înfîmpinat la scară de însuși marele vizir și dus înaintea împăratului, care era cam încruntat de ciudă că a fost dovedit în istețime de către un tînăr *agiamiu*...”

Cuvîntul se întrebuițează mai ales în graiul jucătorilor de cărți.

Ianov, *Stosachi* (*Conv. lit.* VII, p. 313): „La cărți sînt blînd cu toată lumea, mai cu seamă cu *ageamii*, pentru că de la dînșii ies bune parale...”

v. ¹*Agem*.

AGER, -Ă, adj.; alerte, vif, prompt, sagace, adroit. Forma organică pentru ambele sexe este *àgere* = lat. à g i l e m , care în secolul XVII se mai întrebuița pe alocuri împreună cu analogicul *àger* (*àgeră*). În *Dicționarul bănățean*, ms. circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422):

„*Agsēr*. Agilis.”

„*Agsēre*. Agilis.”

N-are a face cu latinul „acer” și nu e de loc un dublet etimologic cu al nostru „acru” (Cihac). În *Lexiconul Budan*, de unde a trecut apoi și-n alte dicționare, se găsește în adevăr pentru *ager* semnificațiunea de: „ascuțit la tăiuș, ascuțit la vîrf”, dar tot acolo figurează pentru prima oară și derivațiunea vorbei din lat. a c e r , astfel că e permis a bănuî că sensul s-a dat în interesul etimologiei. În texturi și-n viul grai, un „tăiuș *ager*”, un „vîrf *ager*” – nu știm dacă se află undeva.

Înțelesul fundamental al cuvîntului fiind a g i l i t a t e , *ager* se aplică mai cu deosebire des la un cal bun.

Balada *Inelul și năframa*:

„Vorba bine nu sfîrșea,
Și de cale se gătea,
Pe-un c a l *ager* s-arunca
Și la tabără pleca...”

Balada *Oprișanul*:

„Negri, *ageri* a r m ă s a r i
Cu cozi lungi și coame mari...”

Balada *Ghiță Cătănuță*:

„Pe doi *ageri* c ă l u ș e i ,
Încărcați cu gălbinci...”

Cost. Negruzzi, *Șalul*:

„Pe c a l u l meu *ager* sării cu grăbire,
Și lăsându-i frîul, ca vîntul zburam...”

Gr. Alexandrescu, *O impresie*:

„Cînd c a i i , repezi, *ageri*, cu coame răsfirate,
Cu nările aprinse, cu gurile spumate,
Mușcînd de neastîmpăr zăbala ce-i ținea,
Izbind supt ei pămîntul și răsufînd omorul,
La sunete de luptă pe cîmp își lua zborul...”

Apoi este *ager* tot ce s e m i ș c ă i u t e .

C. Negruzzi, *Potopul*:

„În fiorii spăimîntării leșină tînăra fată,
Unduioasele ei coame viforul le-nvăluia;
Semăna ca o mlădiță de-un v î n t *ager* sfărîmată.
Și furtuna nu-ncetase. Și apa se tot suia...”

Același, *Scrisoarea I*: „merge spumegînd de se perde în alte ape, *agerul* p ă r î u ...”

De aci, în privința omului:
Dosoiteiu, 1673, f. 107 b:

„Micu-î Veniamin și puțan cu ceata,
Ce-î la război ă u t e și *ager* cu spata...”

Balada *Tunsul*:

„Toți voinici, aleși panduri,
Oaspeți *ageri* de păduri...”

I. Văcărescu, p. 271:

„Cuvînt și faptă împreuni
În *agera*-ți ființă:
Orice vei zice ca făcut,
E vrednic de credință...”

Mai obicinuit *ager* se construiește cu „la”.

A. Pann, *Prov. I*, 92:

„Stă puțin se odihnește
Și iar ia securea-n grabă,
Ca un *ager* l-a s a t r e a b ă ,
Taie pînă nu mai poate...”

Basmul *Lupul cel năzdrăvan* (Ispirescu, *Legende*, 75): „cînd venea a fura merele,
414 aduna pasările cele mai *agere* l a z b o r și cu ele în stol venea de le culegea...”

A. Odobescu, *Pseudokyn.*, p. 236: „Vesel și voios la inimă, *ager* și vîrtos l a t r u p , el zîmbind ieșea din palatele părintești...”

Urația de nuntă:

„Strînse el ostași mulțime,
Tot voinici de călărim
Și *ageri* cu măiestrie
L a a r c și vînătorie...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 170)

Figurat: *ager* l a m i n t e .

Basmul *Ciobănașul cel isteț* (Ispir., *Leg.*, 252): „Atunci împăratul, mîndru că i-a trimis Dumnezeu un așa ginere *ager* l a m i n t e , se coborî de pe scaunul împărăției...”

În unele locuri se pronunță *ajer*: „minte bună și *ajeră*; oameni iuți, tari și *ajeri*...” (D. Păscuț, Transilv., Făget).

Într-un basm poporan publicat de d. P. Ispirescu, *Legende*, 253-65, sub titlul de *Poveste țărănească*, ne întîmpină un personagiu mitic numit *Agerul-p ă m î n t u l u i*, robit de zmei, scăpat de Făt-Frumos și ajutînd pe acesta prin sfaturi.

²**AGER**, adv.; vivement, avec agilité. Mișcă-te mai *ager*; nu pricepi destul de *ager* etc.

I. Văcărescu, p. 332:

„Dodată calul se încordează!
S-aruncă-n lături, se spăimîntează,
Se zvîrcolește! de fric-a multă
Nici bold, nici glasul nu-mi mai ascultă!
Ager descalec, văz jos turtită
Albind o trîmbă învăluită...”

v. ¹*Ager*.

AGERÈSC (*agerit*, *agerire*), vb.; rendre plus vif, plus prompt, plus sagace. Reprezintă, ca verb, toate sensurile adjectivului a g e r , dar în grai se aude rar. Se poate zice: în lupte ostașul și calul amîndoi se *ageresc*; *agereste-ți* condeiul, *agereste-ți* vorba, dacă vrei să fii citit și ascultat; i s-a *agerit* mintea...

v. ¹*Ager*.

AGEREȘTE, adv.; vivement, avec agilité. Bobb, I, 25: „*Agerește*, cu grabă, cu strădanie, cu minte bună; agiler, properato, solerter, versute”. Se întrebuintează în popor, deși este de o formațiune anormală, căci adverbii în - e ș t e presupun adjectivi în - e s c , pe cînd adjectiv a g e r e s c nu există, ci numai a g e r .

v. ^{1,2}*Ager*.

AGERÎME, s. f.; vivacité, promptitude, sagacité. Ca substantiv abstract, exprimă toate accepțiunile adjectivului *a g e r*.

Jipescu, *Opincaru*, p. 15: „țara banului ieste acolo unde știi să-l prăsești mai cu *agerime*...”

v. *Ager*. – *Ageresc*.

AGERÎRE }
AGERÎT } v. *Ageresc*.

AGERUL-PĂMÎNTULUI, t. pop. de mythol.

v. ¹*Ager*.

AGÈSC, -Ă, adj.; dépendant de ou appartenant à un *a g ă*. Cuvîntul se întrebuițta mai ales despre ostașii ce se afla sub porunca *a g ă i*.

Nic. Costin, *Letop.* II, 89: „(Nicolai-vodă) vrând să facă căutare slujitorilor, din care să se trimiță o samă de salahori pe poronca împărătească, au poroncit cu câteva zile mai-nainte să fie toți siimenii hătmănești și cei *agești* de căutare gata...”

Gheorgachi, *Letop.* III, p. 298: „Vornicii de poartă, buluchașii curții, buluchașii hătmănești și *agești*, stau pe rânduială...”

Tot așa „dărăbanții *agești*” etc. (Șaiceanu, *Elem. turc.*, p. 7).

v. *Agă*. – *Agă*.

AGESTÈSC s. **AGESTRÈSC** }
AGESTÎT s. **AGESTRÎT** } v. *Agestu*.
AGÈSTRU

AGÈSTU (pl. *agesturi*), s.n.; terre mêlée de pierres et de troncs d'arbres, chariée par l'eau et entravée dans sa marche par le tournant de la rivière, où elle s'arrête comme une sorte de tertre ou de digue; terrassement, retranchement; grosse buche. Sensul fundamental al cuvîntului este același ca în *z ă g a z* sau *s t ă v i l a r*; o p o p r i t u r ă, un ce cărat sau venit de aiuri și *a ș e z a t* pe loc ca o pedecă.

D. S. Fl. Marian (*Ornit.* I, 55) ne spune că-n Bucovina: „*agestru* înseamnă o rădicătură de pămînt amestecat cu fel de fel de lemne și petre, mai pe scurt tot ce aduce vara o apă repede și așează într-un loc la cotitura unui rîu sau pârîu. Iară cuvîntul acesta s-a format de la verbul *a g e s t r i*, - *i r e*, care înseamnă atîta cît a se opri, a se așeza într-un loc. Cum de s-a *a g e s t r i t* aceasta pe-aici? = cum de a ajuns și s-a oprit aceasta pe-aici? – Cuvintele acestea sînt uzitate mai ales în părțile de la munte.”

E de îndreptat numai atîta, că nu *agestru* vine de la *a g e s t r e s c*, ci viceversa, după cum nu din „ageresc” derivă „ager”, ci din „ager” se formează „ageresc”.

Cuvîntul cu derivatele sale e cunoscut și-n Ardeal.

A. Pop, Transilvania, com. Nășăud-Sîngeorgiu: „*Agîestu* = lemn adus de gîrlă,

țigani strîng *agîesturi* să aibă de foc. Alte exemple: Fugi de-aici să nu-ți dau una cu *agîestu* iesta! Tu iești un *agîestu*, nu iești de la noi. Nu te-ar či (= fi) a • e s t i t Dumnezeu...”

La moții din Munții Apuseni ai Transilvaniei (Frîncu-Candrea, p.107) *agest* însemnează „loc scutit de vînt”.

Este din punct în punct latinul a g g e s t u m , care însemna ceva grămadit la un loc: „limum a g g e s t u m , luta a g g e s t a , a g g e s t u m petrarum etc.” În Pliniu ne întîmpină chiar: „terra fluminibus a g g e s t a ”, iar în Marțial: „a g g e s t a humo contumulare”, adică întocmai românul *agestu* de mai sus. Cu sensul de stavilă contra dușmanului, cuvîntul făcea parte din terminologia latină ostășească: „A g g e s - t u s ex ramis arborum diversarum, et junco, et manipulis constructus” (Amm. Marcell.).

De aci urmează că cea corectă este forma transilvană: *agestu*; în forma bucovineană *agestru* s-a furișat un inorganic *r*, ceva ca în „salatra” în loc de „salată”.

v. *Stăvilă* – Zăgaz.

ÀGET, subst. et adj.; désir, tendance, intention; disposé à. Cuvînt țărănesc din Moldova pe care l-a înregistrat răposatul Seulescu (*Arhiva Albinei, Suplem.*, 1845, nr. 11), aducînd ca exemple: „am *agit* să fac ceva; sînt *agit* să fac ceva”, și derivîndu-l din lat. a g i t o , de unde o formă nominală românească *aget*, întocmai ca p r e a g e t , din lat. „peragito” și c u g e t , din lat. „cogito = coagito”.

v. *Cuget*. – *Preaget*.

AGHESMUIÈSC (*aghesmuit, aghesmuire*), vb.; arroser avec de l’eau bénite. Se mai zice: a i e s m u i e s c și i e s m u i e s c . A stropi cu a g h i a s m ă pentru a goni pe cel rău.

Alexandri, *Harță răzeșul*, sc. 4:

„Măriuca: De atunci cînd se leagă vreun hîtru de mine, am leac de alungat dracu.

Harță: Care leac?

Măriuca: Îl *aghesmuiesc* cu astă... labă, cum o numești d-ta.

Harță: Dar pe mine, Măriucă, m-ai *aghesmui*?

Măriuca: Pe d-ta nu, bădică...”

v. *Aghiasmă*.

AGHESMUIÈRE. – v. *Aghesmuiesc*.

AGHESMUIT, -Ă, adj. și subst.; part. passé d’ a g h e s m u i e s c : arrosé avec de l’eau bénite. Stropit cu aghiasmă ca mijloc de vindecare sau în semn de binecuvîntare.

În sens ironic, mai ales cînd e vorba de cler, „t ă m î i a t și *aghesmuit*” însemnează: cu chef, mahmur, pe jumătate beat.

I. Creangă, *Amintiri din copilărie* (Conv. lit., 1881, p. 453): „iaca ne trezim cu popa Buligă Ciucălău din ulița Buciumenii, t ă m ă i e t și *aghezmuit* gata des-dimineață, Dumnezeu să-l epure!...”

v. *Afum*. – ¹*Aghiasmă*.

AGHIASMATĂRIU (plur. *aghiasmatare*), s.n.; t. de théol.: 1. bénitier; 2. recueil d'oraisons. *Aghiasmatarium* este orice vas cu *aghiasmă*, sau un loc făcut într-adins cu acest scop, din marmură, din metal sau din altceva.

Lîngă mănăstirea Agapia, în munții Moldovei, este o stîncă numită de popor „peatra lui Aron-vodă”. Se crede că pe acolo s-ar fi aflat în copilărie acest nenorocit domn, tovarăș al lui Mihaiu Viteazul. Stîncă e găurită. „Această peatră, numită Aron-vodă, mai mulți secoli a servit de *aghiasmatarium* soborului mănăstirii Agapia...” (Melchisedec, *Notițe*, p. 30).

În literatura noastră bisericească, începînd cam de pe la 1800, se cheamă de asemenea *aghiasmatarium* o adunare de acele rugăciuni pe lîngă cari se poate întrebuița stropirea cu a g h i a s m ă .

v. ¹*Aghiasmă*.

AGHIASMĂTECĂ s. **AGHISMĂTICĂ**, s.f.; t. de méd. pop.: plante que l'on met dans de l'eau bénite et dont on se sert ensuite contre les maléfices. La macedo-români „un fel de plantă de cîmp se cheamă a g h i a s m ă ” (M. Iutza, Crușova). „*Aghismatică*, bună de farmeci; bei cu a g h e a s m ă - m a r e ” (I. Nour, Bîrlad). – ?

v. *Aghiasmă*. – *-atec*. – *Busuioc*.

AGHIĂSMĂ s. **AIASMĂ**, s. f.; t. de théol.: eau bénite. Grecul ἁγίασμα. În Banat se zice și *iasmă* (S. Manguică). Este apa pe care preutul o sfințește și care – se zice – nu se mai strică peste an, gonind pe drac și vindecînd boalele.

Ioan din Vinți, 1689, f. 189 b: „cândă cade ceva spurcată în vasul cu vinulă sau cu untulă sau cu mișare sau într-altă ceva, și de va fi de curăndă întreg neputredă, să lépede afară și să spēle altă vas curat, și să ăa preotulă cădelnița să-l cădească, după acăia să toarne *aghiasmă* de la sfănta B o g o i ă v l e n i e în crucișă de 3 ori, și acéle spurcate să le toarne în vasulă celă curat...”

Nic. Costin, *Letop.* II, 113: „cum au trecut împăratul Petru Prutul dincoace, i-au urat mitropolitul, blagoslovindu-l cu cruce, și cu *aghiasmă* stropindu-l...”

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* II, 220, vorbind despre seceta cea mare sub domnia lui Constantin Mavrocordat: „...și de multe ori strîngea icoanele de pe la toate bisericile, scoțind și sfintele moaște ale prapadoamnei Paraschive, mergând mitropolitul și cu toți vlădicii și preuții și domnul cu toată boierimea și slujitorii, strîngându-i cu toții la un loc în grădina cea mare de supt curțile domnești, făcând *aghiasmă*, cetind moliftele de ploae...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 133: „Popa are douo *aiazme*. Premaru vorbiește cu douo guri: cu una dăsgreunează p-ai lui, îi apără și-i păsuiește, cu alta te-ntețește pă tine și nu te slăbiește...”

Aghiasma ține un loc foarte însemnat în credințele și obiceiurile poporului: *aghiasmă* de la Bobotează, *aghiasmă* de la Sîn-Trif, busuiocul de la *aghiasmă*, turta cu *aghiasmă* etc., pe lîngă cari și înjurăturile cu *aghiasmă*.

„La Bobotează femeile fac o turtă cu cenușă frămîntată cu *aghiasmă* și o păstrează

toarnă *aghiasmă* pe mormintele răposaților, ba și pe mormintele copiilor născuți morți, cu credință că prin aceasta îi botează, și le pun și numele I o n ...” (Tutova, com. Iepureni).

„Orice s-ar întâmpla unui sătean, de pildă: se îmbolnăvește cineva din casă, moare o vacă și altele, zice că i-i f ă c u t . Atunci aleargă îndată la vro babă să-i d e s f a c ă . Baba mehenghe îi desface, însă oile și celelalte dobitoace tot mor; nu-i merge bine; ce-i de făcut? Bietul om zice: mă las de dracu! Aleargă la popă, îl cheamă să facă *aghiazimă*...” (N. Habar, Vaslui, c. Negreștii).

„Busuiocul se întrebuințează de f i ș t o c la facerea *aghesmei* de către preut...” (I. Iordăchescu, Botoșani, c. Cristeștii).

„În ajunul zilei Sf. Ioan Botezătorul, când vine preotul pe la case cu botezul, fetele iau de la preot busuioc, și apoi noaptea se culcă pe locul unde a stropit preotul cu *agheazmă*, punînd busuioc sub perna pe care se culcă, și peste noapte visează pe viitorul soț...” (D. Gavrilesco, Constanța, com. Gîrliciu).

„În ziua Sf. Ion Botezătorul, des-de-dimineață, fiecare om la casa sa își b o t e a z ă toate dobitoacele și clădirile cu *aiasmă* din ajun. Rămășița de *aiasmă* o păstrează pentru întrebuințarea peste an la tot felul de boale, și mai cu seamă pentru friguri, precum și pentru i e s m u i r e a vaselor ce se spurcă...” (C. Negoescu, Rîmnic-Sărat, com. Bogza).

„Între obiceiurile de la Bobotează este și luatul de la biserică a *aiasmei*, precum și a i e s m u i t u l vaselor. Cu cît apucă cineva *aiasmă* mai înainte, cu atît este mai bine. De aci apoi să vezi înghesuială!...” (*Ibid.*).

„În ziua de Sf. Ion Botezătorul, poporul are obiceiul a b o t e z a vitele, viile, grădinele, coșarele, cotetele și chiar ogoarele cu *agheazma* din ziua de Bobotează...” (I. Chirvăsuță, Tecuci, com. Ionășești).

„Sf. Trifon sterpește tot soiul de vermi, cari fac stricăciuni pometelor. În ziua acestui sfînt unii din oameni cheamă pe preut de face *aghiazmă*, cu care stropesc pomii și semănăturile, precum grîile, oarzele și altele...” (Dăncescu, Vaslui, com. Ipatele).

„Poporul are obicei să stropască pomii și curechiul cu *aghiasmă* de la Sf. Trif, pentru a-i feri de omizi...” (Andronescu, Suceava, c. Litenii).

În fine, în omericile sale înjurături, între cari figurează pînă și „papucul Precistei”, românul nu uită nici *aghiasma*:

„Poporul suduie de arhanghel, de rai, de *agheasmă*, de naforă, de icoană, de lumîinare, de bodaproști, de pomană...” (I. Vasiliu, Iași, com. Gropnița).

„La macedo-români fetele se spală la cap cu *aghiasmă* pentru ca să le crească părul...” (M. Iutza, Crușova).

Aghiasma de la Bobotează se cheamă în specie: *aghiasmă m a r e* = $\alpha\gamma\iota\alpha\sigma\mu\delta\varsigma$ μέγας (Du Cange, *Gloss. Graec., ad voc.*).

v. *Bobotează*. – *Botez*. – *Busuioc*. – *Trif*...

²**AGHIASMĂ**. – v. *Aghiasmatecă*.

AGHIOASE. – v. *Aghios*.

ÀGHIOS (plur. *aghioase*), s. n.; t. de théol.: l'invocation liturgique: saint, saint, saint; figur: ronflement, chanson monotone, enterrement. Grecul ἄγιος a despărut de mult din uzul bisericeii române; s-a păstrat însă în graiul poporan, luând un înțeles comic.

În vechi texturi bisericești:

Dosofteiu, *Liturgiar* (Utrănia), 1683, f. 60 a: „Să ne închinămă Tatălui și a lui său Fiū și Svântului Duhū, Svinteī Troițe ceī într-o ființă, cu Serafimiī strigându: *Aghios, aghios, aghios* eștū, Domne...”

La plural se zicea: *aghiose*.

Dosofteiu, *Lit.*, f. 29 b: „Și cântă peaveții *aghiosele*, iară poporīanii încā le dzācū cu clirosulū așia: s v ā n t ū , s v ā n t ū , s v ā n t ū Domnulū Savaoftū...”

O colindă din Ialomița:

„Cuvios preot Ion
Papuci negri încălța,
Toiag în mīna lua,
Cărăruica apuca,
Cărăruica raiului,
Să meargă la sfīnta rugă,
Sfīnta rugă-n biserică,
Să se-nchine, să se roage
Și să-mi cīnte *Aghioase*,
Aghios Isus Christoase...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 43)

De aci figurat: „a t r a g e *aghioase*” însemnează nu numai a horcăi în somn, dar și a cīnta ceva într-un mod monoton.

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultānica*, p. 46: „Mitrana, la față ca coaja de rac fiert în zeamă de usturoi, sosi cu dovleacul într-o tavă largă, spart în bucăți mari și galbene: aburi, groși și dulcegi, jucau încolăcindu-se din tavă pînă la grinzi. Lelea Safta, lăsīndu-i gura apă, aruncă pe spate marama, aninată de creștet, și de veselie t r a s e niște *aghioase* c-un glas tîrît, de amuți gălăgia șezătoarei:

Pentr-un măr de față mare
Naiba aleargă călare...”

Iarăși figurat, „i-a cīntat popa *aghiosul*” vrea să zică: a murit, l-au înmormîntat, l-au prohodit.

A. Pann, *Prov.* III, 142:

„S-a îngroșat gluma
C-o să-i plîngă urma,
Că i-a c î n t a t popa *aghiosul*...”

AGHISTÎNĂ s. **GHOSTÎNĂ**, s. f.; t. de botan.: chataigne. Se aude în Ardeal în loc de c ă s t a n ă (L.B.). „Vorbă de formă ungurească: g e s z t e n y e ” (L.M.).

v. *Căstan*.

AGHIUȚĂ, n. pr. masc.; t. popul. de mythol.: sorte de diable, diabolotin; fig. mauvais plaisant. „Nume comic dat dracului” (L.M.). Polysu: „*Aghiuță*, der Teufel, böse Mensch”.

Cuvîntul e foarte răspîndit dincoace și dincolo de Carpați.

Are în popor o bogată sinonimică:

„Necuratului îi mai zic rumâni[i], îl policesc: N a i b a , *Aghiuță*, Dracu, Uci-gă-l-viderea, C o r n e a , Uci-gă-l-toaca, Diavolu, Idolu, Uci-gă-l-tămîia, Satana, Spur-catu, Uci-gă-l-crucea, Întunicatu, N o d e a , C o d e a ...” (Jipescu, *Opinc.*, p. 114).

„Strigoile de lapte (cînd vor să ia mana de la vaci) împlă în dimineța de Sf. George călare pe taurii satului și-n peile goale. Ele iau laptele cu ajutorul dracului numit și *Aghiuță*. Alte numi ale dracului sînt: B a l ă , Bala-spurcată, Bălosul, M i c u ț u l , Uci-gă-l-crucea...” (G. Dobrin, Transilv., Făgăraș, com. Voila).

Cu același sufix deminutival feminin - u ț ă , dracul se numește uneori T i c h i - u ț ă , literalmente „petit bonnet”, din cauza minunatei „tichiute” care-l face nevăzut (A. Iliescu, Dîmbovița, com. Sărdanu). Prin fuziune poporană între *Aghiuță* și T i c h i u ț ă , s-a mai format apoi numele G h i g h i u ț ă .

„După credința poporului, mai marele dracilor este S c a r a o s c h i și ajutorul său G h i g h i u ț ă ...” (M. Busuioc, Suceava, c. Stolniceni).

Vrăjile băbești par a fi una din specialitățile lui *Aghiuță* pîntre ceilalți draci. „Darea în boghi, mai ales, are oleacă de amestec cu *Aghiuță*, și de aceea mai întîi boghii se descîntă puțin...” (Stareț G. Theodorescu, Galați, Mavromol).

În locuțiuni proverbiale se zice: „îl f u r ă *Aghiuță* = a adormit greu”; „nici *Aghiuță* n u - l m a i s c o a t e d i n ... = nu e scăpare”; „l - a l u a t *Aghiuță* = a murit, a perit”.

Basmul *Voinicul cel cu cartea în mînă* (Ispirescu, *Legende*, p. 106): „În păharul ce dete lui Făt-Frumos amestecă, fără să știe el, nește buruieni adormitoare. Cum bău, îl și fură *Aghiuță*. Căzu într-o amorțeală sor cu moartea. Capul îi bănănaia într-o parte și într-alta...”

P. Ispirescu, *Poveștile unchiului sfătos*, p. 65: „Cum mi-i văzu viteazul, unde mi se apucă și mi le dete o snopeală, pînă ziseră că nu sînt ei, și nu-i putu scoate din mîna lui nici *Aghiuță*...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 66: „Numa cu ceapă, cu castraveți și cu mămăligă goală, te duci iute pă copcă, prietene; te ia gaia fără timp, *Aghiuță*, or Sfîntu Aranghiel, ăl dă cere sufletu cînd e să moară rumănu...”

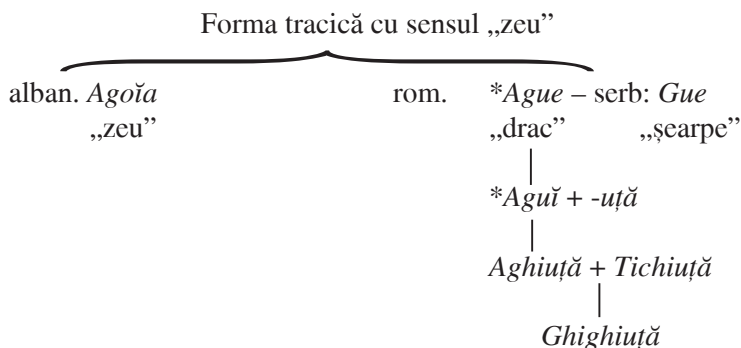
I. Rasti, în traducerea din Molière (*Vicleniile lui Scapin*, Bucur., 1836, p. 15): „Fugi de aici, să nu te văz în ochii mei! eu cînd eram în vîrsta ta înșelam și pe *aghieuță*...”

Se crede că *Aghiuță* vine din grecul ἄγτος „sfînt”, aducîndu-se ca analogie pentru filiațiunea sensurilor ital. s a n t o n e , span. s a n t o n etc. (Cihac), cari însă nu

dovedesc nemic, fiindcă nu însemnează pe „drac”. Tot așa puțin ar ajuta alăturarea locuțiunii poporane: „îl fură *Aghiuiță* = el adormi” cu cealaltă locuțiune poporană: „îl fură *S f î n t u l* = el adormi”, căci în primul caz adormirea este anume ca să se-ntîmple ceva rău, ceea ce nu ne întîmpină în cazul al doilea. O adevărată analogie pentru tranzițiunea logică „s î n t = d r a c” se înfățișează numai atunci cînd un popor își schimbă religiunea cea veche pe o altă nouă. *Z e i i* de mai-nainte scad acum în ierarhie la treaptă de sfinți mărunței, sau chiar devin *d e m o n i*. Așa sanscritul *d ē v a* „zeu”, respins prin cultul zoroastric, s-a prefăcut la persi în *d a e v a* „demon”, neopersicul *d e v* sau *d i v*, bucharicul *d a i v a n g* „îndrăcit, fermecat” (Justi, *Handb.*, p. 144; cfr. Max Müller, *Selected Essays* II, 134). Dacă dară tot așa s-ar fi născut românul *Aghiuiță*, ar urma atunci nu un împrumut modern din grecul ἄγιος „sînt”, ci existența unui *Ag-*, ca nume de zeitate, în panteonul autohton al Daciei. Mitologia dacică, și cea tracică în genere, e prea puțin cunoscută. Este sigur însă că la albanezi, posteritate directă a tracilor, în cîntecele lor cele mai vechi, după dialectul gheghic, *A g o*, articulat *A g o ĩ a*, însemnează „Dumnezeu” (Hahn, *Alb. Stud., Lex.*, p. 1; Camarda, *Gramm.* I, 122).

Tulpina românului *Aghiuiță* cată să fi fost de formă feminină, ca în „naibă”, „popă”, „tată” etc., căci altfel sufixul ar fi - *u ț*, nu - *u ț ă*. Albanezului articulat *A g o ĩ a* ar corespunde un prototip românesc *A g u e*, cu articolul aglutinat întocmai ca în italianul „Iddio = Il Dio”. Din *A g u e* vine deminutivul *A g u i - u ț ă*, contras apoi în *Aghiuiță*. Această ipoteză se verifică. *A g u e*, sub forma redusă *g u e*, se regăsește la serbi cu sensul de element diabolic, „șearpe”, „balaur”, „drac”, și se regăsește tocmai ca un împrumut de la români, căci nici într-unul din dialectele slavice nu se află. Este dară aproape sigură originea dacică a românului *Aghiuiță*, care nici într-un caz n-are a face cu grecul ἄγιος.

Genealogia cuvîntului:

v. *Ghiguiță*. – *Tichiuță*.

AGIALÎC (plur. *agialîcuri*), s.n.; pélerinage à Jérusalem. Turcul *h a d j ĩ l y q* sau *a d j ĩ l y q* (Cihac). „Locurile sînte, unde merg credincioșii spre închinare, și călătoria la aceste locuri” (*L.M.*).

v. *Hagialîc*.

AGÎCĂ, s. f.; pélerine, celle qui a fait le pèlerinage à Jérusalem. „Feminin din a g î u ; femeia care a călătorit sau călătorește la Locurile-sînte” (*L.M.*).

v. *Agiu*. – *Hagică*.

AGÎDOMA. – v. *Aidoma*.

AGÎE, s.f.; dignité d'a g ă , préfecture de police, fonction du préfet de police.

1. *Agie* „dignité”:

Miron Costin, *Letop.* I, 337: „(Ștefan-vodă Gheorghie) după ce s-au încuscrit cu Ghica vornicul, pre feciorul lui l-au b o i e r i t cu *agia*...”

2. *Agie* „fonction”:

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 217: „Costache Purice, ce fusăse și a g ă aice în Iași, care mai nainte cu câteva luni, până a nu-i veni mazilia, îl miluisă domnul său cu stărostia Focșenilor, după ce-l scoasă din *agie*...”

3. *Agie* „préfecture”:

Costache Negruzzi, *Zoe* IV: „un zapciu al *agiei* oprea carăle să nu se vîre pînă după trecerea alaiului...”

v. *Agă*.

AGIMĂ. – *Hagimă*.

AGÎU (plur. *agii*), s.m.; pélerin, celui qui a fait le pèlerinage à Jérusalem. Turcul h a d j i sau a d j i (Cihac). „Cel ce călătorește sau a călătorit spre închinare la Locurile-sînte” (*L.M.*).

v. *Hagi*. – *Hagiu*.

¹**AGÎUD** s. **AJÛD**, n. pr. masc. loc.; nom d'un bourg et d'un village en Moldavie. *Agiudul* propriu-zis, orașel foarte vechi în districtul Putna, fără vreo însemnătate deja în secolul XVII, cînd Cantemir îl caracteriza: „non magni momenti est oppidum superius ad fluvium Sireth” (*Descr. Mold.*, p. 12), este astăzi un simplu sat purtînd numele de *Agiudul-v e c h i*. El a scăpătat din ce în ce mai mult de la 1794 încoace, cînd o mare parte din locuitori, îngroziți de deseale vărsări ale Siretului, s-au strămutat într-o localitate din apropiere, numită de atunci *Agiudul-n o u*, care a devenit tîrgușor și reședință a subprefecturii.

În timpul lui Ștefan cel Mare, *Agiudul* – rostit *Ajud* – era un punct comercial pentru tranzitul postavurilor din Polonia prin Moldova spre Muntenia. În tratatul moldo-polon din 1460 (*A.I.R.* II, 173) se zice că acolo (оуѣ ѣжѣдд) se plătea vamă cîte doi galbeni de un car cu postavuri.

Cea mai veche mențiune despre *Agiud* ne întîmpină în convențiunea comercială din 1433 între domnul moldovenesc Ilieș și sașii din Transilvania. Originalul se află în Arhivul Național din Sibiu (*Tab. Sax.*, nr. 67), iar o copie în *Exercitationes diplomaticae* de Eder (Hermannstadt, 1802, ms. în Bibliot. evanghelică din Brașov, 26, b, in-4). Iată pasagiul: „cum dicti Cives (Cibinienses) ac universi alii mercatores

dictorum Sedium (Saxonicalium) aut alter eorum quandocumque cum eorum venalibus seu mercibus terram dominii nostri (Moldaviensis) subintraverint, extunc in oppido nostro *Egyd halma* computatis eorum rebus venalibus de qualibet marca dent quatuor grossos monetae terrae nostrae pro tributo...”

Prin urmare, primitivul nume al acestui orașel este „Movila lui *Agiud* = *Egyd-halma*”, iar *Agiud* nu e decât o formă românească a lui *Egyd* „Aegidius”, un nume greco-latin care în veacul de mijloc se obicinuia mult în Ungaria (Fejér, *Cod. diplom. Hung., Index*, p. 6); ba și la români, *Agiud* = *Aegidius* se auzea până-n secolul XVII. D. Al. Papadopol-Calimah ne-a atras atențiunea asupra unui act municipal de la Huși (Melchisedec, *Chron. Huș.*, II, 40), în care figurează: „Fătul ot Stroești i Florea ot Boțești i Lorinți i Măteiu *Ajod* (Аждо)...”

v. *Aiud*. – *-ud*.

²**AGIÛD**, n.pr. masc. pers.; Aegydius.

v. ¹*Agiud*.

AGIUDEAN, -Ă, adj. et subst.; habitant ou dépendant d’*Agiud*.

v. ¹*Agiud*.

AGIUDÈNI, n. pr. loc.; nom d’un village en Moldavie. Un mare sat în districtul Roman (Frunzescu, *Dicț. topogr.*, p. 3), care și-a căpătat numirea în secolul trecut de la o colonie venită din *Agiud*, iar mai-nainte se chema „Jugani” (Melchisedec, *Notițe*, p. 116).

v. ¹*Agiud*.

AGIÛDUMA. – v. *Aidoma*.

AGIÛN. – v. *Ajun*.

AGIÛNG. – v. *Ajung*.

AGIÛT. – v. *Ajut*.

AGÎMBĂLĂ, s.f.; epilepsie, maladie grave. Cuvînt întrebuițat la românii ardeleni din regiunea Năsăudului (*Gazeta Transilvaniei*, 1887, nr. 262): „*agîmbală* = stropșală, nevoie, boală rea”; și tot acolo verbul „*a gîmba* = a stropși, a apuca pe cineva nevoie”.

În latina medievală *gamba* se numea un fel de boală de piele: „*unguentum ad sanandas gambas et omnes plagas*”, zice tractatul de chirurgie a lui Constantin Africanul (Du Cange, v. *Gamba*). Ca termen medical, cuvîntul a pătruns atunci și la slavi, căci în paleoslavica ГЖБАВЪ (rostit: *gom-bavŭ*) însemnează „lepros”, ГЖБА (*gomba*) – „burete”, litvanul *gumba* s „burete” și „umflătură pe corp” etc. (Miklosich, *Etymol. Wtb.*, 71). De aci vine și românul *agîmbală*,

a g î m b e z , prin prepoziționalul *a* (= lat. *a d*), cu o schimbare însă a sensului patologic.

v. *Boală. – Gubav.*

AGÎMBÈZ. – v. *Agîmbală.*

AGLICĂ (plur. *aglici*), s.f.; t. de botan.: 1. *Spiraea filipendula*, Filipendule; 2. *Primula officinalis*, primevère. În primul sens, sinonim cu *t e i ș o r* ; în al doilea, cu *c i u b o ț i c a - c u c u l u i* .

În grai, cuvîntul s-a diferențiat într-o mulțime de forme, unele masculine, altele feminine. Tipul masculin se aplică mai cu deosebire la „*Primula officinalis*”, avînd flori galbene și care se cheamă, după localități: *agliciu*, *agliš* și chiar *angliciu*. Tipul feminin, aplicat mai în specie la „*Spiraea filipendula*”, ale cărei flori sînt albe, prezintă variante: *aglică*, *anglică*, *oglică*, *oglice*, *oglicie*, *iglice*, *agrice*. Prin forma nazalizată *anglică* și *angliciu*, acest termen se confundă cu numele unei alte plante: *a n g h e l i c ă* .

Benkö, 1783 (ap. Molnár, *Magyar Könyvház* II, 410): „*Primula veris*, valachice *Aglits...*”

Sava Bărcianu: „*Aglică*, die Engelwurz, Brustwurz. *Agliciu*, die Schlüssselblume...”

Dr. Polysu: „*Aglică*, die Angelika, Engelwurz”.

Pontbriant: „*Aglică*, primevère”.

Poienar, F. Aaron, Hill: „Primevère, *agliciu*, *agliš*, o plantă care iese întîi primăvara”.

Dr. Brîndză, *Prodrom*, p. 58, 410: „*Aglică*, *oglice*, *Spiraea filipendula*. *Angliciu*, *Primula officinalis*”.

Sim. Măngiucă, *Familia*, 1874, p. 586: „*Aglice*, *oglice*, *agrice* = primula”.

„*Aglicea* cu floarea albă, bujor cu floarea roșie, drăgaica cu floarea galbenă...” (G. Poppescu, Olt, c. Viișoara-Mărunței).

„*Oglicea* are o floare albă și un miros plăcut; crește pînă la 15 cm.” (P. Bădescu, Dolj, c. Filiași).

„Bujorul e un stol la un loc, făcînd pînă la 20 flori dintr-un stol. *Oglicea* are floarea albă compusă din mai multe floricele mărunte; ea crește tot pe unde crește bujorul, însă un singur fir într-un loc, iar nu în stol...” (I. Georgescu, Dolj, c. Gubauea).

Numai în Hațeg *aglică* se aplică exclusiv la „primula”, și de aceea se aude acolo în gura poporului: „Înalt ca bradul, tare ca stejarul, frumos ca trandafirul, *g a l b e n c a a g l i c a*” (P. Olteanu, Transilv., Hațeg). E probabil însă că aci prin *g a l b e n* se înțelege mai mult „palid”, adică ceea ce un poet numea:

„Vedeți cît e de slabă și cît e de frumoasă!

Ce *g a l b e n ă a l b e a ț ă* ...”

(Boliac, *Fata de țigan*)

În adevăr, pentru culoarea galbenă propriu-zisă poporul caută asemănare în d r ă g a i c ă și mai ales în ș o f r a n , nu în *aglică*.

În orice caz, semnificațiunea cea mai răspîndită a cuvîntului este aceea de „filipendule”, apoi pe a doua treaptă „primevère”. Identificarea cu „angélique” rezultă dintr-o amalgamare fonetică. Ca o simplă eroare trebui privită la Baronzi (*Limba*, 127): „*Agliciu*, *Galantine*”. În fine, în *Vocabularul* lui Costinescu: „*Aglică* = Gazon d’Espagne” poate să fie o confuziune între *aglică* și cuvîntul g l i e „gazon”.

În poezia poporană, *aglică* nu e tocmai deasă.

În cîntecul *Ariciului*, după variantul din Dolj (P. Ciocîlteu, c. Galiciuica):

„Frunză verde trei *oglici*,
Arici pogonici!
Cu plântici
De sfîrc de bici,
Arici pogonici...”

Într-o doină muntenească:

„Foaie verde trei *aglici*,
De v-oi mai găsi p-aici,
O să mă fac pricolici,
Că la toate v-am plăcut,
Pe toate-o să vă sărut...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 320)

Într-o altă doină:

„– Foică
De *aglică*,
Pivnicioara-i mititică,
Cîrcimăreasa-i frumușică...”

(*Ibid.*, 331)

În balada *Meșterul Manole*:

„Foaie de *aglică*,
Într-o duminică,
Într-o zi cu soare,
Într-o sărbătoare...”

(*Ibid.*, 467)

„*Oglicia* înflorește pe la finea lui mai și-n primele zile ale lui iunie. Floarea ei răspîndește o aromă pătrunzătoare. În stare uscată, vinarii o întrebuințează la aromatizarea vinurilor. În județul Olt, în fiecare an, în ultima zi a sîmbetei-morților, copilele de prin sate merg în cîrduri în livezi spre a culege *oglicie*, făcînd atîtea chite sau buchete cîte oale poate împărți familia a doua zi în memoria morților săi. Chitele de *oglicii*, puse la mînușa oalei plină cu apă ori cu lapte, cu bulz, cu colivă și o

luminare dasupra, se împart la lume în dimineața sîmbetei-morților. Mai au românii obiceiul de a culege din vară chite de *oglicii* și de a le păstra în timpul iernei în casă, înfipite în grinzii sub tavan...” (A. P. Radianu, inspector agricol).

Ceva analog există și-n Banat. „Astfel – zice d. S. Manguică (*Călindar*, 1881, p. 140) – ghiociei, *agricele* (*oglicele*, *iglicele*), micșunele, cocoșei etc., cînd înfloresc primăvara și se capătă mai întîi, se sacrifică morților spre aducere aminte...”

O frumoasă legendă poporană despre *aglică*, vezi mai jos la forma deminutivă *aglicel*.

Unii au căutat originea cuvîntului în serbul *jaglik*, atribuind acestuia sensul de „primevère” și înrudindu-l cu slavicul „jagniči” care vrea să zică „miel” (Cihac). Serbul *jaglik* n-are a face cu „jagniči” (= lat. *agnus*), ci este un deminutiv din „jagla”, explicat de Karadžić: „granum zeae tostione disruptum”. Nici într-un dialect slav ic derivatele din tulpina „jagla” nu însemnează „primevère”, nici „filipendule” sau altceva apropiat (Budilowicz, *Pervobytnye Slawiane*, t. I, p. 97, nr. 13).

De unde dară se trage cuvîntul?

Din cauza florilor celor *albale aglicei*, ar fi foarte ademenitor de a bănuî în numele ei vorba cumanică *aghlīc* „albeață” (Kuun, *Cod. Cumanicus*, p. 248), care corespunde turcului *aklek*. Noi preferim însă o altă etimologie.

Termenul latin „filipendula” (= *filum, pendere*) vine din particularitatea acestei plante de a avea o rădăcină compusă din *fīre* pe cari *spīnzură* din distanță în distanță tubercule. Numele românesc, pe de altă parte, se datorește anume tuberculelor celor acățate ca nește *cepe*. Este greul ὄγλις „cățel de ceapă”, „gousse d’ail”. Să se observe că zambila „jacinthe”, dintr-o cauză analoagă, se cheamă franțuzește „ail de chien” sau „oignon sauvage”, italienește „cipolle canine” (Nemnich), iar grecește se zicea ὄγαλλίς (Hesych.), o formă dialectică din ὄγλις (Benfey, *Griech. Wurzellex.* I, 148).

v. *Aișor*. – *Aior*. – ²*Aiuș*. – ¹*Alunele*.

A noastră *aglică* se alătură dară la *crin*, *dafin*, *trandafir*, *garoafă* și alți termeni românești botanici de provenință greacă; ba încă este de o provenință foarte veche, deoarece ὄγλις nu se află în neogreaca. Dacă latinul *-gl-* n-ar trebui să treacă la români în *-ghi-*, atunci s-ar putea admite chiar o formă intermediară latină rustică *aglicela*, cu același sufix ca în „rosă-cea” sau „pani-cea”, de unde d-a dreptul *aglice*. Contra unei asemeni mijlociri italice mai este o pedecă nu mai puțin gravă. Într-o vorbă moștenită din latina ar fi inexplicabilă trecerea lui *ag-* la *og-* în forma *oglice*, pe cînd într-un cuvînt împrumutat din greaca inițialul *o-* rezultă din aglutinarea articolului nostru indefinit: *oglice* = *o* + ὄγλις, tot așa ca *omida* = *o* + μῖδος. Prin urmare, cată să înlăturăm intermediul latin, mîntînînd filiațiunea greacă imediată.

Din ὄγλις, chiar la greci putea să fi existat adjectivul ὄγλικός „semblable à la gousse d’ail”, după cum a existat πυραμικός, de la πυραμίς (Budenz, *Das Suffix* κός, p. 25). De aci, din ὄγλικός, ὄγλική – *aglic*, *aglică*. Această ipoteză însă nu e necesară. Varianturile române *aglică* și *aglice* cu masculinul *agliš* și *agliciu* se referă între ele întocmai ca *pituliș*, *pitulică*, *pitulice* și *pituli-*

c i u (Marian, *Ornitol.* I, 321 – 2). Prototipul românesc este *aglie* = gr. ἄγλις. Forma *agrice*, cu tulpina ca în a g r u și a g r e ș , este analogică și de tot rară.

v. *Aglicel.* – *Crin.* – *Ciuboșica-cucului.* – *Garoașă.* – *Ghiocel.* – *Oglice.* – *Omidă.* – *Sglăvoc.* – *Teișor.* – *Trandafir...*

AGLÎCE. – v. *Aglică.*

AGLICEĂ. – v. *Aglicel.*

AGLICÈL s. **AGLICEĂ** (plur. *aglicei* s. *aglicèle*), s.m. și f.; t. de botan.: diminutiv d' a g l i c i u : petite filipendule, petite primevère.

Jipescu, *Opincaru*, p. 74, enumerând „buruienile pîntru băut și dă leacuri”: „sunătoare, sulhină albă, *aglicei*, gălbioară, rădăcini de brusturaș...”

Ca deminutiv, din forma feminină a g l i c ă sau a g l i c e , este *agliceà*, în Banat *agriceà*.

S. Manguică, *Călindar*, 1881: „(În luna lui Mărțișor) ghiociei mici (*Galantus nivalis*), micșunelele (*Hepatica triloba*), cocoșei (*Erythronium dens canis*), viorelele (*Viola silvestris*), pupăza (*Orobis vernus*), rujițele (*Rosa canina*), fragile (*Fragaria vesca*), brebeneii (*Corydalis bulbosa*) și *agricelele* (*P r i m u l a a c a u l i s*), toate aceste flori, acum în luna lui Mărțișor adunate și împreunate, se leagă laolaltă și astfel se aruncă în apă curgătoare, spre a le duce apa în sînul său într-o iertare a păcatelor celuia ce le-a împreunat iarăși și aruncat în apă, căci aceste flori se socot ca 8 frați (4 frați și 4 surori) și un tată (ghiocelul), izgoniți și în lume risipiți de mama vitregă, după cari tatăl lor, ghiocelul, a plecat spre a-i căuta și iarăși a-i împreuna...”

v. *Aglică.*

AGLÎCIU }
AGLÎȘ } v. *Aglică.*

AGNÈȚ, s.m.; t. de théol.: hostie, Agnus. „Bucată de pîne de formă aproape cubică, ce preutul taie și scoate din mijlocul altei pîni mai mari numită prescură. Prin această operațiune mistică se figurează junghiarea m i e l u l u i lui Dumnezeu, și cu părțile celele din *agneț* credincioșii se comunică ca cu corpul lui Christ” (*L.M.*).

Inventariul Cotrocenilor, 1681 (ms., Arh. Stat.), f. 37: „cutie de argint rătundă poleită pre denlăuntru dă treaba svântului *agnețu*...”

Varlam, 1643, f. 45 b: „de te miri că trupul să frînge bucăți cîndu să înparte svântul *agneț*, dară cumu iaste Hristos întregu în toate bucățile, miră-te și de ačasta cîndu zdrobești oglinda în mici bucăți, iară chipul omului nu să zdrobește într-ansa, ce în toate bucățile să véde întregu...”

Cuvîntul s-a luat fără nici o modificare din terminologia liturgică slavică: агнѣцъ, întocmai precum polonii sau bohemii au luat fără nici o modificare din terminologia liturgică latină pe a g n u s . Negreșit, prin tulpină ario-europee, slavicul a g n ũ este din punct în punct același cuvînt cu latinul a g n u s , dar pe deminutivul slav

a g n e ț românu l-a păstrat nou-noușor într-o cămară închisă, ca pe o haină ce se poartă o dată pe an, pe cînd deminutivul latin a g n e l l u s , asimilîndu-și-l pe deplin, prin deasă întrebuițare, după legile fonetice proprii, l-a prefăcut în m i e l .
v. *Miel*.

AGOAIE, s.f.; femme d'un a g ă . Din agă s-a format *agoaie* după analogia cuvintelor mai vechi ca: a r m ă ș o a i e din „armaș”, c o m i s o a i e din „comis” etc., în cari sufixul -*oaie* corespunde sufixului - c a s ă în: „logofeteasă”, „vorniceasă” și altele.

La Alexandri, *Boieri și ciocoi*, act. IV, sc. 9, a g ă Neamuș zice cătră nevastă-sa: „Taci, muiere nerușinată... De mîni nu-i mai fi *agoaie*...”

v. *Agă*. – -*oaie*.

AGOLSUNĂ. *Dicționarul bănățean*, ms. circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422): „*Agolsună*. Vacuum sonat”. Autorul a dat aci drept un singur cuvînt propozițiunea „sună a g o l ”, unde „a gol” nu este adverb, ci o construcțiune sintactică neaglutinată, întocmai ca în: sună a spart, miroasă a ceapă etc.

v. ^{13A}.

AGONISEALĂ (plur. *agoniseli*), s.f.; acquisition, gain, profit, produsit du travail ou de la peine. Sinonim cu a g o n i s i r e și cu a g o n i s i t ă , circulînd în grai mai mult decît cel dentîi, dar mai puțin decît al doilea.

A. Pann, *Prov. I*, 150: „Greierile în vremea *agoniselii* cîntă, și iarna cere să se împrumute...”

Inventariul Cotrocenilor, 1681 (ms., Arh. Stat.), f. 28: „au den vama peștelui, au den vama altor bucate ce se vor vende, au den judecăți, au den prăzi, au veri den ce arū hi *agoniseala* acei vămi, den toate să aibă a luaré mănăstirea al treilea ban...”

Dosofteiu, 1680, f.133 b: „Cătū să de mărîră lucrurile tale, Domne; toate cu-nță-lepciune le feceș; s-au înlut pămîntul de *agonisala* ta...”, unde *agoniseală* rezultă din „feceși” și „lucrurile”.

„Albinele cari lucrează, p-aici se zic alghine; cele cari nu fac nimic, ci mînîncă *agoniseala* a l b i n e l o r l u c r ă t o a r e , se numesc trîntori...” (T. Theodorescu, Ialomița, c. Lupșeanu).

v. *Agonisesc*. – *Agonisită*.

AGONISEȘC (*agonisit, agonisire*), vb.; acquérir, gagner laborieusement, à la sueur du front. „A aduna foloase cu mari osteneli” (Costinescu).

E sinonim cu *cîștig*:

Codicele Voronețian circa 1550:

Act. Ap. XXII, 28: „eu cu multu prețu *agonisiu* ačasta cetate”.

Biblia, 1688:

„...eu cu multă cheltuială poliția ačasta amū c ă ș t i g a t ...”

Ep. Petr. I, V, 5: „urul alăltui supuin-
du-se, smerită mândrie *agonisiți*...”

Dosofteiu, 1680:

Ps. LXXIII: „Ț-ad aminte de zborul tău
c-ai *agonisit* dintăi...”

„...unulă la alaltă plecându-vă, smere-
niă întru voi c ă ș t i g a ț i ...”

Silvestru, 1651:

„Adu-ți aminte de adunăriă ta, săborulu
carele țe-ai c ă ș t i g a ț u dentăiu...”

A. Pann, *Prov.* II, 153:

„La mult iar ca să c î ș t i g e
Niciodată nu se-nfige,
Ci pe cât s-*agonisească*
Dajdia ca să-și plătească...”

De asemenea, *agonisească* e sinonim cu d o b î n d e s c .

Balada *Badiul*:

„Badiul tot măcelărește,
Gălbenet că d o b î n d e ș t e ,
Cu bănet se-mbogățește,
Mulți dușmani *agonisește*...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 538)

Samuil Clain, *Învățăture* (Blaj, 1784), p. 13: „Să ne aducemă aminte cumă că
lumea tréce, și chipul ei; iară celă ce face voia lui D-zeu petréce în véci, celă ce-și
agoniséște fapte bune d o b î n d é ș t e înpărăția...”

În fine, *agonisească* e sinonim cu c a p ă t .

De cîtetrele: c a p ă t , d o b î n d e s c , c î ș t i g – *agonisească* se deosebește
prin elementul unei stăruințe îndelungate. Poate să c î ș t i g e cineva din întâmplare,
poate să d o b î n d e a s c ă prin îndrăzneală, poate să c a p e t e în dăruială;
însă nu *agonisește* decît prin trudă, prin muncă, prin răbdarea de a strînge picătură
cu picătură.

v. *Capăt.* – *Cîștig.* – *Dobîndesc.*

Miron Costin, *Letop.* I, 307: „așa c u a n e v o e se *agonisește* ce se perde o
dată...”

Dosofteiu, 1673, f. 60 b:

„Că lumă aciasta-î ca o miză mică,
Omul cît de-a-hirîa îaste o nemică,
De vrîame ce triace ca o umbră rară:
Zădar să t r u d î a ș t e de dză până-n sară
De-s *agonisiăște* s-aibă și pre mîne;
S t r î n s u r a ce strînge nu ști cui rămâne...”

Doina Jianului:

„Stau în drum să mă gîndesc
Ce s-apuc, ce să m u n c e s c
Pînea să-mi *agonisească*...”

Și lucruri bune, și de cele rele se pot cîștiga, se pot căpăta ori d o b î n - d i deodată sau într-un timp scurt; pe cînd se *agonisește* ceva, bun sau rău, numai printr-o luptă grea și de mult timp.

I. Canta, *Letop.* III, 182: „...măcar că vaci nu rămăsese la locuitorii țării, dară de vreme că văcăritului tot trebuia să dea sumă de bani, și o babă săracă ce torcea în furcă să-și *agonisească* hrana și comăndul său trebuia la acea vreme să dea și ea bani la văcărit...”

Doină din Moldova:

„De cînd plaiul am lăsat,
Traiul bun eu l-am uitat
Arma-n sîn mi-au ruginit,
Nimic n-am *agonisit*...”

(Alex., *Poez. pop.*², 257)

Doină din Ardeal:

„Ce hasnă că tot slujești
Și nimic n-*agonisești*?
Făr' slujești pe-o țindră sură
Și pe-o pipă cu ciutură!...”

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 409)

Constantin Brîncovan, 1696 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 198): „pre săraci nimene de nimic să nu-i bîntuiț din ce ar *agonesi* toamna prin deal...”

Ca termen juridic, „avere *agonisită*” era aceea pe care cineva și-o făcuse singur, în opozițiune cu „avere m o ș t e n i t ă ” sau „d e n b ă t r ă n i ”, adică rămasă de la părinți.

Pravila Moldov., 1646, f. 50: „De vrème ce ocinele ucigătorîului pogor d e n b ă t r ă n i , ce să dzice d e l a p ă r i n ț ă , atunce cuconii ucigătorîului nu-ș voru pîiarde ocinele ce li să vin de la moșu-său, nice vor putîa să fie domnești; ce să vor lua ocinele ce va fi *agonisită* ucigătorîul...”

Cu sens figurat:

„A-și *agonisi* viața = sein Leben erwerben, sich Unterhalt ver schaffen” (Dr. Polysu).

Coresi, *Omiliar*, 1580, quat. VII, p. 1: „smereniîa cēia buna nu numai cicea dulceța și treaba *agoniséște*, ce și în cēia lume gătéște și *agoniséște* dulceța”...

Cantemir, *Divanul lumii*, 1698 (*A.I.R.* II, 164): „neorînduite și fără ispravă pofté, carile, prin ale noastre iarăș păcate, noao prăpădenie și peire a ne *agonisi* pot...”

N. Muste, *Letop.* III, 60: „iată ce *agonisește* zavistia, cum află vreme neprietenul de-și isprăvește trebile lui...”

Din punctul de vedere curat material, românul *agonisesc* este, negreșit, grecul ἀγωνίζω, la aorist ἀγωνίσσα (Cihac); sub raportul logic însă, e un produs al cugetării proprii românești, căci vorba greacă însemnează „luptă”, niciodată „cîștig”. Asociațiunea de idei între cîștig și luptă, înlănțuirea ambelor noțiuni și identificarea lor, nu e grecească. Din latinul l u c r u m „cîștig”, românul a făcut l u c r u „muncesc”; 431

din grecul ἄγωνίζωμαι „muncesc”, el a făcut *agonisesc* „cîștig”. Nici o muncă temeinică fără cîștig; nici un cîștig trainic fără muncă.

Este interesant a constata că la macedo-români cuvîntul există numai în înțeles de „zor”, „grabă”, mai apropiat de cel grecesc (Dr. Obedenaru, *Dicț.*, ms., în Acad. Rom.), și chiar cu sensul cel curat grecesc de „luptă” (Miklosich, *Rumun. Untersuch.* II, 11), pe care în daco-româna abia îl amintește pînă la un punct numirea danțului poporan „a g ă n ă u l ”.

v. *Acolisesc*. – *Agănău*. – *Agoniseală*. – *Agonisită*.

AGONISIRE (plur. *agonisiri*), s.f.; l’infinitiv d’*a g o n i s e s c* pris substantivement: acquisition, profit. Același sens cu *a g o n i s e a l ă* și cu *a g o n i s i t ă*.

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom.), p. 33: „și în fundul mării a mă afunda, și în mijlocul focului a mă arunca, și nici cum vieții mele a cruța, nu mă voiu feri; numai precum toți cei cu socoteală în lume, așa și eu, nu numai pentru *agonisirea*, ce și pentru paza cinstei mă nevoesc...”

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, 262: „Văzând domnul (Grigorie Ghica) aice în Iași o mândrie la pămănteni, purtând fieștecare cumasuri scumpe și blane, care nu era fieștecare harnic de *agonisire* după straele ce purta; și sta domnul de gîndia ce *a g o n i s i t ă* poate să le dee ca să cuprindă cheltueala lor, și nu putea găsi cu gîndul măriei-sale, și cunoștea că se sting cu straele lor și a femeelor, și sta de se mira ce va face...”

v. *Agonisesc*. – *Agoniseală*. – *Agonisită*. – *-eală*.

AGONISÎT, -Ă, adj.; part. passé d’*a g o n i s e s c*: acquis, gagné avec peine. Funcționează ca adjectiv: lucru *agonisît*, moșie *agonisită*, banii *agonisiți* prin trudă etc.; la masculin rareori se întrebuițează ca substantiv: „*agonisitul* cuiva”, ci numai la feminin: „*agonisita* cuiva”.

v. *Agonisesc*. – *Agonisită*.

AGONISÎTĂ (plur. *agonisite*), s.f.; part. passé fém. d’*a g o n i s e s c* pris substantivement: acquisition, gain, profit, bénéfice, quelque chose gagnée à la sueur du front. Nu se deosebește prin sens de *a g o n i s e a l ă* și *a g o n i s i r e*, dar este cel mai întrebuițat din cîtetrele.

Nic. Costin, *Letop.* II, 94: „...pentru hotarele tîrgurilor domnești, de la o vreme se deprinsăse domnii cei mai de curând a da și a boieri și altora, așa căt n-au rămas loc deosebit pentru hrana șî *agonisita* pe dînsul tîrgurilor...”

Neculcea, *Letop.* II, 301: „Moldoveni mulți și feciori de boieri se ducea la lefe, unii la moscali, unii la leși, unii la Racoți, unii la șved pentru *agonisită*...”

N. Muste, *Letop.* III, 42: „toată *agonisita* acestui pămănt stupii sănt, și cu aceștii își plătesc boierii și mănăstirile birurile și își țin casele...”

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom.), p. 139: „Iară una dintre albine zisă: eu astăzi în cîmp pentru *agonisită* eșind și printre erbi și flori miare cercînd...”

Zilot, *Cron.*, p. 51: „boierii toți, iar mai vîrtos ai Craiovei, că se întoarseră ticăloșii din fugă după arderea ei, unii traseră în orașe, alții pe la moșii pe afară, și-și căuta risipa fiecare îndreptîndu-și veniturile caselor lor și bucurîndu-se că s-au mai văzut o dată pe la nemestii; neguțătorii își întinseră mreșile neguțătorilor, împrăștiindu-se pe la bilciuri și făcîndu-și tot felul de pornire fieștecăre într-o sa neguțătorie, bucurîndu-se și ei că s-au izbăvit de lanțul fricei; țărani birnici se apucaseră cu temeiul de lucrarea pămîntului, de sămăntură îndestulată, și altele care se pleacă în teapa lor; și cu un cuvînt, toți lăcuiorii țării, care cu una, care cu alta, își căuta de *agonisita* lor...”

v. *Agonisesec. – Agonisire. – Agoniseală.*

AGÔST, s.m.; le mois d’Août. *Dicționar ms. bănățean*, circa 1670 (*Col. I. Tr.*, 1883, p. 422): „*Agost. Augustus*”.

v. *Agust. – Gustar.*

AGRĂIÈSC (*agrăit, agrăire*), vb.; adresser la parole, faire une allocution. Cuvîntul se întrebuințează peste Carpați.

„Albinele se prind într-o coșniță carea se unge mai întîi cu floarea-stupilor. Cel care le prinde, le fluieră și le *agrăiește*: puișorii mei, puișorii mei, așezați-vă jos! După ce ele se pun pe o cloambă, le pune coșnița aproape și l e z i c e : băgați-vă-n casa voastră, că-i grijită și frumoasă, puișorii mei...” (P. Olteanu, Huniadoara, com. Hațeg).

Este slavicul *g r ă i e s c*, care însă prin prepozițiunea *a* (= lat. *ad*) capătă sensul latinului „adloquor (alloquor)”.

v. *Agrămădesc. – Grăiesec.*

AGRĂIRE }
AGRĂIT } v. *Agrăiesec.*

AGRĂMĂDÈSC (*agrămădit, agrămădire*), vb.; accumuler, amonceler, tasser. Se aude peste Carpați.

„Zmeii răstoarnă tot și toate, chiar fîntînile le întorc cu fundul în sus de se trezesc înotînd în apă. Zmeii *agrămădesc* munții și bolovanii cei mai mari, cari nu este în stare un sat să-i miște din loc...” (D. Păscuț, Făget).

O compozițiune poporană din slavicul *g r ă m ă d e s c* și prepozițiunea *a* (= lat. *ad*), cu sensul latinului „adcululo (accumulo)”.

v. *Agrăiesec. – Grămădesc.*

AGRĂMĂDIRE }
AGRĂMĂDIT } v. *Agrămădesc.*

AGREAȚĂ, adv.; à grand peine, difficilement. Arhaism. *Dicționarul ms. bănățean*, circa 1670 (*Col. I. Tr.*, 1883, p. 422): „*Agrață. Difficulter. Aegre*”. Reprezintă pe 433

latinul: a d - g r a v i t i e m = (ital. *a gravezza*), românul *agreață*, deși pare conservat numai în Banat, trebuia totuși să fi circulat în întregimea graiului românesc pînă a nu se fi introdus sinonimul a n e v o i e , format întocmai după același tipic din prepoziționalul *a-* (lat. *ad*) și din slavicul n e v o l ĭ a .

Să se observe că-n secolul XVI ambii termeni: g r e a ț ă (= lat. *gravities*) și n e v o i e (= s l a v . *nevolĭa*) se aflau încă în concurență unul cu altul, exprimînd aceeași noțiune. Astfel la Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XI, p. 2-3: „cu minte bună să fimă întru toate câte vină noao de la Dumnezeu, că acēstea amu toate spre folosu ne-au tocmită și spre ispravă lasă n e v o ĭ a și g r e a ț a spre noi Dumnezeu a fi, derep-ce cāndu ne dă Dumnezeu noao rău, iară noi să s l ă v i m și să m ă r i m sfântă numele lui...”

Cu încetul, „slăvire” a gonit pe „mărire”, „nevoia” respinse pe „greață” la o altă nuanță de sens, a n e v o i e înlocui pe *agreață*.

Macedo-românește se zice pînă astăzi: „c u g r e a ț ă = δυσκόλως, *schwerlich*” (Bojadschi).

v. ¹*Anevoie*.

AGRÈȘ, s. **ÂGRESȘ**, s.m.; t. de botan.: 1. groseiller à maquereau, *Ribes grossularia*; 2. raisin vert, uva acerba. Accentul pe a doua silabă se constată prin poezia poporană:

„Pe cel munte înfrunzit
Și cu flori acoperit,
Cu flori dalbe și *agreși*,
Este-o punte de cireși...”

(Marian, *Bucovina I*, 102)

Dicționarul ms. bănățean, circa 1670 (*Col. I. Tr.*, 1883, p. 422): „*Agreș*. Omphax. Uva cruda”.

La masculin se zice numai despre tufă; rodul se cheamă la feminin a g r e ș ă .

Forma *àgreș*, adecă cu *e* și cu tonul pe prima silabă, în loc de a g r î ș = a c r î ș , se datorește înrîuririi slavice (polon. à g r e s t , boh. à g r e s t etc.) sau maghiare (è g r e s). Chiar în unele dialecte germane se zice: À g r e s , À g r e s c h , À g r e s t b e e r e (Nemnich).

v. ¹*Agriș*. – *Agrișă*.

ÂGRESĂ. – v. *Agreș*.

AGRÎJ. – v. ²*Acriș*.

¹**AGRÎȘ**, s.m.; t. de botan.: 1. groseiller à maquereau, *Ribes grossularia*; 2. raisin vert, uva acerba. „Arborel sau tufă care produce a g r î ș e ” (*L.M.*). Pisone: „*Agriș*, care face a g r e ș e , Groseillier”. Dr. Polysu: „*Agriș*, s.m., der Stachelbeerstrauch; a g r î ș ă , s.f., die Stachelbeere”. *Lexicon Budanum*: „*Agriși*, masc. plur.; 1. *Ribes*

grossularia, die Stachelbeere; 2. strugur necopt, aguridă; 3. *Agrîși roșii*, *Ribes rubrum*, die rothe Johannisbeeren...”

Forma organică a cuvîntului este *a c r î ș*, din *a c r u* (= lat. *acrum*) și sufixul deminutival *-iș*, literalmente „aigrelet”.

v. ^{2,3}*Acriș*. – *Aguridă*.

²**AGRÎȘ**, n. pr. loc.; nom de certaines localités. Două sate românești în Banat, din cari unul foarte mare, nu departe de Arad, se cheamă *Agriș*, ungurește *E g r e s* (Hornyánszky, *Geogr. Lexik. d. Kön. Ungarn*, p. 4).

v. ¹*Agriș*.

AGRÎȘĂ (plur. *agrișe*), s.f.; fruit d’ *a g r i ș*. Costinescu: „*Agrișe*, un fel de coacăze; groseille à maquereau, groseille verte”.

v. ¹*Agriș*.

AGRIȘ-ROȘU } v. *Acriș-roșu*. – ¹*Agriș*.
AGRIȘĂ-ROȘIE }

AGRIȘÈL (plur. *agrișei*), s.m.; diminutif d’*a g r i ș*. Se obicinuiește în Transilvania: „tufă de *agrișei*” (R. Simu, Sibii, Orlat).

v. ¹*Agriș*.

AGRU (plur. *agre*), s.n.; campagne, champ cultivé, terrain labouré, guéret; surface. Sinonim mai ales cu *ț a r i n ă* și cu *h o l d ă*. Din latinul *a g r u m* (= gr. *ἀγρὸν* = sanscr. *a • r a m*), ca și ital. *a g r o*, portug. *a g r o* etc., al nostru *agru*, departe de a fi neologism, e foarte des în vechile texturi românești, iar în unele localități s-a păstrat pînă astăzi în graiul țăranului.

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.), p. 132:

Ep. Jacob. V, 4: „prețurile lucrătorilor celora ce au lucratu <i>agrel</i> voastre...”		„...merces operariorum qui messuerunt <i>r e g i o n e s</i> vestras...”
---	--	---

acolo unde în *Biblia* lui Șerban-vodă, 1688: „au săceratū *ț a r i n i l e* voastre...”

Radu din Mănăcești, 1574 (*Ms. Harl.* 6311 B., British Mus.), Math. XIII, 24, 27, 31, 38:

„...seamănă bună sămănță spre <i>agru</i> lui...”		„...seminavit bonum semen in <i>a g r o</i> suo...”
„...semănași spre <i>agru</i> tău...”		„...seminasti in <i>a g r o</i> tuo...”
„...semănă întru <i>agru</i> lui...”		„...seminavit in <i>a g r o</i> suo...”
„...cine seamănă cea sămănță bună ăste fiul omenescū, e <i>agru</i> ăste lumea...”		„...qui seminat bonum semen, est filius hominis; <i>a g e r</i> autem, est mundus...”

unde în *Biblia* din 1688 figurează pretutindeni sinonimul *ț a r i n ă*.

Coresi, 1577, ps. CVI:

„...și feaceră cetăți în fire, și semănară
agre și răsădiră vini...”

„...et constituerunt civitates habitationis,
et seminauerunt a g r o s , et plantaverunt
vineas...”

unde la Silvestru și la Dosofteiu:

1651:
„...și samănă h o l d e și sădesc vii...”

1680:
„...și sămănară ț a r i n ă și răsădiră
vii...”

Noul Testament, 1648, Math. XIII, 31, 36-38:

„...asămănată ăaste ănpărația ceriurelor
grăunțului de muștarău, carele-l ăa omulă
și-l samănă ăn *agrulă* lui (scholia margi-
nală: h o l d a)...”

„...simile est regnum coelorum grano
sinapis quod accipiens homo seminavit: in
a g r o suo...”

și mai jos:

„...spune noao pilda neghinelor ceiă
h o l d e . Iară elă răspunse zise lor: cea
ce sămăna sămănta bună ăaste fiulă ome-
nescă, ăară *agrul* ăaste lumea...”

„...edissere nobis parabolam zizaniorum
a g r i . Qui respondens ait illis: qui se-
minat bonum semen, est filius hominis;
a g e r autem, est mundus...”

Un text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 214):
„mărse cu soacră-sa ăn Vithléemă ăn vrămea seceratului și eși la *agrele* lui Vooză să
străngă spice...”

În Oltenia, și anume la gorjeni, cuvântul *agru* „champ cultivé” circulă pînă astăzi
ăn gura poporului; de asemenea ăn Banat, unde ănsă el mai are și sensul de „surface”.
„Alături cu o g o r și a r ă t u r ă , se aude ici-colă zicîndu-se și *agru*: *agru* mai
ănsemnează ăncă pe la noi un s t r a t d e a s u p r a ” (Paroh Liviu Iancu, distr.
Caraș-Severin, com. Visag).

În dialectul macedo-român, „*agru, agre* ănsemnează cerealele semănate ăn cîmp:
grîu, secară etc.; și cîmpul unde se află semănate cereale” (Dr. Obedenaru, *Dicț.*,
ms., ăn Acad. Rom.).

Cîntecul Pirpirunei (Paparuda), ăn Macedonia (Crușova):

„Pipirună
Se readună,
Dă ploaie, dă ploaie,
Tăa să crească *agrele*,
Agrele și avhiniele,
Avhiniele și ăerghile...”

(*Album macedo-român*, p. 102)

v. *Arătură. – Holdă. – Ogor. – Țarină...*

AGÛD (plur. *aguzi*), s.m.; t. de botan; mûrier, *Morus nigra*, *Morus alba*. Sinonim cu *d u d*, *m u r* și *f r ă g a r i u*. „Arbore care dă a g u d e și a cărui frunză este bună de nutrit viermii de mătăsă. Acest arbore se cheamă așa mai ales în Moldova, cum și fructul lui a g u d ă, iară în Țara Românească arborele se numește *d u d* și fructul său *d u d ă*. În multe părți însă ale Țării Românești, cum și în alte provincii lăcuite de români, arborele se cheamă *m u r* și fructul său *m u r ă*; vorba *m u r ă* însă se aplică de mulți români și la fructul arborelului sau tufei numite rug. Vorbele *d u d* și *d u d ă* sînt de origine persană, iară *agud* și a g u d ă de origine necunoscută” (Laurian-Maxim).

Varlam, 1643, f. 380 a (Luc. XIX, 4): „alergă înaintea de să sui într-un copac ce să chîamă *agud*...”

Același pasagiu în *Noul Testament de la Bălgrad* din 1648: „să sui într-un s m o c h i n”, iar scholia marginală adaugă: „altîi zic că-î m u r”.

O doină din Moldova:

„Frunză verde trei *aguzi*,
Sus în munți la nalte curți
La părinți necunoscuți,
Sus în munții cei de peatră
Doamne! rău-i fără tată...”

(*Conv. lit.*, 1883, p. 119)

Deși întrebuițat mai cu seamă în Moldova, *agud* e cunoscut și-n Țara Românească. Așa în Ialomița se zice: „Am făcut un șeant prea aproape de *agudu* ăla din colțu grădini[i] și i-am tăiat mai toate vinele din partea aia...” (T. Theodorescu, com. Lupșeanu).

La cuvîntul a g u d ă vom vedea că acest termen botanic se aude și-n Transilvania.

În fine, în Banat circulează forma *iagod*: „La noi arborul „*morus*” se cheamă *iagod*; în alte locuri se zice *d u d*, *f r ă g a r i u*, *m u r*...” (S. Liuba, Banat, com. Maidan).

Unii cred că *d u d* și *agud* ar fi unul și același cuvînt (Șăineanu, *Elem. turc.*, p. 8). Turcește „*dud aghâdji*” însemnînd „arbore *d u d*”, de aci: „*agud* parait être une contraction de a g h â d j i d u d” (Cihac, II, 542). O asemenea contracțiune: *agud* = a g h (â d j i d) u d e ceva cu totul peste putință la români, și ar fi foarte anevoie chiar într-o altă limbă.

Forma bănățeană *iagod* = *agud* înlătură orice îndoială asupra originii cuvîntului. Serbește: *î a g o d a* „fragă”. În toate dialectele slavice – polonește, rusește, bohe-mește etc. – aproape fără nici o schimbare fonetică, același termen se aplică la „fragă” și la fructe analoage: „*zmeură*”, „*căpșună*”, „*strugure*” și altele. În texturi paleoslavice, *ѡГОДНИЦА* și *ѡГОДНИЦѢ* însemnează anume *agud*: „drêvo *î a g o d i c i e* = *m o r u s* arbor” (Miklosich, *Lex.*, 1143), literalmente: „arbore cu a g u d e”, bănățenește: „cu *î a g o d a* e”. De aci rezultă că românii au împrumutat de la slavi numai pe femininul a g u d ă ca nume al fructului, de unde au format apoi ei înșii pentru tufă pe masculinul *agud*. Să se observe că-n paleoslavica au existat o

formă mai veche a g o d a alături cu o formă mai nouă ă a g o d a , după cum era: „azŭ” lângă „iazŭ”, „adŭ” lângă „iadŭ”, „ablŭko” lângă „iablŭko”, „ako” lângă „iako” etc. În adevăr, într-un text cirilico-glagolitic din secolul XIII ne întîmpină tocmai cu sensul de *agud*: a g o d i č i ĭ e (Mikl., *Lex.*, 2). Moldovenescul *agud* corespunde unei forme slavice mai primitive a g o d a , iar bănăţeanul *iagod* formei posterioare ă a g o d a .

Aşadară graiul românesc, pentru acelaşi arbore „mûrier”, posedă patru numiri, din cari două latine: m u r (= *morus*) şi f r ă g a r i u (= *fragarium*), una turcă: d u d , una slavică: *agud*. Însă m u r ă însemnează totodată mai obicînit pe „mûre sauvage”; f r ă g a r i u se aplică mai potrivit la o tufă de fragi, iar d u d (articulat: *dudul*, feminin: *dudă*) înfăţişează o dizarmonioasă reduplicare. Terminul cel mai propriu rămîne *agud*, care este şi cel mai răspîndit.

v. *Dud.* – *Frăgariu.* – *Mur.* – *Solcov.*

AGÛDĂ (plur. *agude*), s.f.; t: de botan: mûre. Fructul a g u d u l u i . Sinonim cu d u d ă .

O doină din Moldova:

„Frunză verde de *agude*,
Strig la puica, nu m-aude;
Şi de-aude, ea s-ascunde,
Ea s-ascunde, nu-mi răspunde...”

(Alex., *Poez. pop.*², 343)

Alta tot de acolo:

„Frunză verde de *agude*!
Ian vezi, frate, ce s-aude?
Graiul dulce-a mîndrei mele,
Ori zgomot de potiri grele?...”

(*Ibid.*, 257)

O doină din Transilvania:

„Frunzuliţă trei *agude*!
Arde focu-n paie ude;
Strig la mîndra, nu m-aude.
Ba te-aud, bădiţă, bine,
Dar nu pot ieşi la tine,
Că-s duşmanii lângă mine...”

(I.G. Bibicescu, *Col. ms.*)

v. *Agud.*

AGÛE. – v. *Aghiură.*

ÀGURĂ, n. pr. loc.; mont Athos. Vestitul creştet în partea sudică a Macedoniei, înaintînd ca o peninsulă în arhipelag, lung de vro 60 kilometri şi înălţîndu-se în

unele locuri peste 2 000 metri deasupra mării. Începînd de prin secolul X, acest munte devenise adăpost pentru călugări, acoperindu-l cu încetul un şir de douăzeci de mănăstiri, cari se cîrmuiesc ca un fel de republică, răsfaţată între păduri răcoroase şi grădini pline de flori. Aproape toţi domnii români, cu Vladislav Basarab şi cu Ştefan cel Mare în frunte, au fost patroni ai acestei Tebaide, numite greceşte τὸ ἄγιος ὄρος, slavoneşte *S v e t a - g o r a* „Sîntul munte”.

Gavriil Protul, circa 1525, dar după o copie mult mai modernă (*A.I.R.* I, 2, p. 146), vorbind despre Neagoe Basarab: „toate mănăstirile din sfînt muntele Atonului le-au îmbogăţit cu toate trebuinţele, şi dobitoace încă le-au dat, şi multe ziduri au făcut: şi fu ctitor mare a toată *S v e t a g o r a* ...”

Din slavicul *S v e t a - g o r a*, descompus greşit în *s v e t - a g o - r a*, românii au croit „*S f î n t a Agură*”.

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, 285: „Aice ne vine rîndul să arătăm şi pentru căţi patriarşi a Țarigradului ştim: Paisie cel bătrîn, care au fost în trii rînduri; Chiril cel spân, care s-au surgunit la Sinaorus; Serafim, care l-au trimes la sfînta *Agură* şi pe urmă au fugit...”

I. Creangă, *Moş Nichifor Coţcariul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 378): „Părinţii pusnici din sfînta *Agură* mi-au dat canon să mănînc lapte numai de la o vacă, ca să nu îmbătrînesc degrabă...”

v. *Călugăr*.

AGURIDĂ., s.f.; raisin vert, verjus; fruit aigre en général. Medio-grecul ἄγουρίδα, care a înlocuit pe vechiul românesc *a c r i ş*. De altmintea, cuvîntul e vechi şi foarte răspîndit în grai, însemnînd strugurul necopt sau acru, suc sau zeamă dintr-un asemenea strugur, şi orice poamă acră.

Dicţionar ms. bănăţean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422):

„*A g r e ş*. Omphax. Uva cruda.”

„*Aguridă*. Idem.”

Dicţionar slavo-românesc din aceeaşi epocă (ms. al Societăţii arheologice din Moscva, f. 126 b): „fiecare poamă necoaptă să chîmă aşa, *aguridă*”.

A. Pann, *Prov.* II, 80:

„Au mîncat *aguridă* părinţii
Şi şi-au strepezit copiii dinţii...”

I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb* (*Conv. lit.*, 1877, p. 181): „Zi şi d-ta, că ai avut să tragi un păcat strămoşesc. Vorba ceea: părinţii mănîncă *aguridă* şi fiilor li se strepezesc dinţii...”

Proverb de origine ebraică. *Biblia* Şerban-vodă, 1688, p. 545:

Ezech. XVIII, 2: „Părinţii au mîncat <i>aguridă</i> , şi dinţii fiilor s-au strepezit...”		„Patres comederunt u v a m a c c e r - b a m , et dentes filiorum obstupuerunt...”
--	--	---

Acelaşi proverb sună altfel la Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XII, p. 6: „părinţii sâ mănînce *m é r e l e*, şi dinţii feilor să strepezească...”

Alt proverb: „*agurida* s-a făcut miere” (*L.M.*), când cei învrăjbiți se împacă, iar mai ales când se curmă cearta dintre bărbat și nevestă.

A. Pann, *Prov.* II, 165, aduce proverbul turcesc: „Din *aguridă* miere se face cu ce? – cu răbdarea”; și-l românizează (*ibid.*, III, 15):

„Cu răbdare și cu tăcere
Se face *agurida* miere...”

În poezia poporană, „frunză verde *aguridă*” se pune în fruntea cîntecelor celor
a c r e .

Caranfil, *Valea Prutului*, 15:

„Frunză verde *aguridă*,
Mult ești, leleo, ispitită,
Mult mă-nșeli și mult mă porți
Cu vorba ca pre nitonți...”

v. ²*Acriș. – Bors. – Ciorbă.*

AGURIDĂR. – v. *Agurizar.*

AGURIZĂR, s.m.; t de botan.: vigne sauvage, *Vitis labrusca*. Sinonim cu l ă u r u ș c ă , vechi l ă u r u s c ă , de exemplu la Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, I, f. 13 a: „ș-am așteptat să facă (vița) struguri de poamă, iară ăa face l ă u r u s c ă ...”

„*Agurizar* se cheamă un copăcel ce crește prin păduri, agățat de tulpinele și crăcile altor arbori, asemănându-se cu vița de vie și rodind nește struguri sălbateci. Fiind mlădios, se întrebuințează ca legături la căruță, ca frînghii de rufe etc. Lungimea acestui copăcel depinde de a arborelui pe care este agățat” (Preut C. Ghinescu, Teleorman, c. Malu).

Format din a g u r i d ă „raisin vert” prin sufixul *-ar*, trebui să fie: a g u r i d a r , nicidecum *agurizar*. Această anomalie fonetică rămîne de lămurit. Se întrebuințează însă pe alocuri și forma cea normală a g u r i d a r (Dr. Brîndză).

v. *Aguridă. – Lăurușcă.*

AGÛRT (plur. *agurți*), s.m.; jongleur, charlatan. Cuvîntul se găsește la Budai-Deleanu (*Dict.*, ms., în Muz. istor. din Bucur.): „*Agurt*, Gaukler, Taschenspieler”, adăogîndu-se că se află în vechile cărți bisericești, dar fără o indicațiune anume. Este greul ᾠρτης, cu același înțeles. E remarcabilă trecerea lui u grece în u, ca și-n „martur = μάρτυρος”.

AGÛST, s.m.; mois d’Août. A opta lună a anului gregorian, latinul „Augustus mensis”, numit așa în onoarea împăratului August și care se chema înainte „Sextilis”. Mediolatin a g u s t u s (Du Cange), ital. și span. a g o s t o , provenț. a g o s t (Cihac).

Cărturarii de astăzi zic a u g u s t , cărturarii de altădată ziceau a v g u s t ;

440 poporul însă rostește totdeauna *agust*, întocmai ca în limbile surori din apus. Este o

formă latină rustică. În unele locuri se aude numai *gust* (G. Cădere, Neamț, com. Buhalnița) prin pierderea inițialului *a*, ca și-n francezul *a o û t*, rostit înainte „aù” astăzi numai „ù”. Apoi din *gust*, prin etimologie poporană, s-a născut variantul foarte răspândit: *g u s t a r i u*, adică o lună în care se *g u s t ă*.

Jipescu, *Opincaru*, p. 16: „mă dusei anu trecut, pîn luna lu *g u s t a r*, la un stîlp d-ai țări[i], la ficioru popi[i], zi-i pă nume...”

Și la francezi există o etimologie poporană analoagă în locuțiunea proverbială: „*a o û t donne g o û t*”, asupra căreia Littré observă: „*c'est la température du mois d'août qui fait que le vin est bon ou mauvais*”. Proverbul italian zice în versuri:

„A g o s t o
Ci matura il grano e il mosto...”

(Giusti)

Un alt nume poporan foarte remarcabil al aceleiași lune este *m ă s ă l a r*, întrebuințat mai cu seamă în Moldova.

v. Agustos. – Agost. – Avgust. – Gust. – Gustariu. – Gustăresc. – Măsălar...

AGUSTÔS (plur. *agustoși*), s.m.; t. de botan.; sorte de raisin.

„Mai ales în cîntece, poporul pronunță adesea pe *u* întreg la finea cuvintelor nearticulate; de ex.:

„— Frunzăliță foi de *n u c u*,
Pune-mi, puică, să mînîncu,
Că de mîne să mă ducu...
— Of! frunzăliță-*agustosu*,
Mergi, puiule, sănătosu...”

„*Agustos* înseamnă o varietate de struguri foarte timpurii, avînd pelița bobiței strevezie și subțire, încît se zăresc semințele și chiar vinișoarele” (St. Voinea, Dobrogea, com. Somova).

v. Agust.

AGUȘ, n. pr.; personnage légendaire. În balade oltene se cheamă „*Aguș* al lui Topală”; în balade bănățene „*A g u ș i ț a* lui Topală”. În ambele cazuri este un deminutiv din *a g ă* sau din *a g ă*, dar deminutiv simpatic, nu ironic ca în „*Agachi*”. În variantul cules la Temeșoara și la Lipova, personagiul e chiar turc: „*beg mare* în Sladova, *a g a mare* în Cladova” (Marienescu, *Balade* II, 116); în variantul din Vîlcea, deși tot turc, căci are o cadîină, totuși:

„Ast *Aguș* al lui Topală
Mi-este voinic fără seamă,
Bate turcii de-i omoară...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 611)

În primul variant el are de dușman pe un „*S t o i a n Bulibașa*”; în al doilea, pe un „*M u s t a f a Beșleaga*”. Urzeala baladei oltene pare a fi un dublet cu balada

moldovenească *Toma Alimoș*, dar îi este fără alăturare inferioară în privința frumuseței poetice.

v. *Agâ. – Agă. – Agachi. – Alimoș. – -uș.*

AGUȘIȚĂ. – v. *Aguș.*

¹**AH!** interj. Se rostește cu *h* = gr. *χ*. Exclamațiune în care predomină *d u r e r e*, pe când în simplul „a!”, fără guturală, precumpănește *s u r p r i n d e r e*.

Balada *Chira*:

„Faceți-vă milă
De-o biată copilă!
Ah, mă *d o a r e* foarte!
Ah, mă tem de moarte!...”

O doină din Moldova:

„*Ah*, amar sufletul meu!
Tu plîngeai de *d o r* mereu,
Și pe floare și pe spin
Și pe poarta lui Marin!
Ah, amar sufletul meu!...”

(Alex., *Poez. pop.*², 231)

O doină din Muntenia:

„Frunză verde sălcioară,
Ah! leliță Marioară,
Ochii tăi mă bagă-n *b o a l ă*,
Sprîncenele mă omoară!...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 301)

O doină din Ardeal:

„*Ah*, urîte, cum te-aș vinde,
Numai de te-aș putea prinde!
Dragoste, cum te-aș lua,
Numai de te-aș căpăta!...”

(Jarnik-Bîrsanu, 78)

Gr. Alexandrescu, *Mîngăierea*:

„Să vezi apoi în lume cumplita răutate
Otrăvind-mi ani, zile, chiar umbre de plăceri;
Să vezi... *Ah!* atunci numai, atunci ai vedea poate,
Cîte un singur suflet cuprinde-n el *d u r e r i*...”

Fericirea poate și ea să ne scoată din pept un *ah!*, dar numai atunci când ne gândim la suferințe trecute.

A. Pann, *Prov.* II, 150:

„Plin de mulțămire, către ea vorbi:
Ah, draga mea! astăzi m-ai îndatorat
 Cu laptele dulce...”

Reduplicat: *ah! ah!*

Alexandri, *Istoria unui galben*: „Tristă soartă! lume deșartă! viață ticăloasă!
ah! ah!...”

Interjecțiunea *ah!* exprimă o durere individuală; când ne doare însă pentru altcineva, când simțimîntul este nesubiectiv sau reflex, e mai potrivit sinonimul „o h !”. Așa la Neculce, *Letop.* II, 417: „O h , o h , o h ! Vai, vai, vai de țară! Ce vremi cumpbite au agiuns și la ce cumpănă au căzut!...”

v. ²*A!* – *Ahi!* – *Aho!* – *Aht!* – *Aos!* – *Au!* – *Of!* – *Oh!* – *Vai!*...

²**AH** (plur. *ahuri*), s.n.; l’interjection a h ! employée substantivement. Sinonim cu a h t .

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 109: „Își mușca buza de jos; închidea ochii și strecura, printre dinții albi și mărunți, câte un *ah!* care-i umfla peptul și-i cutreiera tot trupul...”

Ibid., p. 111: „Ai dori să te privesc ca p-o icoană, să trăiesc cu tusea și junghiurile și *ahurile* și palpitațiile d-tale...”

Costachi Conachi, *Catinca*:

„Firea dar cea omenească
 Tot muritoriul slăvească,
 Ce în necaz și în chinuri
 Strigă cu *ah* de s u s p i n u r i ...”

v. ¹*Ah!*

³**AH-**, préfixe. – v. ³*Ac-*. – *Acătare*.

AHÀ! interj. Se rostește cu *h* latin, nu cu greul χ ca în interjecțiunea a h ! Exprimă bucuria când, după o lungă căutare, nimerim mijlocul de a ajunge la o țintă sau de a ne descurca. Se apropie prin sens de „aa!”, dar nu se confundă cu el.

I. Creangă, *Capra cu trei iezi* (*Conv. lit.*, 1875, p. 342): „*Aha!* ia acu i-am găsit leacul, zise ea în gândul său. Taci! că i-oi face eu cumătrului una de și-a mușca labele...”

v. ²*Aa!* – *Oho!*...

AHÀIA. – v. *Ahâla*.

AHÂLA s. **AHÂLA**, **AHÂIA** (plur. *ahâia* s. *ahăia*, *ahâlea* s. *ahălea*), pron. demonstr.; celui-lă, celle-lă. O formă rustică în loc de *a c e l a* (*a c e i a*), foarte întrebuințată în Banat, așa că-n basmul *Găitan de aor*, transcris după cum se rostește acolo, ne întimpină (Picot, *Dialectes roumains*):

- p. 27: „cu cât se apropia mîi tarie de locu *ahâla*...”;
 p. 29: „în dzioa următoare, se ducie *ahâla* la împărat și spunie...”;
 p. 31: „acuma tîe cunosc ca pre *ahaia* carie-î stăpîna înîimi mielie...”;
 p. 33: „(din) doospredzieci căldari, îe ha mîi din gîos, carie-î și mîi marie, pentru că *ahaia* fierbie singură...”;

p. 34: „io mă duc naintie să văd cîinie o fost nietriebnicu *ahâla*...”

Apoi femininul *ahaia* cu sensul neutru de „ça, cela, nom général de chose” (Littré):

p. 27: „agîungînd acolo, vădzu că *ahaia* cie strălucia așa de tarie îî un găitan de aor...”

Cu același sens într-un text din secolul XVII (*Cuv. d. bătr. II*, 615): „după *ahaia* (*ахаѣа*) am dat la birul sforălor orți 2, după *ahaia* am dat la altă rumtore costan-de 2...”

Deși mai rar, totuși și-n Transilvania se aude pe alocuri *ahâla*:

„Mult mă mir eu d-*ahâla*
 Care nu știe-a cînta,
 Cum își petrece lumea...”

(Jarnik-Bîrsanu, 217)

De asemenea și-n Țara Românească. Iată cîteva exemple de la Vălenii-de-Munte din Prahova (Jipescu, *Opincaru*):

p. 23: „nu le dă pas alde *ahăia* să ghiie-ncoace la noi să ne spunem păsu uni[i] altora...”;

p. 63: „nu să lasă dă capu *ahăluia*...”;

p. 64: „să plece la oraș, să-ntrebe acolo unde să dă dreptatea, că *ahăia* sînt mai mari...”;

p. 97: „poporu alege pă cîțiva din hiiecare județ, și *ahăia* lucrează în ali negoțului...”

În secolul XVII, forma *ahăla* = *a c e l a* cată să fi fost cu mult mai răspîndită în graiul viu din Țara Românească, deoarece Cantemir o pune între particularitățile caracteristice ale dialectului muntenesc: „a c e l a , hic, valachice *ahela*” (*Descriptio Moldaviae*, p. 151).

Forma *a h ă l* , *a h a* , adecă fără emfaticul *-a*, nu se întrebuințează.

v. ⁷A. – *Aia*. – *Ăla*. – *Hâla*. – *Haia*...

AHÂSTA s. **AHÂSTA** (plur. *ahăștiia*), pron. démonstr.; celui-ci. Se obicinuiește numai la masculin. Formă rustică în loc de *a c e s t a* .

v. ⁵A. – *Acest*. – *Acesta*.

Circulează în graiul poporan, mai ales în Banat și-n Țara Românească.

Picot, *Dialectes roumains*, p. 29: „după cîe l-o adus, îl întrîcăbă de undîe l-o furat o l-are iel găitanu *ahâsta*...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 144: „Nița mea, să-mi trăiască, țese mai bune dăcîț *ahăștia*...”

v. *Ahâla*. – *Asta*. – *Ăsta*...

¹**AH!** interj. Compus din interjecțiunile „a!” și „hi!”, *ahi* exprimă nu atît m i - r a r e , cît mai mult un grad ușor de n e - n c r e d e r e .

O voroavă între două țărance din Tutova: „Frumos gherdan mai ai, hai, la gît! *Ahi!* hai, de unde l-ai cumpărat?...” (C. Mironescu, c. Ibăneștii).

v. ²*A!* – ²*A-hi!* – *Hi!*

²**A-HI!** interj. Ambele silabe sînt tonice. Compus din aceleași elemente ca și cealaltă interjecțiune „a h i !”, *a-hi* exprimă m i r a r e unită cu t e m e r e . În jocul copilăresc „de-a-mama-gaia”, așa cum se petrece în regiunea Brăilei (P. Michaelescu, com. Ceacîru), puii văzînd pe gaia strigă: *a-hi! a-hi!* ca și cînd ar zice: feriți-vă, căci iată-o...”

v. ¹*Ahi!* – ²*Ai!*

AHÒ! s. **À-HÒ!** interj. Strigătul plugarului cînd își îndeamnă boii a merge mai încet.

I. Creangă, *Dănilă Prepeleac* (Conv. lit., 1876, p. 454): „Apoi își iè și el carul și pornește tot la vale spre acasă. *Aho!* car nebun, *aho!* Cînd te-oi încărca cu saci de la moară, atunci să mergi așa...”

„Spre ziua de I-u ianuar a fiecărui an, cam pe la aprinsul lumînărilor, pornesc copiii cu droaia, adică 2, 3, 4 și pînă la 10-12, avînd unul din ei un clopoțel sau în lipsă o talancă. Ajunși la fereasta unde și-au pus gînd a merge, zic: *aho! aho! aho!* și încep a spune din gură multe și mărunte, prevestind pe anul nou cu îmbelșugare și altele. Toată această hiritisire e alcătuită în versuri populare bine rimate și cu refrenul *aho! aho! aho!...*” (I. Rugescu, Iași, com. Bădeni).

Această colindă se cheamă *Plugușorul*.

„*A-ho! A-ho!* plugul badei cu 12 boi,

Boi bourei

În coadă cudălbei...”

sau:

„*Aho! aho!* copii argați,

Stați puțin și nu mînați,

Lîngă boi v-alăturați

Și cuvîntul mi-ascultați...”

(Alex., *Poez.*, pop.², 102, 387)

„*Haho! haho!* Plugul lui sîntu Vasile
Cu patru boi boirei,
În coadă codălgei,
Mînați, băieți!
Măi! hăi!...”

(I. Verdeanu, com. Cîrligii)

Ar fi foarte interesant de a se cerceta dacă nu cumva acest *aho!* sau *haho!* este comun tuturor plugarilor români din diferite provincii, căci interjecțiunea de care boării se servesc la mînatul vitelor nu e ceva antropologic, ci se deosebește după națiuni și chiar după dialecte. Așa în Franța, bunăoară, în unele departamente se strigă: „ha! ha!”, în alte: „bé! bé! doun!”, în alte: „bé, hou, bé!”, în alte: „ara!”, în alte: „firre! firre!” etc. (Roland, *Faune populaire*, t. 5, p. 28). În Italia, strigătul mai obicinuit este: „arri! arri!”, dar tocmai în Sicilia auzi pe plugari strigînd aidoma ca la noi: „A h ò ! a h ò ! modo d’incitar le bestie a camminare” (Traina). Românul pare a fi adus pe *aho! aho!* din „agrul sicilian”, grînarul plugăriei italiice.

„Non atticissat, verum s i c i l i c i s s a t...”

(Plaut)

La capătul nordic al Italiei, același *aho* ne întîmpină la venețiani. Boerio (*Diz. d. dial. Venez.*, ed. 1867, p. 38) zice: „A o . Voce usata da’ villici per fermare il corso de’ buoi, e vuol dire: piano piano, a bell’ agio. Nello stesso significato dicono i Veneziani famil. a o , a o , quando un tale facendoti un discorso ti sorprenda con molte confuse parole, delle quali non ti lasci raccapezzare il senso...”

v. *Ha! – Haho! – Ho! – Plugușor...*

AHÔTNIC, -Ă, subst. et adj.; amateur, friand. Cuvîntul rusesc o h o t n i k (rostit: a h o t n i k), introdus în Moldova pe timpul ocupațiunilor, luînd însă o nuanță ironică.

I. Creangă, *Amintiri din copilărie* (Conv. lit. XIV, 369): „Doamne, măi femeie! Doamne, multă minte îți mai trebuie, zicea tata, vîzînd-o așa de *ahotnică* pentru mine.”

v. *Poftă*.

AHT (plur. *ahte* și *ahturi*), s.n.; soupir, gémissment, désir brûlant et non satisfait. Se rostește cu *h* = gr. *χ*. Sinonim cu o f t a r e și cu s u s p i n , dar însemnează o durere morală mai intimă, prin care se identifică cu d o r . Este un d o r însoțit de a h ! a h ! De aceea el se poate lua și-n sens comic: „m-ai anostit cu *ahtele* tale...”

„*Aht*, dor înfocat de ceva care ne lipsește; de ex.: biata mamă a rămas cu m a r e *aht* la i n i m ă pentru pierderea unicului său fiu” (*L.M.*).

O doină moldovenească:

„Agiungă-te voie rea
Und’ ți-o fi calea mai grea!

Agiungă-te *ahțul* meu
Und' ți-o fi păsul mai greu!..."

(Caranfil, *Valea Prutului*, 75)

O doină muntenească:

„Pe dasupra casei mele
Trecea stol de rîndunele;
Nu e stol de rîndunele,
Ci sînt *ahțurile* mele...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 305)

„Cîntecelor melancolice, poporul le zice: de alean, de jale, de *ahț*...” (V. Mircea, Iași, com. Copou).

Alexandri, *Barbu Lăutarul*: „O f t e a z ă , Barbule! – striga cuconașul; și eu trăgeam niște *ahțuri* de se stîrneau toți cîinii mahalalei...”

Același, *Nobila cerșitoare*, sc. 7: „Beu lapte de capră roșie, căci *ahțurile* mi-au slăbit peptul...”

Pe lîngă *ahț*, se mai aude pe alocuri și a f t .

Doină din Bucovina:

„Inimă – pămînt și lut
Multe a f t u r i le-am avut,
A f t u r i grele cu durere,
Mîndră fără mîngăiere...”

(Marian, *Ornit.* I, 37)

A deriva pe *ahț* din turcește și pe sinonimul său o f t din bulgărește (Cihac), este ca și cînd ar pretinde cineva că numai în Turcia cîinii fac „hau” și numai în Bulgaria se aude „miau” la pisici. Interjecțiunile a h ! și o f ! aparțin omenirii întregi. Nici din latina nu le-au luat românii, ci le au – fiindcă sînt oameni. Cît se atinge de sufixul -t în *ahț* = *ah!* + t și-n o f t = o f ! + t, el este din punct în punct același cu sufixul -t în: v a i e t = v a i ! + t, adică participialul -t adaos după analogia cuvintelor ca: g e m e t , b o a c e t , s t r i g ă t etc., latinește: *gemi-tum*, *strepit-tum*, *fle-tum*, *planc-tum*, *luc-tum* și altele. În scurt, tulpina lui *ahț* e antropologică, formațiunea însă este latină.

v. ¹Ah! – ²Ah. – *Ahtiez*. – *Oftare*. – *Suspin*. – -t.

AHTIĂRE }
AHTIĂT } v. *Ahtiez*.

AHTIÈZ (*ahtiat*, *ahtiare*), vb.; soupirer après quelque chose, brûler de désir, souffrir en désirant. Se rostește cu h = gr. χ. Literalmente: a fi supus a h t e l o r . Se întrebuițează numai ca participiu: *ahtiat* și ca infinitiv substantivat: *ahtiare*, dar se poate zice foarte corect: „eu *ahtiez*” sau „el *ahtiază* după cutare lucru”.

„*Ahtiat*, care este lipsit de ceva și-l dorește cu foc” (*L.M.*).

„*Ahtiat*, a fi *ahtiat*, lechzen, entbehren” (Dr. Polysu).

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 21: „Mama Stanca, cu tot *ahtiatul* de care era covârșită, mai zîmbi și ea...”

Același, p. 87: „ai să-ți vezi supușii pe unii în desfătări, iar pe alții în *ahtieri*...”
v. *Aht*.

AHU! – v. *Au!*

¹**AI!** interj.; aie! Țipet de durere sau de o spaimă iute și pătrunzătoare. Generalmente reduplicat: *ai! ai!* O interjecțiune comună omenirii întregi.

v. ²*A.* – ²*I.*

²**AI!** s. **AÎ!** interj.; par exemple! Exprimă o ușoară mirare.

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. I. Tr.*, 1883, p. 422): „*Ajj* (citește: *aî*). Admirantis vox”.

Acceași interjecțiune cu o nuanță comică:

„*Ai*, săracă mîndra mea,
Cu brîu roșu se-ncingea,
Inima mi-o aprindea...”

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 244)

Cu forma aspirată: *hai!*

Tot aci ar fi să aparțină la Dosofteiu, 1683, f. 86 a:

Ps. LXIX: „să să-ntoarcă îndată stidindu-să, cariî grăesc miie: *haî* bine! *haî* bine!...”

„...avertantur statim erubescences qui dicunt mihi: e u g e , e u g e ...”

unde apare ca sinonim cu ironicul a f e r i m ; dar Dosofteiu n-a făcut aci decît a imita psaltirea polonă a lui Wróbel, din 1567, în care pasagiul de mai sus e tradus: „ci którzy mi mówia h a i , h a i !” În originalul ebraic este: h e d a d .

v. ²*A.* – ²*I.* – ^{1,2}*Ahi!* – ³*Ai!* – *A-iu-iu!* – ²*Hai!*...

³**AI!** interj.; va! allons! Corespunde imperativului a i d e ! a i d e m ! a i d e ț i ! „*Ai* încolo d-aici = gehen wir weg von hier!” (Polysu). „*Ai* de te culcă! *Ai* mă! ce mai stai aici? *Ai*, băiețe! *Ai* să fugim! *Ai* la pere!...” (*L.M.*). Mai adesea sub forma aspirată *hai*. Așa în strigătele precupeților (E. Băican): „*Hai* la pe, pe, peș! *Hai* la coarne, coarne! *Hai* acilea la băiatu! etc.”

La Anton Pann:

„Zise unul: *ai* să-l prindem
Și la vrun țigan să-l vindem...”

(*Prov. I*, 83)

„Și o cheamă după el,
Zicînd: *ai* colea nițel...”

(*Ibid.*, 100)

sau:

„*Ai!* mergi de mănîncă pîine – îi zise – și prost nu fii,
Și aibi în grije ca mîine de dimineață să vii...”

(*Ibid.*, II, 9)

Cu aspirațiune:

„*Hai*, mîndră, la cununie
Pînă-i frunza verde-n vie!
Dacă frunza s-a usca,
Cine-amar ne-a cununa?...”

(Jarnik-Bîrsanu, 49)

sau:

„*Hai*, bade, să ne iubim,
La luat să nu gîndim!
Ne-am lua, nu ne putem;
Ne-am lăsa, nu ne-ndurăm...”

(*Ibid.*, 56)

Pe cînd în graiul obicinuit acest *ai!* se aspiră în *hai*, limba poporană poetică îi asociază uneori pe eufonicul *d* ca în *d a l b = a l b*. De exemplu:

„Nevasta mi-l auzea
Și din grai așa grăia:
Dai voinice
Seminice!
Dacă ți-i urît de mine,
Du-mă-n oraș și mă vinde...”

(Pompiliu, *Sibiu*, 62)

sau:

„*Dai* murgule, dragul meu!
Ce rău-i pe capul tău?
Coama-i cruntă,
Șeaua-i ruptă,
Vai, cum vii tu de la luptă!...”

(*Ibid.*, 80)

În aceste pasaje însă „*ai!* = allons!” se confundă cu „*ai!* = par exemple!”

v. ²*Ai!* – *Aide!* – *Dai!* – *Hai!*

⁴**AI** – v. *Vai!*

⁵**AI** interj.; dites donc! „Vorbă de întrebare, care probabil este a i s , a doua persoană din a j o , așa de des în Plaut sub forma a i n în loc de a i s n e , cu același înțeles ca și-n românește întrebarea: *ai?*” (Laurian-Maxim).

⁶**AI** = **ANI**, plur. d’ a n . Formă foarte poporană, dar nu rară și-n vechile texturi. Dosofteiu, 1683, f. 116 b:

Ps. LXXXIX: „...*ai*l noștri ca painjina îngăima, dzilele *ailor* noștri într-ânșii șiap-tedzăc de *ai*, iară de-a hi în puteri, optū-dzeč de *ai*...”

„... a n n i nostri sicut aranea meditati sunt, dies a n n o r u m nostrorum in ip-sis septuaginta a n n i , si autem in poten-tatibus, octoginta a n n i ...”

Balada *Corbea*:

„Douăzeci și șapte *ai*
Știi cum mă mai chinuiai!...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 526)

v. *An*.

⁷**AI** – v. *Am*

⁸**AI** – v. *Aș*.

⁹**AI**, pluriel de l’article possessif masculin a l .

Aci ne interesează numai funcțiunea lui *ai* denaintea numerelor ordinale. Pentru a traduce pe francezul „l e s deuxièmes, l e s troisièmes”, graiul românesc de astăzi întrebuințează: „c e i de al doilea, c e i de al treilea”, literalmente: „c e u x du deuxième, c e u x du troisième”. Limba veche, pe o cale mai organică, din singularul „a l doile” trăgea pluralul „*ai* doi”.

Text, circa 1580 (*Cuv. d. bătr.* II, 284): „multe oști birui, întâiu siriianii, *ai* d o i i turcii, *ai* t r e i i tătarăi...”

Text, circa 1600 (*Cuv. d. bătr.* II, 79): „dereptu acēia întrați în bucuriia domnului vostru, și ceia de întâi și *ai* d o i i ...”

Varlam, 1643, I, f. 282 b: „slugile cei diîntău și *ai* d o i i sămtu proorocii și direpții...”; apoi f. 291 a: „*ai* t r e i i sămtu carii nu numai la nuîntă ce nu vrură să margâ, ce și slugile uciseră...”

În caz oblic:

Pravila de la Govora, 1640, f. 135 a: „...îară nepoții miei cei dentău să se amestece cu *ai* t r e i nepoții muerii mele neopriț, așijderea și *ai* t r e i -mi nepoți cu *ai* t r e i i muerii mele, iară nepoții muerii-mi cu ai frățini-mieu sau fečorii surorii-mi să nu se amestece, iară *ai* d o i nepoții muerii mele cu fečorii *ai* d o i -l o r -mi veri neopriț să se amestece, iară fečorii *ai* d o i l o r veri să nu se atingă...”

Era însă și o formă plurală „*ai d o i l e a , ai t r e i l e a*”, mai apropiată de uzul actual:

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XXII, p. 14: „voi seți trupulă lu Hristos și noduri deîn parte-i carii puse Dumnezeu în besereca lui: întâi apostolii, *ai d o i l e a* proorocii, *ai t r e i l e a* învățătorii...

Cît despre întrebuințarea lui *ai* denaintea pronumelui posesiv: „acești boi sînt *ai* mei”, și denaintea genitivului: „boi *ai* lui Petru”, se vorbește în alți articoli.

v. ⁸A. – ¹Al. – ¹Ale.

¹⁰AI (masc. *alui*, plur. *alor*); sorte d'article possessif poétique au cas oblique. Un fenomen morfologic foarte curios, în puterea căruia pronumele posesiv se declină așa:

	(<i>al meu</i>)	(<i>a mea</i>)
gen. dat. sing.	<i>alui meu</i>	<i>ai mele</i>
„ „ plur.	<i>alor mei</i>	<i>alor mele...</i>

Este învederat că femininul *ai* în „*ai mele, ai tale*” n-are a face cu masculinul plural *a i* de la *al* în „*a i* mei, *a i* tăi” sau „*a i* cutăruia”; nici *alui* și *alor* în „*alui* meu, *alor* mei, *alor* mele” nu se potrivește cu *al lui* sau *al lor*, *a lui* sau *a lor* în: „*al lui* lucru, *a lor* faptă, *a lui* treabă, *a lui* Petru etc.”, unde se asociază, dar fără a se confunda laolaltă, un articol și un pronume, pe cînd în fenomenul ce ne preocupă elementele compuse constituă un singur tot aglutinat, funcționînd numai ca articol. După cum în „*ai mele*” nu se poate trunchia *ai* în *a-i*, de asemenea nu trebui despărțit în două *alui* și *alor*.

Ne întîmpină adesea în *Psaltirea* cea versificată a brașoveanului Corbea, 1700 (ms., în Acad. Rom.); de exemplu:

Ps. LIII:

„Și cuvintele *ai m é l e*
Guri, în urechi ia-le...”

= „cuvintele *gurei* mele...”

Ps. XLIX:

„Și-npotriva fiului *ai a t a l e* maice,
Stricăcoasă sminteală ai pus, ca de lance...” = „fiului *maicei* tale...”

Ps. L:

„Și după mulțimea *alor t a l e*
Îndurări, mă scoate la drum și cale...”

= „îndurărilor tale...”

În exemplele de mai sus vedem pe *ai* sau *alor* urmînd după un nume post-articulat: „cuvintele *ai...*”, „mulțimea *alor...*”; iar în „fiului *ai a tale...*”, printr-un fel de reduplicare, alături cu *ai* este lăsat și *a* din nominativul „*a ta*”. Aceași reduplicare în ps. LXXXVIII:

„A *alui* nostru împărat
Ce-i de scumpe daruri bogat...”

Mitropolitul Dosofteiu recurge nu o dată în proză la această declinațiune anormală a posesivului, însă numai în stilul cel poetic al rugăciunilor. Bunăoară:

Paremiar, 1683:

f. 14 a: „nu uita nice triace dzâsa *aluî m i e u* rostû, nice fugi de la graiurile rostului micu...”;

f. 16 a: „să păzăştû gândul bun şi sâmtârîa *alor m î a l e* budze...”

Liturgiar, 1679:

f. 93 b: „am învitatu-ţ cu urgie bunătăţia, *alor t a l e* poruncû sărind şi neascultândû a tale învăţături...”;

f. 88 a: „*aluî t â ũ* precurat trupû şi dumnedzăescû sânge nedestoinicû sântû...”

f. 89 a: „în lumina *alor t a l e* poruncû îndirepteadză-ne...”;

f. 92 b: „multe-s mulţămile *alor m î a l e*, Dumnedzău-născătore, greşiale...”

La dativ:

Palia din Orăştia, 1582 (ap. Cipariu, *Analecte*, p. 71): „să vei da bani împrumutû *alorû m i e i* mişei oameni...”

Tot aşa la A. Pann, *Prov. I*, 157:

„Şi cu-ngrijirile sale
Strîngînd un leu de parale,
Zise *ai* sale neveste:
Dragă, o zicală este...”

= „zise *nevestei* sale...”

Este acelaşi artícul *a* ca şi-n „*a* mea, *a* ta, *a* sa”, dar întrebuiţat cu totul afară din norma obicinuită, după care el trebui să dispară în concordanţa posesivului cu un nume la caz oblic: „nevestei sale”, nu „nevestei *a* sale”; „poruncelor tale”, nu „poruncelor *a* tale”; „rostului meu”, nu „rostului *a* meu”; pe cînd aci, din contra, posesivul se pune nu fără *a* în coada numelui, ci cu *a* denaintea numelui, şi-n acelaşi timp *a* îşi atrage aglutinîndu-şi pe determinativul singular *-i* sau plural *-lor* al acelui nume, rămas astfel nedeterminat. E foarte româneşte de a zice, în poezie şi-ntr-o proză patetică: „să spui *alor* tăi stăpîni = spune *stăpîni-lor (a)* tăi”, sau: „mărimea *ai* sale iubiri = mărimea *iubiri-i (a)* sale”. Nemic analog în celelalte graiuri romanice.

De aceeaşi natură morfologică, diferind însă prin împregiurarea că nu funcţionează denaintea unui posesiv, este *ai* într-un document moldovenesc din 1615 (A. I. R. I, 1, 128): „noi văzindu acel zăpis a dumisale maicei noastre *ai* M o v i l o e caré mai sus scriem...”, unde „*ai Moviloe* = *a Moviloe-i*”. Şi aci întrebuiţarea e poetică în fond. Graiul a fost condus prin simţul estetic de a nu repeţi de două ori aceeaşi formă gramaticală: „*a maice-i a Moviloe-i*”. De asemenea de cinci ori într-un act moldovenesc inedit din 1663, scris de „popa Vasilie cel domnescu de Trăgul-Frumos” (Arh. Stat. din Buc., docum. Mitrop. Iaşi): „fatâ *ai* Dâvidoe”, „nepoată de fiû ai Dâvidoe”, „partea soacră-noastră *ai* Dâvidoe” în loc de: „*a Davidoae-i*”.

Ar fi foarte interesant de a urmări acest fenomen în dialectul macedo-român, unde el se află de asemena, cel puţin pînă la un punct oarecare. Dr. Obedenaru

(*Dicț.*, ms., în Acad. Rom., II, 856) zice: „*alli* (*alți*) article féminin génitif et datif qui se met avant le substantif: era furca *alli* s u r a t ă = daco-roumain: era furca suratei”. Macedo-românește, genitivo-dativul obicinuit fiind „*suratălți* = *suratei*” urmează că „furca *alți* *surată* = furca *suratălți*” corespunde pe deplin daco-românului: „furca *ai* *surate* = furca *suratei*”. „Fată *ai* Davidoaie”, din vechiul text moldovenesc, ar suna macedo-românește după subdialectul din Crușova: „feata *alți* Davidoaie”.

v. ⁸A – ⁵Ai. –¹Al.

¹-**AI**, -**ÀIE**; suffixe nominal servant surtout à prêter plus d'intensité qualitative ou quantitative.

În cuvinte ca: *alai*, *buhai*, *șerlai*, *polai*, *chihaie* etc., finalul *-ai* nu e sufix, ci un element fonic primit gata de-npreună cu vorba cea împrumutată. În *odaie* (= turc. *odâ*), *abaie* (= turc. *abâ*), *jigăraie* (= ung. *zsigora*) și alte câteva, sufixul este *-i* a [= *-ie?*], nu *-aie*. Afară de aceasta, finalul *-ai* în genere, fie ca sufix, fie ca simplă terminațiune, derivă din *-a n i -* numai doară în prea puține vorbe străine, bunăoară: *tigaie* = ngr. *τηγάρι*, bănațenește: *tiganție*; niciodată însă din latinul *-aneus* (*-anea*), care trece românește în *-îiu* (*-îie*), de ex. *călcîi* (=lat. *calcaneum*), plur. *călcîie*, *întîi* (= *antaneus*), fem. *întîie* etc. Prin urmare, *putregai* și *mucegai* nu pot avea prototipuri latine: *putredaneum* și *mucedaneum* (Cihac, I, 171, 223), din cari noi am fi căpătat: *putregîi* și *mucegîi*, ci: *putridalium* și *mucidalium*, macedo-românește *mucisalîu*. În fine, după cum latinește erau identice în fond sufixele licuide *-alis* și *-aris*, tot așa românul *-ai* = *-alîu* se identifică uneori cu sufixul *-a r i u*, de ex.: *vătrai* (= *vătralîu*) și *vătrariu*, *șupai* (= *șupalîu*) și *șupariu*, *păstaie* (= *păstalie*) și *păstare*, *vînătaie* (= *vînătalîe*) și *vînătare* etc.

Ca circulațiune, neutrul *-ai*, la plural *-aiuri*, este cu mult mai rar decît femininul *-aie*, la plural *-ăi*, al cărui rol e interesant mai ales în numirile poporane dezmiertătoare ale vitelor; de pildă, în descîntecul „de întoarcerea laptelui”:

„S-o scoborît
Ș-o venit
La *Lunaia*,
Ș-o cătat-o
Ș-o-ntrebat-o:
Ce te ofelești,
Ce te zvîrgolești,
Ce răncăluiești,
Ce boncăluiești,
Lunăioară hăi...”

(S.F. Marian, *Descîntece*, 138)

O vacă născută luni se zice: *lunaie*, iar după aspect sau după boi: *bălaie*, *mîndraie*, *cheșăie* (= *ocheșăie*), *murgaie*, *suraie* și așa mai încolo (*Familia*, 1877, p. 445-6). De aceeași natură este la oi: *țigaie*. Cum că prototipul acestui *-aie* este *-a l i a*, nu *-a n e a*, probă că și-n Banat, unde grupul *-nî-* nu se moaie, se zice:

bălaie, mîndraie, nu: *bălanîe* sau *mîndranîe*. Ceva mai mult: la „valahii” din Moravia, cari sînt slavizați deja cel puțin de vro cinci secolî, unul dintre epitețele dezmiere-dătoare ale vacii este *brezaia* (Kulda, *Moravské národní pověry*, Praha, 1874, t. 1, p. 17).

Între vechile numiri personale femeiești: *Vlădae, Vilae, Stănae* etc., o localitate de peste Olt: *Negrae* (Cuv. d. bătr. I, 244). Același sufix *-aie* ne mai întîmpină în unii termeni mitologici: *brezaie, năbădaie* cu deminutivul *năbădăică*, *drăgaie* cu deminutivul *drăgăică* etc.

În marea majoritate a cazurilor, funcțiunea sufixului *-ai*, iar mai cu deosebire a femininului *-aie*, este intensivă, adecă menită a da mai multă întindere noțiunii cuprinse în tulpina cuvîntului. Aceasta se învederează pe deplin în vorbe ca: *potaie, văpaie, bobotaie, pălălaie, flăcăraie*, dar se poate recunoaște și-n: *putregai, mucegai, bătaie*, precum și-n epitețele: *mîndraie, murgaie* etc. În adevăr, *putregai* e ceva „de tot putred”, *flăcăraie* este o „flacăra mai mare”, *murgaie*, o vacă „mai murgă” și așa înainte.

Pe românul feminin *-aie* e peste putință a-l despărți de sufixul romanic colectiv *-alia*, cu care se și identifică nu numai prin vorbe întregi ca: *bătaie* = fr. *bataille* (it. *bataaglia*, sp. *batalia* etc.) sau *măruntaie* = it. *minutaglia*, dar și prin sinonimi ca: *potaie* = fr. *canaillie* (it. *canaiglia*, sp. *canailla*) sau macedo-românul: *cărșalie* = fr. *limaille*. De aceea, este de crezut că neutrul *-ai*, rar și puțin caracteristic, s-a născut pe calea analogică din femininul *-aie*, ca și italienește în „bagaglio” din „bagaglia”.

O vorbă curat romanică: *meraie*, cu sensul de „pustiu meru”, din latinul „merus”, trecînd de la români la serbi, s-a păstrat la dînșii, deși s-a pierdut la noi. Tot de origine românească trebui să fie sufixul colectiv *-aie* în serbul: *domaia* „pa-trie”, *stržaia* „crengi”, *peraia* „peri de porc” etc.

v. *-ei*. — *-oi*. — *-ui*.

^{1,2,3}**ÀIA**; 1. pron démonstr. fém.: celle-là; 2. pron. démonstr. neutre: ça, cela; 3. article prépositif de l’adjectif au féminin. În primele două sensuri este o formă rustică foarte răspîndită pentru emfaticul *a c e e a*; în sensul al treilea, pentru *c e e a*. Corespunde masculinului emfatic *a l a* și *ă l a = a c e l a*, *c e l a*.

Dr. Polysu: „tot *aia* = dasselbe; pentru *aia* = darum, desswegen; tocmai pentru *aia* = eben darum; e *aia* = das ist eben”.

a) Ca pronume demonstrativ femeiesc.

O doină din Transilvania:

„Cîte păsărele-n codru,
Toate-mi cîntă mai la modru,
Numai biata ciocărlie
Aia-mi cîntă-n pribegie...”

(Jarnik-Bîrsanu, 198)

„De-aici pînă la Brașeu,
Nime nu-i străin ca eu,
Fără frunza de duplău;
Dar nici *aia* nu-i străină,
C-are-un pic de rădăcină...”

(*Ibid.*, 205)

Cîntec oltenesc:

„Să mi-ți dau un sămănat
Cum demult nu s-a mai dat,
Sămănat de poterași
Să răsară românași,
Sămincioară d-*aia*, nene,
Tot cu ochi și cu sprincene...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 484)

Basmul *Făt-Frumos* (Ispirescu, *Legende*, 167): „se întoarce de la biserică și văzu frumusețea *aia* de grădină...”

b) Ca artícul prepozitiv adjectival, singularul *aia* e rar, deși este des pluralul *a l e a*.

Basmul *Ileana Simziciana* (Ispirescu, *Leg.*, 20): „mînușita *aia* micuță și piciorușul ca de zîină...”

c) Ca pronume demonstrativ neutru.

Basmul *Tinerețe fără bătrînețe* (Ispirescu, *Leg.*, 5): „blestemul părinților le-a ajuns, și d-a i a s-au făcut lighioi așa precum le vezi...”

Basmul *Ciobanașul cel isteț* (*ibid.*, 246; cfr. 161): „Fata de ce creștea d-a i a se făcea mai frumoasă...”

În Banat se zice *aia*, alături cu *a h a i a*. În basmul *Găitan de aur* (Picot, *Dialectes roumains*, p. 36): „ca să poți trice, Țe joarda *aia*, dă cu Ța pre fața api-naintea ta și dzi:...”; precum și la neutru (*ibid.*, p. 26): „Cenușotca rămase mult după *a i a* în vorieț...”

În Moldova însă *aia* nu se aude, afară numai doară pe la locuitori veniți de aiuri.

„Ciobanii pe aice se deosebesc de săteni în grai prin cuvinte ca: *aia*, ailaltă, *a l a* (plur. *a i a*), pă dincolo, se căznește etc., pe cînd sătenii zic: așea (acea), așealaltă, așeala (plur. așeia), pi dincolo, se năcăjește...” (V. Stegariu, Tecuci, com. Corodu).

v. ⁶A. – ⁷A. – ¹Aceea. – *Acela*. – *Ahaia*. – *Ala*. – *Alea*. – *Ăla*...

⁴**ĂIA**, plur. d’*a l a*. – v. *Ala*.

⁵**ĂIA**, s.f. indecl.; matronne, dame. O veche rămășiță italică, mai păstrată abia în cîteva cătune.

„În județul Olt se zice pe alocuria: *a u ș i* -meu, în loc de: bărbatul meu. Buni-oară, cînd se întîlnesc două femei și una din ele întrebă: – Da bine, *bia!* unde e

a u ș i -tău? – A u ș i -meu e dus la coasă etc. Tot așa se zice: *aia* a mea, în loc de: nevasta mea; de ex., cînd doi bărbați se întîlnesc și unul din ei întreabă: – Ce mai face, nene Gheorghe, doda Stana? –Bine, dar doda Rada? – *Aia* a mea țese ori toarce. Dacă însă amîndoi sînt mai familiari, atunci se întreabă: – Ce mai face *aia* a ta, mă? – Bine, dar *aia* a ta? – Eh, umblă rătutită și forfotă...” (M. Părușanu, Olt, com. Păroși).

Este învederat că *aia* nu e un pronume demonstrativ, căci corespunde masculinului a i u , care se întrebuițează la olteni sub forma deminutivă a i u ș cu sensul de „bătrîn, moș” (*L. M., Gloss.*, p. 32) și de care abia diferă forma a u ș în „a u ș i -meu”. Macedo-românește de asemenea: a u ș „moș”. „A u ș i -meu” însemnează „bătrîn el u -meu”, „*aia* a mea” – „băbuța mea”, după cum și obicinuiesc soții la țărani a-și zice unul altuia după un timp oarecare de căsătorie. *Aia* este latinul vulgar à v i a „babă”; a i u – latinul à v i u s „moș”, care prin forma deminutivă „aviolus” a produs pe francezul „aïeul”. Din „avius” și „avia” au și italienii: a i o și a i a „gouverneur, gouvernante, bonne”, de unde apoi, prin împrumut, spaniolul și portugezul a y o și a y a , cu același înțeles. În limba sardă, după dialectul logudorez: à v i o , à v i a „moș, moașă”.

În „*aia* a mea”, „*aia* a ta” etc., articolul postpozitiv din *aia* e tractat ca finalul -a în numile proprii femeiești: „*Ana* a mea”, „*Safta* a mea” și altele.

v. *Auș*. – *Babă*. – *Bia*. – *Daică*...

AIÂN (plur. *aieni*), s. m.; notable, maire. Cuvînt turcesc, de origine arabă (Șaicanu, *Elem. turc.*, p. 8). A circulat altădată în graiul poporan de pe marginile Dunării și mai circulează astăzi numai doară în Dobrogea.

Balada *Tudor Tudoraș*:

„Tudor tare-mbogătea,
Herghelii de cai făcea,
Și turme de oi,
Și cirezi de boi:
Iar *aieni* Chiustengii
Și *boieri* i Dobrogii
Cu el se împizmuia,
Să-l sărăcească căta...”

(Burada, *Dobrogea*, 121)

De aci adjectivul: a i e n e s c .

v. *Aienesc*.

AIÀR (plur. *aiaruri*), s. n.; „juste mesure, fixation juste du prix de la viande, du pain etc.” (Cihac). Cuvînt turcesc de provenință arabă (Șaicanu). Se mai aude pînă astăzi pe-n orașe, și n-ar strica să rămînă, lipsind un alt termen mai potrivit.

Dr. Polysu: „*Aiar*, das Richten; a face *aiar*, richten, zurecht stellen; a face *aiar*

Constantin Vv. Ipsilant, 1799 (Codrescu, *Uricar I*, 85): „să facă *aiar* cantarilor, adecă să le îndrepteze...”

AIÀSMĂ, s. f.; eau bénite. Formă vulgară pentru *a g h i a s m ă*, dar trecută deja în limba literară.

A. Odobescu, *Mihnea-vodă*, p. 80: „Creștinii ies de toate părțile, făcându-și cu *aiasmă* semnul crucii pe frunte...”

v. *Aghiasmă*. – ²*Iasmă*.

AIÀSTA; ça, ceci, „nom général de chose” (Littré). Formă rustică pentru *a c e a s - t a*, întrebuițată mai ales în Moldova.

Document moldovenesc, circa 1650 (A. I. R. I, 108): „cum va hi voă măricei-sale, așea va face; de-*aïasta* dăm știre dumitale...”

v. *Aceasta*. – *Aest*.

AIÀSTĂ. – v. *Aest*. – *Asta*...

ÀIBU, ÀIBI, ÀIBÎND. – v. ¹*Am*.

ÀICĂ. – v. *Daică*.

ÀICE s. **ÀICI**, adv.; ici, en ce lieu, en cet endroit. Dublet etimologic cu vechiul *a c i c e* (= lat. *ecc-hicce*), care a despărut din limbă, și sinonim cu *a c i* (= lat. *ecc-hic*), cu *a c i l e a* și cu *a c o l e a* (= lat. *eccu-illic*), *aice* sau *aici* nu diferă întru nimic prin sens de cel dentîi, dar se deosebește de celelalte trei.

Pe cînd *a c i* funcționează adesea ca adverb de timp, de ex.: „îl vezi că *a c i* -i toacă gura și *a c i* amuțește”, *aice* e totdeauna adverb de loc. E necorect la Costachi Negruzzi, *Scrisoarea XIX*: „de *aice* începe un șir de domni răi...” unde ar trebui: „de *a c i* începe”, de vreme ce e vorba de o epocă, iar nu de o localitate. E corect însă la Beldiman, *Tragodia*, v. 21:

„*Aice* am trebuință pe Iraclit să aduc
Starea Moldovei să plîngă, sau să pui să scrie lung,
Dar în cîtu-i prin putință mă voi nevoi și eu
Osînda țării a scrie, oricît îmi va fi de greu...”

unde *aice* corespunde anume locului pînă la care ajunsese poetul. Numai întrucît *a c i* funcționează ca adverb de loc, el se poate confunda cu *aice*, care însă exprimă, în orice caz, o indicațiune locală mai precisă. Cînd țaranul din Mehedinți întreabă: „vi-s *a c i* ?” iar altul îi răspunde: „ni-s *aici*” (Preut R. Popescu, com. Isverna), *aici* față cu *a c i* e mai pozitiv, căci afirmă.

Ca adverb de loc, *aice* este intermediar între *a c o l e a* și *a c i l e a*, dintre cari primul arată ceva mai depărtat, iar al doilea însemnează o apropiere imediată, adecă cîtetrele se înlănțuiesc într-o gradațiune, bunăoară: „alergînd să mă ajungă, iată-l *a c o l e a*, iată-l *aice*, iată-l *a c i l e a* în capul meu.”

În balada poporană *Miorița*, când ciobanul zice oițelor:

„Ca să mă îngroape
Aice pe-aproape
În strunga de oi,
Să fiu tot cu voi...”

el nu înțelege a c o l e a , căci ar fi o apropiare nelămurită și chiar vecină cu depărtarea; dar nu vrea nici pe a c i l e a , care ar fi însuși locul unde se vorbește, ci indică anume un punct mijlociu între ambele: „strunga de oi”.

Individualitatea lui *aice* apare mai cu seamă neted în unire cu prepozițiunile d e , p e , p î n ă . Când zicem: „de *aice*, pe *aice*, pînă *aice*” avem în vedere un spațiu bine determinat în giurul nostru, cu noi înșine drept centru; când zicem: „de a c o l e a , pe a c o l e a , pînă a c o l e a ” avem în vedere o apropiare lipsită de un punct central; când zicem: „de a c i l e a , pe a c i l e a , pînă a c i l e a ” , avem în vedere chiar centrul în care ne aflăm.

Acceași semnificațiune cu *aice* sau *aici* are forma scurtă i c e sau i c i (= latinul *hicce*), cu emfază i c e a , și forma cea lungă emfatică a i c i a sau a i c e a (= *aice*+ *a*), astfel că-n balada de mai sus s-ar fi putut zice deopotrivă bine: „, a i c e pe aproape”, ori: „, a i c e a pe-aproape”, fără nici o deosebire logică. Așa în *Alexandria* lui popa Ion din Sîn-Petru, text transilvan din 1620 (ms., Acad. Rom.), pe aceeași foaie citim: „... și scose-i de i c e pre Adam și pre Evva și cu fićori lui, și să afllară 14.000 de omeni, și eșit-au de i c e la lume la țara voastră...”; mai jos „... vinit-au a i c i a întâiu ș-au lăcuită a i c i a 500 de ani, și *aice* au făcută pre Caiină și pre Avelă...”; mai jos: „... deca murim noi, mergemă într-altă loc și mai bună de i c i a ...”

Doină din Transilvania:

„M-oi și duce, îs ca dusă,
Numai floarea nu mi-i pusă,
Dară floarea pune-voi
Și de-a i c e a duce-m-oi,
Duce-m-oi d-*aici* din sat
Să le fac la hîde larg...”

(Jarnik-Bîrsanu, 188)

sau

„Du-mă, Doamne, de pe-*aici*
Unde sînt zilele mici,
Că pe-a i c e a s-au mărit
Și oamenii s-au răit...”

(*Ibid.*, 213)

Forma *aici* circulează în grai mai mult decît forma *aice*, și ambele mai puțin decît emfaticul a i c e a . Cîtetrele lipsesc dialectului istriano-român, care întrebui-

unde sînt înlocuite prin *a c i a* și prin forma foarte interesantă *a o a c e*, corespunzătoare daco-românului *a c o a c e* în „într-*a c o a c e*” (= lat. *ecc-hocce*), care însă la noi are sensul de „mișcare spre *aice*”, iar nu „stare pe *aice*”.

v. *Aci.* – *Acicea.* – *Acilea.* – *Acoace.* – *Acolea.* – *Aicea.* – *Aoace.* – *Ici...*

AÎCEA s. **AÎCIA**, adv.; *ici*. Format din *a i c e* sau *a i c i* prin emfaticul *-a* (v. ⁵A), *aicea* sau *aicia* păstrează aceeași nuanță de sens, dar e cu mult mai des în circulațiune, nu numai în viul grai, ci mai ales în vechile texturi, în cari însă el se află în concurență cu dubletul său *a c i c e a*. Așa, în *Omiliarul de la Govora*, 1642, pe aceeași pagină, 49 a: „*aicea* cunoașteț meșteră înșelăciune drăcască...” și: „*a c i c e a* vei vedea mulțimea păcatelor tale...”; sau pe pag. 61 a: „nu numai acolo va sâ muncăscă, ce și *aicea* muncăște iute...” și: „tu *a c i c e a* caută puținel, frate și soro...”

În *Dicționarul ms. bănățean*, circa 1670 (*Col. I. Tr.*, 1883, p. 422), ne întîmpină numai forma emfatică: „*Aiča. Hic*”. În cel slavo-român din aceeași epocă (ms. al Societății Arheologice din Moscva), f. 60 a:

„**ЗДЕ**, *a i c e a*”;

„**ЗДЕШНІН**, de *a i c e* ...”

v. *Aice.* – *Acicea.*

ÀIDA! s. **HÀIDA!** interj.; *va! allons!* Același sens cu *a i !* sau *h a i !* cu *a i d e !* sau *h a i d e !* și cu *a i d a ț i !* sau *h a i d a ț i !* cu cari se confundă și sub raportul fonetic, deși originile lor par a fi cu totul diverse.

Dicționarul bănățean, circa 1670 (ms. în Bibl. Universității din Budapesta): „*Haida. A g e d u m*.”

Jipescu, *Opincaru*, p. 142: „cu bătu în mînă, *aida, aida*, pînă ajunge acolo...”

Cuvîntul a străbătut în Europa orientală în veacul de mijloc prin felurite năvăliri tătărești, începînd de la avari și pecenegi. În dialectul turc *djagataic*: *a i d a !* În Rusia nordică pînă la Urali și chiar în Siberia: „*a i d a*, *molodtzy*, *k dielu*! = *aida*, băieți, la treabă!” „*a i d a* obîdati = *aida* la prînz!” (*Opyt oblastnago slovaria*, Ptrsb., 1852, p. 2; *Dopolnenie*, 1858, p. 1). Polonește *h a j d a !* (citește: *haïda*) „*heh! frisch!*” figurînd și-ntr-o locuțiune proverbială curioasă: „*de jure i d e h a - j d a* = *per fas et nefas*” (Linde, *verbo Hej*), în care polonii, pe cînd erau foarte latinomani, băgară din graiul lor propriu numai pe „*i* = și” lîngă trei cuvinte latine și lîngă tătărescul *h a i d a*. Bohemește, din interjecțiune s-a format un verb regulat *h a g d á t i* (citește: *gaïdati*), pe lîngă interjecțiunea *h a g d u m* (Jungmann, *Slow-njk I*, 649). Turcii osmanlii însă n-au păstrat tocmai ei interjecțiunea, ci numai verbul derivat *h a y d a m a k* „a mîna vite”, literalmente: „a striga *h a i d a*, *a h a i d u i*”. Nu de la turci dară ne vine cuvîntul, dar de la cumani sau de la vreun alt trib turanic medieval.

Cînd își însoțește pre optativul *d e*, *aida* capătă la noi sensul francezului ironic: „*allons donc!*”

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 10: „Să crape de căldură, nu-și sumete mînicuțele în fața flăcăilor; să se îmbrebenească ea cu gălbenele și bujori, cu creițe și cu ochiu-boului, *aida*-d e ! nu se scrie la dînsa așa țigănie...”

v. *Aidamac*. – *Aidati!* – *Aide!*

AIDA-DE. – v. *Aida*.

AIDAMÂC s. **HAIDAMÂC**, s.m.; 1. brigand, vagabond; 2. gourdin, massue.

Ispirescu, *Poveștile*, p. 57: „curățind țările de tîl h a r i și de *haidamaci*...”

Cu sensul de c i o m a g sau m ă c i u c ă, la Țichindeal, *Fabule*, ed. 1838, p. 403: „proptindu-se cu *aidamacul* lui cel groaznic, cu carele lovea leii și urșii...”

Turcește, verbul h a y d a m a k însemnează: „conduire un troupeau” (Șaineanu, *Elem. turc.*, p.50), de unde apoi „bîță”, adecă ceva cu care se mîină vitele și „bîțauș” adecă cineva care mînuiește o asemenea unealtă.

Aidamac se află și la serbi cu sensul de „bîță” (Karadži•), iar în sens de „rebel-le” și „cosaque” această vorbă era foarte răspîndită oarecînd în Polonia și-n Rusia sudică. De aci pare a urma că noi am căpătat-o de la răsărit prin tătari, iar nu din meazăzi prin osmanlii.

v. *Aida*.

AIDAȚI! s. **HAIDAȚI!** interj.; en avant! Nu e același cuvînt cu a i d a, nici cu a i d e, cu toată cuasi-identitatea lor fonetică și logică. La serbi există de asemenea „haidaț! = davon!” (Karadži•, 799), însă nu românii au luat cuvîntul de la serbi (Cihac, II, 583), ci tocmai serbii de la români, căci numai românește -aȚi indică pluralul imperativului la a doua persoană, ceea ce serbește sună - a t e. Al nostru *aidați* sau *haidați* este un strigăt de război, compus din a i d a ț i ! sau h a i d a ț i ! adecă: „allons! frappez!” În energicul cîntec ostășesc, care era foarte vechi deja în timpul mitropolitului Dosofteiu și se atribuia pe atunci lui Ștefan cel Mare, refrenul este:

„ H a i, frați! h a i, frați!
La năvală d a ț i !...”

(Ar. Densusianu, *Ist. lit.*, 224)

Ca țipet, în focul luptei, acest refren se reducea la un teribil: h a i d a ț i !

v. *Ai!* – *Ajut*. – *Chirileisa*. – *Ucide!*...

AIDĂU s. **HAIDĂU** (plur. *aidăi* s. *haidăi*), s.m.; vacher, gardien de bétail. „*Haidău*, păzitor de vaci în cireadă” (Costinescu). Cuvîntul s-a născut din interjecțiunea a i d a s. h a i d a prin sufixul -ău; literalmente: „acela care mîină vacile, strigînd: h a i d a !” *Aidău* n-are a face cu maghiarul „hajtó” (Cihac, II, 504), de unde se trage h a i t ă u, cu totul o altă vorbă.

v. *Aida*. – *Aidamac*. – *Haitău*. – -ău.

¹**AIDÈ!** s. **HAIDÈ!** interj. et vb. défect.; va! allons! marche! Ca imperativ, funcționează la prima și a doua persoană plurală: *aidem!* *aideți!* și la a doua singulară: *aide!* În toate întrebuintările se poate aspira: *haidem!* *haideți!* Prin emfaticul *-a* (v. ⁵A) devine: *aidea!* *haidea!*

Donici, *Parnas*:

„*Aideți*, voinicilor! cu toții să răcnim;
Nu pierdeți cumpătu, strigați cu îndrăzneală...”

A. Pann, *Prov. I, 3*:

„*Aideți* să vorbim de giabă,
Că tot n-avem nici o treabă...”

Costachi Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„Buciumați, și Doamne-ajută! – Cu toții strigă: amin!
Aideți, frați, din țara noastră să alungăm pe păgân!...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 153: „înjugă și pleacă, *aidea*, *aidea*, vorbă, vorbă, pîn’ ce înserăză...”

Filimon, *Ciocoii vechi*, p. 249: „*Aidea!* fie după voința dumitale; o să-ți fac acest hafîr, și de voi păți ceva, vei da seama la Dumnezeu...”

Poate să nu aibă sensul de „mergere”, ci chiar pe acela de „oprire”, dar în orice caz ca imperativ:

„*Haide*, bade, nu te duce,
Că te-aștept cu gura dulce!...”

(Jarnik-Bîrsanu, 107)

Foarte des se construiește cu subjunctivul *d e* : „*aide d e* fă... *aide s ă faci*...”

„*Haide*, mîndră, pînă-n prag
D e -mi dă gură, că-s beteag;
Haide, mîndră, pîn’ la cruce
D e vezi neamțul cum mă duce...”

(*Ibid.*, 17)

Etimologia lui *aide* a fost pînă acum o enigmă. Mai întîi, toți îl confundau cu *a i d a* și cu *a i d a ț i*, cari amîndouă îi sînt străine, fiind totodată străine unul altuia. Apoi unii îl apropie de latinul *a g e d u m* (*L.M.*), cu care se înfîlnește și prin sens. Foneticeste, din „agedum” s-ar fi putut naște la români *a i d*, cu *i* pentru *-ge-* ca în *mai*= lat. *magis*. Alții (Diéz) par a-l înrudi cu italianul *a n d a r e*, de unde ar fi imperativul dialectic venețian *a i d a*. Cei mai mulți (Cihac, Miklosich, Șaineanu) indică interjecțiunea turcă *h ā i d è* „en avant!” Să se observe însă că: 1. Cuvîntul nu există în dialectele turce asiatice. 2. La turci el nu e niciodată verb. 3. Ca verb, el ne apare numai: a) la români: *aidem*, *aideți*; b) la serbi: *h a i d e m o*, *h a i d e t e*; c) la bulgari: *h a i d e*, *h a i d i t e*; d) la albanezi: *h a i d e*, *h a i -*

d e n i . În poezia poporană română, serbă, bulgară și albaneză, întrebuintarea lui *haide* ca verb defectiv este identică, după cum ea nu ne întimpină de loc la turci. E aproape sigur că turcii, la intrarea lor în Europa, îl vor fi găsit deja vechi la indigeni. De la turci, apoi, îl vor fi luat numai doară neogrecii: Χάιτε! (Passow).

Cum dară rămîne cu etimologia cuvîntului?

Pe de o parte, afară de bulgari și de serbi cu învecinații sloveni, adică afară de ramura slavo-balcanică, la ceilalți slavi *aide* nu se găsește; pe de altă parte, prin elemente specifice serbo-bulgare această vorbă nu se explică, precum nici prin albaneza. Nu cumva soluțiunea se poate dobîndi prin limba română? Filologii uită într-un mod sistematic că serbii și bulgarii, cînd s-au încuibat peste Dunăre, cam în secolul VII, deteră pretutindenii peste români, cari la rîndul lor, cu vro cinci veacuri mai nainte, se așezaseră acolo peste un substrat autocton tracic, scoțînd la ființă o nouă naționalitate: grupul latin oriental. Oricîte se află la serbo-bulgari și se află și la români, dar nicăiri la slavii cei de la nord, e aproape de mintea omului că serbo-bulgarii le-au luat de la români, iar nu viceversa, deși multe, și foarte multe negreșit, însă elemente panslavice anume, au primit și românii de la serbo-bulgari.

Interjecțiunea a i ! sau h a i ! „va! allons!” se asociază la noi mereu cu optativul d e , astfel că-n Banat, bunăoară, compusul „a i d e !” a ajuns a forma o interjecțiune specială de „rugare și poftire, de ex. h a i - d e ! în oară bună!” (Diaconovici-Loga, *Gramm.*, p. 156); iar la macedo-români, după un „vechi cîntec” citat de Dr. Obedenaru (*Dict.*, ms., în Acad. Rom., II, 716):

„Çi-ți unzește parce lungă,
H a i d e m o i , trup de-armătulă...”

adecă: „Comme les longs cheveux te vont; a l l o n s , corps de militaire!”

Dar și mai des acest a i ! sau h a i ! se construiește cu subiectivul d e : a i d e -mi spune mai iute! a i d e fă cutare lucru! etc.

„*Haide*, pui de turturea,
D e -mi arată cărarea...”

(Jarnik-Bîrsanu, 200)

„*Haide*, bade, d e mă ia
Pîn' ce-s pruncă tinerea...”

(*Ibid.*, 44)

Să luăm acum următoarea doină din Transilvania:

„*Haide*, mîndră, d e -mi dă gură,
Că-ți dau tot ce am în șură;
Dragă, h a i d e mă sărută,
Că-ți dau boii de la rudă!...”

(Jarnik-Bîrsanu, 78)

Dentii, h a i ne apare aci ca sinonim perfect cu *haide*; al doilea, versul:

„Dragă, h a i d e mă sărută...”

este din punct în punct totuna ca și când am zice:

„Dragă, *haide*, mă sărută...”

Disilabicul *aide* rezultă dară din aglutinarea celor două elemente, pe cari graiul poporan le pune ne-nctat în atingere: interjecțiunea *a i* și silaba *d e*, această din urmă mai cu seamă ca subiectiv. În construcțiunea: „*aide d e* -mi arată = *a i d e* -mi arată” este o reduplicare a aceluiași *d e*. O dată aglutinat din *a i* și *d e*, *aide* a suferit apoi analogia imperativilor de a treia conjugățiune: „*arde!*” „*perde!*” „*crede!*” născându-se flexiunea: *aidem!* *aideți!*

În scurt, prin româna și numai prin româna genezei cuvîntului se desfășură de la sine și ni se limpezește totodată fenomenul că *aide*, ca interjecțiune și ca verb, ființează numai pe Peninsula Balcanică, acolo adecă unde românii serviseră de substat pentru așezămintele posterioare slave.

v. ³*Ai!* – *Aida!* – *Aidați!* – ³*Hai!* – *Haida!* – *Haidați!*...

AIDOMA, adv.; exactement comme ça, de point en point, comme deux gouttes d'eau. Sinonim cu *a s e m e n e*, *l a f e l*, *l e i t*, *î n t o c m a i*, dar mai afirmativ.

„*Aidoma* = deplin asemenea, totmai așa, real, împelițat; de ex.: copilul acesta este tată-său *aidoma*; am văzut pe dracul *aidoma*...” (L. M.)

Dr. Polysu: „*Aidoma* = ähnlich; gleich; wirklich; ganz ähnlich, ganz gleich; akurat; *aidoma l a c h i p* = wie aus dem Gesichte geschnitten”.

v. *Asemene*. – *Leit*.

Niciodată nu se accentuează pe *o*: *aidòma* (Cihac, II, 3), ci numai pe *i*.

I. Văcărescu, p. 228:

„Cum e, d-ar fi văzut,
La toți, slăvit, plăcut
Ar fi ăst chip ceresc
Aidoma ca tine...”

și-ntr-un alt loc:

„E nemerit cu fețe vii, *aidoma*-ți portret...”

Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 58: „După ce să va orîndui epitropul, până a nu să apuca de chivernisirea lucrurilor, datoriu iaste să facă doao catastife anume de priimirea averii și a datoriei nevîrsnecului, și pre unul, după ce-l va iscăli însuși și-l vor adeveri rudele sau judecătorii, să să dea în păstrare la Mitropolie sau la Episcopii sau la Vorniciia obștirilor, iară celalalt, și acela iscălit și adevărit *a idoma* (а́ идо́ма), să-l poprească însuși...”

Basmul *Fata cu pieze rele*: „...la arăpoaica cutare se găsește un petec de mătă-sărie *aidoma* celeia ce căuta împăratul și *t o c m a i* atît cît îi trebuia...”

Forma cea mai veche în texturi este *avidoma*.

Cantemir, *Chron.* II, 151, despre nește plastografi: „Leon, de aceasta înștiințîndu-să, au poroncît logofeților lui să înpotrivască slova Sfîntului Ioann, carii slova *avidoma* potrivind...”

În Moldova pînă astăzi predomină forma *avidoma*.

Alexandri, *Iașii în carnaval*, act. I, sc. 2: „parcă-i văd *avidoma* ș-acum alergînd pe uliți cu coifuri de hîrtie poliită...”

Tot în Moldova însă se mai aud și forme provinciale: *aghidoma*, *agidoma* și *agiuduma*.

O povestire țărănească din Tutova: „Stafia zice-că este umbra luată de zidari, cînd fac vreo clădire sau beci, a unui om care zice-că nu mai trăiește de la luarea umbrei decît 40 de zile, după care timp, murind, iese *aghidoma* în locul unde i-au luat umbra și chinuiește pe cei cari s-ar duce acolo noaptea...” (P. Mohor, com. Pueștii).

Narațiune țărănească din districtul Iașilor: „dracu uniori sî arată cal, porc, ogar, epuri, mîță, lup; dar el *agiuduma* îi în chipul omului și-i negru ca păcura, cu coarni, cu chelea goală, cu coadă și arichi...” (Preot A. Bottez, com. Șipotele).

„*Agidoma* vrea să zică a i e v e a , î n t o c m a i ...” (G. Gavrilășanu, Neamț, com. Galu.)

În fine, în balada *Juganii*, așa cum se cîntă pe la Brăila:

„Că muma juganilor
Erea fruntea cailor,
Scăparea haiducilor,
Idoma nălucelor...”

(G. D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 691)

unde editorul observă în notă: „*idoma*, afereză din *aïdoma* = întocmai ca, identic cu, arătînd asemănarea perfectă”.

Forma *idoma* aferetică nu este, după cum nici *aïdoma* nu e protetic, căci inițialul *a-* (= lat. *ad*) nu aparține tulpinei cuvîntului, la care se adaugă numai ca un fel de întărire ca și-n „*a-semenea*” sau „*a-ievea*”. Finalul *-oma*, pe de altă parte, se descompune în emfaticul *-a*, ca în „*acum-a*”, „*asemene-a*”, „*aieve-a*”, „*atît-a*” etc. (v. ⁵A) și în același sufix *-omă* cu funcțiune superlativală, care mai figurează în alți doi adverbi românești: „*avalma*” (vechi: *avaloma*) și „*hojma*” (vechi *hojoma*), cel denții însemnînd: „*t o u t - à - f a i t* ensemble”, iar cellalt: „*t r è s -fréquentment*”, un sufix înrudit cu superlativul latin arhaic *-u m u s* (clasic *-imus*) în: *minumus* (= *minimus*), *infumus* (= *infimus*), *decumus* (= *decimus*) etc. La români însă acest sufix nu poate fi latin, deoarece nu e latin nici unul din cei trei adverbi. Cînd separăm dară prefixul *a-* și sufixul *-omă*, ne rămîne tulpina cea semnificativă *-vid-*, pe care deja Laurian și Maxim s-au încercat s-o apropie de grecul εἶδος „aspect, visage, espede, facon”, corespunzător litvanului „*veidas*” și slavicultui „*vidŭ*”, de care la rîndul său l-a apropiat Cihac. Grație sufixului *-omă*, pe care cu sensul superlatival nu-l au nici slavii, nici grecii, românul *avidoma* însemnează: „întocmai aceeași *f a ț ă*, întocmai același *f e l*, întocmai același *a s p e c t*”, „*ipsissime*”. Fiindcă românii pe *avidoma* nu-l au din latina, fiindcă nu-l au nici de la greci sau de la slavi și fiindcă totuși el este învederat o formațiune ario-europee, atunci nu cumva să fie la noi un rest dacic?

AIDÛC s. **HAIDÛC** (pl. *aiduci* s. *haiduci*), s.m.; 1. fantassin; 2. bandit.

Cu primul sens, ca sinonim cu *pedestraș* sau *dorobanț*, *aiduc* a ieșit de mult din întrebuințare, dar ne mai întimpină în cronică.

Miron Costin, *Letop.* I, 222: „Așa îl pripise Mihaiu-vodă de aproape pre Ieremica-vodă, căt niște *haiduci* *p e d e s t r i* cu câteva cară, pre urma Ieremiei-vodă, i-au ajuns fruntea oștii lui Mihaiu-vodă, și au stătut *haiducii* la răsbouiu, apărându-se câteva ceasuri; ce dacă s-au înglotit oastea lui Mihaiu-vodă, i-au spart pre *haiduci*...”

Ca sinonim cu *hoț*, cuvîntul se distinge printr-o nuanță foarte caracteristică: *aiducul* despoaie numai pe cei bogați și pe străini; își iubește țara, apără și ajută pe cei apăsăți; își bate joc de stăpîn și de stăpînire, pentru că-i e drag a fi slobod; el e poet.

Iordachi Golescu, circa 1830 (*Conv. lit.*, 1874, p. 73): „Cîntecele de *aiduci* sufletul ți-l înveselește, trupul ți-l întărește, mintea ți-o înverșunează...”

Așa scria un boier mare!

În unele locuri, se rostește *vaiduc*:

„Mi-aduc aminte că în nordul Bihorului am auzit în loc de *hram* – *vram*, adecă *vramul* bisericii în loc de *hram*; tot aici am auzit *vaiduc* în loc de *haiduc*...” (D. Păscuț, Făget).

Forma cea mai răspîdită însă este aspiratul *haiduc*. Derivă din maghiarul *h a j - d ù* „fantassin, bandit”. Acățîndu-și sufixele *-uk*, *-t*, *-ûtin*, acest termin s-a înrădăcinat de veacuri pe întreaga Peninsulă Balcanică, mai ales cu înțeleș de „hoț” și chiar de „voinic în genere”: turc. *hajdud*, neogr. *χαῖντούτης* și *χαῖδοúkι*, alban. *haïdut* și *haïduk*, bulgărește și serbește: *haïduk*, *aïduk*, *haïdut*, *aïdutin* etc. (Miklos., *Türk. Elem.* I, 66). E cam anevoie a se lămuri intermediul prin care îl vor fi căpătat românii.

v. *Haiduc*.

AIDUCĂME. – v. *-ame*.

^{1,2}**AIDUCÈSC.** – v. ^{1,2}*Haiducesc*.

AIDUCÈȘTE. – v. *Haiducește*.

AIDUCÎE. – v. *Haiducie*.

AIE, pron. – v. *Aia*.

-AIE, suff. – v. *-ai*.

AIENÈSC, **-EASCĂ**, adj.; appartenant à ou dépendant d'un a y a n . Se mai aude numai doară în Dobrogea.

Balada *Tudor Tudoraș*:

„De-i găsi oi *aienești*,
Să le scrii împărătești,
Beilicul să le cei,
Din zece una să ici...”

(Burada, *Dobrogea*, 125)

Balada *Mierla și sturzul*:

„Cărucer m-oi face
Și pe drum oi trece
Cu cară,
Cu povară,
Cu mărfuri *aienești*,
Aienești și domnești...”

(*Ibid.*, 127)

v. *Aian*

AIÈPT (*aiieptat*, *aiieptare*), vb.; 1. allécher; 2. fléchir, diriger; 3. ajuster, brandir, jeter; – m ă *aiiept*, se tromper soi-même, se donner des airs, se venter.

Lexicon Budan: „*Aiept*; 1. ca verb activ: a) răped ceva cu năvală, schleudern; b) îndreptez, ocărmuiesc, lenken; c) ghicesc, errathen, beynahe treffen; 2. ca verb reciproc: m ă *aiiept* = a) cu mintea, alunec, sich verleiten lassen; b) mă fălesc, mă laud însumi, prahlen. A lat. a d e t j a c t o , quasi a d j e c t o ”.

Derivațiunea *aiiept* = lat. a d j e c t o a fost singură propusă pînă acum și primită de toți fără control și fără controversă (Cihac, I, 6). Numai Miklosich a observat că ea nu se împacă cu legile fonetice (*Lautlehre*, *Consonant*. II, 64). În adevăr, din latinul „adjecto” s-ar fi putut naște la noi „ajept”, ca „ajung = adjungo” sau „ajut = ajuto” cel mult: „azept”, ca în „zac = jacio (djacio)”, dar niciodată *aiiept*.

Foneticeste, *aiieptare* poate fi numai doară latinul a l l e c t a r e = ital. a l l e t t a r e = franc. a l l é c h e r . Prin urmare, sensul fundamental al cuvîntului este a m ă g e s c . Acest sens ne și apare singur în *Vocabularul* lui Costinescu (I, 28): „a *aiiepta*, a îndemna la o plăcere, a amăgi”. Tot așa la Pontbriant (p. 19): „a *aiiepta*, vezi a amăgi”. În Țara Românească vorba pare a nu fi cunoscută în popor decît numai cu acest înțeles. În *Lexiconul Budan* reflexivul „m ă *aiiept* = sich verleiten lassen” implică și la activ: „*aiiept* = verleiten”, „amăgesc”. Tot aci vine prin sens „mă *aiiept* = prahlen”, însemnînd literalmente: „mă măgulesc pe mine însumi, mă înșel crezîndu-mă prea mare”, precum și adjectivul a i e p t ă t o r „fălos, Prahl-er”, în *Vocabulariul de la Sibii*, din 1822.

Deja latinește a l l e c t o , frecuentativ din „allicio”, se pleca cătră sensul de „diriger”, de exemplu la Columella: „ad aquam duci boves sibiloque a l l e c t a r i ” . De aci românul „*aiiept* = lenken”, în gramatica transilvană a lui Molnar, de la 1788 (p. 254) și chiar în *Lexiconul Budan*, ca și „*aiiept* = ghicesc, errathen”; „*aiiept* = hinweisen”, la Budai-Deleanu (*Dicț.*, ms., în Muz. istor. din Bucur.); „*aiiept* = flecto, dirigo”, în gramatica bănațeană a lui Alexi (1826, p. 254), „*aiiept* =

Abia pe a treia linie, rezultând din noțiunea intermediară secundară de „diriger = ajuster”, s-a născut sensul de „arunc”: „*aiapt, jacto*” (Bobb), care a făcut pe filologi să se amăgească, să se *aiapte* în toată puterea cuvîntului, alergînd la latinul *adjecto*.

Al nostru *aiaptare* este dară frate bun cu francezul *aller*, care în limba veche avea și acolo o formă reflexivă aproape identică prin sens cu românul „*mă aiapt*”. Versul lui Ronsard:

„Puis donne voile, et sant plus t’aller
Va-t’an ailleurs ta fortune chercher...”

se traduce românește:

„Apoi întinde-ți pînza și făra te *-aiapta*
Te du în altă parte norocu-ți a căta...”

Din literatura poporană cunoaștem trei texturi cu *aiapt*.

Basmul *Nuștiu-Împărat* (*Tribuna din Sibii*, 1886, p. 1118): „acum se *aiaptă* o dată calul și ca fulgerul trece preste poartă...”;

Basmul *Tei-legănat* (*ibid.*, 1885, p. 38): „croiește un șoșonete bun din pulpa piciorului stîng și-l aruncă în gura pajurei, care cu o *aiaptare* a și fost afară (din lumea cealaltă pe lumea noastră)”;

Proverb:

„Mă iai cu *aiaptul*,
Ți-a pîrăi pieptul;
Mă iai cu de-acelea,
Te-a ustura pielea...”

(*Ibid.*, 1885, p. 22)

În primele două pasaje, *aiapt* însemnează o avîntare sau o răpezure; în pasagiul al treilea, cel mai important prin natura sa stereotipă de proverb și unde cuvîntul ne întîmpină ca substantiv, *aiapt* poate să însemneze deopotrivă avîntare sau răpezure la luptă și înșelăciune șoșele-momele, „*alléchement*”.

Cîțetrele texturile sînt din Transilvania, unde – după cum am văzut mai sus – predomină în această vorbă sensul derivat de „aruncare”.

v. *Îniept*.

AIEPTĂRE } v. *Aiept*.
AIEPTĂT }

AIEPTĂTÒR, -OARE. – v. *Aiept*.

AIÈSC (*aiit, aiire*), vb.; aprîrter à l’ail. La prezinte indicativ, la conjunctiv și la imperativ singular se întrebuițează mai mult: *aiiez*, să *aieze, aiază!* (*L.B.*), ba unii conjugă peste tot ca pe „cutez”: *aiiezai, aiezare, aiezat* etc. (Pontbriant).

v. ²*Aiu.* – *Aite.* – *Aitură.*

¹**AIEVE**, adv.; réellement, manifestement, évidemment. Compus din prepoziționalul *a* (= lat. *ad*) și din adverbul paleoslavice **ѣѢѢ** „δῆλον, φανερώς, προφανῶς” (Miklosich), corespunzător verbului **ѣѢѢѢ**, de unde românul „a ivi”, literalmente *aieve* înseamnă: *l a a r ă t a r e*, o locuțiune adverbială indigenă, pe care s-a încercat s-o înlocuiască adverbul slavice, dar care n-a încetat niciodată de a circula în grai alături cu noul venit; de exemplu în *Omiliarul de la Govora*, 1642, p. 5: „...să ai tu tată svântu, iară însuți întru păcate lăcuești, ce folosu ți-e de aceasta? *aïave* că ți-e mai mare osândă...”, și-apoi cu același sens mai jos (p. 83): „robul carele știe voia domnu-său și nu o face mult va fi bătut; și numai ce cugetă cu ce va fi bătut? *l a a r ă t a r e e* că cu multe munci ale focului nestins...”

Alt sinonim: *f ă ț i ș* sau *p e f a ț ă*, circulând iarăși în concurență cu *aieve*. Așa, Nicolae Costin, *Letop.*, II, p. 11, 13, descriind domnia lui Dumitrașco Cantacuzino, zice că adusesse în țară pe tătari „carii ca niște păgîni multă răutate au făcut oamenilor din Moldova, muncindu-i și pe cărbuni puindu-i și la cap cetluindu-i, și de femei și de fete răzindu-și *aevea*...”, iar mai jos: „își ridea de fetele și de femeile oamenilor *p e f a ț ă*...”

Mai totdeauna *aieve* își acață pe emfaticul *-a* (v. ⁵A) fără vreo modificare de sens. În vechile texturi însă e mai des simplul *aieve*.

a) A veni *aieve*:

Coresi, 1577, ps. XLIX: „Domnul *aïavea* vine”, unde în *Psaltirea Scheiană*, circa 1550 (ms., Acad. Rom.) stă fără emfaticul *-a*: „Dzeul *aïave* vire...”, pe cînd la Dosofteiu, 1680: „Dumnedzău *v e d e r a t* veni-va...”, iar la Arsenic din Biserici, circa 1650 (ms., Acad. Rom.): „Domnul *l a a r ă t a r e* va veni...” În același pasagiu, Corbea, circa 1700 (ms., Ac. Rom.) pune „*l a aieve*” (= *ad- ad-...*) și-l explică prin arătat:

„Dumnezeu *l a aïave* va veni *a r ă t a t*
Cu sémne, ca un mare și strașnic împărat...”

b) A umbla *aieve*:

Miron Costin, *Letop.* I, 262: „de oameni răi așa se împluse țeara, căt *aieve* bulucuri îmbla de prăda și jaciaia oamenii și pre lângă orașe...”

c) A vedea *aieve*:

I. Văcărescu, p. 353:

„Ș-ăl vis că-n București stă-n scaun Bucuria.
Aievea ce să vez? Ales Neomenia
Stă: inimă și duh boldește către fală;
Toți în minciună cred, înșăl și se înșeală...”

A. Odobescu, *Pseudokineg.*, p. 87: „Nu mă voi încumeta a spune ceea ce *aievea* n-am văzut cu ochii...”

d) A se arăta *aieve*, ca și cînd s-ar zice „a se *a r ă t a l a a r ă t a r e*”.

Constantin Brîncovan, 1696 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 159): „care și *aïave* aič

Io Matei Băsărab voevod..”, povestind mai departe cum au perit locustele din dată ce se adusese de la o mănăstire din Muntele Atos capul sîntului Mihail „Sinadski”.

c) A minți *aieve*:

Varlam, 1643, II, f. 81 a: „pare-mi că minți *aîave*, o cadiule! căci nu sîmtă a mîale acéstiă cuvinte...”

f) Mai cu seamă însă *aieve* se construiește cu „a fi”.

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 27): „*aiavea* iaste tuturor că el mie nepriétin de moarte mi s-au arătat, însă adevărul ce iaste a tăgădui nici pociu, nici mi se cade...”

Samuil Clain, *Învățăture* (Blaj, 1784, p. 59): „la toți *aiavea* iaste viața lui cea bună, știute milosteniile și alte lucruri...”

N. Muste, *Letop.* III, 76, povestind focul cel mare din Iași de la 1723: „...nu se putea nime apropia de para focului. Atunce *aevea* era certarea de la Dumnezeu...”

g) O întrebuintare curioasă a lui *aieve* în *Codicele Voronețian*, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.):

Act. Ap. XXII, 3: „eu, pre dzeu! sântu jidovinu, născutu întru Tarsul Chilichiescu, hrănitu întru această cetate, lăngă piçoarele lui Gamaliilu învățatu *aîave* légia tatăîn-rească...”

„...ego sum vir Judaeus, natus in Tarso Ciliciae, nutritus autem in ista civitate, secus pedes Gamaliel eruditus j u x t a v e r i t a t e m paternae legis...”

După analogia sinonimilor săi, *aieve* funcționează și ca adjectiv, dar invariabil: un lucru *a i e v e*, o nelegiuire *a i e v e*, o minciună *a i e v e* etc. *Lexicon Budan*: „*a i e v e* adj., verus, geminus”.

v. *Apriat*. – *Făță*. – *Fățîș*...

²**AIÈVE**, adj. – v. ¹*Aieve*.

^{1,2}**AIÈVEA**. – v. ¹*Aieve*.

AIÈZ (*aiezat*, *aiezare*), vb.; apprêter à l’ail. Formă mai puțin întrebuintată și mai necorectă decît sinonimul *a i e s c*.

Dicționarul bănățean, ms. circa 1670 (*Col. I. Tr.*, 1883, p. 422): „*Ajjědz* (citește: *aiedz*). Allio condio.”

v. *Aiesc*. – *Curmez*.

AIEZÀRE }
AIEZÀT } v. *Aiesc*. – *Aiez*.

AILALTĂ. – v. ^{1,2,3}*Aia*. – *Alt*.

AIMINTRE s. **AMINTRE**, adv.; 1. autrement; 2. en cas contraire, sinon; 3. *d e aimintre*, *d e amintre* = du reste, d’ailleurs. În primul sens sinonim cu *a l t f e l*,

altcum sau în alt chip; în al doilea, sinonim cu: de nu, de unde nu, la dinpotrivă; în al treilea, sinonim cu totuși, orișicum etc.

Sub influința principalului sinonim, altfel, s-a născut forma actuală *altmîntre*, care nu se găsește nicăiri în vechile texturi și ne întîmpină pentru prima oară, pare-ni-se, abia pe la 1788 în gramatica lui Molnar (p. 318): *altmînrilea*. De atunci încoace filologii s-au silit s-o înrădăcineze în limbă, crezînd-o a fi un arhaism (*Lex. Bud.*, Cihac etc.), pe cînd în fapt ea este de tot modernă și se datorește unei analogii curat românești: *altmîntre* = *aimintre* + *altfel*, căci – mai repetăm încă o dată – graiul vechi n-o cunoaște de loc.

Cele două forme istorice, *aimintre* și *amintre*, ni se înfățișează fiecare în următoarele varianturi fonetice și morfologice:

a) Forma cu *-i-* aproape totdeauna își acată pe emfaticul *-a-*: *aimintrea*, uneori pe analogicul *-l-* însoțit de același *-a-*: *aiminrilea*, cîteodată are pre *-e n-* pentru *-i n-*: *aimentrea*, *aimentrilea*.

Glosar slavo-român, circa 1600 (*Cuv. d. bătr. I*, 267): „БЪЗНАК, pre dos, *aimintrea*”.

Legenda Sf. Nicolae, sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 140): „se gîndi *aimintrea* să nu facă, ce acel lucru spurcat ce gîndise el vrea să-lî înceapă a face...”

O predică de Sf. Ioan Crisostom, sec. XVII (*ibid.*, p. 559): „*aimintrea* vîd ochii omului, și *aimintrea* iară vîd ochii lui Dumnedzău...”

Act moldovenesc din 1610: „de s-are și mai scula Agăpiianii să facă vro pără și să nu se ție de lége, măriia-ta să nu crezi, că *aiminrilea* nu se va afla...”

Moxa, 1620, p. 370: „nu era de totu rău Anastasie, ce era și bun, că de nu vrea fi întunecat cu acia vrăcolâcie de făcia rău pravoslavnicilor, *aimentrea* elu era bun...”

Același, p. 385: „de *aimintrea* era om bun și nu iubiia strămbătățile...”

Silvestru, 1651, pref.: „Frumos daru a lui Dumnezeu ăaste a ști în limbi, numai să viiaze cu dinsele, ca să înțeleagă și alții ce zice, că *aiminrîia* nime nu va putia lua întrămăre...”

Ibid., f. 151 a: „de-ară face *aiminrîia*, huli-s-ară numele lui între păgăni...”

Dicționar bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422): „*Aimintre*. Aliter. Secus.”

b) Forma fără *-i-* ne prezintă varianturi: *amintrile*, *amintrilea*, *aminterle*, *amintere*, *aminterea*, *aminteri*.

Inventarul mănăstirii Galata, 1588 (*Cuv. d. bătr. I*, 212): „și de va întorce *amintrilea*, se fie lepădat de lége...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom.), p. 20: „*amintrilea*, pricina clătirii dăndu-să, odihna și liniștea fără turburare și strînciunare a fi nu poate...”

Dicționar slavo-românesc, circa 1670 (ms., în Bibl. Societății Arheologice din Moscva, f. 28 b): „БОЗНАКЪ, în tr - alt chip sau *aminterea*”.

Samuil Clain, *Învățăture* (Blaj, 1784), p. 89: „să știi și să crezi că din neprecépe-re și din slăbiciunea firii am făcutu această, sau pentru că te-amu iubit și amu vrutu

să te învățu binele care l-amu socotit de folosu ție, că *amintrilea* cumu aș fi pututu face cu ceva asupra ta...”

Critil și Andronius (Iași, 1794), p. 16: „*aminterea*, așezarea de aru fi după meșteșug și potrivită precumu tu vrei, aru fi o greșală...”

Ibid., p. 102: „*aminterle*, nasul a•ută multu de a închipui măsura feții...”

Caragea, *Leguire*, 1818, p. 19: „cînd lucrul acela pentru zmințea ce are rămî-ne netrêbnic sau cu anevoe a fi de trebuință, iară *aminteri* să rămîc vînzătoriul nesu-părat...”

Ib., p. 34: „Cu zalogul mișcătoriu nu poate împrumutătoriu să să slujească la trebuințele sale, de nu să va tocmi cu datornicul, căci *aminterea* orice stricăcune va cerca, plătește...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 34: „*Amintrilea*, frate Moțailă, vorbindă la drept, să ne ierte cin’ ne-aude, altă lume ie la țară, alta la cetăți și la orășele or la tîrguri...”

Deși forma fără -î- exista deja în secolul XVI, totuși în texturile cele mai vechi ea ne apare sistematic ca o scurtare disimilativă din *aîmintrilea*, tipul cel mai lungit și avînd trei *i*, pe cînd forma cu -î- figurează tot acolo simplă sau numai cu emfaticul -a: *aîmintre*, *aîmintrea*, și chiar cu vocalismul arhaic: *aîmentrea*. Așa la Coresi, *Omiliar*, 1580, vedem *aîmintrea*, niciodată *aîmintrilea*, alături cu *amintrilea*, nici-odată *amintrea*:

quat. IX, p. 7: „grăiaște-se și *aîmintrea* duminecă noao, derep-ce că-ntr-ačasta vor să se înnoiască trupurile morților...”

quat. XIX, p. 10: „multă era credința de-acia alăltor, că atunce amu opri mărici, e acmu nu oprêște, ce *amintrilea*-șu tăriia sa arâtă mai mare...”

Pe la sfîrșitul secolului XVII, dispare din texturi forma cea primitivă *aîmintre*, lăsînd pe derivatul *amintre*, care începe apoi a se răspîndi, multiplicîndu-se în varianți poporane: *aminteri*, *aminterea*, *aminterle* etc., dar totodată se amestecă cu sinonimul a l t f e l, rezultînd forma mixtă *altmintre*, care la Radu Tempea (*Gramm.*, 1797, 167) sună pe aceeași pagină: *almintrenea* și *altmintrelea*. Într-o doină din Bucovina:

„Mult mă mir, bade, de tine,
Ce-ți perzi mintea după mine?
Cînd mi-ar fi de dumniata
Altmintrele m-aș purta!...”

(Marian, *Bucov.* II, 152)

Alexandri, *Arvinte și Pepelea*, sc. 4:

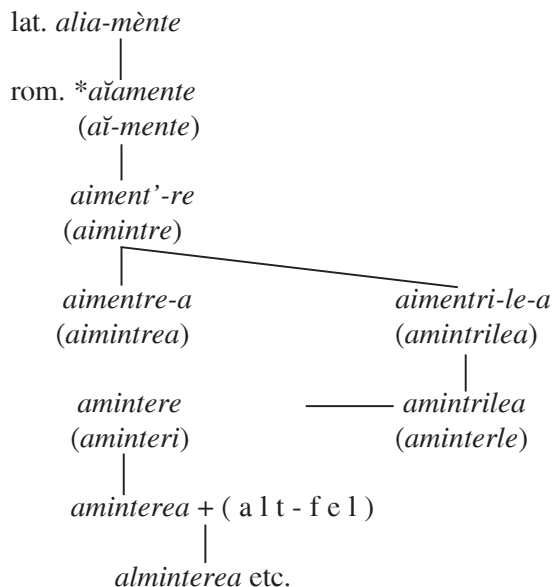
„Arvinte: Nu fi prost, măi!... O baniță de nuci vechi de șase ani... Nu scăpa chilipiriu din mînă.

Pepelea: Ba nu așa, jupîne!... *Almintire*... Dă-mi pe Măndica adălmaș... Vrei?”

Forma daco-română organică *aîmintre*, adecă fără amplificativul -re, reprezintă pe latinul a l i a - m e n t e, paralel latinului a l t e r a m e n t e, de unde: ital. *altramente*, fr. *autrement*, span. *otramente*, reto-rom. *otramaing* etc. Mai remarcabilă decît toate este forma macedo-română a l î ù t r e sau a l î ù n t r e. 471

Înlăturându-se amplificativul *-re*, ea ne duce tocmai la arhaicul latin *alīūtā*: „aliuta antiqui dicebant pro aliter” (Loewe, *Prodrom. glossarior. lat.*, 432).

Așadară genealogia lui *aimintre* este:

v. *Altcum.* – *Altfel.*

AINĂ. – v. *Haină.*

AİNDE s. **AİNDENE** (**AİNDERE**), adv.; ailleurs, de l'autre côté. Sinonim cu *aiure*, prin concurența căruia a dispărut aproape de tot din grai. În *aindene* și *aindere* finalul *-ne* sau *-re* joacă același rol amplificativ ca în *pretutinde-ne* și *pretutinde-re* din organicul *pretutinde*. În mai multe dialecte italiene un asemenea *-ne* se acață la tot felul de cuvinte: „È usuale pronunziare *Rre*, *me*, *te*, aggiungendo la sillaba *-ne* per eufonia; onde *Rrene*, *mene*, *tene*. Lo stesso avviene con gli infiniti: *fare*, *dire* ed altri, ai quali troncando il popolo la desinenza in *-re*, sostituisce la sillaba *-ne*, onde: *fane*, *dine* e simili” (Mevi, în Papanti, *I parlari*, p. 64).

Lexicon Budanum: „*Aindine*, aiure = alibi, alio loco.”

Mai obicinuit la bănățeni:

Diaconovici-Loga, *Gramm.*, 148: „airea, aliurea sau *a i n d e r e a*”, adecă cu emfaticul *-a* (v. ⁶A).

Alexi, *Gramm.*, 161:

„Aire, aiure }
„Aindere } alibi.”

Lui *ainde* e corelativă în vechiul grai forma *c i n d e*, între ambele fiind același

c i c e , a i a și c e i a etc., adică între cuvinte a căroră prima silabă derivă din prefixul latin vulgar *c e c -*, trecut în toate limbile romanice în *a c -*, uneori conser-vînd pe *-c-*, alteori perzîndu-l. Ambele forme: *ainde* și *c i n d e* reprezintă același prototip latin *c e c - i n d e*, care însemnează „de acolo”, „de cealaltă parte”. Iată un pasagiu din *Geneze* (V, 1J–12) după două traduceri din secolul XVII:

Dosofteiu, *Paremiar*, 1683:

„...și veniră la ariă luî Atadū, cariă iaste de *c i n d e* de Iordanū, și plînsără plînsū mare și tare foarte; și făce plînsulū tatălui său 7 dzile; și vădzură lăcuiorîi pămîntulū luî Hanaanū plînsulū în ariă luî Atadū, și dzăsără: plînsū mare iaste eghiptianilorū; dreptū aciăia să numî numele loculū acelui: plînsulū Eghiptulū ce-î de *c i n d e* de Iordanū...”

Biblia Șerban-vodă, 1688:

„...și mērseră la ariă luî Atadū, care ias-te de *c i n d e* de Iordanū, și plînsēră pre elū plîngere mare și tare foarte; și făcu plîngeră tătani-său 7 zile; și văzură lăcui-orîi pămîntulū Hanaanū plîngeră la ariă luî Atadū, și ziseră: plîngere mare iaste a-ceasta aghiptenilor; pentru acēia au numitū numele loculū aceuia: plîngeră Eghype-tulū carele iaste de *c i n d e* de Iordanū...”

În contextul grec este de două ori: „*πέραν τοῦ Ἰορδάνου* = de cealaltă parte...”

Așadară, *ainde* nu este latinul *a l i u n d e* (Miklosich, *Lautl. d. rum. Dialekte, Vocal.* I, 5). Cu atît și mai puțin are a face cu paleoslavicul *i n ũ d e* (Cihac), puține vorbe în limba română fiind mai latine decît dubletul etimologic *ainde* și *c i n d e* = *c e c - i n d e*. În dialectul macedo-român s-a conservat cu același sens latinul *d e i n d e*. După subdialectul de la Crușova: „*di d i n d e* *di arîu* = au delà de la rivière, de l'autre côté de la rivière” (Dr. Obedenaru, *Dict.*, ms., în Acad. Rom., II, 694).

v. Aiure. – Cinde. – Inde. – Pretutinde. – Tutinde. – Utrinde...

AINÎN. – v. ¹*Anin*.

AINÎȘ. – v. ¹*Aniniș*.

AINT E, prép.; avant, d'avance. Astăzi se întrebuințează numai forma aglutinată *î n a i n t e* sau *n a i n t e*; în vechile texturi însă e foarte des simplul *ainte*, care și el este compus, după cum ne vom încredința mai la vale, și a căru individualitate abia se mai recunoaște în graiul actual acolo unde cuvîntul se pune în antiteză cu *a p o i*, de pildă în proverbul:

„La plăcinte
În-ainte,
Și la război
În-a p o i ...”

(I. Creangă, *Conv. lit.*, 1877, p. 174)

Cîteva exemple din cele foarte multe.

Psaltirea Șcheiană, circa 1550 (ms., Acad. Rom.):

XXXVIII: „se răpaosu *ainte* pără nu me ducă...”

LIV: „ce e *ainte* de veacu...”

LVII: „*ainte* de înțelegere spirii vostri...”

LXXI: „și lucuăște cu soarele, și *ainte* de lură gintulă de gintu...”

„...ut refrigerer p r i u s q u a m abeam...”

„...qui est a n t e saecula...”

„...p r i u s q u a m intelligant spinac vestrae...”

„...et permanebit cum sole, et a n t e lunam generationes generationum...”

Codicele Voronețian, din aceeași epocă (ms., Acad. Rom.):

Act. Ap. XXVI, 20: „a căți era în Damascu *ainte*, și întru Ierusalimă...”

Ib. XXVII, 43: „dzise celora ce potu nuta, și săriră *ainte* la margiînri...”

Jacob, IV, 17: „e cîia ce e de sus preamândrie, *ainte* ăaste curatu, după acéia în pace...”

„...his qui sunt Damasci p r i m u m , et Jerosolymis...”

„...jussitque eos qui possent natate, emittere se p r i m o s ...”

„...quae autem desursum est sapientia, p r i m u m quidem pudica est, deinde pacifica...”

Radu din Mănăcești, 1574 (*Ms. Harl.* 6311 B., British Mus.), Math. XXIV, 38:

„...că era în zilele *ainte* de potopă mîîn-cîndă și bîndă, însurându-se și mîritându-se...”

„...enim erat in diebus a n t e diluvium comedentes et bibentes, nubentes et nuptui tradentes...”

Coresi, 1577:

ps. XXXVIII: „slăbêște-mă să răpausă *ainte* până nu mă ducă...”

ps. CIX: „deîn mațe *ainte* de luccafără născui-te...”

ps. CXXVIII: „să fie iarba în zidă ce a i n t e de rupere seacă...”

„...remitte mihi ut refrigerer p r i u s quam abeam...”

„...ex utero a n t e luciferum genui te...”

„...fiant sicut foenum tectorum, quod p r i u s quam evellatur exaruit...”

Palia din Orăștia, 1582 (ap. Cipariu, *Analecte*, p. 67):

Exod. XXI, 22: „să atare bărbați se voră sfădi și va vătăma vrutulă dintre ei muțare tăroasă, și-i va fi a naște *ainte* de vrême...”

„...si autem rixentur duo viri, et percusserint mulierem in utero habentem, et exierit infans ejus n o n f o r m a t u s ...”

Popa Grigorie din Măhaciu, *Legenda Duminiceii*, 1600 (*Cuv. d. bătr. II*):

p. 44: „că *ainte* treimeș o carté la voi, ăară voi nu o credzută...”;

p. 45: „în vererea mare *ainte* fecu omu ăntăe Adamu...”;

p. 51: „*ainte* du-te de te ăartă cu ănsul...”

Același, *Predica*, 1619 (*ibid.*, II, 121): „ști tatălă vostru ce v-ară treboi *ainte* ăncă de cerșotul vostru...”

Adesea *ainte* ne apare ca o simplă prepozițiune corespunzînd formațiunilor latine cu a n t i - , p r a e - , p r o - etc. Așa în *Psaltirea ms. Scheiană*:

XXXVI: „că *ainte*-véde că vire dzua lui...”

„...quoniam p r o s p i c i t quod veniet dies ejus...”

De asemenea în *Psaltirea* lui Coresi:

XX: „*ainte*-apucatū elū cu blagoslovenic...”

LXXVIII: „să *ainte*-apuce-mâ milostea ta...”

LXXXV: „și nu *ainte*-puseră tine.”

CXXXVI: „să nu *ainte*-pomeni-voiu Ierusalimulū...”

„...p r a e venisti cum in benedictionibus...”

„...a n t i cipent nos misericordiae tuae...”

„...et non p r o posuerunt te...”

„...si non p r o posuero Jerusalem...”

Foarte des în aglutinare cu „mai” sub forma contrasă *m a i n t e* = *m a i -ainte*, de ex.: „cela ce e scrisū *m a i n t e*” (*Cuv. d. bătr.* II, 229).

v. *Mainte*.

În construcțiune cu *m a i d e*:

Simeon-vodă Movilă, 1602 (*Cuv. d. bătr.* I, 113): „au fost lui moșie *m a i d e -ainte* vrême...”

Pravila Moldov., 1646, f. 17: „să nu dăa voe nemăruī să cêrce casa celuīa ce iaste omū de cinste și vestitū de omū bunū, carele *m a i d e -ainte* nu va fi avut nice dănăoară cuvinte de omū rău...”

Ibid., f. 29: „cela ce va fi fostū *m a i d e -ainte* acel lucru a lui...”

Ibid., f. 57: „de-i va fi dzăsū *m a i d e -ainte* să nu vorovască cu muīarīa lui...”

Canonicul Cipariu constatare cel întâi că latinul *a n t e* ne întimpină nu o dată în vechile texturi sub forma *î n t r e*, confundându-se materialmente cu prepozițiunea „între = lat. inter”, dar păstrându-și nestrămutat înțelesul, „precum la Coresi, ps. V, 5: nece vor fi călcătorii de lége *î n t r e* ochii tăi, sau ps. IX, 20: să se judece limbile *î n t r e* tine etc., unde slovenește pretutindenea e scris: **пpеА** (ante)” (Cipariu, *Principia*, 396). Această formă *î n t r e*, în loc de *î n t e* (= lat. *ante*), cu un „-re” analogic, întocmai ca în „aimintre = lat. aliamente”, dovedește că *ainte* nu vine d-a dreptul din latinul *a n t e*, ci e compus: *a-înte*, cu prepoziționalul *a*, care aci reprezintă pe „ab”, ca și-n francezul „avant”, italianul „avanti”, provençalul „abant” = latin rustic „ab-ante”.

v. ¹⁵A. – *Înainte*. – ²Între. – *Nainte*. – -re...

AINTE-APÛC. – v. *Ainte*. – *Apuc*.

AINTE-POMENÈSC. – v. *Ainte*. – *Pomenesc*.

AINTE-PÛN. – v. *Ainte*. – *Pun*.

AINTE-VĂD. – v. *Ainte*. – *Văd*.

AIÒ! interj. – v. *A-iau!*

¹**AIÒR**, s.m.; t. de botan.: ail sauvage, ail d’ours, *Allium ursinum*. Sinonim cu *a i u ș*. Prin confuziune fonetică cu *a l i o r*, *aior* se aplică mai mult la „laptele **475**

cînelui” (Euphorbia). Este un deminutiv foarte organic din a i u „ail”, corespunzînd unui prototip latin a l l i o l u m .

v. *Aerel.* – *Aișor.* – ²*Aiuș.*

²**AIÒR.** – v. *Alior.*

¹**AÌRE** s. **AÌRL.** – v. *Aiure.*

²**AÌRE** – v. *Aiesc.*

AIS. – v. *Hais.*

AÌST, AÌSTĂ (plur. *aiști, aiste*), pron. demonstr.; ce, cet (cette). Alături cu a e s t , una din variantele rustice în loc de a c e s t . Circulează mai ales în Moldova, dar mai totdeauna sub forma emfatică: a i s t a = *aist* + *a* (v. ⁵A).

Alexandri, *Cetatea Neamțului*, act. II, sc. I: „Tunurile lor bat zidiurile *aiste* neconținut de cinci zile...”

Ibid., sc. 3: „*Aiste* cuvinte mi-o rostit morții! și eu m-am legat cu giurămînt cătră ei așa să fac...”

Pe cînd în daco-româna *aist* a scăzut la treaptă de provincialism, în macedo-româna el este aproape singur întrebuințat: „care este *aistu?*”, „care este *aistă?*”, „a cui sîntu casile *aiste?*” etc. (Bojadschi, p. 53). De asemenea e foarte obicinuit în istriano-româna (I. Maiorescu, p. 84). În ambele dialecte există și forma emfatică a i s t a (Miklosich, *Rum. Unters.* I, 59).

v. *Acest.* – *Aest.* – *Aista.*

AÌSTA (plur. *aiștia, aistea*), pron. demonstr.; ce, cet (cette), celui-ci (celle-ci). Formă emfatică pentru a i s t , aproape singură întrebuințată. Nominativul singular e același la masculin și la feminin.

Un cîntec din Ardeal:

„Iar nevasta suspina
Și cu jele cuvînta:
– Nu mă da dup-*aista*...”

(Pompiliu, *Sibiiu*, 63)

I. Creangă, *Pungața cu doi bani* (*Conv. lit.*, 1876, p. 403): „Mă! da al dracului cocoș i-*aista*! Ei, las! că Ț-oi da eu de cheltuială, măi crestatule!...”

Același, *Povestea lui Harap-Alb* (*Conv. lit.*, 1877, p. 177): „Mai îmi vine a crede că *aista-i* țara spînilor, și n-am încotro...”

Tot acolo, p. 184: „Nu știți d-voastră ce poam-a dracului e Harap Alb *aista*!...”
Costachi Negruzzi, *Muza de la Burdujăni*, sc. 10:

„Zău cuconiță, pacatu mare!
Eu văd că grecul *aista* are

Lucruri plăcute, bune bucate,
Tot cam sărate și chipărate...”

„Noi zicem: ci lucru esti *aista*, în loc de: ce lucru este *a c e s t a* ...” (C. Todoran, Tutova, c. Frunțișenii).

„*Aista* știe și toaca în cer! zice poporul despre cela ce știe multe...” (Tutova, c. Epurenii).

Aglutinat cu *a l t*: *aista-l-alt*.

Alexandri, *Rusaliile*, sc. 20: „Iaca!... Da *aistalalt* cine-i?... Cuconu Gălușcă? Mare minune!...”

v. *Acesta*. – *Aist*. – *Ast*. – *Asta*. – *Est*. – *Ist*...

AISTALĂLT. – v. *Aista*.

AIȘÖR (pl. *aișori*), s.m.; t. de botan.: 1. *Lilium martagon*, lis martagon; 2. *Sisymbrium nasturtium*, cresson de fontaine; 3. *Galanthus nivalis*, perce-neige. În primul sens se mai zice și: *a i u - d e - p ă d u r e*; în al doilea, e sinonim cu: *u s t u r o i ț ă*, *f r u n z a - v o i n i c u l u i*, *i a r b ă - d e - l î n g o a r e*, și se mai zice și la feminin: *a i ș o a r ă*; în al treilea, se cheamă mai obicinuît: *g h i o c e i*, *c o c o n e i*, *p r i m ă v ă r i ț ă* etc. În aceste trei sensuri cunoaște pe *aișor* Dr. Brîndză (*Prodrom*, 125, 437, 452). După *Lexiconul Budan* (p. 9; cfr. *L. M. I*, 50), tot așa se cheamă planta „*Asphodelus ramosus*”. După Sava Bărcianu (p.6), „*Lilium martagon*” poartă mai în specie numele de: *aișor-g a l b e n*.

Aișor e deminutiv din *a i u* „ail” prin sufixul *-ș o r*. Toate plantele de mai sus se caracteriză la rădăcină prin „bulbe” sau „cepe”, ceea ce explică originea numelui lor.

v. *Aerel*. – *Aglică*. – *Aior*. – *Aiu*. – ²*Aiuș*. – *-șor*...

AIȘOARĂ
AIȘOR-GĂLBEN } t. de botan. – v. *Aișor*.

AIȚ s. **AIȚT**, –**Ă**, adj.; part. passé d’*a i e s c*: *apprêté* à l’ail. Se întrebuintează alături cu o formă *a i e z a t*, derivată din *a i e z*.

Dicționarul ms. bănățean, circa 1670 (*Col. I. Tr.*, 1883, p. 422): „*Aijt* (citește: *aiit*). *A l l i o* conditus.”

v. *Aite*. – *Aitură*. – *Aiesc*. – *Aiez*.

AIT! interj.; attrapé! c’en est fait! Însemnează: „am pățit-o!” când ne surprinde pe neașteptate ceva neplăcut.

E des la Anton Pann:

„Deci plecînd el mai-nainte în gură cu ăst cuvînt,
Se-mpiedecă, căzu-ndată și-i zbură vorba în vînt.
Ait! o pierdui mă! el zise, și nici că o mai găsesc,
Uitai și pe celelalte, nu mai știu ce să vorbesc...”

sau:

„Sîntem periți toți, stăpîne, după cele ce văz eu;
Dacă el o zburătoare o prinse din vîrf, de sus,
De m-o vedea și pe mine, apoi *ait!* atunci m-am dus...”

(Prov. III, 61)

sau:

„Dar să taci, dragă nevestă, să nu îți iasă cuvînt,
C-apoi *ait!* din lumea astă, cum vei spune, pierdut sînt...”

(*Ibid.*, III, 115)

Această interjecțiune nu este antropologică, ci etnică. Ea nu se află la slavi, nici la germani, nici la turci sau la unguri. Albanezii n-o au, iar neogrecii au pierdut-o. Cu aceeași accepțiune foarte precisă și consistînd din aceleași elemente tonice *a-t*, ea se găsește numai în vechea familie greco-italică. În latina, din punct în punct, același sens avea interjecțiunea: *a t a t !* Așa la Plaut:

„... ille me non videt.

Nam ego modo declinavi paullum me extra viam.

A t a t ! eccum ipsum...”

(*Aulul.* IV, 8, 12)

sau:

„ *A t a t* , perii hercle ego miser!...”

(*Ib.*, III, 1, 8)

sau:

„ *A t a t !* quid illuc clamoris, obsecro, in nostra domo est?...”

(*Casina* III, 4, 29)

În toate aceste pasaje și-n altele multe din Plaut, *a t a t !* care se scrie și *a t - t a t !* nu se poate traduce decît prin: *ait!*

De asemenea la Terențiu, bunăoară:

„Percussit illico animum: *a t a t !* hoc illud est.

Hinc illae lacrymae...”

(*Andr.*, 125)

„– Militem secum ad te quantas copias adducere,

A t a t !

– Nam formidolosus, obsecro, es, mi homo?”

(*Eun.*, 755)

În Plaut, în Terențiu și mai ales la Naeviu, această interjecțiune se lungește după pofta inimei: *atattatae!* și chiar: *atattatatatae!* De asemenea în vechea greacă: ἄττα-τῶ! Ea este însă, negreșit, cu atît mai energică, cu cît e mai scurtă.

Românul *ait* vine din latinul *a t a t* prin pierderea mijlociului *-ta-*, întocmai ca în maică = matcă, taică = tatucă, paisprecî = patrusprezeci, unde rolul lui *-i-* este compensativ, ca și-n: *șaisprecî* = *șeasesprezeci*, *șaizeci* = *șeasezeci*, *hoit* = ung. *halott*, și altele.

ÀITĂ. – v. *Aitic.* – *Haită.*

AITĂU. – v. *Aidău.* – *Haitău.*

AÎTE, s. **AÎTE**, subst. f. plur.; sorte de plat: gelée à l'ail. *Lexicon Budan*: „*Aiite*, obsonium congelatum, gesulzte Füsse”. Plural de la participiul trecut feminin: a i t ă . Formațiune paralelă italianului a g l i a t a , cu același sens, dar pe deplin corespunzătoare numai vechiului francez a i l l i e „sauce, ragoût où il entre de l'ail”, care presupune un verb a i l l i r = rom. a î r e , cu un prototip latin comun a l l i i r e . Într-un text medieval:

„Ces grasses oes, ces gras hastes,
Ces forz a i l l i e s ...”

(Godefroy, I, 188)

românește: „aceste grase gîște, aceste grase șolduri, aceste tari *aite*...”

v. *Aît.* – *Aitură.*

AITIC (plur. *aiticuri*), meute de loups. Termen întrebuințat în Țara Românească și-n parte peste Carpați, iar în Moldova se zice mai mult: p o t a c e de lupi, uneori c e a t ă și c î r d . Se rostește adesea aspirat: *haitic*, dar și forma *aitic* este foarte obicinuită, pe cînd aproape niciodată nu se aude „aită”, ci numai „haită”. Raportul etimologic între *aitic* și h a i t ă va fi studiat cu ocaziunea acestuia din urmă.

„Pe la noi se zice luchi în loc de lupi, de ex.: astă-noapte a venit un *aitic* de luchi...” (A. Stoenescu, Ialomița, com. Perieții).

„Mai mulți lupi laolaltă se zic *haitic*: am văzut un *haitic* de lupi...” (I. Floca, Transilv., Sibii).

„Urșii nu se află pe aice; luchi sînt destui în *haiticuri*...” (S. Voinea, Dobrogea, com. Somova).

„Pricoliciul, adecă un om prefăcut în cîne, însă – zice poporul – cu picioarele denainte mai scurte și cu cele dinapoi mai lungi, se amestecă într-un *haitic* de lupi, umblînd cu ei după prăzi de vite și chiar de oameni, mai ales după cei născuți din flori...” (C. Corbeanu, Olt, c. Alimănești).

„Omul care se face vîrcolac, luîndu-și forma lupului, merge și se amestecă cu un *aitic* de lupi. *Aitic* se numește un cîrd de lupi în număr de doisprezeci. Se crede că *aiticul* în care se află vîrcolac e foarte rău. Dacă s-ar întîmpla ca să muște frun cîne pe vîrcolac din *aitic* astfel ca să-i facă sînge, atunci vîrcolacul se transformă în om, însă cu păr pe corp...” (I. Ionescu, Teleorman, com. Rîioasa).

v. *Haită.*

AITURĂ (plur. *aituri*), s.f.; „gelée à l'ail” (Cihac). *Lexicon Budan*: „*Aituri* = a i t e ”, mai aducînd ca sinonimi (p. 106, 579): c ă t ă r i g i , r e c i și p i f t i e .

„Mîncările țărănești pe la noi, așa cum se rostește de popor: măligă și culeșă, mălai, pcită = pîne de grîu, borș, zamă, dulce = lapte dulce, brînză, urdă, papă = scrob, *aituri* = r ă c i t u r i , găluște...” (M. Lupescu, Suceava, com. Broșteni).

Cîntec de nuntă din Ardeal:

„Tăietei[i]-s subțirei,
Poți prinde boii la ei;
Găluștele-s mititele,
Poți sparge capul cu ele;
Aitura-i prinsă bine,
O poate bea orișicine...”

(Marian, *Nunta*, p. 669)

v. *Aite*. – ²*Cătărigi*.

A-IU-IÛ! interj. de joie et d’admiration.

„*Aiu, iu*, crucea mea, lele,
Tu cu ochii faci belele!...
Întri-n cas’, se luminează,
Ieși afar’, se-nseninează!...”

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 40)

Interjecțiune compusă din admirativul *a!* (v.²*A*) și reduplicatul *iu!* = gr. ἰοῦ sau ἰοῦ! = lat. i o ! cînd acestea izbucnesc din bucurie, de ex. la Plaut:

„Age tibicen, dum illam educunt huc novam nuptam foras.
Suavi cantu concelebra omnem hanc plateam hymenaeo.
I o hymen hymenae! i o hymen!...”

(*Casina* IV, 3)

v. *Ai!* – *Aoleo!*

¹**AIU** (plur. *aiuri*), s.n.; t. de botan.: *Allium sativum*, ail comun. Macedo-românește *alîu* (plur. *allîe*) = lat. a l l i u m sau a l i u m (ital. *aglio*, span. *ajo*, portug. *alho* etc.). Sinonim cu u s t u r o i . Se mai zice și *aiu-d e -g r ă d i n ă* (*L.B.*). O plantă de același gen cu c e a p ă , p r a z , h a g i m ă , a r p a c i c ă , toate întrebuintate mai mult sau mai puțin la dresul bucatelor și dintre cari *aiul* se distinge prin tăria desplăcută a mirosului său, precum și prin u s t u r i m e a pe care, ca mijloc medical, o ațîță fiind aplicat pe pele.

După credința poporului, *aiul* este cel mai puternic anti-demoniac.

„Dacă la cel dentîi șerpe, pe care l-ai văzut înainte de Sf. George, îi vei tăia capul cu un ban de argint și-ndată să-i pui în gură un c ă ț e l de *aiu*, în ziua de Sf. George vei putea vedea cu ochii pe strigoi cînd iau laptele de la vacile oamenilor...” (V. Petrișor, Transilvania, com. Vestem).

„Mai ales în noaptea de Sîn-Georgiu strigoi umblă ca să ia laptele de la vaci, mana din grîu și chiar puterea de la unii oameni. Pentru aceea în preseară fiecare om pune în poartă și la ușa grajdului cîte o clombă de rug, adecă măceș, ca semn că acolo nu pot intra strigoi. Cine în acea noapte stă în grajd sub o grapă cu colți de fer, acela vede strigoi cînd vin și-i poate și apuca. Cine prinde în ziua crucii un

șearpe, îl omoară și-i pune în gură un sîmbure sau c ă ț e l d e *aiu*, îl bagă sub pragul ușei, și așa *aiul* încolțește acolo în gura șarpelui, apoi *aiul* acela îl pui în pălărie, te sui în turnul bisericii cînd vin oamenii la biserică, și ai darul de a vedea și cunoaște pe strigoi...” (T. Crișianu, Transilv., c. Cugieru).

Întocmai așa se crede și se face la serbi în ajunul Bunei-vestiri (Karadži•, *Lex.*, p. 30). La toți slavii în genere, *aiul* se întrebuințează, într-un mod sau în altul, contra farmecelor (Sobotka, *Novočeska Biblioth.*, t. XXII, p. 296). Să nu uităm însă că deja în sanscrita el era considerat ca „ucigător de strigoi”: „on attribuit à l’ail une vertu particulière contre les mauvais esprits; car il est appelé aussi *bhûtaghna*, c’est-à-dire qui détruit ou tue les gobelins” (Pictet, *Origines indo-europ.*² I, 374). Apoi la vechii romani *aiul* înlătura farmecele, la cari se expunea cineva călătorind sau bînd din apă necunoscută:

„Hunc ignotarum potus non laedit aquarum

Nec diversorum mutatio facta locorum,

A l l i a qui mane jejuno sumpserit ore...”

(M. Floridus, ap. Gubernatis, *Myth. d. plantes* II, 7)

Afară de *aiul* propriu-zis, botanica română poporană cunoaște: *aiul-de-pădure*, *aiul-cioarei*, *aiul-șarpelui*, *aiul sălbatec* sau *aiul-ursului*, *aiul-serbesc*, *aiul-turcesc*, iar ca deminutivi: *aior*, *aișor* sau *aișoară* și *aiuș*.

Vechiul *aiu* a început să dispară din circulațiune, lăsînd loc u s t u r o i u l u i ; chiar acolo însă pe unde el nu se mai aude, în Moldova bunăoară, rămîne după dînsul m u ș d e i „met préparé avec de l’ail, de l’huile et du vinaigre”, care cît de puțin n-are a face cu slavicul „močiti = mouiller” (Cihac, II, 204), ci este o compozițiune foarte românească din trei elemente latine: m u s t - d e -*aiu*, cum ar fi franțuzește: m o û t - d ’ a i l .

v. *Andrei*. – *Mușdei*. – *Strigoi*. – *Usturoi*...

²**AIU**. – v. ⁵*Aia*.

AIÛD, n. pr. loc. masc.; Nagy-Enyed, petite ville en Transylvanie. Orașel în munții apuseni ai Transilvaniei, întemeiat de cătră unguri – pare-se – în secolul XIII, pe o întinsă vale nu departe de rîul Murăș. Din numele maghiar E n y e d românii au făcut *Aiud*, prin muiarea lui -*nî*- și prin trecerea lui -*e*- în -*u*-, întocmai după același proces de românizare ca în numele unei alte localități: B e i u ș = ung. B e l é n y e s , orașel în Bihor. Finalul onomastic topic -*ud* ne mai întimpină în: *Abrud*, *Năsăud*, *Agiud*, format în fiecare pe o altă cale.

Un cîntec poporan din Ardeal:

„Peste-Abrud, peste *Aiud*

Dalelei ce drum bătut!...”

(Pompiliu, *Sibiu*, 24)

[.....]
v. *Agiud*.

AIUDEAN, -Ă, subst. et adj.; habitant ou appartenant à A i u d ...
v. *Aiud*.

AIU-DE-GRĂDINĂ. – v.¹*Aiu*.

AIU-DE-PĂDURE, s.m.; t. de botan.: 1. lis martagon, *Lilium martagon*; 2. chélidoine commune, *Chelidonium majus*; 3. asphodèle jaune, *Asphodelus luteus*. În primul sens se zice mai des a i ș o r sau a i ș o r - g a l b e n , în al doilea: r o s t o p a s c ă , n e g e l a r i ț ă , i a r b a - r î n d u n e l e i .
v. *Aișor*. – ¹*Aiu*. – *Aiul-ursului*. – *Negelariță*...

AIUL-CIOAREI, s.m.; t. de botan.: *Muscari comosum*. Un fel de z a m b i l ă crescînd pe cîmp și care se zice și franțuzește: a i l de loup, a i l de chien, italienește: c i p o l l e c a n i n e (Nemnich). Românește se cheamă mai obicinuît: c e a - p a - c i o a r e i (Dr. Brîndză).
v. *Aglică*. – ¹*Aiu*. – *Ceapa-cioarei*.

AIUL-ȘEARPELUI, s.m.; t. de botan.: *Allium scorodoprasum*, ail d’Espagne (Sava Bărcianu). Și franțuzește se zice: „a i l s e r p e n t i n ”, nemțește: „S c h l a n g e n l a u c h ”, englezește: „v i p e r ’ s g a r l i c k ”. Cînd este a înflori, cotorul acestei plante se îndoaie spre pămînt și apoi iarăși în sus, încovăindu-se astfel ca un ș e a r p e , de unde-i vine și numele. Se mai cheamă și a i u - s ă l b a t e c . O altă varietate, purtînd același nume de *aiul-șearpelui*, este „*Allium victorialis*”, grecește: ’Οφιοσκόποδον, din cauză că foile sînt pestrițe ca o piele de ș e a r p e . În Germania, anume această varietate se consideră la popor ca proprie a goni pe draci și pe strigoi (Nemnich, I, 190).
v. ¹*Aiu*.

AIUL-ÛRSULUI, s.m.; t. de botan.: ail des bois, *Allium ursinum*. Ungurește de asemenea: m e d v e h a g y m a ; dar deja termenul grecesc ὄρκοτο σκόρο - δ o v , tradus latinește prin „a l l i u m u r s i n u m ”, exprimă aceeași asociație de idei: *aiul-ursului*. În limbile romanice: fr. a i l d ’ o u r s , span. a j o d e u r s o etc. Se mai zice a i u - s ă l b a t e c , ba și a i u - d e - p ă d u r e (Dr. Brîndză).
v. ¹*Aiu*.

AIURÀRE }
AIURÀT, -Ă } v. *Aiurez*.

AIÛRE s. **AIÛRI**, **AÛRE** s. **AÛRI**, adv.; ailleurs, autre part, dans un autre endroit.

unde se vorbește; prin urmare, în opoziție cu *a i c i*, cu *a c o l o* etc., după împrejurări, de ex.: dacă nu-l găsești *a i c i*, caută-l *aiuri*; nu l-am văzut *a c o l o*, dar nici pe *aiuri* nu l-am cercetat. În privința locului, este ceea ce *a l - d a t ă* e în privința timpului, iar *a l t f e l* sau *a i m i n t r e* în privința modului. Când cineva sau ceva nu se află nici aici, nici acolo, nici *aiuri*, atunci se zice *n i c ă i r i*.

Cu emfaticul *-a*: *aiurea* sau *aiuria*; cu amplificativul *-le*: *aiurele*, *aiurile*, cu emfază: *aiurelea*, *aiurilea*. Macedo-românește: *alțurea*. La istriano-români: *aiure*, *aiurea*.

Dicționar bănățean, circa 1670 (*Col. I. Tr.*, 1883, p. 422):

„*Aiure* } Alibi”
„*Aiurile* }

Alături cu *aiuri*, *aiure*, există și forma *aire*, *airi*.

1. Fără prepozițiune:

a) *a i u r e*, *a i u r i*.

Alexandri, *Harță Răzășul*, sc. 4:

„Măriuca: Iaca!... *a i c i* mi-ai fost, bădică?

Harță: Ba *aiure*!...”

Costachi Conachi, p. 264:

„Laponul, deprins cu gerul, fericit se socotește

Gîndind că *aiure* frigul pe alții mai mult muncește...”

Pravila Moldov., 1646, f. 19: „au doară și *aiuri* *î n t r - a l t ă l o c ă* ...”

Ibid., f. 90: „pentru greutățile și dăjdele ce sămtă într-acel loc, să va duce *aiuri* să-i fie mai binișor...”

Ib., f. 100: „nu-l va mai trimite *aiuri*...”

b) *a i u r e a*, *a i u r i a*.

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 70: „ochii săi căutau *aiurea* la malurile înverzite ale Dîmboviței, la norii fluturatici de pe cer, pare c-ar fi vrut să încrează acelor mîngăioși și tăcuți prieteni taina ce umpluse inima sa de fericire și de temeri...”

Contăș Uricar, 1656 (*A.I.R.* III, 235): „deci eu să aibu a da cuconilor *aiurea* altă falce de vie...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom.), p. 50: „... depărtarea locurilor și lipsa lucrurilor, carile într-acel loc macar că multe, iară *aiurea* prea puține aflîndu-să, și auzirea lor minunată, și vederea ciudată li să pare...”

Pravila Moldov., 1646, f. 7: „de vreun ochi orbit, saș și *aiurîa* vătămăt...”

c) *a i r e*, *a i r i*.

Lexicon Budan: „*aire*, *airea*, *airilea* = alibi, alio loco.”

Bobb: „*aire* = alibi; *aire* a mere, a se muta = alio domicilium transferre; *aire* născut = alienigena.”

Barac, *Risipirea Ierusalimului*, p. 44:

„Norodul cel orb de minte

Credea acestor cuvinte,

Credea că dumnezeirea
Nu ajută și *airea*,
Ci cu toate deodată
Numai lor le este tată...”

II. Cu prepozițiune:

a) d e *aiuri* = d’une autre part.

Urechie, *Letop.* I, 122: „cunoscând Ștefan-vodă că ajutorii nu de *aiurea* i-au fost, ci numai de la Dumnezeu și de la prea-curata Maica sfinției-sale...”

Dosofteiu, 1673, f. 192 b:

„Și trimisă Domnul foame-n țară
De-aducia de-*aiuri* pâinea cu carâ...”

b) p e *aiuri* = quelque part ailleurs.

Mitropolitul Varlam, 1646 (*A.I.R.* III, 226): „și au socotit să hie acea parte den Zaharești și p r e -*aiurelea* pre unde vor mai hi ocine, amăndorora, să-ș tie frățeste...”

Ștefan-vodă Gheorghie, 1667 (*A.I.R.* III, 109): „poftescu și pre dumnăta, iubite frate, ca să-i fii într-agiutor acestui sărac de copil, să-ș poată dezbate moșiia ačasta; și la domnie, și p r e -*aiurile* pre unde va trebui, dumnăta fii nevoitor; noă și părinților noștrii pomană va fi neîncetaată, și el încă pre lângă dumnăta să va lipi cu slujba, că *aiurilea* nu are loc un copil strein...”

III. Idiotismi:

a) „C u g î n d u l a i u r e a = distrait, inattentif” (Pontbriant); dar „g î n d e s c î n t r -*aiurea* = déguiser sa pensée, feindre”:

Grigorie din Măhaciu, *Predica*, 1619 (*Cuv. d. bătr.* II, 120): „nu cu irema să cugeți alte, c cu limba se grăești gândindu î n t r -*aiure* ca ceia fățarnicii...”

b) „C a l c î n t r -*aiurea*= être inconstant, faire des infidélités.”

Alexandri, *Iorgu de la Sadagura*, act. II, sc. 2:

„Gahița:... Iubești pe alta, pe comisoaie.

Iorgu: Ai nebunit?

Gahița: Te-am înțales eu de mult că-mi c a l c i î n t r -*aiurea*...”

c) „V o r b e s c a i u r e a = irre reden, fantasiren” (Dr. Polysu); „v o r b e s c î n t r -*aiure* = délirer” (Cihac).

S.F. Marian, *Descîntece*, p. 150: „Oamenii bolnavi de lungoare, pierzîndu-și de regulă conștiința, fantazează. Atunci poporul zice că b u i g u i e s c , a i u r e a - z ă sau v o r b e s c î n t r -*aiurea*”.

Macedo-românește: „a b a t t e - n a l l i u r e a însemnează a vorbi cam ca un nebun, sau a vorbi verzi și uscate fără să ica sama la ce vorbește” (Dr. Obedenaru, *Dict.*, ms., în Acad. Rom., I, 9).

d) „Î n t r -*aiurea*” se poate întrebuința de tot adverbialmente: „ca un nebun, ca un smintit, ca un capiu” (Costinescu).

IV. Filiațiuni etimologice.

Al nostru *aiure* n-are a face cu francezul a i l l e u r s = lat. *aliorum*, nici cu italianul a l t r o v e = lat. *aliter-ubi*, dar nici cu vechiul spaniol a l u b r e = lat.

aliubi (Diez, Cihac), și cu atât mai puțin se poate trage din latinul *alio* (Miklosich), din care s-ar fi născut la noi „ăire”, niciodată *aiùre* și *aire*. Toți recunosc că finalul *-re* este o simplă amplificatiune adverbială, întocmai ca în *puru-re*, *aimint-re*, *așijde-re*, *ainde-re* etc. Rămân dară tulpinele *aiù-* și *ai-* (*aiù-*), astă din urmă cea organică, care singură ne întâmpină în compusul *nic-ăirea*. Prototipul românesc *aiù-*, cu predispozițiune de a trece în *aiù-*, nu poate corespunde decât latinului *alibi*, cu tonicul *-i-* lângă o labială. În *aiù(re)*, din *alibi*, *-ib-* devine *-ù-* din punct în punct ca în românul *șuier* din latinul *sibilo*.

v. *Ainde*. – *Aimintre*. – *Aiureală*. – *Aiurez*. – *Altunde*. – *Nicăire*...

AIÛREA, AÛREA
AIÛRELE, AÛRELE
AIÛRELEA, AÛRELEA } v. *Aiure*.

AIUREALĂ (plur. *aiureli*), s.f.; divagation. Sinonim cu *aiurare* sau *aiurire*, dar indicînd o stare mai trecătoare, nu o acțiune prelungită.

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 131, în descrierea unei case de joc: „Mișcările mînilor, repezi și neprevăzute, cari aci se răsculau în sus, aci să trînteau cu zgomot pe masa verde; *aiureala* planurilor ascunse, cari răsăreau la iveală numai prin niște crîmpeie de gîndiri neîntelese; toate acestea aveau ceva din înfățișarea unui spital de bolnavi, a căror minte e dusă pe lumea cealaltă...”

În graiul figurat al pungașilor: „*aiureală* = somn” (Baronzi, *Limba*, p. 150).
 v. *Aiure*. – *Aiurez*. – *Aiurit*.

AIURÈSC (*aiurire*, *aiurit*). – v. *Aiurez*.

AIURÈZ (*aiurat*, *aiurare*), vb.; divaguer, extravaguer, délirer. Exprimă aceeași noțiune cu idiotismul: *vorbesc într-aiurea*.

Costache Negruzzi, *Scrisoarea VIII*: „Vecine!” – curmăi pre povestaș – îmi pare că *aiurezi*. De unde dracu ai găsit obșteasca adunare la Agrigenta?...”

Basmul *Tinerețe fără bătrînețe* (Ispirescu, *Legende*, p. 9): „Lăcuiitorii rîdea de dînsul ca de unul ce *aiurează* sau *visază deștept*...”

Se întrebuițează și după a patra conjugatiune: *aiurire*.

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 108: „tu, care m-ai călăuzit prin poteci spi-noase, pe sloiuri de gheață, cînd cu sfînta-ți icoană în brațe am colindat, *aiurind*, plaiurile și cîmpiile...”

Circulează însă mai cu seamă ca participiu trecut adjectivat: *aiurit*.

v. *Aiure*. – *Aiurit*.

AIURÈRE. – v. *Aiurez*.

AIURÎT, -Ă, part. passé d'*aiuresc* pris comme adjectif: extravaguant.

„Cînd cineva e bolnav și v o r b e ș t e a i u r e a , se zice că e *aiurit*” (S. Liuba, Banat, com. Maidan).

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 127: „Uneori, *aiurit*, își simțea creierul cum să stîngea, încetul cu încetul...”

v. *Aiure*. – *Aiureală*. – *Aiurez*.

AIU-SĂLBĂTEC. – v. *Aiul-șearpelui*. – *Aiul-ursului*. – ²*Aiuș*. – *Leurdă*...

AIU-SERBESC, s.n.; t. de botan.: poireau, *Allium porrum*. Sinonim cu p o r sau p u r și cu p r a z sau p r a j .

v. ¹*Aiu*.

¹**AIUȘ**. – v. ⁵*Aia*. – *Auș*.

²**AIUȘ**, s.m.; t. de botan.: ail sauvage. *Dicționar bănățean*, ms., circa 1670 (*Col. I. Tr.*, 1883, p. 422): „*Ajush* (citește: *aiuș*). *Allium sylvestrum*. *Alliaria*.” Ca deminutiv din a i u , *aiuș* corespunde lui a i o r și lui a i ș o r . În Banat cuvîntul se întrebuințează pînă astăzi. (S. Liuba, com. Maidan).

v. ¹*Aiu*. – *Aiul-șearpelui*. – *Aiul-ursului*. – *Leurdă*...

AIU-TURCÈSC, s.n.; t. de botan: oignon de Strasbourg, *Allium fistulosum* (*L.B.*, Bobb). Se zice și ungurește: t ö r ö k foghagyma. Sinonim cu c e a p a - c i o r a s c ă (Dr. Brîndză).

v. ¹*Aiu*.

AJDÈR, s.m.; dragon, griffon, monstre. În *Istoria lui Hangerli*, de pe la începutul secolului (*Tocilescu Rev. I*, 330):

„I-au pus un pistol în piept,
Lovindu(-l) prin țîțe drept
Și iute ca un *ajder*,
Și lovi și c-un hanger;
Apoi degrab’ și harapu
Ca clipa îi tăie capu...”

Cuvînt care n-a circulat niciodată în grai. Este persianul a ž d e r „dragon” (Șăineanu, 8), trecut prin turci la serbi (Karadži•, v. *Aždaha*) și la bulgari (Miladinovtzi, *Narodni pésni*, p. 533).

v. *Balaur*. – *Zmeu*.

AJTEZÈU! interj.; Dieu soit en aide! O exclamațiune făcînd parte din g r a i u l f e m e i e s c , și numai într-o singură împregiurare.

Anton Pann, *Moș Albu II*, 19:

„Apoi d-acolo la vale, în drumul care mergea,
 Văzu din sat o muiere țeșind aci-ntr-o argea
 Și copii mulțime spuză împrejur-i guri făcînd,
 Unii cereau: mamă papa, alți pentru țiță plîngînd,
 De carii ea necăjită tot îi ocăra mereu;
 Iar el: să fie de bine și prunci să-ți dea Dumnezeu!
 Ea, cum își lăsase lucrul ca să mai vază de ei,
 Luînd o drugă, îi trase cu dînsa vro două-trei,
 Zicînd: nu-mi ajunge mie că pă ăști nu pot să-mpac,
 Și tu îmi mai urezi încă să stau și alți să mai fac?
 El o-ntrebă: apoi lele, cum trebuiește să zic?
 Să fi zis – ea îi răspunse –: *Aj-te-zeu*, și alt nimic...”

Autorul adaugă în notă: „Cuvînt antic, ținut numai de femei, în loc de *a j u t e D u m n e z e u*, care îl zic numai cînd văd pe alte țeșind.”

Contractiunea cu urcarea accentului: *ajte* = *a j u t e* este întocmai ca în poporul „văst = vâzût”. Cît despre simplul *zeu*, în loc de compusul *D u m n e z e u*, el se întrebuițează nu numai în jurămîntul „*z e u !*”, dar și foarte des în texturile din secolul XVI, de exemplu în *Codicele Voronețian*, circa 1550, în *Psaltirea Șcheiană*, din aceeași epocă, la Coresi etc.

În loc de *ajtezeu* se aude uneori *ajte-ziua*, o formă nu mai puțin interesantă.

Trifulescu (*Lumina pentru toți*, 1886, p. 415): „Din gura sătencelor române la țeșutul pînzei: Marița, o săteancă, se duse la vecina sa Ioana și, găsind-o țeșind la pînză, îi zice *d u p ă o b i c e i : Ajte ziua*, surată Ioană! Ioana răspunse: *Ț u m - t a l e*, surată Marițo...”

Pe cînd aglutinatul *ajtezeu* este o interjecțiune curat femeiască, și anume a țeșetoarelor din argea, exclamațiunea „*D o a m n e - a j u t ă !*”, identică în aparință prin sens, aparține – după cum vom vedea mai jos – graiului bărbătesc în focul bătăliei.

v. *Ajut.* – *Zeu*.

AJTEZIUA. – v. *Ajtezeu*.

AJUMÏTUL, AJUMÏTA (DE-A-), subst. masc.; jeu enfantin: colin-maillard, cligne-musette. Același joc copilăresc, care pe alocuri se zice *m i j o a r c ă*, *m i j o a t c ă*, *d e - a - m i j a*, *d e - a - m i j i l e*, *b a b a - m i j a*, *d - a - a s c u n s e l e* sau *d - a - a s c u n s u l*, *d - a - c u c u l* etc., în partea occidentală a Daciei, peste Olt, în Banat, în Hațeg, în Zarand, se cheamă *ajumitul*, *de-ajumitul*, *d-a-ajumita*, *j u m e t c ă*, deși tot pe acolo mai circulează numile de *p i t u l i c i c ă* și *m i j i t u l*.

„Jocul copilăresc *d-a-ajumita* se cheamă și *p i t u l i c i c ă* ...” (Banat, Orșova, c. Jupalnic).

„Jocurile copilărești la noi: de-a-surduca, de calea prin cetate, *de-ajumitul*...” (D. Angeloni, Banat, c. Păucinești).

„Jocurile copilărești: popic, cureaoa roșie, de poarca, de pușorii, doda nică cu furnică, de masă, *ajumit*, mîța oarbă...” (Preut A. Bociatu, Banat, c. Clopotiva).

„... cleanța, popic, lopta, *jumetca* sau m i j a , baba-oarba...” (Preut L. Laurian, Banat, C. Comloș).

„Jocul copilăresc d e - a - a s c u n s u l în Zarand se cheamă *ajumitul*... (N. Sînzian, Transilv., Hațeg).

„... popicul, *ajumitul* sau m i g i t u l , de-a gaia...” (P. Olteanu, Transilvania, Hațeg).

În Oltenia se zice: *ajumita* (Dolj, c. Șimnic, c. Risipiți).

În *ajumitul* sau *ajumita*, *a-* este prepozițional și nu ne întîmpină în forma: j u - m e t c ă . Rămîne dară tulpina *-jum-*, care corespunde lui ЖМ - în numele serbesc al acestui joc copilăresc: ЖМЉРА „das Blindkuhspiel” (Karadžić), de la ЖМЉРИТИ „a miji, a închide ochii”. Serbul *žm-* a devenit românește *jum-*, prin intercalarea eufonică a unui *-u-*, întocmai ca în *gunoi* = slav. *gnoĭ*, *șurub* = medio-germ. *schrûbe* (*Schraube*) etc. Același joc se cheamă polonește: *žmurek*, rusește ЖМЉРКИ. Originea slavică a cuvîntului e ne-ndoioasă; este foarte nesigură însă identitatea lui cu m i j e s c , și-n orice caz ambele n-au a face de loc cu românul a r o m e s c , cu care unii se-ncearcă a le înrudi. Un verb a j u m e s c și un substantiv a j u m e a - l ă , cu sensul de „s’assoupir, assoupiement” (Cihac, II, 195), nu există în graiul comun, ci numai în terminologia jocului copilăresc.

v. *Aromesc*. – *Ascunsele*. – *Baba-oarba*. – *Mijesc*...

¹**AJÛN** s. **AGIÛN** (*ajunat, ajunare*), vb.; jeûner, manger peu ou pas du tout, faire maigre, s’abstenir, se priver. Sinonim cu p o s t e s c .

Dicționar bănățean, ms., circa 1670 (*Col. I. Tr.*, 1883, p. 422):

„Agsun. Jejunio. } (citește: *agiun*).”
„a g s u n . Jejunium. }

Proverb: „*Ajună* robul lui Dumnezeu, pentru că n-are ce mînca” (Baronzi, *Limba*, p. 50); la moldoveni: „p o s t e ș t e robul lui Dumnezeu...” (C. Negruzzi, *Scris*. XII).

„Vinerea se petrece și cu a j u n cîteodată, cînd adecă omul *ajună* pentru cineva pe care are mînie, ca Dumnezeu să-și întindă mila, adecă să-l pedepsească...” (G. Dobrin, Transilv., Făgăraș).

Doină din Banat:

„Pentru tine, dragă fată,
Mîncai vinerea o dată,
Și sîmbăta niciodată,
Duminic-am *ajunat*,
Pînă ce te-am căpătat!...”

(*Familia*, 1884, p. 55)

Un sinonim poporan pentru a *ajuna* este „a ținea zile”:

„Mult, măicuță, te-am rugat,
Rîu de lacrimi am vărsat,

Să ții zile pentru mine,
Ca să fiu în sat cu tine;
Dar tu zile nu ții
Și departe mă dăduși...”

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 174)

Macedo-românește *agiun* „a simți foame, a fi flămînd” (*L.M.*).

Ajunare, în dialectul istriano-român *junare*, vine dintr-o formă latină vulgară *a d j u n a r e* și *j u n a r e*, în loc de clasicul *j e j u n a r e*, corespunzînd spaniolului *a y u n a r*, ital. *g i u n a r e*, franc. *j e û n e r* etc.

v. ^{2,3}*Agiun*. – *Postesc*. – *Țin*.

²**AJÛN** s. **AGIÛN**, -Ă; adj.; affamé, pressé par la faim. S-a păstrat numai în dialectul macedo-român: „flămînd nu există; se zice: lî u foame, sau mai bine: *agîun*” (Dr. Obedenaru, *Dicț.*, ms., în Acad. Rom., I, 197). Prin sens, este întocmai latinul clasic *j e j u n u s*.

v. ¹*Ajun*. – *Flămînd*.

³**AJÛN** s. **AGIUN** (plur. *ajunuri*), s. n.; 1. jeûne, maigre, carême, abstinence, privation; 2. veille de Noël, veille d’une fête ou d’un événement, le jour qui précède celui dont on parle. În primul sens, este o vorbă latină prin materie și prin funcțiune; în al doilea, funcțiunea e creștină post-latină.

1. *Ajun*, sinonim cu *p o s t*.

Cuvîntul slavice **постъ** (= germ. Faste) a reușit astăzi aproape cu desăvîrșire a înlocui în grai pe romanicul *ajun* = span. *a y u n o* = franc. *à j e u n* = ital. *(d i) g i u n o* = provenç. *(d e) j u n* etc. = latinul vulgar *a d j u n u m*, corelativ latinului clasic *j e j u n i u m*. În trecut, ambii sinonimi circulau la noi într-un mod pleonastic unul lîngă altul. De exemplu, în predica Sf-ului Ioan Crisostomul, secol XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 537): „nu la prînzuri și la cină, nice la beție, ce la *p o s t ũ* și la *ajunŭ*...”; alt text, tot de acolo, p. 598: „cine nu va să-și flămânzească matele acicea cu *p o s t u l* și cu *ajunul*, acela fi-va masă viermilor...”; și mai jos, p. 601: „nevoindu-se și înblîndu în calea și întru învățătura *d u m n e d z e î a s c â* cu *p o s t* și cu *ajun*...”

v. *A-greață*.

În *Psaltirea* transilvană a lui Silvestru, din 1651, ne întîmpină forma *agin*:

ps. LXVIII: „plăns-am și am trudit cu <i>aginul</i> (ἀγίνεα) sufletulă meu...” (scolia marginală: <i>p o s t u l</i>).	„...et incurvavi in <i>j e j u n i o</i> animam meam...”
---	--

În popor, afară de *p o s t*, *ajunul* se mai înlocuiește prin idiotismul: *a ț i n e a z i l e*:

„Marția este și zi de *ajun*, adică: la cineva se fură o oaie, ori i se face alt rău, păgubașul *ț i n e z i l e* asupra celui ce i-a făcut rău, și acelea le ține marția și

trebuie să fie 7 marți după olaltă, și crede că-n a 3-a marți se prăpădește ori se bolnăvește cel vinovat, dacă nu merge la păgubaș să se roage de iertare...” (T. Crișianu, Transilv., c. Cugieru).

Orișicum, *ajun*, cu înțelesul său primitiv de *j e j u n i u m*, se întrebuintează în grai din ce în ce mai puțin, dar e foarte răspândit cu sensul derivat de:

II. *ajun*, ca sinonim cu *p r e z i* sau *p r e s e a r ă*.

Acest înțeles nu l-a avut niciodată prototipul latin și nu-l au nicăiri derivatele romanice. Există însă un paralelism logic deplin între românul *ajun* „prezi” și francezul *veille* (= lat. *v i g i l i a*) „prezi”, căci în primii secoli ai creștinismului preseara sărbătorii era menită postului și veghierii totodată (Martigny, *Dict. d'antiqu. chrétiennes*, 340), iar prin urmare, plecând din același punct pe două căi, unii au căpătat pe *ajun* „dies profestus”, alții pe „*veille* = dies profestus”.

Se zice deopotrivă bine: *ajunul* Bobotezei, *ajunul* Paștilor, *ajunul* lui Sîn-Văsii sau al Anului-Nou, dar mai cu deosebire *ajunul* Nașterii Domnului sau *ajunul* C r ă c i u n u l u i .

Gheorgachi, *Letop.* III, 306: „În zioa *agiunului* Sfântului Vasilie are purtare de grijă hatmanul cu aga la atâte ceasuri din zi să se afle toată slujitorimea la curte cu zapcii lor și cu puștile a-mînă...”

Ibid., 301: „Obiceiu vechiu au fost, care s-au urmat și pînă la Grigorie-vodă Ghica, la *agiunul* C r ă c i u n u l u i , cum și la B o b o t e a z ă , se făcea masă domnească în spătarie, șezînd mitropolitul cu episcopii și cu boierii cei cu boierii și pe cine mai poruncia domnul și din cei mazili, însă masă fără caftane și fără dvo-reală, cu cîntări bisericești, cu mehterhanea și cu țigani...”

Fără noțiune de sărbătoare, se zice: în *ajunul* bătăliei, în *ajunul* căsătoriei, în *ajunul* răscoalei etc.

Alexandri, *Cetatea Neamțului*, act. II, sc. 2: „Nu mă sfiesc acu, în *agiunul* m o r ȝ i i , s-o mărturisesc în auzul oamenilor...”

Preseara Nașterii Domnului este singură care s-a personificat de popor sub numele devenit mitologic de M o ș - *Ajun*.

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 218: „Și de veneau Floriile, Paștele cu hainele noi, St. Ilie cu pepenii de Pantilimon, M o ș - *Ajunul* cu bolindețele, această prăsilă voinică și vioaic umplea mahalaua de veselie și de năzdrăvănii...”

Colindă din Dobrogea:

„Astă sară,
Florile dalbe!
Mare sară,
Sara m a r e l u i *Ajun*,
Mîni e ziua lui C r ă c i u n ,
Cînd aice pe pămînt
S-a născut Domnul cel sfînt...”

(Burada, *Călătoria*, p. 51)

În Mehedinți:

„Bună zioa lui *Ajun*,
 Da-i mai bun-a lui *C r ă c i u n !*
 Ce-i în casă să trăiască,
 Ce-i afar' să izvorască:
 Oile lînoase,
 Vacile lăptoase,
 Porcii unturoși
 Să-i mănînce oamenii sănătoși...”

(Preut C. Ionescu, c. Șişeștii;
 C. Drăghicescu, c. Bistrița)

În Banat:

„Bună ziua lui *Ajun*,
 Că-i mai bun-a lui *C r ă c i u n ,*
 Că-i cu miei,
 Cu purcei,
 Că-i cu nuci,
 De cele dulci,
 Cu alune
 De cele bune...”

sau:

„Îmblă junii lui *C r ă c i u n !*
 Îmblă junii lui *Ajun!*
 Tot cîntînd și colindînd,
 Pre Dumnezeu lăudînd!
 Fă-te gazdă vesel, bun,
 Că e ziua lui *Ajun...*”

(S. Mangiucă, *Călindar*, 1882, p. 10-11)

În mai toate colindele, *M o ș - Ajun* este nedespărțit de *C r ă c i u n*, care și el se zice „moș”. Strînsa legătură între ambii termeni a impresionat deja pe Schuchardt, care, printr-o foarte ingenioasă combinațiune, vede în *C r ă c i u n* pe „Christi-j e j u n i u m ”, „adecă un „Crist-*ajun*”, susținînd cu drept cuvînt că slavii l-au împrumutat de la români, iar nu viceversa (*Litteraturblatt f. germ. u. roman. Philol.*, 1886, nr. 3). Credem și noi că *ajunul* a exercitat o înrîurire asupra formei *C r ă c i u n*, însă de o altă natură, mai puțin violentă. Românul *C r ă c i u n* este latinul vulgar *c r a s t i n u m* (nu „*c r ă s t i n u m*” ca în latinitatea clasică), care, cu același sens, a figurat oarecînd în terminologia creștină din Occident, bunăoară: „*C r a s t i n* de la Nativité de Nostre Seigneur” sau: „in *C r a s t i n o* Matthiae apostoli” (Du Cange, v. *Crastinum*). Literalmente, *C r ă c i u n* = *c r a s t i n u m* însemnează „lendemain”, în opozițiune cu *ajun* „veille”. Sub influința lui *ajun*, s-a modelat finalul în *C r ă c i u n* și atîta tot, căci inițialul *c r ă* - este latinul *c r a s* (= span. *c r a s* = vechi ital. *c r a i*) „mîine, a doua zi”.

v. *Crăciun*.

III. Particularități fonetice.

În dialectul istriano-român se zice *jun*, după cum se aude acolo *j u t* pentru *a j u t* (Miklosich, I. Maiorescu).

Printr-un eufonic *d* ca în *dalb* = *alb*, în poezia noastră poporană se aude forma *dajun*:

Dastă seară-i seara mare
 Hai Ler oi dai Ler oi Doamne!
 Seara mare-a lui *Dajun*,
 Mîine ziua lui Crăciun,
 Cînd s-a născut Domnul bun...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 16)

În unele districte, copiii cînd vin a ură în *ajunul* Crăciunului, în loc de „bună dimineața la Moș-Ajun”, strigă: „N e a ț a l u j ! N e a ț a l u j !” (S. Negoescu, Rîmnic-Sărat, com. Bogza), unde numai *-j* sau *-uj* reprezintă pe *ajun*.

v. ^{1,2}*Ajun.* – *Ajunare.* – ²*Ajunat.*

AJUNĂRE (plur. *ajunări*), s.f.; l’infinitif *d’ a j u n* employé comme substantif: jeûne, abstinence, privation. Sinonim cu *p o s t*. În vechile texturi, circulează în concurență cu *a j u n* și cu *a j u n a t*.

Coresi, 1577, ps. CVIII:

„...ca umbra cîndu tréce luaîu-mâ, cutre-muraîu-mâ ca nuălele, genuchele méle nu putură de *ajunare*...”

„...sicut umbra cum declinat ablatum sum, genua mea infirmata sunt a j e j u n i o ...”

v. ³*Ajun.* – ²*Ajunat.*

AJUNAT s. **AGIUNAT**. – v. ¹*Ajun.*

²**AJUNĂT** s. **AGIUNAT**; part. passé d’a j u n pris comme substantif: jeûne, maigre, abstinence. Sinonim cu *p o s t*. Ne întîmpină numai în vechile texturi.

Coresi, 1577, ps. XVIII:

„...și coperii cu *ajunatul* sufletulă mieu...”

„...et incurvavi in j e j u n i o animam meam...”

dar în ps. XXXIV:

„...și pleca cu a j u n ũ sufletulă mieu...”

„...et humiliabam in j e j u n i o animam meam...”

În *Psaltirea Șcheiană*, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.), în ambele pasaje *ajunat*, dar cu • și cu *r = n*: „pleca cu *agiuratul* sufletul mieu...”; „coperii cu *agiuratul*...”

v. ³*Ajun.*

¹**AJUNĂTOR** s. **AGIUNĂTOR, -OARE**, subst. et adj.; celui ou celle qui jeâne. Sinonim cu *p o s n i c* (= slav. *постыникъ*), în concurență cu care circula în vechiul grai.

Cugetări în oara morții, text circa 1550 (*Cuv. d. bătr.* II, 467): „o fericăți de *p o s n i c i i* și *a•unătorii* cu curăție, că aceia sue în ceriu ca pre o scară...”

v. ^{1,3}*Ajun*.

AJÛNG s. **AGIÛNG** (*ajuns* s. *agiuns*, *ajungere* s. *agiungere*), vb.; rejoinde, réunir; atteindre, saisir; arriver, parvenir, recourir; devenir, se réduire; suffire, asez. Nu cunoaștem pentru acest verb, din texturi sau din popor, sensurile: „fournir, gagner, regagner, passer” (Cihac); chiar fără ele însă, ca activ, neutru, reciproc și reflexiv, *ajung* are o mulțime de înțelesuri sau subînțelesuri, circulând foarte des nu numai în graiul obicinuit, dar încă în proverbi și-n idiotismii. Sensul fundamental este latinul *a d j u n g o* = *a d + j u n g o* „unesc laolaltă prin capete un ce cu un ce”. Dar de aci, punctul de plecare aproape de tot ștergându-se, pleacă și uneori se încrucișează diferite sensuri secundare și terțiare, pe cari nu le are prototipul latin și cari, dintre dialecte romanice, ne întimpină întrucîtva numai în italianul *a g g i u n g e r e* sau *a g g i u g n e r e*, mai ales în vechea italiană.

Toate sensurile lui *ajung* se explică prin corelațiunea sa cu *î n t i n d*. Prin *î n t i n d e r e*, două capete se *ajung* = „se rejoignent”; prin *î n t i n d e r e*, cineva sau ceva *ajunge* = „atteint, saisit”; prin *î n t i n d e r e*, noi *ajungem* = „arrivons, parvenons, recourons”, și așa mai încolo. De aceea, cînd *ajung* figurează într-o frază legat cu *î n t i n d*, este anevoie adesea de a-i lămuri sensul precis. Așa în doina:

„Dragă mi-i lelița naltă
Că-mi dă gură peste poartă;
Dar lelița mititea
Se-n t i n d e a și n-ajungea...”

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 430)

ajung însemnează totodată: „rejoinde, atteindre, parvenir, suffire”.

v. *Întind*.

I. *Ajung* „rejoinde, réunir”.

Cu sensul fundamental *a d + j u n g o*, al nostru *ajung* s-a păstrat abia în forma reciproacă: *a s e ajunge* „rejoinde l’un l’autre”.

Proverb: „Roatele se gonesc una pe alta și nu se *ajung* niciodată” (Pann, II, 80).

Altul: „Deal cu deal se *ajunge*, dar încă om cu om” (*Conv. lit.*, 1877, p. 174); unde ar fi mai logic: „deal cu deal n u s e ajunge”, după cum este același proverb în mai toate limbile (Düringsfels); în dialectul sicilian: „munti cu munti nun s i j u n c i mai”.

Un cîntec basarabean blăstemînd Prutul:

„Mal cu mal nu se zărească,
Glas cu glas nu se lovească,

Ochi cu ochi nu se *ajungă*
Pe-a ta pînă cît de lungă...”

(Alex., *Poez. pop.*², 233)

Printr-o tranzițiune semasiologică imediată: „rejoindre l'un l'autre = tomber d'accord, s'entendre”, reciprocul „a se *ajunge*” însemnează „a se înțelege unii cu alții”.

Lexicon Budan: „Mă *ajung* c u cineva în ceva sau despre ceva, adecă m ă a ș e z , m ă n ă r ă v e s c , congruo, convenio, consentio cum quopiam super re quadam”.

De aci idiotismii:

„A se *ajunge* c u t î r g u l = faire un marché”.

Alexandri, *Peatra din casă*, sc. 18: „Ei caută să găsească cele două sălașe de țigani, pentru care d-voastră, ca niște părinți buni, nu v-ați putut *ajunge* cu tîrgu...”[...]

Se zice și: „a se *ajunge* d i n p r e ț ”. Laurian-Maxim: „Nu ne-am putut *ajunge* din preț = nu ne-am putut învoi asupra prețului”.

„A se *ajunge* d i n z e s t r e = cînd părinții părechii se învoiesc asupra zestre” (G. Țuțuianu, Muscel, c. Valea-Mare; S. Istratescu, Dîmbovița, com. Cobia).

„A se *ajunge* l a c u v i n t e ” (Baronzi, *Limba*, p. 45).

v. *Învoiesc*.

Fiind însă că atunci cînd unii s e *ajung* fără știrea altora este mai totdeauna spre paguba sau vătămarea cuiva, expresiunea a căpătat un sens peiorativ, cu care ne întîmpină des în vechile texturi.

Cantemir, *Ist. ierogl.* (ms., în Acad. Rom., p. 135): „Deci socotiți binișor că de nu sînt acoloa acéle doaa jiganii, filul adecăte și inorogul, să nu cumva prin scrisori cu lupul să se *ajungă*...”

N. Muste, *Letop.* III, p. 15: „Atunce Petriceico-vodă și cu Grigorie-vodă s-au sfătuit să se închine la leși, să stea cu toții să bată pre turci, să nu se așeze pașă în cetatea Hotinului; și *ajungându-se* cu leșii, i-au chemat să vie mai curând...”

Același, p. 42: „Mazepa, hatmanul căzăcesc, om și cap a toată Țara Căzăcescă, vrând să viclenească pe Moscal de la care avea milă și cinste, s-au *ajuns* cu craiul Șvedului...”

Neculce, *Letop.* III, p. 300: „Sfătuit-au atunce (hatmanul Șinavski) pe craiul Avgust de s-au *agiuns* cu Moscul...”

Același, p. 269: „... s-au *agiuns* hatmanul și cu Iordachi vistiernicul și cu toți slujitorii să rădice pe Dimitrașco beizadea, feciorul lui Cantemir-vodă, domn în locul tătane-său...”

Același, p. 305: „*Agiunsu*-s-au Constantin Duca-vodă atunce cu Capigi-bașa...”

II. *Ajung* „atteindre, saisir”.

Pentru ca să î n t r e c i pe cineva care este înainte sau pentru ca să a p u c i ceea ce nu se află lîngă tine, ori pentru ca să n i m e r e ș t i unde ai vrea să fii, trebui mai întîi să te miști ca să *ajungi*. În acest sens, *ajung* se învecinează cu î n - t r e c , cu a p u c , cu n i m e r e s c , dar anume ca un moment imediat anterior. E

sinonim cu *a t i n g*, deosebindu-se în două privințe: pe de o parte, *a t i n g* nu presupune osteneală, pe cînd *ajung* rezultă totdeauna, mai mult sau mai puțin, dintr-o mișcare obositoare; pe de alta, *ajung* nu implică neapărat un contact direct, fără care nu se poate *a t i n g e r e*.

Din cauza elementului material al lui *a t i n g*, care lipsește în *ajung*, între ambii termeni poate fi chiar un fel de antagonism. Asa, de exemplu, „*a t i n g* cu cuvîntul” este ceva dușmănesc: „blesser par un mot”, pe cînd „*ajung* cu cuvîntul” exprimă noțiunea aproape prietenească de „grăiesc cătră cineva, adpello, adloquor, adfor” (*Lex. Bud.*), mai ales atunci cînd chemăm pe oarecine de departe și izbutim în sfîrșit ca să ne auză.

v. *Ating*.

Ajung cu sensul de „atteindre, saisir” se nuanțează în circulațiune: 1. ca termen comun; 2. ca termen de blăstem; 3. ca termen juridic.

1. În accepțiunea ordinară.

a) *Ajung* „atteindre”.

O ființă alergînd *ajunge* pe o altă.

Pravila Moldov., 1646, f. 66: „î-au căutatū numai a da dosū ș-au începutū a fugi, iarā celalalt l-au *a•unsū* și l-au omorātū...”

Dosofteiu, 1673, f. 23 b:

„Datu-mă-ai vārtute și mă-ai lārgit pașī
Să poč călca iute să mă-*a•ung* pizmașī;
Deaca-ī voi *a•unge*, să fac într-înș căduri...”

Balada *Fata cadiului*:

„Ș-așa bine că fugea,
Mai că mai îl *agiungea*...”

O doină:

„Apucai pe drum la vale
Ș-*agiunsei* pe Lena-n cale...”

(Alex., *Poez. pop.*², 237)

În sens figurat, dar presupunîndu-se totdeauna muncă sau stăruință, dacă nu alergătură materială, o ființă *ajunge* pe alta în știință, în meșteșug, în putere, în bogăție etc.

Tot figurat, personificîndu-se o abstracțiune sau un ce ne-nsuflețit, dar susceptibil de mișcare:

„Mă tot uit uitare lungă,
Doar norocul să m-*agiungă*!
Și norocul nu m-*agiunge*,
Și mijlocul mi se frînge
De greul păcatelor,
De sarcina armelor...”

(Alex., *Poez. pop.*², 255) 495

Omiliar de la Govora, 1642, p. 73: „... ce cuget pre elu-l va *ajunge*, când mulți părăși vor pune înaintea aceluși judecătoriu jeluirea sa spre el...?”

Doină ardelenescă:

„Scrie două-trei rînduri,
Și-l *ajung* niște gînduri;
Țipă condeciul pe masă
Și mi se plimbă prin casă...”

(Jarnik-Bîrsanu, 120)

I. Văcărescu, p. 66:

„*Ajunge*-o, rîule, curgînd!
Fă-o să vie mai curînd!
Spune-i strigînd-o c-am rămas
Pe marginea ta fără glas...”

Tot așa *ajunge* o săgeată sau un gloante: „I-au *ajuns* togma în inimă = in ipsum ejus cor collineavit” (*L.B.*).

v. *Nemeresc*.

Ajung „atteindre” se construiește de regulă cu un nume pus în regim direct.

Legenda Sf. Parasceve, text din secolul XVI (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 65): „nu vru să mai aștepte mai multu să se chinuască, ce toate împreună lăsă-le de se luă de fugi, și p u s t i i a *ajunse*...”

Moxa, 1620, p. 400: „(Otmanu) au luatū multe țări despre răsăritū de le-au robitu și le-au pridăditū, până ce *ajunseră* c e t a t e a Brusa...”

Asemenea la Anton Pann, *Prov.* I, 79:

„Doi cu picioare oloage
Mergînd ș-*ajungînd* u n d e a l
Unu-ncepu să se roage...”

Aci aparține și:

„Trimise la maimuță, vestită vrăjitoare,
Ce spun că știa multe și că proorocea
Întîmplările toate, după ce se trecea,
Trimise, zic, la dînsa, să-i facă întrebare:
Cum poate să *ajungă* s f î r ș i t u l ce dorește...”

(Gr. Alexandrescu, *Dreptatea leului*)

Lexicon Budan: „Rele t i m p u r i am *ajuns* = in mala tempora viximus”.

În toate aceste exemple, dacă n-ar fi regim direct, *ajung* n-ar mai însemna „atteindre”, ci „arriver”. Cu regim indirect, *ajung* își păstrează sensul de „atteindre” numai cînd arată o înaintare în spațiu fără un punct bine hotărît, sau o mișcare a unui ce ne-nsuflă.

N. Muste, *Letop.* III, p. 14: „Turcii, cum au trecut Nistrul, au început a prăda și a da foc, căt au putut *agiunge* prin Țara Leșească...” [...]

„Îmi *ajunge* veșmîntul la călcîie = mein Kleid reicht bis an die Fersen” (L.B.).

În proverbi, locuțiuni proverbiale și idiotismi:

„Despre un om nenorocos se zice: nu poate *ajunge* la creanga verde” (Preut G. Trailă, Temișoara).

„Vulpea, dacă n-*ajunge*, zice că pute” (C. Negruzzi, *Scris*. XII), – proverb născut din vechea fabulă.

„Cine pleacă de dimineață, departe *ajunge*...” (Pann, I, 151); în Bucovina: „cine mîneacă mai des-dimineață...” (Marian, *Descîntece*, 7).

„Leagă sacul pînă e rătund,
Nu cînd *ajunge* la fund.”

(Pann, III, 72)

„Cînd e omului să-i vie
Vreun rău fără să-l știe,
Or zăbovește
Pînă-i sosește,
Or dă fugă,
Să-l *ajungă*...”

(Ib., I, 144)

Sub forma reflexivă:

„Cuvîntul
E ca vîntul:
Nu se *ajunge* nici cu armasarul,
Nici cu ogarul...”

(Ib., I, 21).

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 10: „nu doară c-ar fi fudulă să nu-i *ajungi* cu strămurărița la nas...”

Se zice cu același sens: „a *ajunge* cu prăjina la nas”.

„*Ajunge* cu țitul la o s”, cînd suferința nu mai e de răbdat.

I. Văcărescu, p. 540:

„Milă să cer, sînt fricos;
Răul mi-a *ajuns* la o s...”

În balada *Balaurul*:

„Sai, bădiță ortomane,
Că m-*agiunge* la ciolane!
Sai, bădiță, de mă scoate
Că m-apuc fiori de moarte!...”

Idiotismi:

„Vorbește fiecare cum îl *ajunge* mintea”, sinonim cu „cum îl taie capul”, în ambele cazuri cu sensul de: „cum o nemerește”.

Legenda Sf. Parasceve, sec. XVI (Cod. ms. misc. al Bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 70): „a merge la lăcuita cîia ce nimea cu mînt e nu o poate *ajunge*...”

Alt idiotism: „a *ajunge* d i n urmă” sau: „a *ajunge* d u p ă urmă”.

I. Creangă, *Cinci pîni* (*Conv. lit.*, 1883, p. 485): „Tocmai cînd scoaseră pînile din traiste, iaca un al treile drumeț necunoscut îi *ajunge* din urmă și se oprește lîngă dînșii...”

A. Pann, *Prov. III*, 82:

„Cînd plecă ca să se ducă, după dînsul s-a luat,
Ș-a*ajungîndu*-l după urmă, ce faci fine? l-a-ntrebat...”

Alt idiotism: „pe unde *ajunge*, g e m e p ă m î n t u l ”.

Zilot, *Cron.*, p. 85: „era, pociu zice, curată ceată de tîlhari, că pe unde *ajungea* gema pămîntul...”

b) *Ajung* „saisir”.

Coresi, 1577, ps. VII: „de să m â n e amu draculă sufletulă meu și să *ajungă*”, acolo unde la Dosofteiu, 1680: „ca să g o n e a s c ă amu vrăjmașul sufletul meu și să-l *agîlungă*”, iar în *Vulgata*: „, p e r s e q u a t u r ergo inimicus animam meam et c o m p r e h e n d a t ...”

Samuil Clain, *Învățăture* (Blaj, 1784), p. 9: „cum pentru tine totdeauna în nevoi și în primejdii mi-am pus viața, iară astăzi, *ajungîndu*-mă nevoia, îmi trebuie ajutoriu de la tine...”

Cu același sens de „apucă”, *ajunge* pe cineva boala, oboseala, grija etc.

Balada *Blestemul*:

„De mergea ce mai mergea,
Greu zăduf îl a p u c a ,
Osteneala-l *ajungea*
Și el, märe, se culca...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 438)

În poezia poporană e mai cu seamă des: *ajunge* d o r u l , în loc de: „apucă”.

O doină din Ardeal:

„Cînd m-*ajunge* dor de ducă,
Mă duc la deal ca pe luncă;
Cînd m-*ajunge* dor de mers,
Mă duc la deal ca pe șes...”

Doină din Bucovina:

Duminică pe la prînz
M-a *ajuns* un dor cu plîns:
Cum am fost și ce-am *ajuns*...”

(Marian, *Buc. II*, 150)

unde primul *ajung* însemnează „saisir”, iar al doilea – „devenir”.

2. *Ajung* „atteindre, saisir” în blăstemuri, jurăminte, ocări. În popor se aude la tot pasul:

Să n-*ajungi* Paștile!

Să n-*ajungi* sfînta zi de mîine!

N-ai mai *ajunge* să vezi sfîntul soare mîni dimineața!

„N-ai mai *ajunge* să-ți cînte cucul la anul!” (I. Mironescu, Neamț, c. Negrești).

La a treia persoană: *să n-ajungă...*, *n-ar mai ajunge...*

Din dată ce în loc de a doua sau a treia se pune prima persoană, toate acestea trec din blăstemuri în jurăminte: *să n-ajung Paștile*, *n-aș mai ajunge* etc.

A. Pann, *Prov.* III, 84:

„...ca să urmez lor și eu,

Iar de nu, să mă *ajungă* blestemul lui Dumnezeu...”

În poezia poporană:

„Să te-*ajungă*, bade, *ajungă*

Dorul lung și jalea lungă...!”

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 263)

„Bădiț bădișorul meu,

Ajungă-te dorul greu

Pe șesul Sibiiului,

Pe spatele murgului...”

(*Ibid.*)

„Du-te, bade, ducă-te,

Dorul meu *ajungă*-te!...”

(*Ibid.*)

„Că eu știu de ce nu vine,

Că nu-l lasă maică-sa,

N-ar *ajunge*-a-l însura

Nici nepoți a legăna

Nici nepoate-a dezmierda...”

(Marian, *Bucov.* II, 169)

„Mă uscă, mă face iască

Și mă dă-n boală cînească

Să n-*ajung* să mîînnc pască!...”

(*Ibid.*, II, 96)

„*Agiungă*-te voic rea

Und-ți-a fi calea mai grea!

Agiungă-te ahtul meu

Und-ți-a fi păsul mai greu!...”

(Caranfil, *Valea Prutului*, 75)

Balada *Blăstemul*:

„Să te-*agiungă* dorul meu

Unde-a fi drumul mai greu!

Să te b a t ă jalea mea

Unde-a fi calea mai grea!...”

Balada *Mogoș vornicul*:

„Nouă ani să-i tot alungi
Și cu moartea să-i *agiungi!*...” [...]

Românul e atât de obicinuit cu rolul imprecativ al lui *ajung*, încât i se pare că cineva jură sau blastemă pe dată ce răsună acest cuvânt, bunăoară în următoarea glumă poporană din Moldova:

„Să n-*agiung* soarele
Cu picioarele
Și luna
Cu mîna!”

(Preut C. Gervescu, Neamț, com. Roznovu)

De aci apoi, prin antiteză, „nu *ajungă!*...” să ia ca o apărare de blestem sau chiar ca o formulă de binecuvîntare.

Doină ardelenescă:

„Codrule, frunză rătundă,
Pice bruma, nu te-*ajungă!*
Codrule, frunzuță lată,
Pice bruma, nu te b a t ă !...”

(Reteganu, *Poez. pop.*, 39)

În idiotismi: a *ajunge pe cineva păcatul, ceasul rău, osînda, ciuma* etc.

Balada *Badiul*:

„Turcii sărea și fugea,
Dar păcatu-i *agiungea!*
Care scăpa de stîlpan,
Nu scăpa de buzdugan...”

Zilot, *Cron.*, p. 113: „priimiți de la Mateiu-vodă încoace, mai vîrtos neamul Cantacozinilor, pentru milostivire a se chivernisi aici, încă și rudindu-se cu români, ei nu s-au mulțumit pe atîta, ci au rîvnit și la scaunul domniei, pe carele în cea din urmă l-au și dobîndit, călcînd facerile de bine și pîinea românilor și nesocotind că păcatul nemulțumirii îi va *ajunge* vreodinioară...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 4021:

„Muieri ce avea prin casă, pe toate le-au dezbrăcat,
Cea mai mare osîndire, la purces ele-au cercat;
Pe toate-au *ajuns* osînda, sfîrșitul au fost urît,
Căci cîte-au fost burduhoase, pe toate le-au omorît...”

Moxa, 1620, p. 398: „(Isachie Comnenū) domniîa înțelepțește, ce curînd l-*ajunseră* boale grele...”

500 *Legenda Sf. Nicolae*, sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 166): „nu faceți rău, să nu vâ *ajungă* rău...”

Basmul *Tinerețe fără bătrînețe* (Ispirescu, *Leg.*, 5): „blăstemul părinților le-a ajuns, și d-aia s-au făcut lighioi așa precum le vezi...”

Un cântec poporan:

„Vai român de capul tău,
Cum te-agiunse ceasul rău!...”

(Alex., *Poez. pop.*², 238)

sau:

„Frunză verde de negară!
Vai sărmană biată țară,
Cum te-agiunse focul iară!...”

(*Ibid.*, 246)

v. *Dor*.

3. *Ajung* „atteindre, saisir” ca termen juridic.

Lexicon Budan: „*ajung* pre cineva cu procesu, adecă îl înving, causa vinco quem-piam, Jemanden den Proces abgewinnen”.

E foarte des în prețioasa *Condică de judecăți* a lui Constantin Brîncovan, 1692-1713 (ms., în Arh. Stat.); de exemplu:

p. 91: „Deci au fost rămas Șerbu cu fii-său Manole de judecată dinaintea boărilor domnii mele ce scriu mai sus, și au luat Vasilie vel căpitan și cartea boărilor domnii mele ce sânt mai sus-ziși de judecată și de rămas la mână lui, și iar au stăpănit acēste vii pre seama lui, precum le-au cumpărat și precum l-a u *ajunsu j u d e c a t a* ...”

p. 151: „când s-ar evi acēle cărți veri la ce judecată, să se ȳa de la mână ei și să se dea la mână Neculii Banul și a nepoților lui, după cum a u *ajunsu j u d e c a ț i l e* ...”

p. 211: „ȳar Lilé și Ilie și Matei să-ș ȳie numai partea lor ce le-au rămas nevându-tă, pentru că așa a u *ajunsu j u d e c a t a* și *d i r e p t a t e a* ...”

p. 192: „Ștefan Aprodul neavând putere ca să întoarcă banii ȳnapoi lui Istratie, precum l-a u *ajunsu j u d e c a t a D i v a n u l u i* ...”

ȳn vechea franceză, același ȳnȳeles avea „*a t t e i n t* et convaincu”, „*a t i n t* de la justice li roi” etc.

v. *Dovedesc*.

Tot aci vine proverbul: „Satul mic ȳl *ajunge* podvoada des” (A. Pann I, 113).

III. *Ajung* = „arriver, parvenir, recourir”.

1. *Ajung* „arriver”.

Cȳnd e vorba de *m e r s*, deosebirea ȳntre *ajung* „arriver” și *ajung* „atteindre” stă numai ȳn regimul indirect al celui dentȳi față cu regimul direct al celui lalt. Astfel: „*ajunsei s a t u l* = j’atteignis la campagne”, dar „*ajunsei l a s a t* = je suis arrivé la campagne”.

E sinonim cu *s o s e s c*; *ajung* ȳnsă cuprinde ȳn sine elementul unei dificultăȳi, pe care nu-l are *s o s e s c*. Așa: „au *s o s i t o a s p e ț i i*” nu este tot una cu „au *ajuns o a s p e ț i i*”, cȳci numai ȳn cazul din urmă se exprimă o ȳndoială cȳ puteau să fie ȳmpedecaȳi de a veni.

v. *Sosesc*.

Ion din Sîn-Petru, *Alexandria*, 1620 (ms., în Acad. Rom., p. 13): „mers spre răsărit 10 zile și *ajunseră* la un câmp mare și frumos...”

Noul Testament, 1648, Act. Apost. XXI, 7:

„...vănslămă deîn Tiră, <i>agîunsemă</i> în Ptolomaida...”		„...navigatione expleta a Tyro, d e s - c e n d i m u s Ptolomaïdam...”
--	--	---

Balada *Iordachi al Lupului*:

„Și la Ieși cît *agiungea*,
Iordachi la domn mergea...”

O doină:

„Țiu, țiu, țiu, murgule! zboară
Pîn’ la verdea dumbrăvioară
S-agiungem încă cu soare
La Florica, dulce floare...”

(Alex., *Poez. pop.*², 248)

O frumoasă gradațiune la Costachi Negruzzi, *Șalul negru*:

„Z b o r , *ajung*, d e s c a l e c rece ca de moarte,
Și î n t r u la ea...”

Proverbi:

„Țiganul cînd a *ajuns* la mal, atunci s-a înecat” (Pann, II, 86).

„Au *ajuns* și ei săracii
După ce-a-mpărțit colacii.”

(*Ibid.*, II, 68)

„A pornit în cale lungă
Și va-ndată să *ajungă*.”

(*Ibid.*, I, 82)

„N-a *ajuns* pîn’ la pîrîu
Și și-a ardicat poalele-n brîu.”

(Th. Theodorescu, Ialomița, c. Lupșeanu)

„La rîu n-a *ajuns*, și poalele și-a ridicat” (Baronzi, *Limba*, p. 55).

Locuțiune proverbială: a *ajuns* la spartul tîrgului = prea tîrziu.

Figurat: a *ajunge* la bătrînețe, la nevoie, la lipsă etc.

Inventariul Cotrocenilor, 1681 (ms., Arh. Stat.), f. 15: „jupăneasa Despa *ajungăndu* la adănci bătrănețe...”

Constantin Brîncovan, 1696 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 190): „mumă-sa Smeada *ajungănd* la lipsă și la sărăcie au fost vândut acéste case...”

2. *Ajung* „parvenir”.

Neculce, *Letop.* II, 395: „Vremea viitoare va arăta cine va *agiunge* să trăească...”

Urare la cununie cătră nași: „Cum ați *ajuns* să cununați, să *ajungeți* și să botezați, să vă faceți hini din hini și să vă fie chefu deplin...” (A. D. Holban, Fălciu, c. Albești).

Proverb: „Armăsarul când îmbătrânește *ajunge* la rîșniță...”; sau simplu: „a *ajunge* de la moară la rîșniță” (Pann, II, 64; III, 105).

„Scărăbuș, p-a cui mîna ai *ajuns*!” (Baronzi, *Limba*, p. 52), locuțiune proverbială, când cade cineva în puterea unui om crud sau nevrednic.

v. *Încap*.

3. *Ajung* „recourir”.

Proverbi:

„E anevoie când *ajungi* să cumperi orz de la gîște” (Pann, III, 72).

„*Ajungi* în casa altuia, nu poți șede cum îți place; *ajungi* la masa altuia, nu mănînci după cum ți-e gustul; *ajungi* în patul altuia, nu poți dormi cum ți-e voia” (*Ibid.*, I, 136).

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 20: „*ajungând* și turcii cu daruri la Ramadanovski...”

Ibid., p. 31: „*Agiuns*-au dară și el la Poartă și au trimis pe Panaitaki Postelnicul și au scos ferman...”

Ibid., p. 41: „și căt cheltuia Băsărab-vodă, domnul muntenesc, nimică asupra lui Mihai-vodă nu putea isprăvi, ce în zădar își cheltuia banii și *ajungea* pre la toți pașii, dându-le bani să fie întru ajutor să mazilească pre Mihai-vodă...”

Ib., p. 44: „Dar n-au lăsat loc Brâncoveanul domnul muntenesc să nu *ajungă* cu pîră și cu daruri pre la toți pașii...”

v. *Alerg*.

IV. *Ajung* „devenir, être réduit”.

1. *Ajung* „devenir”.

Balada *Movila lui Burcel*:

„De-atunci n-am ce să mă fac,
C-am *agiuns* un biet sărac...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 557:

„Se deșteaptă boierimea, începe-a se sfătui,
Ce chip să-ntrebuințeze răul spre a-l lecu,
C-acum *agiunsese* rana cangrenă desăvîrșit,
Nu se mai aștepta altă decît un cumplit sfîrșit...”

A. Pann, *Prov.* I, 62:

„Lăsîndu-i într-a lor voie, pînă se fac mari ștregari
Ș-*ajung* în cele din urmă desfrînaților stegari...”

În proverbi:

„Țiganul, când a *ajuns* împărat,
Întîi pe tată-său a spînzurat.”

(Pann, III, 28)

„*Ajunge* din cal măgar
Și catîr din armăsar.”

(*Ib.*, III, 70)

Mai adesea se zice simplu: „*ajunge* din cal măgar” (*Ib.*, II, 64).

„A *ajunge* la sapă de lemn = cu totul lipsit” (*L.M.*).

„Vai cînd *ajunge* coada cap!” (Pann, II, 55).

„Vai cînd *ajunge* lupul sameș la oi!” (*Ib.*, II, 52).

„Omul, pînă nu slujește, stăpîn nu *ajunge*” (*Ib.*, II, 47).

„Stăpîn nu poți *ajunge*, dar slugă cînd vei vrea” (*Ib.*, II, 86).

„Să nu te blesteme cineva s-*ajungi* slugă la cai albi” (*Ib.*, II, 52).

În locuțiuni proverbiale:

„A *ajunge* de poveste-n țară” (Pann, III, 128).

Zilot, *Cron.*, p. 117:

„Săracul vultur românesc, cum s-amăgi de vulpe,
Cuibșorul lui cel strămoșesc în gura ei să-l surpe!
Pre toată hiara și pre leu făcutu-le-au să crape,
Iar d-ale vulpii linguşeli nu au putut să scape!
O ascultă la sfat ficlean aripele să-și taie,
Iată acum că au *ajuns* al ei de joc bătaie!”

Ibid., p. 118: „scăzură de tot și *ajunseră* batjocură grecilor...”

Idiotism: „*ajunge* t r e a b a = es so weit kommen, darauf ankommen”
(Dr. Polysu).

A. Pann, *Prov.* II, 144: „Să n-*ajungă* treaba singur cu paraoa să-mi găsesc be-
leaoa...”

Alt idiotism: a *ajunge* c a l d e p o ș t ă = a nu mai avea odihnă.

Alexandri, *Barbu Lăutarul*: „Sărmane biete Barbule! ai *agiuns* cal de poștă îm-
pregiuru horii...”

A *ajunge* o J o i m ă r i ț ă :

„Foaie verde peliniță!
Mărită-mă, măiculiță,
C-am *agiuns* o Joimăriță...”

(G. D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 337)

„*Ajung* b i n e , *ajung* d e p a r t e = weit kommen, es weit bringen, Fortschritte
machen; *ajung* r ă u = ins Unglück gerathen, verarmen, sich zu Grunde richten”
(Dr. Polysu).

Cu același sens, *ajung* fără determinare:

„Vai de mine, ce-am *ajuns*!
Să iubesc pe sub ascuns...”

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 81)

„N-ai gîndit, sărace, n-ai gîndit, eu știu fără a-mi da răspuns,
Că de ai fi gîndit în adevăr, n-*ajungeai* cum ai *ajuns*...”

2. *Ajung* „être réduit”.

Locuțiune proverbială: „am *ajuns* să ne ia copii[i] în picioare” (Pann, *Prov.* III, 150).

Zilot, p. 56:

„Acești doi ticăloși, din butcă, din odihnă,
Din așternut cu puf, din verice altă ticnă,
S-ajungă – o, ce foc! – călări pe deșelate,
Să doarmă pre pămînt, vezi acum de se poate!...”

V. *Ajung* = „suffire, assez”.

Pravila Moldov., 1646, f. 34: „de va fi om bun și cu nume bun, *agîunge* gîură-măntulū, iară de nu, trebue altă arătare mai bună...”

1. Proverbi:

„*Ajunge* un ciomag la un car de oale” (Pann, III, 133).

„Joacă danț pe mamaligă
Și-i *ajunge* cît cîștigă...”

(*Ibid.*, I, 106)

„Bună e mîneca lungă,
Dar pînza nu va s-*ajungă*...”

(*Ib.*, I, 161)

„Întinde-te cît îți *ajunge* plapoma”, adică trăiește după mijloacele tale.

Jipescu, *Opincaru*, p. 132: „Pă cîți nu mi i-au văzut ochi[i] în slava cerului două-trei luni, și pă urmă dară toată ghiața dă coadă-n vale, pîntru că s-au întins mai mult dăcît le *ajungea* țolu...”

2. Locuțiuni proverbiale:

a) *Ajunge* de glumă, *ajunge* de șagă – cînd gluma sau șaga se prea lungeste, ori nu mai place.

Balada *Mănăstirea Argeș*:

„*Agiungă*-ți de șagă,
Că nu-i bună, dragă...”

b) „Cale lungă *să ajungă*”, despre o foarte lungă călătorie.

I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb* (*Conv. lit.*, 1877, p. 178): „și merg ei și merg cale lungă *să le-ajungă*, trecînd peste nouă mări, peste nouă țări...”

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 258: „Apoi, cale lungă *să-i ajungă*, întîlni un călugăraș, îi dădu veșmintele ei și îi luă rasa și caucul lui; plecă înainte...”

c) Tot așa despre o luptă foarte lungă:

„Se luptară
Zi de vară

Pînă-n sară:
Luptă lungă
Să li-ajungă...”

(Marian, *Bucov.* I, 167)

3. Imperativul *ajunge* sau *ajungă* întrebuințat în locul adverbului *d e s t u l*.
Cantemir, *Ist. ierogl.* (ms., în Acad. Rom., p. 35): „...nici în ritorică tropul *î n - d e s t u l i r i i* au ascultat, nici în gramatică graiul fără chip și cuvîntul *agiunge* au învățat...”

Costachi Negruzzi, *Alexandru Lăpușneanul* II: „*Ajungă* atîta sînge vărsat, atîte văduvii, atîția sărimani...”

A. Pann, *Prov.* II, 102:

„Mă rog, bărbățele, dă puțin cu milă,
Că nu știu bătaie de mică copilă,
Aolco, *ajunge!*...”

I. Văcărescu, p. 62:

„Ah! *ajungă* dar, *ajungă*
Atîta mînie lungă!...”

4. Forma reflexivă: *a s e ajunge*.

Lexicon Budan: „el nu *s e ajunge* cu leafa sa = non *s u f f i c i t* ei *salarium*”.
Laurian-Maxim: „el nu *s e ajunge* cu venitul ce are”.

Impersonal:

Caragia, *Legiuire*, 1818, p. 84: „cît nu *s ă ajunge* din averea muflujilor spre plata împrumutătorilor...”

„Un bun pe zi de ne vine,
Cheltuim cinci și mai bine;
Pe unde nu *s e ajunge*,
Știm și cu vorbe a unge...”

(Pann, *Prov.*, II, 154)

Zilot, *Cron.*, p. 47: „și fiindcă ostașii se înmulțiseră în urmă după ce s-au ars Craiova, și ludele țării se împuținaseră, măcar deși era dăjdiile grele, dar iar nu *s e ajungea* cu venitul vistieriei a se răspunde lefile...”

VI. Particularități fonetice și morfologice.

1. Istorice.

a) *-n-* în *ajung* se rostea ca vocala nazală franceză; de aci uneori scris prin *↗*: *ажж↗гг*, alteori vocalizat de tot: *ажжгг*.

Pravila de la Govora, 1640, f. 109 b: „era și tineri amândoi, și *ajuînseră* (*ажж↗гггг*) până în sâmbăta cea mare...”

Act oltenesc din 1591 (*Cuv. d. bătr.* I, 56): „*ajugându-l* (*ажжгггггггг*) vrîme de lipsă și de nevoe, el se-au dus încătroc au putut...”

b) La perfect simplu se conjugă: (eu) *ajunșu* sau *ajunși* (= lat. a d j u n x i), (noi) *ajunsemu* (= lat. a d j u n x i m u s).

Legenda Sf. Maria Egipteană, sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 371): „mă prinse un cutremură și frică, deaca *ajunși* la ușa ce mi se închidea mainte și fărâ de greață întrai înlăuntru...”; și mai jos, p. 373: „iară apuindă soarele, *ajunșu* la besereca sfântului...”

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. III, p. 6: „cătră ușa postului *ajunsemu* și nevoița sufletească înaintea zace...”

Până astăzi așa se conjugă la macedo-români.

2. Poporane.

În limba poetică, *ajung* poate să-și asocieze pe *d-*, ca în „dalb = alb”.

O baladă din Ardeal:

„Deac-acolo *dajungea*,
Străjile nu-l slobozea,
Mîna-n buzunari băga,
Galbeni jos le arunca...”

(Reteganu, *Poez. pop.*, 72)

O colindă muntenească:

„De departe ce-mi vedea?
Pe arhanghelul Gavril
Și pe sfîntul Mihail
Că-mi venea, mereu venea
Și la masă *dajungea*...”

(G. D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 33)

v. *Ajungere*. – ^{1,2,3}*Ajuns*.

AJÛNGĂ }
AJÛNGE } adv.; assezt. – v. *Ajung*.

AJÛNGERE s. **AGIÛNGERE**, s.f.; l’infinitif d’a j u n g pris comme substantif: action d’atteindre, d’arriver, de parvenir etc. Reprezintă ca substantiv abstract toate sensurile verbului. Uneori e foarte elegant; bunăoară într-un cîntec poporan din Bucovina:

„Și pinteni zimțoși îi da,
Pinteni zimțoși murgului
Spre-*ajungerea* d o r u l u i ,
Căci dorul e mare cîne:
Peste multe dealuri vine...”

(Marian, I, 146)

De asemenea la mitropolitul Antim, *Didahi*[i] (ms. din 1781, în Acad. Rom.), p. 10: „am trudit din zi și din noapte să înmulțesc talantul Domnului, pentru ca să nu mă număr în rîndul leneșii slugi, și am silit după putința mea și după proastă *ajungerea* m i n ț i i m êle...”

În primul pasagiu, *ajungerea* d o r u l u i = „accomplissement du désir”; în al doilea, *ajungerea* m i n ț i i = „portée de l'intelligence”.

v. *Ajung*.

¹**AJÛNS** s. **AGIÛNS**, -Ă, adj.; part. passé d'a j u n g pris comme adjectif: arrivé, atteint, mûri.

1. *Ajuns* = s o s i t .

1. Văcărescu, p. 423:

„Că ne iubește Dumnezeu cu dragoste curată,
În toată vremea o vedem, în toate ni s-arată:
Fulgere, vijelii și ploi, oblăduiri ascunse,
Ce provedința-i îngrijind, sînt tot la vremei *ajunse*...”

2. *Ajuns* = a t i n s .

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms., în Acad. Rom., ps. XCVI):

„Și de fața Domnului, munții, ca ceara
S-au topiit, ca de soare *ajunsă* vara...”

„*Ajuns* cu cui, berührt” (Dr. Polysu).

La negativ:

Bocet din Banat (*Cuv. d. bătr. II*, 712):

„Că-n două răzoare
Va fi cîte-o floare:
Floare la pămînt
N-*ajunsă* de vînt,
Floare
La răcoare
N-*ajunsă* de soare...”

„*Ajuns* de bătrînețe” și „*ajuns* la bătrînețe”, ambii termeni însemnînd: „aproape bătrîn”, cu aceea deosebire că-n cazul dentîi poate să fie o îmbătrînire înainte de timp, prin boale sau necazuri, pe cînd în cazul al doilea este o îmbătrînire treptată firească.

Zilot, *Cron.*, p. 76:

„Vedeai oameni cinstiți, *ajunși* de bătrînețe,
De frică munți urcînd, ca-n cele tinerețe...”

De aci tranzițiunea logică la:

3. *Ajuns* = c o p t : „poamă *ajunsă*, reif” (Dr. Polysu).

„*Ajuns* la minte” și „*ajuns* de minte” = „copt, matur”; dar primul cuvînt implică o lipsă anterioară de minte, pe cînd cellalt arată numai o dezvoltare deplină a minții.

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 240: „Era om de treabă și învățat și *agiuns* de minte...”

v. *Ajung*. – ^{2,3} *Ajuns*.

²**AJÛNS** s. **AGIÛNS** (plur. *ajunsuri*), s. n.; part. passé d'a j u n g pris comme substantif: arrivée.

Cantemir, *Ist. ierogl.* (ms., în Acad. Rom., p. 35): „nici adînc fundul mării, nici nestrăbătută a pămîntului grosime, nici pre supt rădăcinele munților și stîncilor a metalelor șuvăite vine, nici nevoia *agiunsului*...”

Mai ales în urarea de bună sosire din drum a unui oaspe dorit sau plăcut:

„Trece-n gios, se duce-n sus,
Nime nu-i dă un răspuns,
Nici îi zice: b u n *agiuns!*...”

(Alex., *Poez. pop.*², 240)

v. *Ajung.* – ^{1,3}*Ajuns.*

³**AJÛNS** s. **AGIÛNS (DE-)**, adv.; assezt, suffisamment. Sinonim cu d e s t u l .

Neculce, *Letop.* II, p. 244: „se vor apăra câteva zile, că și bucate, și hrană de cai, și carbă de pușcă de *agiuns* aveam...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 345:

„Unuia îi lua șalul, altuia punga cerea,
De-*agiuns* îi da bătaie, dacă se împotriva...”

Doină muntenească:

„A plecat neica, s-a dus
Și nemica nu mi-a spus
Să-i dau guriță d e -*ajuns!*
A plecat cu caru-n sus,
N-a lăsat nici un răspuns
Să-l îmbrățișez d e -*ajuns!*...”

(Vulpian, *Text*, p. 11)

v. *Ajung.* – ^{1,2}*Ajuns.*

AJÛT, s. **AGIÛT** (*ajutat, ajuta*re), vb.; aider, venir en aide, seconder, soutenir, donner un coup de main. A ușura pe cineva la greu sau la nevoie. „*Ajută* pe vecinul tău; *ajută-te*, și Dumnezeu te va *ajuta*; *ajutați-vă* unii pe alții; m ă *ajut* cum pot” (*L. M.*). Vine din lat. a d j u t o , frecuentativ de la a d j u v o (= a d + j u v o), de unde ital. a j u t o sau a i t o , span. a y u d o , fr. a i d e etc. (Cihac).

v. *Sprijinesc.*

1. Ca și prototipul latin, *ajut* se construiește cu acuzativul și cu dativul.

a) Cu dativul:

Moxa, 1620, p. 401: „de nu-m veți *ajuta* acum, apoi voi vă veți căi...”

Zilot, *Cron.*, p. 76:

„Acei mai mulți mergea pă jos spre ușurință,
Carălor *ajutînd* pe cît era putință...”

Construcțiunea cu dativul e stereotipă în blăsteme, jurăminte și urări: „Să nu-m i *ajute* sfînta zi de astăzi!” „Nu ți i -ar *ajuta* ție...” „Așa să-m i *ajute* sfîntul soare!” etc. Jipescu, *Opincaru*, p. 50: „Dă ți-o *ajuta* s f î n t u s -ai tîrlă, cireadă și turme...” În cîntece poporane:

„Am avut un frate drag,
L-a jurat neamțul sub steag;
Am avut un frate dulce
Ș-acuma departe-l duce,
Nu le-*ajute* sfînta cruce!...”

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 297)

„Badea-i călător, se duce,
Nu-i *ajute* sfînta cruce!
Badea-i călător, pornește,
Pe mine mă părăsește,
Nu-i *ajute* ce gîndește!...”

(*Ibid.*, 160)

„De n-oi înșela-o eu,
Nu-mi *ajute* Dumnezeu
Să-ncalec pe murgul meu!...”

(Pompiliu, *Sibiu*, 71)

„Oh, draguț bărbatul meu,
Ajuta-ți-ar Dumnezeu!...”

(Alex., *Poez. pop.*², 53)

Afară din blăsteme, jurăminte și urări, în cari dativul e de rigoare, în graiul obicinuit *ajut* se construiește mai ales:

b) Cu acuzativul.

O predică, text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 203): „ačasta fi-ne-va, să vomă *ajuta* credința cu viață bunâ...”

Dosofteiu, 1673, f. 14 a:

„S-*agîuți* p r e săracul cu mânâ-ndurată...”

I. Creangă, *Dănilă Prepeleac* (*Conv. lit.*, 1876, p. 453): „Apoi dă, nevestă, sîngele apă nu se face. Dacă nu l-oi *ajuta* eu, cine să-l *ajute*?...”

Balada *Radu Calomfirescu*:

„Rogu-te, măria-ta,
De vroiești a m-*agiuta*,
Dă-mi agiutor pe Buzești...”

Proverb:

„Dumnezeu cînd te *ajută*,
Plumbul ți se face plută.”

(Pann, I, 72)

c) Nedeterminat:

Moxa, 1620, p. 376: „unde nu va să *ajute* Dumnezeu, în deșert se nevoiaște niștine...”

I. Văcărescu, p. 441:

„Ferește-te de buna
A lor căutătură!
Florile totdeauna,
Cînd i se-ncred, se fură:
N-*ajută* păzitori...”

II. Compusul „D o a m n e -*ajută*” constituă un idiotism cu accepțiuni diferite.

a) Strigăt de luptă sau de vitejie.

Balada *Român Grue Grozovanul*:

„Grue vreme nu perdea,
Două cruci numai făcea,
D o a m n e -*agiută*! el zicea,
Barda-n mîna apuca
Și-n tătari se arunca...”

I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb* (Conv. lit., 1877, p. 185): „Și zicînd D o a m n e -*ajută*, se aruncă cu calul în apă, o trece înot dincolo la cea mal fără primejdie, și apoi își iè drumul înainte...”

De aci, cînd cineva ne silește sau ne grăbește a face ceva fără voie ori fără timp, se zice că: „dă zor cu D o a m n e -*ajută*”.

b) Invocațiunea plugarului și a muncitorului în genere, cînd se apucă de lucru.

Jipescu, *Opincaru*, p. 148: „înbucă cîțiva dumicați dă mămăligă, mușcă dă douo-trei ori dîintr-o ceapă, înjugă bouleni[i] și apoi, făcînd cruce, zice: D o a m n e -*ajută*! I, boi, mă!...”

I. Creangă, *Stan Pățitul* (Conv. lit., 1877, p. 22): „pune mîncarea în traistă, înjugă boii la car, zice D o a m n e -*ajută* și se duce la pădure să-și aducă un car de lemne...”; apoi, la întoarcere ca și la plecare: „înjugă boii, zice iar un D o a m n e -*ajută*, și pe la prînzisor pornește spre casă...”

De aci în legătură cu plugăria, la Marian, *Bucovina* II, 25:

„D o a m n e -*ajută* cucului
Să zboare din cuibul lui
În mijlocul cîmpului
Pe coarnele plugului...”

„Dulgherii, la începutul lucrului își fac cruce și zic: D o a m n e -*ajută*!” (D. Alboteanu, Covurlui, com. Mastacani).

c) Sinonim cu bătăie, însă numai pe neașteptate.

A. Pann, *Prov. II*, 102: „Să nu te pomenești cu D o a m n e -*ajută* pe spinare...”

În graiul țaranului din Prahova: „Poporu ie ca oaia; azi te poartă pă sus, te mărește; mîine dă l-o sumuța altu pă tine, tot norodu ăl de ieri te-nearcă dă D o a m n e -*ajută*, 511

pîntru că țara nemintoasă e pururea doritoare dă pocinoguri...” (Jipescu, *Opincaru*, p. 97).

d) Ceva mic, neînsemnat, abia de-ajuns.

„Nici casă ca lumea, nici trai dă D o a m n e -*ajută*, nici grijă dă sănătate, nici lumină la minte...” (*Ibid.*, p. 65).

La comparativ:

Basmul *Făt-Frumos* (Ispirescu, *Legende*, p. 194): „N-apucase calul să se depărteze o bucată de loc m a i d e D o a m n e -*ajută*, și iată că smeaica iară îi ajunsese...”

Cu sensul de sub litera *a* și *b*, se zice și „c r u c e -*ajută*”.

Alexandri, *Florin și Florica*, sc. 2:

„Colivescu: Psaltul Chiriace mi-o spus că am un ohtoic de cele zdravene. Vrei să-l ascuți?

Florica: Vreu. Dă, începe, și c r u c e -*ajută*!....”

Același, *Cinel-Cinel*, sc. 14:

„Gaur: Gata sînteți?

Toate: Gata.

Gaur: C r u c e -*ajută*! Să te văd, Graure băiete!... acu să-mi vînezi cumsecade...”

Același, *Surugiul*: „Ei! da ce stau eu de mă amăresc cu gînduri pocite. Pici nălucă și c r u c e -*ajută*!...”

III. Din forme istorice, este de observat:

a) Dosofteiu, 1680:

ps. XCIII: „că de n-ar fi Domnul *agătatu*-mî, în puțintel s-ar hi sălășluit în ad sufletulū mîeu...”

„...Nisi quia Dominus a d j u v i t m e , paulo minus habitasset in inferno anima mea...”

Același pasagiu la Coresi, 1577: „că să nu v r e a Domnul *ajuta* mic, în neșchitū întra-vrea întru iadū sufletulū mîeu...”; iar la Arsenie din Bisericiani, circa 1650 (ms., în Acad. Rom., p. 217): „că de n-a u v r u t f i Domnul *agătându*-mî, puținel deci au vrut fi sălășluindū în adū sufletulū mîeu...”

b) Arsenie din Bisericiani, p. 247:

ps. CVI: „și slăbiră și nu era cine le *agîta* lor...”

„...infirmati sunt nec fuit qui a d i u - v a r e t ...”

unde la Dosofteiu, 1680: „slăbiră și nu era cine să *agîte*...”

v. ^{1,2,3}*Ajutor*. – *Ajutoresc*. – ^{1,2}*Ajutorință*. – *Ajtezeu*.

AJUTĂRE s. **AGIUTĂRE**, s.f.; l’infinitif d’a j u t pris comme substantif: action d’aider. Sinonim cu a j u t o r . Rar se întrebuințează.

Coresi 1577, ps. XLVIII: „și a j u t o - r i u l ū lorū vechêste întru iadū...”

Dosofteiu, 1680: „și *agîtaria* lor vechi-să-va în iad...”

AJUTĂT, -Ă, adj.; part. passé d'a j u t pris comme adjectif. – v. *Ajut*.

AJUTĂTOR s. **AGIUTĂTOR, -OARE**, subst. et adj.; auxiliaire. Formațiune analogică în loc de organicul a j u t o r (= lat. *adjutorius*), care dispare din grai.

a) În sens juridic.

Pravila Moldov., 1646, f. 101: „sviatnicii și *agjūtătorii* răpitoriului nu să vorū puțin mântui așa, ce să vorū certa după cumū va fi voia giudețului; și ačasta să dzice pentru ceia ce vor fi a g i u t a ț ũ la răpit, iarâ nu pentru ceia č-au a g i u t a t ũ după ce s-au răpitū...”

b) În sens teologic.

Dosofteiu, 1680, ps. IX: „și fu Domnul scăpare mișalului, *agjūtătoru* în bună vréme în griji...”

„...et factus est Dominus refugium pauperi, a d j u t o r in opportunitibus in tribulatione...”

Legenda Sf. Parasceve, text din sec. XVI (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 72): „stăi dreptū mine, săraca de eu, și-mi fii *ajutătoare* și dereptătoare...”

Legenda Sf. Maria Egipteană, sec. XVII (*Ibid.*, p. 378): „și când mâ ajungea grijiile, iară ȳa-mi era *ajutătoare*...”; și mai jos: „și până în zua de astăzi acea *ajutătoare* a j u t â -mi de pururea...”

v. *Ajut*. – ¹*Ajutor*.

AJUTĂTORIE. – v. *Ajutorie*.

¹**AJUTÒR** s. **AGIUTÒR** (plur. *ajutoare, ajutoară, ajutoruri*), s. n.: aide, secours, assistance. Sinonim cu s p r i j i n . Latinul a d j u t o r i u m = ital. *aitorio*, span. *ayudoiro* etc. (Cihac).

Coresi, 1577, ps. VII: „*ajutorulū* meu de Dumnezeu”, acolo unde Silvestru, 1651: „*agiutorulū* meu de la Dumnezăul”, iar în contextul latin: „a d j u t o r i u m meum a Domino”.

Dosofteiu, 1673, f. 11 b:

„Mișelului ȳaste Domnul de scăpare,
Agjutoru la treabă, la greū stîncă tare...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 160: „Ș-așa aidea, aidea, doma, doma, mai în care și-n căruțe, mai pă jos, ajung cu *ajutoru* s f î n t u l u i acasă...”

Pluralul poporan este *ajutoară* = lat. a d j u t o r i a .

Zilot, *Cron.*, p. 113: „cele mai multe mănăstiri ale împăraților greci, care primejduia a se perde supt robia turcească ei (Basarabii) le-au miluit, le-au a j u t o r a t cu *ajutoară* vecinice, care și pînă astăzi li se urmează de aici din țară...”

Același, p. 118: „nemulțumindu-se pe *ajutoarăle* și milele domnilor români, amăgiră pe români și luară rînd la domnie...”

Pluralul literar este *ajutoare*.

I. Văcărescu, p. 434:

„Dați *ajutoare*,
Vedeți ce floare!
Ce pătimește,
Și în ce stare!...”

În popor se mai zice și *ajutoruri*.

Alexandri, *Boieri și ciocoi*, act. I, sc. 7: „Hei! vere, în vremea de mai nainte boierii, adevărați stâlpi ai țării, în loc de-a cere *agiutoruri* de peste hotar, mergeau de-a dreptul la curtea domnească și ziceau lui Vodă cu glas bărbătesc: Măria-ta! țara suferă...”

Pentru „a cere *ajutor*”, în graiul vechi se zicea mai obicinuit: „a p o f t i *ajutor*”.

Ureche, *Letop.* I, p. 100: „au fugit Ștefan, fratele cel mai mare, la Cazimir, craiul leșesc, pohtind *ajutor* împotriva frăține-seu lui Petru...”; și mai jos, p. 110: „s-au dus Ilicaș-vodă la craiul leșesc, la Vladislav Jaghello și au poftit *agiutor* să-l ducă la domnie...”

Dar la Moxa, 1620, p. 382: „elū c e r ș u *ajutorū* la Irina...”

Fiind poftit sau cerut, ori cerșut, se d ă *ajutor*.

Pravila Moldov., 1646, f. 41: „cândū va prinde gîudețulū vreun calpuzanū, trebuie să-l cercetîadze: mai are soții? și cine le d ă *agîutorū*...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 411:

„Cîțiva nebuni, alții falnici, se pleacă, d a u *ajutor*,
Vrînd s-areate fiștecare cum că este rîvnitor...”

Construit cu d e :

Act muntenesc din 1679 (A. I. R. III, 253): „să-i ducă (pre oamenii fugiți de pre moșie) pre lângă casa lui să fie d e *ajutor* și de p o s l u ș a n i a c a s ă i...”

Balada *Bujor*:

„— Unde-ți sînt averile
Ca să-ți scapi tu zilele?
— Le-am ascuns pe la copaci
D e -*agiutor* la cei săraci
Să-și cumpere boi și vaci...”

Balada *Toma Alimoș*:

„Murgule, murguțul meu,
Datu-mi-te-a taică-tău
Ca să-mi fii d e *ajutor*
La nevoie și la zor...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 583)

De aci: a f i m î n ă d e *ajutor*, a d a m î n ă d e *ajutor*, a p u n e m î n ă d e *ajutor*.

Altceva este după un adjectiv însemnând lipsă: dezbrăcat d e *ajutor* = fără *ajutor*.
Zilot, *Cron.*, p. 30:

„Pentru c-ai rămas cu totul p u s t i e d e *ajutor*
Și Pazvangiiei crîșnește să te puie supt picior...”

În construcțiune cu î n t r u :

„Dumnezeu, î n t r -*ajutor*! = que Dieu soit en aide!” (Cihac).

Pravila Moldov., 1646, f. 98: „părinții, frații, rudele, stăpânii, ispravnicii muc-
rii, toți aceștia potu să-i ucigă de tot pre răpitori și să nu aibă nice o certare; și încă
nu numai pre răpitori, ce și pre soțiile lor și pre ceia ce le vor fi î n t r -*agîtoriu*...”

Ștefan Gheorghie Vv., 1667 (*A. I. R. I*, 109): „să-i fii î n t r -*a•iutor* acestui
sărac de copil să-ș poată dezbate moșia...”

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 8: „Și dându-se vezirul într-o parte cu oștile sale, au
trimes la serascherul ce-l lăsase la Leva, și cu tatarii și cu moldovenii și cu munte-
nii, să-i vie î n t r u *ajutor* să bată pre nemți...”

Costachi Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„Dumnezeule! la tine nădejdea lor a rămas,
Înalțe-se pîn-la tine a lor trist și jalnic glas!
Și trimite-le din ceruri un înger î n t r -*ajutor*,
Căci se bat pentru scaparea ș-apărarea țarei lor...”

v. *Ajut.* – ^{2,3}*Ajutor.* – *Ajutorință*.

²**AJUTÒR** s. **AGIUTÒR, -OARE**, adj. et subst.; aide, aidant, celui ou celle qui
aide. Sinonim cu a j u t ă t o r , prin concurența căruia a ieșit din întrebuințare. Lat.
a d j u t o r i u s = ital. *ajutore* etc. (Cihac).

Psaltirea Șcheiană, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.):

XVII: „Dzeul micu <i>agîtorîul</i> , micu...”	„...Deus meus a d j u t o r meus...”
XXVI: „ <i>Agiutorîu</i> -mi fii și nu împenge mere...”	„...A d j u t o r meus esto, ne derelin- quas me...”
XXXII: „că <i>agîtorîu</i> și scut noao ăaste...”	„...quoniam a d j u t o r et protector noster est...”

Coresi, 1577, ps. XLI:

„... <i>ajutorîu</i> mic ești, că ce mă uitași...”	„...s u s c e p t o r meus es, quare obli- tus es mei...”
--	--

Moxa, 1620, p. 379: „de-acii (Leu) curând fu cunoscutu de sfatnici și sosi voe-
vodă răsăritului, și-și află *ajutorîu* Artavazdă anume, unu boiarină...”

Pravila Mold., 1646, f. 103: „la vrémea răpitolui n-au strigatu să-i vie cineva
agîtorîu...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom.), p. 35: „cu curată inimă mă giuruesc că în toate *agiutoare* și împreună lucrătoare, și ce iaste capul lucrului, spre toate primejdiile primitoare și suferitoare voui fi...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 69:

„Pe domnul Mihail-vodă, a țarei stăpînitor,
S-au silit îndat-a-l trage să le fie *agiutor*...”

v. *Ajut.* – ^{1,3}*Ajutor.*

³**AJUTÒR** s. **AGIUTÒR**, s.n.; t. fisc.: subside. Sinonim cu *a j u t o r i n ț ă*, care însă era o dare mai statornică decît *ajutor*; punctul comun între ambele este că le plătea dopotrivă nu numai poporul, dar încă boierii și călugărima.

Zilot, *Cron.*, p. 6:

„Și mai întîi sfătuiră să scoată o angarea
Pre boieri de toată starea și pre bresle foarte grea,
Pă mănăstiri și pă schituri, și văduvele să dea,
Fieșcare după stare-i, că și lor li s-ar cădea,
Numindu-o cum că este *ajutor* de *cheltuieli*
Pentr-ascherii ce s-adună la Diiu ș-alte rînduieli...”

Același, p. 70:

„Cu binele ne-am stins, dînd de *lefi ajutoară*;
Cu vestea ce ne-au dat, mintea va să ne sară...”

v. *Ajut.* – ^{1,2}*Ajutor.* – ²*Ajutorință.*

AJUTORĂRE } v. *Ajutoresz.*
AJUTORĂT }

AJUTORÈSC s. **AGIUTORÈSC** (*ajutorit, ajutorire*), vb.; aider, secourir, venir en aide. Formă colaterală lui *a j u t o r e z*, ambele derivate dintr-un verb *a j ù t u r* = lat. *a d j u t u l o, format din *a j u t* prin sufixul verbal frecuentativ *-ur* = lat. *-ulo*, ca în „scùtur”, „vîntur”, „trèmur” etc. De aceea *ajutoresc* nu însemnează numai „ajut”, ci „ajut mereu” sau „ajut adesea”.

„*Ajutoresc*, saepe juvo, oft helfen” (*L. B.*).

Biblia Șerban-vodă, 1688, Genez. XV, I:

„...nu te téme, Avrame, eu-ți <i>ajuto- rescu</i> ...”		„...noli timere Abram: ego <i>p r o t e g o te</i> ...”
--	--	---

Ibidem, Esai. X, 3:

„...și cătră cine veți fugi ca să vă <i>aju- toriți</i> ?...”		„...et ad quem confugietis ut <i>a u x i - l i u m c o n s e q u a m i n i</i> ?...”
---	--	--

Pravila Moldov., 1646, f. 48: „cândŭ să va prileji de va face ucidere vreun boïarinŭ, și de nu va fi nice de o treabă țărăi, acela, de-are da căț bani, nu să va putîa răscumpăra, alegândŭ cândŭ arc da niscare bani să *agiutorească* la vreo nevoe a țărăi; iară care boïarinŭ bogatŭ de să va fi izbăvit cu bani de moartîa cîa grabnică, și apoi iarășŭ va fi făcut al doile rîndŭ așjdere acēia ucidere grabnică, nu s-are mai putîa plăti cu bani, macarŭ de-are scoate țara din ce nevoe, sau macarŭ de l-are *agiutori* și alții streini cu di ce are putîa să-l plătiască...”

Ibid., f. 65: „macarŭ că are fiecare voe să *agiutorească* pre cel asupritŭ și, unde va vedîa că staŭ cu războiŭ asupra lui, să-i scoață capulŭ și să-l mîntuiască den moarte, iară acestŭ lucru nu iaste nemăruî dată cu vreo silă cumŭ să fie datorîu să facă acestŭ *agiutoriŭ* de multe ori; și cu cuvîntulŭ poate să *agiutorească* neștine pre altulŭ până-l va izbăvi...”

Ureche, *Letop.* I, 106: „Alexandru-vodă făcut-au prieteșug mare cu leșii, și legătură tare, ca hie la ce treabă unul pre altul să *agiutorească*...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom.), p. 35: „cel ce spre rău cu lucrul *agiutorește* și cel ce fapta rea cu gîndul o priiméște și o învoiaște, tot una sînt...”

Reflexivul „a se *ajutori*”:

„Domnul mic-mi iaste *ajutor*
 Și-n toate năpăștile scutitor;
 Spre dîns inima-m au nădăjduit
 Și or în ce greu m-am *ajutorit*...”

(Corbea, ms. în Acad. Rom., ps. XXVII)

v. *Ajut.* – *Ajutoresc.* – *Ajutorință.*

AJUTORÈZ s. **AGIUTORÈZ** (*ajutorat, ajutorare*), vb.; aider, secourir, venir en aide. Sinonim cu *ajutoresc*, ambii diferind de *ajutor* prin sens frecuentativ.

Constantin Brîncovan, 1695 (*Cond.*, ms. în Arh. Stat., p. 119): „rămăind mănăstirea aceasta (Polovragii) de tot pustie, căt nici ctitorii nici o putere n-au avut ca să o mai înnoiască și să o *ajutoreze*...”

Zilot, *Cron.*, p. 94: „Filipescul, și de avea alte cusururi derăpănătoare, dar foarte *ajutora* și miluia pre săraci...”

v. *Ajutoresc.*

AJUTORÏE s. **AGIUTORÏE**, s.f.; aide, assistance. Sinonim cu *ajutor*, de care se deosebește prin aceea că are un sens intensiv.

O doină din Transilvania:

„M-ai făcut, maică, fecior,
 Să fiu tatii d-a *ajutor*;
 Cînd eram de-*ajutorie*,
 M-a scris neamțul pe hîrtie
 Și m-o dus la cătănie...”

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XXXIX, p. 8: „unuia amu să dămū florinçorulū, e altuia argintulū, e unora pâine, e altora veșmințele, e altuia păharū de apă réce, e altuia cuvântū bunū, e altora altū a j u t o r i u și ajutorie spre bine...”

Ibid., quat. XXIII, p. 3: „de spăseniia și de ajutoriia fraților nici uîn cu-vântū...”

Coresi mai întrebuințează (quat. XXII, p. 14) o formă și mai lungă: a j u t â - t o r i e .

v. *Ajut.* – ¹*Ajutor.*

AJUTORINȚĂ s. **AGIUTORINȚĂ** (plur. *ajutorințe*), s. f.; aide, secours. Sinonim cu a j u t o r , dar cu un sens intensiv, derivînd din a j ū t u r sau din a j u t o r e s c prin sufixul -i n ț ă = lat. -e n t i a .

Dosofteiu, 1673, f. 40 b:

„Bunăcuvîntare s-aîbî, Dumnedzău sfinte,
Că mî-audzâș glasul cel de rugămintे
De-m eșt s p r e j i n e a l â și agiutorință
Și inemiî mîale eșt nedejdîuință...”

Cantemir, *Chron.* I, 225: „puind nedějde în dumnezeiasca agiutorință, cules-am chronicul Moldovei...”

Zilot, *Cron.*, p. 72:

„C-așa obicinuiești: unde nu e putere;
Acolo mîna ta întinde mîngîiere;
Așa ai tins ș-acuma mîna d-ajutorință,
Cu cei săraci făcînd minuni peste putință...”

v. *Ajut.* – *Ajutoresc.* – ²*Ajutorință.* – -ință.

²AJUTORINȚĂ s. **AGIUTORINȚĂ**, s.f.; t. fisc.: subside. Același cuvînt cu cel precedente, întrebuințat însă ca termen tehnic fiscal.

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 252: „Și așa rămăind boierii acole, multe ceasuri vorovind ei înde ei, au găsit cu cale ca să scoată o slujbă pe casă de trei mîni, adecă 1 l lei și 5 i pol lei, și 3 lei, însă pe ogiașuri, și să se numească agiutorință, și să iasă în an o dată, și să agiute cu toții să nu fie nimine scutit la această slujbă, făcînd și tahmen, că poate ca să cuprindă mare somă de bani. Atunce făcîndu-se această hotărîre cu tot de-adinsul, au mers la Curtea Gospod și s-au împreunat cu toți ministrii, arătîndu-le ce chip au găsit și căți bani poate să cuprindă. Atunce au mers și au arătat domnului toate acele ce au socotit, zicîndu-i că văcărîtul poate să dea mare tulburare în țară, iară această slujbă nu va căde cu greu țarei și vor a g i u t a și mănăstirile și fieștecăre. La care priimind și domnul, au pus de au scris cărți pe la toate ținuturile, arătînd și pentru văcărît că l-au ertat și măriia-sa, iară fiindcă sînt multe dări a Porții, și nu pot cu alte feliuri a le cuprinde, au socotit cu tot sfatul măriei-sale și au scos această slujbă a agiutorinței, ca să a g i u t o r e z e cu toții...”

I. Canta., *Letop.* III, 186, vorbind despre domnul moldovenesc Grigorie Calimah: „încă din domnia tătăni-său se făcuse o d a j d e nouă cu nume de *agiutorință*, dar mai ușoară; iară în zilele lui se îngreuese cu some mari...”

v. *Ajut.* – ³*Ajutor.*

AJUTORIRE } – v. *Ajutoresc.*
AJUTORÎT }

AJUTÒRNIC, -Ă, adj.; disposé à venir en aide, secourable. Format din a j u t o r prin sufixul slav ic -n i k , ca în „puternic” din „putere”, *ajutornic* se aude uneori în grai, deși se poate înlocui orișicînd prin a j u t ă t o r .

v. *Ajutător.* – -nic.

AJÛTUR, vb. – v. *Ajutoresc.*

¹**AL (ĂL)**, article masculin prépositif de l’adjectif.

În loc de artículul adjectival tipic c e l , macedo-românește a c e l , în Țara Românească și peste Carpați se întrebuintează în graiul poporan forma *al*, rostită mai adesea *ăl* și *hăl*, corespunzînd femininului *a* sau *ha* în loc de tipicul c e a sau a c e a . La plural masculin: *ăi* sau *hăi*, mai niciodată *ai* sau *hai*; la feminin: a l e , h a l e , h ă l e . La genitivo-dativ singular: *alui* sau *ălui*, alături cu femininul: a l e i ori ă l e i ; la plural, pentru ambele genuri: *alor* sau *ălor*. De ex.: *al drept*, *ăi drepti*, *alor drepti*.

A. Pann, *Prov.* I, 54:

„O bătrînă astfel cum mă vezi pe mine,
 Nici la degetul *ăl* mic nu te pui pe tine...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 26: „Domnu *al* bun și mare vede numa cu ochiu lui, aude numa cu urechia lui...”

Rusticul *al* sau *ăl* cearcă a se introduce și-n limba literară.

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 52: „Haoleu! vai de biata moșie, dac-o fi să-i meargă toată seama, șoldiș, ca Făt-Frumos *ăl* ghebos...”

În Banat, comparativul *Al-m a i - r ă u* face parte din demonologia poporană:

„La femei, cînd sînt așa bolnave de nu mai are leac, se zice că *Al-m a i - r ă u* s-a năprăcit pe ele. *Al-m a i - r ă u*, adică z m ă u l , șede ziua ascuns în butoarea de nuc ori de alun, căci lui nu-i este iertat de la Dumnezeu a vedea lumina soarelui; din acele butori iese seara îmmurgit și zboară în lume ca să facă rele. El are solzi rotunzi ca cei de pește albi, cari nu ard în foc...” (S. Liuba, Banat, com. Maidan).

Prin emfaticul -a (v. ⁵A) se face *ala* sau *ăla* ori *hăla*, la plural *aia* ori *haia*, la genitivo-dativ *aluia*, *hăluia* ori *ăluia*, *alora* sau *ălora* ori *hălora*.

În graiul poporan, adjectivul ce urmează după emfaticul *ala* generalmente se mai postarticulează: „omu *ăla* bunu = omul *ăla* bunul” sau: „oameni[i] *ăia* buni[i] = oamenii *ăia* bunii”.

Un țăran din Ialomița zice: „Azi am o plăcere grozavă să mă duc la nuntă cu văr-nio Ionică; el merge călare pă calu lui *ăla* b u n u ; ci-că i-a cumpărat tat-so dî la București...” (T. Theodorescu, com. Lupșcanu).

Tot în Ialomița se aude și: „e ca aur-*ol* bun = e ca auru *ăl* bun” (A. Bărbulescu, c. Pribegii), unde *ol* reprezintă o contracțiune din articolul substantival postpozitiv *-ul* și din articolul prepozitiv adjectival *al*.

Sub raportul material, articolul *al* este același cu pronumele *a l*, din care derivă.
v. ⁶A. – ¹Acel. – *Ahăl.* – ²Al. – *Cel...*

²AL (ĂL), pron. demonstr. masc.; celui, celui-lă. Formă rustică în loc de tipicul *a c e l*. Deși corespunde femininului *a*, la plural *a l e*, și deși a dat naștere articolului adjectival prepozitiv *a l*, totuși mai niciodată nu se aude în grai cu vocala clară: *al*, ci cu cea obscură: *ăl*, la plural *ai*, sau aspirat: *hăl*, *hăi*. Circulează în Țara Românească și peste Carpați.

Doină muntenească:

„Lasă la dracul *a* iie
Și hai cu neicuța-n vie:
Pîn-or paște *a l e* rațe,
Noi să ne strîngem în brațe;
Pîna s-o usca *ăl* fîn,
Noi să ne vedem de drum...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 342)

Proverbi din Anton Pann (I, 145; III, 50, 51):

„Se plînge și *ăl* de are, se plînge și *ăl* de n-are”;

„Pîna nu dă cu capul de pragul de sus, nu vede pe *ăl* de jos”;

„Vulpea nu se sperie de *ăl* de se laudă seara, ci de *ăl* de mănîncă dimineața...”

În grai, *ăl* se reduce uneori la simplul *l*, de exemplu:

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 14: „Da să te ferească-*l* d e s u s

de gura satului și de pizma celor vinovați și răi...”

A. Pann, *Moș Albu*, I, 80:

„Nevasta-i văzîndu-l de acasă dus,
Alergă îndată la-*l* în dulap pus,
Deschizînd îl vede mort înnăbușit...”

Al, *ăl*, *hăl*, alături cu *a c e l* și *c e l*, pot să derive toate din latinul *e c c - i l l u m*, după cum „ast”, „ăst”, „hăst”, toate dopotrivă, derivă din latinul „ecc-istum”; este însă nu mai puțin cu putință derivațiunea separată a lui *al*, *ăl*, *hăl* din latinul *e l l u m* (= *e n i l l u m*), care în Plaut și în Terențiu ne întîmpină funcționînd întocmai ca *e c c - i l l u m*. Ba chiar mai curînd din latinul *e l l a m* decît din *e c c - i l l a m* se explică femininul român *a*. În orice caz, această formă se regăsește în dialectul sicilian: *a l l u = e c c o l o*, *a l l a = e c c o l a*, *a l l i = e c c o l i* (Traina).

v. ⁷A. – ²Acel. – ¹Al. – *Ala.* – *Ăl.*

³**AL**, article masculin possessif. Se prepune: 1. posesivului propriu-zis; 2. numărului ordinal; 3. genitivului; avînd în aceste trei funcțiuni la plural *ai* și corespunzînd femininului *a* cu pluralul *a l e*. Apoi fără flexiune și fără mișcare: 4. denaintea prepozițiunii *d e*: „*al-d e* = certain, connu”; 5. denaintea lui *a l t*: „*al-a l t* = l’altre”; 6. în adverbul: *o-l-a l t ă* = *o-a l -a l t ă* „ensemble”. Despre ultimele trei funcțiuni vom avea a vorbi la o parte.

v. *Alde*. – *Alt*. – *Olaltă*.

1. Denaintea pronumelui posesiv, cînd nu-i precede un nume postarticulat: „acest bou este *al* meu, acești cai sînt *ai* mei”, dar: „bou-l meu cai-i mei”.

Act oltenesc din 1599 (*Cuv. d. bătr.* I, 88): „cum au ei lăsat cu *al* lor cuvîntu...”

Moxa, 1620, p. 368: „împle-mi ce ai făgăduită de pune ună fechoră *alū* mieu să fie Chesarū...”

Act moldovenesc din 1639 (*A. I. R.* I, 93): „mărturisescu cu acestu zăpis *alu* nostru...”

Fără concordanță cu un nume, singularul *al m e u*, *al t ă u* etc. se poate întrebuința substantival; de ex.:

Constantin Brîncovan, 1695 (*Cond.*, ms., în *Arh. Stat.*, p. 100): „Precum și dumnezeescul Ioan Zlatoust zice: de vei ură, ome, bunătățile lumii, vei moșteni ca *u n al-t ă u* săvârșit cereștile bunătăți...”

Ba chiar se poate postartacula:

Dosoftieiu, *Synaxar*, 1683, decemb. 2: „filosofii la dăscăliia lor dorescū să lase ucenic pre urmă, să le rămăe pomană și laudă fără de moarte, că binelui acēsta-ī *al-s ă u l ū* (АЛСЪУЛ) celū hireșū să-ș dīa și la altăi din binele său...”

v. *Aleluiesc*. – *Alsăuesc*.

2. Denaintea numărului ordinal de la 2 în sus, care se mai postarticulează și poate să-și acate și pe emfaticul *-a* (v. ⁵A): *al d o i l e*, *al d o i l e a*.

Formele organice, dese în vechile texturi și trecute în *Dicționarul ms. bănățean*, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422-3), sînt:

al d o i l e,
al t r e i l e,
al p a t r u l,
al c i n c i l e,
al ș e a s e l e,
al ș e a p t e l e,
al o p t u l,
al n o ă l e,
al z é c e l e;

adică articolul postpozitiv *-l e* urmînd numai după numerii cei terminați în *-i* sau *-e*, iar articolul postpozitiv *-l u* după cei cu *-u*: *al p a t r u l*, *al o p t u l*, în loc de actualul „*al p a t r u l e*, *al o p t u l e*”, în cari „le” este posterior analogic.

Pe cînd la cei vechi ne întîmpină foarte des:

Moxa, 1620, p. 368: „atunce fu *alū* p a t r u l ū săborul a toată lumea...”;

Pravila Munten., 1640, f. 17 b: „*al* p a t r u l ū sânge amestecatū, de se vor amesteca veri premari...”;

Pravila Moldov., 1646, f. 171 a: „*al p a t r u l ă* sǎmnŭ ȋaste, cāndŭ mainte de svatŭ va dzice cǎtrǎ cineva: eu voŭ sǎ ucigŭ...”

Analogia a prefăcut nu numai pe „*al-p a t r u l*” în „*al-p a t r u l e*”, dar încă în unele locuri a mers și mai departe, făcînd pe „*al p a t r e l e*”.

Așa la Donici, *Leul la vînat*:

„Și iată: cea întăi e partea me de frate;
Al d o i l e, pe drept ca unui leu se cade;
 Ș-acea *al t r i i l e*, tot mie se cuvine,
 Precum voi știți prea bine;
 Iar de *al p a t r e l e*, oricare s-ar atinge
 Pe loc îl voi învinge...”

Printr-o altfel de acțiune analogică, la Costachi Stamate, *Muza* I, p. 223:

„— Dar *a p a t r u l e* a tocmală?
 — Ah! să ți-o spun nu am poftă...”

și tot acolo, p. 239:

„Dar iată, *al z e c e* an cumplit sosește
 Și mai a trecut,
 Păcătosul plînge, amar se căiește
 De ce a făcut...”

În grai formele masculine *al d o i l e* etc. înlocuiesc uneori pe cele feminine. Astfel, în loc de „o a d o u a pînză” sau „o a t r e i a”, găsim la Alexandri (*Poez. popul.*², 140), vorbind despre înmormîntare la țară: „o *al d o i l e* a pînză se pune asemine la giumătatea drumului, și o *al t r e i l e* pe pragul porței...”

Chiar în texturi vechi masculinul *al d o i l e* a se pune adesea la plural în loc de „a i d o i i”; de exemplu:

Constantin Brîncovan (*ms. cit.*, p. 113): „și cu mulți boțari mari și *al doilea*, marturii iscăliți în zapis...”

v. *Ai*.

În fine, ordinalul *al* își asociază pe *d e*, fără a-și schimba sensul: *d e -al d o i l e*, *d e -al t r e i l e* etc.

O predică din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 257, 262): „învăță pîgănul să ucigă coconii, nu numai întru Vithléem, ce și în toate hotarâle lui, de *d e -al-d o i l e* anŭ și mai jos...”

3. Denaintea genitivului concordat cu un nume masculin nearticulat la singular: „acest om este *al d r a c u l u i*”, „sat *al m o ș n e n i l o r*”; dar după numele postarticulat: „*omu-l dracului*”, „*satu-l moșnenilor*”.

Totuși, în graiul vechi se pune cîteodată genitivalul *al* și după numele postarticulat: Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XVI, p. 13: „untunéreculŭ de afară ȋaste loculŭ alŭ muîncilorŭ...”

Ibid., quat. XXI, p. 1: „măracinii *ai* ȋubireei de argintŭ...”

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms., în Acad. Rom., ps. XIII):

„Domnul *al* puterilor, el acesta iaste
Împăratul mărireii cu ațita vête...”

Alexandri întrebuintează nu o dată pe *a* în loc de *al* printr-o concordare atractivă a articolului genitival cu cuvîntul ce urmează, iar nu cu acel ce precede; bunăoară, în *Istoria unui galben*: „mă întorc iarăși la sînul fărmeacător *a* Zamferei...”; sau în *Nicolae Bălcescu*: „el se cerca a grăbi pășirea românilor cătră acel viitor, purtîndu-le pe la ochi prestigiul strălucitor *a* gloriei strămoșești și făcînd să pătrundă în sufletul lor glasul fărmeacător *a* istoriei trecutului...”

În dialectele istriano-român și macedo-român formele *al*, *ai*, *ale* nu există, ci numai *a* funcționează singur ca artichu posesiv: *a meu*, *a mei*, *a mele*, *a doile*, *vacli a lu Petru* etc. E sigur însă că trans-dunărenii avuseseră și ei odată pe *-l*, perzîndu-l mai în urmă, după cum l-au perdut din grai pe alocuri și cis-dunărenii, în Moldova bunăoară. În adevăr, în subdialectul macedo-român de la Crușova primii numeri ordinali sună așa: *an-doilea*, *an-treilea*, *an-patrulea*, *an-cincilea* (Dr. Obedenaru, *Dicț.*, ms., în Acad. Rom., II, p. 520), unde *an* reprezintă pe vechiul *al*. La istriano-români, pe de altă parte, se poate zice în caz oblic „*alu om*” alături cu forma mai obicinuită „*l u om*” (Miklosich). Artichul posesiv *al* fusese dară propriu oarecînd tuturor românilor; însă acest *al* (*a*, *ai*, *a l e*), care niciodată nu se aspiră și nu trece în vocală obscură, niciodată nu-și acață pe emfaticul *-a*, niciodată nu se înlocuiește prin *c e l* sau *a c e l* și nu se confundă cu ele, n-are a face cu demonstrativul *ă l* (*a*, *a i*, *a l e*), pronominal pe de-ntregul (v. ^{1,2}*Al*), pe cînd aci pronominal este abia elementul final. Masculinul singular *al e* compus din *a + l u* (= *illum*); pluralul *ai* din *a + i* (= *illi*), iar *a l e* din *a + l e* (= *illae*); femininul singular *a* din *a + a* (= *illa*); dar inițialul *a* este și nu poate fi decît numai prepoziționalul *a d*. În acest mod avem: *al-meu* = *ad-illum-meum*, *ai mei* = *ad-illi-mei*, *mur al-casei* = *murum ad-illum cassae-illius* etc., ceea ce prin formele simple: *a-meu*, *a-mei*, *a-casei* și așa mai încolo, revine în fond la: „*maison à moi*”, „*enfants à toi*”, sau în vechea franceză: „*fille à roi*” etc.

Prin compozițiune materială, artichul românesc posesiv *al* este dară identic cu dativul romanic *a l l u m* (= *ad-illum*), *a l l o s* (= *ad-illos*), devenit: *a l*, *a l l o*, *a l l a*, *a i*, *a g l i*, *a l l e* în italiana, unde pluralul se scurtează adesea în *a'*; *a l*, *á l a*, *á l o*, *á l o s*, *á l a s* în spanioala; *a l*, *a l a*, *a l s*, *a l o s* în provențala; *a u*, *à l a*, *a u x* în franceza etc. În toate acestea inițialul *a* = *a d* își perde cu desăvîrșire caracterul prepozițional, romanicul *a l* fiind pe deplin un pronume scăzut la artichu, întocmai ca românul *al*, care însă, sub raportul funcțional, se desparte cu totul de limbile surori din Apus. Cauza acestei despărțiri trebui căutată mai cu seamă în substratul tragic al românilor, după cum se va întrevădea mai jos la cuvîntul *a l t*.

v. ⁸*A*. – ⁹*Ai*. – ¹⁰*Ai*. – *Ale*.

¹**ÀLA**, pron. demonstr. masc.; celui, celui-lă. Compus din *a l* (v. ²*Al*) și emfaticul *-a* (v. ⁵*A*). La plural *aia*, la genitivo-dativ *aluia*, *alora*. Formă rustică pentru tipicul

a c e l a . Se rostește mai mult: *ăla, ăluia, ăia, ălor* sau aspirat: *hăla* etc. Corespunde femininului *a i a* , plural *a l e a* . Circulează mai ales în Țara Românească și peste Carpați.

Balada *Antofită*:

„Dar la masă ce mânca?
Numai pește și morun,
C-am auzit d-un bătrîn
C-*ala* e pește mai bun...”

(Vulpianu, *Text*, p. 13)

Jipescu, *Opincaru*, p. 52: „Cin’ să lasă greu, moale și trâmîndău, *ala* așa moare...”; și mai jos, p. 55: „Cine ți-o vorbi verde, curat, *ala* e ceva dă capu lui...”

Urația de nuntă, după cum se rostește în Fălciu: „cui ni se va arăta de sfetnic împărătesc, *aluia* numai să-i vorbim...” (G. D. Teodorescu, *Poez. pop.*, p. 163).

Proverb despre cei ce făgăduiesc: „Caprelor, mugurul *ala* voi o să-l mâncați” (Pann, III, 118).

Munteneste „vorba *ăluia*”, adică fără numele aceluia ce a spus-o, însemnează *p r o v e r b* .

„Vorba *ăluia*: pe mine cîți cîini m-au lătrat, toți au turbat...” (*Ibid.*, III, 106).
v. *Zicală*. – *Zicătoare*.

Exclamațiunea „*ala* rumân” e sinonim cu: român verde, om dezghiețat, cineva deștept și îndrăzneț.

Jipescu, *Opincaru*, p. 61: „*Ala* rumân, hine! Văzut-ai ce dete din iel?” și mai jos, p. 68: „Bietu Dumitru Lupu, premar dă la Buciumu, să nu-i mai moară oșcioru lui, *ala* rumân!...”

Cu partitivul *d e* , *d-aia* = *d i n t r e* *acea*.

A. Pann, *Moș Albu*, II, 54:

„Stan era un tînăr *d-aia*, care traiul îi plăcea,
Cînd cu unul, cînd cu altul s-aduna și petrecea...”

În unele locuri, articolul postpozitiv al substantivului ce precede se contrage în grai cu *ala*; de exemplu în Teleorman: „nebun-*ala* = nebunul *ăla*” (I. Stănescu, com. Odaia).

Posedînd mai multe forme, poporul utilizează uneori varietatea lor într-un mod foarte estetic. Așa, bunăoară, țăranul din Prahova zice: „c-o hi așa, ba așa, ba pă dîncolo, își dă cu părerea și *hăla* și *ăla*...” (Jipescu, p. 102).

v. *Ahâla*. – ^{1,2,3}*Aia*. – ²*Al*.

²**ÀLA**. – v. ¹*Al*.

ÀLA-BÀLA, subst. collect. invar.; tripotage, mélange, tutti-frutti. Uneori se aude aspirat: *hala-bala* (Șaieanu, *Elem. turc.*, p. 8).

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 92: „Domniță, ce mai *ala-bala* cu lume de pe tărîmul vostru? Nu se mai ceartă?...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 142: „Intrînd țăranu la neguțător în prăvăliie, zice: să hiie dă bine logofete, sau: noroc, jupîne!

— Noroc să dea Dumnezeu, nea Pîrvule! îi răspund băieți[i] din prăvăliie, or stăpînu.

— Da ce mai *ala-bala* pă la dumneavoastră?

— Iaca, pace, sănătate! Mai venirăm și noi pă la oraș...”

Basmul *Balaurul cel cu șapte capete* (Ispirescu, *Legende*, p. 202): „Pasă-mi-te, bucătarul împăratului, un ȋigan negru și buzat, se dusesse d-a-minune să vază ce mai *ala, bala*, pe la flăcăii ce stau de pîndă...”

Basmul *Cîtea-n varză* (*Col. l. Tr.*, 1882, p. 126): „– Ce mai *ala-bala* pe aici, pe la d-voastră, cuscre? – Ce să fie? iaca muncim ca să trăim...”

Într-o variantă a jocului copilăresc „d-a-ascunsele”, formula recitativă sună:

„Ala
Bala
Portocala;
Cioc,
Boc,
Treci la loc...”

acolo unde într-o altă variantă:

„U n a
A l t a
Portocala...”

sau:

„U n a mara
D o u ă para...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 194–5)

Din alăturarea tuturor pasagelor de mai sus, rezultă că *ala-bala*, întrebuințat aproape totdeauna intensiv: m a i *ala-bala*, însemnează: una și alta, cîte ceva de toate, felurite lucruri, o amestecătură, o cîrpeală. „Ce mai *ala-bala* pe la voi?” vrea să zică: „ce mai amestecătură sau ce mai cîrpeală pe la voi?” Tocmai aceasta se exprimă albanește, după dialectul gheghic, prin adverbul reduplicat: b à l l a - b à l l a „Flickwerk an Flickwerk, überall geflickt” (Hahn). Românul *ala-bala*, în loc de *bala-bala*, prezintă ceea ce se cheamă în lingvistică o reduplicare frîntă, atunci cînd prima parte a cuvîntului repetat se modifică prin disimilațiune; ca în francezul „pêles-mêles”, în loc de vechiul „mesles-mesles”, românește: *talmeș-balmeș, cioro-bor, laur-balaur, lavre și palavre* etc. (cfr. Pott, *Doppelung*, 70).

Ala-bala nu e vechi și pare a nu fi tocmai răspîndit. Noi l-am auzit numai în Țara Românească. Este foarte probabil că s-a furișat în graiul nostru de pe la arnăuții din epoca fanariotică, tot atunci cînd ni s-a altoit neogrecul reduplicat a g a l e - a g a l e . Oricum însă, a g a l e - a g a l e și *ala-bala* s-au premenit ambii atît de românește și sună așa de onomatopoeic, încît vor rămînea în limbă.

v. *Agale*. – *Alandala*. – *Andilandi*. – ¹*Arnăut*.

ALABÀBULĂ }
ALABÀBURĂ } v. Arababură.

¹ALĂC (plur. *alace*), s.n.; t. de botan.: 1. épeautre, *Triticum spelta*; 2. baillarge, *Hordeum distichon*, ou bien: escourgen, *Hordeum hexastichon*. Un fel de grâu și un fel de orz.

a) Ca „*Triticum spelta*”:

Poenar-Aaron-Hill, I, 597: „*alac*, săcără albă, un fel de grâu al căruia grăunte este mai mic și mai închis decât al celui obicinuit”.

Costinescu, I, 29: „*alac*, un fel de grâu, sēcără albă; froment-localar, épeautre...”

Lexicon Budan: „*alac*, *triticum monocorum*, alica...”

Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, iul. 20 și aug. 6, Regn. lib. III, cap. 19:

„...scoală de mânâncă și bă; și să-mpre-
giurū căută Ilie, și adecă la căpătiulū lūi
adzâmă de *alacū* și cană cu apă...”

„...surge et comede; et Eliu respexit,
ecce ad caput ejus subcineritius sili-
gineus et locythus aquae...”

Grecește: ὀλυρίτης de la ὄλυρα „épeautre”.

b) Ca „*Hordeum polystichon*”:

Baronzi, *Limba română*, p. 101: „*alac*, un fel de orz de munte, care e în trei muchi...”

„... orzul se zice: *alac*, orzoaică, orz mucheriu...” (I. Maior, Tutova, com. Plopana).

„... orz, oves, oves negru, *alac* alb și *alac* roșu, căruia îi mai zic și tenc h i u ...” (T. Crișeanu, Transilv., c. Cugieru).

„... *alac* este tot un fel de orz, care se face cu câte două fire îngemănate...” (V. Mircea, Iași, c. Copou).

„... la munte crește *alac*, al cărui bob seamănă cu al orzului, însă cu deosebire că tot în același bob cuprinde două și trei grăunte...” (I. Constantinescu, Buzău, c. Beceni).

Ion Ionescu, *Calendar*, 1845, p. 64: „orzul ce se seamănă de cu toamnă se numește în Moldova de jos *alac*...”; și mai la vale, p. 188: „*alacul* sau orzul det o a m n ă, escourgeon...”

În doine ne întîmpină adesea invocațiunea „foaie verde trei *alace*” sau „frunză verde trei *alace*”, după care urmează într-un mod sistematic expresiunea dorinței de a reuși în ceva sau de a-și vedea soarta îmbunătățită:

„Foaie verde trei *alace*,
Fă-mă, Doamne, ce mi-i face,
Fă-mă pasăre de-argint
Cu aripile de vînt;
Ca să zbor
Unde mi-i dor...”

„Foaie verde trei *alace*,
 Fă-mă, Doamne, ce mi-i face,
 Fă-mă puiul cucului
 În dealul Ludușului,
 S-aud moara văjîind,
 Pe badea boii mînînd...”

(*Ibid.*, 143)

„Foaie verde trei *alace*,
 De cînd trecui dealu-ncoace
 Voie bună nu-mi poci face...”

(*Ibid.*, 193)

„Foaie verde trei *alace*,
 Fă-mă, Doamne, ce mi-i face,
 Fă-mă năframă tărcată
 Peste cetate-aruncată,
 Să văz frunza cum se-ngustă
 Și pe badea scos la muștră...”

(*Ibid.*, 312)

„Foaie verde trei *alace*,
 Fă-mă, Doamne, ce mi-i face,
 Fă-mă, Doamne, lemn de tufă
 Să mă taie mîndra furcă,
 Să mă ducă-n șezătoare,
 Să mă ție-n brățișoare!”

(*Ibid.*, 368)

„Frunză verde trei *alace*,
 Ziuă albă-acum se face,
 Prind cocoșii a cînta
 Și de ici și de colea,
 Cînd mai gros, cînd mai subțire
 Despre-a noastră despărțire....”

(*Ibid.*, 163)

„Frunză verde trei *alace*,
 Lasă-mă, măicuță-n pace,
 Să trăiesc cu mîndrele
 Ca codru cu frunzele!...”

(*Ibid.*, 58)

„Frunză verde trei *alace*,
 Fă-mă, Doamne, ce mi-i face,
 Fă-mă strugure din vie
 La badea-n căntelărie...”

(*Ibid.*, 120)

„Scînteiuță din *alac*,
Nu mă blăstema să zac,
Că n-am pe nime cu drag
Să-mi vină seara la pat,
Să-mi puie mîna la cap...”

(*Familia*, 1885, p. 464)

Tot aci aparține doina din Banat:

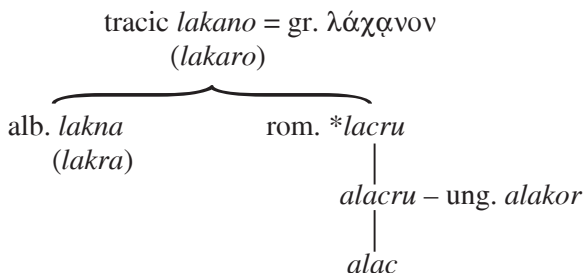
Paseruica din *alac*,
Mult mă mir ce să mă fac,
C-o zis mîndra că nu-i plac...”

unde d. Picot (*Dialectes roumains*, p. 51) a pus greșit:

„Păseruică de pre lac...”

Invocațiunea celor *trei alace* „épîs d'épeautre” numai atunci cînd e dor de îmbunătățirea soartei ar putea să fie o reminiscință italică. La vechii romani „adorea”, adecă *alace* „épîs d'épeautre”, constituiau o emblema a izbîndei, astfel că ajunseseră a însemna mărire în genere: „gloriam denique ipsam a farris honore a d o r e a m appellabant” (Plin.). Lătinește se zicea „laus et a d o r i a”, „triumphales a d o r e a e”, „agro a d o r e aque affecit populares suos” (Plaut.), literalmente: „laudă și *alace*”, „*alace* de biruință” etc.

Totuși cuvîntul nostru *alac* nu e de loc latin. În grai el nu se rostește nicăiri *aleac* (Pontbriant) sau *aliac* (*L. M.*), după cum au scris unii pentru a-l apropia de latinul *à l i c a* sau *h à l i c a* „farine d'épeautre”, de unde – după legile fonetice ale limbei române – s-ar fi putut naște numai doară *à r e c ă*, dar *alac* sau chiar *aleac* ori *aliac* niciodată. Forma veche românească, după cum ne vom încredința îndată, era *alacru*, cu inițialul *a-* protetic, ca și-n „alamă”, „alăută”, „alămîie” etc. Tulpina dară este *lăcr-*, identică cu albanezul toschic *l à k ă r*, la plural: *l à k r a* „legume”, pe care Camarda (*I*, 55) îl înrudește foarte bine cu grecul *λάχανα*. În adevăr, albanezul gheghic *l à k ă n* (Jarnik, *Prispǵvky*, 1883, p. 45), la plural *l à k n a* (Hahn), probează că prototipul tracic, comun românilor și albanezilor, era *l à k a n o* = *λάχανον*, de unde prin rotacismul ulterior al lui *-n-*: *l à k a r o*, căci la albanezi ca și la români numai între vocale *n* devine *r*. La traci *l à k a n o* = *λάχανον* era un cuvînt împrumutat de la greci. Deja Aristofan observase că în vorbe grecești barbarii prefăceau pe *χ* în *κ*: *έκω* = *έχω*, *καρίεντο* = *χαρίεν*; *άπο-τρέκω* = *άποτρέχω* etc. (Müllach, *Gramm.*, 28). Legătura logică între albanezul *l à k ă r* „legumă” și românul *alac* „grîu, orz” se lămurește prin grecul *λαχαίνω* (= *λάχανω*) „creuser, fouiller”, indicînd orice vegetațiune datorită lucrării pămîntului. Cum că în veacul de mijloc forma românească era anume *alacru*, dovadă este că ungurii, luînd atunci cuvîntul de la noi, iar nu noi de la dînșii (Cihac), l-au făcut: *a l a k o r*. În limba maghiară acest *a l a k o r* = rom. *alacru* e cu totul străin. Nici descompunerea *a l a k - o r* sau *a l a - k o r*, nici celelalte limbi turanice înrudite, nu-l explică. Este o vorbă plugărească, pe care ungurii au găsit-o la români și au primit-o de la dînșii. Așadar iată genealogia lui *alac*:

Nu cumva francezul *l o c a r* „épeautre” să fie un împrumut de la unguri? Este o cestiune de urmărit.

v. *Abeș.* – *Aghiută.* – *Aidoma...*

²**ALĂC**, adj. et subst.; couleur d'épeautre. Epitet ce se dă peste Carpați la boii „cari seamănă la păr cu spicul a l a c u l u i = *Triticum spelta*” (*Familia*, 1878, p. 459). Și franțuzește se zice: „boeuf f r o m e n t , boeuf à robe jaune claire” (Rolland, *Faune pop.*, t. 5, p. 24).

v. ¹*Alac.*

ALĂCI, -E, adj.; bigarré, de diverses couleurs. Sinonim cu *p e s t r i ț , b ă l ț a t , t ă r c a t* etc. Cuvîntul se aude în Bucovina:

„Asta-i lumea cea *alace*,
Face omu cum îi place;
Lumea asta-i din bucăți:
Cere unu, dă la tăți...”

(Marian, *Descîntece*, 30)

Tot de acolo:

„Spun pe cinste că ți-oi da
Nouă cirede de vaci,
Toate cu viței *alaci*...”

(Marian, *Bucov. I*, 124)

În pasagiul din urmă, ar putea să fie vorba de „viței de culoarea a l a c u l u i (v. ²*Alac*), nicidecum însă în pasagiul dentii: „lume *alace*”. Derivațiunea din turcul a l a ĉ a „bigarré” (Șaieanu, *Elem. turc.*, p. 8), sub forma tătărească a l a ĉ , este singură care se potrivește în ambele cazuri: „viței *alaci* = veaux bigarrés”; „lume *alace*” explicată prin „lume din b u c ă ț i = monde bigarré”.

Cuvîntul se aude și la românii din Selagiu [...]: „*alaciu* = iedul sau cînele alb și cu pete negre” (Preutul Em. Bran, c. Bîrseul de-Jos).

v. ¹*Alagea.* – *Bălțat.*

ALACUSTĂ s. **HALACUSTĂ**, s.f.; sauterelle. O formă bănățeană pentru l ă c u s t ă (= lat. l o c u s t a), pe care o cunoaștem prin următorul exemplu: „Între metafore, figure sau asemănări luate din lumea animală, poporul de pe aci

întrebuințează: merge ca melciul, adecă fără sporiu; îi ușor ca un fluture; ca și o *halacustă*, așa mînca...” (L. Iancu, Caraș-Severin, com. Visag).

v. *Lăcustă*.

¹**ALAGEÀ** s. **HALAGEÀ** (artic. *alageaua*, plur. *alagèle*), s.f.; sorte d'étoffe rayée, indienne.

Între veșmintele mănăstirii Negoești, 1739 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 125): „sfită dă belacoasă neagră verde 1; stihariu dă *alagea* albu.”; și mai jos: „procovețe dă a t l a z *alagea*...”

Între veșmintele mănăstirii Snagov, din același an (*ibid.*, p. 156): „orariu albas-tru dă hatai; orariu dă *halagea* vechiu...”

v. *Atae*.

Dionisie Eclesiarc, *Cron.* (Papiu, *Monum.* II, 224), între exemple de scumpete în anul 1812 aduce: „*alageaoa* proastă 12 lei, *șamalageaoa* 25 lei și 30 bucata...” unde „*șamalagea*” însemnează o „*alagea* de Damasc”, de două ori mai scumpă decît cea obicinuită.

v. *Șamalagea*.

În tarifa vamală moldovenească din 1761 (*Arh. Român.*¹, II, 323) se menționează: „*Alăgea* de H a l e p ” și „*Alăgea* ș a m ”.

Filimon, *Ciocoii vechi*, p. 215: „asta este hataia de Veneția sadea, hataia floran-tin, camohus de Veneția cu fir, camohus sadea, catifea cu aur și sadea de Veneția, sandal cianfes, canavăț, tafta, atlas vărgat și cu flori, hares pungiuc, fesuri tuneslii, basmale de Triest, de Franța și de Englitera, tulpan mosc, *alagea* de Triest...”

Este turcul a l a ă sau a l a • a , cu același sens (Șaineanu, Cihac). „*Alagea*, materie țesută cu fire de in și de mătasă” (*L.M.*).

v. *Atlas*.

²**ALAGEÀ** s. **HALAGEÀ**, s.f.; embarras, complication. Termen întrebuințat numai în locuțiunea: „a p ă ț i *alageaua* = a fi amăgit, a cădea în mare nevoie” (*L.M.*; Cihac; Pontbriant). N-are a face cu numele stofei *alagea*, despre care vezi mai sus și cu care o confundă unii, ci este greul ἀλλαγή „changement, vicissitude, troc, contrat”. Cu această derivațiune se împacă și următorul pasagiu la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 216: „dar tu, cînd ne-i întinde *halageaua* nunței?...”

P. Ispirescu, *Snoave*, p. 77: „Ce să facă el ca să iasă d-acolo? Să întrebe, nu-i venea la socoteală, ca să nu păț vro *alagea*...”

v. *Hălăgie*.

ALÀH! – v. *Alalah!*

ALÀI (plur. *alaiuri*), s.n.; pompe, suite, cortège, procession beaucoup de bruit, brouhaha. Turcul a l ă i , trecut și răspîndit în toate limbile de pe Peninsula Balcanică. Cuvîntul e mai frumos, în orice caz, decît neologismii p o m p ă și p a r a d ă .

E des în cronice.

Neculce, *Letop.* II, 331: „l-au pus domn în Moldova (pe Dimitrie Cantemir) și apoi l-au dus la vezirul de l-au îmbrăcat în caftan și i-au dat ferman, făcându-i *alaiu* p r e o b i c e i u ...”

Nic. Costin, *Letop.* II, 99: „i-au eșit boierii țării și cu slujitori și cu tabulhanaoa țării, de i-au făcut *alaiu* d u p ă o b i c e i u ...”

N. Muste, *Letop.* III, 19: „venind Buhuș hatmanul de la Suceava în Iași la Dimitra[co-vodă, făcutu-i-au *alaiu* cu toți slujitorii curții, cu trîmbițe, cu dobe...”

Istoria lui Brîncoveanu, 1730 (*Conv. lit.*, 1875, 330):

„Cu ochii dacă văzură,
Pe Ștefan spătariu îl socotiră,
La Îmbrihor că l-au dus,
Domnul tânăr că l-au pus,
Cu *alaiu* mare-l luară
Și la curte îl duseră...”

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, 217: „când s-au apropiet de Iași, i-au eșit toți boierii și caimacamii cu *alaiurile* înainte...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 461:

„Oastea din Iași cea mai multă la Galata au ieșit,
Ca de acolo *alaiul* să se facă în sfîrșit...”

Forma aspirată, la Dionisie Eclesiarc (Papiu, *Monum.* II, 166, 169): „(Alexandru Ipsilant) întrînd în București cu mare *halaiu* și șezînd în scaun...”, iar mai jos: „cu ce *halaiuri* și cu ce cînste și dragoste i-au întimpinat...”

În epoca fanariotică se făcuse încercarea de a înlăcu pe *alai* prin p o l i t i e = gr. πολιτεία.

Neculce, *Letop.* II, 414: „aducându-l (pe Constantin Mavrocordat) cu frumoasă p o l i t i e până la sfîntul Nicolai...”

Încercarea n-a izbutit. P o l i t i a a despărut, iar *alai* a rămas, perzînd însă cu încetul sensul său oficial și căpătînd în grai accepțiunile de:

a) Fanfaronadă, ca în proverbul:

„Umblă pe drum cu *alai*
Ș-acasă n-are mălai...”

(Pann, I, 160)

b) Țipetele unei mulțimi:

A. Pann, *Prov.* I, 20:

„Nevasta acum îmi strigă:
Bărbate, lemne, mălai!
Pruncii: pîine, mămăligă!
Îmi zbier toți și-mi fac *alai*...”

sau același, în *Moș Albu* I, 8:

„Și tocma cînd căscai gura să-ncep a o întreba
Despre una, despre alta, și d-are bărbat sau ba,

Din depărtare dodată se auzi un cimpoi,
Făcîndu-i *alai* toți cîinii cu lătratul dinapoi...”

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 202: „Această vălmășcală de cară, de cai și de boi cari mugesc în mijlocul cîmpiilor, acest *alai* de moșnegi, femei, bărbați și copii cari jelesc pătrunși la oase de spaimă...”

v. *Turc*.

ALÀL! – v. *Halal!*

ALALÀGMON, s.n.; cri de joie. Grecul ἁλαλαγμός, pe care mitropolitul Dosofteiu, 1680, ps. XCVII, s-a încercat a-l introduce în limba noastră bisericească:

„...strigați *alalagmon* lui Dumnedzâu...” | „...ἁλαλάξατε τῷ Θεῷ...”

v. *Alalagmosesc*.

ALALAGMOSÈSC s. **ALALAGMUÈSC**, vb.; pousser des cris de joie. Ambele forme au fost încercate de Dosofteiu, 1680:

ps. XCIV: „...cu psalomî să *alalagmosim* lui...”

ps. XCVII: „*alalagmuiț* denaintîa înpăratului domnului...”

„...ἐν ψαλμοῖς ἁ λ α λ ἁ ξ ω μ ε ν αὐτοῦ...”

„...ἁ λ α λ ἁ ξ α τ ε ἐνώπιον τοῦ βασιλέως Κυρίου...”

v. *Alalagmon*.

ALALAGMUÈSC. – v. *Alalagmosesc*.

ALALÀH! interj.; cri de guerre des mahométans. Turcul a l l a h ! a l l a h ! „Dicu! Dieu!” Se întrebuințează numai cînd e vorba de turci sau tătari.

Balada *Sîrb-sărac*:

„*Alalah*, cai arăpești!

Alalah, cai tătărești!

Cum mișca copitele

Ca șoimii aripele!...”

Fără aglutinare: *alah! alah!*

Dionisie Eclesiarc, *Cron.* (Papiu, *Mon.* II, 171): „chiotind groaznic (turcii), au dat năvală călărima și pedestrima asupra muscalilor să-i împresoare, făcîndu-se mare sgomot, răgnind ca leii: *alah! alah!...*”

Aspirat: *hala! hala!*

Miron Costin, *Letop.* I, 347: „Elagasi întâiu ca un leu singur, și după dănsul toată oastea cu glas: *hala! hala! hala!* au purces...”

v. *Turc*.

ALÀLT, -Ă }
ALALTĂIERI } v. *Alt*.

ALĂMĂ (plur. *alămuri*), s.f.; laiton, cuivre jaune; au pluriel: dinanderie. Amestec de aramă și de zinc, avînd culoare galbenă lucioasă. Pluralul cel neregulat *alămuri*, atît prin formă precum și prin sens, indică un singular: a l à m u r ă , dispărut din grai și care însemna lucru făcut din *alamă*, iar nu înșăși *alama*.

Balada *Radu Calomfirescu*:

„Este-un cort mare, rotat,
Cu creștetul nărmzat,
Cu țăruse de aramă,
Cu cîrlige de *alamă*...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 477)

Balada *Stanislav Viteazul*:

„Și la Dunăre-ajungea,
Iar acolo-și alegea
Un cinel tot de aramă
Cu șinele de *alamă*,
Mic de nici că-l bagi de seamă...”

(*Ibid.*, 569)

Balada *Necolă Neculcea*:

„Primblă-mi-se primblă
Și încet mai umblă,
În sandal de-*alamă*
Legat cu aramă...”

(Burada, *Călăt.*, 134)

Costachi Stamate, *Muza I*, 190:

„Odată sclavul aude în munți zarvă de oștire
Și strigări: săriți cu toții! la cai! la cai cu grăbire!
Și zingănind în tot locul scări și frîie de *alamă*,
Și răsunînd nechezatul cailor iuți peste samă...”

E cu totul greșită identificarea etimologică a lui *alamă* cu a r a m ă (Miklosich, *Lautl. Conson.* I, p. 38). Cihac (I, 8) a nemerit adevărata origine a cuvîntului în latinul l a m i n a ; trebuia să observe însă că această vorbă nu ne-a venit prin moștenire din epoca romană, ci în veacul de mijloc prin împrumut de la italieni: l a m a „plaque en métal” = franc. l a m e . Nu e neapărat ca inițialul *a* să fie o proteză românească, căci italienii aveau de asemenea o formă a l a m a = vechiul francez *a l a m e , de unde deminutivul a l a m e l l e , a l e m e l l e cu sensul de „custură” (Godefroy, I, 216). În limba sardă: a l a m a r e „ciucuri pe haine”, negreșit metalice (Spano). În dialectul sicilian: a l l a m a t u „stoafă de mătasă cu aur și argint” (Traina), ceea ce spaniolește se cheamă a l a m a . În dialectul mila-

nez: a l a m a r „un soi de nasturi” (Cherubini). În portugeza a l a m a r aproape cu același sens. În scurt, forma protetică a l a m a căpătase oarecînd la italieni și la ceilalți neolatini din Occident înțelesul fundamental de un metal lucios, mai cu seamă auriu, bun pentru podoabe de tot felul. După cum negoțul italian medieval, atît de înflorit în secolii XIII-XV pe coastele Mării-Negre, ne înzestrăse atunci cu numele poporan al bronzului: a c i o a i e (= ital. a c c i a j o), tot așa îi datorim și cuvîntul *alamă*. În pluralul *ălămuri*, rămas de la un singular pierdut *ălămură*, se mai răsfrînge forma italiană a l a m a r e, care se aplica anume la cele fabricate din metal, iar nu la metalul însuși.

Derivatele din *alamă*: a l ă m a r „dinandier, fabricant d’objets de laiton”; a l ă m ă r i e „dinanderie, magasin ou fabrique d’objets de laiton, objets de laiton en général”; a l ă m e s c etc.

v. *Acioaie*. – *Lamură*. – *Lămuresc*.

ALĂMURĂ. – v. *Alamă*.

ALANDĂLA, adv.; sans avancer; sans aboutir à quelque chose. Sinonim cu f ă r ă r o s t sau f ă r ă s p o r. Se aude – pare-mi-se – numai în Țara Românească.

În basmul *Piciul ciobănașul*, povestit de o bucureșteană (Ispirescu, *Legende*, ed. 1874, II, 139): „... am înfîlînit o biserică veche cu mușchiul de trei degite pe dînsa, cu pragul tocît, și un călugăr într-însa, bătrîn de-și ridica pleopele cu surcelele și spunea *alandala* din gură...”

Se zice: umblă *alandala*, vorbește *alandala*, lucrurile merg *alandala* (Șăineanu, *Elem. turc.*, p. 8).

Ca și a l a - b a l a, poate să fie un dar de pe la arnăuții din epoca fanariotică. Albaneste, după dialectul toschic, d a l ă - n g ’ - d a l ă „à petits pas, peu à peu” (Dozon, *Manuel, Voc.*, p. 13).

Cu toate astea, al nostru *alandala* ar putea să fie tot așa de bine grecul ἄλλα τῶν ἄλλων, după cum ne asigură d. A. Odobescu; de ex.: ὁμιλῶ ἄλ λ α τ ῶ ν ἄ λ λ ω ν = vorbesc *alandala*. În adevăr, Costachi Negruzzi, *Muza de la Burdujăni*, sc. 11, scrie această vorbă cu t și o pune în gura unui grec, Lakerdopulos: „Ti ine heramu? îți vorbesc creștinește și-mi răspunzi *alantala*...”

În ambele cazuri, fie neogrec sau neoalbanez, cuvîntul ne-a venit pe aceeași cale în zilele fanarioților.

Dacă însă va fi cumva adevărat că *alandala* sau *alantala* se află ca vorbă curat poporană și la românii de peste Carpați, precum ne afirmă oarecine din Selagiu în fundul Transilvaniei, atunci nici albanez el nu mai poate să fie, nici grecesc, ci va fi un rest medieval lăsat de năvăliri turanice, cumani sau pecenegi, căci în dialectul turec djagataic din Asia – printr-o coincidență foarte curioasă – pînă astăzi a l a n - t a l a n însemnează „grand désordre”, „grosser Wirwarr” (Vámbery; *Sprachstud.*, p. 256).

În adevăr, tocmai la românii din Selagiu, în Ungaria, departe de orice înrîurire neogrecă, d. Vasile Vaida (*Tribuna din Sibiu*, 1890, p. 334) constată că: „alan-

dala, în cele mai multe rînduri cu aspirațiune, înseamnă fără cap, fără rost, spulberat”, și mai aduce o altă vorbă cu a l a -, anume „ a l a - o b g h ĩ a l a , foarte des aspirat, înseamnă: a fi aruncat din o mînă în alta, nebăgat în samă; se zice îndeosebi despre obiecte, dar în sens figurat și despre oameni, semnificînd starea cea mai deplorabilă de umilire și înjosire”. Acest a l a - o b g h ĩ a l a , care trebui descompus poate în a l a - o b d ĩ a l a , sună iarăși foarte turanic.

v. *Ala-bala*. – ¹*Arnăut*.

ALĂS (*alăsat, alăsare*), vb.; laisser. Formă macedo-română pentru l a s , care ne întîmpină în *Penticostarul* ms. de pe la începutul secolului XVII, pe care-l avem de la d. Ar. Densușianu, p. 184: „cele nebune ale lumii *alasă* Dumnezău ca să rușineze pre cele tari înțelepte; și cele neputîncioase ale lumii *alasă* Dumnedzău ca să rușineze pre cele tari; și cele fără de rod ale lumii și cele bat•ocorite și călcate *alasă* Domnul...”

v. *Las*.

ALĂȘ (plur. *alașe*), s.n.; t. d’archit.: échafaudage. Se întrebuintează în Transilvania ca sinonim cu ș c h e l e , adecă podurile și scările ce se așează pentru zidari ca să poată lucra la rădicarea unei clădiri. Budai-Deleanu (*Dict.*, ms. în Muz. istor. din Buc.): „*alașu*, Gerüste”. „Z a s c se cheamă un *alaș* mai înalt” (*L.B.*, 768). Este maghiarul á l l á s .

v. *Podeală*. – *Șchele*.

ALĂT. – v. *Halat*. – *Hălteie*.

ALĂTRU, vb.; aboyer. În loc de simplul l a t r u . Este latinul a l l a t r o (= *ad* + *latro*), deși inițialul *a-* s-ar putea explica printr-o simplă proteză denaintea lui *l* (v. ¹*Alac*). Se întrebuintează pe alocuri de ambele laturi ale Oltului.

„...măgarul și oaia zghiară, cîinele *alatră*, lupul urlă...” (C. Băleanu, Dolj, c. Seaca-de-Cîmp).

„Pe la noi se zice: calul rîncează, nu nechează; porcul grofăiește, nu grohăiește; cîinele *alatră*, nu l a t r ă ...” (C. Voiculescu, Teleorman, com. Vișoara).

v. *Latru*.

ALĂTURE. – v. *Alături*.

ALĂUR. – v. *Laur*.

ALĂUTĂ. – v. *Alăută*.

ALAVĂSTRU, s.n.; vase d’albâtre, vase à parfums. *Noul Testament* din 1648, Luc. VII, 37:

„...aduse un *alavastru* cu unsoare...”

| „...κομίσασα ἀλάβαστρον μύρου...”

v. *Albastru*.

^{1,2}-**ĂLĂ**, sufixe servant à former: 1. des noms féminins instrumentaux; 2. des sobriquets légendaires masculins et féminins. În „amorțeală”, „rîncezeală”, „agoniseală”, „sărbezeală”, „oboseală” etc., deși se rostește adesea cu *-ală*, totuși este același sufix feminin abstract *-eală* ca în „abureală”, „bîrfeală” și altele altele, după cum observase foarte bine Diez (*Gramm.*³ II, 327). El diferă cu desăvîrșire prin origine și prin funcțiune de sufixul propriu-zis *-ală*, adecă – mai corect – de cele două sufixuri *-ală*, din cari:

1. Unul servă a forma numi femeiești instrumentale ca: *țesală* „étrille”, *tînjală* „court-bouton du jong des boeufs”, *sucală* „rouet à bobinet”, *zăbală* „mors de bride”, *cercală* „filet à poissons” etc., în cari toate este sufixul slav *-a-lo* sau *-a-dlo*: *česalo* sau *česadlo*, *zǫbalo* sau *zǫbadlo* și așa mai încolo.

2. Cellalt formează numi femeiești sau bărbătești pentru tipuri comice legendare ca: *tîndală*, *păcală*, *cicală*, *dărvală*, *matahală* etc., înrudite cu tipurile legendare formate prin sufixul *-ilă*: *zorilă*, *murgilă*, *surdilă*, *negrilă* și altele, astfel că filiațiunea ambelor sufixuri va trebui studiată mai departe la un loc.

Aci vom observa numai:

a) În latina, tipul comic: *hirquitallus* și numile proprii: *Messalla*, *Hispanus*, *Camillus*, *Ursilla*, *Taurilla*, *Juvenilla* etc.;

b) În inscripțiuni tracice, numile proprii: *Dizala*, *Diszatal*; *Attalus*, Κοθήλας, Σαδόλας, *Zantiala*, Μουκατράλης, *Ardila* etc. (Dumont, *Monum. figurés*, 1877, p. 66, 78-81).

v. *-eală*. – *-ilă*. – *-ulă*.

ĂLĂ s. **HĂLĂ** (plur. *ale* s. *hale*), s.f.; t. de mythol. pop.: 1. mauvais génie de la tempête, personnification de la grêle, orage; 2. incube, cauchemar; 3. un être vorace, insatiable. Numai cu sensul al treilea se găsește în *Dicționarul româno-latin bănățean*, circa 1670 (ms. în Bibliot. Universității din Budapesta): „*Hală*. Vorax. Prodigus”. Totuși primele două sensuri sînt cele fundamentale: *ală* = un fel de balaur nimicind grînele și un incub, de unde apoi se dezvoaltă: pe de o parte, *ală* = ființă nesățioasă, cu abstractul *a l i m e*, pe de alta, verbul denominativ *a l u i e s c* = = turbur sau zăpăcesc, cu derivatele *a l u i t*, *a l u i a l ă* etc.

Vom începe printr-o împărțire țărănească din Oltenia:

„Balaurii, cari aici se mai numesc și *ale*, sînt crezuți de popor a fi niște duhuri rele ce se fac pe cer în timpul ploiei, și că unde se întîlnesc două *ale* încep a se bate și dărîmă tot ce întîmpină în calea lor; astfel dezrădăcinează arbori, dau jos pătule și coșeri, iau carăle ce se află la lucru și le duc departe. Se zice că *alele* se fac din oameni cari au duh necurat și cari în timpul furtunei se culcă adormind un somn greu. În acest interval sufletul celui adormit făcîndu-se *ală* se duce a întîmpina pe cealaltă *ală*, care este sufletul altei ființe din altă localitate, și apoi se bat amîndouă. Locul unde se bat *alele* și localitatea *alei* celei învinse sînt supuse furtunei și sufăr mult de grindină.” (M. Ciocîlteu, Dolj, c. Plenița).

„Vîntul turbat se crede că este sus în cer, și cînd bate el se zice că este *ală*...”

Tot așa se povestește în districtul Olt (C. Corbeanu, c. Alimănești), unde însă se rostește aspirat: *hală*, ca și în Dolj pe alocuri (I. Vulcănescu; C. Pelești).

Din Teleorman:

„Poporul crede că sînt unii oameni cărora le-a dat Dumnezeu să se prefacă în uragane numite *hale*, și că aceste *hale* se bat cînd este vînt rău...” (M. Ștefănescu, c. Traian; C. Popescu, c. Cioara).

Ca să trecem peste Carpați, răposatul Dr. Vasiciu (*Antropologia*, Buda, 1830, p. 217), explicînd diferite fenomene de vis, observă: „Cînd se înpeadecă cercuirea sîngelui în părțile foalelui, se naște în om așa zisă apăsarea (incubus) sau cum îi zic oamenii noștri c ă l ă r i r e a *halelor* sau a dracilor, pentru că visează că *halele* sau dracii îi călăresc...”

O comunicațiune poporană din Banat:

„Despre vînt se crede că este o *hală* sau balaure mare care suflă numai pre o nare de nas, căci de ar sufla pre amîndouă ar prăpădi tot pămîntul. Lăcomia în mîncări ori beuturi încă se numește h a l i m e . Apoi un om ce zace mult în pat și aiurează, se zice h a l u i t , adecă pocit de *hale*...” (S. Liuba, Banat, c. Maidan).

Verbul a l u i e s c , bănățenește h a l u i e s c , scăzut la u l u i e s c prin asimiliațiune vocalică regresivă, este răspîndit la toți românii, chiar pe acolo unde, ca în Moldova, nu se mai aude *ală*, din care el s-a născut prin sufixul verbal denotativ -u i e s c , întocmai ca „ceruiesc” din „ceară”, „făptuiesc” din „faptă” etc.

Cantemir, *Cron.* I, 208: „tocma ca cum ar cădea în amestecarea limbilor la turnul Vavilonului, așa să u l u i a ș t e ...”

Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 20: „Cînd vînzătoriul și cumpărătoriul să vor u l u i , unul gîndind că vinde alta, iară celalalt că cumpără alta...”

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 243: „se gîndea că lumea d-aci încolo nu mai e ca lumea, pasă-mi-te să u l u i s e ...”

Balada *Marcu Viteazul*:

„Dar el, mări, tot gîndea
Și cu mintea judeca:
S-a u l u i t maică-mea...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 665)

Credințele românești despre *ale* se regăsesc întocmai la serbi, cu același nume și chiar cu aceleași filiațiuni logice. „*Ala* (АЛА) – zice Karadži• (*Lex.*, 3) – se deosebește de balaure (АЖАДХА) prin puterea de a zbura aducînd nori și grindină asupra bucatelor. Avem locuțiuni: *ală* n e s ă ț i o a s ă (АЛО НЕЧТА); se luptă ca *ala* cu bielșugul; năvălește *ala* asupra *alei*. Apoi adjectivul *alav* = gefrässig, gierig, vorax”.

Prin urmare, afară de sensul foarte important de „incubus” și afară de verbul derivat a l u i e s c , serbii au și ei pe *ală* cu cele două înțelesuri: 1. „mauvais génie de la tempête”; 2. „un être vorace”. Dar cuvîntul nu e de loc slav. De unde vine?

Mitul, împreună cu numele, este nu tocmai elenic, ci mai bine greco-tracic, căci se știe că o mare parte a mitologiei elenice fusese de proveniență tracică, după propria mărturie a vechilor greci, cari nu se sfiau a zice că Orfeu, Lin, Thamyras, mai toți fundatorii ideilor lor religioase, fuseseră traci.

În ciclul românesc, mai complet decât cel serbesc, trăsurile esențiale ale *alelor* sînt:

1. Personificațiuni legendare;
2. Ființe bărbătești, „balauri” sau „zmei”, deși numele *ală* e femeiesc;
3. Totdauna doi;
4. Nemicesc grînele;
5. Sînt aruncători de peatră;
6. Sînt i n c u b i .

Trăsura din urmă e cea mai semnificativă, fiindcă-n întreaga mitologie elenică există un singur mit în care noțiunea furtunei se unește cu cea de incub: este anume mitul fraților Ἀλώαδαι sau Ἀλωεῖδαι, παῖδες Ἀλωῆος. În acești a l o a z i știința a recunoscut deja de mult caracterul de *ale*: „the personification of the sky as excited by the storm” (Max Müller, *Lectures* II², 322–5), „Dämonen des Sturms” (Sonnet, în *Kuhn's Zeitschr.* X, 127). În Omer, ambii aloazi cresc uriași m î n c î n d b u c a t e l e c î m p u l u i : „ζείδωρος ἄρουρα”; ambii în furia lor erau în stare să nemicească pe înșiși zeii, a r u n c î n d m u n ț i p e s t e m u n ț i , dacă tineri încă, aproape copii, nu i-ar fi săgetat Feb (*Odyss.* XI, 305–320), adevă razele soarelui împrăștiind furtuna. În fine, unul din cei doi aloazi, cel mai cunoscut, este și se cheamă i n c u b : „Ἐφιάλης”.

Paralelismul între mitul elenic și între cel românesc e atât de izbitor, încît oricine ar vrea să explice în vreun alt mod pe *ale* va trebui neapărat să grupezze, pe lîngă elementul nominal, tot atîtea puncturi de asemănare. Al nostru *ală*, ca materie și ca funcțiune, indică pentru greul Ἀλωεύς aceeași radicală ἄλ, din care vine ἄλλη, ἄλᾱσθαι, ἄλᾱστωρ etc., cu sensul fundamental de „goană” sau „vînătoare” (Curtius, *Grunz.*⁵, 557).

v. *Balaur*. – *Ciocărlie*. – *Hală*. – *Pricolici*. – *Zmeu*. – *Solomonar*. – *Uluiesc*. – *Vînt*. – *Vîrcolac*...

ALĂM, s.m.; t. fisc.: redevance que payaient autrefois les Tatars établis en Moldavie pour le droit de faire paître leur bétail. O dare care a durat în Moldova aproape în tot cursul secolului trecut, împreună cu o altă numită u ș u r , ambele plătite fîscului numai de cătră locuitori tătari.

Amiras, *Letop.* III, 130, sub anul 1717: „Tătarii, fiind bucuroși să șadă în locul Moldovei pentru hrana lor, alergat-au la El-agasi și s-au rugat ca să mijlocească la Mihaiu-vodă, apucîndu-se să dea zăciueala din roada pămîntului și cîte un ort de casă pe an, și de stogul de fân un ort, și de pe oi și de pe alte bucate *alăm*, și să-i lasă să șadă pe locul acela...”

La 1729 tătarii se ofereau a da lui Grigorie-vodă Ghica „*alăm* î n d o i t ” ; el însă le-a răspuns că nu „se lăcomește a lua de la noi bani îndoîți pentru pășunatul dobitoacelor noastre...” (*ibid.*, 172).

Act din 1769 (*Arh. Român.*¹ I, 196): „*alăm*ul se ia de pe bucatele tătărăști care pasc pe locul Moldovii, însă 2 lei la 100 oi și 6 bani de cal, iapă, vacă; 40 bani de casă i de stogul de fân, în cele 2 ceasuri ce s-au dat tătărilor pe pămîntul

Cuvîntul nu vine de loc din turcul „alym = achat” (Şăineanu, 9), ci este tătarul a l è m sau a l y m „redevance, dette” (Castrén, *Koibal. Sprachl.*, 76).

v. *Uşur*.

ALĂMÀN, n.pr.masc. Într-un crisov muntenesc din 1536, între numi proprii de români: „*Alăman* (АЛЪМАН), Gândé, Kirtop...” (*Cuv. d. bătr. I*, 239).

v. *Aliman*. – *-man*.

¹**ALĂMÀR**. – v. *Alamă*.

²**ALĂMÀR**. – v. *Almar*.

¹**ALĂMĂIȚĂ** s. **LĂMĂIȚĂ**, s.f.; diminutiv d’a l ă m î i e : petit citron. Ca și primitivul a l ă m î i e , deminutivul *alămăiță* sau *lămăiță* simbolizează în poezia poporană o nemulțumire sufletească.

„Frunză verde *lămăiță*,
Am avut o copiliță,
Am lăsat-o să mai crească,
Minte-n cap să dobîndească,
Dar de cînd o am lăsat
Copila s-a măritat...”

(*Conv. lit.*, 1886, p. 179)

v. ¹*Alămîie*. – *-iță*.

²**ALĂMĂIȚĂ**, s.f.; t. de botan.: serpolet, *Thymus serpyllum*. Se zice de asemenea *lămăiță*, apoi l ă m i o a r ă sau a l ă m i o a r ă (Tecuci, com. Brăhășești, Boghietii). Și-a căpătat acest nume din cauza plăcutului său miros.

Într-o doină din Ardeal:

„Eu iubesc o copiliță
Să-i miroase gur-a țîță
Și buzele-a *lămîiță*.”

(I.G. Bibicescu, *col. ms.*).

v. ¹*Alămîie*. – *Lămîiță*.

³**ALĂMĂIȚĂ**, s.f.; t. de botan.: *Aloisia citriodora*. O plantă exotică, cu frunze foarte lunguiețe și cu miros de a l ă m î i e . E cunoscută numai în orașe.

v. ¹*Alămîie*. – ¹*Alămăiță*.

⁴**ALĂMĂIȚĂ**. – v. ⁴*Ălămîie*.

ALĂMĂIOARĂ. – v. ¹*Alămăiță*.

ALĂMĂIU, -**ÎE**. – v. ²*Alămîi*.

ALĂMĂRIE. – v. *Alamă*.

ALĂMÈSC (*alămit, alămire*), vb.; recouvrir quelque chose de laiton ou d'une plaque luisante. Ca adjectiv, participiul trecut *alămit* ne întimpină într-un cântec oltenesc:

„Frunză verde păr uscat!
Mă gîndesc la Calafat,
La ciolpanul dărmăt
De scumpe arme-nărcat:
Tot de flinte ghintuite,
De paloșe ascuțite,
De pistoale *alămite*
Cu mușamale-nvălite...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 298)

v. *Alamă*.

ALĂMIOARĂ. – v. ¹*Alămăiță*.

ALĂMÎU, -E, adj.; couleur de laiton, jaune luisant. O culoare galbenă ca a a l a m e i , nu ca a „alămîii”, astfel că *alămiu* nu trebui confundat cu a l ă m î i .

„Se crede că fiecare casă are un șearpe al casei, pe care nu este bine a-l omorî, căci trebuie o dată cu el să moară cineva al casei. El are o culoare *alămie*...” (S. Stănescu, Dîmbovița, c. Bilciurești).

v. *Alamă*.

¹**ALĂMÎL**, s. m.; t. de botan.: citronnier, *Citrus medica*.

v. ¹*Alămîie*.

²**ALĂMÎL, -ÎIE** s. **ALĂMĂÎU, -ÎIE**, adj.; couleur citron, jaune-clair. O față ca a a l ă m î i i . „Culoare *alămîie* sau d e s c h i s - g a l b ă n ă ” (S.F. Marian, *Chromatica*, p. 123). În popor se aude variind: *alămîi, alămîu, lămîi, lămîu* (*Ibid.*, p. 157).

v. ¹*Alămîie*.

¹**ALĂMÎIE** (plur. *alămîi*), s.f.; t. de botan.: citron, *malus citrus*. Rodul arborelui numit a l ă m î i = *Citrus medica*. Arborele crește numai în regiuni calde; rodul însă, din cauza însușirilor sale alimentare și medicale, se răspîndește pretutindeni prin negoț. Are o culoare galbenă deschisă și un gust acrișor.

Istorie de patima Galaților, 1769 (*Conv. lit.*, 1875, 326):

„Vedeai corăbii în vad
Sosite din Țarigrad
Cu fel de fel de bucate.
Întrai, cumpărai de toate:

Cafea, naramză, migdale,
Alămîi și portocale
 Și alte multe mezele,
 De te îndulciai din ele...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 57: „negustoru încurcă lumea la cîntar și stoarce paisprece cîștiguri din spinarea muștiriului; pă mine cu trei leițe la sare, pă cumătra cu șapte bani la frunzișoară, pă Puican cu două parale la lipia dă pîine, pe Tîrcav c-o băncuță d-ali dă cinzeci dă bani la săpun, pă văru Găvanea c-un leu la *alămîi*...”

Rodul și frunza *alămîii* avînd un miros foarte plăcut, într-o colindă din Transilvania se descrie locuința lui Dumnezeu:

„Alergat-am alergat,
 Pîn’ pe Domnul l-am aflat
 Într-o chile
 De tămîie
 Cu ușa de *alămîie*...”

(I.G. Bibicescu, *col. ms.*)

În poezia poporană, mai ales din Moldova, nu o dată se invoacă „frunza verde de *alămîie*”, mai ales cînd sufletul ei e în ă c r i t de ceva; de exemplu:

„Frunză verde de-*alămîie*,
 Mă suiam în deal la vie.
 Mă uitam pe Slobozie,
 Vedeam casa mea p u s t i e ...”

(Marian, *Buc. I*, 1; II, 174)

„Frunză verde de-*alămîie*,
 Mă sui, dragă,-n deal la vie,
 Mai din jos de Slobozie,
 Căci într-o cîncilărie
 Șeade-un ciocoiăș și scrie.
 Scrie carte c u m î n i e ...”

(*Ib.*, I, 4)

„Frunză verde de-*alămîie*,
 Dragă mi-a fost lumea mie,
 Nici acu nu mi-e urîță,
 Da-s cu multe-n v ă l u i t ă ...”

(*Ibid.*, II, 160)

„Frunză verde de-*alămîie*,
 Păsăruică cînipie,
 Spune puiului să vie,
 Și să vie prin livadă,
 Nime-n lume să nu-l vadă...”

În cîntecele hoțești, se invoacă uneori *t r e i alămîi* lîngă „trei gutîi”, printr-o ciudată asociațiune de gust acrișor cu gust asprișor. Așa în balada *Jianului*:

„Foicică trei gutîi,
Trei gutîi, trei *alămîi*,
Iancule, de unde vii?
— Ia d-aci de peste Jii.
— Iancule, ce-ai tîrguit?
— Dat-am aur și argint
Pe vro cinci oca de plumb...”

(G. D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 291)

Într-o doină:

„Foaie verde trei gutîi,
Trei gutîi și trei *lămîi*,
Din seara de Sîn-Văsii
S-au ivit niște copii
Ce se-nvață-n codru-ntîi...”

(*Ibid.*, 294)

Cînd doi amanți se despart, urîndu-li-se împreună, unul vorbește de „*g u t î i c u alămîi*”, cealaltă îi răspunde prin acrele mere verzi și prin otrăviciosul alfiior:

„— Geaba, puică, mă mîngîi
Cu gutîi, cu *alămîi*,
Că de mine tot rămîi!
— Geaba, bade, mă desmerzi
Cu-alfiori și mere verzi
Că de-acum nu mă mai vezi...”

(*Familia*, 1873, p. 115)

v. *Alior.* – *Gutîie*.

Fără „gutîi”, într-un cîntec soldățesc din timpul luptelor de la Plevna și Vidin:

„Frunzuliță trei *lămîi*,
Spurce-mi-te-n bot de Dii,
Toată iarna te păzii
Cu ranița căpătîi,
Cu bucile pe zăpadă,
Cu pușculița-ncărcată...”

(Chr. Negoescu, Dolj, *col. ms.*)

Era acru, negreșit!

Inițialul *a* în *alămîie* este protetic. Fără *a*, la Anton Pann (*Prov.* I, 119), unde înșiră ierarhia poamelor:

„Rodia alese, cum și pe *lămîie*,
Piersica, naramza pentru treapta-ntîie...”

Este persianul *l i m ū n* , introdus prin comerț în toată Europa: ngr. λεμόνι, ung. *lémonya*; ital. *limone*, rus. *limonŭ* etc. (Cihac).

v. ^{2,3}*Alămîie*. – ^{1,2}*Alămăiță*. – *Alimon*.

²**ALĂMÎIE**, s. f.; t. de botan.: espèce de haricot, Phaseoli species. Din cele foarte multe varietăți de *f a s o a l e* , una poartă pe alocuri în Moldova numele de *alămîie*. „Pe la noi poporul numește un fel de *f a s o a l e* *alămîie*, deosebind-o de fasoale grasă, cireașă, hălăciugă, copăcel, oloagă etc.” (I. Bîncescu, Vaslui, com. Ipatele).

v. *Fasoale*. – *Făsu*.

³**ALĂMÎIE**, s.f.; nom d’une danse populaire, surtout en Moldavie. Un joc țărănesc, cunoscut într-o mare parte a Moldovei (Tutova, com. Bogdănești, Avrămești, Iepureni, Cîrjeoani; Falciiu, c. Podoleni, Moșna; Tecuci, c. Nărești; Vaslui, c. Gîrceni etc.). „Se joacă flăcăi și fete la hore și la nunți, câte doi, făcîndu-se mai multe părechi. Seamănă cu *p o l c a* *ș o t i* *ș ă* : merg un pas înainte, un pas înapoi, și apoi se învîrtesc înprejur, cît în partea dreaptă atît și în stînga. Cîntec n-are, ci numai arie, care se deosebește de a celorlalte danțuri din popor. Acest joc este vechi. Bătrînii spun că dîșii pe vremea lor nu cunoșteau un alt danț mai frumos și-l numeau danțul *alămîie*. Tinerimea îl joacă rar...” (C. Melinte, Covurlui, c. Gînești). În unele localități, „fiecare mișcare înainte și-napoi cuprinde patru pași, după cari urmează o mișcare împregiur la stînga și o altă mișcare împregiur la dreapta, cîntîndu-se un cîntec obscen” (Gr. Pericanu, Tutova, c. Bogeștii). Se zice și la deminutiv: *alămăiță* sau *lămăiță*.

v. *Ațică*. – *Sultanică*...

⁴**ALĂMÎIE** – v. ²*Alămîi*.

ALĂMÎU. – v. ²*Alămîi*.

ALĂMÒJNĂ, s. f.; aumône. Din grecul ἐλεμψούνη, de unde paleoslav. *almužno*, v. germ. *alamuosan*, ital. *limosina*, span. *limosna*, provenț. *almosna* etc.

Legenda Duminiceii, 1600 (*Cuv. d. bătr.* II, 51): „Ainte du-te de te iartă cu însul și vă lăsați gréșalele urul alaltu, atonce du prescorea la besérecă și *alămojna*...”

v. *Buzunar*.

ALĂMURI. – v. *Alamă*.

ALĂPTÈZ. – v. ¹*Aplec*.

ALĂTUR s. **ALĂTURÈZ** (*alăturat, alăturare*), vb.; mettre à côté de, mettre auprès de, rapprocher, confronter, mettre en parallèle. Însemnează: pun a - l a t u r e = apropiu, potrivesc. Și-n latinitatea medievală se zicea: a d l a t e r a r e din: a d - l a t e r a (Du Cange, *ad voc.*).

Sub forma activă:

„Pe murgul că mi-l scotea,
La fîntînă-l adăpa,
Cu cersala-l cersăla,
Cu peria-l peria,
Cu şaua mi-l înşăua,
Cu cinga mi-l încinga,
Cu frîul mi-l înfrîna,
La scări mi-l *alătura*,
Tudor din curţi că ieşea,
Pe murguţ încălica...”

(Marian, *Bucov. I*, 34)

Balada *Nunul mare*:

„Şapte buţi *alătura*,
Şapte-n capete pune
Şi din gură iar striga:
Care-mi este mirele,
Mirele, ginerele,
Să s-aleagă din nuntasi,
Din nuntaşi din călăraşi,
Ca să-mi saie buţile...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 655)

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 147): „...cu péne roşii o înbrăcase, lîngă carile aripi nêgre ca de corb *alăturase*...”

Necrologul lui Ştefan cel Mare, secol. XVIII (*Arh. Român.*, p. 39): „Vai mie! cînd denaintea acestui sfînt altariu, unde se rădică jărtva cea fără de prihană în lăcaşul lui Dumnezeu, aş îndrăсни deşărtările lumeşti să laud şi mincinoasele măririi acestui trecător veac cu credinţa lui Dumnezeu Hristos să le *alăturez*...”

Zilot, *Cron.*, p. 86: „Măria-sa făcea mereu şi oaste din adunătură de felurimi de oameni blestemaţi, cu cheltuială din visteria ţarei, pe care oaste o numia a ţarei – era, poci zice, curată ceată de tîlhari, că pe unde ajungea gema pămîntul – iar în sfîrşit o *alătură* cu oştirile roseşti şi urma cu roşii de faţă împotriva turcilor...”

Sub forma reflexivă, mai deasă în circulaţiune:

Dosofteiu, *Liturgiar*, 1679, f. 69 a: „nespoveditū şi negătatū să nu sâ apropie la-nfricatele a lui Hristos taîne, nice să s-atingă, nice să sâ *alătore*...”

Neculce, *Letop.* II, 400, despre Mihaiu-vodă Racoviţă: „I-au stricat acei greci blăstămaţi, *alăturându-se* pre lăngă dănsul şi şezănd tot cu dănsii de se sfătua...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 3411:

„Toţi răii şi toţi beţivii lîngă ei s-*alăturau*
Căci îi ocrotea la toate şi de dări îi apărau...”

„Aho, aho, copii argați,
Stați puțin și nu mînați,
Lîngă boi v-*alăturați*
Și cuvîntul mi-ascultați...”

(Alex., *Poez. pop.*², 387)

Este o deosebire între „a se *alătura* p e l î n g ă ”, „a se *alătura* l î n g ă ” și „a se *alătura* l a sau c ă t r ă ”. În cazul întîi, apropiarea e mai vagă, în sens material sau numai figurat; în cazul al doilea, ne apropiem de tot dintr-o parte determinată, însă fără contact; în cazul al treilea, este o alipire.

v. *Alăture*.

ALĂTURĂRE (plur. *alăturări*), s.f.; l’infinitif d’a l ă t u r pris comme substantif: rapprochement, mise en parallèle.

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 89), descriind pe h e l g e a , adică „nevestuica” (*Mustela nivalis*): „cu suleagec trupul, cu albă peliță, cu negri și mîngîioși ochi, cu subțiri degétecele, cu roșioare unghișoarele, cu molceluse vinișoarele, cu iscusit mijlocelul și cu rătun•or grumă•orul helgii, ce potrivire! ce asămănare! și ce *alăturare* are!...”

v. *Alătur*.

ALĂTURĂȘ, -Ă, subst. et adj.; t. de jurispr.: voisin. Sinonim cu v e c i n , dar indicînd în specie vecinătatea funciară. Așa, la Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 8: „Cînd moșia ce să măsoară, avînd seneturi cu stînjăni, nu va avea și semne nătgăduite, atunci să să înceapă sforîrea din semnele răzașilor céle netăgăduite sau dintr-ale *alăturașilor* cu acéia și celorlalți...”

v. *Alăture*. – *aș*. – *Lăturaș*.

ALĂTURĂT, -Ă. – v. *Alătur*.

ALĂTURE s. **ALĂTURI**, adv.; à côté, environ, attenant à; l’un près de l’autre. Își asociază mai totdeauna pe emfaticul *-a* (v. ⁵A): *alătura* sau *alătura*, fără vro schimbare de înțeles. E sinonim cu l î n g ă , deosebindu-se prin aceea că l î n g ă indică un punct sau un moment, pe cînd *alăture* presupune întindere sau durată, de ex.: „stau *alăture* de biserică”, dar: „am fost l î n g ă biserică”. În stil de cancelarie, vechi și nou, ambii adverbi se întovărășesc într-un mod pleonastic, bunăoară la Constantin Brîncovan, 1696 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 154): „care loc ăste *alătura* p r e l î n g ă locul mănăstirii lui Mihai-vodă...”

Mai adesea îi urmează prepozițiunea c u :

Act moldovenesc din 1644 (*A. I. R. I*, 87): „moviliță cari ăste suptă Gropa-boului *alăture* c u vale...”

Nic. Costin, *Letop.* II, 86, vorbind despre primirea unui ambasador polon de către Mavrocordat: „scaun domnesc și lui pus din stînga, *alăture* c u scaunul lui Nicolai-vodă...”

N. Muste, *Letop.* III, 68: „și dându-se pe din deal vânătorii *alăture* c u catanele, au început a da din sănețe...”

I. Creangă, *Povestea lui Stan Pășitul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 31): „*Alăture* c u casa socru-tău, este o căsuță tupilată, în care șede un tâlpoi de babă, meșteșugoasă la trebile sale, cum îi sfredelul dracului...”

În limba poporană poetică, *alăture* în asemeni cazuri se postpune subiectului.

Balada *Movila lui Burcel*:

„Mi-a căzut ghioaga din mînă
De o sabie păgînă,
Dar n-a căzut numai ea,
A căzut și mîna mea
Cu păgîn *alăturea!*...”

Din Ardeal:

„Poale albe-oi rădica,
Cisme negre-oi desculța
Și prin Murăș m-oi băga,
Cu pruncuț *alăturea!*...”

(Pompiliu, *Sibiiu*, 26)

sau:

„Că s-o aprins podina
Cu turcii *alăturea*,
Cînd ș-o trecut Dunărea...”

(*Ibid.*, 70)

Din Bucovina:

„Sîngele mi-l năbușea,
Jos de pe cal că pica,
Și calul *alăturea!*...”

(Marian, I, 83)

sau:

„Acolo Carabăț bea
Cu trei mîndre-*alăturea!*...”

(*Ibid.*, 135)

E mai prozaic:

„Ară badea cu plugul
Alăturea cu drumul...”

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 376)

Idiotismul: „*alăture* cu dreptatea”, „*alăture* cu adevărul”, „*alăture* cu legea” însemnează „a f a r ă d i n ...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 86: „Cîți pîrcălabi nu storc și măduva din săraci, cîți puternici mari și mici nu scot legea dă judică dăpă ea numai p-ăl dă nu poate, iară ălu dă poate judică *alături* c u l e g e a ...”

Cu prepozițiunea p r e , *alăture* capătă sensul de „autour, environ”: „mă învîr-

Proverb despre oameni ne-ndemânateci: „Pune brînză în strachină și întinge p-alătura” (Pann, III, 78).

Cu acest sens se poate întrebuița substantivalul plural *alăturile* „les environs”: „*alăturile* orașului = die Umgebungen” (Dr. Polysu), fiind însă mai obicinuit: *împregiurimi* sau *preajmă*.

Adjectivalul „de *alături* = latéral”.

Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 68: „rude de *alătura* sînt frații, unchii, nepoții, verii și ceilalți...”, în opozițiune cu „rudele din sus și din jos” (p. 78).

Alături = „l’un près de l’autre”; de ex.: „să nu mergeți *alătura*”.

În poezia poporană:

„Toți îmi pleacă la bătaie
Între sunet de cimpoaie,
Cîte șas-*alătura*,
Cîte patru-asăminea...”

(Pompiliu, 77)

sau:

„Cîntă cucii vinerea,
Trec voinicii Dunărea
Cîte trei *alătura*...”

(Marian, II, 40)

În limba veche ne întimpină nu o dată fără vocală obscură: *alature*.

Un text din secolul XVI (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 368): „la cîntea cîea maré ajunse a ședea pre unulul de céle doasprâzêce scaune cu Hristos *alaturé*...”.

Este latinul *a d - l a t e r a* în loc de singularul *a d - l a t u s*, de unde ital. *allato*, span. *allado* (Cihac).

v. *Lat.* – *Lature*.

ALĂTUREA. – v. *Alături*.

ALĂTURÎȘ, adv.; même sens qu’ *a l ă t u r e*. Format din *a l ă t u r e* prin sufixul *-iș*, după analogia adverbilor: *fățiș*, *dosiș*, *curmeziș* etc. Rareori se întrebuițează.

v. *Alături*. – *-iș*.

¹**ALĂU.** – v. *Halău*.

²**ALĂU** s. **ALÈU** (plur. *alăuri*, *aleuri*), s.n.; arrhes. Se aude peste Carpați. „*Aleu* = = a r v u n ă ” (*L. B.*). E peste puțină a-l trage din maghiarul „foglaló” (Cihac, II, 475), dar totuși maghiar el este, însă vine din *e l ö* „avance, commencement”.

„A l ă s a c u i v a de *alău* = a da arvună”.

Doină de pe Mureș:

„Du-ți bade dorul cu tine,
Nu-l lăsa de-*alău* cu mine.

Că eu am de secerat,
Dor aşteaptă sărutat,
Şi eu am de făcut fîn,
Dor aşteaptă strîns la sîn...”

(Familia, 1883, p. 215)

ALĂUTĂR } s.m.; ménétrier.
ALĂUTĂŞ }
v. *Alăută*.

ALĂUTĂ s. **LĂUTĂ** (pl. *alăute* s. *lăute*), s.f.; t. de mus.: instrument à cordes. În texturi şi-n grai, după timpuri şi locuri, *alăută* se aplică la tot felul de instrumente muzicale cu coarde, cari de aimintea poartă numiri aparte de: *vioară*, *scripcă*, *diplă*, *cobză*, *ceateră*, *broancă* etc. Pentru instrumente scurte se zice simplu *alăută* sau *lăută*; pentru cele lungi: *alăută mare*, altă dată: *alăută nemţească* (Cuv. d. bătr. I, 267).

Cugetări în oara morţii, circa 1550 (Cuv. d. bătr. II, 464): „o, amar cela ce be şi mănăincă cu cimpoi şi cu ceteri şi cu *alăute*...”

Varlam, 1643, II, f. 4 a: „nu te înbăta, nu chema ciuînpoi şi *alăute* şi mâscârici...”

Silvestru, 1651:
ps. LXXX: „daţ în tămpănă, cântec dez-
mierdat cu *alăută*...”
ps. CXXXVI: „spre sălci spănzurăm
alăutele noastre...”
ps. CXLVI: „cântaţi Dumnezeului nos-
tru întru *alăută*...”

Coresi, 1577:
„...daţi tămpănă, psăltire frumoasă cu
ceteri...”
„...în salce pre mijloc de ia spănzurăm
organele noastre...”
„...cântaţi zeului nostru în ceteri...”

Noul Testament din 1648, Apocal. XIV, 2:

„...auziū glasulū lăutaşilorū
lăutând cu *lautele* sale...”

„...vocem quam audivi sicut citha-
roedorum citharizantium
in citharis suis...”

De asemenea, o formă *alăută*, de exemplu la Arsenie din Bisericiani, circa 1650 (ms. în Acad. Rom.), ps. CVII: „sculaţi, cântări şi *alaute* (АЛАУТЕ)”, unde la Silvestru: „deştăptă-te, psaltire şi *laută* (ЛАУТЪ)”, iar la Dosofteiu, 1680: „scoală-te, psăltire şi cîateră...”

Şi Dosofteiu însă întrebuinţează nu o dată pe *alăută*, mai ales în versuri, de ex., 1673, f. 115 b:

„Cu vase ce-s de cîntare
Adevara ta cea mare
Şi-ntr-*alăute* cu strune
Ț-voi cînta cu vîersuri bune...”

sau f. 167 a:

„Să o cînte-ntr-*alăute*
'N dîiace strune-n vîersuri multe...”

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms. în Acad. Rom.), ps. XXXII:

„Domnului vă mărturișiți
În *alăută* și-l slăviți,
În psaltiri cu zéce strune
Cîntați-i cu-nțelepciune...”

Olteanul Moxa, 1620, p. 395: „sunetele armelor și răsunul coardelor de arcă mai iubiă decât glasul de *alăute*...”; iar mai jos: „numai ce bea și mînca cu mieri frumoase, și cu fluere și cu *alăute*, jucări și cîntece...”

Poetul basarabean Costachi Stamate, care apucase încă secolul trecut, zice (*Muza* I, p. 9): „*Lăuta* era un fel de scripcă cu două sau trei coarde, pe care cu mîna dreaptă se învîrtea o roată ce zbîrniă pe coarde, iar cu mîna stîngă lăutarul călca cu degetile tonurile cîntecului său...” adică ceea ce se cheamă franțuzește „vielle”.

Trecem la graiul poporan de astăzi.

Pe la Făgăraș se zice în glumă cătră lăutari:

„Sucește-ți, țigane, cuiele
Să se-ntindă coardele;
Prinde *lăuta* de gît,
Trage-mi una de urît...”

(A. Crișianu, Transilv., c. Mărgineni)

„La vioară se zice pe aci *lăută* și c e a t e r ă ” (D. Păscuț, Banat, c. Făget).

„Pe la noi în unele sate se rostește *lăută*, în altele *lăută* (G. Dobrin, Sofia Gila, I. Munteanu, Transilv., Făgăraș și Hunedoara).

„Violina se cheamă *lăută*; părți la *lăută*: gît, trunchi, coarde, scăluș, șiroafe pentru întinsul coardelor și arcul...” (G. Paltineanu, Transilv., com. Țîntări).

„...*lăută* și *lăută*-m a r e sau b r o a n c ă ; părțile *lăutii*: gușa, cioii, coarde, scaunuș, arcuș...” (Preut M. Dragalina, Banat, c. Borlova).

„Poporul zice dopotrivă a l ă u t a r i și l ă u t a r i ” (C. Mironescu, Tutova, c. Ibăneștii).

Se mai aude pe alocuri a l ă u t a ș i sau l ă u t a ș i (*L. B.*), alături cu d i - p l a ș i și c e t e r a ș i .

Expresiunea curat poporană pentru muzica din instrumente cu coarde nu este „a cînta”, ci „a zice”: „zic în *alăută* = violina cano, geigen” (*L. B.*).

Obîrșia cuvîntului, fără îndoială, este arabul a l ’ ū d „instrument muzical”, de unde totuși, afară de forma portugeză a l a u d , în celelalte limbi a perit pretutindenii inițialul a-: turc. *lâut*, ngr. λαούτα, ital. *liuto*, provenț. *lahut*, germ. *Laute*, franc. *luth* etc. (*Cihac*). La români dară, a- în *alăută* este un adaos protetic la simplul *lăută*. Forma însă cea mai veche este *lăută*, din care scăderea accentului în *lăută* se datorește influinței derivatului l ă u t a r , pe cînd cazul contrariu, al urcării tonice din *lăută* la *lăută*, nu s-ar putea justifica prin nici o analogie. De aci urmează că românul *lăută* nu poate fi de o provenință orientală directă, adică nici din turcul *lâut*, nici din neogrecul λαούτα, ci este germanul L à u t e , foarte răs-

pîndit la nemți între secolii XV-XVII (*Grimm's Wtb.* VI, 371). Termen anterior, care peste Carpați mai trăiește pînă astăzi, a fost *ceateră* = ital. *cetera* „ghitară”. Un termen și mai vechi, o moștenire tocmai de la traci, se păstrează în Banat: *broancă* = „Βρονχόν. κιθάραν. Θράκες” (Hesych.).

v. *Broancă*. – *Doină*. – *Cobză*. – *Ceateră*. – *Diplă*. – *Scripcă*. – *Vioară*...

¹**ALB, -Ă**, adj.; blanc, blanche. Cea mai deschisă din toate culorile, în opozițiune cu *negru*, care este culoarea cea mai închisă. Poporului îi place antiteza între ambele culori.

Balada *Oprișanul*:

„Mihnea-vodă se scula,
Fața *albă* își spăla,
Barba *neagră* -și peptina,
La icoane se-nchina...”

Balada *Doicilă*:

„Din ochi *negri* lăcrămînd,
Fața *albă* zgîriind...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 580)

Urația de la nuntă:

„Tînărul nostru-mpărat
De dimineată s-a sculat,
Fața *albă* și-a spălat,
Chica *neagră* -a peptănat...”

(*Ibid.*, 174)

„Poale *albe*-oi rădica,
Cisme *negre* -oi desculța
Și prin Murăș m-oi băga...”

(Pompiliu, *Sibii*, 25)

„Pe la zori mi se scula,
Mîncei *albe* sufleca,
Pe ochi *negri* se spăla...”

(Marian, *Bucov.* I, 86)

Ghicitoarea despre „ziua și noaptea”:

„Două fete-mi poartă salbă:
Una-i *neagră*, alta-i *albă*;
Ne-nctat se tot alungă
Și nu pot să se ajungă...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 225)

Altă ghicitoare:

„Cîmpul *alb*,
Oile *negre*,
Cin' le vede

Nu le crede,
Cin' le paște
Le cunoaște". – Scrisul.

(Ispirescu, *Ghicitori*, 28)

Vezi altele mai jos.

Prin derivațiune etimologică din *alb*, felurilele nuanțe ale culorii se cheamă: *albeț*, *albicios*, *albineț*, *albior*, *albișor*, *alburu*, *albui* etc., iar prin compozițiune: *alb-albastru* și *alb-galben* (Marian, *Cromatică*, p. 50). Mai interesant însă, mai ales din punctul de vedere al poeziei și psihologiei populare, este paralelismul între *alb* și diferitele manifestări din:

a) Lumea vegetală.

„Să-i aducă lui trei cai
Ca trei crai:
Unul negru ca corbul,
Unul roșu ca focul
Unul *alb* ca *ghiocul*...”

(Marian, *Bucov. I*, 188)

„...*alb* ca *colilia* (= *Stipa pennata*), adică un fel de iarbă cu spicu alb și mățâsos...” (S. Negoescu, Râmnic-Sărat, c. Bogza). Se zice mai adesea simplu: *alb colilie*.

„Despre o femeie *albă*: fața-i ca o *coprină* de *albă*...” (G. Dobrin, Făgăraș, Huniadoara) = „*Narcissus poeticus*”.

„... *alb* ca *floarea-Paștei*” (Preut I. Bălilescu, Muscel, c. Bălilești), sau ca *floarea-Paștilor* = „*Anemone nemorosa*”, numită și *oiță*, din cauza culorii *albe*.

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 229: „era c-o cămășuță soioasă pe ea, de unde o știam *albă floare* din tălpi până la creștet...”

v. *Aglică*. – *Colilie*. – *Coprină*. – *Floare*. – *Floarea-Paștelui*. – *Ghioc*. – *Oiță*.

b) Lumea animală.

„...*alb* cum *îi helgea*”, (M. Lupescu, Suceava, c. Broșteni; G. Gorescu, Iași, c. Șipotele), numele moldovenesc pentru *nevestuiță* = „mustela nivălis”. În Dobrogea: „*alb* ca *elciu*” (G. Eftușescu, c. Ciobanu).

I. Creangă, *Amintiri* (*Conv. lit.*, 1882, p. 446): „îmbrăcați cu cămeșuice cusute cu bibiluri și *albe* cum *e helgea*...”

„...*alb* ca *lebedea*” (D. Georgescu, Ialomița, c. Coșereni).

„*Albă* ca și lebăda,
Rumână ca călina,
De ți-oi rumpe inima
Și ție și altuia!...”

(Marian, *Bucov. II*, 15)

„Ieșeam seara pe uliță
Albă ca o lebediță...”

Doina de la Năsăud:

„De mi-ar fi de dumneata,
Altmintrelea m-aş purta,
Tot *albă* ca l e b ă d a ,
De ți-aş rumpe inima...”

(*Familia*, 1885, p. 223)

„Mitutica lui Catişă
Cu sîn *alb* de porumbiţă
Şi cu miere pe guriţă...”

(Pompiliu, *Sibii*, 74)

Dionisie Eclesiarc, *Cron.* (Papiu, *Monum.* II, 184): „La leatul 1798 au venit a doilea rînd domn țării Alexandru Ipsilant voevod, trimis de la Poartă, bătrîn *alb* c a o a i a ...”

Într-un sens ironic: „*albă* c a o g î s c ă ” (R. Simu, *Transilv.*, c. Orlat). Altceva este „gîscă *albă*” într-un obicei poporan: „Dacă o femeie a născut un copil, scaldă mai întîi o gîscă *albă* şi apoi copilul, crezînd că de acel copil nu se va lipi nici o fermecătorie. De aci poporul zice: te-a scăldat mă-ta cu gîsca *albă*...” (I. Teodorescu, Ialomiţa, c. Petroiu).

v. Boboc. – Gîscă. – Helge. – Lebedă. – Oaie. – Porumbiţă.

c) Lumea fizică şi socială.

Țăranca din Ialomiţa: „Mariio, mamă! în vara asta am făcut nişte borîngic galbin ca auru, şi altu *albu* c a a r g i n t u şi tare ca hieru...” (Th. Theodorescu, c. Lupşeanu).

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 213: „de unde şi pînă unde un bujor de fată, să o fi sorbit într-o lingură cu apă de dragă ce-ți era, să te pomenești cu ea zbîrcită, încovoiată, cărunțită şi-n cele de pe urmă *albă-c olilie* c a u n t r o i a n d e z ă p a d ă ...”

Alexandri, *Harță Răzăşul*, sc. 4: „(pînza) *albă* c a z i u a ...”

„Cu trei steaguri de mătăasă:
Unul roşu ca focul,
Unul negru ca corbul,
Unul *alb* c a o m ă t u l ...”

(Marian, *Bucov.* II, 50)

„Pînă soarele-mi răsare,
Iată dun voinic călare,
Alb ca fulgul de ninsoare...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 453)

„Sf. Ilie umblă cu carul tras de doi cai *alghi* c a l i n s o a r e şi cu arichi...”
(N. Ludovic, Dobrogea, c. Niculiţel).

Ghicitoarea:

„— Ce este mai *alb* decît l a p t e l e ?
— Z i u a , că laptele nu luminează...”

(G.D. Teodorescu, 252)

Basmul *Țugulea* (Ispirescu, *Legende*, p. 328): „Cînd văzură frații pe Țugulea cu o logodnică mai frumoasă decît florile și mai *albă* decît spuma laptelei, îi puseră gînd rău...”

Într-un sens ironic: „*albă* ca o papă-lapte” (Baronzi, *Limba*, p. 86).

„Ce mi-i urît, nu mi-i drag,
De-ar fi cît cașul de *alb*...”

(Jarnik-Bîrsanu, 14)

„Despre vin se zice: galben cum îi chilimbariu, roșu cum îi sîngele, *cura albă* ca lăcrîma...” (G. Bottez, Iași, c. Șipotele).

v. *Argint. – Caș. – Zi. – Lapte. – Nea. – Papă-lapte. – Spumă...*

Tot aci pe a doua linie, cu un semiparalelism, vine *alb* ca epitet caracteristic constant pentru unele noțiuni, bunăoară:

a) *Lumea albă*, în opozițiune cu cea „neagră”.

Alexandri, *La gura sobei*:

„Iată pajuri năzdrăvane, care vin din *neagra* lume,
Aducînd pe lumea *albă* Feți-Frumoși cu falnic nume...”

Basmul *Ileana Simiziana* (Ispirescu, *Legende*, p. 12): „Ce să știți voi face, draghe mele! De cînd sînteți pe *Lumea asta albă*, voi ați umblat cu furca, cu acul, cu războiul...”

Adverbial: „a trăi *Lumea albă* = a duce viața în petreceri”.

v. *Lume*.

b) *Ziua albă*, în opozițiune cu „negrul” nopții.

„Frunză verde trei alace,
Ziua albă-acum se face,
Prind cocoșii a cînta
Și de ici și de colea...”

(Jarnik-Bîrsanu, 163)

I. Creangă, *Moș Nichifor Coțcariul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 383): „...de la o vreme i-a furat somnul pe amîndoi și-au adormit duși; și cînd s-au trezit ei, era *ziua albă*...”

v. *Alba*.

c) La românii din Dobrogea: *vîntul alb*, în opozițiune cu cel „negru”.

„Vîntul care bate de la meazăzi se numește *balan* sau *alb*...” (M. Neculau, Dobrogea, c. Garvăn; I. Diacon, c. Luncavița; A. Vasiliu, c. Mărleanu etc.).

„*Vîntul alb* este a pagubă; usucă totul; vine despre mare...” (S. Voinea, Dobrogea, c. Somova).

„Vîntul despre răsărit se numește *vîntul alb*; cel despre apus – caraiel...” (Dobrogea, c. Oltina), turcește *karayel* însemnînd „vînt negru”. Deși provenința ar părea orientală, totuși să nu se uite că la vechii romani tocmai vîntul cel uscat se numea *alb*: „*Notus albus*”, „*albus Iapyx*” la Horațiu.

v. *Vînt*.

d) *V i t e albe* = cele mai trebuincioase omului.

„Dobitoace mai plăcute lui Dumnezeu sînt *v i t e l e albe*: boii și vacile, cărora – zice poporul – le-a dat Dumnezeu o zi în tot anul, spre Sf. Vasile, ca să vorbească și ele ca oamenii...” (S. Mîndru, Iași, c. Iepureni).

„Boii și vacile se zic în genere: *v i t e albe*”. (A. Vasiliu, Iași, c. Poiene).

v. *Bou*.

e) *P î n e albă* = grînele cele de căpetenie.

„*P î n e albă* se zice în genere la grîu, orz, ovăs și sacară” (G. Bottez, Iași, c. Șipotele).

„Pe la noi toate cerealele se cheamă *p î n e albă*” (V. Florescu, Suceava, c. Ruginoasa).

Altceva în:

„Du-te la maica de-i spune

P î n e albă să frămînte

Și pe mine să mă uite...”

(*Conv. lit.*, 1886, p. 283)

sau:

„*P i t ă albă* stă pe masă,

Cum îi pita mai frumoasă...”

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 119)

unde e vorba anume de „pain blanc”.

v. *Bucate*.

f) *B a r b ă albă* = bătrîn, ca la Plaut (*Bacch.* V, I): „Cano capite atque *a l b a b a r b a* ...”

Pravila Moldov., 1646, f. 142: „de vrîme ce va fi el cu toate bătrănéțele și cu *b a r b a albă*, și de va fi bărbat și bun și întregu la simțiri și la minte, atunce de va greși, să va certa ca și un tînrău...”

Ca nume propriu, la 1593, sub Alexandru-vodă, ministru de finance în Țara Românească era boierul *B a r b ă -Albă* (*Cuv. d. bătr.* I, 258).

g) *S ă p t ă m î n a albă*, numită altfel „*a b r î n z e i*”, înainte de postul cel mare, cînd se poate mîncea *l ă p t u r i*.

Urechia, *Letop.* I, 108, ne spune că la 1434 bătălia la Dărmănești între cei doi frați Ilieș-vodă și Ștefan-vodă s-a dat „în *s ă p t ă m ă n a albă*, luni, în zi întăi a lui februarie...”

Data e foarte exactă, căci în 1434 Paștile cădeau la 28 martiu și, prin urmare, luna *s ă p t ă m î n e i albe* venea tocmai la 1 februarie.

h) *P e ș t e alb*. – v. *Albișor*.

i) *C a l e a -albă*, în unele locuri peste Carpați se cheamă așa ceea ce se zice mai obicinuît „cale-primară”. Budai-Deleanu (*Dict.*, ms. în Muz. istor. din Bucur.): „*c a l e -albă*, der erste Weg den die Braut zum Bräutigam macht”.

v. *Cale*.

Pe a treia linie, epitetul aglutinat de *alb* e foarte des în nomenclatura topo-

Un act moldovenesc din 1644 (A.I.R. I, 88): „... ȋasă ȋn gura drumului și drept la f ă n t ă n a *albă* și ȋntr-o moviliță unde ȋaste drumul vechiu, și de acolo ȋarăși ȋn p e t r i l e *albe*, de unde s-au ȋnceput hotarul...”

v. *Balta-Albă*. – *Cetatea-Albă*.

Trecem la proverbi și locuțiuni proverbiale.

Alexandri, *Iorgu de la Sadagura*, act. I, sc. 5: „Sănătatea-i ca o ȋapă *albă*, cum trece dealul, nu se mai vede...”

v. ³*Alba*.

„Bumbăcariul nu se uită cu ochi buni la cȋinele *alb*” (Pann, III, 81), negreșit pentru că e mai frumos decȋt bumbacul.

I. Creangă, *Soacra cu trei nurori* (*Conv. lit.*, 1875, p. 283): „mai avea strȋnse și părăluțe *albe* pentru zile n e g r e , căci lega paraoa cu zece noduri...”

„Bani *albi* de zile n e g r e , arată ajutorul ce avem de la bani la vreme de nevoie” (Iordachi Golescu, *Conv. lit.*, 1874, p. 71; cfr. Jipescu, *Opincaru*, p. 30).

v. *Ban*.

Despre oameni cari se laudă cu frumusețea sau cu neam: „Zăpada *albă* o udă cȋinii” (Pann, II, 129).

„Nu-i bine să te pui viziteu la cai *albi* și slugă la femei” (*Conv. lit.*, 1877, p. 375), sau: „să nu te blesteme cineva s-ajungi slugă la cai *albi* și stăpȋn femeie s-aibi” (Pann, II, 52). Italienește se zice cu un alt sens: „Caval bianco e donna bella non è mai senza martello” (Brinkman, *Metaphern*, I, 289).

„ȋl cunosc ca pe un cal *alb*” (Pann, III, 19), fiindcă se zărește de departe. „De cȋnd lupii *albi*” (*Conv. lit.*, 1875, p. 340) = „niciodată”, lupii *albi* fiind atȋt de rari, ȋncȋt franțuzește se zice: „décrié comme le loup blanc”.

„A scoate cuiva peri *albi* = a-l ȋmbătrȋni.”

I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb* (*Conv. lit.*, 1877, p. 194): „duceți-vă de pe capul meu, că mi-ați scos peri *albi* de cȋnd ați venit...”

Alexandri, *Peatra din casă*, sc. 13: „Of! mi-o ieșit peri *albi* de cȋnd am fată mare...”

„Zile *albe* = viață fericită”, ȋntocmai ca lătinește: „current a l b u s que d i e s horaeque serenae” (Silius, XV).

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 30: „tot bine, tot vesele, tot zile *albe* duc...”

Basmul lui *Ionică Făt-Frumos* (S. Negoescu, col. ms.): „unchiașul, nemaiaivȋnd zile *albe* cu baba, a plecat...”

Basmul *Copiii văduvului* (Ispirescu, *Legende*, p. 383): „...nu știau ce să facă, ce să dreagă, ca să umble după placul ei, dară ȋn deșert; nu mai aveau zi *albă*, căci ea se ținea mereu de cȋra lor...”

ȋntr-un cȋntec poporan macedo-romȋn (Dr. Obedenaru, col. ms., ȋn Acad. Rom., p. 306):

„Toată bana ȋi tricui,
D z î u ă albă nu-mi vidzui,
Tot ohtai și suschirai,
Tunusit me blăstimai...”

A. Pann, *Prov.* III, 133: „Așteaptă întâi să vedem *alb* în căpistere...”, adică: să aibi răbdare pînă să se macine grîul și apoi să cază făina în lada morii (cfr. G.D. Teodorescu, *Proverbe*, p. 57).

Dacă așteptarea e prea lungă, căci la moară se macină pe rînd, atunci se zice: „pînă să văz *albe* în căpestere, mi-a ieșit părul pin căciulă” (Baronzi, *Limba*, p. 62).

„*Alb* în căpestere” mai însemnează: cîte ceva de hrană, abia cît să ajungă.

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 229: „muncea să se răpuie, și-și ținea casa cu rostul ei, stropolind și deretecînd prin vecini; pleca din răvărsatul zorilor și se întorcea pe la amurg cu *alb* în căpesterie: cu d-ale gurei pentru ea, cu boabe pentru păsări...”

„Nici *albă*, nici neagră = sans rîme, ni raison”.

Jipescu, *Opincaru*, p. 42: „Nici *albă*, nici neagră, unde m-apucă de gît, unde-și înhige labile în păru meu neatins dă foarfică, unde mă târnuiește pîn toată casa...”

Acceași locuțiune cu o altă întorsătură:

„Văzînd ei aceasta, prea mult se mirară
Ș-au zis întru sine că-n zadar întrară;
Și neagră sau *albă* fără să vorbească,
Deteră să plece...”

(Pann, *Prov.* III, 76)

„A împleti coada *albă*” (Baronzi, *Limba*, p. 46) = „à quoi bon? le jeu ne vaut pas la chandelle”.

„O să mă judec pînă în pînzele *albe*, se zice pentru cei ce mor prin judecăți” (Iordachi Golescu, *Conv. lit.*, 1874, p. 69).

Tot așa se zice: „mă voi lupta pînă-n pînzele *albe*” sau: „voi ținea cu tine pînă-n pînzele *albe*”, adică: pînă la moarte, „pînza *albă*” simbolizînd mormîntul, ca într-un bocet din Moldova:

„P î n z a *albă* și frumoasă,
Frumoasă și de matasă,
Și scîndură prea aleasă,
Să fie mortului casă...”

(Burada, *Datine*, p. 108)

„Îndată după moarte se anină un petec de p î n z ă *albă* în streșina casei, pe care se zice că șede sufletul mortului pînă la ducerea lui la groapă...” (Preut G. Vrînceanu, V. Tanasachi, Iași, c. Bivolari).

„Slove negre pe hîrtie *albă*” (Pann, I, 170) = scrisoare sau carte, o locuțiune comună mai tuturor limbilor.

Nic. Costin, *Letop.* II, 83: „(Nicolae Mavrocordat) au poroncit pe la zloțași să arunce năpăști pe oameni și pecetluituri *albe* n e s c r i s e fața omului...”

Din latinul *a l b u s* = gr. ἀλφός numai românii au moștenit pe *alb*, reto-romanii pe *a l v* și portugezii pe *a l v o*; în celelalte limbi neolatine, afară numai doară de unele subdialecte, el a fost înlocuit prin derivate din vechiul german „blanch”; franc.

Pe lângă o mulțime de derivate directe, unele foarte interesante, *alb* a intrat ca element principal în două cuvinte române: *s a l b ă = e x - a l b a*, și *s a l b e d*, trecut mai târziu în *s a r b e d = e x - a l b i d u s*.

În dialectul macedo-român: *albu*, la plural *alghi*; în cel istriano-român: *ab*, *abă*, *abî*, *abe*, și chiar diftongit: *oab*, *oabă* (I. Maiorescu). Proverb: „Și vaca neagra *ab* lapte are” (Strangford, *Letters*, 1878, pag. 261). La daco-români, în multe locuri se aude la plural masculin: *alghi*; în unele, prin fuziunea ambelor forme *albi* + *alghi* (cfr.. *Cuv. d. bătr.* II, 218-19): *albghi*.

„Pe la noi se zice *albghi = albi*” (G. Pop, Făgăraș, c. Lisa).

„Poporul de aci rostește: doi corgbi = corbi, trei boi *albghi = albi...*” (N. Isbășanu, Muscel, c. Albești).

v. *Cudalb*. – *Salbă*. – *Sarbed*.

Alb cu sensul de „blanc” foarte rar își asociază pe proteticul *d*. Nu în:

„Cîtu-i moșu de bătrîn
Tot ar mîncă măr din sîn;
Cîtu-i moșu *dalb* (= *de alb*) la plete
Totu-i stă firea la fete!...”

(Jarnik-Bîrsanu, 467)

dar în reduplicatul *alb-dalb*:

„Ea tot coasă și-nchindește
Și frumos mai potrivește
Într-un guler ș-o basma
Albă dalbă ca ziua...”

(Burada, *Călăt.*, 103)

v. ^{2,3}*Alb*. – *Bălan*.

²**ALB**, subst. masc. sing.; le blanc, couleur blanche. Adjectivul *a l b* substantivat. „*Albul* ochiului = das Weisse im Auge” (Dr. Polysu); în portugeză: „alvo de olho” sau simplu: „alvo”.

I. Văcărescu, p. 41:

„*Albul* în negru să prefac
A ta poruncă este,
Și săvîrșirea după plac
În grab’ vrei, fără veste...”

Albul-o c h i l o r, pronunțat *dalbul-d o c h i l o r*, este numele unui cal năzdrăvan în basmele din munții Transilvaniei (*Foișoara din Sibii*, 1886, p. 8).

v. ¹*Alb*. – *Albuș*. – *Agerul-pămîntului*. – *Cal*.

³**ALB** s. **DALB**, -**Ă**, adj.; (personne) candide, chaste; (objet) resplendissant; (sentiment) réjouissant. Același cuvînt cu cele două precedente, dar dezvoltîndu-și nește sensuri cu totul independenți de noțiunea culorii.

La macedo-români, când mulțumește cineva unei femei, îi zice: „*albă* să hii!” (Dr. Obedenaru, *Dicț.*, ms., în Acad. Rom., I, 354). Aceasta nu însemnează de loc: „să ai toate în bine” (Petrescu, *Mostre*, I, 39), căci atunci s-ar potrivi și la bărbați, fără a se face o deosebire între sexuri. Urarea are aci un caracter distinctiv femeiesc. După cum cea mai frumoasă dorință pentru un bărbat este voinicia: „sois brave! courage!”, tot așa prin „*albă* să hii!” se urează ceea ce este mai de dorit pentru o femeie: „sois candide! sois chaste!”

v. *An.* – *Mulțumesc.*

La Moxa, 1620, p. 352: „Parie văzu pre Elena mușăria lu Menelai, prea frumoasă și *albă*, deci o prea îndrăgi și puse ochii hitléni spr-insa...”, cei doi adjective însemnează: „*belle et candide*”, nu „*belle et blanche*”.

De asemenea în cântecul poporan:

„Așa strig-o mîndruliță,
Albă fată *f e c i o r i ț ă*
 Cătr-un voinic din colniță:
 — Vere, vere, mila mea,
 Însoară-te și mă ia...”

(Pompiliu, *Sibii*, 55)

sau:

„În căile lor ieșeau
 Fete *albe* tinerele
 Pe obraz cu lăcrămele...”

(*Ibid.*, 79)

Uneori poate să fie îndoială dacă *alb* însemnează „blanc” ori „candide”; de exemplu, într-un bocet din Moldova:

„*Alba* lună le zărea
 Și cu drag mi le privea...”

(Burada, *Datine*, p. 110)

În cele mai multe cazuri, *alb* „candide” își asociază pe proteticul *d* (v. ¹A. – ¹D): *dalb*, și atunci confuziunea cu *alb* „blanc” se înlătură, ca în descîntecul de diochi:

„Ochii cei vătămători
 Și de foc săgetători
 Îneliți să fie cu perdele *a l b e* ,
 Să nu mai privească la obraze *dalbe*...”

(Alex., *Poez. pop.*², 10)

În balada *Dobrișean*:

„O *dalbă* călugăriță,
A l b ă , *a l b ă* la peliță,
 Neagră, neagră la cosiță,
 Sor cu vodă Ștefăniță...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 476)

se adaugă „a l b ă l a p e l i ț ă”, pentru a se arăta anume că aci e vorba de culoare, căci de aimintea într-un vers poporan se pot întrebuința ambele forme, *alb* și *dalb*, cu același înțeles de „candide”, după cum este în balada *Erculean*:

„O *dalbă* de fată,
Albă, goală, toată,
 Vie și frumoasă,
 Dulce răcoroasă...”

unde „*albă*, g o a l ă ...” însemnează „candide, toute nue”.

„El de tânăr s-o-nsurat,
Dalbă fată ș-o luat,
 Pe sub soare
 Soață n-are...”

(Pompiliu, *Sibii*, 50)

Balada *Cucul și turturica*:

„Dulce turturică,
Dalbă păserică!”

Cu sensul de „resplendissant” în balada *Codreanu*:

„El în sân mîna-și băga,
Dalb de paloș că scotea...”

Balada *Doncilă*:

„Apoi adă-mi haine *dalbe*
 Cusute cu firuri a l b e ,
 Adă-mi și armele mele
 Ce lucesc ca niște stele...”

Balada *Soarele și luna*:

„Haideți să ne logodim,
 C-amîndoi ne potrivim
 Și la plete și la fețe
 Și la *dalbe* frumusețe...”

Cu sensul de „réjouissant” în balada *Radu Calomfirescu*:

„Dar cînd fu despre beție,
 Despre *dalba* veselie,
 Iată, nene, că sosea
 Și la domn îngenuchea
 Radul din Calomfirești...”

sau:

„În codruțul cu izvoare
 Și cu mîndre căprioare;

În codrul cu veselie
Și cu *dalbă* vitejie...”

(Jarnik-Bîrsanu, 290)

Cu diferitele sale sensuri, cari se-nerucișează și se amalgamează între ele, *dalb* este unul din cele mai frumoase cuvinte poetice în limba română. În proză mai că nu se întrebuițează; în graiul ordinar nu se aude niciodată.

v. ¹*Alb*.

⁴**ALB**, s.m.; t. de polit.: membre du parti conservateur. În opozițiune cu *r o ș u* = membru al partitei progresiste, *alb* este un termen politic nou, împrumutat din Franța, unde „*b l a n c*” se numeau partizanii Burbonilor; totuși a devenit atât de poporan, încât nu va putea să dispară din grai.

v. ¹*Alb*. – *Roșu*.

¹**ALBA**, s.f. artic.; aube, aurore. Sinonim cu *z o r i* și *r e v ă r s a t*. Vine din latinul vulgar *a l b a*, de unde de asemenea italianul, spaniolul și provençalul *a l b a*, portugezul și reto-romanul *a l v a*, francezul *a u b e*. S-a păstrat la noi așa-zicînd stereotipat în singura locuțiune: „a întrat *alba* în sat = s-a luminat de zi” și-n construcțiunea „*alba z i l e i*”. De aceea e totdeauna articulat.

Basmul *Țugulea* (Ispirescu, *Legende*, p. 316): „Cînd se întoarse la frații săi, începușe a intra *alba* în sat. Sculați, fraților! – le zise el – că iată ne-a luat ziua de pe urmă...”

G.D. Teodorescu, *Proverbe*, p. 57: „se spune somnoroșilor pe cari i-a apucat ziua *a l b ă* dormind: scoală, mă, c-a întrat *alba*-n sat!”

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sulțanica*, p. 33: „*Alba* zilei se împrăștie; o suflare de viață cleatănă ușor ramurile arborilor, scuturîndu-le d-o puzderie de ninsoare...”

Cu poeticul *d* (v. ¹*A*), *alba* „aurore” figurează ca refren în unele colinde de Crăciun, în cari editorii pun adesea greșit „florile *d a l b e*”. În popor se aude mai totdeauna la genitiv: „florile *dalbei*”, „les fleurs de *l ’ a u b e*”, adecă un fel de cîntece numite franțuzește *a u b a d e*, spaniolește *a l b a d a*, portugezște *a l v o - r a d a*, cîntate des-dimineată și cari scoală din somn.

În munții Neamțului:

„S c u l a ț i , s c u l a ț i boieri mari,
Florile *dalbii*!
Că vă vin colindători,
Florile *dalbii*!
Și v-aduc pe Dumnezeu,
Florile *dalbii*...”

(I. Verdeanu, com. Cîrligii)

În Dobrogea:

„Ici, Doamne, în ceste curți,
Florile *dalbei*!

Unde-s străini oaspeți mulți,
Florile *dalbei!*” etc.

(Burada, *Călt.*, 38)

v. ¹, ²*Alb.* – *Crepat.* – *Revărsat.* – *Zori...*

²**ALBA**, n. pr. fem.; Blanche. Ca nume propriu femeiesc, *Alba* corespunde numelui bărbătesc *A l b u l*, de asemenea articulat.

Pomelnicul mănăstirii Bistrița din Moldova, sec. XIV – XVII (ms., în Acad. Rom., p. 69): „*Доѡма и съп्राжница его ꙗлба...*”

Act modovenesc din 1581 (*Cuv. d. bătr.* I, 28): „am vândut nepotu-mieu lui Ignat Doboș și surorii sale *Albii* preutésii...”

Doina poporană:

„*Albo, Albo* de la munte!
Ce-ai pus fesciorul pe frunte,
Că ți-au ieșit vorbe multe...”

(Alex., *Poez. pop.*², 267)

v. ¹*Albul.*

³**ALBA**, s.f. artic.; rosse, terme comique pour désigner une jument. Se știe că la bătrânețe caii cu amestec de peri albi ajung a albi de tot. O iapă *a l b ă*, adică bătrână, când nu mai trebuiește nimenui, o capătă săracul. De aci: *alba* = „*haridelle*”.

O anecdotă poporană din Moldova: „Un ȋigan avea o iapă *a l b ă*, care din întîmplare a murit pe cîmp. Găsind-o moartă, ȋiganul a despoiat-o, hoitul l-a lăsat spre mîncare cînilor, iar pielea o duse acasă. Băiatul ȋiganului, văzînd pe tată-său, începu a striga: Mamofa!

Albei noastre nu i-i îndămînă,
Că-i aduce tetea pielea pe mînă!...”

(Tutova, com. Florești)

În locuțiunea proverbială:

„*Alba*-n car,
Alba sub car;
Alba e-n tot locul,
Seca-i-ar norocul!”

nu e de loc vorbă de „omățul de care se vaietă bietul ȋigan că l-a găsit golăneț și fără cojoc” (G.D. Teodorescu, *Proverbe*, p. 57), căci ȋiganul, când are un car, are și un cojoc, ci *alba* este tot o mărtoagă de *i a p ă*, care aci cade sub car, aci trebui dusă în car, nemaiputînd să se miște.

I. Creangă, *Moș Nichifor Coțcariul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 375): „... și apoi îndată da bici iepelor zicînd:

Alba-nainte, *alba* la roate,
Oiștea goală pe de o parte,
Hii! opt-un cal, că nu-s departe Galații, hii!...”

Despre un om prăpădit de nevoi: „E mîncat ca *alba* de ham” (Pann, *Prov.* I, 146).

Cînd ni se urăște spunîndu-ne cineva mereu același lucru, se zice: „Tot *alba* în doi bani” (*Ibid.*, III, 125), adică – după explicațiunea d-lui G.D. Teodorescu (*Pro-verbe*, p. 57) – „iapa a l b ă a țiganului, după care se tot ținea mereu un poznaș de român ca să i-o cumpere în doi bani”.

În balada din Bucovina *Ioniță și fata cadiului*, figurează iapa cadiului numită *Alba, Alba Arborencuța* și *Alba Alborea*:

„De-ar trăi numai *Alba*,
Alba Arborencuța,
De mine el n-a scăpa...”

Și mai jos:

„Și pe *Alba* și-o lua,
Alba Arborencuța,
Și pe dînsa-ncălica...”

Și-n fine:

„Fiică, fiiculeana mea!
Iată *Alba Alborea*!”

(Marian, *Bucov.* I, 148, 150)

Aci *Alborea* este vocativul: *albo rea*! = „méchante jument!” de unde apoi *Arboreancă* și *Arborencuță* prin etimologie poporană de la *Arbore*, numele unui sat în Bucovina, unde se ține o herghelie a statului (Alth, *Hauptbericht f. Bucovina*, 1862, p. 139).

v ¹, ²*Alb*.

⁴**ALBA**, n.pr.loc.f. artic. În districtul Putna, plasa Zăbrăuți, „*Alba* este pârîul cel mai mare ce dă în Șușița. El se formează din trei pârăie: *Alba*, Limpegioara și pârîul Vîrlanului din moșia Măreștii. Pe *Alba* sînt și două mori...” (I. Ionescu, *Putna*, p. 41).

v ¹*Alb*. – *Albeni*.

⁵**ALBA**. – v. *Acherman*. – *Albeni*.

ALBĂC, n.pr.loc.m.; nom d'un village roumain en Hongrie. Un sat în regiunea Bihorului, de unde s-au cules cîteva cîntece poporane (*Familia*, 1885, p. 573). Din a l b cu sufixul -a c .

În *Albac* se născuse vestitul Horia.

A. Odobescu, *Scrieri* III, p. 528: „în fundul cel mai adînc al văilor, chiar la obîrșia Arieșului, zace *Albacul*, satul de naștere al lui Horia, unde modesta lui căs-cioară țărănească încă și pînă astăzi se păstrează cu sfințenie de nepoții eroilor și martirilor de la 1785...”

v. -ac. – ¹*Alb*.

ALBANĂȘ s. **DALBANĂȘ**, s.m.; Albanais. În loc de *a r b ă n a ș*, sinonim cu *a r n ă u t*, ne întâmpină într-o colindă din Dobrogea:

„Se certa el cu turcii,
Cu turcii și cu frâncii,
Să-i dea turcii vadurile
Și frâncii corăbiile;
S-a certat,
Le-a luat,
De cea parte le-a cărat,
În cea parte-n *dalbanași*,
La oamenii groși și grași...”

(Burada, *Călat.*, 80)

v. *Arbănaș*. – ¹*Arnăut*.

ALBĂSTRU, -Ă, adj.; 1. blanchâtre; 2. bleu, azuré; 3. figur.: malheureux, sinistre, funeste. Cu primul sens, care este cel fundamental, căci cuvântul e format din *a l b* prin sufixul -a s t r u întocmai ca italienește „biancastro” din „bianco” (Cihac), ni-l dă *Lexiconul Budan*: „*Albastru*, ori din ce față trăgînd spre *a l b*, candicans, weisslich, hell, licht.” În dialectul macedo-român, *albastru* nu însemnează pînă astăzi altceva decît „blanchâtre” (Dr. Obedenaru, *Dicț.*, ms., în Acad. Rom., I, 21); la noi însă acest sens a despărut aproape cu desăvîrșire din cauza numeroșilor sinonimi: *albiu*, *albui*, *albișor*, *albineț*, *albior*, *albicios* etc. În acest mod, sensul predominant a rămas: una din cele trei culori principale, între „galben” și „roșu”. Cînd se apropie de galben, e *albastru-verzu*; cînd se apropie de roșu, e *albastru-vioriu*. Între nuanțele *albastrului* este: *ceadiriu* și *havai*. Sinonim cu *vî n ă t* = (lat. *venetus*), care totuși însemnează numai un *albastru* mai închis.

v. *Ceadiriu*. – *Havai*. – *Vînăt*.

În *Inventarul mănăstirii Galata*, din 1588 (*Cuv. d. bătr.* I, 197, 199): „dvere de zarba *albastre*... zaveasă de taftă *albastră*... șirince de taftă *albastră* peste icoana... atlas *albastru*” etc.

Ion din St. Petru, *Alexandria*, din 1620 (ms., în Acad. Rom.): „era unele albe, altele negre, altele roșii, vinete, mohorite, *albastre*, galbine...”

Critil și Andronius (Iași, 1794), p. 16: „toată osebiria de a loră floare, din care unele adecă strălucind în alb, altele în roșu, unele în galbăn și altele în *albastru*...”

A. Pann, *Prov.* III, 66:

„Îi făcu o haină-n spate
Cu peteci fețe schimbate,
Albastre, verzi, galbeni, roșii...”

În toate limbile, culoarea *albastră* se alătură cu față *c e r u l u i*, de unde latinul „caerulus” sau „caeruleus”.

Alexandri, *Borsec*: „Cînd pămîntul este acoperit cu zăpadă, omul gîndește cu drag la frumoasele și călduroase zile ale verii, la iarba ce învioșă cîmpii, la frunzele ce împodobea pădurile, la cerul *albastru*...”

Poporul însă îi caută paralelismuri mai ales pîntre flori.

„La ochi *albastri* se zice: doi ochi ca două viorele” (D. Ionășescu, Iași, c. Movileni).

„Ochi *albastri* ca viorica, ochi negri ca mura...” (Iași, c. Copou).

Ochii *albastri* închiși, cînd se apropie de culoarea neagră, ca grecește în κυανός, se alătură de asemenea cu mura:

„Muierușcă din Brașeu!
Mur-*albastră*-i ochiul tău,
Care mă ucide rău...”

(Alex., *Poez. pop.*², 53)

Cel mai răspîndit însă este paralelismul cu floarea cicorii, „Cichoriun intybus” sau „Solsequium caeruleum”.

Alexandri, *Legenda ciocărliei*:

„Ea are față albă de flori de lăcrimioare,
Și ochi cerești, *albastri* ca floarea de cicoare...”

v. *Cicoare. – Mură. – Viorea.*

Țărancele române sînt meștere a face pentru țeșeturele lor, din ingrediente vegetale, minerale și altele, cele mai frumoase nuanțe *albastre*, pe cari le numesc: *albastru-închis*, *albastru-deschis*, *negru-albastru*, *întune-cat-albastru*, *mieri-u-albastru*, *albastru-negriu*, *albastru-muriu*, *albastru-rînduniu* etc.

v. *Albăstreală.*

Din medicina poporană:

Florea Copilul, *Însemnare pentru cîte doftorii*, 1788 (ms. în Arh. Stat.): „Pentru junghiu să cumpere mărgelușe *albastri* mici, să le piseze, să bea cu rachie de drojdii...”

În poezia poporană se invoacă adesea „floare *albastră*” sau „foaie *albastră*”, dar fără vreun caracter simbolic.

„Foicică, foaie-*albastră*!
Ce mi-e drag pe lumea asta?
Numai calul și nevasta!...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 294)

Floricecă-n foi *albastră*!
Păcat de dragostea noastră,
Că e lumea rea și hoată,
Umblă-n față să ne-o scoată...”

(Alex., *Poez. pop.*², 278)

„Floricecă, floare-*albastră*
Răsărită-n calea noastră,

Nălțișoară, subțirea,
Tocmai de potriva mea...”

(*Ibid.*, 403)

„De la deal de casa noastră
Este-o florice-*albastră*...”

(Marian, *Bucov.* II., 179)

„Să samene în grădină
Garofele și sulcină,
Sub fereastră
Floare-*albastră*...”

(*Ibid.*, II, 131)

Afară de „floare-*albastră* = Iris germanica”, cuvîntul întră ca epitet constant în: peatră-*albastră*, numită și „peatră-de-brîie” (Marian, *Chromatica*, p. 10), nemțește „Blaustein”;

„bubă-*albastră*, la încheieturile degetelor” (P. Sălăgianu, Neamț, com. Hangu).

Una din cele mai interesante moșteniri din vechea Romă este groaza românului pentru *albastru*. Cîteodată, nu-i vorbă, îi plac ochii *albastri*, dar numai atunci cînd și dînsul îi are, ca în doina:

„Lelițo cu alunei,
Nu căta la doi, la trei,
Ci cată la ochii mei,
Că-s *albastri* ca ș-ai tăi...”

(Alex., *Poez. pop.*², 344)

sau după povestea vorbeii: „cînd nu sînt ochi negri, săruți și *albastri*” (*Conv. lit.*, 1877, p. 177).

De aimintrea, o credință foarte răspîndită la români este că ochii *albastri* deochie.

„Oamenii cei mai răi de deochi sînt acei cu ochi *albastri*” (D. Cerbulescu, Mehedinți, c. Rudina).

„Se crede că deoache numai oamenii cu ochi *albastri*, cari sînt născuți strigoi, adevă la naștere ies cu un fel de tichie pe cap, pe care îndată o apucă cu mîinile și o trag la gură ca să o mănînce; mîncînd acea tichie, rămîn strigoi în toată viața și deoache orce ar vedea și or de ce s-ar mira” (C. Corbeanu, Olt, c. Alimănești).

O ființă nenorocită este „pasere *albastră*”:

„Hîș, hîș, hîș pasere-*albastră*,
Ce-mi bați noaptea la fereastră?...
— Mamă, stăi nu mă hîși,
Pînă nu m-oi jelui!
Lasă-mă să-ți povestesc
Al meu chin și cum trăiesc...”

(Marian, *Bucov.* II, 26)

„Cînd curcubeul e mult roșu, poporul crede că va fi mult vin; cînd e mult verde, va fi mult grîu; cînd e mult *albastru*, va fi multă secetă și moarte” (T. Sebeșanu, Dîmbovița, c. Poiana-de-Sus).

„I n i m ă *albastră* are omul cînd e trist, mîhnit, cînd pe dînsul nu-l mîngăie nemic din frumusețile ce-l înconjură. Doinelile sînt c î n t e c e d e i n i m ă *albastră*” (M. Lupescu, Suceava, c. Broșteni).

„Cîntă-mi d e i n i m ă *albastră*, vrea să zică: cîntă-mi de jale” (G. Cădere, Neamț, c. Buhalnița; T. Popovici, Iași, c. Cucuteni).

Față cu acest caracter funest atît de pronunțat al culorii *albastre* la români, e peste puțină de a nu ne aduce aminte trăsura identică în vechiul simbolism italic. La romani se puneau pe morminte cununi *albastre*:

„... stant Manibus arae
Caeruleis moestae vittis atraque cupresso...”

(Virg., *Aen.* III, 64)

Albastră era luntrea pe care călătoreau sufletele morților: „caerulea puppis Charontis” (*ibid.*, VI, 410). Șerpi *albastri* „caerulei angues” încolăceau capetele furiilor (Virg., *Georg.* IV, 482). În fine, doliul la matroanele Romei nu era negru, ci *albastru*: „feminas olim in luctu, purpurea veste deposita, caeruleam sumpsisse” (Serv., ap. Forcellin., v. *Caeruleus*). Iată de unde la noi: i n i m ă *albastră*, c u r c u b e u *albastru*, p a s e r e *albastră*, o c h i *albastri*, pretutindeni *albastru* ducînd întristare, boală, secete și moarte. Cuvîntul latin s-a înlocuit printr-o formațiune romanică, dar străbuna idee a rămas cristalizată.

Un alt motiv, probabil scandinav, trebui să aibă o asociațiune de idei aproape identică în limba engleză: „blueboy (băiat *albastru*) = orfan”, „bluedevels (draci *albastri*) = mîhnire” etc.

v. ¹*Albastre*. – *Albăstrel*. – ¹*Albăstresc*. – ²*Albăstrime*.

¹**ALBĂSTRE**, s.f. plur.; habits de couleur bleue, habits azurés, port bourgeois ou noble. „Îmbrăcat în *albastre*” vrea să zică: c i o c o i e ș t e și chiar în genere: o r ă ș e n e ș t e , adică altfel de cum se poartă țaranul. Se vede că-n trecut, în hainele claselor superioare ale societății, predomină culoarea a l b a s t r ă , tocmai cea mai antipatică poporului român.

Jipescu, *Opincaru*, p. 10: „Negustoru, boieru, dregătoru, adicătele alde ăi îmbrăcați în acre, în *albastre*...”, unde „acre” figurează numai ca un fel de comentariu poporan la *albastre*.

v. *Acru*.

În cunoscutul cîntec *Cine bate la fereastră*, bărbatul muștră pe nevasta că primește „om cu haină a l b a s t r ă ”, căci e „bătaie c i o c o i a s c ă ” (G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 340).

v. *Albastru*. – *Albăstrel*. – ¹*Albăstresc*. – ²*Albăstrime*. – *Burtă-verde*.

²**ALBĂSTRE**, s.f. plur.; t. de méd. pop.: sorte d’herbe médicinales.

„*Albastre* se numesc un fel de buruieni bune pentru c e a s - r ă u ...” (P. Boureanu, Covurlui, c. Bujor).

„Ceas-rău”, literalmente „malheur”, „mala-hora”, se cheamă în popor pleurezia. Contra acestei boale, babele din Moldova obicinuesc, pe lîngă descîntece, tot

leacuri *albastre*, precum o fiertură din floarea *albastrea* „losnicioarei” sau „viței evreului” (*Solanum dulcamara*) și scrobeală *albastrea* în rachiu (S.F. Marian, *Descîntece*, p. 76).

v. *Babă*. – *Boală*. – *Leac*.

ALBĂȘ, n. pr. masc. Între mai mulți locuitori din Suceava, în două acte din 1610 se menționează *Albaș* „fost staroste” (A.I.R. III, 205, 207). Din *alb* prin sufixul -aș.

v. *Alb*. – -aș.

ALBATĂRIȚĂ, s.f.; t. de méd. pop.: sorte de plante medicinale. „*Albatariță*, se spală la ochi cei ce au *albatață*” (I. Nour, Bîrlad).

v. ²*Albeață*. – -ariță.

¹**ALBĂSTREĂ**. – v. *Albăstrel*.

²**ALBĂSTREĂ** (plur. *albăstrele*) s. **ALBĂSTRITĂ** (pl. *albăstrițe*), s.f.; t. de botan.: 1. *Centaurea cyanus*, bluet; 2. *Campanula trachelium*, campanule. Cu ambele sensuri, cuvîntul e cunoscut mai cu seamă în Moldova (Alth, *Hauptbericht f. Bucovina*, p. 87, 94).

v. *Clopoțel*. – *Floarea-grîului*. – *Ghioc*. – *Zglăvoc*. – *Vinețea*...

¹**ALBĂSTREALĂ**, s.f.; aspect bleu, étendue azurée. – v. ¹*Albăstrime*.

²**ALBĂSTREALĂ** (plur. *albăstrele*), s.f.; t. d'industr. pop.: l'ensemble d'ingrédients employés pour faire prendre la couleur bleue aux tissus. Văpsea făcută de țărance pentru a da față *albastrea* țeșeturilor. Poporul cunoaște mai multe mijloace de a *albăstri*, dobîndind tot felul de nuanțe prin îmbinarea diferitelor ingrediente, precum: peatră-acră, peatră-albastră, apă tare, usuc, lemn-cînesc, borș, zer etc. Amăruntele sînt descrise de S. F. Marian (*Cromatica*, p. 24-27).

v. *Albastru*. – ²*Albăstresc*. – *Alesătură*.

ALBĂSTRÈL, ALBĂSTREÀ, adj.; bleuâtre, bleuet. Diminutiv din *albastru*.

Poezia poporană pune pe *albăstrel* mai pe jos de *roșior* și de *gălbior*. Așa, în balada *Bogdan*:

„Cum era și nuntașul,
Așa-i da și postavul:
De era el nălțior,
Îi da postav roșior,
Să fie strălucitor;
De era el medior,
Îi da postav gălbior,
Ca să-l prinză binișor;
De era el mititel,

Îi da postav *albăstrel*,
Ca să se mîndrească-n el...”

v. *Postav*.

Într-o doină din Ardeal, fata cu epitetul de „floricică *albăstrea*” nu pare nici ea a fi tocmai ceva de soi:

„Mîndră mîndruleana mea,
Floritică *albăstrea*,
De ai gînd să ne iubim,
Vină-n crîsmă să bem vin...”

(Jarnik-Bîrsanu, 388)

v. *Albastru* – ¹*Albastre*. – ²*Albăstrea*. – *-el*.

¹**ALBĂSTRÈSC** (*albăstrit*, *albăstrire*), vb.; avoir un port bourgeois ou noble, par opposition au port campagnard. Pentru săteanul român, *albăstresc* toți acei cari, deși români sau creștini, totuși apasă poporul de la țară.

Cîntec hoțesc:

„Dragul meu colnic cotit
Și de frunză nășădit;
Cînd văz c i o c o i *albăstrind*,
Mă fac broască pe pămînt,
Cît un puișor de lup,
Și casc gura să-l îmbuc...”

(Preut G. Brebei, Prahova, c. Brebu)

Într-o altă variantă:

„Unde văz c i o c o i pe drum
Și mi-l văz mai *albăstrind*,
Mă fac broască pe pămînt,
Numai cît un pui de cuc
Și iau pușca să-l împușc...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 293)

Participiul trecut *albăstrit*, întrebuințat ca adjectiv, e sinonim cu c i o c o i t .

Jipescu, *Opincaru*, p. 85: „Să-mpănăm așa dară orașii noastre-nstreinite cu rumâni neaoși; să mai rumânim odătică țara a l b ă s t r i t ă ...”

v. ¹*Albastre*. – *Albăstrel*. – ²*Albăstrime*.

²**ALBĂSTRÈSC** (*albăstrit*, *albăstrire*), vb.; bleuir, rendre bleu ou bleuâtre. A da unui ce o față a l b a s t r ă . Se întrebuințează mai cu seamă în industria poporană.

S. F. Marian, *Cromatica*, p. 26: „Unele românce fac a l b a s t r u și cu lemn-cînesc. Pun adecă lemn de acesta într-o căldare cu apă la foc și-l lasă să fearbă pînă ce iese tot suctul dintr-însul. După ce a fert deajuns, scot beldiile din căldare afară, iară în locul lor toarnă peatră albastră, care a fost de mai-nainte muiată în rachi. Deodată cu turnarea acestei petre pun acuma și părul sau sculul ce vor să-l *albăstrească*, lăsîndu-l înuntru să fearbă ca la jumătate de oară. La jumătate de

oară îl scot apoi gata *albăstrit*...”

Cuvîntul însă circulează și-n afară din sfera industrială.

Pelița omului se *albăstrește* cînd se străvăd vinele obrazului, fie de slăbiciune sau de boală. Într-un descîntec „de beșică” din Bucovina:

„Nu ustura,
Nu săgeta,
Nu giunghiè,
Nu săbiè,
Nu roși,
Nu *albăstri*...”

(Marian, *Descîntece*, p. 40)

Albăstrire în acest sens nu este tot una cu *î n v i n ă t ă ț i r e*, care se întîmplă chiar la oamenii cei mai sănătoși cînd capătă *v î n ă t ă i* prin lovire sau cînd se fac *v i n e ț i* de furie reținută.

v. *Albăstrui*.

Laptele se *albăstrește* cînd se ia spuma dasupra sau cînd își perde puterea. Într-un descîntec menit a „întoarce laptele”:

„Mana luatu-i-o,
Lapte *albăstritu*-i-o,
Untu albitu-i-o...”

(*Ibid.*, p. 137)

v. *Albastru*. – ²*Albăstreală*.

¹**ALBĂSTRÎME**, s.f.; aspect bleu, étendue azurée. Fața *a l b a s t r ă* a lucrurilor. Alexandri, *Legenda ciocărliei*:

„Plutind sub cer albastru pe-a mării *albăstrime*,
Vezi tu colo, în zare, colo pe-o înălțime
Acel palat de aur...”

Aproape cu același sens se poate zice *a l b ă s t r e a l ă*.

A. Odobescu, *Pseudokyn.*, p. 233: „în fund de tot, înălțîndu-se în *a l b ă s t r e a - l a* înnegurată a cerului, se perdeau culmile păduroase ale Steșicului, învălîte în umbre viorii, civite și negre...”

Totuși *albăstrime* însemnează un *a l b a s t r u* mai adînc sau mai des decît *a l b ă s t r e a l ă*.

v. *Albastru*. – *-eală*. – *-ime*.

²**ALBĂSTRÎME**, s.f. coll.; gens habillés en bleu; bourgeois ou nobles, en opposition aux villageois. Sinonim cu *c i o c o i m e* din punctul de vedere al țaranului.

Jipescu, *Opincaru*, p. 63: „Nu pricepi că multă *albăstrime* te socotește ghită-ncălțată, și d-aia te robiește mereu?”

v. *Albastre*. – ¹*Albăstresc*. – *-ame*.

^{1, 2}ALBĂSTRIRE } v. ^{1, 2}Albăstresc.
^{1, 2}ALBĂSTRÎT }

ALBĂSTRÎȚĂ. – v. ²Albăstrea.

ALBĂSTRÎU, -IE, adj.; bleuâtre. Sinonim cu a l b ă s t r u i .

Costachi Stamate, *Muza I*, 281:

„Iată se urcă luna în carul de lumină
 Pe *albăstria* boltă a cerului senin;
 Razile ei sînt blînde, lumina ei îi lină,
 Ea mîngăie ș-alină a omului suspin...”

v. *Albăstrui*.

ALBĂSTRÛI, -ÛIE, adj.; bleuâtre. Formă întrebuițată mai mult în Țara Românească, pe cînd în Moldova se preferă a l b ă s t r u i .

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 9: „Părul lins, cu unde *albăstrui*, îl poartă-n tîmple, așa a apucat de la mă-sa și mă-sa de la mă-sa...”; și mai jos, p. 58: „...cu pielea de pe față așa de subțire, încît i se numărau vinele *albăstrui* urzite în curmezișul tîmplelor...”

v. *Albastru*. – -iu. – -ui.

ALBÎU -ÎIE, adj.; blanchâtre. Sinonim cu a l b i o r , a l b i n e ț , a l b i ș o r , a l b u ț etc., dar cu o nuanță augmentativă, nu diminutivă.

Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, f. 19 b (Genes. XXXI, 12):

„...caută cu ochii tăi de vedzû pârcii și arețâi cum să sue pre oi și pre capre, *albât* (АЛБѦТ) și pestrîțu și cenușii stropîțu...”

„...vide hircos et arietes ascendentes super oves et capras, s u b a l b o s et varios et cineritios sparsos...”

Femininul *albîie* ca nume de localitate: într-un act moldovenesc din 1615 (A.I.R. I, 158), satul Doljeștii din districtul Roman e pus pe apa *Albâia* (АЛБѦЯ).

v. *Alb*. – -iu.

ALBÎIA, n. pr. loc. f. – v. *Albîu*.

¹ALBE, s.f. plur.; habits blancs, linge. Se presupune h a i n e sau r u f e (Sava Bărcianu). „*Albe*, veșmînt a l b de in sau de cînepă, cămeașă etc.” (*L.M.*). „Românul se îmbracă în *albe*, ungurul în n e g r e ”, îmi spunea un moț de la Abrud. În medio-latina, a l b a e = o îmbrăcăminte a preuților, a copiilor botezați, dar și a mirenilor: „laîci cum a l b i s induuntur” (Du Cange).

v. ^{1, 2}*Alb*. – *Albitură*.

²ALBE s. ALBELE, s.f. pl.; t. de mythol. popul.: 1. fées bienfaisantes chez les Daco-roumains; 2. fées malfaisantes chez les Macédo-roumains.

v. ²*Albul*.

ALBEALĂ (plur. *albele* s. *albeli*), s.f.; fard, cosmétique destinée à blanchir le teint. Un suliman alb se zice *albeală*, „rumeneală” un suliman „roșu”, ambele cuprinzându-se sub termenul generic de *dreș* sau de *foițe*. Se întrebuințează mai mult la plural.

A. Pann, *Prov.* I, 172:

„Surda ostenești tu, babă, cu ale tale *albeli*,
În deșert sînt și degiaba *foițe* și *rumeneli*...”

O doină din Transilvania:

„Vai, mîndruță, albă ești,
Albă ești, frumoasă ești,
Dar ești albă de *albele*,
Roșie de *rumeneli* !...”

(Jarnik-Bîrsanu, 438)

Uneori se zice *albețe* în loc de *albeli*.

„Eu știu numai de la fețe zbîrciturile să trag,
Să dau rumeneli, *albețe*, și încolo nu mă bag...”

(Pann, I, 178)

v. ¹*Albeață*.

ALBEAȚĂ s. **ALBÈȚE**, s.f.; blancheur. Însușirea lucrurilor *albe*. Latinul *albities*, vulgar *albitia*.

Sinonim cu *albi me* și cu *albi cîine*, cari însă circulează mai rar și se întrebuințează într-un sens absolut, pe cînd *albeață* e des în circulațiune și are diferite nuanțe ca și *alb*.

Boliac, *Fata de țigan*:

„Vedeți cît e de slabă și cît e de frumoasă!
Ce *galbenă albeață*! și talia ei trasă
Poți s-o cuprinzi în mîni...”

Balada *Fulga*:

„Foaie verde ismă creață,
Nu mi-e ceață negureață,
Ci mi-e numai d-o *albeață*,
Că-n cornul Buzăului
Și-n susul Călnăului
Scos-a Costea *oile* ...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 509)

I. Creangă, *Moș Nichifor Coțcariul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 374): „...*albeața* iepelor – zicea el – îi sluja de fanar noaptea la drum...”

„Ce folos de multă *albețe*, dacă n-are un vino-ncoace” (Pann, II, 129).

„La 1 martie se leagă copiilor la gât un ban cu ațe roșii și albe, pe care-l păstrează pînă ce vin barzele, și atunci îl leapădă zicînd: „na-ți n e g r e ț i l e și dă-mi *albețile...*” (G. Eftușescu, Dobrogea, c. Ciobanu).

²**ALBEAȚĂ.** – v. *Albeală*.

³**ALBEAȚĂ** (plur. *albețe*), s.f.; t. de méd.: taie blanche dans l’oeil, cataracte. Întunecarea luminei ochiului, formîndu-se ca o perdea, care împedecă străbaterea razelor. Se rostește mai adesea *albață*. Nu vine din *a l b e a ț ă* = lat. *a l b i t i e s*, ci este o formațiune analogică din adjectivul *a l b a t*, plur. *a l b a ț i* = (oculus) *a l b a t u s*, (oculi) *a l b a t i*. Forma organică e *albat*, conservată în *a l b a t a r i ț ă*, numele buruieni contra acestei boale, compus din *albat* și sufixul *-a r i ț ă*, întocmai ca „limbricariță” = „limbric-arită”, numele săminței contra limbricilor.

v. *Albatariță*.

Lexiconul Budan distinge: „*Albeața* cea din afară, cataracta, der graue Staar; *albeața* cea dinlăuntru, gutta serena, der schwarze Staar”. În cazul dentfii se mai zice: *a p ă - a l b ă*; în cazul al doilea: *a p ă - n e a g r ă*; termenul *albeață* le cuprinde pe amîndouă.

Mitropolitul Veniamin, 1815 (*Uricar* VII, 69): „....cluceru Dimcea, pisaltul Mitropoliei, pătimește de ochiul stîng, încît au început cu totul a nu vide, și după cercetarea ce au făcut pe la doftorii de aice și la cei ce ar ave oareșcare cunoștință de ochi, i-au zis că aceia ce i-au ocoperit chiar lîntea luminei ochiului, fiind puțin cam albă, nu este *albeață*, ce unii zic *a p ă - a l b ă*, iar unii zic *a p ă - n e a g r ă*; s-au pogorît din pricina răcelei printre pelița ochiului și i-au acoperit lumina...”

v. *Apă*.

Poporul atribuie *albeața* răutății ielelor numite „Vîntoase” și „Frumoase”:

„L-o tîlnit Vîntoasele
Și cu Frumoasele,
Din față l-o tîlnit,
De pămînt l-o trîntit,
Gros-negru l-o făcut,
Cu țarnă l-o acoperit,
Albețe-n ochi i-o băgat...”

(Marian, *Descîntece*, p. 1)

Contra ielelor se invoacă zînele cele bune „surori ale soarelui”:

„Curățiți *albața* albă,
Albața neagră,
Albața roșă,
Albața de 99 de feliuri,
Albața de 99 de chipuri...”

sau:

„Albață ghimpoasă,
Albață lăcrămoasă,
Albață cu mirări,
Albață cu scăpărări...”

(*Ibid.*, 4, 14)

sau:

„Albeața prin potcă,
Albeața prin rîhnă,
Albeața prin strîgorc,
Albeața prin diochi...”

(Bălceanu, *Lumina*, 1886, p. 579)

Descîntecul are puterea de a face:

„Să nu rămîie *albață*
Nici ceață,
Nici pohoială
Cît un fir de mac uscat
În patru despicat...”

(Marian, *Desc.*, p. 12)

Dacă însă nu se descîntă cîte de nouă ori în nouă zile, atunci – după expresiunea poporului – „*albața* iarăși se a r u n c ă pe ochi”.

Afară de descîntece, medicina poporană mai cunoaște o mulțime de alte mijloace, unele foarte ciudate.

Floarea Copilul, *Însemnare pentru cîte doftorii*, 1788 (ms., în Arh. Stat., p. 7-8):

„Pentru *albață*, burete de soc să-l usuce bine, apoi să-l piseze și să-l cearnă pă dosul sitei de 9 ori și să-l sufle în ochiu miercurea și vinerea dimineța”;

„Pentru *albață* de multă vreme, să caute furnici de cele mari de copac și să le ia oaole și să le bage într-o sticlă de 50 de dramuri și să le umple și să o astupe bine la gură și să o bage într-o pită mare crudă și să o bage în cuptor să să coacă bine, și scoțând pita să desfacă și să ia sticla, și ce va rămănea în sticlă să lase să să răcească, și apoi să pice în ochiu câte o picătură dimineța și seara până îi va trece, măcar să fie veche de 56 ani”;

„Pentru *albață* să ia vin albu de o para și să caute o căldare sau tinjire noao nespoită și să pue vin într-ănsa, apoi să șază 60 zile, și să pice seara și dimineța o picătură...”

„*Albeața* n e a g r ă = goutte sereine, amaurose; a tăia *albața* ochiului = abatre la cataracte” (Pontbriant).

v. ¹*Alb.* – ⁴*Albeață.* – *Albugine.*

⁴**ALBEAȚĂ** (plur. *albețe*), s.f.; t. vétérin.: dragon, cataracte des animaux domestiques. O boală a vitelor cornute și a cailor, analoagă cu a l b e a ț a la om.

„Boii și vacile, cari capătă la vreun ochi *albeață*, se vindecă prin aceea că pun la ochiul cu *albeață* unt proaspet amestecat cu sare ordinară sau cu ochi de sare (kristallisiertes Steinsalz) și freacă apoi ochiul, sau și numai prin aceea că stupesc în ochi și apoi îl freacă” (*Familia*, 1878, p. 496).

Floarea Copilul, 1788 (ms., în Arh. Stat., p. 20): „Pentru *albeață* de vite iaste foarte bun coajă de stridie de mare, să piseze foarte bine și să o cearnă și să-i sufle în ochiu miercurea și vinerea, că trece. Pentru *albeață* la cal să caute lemn de mesteacăn și să-l găurească cu sfredelul, și să umple gaura cu sare, și să arză lemnul în foc cu totul, și să piseze ce va rămănea și să-l cearnă și să sufle în ochiu vinerea dimineața...”

În popor se rostește adesea *albează*, care este și forma cea organică, cu sufixul -ză ca în *gălbează*, numele „gălbînării” la oi. În acest mod *albeață* = *albează* la vite și *albeață* = *albătum* la oameni sînt două cuvinte cu totul diferite între ele sub raportul morfologic, ambele diferind totodată de *albeață* = *albitiem*.

v. ^{1,3}*Albeață*. – -ză.

ĂLBED, -Ă, adj.: blanchâtre. Budai-Deleanu (*Dict.*, ms. în Muz. istor. din Bucur.): „*Albedu*, *albedă*, weiss, weisslich”. Latinul *albidus*. Din compusul *exalbidus* derivă *salbed*.

v. ¹*Alb*. – *Salbed*.

¹**ALBÈL**, adj. et subst.; vieillot, ayant l’air vieux. Bătrînel sau om cu păr alb.

În balada din Ardeal *Chiva*:

„Duminica dimineață
Chivei îi sosea pe ceață
Vre cincizeci de călărași
Și cu doi *albei* de nași...”

(G.I. Bibicescu, *col. ms.*)

Din alb, cu același sufix ca în *holtei*.

v. ^{2,3}*Albei*. – -ei.

²**ALBÈL**, s.m.; chien de berger, blanc et de petite taille. Din alb, prin același sufix ca în *cotei* și *grivei*, alte două numiri de cîne.

„La ciobani, cîinii albi cu păr mic se cheamă *albei*...” (S. Liuba, Banat, c. Maidan; T. Crișianu, c. Cugieru).

v. *Cotei*. – -ei.

³**ALBÈL**, s.n.; t. de botan.: chien-dent pied-de-poule, *Panicum dactylon*. Un fel de iarbă cu o față albicioasă, de unde-i vine și numele de *albei*, nemțește „w e i s s e r böhmischer Schwaden” (Nemnich), avînd un trunchi subțire și tare cu spicul ramificat ca și cînd ar fi nește degete, ceea ce a făcut să i se zică „daktylon”, „digitaria dactylon” etc.

„*Albeiu* se taie foarte greu la coasă, și cosașii la tocmeală întreabă dacă fiinul are *albei...*” (C. Negoescu, Rîmnic-Sărat, c. Bogza).

v. ²*Albei*. – *Costrei*. – *Iarbă cîinească*. – *Opsigă...*

ÂLBELE, n. pr. loc. f. plur. artic. Mai multe localități române poartă numele de *Albele*, în care se subînțelege „petre”, „ape”, „case” sau alt substantiv dispărut cu timpul: *Albele*, munte în Neamț; *Albele*, pădure în Vlașca; *Albele*, două sate în Bacău (Frunzescu, *Dicț. top.*, 3).

v. ⁴*Alba*. – *Albeni*. – *Albești...*

ALBÈNI, n. pr. loc. plur. m. Numele topic *Albeni*, după cum se cheamă cîteva sate (Bacău, Vlașca, Gorj), presupune pe oameni veniți din alte localități numite *Albul*, *Alba* sau *Albele*.

v. *-eni*.

ALBÈSC (*albit*, *albire*), vb.; blanchir, devenir blanc. A face *alb* sau a se face *alb*. Se întrebuițează mai ales cu sensul latinului *albescō*, de ex.: *albește* părul = *albescit* capillus (Horat.), *albesc* penele = *albescunt* pennae (Plin.) etc.

Dicționar bănățean, ms. circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, pag. 422): „*Albăsc*. *Albescō*”.

Balada *Vîlcan*:

„De bărbați să n-aveți parte
Zece ani și jumătate,
Pînza vi se-n g â l b e n e a s c ă ,
Florile vi se-n e g r e a s c ă ,
Păru-n cap vi se *albească...*”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 551)

Se zice *albesc* și î n â l b e s c sau n â l b e s c , dar forma simplă, fără element prepozițional, e mai elegantă.

Dosoftieiu, 1680, ps. L:

„...spăla-mă-veî, și mai mult decăt
omătul *albi*-mă-voî...”

„...lavabis me et super nivem d e a l -
b a b o r ...”

unde la Coresi, 1577: „î n â l b i -mă-voîu”, iar la Silvestru, 1651: „n â l -
b i -mă-voîu”.

În aceeași baladă *Vîlcan*, după cum a publicat-o Alexandri, o binecuvîntare către fete:

„Lucrul vostru să sporească,
Pînzele să se-n â l b e a s c ă ,
Cum e coala de hîrtie
Și floarea de iasomie...”

iar mai jos ca blăstem:

„Lucrul să nu vă sporească,
Pînzele să nu *albească*.
Ci la soare să-negrească
Și la vînt să putrezească...”

Totuși ca verb activ se zice mai mult *nălbesc* cu derivatele *nălbitor* și *nălbitoare*, *nălbitoră*, *nălbitorie*, iar *albesc* circulează aproape totdeauna ca verb neutru; de exemplu: „*nălbesc* părul” însemnează „il teint les cheveux en blanc”, pe cînd „*albește* părul = les cheveux deviennent blancs”.

O doină din Ardeal:

„Ba eu, bade, n-oi veni,
Că n-am pînză de-a *nălbii*,
Nici povești de-a povesti...”

(Jarnik-Bîrsanu, 233)

Ca activ și ca neutru, în aceeași poezie de Gr. Alexandrescu, *Viața cîmpenească*:

„Casa p-o multe clădită,
Singură cîmpul domnind,
De umbră neocolită
O vezi în aer *albind...*”

iar mai jos:

„Și cînd lun-argintuită
Albind iarba de pe vale,
Ieșea lină, ocolită,
De stelele curții sale...”

Neutrul *albesc* e mai cu deosebire des în privința părului.

Basmul *Tinerete fără bătrînețe* (Ispirescu, *Legende*, p. 9): „supărat, plecă înainte, fără a băga de seamă că barba și părul îi *albise...*”

O doină muntenească:

„Mustăcioara-mi se lungește,
Fața mi se-ngălbenește,
Păru-n cap mi se *albește...*”

(G.D. Teodorescu, 327)

Chiar fără a se menționa *părul*, De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 200: „o trece ș-asta, că nu una am văzut eu de cînd am *albit...*”

În loc de simplul *albesc* „je vieillis” e mai puțin corect reflexivul „mă *albesc*”, ca la A. Pann, *Moș-Albu I*, 39:

„Căci cînd plecai eram tînăr, ș-acum am îmbătrînit,
M-am *albit* de griji, necazuri, și fața mi s-a zbîrcit...”

La I. Văcărescu, p. 332:

„D-odată calu se încordează,
S-aruncă-n lături, se spăimîntează!
Se zvîrcolește! de fric-a multă
Nici bold, nici glas nu-mi mai ascultă.
Ager descalec, văz jos turtită
Albind o trîmbă învăluită!...”

albește nu însemnează „devenir blanc”, ci „paraître blanc”.

Formele *albesc* și *a l b e z* figurează una lîngă alta la Boliac în *O dimineață pe malul lacului*:

„Gălbuia auroră de purpură urmată
Albește înverzita dumbravă de anin,
Și stele licurinde abia se mai arată
Prin umbrele ce noaptea păstrează în senin.
În lacul de-nainte-mi un cer se adîncează
Și lasă pe oglindă-i abia a mai luci
Făcliile murinde sub pînza ce *a l b e a z ă*
Al nopții întunerec ce-ncepe a fugi...”

Forma *a l b e z*, cu derivatele *a l b a t* și *a l b a r e*, aproape despărută din grai, reprezintă pe latinul activ *a l b a r e*.

Participiul trecut *albit*, ca adjectiv, în balada *Oprișanul*:

„Iar înîntu o bătrînă
Cu-o icoană sfîntă-n mînă
Și cu haine mohorîte
Și cu pletele *albite*...”

Gr. Alexandrescu, *O impresie*:

„Puțini erau la număr ostașii României,
Dar cînd ale lor cete pe luciul cîmpiei
Semeț înaintară cu pas răsunător,
Din sulite, din coifuri, din armele *albite*,
Cînd soarele în unde, în raze aurite
Lumina își răsfrînse pe steagul tricolor...”

v. *Alb*

ALBÈSC; -EASCĂ, adj. patronym.; appartenant à ou descendant d'une personne nommée *A l b*. – v. *Albești*.

ALBÈȘTI, n. pr. loc. plur. m. O mulțime de sate în întreaga Românie poartă numele de *Albești*, plural de la patronimicul *A l b e s c* = „fiiul lui *A l b*”, ceea ce probează marea răspîndire de altădată a acestui nume personal. Frunzescu (*Dicț. top.*, 3-4) 577

însiră pe două pagine localitățile *Albești* din Moldova (Fălciu, Vaslui, Iași, Botoșani) și din Țara Românească (Muscel, Mehedinți, Teleorman, Buzău, Ialomița, Dolj, Olt, Prahova, Argeș). Despre cele moldovenești în parte, vezi un vechi dicționar horografic în *Buciumul român*, 1875, p. 34-6. Apoi o vale în Muscel se cheamă *Albeasca*, adică: (vale) *Albească* = „a lui *Alb*”, și tot așa un sat în Argeș, adică: (parte) *Albească*.

Constantin Brîncoveanu, *Condica vistieriei*, 1694, p. 39: „23 ½ taleri s-au dat pietrarilor de la *Albești* pentru niște pietre ce au tăiat de treaba caselor domnești...”

v. *Albu*. – *-esc*. – *-ești*.

¹**ALBÈȚ**, s.n.; aubier, „pelița cea subțire și *albicioasă* care este între coaja și între lemnul unui copaci” (P. Poenar).

„Părțile arborelui se cheamă: trunchi, crăci, vîrf, coaje, mîzgă, *albeț* și inimă...” (P. Roșculescu, Dolj, c. Căpreni).

Se zice și *albul eț*.

I. Ionescu, *Agricultura din Mehedinți*, p. 396: „Șindrila se face numai din partea lemnului care se numește *albul eț* și care se află între scoarța și inima lemnului...”

Francezul *aubier* și *aubour*, spaniolul *alborno* sau *borno*, portugezul *alvura* etc., ca și latinul clasic *alburnum*, diferă numai prin sufixuri de cele două forme române.

v. ¹*Alb*. – *-eț*. – *-uleț*.

²**ALBÈȚ**. – v. *Albineț*.

ALBÈZ (*albat, albare*). – v. *Albeață*. – ¹*Albesc*.

ALBÎC. – v. *Albică*.

ALBÎCĂ s. **DĂLBICĂ**, adj. fém.; t. poet.: diminutiv d’*albă* „candide”.

Balada *Cucul și turturica*:

„Dragă turturică,
Pasere *dălbică*...”

Să se observe că *alb* își asociază toate sufixurile cu *-c*: *albac*, *albu c* și *albic*.

v. *Alb*. – *-ic*.

ALBICIÔS, -OASĂ, adj.; blanchâtre. Sinonim cu *albui* sau *albiu* și cu *alburii*, arătînd că ceva este aproape *alb*, dar fără nuanță deminutivală ca în *albișor, albineț* etc.

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 232): „... ca soarele de luminos, ca luna de arătos și ca omătul de *albiços* iaste...”

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 86: „... sosi în sfîrșit la malul dorit, tocmai cînd luna scăpăta, gonită de luceafărul *albicios* al dimineții...”

Ibid., p. 88: „...acolo salcia pletoasă, socul mirositor, alunii mlădioși, arțarii cu pojghițe roșii, carpenii stufoși, salba-moale și teii cresc amestecați cu falnici jugas-tri, cu plopi nalți și subțiri, cu anini ușurei, cu ulmi *albicioși*...”

Alexandri, *Bradul*:

„Sus pe culme bradul verde
Sub zăpada *albicioasă*
Pintre negură se perde...”

O doină muntenească:

„Foaie neagră de rogos!
Mult ești, plopule, fălos;
Mult ești nalt și *albicios*,
Dar n-aduci nici un folos...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 354)

v. *Alb.* – *-cios*.

ALBICIÛNE, s.f.; blancheur. Sinonim cu *a l b e a ț ă*, cu *a l b i m e* și cu substantivul *a l b*. E rar și nu e tocmai de trebuință.

Biblia Șerban-vodă, 1688 (Levit. XIII, 4, 17, 20):

„...îară de va fi și stricăciune albă în
piñalea trupului lui, și afundă nu va fi ve-
derea ei din piñale și părul lui nu s-au pre-
menit în *albiciune*, ce ție clă negru...”

„...si autem et lucidus albus erit in cute
carnis ejus, et humilis non fuerit aspectus
ejus a cute, et pilus ejus non mutavit pilum
a l b u m, ipse autem est obscurus...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 209): „...corbul bătrîn în *a l b*
de s-ar văpsi, cu o ploae sau și cu o roaă să să spēle poate, și ce supt *albiciune* din
fire imăciune au avut în curîndă vrême îș va arăta...”

v. *Alb.* – *-ciune*.

ĂLBIE (plur. *albi* s. *ălbii*), s. f., mai, jatte, auge; lit d'une rivière; berceau. Vine din latinul *alveus*, vulgar *alveum* (Du Cange), prin pluralul *a l v e a*. Ital. *alveo*, în dialecte *a l b i* (Azzolini); span. și port. *alveo*; franc. *auge*.

Cu sensul de trunchi de formă lunguiață, scobit înîntu pentru a se păstra ceva, a se spăla sau a se scălda, a se adăpa vite ori dobitoace, *albie* are mai mulți sinonimi: *c o p a i e*, *c ă p i s t e r e*, *c o v a ț ă*, *p o s t a v ă*, *t r o a c ă*, *m u l d ă*...

„*Albia* sau *c o p a i a* în care se ține mălaiul se cheamă *c ă p i s t e r e*” (D. Negoescu, Dîmbovița, c. Pietroșița).

„*Albia* în care se spală cămeșile se zice *c o v a ț ă*” (C. Ciureanu, Vaslui, c. Zăpodenii).

„...*c o p a i a* se zice *p o s t a v ă*; *a l b i e* este o *p o s t a v ă* mai mare pen-
tru cămeși, adecă pentru rufe” (D. Cerbulescu, Mehedinți, c. Rudina).

„...*t r o a c ă* sau *t r o c*, *albie*, *m u l d ă*, *c o v a ț ă* = *alveus*” (L.B.).

Cu sensul de fund al unei ape curgătoare, adecă „*albia* g î r l e i” (Dr. Polysu), se mai zice *m a t c ă* (Costinescu), cîteodată *p r u n d*.

„Pe la noi locul dintre malurile unui râu nu se zice *albie*, ci *p r u n d*...”
(B. Ionescu, Dîmbovița, c. Săcueni).

Vorba însă cea mai răspîndită cu acest sens rămîne *albie*.

„Capul turcului sărea
Și de-a dura se ducea
În *albia* Nistrului
Lîngă peatra Corbului...”

(Pompiliu, *Sibiu*, 24)

Balada bănățeană *Iovan Iorgovan*:

„Înceată, înceată,
Cerna mea curată,
Că-ți voi arunca
În *albia* ta
Și-ți voi da cu ție
Mreană argintie...”

(*Familia*, 1874, p. 24)

„A ieși din *albie* = déborder, inonder” (Pontbriant).

Albie este și fundul unei văi închise între rădăcături.

„Dîlmă se cheamă lungul unui deal fără pădure pe el; văgăună este locul mai jos
dintre două dîlme, adecă *albia* dintre dîlme...” (N. Vuga, Vaslui, c. Bodești).

v. *Căpistere*. – *Copaie*. – *Covată*. – *Muldă*. – *Postavă*. – *Prund*. – *Troacă*...

Se rostește după localități: *albie*, *alghie*, *albhie*, *albie*; peste Carpați se aude
și *alvie*:

„Ș-așa cîntă cu căldură
De stă Oltul și nu cură...
— Taci, cuce, nu mai cînta,
Că tu-mi oprești *alvia*...”

(Jarnik-Bîrsanu, 106)

„Poporul crede că dacă cineva bagă argint-viu în fîntîni le strică izvorul, sau
într-un râu strică *alvia*, căci el tot mereu sapă” (A. Bunea, Transilvania, Făgăraș,
c. Vaidarecea).

v. *Argint-viu*.

În caz oblic poporul rostește adesea *ălbii* = *albiei*, după cum scrie și A. Odobescu,
Doamna Chiajna, p. 85: „cursul râului furase luntrea și o-mpinsese cu repeziciune
pînă la gura acelei strîmtori, prin care apele *ălbii* celei mari se revarsă cu volbură...”

Locuțiunea proverbială „a face pe cineva *albie* de p o r c i” sau „*albie* de
c î n i”, adecă un vas din care mănîncă porcii sau cîinii însemnează „a înjura, a
batjocori, a arunca cu noroi”.

Anton Pann, *Prov.* III, 115:

„...m-a-njurat, m-a necinstit,

Ca p-o *albie* p o r c e a s c ă m-a făcut și m-a gonit...”

Alexandri, *Sandu Napoailă*: „dacă nu vrei să iei cîmpii pe urma lor, te fac *albie* de cîni...”

Lexicon Budan, p. 724: „fac pre cineva troacă de porci sau *albie* de cîne = = quempiam maxima ignominia afficio”.

Pontbriant: „a face pe cineva *albie* de porci = accabler quelqu’un d’ignominie”.

Sătenii leagăna pe prunci în *albie*. De aci expresiunea: „din *albie* = din cea mai fragedă vrîstă”.

Jipescu, *Opincaru*, p. 21: „Cît malu m-aş face, zău hine, că mare ie, zău, dă mi-ar şiiu pă la urechie vestea că dă la fiţa din *albiie*, dă la copil an d r i [i] şi codanele pîn’la unchieşi[i] betegi şi babili iertate, toţi cu toţi cu mic cu mare şi-au îndulcit inima şi s-au otărît bucuroşi să facă-ndreptare relilor...”; şi mai jos, p. 65: „dă la *albie* pînă la cosciug să domniească cuvîntu dreptului...”

I. Creangă, *Amintiri* (*Conv. lit.*, 1881, p. 11): „...copil de 7tă în *albie*, pe lîngă alţi vro şase, care aşteptau să le facă de mîncare...”

Tot aci vine *albia* în care se scaldă copiii.

Doina *Blăstemul* din Dîmboviţa:

„Că tu, maică, cînd m-ai fapt,
În *albie* m-ai scăldat,
În scutece m-ai făşat,
Scutecele că mi-ai strîns,
De durere eu am plîns...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 438)

Fabricaţiunea *albiilor* era o specialitate a 7iganilor r u d a r i , pe cari pînă astăzi în unele locuri poporul îi numeşte de aceea *albiieri* sau *ălbieri* (C. Corbeanu, Olt, c. Alimaneşti).

Deminutivii din *albie* sînt *albiu* 7ă (*Conv. lit.*, 1877, p. 32) şi *albioară*.
v. *Albină*. – *Rudar*.

ALBIË, s.f.; blancheur. În loc de *alb e a 7ă* sau *albi me*, la Dosoftei, *Synaxar*, 1683, 23 oct., f. 81 a: „şi-î era părul ū *al b ū* ca omătulŭ: ni să punia pre ochi că7ă de *albiŭa* lor; şi vădzumŭ fa7ă lui, şi de multe bătrînia7e nu i să vedŭa ochiŭ...”

v. *Albea7ă*. – *-ie*.

ALBIËR, s.m.; Bohémien fabricant d’ustensiles en bois. – v. *Albie*.

ALBIËME, s.f.; blancheur. Sinonim cu *alb e a 7ă*, dar însemnînd fa7ă *al b ă* mai întinsă sau mai adîncă.

Alexandri, *Portret*:

„Nici marmura cioplită *albimea* ta nu-ntrece.
Ca luna-n miezul iernei, frumoasă e7ti şi rece...”

v. ^{1,2}*Alb*. – *Albea7ă*.

¹**ALBÎN**, s.m.; abeille-mère. – v. *Albină*.

²**ALBÎN**, adj.; blanchâtre. – v. *Albineț*.

ALBÎNA, n. pr. f. artic. – v. *Albină*.

ALBINĂR, subst. et adj.; apiculteur, celui qui élève des abeilles.
v. *Albină*. – *Albinărel*.

ALBINĂRII, n. pr. loc. m. plur. artic. – v. *Albină*.

ALBÎNĂ (plur. *albine*), s.f.; abeille. O goangă de felul celor hymenoptere, care produce miere și ceară, trăind în cete compuse fiecare din câte o singură *albină* femeie și din mai multe *albine* lucrătoare și nelucrătoare, aceste din urmă bărbați, cele dentii neutre.

Omul domesticește, îmbunătățește și întrebuințează pentru folosul său pe *albina*, care altfel ar fi rămas numai în stare sălbatecă.

Un text din secolul XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 280): „...mișarea sălbatecă, zic, caré fac *albinele* sălbateci, caré se află în lémne și în pietri...”

O frumoasă descriere poporană a domesticirii *albinei*, la I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb* (*Conv. lit.*, 1877, p. 186): „Și mai merge el cât merge, și numai iaca se aude o bîzăitură înădușită. Se uită el în dreapta, nu vede nimica; se uită în stînga, nici atîta; și cînd se uită în sus, ce să vadă? Un roi de *albine* se învîrtea în zbor pe deasupra capului său și umblau bezmetice de colo pînă colo, neavînd loc unde să se așeze. Harap-Alb, văzîndu-le așa, i se face milă de dînsele, și luîndu-și pălăria din cap, o pune pe iarba la pămînt, cu gura-n sus, și apoi el se dă într-o parte. Atunci bucuria *albinelor*; se lasă jos cu toatele și se adună ciotcă în pălărie. Harap-Alb, aflîndu-se cu părere de bine despre asta, aleargă în dreapta și în stînga și nu se lasă pînă ce găsește un buștihan putrigăios, îl scobește cu ce poate și-i face urdiniș; după aceea așează niște țepuși într-însul, îl freacă pe dinăuntru cu cătușnică, cu sulcină, cu mătăciune, cu poala-sîntă-Măriei și cu alte buruiene mirositoare și prielnice *albinelor*, și apoi, luîndu-l pe umăr, se duce la roi, răstoarnă *albinele* frumușel din pălărie în buștihan, îl întoarce binișor cu gura în jos, îi pune deasupra niște căptălani ca să nu răzbată soarele și ploaia înlăuntru, și apoi, lăsîndu-l acolo pe cîmp între flori, își caută de drum. Și cum mergea el, mulțămît în sine pentru această facere de bine, numai iaca i se înfățișează înaintea crăiasa *albinelor*...”

Din acest pasagiu se vede deja că creșterea *albinelor* are în popor o bogată terminologie proprie, care cîteodată se deosebește după localități. Așa:

albina în genere se cheamă m u s c ă , și cînd sporește bine: „are multă muscă” (Iași), iar în Banat se zice: b i z ă (com. Visagu) sau b î z ă (com. Bouțar);

albina femeie: m a t c ă , pe alocuri *albină* l u c r o a i e (Brăila, c. Ceacîru),

albina bărbat: *trîntor*, iar figurat: *lăutar*, fiindcă nu face altă treabă decît bîzăie, cîntă și joacă (Iași);

albina sălbatecă: *bînzar* (Covurlui) sau *bărzăun* (Buzău);

vasul sau butucul găurit în care se adăpostesc *albinele*: *ulei*, *stup*, *ștubei* sau *știubei*, *matcă*, *coșniță* sau *cușniță*;

bortecică în stup pe unde intră și iese *albinele*: *urdi niș*;

ceea ce se pune pe stup ca să-l apere de ploaie sau de arșiță: *căptar*, *căptan*, *căptălan*;

stratele unde se așează mierea și din cari se face ceară: *fagur*, peste Carpați *fagor*, la Coresi, 1577, ps. CXVII:

„...încunîrară-mă ca <i>albinele</i> stre- di i a ...”	„...circumdederunt me sicut apes fa- vum ...”
---	--

chilioarele în cari se reproduc *albinele*: *boată* (Neamț, Suceava);

țepușele de lemn prin cari se susțin fagurii: *trepece*, în Oltenia *precii* (Mehedinți);

locul unde se țin stupii vara: *prisacă* sau *stupină* ori *stuchină* (Ialomița); iarna: *temnic* sau *tevnice*;

păzitorul *albinelor*: *stupar* sau *prisăcar*;

scoaterea mierii și a cerii din stup: *retezare* sau *retezat*;

exterminarea trîntorilor: *trîntorit* sau *bătut*;

instrumentul cu care „se retează”: *custură*;

înmulțirea *albinelor* ieșind pentru a căuta un nou locaș: *roire*, *roit* „iese m u s c a ” (Iași);

stupul vechi cu albine: *roi* sau *matcă* ori *părvac*, iar noul stup căpătat din cel vechi: *paroi*, de unde apoi verbii: *roiește* și *paroiește* sau *roieșește*;

stupul care nu roiește: *buhai* (Iași);

un mic stup purtăreț, în care se prinde noul roi: *roiniță*;

un mic roi: *sfîrlac* (Dorohoi);

oul sau puiul de albină: *cățel*, iar producerea lui: *cățelit*, *cățelește*;

materia vîscoasă din care se nutrește cățelul: *păstură*;

materia din care se formează cățelul: *plămadă*;

fagurul fiert din care se scosese ceara: *hoștină*, *jintiță*, *băbaș* (Tutova);

apa prin care a trecut miere: *mid* sau *niid* (Neamț).

Despre sonul pe care-l scoate *albina*, generalmente se zice: *bîzăie*, uneori: *bombînește* sau *bombîiește* (Transilv., Sibiu), ori *bombînează* (Deva), *zuzăie* (Făgăraș, Huniadoara), *vîjăiește* (Banat), *zbîrnăie* (Teleorman).

Albina se răsfață printre flori, pe al căroră suc îl preface în faguri.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XVII, p. 9: „Căți amu tocmélei lu Dumnezeu cu dragoste nevoescu-se, trudei cēia draga a *albinelor* închipuescu-se, că cum zboară

acélea pre câmpure și deîn toate erbile și deîn toate florile adună caré e cu frâmséțe și cu folos, așa și aceștea...”

Legenda Sf. Vineri, text din sec. XVI (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 71): „ca o *albină* strângea deîn toate florile primăvărie...”

În colinda *Plugul*:

„Unde sînt fete nebune
Ce azvîrlă cu alune,
Și se leagă de feciori
Ca *albinele* de flori...”

(Alex., *Poez. pop.*², 391)

Donici (1840), I, 1:

„Vulturul pe o *albină*
Au zărit-o în grădină
La răvărsatul de zori
Bîzîind pe lîngă flori...”

În proverbi și locuțiuni proverbiale:

„Ca *albinele* la fag s-adună” (Iordachi Golescu, *Conv. lit.*, 1874, p. 73).

„*Albina* în gură ține mierea cea mai dulce, și în coadă acul cel mai otrăvitor...”
(*Ibid.*, p. 69).

„Vine binele
Ca *albinele*...”

(Pann, *Prov.* II, 21)

„*Albina* vine încărcată de ceară și miere pe picioare, pe spate, pe burtă; de aceea se zice despre un om strîngător: vine încărcat acasă ca o *albină*...” (S. Stănescu, Dîmbovița, c. Bilciureștii).

„Aduce ca o *albină* sau: încărcat ca o *albină*, se zice de omul care îngrijește bine de casnicii săi, îndestulindu-i de nu le lipsește nimic...” (D. Georgescu, Ialomița, c. Coșereni).

„...harnic ca *albina*, strîngător ca furnica...” (S. Negoescu, Rîmnic-Sărat, c. Bogza; Gr. Gheorghiu, Botoșani, c. Călinești).

„Unui om ce umblă de colo-n colo i se zice: ce umbli, mă, ca un r o i fără m a t c ă ?” Unui leneș: „mă t r î n t o r e , ce nu te apuci de treabă?...” (S. Tacu, Covurlui, c. Branișteana).

O înjurătură cătră cai, la Alexandri, *Surugiul*: „Perire-ar *albinele* care or strînge ceara de făcut lumîinare celui ce vă are!...”

În cosmogonia poporană română, *albina* și a r i c i u l joacă un rol foarte interesant, care ne aduce aminte că-n mitologia elenică *albinele*, μέλιτται, sînt dădacele lui Zeus, iar după Virgiliu:

„Esse apibus partem divinae mentis...”

„La început cînd a zîdit D-zău lumea, a făcut mîi întîi ceriu și pă urmă pămîntu. Dar cînd a făcut pămîntu a avut de ajutori pă arici. D-zău a desfășurat după un ghem ată cît erea țancu ceriului și pă urmă a dat ghemu ariciului. Ariciu șiret, vrînd să facă pă D-zău să greșească, cînd vedea că D-zău să apropie de el cu zîdirea pămîntului desfășura cîte puțin cîte puțin ată după ghem; așa că tocmai la urmă, cînd D-zău a văzut că pămîntu ieste mîi mare decît ceriu, a priceput că ariciu i-a stricat țancu. Atunci ariciu a fugit și s-a pitulat în iarbă. D-zău, după ce s-a gîndit și s-a răzgîndit și n-a aflat nici un mijloc ca să facă pămîntu să nu fie mîi mare decît ceriu, a trimis *albina* ca să caute pă arici și să-l întrebe. *Albina*, găcind pă arici, l-a întrebat, dar el a zîs că știe și nu vrea să spună. *Albina*, și ea șireată, s-a prefăcut că pleacă. Ea însă depărtîndu-să puțin s-a ascuns într-o floare. Ariciu, crezînd că e sîngur, a zîs: «Hei! nu să pricepe D-zău atîta lucru! Să ia pămîntu în mîini de margini, să-l strîngă, și așa o să facă munți, văi și dealuri». Cum aude *albina* lucru, zboară din floare, și ariciu auzînd-o i-a zîs: «Eii...! aci ai fost, hoațo! mînca-ț-ar ce nu să mănîncă cin-te-a trimes! Și de atunce *albina* face miere în loc de altceva...» (I. Nisipeanu, c. Nisipii).

Tot așa se povestește dencoace de Olt (P. Diaconescu, Muscel, c. Godeni; D. Basilescu, Prahova, c. Drajna de Sus; P. Michăescu, Brăila, c. Ceacîru).

În acest mod poporul își explică pentru ce numai la *albine* se mănîncă „ceea ce nu se mănîncă”, fiindcă blăstemul ariciului silea tocmai pe Dumnezeu vrînd-nevrînd s-o mănînce.

v. *Arici*. – *Broască*.

Fiindcă se pitulează atît de mîlcom într-o floare și apoi zboară bîzîind numai după ce o supse bine, *albina* caracterizează adesea în legendele populare pe iscoadă.

Basmul *Țugulea* (Ispirescu, *Legende*, p. 315), „...priponi caii, apoi, dîndu-se de trei ori peste cap, se făcu o *albină* și plecă înspre meazănoapte încotro ședea zmeoaica pămîntului. După ce ajunse acolo, zbîrn! în sus, zbîrn! în jos, întră în casa zmeoaicei și ascultă ce vorbea cu zmeii...”

Pe lîngă numele său de iscoadă, *albina* mai are și pe acela de o gîngoană răutăcioasă.

Se știe că *albinele* cele lucrătoare înghimpă foarte dureros cu așa numitul a c , pe care-l are și matca, deși ea nu-l întrebuințează niciodată, astfel că poporul crede că dînsa nu-l are.

O legendă din Ardeal:

„Cînd a făcut Dumnezeu toate vietățile, a întrebat pre fiecare ca ce putere voiește să aibă. *Albina* a răspuns că: pre cine voi împunge cu acul meu, să și moară. Atunci Dumnezeu a zis: mai bine să mori tu! Și așa se vede pînă în zioa de astăzi, că, îndată ce înghimpă cu acul său *albina* pre cineva, moare ea însăși...” (G. Dobrin, S. Gila, I. Munteanu, Făgăraș și Huniadoara).

De asemenea se povestește în Moldova (V. Mircea, Iași, c. Copou; Dumbravă, Neamț, c. Uscății) și-n Țara Românească (P. Georgescu, Prahova, c. Provița; N. Călinescu, Brăila).

Și totuși, pe această răutăcioasă iscoadă poporul o privește ca s f î n t ă .

„Dracul se poate preface în orice feară sau dobitoc, numai în oaie și-n *albină* ba” (L. Iancu, Banat, c. Visagu; I. Vișoianu, Muscel, c. Mățău; I. Bădescu, Muscel, c. Botenii etc.).

„*Albina* e privită ca sfântă, căci ea face ceară pentru luminări de dus la biserică. Poporul crede că este păcat a da cu ceară pe-n case, la podeală sau ceruit, după cum unii din boieri au obicei...” (Stareț G. Theodorescu, Galați, Mavromolu; M. Rădulescu, Dîmbovița, c. Finta; Cărare, Iași, c. Cucuteni; P. Pinte, Banat, c. Nevrincea etc.).

O rugăciune poporană din Banat:

„Sînta Vineri a avut un fecior,
Ca un mîndru domnișor;
Din ochi lacrimi îi mergea,
Din inimă sînge-i curea,
Nime-n lume nu știa,
Făr de Lină Magdalină
Și surorile lui Lazar,
Cari se duseră pe cîmpul lui Iordan,
Culegînd flori de amin,
Și deteră cu picioru-n spin;
Ci acela nu fu spin,
Ci fu *albin*,
Din *albini* se făcu mierea,
Mierea făcu ceară,
Ceara s-a aprins,
Raiul s-a deschis...”

(S. Liuba, Banat, c. Maidan)

Din Transilvania:

„Am plecat pe-o călicea,
Mă-ntîlnii c-o a l g h i n e a ,
Alghina a făcut ceară,
Ceara s-a făcut lumină,
Lumina s-a aprins,
Raiul s-a deschis,
Pomete,
Înflurete,
Dumnezeu sînt să ne ierte...”

(I. Floca, Sibiu, c. Sina)

Din Dobrogea:

„*Albina* face miere,
Mierea se face ceară,
Ceara se face făclie,
Făclia s-aprinde,

Raiul se deschide,
Maica Domnului pe toți în brațe ne coprinde...”

(N. Ludovic, c. Niculițel)

În Occident se zice că-n noaptea Crăciunului *albinele* cântă o minunată colindă despre nașterea Mântuitorului, și că ele nu înghimpă cu acul lor decît numai pe oameni desfrînați și pe femei pierdute (Rolland, *Faune pop.* III, 268); se mai zice că patria *albinelor* e paradisul, și alte legende analoage (Gubernatis, *Zoologic. Mythol.* II, 218); dar numai la români, printr-o imagine de cea mai înaltă poezie, poporul ne asigură că:

„*Albina* este făcută din lacrămile Maicei-Domnului...” (Dumbravă, Neamț, c. Uscății).

De aceea e microasă, dar și te doare totodată.

În fine, nu lipsește o legendă comică:

„Poporul zice că la început *albina* a fost a țiganilor și oamenii au făcut schimb cu dîșșii, dîndu-le în loc niște bărzăuni mari, cari trăiesc sălbateci și de cari s-au bucurat țiganii, crezîndu-se cîștigați, căci *albina* e mult mai mică...” (Buzău, com. Boziorul).

v. *Țigan*.

Cuvîntul s-a păstrat în toate dialectele române: macedo-român *alghină*, istriano-român *albiră*, la noi după localități: *albină*, *alghină*, *albghină* și chiar *alb•înă* (Năsăud). Este latinul: musca *alvină*, literalmente „mouche de ruche”, de unde pe de o parte simplul *muscă* „abeille”, după cum se aude adesea pe la țară, pe de alta – *albină*, substantivîndu-se adjectivul ca în: „*fîntînă* = (aqua) *fontana*”, „*armasariu* = (equus) *admissarius*”, „*iarnă* = (tempus) *hibernum*” etc., sau precum în latina lui Plaut se zicea bunăoară: „*melina* = (crumena) *melina*”. Așadară *albină* este în cea mai strînsă înrudire cu *albie* (= lat. *alveum*), după cum se numea dentru-ntîi stupul sau stubeiul (Cihac). Masculinul *albin* în poezia poporană din Banat ar putea să ne amintească că la vechii romani tocmai *albina*-femeie era privită ca bărbat: „*rex*” sau „*regulus*” (Virgil., Varr. etc.), astfel că *albin* ar fi „(rex) *alvinus*”, „regele stupului”; e mai probabil totuși că, după ce cuvîntul *albină* fusese deja format, poporul l-a apropiat apoi printr-o asociațiune de idei de adjectivul *albin* = lat. *albinus*, nu cu sensul de „blanc”, ci cu acela de „candide”. Prin aceeași asociațiune de idei s-a născut forma femeiască *albinică* în loc de *albinecă*, într-o doină din Ardeal:

„Tot mă mir, mă mir draguță,
Cum poți fi așa mîndruță?
Nu știu cum poți fi, leliță,
Chiar așa de *albinică*?”

și mai jos:

„Frunzuliță *albinică*...”

(*Familia*, 1886, p. 227)

ca și cînd ar fi deminutivul *albinică* din *albină*.

Cu mult înainte de colonizarea romană, Dacia era vestită prin *albinetul* său, căci deja pe timpul lui Erodot tricii spuneau cu emfază grecilor că pe aci nu poți străbate de mulțimea albinelor: „ὥς δ' ἰσθρὴ κες λέγουσι, μέλισσαι κατέχουσι τὰ πέριν τοῦ Ἰστροῦ, καὶ ὑπὸ τούτων οὐκ εἶναι διελθεῖν τὸ προσωτέρω...” (Herod. V, 10; cfr. Aelian., *De nat. anim.* II, 7). Sub dominațiunea Romei această industrie n-a încetat de a se dezvolta. Pe lângă *albină*, termenii *miere*, *ceară*, *fagur*, *păstură*, *cățel* etc. dovedesc temelia latină a apiculturii române. Peste această temelie însă, fără a putea s-o ascunză, s-a așezat în veacul de mijloc un gros element slav: *stup*, *ulei*, *prisacă*, *matcă*, *trîntor* și altele. Cauza este că vecinii noștri slavi, mai ales acei din Polonia, s-au îndeletnicit totdeauna mai mult decît noi cu creșterea *albinelor* (Hehn, *Kulturpfl.*², 516). E interesantă în această privință legenda poporană despre descălecarea Moldovei, povestită de Evstratie Logofătul, *Letop.* I, *Apend.* 5: „(Maramurășanii), mirosindu-le fum de foc și fiind locul despre apă, cu pădure mărunță, s-au pogorît pre mirodenia fumului unde este acum mănăstirea Ețcanii; acolo pre același loc au găsit o *prisacă* cu *stupi* și un moșneag bătrân *prisacariu*, de seminție au fost rus și l-au chemat Iațco; întrebîndu-l acei feciori de domni ce fel de omu-i și den ce țară-i, el au spus că este din Țara *Leșească*...”

Două județe, Vaslui în Moldova și Mehedinți în Muntenia, privindu-se cu drept sau cu nedrept ca cele mai bogate în stupi, poartă imaginea *albinei* în chiar marca districtuală; dar nu numai ele, ci România întreagă avusese altădată un nume european sub raportul *albinăritului*. Cel mai bun cunoscător al țărilor noastre din secolul trecut zicea: „Una delle più pregevoli e ricche produzioni delle due Province sono le Api, perchè la cera che danno è senza dubbio la più bella e ricercata di tutta l'Europa...” (Raicevich, *Osservazioni*, 1788, p. 87).

v. *Ceară*. – *Miere*.

Din *albină* se formează cinci deminutivi. Ieromonah Macarie, 1778, *Dicționar slavo-român* (ms. în Bibl. Centrală din Buc., v. ПЧЕЛКА): „*albinuța* or *albinuța*, *albinica*, *albinioara*...”, afară de cari mai este *albină*, ca într-o rugăciune poporană de mai sus. Augmentativ nu există, ci numai colectivul „*albinet*, eine Menge Bienen, lauter Bienen” (Budai-Deleanu, *Dict.*, ms. în Muz. istor. din Bucur.), „o mulțime de *albine*”, căruia corespunde *albinis* „ein Ort voll Bienen” (*ibid.*), „loc plin de *albine*”. Cel ce trăiește din creșterea *albinelor* este *albinar*, iar însăși îndeletnicirea *albinărie* (Budai-Deleanu), sau mai bine *albinărit* (Pontbriant).

Mai multe localități în România se cheamă *Albină*: un munte în Argeș, un sat în Tutova, vro trei insule în Dunăre (Frunzescu, *Dict. top.*, 4). Satul *Albinesti* în Argeș presupune un nume personal *Albină*. Numele cătunului *Albinării* în Buzău ne spune că locuitorii lui vor fi fost dedați oarecînd cu creșterea *albinelor*.

v. *Albinărel*.

ALBINĂRÈL (plur. *albinărei*), s.m.; t. de zool.: *Merops apiaster*, guêpier. În Moldova și Muntenia, numele mai cunoscut al acestei păserele este *prigoare* sau *prigoară*.

S.F. Marian, *Ornit.* I, 61: „*Albinărelul* e una dintre păsărelele cele mai frumoase de prin țările locuite de români; el întrunește pe penele sale mai toate colorile, precum albe, roșii, galbene, albastre, castanii, negre și verzi. Nutrețul de frunte al *albinărelului* sînt tot felul de muște, apoi strechii, lăcuste, bondari, cărăbuși și gărgăuni, însă mai ales *albine* și tot felul de vespi, de unde se vede că-i vin la poporul român și numirile de *albinărel*, *vespar* și *vespariță*. Ba! Românii din unele sate ale Bucovinei, precum bunăoară din Frătăuții-vechi și din Crasna, mi-au spus că *albinărelul* mănîncă cu mare plăcere și furnici. De-aici apoi l-au numit locuitorii acestor sate și *furnicariu*. *Albinărelul* se află mai pretutindene în Europa. El își face cuibul de comun prin borți adînci din țărmurii apelor. Umblă în cete și strigă, mai cu samă înaintea unei ploi, foarte tare. De-aicea vine apoi credința românilor, atît a celor din Bucovina cît și a celor din România, că *albinărelul* e nu numai un anunțator foarte bun de ploaie, ci și că el, măcar că petrece mai mult în apropierea apelor, nicicînd de altă dată nu bea apă, ci numai cînd ploaie.”

Tot după numele „*albinei*” se cheamă această păsărică în mai multe alte limbi romanice: span. *abejaruco*, franc. dial. *béiola*, provenç. dial. *abellerola*, sard. *abio-lu* și *apiolo* etc., cfr. germ. *Bienenfresser*, engl. *bee-eater* și altele.

Etimologicește, *albinărel* este deminutiv din *albinar*, cu sufixul -a r, adăos la *albină*, hrana obicinuită a acestei păsărele, sufix ce ne întîmpină cu aceeași funcțiune în numele păsărelei „alunar”, care se nutrește cu „alune”. Literalmente, *albinărel* = „petit apiculteur”.

v. *Albinar*. – *Prigoare*.

ALBINĂRIE }
¹**ALBINĂRIȚ** } v. *Albină*.

²**ALBINĂRIȚ**, s.n.; „impôt sur les abeilles”. – v. *Desetină*.

ALBINEĂ. – v. *Albină*.

ALBINET, s.n. collect.; beaucoup d’abeilles. – v. *Albină*.

ALBINET, -EATĂ, adj.; blanchâtre, pâle. Derivă prin sufixul deminutival -eț din *albin* = lat. *albinus*, de unde, printr-un alt sufix, sinonimul *albinu*. Se zice și *albecț*, din *alb* cu același sufix -eț. Prin sens puțin diferă de *albior*, *albișor*, *albiu*, *albu* etc., în cari nuanța deminutivală este totuși mai pronunțată.

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, ghen. 20, descrierea sîntului Eutimie: „era la chip dî-afireliă, năravul prostacū, la peliță *albenetū*, la stat sprintenū...”

Același, 30 ghen., vorbind despre Sf. Ioan Crisostom: „era scundū, mare la capū, supțare la trupū forte, plecatū nasulū cu nări mare, p lă v â ĩ -*albenetū*...”

Cuvîntul circulează foarte mult în Moldova și peste Carpați.

Din Bucovina:

„Că-i la față *albineț*
Iar la păr negru și creț,
La obraz ca rujile
Și la ochi ca murile...”

(Marian, II, 198)

Din Ardeal:

„Mă miram ce-mi place mie!
Mărul roșu din tipsisie,
Badea nalt cu pălărie;
Mărul roșu pădureț,
Badea nalt și *albineț*!...”

(Jarnik-Bîrsanu, 41)

sau:

„Ochii tăi cei n e g r i ș o r i
Umple-mi trupul de flori,
Fruntea ta cea *albineață*
Umple-mi sînul de dulceță...”

(*Ibid.*, 31)

sau:

„De la puica-mi *albeneață*
Ca și dalba dimineață...”

(*Ibid.*, 322)

sau:

„Măi leliță *albineață*,
Ce te ții așa măreață?
Că și eu îs *albineț*,
Nu mă țiiu așa măreț...”

(*Familia*, 1886, p. 43)

Din Moldova:

„Pe badea de l-ii vedea,
Tu să mi-l cunoști așa
Că-i la față *albineț*
Și la păr n e g r u și creț...”

(*Conv. lit.*, 1886, p. 182)

Forma *albeneț* în loc de organicul *albineț* se datorează asimilațiunii vocalice regressive.

v. *Albinez*. – *Albinu*.

ALBINÈZ (*albinat*, *albinare*), vb.; rendre blanchâtre. În *Dicționarul bănățean*, ms. circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 442): „*albinădz*”, dar fără explicațiune.

v. *Albineț*.

ALBINICĂ }
ALBINIȚĂ } – v. *Albină*.

ALBINIȘ (plur. *albinșuri*), s.n.; endroit riche en abeilles ou plein d'abeilles. – v. *Albină*.

ALBINIU, -IE, adj.; blanchâtre. Se întrebuințează în Bucovina (Marian, *Cromatica*, p. 50). Derivă din *albin* = lat. *albīnus* prin sufixul *-iu*, care formează sinonimul *albiu* d-a dreptul din *alb*. Între *albinu* și *albiu* este același raport morfologic ca între „*albineț*” și „*albeț*”.

v. *Albineț*. – *-iu*.

ALBIOARĂ. – v. *Albie*.

ALBIÒR, -OARĂ, adj.; 1. blanchâtre; 2. sorte de raisin. Cel mai poetic dintre numeroasele forme deminutivale din *alb*, poate tocmai pentru că e puțin întrebuințat.

Alexandri, *Flori de nufăr*:

„... deodată, rotunzi și *albiori*,
 Apar la foc de soare doi nufări plutitori...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 53, înșirînd diferitele numiri de struguri întrebuințate la Vălenii-de-Munte: „... sască, romostin, olog, aurel, berbecel, vînat, vînos, ruginit, *albior*...”

v. ¹*Alb*. – ¹*Albișor*. – *-ior*.

¹**ALBIȘÒR, -OARĂ**, adj.; blanchâtre. Sinonim cu *albior*, dar mai puțin elegant, deși cu mult mai des în circulațiune.

O colindă din București:

„Și mă poartă bine,
 Cum mi se cuvine:
 Iie nisipie,
 Roche de cutnie,
 Ciorapi *albișori*,
 Pantofi gălbiori...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 81)

Într-o doină tot de acolo:

„Cu scrobeală *albișoară*
 De pe alba-mi fețișoară...”

(*Ibid.*, 308)

Din Ardeal:

„Și la față-s *albișoare*,
Albișoare, roșioare,
 Ca și niște merișoare...”

sau:

„Fetișoară *albișoară*,
La cosiță gălbioară
Și la mijloc subțirică,
La picioare mititică...”

(*Ibid.*, 241)

În „cîrăitura” sau argotul hoților români, *albișor* și *a l b i t u r ă* însemnează ban de argint (Baronzi, *Limba*, p. 149). Tot așa la hoții din Veneția: *a l b u m e* (Boerio).

„Boilor *a l b i* pe la noi se zice *albișor*, ca nume propriu...” (Dolj, c. Risipiți).

v. ¹*Alb. – Albior. – Albonțu. – -șor.*

²**ALBIȘÛR** s. **ALBIȘOARĂ**, s.m. et f.; t. de zool.: ablette, *Cyprinus alburnus*. Un pește de râu de culoare *a l b ă* argintie, foarte des în apele din regiunea dunăreană a României. Numele francez „ablette” este o metateză din *a l b e t t e*, italienește *a l b o* sau *a l b u r n o*.

„... În elăstău nostru să găsește numa crachi și caracude; da în ăl dî la Oghilești e-n tot felu de pește; somn, știucă, *alghișioară*, platică, ghiban și țipar...” (Th. Theodorescu, Ialomița, c. Lupșeanu).

Forma feminină *albișoară* se aude mai mult în Brăila (c. Tătarii și Filipeștii), în Teleorman (c. Budeștii); în Ialomița se mai întrebuințează pe alocuri și metateticul *ablișoară* (c. Grindu), care ne amintește pe francezul „ablette = albette”. Forma masculină *albișor* e mai răspîndită în Oltenia (Dolj, c. Galiciuică și Risipiți). Tot din *a l b*, dar prin alte sufixuri, se cheamă acest pește în Covurlui *a l b i ț ă* sau *a l g h i ț ă* (N. Țarcuș, c. Piscu), iar în Banat *a l b o n ă u* (S. Liuba, c. Maidan).

În Dobrogea *albișoară* se aplică în genere la toți „peștii mici *a l b i*” (G. Eftușescu, c. Ciobanu), ca și franțuzește: „blanchaille, menu poisson blanc” (Littré).

Se zice și simplu: *p e ș t e -alb* (L.B.).

v. ^{1,3}*Albișor.*

³**ALBIȘÛR**, s.m.; t. de botan.: sorte de champignon. Un fel de *c i u p e r c ă*.

„Negrișori și *albișori* se cheamă nește bureți, cei denți negri, ceilalți *a l b i*; se fac unii și alții toamna pe copaci căzuți; muntenii îi întrebuințează la hrană, fripți, gătiți și murați în vase” (S. Poppescu, Buzău, com. Chiojdu).

v. ^{1,2}*Albișor.*

ALBÎRE }
ALBÎT } – v. *Albesc. – Nălbesc.*

ALBITOARE. – v. *Albitor. – Nălbitoare.*

ALBITÛR, -OARE, adj.; blanchissant, ayant la propriété de rendre blanc. Mai adesea se zice *n ă l b i t o r*.

Doină din Ardeal:

„Te scalzi scara-n rîurèle,
Și te zvîntă vînturèle?
Ori te bate vînt cu boare,
Vînt cu boare *albitoare*?...”

(*Familia*, 1886, p. 227)

v. *Nălbitor*.

ALBITORIÈ. – v. *Nălbitorie*.

ALBITÛRĂ (pl. *albituri*), s.f.; blanchissage, blanchissure; au pluriel: linge blanc (Cihac). Se întrebuințează mai ales la plural ca sinonim cu *albe*, cu acea deosebire că nu însemnează niciodată haine, ci numai cămeși sau cele ce se spală, ba și acestea înainte de a fi îmbrăcate. Se zice: m-am îmbrăcat în *albe*, fie pînză, postav, cojoc; dar: am multe *albituri*.

În graiul hoțesc *albitură* vrea să zică bani de argint (Baronzi, *Limba*, p. 149).

v. *Alb*. – ¹*Albișor*. – *-ură*.

¹**ALBÎȚĂ.** – v. ²*Albișor*.

²**ALBÎȚĂ**, (pl. *albițe*), s.f.; t. de botan.: drave, *Alyssum incanum*. Spaniolește: „aliso *blancu cino*”: Poporul a moștenit din vechime credința că *albița* vindecă de mușcătura cînelui turbat (Sava Bărcianu), ceea ce făcuse deja pe greci s-o numească ὄλυσσον, de la negativul ἄ și λῦσσα „turbare”.

v ³*Albiță*.

³**ALBÎȚĂ**, n. pr. loc. f.; nom de village. Așa se cheamă un sat în districtul Fălciului (*Buciumul român* I, 36).

v. ²*Albiță*. – *-iță*.

ALBÎU, -ÎE, adj.; blanchâtre. Sinonim cu *albui*, *albicios*, *albineț* etc., avînd același sufix ca în *alburiu* și *albinii*.

E des la Alexandri.

Iarna:

„Tot e alb pe cîmp, pe dealuri, împregiur, în depărtare
Ca fantasme *albe* plopilor înșirați se perd în zare,
Și pe-ntinderea pustie, fără urme, fără drum,
Se văd satele pierdute sub clăbuci *albii* de fum...”

Tunetul:

„E umbra unor nouri *albii*, ușori, mărunți
Ce lunecă sub soare, clădind un lanț de munți...”

Calea robilor:

„Pe cerul nalt lucește un rîu *albiu* de stele...”

Vînători:

„Pe geana cîmpului *albiu*,
Se vede-un codru mare
Lucind sub soarele g ă l b i u ,
Ș-un sat perdut în zare...”

v. *Albinu*. – *Alburu*.

ALBIUȚĂ, s.f.; diminutiv d'a l b i e : petite auge, petite jatte.

v. *Albie*.

ALBOARE. – v. *Alburu*.

¹**ALBÒNÎU** = **ALBÒI**, adj. et subst.; d'une couleur très-blanche, mais seulement en parlant des animaux domestiques.

„Porcii a l b i - b ă l a n i se zic *albonî...*” (P. Munteanu, Banat, c. Vermeș).

„Porc cu pete – caciur, porc a l b – *albonîu...*” (M. Dragalina, Banat, c. Borlova).

„Cînele cu părul alb pe lîngă grumazi se zice grivei; cînele a l b c a n e a u a – *alboi...*” (P. Olteanu, Transilv., Hațeg).

Este o formațiune românească din a l b prin sufixul augmentativ - o i = o n î u .

v. ²*Albonîu*. – ²*Albei*. – -oi.

²**ALBÒNÎU** = **ALBÒI**, s.m.; t. de zool.: ablette, Cyprinus alburnus. Sinonim bănățean pentru a l b i ș o r sau a l b i ș o a r ă .

v. ¹*Albonîu*. – ²*Albișor*.

ALBOREĂ. – v. ³*Alba*.

¹**ÀLBOTĂ**, n. pr. pers. m. Format din a l b prin același sufix ca în vechile numiri proprii: *Càlotă*, *Ràcotă*, *Pàlotă*, *Dràgotă*, *Bàlotă*, *Micotă*, *Arnotă* etc.

La 1535, marele postelnic moldovenesc sub Petru Rareș: „pan *Albotă*” (*Zapiski Odesskago Obščestva Istorii* II, 563).

Un alt *Albotă*, în *Pomelnicul mănăstirii Bistrița* din Moldova (ms. în Acad. Rom., p. 99).

De aci colectivul A l b o t e ș t i ca nume propriu topografic.

Într-un crîsov slavo-român de la Ștefan cel Mare, din 1489 (*A.I.R.* I, 155): „БѢКАТИ ЗЕМЛИ ВЪ ХОТАРА Ї Л Б О Т Е Щ И Л О Р Ъ ...”

A l b o t e ș t i , sat în districtul Brăilei (Frunzescu, *Dicț. top.*, 4; cfr. *Buciumul român* I, 36).

v. ²*Albotă*. – -otă.

²**ÀLBOTĂ**, n. pr. loc. Același cuvînt cu cel precedente, dar aplicat la localități. Frunzescu (*Dicț. top.*, 4) indică vro șase sate numite *Albotă*, în districtele Argeș și Iași, precum și-n Basarabia, unde se mai află și pîrîul *Albotă*.

v. ¹*Albotă*.

ALBOTEȘTI. – v. ¹*Albotă*.

ALBU. – v. ¹*Albul*.

ALBÛC. – v. *Albucești*.

ALBUCÊȘTI, n. pr. loc. plur. m. Numele unui sat din regiunea Brăilei (Frunzescu, *Dicț. top.*, 4), care presupune un nume propriu personal A l b u c , format din a l b prin sufixul deminutival -u c .

v. *Alb.* – -uc.

ALBÛGINE, s.f.; t. de méd.: albugo, cataracte. În *Glosarul slavo-român*, ms. circa 1600 (*Cuv. d. bătr.* I, 268), ne întîmpină de două ori: „БѢГѢАБЪ А Л Б Ъ Г И Н Е ”. E foarte remarcabilă conservarea poporană la români a termenului medical latin a l b ù g i n e m , pe care francezii l-au căpătat numai în timpii moderni pe calea științifică, mănținîndu-i forma nominativă „albugo” și neștiind de ce gen să-l facă, masculin ori feminin (Littré). Italieneste, întocmai ca și la noi, a l b ù g i n e .

v. ^{3,4}*Albeață*.

¹**ALBUL** s. **ALBU**, n. pr. pers. m. artic. Nume bărbătesc corespunzător femeiescului A l b a . Altădată era foarte poporan la români.

Albu (АБѢ) stolnic, într-un document muntenesc din 1490 (*A.I.R.* I, 6).

În *Pomelnicul mănăstirii Bistrița* din Moldova (ms., în Acad. Rom., p. 39, 40, 49, 57, 60, 62, 67, 68, 70 etc.) de o mulțime de ori: *Albulă* (АБѢУЛА) și *Albu* (АБѢУ).

Într-un act muntenesc din 1531 (Venelin, *Vlacho-bolg. gramaty*, p. 151), tatăl se cheamă *Albă*, iar fiul *Albulă*, ca și cînd -u l n-ar fi articlu, ci un sufix deminutival.

v. -ul.

Într-un alt act, din 1551 (*Cuv. d. bătr.* I, 243): „Gonea, *Albul*, Bêlcău...”, unde B ê l c ă u este același nume tradus slavonește.

Într-un act din 1573 (*Cuv. d. bătr.* I, 252): *Albu*.

Într-un act din 1620 (*A.I.R.* I, 139) doi: „*Albul* de Nucșor” și „*Albul* de Gănești”.

Fruntașii satului Goleștii la 1650 (*A.I.R.* I, p. 26): „... Nedelco Oncescu judec i Radul Bechescu post i *Albul* sin Stanciu judec...”

Una din lucrările cele mai populare d-ale lui Anton Pann este intitulată: *O șezătoare la țară sau povestea lui m o ș Albu* (Buc., 1851-2).

Albul este în antiteză cu N e g r u l , un alt nume personal de asemenea foarte întrebuintat altădată, dar căruia nu-i corespundea o formă feminină N e a g r a , căci „negreața” ar fi fost o bătaie de joc pentru o femeie.

Uneori același individ se zicea *Albul* și N e g r u l , cu un nume de botez și celalalt ca poreclă. La 1510, doi boieri, Stoica logofăt și *Albul* N e g r u l , au dăruit mănăstirii Tutana satul Mogoșeștii (Arh. Stat., *M-reă Radu-vodă*, nr. 19).

Cîteodată doi membri din aceeaşi familie erau unul *Albul*, altul *Negrul*. Fiul lui Radu-Negrul (*Col. l. Tr.*, 1871, p. 138), Mircea cel Mare era cunoscut în tinereţele sale ca „Banovăţ *Albul*” (Windek, ap. Engel, *Gesch. d. Wal.*, 167). În zilele noastre au fost doi veri Goleşti foarte populari, ca: „Golescu *Albul*” şi „Golescu *A răpilă*”.

În Roma numele ereditar de *Albus*, mai în urmă *Albinus*, purtau toţi pogorîtorii din ilustra familie Postumia (Fabretti, *Gloss. ital., ad voc.*).

v. *²Alba. – Negrul.*

²ALBUL, s.m. artic.; t. de mythol. pop.: un génie bienveillant. În poveşti, *Albu*-împărat în opoziţiune cu *Negrul*-împărat, cu *Roşul*-împărat, cu *Peneş*-împărat etc.

Alexandri, *Legenda ciocărliei*:

„Venit-au *Roşul*, craiul înaltelor lungi plaiuri,
Şi *Albul* ce domneşte pe douăzeci de raiuri
Şi *Peneş*-împăratul, arcaş cu ochiul ţinteş,
Ce are-n tolă fulgeri şi-n grajduri pe calul Vinteş...”

Alături cu *Albul*, legendele poporane ne vorbesc de „zîne *albe*”, în opoziţiune cu cele „negre”, cărora li se închină drept prinos „găine *albe*” şi cari îşi au o reşedinţă la „apele *albe*” etc. (*Col. l. Tr.*, 1876, p. 359-61).

La macedo-români, din contra, *Albe* sau zîne *albe* sînt ielele. „Credinţa populară le atribuie aceeaşi putere răufăcătoare ca şi ielelor, adică: paralizarea diferitelor membre şi părţi ale corpului, a limbei, a auzului chiar. Expresiunile consacrate pentru a desemna pretinsa boală căpătată de la *Albe* sînt: agudit di *Albe* (lovit de iele) sau: loat di *Albe* ...” (Şăineanu, *Ielele*, p. 25-6).

v. *Zîmă. – Negrul.*

³ALBUL, s.m. artic.; t. de zool.: espèce de vermisseau. Un fel de vierme numit după culoarea lui, ca şi *verdeţul* sau *verdetele*.

„Dintre vermi, poporul de aci cunoaşte: rîma, moletele, un verme mic galben, verdeţul, care se ascunde în pămînt lîngă rădăcina curechiului şi-l roade, *albul*, care trăieşte din sucule lemnelor tăiate şi al legumelor şi strică crumpii...” (D. Receanu, Banat, com. Bucova).

v. *Verdete.*

ALBULÈSC. – v. *Albuleşti.*

ALBULÈŞTI, n. pr. loc. plur. m. Aşa se cheamă mai multe sate, prin pluralul dela *Albulesc* = „fiul lui *Albul*”.

La 1647, jupîneasa Paraschiva a lui Necule păharnic din Ugrumi vinde lui Mateiu-vodă Basarab „tot satul *Albuleştii* ot sudstvo Meh den câmpu şi den pădure

și den apă și den șăzutul satului de peste tot hotarul și cu tot venitul și cu viile și cu rumăniile...” (Arh. Stat., *M-reă Strihaia*, nr. 8).

v. ¹*Albul.* – *Albești.* – *Albotești.*

ALBUREȘC (*alburit, alburire*), vb.; blanchir, rendre blanchâtre, recouvrir de blanc. Literalmente: a face a l b u r i u .

Jipescu, *Opincaru*, p. 75: „Mă mir că nu vă topiți, voi țărani[i], dă ger, când văz în puterea ierni[i] că pă chieptu vostru dăsfăcut să răsfată ninsoare, frigu și ploaiea, și cum nu-nțepeniți, când vă zăresc sculați din car dimineăta brumați ori *alburii*, dă păreți că sînteți d-o sută dă ani...”

v. *Alburiu.*

ALBURIU, -IE, adj.; blanchâtre, pâle. Sinonim cu a l b i u , a l b u i , a l b i c i o s etc. Este o veche formațiune românească din substantivul abstract a l b o a r e =lat. a l b o r e m , fără a fi necesar de a admite un prototip latin rustic „alborivus” (Cihac). Sufixul nostru -i u , deși corespunde latinul -i v u s , totuși a căpătat la români o funcțiune proprie postlatină în terminologia cromatică: *verzîu, negriu, albăstriu, gălbîu, vișiniu, portocaliu, aluniu, fistichiu* etc., astfel că *alburiu*, adică *albur-iu*, latin prin ambele sale elemente constitutive a l b o r - i v u s , este totuși curat românesc prin compozițiune.

A. Odobescu, *Pseudokyn.*, p. 218: „Flăcăraie *alburii* ieșeau pe acolo din pămînt și zburau dasupra tainiței, unde stătură ascunse, atîta mare de vreme, comorile cele de la Petroasa...”

Vinurile pe la noi sînt roșii, persăcii și *alburii*...” (C. Bărbulescu, Dolj, c. Calapăr).

„... arnăut este un fel de grîu cu bobul mare și *alburiu*...” (I. Adamescu, Dolj, c. Găești).

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 18: „Focul pîlpîia în gura sobei; mușcelele *alburii* se zăreau, prin geamuri, topite într-o cîmpie întinsă...”

Substantivul a l b o a r e , de unde vine *alburiu*, se mai aude în Bucovina.

Basmul *Sucnă-murgă* (Sbiera, *Povești*, p. 91): „N-am văzut nimică – zise el – decît că-i pămîntul ca un mușunoi și un feliu de a l b o a r e ca apa pinprejurul lui...”

v. *Albinu.* – *-iu.*

ALBÛȘ (plur. *albușuri*), s.n.; 1. blanc d’oeuf; 2. blanc de l’oeil. Sinonim cu substantivul a l b .

„*Albușul* o c h i u l u i = albugo oculi; *albușul* o u l u i = albumenovi” (L.B.).

În grai circulează mai mult despre o u ; în poezia poporană, despre o c h i :

„Ochii mei sînt cu *albuș*,
Te strig noaptea din culcuș;
Ochii mei sînt cu lumină,
Te săgeată la inimă...”

sau:

„Ochii tăi cei cu *albuș*
Mă scoală de pe culcuș...”

(*Ibid.*, 1882, p. 602)

sau:

„Ochii ei cei cu lumină
Mult mă strigă de la cină,
Ochii ei cei cu *albuș*
Mult mă cheamă din culcuș...”

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 33)

v. ²*Alb.* – *Ochi.* – *Ou.* – *-uș.*

ALBÛTE, n.pr.loc.plur. f. Așa se cheamă un sat în Muscel, care formează o singură comună cu satul *B e l e ț i* = o traducere slavică a aceluiași nume, cu satul *N e g r e ș t i*, = o antiteză a celorlalte două, și cu satul *Zgriptești*. În *Albute*, feminin plural de la *a l b u t*, figurează interesantul sufix deminutival *-u t* ca în *mic-ut-el*, *grec-ot-ei*, *serb-ot-ei*, *puțin-t-el* etc.

v. ¹*Alb.* – *-ut.*

ALBÛȚ, -Ă, adj.; blanchâtre. Sinonim cu *a l b i n e ț*, *a l b u i* etc., iar mai ales cu *a l b i ș o r*.

E des în poezia poporană.

O doină din Ardeal:

„M-a mînat maica la vie
Să-mi culeg măghiran mie,
Măghiran de cel *albuț*
Să fac pană la drăguț...”

(Jarnik-Bîrsanu, 315)

Balada *Gruia lui Novac*:

„Apoi, Doamne, fața lui
Ca și spuma laptelui;
E *albuț*, cam roșcovan,
Și seamăn-a căpitan...”

(Reteganu, *Poez. pop.*, 62)

Bocet din Dobrogea:

„Ochișorii ei
Ca niște scînteii,
Dalbele mînuțe
Ca florile-*albuțe*...”

(Burada, *Înmormînt.*, 126)

Un alt bocet tot de acolo:

„Din ai tăi dragi ochișori
Au să crească alte flori,

Din guriță
Tămâiță,
Din mînuțe
Flori *albuțe*...”

(*Ibid.*, 136; cfr. 111)

Din Bucovina:

„Pe cel deal, pe cea costiță,
Este-o floricea *albuță*,
Ș-am zis lui Toader să vie
Să i-o pun în pălărie...”

(*Aurora română*, 1881, p. 15)

v. ¹*Alb.* – ²*Albișor.* – *-uț.*

¹**ALCĂ** (plur. *alcale*), s.f.; „crampon, crochet” (Pontbriant). „*Alcă*, scoabă sau legătură de fer la muri și alte construcțiuni (*L.M.*). Cuvînt de aceeași origine cu cel următor.

v. ²*Alca.*

²**ALCĂ** s. **HALCĂ** (artic. *alcaoa*, plur. *alcale*), s.f.; espèce de tournoi oriental, jeu de bagues. Între secolii XVI-XVIII jocul *alcalei* și cuvîntul, ambele împrumutate din Orient, par a fi fost răspîndite la români.

Moxa, 1620, p. 389: „jucași bine astăzû și vrătejiși bine calul la *alcă*...”

Glosar slavo-român, circa 1600 (*Cuv. d. bătr. I*, 268): „**ТРИЗНИЦЕ**, loc larg sau unde aleargă la *alcă*...”

Balada *Sîrb-sărac*:

„Trecea mercuri, venea joi,
Turcii mergea cîte doi
Ca să gioace la *halca*
Sus în Haidar-pașa,
Și deodată toți pleca,
La fugă se arunca,
Pe cîmp luciu se-nșira...”

unde Alexandri (*Poez. pop.*², 109) observă: „*Halca* e cuvînt turcesc ce însemnează „verigă”. Jocul *halcalei* trebuie să fi fost același carele poartă la francezi numele de: jeu de bagues. După înțelesul baladei, jocul consista întru a se repezi călare în partea unde se găsea *halcaoa* spînzurată, și a zvîrli djeridul astfel încît să treacă prin cercul ei...”

Un martur ocular, Gheorgachi Logofătul din Moldova, *Letop.* III, 314, descrie *alcaoa* după cum se mai juca încă în secolul trecut: „A tria zi după Paști vin toți egumenii greci de se închină domnului cu Sfânta Înviere, aducând și pocloane câte un miel; și tot într-această zi, sau a patra zi, au fost o b i c e i u v e c h i u de eșia domnul afară cu tot alaiul de slujitorime și cu toată boierimea mari și mici la *halca*, ori în șasul Bahluiului, ori la Copou, scotîndu-se toți caii domnești; și șezând dom-

nul la saivant și boierii pe scaune, pe cine din boieri rănduia domnul încăleca pe cal domnesc și se s l o b o z i a c u s u l i ț a a s u p r a *halcalei* – care sulite sânt aduse din Țara Ungurească, acolo se fac într-adins pentru această treabă – cu zicături de mehterhanea; și care l u a *halcaoa* în r e p e g i u n e a c a l u l u i , venia de se închina domnului și-i săruta mână și poala; și celor mai mari boieri li se dăruia de cătră domn câte o lastră sau canavață cu fir și un postav, celor mai de gios postaji și atlaze...”

Din acele petreceri de altădată, a mai rămas în popor numai doară locuțiunea proverbială „ b a t e *alcaoa* = perde timpul în deșert” (*L.M.*).

Este turcul h a l q à , d j a g a t a i c a l k à (Șaineanu, *Elem. turc.*, p. 50) „anneau, bague”, care n-are a face nici cu grecul χαλκός, nici cu românul „o halcă de pîine” (Cihac, II, 584).

v.¹ *Alca.* – *Halca.* – ^{1,2}*Halcă.*

ALCÂM (plur. *alcamuri*), s.n.; ruse, piège, guet-apens, savoir-faire. Cuvîntul se aude în Transilvania. *Lexiconul Budan*, vrînd cu orice preț să-l apropie de latinul „arcanum”, îi sucește forma și sensul totodată: „*Alcamu* vel a r c a m u : 1. taină, lucru ascuns, a r c a n u m , mysterium, res occulta, 2. viclenie, ars, techna”. Alții au mai confundat cu *alcam* pe a r c a n „fune cu ochi la capăt” (*L.M.*), o vorbă curat tătarească. Numai forma *alcam* și sensul „viclenie” sînt poporane și istorice.

Cuvîntul ne întimpină de trei ori la Coresi, *Omiliar*, 1580:

quatern. XI, p. 3: „... ne-amă cufundatū și ne chinuimū în năpăștile vrăjmașului și în *alcămurile* lui...”

quat. XVI, p. 14: „...chinuiții de ale vrăjmașului năpăști și de *alcămuri*-i...”

quat. XXVI, p. 1: „... ačastâ dumnezeiascâ sāmăințâ să ne nevoimū să o priimimū, ca să nu fie călcătâ sau răsipitâ de dracii văzduhului; așijderea să o răsădim într-adăncū, să ne nevoimū ca să se înrădăcinēze, ca să nu de *alcămurile* năpăștilor să se usuce...”

Alcam nu e turcesc, nici slav. El n-are a face cu latinul „arcanum”, căruia i-ar corespunde românește „arcîn” ori „arcîm” sau „arcîu”, niciodată *alcam*. Prin sens și prin formă, este curat maghiarul a l k a l m „meșteșug, îndemînare”: *alkalmas* „habile, adroit”, *alkalmazás* „adresse, savoir-faire”, *alkalmazékony* „expéditif”, *alkalmazkodni* „s’accomoder, s’arranger” etc. Din a l k a l m – *alcam* prin disimilațiunea unuia din cei doi l.

v. *Arcan.* – *Hatalm.* – *Meșteșug.*

ALCAZÎ (pl. *Alcăzești*), n. pr. m.; nom d’une famille noble moldave. Astăzi se zice mai des *Alcaz*. Această familie e cunoscută în Moldova din prima jumătate a secolului XVIII, locuind atunci în districtul Neamțului și fiind încuscrită cu vechiul neam boieresc B a n t ă ș . Într-un act al moșiei Aldeni (Arh. Stat. din Buc.) din 1767 se menționează mai de multe ori Iordache *Alcazî* (Ілкази́), cumnat cu Nicolae Lipan și fiu al sulgerului Constantin dintr-o fiică a lui Ursache Bantăș. Sub vechea-i formă

Alcazi, de unde mai târziu s-a mutat tonul în *Alcàzi* și-apoi s-a pierdut finalul *-i*, acest nume este de tot turcesc sau tătäresc: A l k a z ý sau A l - q a z ì .

v. ²*Arap.* – *Bantăș.* – ¹*Turc.* – *Turcul.*

ALCĂTUIALĂ (pl. *alcătuieli*). – v. *Alcătuință*.

ALCĂTUIESC (*alcătuire*, *alcătuit*), vb.; créer, produire, former; composer, arranger. Deși, fără îndoială, cuvântul vine din dreptul din maghiarul a l k o t n i „créer”, totuși derivațiunea din c î t , propusă de *Lexiconul Budan*, e foarte ingenioasă, răzămîndu-se pe analogia vechiului italian „q u o t a r e = compunere, ordinare”, și nu este fără o brumă de adevăr. Dintru-nfii *alcătuiesc* = a l k o t n i trebuia să fi însemnînd numai „créer”, adecă „scot la iveală ceva nou privit ca o unitate, nu ca o adunare”, de exemplu:

„Lui Adam l-a sa zidire Dumnezeu i-a dăruit
A fi stăpîn preste toate ce el le-au *alcătuit*...”

(Zilot, *Cron.*, p. 3)

și deja mai târziu, pe terenul românesc, se va fi născut sensul de „composer, arranger”, „așez împreună mai multe una c î t e una”, pe care nu-l are prototipul unguresc și care pare a se datori anume etimologiei poporane de la a l - c î t , înlesnită prin unele construcțiuni ca:

„Milă îți era de țară s-o vezi cum o bîntuia,
Isodiri n-ajunge-n minte pe c î t e *alcătui*a...”

(Beldiman, *Tragod.*, v. 2497)

În *alcătuire*, după cum s-a încetățenit la noi prin etimologia poporană, fiecare din elementele constitutive ale totului este a l c î t e l e față cu celelalte, adecă *alcătuieste* cutare proporțiune numerică; bunăoară la Alexandri, *Iașii în 1844*: „țărani, cari, slavă Domnului! *alcătuiesc* cel mai mare n u m ă r , nu și-au părăsit niciodată obiceiurile, nici limba, nici portul...”, unde *alcătuiesc* este ca și cînd am întreba: a l c î t e l e este țăranul între ceilalți români?”

I. Ca verb activ, *alcătuiesc* se poate traduce mai totdeauna franțuzește prin „composer” și „arranger”.

a) *Alcătuiesc* „composer”, fie în sens fizic, fie în cel intelectual, sinonim cu î n t o c m e s c .

A. Odobescu, *Mihnea-vodă*, p. 37, vorbind despre mazilia acestui principe în Ardeal: „Toți grofii și nemeșii din Sibii și de prinpregiur *alcătui*au o curte care se bucura de bilșugul și traiul domnesc al voevodului mazil...”

Costache Negruzzi, *Zoe I*: „El purta un antereu de suvaia alb, era încins cu un șal roșu cu flori, din care o poală i se slobozea pe coapsa stîngă, iar capetele, *alcătui*nd un fiong dinainte, cădeau apoi peste papucii lui cei galbeni...”

Zilot, *Cron.*, p. 2: „Acum văzînd iar în patria mea primejdie mare și înțelegîndu-o pre dînsa tocmai stîrv în mijloc la atîtea hiare, mai *alcătui*i și această scurtă scrisoare...”

La Cantemir, *Ist. ierogl.* (ms., în Acad. Rom., p. 29): „.... cămila nepăsărită și paserea necămită, căriia unii *alcătuindu*-i numele Strutocamilă îi dzic; aceasta precum hirișă cămilă să nu fie, pénele o vădesc, și iarăși hirișă pasire să nu fie, nezburarea în aer o pîrêște...” – *alcătuiesc* se referă la numele c o m p u s : στρουθο-κάμηλος.

b) *Alcătuiesc* „arranger”, sinonim cu t o c m e s c .

Ioan din Vinți, 1689, f. 179 a: „Priîmêște darâ, Biruitorîule, ruga și rugăciunîa noastră și odihnêște toate sufletele carele s-au pristăvitû mai înainte întru nădejdea învierîi și a viețîi ceî de véci, și le *alcătuîaște* numele lor în cartea viețîi...”

O predică a Sf. Ioan Crisostom, sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 492): „așa cu adevărû să crêdeți că pre noi t o c m î t u - n e - a u Domnul și ne-au *alcătuitû*...”

II. Ca verb reciproc, a s e *alcătui*, sinonim cu „a s e î n v o i”, însemnează „convenir”.

Beldiman, *Tragod.*, v. 43:

„Pun soroc, hotărâsc ziua, între ei s-*alcătuiesc*,
Și o grabnică ispravă cu toții nădejduiesc...”

sau la Donici, *Leul la vînat*:

„Leu, lupu, vulpea și cînele odat’
Ca niște buni vecini s-au fost *alcătuit*:
Cu toții întrunit
Să umble la vînat...”

III. Ca verb reflexiv, m ă *alcătuiesc* are în limba veche înțelesul de: a-și strînge toate părțile corpului într-o grămadă, a s e g h e m u i , a s e z g î r c i , „se ratatiner, se ramasser, se pelotonner”.

Așa la Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XXXI, p. 7: „ăste cămilei mai lesne preîn urechile acului a s e *alŭcătui* decâtû bogatulû a se spăsi....”, unde *alcătuire* însemnează a se face de tot mic (Luc. XVIII, 25).

De asemenea la Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom.), p. 59: „.... supt gardul din afară bine aproape să lipi și acoloa ca mortul să trînti; acesta așa *alcătuindu*-să și mulcomiș la pămînt ascundzindu-să, celalalt cît ce putea ciritêele scutura, și cu picioarele uscatele frundze tropșînd-stropșînd le suna...”

Pe lîngă substantivul verbal a l c ă t u i r e și adjectivul verbal a l c ă t u i t , din *alcătuiesc* s-au format a l c ă t u i a l ă sau a l c ă t u i n ț ă „composition” și a l c ă i t u i t o r „compositeur”.

v. *Rînduiesc.* – *Tocmesc.*

ALCĂTUÎNȚĂ (pl. *alcătuînțe*), s.f.; formation, composition, arrangement, structure. Din a l c ă t u i e s c , prin sufixul - i n ț ă , reprezentînd ca substantiv abstract toate sensurile verbului. După *Lexiconul Budan* (p. 15), e mai întrebuițat

decît infinitivalul *alcătuire*, care exprimă aceeași noțiune. Prin sufixul *-eală* se formează sinonimul *alcătuială* (Budai-Deleanu).

v. *Alcătuiesc*. – ^{1,2}*-eală*. – *-ință*.

ALCĂTUIRE (pl. *alcătuiiri*), s. f.; l'infinitif substantivé d'*alcătuiesc*: formation, composition, arrangement. Sinonim cu *alcătuială* și *alcătuiință*.

Critil și Andronius (Iași, 1794, p. 23) descriind universul: „Așa totu este rînduitu de unu chipu, cîtu nimică nu lipsește într-aastă mare *alcătuire* pentru toate zidirile: apa are trebuință de pămîntu pentru a o sprijini, pămîntul are trebuință de apă pentru a să face roditoriu, aerul să adaoge din apă și focul să hranește din aeru, și așa totu este rînduitu de unu chipu cîtu fieștecare lucru are trebuință de celalaltu pentru a sa ținare și toate înpreună *alcătuesc* și ținu lumea...”

v. *Alcătuiesc*. – *Alcătuință*.

ALCĂTUIT, -Ă; adj.; part. passé d' *alcătuiesc*: formé, composé, arrangé etc. Reprezintă ca adjectiv toate sensurile verbului din care derivă.

Alexandri, *Rămășagul*, sc. I: „Spiritul femeiesc este *alcătuit* de trei părți din iad și una din rai...”

Zilot, *Cron.*, p. 107: „Domnia lui Ion-vodă Caragea, *alcătuită* înfii pre scurt în stihuri grecești...”

Cuvîntul e foarte des la Cantemir, cu diferite nuanțe de înțeles. Așa, de exemplu, în *Istoria ieroglifică* (ms. în Acad. Rom.):

p. 22: „a unui organ de muzică toate coardele deodată lovindu-să o răzsunare oarecariă dau, însă vreo melodie *to c m i t ă* și după praviile muzicai *alcătuită* nice cum nu să aude...”

p. 267: „... de demult întemeiatului și în véci *alcătuitului* nostru prieteșug acmu roada în vrîme a-ș da și dragostea viptul a-ș arăta, precum mi se pare, s-ar cuveni și s-ar cădea...”

p. 169: „... pietrile scumpe frumos cu aur *alcătuite* era...”

La negativ, *ibid.*, p. 48: „pre cît greu bucatele vîrtoasă stomahului slab aduc, pre ațita nesufferire aduce și cuvîntul *nealcătuit* la uréchia bine ascultătoare...”

v. *Alcătuiesc*.

ALCĂTUITÒR. – v. *Alcătuiesc*.

ÀLCIU, s.m.; t. de zool.: l'élan. Cuvînt adus numai de Budai-Deleanu (*Dicț.*, ms. în Muz. istor. din Bucur.), care-l traduce prin: „Elen, Elenthier”, adecă latinul *alce* = gr. ἄλκη. Poporan să fie?

v. *Helge*.

AL-CÎTELE, A-CÎTA, adj. num.; quantième. Forma bărbățească își acată mai adesea pe emfaticul *-a* (v. ^{5A}): *al cîtelea*. Servă ca întrebare pentru a afla locul sau

rîndul pe care-l ține ceva sau cineva între mai multe unități omogene, avînd drept răspuns: *al doilea*, *al treilea* sau: *a doua*, *a treia*; de ex.: *al cîtelea* ai vorbit în adunare? – al șaptelea; *a cîta* casă? – *a t r e i a*. Niciodată nu se întrebuițează fără artichu posesiv *a l*. Simplul *c î t e l e* n-are în grai o existență individuală, ci numai ca element constitutiv în adjectivul *al cîtele* și-n adverbul *a-n c î t e l e*. Formele flexionare *ai cîții*, *ale cîtele*, indicate de Cihac (I, 47), sînt numai teoretice, dar nu se aud în popor.

v. *A-ncîtele*. – *Cît*.

ALDÀN s. **HALDÀN**, s.m.; t. de botan.: chanvre femelle, Cannabis femina.

În Muntenia se întrebuițează forma neaspirată *aldan*:

„La *c î n e p a* de s ă m î n ț ă , după ce se uscă, în unele sate se zice cînepă, în altele *aldan*...” (T. Sebeșan, Dîmbovița; c. Poiana de Sus).

În Moldova se zice cu aspirațiune: *haldan*:

I. Ionescu, *Calendar*, 1845, p. 61-62: „O dată cu sămînta de popușoi să aruncă și cînipă pentru *haldani* de sămîntă și bostani pentru porci...”; dar eminentul agronom, rostindu-se mai jos contra acestui obicei, adaugă: „totuși aș zice ca să s ă s a m i n e deosebi *haldanii*...”

Dr. D. Brîndză ne împărtășește următoarea notiță: „În Moldova se dă numele de *haldan* individului femeiesc de *C a n n a b i s s a t i v a*, adică cînepei femele, care produce sămînta și care în Transilvania se zice *c î n e p ă - d e - t o a m n ă*, pe cînd planta masculină se zice cînepă-de-vară. Îmi aduc aminte de cînd eram copil că toamna se adunau toți *haldanii* și se făcea *g l u g ă* din ei (precum se făcea și din strujanii de popușoi) pentru ca mai în urmă să se *b a t ă* de pe ei sămînta de cînepă...”

În forma moldovenească *haldan* față cu muntenescul *aldan*, inițialul *h* este o aspirațiune inorganică, întocmai ca în *h a r m a s a r i u*, după cum se zice în Moldova pentru *a r m a s a r* (= lat. *admissarius*). Pe alocuri se aude o formă și mai degenerată: *hlandan* (Baican, *Despre cînepă și in*, Giurgiu, 1882, p. 5-6) în care, pe lîngă inorganicul *h*, ne mai întîmpină propagațiunea lui *n*, din cauza căriia s-a produs apoi metateza *hla* = *hal*. O vorbă românească o dată nazalizată nu mai perde pe nazala: din *cănunt* = lat. *canutus* se poate face prin rotacism *cărunt*, dar nu se mai întoarce la *cănut*. Forma *hlandan* este dară învederat terțiară, forma *haldan* secundară, forma *aldan* primară.

Chiar dacă forma *aldan* n-ar fi cea primară, totuși etimologia propusă de Cihac (II, 121): „*haldan* pour *h l a v a n*, *g l a v a n*” din slavul *g l a v a* „tête”, e foneticește peste puțină, presupunînd o nepilduită trecere a lui *v* în *d*. Să se mai observe că bohemul *hlawaň*, pe care-l aduce în paralelă Cihac dîndu-i sensul de „chanvre femelle”, nu are niciodată acest înțeles, ci numai pe acela de „entêté”, „Dickkopf” (Jungmann, I, 683), iar „chanvre femelle” se cheamă bohemește *hlavač* și *hlawatka*, de unde pînă la *aldan* e și mai departe.

Dar de unde vine cuvîntul?

Pe de o parte, întrebuițarea sa exclusiv rustică, atît în Moldova cît și în Țara

turcă sau maghiară; totul dovedește că *aldan* este o veche vorbă indigenă, care începe deja a se pierde chiar din graiul țaranului. Nu cumva dară, ca și alți termeni botanici românești foarte poporani, despre cari s-a vorbit mai sus și vom mai vorbi adesea să fie un arhaism elenic, trecut prin daci la români?

Aci se prezintă două ipoteze, deopotrivă ademenitoare la prima vedere, din cari însă numai una se susține pînă-n capăt.

I. *Aldan* = 'Αλθαία.

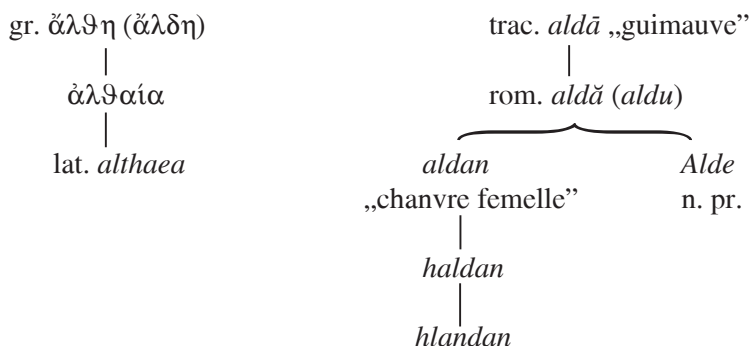
Finalul -a n este un sufix posterior, adaos la forma primitivă a l d u , care cu un alt sufix posterior s-a mai păstrat pînă astăzi în popor ca nume personal bărbătesc A l d e , format ca „Petre” din „Petrus” și nu mai puțin răspîndit decît numile personale bărbătești analoage: Floare, Trandafir, Călin etc., toate de provenință botanică. Ca și „Petre”, A l d e este masculin cu flexiunea femeiască articulîndu-se A l d e a , nu „Aldele”; la genitivo-dativ A l d i i , nu „Aldelui”. A l d e este un deminutiv din A l d u , iar *aldan* e un augmentativ, întocmai ca „băietan” din „băiat”, „boldan” din „bold”, „șoiman” din „șoim” etc. Prototipul lui *aldan* este dară masculinul a l d u , care totuși, după cum ne vom încredința îndată, se trage dintr-o formă feminină despărută: a l d ă . O plantă foarte asemănată cu cînepa și care crește în toată România „pe marginea pădurilor și prin tufișuri” (Dr. Brîndză, *Prodrom*, p. 169) este „A l t h a e a cannabina”, în vechea spanioală „cañamera”, portugezește „cañametra”, adecă „cînepă” sau „cînepoasă” (Nemnich, I, 206), franțuzește „guimauve à feuilles de chanvre”, astfel că trecerea poporană a numelui de la această „A l t h a e a ” la „Cannabis femina” e de tot firească. Foneticeste românul a l d ă corespunde perfect grecului ἄλθη, de unde apoi ἄλθαία pe aceeași cale ca în alți termeni botanici, de ex. κίρκια din κίρκη. Pe cînd în numele personal A l d e genul masculin este asigurat prin aplicarea-i exclusivă la bărbați, în privința plantei termenul a l d ă = ἄλθη era feminin numai pînă ce a trecut la cînepă. Această schimbare a genului, care a necesitat acățarea unor sufixe curat masculine, se justifică prin aceea că românii consideră ca bărbătească pe „chanvre femelle”, întocmai după cum o fac și alte popoare: „die deutschen Benennungen des männlichen und weiblichen Hanfes, Fimmel und Mäschel, sind lateinischen oder italienischen Ursprungs, Fimmel = femella, Mäschel = masculus, freilich m i t u m g e k e h r t e r A n w e n d u n g , denn der Fimmel ist gerade der männliche Hanf, der aber weil er kürzer und schwächer ist, in der Vorstellung des Volkes als der weibliche erschienen” (Hehn, *Kulturpfl.*³, 169). Între românul *aldan* și grecul ἄλθαία este dară același raport de gen ca între germanul „der Fimmel” și latinul „femella” (cfr. *Grimm's Wrtb.* III, 1638). Să mai adăugăm acum că grecului θ (= sanscr. *dh*) e corelativ *d* aproape în toate limbile ario-europee numai întrucît cuvintele sînt congenere, căci în cele împrumutate românul îl preface în *t* ca italianii (*efen* = εὐθηνός) sau în *f* ca slavii (*logofăt* = λογοθέτης), de unde rezultă că între *aldan*, adecă a l d ă , și între ἄλθαία = ἄλθη trebuia să fi fost la mijloc, pentru ca să poată fi împrumutată, o formă greacă cu δ = θ și o găsim în adevăr tocmai în vechiul dialect elenic din Macedonia, în care se rostea: ἐλέδω = ἐθέλω, δάνος = θάνατος, ὀδραία = αἰθρία, δώραξ = θώραξ, Ξανδικός = Ξανθικός (Sturz, *De dial. Macedonica*, p. 31; Benfey's

Orient, II, 721), iar prin urmare: ἄλδῆ = ἄλθῆ. De la grecii din Macedonia, termenul a trecut ca împrumut la vecinii traci, și de aci apoi ca moștenire prin daci la români, unde din *a l d â* „*A l t h a e a* cannabina” s-a născut *aldan* „*Cannabis femina*”.

II. *Aldan* = *L a d a n u m*.

Aproape toate varietățile din genul plantei „*Galeopsis*” oferă oarecari asemănări cu cînepa. De aceea la germani ele poartă în genere numele de „*H a n f n e s s e l*”, literalmente „*c î n e p ă - u r z i c ă*”, iar varietatea „*Galeopsis tetrahit*” în specie se cheamă franțuzește *chanvrin* sau *chanvre*-bâtard. Una dintre varietăți, foarte comună în România (Dr. Brîndză, *Prodr.*, 394), este „*Galeopsis l a d a n u m*”, numită în vechea terminologie botanică „*L a d a n u m segetum*” (Nemnich), ungurește „*K e n d e r i k e*”, adică „*c î n e p i o a r ă*”. Din *L a d a n u m* s-ar face românește *aldan* prin aceeași metateză inițială ca în al nostru *altîță* din primitivul „lătiță”, de unde, prin împrumut medieval de la români, vine serbul *latița*. Dar această derivațiune, atît de simplă în aparință, se izbește de o mare dificultate fonetică: dacă finalul *-a n* nu este un adaos posterior românesc, ci un vechi sufix moștenit împreună cu cuvîntul întreg, atunci el trebuia neapărat să treacă la români ca *-î n* sau ca *-î u*, astfel că din *L a d a n u m* am avea *aldîn* sau *aldîu*, niciodată *aldan*, după cum din *romanus* avem *român* și din *granum* – *grîu*.

Rămîne dară în picioare numai prima ipoteză, adică:

Cumcă *-a n* în *aldan* este un sufix adaos la tulpina cea primitivă *a l d*, aceasta se confirmă pe deplin prin forma întrebuițată la românii din Selagiu (*Tribuna din Sibiu*, 1890, nr. 85): „*à l d u r* = acele fire de cînepă cari se seamănă între păpușoi sau și separat, însă foarte rar, încît să rămînă între ele mare distanță; sînt semănate pentru roada mînoasă ce aduc”. Precum *aldan*, adică *a l d + a n*, este un augmentativ din *a l d*, tot așa *à l d u r*, adică *a l d + u r*, format întocmai ca „*fagur* = *= favulus*”, „*strugur* = *trugulus*”, „*bour* = *buvulus*” etc., este un deminutiv din același *a l d*.

Din *à l d u r*, cu conservarea accentului și cu trecerea lui *-ld-* în *-nd-* ca în „*ande* = *alde*” (v. *Alde*), s-au născut tot în Ardeal două forme aspirate: *handur* și *durhan*, din cari cea a doua este o simplă metateză din cea dentii: *dur-han* = *han-dur*,

Următoarea notiță despre aceste două forme o datorim d-lui Ioan Reteganul: „*Hándur* și *durhán* = cînepa mare, groasă, ce se seamănă prin mălaie, porumburi, cucuruze și care servește de sămîntă. Sînt și *handuri* de vară, din cari fac copiii sbiciuri; aceștia sînt netezi și abia cam ca degetul de groși, dar sămîntă se face numai din *handurii* cei de toamnă. Auzi muierile vorbind: — Mîndră ț[i]-i cînepa, Părască? — Las-o-n foc că-i numai *handuri*! — Io încă am nește *durhani* cît nu știu să-i topesc, să-i îngrădesc în gard...”

În acest mod, genealogia de mai sus a cuvîntului trebui completată, pe lîngă ramura cea formată prin sufixul tonic -*ân*: *ald* + -*an*, printr-o altă ramură cu sufixul netonic -*ur* (= -*ulus*):

áld + -*ur*
 |
ándur
 |
handur
 |
durhán

v. *Aglică*. – *Alac*. – ¹*Alde*. – -*an*. – *Cînepă*. – *Lăor*...

ALDĂȘ, s.n.; bénédiction, félicitation. Este întocmai maghiarul *á l d á s*. Se întrebuințează numai la românii din părțile Ungarici (*Lex. Bud.*).

v. *Alduiesc*.

AL-DĂTĂ, adv.; autrefois. Conracțiune poporană din *a l t ă d a t ă*.

Jipescu, *Opincaru*, p. 26: „*Al-dată* nu le iera rușine domnilor noștri a umbla pă jos pîntre braslilii poporului, ca să afle păsu și nevoile rumânului...”

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 220: „...soarta a făcut să se ridice în locul biseriței, plină *al-dată* de credincioși la sărbători, biserică mare și falnică, dar goală...”

v. *Alt*. – *Dată*.

ALDĂMAȘ s. **ADALMĂȘ** (pl. *adalmașuri*, *aldămașuri*), s. n.; 1. vin bu comme arrhes à la conclusion d'un marché; 2. pourboire. Cu sensul al doilea se aude numai peste Carpați.

Dict. ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 423): „*Aldemaș*. Donum.”
Lexicon Budan: „*Aldămaș*, das Trinkgeld”.

Cu primul sens, avînd o accepțiune juridică, cuvîntul e foarte poporan. „A da *aldămaș*” și „a bea *aldămaș*” însoțește la țărani și la orășenimea de jos orice vînzare sau cumpărare, și chiar tot felul de învoieli între doi sau mai mulți.

„*Aldămaș* se numește hiritisirea ce se face în urma tocmelei și care constă din următoarele: părțile se duc și cer băutură spirtoasă, vin sau rachiu; se dă întîi de cătră cumpărător, care c i n s t e ș t e pe vînzător, și acela-l feliцитеază zicîndu-i:

dea D-zeu să ai parte de ...(obiectul cumpărat), atât d-ta cât și urmașii de urmașii d-tale, și să fii sănătos să-l stăpânești! Apoi dă și vânzătorul tot atîta băutură, și cinstind pe cumpărător, acesta-l felicitază: și d-ta să dea D-zeu să ai parte de bani, unde vei pune un ban să scoți o mie, spor și izvor să dea D-zeu!” (I. Curpăn, Bacău, c. Nadișa).

„*Aldămașul* se face la vânzări și cumpărări. Se mai numește și c i n s t e . Se dă de vânzător două părți și de cumpărător o parte” (I. Georgescu, Prahova, c. Călinești).

„La *aldămaș* vânzătorul plătește două părți, iar cumpărătorul numai una” (P. Ștefănescu, Dolj, c. Simnic).

În unele localități *aldămașul* privește numai pe vânzător.

A. Pann, *Prov.* II, 136:

„Au mers să pețască, obicei cum este;
Priviră, văzură, vorbiră de fată,
Și se învoiră cu mumă, cu tată.
Acuma rămase să bea *aldămașul*...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 145, descriind pe țăranul venit la „jupîn” în prăvălie pentru a-și cumpăra „cioareci”:

„— Ei, dacă ie așa, nici cum zici dumneata, nici cum zic ieu, hiie cu cinsprece lei!

— Adu mîna-ncoa! Ai noroc! Poartă-i sănătoșiel!

— Să dea Dumnezeu!

— Acu *aldămașu* cade pe dumneata să-l dai, logofete!

— Așa, neică Pîrvule! Adu băiete cîte un șapte-și-cinci (adică 75 dramuri de ghin).

— Să-ți trăiască cocoana și mititei[i]!...”

„Cu țăranii din Basarabia – zice călătorul Dr. Zucker (*Bessarabien*, Frankf., 1834, p. 19) – anevoie se poate face o învoială de orice fel fără a o încheia în cîrsmă prin așa-numitul *aldamaș*...”

Alexandri, *Arvinte și Pepelea*, sc. 4:

„Pepelea: Bună tocmală!... Dar ceva *adalmaș*?

Arvinte: O baniță de nuci uscate... hai, treacă de la mine; unde-o mers miia, meargă și suta...

Pepelea: Bunătatea d-tale!... însă un lucru strică...

Arvinte: Care?

Pepelea: Nu-mi plac nucile...

Arvinte: Nu fii prost, măi! O baniță de nuci vechi, de șease ani... Nu scăpa chilipiriu din mîna.

Pepelea: Ba nu așa, giupîne!... Almintire... Dă-mi pe Mândica *adalmaș*... Vrei?...”

Act din Tîrgoviște, 1636 (*A.I.R.* I, 16): „au cumpărat o vie de la Stanțul șoimarul de Tărgoviști, însă via în fete în dealul Tărgoviștie, de lată deîn Nica iuz(bașa) pîn în diăconul Tudor Muce, și cu pometul și cu tot locul căt se va alégé înprejurul și în lungul acei vii, dreptu ughi 110 bani gata; și am cheltuitu la *aldămaș* ughi...”, apoi

e lăsat gol locul pentru cifră, fiindcă – pesemne – petrecerea nu se isprăvise încă pe deplin, la facerea actului.

Fără noțiune juridică, orice beție sau petrecere, în așteptarea unei izbînde sau la urmă, se poate zice *aldămaș*.

„Cînd se scoate pentru întâia dată un plug nou, este obicei de a bea *aldămaș* p l u g u l u i ...” (G. Secăreanu., Dîmbovița, c. Runcul).

A. Odobescu, *Mihnea-vodă*, p. 24: „Cînd m-oi vedea scăpat și de odrasla asta de olteni blestemați, o să mi se mai veselească inima în mine. Acum cheamă pe pivniceri și să le bem *aldămașul*. Noroc bun, măre bădiță!...”

În acest sens, un om care a făcut o izbîndă și care de bucurie ar trebui să c i n - s t e a s c ă pe ai săi, se zice: „bun de *aldămaș*” (L.M.).

Cei ce iau parte la *aldămaș*, veselindu-se împreună ca un fel de marturi la încheierea tocmelei, se cheamă a l d ă m ă ș a r i .

Lexicon Budan: „*Aldămășeariu*, praesens mercipotui, combibens e mercipotu”.

În Țara Românească mai cu seamă, *aldămașul* era un obicei atît de juridic, încît în actele domnești de întărirea cumpărăturelor se arată anume a l d ă m ă ș a r i i . Astfel, într-un crîșov din 1631 scris slavonește (Venelin, 298), Pîrvul din Urlați cumpărîndu-și mai multe vii, domnul specifică pe toți a l d ă m ă ș a r i i (АЛДЫМЪШАРН) cîți au asistat, adecă au băut cu prilejul fiecărei cumpărăture în parte.

Act rustic din Prahova, 1596 (*Cuv. d. bătr.* I, 67): „ačasta moșia vândut-am cu știrea megîiașilor deîn sus și de jos, fost-au și a l d ă m ă ș a r i i care să vor iscăli mai jos...”

Act din Ilfov, 1608 (*Cuv. d. bătr.* I, 169): „au cumpărat ocină în Berilești de la Mariia fata Vladului 2 funi dreptu aspri 9000 șă cu u rumăn anume Șărb; au vândut de a lor bunăvoe, șă a l d ă m ă ș a r i anume: Avram postelnic i Șteful postelnic i Costantin fratele lu Dănișor logofăt de Buzău i Bălan i Mihăil i Duțe i Dragomir i Vladul de acolo de sat de Berilești...”

În veacul de mijloc mai ales, acest obicei juridic era foarte răspîndit pretutinde-ne. Într-un text din Franția, citat de Du Cange (*Gloss. lat.*, v. *Potricula*): „Vendidimus Druvallono presbitero dimidium cujusdam campi, et accepimus pretium in quo nobis complacuit, hoc est, in argento solidos XVIII, et a d p o t i c u l a s q u a s s i m u l b i b i m u s denarios XVIII”. D. Bogišić, pe de altă parte, în tratatul său despre „obiceiele juridice la slavi”, constată aceeași datină la serbi, la bulgari, la poloni, la ruși etc., unde ea se numește „mohorycz”, „litki”, „litkup”, „likovo” și altele (*Pravni običaji u Slovena*, Zagreb, 1867, p. 85, 182). La români dară instituțiunea în sine-și nu e de loc ungurească, însă curat unguresc este numele: *aldămaș* = á l d o m á s „pot-de-vin, toast, bénédiction”, de la a l d a n i „bénir”. Tot de la unguri au luat cuvîntul și serbii: a l d u m a ș , întrebuintîndu-l întocmai ca la noi (Bogišić, *Zbornik pravnihi običaja*, Zagreb, 1874, p. 424, 465, 466). Prin etimologie poporană de la „a da (vin ori rachiu)” s-a născut apoi forma românească metatetică *adălmaș* sau *adalmaș*, cea mai întrebuintată în grai și pe care de la moldoveni au împrumutat-o rutenii: o d o m a ș .

După cum am văzut mai sus, la țărani *aldămaș* e sinonim cu *c i n s t e*, cuvânt slavice anterior introducerii termenului unguresc și carele la rîndul său traduce pe latinul vulgar *h o n o r*, cu același sens, de exemplu într-un text medieval: „domini consules faciendō honores villae dederunt dictis communitatibus unum vas vino plenum...”, adică: „au făcut *c i n s t e* cu un butoi de vin”, de unde și franțuzește „faire les *h o n n e u r s*”, ca într-un act din 1363: „commença ledit Perrin à dire que de l’h o n n e u r ou du d i s n e r dessusdit il ne paioiroit aucune chose” (Du Cange, v. *Honor*). În acest mod ne apar la români trei straturi: denții latinul *h o n o r*, pe care apoi slavicul *c i n s t e* îl înlocuiește în toate accepțiunile sale și astfel îl gonește din grai, în fine maghiarul *aldămaș* suprapunîndu-se vorbei slavice numai în sensul cel juridic.

v. *Aldaș*. – *Alduiesc*. – *Cinste*.

ALDĂMĂȘĂR. – v. *Aldămaș*. – *Mohorici*.

¹**ALDE** (artic. *Aldea*, gen.-dat. *Aldii*, voc. *Aldeo*), n. pr. pers. m. Un nume bărbătesc foarte poporan la toți sătenii din Dacia lui Traian, deși rar pe la orașe. Cată să fi existat și o formă *Aldu*, de unde *Alde* ca deminutiv, iar *a l d a n* ca augmentativ, și de unde vine și numele de familie *A l d u l e a n u*. *Alde* se referă la *Aldu* ca „Petre” la „Petru”.

Jipescu, *Opincaru*, p. 156, înșirînd numile mai obicinuite pe la țărani din Prahova: „Scoate-ți bani, vere, că tribuie la boieri! Înjugă-te, Stoico, fă-te luntre și punte, Frîncule; pîrpăliește-te, Soare; frigi-te, *Aldeo*!...”

În vechiul *Pomelnic al mănăstirii Bistrița* din Moldova (ms., în Acad. Rom., p. 68): „**Бѣнча, Стоиша, Падѣ...**” și tot acolo (p. 56) numele bărbătesc *A l d o m i r*, format din *Alde* sau din *Aldu* după analogia numilor bărbătești slavice ca „Dragomir”, fiindcă slavică era pe atunci la români moda timpului, deși în onomasticul propriu slavice nu există de loc *Alde*, fie simplu sau în compozițiune, ba nici elementele acestui nume (cfr. Moroșkin, *Slavjanskij imenoslov*, Ptrb., 1867, p. 2).

Pe lîngă moldovenescul *A l d o m i r*, se mai poate adăoga muntenescul *A l d i m i r*, în criseul lui Alexandru-vodă Mircea din 1575 (*Mănăstirea Cozia*, pach. XXIV. nr. 2, în Arh. Stat. din Buc.): „**покъпи Стойка учини ѿ Стѣдинна въ Падимир мѣсто за винограда...**”

Este foarte interesant de a regăsi acest nume *A l d o m i r* sau *A l d i m i r*, sub forma *O l d a m u r*, la un principe al cumanilor, pe care cronică maghiară îl menționează sub anul 1282: „*O l d a m u r Dux Cumaniae*” (*Chron. Budense*, ed. Podhradczky, p. 207; Katona, *Hist. crit. Arpad*, t. VI, p. 866). Nu cumva va fi fost român?

v. *Bîrlad*.

Lîngă Iași, un sat se cheamă Rădiul-*Aldii*, adică „păduricea lui *Alde*”. Un sat în Buzău și altul în Neamț se zice *A l d e n i*. O mulțime de sate poartă numele de *Aldești*, în Moldova, în Muntenia și peste Carpați. *A l d e n i* indică pe oameni veniți dintr-o localitate *Alde*, iar *A l d e ș t i i* însemnează pe pogorîtori dintr-un strămoș *Alde*.

În Țara Făgărașului, acest nume bărbătesc a fost oarecînd atît de răspîndit, încît într-un singur act din 1556 ne întîmpină șase români de acolo numiți *Alde* (N. Densușianu, *Monum.*, 1885, p. 10-12).

Cihac (II, 475) explică pe *Alde* prin maghiarul à l d a n i „bénir”, ca și cînd ar fi o traducere a numelui creștin B e n e d i c t u s . Dar ungurii din „Benedictus” fac „Benedék”, „Bencze”, „Bene”, „Benke” sau „Benkö”, „Bende”, „Benes”, „Bank”, „Benö” (Czuczor-Fogarasi, *Szót.*, v. *Benedék*), și niciodată nu-l traduc prin vrînd derivat din à l d a n i . Ceva mai mult: tribunalele maghiare din Ardeal acest nume, pe care-l auzeau mereu la români, li se părea totdeauna atît de neunguresc, încît în acte oficiale ele nu știau cum să-l transcrie: *Algya, Algye, Algja, Alde, Aldgie, Alge, Alga, Alda, Aldgya* etc. (N. Densușianu, *op. cit.*, *passim*).

Nici slavici, nici maghiari, *Alde* s-ar părea la prima vedere a nu diferi de numele personal italian A l d o , A l d i n o , francez A u d i n , care e însă pe acolo de o importanță germană medievală (Pott, *Personennamen*, 495-6).

Rezultă dară că al nostru *Alde* e ceva curat românesc, și încă numai țărănesc. De aceeași origine cu a l d a n „chanvre femelle”, el face parte din cercul numilor personale așa-zicînd botanice, ca F l o a r e , T r a n d a f i r , C a l o m f i r , C ă l i n , B u j o r etc. La serbi *Konoplja*, adică „cînepă”, este un nume personal femeiesc foarte obicînit (Karadžić).

v. *Aldan*.

²**ALDE**, adj. invar.; certain, quelqu'un des nôtres; même; pareil, semblable. Un idiotism românesc, foarte anevoie de tradus în orice altă limbă și care, deși tot ce poate fi mai poporan, a fost însă pînă acum uitat aproape de tot în dicționare.

În unele localități, poporul rostește *ande* în loc de *alde*.

„Pe la noi, în comunele Rucăr și Sîmbăta-de-Sus și cea de-Jos, nu se zice niciodată: mă duc pînă la nănașul, mă duc la judele, și alte fraze analoage, ci totdeauna după prepozițiune se pune cuvîntul *ande*: mă duc pîn' la *ande* nănașul, la *ande* judele etc.” (G. Pop. Făgăraș, c. Lisa).

Jipescu, *Opincaru*, p. 14: „budulaca mea vorbire cu *ande* hinu mieu Moțăilă...”; *ibid.*, p. 16: „pe rînd tot pe d-*ande* noi ne poftiși...”; apoi, p. 21: „*ande* lea Calohira, Ileana, leica Ilinca...”; dar pe aceeași pagină 23, *alde* și *ande*: „rude cu d-*ande* noi, bieți[i] rumânași d-acolo, căci sînt năcăjiți în vac de veciie, supuși, răriți dă noi și robiți la neamț, la ungur, la rus, la turc, nu le dă pas *alde* ahăia să ghiie-ncoace...”

Ca *ande* = *alde*, tot astfel la macedo-români se aude a n - d o i l e pentru a l d o i l e . În ambele cazuri este efectul acomodățiunii fonetice, dentalul *n* fiind mai apropiat lui *d* decît licuidul *l*.

I. Fără prepozițiune[a] d e , *alde* circulează în grai:

a) Mai ales cînd e vorba de rude sau neamuri, fiind urmat de substantivul post-articulat: *alde t a t a , m a m a , n e n e a* sau *n e a* etc.

„Cînd se întîlnesc doi săteni și se întrebă între dînșii:

— Unde te duci, Ioane?

— Mă duc la *alde* frate-mio, sau la *alde* tata, sau la *alde* nașa etc.

- Cu cine ai pus în plug?
 — Am pus cu *alde* cumătru Ilic...”

(P. Bourceanu, Covurlui, c. Tîrgu-Bujor)

„Pe la noi la mamă se zice: muică, la mamă mare: *alde*-b ă t r î n a ...” (Domnica Gheorghe, Dolj, c. Măceș-de-Jos).

Dintr-un lung șir de exemple despre graiul țărănesc din Ialomița, iată câteva: „*Alde* nea Ivan a vinit azi... Pă urmă s-a dus l-*aldi* moș Manca... *Aldi* nea Coman, ăștia sînt niște oameni dă ispravă... Eu acum ghiu dî la plug, ghine ș-*aldi* văru Stoica, și-ni pare c-o să ghie cu dînșii ș-*aldi* moș Iorga... Azi a vinit *aldi* mama la noi cu *aldi* nenea...” (T. Theodorescu, com. Lupșeanu).

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 216, pune pe o țărancă să întrebe pe un sătean drumeț dacă nu cumva văzuse în călătorie pe bărbatul ei: „Nea Mitrane, ai întîlnit pe ale drumuri pe *alde* dumniului?” – și săteanul știind că „*alde* d u m n i a - l u i ” nu poate fi decît bărbatul, îi răspunde: „Da, cumetriță, dăscarcă la Oltenița”.

Boliac, *Ocna*:

„Cît vru să ias-afară fetița rumeoară,
 Eu sai ș-o iau în brațe și parcă fu a mea.
 O strîng și ea-mi răspunde. O iau la subțioară
 Și fug, căci era mică, ca pana de ușoară,
 Bătea subt țîță-i peptul și gura îi ardea.
 Ajung cu ea acasă ș-o bag la *alde* tata;
 Aci o văzui bine și tare îmi plăcu.
 Eu mi-am găsit nevastă...”

În cazuri ca cele de mai sus, rareori denaintea lui *alde* se pune *d e*, și atunci nu ca element prepozițional, ci numai ca o amplificare fonetică sau un fel de emfază, cuvîntul rămînînd la nominativ, de exemplu:

„Au mers să pețescă, obicei cum este;
 Priviră, văzură, vorbiră de fată,
 Și se învoiră cu mumă, cu tată.
 Acuma rămase să bea aldamașul
 D-*alde* cuscru, socrul și de *alde* nașul...”

(Pann, *Prov.* II, 136)

b) Fără noțiune de înrudire, dar despre cineva foarte cunoscut vorbitorului și ascultătorilor, precum în *Zburătorul* de Heliade:

„Ori aide l-*alde* baba Comana...”

și mai jos:

„Tot zmeu a fost, surato. Văzuși împiclițatul!
 Că țintă l-*alde* Floarea în clipă străbătu...”

Basmul *Aleodor-împărat* (Ispirescu, *Leg.*, 48): „... luă de soție pe fata lui Verdeș-împărat și se întoarse la împărăția lui. Cînd îl văzură *alde* gloatele venind teafăr...”, unde „*alde* gloatele = împărăția l u i ”.

În această întrebuintare, vedem deja la Dosofteiu, 1680, f. 293 b, cu contextul slavice:

„...îară îngerul Domnului să pugară în-
dată la cei cu alde (АЛДЕ) Azariia în
cuptoriu...”

„...aggelū že gospodnī sūnide kupno kū
iže sū A z a r i e m ū vū peščū...”

Același pasagiu la Coresi, 1577: „e îngerul Domnului deștinse depreună cu Azaria-fečorii în cuptoriu...”, iar la Silvestru, 1651: „îară îngerul Domnului împreună cu soții Azariei pogorâ în cuptoriu...”

Tot cu sensul de „cineva bine cunoscut”, figurează *alde* în gramatica basarabeană a lui Donceev, care ne spune: „Pentru a arăta numirile familice în numărul plural, se întrebuintează prepoziția *alde* sau finalele *-eștii*, *-uleștii*: *alde* Cazimir = Cazimireștii, *alde* Catargi = Catargieștii, *alde* Ghica = Ghiculeștii etc. De ex.: Pre *alde* Cazimir și *alde* Alexandri, ca și pre Doniceștii și Bălșeștii...” (*Cursul*, Chișinău, 1865, II, p. 23).

Tot aci vine:

„Un om de nemic sau fără căpătii se zice: *alde-încurcă-negară*” (St. Voinea, Dobrogea, c. Somova).

A. Odobescu (*Rev. rom.*, 1862, p. 364:) „... nu știe să-mpartă paie la doi măgari, – ia, *alde* nea Vlad, *alde* nea Vlăduță...”

c) Fără prepozițiunea *de*, dar preces de un adjectiv și urmat de un nume sau mai ales de pronumele personal în caz oblic: *săracul de mine* = *săracul alde mine*, *păcătosul de el* = *păcătosu alde el* etc.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. II, p. 2: „jăluiaște a m u a m ă r ă t u l ū d e omŭ să se sature...”

Cum că în toate aceste cazuri *-l de* este o simplă contracțiune din *alde*, probă femininul *săraca-n de mine!*, unde *-nde* ar fi peste puțință a se explica altfel decât prin poporanul *ande* = *alde*.

II. Când lui *alde* îi precede prepozițiunea *de*, și anume:

a) Partitivul *de* = „dintre”:

Gr. Alexandrescu, *Satira duhului meu*:

„Învăță danțul, vistul și multe d-*alde* alea;
Iar de vrei să faci versuri, ia pildă de la Pralea...”

E foarte des la Anton Pann:

„Zicînd d-*alde* aste, pleacă către mare,
Cu ciubucu-n mîină ca în preumblare...”

(*Prov.* III, 134)

„Finul, vorbe d-*alde* aste și altele îndrugînd,
Și cu nașul împreună la casa sa ajungînd,
Cu destulă bucurie pe oaspet au priimit...”

(*Ibid.*, III, 83) **613**

„Așa cinstite părinte, păcatu-mi mărturisesc
 Și orcum știi, rînduiește-mi canon să mă mîntuiesc;
 De *alde* sărbători iarăși nu știu de le-oi fi păzit...”

(*Ibid.*, I, 138)

„D-*alde* aceste și alte
 Înșiră cu glasuri nalte...”

(*Ibid.*, II, 156)

„D-*alde* aste ș-alte multe
 Și mai mari și mai mărunte...”

(*Ibid.*, III, 44)

b) Mai rar genitivalul *d e* = „despre”:

Alexandri, *Barbu Lăutariul*: „De! unde se mai pomenește de-*alde* astea prin orașe! Numai pe la țară dacă se mai trec...”

A. Pann, *Moș-Albu* I, 25:

„Ci îi cer ca să le cînte d-*alde* viteazul Mihai,
 Trăgînd din arcuș o dată să zică zece din grai...”

Într-un vechi text ne întîmpină *alde* întrebuintat pentru a exprime raportul genitival fără prepozițiunea *d e*, și anume:

Gheorghe Ștefan-vodă, 1656 (*A.I.R.* III, 230): „dămu-ți știre pentru o părcă ce avură înaintea domniei mele boiarinul nostru Pelin vistiîarnicul și Gherman și Simion de Șileșeu, cu toți Murgeștii, pentru sat pentru Mihalțu ce ăste aproape de tîrgul Cernăuților, zicîndu boiarinul nostru Pelin vistiîarnicul și cu Gherman și cu Simion de Șileșeu cum acela sat Mihalțul le ăste lor drept de moșie și-l țin Murgeștii cu înpresurătură, și ni-au arătat și un zapis de la Constantin-vodă făcut pre multe ocine a lor, și-ntr-acel zapis scrie și satul Mihalțul, și așea scrie cum acel sat Mihalțul l-au fost cumpărat Gavril Moțocel, moșul vistiîarnicului Pelin și *alde* Gherman, de la Ilea vamășul...”, unde contextul ne arată că *alde* figurează pentru „ai lui”.

III. O r i g i n e a .

a) În privința semasiologică, cată să plecăm de la forma cea mai simplă: *alde* fără prepoziționalul *d e*. *Alde tata*, *alde mama*, *alde Florica*, *alde baba Comana*, *alde Cazimir* etc. însemnează pe o ființă f o a r t e c u n o s c u t ă nouă. În *amărîtul de om* = *amărît alde om*, *păcătosul de el* = *păcătos alde el*, *săraca-nde mine* = *săraca ande mine*, *alde* întărește noțiunea individualității, ceva ca și cînd am zice: amărît î n s u ș i omul, păcătos c h i a r el, săracă î n s ă m i ; adică revine tot la c u n o s c u t . În: *de-alde astea*, *de alde sărbători*, *de-alde alea*, *alde* are sensul de a s e m e n e , ceea ce iarăși nu se depărtează de noțiunea c u n o s c u t u l u i , deoarece se întemeiază pe o comparațiune. În scurt, înțelesul fundamental al lui *alde* este c u n o s c u t sau f o a r t e c u n o s c u t , „certus”, și dacă în unele cazuri el trece la acela de o a r e c a r e , de pildă în versul lui Anton Pann (*Prov.* I, 22):

„Că d-*alde* alte bucate crez că aici nu găsim...”

apoi întocmai așa francezul „certain” a trecut și el de la înțelesul fundamental de c u n o s c u t : „but certain, science certaine, coup certain”, la acela de o a r e c a r e : „certaines gens, certain conte, certain âge”. Regula actuală a gramaticii franceze de a pune pe „certain = cunoscut” după substantiv, iar pe „certain = oarecare” înainte, n-a existat încă în vechea franceză și nu era pe deplin admisă nici chiar în secolul XVI.

b) Sub raportul morfologic, *alde* se compune din pronominalul *a l* ca în „al meu”, „al doile” etc. și din prepozițiunea *d e*, pe care *a l* și-a atras-o, dar care în principiu e independentă, avînd în regim pe numele sau pronumele ce-i urmează, după cum aceasta lesne se recunoaște mai ales în construcțiunea: *a m ă r î t u l d e o m*, unde *d e* funcționează în același mod ca în: „vai *d e* cutare”. Această natură prepozițională a lui *d e* ne apare nu mai puțin bine în:

„Ha vezi, ast cîntec îmi place,
Asta pentru mine face,
Dar nu *d-alde-p i e r d e - v a r ă* ,
Fire-ai cu el de ocară...”

(Pann, *Prov.* I, 20)

unde „*d e -pierde-vară*” este în fond aceeași construcțiune ca „*de ocară*”. Funcțiunea lui *a l*, ca articlu posesiv, este de a arăta intimitatea, fără însă o specificare mai de aproape ca în „*a l meu*”, „*a l tău*”, unde pronumele indică în specie felul intimității, pe cînd simplul *a l* în *alde* exprimă un raport posesiv atît de general, încît nu admite nici măcar distincțiunea sexuală, ceva ca lătinește în „*nostras*”, zicîndu-se „*alde tata*”, întocmai ca și „*alde mama*”, „*alde Mihai*”, ca și „*alde Comana*”.

Românul *alde* n-are nici o analogie în celelalte limbi romanice.

v. ³*Al*.

ALDÈNI }
ALDÈȘTI } – v. ¹*Alde*.

ALDIMIR, n. pr. m. – v. ¹*Alde*.

AL-DÒILE, A-DÒUA, adj. num.; second, deuxième. – v. ³*Al*.

ALDOMÎR, n. pr. m. – v. ¹*Alde*.

ÀLDU. – v. *Aldan*.

ALDUIÈSC (*alduit, alduire*), vb.; bénir, féliciter, souhaiter du bonheur. Este maghiarul *á l d a n i*. Se întrebuintează numai peste Carpați.

Lexicon Budan: „*Alduiesc* = norocesc, fericesc; *alduiesc* pre cineva la ziua sa, la anul nou, pentru dobîndirea căriiva norociri sau vrednicii”.

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 423):

„*Aldui*esc. Benedico.

A l d u i t , - ă. Benedictus, -a.

A l d u i t u r ă . Benedictio”.

Furduiu, *Versu Kotrancî*, Abrud, 1818, începe cu:

„Oh, baie Vercheșenească,
Dumnezeu te *alduiască*...”

v. *Aldaș*. – *Aldămaș*. – *Alduit*.

ALDUÎRE. – v. *Alduiesc*.

ALDUÎT, -Ă, adj.; béni. Participiu trecut din *a l d u i e s c* . Circulează în Banat și-n Ardeal. *Lexicon Budan*: „*Alduit* = norocos, fericit; bun, cuvios”.

„În Făget se zice: boul este *alduit* pentru că au fost de față la nașterea Domnului; despre soarele și luna se aude: s î n t u l soare și *alduita* lună...” (D. Păscuț).

v. *Alduiesc*.

ALDULEANU. – v. ¹*Alde*.

ALDUITURĂ. – v. *Alduiesc*.

ÂLDUR. – v. *Aldan*.

^{1,2,3}**ÂLE**, pluriel féminin pour le: 1. pronom démonstratif *a l* (ă l); 2. article prépositif adjectival *a l* (ă l); 3. article possessif *a l* . Funcțiunile cele normale și originile acestor trei forme feminine plurale au fost deja dezbătute cu ocaziunea singularului lor și a formelor masculine.

v. ^{6,7,8}*A*. – ⁹*Ai*. – ^{1,2,3}*Al*.

Aci vom indica dară numai acei idiotismi în cari femininul plural capătă o individualitate așa-zicînd independinte, ca și cînd ar fi un cuvînt aparte, ba chiar uneori nu funcționează ca feminin, ci pe deplin ca un neutru.

I. Demonstrativul *ale* „celles, celles-là”: a) *t o a t e alea* = „toute sorte de choses”; b) *a l t e alea* = „paralyse”.

a) Acățîndu-și pe emfaticul *-a* (v. ⁵*A*) și întrebuițat într-un mod absolut în construcțiune cu *t o a t e* , *ale* însemnează în graiul familiar „fel de fel de lucruri”.

Basmul *Ileana Simziana* (Ispirescu, *Leg.*, 16): „Fata împăratului, cum auzi aceasta, puse *t o a t e alea* la cale pentru drum...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 46: „La noi să cumpără mai *t o a t e alea* dă la streini....”

Aproape același sens are în construcțiune cu *m u l t e* și chiar cu *m u l t e d - a l d e* :

„Învață danțul, vistul și *m u l t e d - a l d e alea*;
Iar de vrei să faci versuri, ia pildă de la Pralea...”

(Gr. Alexandrescu, *Satira duhului meu*)

Într-un înțeles mai restrâns se construiește cu partitivul *d e*, ca în urația din Transilvania:

„...o mahramă
Mult mîndră și frumoasă,
Să ne-o dați dumneavoastră;
Fie și de în,
S-o șterge mirele de vin;
Fie și de bumbac,
Nouă și *d-alea* ne plac...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 181)

v. ²*Alde*. – *Tot*.

Acolo pe unde nu se obicinuiește forma *ă l*, bunăoară în Moldova, în loc de „*t o a t e alea*” se zice cu același sens „*t o a t e c e l e a*” sau „*t o a t e c e l e*”; de asemenea: „*m u l t e c e l e*”, „*m u l t e d - a l d e c e l e*” etc.

v. ¹*Cele*.

b) Cu emfaticul *a* și construindu-se cu *a l t e*, demonstrativul *ale* devine un nume eufemistic al „paraliziei”.

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 29: „O sudoare rece îi brobonă fruntea, și, în genuchi cum era, își acoperi fața cu amîndouă mînele. *A l t e alea* i-au luat luminele; o ceață întunecoasă îi împăiejenește ochii...”; apoi mai jos, p. 52: „apucată ca de *a l t e alea*, fără să deschiză gura, o rupse la picior...” (cfr. p. 231).

Jipescu, *Opincaru*, p. 79: „Ține-ți hirea, hine, să nu te dea în *a l t e alea* d-atîta înălțare!...”

Într-un alt pasagiu, p. 57, Jipescu pune pe „*a l t e halea*” în loc de „*t o a t e alea*”: „...dau la copii meraz *a l t e halea*: oi, casă, lăpteturi, velințe...”, înțelegînd aci numai lucrurile materiale în opozițiune cu o moștenire mai înaltă: „limba și legea”; dar o asemenea întrebuintare nu e tocmai poporană.

Pe cînd pluralul *a l t e -alea* însemnează „paralizie”, singularul *a l t ă - a i a* se ia în popor cu înțeles de „monstru, dihanie, arătare”, bunăoară la Ispirescu, *Unchiașul sfătos*, p. 35: „dar se minună ca de *a l t ă - a i a*, cînd văzu că în locul capetelor tăiate cresc altele la loc îndoite...” sau mai jos, p. 66: „fugeau de dînsul ca de *a l t ă - a i a* și se ascundeau...”

v. *Alt*.

II. Adjectivalul *ale*, formă familiară în loc de *c e l e* „les (belles)”: a) *d e ale* = „des plus –, d’entre les plus –, d’importance”; b) *ale-s f i n t e*, *ale-f r u m o a s e* = „fées”.

a) Preces de un substantiv feminin la singular și urmat de un adjectiv la plural, compusul „*d e ale*” sau „*d-ale*” exprimă cu mai multă energie, aproape iperbolic, noțiunea cuprinsă în epitet, bunăoară: „o zi *d-ale* mari” este ca și cînd am zice: „o zi foarte mare” sau „mare de tot”.

Cîntecul pandurilor din 1821:

„Să trag brazda dracului
La ușa spurcatului,

O brăzduță *d-ale* sfinte
Să ție ciocoiul minte...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 484)

Cînd vorbitorul, fiind prea mișcat, nu găsește în grabă un adjectiv destul de puternic, ajunge substantivul cu „*d-ale...*” de pildă: „o soartă *d-ale...*”, „o bătaie *d-ale...*”, „o păcăleală *d-ale...*” sau: „*d-ale*, știi!”, subînțelegîndu-se la urmă un calificativ cu atît mai energic cu cît nu se află un cuvînt ca să-l exprime.

În Moldova și pe aiuri se întrebuințează cu același sens: „*d e c e l e -*”.

Forma emfatică *alea* se însoțește mai adesea în graiul poporan din Țara Românească cu postarticularea adjectivului:

„...avem o grămad’ dă gîște, rațe, găini și porumbei; ți-e mai mare mîndrețea cînd le vezi pe bătătură, dă nu le-ar hi dă dăochi; aldi jupîn Gheorghe cîrciumaru cea-că să le vindem și lor vo cîteva *d-alea* mai frumoasile...” (T. Teodorescu, Ialomița, c. Lupșeanu).

v. ²*Cele*.

b) În mitologia poporană, între numeroasele epitete eufemistice ale *i e l e - l o r*, la olteni figurează: *ale-s f i n t e* și *ale-f r u m o a s e*.

„Ielele sînt un fel de zîne numite de popor și *ale-f r u m o a s e*, cari umblă în aer zburînd și cîntînd, însoțite de un cimpoier. Ele joacă cîteodată pe pămînt făcînd horă, apoi dacă vreun om din întîmplare șede după aceea în vatra jocului, se bolnăvește, și atunci se zice că l-au lovit din iele, că a c ă l c a t î n m a s a a l o r - f r u m o a s e ...” (Preut R. Popescu, Mehedinți, c. Isverna).

„Ielele sau dînsele se cheamă și *ale-s f i n t e* ...” (D. Constantinescu, Dolj, c. Negoiești).

Pe aiuri se zice ielelor *s f i n t e l e* și *f r u m o a s e l e* (cfr. Șaiceanu, *Ielele*, p. 24 sqq.).

III. Posesivul *ale* „les (miennes)”: a) redus la monosilabă; b) *d e a l e* = „de ce qui concerne”.

a) În grai, *ale* se reduce foarte des la *a*: uneori și-n texturi.

Costache Conachi, p. 218:

„Cartea ce te învățasem, ah! cartea cea înfocată,
La care eu uceniță ți-am fost ție-ntăiași dată,
Cetind-o, amare lacrimi pe obrazul meu se varsă,
Căci cetesc *a t a l e* stihuri cu inima de foc arsă...”

Arsenie din Bisericiani, circa 1650 (ms., în Acad. Rom., p. 205), ps. LXXXVIII:
„a tale sântu cerurile și a l t ă u i a s t e p ă m ă n t u l ...”

Dosofteiu, 1673, f. 14 b:

„Dzâcâ c ă t l e p l a c e c ă i a c e n - a u m i n t e
D e v o r s a m ă s p a r i e c u a l o r c u v i n t e ...”

Uneori ca mijloc de variațiune, de ex. la Constantin Brîncovan, 1695 (*Cond.*, ms. în Arh. Stat., p. 75): „...această casă cu locul și cu prăvăliia ce scrie măi sus
618 fost-au *ale* lui Dumitrașco și a fraților lui...”

Printr-o altfel de reducere, *ale* se aglutinează cu substantivul nearticulat ce-i precede, formînd în aparință o postarticulare.

Catechismul transilvan, circa 1560 (*Cuv. d. bătr.* II, 100, 101), de trei ori: „dède Domnezeu zéce cuvintele sale = cuvinte *ale* sale...”

Nu rareori însă, în vechile texturi, chiar în cele rustice din Moldova, unde astăzi se aude aproape numai *a*, se păstrează întreg *ale*, de exemplu:

Act moldovenesc, 1687 (*A.I.R.* I, 62): „... casa cu pimnița cu heleșteul să fie *ale* Ancuții, iar jumătate de vie să rămăe în partea mea, iar în urmă să fie iar *ale* Ancuții...”

b) Cu partitivul *d e* și urmat de un genitiv, *ale* formează idiotismul „*d e ale* gurei” sau „*d e ale* mîncării” = „quelque chose à manger” și alte cîteva locuțiuni înrudite, în cari nu funcționează de loc ca feminin, ci ca un plural neutru.

„A face ceva rost de *ale* gurei = a găti bucate” (S. Popescu, Buzău, c. Chiojdu).

A. Pann, *Prov.* I, 153:

„Mai multa lui vreme era petrecută
Făr' de nici un lucru și-n deșert pierdută:
Ce lua-n trei zile dintr-o săptămînă
Da pe *d-ale* gurei, odihnind p-o rînă...”

Cu reducerea lui *ale* la *a*:

I. Creangă, *Capra cu trei iezi* (*Conv. lit.*, 1875, p. 339): „eu mă duc în pădure, ca să mai aduc ceva de-*a* mîncării...”

Tot aci vine „*d e ale* = quelque chose appartenant à”, de exemplu la Constantin Brîncovan (*Cond.*, ms. în Arh. Stat.):

p. 86: „ce vor putea găsi *d e ale* slujitorilor celor fugiți, ori moșii ver bucate, măcar ver-ce *d e ale* lor, să le vînză...”;

p. 140: „ce au rămas *d e ale* tătănc-său, moșii, rumăni, țigani și alt mult puțin...”

O funcțiune analoagă, cu prepozițiunea *î n* :

Jipescu, *Opincaru*, p. 111: „Dacă ahăia lucrează în *ali* negoțului și-*ali* meserii[i], da noi, pitulicili, să ședem?...”

Dar se zice și mai bine: „*d e ale* negoțului”, „*d e ale* miseriei”, „*d e ale* gospodăriei” etc., sau: „în *d e ale* negoțului...”

Altceva este construcțiunea ordinară cu partitivul *d e* = „dintre”, unde *ale* nu este neutru, ci curat feminin, ca în:

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XXXI, p. 7: „vreo fune *d e ale* corabiei ce au în corabiia cēia maré mai groasă...”

Grigorie din Măhaciu, 1600 (*Cuv. d. bătr.* II, 45): „nece o dzisă *d e -ale* méle nu fécetu...”

Doină din Ardeal:

„Cîtă apă pe vâlcele,
Sînt tot lacrimi *d e -ale* mele...”

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 218)

De asemenea, altceva este construcțiunea lui *ale* ca feminin, nu ca neutru, cu genitivalul *d e*, bunăoară:

Coresi, *Omil.*, 1580, quatern. XXXIV, p. 16: „nu ȳaste năemnicū, ce stăpānū, și *ale* sale-i sântū oile și ca d e *ale* sale-șū socotēște și se grijaște d-insele...”

⁴**ÀLE**, forme employée exceptionnellement au lieu du simple *a* comme article possessif féminin au singulier.

Chiar pe titlul *Bibliei* lui Șerban-vodă, de la 1688, se citește: „Bibliā, adecā dumnezeiasca scriptură *ale* c e i vechi și *ale* c e i noao lége”, unde „*ale* c e i” este învederat pentru „*a* c e l e i”, printr-o metateză foarte curioasă, dar de tot poporană, a silabei -l e -, care sare din *cele*i, lăsînd numai „cei”, și se aglutinează pe deplin cu articolul posesiv feminin singular *a*, dîndu-i aspectul pluralului *ale*.

Analoagă, deși nu identică, este formațiunea *a i* în poporanul „zise *a i* sale neveste” = „zise nevestei sale”, despre care noi am vorbit într-un alt loc.

v. ¹⁰*Ai*.

⁵**ÀLE**. – v. ³**ALĂ**

^{1,2}**ÀLEA**, pluriel féminin pour le: 1. pronom démonstratif *a l a* (*ă l a*); 2. article prépositif adjectival *a l a* (*ă l a*).

v. ^{6,7}*A*. – ^{1,2,3}*Ale*.

ALEAN (plur. *aleanuri*), s.n.; 1. contrariété, adversité, envie; 2. mélancolie. În primul sens figurează în vechile texturi, mai ales în construcțiunea „în *aleanul* cuiva = pour contrarier quelcun”, corespunzînd pe deplin maghiarului *e l l e n* „contre”, *e l l e n e lenni* „être contraire”, *e l l e n é r e* etc.; în sensul al doilea s-a păstrat în viul grai și a devenit un cuvînt foarte înrădăcinat, mai cu seamă în poezia poporană. N-are a face cu adjectivul paleoslavice *a l ĭ n ŭ* (Cihac), nici cu latinul *a l i e n u s* (*L.B.*). Din derivatele maghiarului *e l l e n*, mai găsim în *Dicționarul ms. bănățean*, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422):

„*A l e n s i g*. Inimicitia” (= *e l l e n s é g*).

„*A l e n i ș*. Inimicus” (= *e l l e n e s*).

„*A l e n z u i ă s c*. Contradico” (= *e l l e n e z n i*).

„*A l e n z u i t u r ă*. Contradictio”.

A l é n e ș figurează deja în *Palia de la Orăștia*, din 1582 (Cipariu, *Anal.*, p. 73).

Despre originea maghiară a cuvîntului nu mai poate fi dară cea mai mică îndoială. Ca termen poetic, el va rămînea în limbă.

I. *Alean* ca arhaism:

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.), Act. Apost.:

XXVI, 9; „multe într-*aleanu* se facu...”

XXVII, 4: „derep-ce era vântul într-*aleanu*...”

XXVIII, 17: „nemică într-*aleanu* feciu oameriloru...”

„...multa c o n t r a r i a agere...”

„...quod essent venti c o n t r a r i i ...”

„...nihi a d v e r s u s plebem faciens...”

Fiindcă *Codicele Voronețian* prefăce sistematic pe *n* între vocale în *r*, forma nerotacistică *aleanu* în loc de *alearu* dovedește că acest maghiarism era pe atunci prea de curînd introdus în grai, neajungînd însă a se împămînteni.

Fragment biblic oltenesc, circa 1560 (*Cuv. d. bătr. I*, 6-12):

Levit. XXVI, 17: „voiu întorce fața mea în *aleanul* vostru...”

„...obfirmabo faciem meam i n vos...”

Ib., 27–8: „să iară nici cu acéstea au vă veți învăța, ce veți înbla în *aleanul* mieu, eu încă voiu înbla în *aleanul* vostru...”

„...si autem in his non obedieritis mihi, et ambulaveritis erga me o b l i q u i, et ipse ambulabo vobiscum in f u r o r e o b l i q u o ...”

Noul Testament din 1648, Math. V, 23:

„...fratele tău are ceva a l e a n spre tine...”

„...frater tuus habet aliquid a d v e r - s u m te...”

Ibid., Paul ad Gal. V, 20:

„...pizmele, sfadele, *aleanurile*, măniile...”

„...inimicitiae, contentiones, a c m u - l a t i o n e s, irac...”

Ib., Paul ad Col. II, 14:

„...ștergându care ne era înprotivă scri-soarea obicăiurelor care ne era întru *alean*...”

„...delens quod adversus nos erat chiro-graphum decreti, quod erat c o n t r a - r i u m nobis...”

O predică a Sf. Ioan Crisostom, sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 513): „așa cade-se a goni pre toți aîavea, pre carii cugetă în *aleană*...”

II. *Alean* în viul grai:

Alexandri, *Barbu Lăutarul*: „Cînd se întîmpla de se îndrăgea vreun cuconăș de o cuconiță și vrea să-i spuie *aleanu* sufletului, socotiți că-i scria răvășele franțuzești?...”

„Cîntecelor triste li se zice: de *alean*, de jale, de aht, de dor, de răcoreală...” (Iași, V. Mircea, c. Copou; V. Lohan, c. Buciumii).

Balada Tudor Vladimirescu:

„Spune, maică, ce te doare,
Că m-oi face vrăjitoare,
De *alean* să te descînt,
Să calci vesel pe pămînt...”

(Alex., *Poez. pop.*², 216)

Doină voinicească:

„Cînd eram de douăzeci,
Mă legam de turci, de greci,

Și de capete-i scurtam
Și *aleanu*-mi ușuram...”

(*Ibid.*, 254)

Balada *Bogatul și săracul*:

„Tu ai galbeni la chimir,
Eu am un seleaf cu fir,
Și-n seleaf un iatagan
Ce mă scapă de *alean*...”

(*Ibid.*, 43)

Balada *Giurgiu*:

„Eu nu cînt în butul tău
Ci horesc de-*aleanul* meu:
Mă tînguiesc prunilor
De jelea părinților,
Și mă vaiet brazilor
De bănatul fraților...”

(Pompiliu, *Sibii*, 41)

O doină din Ardeal:

„Cîte-s de la noi la deal,
Toate țin pa mine-*alean*;
Cîte-s de la noi la vale,
Toate stau să mă omoare...”

(Jarnik-Bîrsanu, 66)

O doină din Bucovina:

„Să nu cînți sara pe lună,
C-a mea inimă nu-i bună,
Că-i încinsă cu curele,
Mîncată de multe rele,
Și-i încinsă cu colan,
Mult oftează de *alean*...”

(Marian, II, 74)

O doină din Basarabia:

„Și să stau să m-odihnesc,
Să plîng și să mă jelesc
Și de bune și de rele,
De *aleanul* vieței mele...”

(Alex., *Poez. pop.*², 410)

Alean e mult mai frumos decît neologismul *m e l a n c o l i e* și va rămînea în grai, mai ales ca termen poetic alături cu sinonimul mai figurat, dar mai puțin energetic: *i n i m ă - a l b a s t r ă*.

ALEARGĂ-CALE, subst. invar.; t. poét.: grand marcheur, grand coureur. O interesantă compozițiune nominală, pe care o găsim în *Psaltirile* române din secolul XVI pentru slavicul *těsči pǣtī* = *ad currendam viam* = *δρομεῖν ὁδὸν*, și care prin urmare nu corespunde nici unui context.

Psaltirea Șcheiană, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.), ps. VIII, 6: „Bucură-se ca uriașul *Aleargă-cale*...”

Coresi, 1577, diferă numai prin ortografie: „bucură-se ca uriașul *Aleargă-cale*...”

Uriașul *Aleargă-cale* este o compozițiune românească curat poporană, în-tocmai ca epitelele celorlalți uriași din basmele noastre: Sfarmă-peatră și Strîmbă-lemne.

Alexandri, *Răzbunarea lui Statu-palmă*:

„Uriașul Strîmbă-lemne cu-al său gemin Sfarmă-peatră
Au văzut căzînd potopul ș-au trecut potopu-nnot.
De cînd sînt povești în lume și se spun pe lîngă vatră,
Ei duc zile cu piticul Statu-palmă-barba-cot...”

Coresi și predecesorii săi compus-au ei pe *Aleargă-cale* după analogia epitetelor poporane? ori nu cumva îl vor fi luat d-a dreptul din vreun basm românesc?

De aceeași natură sînt termenii compuși ca: tîrăie-brîu, vîntură-țară, încurcă-negară, papă-lapte, frige-vacă etc.

În orice caz, *Aleargă-cale* are în sine ceva epic, care ar trebui să-l mîntîină în limba poetică a românului.

v. *Aleg*. – *Cale*. – *Strîmbă-lemne*. – *Sfarmă-peatră*. – *Uriaș*...

ALÈCU. – v. *Alexandru*.

ALEDĂRÈȘTI, n. pr. loc. – v. *Aleodor*.

ALEFÎE (*L. B.*). – v. *Alifie*.

ALE-FRUMOASE, s.f. pl.; t. de mythol.: sorte de nymphes ou de fées.

v. ²*Ale*. – *Frumoasele*.

ALÈG (*ales, alegere*), vb.; 1. a) élire, choisir, d’où: b) préférer, opter; c) favoriser, être partial; 2. a) discerner, distinguer, d’où: b) décider, trancher; c) délimiter, déterminer; 3. a) ressortir, rester après, d’où: b) paraître inopinément, surgir; c) taquiner, importuner. A *alege* este a lua o parte din mai multe, celelalte fiind înlăturate, ceea ce presupune dentii o judecată a minții pe cît timp se face *alegere*, apoi scoaterea la iveală a lucrului celui *ales*. De aci cele trei sensuri fundamentale: „élire = discerner = ressortir”, cari se împleticesc împreună și din cari se desfășoară numeroase accepțiuni secundare.

I. a) *aleg* = „élire, choisir”.

Moxa, 1620, p. 350: „ei răspunseră: nice tu nu veri domni de acum, și-și *aléseră* pre o slugă a lui Solomon pre nume Ierovoamă de și-l puseră domn...”

Neculce, *Letop.* II, p. 212: „eșind boierii înaintea vezirului, se ținea cea de cea să-i *aleagă* de domnie...”

Dosofteiu, 1673, f. 79 b:

„Direptăi să vor *aliage*
Dintre cei fără de liage...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 247:

Și băieți de prin dughene acci ce marfă purta,
Eteria nici pe unul n-*alegea*, nici depărta;
Tuturor le dau cocarde, pe toți îi împodobesc:
Uniforma Eteriei dându-le, stau de-i privesc...”

Zilot, *Cron.*, p. 3: „de voi avea greșeli, d-voastră, iertînd, *alegeți* ce este bun, și ce este rău îndreptați...”

I. Văcărescu, p. 120:

„Cu vină, fără vină,
Cerul acum n-*alege*:
Tulbure colcăiește,
Arde și prăpădește...”

O doină în care se cuprinde o ciudată „electivitate a magistraturei”:

„Lăsa-m-oi de răzeșie
Să apuc în haiducie,
Ca să-mi fac sfînta dreptate
Cu cea ghioagă de pe spate,
Să-mi *aleg* giudecători
Cei stejari nestrîmbători...”

(Alex., *Poez. pop.*², 227)

Proverbi și locuțiuni proverbiale:

„Oile grămadă merg, iar caprele se *aleg*” (Pann, II, 28), adecă cei buni toți, iar din cei răi numai cine e mai puțin deochiat.

Și pentru *alegere* cată să știm a o face la timp, căci:

„Mălura din grîu
S-*alege* la rîu...”

(*Ibid.*)

„*Alege* pînă culege” însemnează a se păcăli din lăcomie de a apuca ceva prea bun sau din despreț pentru cele ce se pot lua mai cu ușurință.

I. Creangă, *Stan Pășitul (Conv. lit., 1877, p. 29)*: „Apoi dă, măi Chirică; în zioa de azi, nu știu zău care a mai fi cu crucea-n sîn, cum cauți tu. Eu gîndesc că tot om

„Multe fetețe or *aleg* pînă culeg, or stau pînă le-*alege* moșu ăl din groapă...”
(Jipescu, 128).

Figurat, „v î n t u l *alege* = le vent emporte”, cînd se spulberă numai o parte din ceva.

Balada *Marcu Viteazul*:

„Oase ce mai rămînea,
El în piuă le pisa
Și în vînt că le sufla:
– Na, *alege*, vîntule,
Îngraș-te, pămîntule,
Că din ce n-*alege* vîntul
Mi se îngrașă pămîntul...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 669)

Pentru idiotismul: *aleg* p e s p r î n c e a n ă ,
v. ¹*Ales*.

I. b) *aleg* = „préférer, opter”.

Costachi Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„Nădejde de mîntuire de nicăieri așteptînd
Și decît trai cu rușine, moarte mai bine-*alegînd*...”

I. c) *aleg* f a ț a = „favoriser, être partial”.

Noul Testament din Bălgrad, 1648, Luc. XX, 21:

„...știmă că drept zič și înveț, și nu
alegi f a ț a , ce într-adevăr călăia lui
Dumnezău înveți...”

„...scimus quia recte dicis et doces, et
non accipis personam, sed
viam Dei in veritate doces...”

unde în contextul slav: „i ne na l i t z e z ŭ r i š i ”.

Tot acolo, Paul la Rom. II, 11:

„...nu ăaste la Dumnezău *alégere* de
f a ț ă ...”

„...non est acceptio perso-
narum apud Deum...”

unde grecește: π ρ ο σ ω π ο λ η ψ í α .

Pentru idiotismul: *aleg* d i n r ă z b o i , *aleg* c u f l o r i etc.,
v. ²*Ales*. – ²*Alesătură*.

II. a) *aleg* = „discerner, distinguer”.

Lexicon Budan: „*aleg* ceva price, adecă desfac, așed, ausmachen”.

Dosofteiu, 1680, ps. XLII:

„Gîducă-mă, Dumnădzăule, și *alîage*
pâra mîă...”

„Judica me, Deus, et d i s c e r n e ca-
usam meam...”

unde în contextul slav: r a z g d i , în cel grec: δ í κ α σ ο υ .

Ureche, *Letop.* I, 95: „Létopisețul nostru cel moldovinesc așa scrie de pe scurt, că nice de viața domnilor care au fost toată cîrma nu *alége*, necum lucrurile den lăuntru să *aleagă*...”

Glosar slavo-român, circa 1600 (*Cuv. d. bătr.* I, 268, 301): „*aleg* cu cugetul, *semuesc*, *judec*, *socotesc*...”

Moxa, 1620, p. 364: „adună săboru în Nichei de *alése lége* creștinească...”

I. Văcărescu, p. 280:

„Ale muierii voind s-*aleagă*,
Ce duh, ce fire să le-nțeleagă?
Subțire foarte e a lor minte
Și pe om lesne femeia minte...”

Descîntec bucovinean de „spălarea urei”:

„Să mă *alegi* dintre toate celelalte fete,
Cum se *alege* păunul din pene
Și busuiocul din buruiene...”

(*Col. l. Tr.*, 1882, p. 331)

Jipescu, *Opincaru*, p. 151: „Puicana a auzit cu urechili iei dă la un boier bătrîn că parte din ghisuri sînt adăvărate, parte nu, ca și vorbili: unili seci, altili pline. Dumnezeu s-*aleagă*...”

În Moldova „Dumnezeu” e înlocuit printr-o ființă mitologică Bălănuș. Așa la I. Creangă, *Stan Pășitul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 25): „Bălănuș să-ți *aleagă* din gură ce spui, dacă nu vorbești deslușit...”

Proverb: „Nu se *alege* cîștigul din pagubă” (*Pann*, II, 85), cînd folosul e cu îndoială.

II. b) *aleg* = „décider, trancher”.

O veche zicătoare: „la toate urma *alege*” (*Pann*, II, 87) = „finis coronat opus”.

Dr. Polysu: „a se *alege* la un fel, într-un fel = ein Ende nehmen”.

„Nu ne putem înțelege,
Un fel nu ni se *alege*...”

(*Pann*, II, 158)

sau:

„Voi prin judecată ca or eu, or el,
Să ni se *aleagă* dreptul la un fel...”

(*Ibid.*, I, 124)

„...Tari-i bolnav seracu; hai să chemăm niște pochi să-i facă niște masle, că pe urmă ori s-a îndrepta, ori a muri, încălea să i se *aleagă* din două una...” (N. Corciovă, Tecuci, c. Răchitoasa).

O doină:

„Arde-mi-te-ai, codri des!
Văd bine că s-au *ales*
Din tine să nu mai ies!...”

Donici, *Lupul la peire*:

„Lupul cinchit într-un colț
Cu ochi crunți, cu păr pe dos, clănțăia din dinți la toți;
Dar văzînd că nu-i de șagă, că peire-i s-au ales:
— Oameni buni! le zisă, stați!
Și voi cîini, ce-mi sînteți frați...”

Pravila Moldov., 1646, f. 86: „cândă să va împărți mușara de bărbatu-ș pentru frica vrăjmășie-lui, cade-să giudețului să întărească acestu lucru nu numai cu zapisu sau cu chizéșu, ce încă trebuie să o pue la un locu ca acela cu credință, să șadză acolo cu cheltuiala bărbatului, până să va alége ce cum va fi...”

Canemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 26); „Cu toții priimiră mărturia brebului, și cu toții într-un sfat *aliasără* ca vidra dintr-amîndoa monarhiile afară să se gonească...”

Ibid., p. 138: „și așa orce au poruncit și au ales, bine au poruncit și înțelepțește au ales...”

Constantin Brîncovan, 1695 (*Cond.*, ms. în Arh. Stat., p. 113): „dec judecata și Divanul așa s-au ales: rămăind el platnic, au dat satul Sălcuța la mîna fecărilor Mantii Vistier...”

II. c) *aleg* = „désigner, délimiter”.

A *alege* în scris = „préciser, déterminer”, de ex. în *Pravila Moldov.*, 1646, f. 33: „de vor lăsa cuiva dreptu sufletu, nu va putia el sângur cu voia sa să ăa, ce trebuiaște ispravă de la giudețu, *alegăndu* acel u lucru č-au lăsatu dreptu sufletu: ăaste învățatura să facă beserică, sau bolniță, sau ospătărie ce se dzice casă de streini sau grobunicu, sau altă asemenia acestora? pentru că atunce poate să ăa sângur cu voia sa și nu-i trebuie nice unu giudețu, și încă poate să ăa sângur cându-i va alége stăpănu l u n z a p i s ū ; ăară de va fi într-alt chipu etc.”

E mai cu seamă des în vechile procese teritoriale „a *alege* partea cuiva” sau „a *alege* moșia”, fie după o hotărnicie de mai-nainte, fie după mărturia vecinilor sau prin operațiunea geometrică la fața locului, fără care pămîntul rămîne „ne-a l e s ”.

Act muntenesc din 1606 (*Cuv. d. bătr.* I, 155): „parte lu Streze cătă se va *alege* de peste tot hotarul...”

Moise-vodă Movilă, 1634 (*A.I.R.* I, 72): „câte părți să vor alége p r e z a p i s e în satu Săpoteni...”

Act muntenesc din 1638 (*A.I.R.* I, 23): „délnița lui, cătă să va alége partea lui, den câmpu, den pădure, den apă...”

Act moldovenesc din 1675 (*A.I.R.* III, 250): „să mەرgeț acolo la acel loc și să socotiț cu oameni buni dinpre•ur precum va hi cu dreptate, pre cătă va avea dumne-alui parte de ocină acoloa într-acel sat, să-i alégeț din tot locul cu tot venitul...”

Inventarul mănăstirii Cotroceni, 1681 (ms. Arh. Stat.), f. 13: „au luat din Divan 24 de boiari pre răvașe domnești și cu om domnescu împreună de au mersu toți la acest sat Pietrile de au ales toată partea doamnii Elinii și o au hotărăt dă cătră Nica slugiăriul de Grădiște...”

Antioh Cantemir, 1706 (A. I. R. III, 270): „să aibă Lupașco a-ș ține moșie cu bună pace despre ginerii Stroescului, până or veni la Divan, și atunci precum va *alege* Divanul așa va hi...”

III. A s e *alege* = „ressortir, surgir, importuner”.

Mai niciodată nu se întrebuințează sub forma activă, afară numai de „lăpturi” sau „brînzeturi”, cînd *alege* are sensul cauzativ de „faire ressortir”: *alege* unt, *alege* zăr, *alege* urdă etc.

III. a) „ressortir, rester après”.

Dr. Polysu: „a se *alege* cu ceva = einem etwas übrig bleiben”.

Lexicon Budan: „se *alege* = se arată, se vede, de ex.: la sfîrșit se va *alege* = în fine a d p a r e b i t ”.

A. Pann, *Prov.* II, 115:

„Unde vede vro figură, vro tînăra, vrun pantof,
Stă, se uită, cască gura și se *alege* cu of!”

Jipescu, *Opincaru*, p. 143: „Rumânu cu ce poartă și cu ce bagă-n gură, cu aia s-*alege* pă lumea asta...”

Doină muntenească:

„Firicel de iarbă neagră,
Dintr-atîta lume largă
M-*alesei* c-o puică dragă...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 325)

Act moldovenesc din secolul XVII (A. I. R. I, 105): „ačasta el o au vândut dumisale lui Drăgan din Filipești fečorul Nechitei dreptu cincizăci taleri bătuț bani gata, ca să-i fie lui direaptă ocină și cumpărătură în vîaci, lui și cuconilor săi și a tot rodul său cine să va *alége*...”

[.....]

I. Creangă, *Moș Nichifor Coțcariul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 378): „... eu știu ce știu eu: degeaba mai bați apa-n chiuă să s-*aleagă* unt, că nu s-*alege* niciodată...”

„Zărul să ferbe și să *alege* din el urdă dulce; din aceasta, băgată în bătîu sau hurdoi, să *alege* untul; din zărul ce rămîne după *alegerea* untului, se face urdă bătută...” (R. Simu, *Transilv.*, c. Orlat).

Într-un descîntec bucovinean de lîngoare:

„Lungoare de nouă feliuri,
Lungoare de nouă neamuri,
Alege-te,
C u l e g e -te
Din crierii capului,
Din fața obrazului,
Din auzu urechilor,
Din vîrfu degetelor,

Din inimă,
De sub inimă,
Din toate ciolănelele,
Din toate-ncheieturilele;
Alege-te,
C u l e g e -te,
Că cu nu te-oi *alege*,
Nici nu te-oi c u l e g e ,
Ci cu secerea te-oi secera...”

(Marian, *Descîntece*, p. 148)

unde „a se *alege* și a se c u l e g e ” însemnează: „ressortir et disparaître l’un après l’autre jusqu’au dernier”.

E foarte poporană mai cu seamă locuțiunea proverbială: „nu s-a *ales* nimic”, „s-a *ales* praf” și o mulțime de alte variante.

„Cînd din întîmplare va intra noaptea în casă o broască, atunci femeia sau altcineva degrabă o caută la gură și la partea de dinapoi, ca să vadă dacă nu e cusută, căci se crede că broaștele se prind de fermecători și, după ce le coasă gura și partea de dinapoi, apoi le menește și le trimite la cine are ciudă pentru a-i face de urît; deci, găsindu-se broasca cusută, o arde în foc, și cenușa o azvîrle în vînt zicînd: cum nu se *alege* nimica de această cenușă, așa să nu se *aleagă* nimica de cel ce te-a trimes...” (Vaslui, c. Laza).

Basmul *Înșir-te mărgărite* (Ispirescu, *Leg.*, 71): „Apoi legă pe țigancă de coadele cailor împreună cu un sac de nuci și le dete drumul să se ducă-n lume, și unde cădea nuca, cădea și bucățica, pînă ce nu se mai *alese* nici praful de dînsa...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 25: „pă unde răzbia oastea streină, nici praf, pîrjol și cenușă nu s-*alegea*...”

Zilot, *Cron.*, p. 7:

„Precum curat se arată într-al țarei hronograf,
Că de toți domnii aceștia nu s-au *ales* stur și praf...”

Alexandri, *Haimana*: „... regia tutunului, din care s-a *ales* numai fum și scrum...”

III. b) „paraître inopinément, surgir”.

Dosofteiu, 1673, f. 23 a:

„Cu prea cuviosul cuvios ti-î face,
Cu nevinovatul ț-va fi viața-n pace,
Iară cu a l e și î bun te veî *alîage*...”

Dr. Polysu: „Tocmai tu te-ai *ales* să... = gerade du willst...”.

În graiul țaranului din Prahova: „Păi cum nu, tu iești măi brează! Te-*aleseși* mai moțată?...” (Jipescu, *Opincaru*, p. 43).

III. c) „taquiner, importuner”.

În Muntenia se aude adesea: „te *alegi* de mine” sau „te *alegi* de cutare” cu sensul de „s u p e r i pe cineva”.

Este o învederată confuziune, dar confuziune poporană, între *alegere* și *legare*.
Așa în doina *Dorul*, din București:

„De cine dorul s-aleagă
Nu-i paie lucru de șagă!...”

(G.D. T., *Poez. pop.*, 276)

Între înjurăturile din Moldova: „*Aleagă-se B a l a n u* de capul lui!” (Iași, c. Șipotele).

IV. Originea și formele.

Paralelismul între *alèg* = lat. *è l ĭ g o* și „culèg” = lat. „còllĭgo” înlătură orice îndoială asupra derivațiunii celui dentîi, în ambele cazuri accentul latin suferind deopotrivă o scădere, ca și-n „întelèg = intèllĭgo (intèllĕgo)”. Același paralelism ne explică totodată netrecerea latinului *-l-* între vocale în *-r-*, după norma foneticei române. Înrudirea ambelor cuvinte rămînînd bine simțită de cătră popor, acțiunea legii fonetice asupra unuia singur din ele era împedecată, căci ea nu putea să se întinză și asupra celui alt, în care grupul latin *-ll-* trebuia să treacă la români în *-le-*. E curioasă, în orice caz, coincidența românului *alèg* cu grecul *ἀλέγω*, cu care se-nțilnește și-n unele accepțiuni.

Perfectul organic pentru *aleg* este *alèși* = lat. vulg. *e l è x i* (clas. *elègi*), *alèsemu* = *e l è x i m u s* (*elegimus*), iar participiul: *alept* = lat. *e l e c t u m*, în loc de actualele forme analogice: *alesei*, *aleserăm* și *ales*. Perfectul *alèși* ne mai întîm-pină uneori în vechile texturi, de ex. la Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XXXIII, p. 13: „care e aceasta, derep-ce căce-mi sinteți soți? derep-ce că așa *alesŭ* (ἀλέσῃ) pre voi...” Radu din Mănicești, 1574 (*Ms. Harl.* 6311 B., British Museum) în alăturare cu *Noul Testament* din 1648:

Io. XV, 16: „cu <i>alesi</i> (ἀλέσῃ) voi și puși voi...”	„eu a m ŭ <i>alesŭ</i> pre voi și amŭ rându-itŭ pre voi...”
--	---

Macedo-românește se zice *alepșu*, latinul *x* fiind tratat nu ca în „ieșire = exire”, ci ca în „coapsă = coxa”. La plural, în *Codicele Voronețian*, circa 1550 (ms., în Acad. Rom., p. 84): „abia *alésemu* margirea = μόλις τε παρὰ λεγόμεν-voι...” Participiul *alept* se mai conservă numai la macedo-români, cari zic de asemenea *a l e p t o r* = lat. *e l e c t o r* în loc [de] formațiunile daco-române analogice: *a l e g ă t o r* și *a l e s ă t o r*.

v. ¹⁻⁹*Ales.* – *Culeg.* – *Cules.*

ALEGĂTÒR, -OARE, adj. et subst.; électeur, celui qui choisit, discerne etc. În graiul vechi se zicea și *a l e s ă t o r*, dar cu un sens mai restrîns. Macedo-românește, forma organică *a l e p t o r* = lat. *e l e c t o r*.

v. *Aleg.* – *Alesător.*

ALEGĂTÛRĂ (pl. *alegături*), s.f.; choix. Sinonim cu *a l e g e r e*, rar întrebuintat și avînd o nuanță pejorativă. Cînd zicem: „se face *a l e g e r e a*”, presupunem că

se va lua din mulțime tot ce-i mai bun; cînd zicem: „se face *alegătură*”, arătăm mai denainte ne-ncrederea noastră în rezultatul *a l e g e r i i*.

v. *Alegere*. – ⁶*Ales*. – ¹*Alesătură*.

ALÈGERE (pl. *alegeri*), s.f.; l'infinitif substantivé d' *a l e g* : élection, choix, discernement etc. Reprezintă, ca substantiv abstract, aproape toate sensurile verbului *a l e g*. Sinonim cu *a l e g ă t u r ă* și cu substantivul *a l e s*.

Constantin Brîncovan, 1695 (*Cond.*, ms. în Arh. Stat., p. 100): „am venit la scaunul stremoșilor noștri a domnii Țării Rumânești, dentru *alégerea* și voința a toată boerimea țării...”

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 46): „Nime în lume atîta de ascuțit la minte și iute la giudecată a afla să poate, carile în toată *alégerea* negreșit și nesmintit să fie...”

v. *Aleg*. – *Alegătură*. – ⁶*Ales*.

ALEGÎND, adv.; sauf, excepté. Arcaism, pe care graiul de astăzi îl înlocuiește prin *a f a r ă d e*, uneori prin *f ă r ă*. Verbul *a l e g* însemnînd „distinguo”, participiul său, *a l e s*, a devenit adverb cu sensul de „notamment = eo distincto”, iar gerundiul *alegînd* s-a adverbializat cu înțelesul de „excepté = eo distinguendo”.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. IV, p. 1: „să nu zică cineva că are folos de la avuție, nici să se laude cu ia, *alegăndu* folosu va avea cela ce-șu va da avuție în mîna săracilor...”

Pravila Muntenească, 1640, f. 19: „Preotulū de va fi meșterū a lucra în cetate și va cerca să se boerească și va umbla cu nușii și va merge în săborū cu oameni proști sau cu boiari, *alegăndu* fără de o nevoe mare oarecaré de-i va fi luī, unii ca aceia ori să se scoață, ori să se lase de unele ca acélia...”

Varlam, 1643, II, f. 87 b: „să va zemisli și să va naște Dumnedzău cu trupū omenescū, *alegăndu* fără de păcate...”

Ibid., f. 97 b: „fu omū deplinū ca și noi, *alegăndu* numai fărâ de păcate...”

Pravila Moldov., 1646, f. 23: „de-are și •ura, nime nu-l va crède, *alegăndu* de-are avia împreună cu •urămăntul și niscare marturi sau niscare sémne...”

Ibid., 57: „cela ce va fi sângurū curvariū și va avia și alte mueri, acela nu va putia uide pre curvariul ce va curvi cu muiaia lui, *alegăndu* de-i va fi dzăsū mai de-ainte să nu vorovască cu muiaia lui, pentru că atunci, de-i va găsi, poate să-i ucigă...”

Ibid., f. 121: „nu va putia fiecă fialū de mestecătoriu de sänge să șuvăiască innaintia giudețului cum n-au știutū mestecaria de sänge, *alegăndu* de va fi țaranū di cei neînțelegători...”

v. *Aleg*. – ^{1,3}*Ales*.

ALÈI! s. ALELÈI! s. ALELELÈ! interj.; cri d'invocation, soit pour défier, soit pour encourager ou pour compatir. O interjecțiune proprie poeziei poporane, mai ales celei eroice, și cu totul străină graiului de toate zilele, care o înlocuiește prin

mă , b r e , m ă r e etc. Ea nu este niciodată subiectivă ca interjecțiunea de durere a l e u , ambele diferind foarte mult prin funcțiuni, deși sub raportul material le desparte numai vocala finală. Tot pe atîta se deosebește de interjecțiunea i a l e i , care exprimă un fel de mirare ca în „cum se poate!” sau „ce mai spui!”, bunăoară la Alexandri, *Crai-nou*, sc. 2:

„Corbu: O furat fata, ca mai bine.

Dochița: I a l e i !...”

În acest mod, quasi-identice în formă, cele trei interjecțiuni: *alei*, *i a l e i* și *a l e u* exprimă fiecare o altfel de emoțiune. Față cu simplul *alei*, reduplicatul *alelei* și triplicatul *alelele* reprezintă gradațiunea aceleiași mișcări sufletești, probînd încă o dată extrema bogăție a repertoriului emoțional al limbei române (v. *Aaoleo!*).

Balada *Holera*:

„*Alei!* iazmă călătoare,
Boală rea ș-ucigătoare!...”

Balada *Toma Alimoș*:

„*Alelei*, fecior de lele,
Căci răpiși zilele mele!
De te-aș prinde-n mîna mea,
Zile tu n-ai mai avea...”

și mai jos:

„*Alelei*, murguleț mic!
Alei, dragul meu voinic!
De-ai putea la bătrînețe
Cum puteai la tinerețe...”

Balada *Marcu și turcul*:

„*Alei*, slugă, fătul meu,
De ce muști tu așe rău...?”

(Pompiliu, *Sibii*, 23)

Balada *Feciorul și maică-sa*:

„*Alelei*, soția mea,
Cu ce maica te ținea,
De te-ai veștezit așa?...”

(*Ibid.*, 54)

Balada *Nevasta fugită*:

„Despre Nistru cătră Prut,
Alelei ce drum bătut!...”

(Marian, *Bucov.* I, 123)

O doină din Ardeal:

„*Alelele*, Doamne sfînte,
Doamne sfînte și părinte!
Mai așează-mi gîndurile
Să-mi isprăvesc rîndurile...”

(Jarnik-Bîrsanu, 125)

O baladă tot de acolo:

„Alelele, Doamne sfinte,
Doamne sfinte și părinte!
De mîncare ce să-i dau?...”

(Pompiliu, 51)

Cu poeticul *d* ca în „dalb = alb”, se face *dali* = *alei*, *dalelei* = *alelei*:
Balada *Răscumpărare*:

„*Dali*, dragă păsărea,
Doară ești din țara mea?...”

(Pompiliu, *Sibii*, 81)

Balada *Voina și mîndra*:

„*Dali* bade, dragul meu,
Unde găți tu murgul tău?...”

(*Ibid.*, 75)

Balada *Stanciu și Vochița*:

„Ea din grai așa grăia:
— *Dali*, frate Stanciule!
Șoimule, voinicule!...”

(*Ibid.*, 68)

Balada *Nevasta fugită*:

„Peste-Abrud, peste Aiud,
Dalelei ce drum bătut!
Dar de cine e bătut?
De-o nevăstă pribegită,
De bărbatu-său fugită...”

(*Ibid.*, 24)

Numai pentru trebuința rimei, într-un mod de tot excepțional, în loc de *alelei* figurează *aleleu* în balada bucovineană *Ioviță și fata Cadiului*:

„*Aleleu*
Ioviț-al meu!
Ce stai nici bînd,
Nici mîncînd?...”

(Marian, I, 143)

Ca și cele mai multe interjecțiuni, *alei* este de o natură antropologică, nu etnică. Grupul fonetic - a l e - are o funcțiune analoagă în graiurile cele mai eterogene. Ajunge a pune alături pe grecul ἀλαλά (ἐλελεῦ, ἐλελελεῦ) cu sălbatecul a l e - l e l e în limba ewe, de pe coastele Africei (Pott, *Doppelung*, 24).

v. *Ialei!* – *Valeu!*

ALELÈI! }
ALELELÈ! } v. *Alei!*

¹**ALELÛIA** s. **ALILUÛIA**, s.m. indecl.; alleluiah. Cuvînt ebraic, care însemnează „lăudați pe Dumnezeu” și prin care se încep o seamă de psalmi, bunăoară psalmul CXLV și următorii.

Coresi, 1577, ps. CXLVIII: „*Alliluia* lu Aggheu și Zahariu. L ă u d a ț i Domnul de ceriu, l ă u d a ț i elū în cei de sus, l ă u d a ț i elū toți îngerii lui...”

Dosofteiu, 1680, f. 184 b: „*Alliluia* a lui Angheî și a Zahariî. L a u d ă , sufletule al mîeu, pre Domnul...”

Ca și pe grecul ἅγιος (v. *Aghios*), poporul păstrează pe ebraicul *aleluia* numai într-un sens comic.

Nu rar îl auzi pînă și-n gura copiilor, de exemplu la I. Creangă, *Amintiri din copilărie* (Conv. lit., 1881, p. 3): „stropșitul de Ion, cu talanca de la oi, cu cleștele și cu vatraru, face o hodorogea și un tărăboi de-ți iè auzul; apoi își pun cîte-o țoală în spate și cîte-un coif de hîrtie în cap și cîntă: *aliluiia* și Doamne miluiește, popa prinde pește...”

Ca o satiră asupra preuților: „popa or călugăru aduce toate tot pă *aliluiia*...” (Jipescu, *Opincaru*, p. 119).

Ca un ingenios joc de cuvinte, în *Vicleem*, după variantul din București:

„Popa:
 Pămîntul al Domnului
 Și mortul al dracului!
 Dascălul:
Alelui, alelui, alelui!...
 Popa:
 Ce-or fi a l e l u i ...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 131)

Această glumă se întemeiază pe aceea că după biserica răsăriteană, altădată și-n Occident (Martigny, *Dict. d'antiqu. chrét.*, 26), *aleluia* se întrebuințează nu numai în liturgie, dar se cîntă și la înmormîntări.

Din *aleluia* se formează verbul *a l e l u i e s c*, care însemnează a cînta *aleluia*”.

v. *Chirileisa*.

²**ALELÛIA**, s.f.; t. de botan.: Alléluia, pain de coucou, *Oxalis accetosella*. Se află la Pontbriant și la Costinescu. Pare a fi un neologism, și încă de prisos, pentru o mică plantă cunoscută tuturor românilor sub numele de *măcrișor* sau *macriș-iepuresc*.

v. *Măcrișor*.

²**ALELUIÈSC**, vb.; attribuer quelque chose à autrui. Ne întimpină numai în *Dicționarul bănățean*, ms. circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 423): „*Alăluiesc*. Alterius rem esse dico.” O compozițiune verbală din a l e l u i (sînt lucrurile), analoagă cu a l s ă u e s c din a l s ă u .

v. *Alsăuesc*.

¹**ALÈM** (plur. *alemuri*), s.n.; croissant ou étoile placée sur une mosquée. Turcul 'a l e m , de origine arabă (Șaineanu, *Elem. turc.*, nr. 30). Se întrebuița la români numai cînd era vorbă de musulmani.

Enache Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 286: „La o minare a unei geamii, în mijlocul *alemului*, s-au arătat o cruce de au văzut-o lumea...”

v. *Giamie*. – *Minare*.

²**ALÈM**. – v. *Alăm*.

ALEMÈSC (*alemit*, *alemire*), vb.; t. de fauconnerie: dénicher les faucons. O interesantă rămășiță din vechiul grai vînătoresc al românilor, păstrată numai în poezia poporană, fără a mai fi înțeleasă.

Într-o colindă muntenească:

„Cîte trei sînt meșteri mari:
Unul sulite-mi strujește,
Altul cai buni îmi hrănește,
Altul șoimi îmi *alemește*
Și berbeci îmi îngrijește...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 86)

Într-o altă colindă:

„Cel mai mare-i comis mare,
Celalalt mai mijlociu
Alemește l i m b i de șoim,
Limbi de șoim și grași berbeci...”

(*Ibid.*, 22)

unde editorul explică pe *alemește* prin „prepară, îngrijește, se ocupă”.

„L i m b i l e de șoim”, ca și cele de vultur sau de gaie, n-au fost niciodată de ale mîncării, ba nici altfel – întrucît știm noi – ele n-au servit nicăiri la vreun popor sau în vreo epocă pentru vreun fel de „preparațiune, îngrijire, ocupațiune”. Prin urmare, „*alemește* l i m b i de șoim” însemnează alt oarece. Pentru a o înțelege, cată să aflăm mai întîi cîte ceva despre vechea șoimărie românească, pe care astăzi abia și-o mai amintesc fiii și nepoții șoimarilor de altădată. Vorbind despre satul Ponoarele din Mehedinți, d. Ion Ionescu (*Meh.*, 96–7) zice: „Lîngă acest sat se află o stîncă mare de peatră, renumită din vechime pentru culcușul șoimilor ce se află în fundul ei la o adîncime considerabilă. În acest culcuș șoimii făceau puii lor, iar moșnenii din Ponoare îi scoteau și-i aduceau la domnia, care pentru acest serviciu îi

apăra de toate dările. Vînarea puilor de șoim era periculoasă. Omul trebuia să se bage în fundul stîncei, legat de o fune ce o țineau alți oameni, cari coborau și rădicau pe îndrăznețul vînător. Dar, pentru ca să se ducă omul la culcușul șoimilor, trebuia să pîndească timpul cînd șoimii cei mari erau afară duși după mîncare, căci, de cumva îi găsea omul în fundul stîncei, nu mai scăpa de dînșii cu viața: îl băteau cu aripele și-l omorau cu ghiarele și cu pliscurile...” Însuși numele satului șoimăresc *P o n o a r e* însemnează „găuri sub pămînt”, de la slavicul *p o n o r ŭ* „locus ubi fluvius sub terram absconditur” (Miklosich). Asemeni găuri sub pămînt în latina vulgară se chema *l a m e* : „*l a m a* est locus voraginosus” (Ugutio); „*l a m a* e sunt confractiones viarum, quae fieri solent pluvia interveniente” (Papias); deja în latina arhaică, la Enniu: „latebras *l a m a s* que lutosas”, iar într-un text italian din veacul de mijloc: „fossata quae vadunt et sunt juxta stratam Ganaceti, serrentur et serrata teneantur, ita quod aqua discurrat in *l a m a m* ” (Du Cange, v. *Lama*). Forma amplificată *l a m i n a* însemnează în vechile texturi italiene: „cripta, locus subterraneus” (*Idem*, v. *Lamina*). Din latinul *l ā m a* se naște românul *l î m ă* , ca din *l ā n a* – „lînă”. O „*l î m ă* de șoim”, „*l î m i* de șoim” sînt tocmai acele găuri sub pămînt, acele ponoare în cari mehedințenii arătau d-lui Ion Ionescu vechile culcușuri d-ale șoimilor. Cînd șoimăritul s-a stîns, nici cuvîntul *l î m ă* nu se mai înțelegea, astfel că din „*l î m i* de șoim” poezia poporană a făcut „*l i m b i* de șoim”, și nici aci nu s-a oprit desfigurarea succesivă a cuvîntului, căci în variantul din Dobrogea al celor două colinde muntenesti ne întîmpină:

„Trei feți mari îmi are,
Cu toții au stare,
Și cîte trii
Cu meserii:
Unu-i *L i n - u m b l ă*
Ce berbeci primblă...”

(Burada, *Căltăt.*, 72–3),

adecă, printr-o nouă etimologie poporană, după ce din *l î m ă* se născuse *l i m b ă* , din *l i m b ă* s-a făcut *L i n - u m b l ă* , literalmente „*marche doucement*”.

Mai rămîne o întrebare: un *ș o i m a r c e* are el a face cu *b e r b e c i i* ? În prima colindă:

„Altul șoimi îmi *alemește*
Și *b e r b e c i* îmi îngrijește...”;

în a doua:

„*Alemește* lîmi de șoim,
Lîmi de șoim și grași *b e r b e c i* ...”;

în a treia:

„Unu-i *Lin-umblă*
Ce *b e r b e c i* primblă...”

În vechiul grai, sinonim cu „berbec” era *a r e t e* (= lat. *arietem*), foarte des în
636 texturi și despre care vom vorbi pe larg mai jos. Dar tot *a r e t e* , cu formele cola-

terale e r e t e și h e r e t e , se cheamă în popor un fel de *șoim*, „astur palumbarius” (Marian, *Ornitologia* I, 123), care vînează porumbei și potîrnichi, făcînd altădată și el parte din specialitatea șoimarului (Rolland, *Faune* VI, 198). În prototipul celor trei colinde era dară:

„Lîmi de șoim îmi *alemește*
Și areți îmi îngrijește...”

de unde apoi, perind șoimăritul și ajungînd a se uita de tot vechea-i terminologie, după cum din „lîmi” s-a făcut „limbi”, tot așa din „areți = autours” prin omonimicul „areți = moutons” s-a făcut:

„Și b e r b e c i îmi îngrijește...”

Alemesc este un verb compus din *a d* și *l a m a* întocmai ca „ademenesc” din „ad” și „manus”, cu singura deosebire că, după norma foneticei române, *a d* se asimilează cu următorul *l*, pe cînd denaintea unei labiale el mai adesea se amplifică în „ade-” (v. *Ademenesc*): *a alemi* pe șoim este a străbate în *l î m a* lui; *a alemi l î m i* de șoimi este o locuțiune pleonastică ca „a zidi zidiri”, „a găuri găuri”, „somniaire somnium”, ἐρώτημά τι ἐρωτῶ etc.

v. ^{1,2}*Arete*. – *Lîmă*. – *Lămaș*. – *Șoim*. – *Vînătoare*...

ALÈNE, adv.; nonchalamment. Din *l e n e* „paresse”, prin prepozițiunea *a* (=lat. *ad*).

Basmul *Broasca țestoasă* (Ispirescu, *Leg.*, 33): „Mișca și el picioarele *alene* unul după altul înaintea lui, numai să zică că umblă...”

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 195: „Spicele răskoapte și țepoase, încărcate cu bob mare și greu, să clătenau *alene*, încovăindu-se în văi și dealuri de aur ruginit...”

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 81, întrebuințează cu multă eleganță pe *alene* ca adjectiv: „În răpaosul nopții se auzea numai clătirea undelor ce se izbeau încetișor de mal și susurul *alene* al vîntulețului de vară...”

v. *Lene*. – *Tembel*.

ALÈNEȘ
ALENSÎG
ALENZUIÈSC
ALENZUITÛRĂ } – v. *Alean*.

ALEÒ! interj.; exclamation de désappointement. O nuanță a interjecțiunii *a l e u*. Cu poeticul *d* se face *daleo*.

O doină din Ardeal:

„Pentr-un pic de sărutat
Toată noaptea-am tremurat;
Cînd a fost la sărutat,

Bună palm-am căpătat;
Daleo, Doamne, ce păcat!...”

(Jarnik-Bîrsanu, 377)

Balada *Corbea Haiducul*:

„*Aleo!* maică, maica mea,
 Nu sta, maică, de şedea,
 Că-mi răpune viaţa
 Şi-mi stinge tinereţea...”

şi mai jos:

„*Aleo!* maică măicuţă,
 Poale lungi şi minte scurtă,
 Femeie nepricepută!...”

(Tara nouă, 1885, p. 490, 492)

v. *Oleoleo!* – *Valeu!*

^{1,2}**ALEODÒR**; 1. n. pr. m.: Héliodore; 2. t. de myth. pop.: nom d'un héros fabuleux.

I. Ca nume de botez, *Aleodor* corespunde formei latine împrumutate *H e l i o d - r u s*, nu formei grece originale Ἡλιόδωρος, din care se face româneşte *I l i o d o r*. În adevăr, nu *Aleodor*, ci *Iliodor* se cheamă un faimos romant grecesc, introdus la români în secolul trecut (Dr. Gaster, *Lit. popul.*, 128). Grecul η trece la noi totdeauna în *i*: ifos = ἵφος, *igumen* = ἡγουµενος, *irou* = ἱρως etc., care *i* niciodată nu se face *a*, după cum se poate face *a* din *e*: *aleg* = *eligo*, *ariciu* = *hericius*, *argat* = ἐργάτης. Aşadar, *Aleodor* = *H e l i o d o r u s* indică o proveninţă directă latină, fiind grecesc numai într-un mod indirect. Sub variantul ulterior *Aledar*, acelaşi nume ne întîmpină în *A l e d â r e ş t i*, adică „descendenţii lui Aledar”, un sat din Moldova, care în secolul XVII aparţinuse cronicarului Miron Costin (*A. I. R.* III, 281).

Biserica răsăriteană serbează vro trei sfinţi cu numele de Ἡλιόδωρος; cel mai vestit însă a fost sîntul „Heliodorus” din Dalmaţia, celebrat de biserica apuseană, născut în secolul IV, compatriot şi amic al sîntului Ieronim şi care, după mai multe călătorii prin Tracia şi prin Asia-Mică, a murit ca episcop de Altino în Italia (Migne, *Dict. hagiogr.* I, 1310). Proveninţa latină, nu greacă sau slavică, a românului *Aleodor* ne face a bănuî în el anume pe sîntul Eliodor Dalmatinul, al căruia cult se va fi introdus în Dacia prin propaganda occidentală înainte de despărţirea celor două rituri. Forma *Aleodor*, în loc de *Aiodor*, adică cu *l* nemuiat, pare a indica aceeaşi epocă în care, pîntre alţi termeni specifici creştini, întrase în limba română *Rusalii* (= lat. *Rosalia*), în loc de *Rusăi*.

v. *Argeş*. – *Duminică*. – *Iliodor*. – *Rusalii*. – *Săptămîină*. – *Serbezi*...

II. Ca termen mitologic poporan, într-un basm muntenesc publicat de Ispirescu (*Legende*, p. 41-8), vedem pe „*Aleodor*-împărat” în luptă cu monstrul „Jumătate-de-om-pe-jumătate-de-iepure-şchiop”, care-l biruieşte şi-l trimite a-i aduce pe fata lui „Verdeş-împărat”, dar el scapă de ispită şi iese învingător cu ajutorul unor animale ce-i datoreau recunoştinţă, făcîndu-se dentfi un pui de peşte pe fundul mării,

Basaturi analoage din așa-numitul ciclu al „animalelor recunoscătoare” (Benfey, *Pantschatantra* I, 192-222) amestecat cu ciclul „metamorfozelor” (Cuv. d. bătr. II, 550-553) se află la mai toate popoarele. O variantă românească este și *Povestea lui Harap-Alb* (Conv. lit., 1877, p. 172-96). Grecii moderni posedă de asemenea basaturi paralele (Hahn, *Griech. Märchen* I, 109, 223; II, 202, 243). Povestea românească totuși se deosebește într-un mod esențial prin numele *Aleodor*, pe care nu-l găsim în basaturi străine. Această particularitate ne amintește pe fabulosul farmecător *Eliodor* din Sicilia, despre care poporul de acolo povestește pînă astăzi minuni și care „fascinait ceux qui voulaient l'arrêter en prenant une figure et des formes qui n'étaient pas les siennes” (Collin de Plancy, *Dict. infernal*, v. *Héliodore*; cfr. Dunlop, *Gesch. d. Prosadichtungen*, ed. Liebrecht, p. 482). Se crede că el trăia cam în secolul V pe timpul papei St. Leon. Dar legenda siciliană cea cu metamorfozele lui *Aleodor* cum oare și cînd anume putut-a ea străbate pînă la români, pentru a se împletici la noi cu un basm de o altă natură?...

v. *Acioaie*. – *Adamască*. – *Alamă*...

ALÈR, s. m.; t. de myth. popul.: nom invoqué comme refrain dans certaines chansons. *Aler* este una din numeroasele forme poporane ale acestui nume mitic, pe care o găsim la Cantemir, *Chron.* I, 292: „de este să putem amesteca cuvintele prostimei între dovédele istoricilor, ce ne-au povestit un voinic, Preda Stambol din Țara Muntenească, carele apoi din mila împărătească și sotnic la tîrgul Harcovului au stătut, acesta dară ne spunea precum în Țara Românească aproape de Dunăre pe malul Oltului să fie văzînd niște temelii ca de cetate, cărora țărani de pre acolo lăcuiitori, din bătrîinii lor apucînd, le zic Curțile lui *Ler* - î m p ă r a t , precum și în colindele Anului-Nou și astăz au luat de pomenesc: *Ler*, *Aler* *Domnul*, care nume sună: Avrelie, Avrelian...” Acest *Aler* să fie *Avrelian* sau mai curînd *Vavrelian*? să fie el slavul *Lel* „Cupidon” (Cihac), ori și altceva? O vom dezbate pe larg aiurea.

v. *Ler*.

ALÈRG (*alergare*, *alergat*), vb.; courir, recourir; a se *alerga*, sur passer l'un l'autre, concourir. Dintre verbi de mișcare: *merg*, *umbliu*, *fug*, *pașesc*, *treapăd*, *urdiu*, *alerg* e sinonim mai ales cu primii doi, unit fiecare cu cel al treilea, adecă ca și cînd am zice: „merg-fug” sau „umbliu-fug”, însemnînd o mișcare momentană iute sau o mișcare frecventativă iute, mai cu deosebire însă pe această din urmă.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XVI, p. 15: „derepta-ne-va a în bla , și spre cărările lui călea nelunecoasele și neajunsei înpărâției lui pre noi va întări a *alerga*...”

Doina oltenească:

„Am umbliat , am *alergat*,
M-am milcuit, m-am rugat
De sărac și de bogat;
Nici că-n seamă m-au băgat!...”

Anton Pann, *Povestea vorbei I*, 142:

„La praznice și dumineci la biserică s-*alergi*,
Dacă nu te iartă lucrul și-n alte zile să m e r g i ...”

Locuțiunile pleonastice: „*a alerga* în f u g ă” și „*a alerga* în f u g a m a r e” exprimă oarecum gradul comparativ și gradul superlativ al *alergării*.

Doina *Nevasta harnică*:

„Ea *aleargă*-n f u g a m a r e ,
Seceră orz de prînzare
Și-l usucă-ntr-o căldare...”

(Alex., *Poez. pop.*², 353)

De asemenea: *a alerga* în t r - u n s u f l e t .

Basmul *Fiul vîndătorului* (*Col. I. Tr.*, 1876, p. 87): „în t r - u n s u f l e t *alergară* și spuseră împăratului cele ce auziră...”

Cu același sens: *a alerga* p e c a p e t e (= medio-lat. *per capita*), dar numai atunci cînd mai mulți se-ntrec a ajunge la o țintă.

Ispirescu, *Unchiușul sfîtos*, p. 51: „Cînd auziră muiereturile despre una ca asta, se adunară numai într-o clipeală, ca frunza și ca iarba, *alergînd* p e c a p e t e , care de care să ajungă la mare mai curînd...”

v. *Cap.*

Alerg corespunde francezului „courir”, vechi „courre”, pentru care se zicea al-tădată și românește „a c u r ă” = lat. *c u r r e r e*.

Dosofteiu, 1680, ps. XLIX:

„De vedîai furul, <i>alergai</i> cu dînsul...”	„Si videbas furem, <i>c u r r e b a s</i> cum co...”
--	--

unde la Coresi, 1577: „să vedeai furul, *c u r a i* cu nusă...”, pe cînd la Silvestru, 1651, deși pune în text: „să vedeai furul, *c u r a i* cu el”, totuși la margine explică pe „curai” prin „*alergai*”; iar la Arsenie din Bisericiani, circa 1650 (ms. în Acad. Rom.), se află alături ambii sinonimi:

„...de vedzi furul, tu <i>c u r i</i> cu nus...”	„...de vedzi furul, tu <i>alergi</i> cu nus...”
--	---

În același mod în psalmul CXLVII, acolo unde latinește: „*c u r r i t* verbum ejus”, la Coresi: „*c u r â n d ū aleargă* cuvîntul lui”, la Silvestru: „de grabi *c u r â* cuvîntul lui”, cu scolia marginală: „aliargă”, la Arsenie: „de srăgă *c u r â*” alături cu „de srăgă *aliargă*”, iar la Dosofteiu numai: „de sîrgă *c u r â*”.

Ca paralelism cu francezul „courir”, în proverbi:

„Cine <i>aleargă</i> după doi iepuri, nici unul nu prinde” (Pann, II, 86).	„Qui <i>c o u r t</i> deux lièvres, n'en prendra aucun.”
„La copaciul căzut toți <i>aleargă</i> să taie crengi” (<i>Ibid.</i> , II, 87).	„Quand l'arbre est tombé, tout le monde <i>c o u r t</i> aux branches.”

I. *alerg* „courir”.

Varlam, 1643, II, f. 45 a: „să ne oprimă ochii de-a prăvirea lucruri de curvie, urechile de-a ascultarea cântece lumești de iuboste, mâinile de-a apucări și de-a prădară, picioarele de-a *alergări* în ucideri și în vârsări de singe...”

Dosoftieiu, 1680, f. 87 a: „*alerga* de-lă apuca, că nu iaște cine-l izbăvi...”

Zilot, *Cron.*, p. 73:

„Știi ce suna așa? aproape e de minte:
Aleargă care-ntîi să fugă mai nainte...”

A. Pann, *Prov.* I, 19:

„Cîte basne firoșcoșii
Undeva spunea-n vilcag,
Și eu ca năbîdăioșii
Alergam s-ascult cu drag...”

Des în proverbi și locuțiuni proverbiale:

„Scumpul mai mult păgubește și leneșul mai mult *aleargă*” (Pann, III, 78).

„Omul la rău *aleargă* cu armăsarul și la bine merge cu carul” (*Ibid.*, II, 21).

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms. în Acad. Rom., p. 66): „gura desfrînată mai tare *aliargă* decît piatra din dial răsturnată, pre caré un nebun cu piçorul poate a o prăvăli, și o mic de înțelepți a opri nu o pot...”

Balada *Român Grue Grozovanul*:

„Negrișor fugea, fugea,
Cum se fuge nu fugea,
Ci sărea tot iepurește
Ș-*alerga* tot o g ă r e ș t e ,
Nechezînd tot voinicește...”

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 52: „... iscoditori de dezbinări, ce priviți de subț obială păsul țarei și *alergați* c a d u l ă i i la pradă...”

Figurat: gîndul *aleargă*, ochii *aleargă*, dorul *aleargă* etc.

Doină din Moldova:

„Frunză verde iarbă neagră!
Gîndul meu pe unde-*aleargă*,
Nu-i pasere să-l întrecă...”

(*Conv. lit.*, 1886, p. 183)

Alerg e un termen tehnic în privința cailor puși la întrecere.

Costachi Negruzzi, *O alergare de cai* I: „numai armăsari și iepe sînt primiți să *alerge*...”

Sub forma reciprocă, se zice: „caili s e *aleargă* = se întrec la fugă”.

De aci, generalizîndu-se noțiunea de „întrecere”, vine:

II. a s e *alerga* „concourir, se surpasser l’un l’autre”.

Așa s e *aleargă* ouăle de la Paști, când le ciocnim pentru a vedea care se sparge cel întâi:

„Ca două ouă când s-*aleargă*
Și a se ciocni apucă,
Un' din ei o să se spargă
Și trebuie să se ducă...”

(Pann, II, 83)

În același mod se poate zice despre oameni că s e *aleargă*, când se silesc a se întrece care pe care.

O predică din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 621): „luna se va schimba spre sânge, cerul se va strânge ca o trămbă, cândă vom vedea agghelii tremiș și s e vor *alerga* de pripâ de voră strânge robii lui Dumnedzău...”

Tot de la fuga cailor, se naște cauzativul *alerg* în idiotismul:

III. Î m i *alerg* c a l u l „faire courir le cheval”.

Doină din Ardeal:

„De ți-s dragă, bade, dragă;
De nu, iată lumea-i largă,
Ia-ți murgul și ți-l *aleargă*,
De-ți cată alta mai dragă...”

(Jarnik-Bîrsanu, 232)

Moxa, 1620, p. 388: „prinse calul de frâu și-l și încălecă și *alergă* cătu-i fu voia...”

Proverb: „Cu mai marele tău calul nu-ți *alerga*” (Pann, II, 55), adică ferește-te de a te pune la întrecere cu cei puternici; spaniolește: „no poder h a c e r c a r r e - r a c o n a l g u n o ”.

Locuțiune proverbială: „Lasă să-și *alerge* c a l u l c î t o v r e a ” (*Ibid.*, II, 100), care însemnează: a zburda fără frîu, ceva ca italienește în: „fare c o r r e r e l a c a v a l l i n a ”, franțuzește: „donner libre c a r r i è r e à ”.

O poveste din Ardeal: „Drept că nu-i trec nicicînd pe dinainte, că-mi este stăpîn și mai mare, dar mă are hăt bine la inimă și mă lasă uneori de-mi *alerg* c a i i c u m a m p o f t ă ș i p l ă c e r e ... ” (*Foișoara din Sibii*, 1886, p. 11).

Figurat: „a-și *alerga* o c h i i = faire courir ses yeux”, o admirabilă metaforă care ne amintește că, în epoca primordială a familiei ario-europene, numele calului a k v a și numele ochiului a k a se formară din aceeași rădăcină a k cu sensul de „repezițiune”.

Balada *Mogoș Vornicul*:

„Pe drum ochii-și *alerga*
Și cu glas dogit striga...”

IV. *alerg* „recourir”.

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 39: „Agiuns-au dară la turc cu nădejde de ajutor să se poată desbate de supt stăpînia neamțului, cum fieșcine căzând în primejdie și nenorocire *aleargă* la prietinii săi...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 9:

„Sate, orașe, ținuturi, mai toate pustii le vezi;
Ș-un norod în îngrijire, atîta încît nu crezi:
Povățuitor nu crede, n-ascultă mîngîitor,
Aleargă, neștiindu unde, vor liman, cer ajutor...”

Donici, *Grierul și furnica*:

„La vecina sa furnică
Alergînd cu lacrimi pică
Și se roagă să-i ajute...”

A. Pann, *Prov.* III, 45:

„Sătenii toți cum aflară,
Cu mari cu mici *alergară*
Să se plîngă fiecare,
Spuind păsul său ce-l are...”

Gr. Alexandrescu, *Candela*:

„Voi *alerga* la tine în dureri și necazuri,
De oameni și de soartă cînd voi fi apăsător:
Astfel corăbierul cînd marea e-n talazuri
Aleargă la limanul ce-adesea l-a scăpat...”

A. Odobescu, *Mihnea-vodă*, p. 10: „La măriia-ta *aleargă* toți cu nădejdea, ca puii la cloșcă...”

V. O r i g i n e a .

Nici vorbă nu poate fi despre vreo înrudire între *alerg* și maghiarul *n y a r - g a l n i* „galopper” (Cihac, II, 475)! Dar nici cu italianul *a l l e g r o* (*L. B.*) n-are a face. Etimologia cea serioasă s-a dat de Laurian-Maxim: „*alergare*, verb format din *a d* și *l a r g*, ca și *a l u n g a r e* din *a d* și *l u n g*”. *Alerg* și *a l u n g* figurează uneori chiar ca sinonimi, bunăoară în ghicitoarea despre „roatele”, în care se zice deopotrivă bine: „am patru surori, una pe alta se *a l u n g* ă ...” și: „am patru surori, una pe alta se *aleargă*...” (G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 242). Macedo-românește există simplul *alăgu* = *alărgu* „courir” (Dr. Obedenaru) alături cu compusul „dau de *a - l a g* ă = dau de *a - l a r g* ă” cu același sens (Miklosich, *Rum. Unters.* II, 21). La Bojadschi, 159: „acolo șă da cu di *a l a g* ă un lîepure = dort *l a u f t* ein Haase”. La istriano-români, întocmai ca la noi, se zice: *alerg*, *alergat* „rennen” (I. Maiorescu). În forma daco-română și istriano-română, finalul *- a r g* trece în *- e r g* prin analogie cu sinonimul *m e r g* (= lat. *mergo*).

În latina vulgară „*ad largum vadere*” însemna „aller ça et là”: „cum sit res mali exempli, quod homo accusatus de morte duorum hominum, ita vadat *a d l a r - g u m*” (Du Cange, v. *Largus*). În dialecte italiene, *a l l a r g u* = „fugi încolo!” (Traina). Într-un text francez din sec. XV: „lessent les dettours *a l e r a l a r g e*”

a l'our volut  " (Godefroy). Fie din latina rustică, fie de la români, albanezii au împrumutat pe l a r g    „loin”, l    r g u e m „  loigner”, dar nu cu sensul de *alerg*.

Noțiunea fundamentală de „aller    l a r g e ” se învederează p  n   astăzi    unele asociațiuni ale lui *alerg*, bunăoară:

Dosofteiu, 1673, f. 78 b:

„Că-   deprins p r e c a l e l a r g   
Cătră perire de-*aleargă*...”

Mai cu seamă însă    stereotipul „*alerg* c    m p u l ” din ghicitori.

Cimilitura despre „ochi”:

„T  rt  cu   neagră
Peste c  mp *aleargă*...”

(*Revista populară*, 1884, p. 47)

Cimilitura despre „coasă”:

„C   elu   neagră
Tot c  mpul *aleargă*...”

(*Ibid.*, p. 67)

O variantă din Bucovina: „Coteicu   neagră tot c  mpul *aleargă*   i tot urdă face” (Sbiera, *Povești*, 320).

Cimilitura despre „secere”:

„Mititel   i str  mb
Aleargă pe c  mp...”

(Sbiera, *l. c.*)

Cimilitura despre „cioară”:

„Am o   arc  
Bulearg  
Tot c  mpul *aleargă*...”

(B  lţeanu, *Lumina*, 1886, p. 142)

Balada *Miori  a*:

„M  icu   b  tr  n  
Cu br  ul de l  n  ,
Din ochi l  crist  nd,
Pe c  mpi *alerg  nd*...”

  i mai bine reiese noțiunea de „aller    l a r g e ” într-o doină din Ardeal:

„Hai, mîndră, să te sărut,
Că îndată plec la plug
Să *alerg*   n lat   i-n lung...”

(Jarnik-Bîrsanu, 381)

Aleg   i-a format în grai o întinsă familie: pe de o parte, substantivii abstrac  i
644 *alergare*, *alergat*   i *alergătură*, av  nd c  te un sens bine determinat; pe de alta, sub-

stantivii de agent *a l e r g a c i* și *a l e r g ă u* cu adjectivul substantival *a l e r - g ă t o r*, reprezentând fiecare câte o nuanță proprie; în fine, doi termeni tehnici deosebiți: *a l e r g ă t o a r e*, fără a mai vorbi de adverbul *p e - a l e r g a t e* și de epitetul arhaic *a l e a r g ă - c a l e*, despre cari toate vezi mai jos.

v. ²*Cur.* – *Merg.* – ²*Meu...*

ALERGĂCI. – v. *Alergău.*

ALERGĂRE (pl. *alergări*), s.f.; l'infinitif substantivé d'*a l e r g*: course; fatigue; action de courir ou de se fatiguer. Sinonim cu substantivul *a l e r g a t* și cu *a l e r g ă t u r ă*, de cari însă diferă întrucîtva; așa bunăoară: „cal de *alergare*” însemnează pe cel menit a fi trimis la întrecere cu alți cai; „cal de *a l e r g a t*”, pe cel gătit sau gata să alerge cu călărețul; „cal de *a l e r g ă t u r ă*”, pe cel întrebuințat fără cruțare la orice nevoie.

Ca termen tehnic, nu tocmai vechi în limba română, după cum nici instituțiunea nu e veche, *alergare* este „une course de chevaux, le turf”, punîndu-se la încercare răpeziciunea mai multor cai și răsplătindu-se stăpînul aceluia care ajunge la țintă înaintea de ceilalți.

În *Dicționarul slavo-român*, circa 1670 (ms. al Societății arheologice din Moscva, f. 83 b): „*ИППОДРОМЪ*, loc unde *a l e a r g ă c a i i*”.

O frumoasă nuvelă de Costachi Negruzzi este intitulată: „*O alergare de cai*”.

Cu un sens figurat, *alergare* e sinonim cu *o b o s e a l ă*, chiar cînd nu este vorbă de picioare.

Zilot, *Cron.*, p. 115: „Așa rămîind Brîncoveanul odihnit, Toma spătar îndată au pornit planul către marele Petru, carele, vîzînd un vînat așa plăcut că-l câștigă fără *alergare*, îndată și plecă cu oștiri în Țara Moldovei...”

Cu același sens, despre *o b o s e a l a* postului:

Ioan din Vinți, 1689, f. 193 b: „spodobéște pre toți în curăție a tréce *alergarîa* postului...”, iar la Dosofteiu, *Liturgiar*, 1683, f. 45 a: „nevoința cea bună să nevoimû, *a l e r g ă t u r a* postului să obrășimû...”

v. *Alerg.* – ²*Alergat.* – *Alergătură.*

¹**ALERGAT, -Ă**, adj. – v. *Alerg.* – ²*Alergat.*

²**ALERGĂT**, s.n.; course. Participiul trecut din *a l e r g*, întrebuințat ca substantiv abstract și care foarte rar funcționează ca adjectiv. Sinonim cu *a l e r g a r e* și *a l e r g ă t u r ă*.

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. I. Tr.*, 1883, p. 422): „*Alergatul. Cursus*”.

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 150): „... toată pasirea iute la zburat, toată jigania répede la *alergat*, și toată dihania ascuțită la adulmecat, pururea gata și fără préget să fie...”

Zilot, *Cron.*, p. 73:

„Dar acest *alergat*, ce-au trebuit a-l face
De parte-ne au fost de iad puțin încoace,
Încît ne-au dogorît a iadului văpaie:
Prea puțin au lipsit s-ardem ca niște paie...”

Proverb:

„Cîine surd dus la vînat,
Cal șchiop pus la *alergat*”.

(Pann, I, 104)

Urația de nuntă:

„Mici de stat,
Dar buni de sfat,
Cari avem cai de-*alergat*...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.* 163)

v. *Alerg.* – *Alergare.* – *Alergătură.*

ALERGĂTE (PE-, ÎN-, ÎNTR-), adv.; bon train, vite, promptement.

Costinescu: „Pe *alergate*, î n *alergate* = cu fuga, în fugă”.

Dosofteiu, 1673, f. 227 b:

„Boîarii eșiră î n t r -*alergate*
În deșert făcându-mă răutate...”

v. *Alerg.* – *Alergat.*

¹**ALERGĂTOARE** – v. *Alergător.*

²**ALERGĂTOARE** (plur. *alergători*), s.f.; t. de moulage: meule de moulin, surtout meule courante.

„În moară sînt trei-patru *alergători*; fiecare *alergătoare* se compune din două petre, una dasupra și alta dedesupt; dasupra fiecărei *alergători* este cîte un c o ș î n care se pun boabele de măcinat; în acest coș este cîte un t i t i r e z care face a cădea boabele în moară...” (Preut D. Nisipescu, Vîlcea, c. Nisipii).

Mai în specie, p e a t r ă -*alergătoare* se cheamă la toți românii numai peatra cea de sus, care se mișcă, în opozițiune cu acca de jos, nemișcătoare, care se zice: s t ă t ă t o a r e sau z ă c ă t o a r e ori ș e z ă t o a r e .

„Părțile deosebite ale moarei se numesc: r o a t a - d e - a p ă și r o a t a - c u - m ă s e l e , al căror a b u t u c la ambe capetele are cîte un f u s de oțel, care se învîrte în t i g ă i l e tot de oțel, așezate pe nește bîrne tari de stejariu. Roata-cu-măsele învîrte p r i s n e l u l , care e înțepenit în p e a t r a -*alergătoare*, încongiurată de o v e ș c ă de lemn. Sub p e a t r a -*alergătoare* este p e a t r a - s t ă t ă t o a r e , iar dasupra se mișcă c o r e ț u l în care vin bucatele din c o ș ...” (G.D. Păltineanu, Brașov, com. Țînțari).

„P e a t r a -*alergătoare* se află dasupra p e t r e i - ș e z ă t o a r e sau z ă c ă t o a r e , și împreună amîndouă petrele sînt așezate într-un cerc de lemn numit v e ș c ă ...” (A. Minculescu, Putna, com. Ivești).

În *Biblia* Șerban-vodă, din 1688, p e a t r a -alergătoare se cheamă p î r p ă r i ț ă :

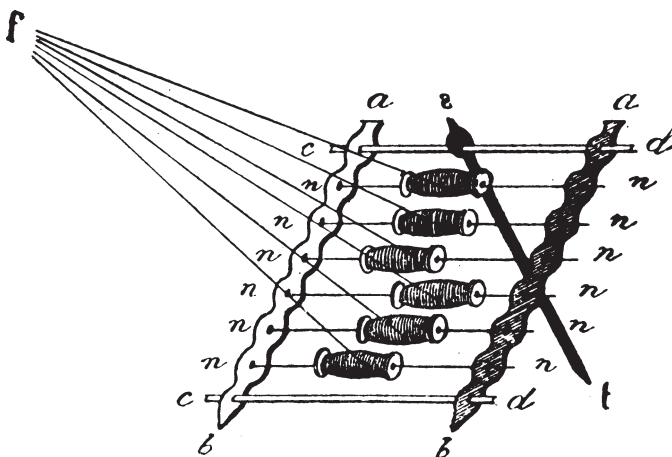
Deuter. XXIV, 6: „să nu zălojești moara nici p â r p ă r i ț a morii, căci suflet acesta zălojaște...”

„Non pignorabis molam, neque s u - p e r i o r e m l a p i d e m m o l a e , q u i a a n i m a m i s t e p i g n o r a t ...”

v. Alerg. – Moară. – Pîrpăriță...

³**ALERGĂTOARE** s. **LERGĂTOARE** (plur. *alergători* s. *lergători*), s.f.; t. d'industr. pop.: sorte de bobinoir ou de bobineuse.

O unealtă de tot primitivă, naltă cam de un metru, ceva mai puțin în lățime, compusă din cinci bețe și care servă femeilor de la țară pentru a urzi sculurile de țesut. În Ilfov, după exemplarul pe care ni l-a procurat d-na Paulina Zaharescu, *alergătoarea* sau *lergătoarea* are forma următoare:

ab: cele două laturi verticale cu găuri, în cari se petrece câte o șvoară cu câte un mosor cu fire de urzit; *cd*: cele două laturi orizontale, din cari în cea de sus e petrecut piciorul mișcător; *nn*: șvoarele pe cari sînt înșirate mosoarele, astfel că se învîrtesc cu înlesnire lăsînd a se desfășura firele; *st*: piciorul mișcător numit răzămătoare; *bbt*: cele trei picioare pe cari stă unealta; *f*: firele ce se desfășoară câte unul de pe fiecare mosor și cu cari, ținindu-le într-o mîină, a l e a r g ă ț e s ă o a r e a de urzește.

S.F. Marian, *Cînepa (Familia*, 1885, p. 342): „Româncele din unele părți ale Ungariei și Banatului nu urzesc pînzele ca româncele din Bucovina pe u r z i t o a - r e , ci ele o orzesc pe parii unui gard sau după nește pomi; pun adică mosoarele, cu tortul depînat pe dînsule, într-un instrument mic numit *lergătoare* sau *alergătoare*, și prin ajutorul acesteia apoi le urzesc după parii unui gard sau după nește pomi. De-aice vine că firele astfel urzite capătă numirea de c o a r d ă ...”

„*Alergătoare* este o unca pe care țărâna așează mosoarele și astfel cu dînsa în mînă a l e a r g ă de urzește pînza împregiurului casei, sau pe niște pari socotiți a fi în depărtare unul de altul după cîți coți voiește a țese; iar u r z î t o a r e este o altă unca, pe care asemenea urzește, întinzînd firele pentru pînza în loc de a l e r g a împregiurului casei sau parilor...” (G. Voicu, Tecuci, c. Stănișești).

„Auxiliarele r ă z b o i u l u i sînt: r i ș c h i t o r i u l , v a t a l e l e , v î r t e l n i ț a sau r o a t a , m o s o a r e l e și *alergătoare* sau *lergătoare*...” (Buzău, c. Glod-Siliștea).

„În *alergătoare* se pun mosoarele la urzeala pînzei, de la 2 pînă la 24 și chiar mai multe mosoare...” (N.P. Guran, Craiova).

În unele locuri, țărâna înfige *alergătoare* în pămînt prin cele trei picioare destul de ascuțite în vîrf, și apoi a l e a r g ă ea singură cu firele ce se desfășoară de pe mosoare; mai adesea însă, își atîrnă *alergătoare* de brațul stîng prin laturea orizontală superioară, și astfel ținînd-o și mînuind totodată firele pîntre degetele ambelor mîni, a l e a r g ă cu unca din par în par, urzind cu multă iuțală și cu o mare îndemînare.

Acest mod de urzire pe a l e r g a t e trebui să-l vadă arheologul, dacă voiește să înțeleagă țesetoria cea primordială a familiei ario-europene și să privească așa-zicînd vie pe Calypso a lui Homer: ἰστών ἐπιχομένη (*Odyss.* V, 63), sau la Ovidiu: „Radio stantis percurrrens stamina telae” (*Metamorph.* IV, 275).

v. *Alerg.* – *Război.* – *Stativă.* – *Țesetură.* – *Urzitoare.*

ALERGĂTÒR, -OARE, subst. et adj.; coureur, courant, celui qui court. Care u m b l ă i u t e sau m e r g e i u t e , care se m i ș c ă m u l t .

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 152): „...prin luminatele noastre scrisori și decît vîntul mai rîpezi noștri *alergători*, tuturor celor ce a ști li să cădea în știre am dat și prin strașnica noastră poruncă i-am chemat...”

Costachi Conachi, *Poez.*, p. 251:

„Cu cît meșteșug albina pe cîmpii *alergătoare*
Se vede din zori de zioă comorilor strîngătoare
Și cu cîtă iscusință singură a scoate știe
Dintr-un must plin de otravă cea mai bună doftorie!...”

Ca termen tehnic de teologie, „î n a i n t e -*alergător*” este Sîntul Ion Botezătorul: „P r a e - c u r s o r ”, slavonește „P r ê d t e č a”. În vechile texturi figurează uneori cuvîntul slav ic alături cu cel românesc.

Text omiletic din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 274): „adevăr u p r e d t e c e , și cu nașterea și cu propovédaniia și cu deștingerea întru ad întrecut-au pre Hristos, dreptu acéia nu numai glasul cuvîntului cheamă-se, ce și prooroc și î n a i n t e -*alergătoriu*, și se cheamă și svêștnicul lumineei...”.

Ioan din Vinți, 1689, f. 85 b: „slăvituluî proorocû î n a i n t e -*alergătoriu* și botedzătoruluî Ioannû...”

La nunțile țărănești, *alergători* se cheamă pe alocuri într-un mod generic toți aceia cari, bărbați și femei, dau vreo mână de ajutor în casă, fac cumpărături din târg, aduc oaspeți și altele.

„La noi pe aceia ce iau parte la facerea unei căsătorii, poporul îi numește *alergători...*” (P. Roșculescu, Dolj, c. Căpreni; N. Andriescu, Dobrogea, Constanța, c. Beilic).

Alegător de noapte = „coureur de filles”:

Omiliar de la Govora, 1640, p. 86, 88: „destul au alergat *alergătorii* de noapte după pășunea păcatelor...”; și mai jos: „*alergătorii* de noapte și curvarii...”

v. *Aleg.*

ALERGĂTURĂ (pl. *alergături*), s.f.; course; fatigue. Sinonim cu *alergare* și *alergat*.

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. I. Tr.*, 1883, p. 422): „*Alegătură. Cursus*”.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XXIII, p. 6: „nu-ți e cu iscodire trebuința, nici cu multă *alergătură*, nici a șutili altii...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 17): „de *alergăturile* iuților olăcari și trópotele picioarelor a neobosiților *alergători* toată pulberea de pre toată calea în ceriu să rîdica...”

Costachi Stamati, *Muza I*, 157:

„Sprinten la *alergătură*, ca calul cel mai zburdatec;
La trup puternic și iute, la luptă nebiruit...”

v. *Aleg.* – *Alegare.* – ²*Alegat.*

ALERGĂU (plur. *alergăi*), s.m.; courrier.

Lexicon Budan: „*Alegău* = alergătoriu, cursor, der Renner”.

Costinescu, I, 31, pune cu același sens: „, a l e r g a c i = alergătoriu, serv călăreț”.

Ambele derivate din a l e r g , unul prin sufixul -ă u , cellalt prin sufixul -a c i , sînt deopotrivă poporane (Cihac) și exprimă noțiunea de „courrier” mai bine decît sinonimul a l e r g ă t o r , care funcționează mai mult ca „coureur, celui qui court”. Un alt sinonim este vechiul o l ă c a r i u , care însă însemna mai în specie pe „courrier de l’Etat”.

v. *Aleg.* – -aci. – -ău. – *Olăcariu.*

¹**ALÈS, -EASĂ**, adj.; part. passé d’ a l e g pris adjectivement: 1. choisi, élu, d’élite; 2. délimité, précis, positif; 3. notoire, de notoriété. Ca adjectiv, reprezintă toate sensurile verbului din care derivă.

I. *ales* = ceva sau cineva luat din mai mulți sau din mai multe ca cel mai bun; de unde apoi: ceva sau cineva atît de bun încît de la sine-și se deosebește din mulțime.

Balada *Petrea Bradului*:

„Dar acum la înturnat,
Eu, măicuță, am aflat
Toate holdele c u l e s e ,
Toate mîndrele *alese*...”

(*Familia*, 1886, p.332)

Despre c a i :

Balada *Oprișanul*:

„Două, trei, cinci mii de iepe,
Tot *alese* și sirepe,
Pintenoage la picioare,
Cu cergi albe pe spinare...”

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 59: „...venit-au poroncă împărătească la Nicolai-vodă de au dat cinci sute de cai de oaste de pre la boieri și de la mazili, tot cai *aleși*...”

Despre g r î u :

„Grîu frumos ca jarul, gîndești că-i *ales* p e m a s ă ” (R. Simu, Transilv., c. Orlat).

v. *Colivă*.

Cîntec poporan din Bucovina:

„Ba eu zău nu te-oi lua,
Deși tata m-ar lăsa,
Că vița mea nu-i c-a ta:
Vița mea-i de grîu de vară,
A ta, lele, de săcară;
Vița mea-i de grîu *ales*,
A ta, lele, de ovăs...”

(*Ibid.*, II, 216)

Despre b o i e r i :

„Mare masă e întinsă,
De boieri *aleși* coprinsă...”

(Marian, I, 60)

Pravila Moldov., 1646, p. 158: „ruda cîa *aleasă* ce să dzice b o e r i i a ...”

Zilot, *Cron.*, p. 109: „După venirea în scaun a lui Caragea, fiindcă țara după răzmiriță avea trebuință de îndreptare, și vodă, deocamdată purtînd chip părintesc pînă să-și întocmească ficlenele lui mișcări, a l e s e de vistier mare pe banul Grigorie Brîncoveanu, ca pe unul ce pe acea vreme era cel mai numit și *ales* b o i e r al patriei despre toate, adică împodobit cu înaltă învățătură, firește blajin și tîcnit, bogat foarte și după neam mai slăvit decît toți...”

Despre f e m e i :

Un boacet din Bucovina:

„Să bată mirosu-n casă,
Căci a fost o floare-*aleasă*...”

(Marian, I, 90)

Balada *Fata Radului*:

„Iară slușnica zicea:
— Draga mea, stăpîna mea,
Înălțată-mpărăteasă,
Doamnă mîndră și *aleasă*...”

(Pompiliu, *Sibii*, 40)Balada *Doncilă*:

„Îți aduc altă mireasă,
Mai frumoasă, mai *aleasă*...”

Doină din Ardeal:

„Vecină, mîndruț-*aleasă*,
De bădițu meu te lasă...”

(Jarnik-Bîrsanu, 278)

Idiotismul „p u i c ă *aleasă*” exprimă curat românește pe francezul „coquette”.

Balada *Badiul*:

„De vestita Bădiuleasă,
Cu ochii de p u i c – *aleasă*,
Cu chipul de jupăneasă,
Ca ea nime de frumoasă!...”

(Marian, I, 128)

Balada *Codreanul*:

„La Șanta, la crîsmăreasă
Cu ochi mari de p u i c – *aleasă*,
Bea Codrean, se veselește,
Cu Șanta se dragostește...”

„Voinic *ales* = homme d ’ é l i t e ” în cimilitura despre „carte”:

„Rădăcină
’mpleticină,
Ales voinic o dezbină...”

(Ispirescu, *Ghicitori*, p. 28)

II. *ales* = despărțit de tot ce-l încungioară sau cu care s-ar putea amesteca, precum un pămînt *ales* din alte pămînturi, o casă *aleasă* dintre alte case, o datorie *aleasă* dintre alte datorii etc., de unde apoi: ceva sau cineva lămurit, limpede, neamestecat.

Act moldovenesc din 1687 (*A.I.R.* I, 62): „Viile afară dintru ale mănăstirii, care sânt *alése*, céle den Valea-Popei...”

Pravila Moldov., 1646, f. 31: „cela ce va avia datorie și să va fi tocmît cu voia sa să ia vreun lucru în preț, acesta iarăș nu poate lua fără de giudețu numai sângurū cu voia sa, de vrîme ce datoriia nu va *aleasă* să știe...”

Ibid., f. 33: „mai vrătosū cāndū va fi zăpisulū alesū și înțelegāndū, dzăcāndū fără de multe cuvinte și fără nice o gālčavă...”

Urația de nuntă:

„Să ne spunem cuvîntul
Cu adevărul,
Că de multe ce sînt și dese
Nu le putem spune *alese*...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 174)

Mai cu seamă în construcțiune cu l u c r u .

Doină din Ardeal:

„Bade strucișor de rouă,
Nu ținea calea la doauă:
Decît la doauă și rar
Și să umbli în zădar,
Mai bine la una des:
Să se știe l u c r u - *ales*.”

(*Familia*, 1884, p. 203)

Foarte des în *Pravila* lui Vasile Lupul:

f. 71: „să n-aibă voe nice putere să să mai mărite după al doile bărbat, de-are aștepta cătă ai de mulți, daca nu va puțin *alesu* l u c r u să înțeleagă de bărbatu-șu: viu-i au mortu; numai cându va înțelêge foarte cu adevăratu, atunce-i slobodă...”

f. 75: „de vrême ce nu să va arăta un l u c r u *alesu* pentru aastă preacurvie, bărbatul nu va lua nemică den dzestrele muerii-șu...”

f. 79: „de pândzâ, sau fie ce altă să fie l u c r u *alesu* de acēja treabă...”

Tot aci vine proverbul:

„Socoteala deasă
O f r ă ț i e *aleasă*...”

(Pann, II, 81)

III. *ales*, ca rezultînd din cele două sensuri de mai sus = ceva sau cineva neobi-cinuit și fără soț, fie în bine sau în rău.

Pontbriant: „*ales* în felul său = unique en son genre”.

Constantin Brîncovan, 1696 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 80): „pentru ruga-cîunile aceluia luatu-s-au izbăvire căt toți s-au minunat de spăimata m i n u n e *aleasă*...”

O predică, circa 1600 (*Cuv. d. bătr.* II, 227): „acolo în lăunūtru întru adă î n - t u n é r e c u l *ales* fi-va, chinu cumplitu și durere nespūsă...”

Fragment omiletic din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 303): „focul nestinsu și î n t u n é r e c u l *ales* și în toate muncile célea țuțile...”

Pravila Moldov., 1646, f. 36: „de va fi om vestitu și *alesu* d e o m b u n ũ ...”

Dar tot așa: „t î l h a r *ales* = brigand fieffé” (Pontbriant) sau:

„Bădiuleaso mult frumoasă,
Cu ochii de c u r v -*aleasă*,
Unde-i Badiul? – Nu-i acasă...”

(Caranfil, *Valea Prutului*, 77)

În sens bun ca și-n cel rău, se zice *ales* pe sprînceană sau de pe sprînceană = cel dentîi sau cel mai văzut dintre toți, ceva ca grecește ὀφρυνός sau ὀφρυνός.

Basmul *Fiul vînătorului* (Col. I. Tr., 1876, p.88): „Daca se adunară, alese din ei fiul vînătorului vro două sute de meșteri, tot pã sprînceană, știi!...”

Filimon, *Ciocoii vechi*, p. 104: „scoase pe sofragiu și pe stolnic, sub cuvînt de mîncătoare și puse în locul lor pe alții, aleși de dînsul dupe sprînceană...”

I. Caragiale (*Conv. lit.*, 1880, p. 410):

„Leonida: Dar, da întrecă-mă să-ți spun ce fel de oameni sînt.

Cocoana: Ceva tot unul și unul.

Leonida: Ți mai prima, domnule, aleși pe sprînceană, care mai de care, dă-cu-puşca-n-Dumnezeu, volintiri, mă rog...”

În grai, la plural feminin se aude adesea *alesă* sau *aleasă* în loc de *alese*:

„Cîte stele-s mai *aleasă*,

Toate vin la noi acasă...”

(*Foișoara din Sibii*, 1886, p. 10)

Critil și Andronius (Iași, 1794), p. 78: „una din cele mai *alesă* veselii...”

v. *Aleg.* – ^{3,4}*Ales.*

²**ALÈS, -EASĂ**, adj.; t. d'industr. pop.: façonné (tissu), brodé en couleurs, ornementé en parlant d'étoffes. Ca verb, se zice: a alege cu pui, cu flori, cu rîuri; ca substantiv: aleșă tură, și mai cu seamă la plural: aleșări; ca participiu trecut adjectivat: o țesetură *aleasă*, cînd e chită cu figure colorate, în opozițiune cu țesetură sadă „étouffée”, adică fără figure sau fără culori.

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănică*, p. 8: „Pe patul de scînduri e așternută o scoarță *aleasă* în fel de fel de migălituri...”

S. F. Marian, *Cromatică*, p. 49: „Traiste și trăistuțe de sărbători, cari sînt foarte frumos *alese* și țesute, și traiste simple, cari sînt numai cîte cu două feluri de vîrste țesute...”

„Ștergare cu cari țărancele împodobesc casele atîrnîndu-le de cuie în întrul pe lîngă pãreți, le fac de obicinuit *alese* frumos sau învãrgate cu diferite culori, ca roșu, verde, negru etc.” (I. Ștefan, Buzău, c. Zărnești-Călnău).

„Covor se zice cel lucrat cu iglița; chilim, cel *ales*, adică țesut cu flori...” (P. Bădescu, Dolj, c. Filiaș).

„...cămăși subțiri de borangic *alese* și cu fluturi; bete *alese*, cu mărgele și cu fluturi...” (A. Iliescu, Dîmbovița, c. Sărdanu).

„Scoarțele se fac în două ite și oricît de groase, cu puișori aleși de deosebite culori...” (N. Teodorescu., Iași, c. Sineștii).

În același sens: „masă *aleasă*”, „foată *aleasă*”, „lîină *aleasă*” și așa înainte.

v. *Aleg.* – ²*Alesătură*.

³**ALÉS**, adv.; précisément, décidément, notamment. Sinonim cu: d e b u n ă s e a m ă . La comparativ se zice: m a i a l e s = m a i c u s e a m ă „surtout, principalement”. Diferă cu totul prin sens de locuțiunea adverbială, „î n t r - a l e s ” care însemnează numai „au choix”.

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. I. Tr.*, 1883, p. 422): „Alės. Punctatim.”

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms., în *Acad. Rom.*):

Act. Ap. XXI, 34: „iară alții altu ceva striga în gloată cum nu putia în ț e l é - g e a l e s u dreptu vorova...”

XXV, 26: „de elu a l e s u ce se scriu n-amu domnu-miu...”

„...alii autem aliud clamabant in turba; et quum non posset c e r t u m cognoscere prae tumultu...”

”...de quo quid c e r t u m scribam domino non habeo”.

Pravila Moldov., 1646, f. 56: „cela ce va ucide pre cela ce-i înblă cu muîaria, și și pre muîare, a l e s ă cându să va prileji să fie boîarinu sângurū mai marele lui, sau altū gîudețu cineva, acesta nice o certare să nu aibă...”

Ibid., f. 60: „unū om de va fi încinsū cu arme și de va da cuiva o palmă numai, ucide-l-va de totū cela cu palma și nu să va certa, a l e s ă de-l va fi suduit și-l va fi ocărat mainte de palmă...”

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 77: „În anul acesta iară au scos Mihai-vodă desetina de stupi să dea toți; neplăcut lucru era a l e s boierimei și mănăstirilor acest obicei...”

I. Văcărescu, p. 353:

„Ș-ăl vis că-n București stă-n scaun Bucuria!

Avea ce să văz? A l e s Neomenia

Stă: inimă și duh boldește cătră fală:

Toți în minciună cred, înșăl și se înșală...”

Anton Pann, *Prov.* II, 11:

„Deci ei cum s-o fi-nțeleș,

Nu poci să vă spui a l e s ,

Că cu toții au plecat

Ș-au mers la zapciu în sat,

Să-i împace la un fel...”

Doină oltenească:

„Din baltag să-mi fac eu plug,

Pistoalele să le-njug

Ca să brăzduiesc a l e s

Unde-a fi crîngul mai des...”

(Alex., *Poez. pop.*², 285)

Ca adverb, simplul *ales* se întrebuințează astăzi rar; foarte des însă comparativul: m a i a l e s .

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 98: „(Mavrocordat) era grabnic la mînie, și m a i ales asupra aceloră ce-i cunoștea că mîncea banii visteriei...”

Zilot, *Cron.*, p. 32: „Și pentru aceasta mai vîrtos l-au trimis Pazvantoglu pe dînsul, fiindcă era umblat prin țară, m a i ales peste Olt...”

v. *Aleg.* – ¹*Ales.*

⁴**ALÈS, ALEASĂ**, s.m. et f.; un être élu, quelqu'un d'élite. Același cuvînt cu cele precedente, dar întrebuintat ca substantiv, despre ființele presupuse a fi cele mai bune, fie într-un sens comun, fie în cel teologic, fie în cel juridic.

I. În sens comun.

Doină din Ardeal:

„Mă dusei pe sat în jos
Să-mi a l e g drăguț frumos;
Amar de *alesul* meu,
Cum mi-am a l e s eu de rău!...”

(Jarnik-Bîrsanu, 180)

Din Bucovina:

„Mărită-te sănătoasă!
Mi-oi găsi și eu *aleasă*
Alta-n lume mai frumoasă...”

(Marian, II, 173)

II. În sens teologic, mai cu seamă la plural: *aleșii* = „les élus”.

Călătoria Maicei Domnului la iad, circa 1550 (*Cuv. d. bătr.* II, 364): „eu merșu la iadul, vrăjumașul călcau și *aleșii* mei învișu...”

III. În sens juridic.

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 7: „Numai chemînd pre boieri la Poartă, cum s-au zis mai sus, au tocmit trebile Cuparul, să nu se facă vreo împărechere între boieri pentru *alesul* dintre dănșii la domnie...”

v. *Aleg.* – ^{1,3,5} *Ales.*

⁵**ALES** (plur. *aleși*), s.m.; t. d'administr.: notable de village. Arhaism. *Aleșii* formau altădată un fel de consiliu comunal al satului, numindu-se astfel mai cu seamă în Țara Românească.

Dr. Polysu: „*Aleșii* satului, die Dorfgewählten”.

Boliac, *Sila*:

„Și mama e bătrînă, și n-avem nici găteajă;
Pe nenea de trei zile de cînd l-au dat de ștreajă;
Aleșii l-au luat...”

și mai jos:

„Pe frate-său îl dase *aleșii* la oștire,
Și singură orfana plîngea în zăpăcire
Și părul își smulgea...”

Astăzi numai bătrânii de la țară își mai aduc ceva aminte despre vremea *aleșilor*. „Bătrânii spun că satul se cârmuia de p a t r u *aleși*, avînd în capul lor pe l o - g o f ă t . Acesta din urmă purta pecetea satului și făcea orice-i plăcea. Pîrcălabul era și el dintre săteni, avînd pe seamă c i s l a satului, la facerea cării îl ajutau *aleșii*...” (G. Constantinescu, Gorj, c. Ionești).

„V ă t a f i i , ca vătășei de acum, alergau prin sat pe la oameni după trebi- le satești, trimiși de către *aleșii* satului, pe lîngă cari era p î r c ă l a b u l ca strîngător de bani și l o g o f ă t u l care știa carte...” (I. Rădulescu, Romanati, c. Balșu).

„Fiecare sat, adecă ceea ce se cheamă astăzi cătun, avea cîte un l o g o f ă t , lîngă care se alegea, ca subordinați ai lui, t r e i oameni numiți j u r a ț i , mai în urmă *aleșii* satului. Aceștia, fiecare cîte o săptămînă pe rînd, judecau pricinenle mai mici ce se iveau între săteni, iar la pricine mai mari se întruneau tustrei cu logofătul și osîndeau pe cel vinovat: sau îl băgau la jug, ori îl țineau nouă zile închis, ori îl băteau cu nuiiele, ori îl globeau...” (G. Verlan, Mehedinți, c. Glogova).

Pe alocuri *aleșilor* li se zicea p a z n i c i (I. Chiru, Putna, c. Păuneștii), ba încă și d i p o t a ț i (I. Ștefan, Buzău, c. Zărneștii).

v. *Aleg.* – ^{1,4}*Ales.* – *Cisla.* – *Pîrcălab.* – *Paznic.* – *Vătav.* – *Vataman*...

6ALÈS (plur. *alesuri* și *alese*), s.n.; part. passé d’a l e g pris substantivement: 1. choix; 2. préférence; 3. délimitation; 4. résultat. În primele două sensuri se întrebuințează numai asociat cu prepozițiunile d e , p e , î n t r u , cari îi dau o funcțiune adverbială. Prin aceasta și prin celelalte două sensuri foarte restrînse diferă de sinonimii a l e g e r e , a l e g ă t u r ă , a l e s ă t u r ă .

I. *ales* „choix”.

Act țărănesc moldovenesc din sec. XVIII (A. I. R. III, 278): „neavîndu bani să-m de, au zis să-m de 60 de prăjini de păpușoi să-m a l e g din 300 de prăjini care m-e plăce mie, dar să mi-i prășescu eu; și am așăzat așe; dar cîndu au fostu vreme prășitului am vinit și am plătit căte o para pe prăgină, dar el au pus pricină că nu m-e da î n t r - a l e s...”

Donici, *Lupul și lupșorul*:

„Cole subt deal se pasc mulțime de oi grasă;
Putem î n t r u a l e s vreuna să luăm
Și să mîncăm...”

Tot așa se zice: p e a l e s , sau la plural: p e a l e s e , î n t r - a l e s e . Negativul: „p e n e - a l e s = pêle-mêle” (Pontbriant).

II. *ales* „préférence”.

Caragea, *Pravila*, 1818, p. 95: „La tocmélele céle cu îndoială căutăm mai mult la voința celor ce să tocmesc decît la vorbă, și mai mult la ceia ce să face decăt la ceia ce să zice, pentru că mai de a l e s și mai cu putere iaste înțelegera decît vorbele...”

III. *ales* „délimitation”.

Inventariul Cotrocenilor, 1681 (ms., Arh. Stat.), f. 10: „1 carte a lu Dragotă județul pentru *alesul* acei pră(vă)lii...”; și mai jos: „1 carte a lu Dragotă județul pentru *alesul* acestor 2 prăvălii...”

Constantin Brîncovan, 1697 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 231): „precum am văzut domnia mea și cartea acestor 12 boiari de *alesul* și de h o t ă r n i c i ă a aceștii moșii de la Godéni...”

Același, 1692 (*ibid.*, p. 14): „și cartea Gherghini județul cu părgarii și cu oroșanii de *alesul* acestui loc al sfintii mănăstiri...”

IV. *ales* „résultat”.

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 51: „Dimitrașco-vodă grabnic la domnie neschimbată, precum este obiceiul la creștini, n-au așteptat *alesul* oștirilor între împărați să vază cum își vor a l e g e , ce agiungându-se cu unul din sftetnicii împăratului, anume Sinior Sava, dându-i și câțiva bani, au stăut pre lângă împăratul...”

v. *Aleg.* – ^{1,2,3,4,5}*Ales.*

⁷**ALÈS** (plur. *alesuri*), s.n.; vendange. Formă bănățeană pentru c u l e s u l (viilor).

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422): „Alèsul v i n ă i l o r ”.

v. ²*Cules.*

⁸**ALÈS**, s.m. sing.; t. de bergerie: triage de brebis dont on sépare les agneaux; sorte de fête populaire qui accompagne cette opération. Numele și obiceiul există la toți românii, mai cu seamă însă în Banat.

„*Alesul* = când se a l e g oile; tot în ziua de *ales* dreg vacile ca să deie lapte mult și bun și să nu-l poată lua strigoii. Locuțiunea: pînă la timpul *alesului* te aștept, însemnează: după Paști...” (Liviu Iancu, Banat, c. Visagu).

A. M. Marienescu (*Familia*, 1873, p. 237): „*Alesul* e o sărbătoare a păcurarilor români, și se serbează totdeauna în 22 aprilie vechi, cu pregătire în 21 și încheiere în 23 aprilie ce e ziua de Sîn-Georgiu. *Alesul* e timpul cînd poporul iasă afară la cîmp și începe viața păstorească, cînd se fac strungele și colibele pentru anul acesta. Acuma e, în înțeleș strîns, începutul economiei cu oile, înțîia mulsoare a lor, înțîiul a l e s al mieilor dintre ei, și sărbătoarea de la acest a l e s și-a căpătat numele...”

S. Manguică, *Călindar*, 1882: „22 aprilie, joi, *Alesul* lui Sîn-George. Pre ziua aceasta cad și următoarele sărbători, datine și credințe: 1. Suflarea bucinului pentru curățirea locuințelor, staulilor și a aerului = lat. t u b i l u s t r i u m ; 2. Curățirea vitelor, oilor și a păcurarilor prin foc și apă = lat. l u s t r a t i o p e r i g n e m e t a q u a m ; 3. Facerea unturei pentru ungerea vitelor; 4. Punerea oilor la măsură (după alți și numărarea oilor); 5. Descîntarea leușteanului, pelinului și bozului, cari astfel descîntate în seara spre Sîn-George se pun în staul la picioarele vitelor și a oilor, ca să nu li se ia laptele și să nu se întîmple rele; 6. În ziua *Alesului* lui Sîn-George, după amiazi, se seamănă toate florile: bosiocul (după alții în ziua de Sîn-George), cucumerele, sămînța de varză sau curechi etc.”

v. *Aleg.* – ⁹*Ales.* – *Cioban.* – *Cuțit.* – *Nunta berbecilor.* – *Sarea oilor...*

⁹**ALES**, interj.; t. de bergerie: sorte d'exclamation invariable, signifiant quelque chose comme: séparez-vous! trie-z-vous!

„Ciobanii când a l e g oile strigă: băr oaie, *ales* oaie, *ales* la strungă! și ele se a l e g ...” (C. Ionescu Iconom, Iași, c. Sineștii).

Ca să deosebească oile una de alta, ciobanii le dau numiri: *ales* bela, *ales* bu-călaia, buzata, oacheșă...” (N. Ludovic, Tulcea, c. Niculițel).

v. ⁸*Ales*.

ALESĂTOR (pl. *alesători*), s. m; agrimenseur, arpenteur, quelqu'un préposé à la délimitation des terres. Cuvînt despărut din grai și care totuși nu poate fi înlocuit prin altceva mai bun.

Urechea, *Letop.* I, 104: „Logofăt mare, giudecător și *alesător* d e o c i n i ...”, ceea ce Picot (*Chronique de Moldavie*, p. 643) explică necorect prin „arbitre”.

v. *Aleg.* – ^{1,6}*Ales*.

¹**ALESĂTURĂ**, s.f.; 1. élection; 2. séparation des cheveux, raie. Formă veche pentru a l e g ă t u r ă și sinonim cu a l e g e r e .

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422): „*Alēsătură*. Electio”.

Dosofteiu, 1680, f. 148 a, în titlul psalmului CXII pune: „a noului popor *alesătură*”, unde în contextul slavice: „novych lîudîi i z b r a n i e ”.

La Costinescu (I, 31): „A l e s u r ă , a l e g ă t u r ă , *alesătură* = a l e g e r e a părului în cărări, în codițe”.

v. *Aleg.* – *Alegere*.

²**ALESĂTURĂ** (plur. *alesături*), s.f.; t. d'industr. popul.: fleurs ou desseins tissus, broderie, façonnage d'une étoffe, ornementation. Cuvînt uitat în dicționare, deși circulează în toate zilele în întreaga Dacie.

Un călător englez, vorbind despre industria țărancilor române din Ardeal, zice: „Covoarele a l e s e (woven) pe alocuri de cătră femei mai dibace sînt atît de frumoase, încît ar fi privite ca o podoabă în orice salon din London sau din Paris. Gustul cu care ele a l e g și potrivesc culorile e admirabil, și desemnurile, deși orientale în fond, sînt totuși curat românești. E nemărginită varietatea izvoadelor prin îmbinarea vâpselelor și a liniilor, toate aceste mozaicuri fiind născocite și apoi țesute cu o deopotrivă ușurință...” (Boner, *Transylvania*, 1865, p. 241).

Iată ce se cheamă *alesătură*, sau mai bine *alesături*, căci cuvîntul se întrebuițează mai mult la plural. Se pot a l e g e însă nu numai covoare, ci orice fel de țesătură, și nu numai țesătură, adică *alesături* din r ă z b o i , dar uneori și cusăturile cele figurate se cheamă *alesături* d e m î n ă .

„*Alesăturile* închipuiesc un meșteșug aparte” (D. Huțu, Tecuci, c. Nărtăștii). Dibăcia în a a l e g e este o adevărată fală pentru o fată de la țară.

Într-un boacet din Dobrogea:

„Alesăturile ei
Mare cu drag le privei...”

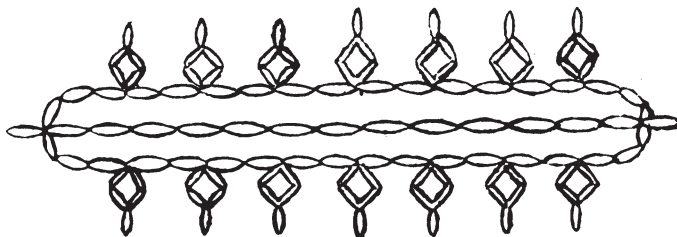
(Burada, *Înmormînt.*, 126)

unde să se observe construcțiunea curat latină: „magno cum amore”.

Ca meșteșug aparte, *alesăturile* își au o bogată terminologie proprie: ele se fac în *flori*, în *rîuri*, în *pușori*, în *costițe*, în *fluturi* etc.

„Țeseturile în patru ite, cînd au numai o față, se cheamă în *scripete*; țeseturile cu deseme din urzeală sau *nevedeală* se cheamă cu *speze*; dacă au flori în țesătură se zice *alesături*, iar la covoare, *foițe*. *Alesăturile* în pînză au diferite numiri: *broasca*, *breadurile*, *omida*, *păpușă*, *porumbeii*, *vîrfu-cuțitului*, *roșcova*, *șărîmpoiul*, *butucel*...” (G. Eftușescu, Dobrogea, Constanta, c. Ciobanu).

Ce poate fi mai dezgustător și mai monoton ca o *omidă*? Și totuși în *alesăturile* românești *omida*, un tipar cunoscut tuturor țesetoreselor de la țară, capătă o figură din cele mai grațioase. Iată-o, bunăoară, de pe o broboadă a Societății „Furnica”, cu fire albe pe pînză ca vișina putredă:

Sub raportul culorilor, cari – zice poporul – *se mușcă* cînd nu se potrivesc una cu alta, iar cînd se potrivesc atunci *te prinde* sau *te apucă de ochi* (Marian, *Crom.*, 49), țărancele noastre rîvnesc a reproduce mai cu seamă armonioasa colorațiune a *salamandreii*.

„Șulumîndrița este un fel de șopîrlă foarte frumos înpestrîtată: neagră cu picături galbene, albe, roșii, verzi. De aceea o caută mult fetele mici, puindu-și mînele în calea ei ca să treacă peste dînsule, căci cred că apoi se învață ușor la *flori* sau *rîuri* de cămăși și foarte...” (I. Aldoiu, c. Voinești; G. Țuțuianu, c. Valea-Mare).

O admirabilă reproducere în culori, cu aur și cu argint, de *alesături* românești din Banat și Ardeal, se află la Pulszky și Fischbach, *Ornements de l'Industrie domestique de la Hongrie*, Pesth, 1878.

v. Aleg. – ²Ales. – Brădișor. – Butucel. – Fir. – Război...

^{1,2}ALÈSC. – v. ^{1,2}Hălesc.

ALESTINCĂ, s.f.; étoffe de coton, indienne ordinaire.

O doină din Moldova:

„Cum te plîng surorile
Pe toate cărările!
Cum te plînge cea mai mare
Cu păr galbăn pe spinare,
Cu lacrimi pînă-n paftale!
Te plînge cea mijlocie
Cu rochița vișinie,
Cu lacrimi pînă-n bărbie,
Se despică frunza-n vie!
Cum te plînge cea mai mică
Cu rochița de-alestîncă...”

Alexandri, *Scara mîtei*, sc. 4: „Am să cumpăr o rochie de *halastîncă* Floricai; da știi! cole ghiurghiulie, să-ți ieie ochii cale de-o poștă...”

E cuvîntul rusesc *h o l s t i n k a* „guingan”, literalmente „toile de *H o l s t e i n*” (Cihac), după cum și francezul „guingan” însemnează literalmente „toile de Guingamp”, orașel în Bretania cu fabrici de țesături (Litré).

La români cuvîntul e nou și circulează numai în Moldova.

v. *Americă*. – *Anglie*.

ALESÛRĂ. – v. ¹*Alesătură*.

¹**ALÊȘ**, adv.; insidieusement, de guet-apens. Pîndind dintr-ascuns, întinzînd cuiva o cursă. Ca adverb, se găsește numai în vechile texturi.

Pravila Moldov., 1646, f. 172: „cela ce-ș va zăloja casa sa la omū ucigătorū, pentru să se pue *a-leș* (**АЛЕШ**) acolo să paziască pre vrăjmașulū său cîndū va trêce să iasă înainte-i să-lū ucigā, acesta să va certa ca și unū ucigătorū...”

Din prepozițiunea *a* = lat. *ad* și din *leș* = ung. *l e s* „embûche, aguets”.

v. ²*Aleș*. – *Aleșuiesc*... – *Pîndesc*.

²**ALEȘ** (plur. *aleșuri*), s.n.; embûche, piège. Același cuvînt cu cel precedente, dar trecînd la un sens de tot substantival.

Lex Bud.: „*Aleșu*, die Nachstellung, das Lauern, der Hinterhalt.”

v. ¹*Aleș*.

ALÊȘII, n.pr.m.plur. Frunzescu (*Dict. top.*, 5) aduce trei localități numite *Aleșii*, literalmente „les élus”, cîtetrele în districtul Ilfov.

v. ¹*Ales*.

ALEȘUIESC (*aleșuit*, *aleșuire*), vb.; dresser des embûches, tendre des pièges. Sinonim cu *p î n d e s c*. Se întrebuințează și forma *leșuiesc*, fără prepoziționalul *a*. Astăzi se aude mai mult numai peste Carpați.

Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, f. 11 a, ca sinonim cu *p î n d e s c*:

Genes. III, 15: „ȃa te-a *aleşui* la cap  şi
tu o ve  p   n d i la c lc i...”

„...αὐτός σου τ η ρ ή σ ε ι κεφαλ ν
καὶ σὺ τ η ρ ή σ ε ι ς αὐτοῦ πτέρναν...”

dar în *Psaltirea*, 1680, f. 10 a, forma *leşuesc*:

ps. IX: „      în l e ş u i t u r i cu bo-
ga   într-ascunderi a ucide pre nevino-
vatul; ochi  lui spre m aserul pr v sc ,
leşui  te într-ascunderi...”

„...sedet in insidiis cum divitibus in
occultis, ut interficiat innocentem; oculi
ejus in pauperem respiciunt; i n s i d i -
a t u r in occulto...”

  i tot   a la Silvestru, 1651, pe c nd la Cantemir (*A. I. R. II*, 125): „pre sărac să-l
apuce *aleşui  te*...”

v. ¹*Aleş. – P ndesc.*

ALE    RE } v. *Aleşuiesc.*
ALE    TOR }

AL  U! interj. – v. *Aleo! – Valeu.*

AL  UR, s.m.; t. de botan. – v. *Alior.*

ALEV    (pl. *aleve  uri*), s. n.; „piquette-mauvais vin” (Pontbriant).

Din maghiarul l e v   s „jus, potage” (Cihac). Cuv nt abia cunoscut în popor.
v. *Liurc .*

AL  XA. – v. *Alexie.*

ALEX  NDRA, n.pr.f.; Alexandrine. Forma femeiască corespunzătoare lui
A l e x a n d r u . Rar se întrebuintează în popor.

Constantin Brîncovan, 1693 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 30): „au fostu v ndut
a ast  jumătate de sat den Ro ul ce scrie mai sus surorilor lui, jup n sii *Alexandrii*
 i jup n sii Gherghinii...”

Formă mai poporană este S a n d a , cunoscută  i la serbi. O variantă a aceluiași
nume, la serbi  i la români, este R o s a n d a sau R o x a n d a ori R o x a n d r a .
v. *Alexandru. – Roxanda.*

ALEXANDRI , s.f.; t. de litt. pop.: Alexandr  ide, le Pseudo-Callisth ne, histoire
fabuleuse d’Alexandre le Grand. Un fel de romană eroic, alcătuit de vreun grec d n
Egipt cam în secolul IV  i care în veacul de mijloc reu ise a se r sp ndi, în traduceri
 i-n imitațiuni, în proză  i-n versuri, la mai toate popoarele. Primul studiu serios
asupra acestui apocrif este de Berger de Xivrey,  n *Notices des manuscrits.*, t. XIII
(1838), part. II, p. 162-305, iar prima edi iune critică a textului grecesc s-a făcut de
K. Müller  n *Bibliothèque des auteurs grecs* a lui Firmin Didot (1846). Cfr. Zacher,
Pseudo-Callisth nes, Halle, 1867. La români, *Alexandria* a străbătut prin slavi pe la
jumătatea secolului XVI  -au ajuns a fi cea mai l   it  din toate cărțile poporane.

Gr. Alexandrescu, *Satira duhului meu*:

„Nu mai ești tu acela care-n copilărie
Știai pe dinafară vestit-Alexandrie...”

Costachi Stamati, *Muza I*, 472, punînd pe o cucoană din secolul trecut să vorbească cu un dascăl despre educațiunea fiului ei: „să faci așa marafet, ca el fără de multă osteneală să știe pe de rost cîteva întîmplări din *Alexandria* lui Machedon, precum de căpēcni și de furnicile cele mari cît omul...”

În secolul XVII *Alexandria* era deja atît de lătită între români, încît cronicarii noștri se cred datori s-o înfrunte.

Miron Costin, *Letop.* I, 256: „Scrie Plutarh, vestit istoric, la viața lui Alexandru Machedon, carele au scris *Alexandria* cea adevărată, nu basne cum scrie o Alexandrie din grece ori dintr-alte limbi scoasă pre limba românească, plină de basne și scornituri...”

Nicolae Costin, *Letop.* I, 59: „nu acea *Alexandrie* minciunosă ce-i pre limba românească, plină de basne...”

Alexandria la români se clasifică în:

I. Scrisă slavonește, după care s-a tradus apoi în limba română. În Biblioteca Imperială de la Petersburg se află un prețios manuscript de această natură, executat la 1562 în Moldova din ordinul mitropolitului Grigorie, care l-a dăruit mănăstirii Neamțul: „naçe sę i sŭvrŭši sŭg kniga rekoma *Alexandria* povelĕniemŭ i daanemŭ prĕosveščennago mitropolita kyr Grigoria Sučavskago...” (Jagi•, în *Starine V*, 26; cfr. Jireček, *Gesch. d. Bulg.*, 440).

II. Redacțiuni românești manuscrite, dintre cari cele mai vechi cunoscute sînt:

a) Un codice, depus actualmente la Academia Română și scris la 1620 în Transilvania de către un popă Ion din Sim-Petru: „Cu mila lu Dumnezeu sfrășiiu eu Popa Ion diîn Sim-Pietru ačastă carte ce se camă *Alexandrie*; mesețu cireșeriŭ să începu în 15 zile și să sfrășii în luna lu agust 4 zile, vŭ let 7128, în zilele lu Betlian Gabor Craiu...” (Bianu, în *Col. l. Tr.*, 1883, p. 324).

b) Un codice, depus la Arhiva Statului din București și-n care se află (f. 137 b) următoarea interesantă notiță: „Ačastă carte ce se chiamă *Alixăndrie* o am scris eu Bucur Grămăticul din Sămbăta-de-Sus, nepotul lui Man Barbu, și o am scris în oraș în București cānd învățam eu cāntări la dascalul Coman, domnesc era acel dascal și mă dedese măriia-sa vodă la acel dascal, în zilele prea-luminatului și înălțatului și de Dumnezău iubitior Io Costandin voevod a toată Țara Rumânească domnŭ; și mă pusese pe mine dascalul vătaf peste școala lui, peste 50 de copii, și îmbla văleatul atunci 7212 (1714), martie 18 zile”.

III. Tipărituri, nu însă înainte de 1700. Între cărțile tipărite, pe cari le-a găsit italianul Del Chiaro (1718) în România pe la începutul secolului trecut, figurează și o edițiune a *Alexandriei*: „Alexandrie, o sia Storia di Alessandro il Macedone, stampata in Lingua Valaca; ma detta Storia è veramente curiosa per le molte favole che in essa vedonsi frammischiate”. Nu numai acea edițiune, dar nici una pînă la cea scoasă în Sibii la 1794 nu se mai poate găsi nicăiri, necunoscîndu-li-se nici măcar

anul publicațiunii, toate fiind de demult exterminate prin deasă întrebuintare. În edițiunile *Alexandriei*, pe câte le cunoaștem noi, se adaugă totdeauna la sfârșit, ca un fel de appendice: „Vrednica de însemnare înțimplare a patru corăbieri rusești, cari au fost strîmtorați de iarnă în ostrovul Spitzberg”. Un om nedepins cu apucăturile acestei ramure a literaturii poporane s-ar întreba neapărat: ce are a face marinarul rusesc Șarapov cu sublimul erou al *Alexandriei*?

Despre manuscrite și edițiuni mai nouă, se găsește la Dr. Gaster, *Lit. popul.*, 14 sqq., unde se rezumă și cuprinsul *Alexandriei*.

v. *Iele*. – *Ivan-împărat*. – *Machedon*...

ALEXĂNDRU, n. pr. m.; Alexandre, Ἀλέξανδρος. Formele curat poporane ale acestui nume de botez sînt: *S a n d u* cu patronimicul *S ă n d u l e s c u* și topicul *S ă n d u l e ș t i*; mai rar *L i s a n d r u*; în orașe: *A l e c u*. Ca deminutivi: *S a n d u l a c h i*, *A l e c a c h i*, *S ă n d u ț*, *A l e c u ț* etc. În onomastica veche: *Ș e n d r e* cu derivatele topice *Ș e n d r e n i*, *Ș e n d r e ș t i*, *Ș e n d r i c e n i*. Forma organică *Alexandru*, totdeauna rar întrebuintată la români, era privită altădată ca de piață bună la domni, dintre cari cei mai de frunte fuseseră *Alexandru* Basarab și *Alexandru* cel Bun. Astfel la urcare pe tron se putea schimba numele în *Alexandru*. Urechia, *Letop.* I, 176: „au rădicat domn pre *P e t r e a* Stolnicul și-i *s c h i m b a r ă* n u m e l e de-i zicea *Alexandru*-vodă, pre carele l-au poreclit Lăpușneanul...”

v. *Radu*. – *Alexie*.

ALEXANDRU-MACHEDON. – v. *Alexandrie*. – *Machedon*.

ALEXÈNI, s. m. plur.; n. pr. loc. Mai multe sate în România, după numele personal *A l e x i e*, se cheamă *Alexeni* (Gorj, Ialomița), altele *A l e x e ș t i* (Vaslui, Buzău).

ALEXÈȘTI. – v. *Alexeni*.

ALÈXIE, n. pr. m.; Alexis. O formă poporană, împrumutată de la slavii meridionali, este *L e c a*, uneori și pentru „Alexandru”. Patronul acestui nume este Sf. *Alexie*, *O m u l l u i D u m n e z e u* (Homo Dei), născut la Roma în secolul IV, una din figurele cele mai romantice ale patologiei creștine și a căruia legendă, în proză și-n versuri, devenise o adevărată carte poporană în veacul de mijloc. E mai ales remarcabilă poema franceză despre dînsul, scrisă în secolul XI (Gaston Paris, *Vie de St. Alexis*, 1872). Această legendă a circulat și la români, dar nu s-a vulgarizat înainte de 1700. Dr. Gaster a găsit-o într-un codice de pe la 1760 (*Tocilescu, Revista* III, 342), de unde iaca un pasagiu:

„Văzi pre nește coconi tineri ca aceia fečori de boeri mari și de împărați căl-cândū bogăția, cîste și și alte patimî pământești și trupești, încă și pre iubiții lor părinți și, ce este lucru măi minunat, și pre iubită sa soție, pentru dragostea făcăto-rului și mîntuitorului nostru. Aastă osăbire de bună voce aū răbdat mulți robî aī lui

Hs. cerescul împărat, și s-a lipsit de toate dulceletrile trupesti, cinstind mai înainte dulceața cea dumnezească. Care mai mult decât alți au îndreptat aceasta cel sărac cu trupul și bogat cu sufletu *Alecsăe*, omul lui Dumnezeu și rob adevărat al lui Hs., carele au petrecut atâta ani în casa părinților săi necunoscut și de robi lui batjocorit. Acestea toate le-au răbdut viteazul nevoitorul, cugetându pururea în plata cea bogată și la cununa cea de mult preț, care vrea să i o dea în rai Hs. împăratul slavei. Pentru aceia s-au lepădat cu totul de omul cel din afară și, luundă crucea mântuitorului cea cu scărbe, au urmat stăpânului bucurându-să...”

După calendarul poporan:

„P r i m ă v a r a s e - n c e p e , precum spun unii, cu întâia zi a luni lui martie, iar după alții, când se sfîrșesc zilele Babei Dochiei, și anume d e l a *Alexi B o j i* , o m u l l u i D - z e u , 17 martie, și ține pînă la Sf. Onofrei, 12 iunie. Iarna începe mai-nainte de Sf. Nicolai și ține pînă spre *Alexi B o j i* ...” (*Albina Carpaților*, 1879, p. 27).

Epitetul „Boji” al Sf. *Alexie* vine din slavicul „božii = divinus”.

În mitologia noastră poporană Sf. *Alexie* este unul din obrazele cele mai cu vază.

„Sf. *Alexa* e privit ca mai mare peste șerpi...” (N. Bălăuț, Vaslui, c. Ivănești; preut N. Ionescu, Iași, c. Prisacani).

„Sf. *Alexe* o m u l l u i D u m n e z e u , feritorul de cumpene pe ape...” (N. Andriescu, Iași, c. Hermeziu).

În Banat și pe aiuri ziua Sf-lui *Alexie*, 17 martiu, se cheamă la plural *Alexiile*.

S. Manguică, *Călimdriu*, 1882: „*Alexiile*, când se afumă moșiile, grădinele și casele”.

Toate credințele despre caracterul cel apărător al Sf. *Alexie*, fie contra veninului șerpilor, fie contra furtunei sau boalelor, se datoresc etimologiei poporane grecești, numele Ἀλέξιος însemnînd „préservateur”, și n-au a face întru nemic cu legenda cea medievală. Sf. *Alexie* din mitologia poporană română este Ercule, ὁ ἀλεξίκακος al vechilor greci, iar pluralul bănățenesc *Alexiile* reprezintă și mai învederat pe colectivul οἱ ἀλεξίκακοι, spiritele cele bune din panteismul elenic.

v. *Foca*.

ALEXIILE. – v. *Alexie*.

ĂLFA, s.f.; ἄ, ἄλφα, nom de la première lettre de l’alphabet grec; fig.: le premier, le principal.

Noul Testament, 1648, Apocal. I, 8:

„Eu sânt *Alfa* și Omega, ce sâ zice începutul și sfârșitul...”

„Ἐγώ εἰμι τὸ Α καὶ τὸ Ω, ἀρχὴ καὶ τέλος...”

Chiar înainte de epoca fanarioților, această locuțiune biblică trecuse în graiul comun cu sensul de „cel de capetenie” sau „stăpîn peste toate”.

Neculce, *Letop.* II, p. 252: Toderasc Visternicul, feciorul lui Iordachi Cantacuzino celui bătrân, fiind văr primare cu Dumitrașco-vodă, era în mare cinste la Dumitrașco-vodă; el era *alfa* și o m e g a atunci în Țara Moldovii...”

v. *Omega*.

ALFAVÎTA, s.f.; ᾠ-β, ᾠλφα-βῆτα, alphabet. Sinonim cu a z b u c o a v n a de altădată, pe când cuvîntul grecesc se întrebuița alături cu cel slav. *Lex. Bud.*: „*Alfavita*, abecedarium. Est etiam quidam liber asceticus, qui vocatur *Alfavita*.”

Cartea ascetică despre care vorbește *Lexiconul Budan* este „*Alfavita* s u f l e - t e a s c ă”, tradusă din grecește și tipărită în Sibii la 1803, apoi a doua oară la 1839, in-4.

Canemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 275): „Iarăș *alfavita* di-nceput a citi și b u c h e l e din capăt a prociti începură...”

Costachi Negruzzi, *Cum am învățat românește*: „D-ta vrei să mă batjocurești, să mă pui la *alfavita*, pre mine care știu grecește mai mult decît oricare tînăr de vrîsta mea...”

Alexandri, *Covrigarul*, în stilul din epoca fanariotică:

„Ești evghenistă cît Afrodita,
Iar eu din pricina dumitale
Am uitat chiar și *alfavita*:
Ah! te iubesc și cînt de jale...”

v. *Azbuchi*.

ALFÈL. – v. *Altfel*.

ALFIÒR. – v. *Alior*.

ÀLI! interj. – v. *Alei!* – *Dali!*

ALIBÌU. – v. *Arbir*.

¹**ALÌC** s. **ALÌCĂ** s. **ALÌCI** (plur. *alice* s. *aliciuri*), s.n.; grenaille, menu plomb, dragée. „Plumb mărunț pentru vînat. A încărcă o pușcă cu *alice* = charger un fusil de menu plomb, avec de la grenaille. Această pușcă răspîndește *alicele* = ce fusil écarte la dragée” (Costinescu). „*Alică*, grăunț mic de plumb, cu care vînătorii încarcă pușca cînd au să dea în animal mai mici. Sînt *alice* m i c i , francezește: cendrée, și *alice* m a r i : chevrotines” (L. M.).

Se întrebuițează și forma aspirată: *halic*, *halici*.

Alexandri, *Istoria unui galben*: „Ți-am spus că el iubea vînatul. Această patimă se dezvoltase în inima lui cu atît mai strașnic că era foarte rău chitaș și, în urmare, mai toate paserile îi trecea pe la nas. În zadar el le alunga cu *haliciurile* prin văzduh...”

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 113: „Suspinele ei erau sugrumate, dese, repezi și toate izbeau sigur și adînc, ca niște *alice*, în inima bietului Moroiu...”

Doină din Bucovina:

„Doar nu-s femeie cu fes,
La potire să nu ies;
Da-s voinic cu comanac,
Știu potirii ce să-i fac!
Prav cu chivra oi lua
Și *haliciuri* cu mîna,
Și de-alung oi împușca:
Potirașii or pica!...”

(*Aurora română*, 1881, p. 14)

„*Halic, alic, halici* = néogr. χαλίκι caillou, vgr. χάλιξ” (Cihac)

²**ALÎC**. – v. *Alicesc*.

ALICÈSC (*alicit, alicire*), vb.; a se *alici* = paraître confusément, luire indistinctement. Un termen foarte interesant, păstrat astăzi – pare-ni-se – numai în Oltenia.

Basmul din Mehedinți *Copiii văduvului* (Ispirescu, *Legende*, p.336): „Nu văz nimic decît, uite, în partea asta, încoa, drept înainte, mi se *alicește* albind ceva, dară nu știu ce este, că nu mi s - a l e g e , fiind prea departe...”

Impersonalul „s e *alicește*” însemnează dară „abia se zărește”, fără a se putea „alege”, adecă „distinge”. Ca și-n „zare”, în *alicesc* noțiunea fundamentală este aceea de „lumină”, cuprinzînd aceeași rădăcină *lic = luc* pe care o vedem în *licur* sau *licuresc* „luire, étinceler” și în *licurici* „vers luisant, feu follet”, ambele acestea fără nici o legătură cu grecul λαμπουρίδα (Cihac), ci formate prin sufixul verbal diminutival -ur (= lat. -ulo) ca în *tremur, scutur, ajutor* și *ajuturesc* sau *ajuturez* etc. Olteanul *alicește* este latinul *allucescit* din *alluceo*, întocmai ca *lucescit* din *luceo*. „Lucescit, *allucescit*” însemnează: „în-cepe a se lumina, abia cîțva se luminează”, ca în grecul „νῶξ ἀμφιλόκη”, unde λόκη aparține aceleiași rădăcine *luk = luc*. Trecerea lui *lu* (λν) în *li*: *licuresc, licurici, aliceste*, alături cu conservarea-i în *lucesc, luciu, luceafăr, lucoare*, pare a indica un fonetism latin rustic șovăitor, ca în *limbric* = lat. *lumbricus* față cu *luntre* = lat. *linter*, și, chiar în latina clasică: *libet* din *lubet*.

Daco-românul *alicesc* nu poate avea nici o legătură cu macedo-românul *alîc*, care însemnează „ponce, écarlate” și este identic cu neogrecul provincial ἄλικος, bunăoară: „Ἀλικό μου καρνοφύλλι καὶ γαλάζιο μου ζιμπίλι” (Passow, 239), din turcul *āl* „stacoșiu” (cfr. Șaineanu, *Elem. turc.*, p. 116).

În acest mod, *alicesc* merită a-și relua locul în graiul nostru comun, ca sinonim cu „se zărește”.

ALIFIE (pl. *alifii*), s. f.; onguent, pommade. Grecul ὀλεϊφή, ὀλοιφή (Cihac). Orice u n s o a r e întrebuințată cu scop medicinal pentru bube, rane etc. sau numai ca mijloc cosmetic.

Cuvîntul e cu mult mai vechi la noi decît epoca fanarioților și e foarte răspîndit dencoace și dincolo de Carpați, ceea ce poate să nu fie fără însemnătate pentru istoria medicinei grecești la români.

Dicționar slavo-românesc, circa 1670 (ms., în Bibliot. Societății arheologice din Moscva, f. 128 a): „**пласътъръ**, legătură, pétécul, *alifie* caré o leagă dohtorii la rană”.

Un specimen de *alifie* poporană, la Floarea Copilul, *Însemnare pentru câte doftorii*, 1788 (ms., în Arh. Stat., p. 10): „Când se umflă mâinile deasupra de orice boală, și la unii coc și la alții fac bube pă mâini, să facă *alifie*: să ia untdelemn și ceară albă și tămăc albă și să le amestice toate să le fiarbă să să ungă pă mâini de 3-4 ori...”

A. Pann, *Prov. I*, 172:

„Vezi tu astă *alifie*,
Și acel clondir lucios?
Cei mai urâte stafie
Îi dă aer dragăstos...”

I. Creangă, *Moș Nichifor Coțcariul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 376): „jupîn Strul din Tîrgul-Neamțului, negustor de băcan, iruri, ghileală, sulimineală, boia de păr, ciclazuri, peatră-vînată, peatra sulimanului sau peatră bună pentru făcut *alifie* de obraz, salcie, fumuri și alte otrăvuri...”

Generalmente, chiar în Moldova, se rostește *alifie*, nu *alihie* (D. Alboteanu, Covurlui, c. Mastacani). În unele locuri însă s-a operat deja trecerea lui *fi* în *hi*; bunăoară în Dîmbovița (com. Băleni-Sîrbi, D. Poppescu) și în Buzău (c. Stîlpu, I. Teodorescu) poporul zice: *hidea* = *fidea*, *stahidă* = *stafidă*, *alihie* pentru *alifie*.

Jipescu, *Opincaru*, p. 132: „dă cu ochi[i] dă dînsili și spuni-le dă la mine multă sănătate și arată-le să mai lase focului frunzișoara și *alihîia* dă pă față, că parcă-s niște paparude-mbrezăiete...”

Peste Carpați se aude și *alefie* (L.B.).

În timpul fanarioților, alături cu *alifie* începuse a se introduce cu același sens turcul m e h l e m . Așa în cartea de medicină poporană de pe la finea secolului trecut (ms. în Arh. Stat.): „*Alifie* bună de vindecăt la răni: trementin, samoladon, sacăz și ceară albă, acéstea topite amestecându-le și făcând m e h l e m , să ungi...”

v. *Mehlem*. – *Unsoare*.

ALIFÎNA, n. pr. f.; *Aliphine*. Ne întîmpină în vechiul *Pomelnic al mănăstirii Bistrița* din Moldova (ms., în Acad. Rom., p. 80): „**СТАКРИНЬ И ПОДРЪЖІА ЕГО ІЛНФІНЫ** ...” Nu pare a fi fost vreodată poporan.

ALIGNÈSC (*alignit, alignire*), vb.; devenir maigre, tomber en défaillance. Se zice mai mult l i g n e s c și mai ales l i h n e s c , fără proteticul *a-*. Deși cuvîntul e numai din epoca fanariotică, derivat din neogrecul λιγναίνω „devenir maigre”

(Cihac), și deși în principiu grupul consonantic *-gn-* e contrariu foneticei române, care-l preface în *-mn-*, totuși Costache Negruzzi întrebuințează pe reflexivul „*mă alignesc*” ca sinonim cu *l e ș i n*, în *Potopul*:

„Edvin sprijinea în brațe p-a lui scumpă amoreză
Ce de silnica suflare a furtunei *s-alignea*;
Căuta nenorocitul ca să o îmbărbătează,
Să-i astîmpere durerea, și acestea îi zicea...”

v. *Lihnesc*. – *Lihneală*. – *Sagnă*.

ALIMÂN, s. m.; 1. n. pr. éthn.: Allemand; 2. n. pr. pers.; 3. figur.: ogre, monstre vorace, insatiable. Arhaism în cîtetrele sensuri. Prin cel dentîi, e sinonim cu *n e a m ț*. În *Critil și Andronius* (Iași, 1794, p. 73): „s-au arătatî unulî ce grăia cu gura închisă, pre care îlu socotîia de unî adevăratî *Alimanî*...”, pare a fi o simplă reproducere a francezului „*A l l e m a n d*”; este însă nu mai puțin adevărat că acest termen a fost odată poporan la români, astfel că ciobanii îl păstrează pînă astăzi în nomenclatura cea etnică a cînilor.

„Numirile cînilor ciobănești: Roșca, Corbea, Grivei, Balan, Codrea, Murgea, *Aliman*, Golea, Cazacu, Lupu, Mozoc, Frunza, *N e a m ț u*, Ungureanu, Turcu...” (I. Stănescu, Teleorman, c. Odaia), unde *Aliman* este un nume de aceeași natură ca: Neamțu, Cazacu, Ungureanu și Turcu.

Afară de aceasta, *Aliman* existase oarecînd la noi ca nume personal bărbătesc, bunăoară în Muscel „*Alămanu* (АЛАМАНУ) vătah cu fiii seî Gândea și Neagoe”, într-un crisov de la Radu-vodă din 24 octobrie 1536 (Arh. Stat., M-rea Valea); iar de aci, prin patronimicul *A l ă m ă n e s c u*, s-au format numile topice ale satelor *A l ă m ă n e ș t i*, de exemplu în Olt și-n Argeș, cari astăzi se cheamă *A l i m ă n e ș t i* (Frunzescu, *ad voc.*), cu aceeași scădere vocalică ca în *Aliman* = *Alăman*.

Peste Carpați, în acte din secolii XV-XVI, ne întîmpină nu o dată *Alăman*, și totdeauna ca nume românesc, niciodată săsesc sau unguresc, pe care sașii și ungurii nu știau să-l scrie din cauza vocalei obscure, rostindu-l *Aluman* sau *Alluman*.

Așa, în *Registrele municipale de la Sibii* (*Rechnungen aus dem Archiv*, Hermannstadt, 1880, t.1):

Sub anul 1504 (p. 415): „Misso *Allumano* k n e s i o versus Volachiam ad banum et Radul spatayerium...” (cfr. *ibid.*, p. 428);

Sub anul 1507 (p. 467): „In festo beati Viti certis Volachis robustis, qui ordinati sunt ad persequendos malefactores et semitas alpium custodiendas sub strictissimo iuramento, quorum antecessores Demetrius et *Aluman* fuerunt designati...” (cfr. p. 479, 525);

Sub același an (p. 469): „*Alluman* Wolacho et suis collegis...” (cfr. *ibid.*, p. 470, 472).

Astăzi:

„Numele *Alăman* împregiurul Sibiului este obicinuit la români, și ca nume de

botez, și ca nume de familie. Astfel este în Sibii un judecător *Alăman*, iar în Rășinar un preot *Alăman* Cioran și un fost primar *Alăman* Dancăș” (I. Slavici).

Întorcându-ne la Țara Românească, e interesantă istoria unui *Alăman* din satul *Alămănești* sau *Alimănești* în Teleorman, al căruia unic nepot, pe la începutul secolului XVII, căzînd rob peste Dunăre și fiind turcit, s-a întors apoi în țară și s-a creștinat din nou, dar totuși a rămas cunoscut sub numele de *Cerkez*. Iată în această privință un crisov de la Radu-vodă Tomșa din 1668 (Arh. Stat.; Bis. Obedeacu): „lu *Cerkezu* care au fostu peic la răposatul Mateiu-voevod, ot *Alămănești* ot sud Teleorm, și cu fečorii lui ce-i va da Dumnezeu, ca să-i fie lui ocină în sat în *Alămănești* toată partea moșu-său lu *Alăman*, den câmpu, den pădure și den apă și den șazutul satului și de preste tot hotarul oarecăt să va alége, pentru căce cându au fostu în zilele răposatului Mateiu-voevod, iar stăpânii acestor moșii, ei fiindu niște oameni răi și ficlêni, n-au vrut să șază la moșiile lor să-ș plătească birul și ce au fostu haračul cinstilui înpărat, ce au fugit de ș-au năpustit moșiile și ș-au lăsat birul în spinarea lui *Alăman* moșu lu *Cerkezu* de au plătit tot de la casa lui; iar după moartea lui *Alăman* moșul lu *Cerkezu* rămas-au această moșie pustie și făr’ de bir, deč au căzut a fi pre seama domnească, pân-au scos Dumnezeu pre *Cerkezu* den robie și au venit aice în țară la creștinătate, deč răposatul Mateiu-voevod, ca un domnu milostiv, l-au botezat și l-au făcut peic și au slujit atăta vrême la paicie etc.”

v. *Cerchez*.

Într-un crisov de la Vlad-vodă, din 1510 (*Mănăstirea Cîmpu-lung*, no. 2, în Arh. Stat. din Buc.), se menționează un *Alăman* (АЛЪМАНЪ), mare buclucaș, care, după ce deduse fiicei sale Maria satul Stăneștii drept zestre, se încerca apoi cu orice preț a-și relua moșia, mergînd cu judecata pînă la domnie.

Dintr-un crisov de la Petrașcu-vodă, din 1561, relativ la același sat Stănești (no. 9, *ibid.*), se vede că numele *Alăman* era foarte obicinuit pe acolo, astfel că pe atunci un *Alăman* se judeca cu doi popi, pe al căroră tată Radu îl desmoștenise bunicul lor, numit de asemenea *Alăman*, și-l desmoștenise anume fiindcă era bătauș.

La serbi, *Alaman* s-a conservat numai în vechile balade ca „sablja *Alama* - *man* *ka* = sabie *alămancă*”:

„On poteže sablju *Alaman* *ku* ,
Udara ga po svilenu pasu...”

(Karadži•, *Pjesme* III, 389);

apoi în numele personal femeiesc *Lamenka* , la bulgari *Alaman* *ka* :

„Zgodila sg *Alaman* *ka* devojka,
Sopasala svilen pojas ot sebe...”

(Miladinovtzi, *Bălgarski pēsni*, 32);

și-n fine, în locuțiunea: „kao *Alamani* i navališe, kao *Alamani* i pojadoše = „au năvălit ca niște *Alămani*, ca nește *Alămani* au mîncat”, adecă „gierig, avid” (Karadži•, *Lex.*, *ad voc.*).

În legătură cu acest sens este la olteni participiul *alimănit*:

„Ca ocară, se zice *alimănitule!*” (R. Michailcanu, Mehedinți, c. Vinju-Mare).

„Blăstem de mamă: fir-ar *alimănit* să fie!” (G. Bobocescu, Dolj și Mehedinți).

Cihac (II, 633) citează locuțiunea: „am ajuns la *aliman*”, pe care o traduce prin „je suis à l'extrémité”, derivînd pe *aliman* din interjecțiunea ἄλλοίμονον „hélas, ahi, malheur”. Acest *aliman* nu se poate despărți de olteanul a l i m ă n i t și n-are de loc a face cu vorba neogreacă, cu care nici prin accent nu se împacă, nici prin vocalism, ba nici măcar prin funcțiune, deoarece singurul sens al lui ἄλλοίμονον este acela de „aoleo” la începutul unei propozițiuni, de ex:

„A o l e o , măi hoț de dor,
N-am topor să te omor...”

(Jarnik-Bîrsanu, 93)

față cu:

Ἄ λ λ ο ί μ ο ν ο ν δὲν βρίσκεται ζητῇ Ρούμελη λεμόνι,
Νὰ μοῦ τό ζῖψουν νὰ τὸ πιῶ, νὰ μοῦ διαβοῦν οἱ πόνοι...

(Passow, 487)

ceea ce, negreșit, e cam departe de *aliman*.

Nu mai puțin cu arabul e l - e m â n „sûreté” și cu l i m a n „port” (Șaineanu, *Elem. turc.*, p. 9) românul *aliman* nu se înrudește.

v. *Aman*. – *Liman*.

„Am ajuns la *aliman*” însemnează: „am ajuns la dracu = nu mai e chip de scăpare”; ocară „a l i m ă n i t u l e ” exprimă aceeași noțiune ca „îndrăcitule”, ori „drăcosule” sau „om al dracului”; în sfîrșit, blăstemul „fir-ar a l i m ă n i t ” vrea să zică: „fire-ar al dracului”; în toate aceste cazuri *aliman* implică noțiunea unei ființe infernale, a unui demon sau monstru.

Românii și serbii, întrebuițînd pe *Aliman*, nu mai știu că așa se chema una din cele mai războinice triburi germane de pe la începutul veacului de mijloc, aceea despre care Sidoniu Apollinare zicea:

„Romano exierat populato t r u x A l a m a n u s ...”,

sau:

„Rhenumque f e r o x A l a m a n n e bibebas Romanis ripis...”;

dar însuși numele și groaza acestui nume datează tocmai din acea epocă. Sub Aurelian, însăși Italia fusese năpăstuită de cătră *alămani*: „cujus urbes A l l a m a n - n o r u m vexationibus affligebantur” (*Aurel. Vict. de Caesar.*).

În limba românească *Aliman*, vechi *Alăman*, precede slavicultui N e a m Ț , prin care a fost înlăturat din grai, nu însă nimicît fără urmă. Serbii n-au putut să capete pe latinul A l a m a n n u s decît numai doară prin români, la cari finalul -a n n u s (*Allamannus, Alamannus*) trece regulat în -a n , ca în „an = annus”, nu în -î n , după cum ar fi trecut simplul - a n u s . Afară de aceasta, dacă vorba ar fi venit românilor de la serbi, ea ar suna A l ă m î n , după curn din serbul „župan” noi am făcut „jupîn”.

Nici cu românul *Aliman*, nici cu serbul A l a m a n , nici cu latinul A l a -

Elem. I, p. 9), a căruia formă organică s-a păstrat în dialectul djagataic al turcilor orientali: a l a q m a n „cavalerie, bande de brigands” de la a l a q m a k „renverser, culbutter, détruire” (Vambéry, *Čagataische Sprachstud.*, p. 212).

v. *Căpcîn. – Hantătar. – Neamț...*

ALIMĂNÈȘTI }
ALIMĂNÈSCU } v. *Aliman.*
ALIMĂNÎT }

ALÌME. – v. ³*Ală.*

ALIMÒN, s.m.; t. de botan.: Citronelle, *Artemisia abrotanum*. Se întrebuințează numai în regiunea dunăreană, mai ales în Dobrogea și-n Ialomița.

„*Alimon* se zice la l e m n u l - d o m n u l u i și este la foi ca mărariul” (G. Eftușescu, Constanța, c. Ciobanu; G. Ștefănescu, c. Satu-Nou).

„*Alimon* se răsădește în grădină. El nu crește mai mare decât pînă la înălțime de 35-40 cntm. Are mai multe rădăcine de cari se țin o mulțime de fibre, și stă verde pînă dă zăpada. Face un fel de floare galbenă ca floarea pelinului, mică ca gămălia de bold. La foi se aseamănă cu mărariul. Are un miros foarte plăcut. Femeile îl întrebuințează mai mult pentru împodobirea morților, iar fetele îl pun la cap, și cînd se gătesc cu *alimon* încep a cînta:

„Foaie verde *alimon*,
În grădină la Ion...”

(P. Teodorescu, Ialomița, c. Șocarici)

v. ³*Alion.*

Într-o doină din Dobrogea:

Foaie verde *alimon*,
Să pun murgul la pripon,
Să-mi aștern jos bănciluța
Și la căpătîi șeluța...”

(Burada, *Călăt.*, p. 241)

unde editorul din eroare explică pe *alimon* prin *alămîie*. Negreșit, *alimon* și a l ă m î i e formează un dublet etimologic, derivînd ambele din neogrecul λεμόνι, dar fiecare a căpătat un alt înțeles. Sub raportul sensului, *alimon* se referă cătră a l ă m î i e întocmai ca francezul c i t r o n e l l e „*Artemisia abrotanum*” cătră c i t r o n „citrus medica.”

v. ¹*Alămîie. – ^{2,3}Alămăiță. – Lemnu-Domnului.*

ALIMÒRI, s.m. pl.; t. de mythol.: nom d’une fête populaire, le jour des Brandons, la Valentine. O rămășiță foarte interesantă din vechiul cult roman, păstrată mai cu seamă în Banat.

D. Măngiucă, *Călimdar*, 1882, indică la românii bănăţeni mai multe zile cu *Alimori*:

1. „30 ianuarie, sîmbăta. *Alimori* s. R o a t a - d e - f o c , pre alocuria cade duminica la începutul păresimilor;

2. „6 februarie, sîmbăta. *Alimori*, pre alocuria, sîmbăta înaintea lăsatului de carne;

3. „25 martie, joi. *Alimori*, pre alocuria în duminica lăsatului de brînză...”

D. S. Liuba ne împărtăşeşte următoarele amănunte asupra *Alimorilor*:

„La zăpostitul de Paşti sau la lăsatul de brînză se face în unul sau mai multe locuri foc, fiecare pătaş aducînd partea sa de lemne, paie etc. Acolo cîntă, strigă, joacă şi urează sau chiuie poporul adunat din tineri şi bătrîni. Acest foc se numeşte p r i v e g h i . În intervalul petrecerii iau tinerii din focul priveghiului tăciuni aprinşi în mîni şi-i întorc pre lîngă sau în jurul corpului, formîndu-se din tăciune sau paiele legate şi aprinse pe tăciune un c e r c d e f o c . La întoarcerea cercului, în Lugoş se strigă: *Alimori! Alimori!* pînă cît îl întoarce. În alte locuri fac din nuiiele o r o a t ă sau chiar iau o roată de car ori de plug, o învăluie cu paie legate, paiele le aprind şi aşa lasă roata de pe un deal pre coastă la vale, strigînd: *Alimori!* La priveghiurile acestea povestesc bătrîni despre timpurile bune din trecut; iar tinerii în unele locuri se adună la astfel de priveghiuri pentru a rîde de fetele mari ce au rămas nemăritate. La noi în Maidan în loc de *Alimori* se zice: h a i l a m o a r ă !...”

„Hai la moară” este o ingenioasă etimologie poporană, prin care românul caută să-şi explice pe enigmaticul *Alimori*, pe care altfel, deşi-l păstrează din veac în veac, totuşi nu-l mai înţelege. Din *Alimori* se putea închipui comentativul „hai la moară”; din „hai la moară”, din contra, nu se putea naşte *Alimori*, deoarece n-are nici un înţeles în grai. Este aşa zicînd o petrificaţiune din arhaicul nume latin: L e - m u r e s , în care ambele prime silabe fiind scurte, româneşte cuvîntul trece în l e m o r i , cu le = lat. lĕ- ca în „legumă = lĕgumen” şi cu -o- = lat. -ŭ- ca în „noră = nŭrus”, „moare = mŭria”, „roib = rŭbeus” etc. Iniţialul a- ar putea să fie o simplă proteză dinaintea lui l (v. *Alămîie*); mai probabil este însă prepoziţionalul a, deoarece *Alimori* se întrebuinţează numai ca o invocaţiune: A d L e m u r e s !

Lătimeşte L e m u r e s însemna sufletele cele rele ale morţilor deveniţi strigoii, în opoziţiune cu „lares”, cari erau morţii cei buni, pe cînd „manes” se zicea despre răposatii cei de mijloc, nici buni, nici răi. Romanii aveau groază de L e - m u r e s . Trei zile în şir pe la începutul lunii lui mai se serbau „Lemuria” sau „Lemuralia” pentru îmblînzirea acestor suflete ne-mpăcate, despre cari se credea că ele iese atunci din morminte şi umblă noaptea pe la neamuri. Pentru a-i goni, romanul îi ameninţa cu degetul, făcea zgomot cu aramă, arunca îndărît cu boabe de fasole: „fabam iactant noctu ac dicunt se L e m u r e s domo extra ianuam eiicere” (Varr.). Roata-de-foc de la *Alimori* este un fel de alungare de aceeaşi natură, dar mai energică. Prin cercul de flacări împregiurul corpului românul se apără pe sine-şi, iar prin cercul rostogolit la vale prăvăleşte pe duşmanul cel închipuit, în care însă recunoaşte pe un moş sau strămoş al său, şi tocmai de aceea îi face totodată p r i - v e g h i (= lat. *pervigilium*), şi aceasta mai ales într-o zi de sîmbătă, consacrată la noi anume cultului morţilor.

Alimorii ne prezintă două trăsuri caracteristice, prin cari ei se deosebesc cu desăvârșire de focuri festive, uneori chiar sub forma de roată-de-foc, la popoare germanice și slavice:

1. Particularitatea de a fi un *p r i v e g h i*, adică „excubiae juxta cadaver mortui” (*Lex. Bud.*, 551), un fel de *m o ș i*, o solemnitate pentru sufletele străbunilor;

2. Particularitatea de a îndemna pe cei tineri la căsătorie, la înmulțirea neamului, la înlocuirea generațiunilor dispărute prin alte generațiuni viitoare, și aceasta rîzînd de fetele nemăritate.

Una din cele două trăsuri caracteristice, însoțită de asemenea de formalitatea focului, se regăsește la neolatinii din Occident, mai ales în Franța, și tot pe la începutul primăverii, în februarie și-n martie, dar abia mai păstrînd, foarte întunecată, urma numelui arhaic *Alimori* = *A d - L e m u r e s*.

În partea italiană a Tirolului tinerii se adună seara pe un deal sau o movilă, aprind un foc și încep apoi a *s t r i g a m ă r i t i ș u r i l e*, de exemplu:

„In questo Marzo chi è la più bella
Tra le putte da maritar?
La più bella è N. N.
A chi la voglio dar?
A chi non la voglio dar?
Diamola a N. N. che l'è un bel par!...”

și la fiecare strigăt se face zgomot cu cornuri, feare și altele.

În Franța se strigă: „Qui dône? Qui dône? Je dône! Je dône! – Qui marie? Qui marie? Je marie! Je marie! – Monsieur NN. avec mademoiselle NN”. Dar totodată în munții Vogesi se străvestește un cioban și, urcînd o stîncă, povestește de acolo cu o voce schimbată toate scandalurile cele intime ale satului. În alte localități se cîntă:

„Brandons brulez
Pour les filles à marier...”

adăugîndu-se apoi satiric:

„Mais les vieilles n'en auront pas...”

Pe alocuri, mirii astfel îmbinați se cheamă „féchenots” și „féchenottes”, și conciliul provincial din Toul, la 1663, se crezuse dator a stigmatiza pe calea bisericească pe accia cari „font des jeux dits Fassenottes, esquels ils designent à hauts cris des époux et épouses à tous les fils et filles du village...”

În departamentul Orne sărbătoarea focului se face nu numai pentru măritişuri, dar și pentru a apăra pomii cei roditori, mai cu seamă perii și merii, cîntîndu-se:

„T a u p e s et m u l o t s , sortez de mon enclos,
Ou je vous brûlerai la barbe et les os...”

unde se străvăd deja pe deplin latinii *L e m u r e s*, dar scăzuți la *m u r e s* = „taupes et mulots”, o etimologie poporană adusă de la sine-și prin stingerea

paganismului pe de o parte, iar pe de alta prin aceea că în mitologia ario-europee șoarecii sînt priviți ca sufletele cele rele sau răzbunătoare ale răposaiților (Gubernatis, *Zoolog. Myth.* II, 67).

Din Franța, de-mpreună cu cucerirea normandă, obiceiul străbătuse în Anglia, unde e foarte poporan sub numele de „Valentine”, fiindcă se serbează la 14 februarie, în ziua de Sîntul Valentin, cînd totodată – printr-o asociațiune de idei proprie credințelor poporane se zice că se căsătoresc și păsările.

Alte amărunte se pot vedea la Mannhardt, *Der Baumkultus*, p. 455 sqq.

Prin alăturarea datinei române cu datinele franceze și italiene, întregindu-se într-un mod metodic unele prin altele, se reconstituă astfel o străveche serbare rustică latină, în privința căriia clasicitatea rămîne aproape mută.

Într-un alt loc vom urmări această datină afară din Banat.

v. *Silitamore*.

ALIMÒȘ s. **ALIMOS**, n. pr.; personnage légendaire. Toma *Alimoș*, eroul uneia din cele mai frumoase balade poporane moldovenești din colecțiunea lui Alexandri:

„Ședea Toma *Alimoș*,
Boier din țara de jos,
Ședea Toma cel vestit
Lîngă murgu-i priponit...”

unde Alexandri observă (p. 76) că: „unii din cîntăreți numesc pe Toma *Alimoș* – Toma a l u i M o ș .”

În variantul muntenesc, publicat de G. D. Teodorescu (*Poez. pop.*, 581-584):

„Seade Toma *Alimoș*,
Haiduc din țara de jos,
Nalt la stat,
Mare la sfat
Și viteaz cum n-a mai stat...”

Într-un alt variant muntenesc:

„Seade Toma *Dalimoș*
C-o ploschiță
D-o vedriță,
Vadra Țarigradului,
Măsura-mpăratului...”

(Bălceanu, *Lumina*, 1886, p. 575)

Un al treilea variant muntenesc despre Toma a l l u i M o ș (*Calendarul lui Ioanid*, 1860, p. 149-152) n-are nici o valoare poporană.

v. *Săvai*.

Un dublet al aceleiași balade, cunoscut iarăși în mai multe varianturi, este acela cu

674 „Aguș al lui Topală” sau „Agușița lui Topală”, foarte răspîndit în Banat și-n Oltenia.

„Topal” însemnează turcește „șchiop”. T o m a din Moldova pare a fi o etimologie poporană pentru T o p a l din Banat. Printr-o altă etimologie poporană, *Alimoș* și mai cu seamă „a l u i M o ș” sau „a l l u i M o ș” reprezintă un nume curat mahometan: A l i - M u s à . Eroul dară ar fi un T o p a l - A l i - M u s à , turc sau tătar, a g ă după dubletul oltenesc.

Adversarul lui *Alimoș*, care-l omoară prin trădare, este M a n e a , un nume de rău ogur în poezia poporană română ca și-n aceea slavică meridională: la serbi și la bulgari M a n o î l o G r e c u l este personificațiunea epică a cruzimii și a perfidiei totodată (Bezsonov, *Bolgarskiia pēsni* I, 83).

Cu acest material onomastic în mână, ar fi interesant de a urmări cineva mai departe originea baladei române.

v. Aguș. – Manea.

ALIMPÈȘTI, n. pr. loc. m. pl.; un village dans la Petite-Valachie. Sat în Gorj, formînd o comună cu satul Bereștii. Numele topic *Alimpești* presupune un nume personal A l i m p u sau A l i m p e a , care ar putea reprezenta aproape deopotrivă bine pe sîntul A l i p i u s și pe sîntul O l y m p i u s , mai curînd însă pe acesta din urmă, prin trecerea inițialului o l -în a l - ca în „altoi” din „oltoi”.

¹**ALÎN** (*alinare, alinat*), vb.; calmer, apaiser, adoucir. *Alin* este etimologicește paralel italianului a l l e n o din latinul vulgar a d l e n o sau a l l e n o . Sinonim cu înruditele l i n i ș t e s c și a l i n t , dar mai dezmierdător decît cel dentîi și mai puțin dezmierdător decît cel al doilea, apropiindu-se prin sens de m î n g î i și de a d o r m , bunăoară:

Costachi Stamate, *Muza* I, 281:

„Iată se urcă luna în carul de lumină
Pe albăstria boltă a cerului senin;
Razele ei sînt blînde, lumina ei îi lină:
Ea m î n g ă i e ș-alină a omului suspin...”

Gr. Alexandrescu, *Un ceas*:

„A! dacă-n astă lume ceva putea fi-n stare
S-*aline*, să a d o a r m ă un chin sfîșiiitor,
O știu, ar fi frăția-ți aceea m î n g î i t o a r e ...”

Și chiar cu sensul material de a d o r m i r e , în balada *Balaurul*:

„Ist copil chiar din pruncie
Maica sa mi l-a dat mie,
Că ades îl blăstema
Și-i zicea cînd îl culca:
Culcă-te, *alină*-te,
Șearpele sugă-mi-te!...”

sau:

„Cîte păsărele sînt
Trăiesc bine pe pămînt:
Toate cină
Și s-*alină*;
Numa io-s pasere strină;
Nice cîn,
Nice m-*alin*...”

(Pompiliu, *Sibii*, 34)

Se întrebuintează adesea în loc de a s t î m p ă r sau p o t o l e s c .
Cron., Zilot, p. 26: „decu aceasta s-au a s t î m p ă r a t furtunile țării, au
mai *alinat* durerile creștinilor...”

Doina *Turturica*, după variantul de la Abrud:

„Unde vede apa plină
Tot cu năroi și cu tină,
Merge și setea-și *alină*,
Și de soțul ei suspină...”

(Reteganu, *Trandafiri*, p. 14)

Doină din Ardeal:

„Străină-s, Doamne, străină,
De nici apa nu m-*alină*,
De-ar ploua o săptămîină...”

(Jarnik-Bîrsanu, 207)

Din Bucovina:

„Dacă și mie mi-ți da
Un păhar de vin pelin
Gîtul să mi-l mai *alin*...”

(Marian, I, 85)

Alta:

„O ocă de vin pelin
Setea ca să mi-o *alin*...”

(*Ibid.*, I, 138)

Beldiman, *Tragod.*, v. 4263:

„A domniei începuturi, acele m-or lumina,
Voi cunoaște de sînt semne Ceriul a se *alina*...”

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 76: „Și numai căt au ars curțile domnești, îndată au
stătut vântul și s-au *alinat*...”

Costachi Conachi, *Poez.*, p. 221:

„Și dacă vremea s-*alină*, parcă mă mai răcoresc,
Ș-atuncea, printre suspinuri, îmi fur glasul și răcnesc,
Zicînd: Pentru ce nu vine? ce face? ce l-au oprit?!...”

Mai cu seamă însă în loc de *ușurez* sau *domolesc*.

I. Văcărescu, p. 245:

„Nimic nu are putere
A mea groaznică durere
Un minut a-mi *alina*;
Firea astăzi se silește,
Sărbătoarea își gătește,
Mie-mi zice-a suspina...”

Doina *Singur pe lume*:

„Frunză verde mă răcine,
Numai mie n-are cine
Durerile să-mi *aline*...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 283)

Doina *Mîndra Lița*:

„Și că-n lume-s fete multe
Cari ar vrea să mă asculte
Și să facă tot ce vreu
Ca s-*aline* dorul meu...”

(Alex., *Poez. pop.*², 303)

Din Bucovina:

„Bea-aș apă să tot beu
Din pumni de la puiul meu,
Să-mi *alin* chinul cel greu,
Să *alin* suspinul meu...”

(Marian, II, 127)

Doina *Zis-au badea*:

„De-ai venit, bine-ai venit,
Trandafirul meu iubit!
Că cu tine mă mai ieu
De-mi *alin* necazul greu...”

(Alex., *Poez. pop.*², 360)

Doina *Grîu mărunț*:

„Apă rece de fîntînă,
Cine bea, de dor i-*alină*...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 319)

unde „i-*alină*” = „îi *alină* pe ei” iar nu „îi *alină* lui”, după cum s-ar părea la prima vedere.

Alături cu *alin*, în popor circulează *alinez* și chiar forma *alinesc*, prin care verbul trece din prima în a patra conjugățiune.

Ioan din Vinți, 1689, f. 71 b: „stănge într-ănsu para că ardzătoare, *alineadză*-i chinurile, gonéște-i toată durérea trupască...”.

Costachi Negruzzi, *Cîrlanii*, sc. 21:

„Dacă brudnica junie
 Amor caută, visează,
 Gingașa prietenie
 Patimile *alinează*...”

Basmul bucovinean *Fata Ciudei* (Sbiera, *Povești*, p. 55): „După prînz n-au vrut boieriul să se mai *alinească* la cumnatu-său, că tare-i era greu la inimă și dor de soția sa...” unde însă reflexivul *mă alinesc* se depărtează de *mă alin* nu numai prin formă, ci și prin sens, însemnînd „mă odihnesc”, „reposer”.

Alin își asociază foarte des pe *mă* i cu înțeles de „un peu”.

Dr. Polysu: „Durerile s-au *mă* i *alinat* = die Schmerzen haben sich gelindert; vîntul s-a *mă* i *alinat* = der Wind hat etwas nachgelassen”.

C. Negruzzi, *O alergare de cai* IV: „Tu îmi scrii să te înștiințez ce face? cum suferă depărtarea ta? și dacă durerea-i s-a *mă* i *alinat*...”

v. *Alint*. – ¹*Lin*. – *Liniștesc*.

²**ALÎN**, adv.; doucement, tranquillement. Cu o nuanță mai dezmiardătoare decît sinonimii *încet* și *or* sau *cătinel*, dar aproape fără nici o deosebire de adverbul *lin*, din care s-a și format prin prepoziționalul *a-*.

Alexandri, *Concertul în luncă*:

„În a nopții liniștire o divină melodie
 Ca suflarea unui geniu printre frunzi *alin* adică...”

sau în *Vînătorul*:

„Valuri limpede de aer, ca o mare nevăzută,
 Trec *alin* pe fața lumii și din treacăt o sărută...”

În vechiul grai se întrebuița cu același sens *cîtelin*.

v. *Cîtelin*. – ²*Lin*.

ALINĂRE, s.f.; adoucissement, relâche. Se zice și *alinătură* (Cihac).

Costachi Negruzzi, *Melancolia*:

„Fie ca aceste versuri ce curînd vor fi uitate
 Să aducă *alinare* vrurilor inimii întristate.”

Stihuirea lui Ghica-voevod, circa 1780 (*Conv. lit.*, 1875, p. 462):

„De duminică-n desară,
 – O, ce ceas și zi amară!
 – Au poroncit să gătească
 Careta sa cea domnească,
 Parc-ar merge la primblare
 Vesel și cu *alinare*...”

Zilot, *Cron.*, p. 51: „și cu un cuvînt, toți lăcuiitorii țării, care cu una, care cu alta, își căuta de agonisita lor, bucurîndu-se și veselindu-se că s-au ivit primăvara și le-au sosit *alinarea* furtunilor, durerilor...”

O doină din Bucovina:

„Cîtă boală și durere,
Are leac și mî n g ă i e r e ;
Cîtă boală și oftare,
Are leac și *alinare*...”

(Marian, *Bucov.* II, 16)

v. ¹*Alin*.

ALINĂT, -Ă. – v. *Alin*.

ALINĂTÒR, -OARE, adj.; „calmant, lénitif, adoucissant” (Cihac). – v. *Alin*.

ALINĂTÛRĂ. – *Alinare*.

ALINÈSC } v. ¹*Alin*.
ALINÈZ }

ALINÒR. – v. ³*Alion*.

ALÌNT (*alintat, alintare*), vb.; mignarder, caresser, amadou, dorloter. Format prin sufixul verbal *-t-* ca în „capto” din „capió”, „jacto” din „jacio”, „habito” din „habeo”, „agito” din „ago” etc., *alint* este frecuentativ din *alín*, însemnînd literalmente „*alín des*” sau „*alín mult*”. De aceea noțiunea de plăcere este și mai accentuată în *alint* decît în *alín*. E sinonim cu *dezmierd*, *răsfăț*, *razgîiesc*, *mîngîi*, *cocolesc* etc. Acest verb atît de frumos și derivatele lui s-au păstrat pe deplin numai în graiul din Moldova, pe aiuri auzindu-se abia într-un mod sporadic.

Costachi Conachi, *Poez.*, p. 235:

„Abia somnul îmi închide genile cu lăcrămare,
Și amoriul mi s-arată cu aripi *dizmerdătoare*,
Mă *alintă* și-mi sfetește acele nopți fericite,
Ce petreceam într-o vreme, cu desfătări însoțite...”

Costachi Stamati, *Muza I*, p. 277, *Luntrea*:

„Senin deasupra cerul, sub ea ca steclă mare,
Ș-a florilor mirazmă, ș-a zefirilor boare
Gingaș o *dizmerda*;
Încît părea că toate i se supun, se pleacă
Și vor ca a lor grații numaidecît să-i placă,
Iar luntrea s-*alinta*...”

Alexandri, *Harță Răzeșul*, sc. I: „Acum m-am retras la moșia mea, la Bursufleni, ca să respir aerul câmpiei, să visez, să mă *alint* și să-mi caut amorul...”, unde în glosarul din tom. IV (*Teatru*, ed. Socec), p. 1753, *alint* e explicat prin „f a s o - l e s c ”.

Să se observe că precum *alint* n-are a face cu l i n t e , tot așa nici „fasolesc” cu „fasole”, dar nici cu germanul „faseln” (Cihac, II, 107), ci este un neologism „faso-nesc = faire trop de façons, être façonnier”.

v. *Fasolesc*.

Costachi Negruzzi, *Muza de la Burdujăni*, sc. 2: „Cînd rea și nesuferită, cînd sentimentală și cochetă, s-aprinde și se *alintă* ca o copilă brudnică...”

I. Creangă, *Amintiri din copilărie* (*Conv. lit.*, 1881, p. 2): „brațele ei m-au legănat, cînd îmi sugeam țița cea dulce și mă *alintam* la sînu-i gîngurind și uitîndu-mă în ochi-i cu drag...”

A. Vlăhuță, *Nuvele*, p. 49: „se așeza pe genunchii lui și-l săruta, *alintîndu-și* vorbele și netezindu-i părul...”

În graiul vechi abia există o deosebire de sens între *alint* și a l i n .

Dosoftciu, 1673, ps. LXXXVII:

„T-ai pusu-ț asupra-mî mânia ta sfîntă,
Preste mine valuri trec de nu s-*alintă*...”

Același, în *Paremiar*, 1683, f. 51 b:

Jon. I, 12: „luață-mă și mă aruncaț în mare și va <i>alinta</i> marea de pre voi...”		„...Tollite me et mittite me in mare, et q u i e s c e t mare a vobis...”
--	--	---

iar mai jos, f. 108: „adecă suindă Hs. la muntele Eleonului la Văznesenie, *alintindu-le* inema și m â n g â i n d u - ă pre iubițai săi...”

De aceea și la Budai-Deleanu (*Dicț.*, ms., în Muzeul istoric București), care cunoștea cuvîntul numai după vechile texturi, găsim: „*alintezu* = a l i n e z u , lindern, mildern”.

Vechiul francez a l e n t e r are același înțeles, bunăoară la Ronsard:

„Mais la fièvre d’amours
Qui me tourmente
Demeure en moy tousjours
Et ne s’a l e n t e ...”

sau:

„A ma douleur, qui jamais ne s’a l e n t e ...”

v. ¹*Alin*. – *Mădăresc*.

ALINTĂRE. – v. *Alint*.

Într-un mic glosar, Costachi Stamati, *Muza* I, p. 532, explică pe *alintat* prin „cocolit, dizmerdat, gingășit”.

Alexandri, *Chirița în Iași*, act. I, sc. I, face pe Guliță al cucoanei Chirița să vorbească „cepeleag și *alintat*”, ceea ce în glosarul din tom. IV (*Teatru*, ed. Socec), p. 1757, se explică prin: „peltic și răsfățat”.

Același, *Concina*, sc. 2: „Gîndește-te la dulcea fericire de a te vedea iubit, dizmerdat, *alintat* de o copilă ca Lina...”

A. Vlăhuță, *Nușele*, p. 80: „privind duios îndărît și surîzînd, *alintată* și copilă-roasă...”

v. *Alint*.

ALINTĂTOR, -OARE, adj. et subst.; caessant. – v. *Alint*.

ALINTĂTURĂ (pl. *alintături*), s.f.; „caresse, mignardise = ital. *allentatura*, *relâchement*” (Cihac). *Alintăturile* copiilor = „les *petites façons des enfants*”. Cuvînt foarte frumos, care ar putea să înlocuiască adesea neologismul „cochetărie”.

v. *Alint*. – *Alintat*.

¹**ALIÒN**, n. pr. pers. m.; Léon, Λέων. Formă poporană pentru *Leon*.

Tocilescu, *Documente inedite* (Rev. II, I, 235): „Într-o poruncă a lui Constantin Brîncoveanu din 1704, ce ni s-a comunicat de d. St. Greceanul din arhivul familiei d-sale, ne întîmpină chiar forma *Alion*-vodă în loc de *Leon*-vodă...”

„Și între numirile cînilor ciobănești este *Alion*” (R. Michailleanu, Mehedinți, c. Vînju-Mare).

Același protetic *a-* și același vocalism ni se prezintă în cuvîntul ce urmează.

²**ALIÒN**, s.m.; t. de zool.: le proyer, *Emberiza miliaria*. O păsăruică din felul *presurelor*, numită în specie *presură-sură* sau *presură-mare* și care numai în unele locuri de peste Olt poartă numele de *alion*.

„*Alionul* este o pasere de mărimea unei pitulici, cu coada scurtă și ciocul scurt cam gros, pe cap și corp cu vergi mărunte albe, puțin cenușii, negre, galbene și puțin cîmăbii; trăiește cu perechea pe cîmpie, nutrindu-se cu semințe de boji, de știr, lobodă etc.; face cuibul jos prin crîng, ouăle sînt albe picate cu negru. De la un timp încoace se arată pe la noi foarte rar...” (R. Michailleanu, Mehedinți, c. Vînju Mare).

Din cauza traiului pe cîmp, *alionul* se cheamă franțuzește „proyer = prayer, pradier” și „allouette de pré”; din cauza formei ciocului, în unele dialecte i se zice „gros-bec”; din cauza vergilor pe corp se numește în ornitologie „miliaria = cu boabe de mei”, iar românește „presură = aspergée”; în fine, din cauze necunoscute nouă, el poartă în unele limbi numiri creștine din calendar: în Pireneii orientali „Santa Catharina” (Rolland, *Faune* II, 198), în Italia „Petrone” sau „Petronello” (Nemnich), iar la olteni *Alion*, adică forma poporană a numelui „Leon”.

v. ^{1,3}*Alion*.

³ALION, s.m.; terme botanique de poés. popul.: une espèce de plante. În districtul Olt e foarte poporan cântecul *Alion*, care începe așa:

„Frunzuliță *alion*,
La livadea lui Ion
Toate paserile dorm,
Numai una n-are somn,
Și zboară din pom în pom,
Strigînd pe nume „Ion”.
Nu e Ion, nu-i nimic:
Ion s-a dus la iubit,
Fi-i-ar iubitul de cap,
Că cu ala m-a mîncat,
M-a mîncat și m-a uscat
Și nu s-a mai săturat!
Cîte fete-au fost în sat,
Mică-mare n-a scăpat...”

(G. Popescu, com. Viișoara-Mărunței, Col. ms.)

În Moldova se cîntă aproape tot așa, dar cu a l i o r în loc de *alion*:

„Frunză verde *alior*,
La fîntîna lui Ion,
Toate păsările dorm,
Numai una n-are somn...”

(I. Mironescu, Neamț, c. Dobrenii)

Se știe că a l i o r este „Euphorbia” și, după cum vom vedea la locul său, derivă din ἐλλέβορος (v. *Alior*), pe cînd în *alion* nazala finală este organică, deoarece-l găsim și sub forma *alim*, într-o doină din Transilvania:

„Frunză verde de-*alim*,
Te-am iubit și n-ai fost om:
Ai fost o gură căscată
De ne-a știut lumea toată...”

(*Foișoara din Sibii*, 1886, p. 10)

Tot așa numai prin confuziune în Ialomița se aude:

„Foaie verde *alimon*,
În grădină la Ion...”

v. *Alimon*.

Același termen botanic într-un cântec poporan din Bucovina:

„Frunză verde de-*alinor*,
Plînge-mă, mamă, cu dor,
Că ți-am fost voinic fecior...”

(Marian, II, 114)

Ambele forme: *alion* și *alinor*, cu obicinuita proteză a lui *a-* denaintea lui *-l*, rezultă deopotrivă din prototipul *leonorus*, numele tehnic al plantei „agripau-me”, de unde derivă normal: *alionor*, iar de aci apoi o formă scurtată *alion* și o formă contrasă *alinor*.

v. *Alimori*. – ¹*Alion*.

Pe când *alion* și *alinor* ne mai întimpină astăzi numai în poezia poporană, care păstrează adesea arhaisme de mult despăruți din grai (v. *Alemesc*), numirile românești cele obicinuite ale plantei „*Leonurus cardiaca*” sînt: *talpa-gîștei* și *creasta-cocoșului*, apoi după Dr. Brîndză (*Prodrom.*, p. 399): *iarbaflocoasă* și *cioane*.

v. *Cioane*. – *Leu*.

ALIÖR, s.m.; t. de botan.: épurge, *Euphorbia*; *alior mic* = *Euphorbia esula*, *alior de pădure* = *Euphorbia sylvatica*, *alior de baltă* = *Euphorbia palustris*. Se mai zice românește: *laptele-cucului*, *laptele-cînelui*, *laptele-lupului*, din cauza sucului otrăvicios, alb ca laptele, propriu tuturor varietăților acestei plante, a cărei floare e galbenă.

Doină din Moldova:

„Frunză verde *alior*,
Cine are frățior
Are-un cuvînt bunișor!
Păseruică pe harag,
Nu mă blăstema să zac...”

(*Conv. lit.*, 1886, p. 90)

Altă:

„Frunză verde *alior*,
La fîntîna cu izvor
Se-ntîlnește dor cu dor:
Smarandica cu Ion!
Este-un șerpe mușcător,
M-o mușcat de cheptu gol...”

(I. Mironescu, Neamț, c. Dobreștii)

Din Bucovina:

„Frunză verde de-*alior*,
Ce vii, bade, tîrzior?
Au de mine nu ți-i dor?...”

(*Aurora română*, 1881, p. 14)

În industria poporană:

„Cu *alior* țărancele văpsesc ouăle *galbene* la Paști...” (D. Huțu, Tecuci, c. Năreștii; I. Corciovă, Tutova, c. Docani).

Despre modul cum se fac „gălbenele” din *alior*, nu numai pentru ouă, dar și pentru văpsirea țesuturilor țărănești, vezi S.F. Marian, în *Col. l. Tr.*, 1882, p. 263-4.

În medicina poporană:

„*Alior* cu apă caldă se bea ca purgativ, iar în hăpuri cu făină de grâu se ia pentru durere de stomah” (I. Nour, Bîrlad).

Se dă și la friguri, de unde-i vine numele *buruiană-de-friguri* (Dr. Brîndză).

La boale de vite:

„Sucul de *alior* țăranii îl întrebuințează la spălatul oilor de rîie” (St. Negoescu, Rîmnic-Sărat, c. Bogza).

Această întrebuințare ciobănească a sucului de *alior* ca unsoare pare a fi dat naștere unei forme *alfior* = *alifior*, prin etimologie poporană din *alifie*, deși ar fi nu mai puțin cu puțință o etimologie poporană de la *fior* „fièvre”, deoarece este „buruiană de friguri”; în orice caz, vreun fel de etimologie poporană trebui să fie, căci pe calea istorică forma *alfior* nu se explică.

Doină din Ardeal:

„Frunză verde de-*alfior*,
Mi-i bărbatul beutor,
La toată crîșma-i dator
Și la lucru n-are spor...”

(*Familia*, 1884, p. 240)

Altă:

„Frunză verde de-*alfior*,
Eu de slab ce sînt mai mor,
Și-ncă nime nu mă crede,
Că pe picioare mă vede...”

(*Amicul familiei*, 1879, p. 83)

Doină din Bucovina:

„Geaba puică mă mîngîi
Cu gutîi, cu alămîi,
Că de mine tot rămîi!
Geaba bade mă dezmerzi
Cu-*alfiori* și mere verzi,
Că de-acum nu mă mai vezi...”

(*Familia*, 1873, p. 115)

Fără etimologie poporană, ci dintr-o simplă asemănare fonetică, *alior* se confundă adesea cu *aior* „*Allium ursinum*” (v. ¹*Aior*); iar prin asimilațiune regresivă între ambele licuide *-l-r*, din *alior* s-a născut variantul *arior* (*Lex. Bud.*, 31).

Tipul organic al lui *alior* este *alèur*, care se și păstrează în grai în mai multe localități.

„O plantă veninoasă, naltă de 2-4 decimetri și cu floarea ca o umbrelă, se cheamă *alèur*, și se zice și *laptele cucului*, fiindcă rumpînd o foaie dă un suc alb...” (I. Popescu, Buzău, c. Măracineni; D. Georgescu, Ialomița, c. Coșereni).

Între *aliòr* și *alèur* se află același raport de accent și de vocalism ca între romanul *fior* și latinul *fèbris*, macedo-românește *hèvră* = *féură*. De aci se

limpezește de la sine obârșia cuvîntului, căci *alèur* nu poate fi decît *h e l l e b o - r u s* = gr. ἑλλέβορος, italienește *e l l è b o r o*, în dialectul sicilian *e l l è b r u m*, în texturi medio-latine *e l l è b r u m* (Diefenbach, *Novum gloss.*, 147), adică o plantă numită astăzi românește „spînz” și „iarba-nebunilor”, la olteni „cutcurigi” și „bojoței” (Dr. Brîndză), dar al căriia nume primitiv era *alèur*, trecut apoi asupra euforbiei, cu care se întîlnește prin aceea că ambele sînt deopotrivă otrăvitoare.

v. ³*Alion*. – *Bojoțel*. – *Cutcurig*. – *Laptele-cucului*. – *Laur*...

ALIPÈSC (*alipit*, *alipire*), vb.; accoler, serrer contre. Din *l i p e s c* cu prepoziționalul *a* (= lat. *ad*.)

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 16: „Se *alipi* de bătrîină, o cuprinse pe după gît cu brațele ei rumenite de dogoarea focului și mult timp privi...”

Macedo-românește *a l i c h e s c* se zice în loc de *l i p e s c* (Dr. Obedenaru).
v. *Lipesc*.

ALIPÏRE }
ALIPÏT } v. *Alipesc*. – *Lipesc*.

ALİŞVERİŞ (plur. *alışverişuri*), s.n.; „trafic, vente, débit qui se fait dans le marché” (Cihac), „literalmente luare-dare, daravere, negoț, vînzare, tîrguială, din turcul *a l y ş - v e r i ş* commerce” (Șăineanu, *Elem. turc.*, 9). Cuvînt introdus în grai abia de prin secolul trecut, dar devenit necesar.

Istoria de patima Galaților, 1769:

„Că oricine ce ducea
Tot *alışveriş* făcea,
Că cu bun preț le vindea
Și nevoia își prindea...”

și mai jos:

„Vedeai un norod ferbînd,
Alışverişuri făcînd,
Vedeai corăbii în vad
Sosite din Țarigrad
Cu fel de fel de bucate;
Intrai, cumpărai de toate...”

(*Conv. lit.*, 1875, p. 326)

Dionisie Eclesiarcul, *Cron.* (Papiu, *Tes.* II, 166), sub anul 1775: „neguțătorii se lăția cu *alışverişurile* lor la cîștig, meșteșugareții sporia în lucrarea sa, țărani îi luca pămînturile lor...”

Ianachi Văcărescu, *Ist.* (*ibid.*, 299), sub 1790: „vindea cum vrea feluri de lucruri, fin, lemne, zaharele de tot felul, și făcea *alışveriş* cu îndeustulare...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 3333:

„De te jăluiai de vrulul, neputînd mai mult răbda,
Nu te mîntuiai de dînsul, se fălea că foc ți-a da:
Alișveriș era focul, căci prăda fățiș pe toți,
Cîte în trei-patru locuri auzeai în toate nopți...”

Filimon, *Ciocoii vechi*, p. 238: „Ia spune-mi, cum mergi cu *alișverișurile*?...”
v. *Saftea*. – ¹*Turc*.

-ĂLNIC. – v. *-elnic*. – *-nic*.

ALIVÂNCĂ (plur. *alivenci*), s.f.; t. de culsine populare: ramequin, raton, sorte de gâteaux de maïs au fromage. Cuvîntul rareori se întrebuintează la singular. Se aude aproape numai în Moldova, ca și sinonimul *ghîțuman* sau *ghîsmăne*. În unele locuri (Covurlui, c. Jorăști) se zice la singular *alivenci*, și atunci pluralul este *alivenciuri*.

„Turte subțiri făcute din făină de popușoi cu chișleac și brînză se numesc *alivenci*” (G. Sireteanu, Botoșani, c. Rînghilești).

Alexandri, *Rusaliile*, sc. 13:

„Du-te ca gîndul, te fă țarancă,
Și te întoarce vesel, gigît,
Că-i găsi gata o *alivancă*,
Care-ți va merge cam greu pe gît...”

Țăranul din Moldova privește *alivencile* ca ceva atît de delicios, încît se poate pune la întrecere numai doară cu „purcel fript”.

Într-o doină din Covurlui:

„Răvaș puică, răvaș dragă,
Răvaș de la vornicu
Că-ți vine ibovnicu!
— Las’ să vie,
Domnu-l știe,
Calea trandafir să-i fie!
Că cămeșa i-am spalat,
Cu busuioc o-am frecat,
De mîncare i-am gătit
Alivenci ș-on purcel fript...”

(Iconomul G. Teodorescu, Galați, Mavromolu)

Alexandri, *Surugiul*: „Măriuco fa, să mă aștepți cu *alivenci* pe cînd mă voi întoarce, că ți-oi aduce un tulpă nou...”

Același, *Scara mîței*, sc. 6: „Mă rog, sorioară, să-i poroncești să-mi facă un borș cu perișoare și *alivence*...”, unde editorul explică (t. IV, p. 1747) că *alivencile* sînt „plăcinte mici de țară”.

Costachi Negruzzi, *Scrisoarea IV*: „Dimineța vom mânca cotlete și vei bea un pahar de porter în loc de dicot; la prînz, jambon, macaroane, *alivenci*, cu vin de Odobești...”

Fără amestec de neologisme, la I. Creangă, *Capra cu trei iezi* (*Conv. lit.*, 1875, p. 342): „Face ea sarmale, face plachie, face *alivenci*, face pască cu smîntînă și cu ouă și fel de fel de bucate...”

Același, *Amintiri* (*Conv. lit.*, 1881, p. 10): „făcînd mama un cuptior zdravăn de *alivenci* și plăcinte...”

„*Alivenci* sau ghismane sînt un fel de plăcinte țărănești, cari se fac din trei părți făină de popușoi cernută prin sîtă deasă, din o parte făină de grîu, din două părți brînză de vacă proaspătă, toate amestecate împreună și cu cîteva ouă, așa ca aluatul să nu fie vîrtos; apoi se fac din aceasta mici mălăieșe puse pe frunze de popușoi, de nuc, de hrean, cum se întîmplă, și după ce se coc în cuptoriu, se scot, se ung, încă ferbinți cu unt sau cu smîntînă și atunci să tot mănînci...” (N. Bălăuț, Vaslui, c. Ivănești).

Cihac (II, 2) a indicat foarte bine originea slavică a cuvîntului. Bohemește *liwanc* sau *léwanc* „orbiculus farinaceus fusus” (Jungmann). Negreșit însă nu din bohema d-a dreptul vine românul *alivancă*, ci din vreo formă provincială poloană sau ruteană, de unde l-au împrumutat moldovenii, și nu trebui identificat etimologicște nici cu adverbul *alivanta*, nici cu terminul choreografic *alivenci*, despre cari mai jos.

v. Ghismană. – Plăcintă. – Turtă.

ALIVÀNDA s. **ALIVÀNTA**, adv.; à la culbute, en culbutant. „A da, a cădea, a se duce *alivanda* = a cădea în cap; a se da *alivanda* = a se da peste cap; a da pe cineva *alivanda* = a ruina; a da *alivanda* = a cădea din mărirea sa, a se ruina, a perde starea” (L.M.).

Cuvîntul se aude mai ales în Moldova și peste Olt; în Transilvania pare a nu fi cunoscut.

I. Creangă, *Amintiri* (*Conv. lit.*, 1881, p. 459): „Ion însă, împiedecat cu picioarele în mînicile contășului, căzuse *alivanta* la pămînt...”

Alexandri, *Iorgu de la Sadagura*, act. I, sc. 5:

„Gîngu: Să te păzești, dragă cucoană Gahiță, pentru că la vîrsta noastră cataroile sînt foarte șugubețe.

Gahița: Cine ți-a spus d-tale că am cataroi?...

Gîngu: Precum zici foarte bine... ele deodată, nitam-nisam, te trîntesc *alivanta* plăcînta-n groapă...”

Același, *Peatra din casă*, sc. 9: „cine știe? mîni, poimîni, poate *alivanta*-n groapă...”

Același, *Florin și Florica*, sc. 11: „(se împedecă în poalele rochiei) Na! că era să dau *alivanta* peste cap...”

Același, *Kera Nastasia*: „Azi tare, mîne tare, poimîne pe spinare, adică *alivanta*...”

În Oltenia:

„Cînd se răstoarnă o trăsură, auzi zicînd: văzut-ai cum boierul și cocoana au venit *alivanta* peste cap? Între copii, cînd se încurcă zmeii: ți l-am dat *alivanta*! A venit zmeul *alivanta*!” (Chr. Cuțana, Craiova).

Cihac (II, 2) crede că *alivanta* „culbute” ar fi aceeași vorbă cu *alivancă* „gâteau”: „l’acception de culbute est déduite de la manière de faire ces petits gâteaux, que l’on roule”. Asociațiunea lui *alivanta* cu *plăcintă* s-ar părea la prima vedere a justifica această derivațiune; în fond însă acea asociațiune nu este altceva decît tocmai rezultatul unei etimologii poporane. Față cu asemănarea materială a ambelor cuvinte, poporul – ca și Cihac – și-a închipuit că ele trebui să fie înrudite; apoi de aci, ca un fel de explicațiune la *alivanta*, s-a adaos *plăcintă* în: *alivanta* – *plăcintă*. Cihac citează locuțiunea: „a cădea *alivanta* – *plăcintă* ca o broască = faire une culbute comme une grenouille”. Mai adesea însă se zice: „*alivanta* în groapă”, „*alivanta* peste cap”, „*alivanta* pe spîinare”. *Alivanta* – *plăcintă* se aude numai în Moldova, nu și la olteni, în graiul cărora nu există *alivenci*, și prin urmare o asemenea etimologie poporană nu avea cum să se nască.

Finalul *-că* din *alivancă*, fiind un sufix foarte răspîndit în limba română, nu putea să treacă în *-ta* și *-da* din *alivanta* sau *alivanda*, o terminațiune de tot rară. Afară de aceasta, s-ar fi zis: „a cădea *alivancă*”, după cum se zice într-un mod adverbial: „cade *mormăn*”, „curge *gîrlă*”, „leagă *fedeleş*” etc. (cfr. Jarnik, *Rumän. Volksmärch.*, 21), iar nu articulat: „a cădea *alivanta*”. În scurt, din toate puncturile de vedere, *alivanta* n-are a face cu *alivancă*.

Forma *-anta* sau *-anda*, în loc de *-înta* ori *-înda*, dovedește că vorba nu e veche la români. Este termenul italian de marină *alla-banda* (Tommaso, vv. *alla-banda* și *banda*), cu un consonantism care indică trecerea-i prin gura marinariilor bizantini, căci în medio-greaca italianul *banda* se rostea βάντα (Du Cange, *Gloss. graec., ad voc.*). Italienește „*andare alla-banda*” se zice despre corăbiile cînd se pleacă pe o parte, și de aci materialmente: „*andare alla-banda* = a se povîrni, a sta să cadă, a șovăi ca bețivii”, iar figurat: „*andare alla-banda* = a se ruina, a suferi o nenorocire și chiar a muri”, adecă într-un mod adverbial toate accepțiunile românului *alivanda* sau *alivanta*.

Este încă una dintr-o seamă de vorbe italiene străbătute la noi de la Marea Neagră prin comerțul venețian și genovez pe la finea veacului de mijloc.

v. *Acioaie*. – *Alamă*. – *Aleodor*.

ALIVĂNT, s.m.; t. de botan.: Lavandula, lavande. Se aude în Moldova (Vaslui, c. Muntenii-de-Jos). În Țara Românească se zice *levantă* (Poenar-Aaron-Hill). Numele cel mai românesc, care merită a fi generalizat, este *aspic*. O plantă de grădină, cultivată mai cu seamă din cauza plăcutului său miros și care a păstrat aproape în toate țările numele-i tecnic latin *Lavandula*: nemțește *Lavendel*, rusește *lavendul*, polonește *lewanda* etc. Forma moldovenească *alivant* este o apropiare prin etimologia poporană de *alivanta*. Cuvîntul nu e vechi la noi.

v. *Alivanta*. – *Aspic*. – *Levantă*.

¹ALIVÈNCI. – v. *Alivancă*.

²ALIVÈNCI s. ALIVÎNCI, s. f. plur.; t. de choréogr. popul.: ronde, danse en cercle, sorte de ballet. Un fel de h o r ă foarte răspândit în Moldova. Unii au descris-o ca: „sorte de danse rustique, comme la hora, pendant laquelle hommes et femmes se versent mutuellement à boire” (Cihac, II, 2), o particularitate de tot fantastică, născocită numai și numai pentru a putea trage cuvîntul din slavicul „liti = verser”. *Alivencile* n-au a face cu nici un fel de beție sau băutură.

I. Creangă, *Amintiri* (Conv. lit., 1881, p. 449): „...ne cînta din fluier: doina care te umple de fiori, corăbiasca, măriuța, horodincea, *alivencile*, țitutura, ca-la-ușa-cortului...”

Burada, *Almanah muzical*, 1877, p. 63: „*Alivencile*. Acest joc se joacă ca și hora, femeile și bărbații la un loc formează un cerc, din cînd în cînd se despart în părechi și bat în palme și apoi iarăși întră în cerc...”

O descriere din districtul Iașilor: „*Alivencile* sînt o horă din mai multe părechi de jucători, fiecare păreche un bărbat și o femeie, numai în lipsă de o femeie, doi bărbați. Toți joacă cu pași mărunți și repede, sau înspre dreapta sau înspre stînga; după ce s-au învîrtit de 2-4 ori împregiur, se opresc, ieșind în mijloc o singură păreche și jucînd amîndoi, pe cînd ceilalți stau pe loc; apoi femeia din păreche își lasă pe bărbat și începe de la un capăt al horei a lua la braț cîte o persoană de o învîrtește, de aci mai ia la brațul drept și pe bărbatul cu care joacă în păreche și se învîrtesc împreună tustrei o dată, la dreapta sau la stînga; după aceea cei doi se lasă trecînd la loc, iar femeia ia o altă persoană din joc, făcînd ca și cu cea dentîi, și așa pe rînd una cîte una; apoi după ce isprăvise a juca pe toți, atunci toate părechile din horă se învîrtesc împreună, o dată la dreapta și o dată la stînga, fiecare aparte; în urmă se opresc, bat din palme și strigă: j o i s a u m a r ț i ! De aci se așează hora la loc și iese din ea o altă păreche, jucînd singură și jucînd pe ceilalți întocmai după cum făcuse cea dentîi, pînă ce ies toate părechile în mijloc sau pînă ce li se urăște...” (I. Vasiliu, c. Gropnița).

O descriere din Covurlui (D. Alboteanu, c. Mastacani): „Este o horă din părechi: bărbat și femeie sau flăcău și fată, prinși de mîni, femeia la dreapta bărbatului. După o mișcare cu toții de la dreapta spre stînga și înapoi, hora se oprește, și atunci bărbatul, care se crede ca mai însemnat între jucători, înaintează cu părechea sa în mijlocul horei jucînd, se întoarce înapoi, o învîrtește o dată cu brațul drept, o lasă, și cu brațul stîng învîrtește pe bărbatul care vine la dreapta părechii lui, îl lasă, și cu brațul drept învîrtește iarăși pe părechea sa ca întîi, apoi o lasă din nou, și cu brațul stîng învîrtește pe părechea bărbatului pe care-l învîrtise mai-nainte, de aci iarăși se duce la părechea sa de o învîrtește, pe urmă trece de joacă pe părechea a treia, întîi pe bărbat și apoi pe femeie, și urmează tot așa înainte, pînă ce isprăvește de învîrtit la rînd pe toți jucătorii, bărbați și femei. După aceea strigă: *Alevinci!* și toți jucătorii se învîrtesc aparte cu părechile lor. Unii strigă în glumă: *alevinci p l â c i n t e g o a l e !* Începe din nou jocul printr-o mișcare comună, și apoi părechea bărbatului ce jucase face întocmai după cum făcuse el. După aceea bărbatul din a doua

păreche, apoi părechea lui, și așa înainte cu toate părechile. Aria acestui joc este moale și lină. Poporul nu-l prea joacă pe la noi, ci mai mult ciocoieșii sau surtucarii de la țară pe la petrecerile lor...”

Deși jocul *alivenci* n-are nici o legătură cu turtele de acest nume și cu onomastica proprie, totuși prin etimologie poporană el se confundă cu ambele:

„Jocul *alivenci*-p l ă c i n t e ” (G. Poppovici, Iași, c. Golăești).

„*Alivenciul* se zice la noi h o r a l u i L i v e n t e ” (I. Chirica, Tutova, c. Cîrjeoanii).

v. *Livente*. – *Plăcintă*.

Apoi poporul din Moldova privește *alivencile* ca un joc neromânesc:

„*Alivencile* este un fel de horă e v r e i a s c ă ...” (G. Cădere, Neamț, c. Buhalnița).

Originea străină a acestui joc, care n-a reușit a se răspîndi afară din Moldova și a rămas abia pe jumătate împămîntenit chiar acolo, ne explică mulțimea etimologiilor poporane.

Numele *alivenci*, mai corect *alevinci*, vine din strigătul ce se scoate atunci cînd t o ți jucătorii trebui să se î n v î r t e a s c ă . Este germanul: a l l e w i n d e n ! Tot nemțesc trebui să fie și strigătul cellalt: „ j o i s a u m a r ți ! ” care n-are nici un înțeles și pare a fi o curioasă românizare asonantică din: „ s o m a n w a l z t ”, după cum se zice și românește: „așa joacă pe la noi!” În adevăr, în multe jocuri d-ale poporului se pomenesc zilele săptămînei. Așa, de exemplu, la a l u n e l se strigă în Vîlcea (I. Stănescu, c. Recea):

„A z i e l u n i și mîine m a r ți ,
Alunelul să mi-l bați!
A z i e m i e r c u r i , mîine j o i ,
Alunelul la băta...”

dar nicăiri și niciodată „joi” nu se pune înainte de „marți”, ba încă fără trebuința rimei. Nu poate fi decît rezultatul unei etimologii poporane.

Alivencile este o horă nu evreiască, precum crede poporul din Moldova, fiindcă evreii vorbesc acolo nemțește, ci un fel de balet pe care-l vor fi introdus la români aceiași muzicanți ambulanți din Germania, de la cari noi am căpătat și p e l ă u t ă , vechi l ă u t ă = germ. L a u t e , ba și cuvîntul devenit de tot poporan, mai ales la nunțile țărănești: d a n ț = germ. T a n z e . În Occident o mulțime de termeni coreografici sînt de asemenea de provenință germană, precum și la slavi.

Din „alle winden” *alivenci* sau *alevinci*, pe alocuri la singular *alevincă* (C. Alexandrescu, Neamț, c. Bistricioara), și de aci apoi hora lui L i v e n t e ”, astfel străvestește poporul prin propria sa etimologie toate vorbele străine fără familie în țară, căutînd să le găsească cu orice preț nește neamuri pămîntene în fondul cel vechi al graiului.

Aria *alivencilor*, așa după cum s-a cules în Moldova de căpitanul A. Munteanu

v. Alăută. – Danț. – Horă. – ¹Neamț. – Ștaer...

ALIVÎNCI. – v. ²Alivenci.

ALJÛSUL. – v. *Naljosul.*

ALLILÛIA. – v. *Aleluia.*

ALMA, n. pr. loc. f.; un village roumain en Transylvanie.

O doină din Ardeal:

„Dragostele din *Alma*
S-au dus tot pe Tîrnova,
Pîn-au stat la Mediaș
Că-i locul mai dragălaș...”

(Jarnik-Bîrsanu, 385)

Din maghiarul *Alma* „pomme”. Tot de acolo vin numirile topice a o mulțime de sate române, dealuri și pîraie: *Almaș* (= ung. *Almàs*) și *Almaj* (= ung. *Almágy*) cu deminutivii lor *Almășel* și *Almăjel* și cu derivatele *Almășeni*, *Almășeni* etc. Această nomenclatură e mai cu seamă deasă în Ardeal și-n Banat, apoi în Oltenia și-n districtul Neamțului, adică în regiunile învecinate cu elementul etnic unguresc.

Act moldovenesc din 1644 (*A.I.R.* I, 87): „un sat anumé Siliște în ținutul Neamțului pe *Almașul cel mic*...”

v. *Almaș.*

AL-MAI-RĂU, s. m.; Satan. – v. ¹*Al.* – *Drac.*

ALMĂJ. – v. *Alma.* – *Almaș.*

ALMÀRE, n. pr. loc. m.; localité dans la Petite-Valachie. Numele unui deal în Romanai (Frunzescu), compus din a l - m a r e , literalmente „le grand”.

v. ¹*Al*.

ALMARIU (plur. *almare*), s.n.; armoire. Cuvînt întrebuițat numai peste Carpați. Sinonim cu d u l a p .

Strigătură de lîngă Beiuș:

„Bagă-mă Doamne-n potică
Să-mi ieu gură de-o groșiță;
Iar mă bagă în *almariu*,
Să-mi ieu gură de-un grițariu...”

(*Familia*, 1885, p. 307)

Nu vine d-a dreptul din latinul a r m a r i u m , ci prin maghiarul a l m a r i o m sau prin germanul A l m e r (cfr. Cihac, I, 17, II, 2).

v. *Dulap*.

ALMÀS, s.m.; diamant. Din grecul ἄδάμας, prin forma turco-persiană a l m a s , acest cuvînt a străbătut la ruși și la români. Se află mai de multe ori în inventarul autograf de odoarele lui Petru-vodă Șchiopul, 1580 (ms. în Acad. Rom.), de ex.: „on left cu *almas*, altul left mai mic cu *almas*, iară un căsnic cu *almas* cu iacut...”; sau: „on *almas* mari mi•loc, 20 *almas* piră•or lui...”

v. *Adamant*. – *Diamant*.

ALMÀȘ s. **ALMĂJ**, n. pr. loc. m.; une partie du Banat. O regiune din Banat învecinată cu aceea a Mehadiiei și cunoscută în popor mai mult sub numele de „V a l e a *Almașului*”. Forma cea veche este *Almaj* sau *Halmaj* = ung. A l m á g y sau H a l m á g y . Într-un act din 1387 (Kurz, *Magaz*. II, 304), banul unguresc al Severinului Stefan de Losoncz dă o moșie românului „Petrus filius Dees Kenezius” din districtul H a l m á g y .

Sub Constantin Brîncovanu un însemnat număr de a l m ă j e n i s-au așezat în România, închipuind ca un fel de breaslă deosebită, supusă la o dare fiscală aparte. Astfel în *Condica Vistieriei* dintre 1694-1704 (ms. în Arh. Stat.) ne întîmpină:

Sub anul 1694, aprilie 12: „Semele bréslelor cine cum au dat la lipsa haračului: Brăilénii, jumătate ughi 140;

Vtori armași, ughi 30;

Slujitorii, pre jumătate ughi 3750;

A l m ă j a n i i , ughi 2661/2...”

Sub anul 1696, martiu 1, tot pentru plata haraciului:

„Satul Albeștii, ughi 200;

Satele cu rumptoarele céle vechi, ughi 3200;

Satele cu rumptoarele céle noao, ughi 1668;

H ă l m ă j a n i i , ughi 266 1/2,

Ungurénii ot heleșteul lu Costantin-vodă i ot Cornățeni, ughi 400...”

A l m ă j e n i i plăteau, prin urmare, aproape tot atât ca satul Albeștii, în care se afla o breaslă a petrarilor (v. *Albești*), și pe jumătate cât dedeau „ungurenii”, adecă o imigrațiune din Ardeal.

De la 1696 nu-i mai găsim pe a l m ă j e n i ca breaslă, căci unii vor fi intrat în numărul birnicilor ordinari din Mehedinți, iar alții – poate – se vor fi întors în *Almaș*.

În grai, prin metateza licuidei, românii rosteau uneori *Amlaș* în loc de *Almaș*.

Cronica anonimă (Laurian-Bălcescu, *Magaz.* V, 101): „(Cantacuzinii cereau de la împăratul Leopold) să le dea o parte de loc a Ardealului, unde sînt cetățile acestea: Logoșul, Cavaran-Sebeș, Mehedia, Lipova cu ț i n u t u l *Amlașului*, ca să fie moșie cu privilegiu de la împăratul date neamului cantacuzinesc...”

v. *Alma*. – *Amlaș*.

ALMĂJEAN }
ALMĂȘEAN } v. *Alma*. – *Almaș*.

ALMÎNTRE. – v. *Altmintre*.

ALÒCURI s. **ALÒCURE**, adv.; par-ci par-là, par endroits. Generalmente construit cu p e și întărit prin emfaticul -a (v. ⁵A): p e *alocuria* = pe unele locuri, nu pretutindeni, nu în multe locuri.

Cantemir, *Chron.* II, 261: „însă pre furiș, p r e *alocurea* suppuindu-să, apoi totdeodată arătîndu-să...”

Dionisie Eclesiar, *Cron.* (Papiu, *Monum.* II, 167): „spunea unii că s-au și găsit bani pe *alocuri*...”

Zilot, *Cron.*, p. 29: „că nu numai nu făcea vro împedicare pazvangiilor, ci încă pe *alocuria* unii din ei se și întovărășia cu dînșii la prăzi și la jafuri...”

A. Odobescu, *Pseudokyn.*, p. 14: „uneori cerul se încingea pe *alocurea*, în depărtare, de o vîlvoare roșiatică...”

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 215: „P-*alocurea* viile să mlădiau încărcate cu ciorchini, pe aracii plecați puțin de greutatea rodului...”

Alocuri se compune din prepoziționalul *a* (= lat. *ad*) și din pluralul l o c u r i , vechi l o c u r e . Într-un text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 673): „se face acestu săboru întru cinstitulă al ei hram în Vlaherna și se prăznuiaște și prespre t o a t e *alocure* unde sântu sfintele beséreci...”

v. ¹²A (p. 65). – *Loc*.

¹**ALÒI**. – v. *Odogaci*.

²**ALÒI**. – v. *Sabur*.

ALÒV. – v. *Halău*.

ĂLOVIȚĂ s.f.; bête errante. Cuvînt adus de Pisone (*Dicț.*, 1865, p. 50) alături cu sinonimul *b i t a n g*, traducîndu-se prin: „pecus errans, das herumirrende Vieh”. Este slavicul *a l o v a*, *a l o v i t z a*, *î a l o v i t z a* „sterilis de pecore et pomo” (Miklosich, *Lex.*, 4, 1145) și prin urmare însemnează literalmente „vită stearpă”, de unde „vită fără spor”, și de aci apoi „vită rătăcită”.

v. *Bitang*. – *Ialomîța*.

ALSĂU (plur. *alsăuri*), s.n.; nature particulière, propriété. Cuvînt format din articolul posesiv *a l* și din pronumele *s ă u*, prin care vechii scriitori români au căutat a traduce pe paleoslavul *s v o ĭ s t v o* de la *s v o ĭ* „suus” și pe grecul *ἰδιότης* din *ἴδιος*.

Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, f. 127 a: „cum are părintele *alsăul* său a naște pre fiul și a scoate duhul svântu, și cumă are fiul *alsăul* său a să naște din părintele, așa și duhul svântu are *alsăul* său a purcîde din părintele și a să odihni pre fiul; așa li-î osăbicîniă numai cu cîtu să osăbăscu *alsăurile*...”

Același, *Sinaxar*, 1683, dec. 3: „bineluî acêsta-î *alsăul* cel hireșu să-ș dîa și la alțai din binele său...”

Din substantivul *alsău* s-a format apoi verbul *a l s ă u e s c* „approprier”, care reprezintă semasiologic pe paleoslavul *s v o i t i* sau *u s v o i t i* = gr. *ἰδιόω*.

Aceste formațiuni cărturărești n-au devenit tocmai poporane. Curat românește: *î n s u ș i r e* și *î n s u ș e s c*.

Lexicon Budan, 39, „*a s ă u e s c* sau *a l s ă u e s c* = însușesc, adproprio, proprium reddo; *a s ă u i n ț ă*, *a l s ă u i n ț ă* = însușire, proprietas”.

v. *Aleluiesc*. – *Însușesc*.

ALSĂÛESC }
ALSĂUÎNȚĂ } v. *Alsău*.

¹**ALT**, **-Ă**, și **ALĂLT**, **-Ă**, adj. et pron.; autre, autrui. Este *alt* ceea ce nu e a c e l a și i. Se declină ca pronumii „un”, „acest”, „acel” etc. și tot așa primește în flexiune pe emfaticul *-a* (v. ⁵A): *altui* sau *altuia*, *altei* sau *alteia*, *altor* sau *altora*, *alaltui*, *alaltuia*, *alaltei*, *alalteia*, *alaltor*, *alaltora*; dar forma *alt* se postarticulează la nominativ ca adjectivii și nu are pe emfaticul *-a*: *altul*, *alta*, *alții*, *altele*.

Latina avea pe *a l i u s* și *a l t e r*, cel întîi mai puțin determinat: „ein ander”, cellalt mai determinat: „der andere”. Românii au păstrat ca materie numai pe *alt* = *a l t e r*, dar, moștenind totodată ca funcțiune pe acea diferențiere între „alius” și „alter”, ei au plăsmuit pe lîngă *alt* o nouă formă, *alalt*, rezervînd lui *alt* sensul de „alius”, iar lui *alalt* pe acela de „alter”. În *a l t e r* finalul *-ter* este un sufix comparativ, ca și cînd am zice „plus autre”; în *alalt* inițialul *al-* este un articol posesiv, compus din *a d - i l l u m* (v. ³A); în ambele cazuri noțiunea simplului *alt* e întărită. Negreșit, uneori *alt* se confundă cu *alalt*, ca și lătinește *a l i u s* cu *a l t e r*, însă despărțirea lor în principiu e nu mai puțin sigură. În graiul vechi, aceleași texturi ne înfățișează ambele forme, fiecare cu nuanța sa proprie. Bunăoară în *Codicele*

1550:

Jacob. V, 12: „nece cu *altul* oarecarele
giurământu...”

1648:

„...nece cu *altă* giurământu...”

= „neque a l i u d quodcumque juramentum...”; dar cu câteva rînduri mai jos:

Jacob. V, 16: „ispovediți-vă urul *alăltui*
greșalele...”

„...ispovediți-vă păcatele voastre *unulă*
cătră *alaltu*...”

= „confitemini ergo a l t e r u t r u m peccata...”

Într-un alt pasagiu:

Act. Ap. XXVIII, 9: „și *alalți* cîinre
avea lăîngedzi întru ostrovu, urdira și se
veîndeca...”

„...și *alții* carii avea nepotințe în ostro-
vulă acela, veniă și să vindeca...”

vedem numai pe articulatul *alții* corespunzînd nearticulatului *alalți*.

De asemenea nearticulatul *alaltă* = articulatul *alta*, la Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, f. 75 a: „Suindu-te Hristoase de pre muntele Elconului, puterile prăvindă *alaltă* cătră *alta* striga: cine ăaste acesta...”

În doina:

„Urîtul din ce-i făcut?
Din omul care-i tăcut:
Pune-o buză peste *alta*,
Și iată urîtu-i gata!...”

(Jarnik-Bîrsanu, *Transily.*, 80)

în loc de articulatul *alta* s-ar fi pus în vechiul grai nearticulatul *alaltă*:

„Pune-o buză peste-*alaltă*...”

Într-unul și același pasagiu din *Noul Testament*, Act. Ap. XXVII, 44: „îară *alalți*, unii pre scînduri, *alții* pre frînturi deîn corabie...”, *alalți* înseamnă totalitatea precisă a celor rămași, iar *alții* numai o parte nedefinită din acea totalitate.

În textul omiletic din sec. XVI (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 379): „unul *alăltui* greulă să purtămă, căce că unulu e mai slab, *altulu* e mai tare...”, *alalt* este ceva determinat, fiecare din cei doi fiind *alalt* față cu soțul său, pe cînd *altul* nu e determinat, deși se articulează, fiindcă nu se știe care anume este din cei doi.

Alt, ca și *alalt*, presupune totdeauna o comparațiune, dar cu acea esențială deosebire că *alalt* specifică, iar *alt* generalizează. În proverbul:

„El poartă ponosul
Ș-*altul* roade osul...”

(Pann, I, 82)

altul este toată lumea, pe cînd *alalt* s-ar putea zice numai atunci cînd ar fi vorba de o ființă hotărîită. În balada *Mănăstirea Argeș*:

„Mănăstire naltă
Cum n-a mai fost *altă*...”

dacă s-ar pune: „cum n-a mai fost *alaltă*”, s-ar înțelege că n-a fost niciodată așa de naltă mănăstirea cutare sau cutare.

În expresiunea: „de *altă* parte”, de exemplu la Anton Pann (*Prov.* I, 42):

„Socotind acestea, se călătorea
Și-și vestejea fața de inimă rea;
D-*altă* parte iarăși vedea pe tatar
Stînd și el pe gînduri și oftînd amar...”

se vorbește de una oarecare din cele multe părți; cînd se arată însă direcțiunea, atunci trebui zis: „de *alaltă* parte” după limba vechilor texturi, „de c e a - *laltă* parte” după graiul de astăzi.

Alt și *alalt* sînt dară două cuvinte cari urmează a fi cercetate fiecare în deosebi. Vom începe prin *alalt*, devenit arhaic și care merită a fi re-introdus în limba literară în locul trăgănatului c e l – *alalt*.

I. *Alalt* „autre, l’ autre”.

Macedo-românește *alantu*, *alantă*, bunăoară: „trei zile me duc tu lumea *alantă*” (Petrescu, *Mostre* I, p. 10). Pentru compusul *alaltă*- i e r i macedo-românii au: *au-alta* – z î . Istriano-românii au pierdut pe *alalt*, dacă nu cumva o rămășiță din el va fi pluralul *ailți* citat de Ion Maiorescu (*Itinerar*, p. 84).

Alalt este totdeauna numai pronume și nu se postarticulează niciodată ca *alt*.

În flexiune, pe lîngă *alaltui* etc., ca și pentru simplul *alt*, limba veche admite și chiar preferă o formă foneticește scăzută: *alăltui*, *alăltor*, sau cu emfaticul -a: *alăltuia*, *alăltora*.

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.):

Act. Ap. XXVI, 31: „déci eșiră de băsă-
duiră urulū cătră *alaltu* grăindu...”

Petr. I, 1, 22: „urul *alaltu* iubiți adesu...”

Petr. V, 5: „toți urul *alăltui* supuin-
du-se...”

„...et quum secessissent, loquebantur ad
i n v i c e m dicentes...”

„...i n v i c e m diligite attentius...”

„...omnes autem i n v i c e m humilita-
tem insinuate...”

Radu din Mănești, 1574 (*Ms. Harl.* 6311 B., British Museum):

Marc. IX, 33: „unul cătră *alaltu* se în-
treba...”

„...inter se disputaverant...”

Coresi, *Omiliar*, 1580, quat. XXIV, p. 10: „să nu avămū noi ascunsū ačasta ce
trebuiăște *alăltora* sau ce e a căuta unulū *alăltui* folosulū...”

Același, quat. II, p. 11: „noi toți vămū cunoaște păcatele unulū *alăltui*...”

Același, quat. I, p. 9: „ale noastre păcate, ce ne-sū puse înaintea ochilor noștri,
mai vrătoase și mai amârâte să le cugetămū decătū ale *alăltor*...”

Același, quat. IX, p. 16: „arătă-se Mariei la mormântū și *alăltor* mueri...”

Popa Grigorie din Măhaciu, 1600 (*Cuv. d. bătr.* II, 51): „du-te de te iartă cu însul și să lăsați grésalele urul *alaltu...*”

Același (*ib.*, 53): „căstă carte să o cetească, săva preutū, săva diacū, între oameni, și să învete și să o tremeață de la unrii *alaltī...*”

Cuvîntul Sf. Ioan Crisostom, text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 530): „ce râu facū glasurile tămpânelorū și ale fluerelorū și ale *alaltorū* vase de glasuri...”

Ion din Sim-Petru, *Alexandria*, din 1620 (ms., Acad. Rom., p. 12): „Alexandru se sărută cu Ewantū înpăratū, și plânse, și se ertară unu de cătră *alaltū...*”

Moxa, 1620, p. 348: „ei se mântuiră, iară *alaltī* toți se necară...”

Ibid., p. 382: „eșiră unii *l-alaltī* cu oști, ce nu se loviră, ca să spăreară...”

Ib., p. 397: „Monomahū la războiū nu știia rândulū, iară la *alalte* la toate era bunū și înțeleptū...”

Pravila Moldov., 1646, f. 69: „cândū vor fi totū unii ca *alaltū* amăndoă părțile și la tot meștersugul să vor tocmi într-o fire și într-unū cumpăt...”

Ibid., f. 58: „cândū să vor fi prea iubindū unul pre *alaltū...*”

Constantin Brîncovanu, 1695 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 99): „înțelepčunea lăudându-o minunatul și prea înțeleptul Solomon, o propoveduiăște a fi decât toate *alalte* zidiri ale lui D-zeū și cerești și pămăntești mai înaltă și mai vrédnică...”; și cu cîteva rînduri mai jos: „iarăș o mărturisēște a fi mai scumpă decât aurul și mai de mult de preț decât toate diāmanturile și *alalte* avuții ale lumii...”

Corbea, 1700, psalm. IX (ms. în Acad. Rom.):

„Iară ei păcătoșii
Să-ntoarcă ticăloșii
La iad cu toate-*alalte*,
Limbi, ce zac în păcate...”

Printr-o dublă articulare, se naște forma *celalalt* = lat. *ecc-illum-ad-illum-alterum*, în care *c e l* se supune mișcării și flexiunii, iar *a l* rămîne invariabil: *c e a – alaltă*, *c e i – alaltī*, *c e l o r – alaltī* etc.

Text omiletic din sec. XVII (*Cod. ms. misc.* al bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 686): „ačasta iaste vrēmea de pocanie, iară *c é i a alaltă* de județū; ačasta iaste vrēmea de nevoință, iară *c é i a alaltă* de cununi...”

În graiul de astăzi *alalt* se mai aude numai doară în asociațiunea *c e l – alalt* și în adverbul *o l a l t ă = o-alaltă*:

„Ca pe lumea *ceialaltă*
Să fim dragă *laolaltă...*”

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 57)

Într-un mod sporadic:

Zilot, *Cron.*, 104:

„Deci dintre toate
Acelelalte

Neamuri scăzute
În vremi perdute..."

Dionisie Eclesiarcul, *Cron.* (Papiu., *Monum.* II, 207): „Franțozii și-au pus împărat înșiși de sine pe Bonaparte, fără știrea și iscălitura *acestoralalt* împărați...”

A. Pann, *Prov.*, I, 12: „Puțin dacă trece, și *acestlalt* iese...”

În grai se rostește adesea: *ălălalt*, *ăllant*, *celalant*.

Costachi Stamati, *Muza I*, p. 342: „iar *celalant* mînios...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 21: „cînd glăsulețu mieu ar putea pătrunde dă la un cap pînă la *ăllant* al țări[i]...”

Ibid., p. 11: „nu miroase bine, miroase a unt după tărîmu *ălălalt*...”

Forma *alalt* deșteaptă următoarele observațiuni:

1. Relațiunea funcțională între *alalt* și latinul *al t e r* apare mai cu seamă limpede în compusele *alaltăieri* „avant-hier” și *alaltăseară* „avant-hier au soir”. Latinește „*al t e r o* vicesimo die = 22”, „*al t e r o* et sexagesimo anno = 62”, „trigesimo et *al t e r o* = 32”, întocmai precum *alaltăieri* însemnează „*al d o i - l e a i e r i*”, *alaltăseară* - „*al d o u a a s e a r ă*”, pe cînd un simplu „*altă seară*” sau „*altă i e r i*”, „*al i u s d i e s*”, „*al i u s a n n u s*” arată numai că nu este vorba de timpul cutare.

Cugetări în oara morții, circa 1550 (*Cuv. d. bătr.* II, 449): „plăngeți după mine, fraților și soții miei și gintul și cunoscuiții miei, că până aseră *alaltaseară* cu voi grăia și, de năprasnă-mi vine și-mi sosi časul de mortia...”

Cantemir, *Chron.* II, 189: „minciună născînd, ca pre bureți de eri de *alaltaeri* îi faceți...”

Alaltăieri nu este „ad alteram heri” (Cihac), ci „ad-illam alteram heri”, precum și *alaltăseară* = „ad-illa altera sera”, amîndouă fără paraleluri romanice, deoarece numai românii au articolul posesiv *al l*. Istriano-românul *altăeri* (Miklosich, *Untersuch.* I, 19) se datorește italianului *al t r i e r i*.

2. Modul întrebuițării lui *alalt* foarte des în vechile texturi: „iubiți unul *alalt* = pe *altul*”, „să trimiță de la unii *alalt* = la *alt*” etc., confirmă derivațiunea articolului posesiv *al l* din lat. *ad - i l l u m*, ceea ce este și mai învederat în compusul *olaltă* „ensemble” = una-a *ad - i l l a m - al t e r a m*.

3. Construcțiunea *celalalt*, cu doi articoli, fiecare de altă origine, corespunde pe deplin în principiu albanezului *t ĩ a t ă r ă* = *t ă - i - a t ă r ă* compus din *a t ă r ă* „autre” cu doi articoli diferiți, *t ă* și *i*.

II. *Alt* „autre, un autre”.

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.):

Jacob II, 25: „pre *altă* cale i scoase...” | „...*al i a* via ejiciens...”

Paralel cu ital. *al t r o*, provenț. *al t r e*, reto-rom. *au t e r*, span. *o t r o*, portug. *o u t r o*, franc. *au t r e*, sard. *a t e r u*, în dialectul gallurez *al t u*, după cum e și la români în ambele dialecte de căpetenie, iar în cel istriano-român *at* și *oat*.

Forma organică disilabică *altu* nu e rară în vechile texturi:

Psaltirea Șcheiană, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.), ps. XLVII, 14: „că se spune în gintu *altu*...”

Miron-vodă Barnovski la 1627 (A. I. R. I, 1, p. 14) ceartă pe părcălabii de la Neamțu că: „de se va svădi vreun om cu *altu* om, voi și mérgeți de-i prădați și le faceți răutate multă...”

Articulatul trisilabic *altulu*:

Radu din Mănicești, 1574, Luc. XXII, 58:

<p>„...după acēia prespre neșchitū <i>altulu</i> -lū văzu elū...”</p>	<p>„...et post pusillum, a l i u s videns cum...”</p>
---	---

În cazul oblic, aproape totdeauna *alt* își însoțește pe emfaticul *-a*:

Dosofteiu, 1673, f. 5 b:

„Și cînd te mîinii, nu face
Rău *altuia* ce nu-ț place...”

sau *ibid.*, f. 10 a:

„Cine va săpa groapa *altuia* să-l surpe,
Sîngur-ș va cădîa-n rîpă și viața ș-a rumpe...”

La plural, *ib.*, f. 40 b:

„Cu năravuri rîale în mînule sale,
Ce-au făcut *altora*, să le fač cu cale...”

Locuțiune proverbială: „Este la largul lui și la strîmtul *altuia*...” (Pann, *Prov.* III, 53).

La genitivo-dativ femeiesc singular, în grai în loc de *altei* sau *alteia* se aude uneori *alții* sau *alția*:

Pravila Moldov., 1646, f. 153: „unū •udețū ce va isprăvi și va svrăși légia *altui* •udețū *alții* eparhii, nu să va certa...”

Mitropolitul Varlam, 1646 (*A.I.R.* III, 226): „să ție frățeste Zlata și cu soru-sa, și ș-au făcut zapis una *alția* ca să nu să măi părăscă...”

La genitivo-dativ bărbătesc singular, moldovenii rostesc *altue* în loc de *altuia*.

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 84: „să facă și unue și *altue* supăr...”

Donici, *Cheltuioriul și rîndunica*:

„De ce tot omul, cînd greșăște,
Asupra *altuie* se dezvinovățește?...”

Tot acolo se aude pluralul bărbătesc *alțai* pentru *alții*:

Dosofteiu, 1673, f. 3 a:

„Iar acmu voi, împărațai,
Sama vă luaț și *alțai*...”

sau *ibid.*, f. 13 a:

„Sfatul și voroava ce fac necurațai,
Tind sâlțe și lațuri să strice pre *alțai*...”

Cu poeticul *d* ca în „dalb = alb”:

Doină din Ardeal:

„Frunză verde și iar verde,
Mîndra mea cu *daltul* șede...”

(Jarnik-Bîrsanu, 158)

sau

„Place-mi mie d-a juca
Cu drăguța *daltuia*...”

(*Ibid.*, 360)

Reprezentînd prin funcțiune pe latinul „*alius*”, *alt* se repetă și el cînd e vorba de un șir de lucruri, ca: „a l i i statim dissupari, a l i i diu permanere, a l i i semper” (Cic.); bunăoară:

Cugetări în oara morții, circa 1550 (*Cuv. d. bătr.* II, 469-70): „Unora le va fi fața ca țărana pământului, *alții* ca tina spurcată diîn uliță, *alții* ca gunoiul, *alții* le va fi trupul putredu ca un câine mortu cîndu-i saru viermii dintru elu, *altora* le va cură diîntre ochi smrad cu puroi și vor fi îngânfați, *alții* voru fi negri ca însuș diavolul, *alții* vor fi ca peile aspideei...”

Balada *Vulcan*:

„Unii zicea să-l omoare
Cu laț de spînzurătoare,
Alții să-l cufunde-n apă,
Alții să-l înfigă-n țeapă,
Alții să-l taie pe loc,
Alții să-l arunce-n foc...”

Coresi, *Omiliar*, 1580, quat. II, p. 1: „uîn duhū iaste duhū de curvie, e *altulu* e de sațiulū, *altulu* e de iubirea argintului, iară *altulū* măriia, e *alte* și de *alte* păcate...”

Pravila Moldov., 1646, f. 34: „Prepusul furtușagului să arată pre numele omului cel rău, ce să dzice: *altū* om iaste vestitū de om bunū, și *altulu*-i vestit de omū rău...”

Cantemir, *Chron.* I, 205: „c î t e   ș i   c î t e fêluri de schimosituri și din zi în zi *altele* și *altele*...”

Reduplicîndu-se numai „și”:

Varlam, 1643, II, f. 346 a: „acéstia   ș i   ș -*alte* isprăvi de treabă mentia le svătuiaște...”

Cu reduplicarea lui *alt* și a lui *ș i*:

Pravila de la Govora, 1640, f. 49 a: „pisică sau ariciu saū pâlșu sau nevăstuică sau véveriță și *ș -altele-altele* căte sântū necurate...”

v. *Și*.

În construcțiune cu *c e v a*, *alt* sau *altă* funcționează ca adjectiv, dar se confundă deja cu adverbialul *a l t*, despre care vezi la articolul următor.

Biblia Șerban-vodă, din 1688, Act. Ap. XXIX, 32:

„...altū c e v a striga...”

| „...a l i u d clamabant...”

Constantin Brîncovan, 1675 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 120): „ca să fie metoh la sfânta mănăstire a domniei-mele de la Hurezi și ca să dau domniia-mea *alt* c e v a în locul ei la Sfântul Mormânt...”

I. Creangă, *Harap-Alb* (*Conv. lit.*, 1877, p. 178): „parcă îmi vine să zbor, nu *altă* c e v a ...”

Același, *Pungața cu doi bani* (*ibid.*, 1876, p. 404): „Atunci toate paserile din ograda boierească s-au luat după cucos, de ți se părea că-i o nuntă și nu *altă* c e v a ...”

Ca exclamațiune, „*alt* c e v a !” sau „și *alt* c e v a !” înseamnă: „certaintement!”

„Cînd întrebi pe țăran: Ai isprăvit cutare lucru? el în loc de d a zice: O-ho! ș-*alt* c e v a ” (Buzău, c. Glod-Siliștea).

v. ²*Alt*. – *Ceva*.

Circulațiunea cea mai deasă a lui *alt* este în corelațiune cu u n .

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.):

Act. Ap. XXVIII 24: „și u r i i credea grăitelor de Pavel, iară <i>altii</i> nu credea...”	„...q u i d a m credebant his quae dice- bantur, q u i d a m vero non credebant...”
---	--

Radu din Mănicești, 1574, Matth. XXIV, 40:

„...doi vor fi în sat, u n u l u se va lua e <i>altulu</i> se va lăsa; e doi răsnind în rășniță, u n u l u se va lăsa e <i>altulu</i> se va lua...”	„...duo erunt in agro: u n u s assumetur, et u n u s relinquetur; duoe molentes in mola: u n a assumetur, et u n a relin- quetur...”
---	---

Moxa, 1620, p. 346: „ceriul cu stéle și cu luciaferi, cu soarele și cu luna, de se întrecă u n a cu *altă* întru lauda cui le-au faptă...”

Pravila de la Govora, 1640, f. 21 b: „cândă va spune u n e l e și *altele*, iară să-lă întrébe...”

Act muntenesc din 1682 (A. I. R. I, 61): „să avem pace u n u l de către *altul*...”

Des în proverbi și locuțiuni proverbiale:

„Doi înși una nu zicea:
U n u l hăis’ și *altul* cea!”

(Pann, II, 76)

„U n u l face ș-*altul* trage...”

(*Ibid.*, II, 30)

„U n u l trage să moară
Ș-*altul* joacă, se-nsoară...”

(*Ibid.*, II, 148)

„U n u l ș-*altul* tot un drac”

(*Ibid.*, I, 88)

Gr. Alexandrescu, *Dervișul*:

„D i n t r - u n a - n t r - *alta* vorba aduse,
Și în stil neted patima-și spuse...”

Basmul *Luceafărul* (Ispirescu, *Leg.*, 382): „Ei, n i c i u n a , n i c i a l t a , voiau să vîneze tot lighioi sălbatic...”

Cu un sens de tot diferit este arhaicul „ n i u n u l , n i a l t u l ”, unde n i - n i (= lat. en = gr. ἔνι) însemnează i a t ă - i a t ă sau a c u m - a c u m :

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 225: „tot trimetea n i p r e u n u l , n i p r e a l t u l înaintea lui să vie mai curînd...”

Același, p. 259: „tot trimetea la sute de pungi de bani, de lua n i c u o p r i - c i n ă , n i c u a l t a...”

Același, p. 301: „tot îmbla cărțile și soliile, n i l a u n u l , n i l a a l t u l , de-i tot îndemna...”

Din cauza dese corelațiuni între u n și a l t , vine apoi aglutinarea ambelor cuvinte: u n u l - a l t u l , u n i i - a l Ț i i , u n a - a l t a etc.

Pravila Moldov., 1646, f. 90: „cândū nu va vrea muîarîa să înble după bărbat, ce va înbla cu șuvéle, u n â - a l ă va găsi să se poată mântui, dzicândū că nu îaste obicéiulū să înble muerile după bărbatū, nu i să vorū prinde acéstia...”

Zilot, *Cron.*, p. 33: „Însă pînă a trece, zăbovindū-se oareșice și apucîndū-i ziua, i-au văzut u n i i - a l Ț i i și au venit știre în Craiova.”

Anton Pann, *Prov.* I, 11:

„Vorbînd u n a - a l t a cu toți împreună,
Ca și u n i i - a l Ț i i cîndva cînd s-adună...”

Același, I, 141:

„Apucă-te, zic, de muncă și nu umbla haimănînd
Și ușele u n e i - a l t e i înverigînd și păzînd...”

Același, III, 87:

„Nu ai să-mi faci nici o treabă, ci, de urît, să nu șezi.
Să-ngrijești de u n a - a l t a , de argați și slugi să vezi...”

Gr. Alexandrescu, *Elefantul*:

„O! asta nu se poate –
Zic u n i i - a l Ț i - n l u m e ...
— Domnii mei, se pot toate...”

„(Descîntătoarele) e datina a l i se da cîte u n ă - a l t a din casă, numai să se zică că n-au descîntat degiaba” (S. F. Marian, *Descîntece*, p. 71).

De aci apoi locuțiunea: p î n ă u n a - a l t a = „en attendant”.

Basmul *Ileana Simziana* (Ispirescu, *Leg.*, 15): „Și p î n ă u n a - a l t a , ea își aduse aminte de vitejiile tatălui său...”

Basmul *Cei trei frați* (*ibid.*, 280): „, p î n ă u n a - a l t a , ia și tu halăul ăla și vezi de-i putea să prinzi vro fiță de pește...”

Alt basm (*ibid.*, 290): „Pî n ă u n a - a l t a , Cotoșmanul se dete lîngă stăpî-nul său...”

I. Creangă, *Harap-Alb* (Conv. lit., 1877, p. 182): „ia să lăsăm toate la o parte, și pînă la una - *alta*, hai să vedem ce-i de făcut...”

Același, p. 192: „pînă una - *altă*, ia să mă duc să văd...”

A. Pann, *Prov.* III, 83: „Pînă una - *alta*, fuse și prînzu-ndată gătit...”

„Glume din popor” (*Foișoara din Sibii*, 1886, p. 11): „Pînă una - *altă*, Ț-a plăti Cel-de-sus!...”

În sfîrșit, printr-o fuziune deplină între ambele vorbe, s-a născut cuvîntul *unealta* „instrument”, care întru nimic n-are a face cu latinul „*utensilia*” (Cihac), ci este *unealta* „tot feluri de lucruri”, denții întrebuintat numai la plural, de exemplu într-un act din 28 octobrie 1593 din *Arhivul lui Petru Șchiopul* (ms., în Acad. Rom.), unde se vorbește despre deșterarea principelui: „cum acestă om cu toate *unealtelile* lui să meargă în crăiră noastră, fără grije, cu voia împăratului...” Aci „toate *unealtelile*” însemnează învederat „tot ce are” sau „tot ce trebuie”.

v. *Un. – Una. – Unealtă.*

Despre zicerile *altealea* „paralizie” și *altăaia* „monstre”.

v. ¹*Ale.*

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 76: „Pehlivanii arapi și hindii, ce-i aduseseră din Țara Turcească, făcură și ei feluri de năzdrăvăanii și de jocuri minunate și nevăzute locurilor noastre; unii săreau în văzduh cu capetele în jos, peste opt bivoli puși în rînd, alții călcau cu iuteală pe o fâșie de tulpan întinsă fără d-a se cufunda, iar unul mai ales schimba în tot chipul o căciulă, care, cînd o arunca de pămînt, pe loc se prefăcea în feluri de căciuli deosebite. De acolo a și ieșit vorba românească: *altăcăciulă*! cînd vrea omul să zică că s-a schimbat starea de mai nainte a unui lucru...”

Despre originea istorică foarte interesantă a locuțiunii proverbiale „*altăcăciulă*” = „c’est une autre paire de manches”, care nu vine de loc de la „pehlivanii arapi și hindii”,

v. *Căciulă.*

Cu un sens apropiat, se mai zice; a întoarce sau a schimba pe *altă* foaie.

Jipescu, *Opincaru*, p. 120: „omu cînd vede el bine că nu merge drept și netid ceva, lesne schimbă vorba dîntii p-*altă* foaie...”

Întocmai așa zic sicilianii: „vutari-n autra foggia = cambiar material del discorso” (Traina).

v. *A-ho! – Foaie.*

Cu negațiune, se zice *ne-alt* „exceptionnel” în locuțiunea: „a face ceva sau a fi ca *ne-altă* lume, de unde apoi la comparativ: *ne-mai-alt* „sans pareil”.

Basmul *Petrea Făt-Frumos* (Sbiera, *Povești*, p. 118): „ar naște un prunc ca *ne-mai-altul* pe lume, un Făt-Frumos din poveste...”

Adjectivul și pronumele *alt* se deosebesc de tot prin funcțiune de neutrul *alt*, de adverbul *alta* și de termenul poporan medical *alta*, pe cari vezi-le mai jos, ca și derivatele:

altădată. – altă-oară. – altcum. – altfel. – altunde...

²ALT s. ALTĂ; pas șa, pas ceci. Nume general pentru tot ce nu este a c e a s t a sau a c e e a . Are mai adesea forma *alta*, în care finalul *-a* nu pare a fi articol, căci atunci și la masculin s-ar zice *altul*, ci mai curînd este emfaticul *-a* (v. ⁵A) funcționînd ca în adverbi. E învederat că în: „nu dînsa, ci a l t a vorbește = c' est u n e a u t r e qui parle” și în „e l *alta* vorbește = il parle a u t r e m e n t”, primul a l t a și al doilea *alta* sînt două cuvinte cu totul deosebite în fond, deși identice în formă. Neutrul *alta* funcționează ca ceva mijlociu între pronume și adverb, nemic adjectival.

Balada *Golea haiducul*:

„Voinici, stați
De nu mai dați,
Pe mine nu mă stricați!
Că a s t a nu e *alta*,
Ci este greșcala mea...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 589)

Balada *Oprișanul*:

„Nu mi-e ciudă de a s t a ,
Cît mi-e ciudă de *alta*...”

Basmul *Țugulea* (Ispirescu, *Leg.*, 327): „Mai ziseră unii u n a , alții *alta*...”

Se poate însă și fără emfază: *altă*.

Pravila Moldov., 1646, f. 15: „să-șu piîardzâ toată usteneala, și necumă *altâ*, ce cheltuîala încă să nu-șu îa...”

Costachi Negruzzi, *La M * * **:

„Nici ura, nici amorul, nici lumea-nșelătoare
Ce ne-ncetat m-adapă cu fiere și venin,
Nu pot să facă altă decît să mă omoare...”

A. Pann, *Prov.* I, 87:

„Pe loc se dezbracă, se aruncă-n baltă,
Negîndind nerodu c-o să pață ș-*altă*...”

Apoi cu același înțeles forma bărbătească *alt*, totdeauna nearticulată, bunăoară în *Codicele Voronețian*, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.), alăturat cu *Noul Testament* din 1648:

1550:	1648:
Act. Ap. XIX, 32: „iară alții amu <i>altu</i> oarece striga...”	„...iară alții <i>altâ</i> striga...”

C. Negruzzi, *Zoe* I: „Pesemne tu nu știi că te iubesc mai mult decît orice *alt* pe lumea asta...”

Foarte des în construcțiune negativă.

Miron Costin, *Letop.* I, p. 307: „aceasta este pricina, nu *alta*...”

I. Creangă, *Harap-Alb* (*Conv. lit.*, 1877, p. 174): „să mă duc și eu pe urma fraților mei; n u d e *altă*, dar ca să-mi încerc norocul...”

Basmul *Pepelea* (Sbicra, *Povești*, p. 8): „toate de prinprejurul lui au prins a juca de se sfărma, n u *alta*...”

Basmul *Voinicul florilor* (*ibid.*, p. 77): „dară țiganul să crepe, n u *alta*, de ciudă și de urgie...”

La macedo-români, negativul f ă r ă - d e - *altu* este o locuțiune adverbială însemnând „sans faute”, de ex.: „să-ni aduci f ă r ă - d e - *altu* = să-mi aduci n e g r e ș i t ” (Dr. Obedenaru, *Dicț.*, ms., în Acad. Rom., I, 369).

v. ¹*Alt.* – ¹*Alta.*

¹**ÀLTA** s. **ÀLTĂ**, adv.; secondement; puis. Se dezvoaltă din neutrul a l t , despre care mai sus, căpătînd o funcțiune pe deplin adverbială. Sinonim cu a p o i .

Cuvîntul Sf. Ioan Crisostom, text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 556): „doao face acicea Domnulū: u n a , arată ūbire de oameni și putere; *alta*, se cheamă pre sine sâracelorū pârinte și vâduolorū judecătorū...”

Simeon Movilă, 1602 (*Cuv. d. bătr.* I, 113): „am miluit boîarinul domniei-méle Preda Țintereanul cu satul Borăștii și cu Baîa în județul Mehedinților căce c-au fost lui de moșie mai denainte vrême, și *altă* pentru ce au slujit și s-au nevoit la slujba domniei-méle...”

Miron-vodă, 1628 (*A. I. R.* I, 175): „s-au jăluit înaintea domnii-méle rugătorii noștri episcopii și egumenii de prin toate mănăstirile, și mazilii și fecorii de boîari de țară, și gîupănese sârace, într-acela chip zicând că li s-au pustiit satele și li s-au rășchirat vecini prin slobozii și prin satele boîerești, și ei au rămas numai cu săliștile; *alta* s-au jăluit pre părcălabii de ținuturi că le întră în sate de le pradă vecini și-i čobotescu fără de ispravă; *alta* îmblă dișugubinarii în toată vrêmea de făcu năpăști a femeii și a fete de oameni buni și a sârace pre minčuni de facu pradă și-i bagă în fieră și-i čobotescu; *alta* umblă slugile hătmănești și gîuzii țigănești de le învălesc țiganii și-i pradă...”

Un act moldovenesc din secolul XVII (*A.I.R.* I, 135) se începe chiar așa: „Gavriil hetman i părcălab sučavskii scriem la priîatenul nostru la Neculai de Vaslui, *alta* dăm știre că ni s-au jeluît etc.”

Tot așa mitropolitul Dosifteiu din Ardeal, 1627 (*ibid.*, 93), după titlul său începe d-a dreptul: „*Alta* pentru ce me-aț fostu scris molitvele voastre cu Ioan pentru zapisele celor poeni...”

v. ¹*Alt.* – ²*Alt.* – *Apoi.*

²**ÀLTA**, s. f. art. invar.; t. de sorcellerie populaire; 1. mercure employé comme antidote dans l’empoisonnement mercuriel; 2. moyen similaire pour réagir contre l’ensorcellement de quelcun. La fermecătoresele din Oltenia se înțelege oarecum prin *alta* vechiul precept medical antihipocratic de „similia similibus curantur”, mai în specie însă vindecarea prin mercuriu a celor înveninați prin mercuriu și însănătoșarea prin descîntec a celor îmbolnăviți prin descîntec.

„Poporul zice: i-a făcut de *alta* = i-a dat argint-viu, adecă atunci cînd s-a fost dat cuiva în beutură argint-viu descîntat ca să-l prăpădească, i se dă apoi un *alt* argint-viu

iar descîntat, care – bîndu-l bolnavul – scoate pe cel dentîi și omul se însănătoșează. *Alta* mai are încă un înțeles în fermecătoria băbească. Se crede că muierile meștere dacă pun o goangă la o floare de la un izvor și o sorocesc că este a l t e i femeii, pe care vor s-o omoare, apoi închid acea goangă într-o sticlă și o căznesc pînă cînd moare, atunci moare și femeia pe numele căriia se prinsese goanga; dacă însă se prinde de veste mai din vreme, o a l t ă muieră și mai meșteră descîntă pînă scapă goanga cea prinsă, însănătoșindu-se totodată și femeia cea bolnavă. Într-un caz ca și-n cellalt, se zice: a face de *alta*” (Preut R. Popescu, Mehedinți, c. Isverna).

v. *Argint-viu. – Descîntec.*

ALTANÎC. – v. *Altîngic.*

ALTĂR s. **ALTĂRIU** (plur. *altare*), s.n.; autel. „Despărțire din întrul bisericii, făcută prin catapetează și unde preutul săvîrșește misterele liturgiei” (Costinescu). Din lat. *a l t a r i u m*, formă colaterală cu *a l t a r e* (= ital. *altare*, span. *altar* etc.), *altar* este una din vorbele cari dovedesc prima întroducere a creștinismului la români prin biserica latină, iar nu prin acea greacă și slavică.

Versetul din *Psaltire*, XXV, 6: „circumdabo a l t a r e tuum Domine...” se traduce în:

Psaltirea Șcheiană, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.): „cungîurai *altarîul* tău, Doamne...”;

Coresi, 1577: „încungîurū *altarîulū* tău, Doamne...” ;

Dosofteiu, 1680: „încungîura-voiu *altarîulū* tău...”

Pentru alte vechi texturi, v. Cipariu, *Principia*, p. 388.

Altarul se face spre răsărit, avînd în față spre apus pridvorul sau tinda.

Balada *Inelul și naframa*:

„Și pe dînsul l-a zidit
În *altar*, la răsărit,
Pe ea-n tindă l-asfințit...”

Unele biserici au două și mai multe *altare*.

Descîntec de „săgetătură”:

„Mergeam la biserica cea mare
Cu trei *altare*,
Ne-am luat năframele
Să ștergem icoanele,
Ne-am luat ștergarele
Să curățim stranele...”

(Alex., *Poez. pop.*², 272)

În *Basmul lui Dumnezeu*:

„A fost odată un om mare,
Și și-a luat un topor mare,

Și s-a dus într-o pădure mare,
 Și a tăiat un copaci mare,
 Și a făcut o biserică mare
 Cu nouă uși, cu nouă *altare*,
 Cu nouă jățioare:..”

(*Tara nouă*, 1886, p. 698)

Proverb luat din *Faptele Apostolilor*: „Cine slujește *altarului*, din altar mănâncă” (Pann, III, 28).

De aceea, în satirele poporane contra preuților, nu rareori figurează și *altarul*.
 Doină din Ardeal:

„Și șezînd pre păltinel
 Să mănînc carne de miel;
 Popa joară din *altariu*
 C-a furat-o-un păcurariu...”

(Reteganu, *Poez. pop.*, 42)

Altă:

„Strigă popa din *altar*
 Cătră slugă că-i tâlhar;
 Preoteasa de pe vatră
 Jură că sluga-i dereaptă...”

(Jarnik-Bîrsanu, 469)

Doina unei femei leneșe:

„Mă duc la biserică,
 Furca-mi pune piedică;
 Eu mă-nchin pe la icoane,
 Fusul mă ține de poale;
 Iară popa din *altariu*
 Zbیارă ca un harmasariu...”

(N. Bălăuț, Vaslui, c. Ivănești)

„Poporul înjură de cruce, lumîinare, D-zeu, papucii Precistei, ceară, Vavilon, Adam, Eva, biserică, mănăstire, *altar*, cocoșul din rai...” (St. Istrătescu, Dîmbovița, c. Cobia).

Alături cu romanicul *altar*, românii au căpătat prin slavi dubletul o l t a r = = paleosl. o l t a r ȳ. Ambele forme circulează uneori în aceeași scriitori.

Omiliar de la Govora, 1640, p. 29: „voi carii stați lângă *altariu* slujind Domnu-lu...” , iar cu o pagină mai sus: „preuții carii slujesc luî la o l t a r ȳ u ...”

Gr. Alexandrescu, *Cimitirul*:

„Iartă cumplita spaimă ce în sînu-mi aprinse
 Urîcioasa privire a foștilor părinți,
 Și *altarul* de piatră pe care stau întinse
 Mădulare de sfinți...”

și același, în *Te mai văzui*:

„Ca să mai vărs o dată o lacrimă fierbinte
P-al inimi[i]-ți o l t a r ...”

v. *Aghios*. – *Aleluia*. – *Oltar*. – *Popă*...

ĂLTĂ-DATĂ, ĂLTE-DATE, adv.; une autre fois. Pe când forma poporană contrasă a l - d a t ă are mai adesea sensul de o d i n i o a r ă „autrefois, jadis”, forma istorică *altădată* e sinonimă cu a l t ă o a r ă , avînd înțeles de „într-un alt rînd”, „alia vice”, fie în privința trecutului, fie în a viitorului: „*altădată* să nu mai vorbești așa”, „ai mai făcut-o și *altădată*”; în texturi nu e rar și pluralul *alteredate*, în locul căruia graiul actual preferă pe a l t e o r i .

Moxa, 1620, p. 377: „de acii se lovîră ș-*altădată* și biruiră atunce pre greci...”

Pravila Moldov., 1646, f. 169: „îarâ de să va afla cumă acelū furū au fostū învățatū și d e *altădată* să fure, atunce cela ce-lū va fi svătuitū nu să va certa...”

În opozițiune cu u n e - d a t e și u n e o r i :

Ibid., f. 110: „cela č-au făcut silă iaste om den clirosul biséricii, să va certa după voă giudețului, și u n e - d a t e să va globi cu bani, *alte-date* să leapădă de totū den meserere-șū, îarâ u n e o r i să oprêște de besérică...”

La negativ:

Ib., f. 60: „va fi mărșū asupră-i cu armele goale sau cu soții multe c a n u *altădată*...”

Astăzi se zice obicinuit: „c a *nealtădată*”

v. *Al-dată*. – *Altă-oară*. – *Ne*. – *Odinioară*...

ĂLTĂ-OARĂ, ĂLTE-ORI, adv.; une autre fois. În graiul actual e sinonim cu a l t ă d a t ă , cu care se și amestecă în flexiune; în vechile texturi, când se construiește cu d e , însemnează o d i n i o a r ă și o a r e c î n d .

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.):

Petr. I, 2, 10: „ceia ce d e *altă oară* ne-oamenri, e iacmu oamerii lu Dumne-dzeu...”

„...qui a l i q u a n d o non populus,
nunc autem populus Dei...”

În *Noul Testament* din 1648: „cari o a r e c ă n d ū nu erațū oameni...”, iar în *Biblia* din 1688: „carii o d i n i o a r ă nu erați norodū...”; și tot așa în alte pasaje, pretutindenți d e *altă oară* „aliquando” din *Codicele Voronețian* corespunzînd cu o a r e c î n d și o d i n i o a r ă din celelalte două contexturi.

În opozițiune cu u n e o r i :

Costachi Negruzzi, *Zoe* III: „u n e o r i un tremur fioros o apuca, *alteori* rîdica frumoșii săi ochi spre cer și suspinînd își frîngea mîinele...”

Proverb: „U n e o r i curge și *alteori* pică” (Pann, II, 69).

v. *Altă-dată*. – *Oarecînd*. – *Odinioară*.

ÂLTCUM, adv.; autrement. Sinonim cu *alt mîntre* și *altfel*. Se aude des în Ardeal și-n Banat.

v. *Aimintre*. – *Altfel*. – *Cum*.

^{1,2,3}**ÂLTFEL** s. **ALTFÈL**, subst., adj. et adv.; 1. autre sorte, autre espèce; 2. d' autre sorte, d' autre espèce, autre; 3. autrement, d' une manière différente, sinon.

Și ca substantiv sau adjectiv, și ca adverb, *altfel* este în opozițiune cu *astfel*, cîteodată însă și cu *unfel*, de ex.: „*unfel* de plată cere el, și *altfel* i se plătește”.

Zilot, *Cron.*, p. 77:

„Unul zicea *unfel*, altul *altfel* răspunde;
Săracul adevăr cum supt minciuni s-ascunde!...”

Compus din *alt* și *fel*, cari nu sînt destul de fuzionate, *altfel* funcționează cînd ca adjectiv, dacă precumpănește elementul *alt*, și cînd ca substantiv, precumpănind *fel*. Așa, în construcțiune cu genitivalul *de*, bunăoară: „*altfel* de lemn = autre espèce de bois”, el este un substantiv ca și-n „*un fel de lemn*”, „*ce fel de lemn*” etc.; dar în „*un altfel de lucru*” alturi cu „*o altfel de treabă*” și cu „*nește altfel de dovezi*” ne apare ca adjectiv, feminin ori masculin, singular sau plural, după genul și numărul substantivului ce-i urmează: *un altfel*, *o altfel*, *unui altfel*, *unor altfel*, *nește altfel* și așa înainte.

Ca locuțiune curat adjectivală, *altfel* se construiește cu substantivul său prin verbul „a fi”; „*altfel* este omul despre care vorbești”, sau: „acest om este *altfel* de cum îl crezi”.

Costachi Negruzzi, *Scrisoarea VIII*: „Privește, eu sînt rumen și gras, iar d-ta seameni c-o gutîie, pentru că nici poți să fii *altfel*: tot cu nasul în cărți...”

Cu alți verbi, *altfel* poate fi adjectiv sau adverb, după cum se concoardă. De exemplu, în „*l-am văzut pe el altfel*” este adverb, dacă se referă la „*am văzut*”: „*je l'ai vu autrement*”, dar este adjectiv cînd se leagă cu „*el*”: „*el altfel* *je l'ai vu*”.

Ca adverb, e sinonim cu *alt mîntre* și cu *într-alt chip*.

„Geaba puică mă mîngîi,
Că mîni tu o să rămîi!
Privește-mă de departe,
Altfei de mine n-ai parte...”

(Burada, *Dobrogea*, p. 250)

În grai se aude mai adesea *alfel*, cu pierderea lui *t* ca și-n *asfel* = *astfel*. Jipescu, *Opincaru*, p. 67: „Văzut-ai pă moșneni că trăiesc *alfel*, că să păstrează dîn toate și pricep cum să-nceapă lucrurile...”.

v. *Aimintre*. – *Alt*. – *Altcum*. – *Astfel*. – *Chip*. – *Fel*. – *Feale*...

ALTÎȚĂ (pl. *altîțe*), s.f.; épaulette d' une chemise. „O cusătură de diferite culori ce fac femeile de munte pe cămeși” (Costinescu). „*Altîță*, umărul unei iie cusut cu flori

de fire de lână sau de mătăasă și adesea adornat și cu fluturi; la moldoveni înseamnă și iia sau cămeașa întreagă” (*L.M.*).

Act moldovenesc din sec. XVII (*A.I.R.* I, 63): „o fotă roșie; 2 peșchire; o părêche de *altițe* cu sărmă...”

Costachi Stamati, *Muza* I, 108:

„Cu cămeșă de melez,
Ce pe la mânici și piept
Avea grele cusuturi
Cu sîrmă și cu mărgean,
Ce *altițe* se numesc...”

O doină din Ardeal:

„Oi lua o sărmăncuță,
Care poartă opincuță
Și cămeșă cu *altiță*,
Și pe șolduri o catrință...”

(Alex., *Poez. pop.*², 263)

Doina *Săbărelul*:

„Cu flori roșii la cosiță,
Cu cămeșă în *altiță*,
Cămeșă ca lebăda,
Se vede țîța prin ea...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 305)

Altițe se pun nu numai la cămeși femeiești, ci și la cele bărbătești.

Alexandri, *Istoria unui galben*: „Toată haina ei era o cămeșă albă cusută cu *altițe* de fir și de mătăasă pe la umeri și pe la gît, și o fotă albastră cu dungi vișinii...”, dar același, *O primblare la munți*: „măcar că era cel mai frumos dintre toți flăcăii, nici o fată nu se uita la el, pentru că era sărac, pentru că n-avea cămeșă cu *altițe* și pălărie cu mărgelă...”

O doină de peste Carpați:

„Badiu care-mi place mie
N-are casă, nici moșie,
Numai peană-n pălărie;
Nici o brazdă în holdiță,
Făr' cămașă cu *altiță*...”

(Jarnik-Bîrsanu, 39)

Derivațiunea cuvîntului: „*altiță* ab a l a , littera *t* interposita, quasi parva ala, cuneus” (Quintescu, *Deminut.*, p. 28) e ingenioasă, dar este de prisos.

În Banat se zice „lă t i ț a r i u sau lă t i ț ă ” (D. Receanu, Lugoș, c. Bucova). Serbește l a t i t z a „Armzwickel” (Karadži•). Această formă indică d-a dreptul originea vorbei ca deminutiv din l a t = latinul vulgar l a t u s „margine, căpătîi, umăr”, de unde italianul l a t o , vechi francez l e z etc. În medio-latina erau sino-

nimi l a t u s și „spatula = épaule” (Du Cange, v. *Spatula*), al căruia deminutiv „épaulette” vrea să zică tocmai *altiță*, o formă metatetică din l ă t i ț ă . Serbii au primit cuvîntul de la români, iar nu românii de la serbi, și cu totul altceva este polono-bohemul „lata = morceau de ravaudage”, „latati = rapiécer” (Cihac). Românul *altiță* din l ă t i ț ă și serbul l a t i t z a nu însemnează „petec”, ci numai „épaulette”, și-n Transilvania se și cheamă în unele locuri u m ă r a ș i :

„Chindiscala de preste umeri se numește u m ă r a ș i și *altiță*” (I. Floca, Sibii, c. Sina).

Un alt sinonim al *altiței* este p a v ă „petite pièce de toile carrée qu'on attache à la jointure de la chemise avec sa manche”(Costinescu), care nu derivă din limba maghiară, după cum au crezut-o unii, ci din latinul vulgar p a l a „dorsi dextra levaque eminentia membra” (Du Cange), cu aceeași trecere a finalului -la în -vă ca în pivă = lat. *pila* (Cihac). Ungurii, luînd cuvîntul de la români, îl rostesc deopotrivă: *pálľa* și *páha*, pe lîngă o a treia formă intermediară „pálha”. Atît p a h ă precum și p a l ă cată să fi existat la români alături cu p a v ă , după cum există *măduhă* și *mădular* alături cu *măduvă*.

E foarte poznașă metoda acelor cari, oricînd una și aceeași vorbă se găsește totodată în graiul românesc și la vreunul din popoarele învecinate, se grăbesc a susține că românii au împrumutat-o de la alți, ca și cînd numai de la români nemine nu putea să împrumute nemica.

Limba românească trebui să păstreze cîte trei sinonimi, pe cari poate să le diferențieze sub raportul sensului, lăsînd pe *altiță* și pe p a v ă cusuturilor de pe cămașă, iar prin u m ă r a ș i înlocuind pe neologismul milităresc neasimilat și neasimilabil „epolette”.

Macedo-românește *altița* se cheamă v ă t r a h i e = vechiul grec βατραχίς „εἰδος ἑσθιῆτος ἀνθίνης” (Suidas).

v. *Clin*. – *Pavă*.

ALTÎN-BAȘTIRIĂC, s. m.; t. de méd.: sorte de thériaque. Una din numeroasele preparațiuni farmaceutice, foarte amestecate, prin cari medicina de altădată vindeca rănile și mușcăturile cele veninoase.

La Floarea Copilul, *Însemnare pentru căte doftorii*, 1788 (ms. în Arh. Stat.), care de altminteră întrebuințează numai cuvinte devenite poporane în timpul său: „Pentru ciумica, ferească Dumnezeu, cînd nu sparge curănd, să caute melci să-i piseze cu coajă cu tot, sau icre negre ca să spargă buba, sau *altânbaștiriăc* de la băcan cu cîrpă să ungă să pue deasupra bubei...”

Turcește a l t î n - b ă ș t i r i ă q însemnează literalmente „archi-thériaque d'or”.

v. *Ciumică*. – *Tiriăc*.

ALTÎNGEA. – v. *Altîngic*.

ALTÎNGIC (pl. *altîngicuri*), s.n.; t. de botan.: capucine, *Tropaeolum majus*. O frumoasă floare de grădină de origine din America, cunoscută la noi în popor mai

cu seamă sub numele de *c o n d u r u l - d o a m n e i* și pe alocuri *c ă l ț u n a ș i*. *Altîngic* se aude numai în Moldova și-n Dobrogea.

„*Altîngicuri* se cheamă *c ă l ț u n a ș i i*” (St. Voinea, Dobrogea, c. Somova).

„Același fel de floare se zice *c o n d u r i* și *altîngicuri...*” (I. Maior, Tutova, c. Plopana).

În Dobrogea circulează și forma *a l t a n î c* (N. Andriescu, Constanța, c. Beilic).

Dr. D. Brîndză a auzit pe la Bîrlad variantul feminin *a l t î n g e a*, la plural *a l t î n g e l e*.

Cuvînt turcesc, de la *a l t î n* „aur”, din cauza culorii „aurore foncé” a acestei flori (Littré, v. *Capucine*). Bulgărește se cheamă *l a t i n k a*, prin metateză din *a l t i n k a*, forma cea mai apropiată de dobrogeanul *a l t a n î c*.

v. *Blabornic*. – *Condurul-doamnei*.

ALTMÎNTRE, adv.; autrement; sinon. În primul sens, sinonim cu *a l t f e l*; în al doilea, cu *d e n u* sau *d e u n d e n u* (*Lex. Bud.*); dar ambele sensuri se împleticesc; bunăoară, în „să faci cum ți-am spus, *altmîntre* o pați”, se traduce deopotrivă bine prin „autrement” și prin „sinon”. În primul sens *altmîntre* își poate prepune pe *d e*: „sînt obosit și mi-e lene, *d e altmîntre* mă simțesc sănătos”, unde „de” funcționează întocmai ca în francezul „d’ailleurs”.

Vechea formă organică a cuvîntului este *a i m i n t r e* = lat. *alia-mente*. Analogicul *altmîntre*, format prin asociațiune logică cu *a l t*, apare pentru prima oară în texturi cam în secolul XVIII și de pe atunci circulează în grai într-o mulțime de varianturi: *altmîntrele*, *altmîntrene*, *altmîntire*, *altmîntere* etc., mai adesea cu *al-* în loc de *alt-*.

Toate varianturile își acață generalmente pe emfaticul *-a* (v. ⁵A): *altmîntrelea*, *altmîntrenea*, *almințerea* și altele.

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 221: „atuncea s-au făcut și perirea soarelui într-o zi la vreme de bucate, și au ținut ca două ceasuri, căt se făcuse pămîntul și lumea *altmîntrelea...*”; dar același, mai jos, p. 229: „de poți, fă și *almințerea...*”

E mai poporană și mai corectă forma *a m i n t r e* cu varianturile sale *amintrele*, *amintere*, *aminteri* etc., cari de asemenea își asociază mai totdeauna pe emfaticul *-a*.

v. *Aimintre*. – *Altfel*.

ALTOÀN s. **ALTOÀNĂ**, s.m. et f.; jeune arbre greffé, plante greffée. Această formă circulează în popor, mai ales în Moldova, alături cu formele *o l t o à n*, *u l t o à n* sau *h u l t o à n* și *o l t o à n ă*, pe cari le indică Cihac (II, 518). Variantul cel mai răspîndit este aspiratul *h u l t o a n* și *h u l t o a n ă*. La masculin, *altoan* sau *h u l t o a n* se cheamă în genere tot felul de pomi altoiți (V. Florescu, Suceava, c. Ruginoasa); la feminin, *altoană* sau *h u l t o a n ă*, o varietate de struguri cu boabe mari cărnose, numite și „poamă grasă” (N. Teodorescu, Iași, c. Sineștii); apoi la feminin și masculin deopotrivă, se zice la un soi de cireși, „cerise bigarreau” (Cihac), *altoan* sau *h u l t o a n*, *altoană* sau *h u l t o a n ă*, deosebindu-se o varietate albă și o varietate neagră.

Deja în *Pravila* lui Vasile Lupul, 1646, f. 15: „cela ce răsădește pomi pre pământulŭ altuiŭ, sau ultuiăște pre acel pământŭ, îșŭ piârde și u l t u o n e l e și alte totŭ ce va răsădi...”

Este maghiarul o l t v á n y „greffe, ente”.

v. *Altoiesc.* – *Altoi.*

ALTOĂNĂ. – v. *Altoan.*

ALTOIÈSC (*altoire, altoit*), vb.; enter, greffer; inoculer, vacciner. Este maghiarul o l t a n i „enter”. Alături cu *altoiesc* circulează formele o l t o i e s c , u l t o i e s c , h u l t o i e s c (Cihac). Sensul de „inoculer, vacciner” e de tot nou; înțelesul vechi al cuvîntului este numai „enter, greffer”.

Proverb:

„Salcia cît să căznești,
Pom nu poți s-o *altoiești*...”

(Pann, III, 40)

O colindă:

„Grădin-a făcut,
Flori și-a presădit,
Flori și-a *altoit*,
Flori din toate flori,
Mai mult busuioc
Decît siminoc...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 91)

v. *Altoan.* – *Altoi.* – *Ultuiesc.*

ALTOIRE }
ALTOÏT } v. *Altoiesc.*

ALTOITÒR, -OARE, adj. et subst.; greffeur, enteur, vaccinateur.

v. *Altoiesc.*

ALTÒI (plur. *altoaie*), s. n.; greffe, ente, ocilleton. Formele colaterale: o l t o i , u l t o i , h u l t o i (Cihac). *Altoi* se deosebește de a l t o a n , care însemnează numai pomul supus altoirii sau trecut prin altoire, pe cînd *altoi* este materia cu care se altoiește. Derivă din maghiarul o l t ó „greffeur”, de unde o formațiune fonetică mai corectă ar fi fost „altău”, care însă s-ar fi confundat cu pronumele posesiv.

I. Văcărescu, p. 54:

„Din șapte ani în șapte
Năravuri felurite;
În om se pun *altoaie*,
Cînd rele, și cînd bune...”

Anton Pann, *Prov. I*, 171:

„Școala face pe-omul om
Ș-altoiul pe pomul pom...”

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 44: „Să dă ea pe lîngă mulți, și mulți să dau pe lîngă ea, c-ar avea bune părluțe; da ce face, ce drege, că n-are *altoi* de v i n o - n c o a ; prea e greoaie...”

Într-o doină din Banat:

„Frunză verde de *altoi*,
Dauziți voi juni feciori,
Ce eu vreau să vă grăiesc
O cîntare mucutea,
Dacă v-a fi drag de ea...”

(*Tribuna din Sibii*, 1886, p. 1086)

prin *altoi* se înțelege un arbore altoit, adică un a l t o a n .

v. *Altoan*. – *Altoiesc*.

AL TRÈILEA, A TRÈIA, adj.; troisième. Proverb: „*a treia* zi după înfierbințeală” (C. Golescu) = „de la moutarde après dîner”.

v. *Al*. – *Trei*.

ĂLTUNDE, adv.; ailleurs, quelque part. Compus din a l t și u n d e , se întrebuințează mult peste Carpați, mai ales în Banat, ca sinonim cu *aiuri* sau a i r i , de care însă diferă prin aceea că însemnează a i u r i u n d e v a .

v. *Aiuri*. – *Unde*.

ĂLȚEA. – v. ²*Furcă*.

ALȚÎNA, n. pr. loc.; village en Transylvanie. Un mare sat în Țara Făgărașului, nemțește A l z e n , în vechile documente *Alznau* (Windisch, *Geogr. d. Siebenb.*, 251).

O doină:

„Mîndra mea de la *Alțina*,
Fața ei ca și coprîna...”

(A. Bunea, Făgăraș, c. Vaidarecea)

v. *Coprîna*.

ALUĂT s. **ALOĂT** (pl. *aluaturi*, *aloaturi*), s.n.; levain aigre, ferment, pâte, pâtisserie. Făină cu apă și sare. „O bucată de *aluat* acrit care, amestecat în *aluatul* din care voiește cineva a scoate pîine, servă a-l face să crească și să se dospească, se zice p l ă m a d ă = ferment” (Costinescu). *Aluatul* deja plămădit se cheamă c o c ă = „pâte”. Apoi se numește într-un mod generic *aluat* orice mîncare din făină = „pâtisserie”.

Macedo-românește tot *aluat*. La istriano-români *alvat* și *avlat*. Corespunde formelor romanice: provenț. *l e v a t* = ital. *l e v a t o* = portug. *l e v a d o*, toate din latinul *l e v a t u m*, inițialul *a-* în *aluat* fiind protetic, fără a fi nevoie de a admite pentru variantul românesc un prototip latin deosebit *a l l e v a t u m*, care totuși e cu puțință (Cihac).

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. I. Tr.*, 1883, p. 423): „*Aloat. Aluat. Fermentum. Massa.*”

Noul Testament din 1648, Luc. XII, I:

„...întăiu vă păziț de *aluatului* fariseilor,
care iaste fățăriia...”

„...attendite a f e r m e n t o pharisac-
orum, quod est hypocrisis...”

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XXXII, p. 4: „prespre puțină după acéia plânge-vor și și de alū lor lipsi-se-vor, că cămâtniciia oarece uîn *aluatū* vechiu iaste și, vare-unde să cade, necurăție lucrează...”

Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, f. 78 a: „așia lesne cum soagemū noī pita din *aloat* și de-acii o și coacemū de ni-ī de sațau vieții, așia lesne svinția-sa ne-au frământatū din lutū și ne-au sotpū și ne-au însuflețatū...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 26): „precum *aluatul* mic într-o covată mare toată frământătura dospéște, așa un om rău...”

Ibid., p. 237: „bucăteaia *aluatului* la toată covata destul iaste, și din scîntée mică mare pojar a să ațîța poate...”

„Macedo-românește *aluatlu* ce se păstrează pentru a face nou aluat se cheamă a p r u m t u , iar *aluatlu* cel nou se numește v i n i t ” (M. Iuța, Crușova).

Deminutivul din *aluat* este a l u ă ț e l , după cum se numește în munții Neamțului și o plantă „care crește cu două frunze în două părți” (I. Selăgeanu, com. Hangu), probabilmente o varietate de „*Ophrys*”, franțuzește „double-feuille”, ital. „bifoglio”, germ. „Zweiblatt” etc., deși nu ne putem rosti cu siguranță.

În loc de a l u ă ț e l se zice și a l o ț e l , ca în *Dicționarul ms. bănățean*, circa 1700 (*Col. I. Tr.*, 1883, p. 423).

v. *Cocă. – Plămadă.*

¹**ALUĂȚEL**, s. m.; dimin. d’ a l u a t .
v. *Aluat.*

²**ALUĂȚEL**, s. m.; t. de botan.
v. *Aluat.*

ALULU? Ne întimpină în *Dicționarul ms. româno-latin din Banat*, circa 1670 (*Col. I. Tr.*, 1883, p. 423): *alulu*, dar fără nici o explicațiune, alături cu a l u m a t , lăsat iarăși fără traducere.

ALUMAT? – v. *Alulu.* – Nu credem să aibă vreo legătură cu macedo-românul a l u m a c h e „branche”, care este albanezul λjovμακje (Hahn).

¹ALUN (plur. *aluni*), s.m.; t. de botan.: noisetier, coudrier, *Coryllus avellana*. Copăcel din familia celor cu roade acoperite cu poșhiță.

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 88: „...acolo salcia pletoasă, socul mirositor, *alunii* mlădioși, arțarii...”

Alunul ocupă unul din locurile cele mai importante în mitologia noastră poporană.

„Un tînăr aprins de iubire – zice Alexandri (*Poez. pop.*², 9) e fermecat de vreo babă Cloanță ce i-a făcut cu ulcica. Acel nenorocit este expus a încăleca pe o prăjină și a se duce prin văzduh după glasul fermecătoarei care, bătînd cu o vărguță de *alun* peste o ulcică din vatră, cheamă neconținut pe iubitul ei...”

Și nu numai vărguța babei e de *alun*, ci tot de *alun* este și prăjina pe care călătorește bietul fermecat, căci el cîntă într-o doină:

„Să știi că eu vin nebun
Pe-o prăjină de *alun*...”

(Alex., *Poez. pop.*², 234)

E și mai curios cînd un asemenea aeronaut încăleacă pe o simplă frunză, și totuși lucrul nu e imposibil după credința poporului:

„Poruncitu-mi-a mîndra
Să mă duc pîn’ la dînsa:
Duce-m-oi ca un nebun
Pe-o frunzuță de *alun*...”

(*Ibid.*, 371)

sau:

„Fata-mi zice: ești nebun!
Mergi pe-o frunză de *alun*,
Că te-așteaptă oarecine
Și rîde-n brață streine...”

(*Familia*, 1884, p. 539)

„Babele fac de dragoste pentru fete cu ulcicuța în vatră, bătînd în ea:

Cu o vărguță de-*alun*
Ca să-l aducă nebun,
Și cu vărguța de s o c
Ca să-l aducă prin foc...”

și atunci ielele îl aduc pe cel dorit pe sus prin văzduh, călare pe o prăjină...” (Preut G. Talpalar, *Tîrgu-Frumos*).

Deja la I. Văcărescu, p. 330:

„De sînger bețe, d-*alun* nuiele,
Frige și ferbe pe trei ulcele...”

În Vîlcea (com. Zăvoienii și Nisipii) fetele mari se duc la un „hududoî”, adecă un pârîiaș, fac peste el o puntecică din surcele de *alun*, arțar și scaiete, la capătul căriia pun un busuioc, și apoi recită invocînd fiecare pe „scrisul” ei:

„Tu, *alun*,
 Să mi-l aduci ca pe-un nebun!
 Tu, harțar,
 Să mi-l aduci ca pe-un călușar!
 Tu, scaiete,
 Să mi-l aduci ca pe-un herete!...”

Alunul are puterea de a băga în neastîmpăr nu numai pe om, dar pînă și pe o păsăruică care cutează a se încuiba în frunzișul lui:

„Numa io-s pasere strină,
 Nice cin,
 Nice m-alin;
 Că m[i]-i cuibul lîngă drum
 Pe-o crenguță de *alun*...”

(Pompiliu, *Sibii*, 35)

Ce să vorbim însă de o sărmană păserică, cînd chiar jigania cea mai veninoasă se teme de *alun*? „Șerpele, fie cît de mare, dacă-l găsește omul încolătăcit și-l va descînta cu băț de *alun*, poate să-l poarte și după gît, și nimica nu-i face” (Starețul G. Theodorescu, Galați). De aceea țaranii în unele locuri zic că: „*alunul* este nașul șarpelui”.

Jipescu, *Opincaru*, p. 34:

„— Ăă! ia viniți, viniți încoa, zise Costandin. Cîtă șarpili!

— Prinde-l, băiețel; croiește-l piste mijloc c-o nuielușcă dă *alun*, că *alunu* e n a ș u l u i , și moare...”

De aci unele precepte de medicină poporană:

„Un om mușcat de șarpe, se oblojește cu frunze de *alun* și-i trece...” (D. Cerbulescu, Mehedinți, c. Rudina).

Sînt și o mulțime de descîntece speciale, în cari se zice, bunăoară:

„Leac din ce să-i fie?
 Din rădăcină de boz
 Și mîzgă d-*alun* verde:
 Fuge șearpele, se perde...”

sau:

„Ia cuțit,
 De găsit,
 Pară de argint,
 Lemn de corn,
 Nua de *alun*,
 Apă ne-ncepută
 De vînt nebătută...”

sau:

„Cu *alunul* am descîntat,
 Mușcătura s-a vindecat...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 393-4)

sau:

„Vita seacă, priseacă,
Cu cinci degete luată,
Peste garduri aruncată,
Cu boz, cu *alun* descîntată...”

(Burada, *Dobrogea*, 274)

Acest băț de *alun* mai servă românului la altele multe, bune și rele. Așa de exemplu, pentru ca să nu ia cineva „mana”, adică laptele de la vite, pe alocuri țăranii „îngroapă în pămînt casa de la vacile fătate întîi, de-npreună cu un fir de mătase și un băț de *alun*...” (Rîmnic-Sărat, c. Dedulești).

Afară de verguță de *alun*, creangă de *alun*, frunză de *alun*, prăjină de *alun*, băț de *alun*, din trunchiul acestui copăcel se poate face o măciucă, înzestrată și ea cu puteri miraculoase. Un român din Ardeal, furios pe ungurimea care-i gonește pe frații săi, cîntă:

„De-or fi morți, să mi-i răzbun
Cu-o măciucă de *alun*
Ce-i bună de descîntat
Și morții de răzbunat...”

(Alex.², 317)

În viața cea haiducească, *alunul* mai are și o altfel de însemnătate. Hoțul, silit iarna a argați pe la ciocoi, așteaptă cu nerăbdare:

„Pîn’ ce-a da frunza-n cătun
Ș-a cînta cucu-n *alun*;
Primăvara de-a veni,
Iar la codru ne-om porni...”

(*Ibid.*, 258)

Apoi o dată în codru, ca un fel de petrecere – zice Alexandri (*Poez. pop.*², 235) – „flăcăii români de astăzi au încă obiceiul de a face să plesnească în palme frunze de *alun*...”

Însă frunza *alunului*, după credința poporană, ține numai pînă la Crăciun:

„Mă usuc ca frunza-n vînt:
Ca frunza curechiului
În postul Sîn-Petrului,
Ca frunza *alunului*
În postul Crăciunului...”

(Marian, *Bucov.* II, 182)

Pînă ce dară frunza de *alun* apucă „a se usca în vînt”, românul se inspiră de la ea într-o mulțime de cîntece, bunăoară:

„Frunză verde de *alun*
Într-o joi după Crăciun

La cătane m-a luat,
Părul mi l-a retezat
Și departe am plecat...”

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 318)

sau:

„Frunză verde trei *aluni*,
Auzit-ați, oameni buni?
Că deasupra satului
Potira ținutului
De-mprejur că s-a sculat...”

(Marian, *Bucov. I*, 6)

Doină din Vlașca:

„Foaie verde de *alun*,
Sărmanul voinic străin:
Iese-afară-n băătăură
Și cu foc cîntă din gură...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 285)

Uneori, în loc de tristețe cobitoare, ne întâmpină ironia:

„Frunză verde trei *aluni*,
În grădina cea cu pruni
Fac fetele rugăciuni
Sîmbăta, duminica,
Să se poată mărita!...”

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 449)

Mai niciodată însă *alunul* nu inspiră veselie, ci aproape totdeauna un simțimînt melancolic și chiar ceva infernal. În balada lui Ghemiș:

„Într-o zi Ghemiș punca
Șapte buți alătura,
Cu vînăta le sărea,
Pe vînăta o spetea;
Iar Ghemiș ca un nebun
O lega de un *alun*
Și trei zile o plîngea,
Nici că se mai mîngăia!
Apoi, mări, se-n d r ă c e a ,
Colea-n vale se ducea...”

În Transilvania (*Lex. Budan.*) și-n Bucovina *alunul* se numește pe alocuri și t u f ă , adecă copăcel, „arbrisseau par excellence”.

„Floare de *alun* sau t u f ă spun femeile că e bună pentru cei bețivi. Cine voiește ca bețivii să nu mai beie holercă sau rachiu, adună cîte nouă floricele de *alun* de la nouă tufe, și după ce le adună, le pune în aghiazmă ca să mocnească; iară după ce

mocnesc, dă o cîtime anumită de aghiazmă de aceasta celui bețiv de băut, pe cînd sînt preuții în biserică, și se crede că bețivul, după ce bea aghiazmă de aceasta, se lasă cu totul de băut...” (*Aurora română*, 1881, p. 8).

v. *Aghiazmă*. – *Beție*.

Caracterul magic al *alunului* aparține unui ciclu legendar răspîndit de secoli în Europa întregă, luînd în fiecare țară cîte o nuanță proprie. „La verge des magiciens devait être en bois de noisetier” (Gubernatis *Mithol. d. plantes* II, 240; cfr. Collin de Plancy, *Dict. infernal*, v. *baguette divinatoire*). De asemenea și credința în puterea *alunului* asupra șarpelui se regăsește întocmai la italieni, cari cred că: „toccandosi le serpi con verghe di avellane, rimangono come intorpidite e finalmente si muoiono” (Pitrè, *Archivio delle tradizioni popolari*, t. IV, 1885, p. 137).

v. ¹*Al* (p. 519). – *Alună*. – *Colindeață*. – *Cuțit*. – *Fluier*. – *Șearpe*. – *Șolomonar*. – *Tufă*...

²**ALÛN**, n. pr. loc. Așa se cheamă mai multe localități în România, de unde și porecla *A l u n e a n u*, după care apoi iarăși numele de sat *A l u n e n i* în districtul Dolj (Frunzescu, *ad voc.*).

v. ¹*Alun*.

¹**ALUNĂRIU**, s.m.; le mois de juillet. Numele macedo-român al lunii cînd încep a se culege *a l u n e l e*, macedo-românește *allune*, αλλοῦνε (Miklosich, *Rum. Untersuch.* II, 60). De aci, prin împrumut, albanezul toschic αλονάρι și λονάρι (Hahn), neogrecul ἄλωνάρης (Passow).

v. *Alun*. – *-ariu*.

²**ALUNĂRIU**, s.m.; coudraie, aulnaie. Pădurice de *a l u n i*. Formă puțin întrebuintată.

v. *Aluniș*.

³**ALUNĂRIU**, s.m.; vendeur de noisettes. Precupețul care vinde *a l u n e*.

v. ¹*Alună*. – *-ariu*.

⁴**ALUNĂRIU**, s.m.; t. de zool.: cassenoix, Nucifraga caryocatactes. Pasere numită de asemenea *g a i ț ă - d e - m u n t e*.

Marian, *Ornit.* II, 407: „*A l u n a r i u l*. Acesta trăiește prin alunișuri și se nutrește cu *a l u n e*, pe cari le sparge cu ciocul și apoi le mănîncă. El e de culoare pestriță și de mărimea unei ciori. E bun vînat. Numirea e uzitată atît în Bucovina, cît și-n Țara Bîrsei în Transilvania. Se pare a fi paserea care se numește germ. Hasel-oder Rothhuhn sau poate și aceea care se numește germ. Nussknacker.”

Numai identificarea din urmă e corectă. Această păseruică poartă aproape același nume în Savoia și-n Elveția romandă: *c a s s e - a l o g n e*, *a l o g n i e r* (Roland, *Faune popul.* II, 130), iar la Nizza se cheamă *a v e l a n i é*. În Savoia și-n

Elveția i se mai dă numele de „geai de montagne”, care corespunde sinonimului român „gaiță-de munte”.

v. ¹*Alun. – Alună. – Gaiță.*

⁵**ALUNĂRIU**, s.m.; t. de zool.: muscardin, myoxus avellanarius; „mic șoarece de pădure de culoare roșietică” (Prahova, com. Mălăești; Neamț, c. Dobreni și Galu etc.).

Peste Olt (Dolj, com. Bodăești), acest șoarece se cheamă *p r i c o l i c i*; în munții Neamțului n i ș i n a r , alături cu *alunariu*; în foarte multe localități: p î l ș u sau p î ș u .

„Le myoxus avellanarius est un grand mangeur de noix et de noisettes” (Roland, *Faune popul.* I, 39). De aci numele francez al acestui șoarece „croque-noisette” nemțește „Haselmaus” etc.

v. *Nișinar. – ²Pricolici. – Pîlșu.*

¹**ALUNĂȘ**, s. m.; petit noisetier. Deminutiv de la a l u n , cu același sens.

Într-o doină:

„Alunaș cu-a l u n e multe,
Am drăguț și-i dus la munte;
Alunaș cu-a l u n e mici,
Am drăguț și nu-i pe-aici...”

(Marian, *Bucov.* II, 175)

²**ALUNĂȘ**. – v. ³*Alunel.*

ALUNĂT, adj.; écarquillé. Se întrebuințează în Moldova numai despre ochi, ca sinonim cu h o l b a t sau z g î t .

Anecdota poporană *Țiganul la pește*:

„Toți cu o c h i i alunați
Și la gușă toți îmflați...”

(*Contimporanul* II, p. 654)

Povestea *Baba și țiganul* (*ibid.*, p. 848): „Cînd s-a văzut afară, gîndea că a scăpat din iad. Mai nici a vorbi nu putea: îi luase Avram sporiul. Ședea cu o c h i i alunați, și se tot ferea, cînd încoace, cînd încolo...”

Literalmente: „rătund ca a l u n a ”.

v. *Alună. – Boboșat. – -at.*

[După comunicarea lui Aureliu Candrea: Alătura cu forma participială *alunat*, se aude în Moldova și verbul a l u n e z „écarquiller les yeux, ouvrir de grands yeux”.

Contimporanul VII, 467: „Ochii îi erau rătăciți și a l u n a u ceva a încrucișat...”

Ibid., 469: „Cînd se mai potoli rîsul, începu a îndesa și a da din cap, a l u n î n d ochii...”

Ibid., 470: „...tot suflă un scrum închipuit de la capătul de țigară cel stins de trei ceasuri, pleacă urechea în spre femeie și a l u n e a z ă ochii cumplit...”]

ALUNĂ, s.f.; t. de botan.: noisette. Rodul copăcelului numit a l u n . O ghicitoare descrie foarte comic aspectul *alunei* pe creangă:

„Sîcîta, vai de ea,
Șeade-ntr-un vîrf de nuia...”

(Ispirescu, *Pilde*, 24)

Pe aiuri variantul:

„Cucuiata, vai de ea...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 216)

În comparațiuni poetice *aluna* se ia și ca o măsură, bunăoară într-un descîntec:

„Gîlca cît măr,
Gîlca cît para,
Gîlca cît nuca,
Gîlca cît *aluna*,
Gîlca cît bobu,
Gîlca cît fasolea,
Gîlca cît mazerea,
Gîlca cît grîunțu,
Gîlca cît malaiu,
Gîlca cît păsatu,
Gîlca cît un fir de mac uscat
În patru despicat...”

(Marian, *Descîntece*, p. 125)

Proverb: „Două *alune* sînt tabără la o nucă”. (Baronzi, *Limba*, p. 49).

Alunele fiind hrana de predilecțiune a veverițelor, de aci într-o fabulă a lui Donici:

„Veverița cinste mare
De la leu a dobîndit,
Ș-au luat făgăduință
Că, din dările ce vin,
Îi va da spre cunoștință
Un car de *alune* plin...”

Caracterul infernal al a l u n u l u i s-a răsfîrînt întrucîtva asupra *alunei*. Așa într-o doină:

„Frunză verde de *alună*,
Sună, sună și răsună,
Sună pietricica-n vale
Răsturnîndu-se pe cale,
Mîndra mea plînge cu jale...”

și mai jos:

„Frunză verde de *alună*,
Duce-se lelea nebună...”

(Alex., *Poez. pop.*², 283)

În variantul oltenesc:

„Foaie verde ș-o *alună*,
 Sună, sună și răsună,
 Sună petricica-n gîrlă,
 Puica mea plînge cu milă;
 Sună petricica-n Olt,
 Puica mea plînge cu foc...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 325)

Într-o altă doină, care se cîntă în Transilvania, o fată se hotărăște a cununa pe iubitul ei cu o altă fată, pe care însă vrea totodată s-o fermece prin *alune*:

„Cununa-l-aș cununa,
 Da la fină ce-i voi da?
 Da o mînă de *alune*,
 Să se ducă fina-n lume,
 Să rămînă finul june,
 Cu mine să se-mpreune!...”

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 99)

Prin accepțiunea sa diabolică, *aluna* fiind în antagonism cu Sfîntul Ilie, tradiționalul vrăjmaș al dracului, românii din Țara Făgărașului, poate și de aiuri, cred că: „dacă durduie în ziua de Sînt-Ilie, în acel an se ghiermănoșează *alunele*” (com. Copăcel și Ohaba).

În cîntecele poporane figurează foarte des „frunză verde de *alună*”, în loc de „frunză verde de a l u n ”, deși frunza, neapărat, aparține copaciului, iar nu rodului. Cele mai multe din aceste cîntece, ca și acele cu „frunză verde de a l u n ”, sînt cu pornire voinicească. Așa în balada *Codreanul*:

„Frunză verde de *alună*,
 Codreneaș cu voie bună
 Se urca în deal la stîină,
 Se urca și chiuia,
 Toți ciobanii că fugea...”

sau:

„Frunză verde de *alună*,
 Mulți feciori frumoși s-adună
 Și-ntr-o ceată se-mpreună!
 Toți îmi pleacă la bătaie
 Între sunet de cimpoaie...”

(Pompiliu, *Sibii.*, 77)

Uneori se începe altfel:

„Foaie verde ș-o *alună*,
 Italia-i țară bună,

Fără mie-mi pare rea,
C-am șezut doi ani în ea
Departe de mîndra mea...”

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 32)

Dar rolul principal al *alunei*, prin care ea se distinge de a l u n , este erotic:

„Pe sub poale de pădure
Merg copilele la mure;
Nevestele la *alune*
Și rîd ca niște nebune:
Eu m-am dus să tai nuiele
Și pin huci am dat de ele...”

(*Alex.*², 365)

sau:

„Frunză verde de *alună*,
Mă dusei noaptea pe lună
Să găsesc o florică
Care mult inima-mi strică...”

(*Ibid.*, 232)

sau:

„Frunză verde de *alună*,
Decît c-un tată ș-o mumă
Mai bine c-o mîndră bună...”

(Jarnik-Bîrsanu, 13)

După cum se vorbește în munții Neamțului:

„Frunză verdi trii *aluni*,
Cîți focuri ard pi lumi,
Niși unu nu ardi ghini
Cum ardi inima-n mini...”

sau:

„Frunză verdi trii *aluni*,
Șinîi nîi-i drag pi lumi?
Calu bun și armi buni
Și potica din paduri
Pardosită cu *aluni*,
Cu *aluni* mărunțeli
Sâ calși murgu pi ieli,
C-așa plași mîndrii meli...”

(I. Mironescu, c. Dobrenii)

O variantă muntenească vezi la G. D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 325.

În următoarea doină de peste Carpați, f r a g a simbolizează începutul iubirii,
l e m n - u s c a t sfîrșitul ei, iar la mijloc este *aluna*:

„Ca să vază
Și să crează,

Foiță verde de f r a g ă ,
 Că i-am fost iubită dragă;
 Foiță verde de-alună,
 Că i-am fost mîndruță bună;
 Foaie verde l e m - u s c a t ,
 Și acuma m-o lăsat
 Pentru sluta cea din sat!...”

(Jarnik-Bîrsanu, 253)

Elementul erotic al *alunei* ne întîmpină și la alte popoare. Francezul zice că: „lorsque l’année est fertile en noisettes, il y a beaucoup de naissances illégitimes” (De Nore, ap. Mannhardt, *Wolf’s Z. f.d. Mythol.* III, 100). La germani, a merge la alune și a face curte este totuna: „in die Haseln gehen”. La vechii romani însă, dragostea era într-o legătură mai strînsă cu nuca:

„...tibi ducitur uxor,
 Sparge, marite, nuces...”

În fine, *aluna* are în popor și un caracter medical, însoțit însă de un element mitologic:

„În ziua de Schimbarea-la-față se duc femeile în pădure, se dezbracă în pieile goale și caută *alune*, pe cari le culeg făcînd trei închinăciuni la D-zeu; aceste *alune* sînt bune pentru friguri...” (R. Michailleanu, Mehedinți, c. Vinju-Mare).

E peste puțină a deriva pe *alună* din latinul *a v e l l a n a*; de unde s-ar fi născut la noi cel mult „aulînă” sau „olînă”. În provențala nu se găsește forma *aulona* (Cihac, I, 10), ci *aulana* (Raynouard, II, 156). Și totuși cuvîntul este romanic, căci se află și în dialecte franceze, cari nu puteau să-l ia de la noi, dară nici noi de la dînsele. Într-un document din 1358 în dialectul lionez: „figues, reysins, ris, cumin, a l o n n ...” (*Romania*, 1884, t. XIII, p. 578). În franceza de la Fribourg în Elveția, pînă astăzi se zice *a l o g n e*, ceea ce presupune o formă latină rustică adjectivală *a l o n e a*, întocmai ca *chataigne* = *castanea* sau *carogne* = *caronea*, derivată dintr-un substantiv *a l o n a*, de unde al nostru *alună*. Latinul vulgar *a l o n a*, sau mai bine *a l l o n a*, cu *ll*, fără care nu s-ar explica *l* în românul *alună*, și cu *o* scurt, să fi fost oare paralel sau nu clasicului *a v e l l a n a*, aceasta-i o cestiune secundară; ceea ce ne preocupă aci este numai că un asemenea prototip a trebuit să existe, deoarece fără el nu se explică românul *alună* față cu francezul *a l o g n e*. După femininul *alună* românii au format apoi pe masculinul *a l u n*; întocmai ca spaniolește „avellano” după „avellana”, căci lătinește nu era „avellanus”, ci „corylus” sau „corylus”.

În Bucovina, „un struțșor de mai multe *alune* se numește c ă l u ș sau c ă l u ș e l” (*Aurora română*, 1882, p. 9).

Pentru poșghița sau învălitoarea *alunei* ieromonahul Macarie în *Lexiconul slavo-român*, din 1773 (ms., în Bibl. Centrală din Buc.), numără următorii sino-

nimi: „faşa *alunei*, pliu pa sau găoacea *alunei*, țăstul orcoaja *alunei*”, dintre cari cel mai interesant este faşa.

v. *Alun.* – *Căluș.* – *Faşă...*

ALUNĂ-DE-PĂMÎNT, s.f.; t. de botan.: terre-noix, *Bunium bulbocastanum*.

v. ³*Alunele*.

ALUNEĂ, s. f.; lentilles, envie. Mici semne pe corp și mai ales pe obraz. Se întrebuințează mai mult la plural: *alunele*.

Din *alunea*, cu afereza lui *a* și prin asimilațiune consonantică regresivă, s-a născut forma transilvană *n u n e a*, *n u n e l e* (*Lex. Bud.*, 452), după cum tot pe acolo se zice „ningă” în loc de „lîngă”.

v. ²*Alunel.* – ²*Aluniță.* – *Nunea.*

ALÛNEC
ALUNECĂRE
ALUNECĂT } v. *Lunec*.

¹**ALUNÈL**, s.m.; diminutif d’*a l u n* : petit coudrier. Sinonim cu *a l u n a ș*. Doină din Banat:

„Cîmpie, cîmpie,
 Rămăre-ai pustie!
 Numai să rămîie
 Buciumel de vie
 Ș-un fir d-*alunel*
 Să mă sui în el,
 Să-mi fac ochii roată,
 Să văd lumea toată...”

(S. Liuba, c. Maidan, Col. ms.)

v. ¹*Alun*

²**ALUNÈL**, s.m. lentilles, envie. Același sens ca în *a l u n e a*.

Ne întîmpină numai la plural:

„Lelițo cu *alunei*,
 Nu căta la doi, la trei,
 Și cată la ochii mei
 Că-s albaștri ca ș-ai tei...”

(Alex., *Poez. pop.*², 344)

v. *Alunea.* – ¹*Alunel.* – ²*Aluniță.*

³**ALUNÈL**, s.m.; nom d’*une* danse populaire. Așa se cheamă o horă țărănească foarte răspîndită pe ambele maluri ale Oltului (Vîlcea, Romanăți, Dolj, Mehedinți,

În Dîmbovița se zice a l u n a ș (com. Sardanu).

„La *alunel* jucătorii, băieți și fete, se țin de mîna ca în orice horă, apoi fac trei mișcări duble spre dreapta, pornind cu piciorul drept înainte, mișcîndu-se înainte și-ndărît, de aci patru mișcări simple numai spre dreapta, după aceea se re-ncepe același lucru spre stînga, însă tot cu piciorul drept înainte. Se joacă iute. Cîntecul:

„*Alunel* cu alunele,
 Drag mi-e neica cu sprincene,
 Deștele numai ine!
Alunel dărpînat,
 Drag mi-e neica sprîncenat
 Și cu semne de vărsat!
Alunel cu creaca-n dos,
 Aoleo ce om ai fost
 Că m-ai sărutat pre post:
 Nu mă lași pre cîrnelegi,
 Să-ți dau gură să te-neci!...”

(I. Poppescu, Dolj, c. Băilești)

Jucătorii, bătînd cu picioare, cîte de trei ori la fiecare oprire, cîntă în unele localități:

„Azi e luni și mîine marți,
Alunelul să mi-l bați!
 Azi e miercuri, mîine joi,
Alunelul la băta!...”

(Preut I. Stănescu, Vîlcea, c. Reccea)

În altele:

„*Alunel* cu alunele!
 Vin' la leica, băiețele!
 Prin crînguri și prin vâlcele
 Să te joci mereu cu ele!...”

Așa se cîntă în Romanai, de unde iată și aria, comunicată de d. prof. Moceanu:

¹**ALUNÈLE**, s. f. plur. – v. *Alunea*.

²**ALUNÈLE**, s.f. plur.; t. de botan.: millefeuille, *Achillea millefolium*. Nume de plantă întrebuințat mai ales în Banat:

„*Alunele*, Schafgarbe, cu această plantă se vindecă alunelele (Sommersprossen) de pe fața oamenilor” (Mangiucă, în *Familia*, 1874, p. 586).

Pe aiuri se cheamă generalmente c o a d a - ș o r i c e l u l u i .

v. ³*Alunele*. – *Coadă-șoricelului*.

³**ALUNÈLE**, s.f. plur.; t. de botan.: *Bunium bulbocastanum*, terre-noix. Plantă din familia ombeliferelor, cunoscută sub numele de m ă n d ă l a c sau m ă n d ă n a c ; al cărui rod, negru pe dinafară, alb pe dinîntu, mare ceva cât o a l u n ă , se întrebuințează la mîncare, avînd un gust cam apropiat de al castanei.

Cihac (I, 10) aplică același termen la „*Fumaria solida et cava*”, ceea ce noi n-am putut verifica.

Se mai cheamă și a l u n ă - d e - p ă m î n t (Covurlui).

v. ⁴*Alunică*. – *Măndălac*.

ALUNEZ – v. *Alunat*.

¹**ALÛNG** (*alungare, alungat*), vb.; chasser; expulser. Sinonim cu g o n e s c și p ă f u g .

În psalmul CXVIII, 161:

Dosofteiu, 1680:
„boiari mă *alungară* în zădar...”

Silvestru, 1651:
„boiari g o n i r ă -mă fără vină...”

Lexicon Budan: „p ă f u g = *alung*”.

Pe cînd însă sinonimii însemnează numai p u n e r e p e f u g ă sau f u - g ă r i r e a ceva care ne supără mai mult sau mai puțin, *alung* implică o noțiune mai radicală, ca și cînd am zice: „*gonesc de tot*” sau „*păfug de tot*”, prin urmare i z g o n e s c , și tocmai de aceea se potrivește mai bine cînd e vorba de dușmani.

Costachi Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„Buciumați și Doamne-ajută! – Cu toții strigă: Amin!
Aideți, frați, din țara noastră să *alungăm* pre păgîn!...”

Doina mehedinteanului:

„Aoleo! ce foc de dor!
Veni-va badea Tudor
Să mai strîngă din păduri
Cete mîndre de panduri?
Ca s-*alunge* de la noi
Și pe greci și pe ciocoi...”

Balada *Iordachi al Lupului*:

„Hai cu toți să-ncălecăm,
Arnăuții s-*alungăm*,
Și de drum să ne cătăm:
Spre Bugeac să apucăm...”

Stejarul și cornul:

„Frățioare românaș!
Creangă lungă da-ți-o-aș,
Ca s-o faci arc de război,
S-*alungi* leșii de la noi...”

Mogoș Vornicul:

„Cu cei furi nu te-ai luptat?
După ei nu te-ai luat,
Nouă ani să-i tot *alungi*
Și cu moartea să-i agiungi?...”

Cu sensul din urmă, de o goană ne-nțetată sau ne-mpăcată, locuțiunea proverbială: „păcatul *alungă* pe om”.

Balada *Oprișanul*:

„Vai de omul cu păcat!
De păcat e a l u n g a t
Și nu poate-a fi scăpat!...”

Altă locuțiune proverbială: „parcă-l *alungă* tătării”, mai ales în Moldova, unde năvălirile tătărești mai sînt încă vii în memoria bătrînilor.

Alexandri, *Surugiul*: „Cuconașu era grăbit, parcă-l *alungau* tătării din urmă...”

Același, *Cinel-Cinel*, sc. 3: „nu răcni așa, că nu te *alungă* tătării!...”

v. ¹*Tatar*.

Ca verb reflexiv, „a s e *alunga*” e sinonim cu „a se a l e r g a = a se î n t r e - c e unul pe altul la ceva”.

Astfel în ghicitoarea despre „roată” după două varianturi (G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 242):

„Am patru surori,
Una p-alta s e *alungă*
Și nu pot să se ajungă...”

„Am patru surori,
Ziua și noaptea s-a l e a r g ă
Ș-una p-alta nu s-ajunge...”

Balada *Soarele și luna*:

„Zi și noapte plini de dor,
Arși de foc nestingător,
Vecinic să v ă *alungați*,
Ceriul să cutrierăți,
Lumile să luminați!...”

Alexandri, *Miezul iernei*:

„Dar ce văd?... în raza lunii o fantomă se arată:
E un lup ce s e *alungă* după prada-i spăimîntată...”

unde s e *alungă*, printr-o licență poetică nimerită, are un sens activ; mai corect însă în *Lunca din Mircești*:

„Omul își îndreaptă pasul cătră desul stejăriș,
Unde umbra cu lumina s e *alungă* sub frunziș...”

Precum a l e r g este din „ad” și „largum”, tot așa *alung* vine din a d și l o n - g u m , în medio-latina a l l o n g a r e , de asemenea italienește, în vechea franceză a l o i g n e r , bunăoară într-un text din 1378: „qui toujours l’a l o i g n a i t pour ailleurs aler faire son office” (Du Cange, *ad voc.*) = „care-l tot *alunga* să meargă aiuri la treaba sa”.

v. *Alerg.* – *Delung.* – *Fugăresc.* – *Gonesc.* – *Lung.*

¹**A-LÛNG, (DE-, D-),** adv.; le long de, au long de. Formațiune proprie românească din l u n g cu prepoziționalul -a, ca și-n „d-a lat”, „d-a rînd”, „d-a drept” etc., cari toate mai adesea se întrebuintează postarticulate.

v. ¹¹A.

Doină din Bucovina:

„Prav cu chivra oi lua
Și haliciuri cu mîna,
Și de-a *lung* oi împușca...”

(*Aurora română*, 1881, p. 14)

I. Creangă, *Harap-Alb (Conv. lit., 1877, p. 185)*: „Și apoi de la o vreme încep

a se lăsa lin ca vîntul,
și luînd de-a *lung* pămîntul,
merg spre împărăție,
Dumnezeu să ne ție...”

Balada *Dolca*:

„Dolca vesel se scula,
Cîmpul de-a *lung* apuca...”

Balada *Badiul*:

„Fă la apă că purcezi,
Și-n fugă să te răpezi
Pe la gura pivniței
Tot de-a *lungul* uliței...”

Costachi Conachi, *Poez.*, p. 222:

„Sfîrșește! curmă pedeapsa unei crude ispitiri,
Căci mă topesc purtînd frica unui amor cu-ndoiri:

Pe malul mării de-a *lungul* nu contenesec a umbla,
Căutînd să-ți găsească urma însemnată undeva...”

A. Pann, *Prov.* II, 90:

„Cumpărai o moșioară dorința să-mi izbîndesc,
Și o apucați d-a *lungul* să caut comoară-n ea,
Cînd cu sapa, cînd cu plugul, o săpai cum trebuia...”

v. *Lîngă*. – *Lung*.

ALUNGĂRE. – v. ¹*Alung*.

ALUNGĂT, -Ă, adj.; 1. chassé, expulsé; 2. prolongé, allongé. În primul sens este participiu trecut din *alung* și sinonim cu *izgoni*; în sensul al doilea, care aparține numai graiului poetic, este o formațiune din adverbul *alun*.

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 51: „Năprasnica silnicie a Ciobanului ne-a ținut *alungați* pe la străini...”

Un boacet din Moldova:

„Vine ceata preușască
De la noi să te pornească.
Pe o cale *alungată*,
Bat-o focul să mi-o bată...”

(Burada, *Înmorm.*, 119)

v. ^{1,2}*Alung*. – *-at*.

ALUNGĂTÒR, -OARE, adj. et subst.; qui chasse, qui expulse.

A. Vlăduță, *Nuvele*, p. 27: „vorbele din răvașul lui Radu îi răsnau în suflet, ca un cîntec de departe, frumos și *alungător* durerilor...”

v. ¹*Alung*. – *Alungat*.

¹**ALUNICĂ**, s.f.; petite noisette. Deminutiv de la *alună*, cu același sens.

Ca ceva foarte mic, într-o doină din Dîmbovița:

„Cînd văd vreo nevestică,
La inimă mă-nfurnică,
Mă fac cît o *alunică*,
Dau după ea pe potică...”

(D. Vulpianu, *Text*, p. 33)

E de observat că doinele cîte se încep cu „frunză verde *alunică*” povestesc sau prevestesc mai totdeauna o nenorocire.

Așa într-un cîntec de doliu:

„Frunză verde *alunică*,
Pe casa lui Vasilică

Sînt doi pui de rîndunică...”

(Marian, *Bucov.*, II, 126)

În balada lui *Iordache al Lupului*:

„Frunză verde *alunică*,
Grea pulbere se ridică
De la Ieși înspre Milești;
Iar printr-însa ce zărești?
Arnăuți cu şușanele,
Cu argint pe la oțele...”

În balada *Năluca*:

„Frunză verde *alunică*,
Mircea suie pe potică
Și-ntîlnește o fetică
Ce purta cofiță-n mîna
Cu apă...”

din care Mircea bea și moare de dor.

În balada *Miul Cobiul*:

„Frunză d-*alunică*,
Cine se-ntunică
Și nu mănîncă
Sfînta duminică?
Miul Cobiul,
Ăla zglobiul...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 490)

Într-o doină:

„Frunză verde *alunică*,
Am avut o mîndră mică
Ș-am lăsat-o să mai crească,
Minte-n cap să dobîndească,
Dar de cînd o am lăsat,
Au crescut, s-au măritat....”

(Alex., *Poez. pop.*², 303)

În munții Neamțului o mulțime de doine se încep cu „frunză verde *alunică*”,
bunăoară după cum se rostește pe acolo:

„Frunză verdi *alunică*,
Mă suii în deal la stîncă,
Mă uitai pi gios pi luncă...”

sau:

„Frunză verdi *alunică*,
Măi bădiță Ionică!
Dac-ai avut gând di ducă,
La și m-ai prins ibovnică?...”

sau:

„Frunză verdi *alunică*,
Șini șuiră pi luncă?
Costachi și Ionică...”

sau:

„Frunză verdi *alunică*,
Șepti răchi ș-o vali-adîncă,
Valeu! lupu mă mânîncă...”

(I. Mironescu, c. Dobreni, Col. ms.)

v. *Alună*.

²**ALUNICĂ**, s.f.; nom d'une danse populaire. Așa se cheamă un dans țăranesc în Rîmnicul-Sărat (com. Vișani), poate același cu danțul cunoscut în partea occidentală a Țării Românești sub numele de *a l u n e l*, în Dîmbovița *a l u n a ș*.

v.³*Alunel*.

³**ALUNICĂ**, s.f.; lentilles, envie. Același sens ca în *a l u n e a* și *n a l u n i ț ă*.
Într-o doină:

„Cînd mă uit la casa ta,
Mi se rupe inima;
Alunica-ți de la gît
M-au aprins, m-au omorît,
Alunica-ți de pe brață
A să mă scoată din viață...”

(Alex., *Poez. pop.*², 344)

v. *Alunea*.

⁴**ALUNICĂ**, s.f.; t. de botan.: *Bunium bulbocastanum*, terre-noix. Aceeași plantă care pe aiuri se cheamă *a l u n e l e*, *a l u n ă -de -p ă m î n t*, *m ă n d ă l a c*.

„*Alunică*, cu o rădăcină rotundă ca o *a l u n ă*, de unde și-a luat și numele, se întrebuițează de popor contra durerilor de stomah: pisînd rădăcina, o plămădești cu țuică două oare, apoi o bei...” (N. Panaitescu, *Muscel*, c. Băjeni).

„*Alunică* este o buruiană ce crește prin păduri în mare număr, cu cotorul scurt, avînd frunzele și mirosul ca al cucutei, iar rădăcina cît o *a l u n ă* și dulce la gust...” (I. Chirvășuță, *Tecuci*, c. Ionășești).

v. *Alunele*.

¹**ALUNIȘ** (plur. *alunișuri*), s.n.; coudrais, aulnaie. Pădurice de *a l u n i*. E des în poezia poporană.

În balada lui *Meșter-Manole*:

„Nu cumv-ai văzut
Pe unde-ai trecut

Un zid părăsit
 Și neisprăvit
 La loc de grindîș,
 La verde-*aluniș*?...”

Într-o doină din Transilvania:

„*Aluniș* cu-alune multe,
 Spune la badea din curte,
 Pe duminică ce vine
 Să-și gătească peana bine...”

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 40)

Într-o altă doină:

„*Aluniș* cu frunza-n criș,
 Ibovnic tînăr mi-am prins;
Aluniș cu frunza deasă,
 Frică mi-i să nu mă lasă!”

(*Ibid.*, 51)

În *alunișuri* cresc adesea carpeni și palteni, astfel că ele sînt în același timp cărpenișuri sau pâltenișuri.

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 102: „începuse a nopta, cînd trăsura-i scoborî într-o luncă, unde, printre carpeni stufoși, printre des *aluniș*, se strecurau apele gălbenatece ale unui rîu...”

În balada lui *Ghemiș*:

„Frunză verde de-*aluniș*,
 Tace cucul la răriș,
 La răriș, la cărpeniș,
 De frica celui Ghemiș,
 Că de-i mic și ghemuit,
 Are fața de-ngrozit...”

În balada lui *Mihu Copilul*, hoții lui Ianoș Ungurean petrec:

„La valea adîncă,
 La multe de stîncă,
 La des pâlteniș,
 Mărunt *aluniș*...”

Amestecul *alunișului* cu întreaga natură de la țară se caracteriză de minune în *Viața cîmpenească* de Gr. Alexandrescu:

„În vale se văd desișuri,
 Păduri, livezi, *alunișuri*,
 Pe urmă ochiul zărește
 Un deal ce se prelungește
 Verde și împetrișat...”

Etimologia: a l u n cu sufixul colectiv -i ș , ca și-n *cărpeniș, pălteniș, stejăriș* etc.

v. ¹*Alun.* – *-iș.*

²**ALUNIȘ**, n. pr. loc. Așa se cheamă o mulțime de localități în România (Frunzescu, *ad voc.*).

v. ¹*Aluniș.*

¹**ALUNIȚĂ** (pl. *alunițe*), s.f.; diminutiv d'a l u n ă . Sinonim cu a l u n i c ă .

Doină din Ardeal:

„Frunzuliță *aluniță*,
Am avut o mîndruliță
Și mi-a fost cam tinerea,
Draga neichii turturea...”

(G.I. Bibicescu, Col. ms.)

Altă:

„Foicică *aluniță*,
Mă suiam pe Alomiță,
Mă-ntîlneam c-o copiliță
În fustă și în rochiță...”

sau:

„Frunză verde *aluniță*,
Prăpădi-te-ai, neiculiță,
Pe la noi prin grădiniță!...”

(*Ibid.*)

v. ¹*Alunică.*

¹**ALUNIȚĂ**, s.f.; lentile, envie. Același sens ca în a l u n e a . „*Aluniță*, pată neagră rotundioară ce se face pe pelea omului” (Costinescu).

Această formă cu aceeași semnificațiune au împrumutat-o de la români bulgarii: l u n i t z a , mai formînd apoi din ea un deminutiv curat bulgăresc: l u n i č k a .

v. *Alunea.*

ALUNIŢU, -ÎE, adj.; couleur de noisette. O culoare brună-roșietecă (Marian, *Cromatica poporului român*, 50).

Cihac (I, 10) trage acest adjectiv dintr-un prototip latin imaginar a v e l l a n i - v i u s . Este o formațiune curat românească din a l u n cu sufixul -i u , ca în „vișiniu” de la „vișină” sau „undelemniu” de la „undelemn”, fără să aibă a face d-a dreptul cu epoca romană.

v. *-iu.*

ALUZÈSC (*aluzit, aluzire*), vb.; faire des enfantillages, des puérlités; tomber en enfance. Provincialism bănățenesc, destul de vechi. Se rostește cu • = dz.

Dicționar, ms. circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 423):

„*Aludzăsc*. Puerasco.

„*Aludzit*.”

„A *aludzi*, *aludzit*, se zice pe la noi unui om sau unei vite ce și-a pierdut din minte, de ex.: a *aludzit*, nu mai e cine a fost, vorbește sau face copilării...” (S. Liuba, Banat, c. Maidan).

Din serbul *l u d i t i* - se „*sich nährisch stellen*”, *l u d* „*nährisch, thöricht, unreif*” (Karadži•), prin prepoziționalul *a* = lat. *a d*.

v. *Agrăiesc*. – *Lud*. – *Zălud*.

ALVĂ (artic. *alva*o, plur. *alva*le), s.f.: 1. „*farine roussie avec du miel*” (Pontbriant); 2. *gruau au beurre et au sucre*. Se zice și aspirat: *halva*. În sensul dentii, este *alva* t u r c e a s c ă , pe care o fac și o vînd a l v a g i i i în a l v a g e r i e ; „un fel de prăjitură din făină arsă și miere, din turcul h a l w â , nom de différentes espèces de pâte sucrée; h a l v a • y , vendeur de halwa” (Șaieanu, *Elem. turc.*, p. 50); se face și din tahîn cu zahar, cel puțin în București; e albă-gălbui, tare, dar fărîmăcioasă și se topește la căldură; pe-n mahalale se mănîncă mult în zile de post. În sensul al doilea, este *alva* d e c a s ă , un desert cam mitocănesc, făcut din griș sau din făină cu unt proaspăt ori cu untură și cu zahar, de culoare roșie-închisă. De la turci cuvîntul a trecut și la greci: χαλβῶς, χαλβαυτζής; de asemenea la serbi și la bulgari. Cihac (II, 584) crede că din prototipul arab „*al-helâva*” a căpătat și limba portugeză această vorbă sub forma „*alfeloa* = espèce de confitures”. În adevăr portugezii au o *alva* de zahar: „*alfeloa* de așucar” și o *alva* de miere: „*alfeloa* de mel”. O a treia varietate la români este diminutivul a l v i ț ă , despre care mai jos.

v. *Acadea*. – *Cataif*. – *Sarailie*. – *Tahîn*.

ALVAGERIE } v. *Alva*.
ALVAGIU }

ALVIȚĂR. – v. ¹*Alviță*.

¹**ALVIȚĂ**, s.f.; espèce de nougat oriental. Amestec din nuci, scrobeală albă și zahar sau miere. Cînd nu e de post, se pune albuș de ou în loc de scrobeală. Cel ce o face e a l v i ț a r , iar locul, a l v i ț ă r i e .

v. *Alva*. – ²*Alviță*.

²**ALVIȚĂ**, s.f.; sorte de jeu enfantin.

„La lăsatul secului de brînză, este obicei între copii să b a t ă *alvița*. Aceasta se face seara, după cină, și în chipul următor: De un cui bătut în tavan se leagă o ață, lungă pînă să vie în dreptul peptului copiilor. La capătul de jos al aței se leagă o bucată de *alviță* cît o portocală de mare. Doi copii, pînă la vîrsta de 15 ani cel mult, se pun față în față, avînd la mijloc *alvița*, adecă între ei. Se depărtează cu un pas unul de altul. Un al treilea f a c e v î n t *alviței* cătră unul din copii. Acesta este

dator, fără a pune mîna, să o apuce cu gura. Dacă nu poate, trebuie să o atingă cel puțin cu buzele, trimițînd-o către tovaroșul său, carele și el se aține cu gura, ca s-o prinză. Sînt unii copii dibaci de prind *alvița* de mai multe ori. Sînt alții cari nu pot să o prinză niciodată. Cel care o prinde de mai multe ori este lăudat de toată adunarea. Astfel se trimite de la unul la altul, pînă ce ori apucă *alvița* și o mănîncă, ori n-o prinde și se lasă de a o mai bate, ca să facă rînd și altor copii, cari așteaptă cu nerăbdare. Și rîd mari și mici, și fac chef, petrecere și chiloman mare. Să se mai știe că la asemenea zi se adună cîte două sau mai multe gazde la un loc, ca să fie mai mulți copii. După ce se isprăvește jocul, se cearcă norocul fiecăruia. Aceasta se face astfel: Cu luminarea se dă foc aței, așa unsă de *alviță* cum este, în norocul cutăruia și sorocind-o pînă unde are să arză. Dacă se stinge și n-ajunge pînă unde este sorocită ața, se zice că n-are noroc în anul acela. Apoi dîndu-i din nou foc, o sorocesc pînă unde are să arză pentru altul. Dacă arde pînă unde ața e sorocită, zic că în anul acela va avea noroc, și o sorocesc pentru alt copil..." (P. Ispirescu, București).

Acest joc copilăresc se află și la macedo-români, unde se cheamă a s c ă , adică: „c a s c ă să prinzi alvița” (M. Iutza, Crușova).

v. ¹*Alviță*. – *Bat.* – *Casc.* – *Joc.* – *Vînt*...

ALVITĂRIE. – v. ¹*Alviță*.

¹**AM** (*avut, avere*), vb.; avoir: 1. posséder, tenir; 2. sentir, ressentir; 3. devoir, être forcé. Unul din cei trei verbi activi și auxiliari totodată, alături cu *s î n t* sau *f i u* și *v o i*, cu cari se și compune pentru a obține unele forme, după cum se compune și cu sine însuși: *am avut, aș f i i avut, voi f i i avut* și așa mai departe. Fiind în grai de o circulațiune extremă, ar fi peste putință a studia pe *am* destul de bine, dacă n-am despărți din capul locului pe cel activ de cel auxiliar; și aceasta mai cu seamă în limba română, care a reușit a-i diferenția pe amîndoi chiar foneticește.

În propozițiunea „*am* u n cal bun, pe care *am* c u m p ă r a t ”, ambii *am* sînt etimologicește unul și același cuvînt, ca și franțuzește „*ai*” în: „*j’a i un bon cheval que j’a i acheté*”; dar, pe cînd franțuzește activul „*ai*” și auxiliarul „*ai*” se conjugă într-un mod identic: „*j’ai, tu as, il a, nous avons etc.*”, românește activul *am* are o flexiune diferită de auxiliarul *am*:

eu <i>am</i>	}	<i>un cal</i>	eu <i>am</i>	}	<i>cumpărat</i>
tu <i>ai</i>			tu <i>ai</i>		
el <i>are</i>			el <i>a</i>		
noi <i>avem</i>			noi <i>am</i>		
voi <i>aveți</i>			voi <i>ați</i>		
ei <i>au</i>			ei <i>au</i>		
		<i>pe</i>			
		<i>care</i>			

unde auxiliarul ne prezintă forme contrase: *a, am, ați*, acolo unde la activ vedem: *are, avem, aveți*; o disociare morfologică pe care o găsim și-n unele dialecte italiene, bunăoară în cîntecele poporane marchigiane (Gianandrea):

„Bello, che m'ête d a t t o ra parola,
Tanto ro core mia se ne fida;
Ro c e r v e l l o l'avete a banderolla...” ;

uneori cu *a-*:

„Ma vo'senza carbò' gran foco fate,
Pazienza, bello mia, și p e r s o m'âte...”

În acest mod, nu numai în fond, dar și prin formă, ambii *am* urmează a fi studiați fiecare în parte, deși e mai pe sus de orice îndoială că materialmente *ați* (= ital. *â t e*) este identic cu *aveți* (= ital. *a v e t e*).

I. S e n s u r i l e .

a) *am* „posséder, tenir”.

Verbul activ *am* se apropie prin sens de *s t ă p î n e s c*, dar exprimă ceva cu mult mai general, fără nici o noțiune de drept sau de mod: cine *s t ă p î n e ș t e* un lucru, îl și are; cine însă îl are, poate să nu fie stăpîn peste acel lucru. Eu *am* un cal, și totuși calul nu este *a l m e u*, ca în cîntecul poporan:

„Bădiță de peste deal
Ar veni și n-are cal;
Ia-ți bădiță, c a l c u p l a t ă
Și mai vin' la noi vrodată...”

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 105)

Este dară o quasi-stăpînire, un fel de *ț i n e r e*, dar cu o nuanță mai puțin materială. Tocmai din cauza generalității prea mlădioase a sensului său, *am* a putut să scază treptat la o funcțiune curat auxiliară, după cum – ceva mai anevoie – a scăzut în unele dialecte neolatine și sinonimul *ț i n*, bunăoară la spanioli.

Sensul cel nedecis al lui *am* ne apare mai cu seamă în ghicitori, unde el înseamnă ceva ca „ținere”, însă cu o nuanță de tot abstractă sau chiar metafizică; de ex.:
Ce este *l u n a* ?

„Am o mîță, albă, grasă,
Toată noaptea îmblă-n casă...”

(Sbicra, *Povești*, p. 322)

Ce este *n e g u r a* ?

„Am o vacă surie,
Vine din pustie,
Cuprinde luncile
Cu brîncile...”

(*Ibid.*)

Locuțiuni metaforice:

Am g u r ă „parler sans gêne, oser ouvrir la bouche...”

„Vai, vai, vai inima mea,
Multu-i bună, multu-i rea,

Multi-i neagră ca tina:
Mult se arde și se frige
Și n-are g u r ă să strige...”

(Jarnik-Bîrsanu, 213)

v. *Gură*.

Am n a s „avoir du toupet, être considéré”: „Minciunosul nu *are n a s* la nime = a nemine honoratur” (L.B.).

v. *Nas*.

Am c a p „être en état de faire quelque chose”:

„Poți desface ce-ai făcut,
Dar cu n-*am c a p* să te uit,
Că cu gândul te-aș uita,
Nu mă lasă inima...”

(Jarnik-Bîrsanu, 164)

v. *Cap*.

Am p a r t e „avoir de la chance, avoir sa part de”:

„Ocolii țările toate
Și de bine n-*avui p a r t e* ...”

(*Ibid.*, 131)

v. *Arte*. – *Parte*.

Am c i n s t e „être honoré”:

Moxa, 1620, p. 372: „*c i n s t e* să *aibă* de la domniia ta, ȋară de nu voiu fi dreptă să-m tai capul...”

Am t r e a b ă „être occupé”:

Act moldovenesc din 1638 (A.I.R. III, 223): „să nu mai *avăm* noi *t r ă s u r ă* pentru garduri, nice să *avăm t r e a b ă* la acele vii...”, unde ne întimpină totodată arhaicul:

Am t r ă s u r ă „être tergiversé”.

Apoi: „*am p e d r a c u l*”, „*am h a z*”, „*am p e v i n o - n c o a c e*”, „*am g ă r g ă u n i*” și altele, despre cari se va vorbi la substantivii lor.

A treia persoană imperativă: „*n-aibă...!*” constituă un fel de blăstem: „*n-aibă parte!*”, „*n-aibă noroc!*”, „*n-aibă pace!*”, „*n-aibă casă!*” etc. Când pomenește poporul pe *d r a c*, adaugă cu groază: „*n-aibă loc aici!*” (L.M., *Gloss.*, 402), de unde apoi unul din numeroasele epitete ale necuratului: *n a i b ă*, format printr-un imperativ ca și-n „ucigă-l toaca!”. Termen curat românesc de baștină, *n a i b ă* n-are a face nici cu italianul „nabisso” (L.B.), care însemnează „prăpastie”, dar nici cu turcul „nâibè” „ce qui vient tour à tour” (Cihac, II, 599), care este feminin din arabul „nâib = lieutenant, gouverneur” (Șaieanu, *Elem. turc.*, 75).

v. *Naibă*.

Tot sensul de „stăpînesc” sau „țin” predomină în construcțiunea lui *am* cu un adjectiv sau cu un calitativ în genere: o *am i u b i t ă*, î*l am v r ă j m a ș*, î*l am b u n i* pentru treaba aceasta etc., unde românește se și zice deopotrivă bine: î*l țin b u n*.

„Vai de mine, ce să fac!
Că n-am pe nimene d r a g ...”

(Jarnik-Bîrsanu, 208)

Act moldovenesc circa 1626 (A.I.R. I, 92): „acéle urice au fost date de părintele
Îosip starițul mănăstirii la nește poslușnici, č-au fost *avându* demult c r e d i n -
č o ș i , ca să le ție...”

Zilot, *Cron.*, p. 37: „acest tîlhar însovonit mai mult au prădat și au jefuit, ca unul
ce știa toate pe larg ale Craiovei, *avîndu-l e o c h i t e* din vreme...”.

De aci nu mai e decît un pas pînă la verbul auxiliar al trecutului: *am* pe cineva
o c h i t = *am o c h i t* pe cineva.

b) *am* „sentir, ressentir”.

Întrucît noțiunea de stăpînire sau ținere trece din lumea exterioară în sfera inti-
mă, ea se preface în *s i m ț i r e*, de unde locuțiunea: *am p e i n i m ă* sau: *am*
c e v a sau chiar simplul *am* însemnînd „je sens, je ressens”.

Costachi Negruzzi, *Cîrlanii*, sc. 1: „En nu mai înbla, și-mi spune *c e a i?* Știi că
eu ție îți spun tot ce *am p e i n i m ă* ...”

Pentru a exprime noțiunea cuprinsă în francezul „indisposition”, românul zice:
„*am ce am*, că nu mi-e bine...”

Am lipsă = *s i m ț e s c* lipsă;

Am nădejde = *s i m ț e s c* nădejde;

Am bucurie = *s i m ț e s c* bucurie;

Am poftă = *s i m ț e s c* poftă etc.

În multe din asemeni locuțiuni, *am* poate fi înlocuit prin *e s t e*: *am dor* = *mi-e*
dor, *am gînd* = *mi-e gînd*, *am grijă* = *mi-e grijă* etc., după cum și lăținește se zicea
„*curae alicui e s s e*”, alături cu „*curae aliquid h a b e r e*”. Cîteodată însă, printr-o
astfel de înlocuire s-ar schimba înțelesul, bunăoară în „*mi-e milă* = *miserecordiam*
habeo”, lîngă „*am milă*” nu numai „*miseror*”, ci și „*miserecordiam consequor*”.

„Străinu-s ca pui de cuc,
M i l ă n-am unde mă duc...”

(Jarnik-Bîrsanu, 207)

v. *Milă*.

Tot aci vine reciprocul „*a s e a v e a* = a se simți”: „cum *t e a i?* = *quomodo*
vales? m ă *am* cu cineva bine sau rău = *convenio*; cum *t e a i* cu frate-tău? =
quomodo convenit tibi cum fratre?” (*Lex. Bud.*).

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* II, p. 260: „Grigorie-vodă îl punea la multe trebi
avându-s e prea bine...”

Un țăran din Ialomița: „mi-a spus unchiu Barbu cîteva cuvinte dă nî-a întrat la
inimă; el e un om cu minte și înțelept grozav; cu mine s ă *are* ghine dă ninune...”
(T. Theodorescu, c. Lupșanu).

c) *am* „devoir, être forcé”.

Construit cu infinitivul, deja în latina „*habeo*” căpătase sensul de *t r e b u i e*,
740 trecut apoi în toate limbile romanice și care în Occident a dat naștere formei viitoru-

lui: *dir-ai* = *dicere habeo*. La români această construcțiune și-a dezvoltat două nuanțe proprii diferențiate: pe cînd numai viitorul „voi face” arată o acțiune liberă, condiționalul „a m face” exprimă o îndoială, iar noțiunea de necesitate sau fatalitate „faciendum est”, și-a rezervat pe „am a face”, foarte des în vechile texturi, dar pe care nemic nu ne îndreptățește de a-l crede că a fost vreodată la noi „în loc de viitor” (Cipariu, *Principia*, p. 183). Cînd Coresi zice: „cine v a b e a amu deîntru elū, n-are a se însetoșa în vecie”, „va bea” este o formă gramaticală, dar „are a se însetoșa” constituă o propozițiune sau o construcțiune sintactică cu sensul de: „nu va putea să se însetoșeze” sau „îi va fi peste putință a se însetoșa”.

Din nenumărate exemple lesne de adunat, iată cîteva:

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.):

Act. Ap. XXVIII, 26: „cu audzul audziți și nu <i>aveți</i> a înțeleg e, și vădăzându prăviți și nu <i>aveți</i> a vedea”...		„...aure audietis, et non intelli- getis; et videntes videbitis, et non perspicietis...”
---	--	--

Radu din Mănăști, 1574 (British Mus., ms. *Harl.* 6311 B):

Matth. XVII, 21: „pridăditū <i>are</i> a fi fiul omenesc...”		„...filius hominis t r a d e n d u s e s t ...”
---	--	--

unde în *Noul Testament* din 1648: „d a - s â - v a fiulū omenescū”, iar în *Biblia* Șerban-vodă din 1688: „v a s â s â d e a fiulū omenescū...”

Text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 647): „ca să poată fi izbăviți de mânia acēia și de foc și de greul ce *are* a fi i ...”

Ibid., 487: „cu gol am eșit diîn mațele mamei, și iară golū *am* a m é r g e ...”

Ib., 501: „carii laptele și lăna diîn turmă iau, iară de oi nu se grijescū, de carile cuvântū *aveți* a d a în zua cēia maré...”

Ib., 504: „a v e n i *avea*-vorū în zilele de apoi bătjocoritori...”

Ib., 510: „cine nu va socoti căte-amū grăitū, nice de mai multe nu va *avea* a c r é d e ...”

Varlam, 1643, I, f. 73 a: „așea are a p ă ț i de oameni ca și Ioanū...”

Simeon Movilă, 1602 (*Cuv. d. bătr.* I, 127): „de vrēme ce veți vedea cartea domnie-méle, iară voi să *avăți* a v ă f e r i de acel satu...”

Pătrașco Pățurniche, 1597 (*ibid.*, I, 77): „nime din ruda mea ca să n-*aibă* a p ă r ă ...”

Și la trecut se poate exprime un grad de fatalitate prin „*avea* a...”, de exemplu la Dosofteiu, 1680, ps. LXXI, 12:

„...c-au izbăvit pre mișel de sâlnicū și pre mīaserū căruia n- <i>avīa</i> c i n e - i f i a i t o r i u ...”		„...quia liberavit egenum a potente, et pauperem cui non e r a t adjutor...”
---	--	---

unde la Silvestru, 1651: „care n-*are* agiutorū”; la Arsenie din Bisericani, circa 1650 (ms. în Acad. Rom.): „ce elū n-*avīa* agiutătorū”, la Coresi, 1577: „cui nu e r a a i t o r i u ...”

În graiul de astăzi:

„Pentru mîndra care-mi place
Nici părinții n-*au* c e - m i f a c e ...”

(J.B., 11)

„N-*am* c e f a c e , sus îi locul,
Inima-mi arde ca focul!
N-*am* c e f a c e , sus îi dealul,
Inima-mi arde ca jarul...”

(Ibid., 193)

„Frunză verde lapte acru,
Mă băgai slugă la dracu,
Dar la dracu nu-mi prea place;
Cat’ să șez, că n-*am* c e f a c e ...”

(Ibid., 139)

„Rămîneți cu toți[i]-n pace,
Eu mă duc, că n-*am* c e f a c e ,
Că-i poruncă-mpărătească,
Trebuie să se-mplinească...”

(Ibid., 322)

„Jele-i, Doamne, codrului
De armele hoțului,
Că le plouă și le ninge
Și n-*are* cine le - n c i n g e ...”

(Ibid., 288)

„Bădiță cu șease boi
N-*are* c e c ă t a la noi...”

(Ibid., 38)

De aci exclamațiunea: ce *are* a f a c e ! = „impossible! incroyable!” =
= italienește: „non ha a far!”, „che ha da far!”

Cu conjunctivul în loc de infinitiv:

„Bate, Doamne, neamțu-n drum,
C-o ales ce-o fost mai bun
Ș-or rămas nește pitici,
Altfel n-*ai* c u m s ă l e z i c i !”

(J.B., 298)

„Bat-o cruciulița lele,
N-*avu* c u m s ă n u m ă - n ș e l e ,
C-o văzui albă la pele
Și la grumaz cu mărgele...”

(Ibid., 242)

Tot așa în locuțiunea proverbială: „*are* cui s ă semene” = ital. „ha a chi somi-
gliare”, care însemnează: „t r e b u i s ă fie cum este, căci așa i-a fost neamul”.

Cu conjunctivul însă, sensul de „devoir, être forcé” e mai puțin lămurit. „Am a face” vrea să zică: „je d o i s faire”; „am să fac” poate să însemneze numai: „je suis d i s p o s é à faire”. Așa într-o satiră poporană din Bucovina, o femeie zice căte ar fi dispusă ea să facă numai ca să nu-i învie bărbatul pe care-l îngropase:

„Ș-am s ă dau o pălărie
Să-i citească-o liturghie
Coea-n colț la chir Ilie;
Ș-am s ă - i vînd izmenele,
Ș-am s ă - i port pomenele
Pîn' l-or lua ielele;
Ș-am s ă - i vînd mînușele,
Ș-am s ă - i port și slujbele
Prin toate crîjmuțele;
Ș-am s ă - i dau hosmetele
Ca să-l plîngă fetele;
Ș-am s ă - i dau ciobotele
Să-l bocească mîndrele;
Ș-am s ă - i dau opincele
Să-l bocească mîțele
Prin toate cotruțele;
Ș-am s ă - i dau și pieptarul
Să-l plîngă han-tătarul!...”

(Tribuna din Sibii, 1886, p. 246)

În toate acestea conjunctivalul „am s ă ” este cu totul altceva decît infinitivalul „am a”, care singur exprimă pe deplin noțiunea de „devoir, être forcé”.

În fine, cu infinitivul sau cu conjunctivul subînțeles: n-ai c u m ! n-ai î n c o - t r o ! n-ai u n d e !...

„De urit te poți ascunde,
Dar de dragoste n-ai u n d e ...”

(J. B., 9)

Tot cu nuanța de „devoir, être forcé” figurează *am* unit cu supin prin prepozițiunea d e : *am* d e făcut, *am* avut d e scris, *aveam* d e zis, voi *avea* d e mers etc., cari toate, mai mult sau mai puțin, s-ar putea traduce prin t r e b u i .

Și atunci cînd însemnează „sentir”, *am* se poate construi uneori cu d e urmat de substantiv. Așa se zice deopotrivă bine: „am gînd” și „am d e gînd”, „am grijă” și „am d e grijă”, unde d e ne amintește pe genitivul latin în „curae habeo”:

Același d e pe lîngă *am* „posséder” ne întimpină în *Legenda Sf. Nicolae*, sec. XVI (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 134): „era buni creștini și bogați și *avea* d e destul...”, unde „de destul” se datorează analogiei cu „deajuns”.

Ca normă însă, graiul românesc postpune pe d e numai lui *am* „devoir”.

v. De.

II. Forme gramaticale.

a) *am* și *aib*.

Din latinul *h a b e o* derivă *aib* în loc de „*abiu*”, cu metateza lui *i* ca în „*roib* = = *rubeus*”, și nici într-un caz nu poate să derive de acolo *am*, după cum se crede generalmente (Cihac), care este o contracțiune din *avem*: „eu *am* = „ego *h a b e - m u s*”, întocmai ca francezul poporan „*j'a v o n s*”. Întrădăcinându-se *am* pentru prima persoană a prezintului indicativ, *aib* a trecut asupra subjunctivului: *c a s ă aib*, de unde iarăși în graiul actual a început a-l goni *am*, astfel că se zice mai adesea: *s ă am*, și numai la a treia persoană persistă nestrămutat: *s ă aibă*. În vechile texturi *aib* sau *aibu*, la a doua persoană *aibî* sau *aibi*, este o formă predominitoare. Cipar (*Principia*, p. 139-40) citează o mulțime de exemple de prin tipăriturile din secolii XVI și XVII; e nu mai puțin des în acte:

Contăș Uricar, 1656 (*A.I.R.* III, 235): „deci eu *să aibu* a da cuconilor aïurea altă falce de vie...”

Neacșul Cantaragiul, 1683 (*A.I.R.* I, 62): „*să aibu* a-i da banii la cărtovul viilor...”

Ion sin Vătav Roman, 1715 (*A.I.R.* III, 276): „aič în țara leșască *să n-aibu* amestec la nemic, iar după ce a hi mila lui Dumnezeu *să eșim* în țară la pământul nostru, *să aibu* și eu trăbă...”

Dar și-n scriitorii din secolul nostru, dintre cari ajunge a cita pe Beldiman, *Tra-god.*, v. 3223:

„Dumnezeule înalte, condeiu meu este slab
S-arăt zgomotul, strigarea, putere nu pot *să aib*,
Atîta voi putea zice, mai pre scurt într-un cuvînt,
Că nu s-auzea nimica, nici în cer, nici pre pămînt...”

b) *aibînd* și *avînd*.

Din latinul *h a b e n d o* derivă *d-a dreptul avînd*, care însă în vechile texturi se ciocnește cu forma *aibînd*, născută sub înrîurirea lui *aib* = *h a b e o*, după cum și-n vechea italiană era o formă *a b b i e n d o* de la *a b b i a*, pe lîngă forma obicinuită *a v e n d o*.

Codicele Voronețian, circa 1550, alăturat cu *Noul Testament*, din 1648:

Act. Ap. XXIV, 15: „upovăința <i>aibăndu</i> spre Dumnedeu...”		„... <i>avăndu</i> nădăjde în Dumnezeu...”
--	--	--

Radu din Mănăcești, 1574:

Matth. I, 18: „află-se <i>aibăndu</i> în mațe de Duhul sfânt...”		„...inventa est in utero <i>h a b e n s</i> de Spiritu sancto...”
Matth. VII, 29: „învăța ei ca despunsu <i>aibăndu</i> ...”		„...docens eos sicut potestatem <i>h a - b e n s</i> ...”

c) condiționalul: *să avure*.

Codicele Voronețian în alăturare cu *Testamentul* din 1648:

Iacob II, 17: „aşa şi credinţa, s e n u
avure lucru, moartă ăste de sînre...”

„...aşa şi credinţa, s ă n u va avea
fapte, moartă-î întru ăa-ş...”

Macedo-româneşte se zice pînă astăzi la condiţional (Bojadschi): s i *avurimu*,
a treia persoană: s i *avuri*. Este latinul h a b u e r i m .

III. F o n e t i c a .

În vechile texturi nu e rar *avăm* în loc de *avem*, ca şi v ă m pentru v o m .

Radu din Măniceşti, 1574:

Io. VIII, 41: „părinte *avăm* Dumne-
zeu...”

Ibid., XIX, 7: „lége *avăm*...”

Ibid., 15: nu *avăm* împăratu...”

„...patrem h a b e m u s Deum...”

„...legem h a b e m u s ...”

„...non h a b e m u s regem...”

Coresi, *Omiliar*, 1580, quat. XVI, p. 3: „de multe orî grăescă bogaţii: ce *avăm*
a mănca demâneaţa...”

Varlam, 1643, II, f. 51 b: „să ne bucurăm, că multă plată *avăm*...”

Ibid., f. 55 b: „a doa învăţatură *avăm*...”

În poezia poporană ne întimpină „a *davea* = a *avea*”, cu proteticul *d* ca în „dalb =
= alb”:

O colindă muntenească:

„Ferice-mi ferice,
Ferice de mine
Şi de maica mea;
'N zile ce-am născut,
Parte ce-am *davut*...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 78)

Balada *Rusalin*:

„Num-un fecior a *davut*,
Ce Rusalin l-a chemat,
Şapte şcoli l-a învăţat
Ca să mi-l popească-n sat;
Nevastă pe cin' şi-a luat?
Pe Lena de la Maidani
Numai c-un şfertar de bani;
Ibovnică îmi *davea*
Pe Veta de la Soceni...”

(Reteganu, *Poez. pop.*, 22)

v. ¹D.

Pe alocuri se aude *aivă* în loc de *aibă*:

„Ca jurămînt, poporul zice: să nu *aivă* parte de luminile ochilor, să nu *aivă* parte
de ce e mai drag în lume...” (P. Iftimie, Tutova, c. Obîrşeni).

E și mai curioasă forma poporană trisilabică *avîndă* pentru disilabicul *avînd* (Jipescu, *Opincaru*, p. 20), precum și macedo-românește sînt două forme: *avîndălui* și *avîndu* (Bojadschi).

v. ²*Am.* – *Avere.* – *Avut.*

²**AM**, vb. auxil.; avoir. În articolul precedent s-a văzut modalitatea materială și logică a nașterii auxiliarului *am* din activul *a m*. Aci dară ne mărginim a-l urmări în sine-și.

Auxiliarul *am* se conjugă numai la prezinte indicativ, unde se unește cu participiul trecut:

$$\left. \begin{array}{l} (\text{cu}) \textit{am} \quad (\text{tu}) \textit{ai} \quad (\text{el, ea}) \textit{a} \\ (\text{noi}) \textit{am} \quad (\text{voi}) \textit{a\c{t}i} \quad (\text{ei, ele}) \textit{au} \end{array} \right\} \text{f \c{a} c u t ;}$$

și la optativ, unde se unește cu infinitivul:

$$\left. \begin{array}{l} (\text{cu}) \textit{a\c{s}} \quad (\text{tu}) \textit{ai} \quad (\text{el, ea}) \textit{ar} \\ (\text{noi}) \textit{am} \quad (\text{voi}) \textit{a\c{t}i} \quad (\text{ei, ele}) \textit{ar} \end{array} \right\} \text{f a c e .}$$

La indicativ, ca și la optativ, *am* se poate construi cu verbul său în două feluri:

direct: *am f \c{a} c u t*, *a\c{s} f a c e*.

invers: *f \c{a} c u t -am*, *f a c e r e -a\c{s}*,

unde revine la optativ forma infinitivală nescurtată, deși pe alocuri se aude în popor: *f a c e -u-a\c{s}*.

Construcțiunea directă poate să fie:

continuă: *am f \c{a} c u t*, *a\c{s} f a c e*;

înteruptă: *am eu ceva cumva f \c{a} c u t*, *a\c{s} eu ceva cumva f a c e*.

Construcțiunea indirectă poate să fie înteruptă numai prin pronumele personal: *f \c{a} c u t u - m-au*, *f a c e - m-a\c{s}*.

Funcțiunea cea obicinuită în ambele timpuri este aceea directă continuă; nu e rară însă, și uneori nu e fără eleganță, aceea înteruptă, mai ales la indicativ.

Moxa, 1620, p. 372: „*de am\c{u} eu f \c{a} c u t \c{u} ceva cu nedereptul, nu-mi veghea voe nemică...*”

Act rustic din Mehedinți, 1599 (*Cuv. d. bătr.* I, 88): „*au ei l \c{a} s a t cu al lor cuvântă...*”

Psaltirea Șcheiană, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.), X, 4: „*că ce ai tu s f r \c{a} \c{s} i t*, *e ei sparseră...*”

Foarte des într-un fragment măhăcean, circa 1600 (*Cuv. d. bătr.* II, 87 sqq.):

„*s-au neștire de întâia \c{c}as l u c r a t u*”;

„*s-au neștire după al treile \c{c}as v e r i t u*”;

„*s-au neștire după al șasele \c{c}as a j u n s u*” etc.

Pronumele reflexiv se pune denaintea lui *am*: *m-am f \c{a} c u t*, *f \c{a} c u t u -s-au*;

Pravila de la Govora, 1640, f. 25 a: „deci acéstea noao *au g r ă i t u - s e ...*” = „nouă s-*au g r ă i t*”.

Construcțiunea inversă alături cu aceea directă, fără ca ele să se deosibească prin ceva sub raportul sensului, permite graiului românesc încrucișarea ambelor întocmai după regula chiasmului în retorică, deși procesul e de tot poporan.

Așa ne întâmpină mereu în cîntece:

„ M e r s -*au* ei pîn' la un loc
Ș-*au* a p r i n s un mare foc...”

(*Alex., Poez. pop.*², 20)

„ S ă m ă n a t -*am* grîu de vară,
A u i e ș i t numai negară;
S ă m ă n a t -*am* orz, ovăs,
A u i e ș i t mohor pe șăs;
S ă m ă n a t -*am* popușoi,
A u i e ș i t iarbă-n fușoi...”

(*Ibid.*, 228)

„ F o s t -*ai*, badeo, om voinic,
Ș-*ai* r ă m a s chiar de nemic...”

(*Ibid.*, 338)

„ D u c e -*m-aș* la cununie,
Și m-*aș* d u c e ca vîntul
Cînd spulberă pămîntul...”

(*Ibid.*, 307)

„ B e r e -*aș* vin cu mintă creață,
Ș-*aș* d u r m i la mîndra-n brață...”

(*Familia*, 1886, p. 115)

Proverb:

„ F o s t -*ai*, lele, ce *ai* fost,
Dar acum ești lucru prost...”

Această încrucișare a ambelor construcțiuni e cu atît mai deasă în cronicile noastre, cu cît mai necărturar era cronicarul, adecă mai puțin înrîurit de modeluri grece și slavice, căci la slavi și la greci nu se găsește nemic analog. Așa în letopisețul lui Ion Neculce se află peste două sute de chiasmuri analoge, dintre cari iată patru unul lîngă altul:

Letop. II, p. 363: „Mai c e r ș u t -*au* turcii Azacul, și s-*au* a p u c a t rușii să-l dee cu tot venitul și hotarul lui. C e r ș u t -*au* și bir să le dee și cheltueala oștii, ce bir n-*au* p r i m i t . Z i s -*au* turcii să mai strice și alte pălănci ce sânt pe marginea hotarului pre lăngă zaporojeni și la pragurile Niprului, anume Camen, Zoton și altele, și s-*au* a p u c a t că le-or strica. Mai z i s -*au* turcii și pentru Ucraina etc.”

Din diferite construcțiuni chiasmatică, cari nu sînt tocmai puține la noi, cea mai în circulațiune decît celelalte toate la un loc este cea prin auxiliarul *am*; apoi pe a

doua și pe a treia linie prin auxiliarul *v o i*, prin elemente pronominale și altele: „merge-voi și voi vedea, bucură-te și te veselește” etc.

v. *Eu.* – *Se.* – *Voi.*

În vechea italiană ni se prezintă din când în când un fenomen foarte înrudit. Așa sînt exemplele citate de Tommaseo: „Grazie ti rendo, Iddio mio, perocchè tu m’a i visitato, ed h â m i dimostrato li peccati miei...”; sau la San-Francesco d’Assisi:

„Perdonami, Signore,
Che t’h o fora serrato:
No h o t t i ricambiato
Un vero amore...”

Formele istorice pentru monosilabicii *am*, *ar* și *aș* sînt disilabice: *amu*, *are* și *ași*.

Act rustic din Ilfov, circa 1600 (*Cuv. d. bătr.* I, 94), de două ori: *amu* lăsatu eu cu sufletul miu...”

Act muntenesc din 1622 (*A.I.R.* I, 31): „auzindu că va să facă sfântă mănăstire, ne-*amu* adunatu toți și *amu* vorbitu...”

Altul din 1612 (*ibid.*, 71): „*amu* întorsu partea lui Săban Gliga..”

Varlam, 1643, I, f. 51 a: „mulți *are* hi mai bucuroși să moară decătă să-șu descopere boala ca să o vadzâ toți...”

Pe lîngă *are* este și forma *ară*, de unde apoi actualul *ar*:

Silvestru, 1651, f. 96 a: „mănăncă pre oamenii micî cumă *are* mănca păine...”; iar f. 111 b: „deșărție săntă fîi oameniloră, minciunăși-s fîi bărbatului; de s-*ară* pune în cumpănă, măi iușori *ară* fi decătă deșerțiia...”

Moxa, 1620, p. 352: „*ară* fi mai bine ce va naște să-l arunci în foc...”

Radu din Mănicești, 1574 (ms. în British Mus., *Harl.*, 6311 B):

Io. III, 12: „cum, de <i>ași</i> (αἰσι) zice voao de ceri, crédere-ați...”		„...quomodo, si dixero vobis coelestia, credetis...”
---	--	---

Pe lîngă *ași*, forma *așu* prin analogie cu *amu*:

Psaltirea Șcheiană, circa 1550: „Doamne Dumnedzăul mieu, se *așu* face časta...”

Unii derivă pe *aș* din neogrecul ἄς în ἄς γράφει, ἄς γράψομεν (*Cihac*, II, 637), care reprezintă pe vechiul grec imperativ ἄφες = ἄφες din ἀφίημι (*Du Cange, Gloss. med. Graec., introd.*). O asemenea derivațiune nu se discută. Toate formele auxiliarului *am* s-au născut printr-unul și același proces fonetic al suprimării silabei mijlocii *-ve=-be-* din prototipuri latine, și anume:

am = a v e m = h a b e m u s ;

ai = h a b e s ;

a, *au* = h a b e t , h a b e n t ;

ați = a v e ț i = h a b e t i s ;

are = h a b e r e t ;

aș = h a b e s s i m .

Pentru *aș* deja canonicul Cipariu (*Gramm.*, 278) indicase foarte bine paralelul italian *a v e s s i*, care însă nu vine din latinul „habuisssem”, ci din arhaicul *h a - b e s s i m*, de ex. la Cicerone, *De leg.* II, 8: „separatim nemo *h a b e s s i t* deos”.

În grai *a* sau *au* se reduce mai adesea la *o*.

În următoarea doină din Ardeal acest *o* = *au* ne întimpină chiar într-o construcțiune chiasmatică:

„Ies afară, luna-i sus,
Badca v i n t -o și s-o d u s ;
Ies afară, luna-i jos,
Badca v i n t -o și s-o-n t o r s ...”

(Jarnik-Bîrsanu, 134)

Apoi pentru plural circulează alături cu *au* o formă foarte interesantă *or* = lat. *habuerunt*:

„Bate, Doamne, neamțu-n drum,
C-o ales ce-o fost mai bun
Ș-or rămas niște pitici,
Altfel n-ai cum să le zici;
Piticii care-or rămas
Pun căciulele pe nas
Și fac la fete necaz!”

(J. B., 298)

„Și mi-or zis floare de fragă,
Tuturor pe lume dragă;
Mi-or zis floarea florilor,
Dragostea feciorilor...”

(Ib., 156)

„Cununa *o* fost la mine,
Da ochii *or* fost la tine
Să fi luat seama bine...”

(Ib., 171)

Ambele forme, *au* și *or*, în același cântec:

„Cu cheile s-or jucat
Mulți pruncuți
Nepricepuți:
„Nu știu în foc le-au țipat,
O-n apă le-au aruncat...”

(Pompiliu, Sibii, 54)

După vocala unui cuvânt monosilabic, în unele vechi texturi inițialul *a* se elide, ceea ce s-aude adesea și-n graiul poporan. Așa:

Legenda Duminiceii, 1600 (*Cuv. d. bătr.* II, 44): „aastă carte o-u tremesu” = „o *au* tremesu”.

Ruga Sf. Sisinie, circa 1580 (*ib.*, 289): „laptele mâni-ta ce-i suptu” = ce *ai* suptu...”

Călătoria la iad, circa 1550 (*ib.*, *passim*): „ce-*u* răstignit = ce *au*”; „se-*u* sculatu = se *au*”; „născutu-se-*u* = se *au*”; „ne-*u* spus = ne *au*”; „te-*i* ivitu = te *ai*”; „o-*u* pădzitu = o *au*”; „și-*u* necat = și *au*”; „se-*râ* aprinde = se *ară*” etc.

Cugetări în oara morții, circa 1550 (*ib.*, *passim*): „o, cum ne-*mă* (= ne *am*) pierdut vrême de pocâințe de-*mă* (= de *am*) bad•ocuritū și *amă* •ucatu și-*mă* (= și *am*) săritu...”

În grai se mai observă și un altfel de „sandhi”:

„Se zice i-*an* dat în loc de: i-*am* dat; dar: *am* văzut, nu: *an* văzut...” (D. Georgescu, Iași, c. Băiceni).

În fine, despre formele istriano-române, foarte curioase, vezi pe Ascoli, *Studj critici* I, 64-67.

v. ¹*Am.* – ^{1,2}*Aș.* – *R.*

AM. – v. *-an*.

AMĂ! s. **A-MĂ!** interj.; eh mais! Editorul operelor lui Alexandri (t. IV, p. 1775) explică pe *ama* prin: c e m a i t r e a b ă ! Este o exclamațiune de mirare unită cu îndoială, care se aude numai pe-n orașe, aproape necunoscută pe la țară.

Costinescu, *Vocab.* I, 34: „*A-ma!* așa! ce ai făcut? de ce așa?...”

Alexandri, *Gură-cască*: „...vă închipuiți pe mine Nae Gîscănescu înbrăcat husărește, cu nădragi strimți și cu chiveră? *Ama!* frumos m-a prinde...”

Același, *Sandu Napoală*: „...să fiu deopotrivă cu Chiosa vezeteul și cu Mănciu-rică bucătarul?... *ama* rînduială!...”

Același, *Hagi-Petcu*, act I, sc. 4: „*Ama!* Atîta mi-ar fi trebuit, să-l ascult pe d-lui!...”

Același, *Boieri și ciocoi*, act II, sc. 13: „*Ama!* Ai vorbit de te-ai pripit...”

Filimon, *Ciocoi vechi*, p. 186: „pare că auz de acum pe acei clevetitori zicînd: *Ama*, cap și la Banul! mai deunăzi nu voi să dea pe fie-sa după Postelnicul Andronache, boier simandicos și om al lui Caragea, și acum o dă slugii acelui boier...”

Acceași interjecțiune este la neogreci, serbi, bulgari și turci (Miklosich, *Türk. Elem.* I, 11). Românii au căpătat-o abia în epoca fanarioților. Curat românește, cu același sens, se zice „a b a !” de exemplu la De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultă-nica*, p. 244: „A b a, moșule, încotro? un’te duci p-așa zăpușeală?...” sau oltenește în *Jocul păpușilor*:

„A b a , fă, unde ți-e teatele
Ca să-mi dea pușcheatele
Să împrușcă vrăbeatele?...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 121)

v. *A-ba!* – *Dec!*

AMÂN! interj.; grăce! miséricorde! pardon! Această exclamațiune arabă de iertare au căpătat-o prin osmanlii toate popoarele de pe Peninsula Balcanică, căci turcii, cînd ardeau și prîjeau tot pînă la Dunăre și pînă la Carpați, n-aveai încotro, ci trebuia să le strigi turcește „*aman!*” fiindcă altfel nu te înțelegeau.

În cronicе, *aman* ne întîmpină numai cînd e vorba de turci, sau cînd vorbesc turcii.

Neculce, *Letop.* II, p. 377: „nu mai avea nici o putere, numai ce striga *aman*, deci noi văzându-i că strigă *aman*, ne-au căutat numai a face pace...”

Dionisie Eclesiarcul, *Cron.* (Papiu, *Monum.* II, 172): „și așa se sparge ordinea turcilor, caii se duc în lume zbierînd și turcii căzuți țipînd: *aman! aman!*...”

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 224: „(Antiohi Caragia) nu le da obraz (turcilor) nicidecum, nici să șeadă jos înaintea lui nu-i punca, și să răstia asupra lor, ca cînd n-ar fi fost turci, ci se ruga cu *aman b o i e r*, care nu cred că a fi mai fost altă dată...”

Păreche cu „*aman b o i e r !*” este „*aman p u i u l e !*”, cînd nu supusul cerea iertare de la mai-marele său, ci femeia de la bărbat.

I. Creangă, *Amintiri din copilărie* (Conv. lit., 1881, p. 10): „Pesemne te mănîncă spinarea, cum văd eu; și ia acuș te scarpin, dacă vrei; ba ș-un topor îți fac, dacă mă crezi, de-i zice *aman puiule!* cînd îi scăpa din mîna mea...”

Nu e rar și-n poezia poporană, dar numai în balade.

Român Grue Grozovanul:

„*Aman!* ci cu toți răcnea
Și din față-i toți pereaa...”

O baladă din Bucovina:

„El striga în gura mare,
Eu îi dam peste spinare;
El striga: *aman! aman!*
Eu mă-ntorceam și-i mai dam...”

(Marian, II, 59)

În balada *Doncilă:*

„Ah, a m a r , a m a r , Doncilă!
N-am cerut așa copilă...”

pare a fi o eroare în loc de:

„Ah, *aman, aman*, Doncilă...”

căci vorbește un turc amenințat de moarte și care cu un moment înainte zicea adversarului său: „ghiaur Doncilă!”...

v. ¹*Turc.*

AMANDEÀ! interj.; tout d'un coup! à l'assaut! vite! Sinonim cu *b u s t a*. Se aude numai în Moldova, unde pare a fi destul de răspîndit. S-a introdus în grai cel mult de prin secolul trecut.

I. Creangă, *Amintiri din copilărie* (Conv. lit., 1881, p. 460): „Iară eu, *amandea* pe uşă afară plîngînd şi încep a răcni cît îmi lua gura, strigînd megicşii...”

Alexandri, *Scara mîtei*, sc. 12: „Ei, apoi ce fac eu acum? Ha!... Mări să fac şi eu ca cuconu Măgdian... *Amandea* la scară!...”

Acelaşi, *Iorgu de la Sadagura*, act I, sc. 8: „Dos la faţă, ş-*amandea* la moş Niron!...”

Acelaşi, *Rusaliile*, sc. 14:

„Veveriţă: Rusaliile se primblă noaptea prin sat: cum le-om zări, *amandea* pe ele!

Gheorghe: Dar dac-or da ele b u s t a la noi?...”

Seulescu, *Gramm.*, 1833, p. 170, aduce ca sinonimi: „*amandè* p e d î n s u l , daţi de tot, nu lăsa, nu te da...”

După D. Şaineanu (*Elem. turc.*, p. 55) *amandea* este un participiu persian, *î a g - m a n d è*, trecut la noi prin turci şi însemnînd literalmente „prădînd”, „năvălînd”; o etimologie foarte corectă fonetică şi pe care totodată, sub raportul semasiologie, o întăreşte analogia latinului „raptîm” din „rapere”, ba şi româneşte „grabă” din slavul „grabiti = piller”.

v. *Busta*. – *Iamă*. – *Iamandi*. – *Iurăş*. – ¹*Turc...*

AMANÈT (plur. *amaneturi*), s.n.; gage, nantissement. Sinonim cu *z ă l o g*. Derivate: *a m a n e t a r* „créancier, hypothécaire” şi *a m a n e t e z* „mettre en gage, hypothéquer”. Din turcul *e m â n e t* „dépôt” prin neogrecul *ἀμάνετι* „gage”, *ἀμάνετεύω* „engager” (Cihac).

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 233: „au chemat un mîrzac, ce avea musafir într-o casă la poartă, zicându-i: am un *amanet* ca să-ţi dau, dar voiu să-ţi pui capul şi *amanetul* din mână să nu-ţi dai...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 4019:

„Săracii ce-aveau prin casă, mergea, punca *amanet*,

Dîndu-i bani să-l îmblînzească, să-l vadă dezminiet...”

Filimon, *Ciocolii vechi*, p. 249: „... ia condica de *amaneturi* şi trece banii boierului la partida plăţilor...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 108: „vă şi-mprumutăm, dar puneţi-ne *amanet*, *z ă l o g*, o r moşiile, or sarea, or vinitu...”

De la Vrancea (B. Ştefănescu), *Sultănica*, p. 113: „Ce-o să mai *a m a n e t* ă m la urma urmelor, dacă perdem şi-n astă-seară?...”

v. *Zălog*.

AMANETÀR }
AMANETÈZ } v. *Amanet*.

¹**AMÀR, -Ă**, adj.; amer; fig. triste, pénible, affligeant, dur à supporter. În sens figurat se apropie de *a m a r n i c*. În sens propriu, distinge gustul neplăcut al unor substanţe, mai ales al unor plante prin cari îl şi defineşte poporul. Aşa, e *amar* p e l i n u l

Doină muntenească:

„Mă muncesc de vine-un an
La poartă la Leurdean
Să fac pelinul zahar,
Dar p e l i n u -i tot *amar*...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 285)

Din Bucovina:

„Dar p e l i n u -i tot *amar*
Și dușmanu-i tot dușman!...”

(Marian, II, 27)

Moxa, 1620, p. 382: „Beu păharu *amaru* și p e l i n a t u ...”

Pe lângă „*amar* ca pelinul”, se zice: „*amar* c a f i e r e a”, ceea ce se rostește în unele locuri: „*amar* c a ș e r e a” (I. Gheorghiu, Iași, c. Cîrjoaia), în altele: „*amar* c a c e r e a” (G. Baltă, Neamț, c. Bistricioara).

„*Amar* c a g h i n ț u r a” (Gentiana cruciata), plantă numită și f i e r e a - p ă m î n t u l u i .

„*Amar* c a m ă t r ă g u n a” (Atropa Belladonna).

Deși leușteanul (*Ligusticum levisticum*) nu e tare *amar*, totuși în Banat se aude: „mi-e *amară* viața ca l e u ș t e a n u l” (L. Iancu, c. Visagu).

Despre medicamente *amare*, generalmente vegetale și tonice, cunoscute și franțuzește sub termenul generic de „les a m e r s”:

„Că nu dau leacuri *amare*
Să fie cu supărare,
Ci tot buze rumeioare,
Care plac la fetișoare...”

(J. B., 374)

În sens propriu și-n sens figurat totodată:

„*Amară*-i frunza de nuc,
Mai *amar* doru ce-l duc;
Amară-i frunza de fag,
Mai *amar* doru ce-l trag...”

(*Ibid.*, 90)

Într-o frumoasă antiteză:

„Foaie verde n u c -amară,
Badea-i mînios de-ascară,
Că n-am șest cu el afară;
Foaie verde flori de f r a g ă ,
Iartă badeo, iartă dragă...”

(*Ibid.*, 105)

v. *Fiere*. – *Ghințură*. – *Leuștean*. – *Mătrăgună*. – *Nuc*. – *Pelin*.

Ca și a c r u , *amar* este în opozițiune cu d u l c e .

Proverb:

„Cine a mâncat papară,
Știe d u l c e -i or *amară*...”

(Pann, II, 14)

Ghicitoarea despre „nuc”:

„Nalt cât casa,
Verde ca mătasa,
D u l c e ca mierea,
Amar ca fierea...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 235)

care e și franțuzește:

„Amer comme fiel,
Doux comme miel...”

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.):

Jacob III, 11: „doară izvorul dintr-acéiași curere izvori-va d u l c e și <i>amaru</i> ?...”		„...numquid fons de eodem foramine emanat dulcem et a m a r a m aquam?...”
---	--	---

Coresi, *Omiliar*, 1580, quat. XXIX, p. 12: „foarte întunecă mintea lor și nu-i lasă să caute adevărul, ce grăescă că d u l c e l e e *amară*...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 35): „cu bucățea d u l c e a vulpii înghiți și undița otrăvii *amară*...”

Ibid., p. 171: „inimii închise și de grijă cuprinse, tot d u l c e l e *amar* și tot largul strîmpt îi iaste...”

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* II, p. 282:

„Oh! lume înșălătoare,
De-mpărați învrăjbitoare!
Cum era de d u l c e mierea,
Acum este-*amară* fierea...”

Balada *Doncilă*:

„Pentru dînsul nu e vară,
Nu e d u l c e primăvară,
Ci numai viață *amară*!”

Doină din Dobrogea:

„Fîntînă cu cinci izvoară,
Două d u l c i și trei *amară*,
Să bea dușmanii să moară...”

(Burada, *Călăt.*, 231)

Altă din Moldova:

„Ce-a fost veșted înverzește,
Ce-i *amar* se î n d u l c e ș t e ,
Ce-i mîhnit se-nveselește...”

(Alex., *Poez. pop.*², 336)

După cum *d u l c e* se ia ca sinonim cu tot ce e plăcut sau bun, de asemenea *amar* se întrebuintează metaforic pentru noțiunea de orice neplăcut, rău, trist, încât din acest punct de vedere până și *d u l c e a ț a* poate fi *amară*, ca în doina:

„Și cu unde mă voi duce?
Unde mierea e mai dulce,
Căci aice-n astă țară
Zău! și m i e r e a e *amară*...”

(Marian, *Bucov.* II, 13)

Istoria lui Brîncoveanu, 1730 (*Conv. lit.*, 1875, p. 328):

„Oh! *amară* primăvară,
Cum ne ie turcii din țară...”

Coresi, 1577, ps. LXIII:

„...întinseră arculă său, lucru *amară*...” | „...intenderunt arcum, rem a m a r a m ...”

Moxa, 1620, p. 380: „O, *amară* leu cu sufletă cruntă și cu minte de fiară vrăjmașe, cătă pagubă fecese!...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 1:

„Ce necaz, ce osîndire, vai mie! ce foc *amar*,
Ce tresnet și ce lovire, ce otrăvitor pahar!...”

O baladă din Bucovina:

„Și cu gura-i blăstăma
Cu blăstăm *amar* de foc
Să n-aibă-n lume noroc,
Cu blăstăm *amar* de moarte
Ca să n-aibă-n lume parte...”

(Marian, II, 123)

Doină din Ardeal:

„Bine-a zis frunza de vie
Că dragostea nu-i moșie,
Că dragostea se sfîrșește
Și cît lumea nu trăiește:
Dragostea e-nșelătoare
Ș-aduce chinuri *amare*!...”

(J. B., 219)

Din Moldova:

„Că mi-e sufletul *amar*
Și-mi e traiul în zadar!
Vai de mine și de mine,
Nu mai știu ce-i rău, ce-i bine...”

(Alex., *Poez. pop.*², 313) **755**

Pentru popor, o mamă poate fi a s p r ă , dar o soacră este a c r ă , iar o mumă vitregă e *amară*:

„Cîte poame sînt de vară,
Nici una nu-i *amară*
Ca maica de-a doua oară...”

(J. B., 209)

v. *A cru*.

La plural feminin, în grai se aude mai adesea *amară* în loc de *amare*; uneori și-n vechile texturi:

Sf. Ioan Crisostom, text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 483): „nice zdărăindă fața sau bătândă în pieptă sau glasuri lăsăndă, ce numai diîn inimă să lăsăm lacrăme *amară*...”

Poetul însă, din contra, își permite în asemeni cazuri și pe masculinul *amari*:
Zilot, Cron., p. 52:

„Lucru vrednic d-*amari* lacrămi, numai jale, numai foc,
Care este pustiirea acestui românesc loc!...”

Adjectivul *amar*, foarte des el însuși în grai, s-a mai rămurit la noi în atîtea crengi unele peste altele, ca nicăiri în limbile neolatine din Occident. Pe lîngă substantivul *a m a r*, adverbul *a m a r*, interjecțiunea *a m a r*, vine apoi verbul *a m ă r e s c*, adjectivii *a m a r n i c* și *a m ă r î u*, substantivii *a m ă r e a l ă*, *a m ă r i m e*, *a m ă r ă c i u n e*, *a m ă r ă t u r ă* etc., fiecare exprimînd o nuanță și avînd o funcțiune proprie bine determinată.

v.²⁻⁴*Amar*. – ^{1,2}*Amarnic*. – *Amărăciune*. – *Amăresc*...

²**AMĂR** (plur. *amaruri*), s.n.; souffrance, peine, tristesse. Sinonim cu *a m ă r ă c i u n e*, cu *a m ă r i m e*, cu *a m ă r e a l ă*, dar cu o nuanță mai puțin materială; așa despre gustul bucatelor, al beuturilor, al leacurilor etc. se poate zice *a m ă r ă c i u n e* sau *a m ă r e a l ă*, de asemenea *a m ă r i m e*, niciodată însă *amar*; a înghiți *a m ă r e a l ă* sau *a m ă r ă c i u n e* ori *a m ă r i m e* este altceva decît:

„Multe rele-am pătitit,
Mult *amar* am î n g h i ț i t ...”

(Alex., *Poez. pop.*², 379)

sau la A. Odobescu *Mihnea-vodă*, p. 23: „am obosit tot î n g h i ț i n d u -m i *amarul*...”

Pîna și *p e l i n u l* ia un sens metaforic cînd e sinonim cu *amar*, ca în doina muntenească:

„Doamne, cui să mai mă-nchin,
Că de-*amar* și de *p e l i n*
Bietu-mi suflet este plin...”

(G. D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 352)

Astfel *amar* e sinonim cu *j a l e*, cu *d u r e r e*, cu *g r e u* etc.

Predică, 1600 (*Cuv. d. bătr. II*, 228): „adul ăste plin de *amar* fierbinte și *d u r é r e* fără seamă...”

Text omiletic din sec. XVII (*Cod. ms. miscel. al Bis. Sf. Nicolae din Brașov*, p. 293): „pizmașilor mare boală ăste-le, și *amar* și *j a l e* ăste lor, numai căce-ș vâd cu ochii pre cine-i ăste pizmă și băsău...”

Act moldovenesc din 1677 (*A.I.R. III*, 251): „ăste a mea moșia den moșii și strămoșii mei, și eu am dat năpotului meu pântru sprijinială și socotăntă care am avut l a g r ă u l și l a *amarul* meu...”

Varlam, 1643, I, f. 115 a: „mai multă *amar* și *d u r é r e* avu cându pogorâră pre Hs. de pre cruce...”; și mai jos, f. 119 a: „pre mene m-ai lăsat în s c r ă b ă și în *amar* mare...”

A. Pann, *Prov. I*, 42:

„Plecă ghicitorul cu acel tatar,
Dar prea t r i s t cu totul și plin de *amar*,
Mirîndu-se-n sine cu ce meșteșug
Ș-acolo să-ntoarcă vreun vicleșug...”

Doină din Ardeal:

„Mă dusei cu coasa-n deal,
Cosii iarbă și *amar*;
Mă dusei cu coasa-n luncă
Și cosii j a l e adîncă!...”

(Jarnik-Bîrsanu, 222)

Costachi Negruzzi, *O alergare de cai I*: „ce *amar* trebuie să fie în sufletul lui și cîtă j a l e în inima soției sale...”

Orice suferință se poate numi *amar*:

„Vino, mîndră, sus pe deal,
Und’ se face grîul rar,
Ca să scăpăm de *amar*!...”

(J.B., 162)

Sf. Ioan Crisostom, text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel. al Bis. Sf. Nicolae din Brașov*, p. 508): „oamenii ceia răii ajută-se spre mai *amar*, înșălîndu și înșelați fiindu...”; și mai jos, p. 528: oamenii ceia hitlénii și vrăjitorii dospi-vorū mai spre *amar*, înșălîndu și înșălîndu-se...”

Gr. Alexandrescu, *Te mai văzui*:

„Plăcerea, frumusețea, podoabe felurite,
Tot era în zadar;
Ele nu pot să-nvie simțirile-amorțite
D-al patimei *amar*...”

La plural *amaruri*:

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, dec. 10: „mulțămindă lui Dumnedzău, să ruga să-l mântuiască dî-aciale *amaruri*...”

Samuil Clain, *Învățăture* (Blaj, 1784, p. 61): „Foarte mare doră amă eu, ca să vă pocu arăta fericirea vreunui dreptă, carele cu sfîntă moarte se véde, cum să izbăvéște de *amarurile* vicții aceștiia...”

Prin asociațiunea de idei: „suferință = neajuns = cusur”, admirabilă locuțiune proverbială din Moldova la I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb* (*Conv. lit.*, 1877, p. 193): „tot omul are un dar și un *amar*, și unde prisosește darul, nu se mai bagă în samă *amarul*...”

Construcțiunea c u *amar*:

Moxa, 1620, p. 367: „nice ună bine pre lume nu ăaste ca să nu se améstece cu scrăba și c u multă *amară*...”

Predică, 1619 (*Cuv. d. bătr. II*, 122): „duce-te-veri cu elu în focul nestinsu și întru-nturécul dé afară întru viermii neadurmiți, iuo scărécarea dinților și plănge-re c u *amaru*...”

Doină din Bucovina:

„Nu vă uitați la avere,
Că-n ea n-aflați mîngăiere.
Că averea trece dealul
Și tu rămîi c u *amarul*...”

(Marian, II, 71)

Mai obicinuit însă „c u *amar*” funcționează ca adverb.

Omiliar de la Govora, 1642, p. 67: „păcătoșii se vor plănge și vor încépe c u *amar* a tângui...”

Istoria lui Brîncoveanu, 1730 (*Conv. lit.*, 1875, 330):

„Pe rînd în casă întra
Și c u *amar* suspina...”

Doină din Ardeal:

„De cînd, maică, m-ai băiat,
C u *amar* m-ai blăstemat
Cu mîinile cătră soare,
Să trăiesc cu supărare...”

(J. B., 183)

În fine:

„Între înjurături: dă-l boalei! dă-l focului! dă-l *amarului*!...” (P. Olteanu, Hațeg).
v. ¹*Amar*. – ^{3,4}*Amar*. – ^{1,2}*Amarnic*.

³**AMÀR**, adv., amèrement, péniblement, tristement. Niciodată nu se întrebuițează despre gust, ci numai despre suferințe sau neajunsuri morale.

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 69-70: „cum era saniile cu bejăniile, așa le aducea în-cărcate de muieri și de copii și pe drum copii degerați și fete mari cum era mai *amar*...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 172): „giurământul între muritori
apa curății fiind, vinul și veninul fără-liagii s-au făcut, carile întâiu dulce înbată,
apoi *amar* otrăvește și înniacă...”

I. Văcărescu, p. 539:

„Și-ncepe *amar* ohtînd,
Ah! ah! a! cu dor, cu jînd...”

A. Pann, *Prov.* I, 42:

„D-altă parte iarăși vedea pe tatar
Stînd și el pe gînduri și oftînd *amar*...”

Balada *Român Grue Grozovanul*:

„Doi tătari țeapa-i gătesc,
Doi *amar* îl chinuiesc,
Dar el cîntă-n nepăsare
Parc-ar fi la masă mare...”

Balada *Ștefăniță-vodă*:

„Frunză verde stejărel!
Am un frate voinicel
Și mă tem *amar* de el...”

Balada *Voinea*:

„Se bocea, se tînguia
Și din ochi *amar* plîngea...”

(Pompiliu, *Sibii*, 78)

v. ²*Amar.* – ^{1,2}*Amarnic.*

⁴**AMĂR!** interj.; hélas! Sinonim cu v a i ! și cu celelalte exclamațiuni de suferință.

O grămadire de sinonimi reduplicați la Varlam, 1643, I, f. 119 b: „o h , o h !
mare nevoie! v a i ! v a i ! mare greutate! *amar, amar!*...”

Omiliar de la Govora, 1642, p. 90: „așa cu țipet mare și înfricoșat se va împlea
gheena, și urechile căroră vor fi acolo nemică altă nu vor auzi numai acéstea: *amar!*
amar!...”

Mai adesea „*amar!*” își asociază pe „v a i !” căpătînd prin aceasta o nuanță
oarecum superlativă.

Casa unui țăran:

„Făcută-i din pămînt ars,
Înlăuntru-i tot necaz!
Văruiță-i tot cu var,
Înlăuntru-i v a i ș-*amar!*...”

(*Familia*, 1884, p. 420)

Se construiește cu dativul, ca și lătinește „*vac*”.

Noul Testament din 1648, Matth. XI, 21:

„... <i>amar</i> ție, Horazin! <i>amar</i> ție, Vithsaida! ...”	„... <i>v a e</i> tibi, Corozain! <i>v a e</i> tibi Bethsaida!...”
---	--

Beldiman, *Tragod.*, v. 5:

„În ce stare, *amar* mie! te cutremuri când privești;
A lacrimilor năvală chip nu este s-o oprești...”

Zilot, *Cron.*, p. 15: „Ah, *amar* mie! cum m-am născut într-această Țară Rumânească...”

Adesea se întrebuițează în construcțiune cu d e .

Costachi Conachi, *Poez.*, p. 239:

„Și voi, Dumnezeii amarnici, pentru ce mai prelungiți?
Au câte-am tras nu-s destule? au pesemne îmi gătiți
Alte morți, alte ucideri, *amar* d e viața mea!...”

Doină din Moldova:

„Sărăcuț, *amar* d e mine!
De-aș simți moartea că vine...”

(Alex., *Poez. pop.*², 276)

Balada *Inelul și năframa*:

„De altul poate-ar fi bine,
Dar e rău ș-*amar* d e tine!...”

Nevasta tâlharului:

„C-am rămas cu rod în sân,
Și nu-i rod de bun român,
Ci e rod de om mișel,
Sărăcuț, *amar* d e el!...”

(Alex., *Poez. pop.*², 230)

Balada *Jianul*:

„Vai, sârmanul voinicel,
Sărăcuț, *amar* d e el!...”

Doină din Bucovina:

„Căci traiul cu tine,
Vai ș-*amar* d e mine!...”

(Marian, I, 96)

Din Ardeal:

„Scoală, Marcule, stăpîne,
Că-i *amar* și vai d e tine!...”

(Pompiliu, *Sibii*, 23)

Idiotismi: *amar* de cap! *amar* de zile!

„Of bărbate, bărbățele,
Amar de zilele mele!...”

(Marian, I, 9)

„Căci *amar* de capul meu,
N-oi avea odihnă eu!...”

(*Ibid.*, I, 104)

„Ș-acolo mi-a merge rău,
Căci *amar* de capul meu,
N-oi avea hodină eu
De zuraiul fetelor,
De plînsul nevestelor.”

(Pompiliu, *Sibii*, 16)

Reduplicat:

„Frunză verde mă răcine,
Vai și-*amar*, *amar* de mine!...”

(Alex., *Poez. pop.*², 386)

Adesea își asociază pe interjecțiunea „o!”

În *Cugetări în oara morții*, circa 1550 (*Cuv. d. bătr.* II, 463-5), de douăzeci și cinci de ori se repetă: „o, *amar*!” construit cu dativul sau cu vocativul, bunăoară: „o, *amar*! mencișiloru! o, *amar* ceia ce giură pré cruce...”, și apoi se încheie prin: „o, munca și a m a r u l mare! și oamenii nu precepu...”

Moxa, 1620, p. 364: „se stinseră curând, o, *amar*! că se sfădiră adinsu eiși...”

Zilot, *Cron.*, p. 28: „dar, o *amar*! nevoile au început și despre Pazvantoglu...”

Uneori „*amar*!” figurează ca un „parbleu!” fără nici un amestec de suferință; de exemplu:

„Hai, mîndră, la cununie
Pînă-i frunza verde-n vie;
Deacă frunza s-a usca,
Cin’ *amar*! ne-a cununa?...”

(Jarnik-Bîrsanu, 49)

Cu românul „*amar* de m i n e !” deja Diez (*Wtb.*² I, 18) alăturase cu drept cuvînt pe portugezul „a m a r o de m i !” Să mai adăugăm că și-n Sicilia: „a m a r u a d i d d u !” literalmente „*amar* la el!” are același sens (Pitrè, *Arch. delle trad. popol.* I, 519). De asemenea „a m a r u m i a ! = misero me!” (Traina). În toată Italia sudică a m a r u și m a r u însemnează „miseru”, de unde apoi sub forma μάρο a trecut și-n dialectul neogrec de Bova (Pellegrini).

v. ²*Amar. – Amăresc.*

⁵**AMÀR (ATÎT’)**, subst. masc. invar.; grand nombre, grande quantité, foison. Ne întîmpină numai în idiotismul, comun tuturor românilor din Dacia lui Traian: „a t î t -*amar* de ...”, cînd e vorba de ceva foarte mult.

În Ardeal:

Basmul *Îndărîtnicul* (*Tribuna din Sibii*, 1885, p. 606): „nu ştiau cui va rămînea a t î t a amar d e avuţie şi pentru cine s-au trudit o viaţă întreagă...”

Basmul *Lumea proştilor* (*ibid.*, 1886, p. 1098): „la noi rău te vei odihni, că a t î t a amar d e gonguţe avem de ne rod şi urechile...”

În Moldova:

Costachi Negruzzi, *Scrisoarea VIII*: „cînd cineva a t î t -amar d e vreme n-a mîncat decît pui, pare-mi-se că are dreptate a fi sătul de ei...”

I. Creangă, *Stan Păţitul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 26): „crezi tu că vom putea noi singuri secera şi strînge a t î t a amar d e grîu...?”

În Muntenia:

Jipescu, *Opincaru*, p. 11: „dă n-o continua starea dă mişelii supt care să zbate opincaru d-a t î t -amar d ă vreme, nu miroase bine...”

„A t î t a amar d e” n-are a face întru nemic cu „amărăciune”, ci numai cu un m a r e număr sau o m a r e cîtime de ceva; este dară „aţît a m a r d e”, cu pierderea vocalei finale ca în „abur = abure”, „afar’ = afară” etc. Sub raportul timpului, „aţît a m a r d e” este în opoziţiune cu „o m i c ă de ceas” = „une m i n u t e”. Iniţialul *a-* în „aţîta amar” nu e protetic ca la macedo-români în: „a m a r e = mare”, ci se datorează propagaţiunii din „aţîta”.

Alexandri, *O primblare la munţi*, pune la plural: „Nevasta-mi era cea mai frumoasă femeie de la munte; pare că o văd încă după a t î ţ i a amari d e a n i”, unde însă nu este decît un caz de atracţiune sintactică.

v. *Mar.* – ²*Mare*.

⁶**AMĂR**, n. pr. pers. m. – v. *Amărescu*.

⁷**AMĂR**, n. pr. loc. m.; nom de certaines localités en Valachie. Despre un rîuleţ cu acest nume vorbeşte Dumitru Dudescu la 1638 (*Arh. Stat.*, *M-rea Căldăruşani*, no. 1): „să se ştie cum î-am vîndut o jumătate de sat ce se cheamă Hamzăeştii de la *Amarul* ot sudstvo Sac, deîn câmpu şi deîn apă ce se cheamă *Amarul*...”

v. *Amara*.

AMĂRA, n. pr. loc. f.; nom de certaines localités en Valachie. Frunzescu indică vro două sate numite *A m a r*, apoi o baltă *Amara* şi *S l o b o z i a -Amara*. Toate acestea însemnează literalmente „L’amère”.

v. ¹*Amar.* – ⁷*Amar*.

¹**AMARĂDIA**, n. pr. loc. f.; une rivière dans la Petite-Valachie. „*Amaradie*, rîu ce izvoreşte din munţii judeţului Gorj, percurge parte din judeţul Dolj, primeşte în sine pîraiele: *A m ă r ă z o a e*, Bărceşti, Futio, Frumuşel, Seaca şi Ploasca, şi apoi se varsă în Jii lîngă satul Işalniţa” (Frunzescu). După numele acestui rîu, cîteva localităţi învecinate, o vale în Gorj şi o plasă, apoi o plasă în Dolj şi un sat, se cheamă de asemena *Amaradie*.

Noi am arătat aiuri (p. 294) că finalul *-a d i a* este un sufix topic la români și la serbi, care nu e nici latin, nici slav, și pe care-l găsim în *M e h - a d i a*, *C i o c - a d i a*, *A r p - a d i a*, *A p - a d i a*, *V a r - a d i a*, *M ă n ă r - a d i a* etc. Fiind vorbă de un rîuleț fără nici un fel de *a m ă r ă c i u n e*, ne-ar fi anevoie a căuta în *Amaradie* pe adjectivul *a m a r* = lat. *a m a r u s*. Mai bine se potrivește greul *ἀμάρρα* „canal, aqueduc, ruisseau”, de unde *ἀμάρρῶ* „couler, arroser”. Benfey (*Wurzellex.* II, 284) indică și-n dialecte celtice *a m a r* „auge, lit d’une rivière”. În medio-latina *a m a r a* „cloaca, tubiculus” (Du Cange).

v. *-adia*. – *Apadia*.

²**AMARĂDIA (CA PE)**, t. de choréogr. popul.: nom d’une danse en Petite-Valachie. Vulpeanu (*Salba română* II, no. 23) publică aria unei hore oltenesti numite „Ca pe *Amaradia*”, fără alte amănunte.

v. ¹*Amaradia*.

¹**AMĂRNIC, -Ă**, adj.; „austère, sévère, vif, véhément, impétueux, vigoureux” (Cihac). Nu derivă din adjectivul *a m a r* „amer”, ci din substantivul *a m a r* „tristesse” prin sufixul *- n i c*, ca în „puternic” de la „putere”, „trainic” de la „trai”, „falnic” de la „fală”, „jalnic” de la „jale” etc.

v. *-nic*.

Amarnic e necesar în grai, deoarece sinonimul *a m a r* este nu numai prea șovăitor, funcționînd ca adjectiv și ca substantiv, dar nici nu exprimă nuanța de silă, proprie lui *amarnic*.

Moxa, 1620, p. 347: „o [a]marnică neascultare! o n â p r a s n i c â c ă d ă r ă !...”

Samuil Clain, *Învățăture* (Blaj, 1784, p. 90): „Dulcele mieu soț, de mare jeale și întristare ce mi-au venit prin ășul *amarnice* morți, multe nu-ți pociu grăi...”

Costachi Conachi, *Poez.*, p. 100:

„Ah! *amarnică* durere, despărțirea de amoriu!
Ce-oi să mă fac? vai de mine! nu pot scăpa ș-oi să moriu!...
Din inimă nici că-mi iese ghimpul acel ascuțit
Ce mă giunghe, mă rănește și-mi dă morți fără sfîrșit!...”

Același, p. 239:

„Și voi, Dumnezei *amarnici*, pentru ce mai prelungiți?
Au cîte-am tras nu-s destule? au pesemne îmi gătiți
Alte morți, alte ucideri, *a m a r* de viața mea!...”

Costachi Negruzzi, *Zoe* II: „cînd am slobozit pistolul în tine, nu știu ce putere străină și *amarnică* îmi împingea mîna...”

Același, *Potopul*:

„Draga mea! Nici o ființă pe lume nu mai trăiește,
Din obșteasca prăpădire nici un om n-a mai rămas,

Numai noi mai viem încă, dar și pentru noi sosește
Moartea să ne-mbrătoșează în acest *amarnic* ceas...”

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 109: „Iartă-mă, căci cu *amarnice* dureri am
ispășit, vai! și cu păătoasa-mi rătăcire...”

²*Amar.* – ²*Amarnic.*

²**AMĂRNIC**, adv.; impétueusement, terriblement, vivement, avec véhémence.
Diferă numai prin funcțiune de adjectivul *a m a r n i c*, din care derivă. E sinonim
cu adverbul *a m a r*, dar cu o nuanță proprie de violență sau de energie, pe care
celalalt n-o are.

Beldiman, *Tragod.*, v. 759:

„Blestemații ies afară cu gura lor mulțămind,
Dar din inimă *amarnic* ocărînd și suduind...”

E des în cîntecele poporane din Bucovina:

„Ioviță, cînd mi-l vedea,
Amarnic se spăria...”

(Marian, I, 80)

„Copilele mi-l bocea,
Amarnic mi-l mai jelea...”

(*Ibid.*, I, 65)

„Balaban cînd l-auzea,
Amarnic se mînia...”

(*Ibid.*, I, 83)

În satira poporană *Paștile țiganilor*:

„Toți țiganii se strîngea,
La biserică venea,
Cu femei, cu mici, cu mari,
Cu șetrari și lingurari;
Și-n biserică intrau,
La un loc se grămădeau
Și *amarnic* mai cîntau...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 264)

v. ¹*Amarnic.*

AMĂGEALĂ (plur. *amăgele* s. *amăgeli*), s.f.; tromperie, ruse, séduction, leurre, ensorcellement. Sinonim cu *a m ă g i r e*, care însă arată o acțiune, pe cînd *amăgeală* exprimă o stare. Sinonim și cu *a m ă g i t u r ă*, care cuprinde însă o nuanță de despreț.

Dosofteiu, *Liturgiar*, 1683, f. 30 a: „l-au ziditu-lă și de *amă•ala* șarpelui do-
molitū supus...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 26): „apoi și alte lucruri de vicleșuguri, în g â i m é l e d e *amăgéle* și fapte pline de răutate...”

Același, p. 177: „de lucru spurcat scărândăvișos ca acesta se apuca, ca el organul fără-légii, vasul otrăvii, lingura vrăjbii, tocul minciunilor, sîlța *amăgélîi*, cursa vicleșugului, vâpsala strîmbătății și vînzitoriul dreptății să se facă priimi...”

Același, *Divanul*, 1698, f. 98: „a mă pazi foarte mi se cuviind cade, ca în tine (lume) lăcuind, ca cum n-aș fi în tine să mă socotesc, și cu ačasta de ale tale *î n d i v u r i - î n c h i p u r i d e amăgéle* să mă scutesc...”

Ibid., p. 148: „alta nu iaste fără numai c ă p t u ș i t u r i , *amagéle* și m a s - c a r a l e ..”

Neculce, *Letop.* II, 436: „tot ca să se mai lungească, să treacă vara cu *amăgele*, după cum este natura turcilor...”

v. *Amăgesc*. – *Amăgire*. – *Amăgitură*. – *-eală*.

AMĂGÈLNIC, -Ă; adj.; trompeur, séducteur. Sinonim cu a m ă g i t o r , dar cu o nuanță mai energică. Derivă din a m ă g e a l ă prin sufixul -n i c .

Cantemir, *Divanul*, 1698, f. 3 b, cuvintele Înțeleptului către Lume: „deci acmu, o *amăgialnico*, ačasta iaste înpărăția ta!...”

v. *Amăgeală* – *-nic*.

AMĂGÈSC (*amăgit*, *amăgire*), vb.; „charmer, séduire, éblouir, surprendre, enchanter, fasciner, tromper etc.” (Pontbriant). Sinonim cu î n ș e l , dar exprimînd mai multă dibăcie, un meșteșug mai suptîre.

Un act din 1594 (*Arhivul ms. al lui Petru Șchiopul*, în Acad. Rom.) povestește istoria unui vestit a m ă g i t o r de atunci: „dăm știre de Giva și de frate-său Pascali cine sântu ei; sântu ei eșiți de la Răguza la Sofîia întru oraș turcescu, și acolo lăcuindu oarecâtă vrème s-au îndătoritu, apoi prentu dătorii au fugit în Țara Muntenescă, făcându-se acolo negoțitori; și lăcuindu acolo, au îndrâgit acolo acel Giva o văduvâ griacă bogată, și pețindu-se ei pre ă, lăuda-se că ăste neguțător mare și cu avuție multă și de casă mare de la Raguza și să făcîa că e de légîa grečască; așîa până o *amăgi* și luo acîa giupănîasă după sine, carîa lăcuindu cu nusul vădzu că e a m â - g i t â și î n ș e l a t â de el, necum să aibâ nescăe bunătate și avuție cumu se lăudase, ce încâ de dătorie scăpase de acolo; carîa mai multu n-au vrut cu nusul să lăcuîască, ce s-au împărțit de-nsul. Cătră ačasta iară mărturisim, după ačaiă acestui sau acelui Givei s-au încredzut iară acolo în Țara Muntenîască un neguțătorîu den Raguza ce lăcuîia în Trăgoviște, ca unui priîaten și ca unuîa ce era de o limbâ și de o țară și de un loc; la moartîa sa ș-au lăsat casa, muîarîa și fečorii săi să-i fie grije și milă, carele după acîaîa așa au fost bunu că î-au *amăgit* fata lui și o au rușinat; și după ce o au rușinat, nu puțină avuție î-au luat și au fugit la Moldova...”, și se mai adauge apoi că, *amăgînd* mereu în dreapta și-n stînga, Giva a căpătat în arendă toate vămile Moldovei.

I. F u n c ț i u n i l e .

a) Sub forma activă.

Pravila Moldov., 1646, f. 92: „hotru să chîmâ nu numai cela ce îndeamnă muerile spre zburdăciune și spre poftă ră, ce încâ și cela ce le *amăgește* cu alte meștersuguri...”

Noul Testament, din 1648, Marc. XII, 13: „trimeaseră la el unii deîn farisei și deîn irodiiani ca să-l p r i n z â c u c u v â n t u l ũ”, explicat la margine prin: „să-l *amăgească*...”

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, dec. 29: „făcându ei așa, vădzu Irodă că-l *amăgiră* și să mîniē foarte...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 41): „odînăoară un blănaru în meștersug isteț pre altul în cunoștință prostatec au *amăgit*, și în loc de piale de breb i-au vîndut blană de vidră...”

Același, *Chron.* II, 355: „crude basme și rîncede minciuni, cu carele un sirbac au *amăgit* pre un rusac...”

Mihaiu Racoviță, 1725 (*A. I. R.* III, 279): „îară alți bani 61 lei tot au rămas, și tot l-au *amăgit* că î-a da și nu î-au mai dat...”

Mitrop. Antim, *Predice*, p. 101: „frumsețea pomului celui oprit nu-l va î n ș e l a , ș arpele nu-l va v i c l e n i , muerea nu-l va *amăgi*...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 405:

„Atunce toți d-împreună, greci, boieri, neguțitori,
Luînd cu ei din călugări, pentru că-s buni cerșitori,
Se pornesc în tot orașul, toți încep a îndemna,
Nu se rușinau a zice la cîți îi întîmpina;
Vîrînd să *amăgească* lumea, credință la mijloc scot
Că dau război pentru dînsa, încredințează cît pot...”

Zilot, *Cron.*, p. 3:

„Diavolul și atîta, văzînd pre om fericit,
Prin muere ficlenește pre Adam l-au *amăgit*...”

A. Pann, *Prov.* I, 76:

„Ce ai socotit, țigane? Pe Dumnezeu s-*amăgești*?
Amar de tine...!”

O doină:

„Iar nevasta, de iubește,
Se preface că bolește,
Geme, zace, se bocește;
Și bărbatu-și *amăgește*...”

(Alex., *Poez. pop.*², 358)

Altă:

„El pe cîte le-a iubit,
Pe toate le-a *amăgit*,
Le-a lăsat și a fugit...”

(*Ibid.*, 160)

„Draga mea suptire-n trup,
Harnică maic-ai avut!
De frumoasă te-a făcut
Cu ochi negri de ochit,
Cu sprâncene de-amăgit...”

(Jarnik-Bîrsanu, 30)

b) Sub forma reflexivă.

Moxa, 1620, p. 369: „clu s e amăgi de dragostea aurului...”

Pravila Moldov., 1646, f. 145: „mai vrătosu vinulū ce va fi băutū, vădzându-lū limpede și frumosū la fațā și moale și dulce la gustare, de-are fi și înțeleptū neștine, totū s ă amăgiăște, părăndu-i că nu să va înbăta...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 21): „putința în mîndria sa amăgindu-s ă, lucruri peste putința sa încépe...”

Samuil Clain, *Învățăture* (Blaj, 1784, p. 14): „Cu adevăratū n e amăgimū cîndū trăimū, ca cum nu amū créde că vomū să murimū...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 2613:

„Ș-așa într-o dimineată, cu un chip mult tîlhăresc,
Amăgindu-s ă portariul, toți înuntru năvălesc...”

Zilot, *Cron.*, p. 117:

„Săracul vultur românesc, cum s-amăgi de vulpe
Cuibșorul lui cel strămoșesc în gura ei să-l surpe!
Pre toată hiara și pre leu făcutu-le-au să crape,
Iar d-ale vulpii lingușeli nu au putut să scape!...”

A. Pann, *Prov.* II, 83:

„Tînăra nevinovată
Lăsă să s e amăgească
Și-i zîmbi cîteodată...”

Gr. Alexandrescu, *Nina*:

„În sfîrșit, Nino, simț că trăiesc;
Inima-mi astăzi e izbăvită
D-acea robie nesuferită;
Mai mult asupră-mi nu m-amăgesc...”

II. O r i g i n e a .

Asemănarea fonetică între *amăgesc* și spaniolul *a m a g a r* „menacer” (*Lex. Bud.*) se înlătură prin marea deosebire logică între ambele cuvinte; asemănarea logică între *amăgesc* și maghiarul *ámítgatni* „séduire” (Cihac) se înlătură prin imposibilitatea fonetică de a le apropia pe unul de altul. Ambele aceste etimologii ar trebui respinse chiar dacă nu s-ar găsi una pe deplin îndestulătoare, care – credem noi – se găsește în cazul de față fără multă greutate. *Amăgesc* presupune pe *m a g* ,

după cum „îndrăgesc” presupune pe „drag”. Inițialul *a*, fiind prepozițional în toți verbi cîți se încep prin *am-*: *ameninț*, *amețesc*, *amorțesc*, *amuțesc* etc., rămîne sim-plul *măgesc*, corespunzător grecului $\mu\alpha\gamma\epsilon\acute{\upsilon}\omega$ „ensorcelor, duper, tromper”, din $\mu\acute{\alpha}\gamma\omicron\varsigma$ „magicien, sorcier”, cu un sens fundamental de „fermec”, care nici la români nu s-a pierdut de tot, bunăoară într-un text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 494): „hitlénii oameni și făr m â c â t o r i i îndeamnâ spre mai amarû, *amâgindû* și *amâgindu-s e ...*”; sau la A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 63: „Firea le este a se strecura pe la cei cu puterea și a le *amăgi* mințile printr-un f a r - m e c ...”; dar mai ales la mitropolitul Varlam, 1643, I, f. 62 b, unde se întrebuintează anume cu sensul de „fasciner”: „cândû vorû să-ș facâ cruce, numai ce m â h â e s c ũ cu m â n a c u m a r e *amăgi* oarece, acêia nu iaste cruce, ce-i o mănecie...”

Pe la 1790, domnind în Țara Românească Mavrogheni, devine favorit al principelui un Perticari:

„Cu minciuni zicînd că știe
Foarte bine-astronomie,
Adicăte g h i c i t o r
Și d e s t e l e c i t i t o r ,
După care *amăgire*
Credea-ntr-însul peste fire...”

spune o cronică ritmată de atunci (*Buciumul*, 1863, p. 28), unde în loc de *amăgire*, grecește s-ar putea pune $\mu\alpha\gamma\epsilon\upsilon\mu\alpha$.

Sub raportul curat istoric de relațiuni internaționale, amăgesc este grecul $\mu\alpha\gamma\epsilon\acute{\upsilon}\omega$, pe aceeași cale ca f a r m e c = gr. $\phi\acute{\alpha}\rho\mu\alpha\kappa\omicron\nu$. Această derivațiune se-mpacă dară deopotrivă cu fonologia, cu semasiologia și cu istoria. Deși ambele vorbe $\mu\alpha\gamma\epsilon\acute{\iota}\alpha$ și $\phi\alpha\tau\mu\alpha\kappa\epsilon\acute{\iota}\alpha$ străbătuseră în Occident deja în epoca romană și deși în dialectul sicilian se află chiar un derivat a m m a g a r i „far inganno abbagliando la mente, affascinare, sorprendere con meraviglia, incantare” (Traina), adecă întocmai româ-nul *amăgesc*, ba încă și cu prepoziționalul *a*, totuși pentru acesta din urmă este mai de crezut un împrumut de la grecii bizantini, de pe cînd ei stăpîneau Peninsula Balcanică pînă la Dunăre. Tot de atunci datează s t a f i e = gr. $\sigma\tau\omicron\iota\chi\epsilon\acute{\iota}\omicron\nu$, b o s - c o n e s c = gr. $\beta\alpha\sigma\kappa\alpha\acute{\iota}\nu\omega$ etc.

În acest mod se întărește bănuiala lui Laurian și Maxim (I, 56) despre *amăgesc*: „derivațiunea cu probabilitate este de la m a g u s ($\mu\acute{\alpha}\gamma\omicron\varsigma$), care înseamnă și fer-mecător și înșelător și a m â g i t o r ”, cu acea rezervă însă foarte esențială că vorba nu ne-a venit din Roma, ci de la bizantini. Să nu uităm a mai adăugi că deja Bobb (1822, I, 38) propusese: „*amăgesc* = quasi m a g i o , m a g i c e decipio”.

v. *Amăgeu*. – *Boscoană*. – *Farmec*. – ¹*Grec*...

AMĂGÈU (plur. *amăgei*), s.m.; séducteur, faiseur, charlatan. A despărut din grai, dar ar trebui re-nviat. E sinonim cu a m â g i t o r , care însă funcționează și ca adjectiv, pe cînd *amăgeu* este numai substantiv. Finalul *-eu* nu e un sufix românesc, ci un rest din grecul $\mu\alpha\gamma\epsilon\nu$ (τής) „sorcier”, „charlatan”.

768 *Omiliar de la Govora*, 1642, p. 59: „ș-atunce minciunile și înșălăciunea acelu *amăgeu* (Anticrist) ei o vor vădi...”

Varlam, 1643, I, f. 333 a: „de multe ori s-are închipui dracii în trupuri de oameni morți ș-ar smenți pre mulți; și diîntru oameni sânguri s-are scula *amăgei* și menčunoși...”

Dosoșteiu, *Synaxar*, 1683, dec. 16: „vicleanulă sămănându neghină în urechile împăratului Vasilie de pre limba săhastrului *amăgeu* Avva Santavarinū, acela *amăgeu* păcăli de cădzu la-nchisoare Leonū cu femăia-ș...”

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 226): „a *amăgeilor* cea mai de frunte învățătură și mai de treabă schimonositură iaste, ca în inimă pre cacodemonul, iară în față eudemonul să poarte...”

Ibid., p. 219: „au nu *amăgeul* și s i f a r u l acela atătia crunte sudori mi-au vărsat?..”

Este cu desăvîrșire fals că *amăgeu* însemnează „în vechii noștri cronicari c u r - t e a n , c u r t i z a n ” (*L.M., Gloss.*, p. 19).

v. *Amăgesc. – Amăgitor.*

AMĂGIRE (plur. *amăgiri*), s.f.; illusion, séduction, alléchement. Sinonim cu a m ă g e a l ă , dar exprimînd o durată mai trecătoare, o acțiune, nu o stare.

Zilot, *Cron.*, p. 92: „care monedă fiind foarte proastă și mincinoasă și risipindu-se ș-aici în țară, pe care văzîndu-o și neguțătorii și alții locuitori ai Bucureștilor și cunoscîndu-o de față *amăgire* și sărăcie, turburîndu-se toți și închizînd prăvăliile...”

Critil și Andronius (Iași, 1794, p. 81): „ce vomū putea noi a mai afla aicea decîtū *amăgiri* preste *amăgiri*?...”

Costachi Conachi, *Poez.*, p. 232:

„Mai strînge-mă cu durere, mai cuprinde-mă în brață;
Și de este *amăgire*, dar îi plină de dulceață...”

Același, p. 89:

„Ticălosul om te gustă, și într-a sa *amăgire*
Abia zice: o, prea dulce și hazlie fericire...”

Gr. Alexandrescu, *Viața cîmpenească*:

„Și florile tinereței,
Visuri, nădejdi, *amăgiri*,
Acea ghirland-a vieței
Țesută de năluciri...”

v. *Amăgesc. – Amăgeală*

AMĂGIT, -Ă, adj.; part. passé d’a m ă g e s c : trompé, ébloui, séduit. Pe cine l-au a m ă g i t a l ț i i , sau care s-a a m ă g i t pe sine-și.

Zilot, *Cron.*, p. 61:

„O, Doamne, ce vorbești? citește-această carte,

De cele ce vorbești cât este de departe!
Citește-o, mă rog, cu bună deslușire,
Vezi că ești *amăgit* și-ți vino în simțire...”

A. Pann, *Moș Albu I*, p. 63:

„Te țineam că ești cu minte, dar acum te văz prea prost,
Și la părerile mele de tot *amăgit* am fost...”

v. *Amăgesc*. – *Amăgitor*.

¹**AMĂGITOARE**. – v. *Amăgitor*.

²**AMĂGITOARE**, s.f.; t. de zool.: variété de pie-grièche, *Lanius excubitor*. Sinonim cu *berbecel*, *lupul-vrăbiilor*, *capra-dracului*, *sfrîncioc* etc., „o pasere de o fire rea, căci imitează viersul paserilor mai mici și mai slabe, și astfel înșelându-le la sine, le prinde și le omoară” (Marian, *Ornit.* II, 78). Numele *amăgitoare*, deși foarte potrivit, totuși se aude pe alocuri numai în Moldova (S. Poppoviciu, Iași, c. Golăești). Același sufix e foarte des în nomenclatura ornitologică: *bocănitore*, *cătărătoare*, *ciocănitore*, *privighetore* etc.

v. *Amăgesc*. – *Amăgitor*. – ²*Berbecel*. – *-toare*.

AMĂGITOR, -OARE, adj. et subst.; celui ou celle qui trompe, qui dupe, qui séduit. Sinonim cu *înșelător*, dar prin mijloace mai măiestrite. Se deosebește de *amăgeu*, care e numai substantiv și numai masculin.

Varlam, 1643, I, f. 34 a: „aicea pre pământu-i ăste și inima și gândul și toată nedějdea și avuțița, care lucru ăste *amăgitoru*, că de nu o fură furii sau de nu ruginește și de nu putredăște, totuș vine moartea și rămăine altora...”

Critil și Andronius (Iași, 1794, p. 76): „Acestă parte a cetății – au zisă unŭ omŭ înbrăcatŭ cu verde – este pentru cei vicleni a măgiți, și ceialaltă pentru cei vicleni *amăgitori*...”

Neculce, *Letop.* II, p. 313: „se potrvia amândoi acești boieri (Ilie Cantacuzino și Panaiotachi Morona) într-o fire, după cum se zice: calul rîios găsește copaciul scortos; iuți, mândri, minciunoși, fățarnici, jurători pentru fiece, *amăgitori*...”

I. Văcărescu, p. 8:

„Cînd cu mreji *amăgitoare*
Vii prindeam păsări din zbor,
Cînd prin țevi fulgerătoare
Cu plumb le-azvîrleam omor...”

Costachi Conachi, *Poez.*, p. 89:

„Ticălosul om te gustă și într-a sa a măgire
Abia zice: o, prea dulce și hazlie fericire!
Și îndată de pe limbă

În otravă i se schimbă
Acel *amăgitoriu* bine,
Ce dintr-o păreare vine...”

Costachi Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„Se fălea deșertul ungur cu-acel vis *amăgitor*
Că o țară neapărată va pustii prea ușor,
Și-n a sa zădărnice i se părè că vedea
Lacrimile cum se varsă, sângele cum șiroia...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 10: „Ce-i mai rămîne țaranului la sat? Paili, fînu, coceni[i],
pătulili, o cîrciumă cu ochi dă l e l e *amăgitoare*...”

Doina Lume:

„C-așa-i lumea trecătoare,
De voinici *amăgitoare*,
Ca o apă curgătoare:
Unul naște ș-altul moare...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 287)

Altă:

„Că lumea-i *amăgitoare*,
Ca o floare trecătoare,
Ca o apă curgătoare...”

(Alex., *Poez. pop.*², 386)

v. *Amăgesc*. – *Amăgeu*. – *Amăgit*.

AMĂGITORÈSC, -EASCĂ, adj.; appartenant au trompeur, dépendant d'un séducteur. Derivat din substantivul *a m ă g i t o r*, acest cuvînt ne întîmpină la Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 125): „Acestia și altele multe ca acestia *amăgitorești* și tragodicești Moimița descîntînd...”

În grai se aude uneori și adverbul *a m ă g i t o r e ș t e* (Pisone).

v. *Amăgitor*.

AMĂGITORÈȘTE, adv. – v. *Amăgitoresc*.

AMĂGITURĂ (plur. *amăgituri*), s.f.; ruse, tromperie. Sinonim cu *a m ă g e a l ă*, dar cu o nuanță de despreț. *Amăgitură* se referă la *a m ă g e a l ă* ca „înșelătorie” la „înșelăciune”. Se întrebuintează mai ales la plural: *amăgituri* = *a m ă g e l e m ă r u n t e*.

Fragment dintr-un *Synaxar* din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 658): „Atunce zise Simon frăjitorîul cătră Eparhul: zi să-mi tae capul și voiu învia a treia zi; și puse în nălucă un berbéce și tăiară capul berbécelui și nărodul nu precepea; iară Sveti Petru oblici pre el și-i arătă *amăgitura*...”

Miron Movilă Barnovski, 1628 (*A.I.R.* I, II, 187): „eu fiind acuma în mână păgănilor de bunăvoia mea venit în mâna lor, pre *amăgiturile* și în ș e l ă c ă u - n i l e lor...”

Varlam, 1643, I, f. 73 b: „binele și slava aceștii lumi de răș și de smenteală să o avem, cum au dzisă înțeleptul: rășului am dzisă *amăgiturâ*...”

Pravila Moldov., 1646, f. 24: „oricine va înbla cu *amăgituri* și nu va plăti vama cea domnească, acela ăste ca un fură...”

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms., în Acad. Rom.), ps. XXXIII:

„Limba-ți de la reu îți opréște
Și buzele-ți ți le păzéște,
Ca nu vicleșug să grăiască
Și *amăgituri* să bîrfiască...”

v. *Amăgeală*. – *-tură*.

AMĂGULÈSC (*amăgulit, amăgulire*), vb.; cajoler, câliner, caresser, flatter. Același cuvînt cu m ă g u l e s c , numai amplificat prin prepoziționalul *a*.

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 87), vorbind despre Veverița, care e mîndră de a-și ținea coada peste cap, urmează: „într-acesta chip coada în loc de cap puindu-i, *amăgulind-o* o așezară...”

v. *Măgulesc*.

AMĂN. – v. *Amîn*.

AMĂNÀR. – v. *Amnar*.

AMĂNÀRE. – v. *Amînare*.

AMĂNÀT. – v. *Amînat*.

AMĂNDÔI. – v. *Amîndoi*.

AMĂRĂCIÒS, -OASĂ – v. *Amărîu*.

AMĂRĂCIÙNE (plur. *amărăciuni*), s.f.; amertume, au physique et au moral. Mult mai întrebuintat decît sinonimii a m ă r i m e și a m ă r e a l ă . Sub raportul suferințelor morale circulează în concurență cu substantivul a m a r , dar exprimînd o nuanță mai vulgară și mai puțin intimă. E totodată sinonim cu toate cuvintele relative la supărări omenești.

Omiliar de la Govora, 1642, p. 34: „și începu întru *amărăciunea* sufletului său a grăi...”

Dosofteiu, 1673, f. 13 b:

„Gura-i ăste plină de *amărăciune*,
De blăstăm, de ghulă și de-nșelăciune...”

Ioan din Vinți, 1689, f. 2 a: „o fereste pre ȳa de toatȳ ispitirȳa diavolului, și cuconul care s-au nȳscutȳ dintru ȳa ȳlȳ socoteste de toatȳ *amȳrȳciunȳ*, de toatȳ *rȳutȳtȳ*, de tot *viȳhorulȳ protivȳniculȳ*...”

Cantemir, *Divanul*, 1698, f. 81 a: „apele, adecȳ maria, *amȳrȳciuni* și *dȳdȳe-iȳlȳ* sȳ tȳlcuiȳște: *nȳvoile*, *nȳașȳdzȳrile* și *amȳrȳciunele* lumii apȳlor și mȳrii sȳ asamȳnȳ...” unde ȳn contextul grec: „*πικρȳδα, αȳ πικρȳαις...*”;

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms., ȳn Acad. Rom.), ps. LVI:

„Cȳce din cer au trimis, și de sȳrg pre mine
El m-au mȳntuit deplin din *amȳrȳciune*...”

Ca sinonim cu „ȳntristare” și-n antitezȳ cu „bucurie” și „veselie”:

Mitrop. Antim, *Predice*, p. 158: „din ziua aceȳa pȳnȳ la Pașȳ este a *ȳntrȳs-tȳrȳ* și a *amȳrȳciuniȳ*; ȳar de la Pașȳ pȳnȳ la Rusalȳ este vremea *bucurȳeȳ* și a *veselȳeȳ*...”

ȳn antitezȳ cu „amor”, la Costachi Conachi, *Poez.*, p. 230:

„Acele inimi unite nu șȳtiu ce-i deșȳrtȳciune,
Cȳci iubirea mistuȳeșȳte orișȳce *amȳrȳciune*,
Șȳ ȳfiind ȳmpreunate, și la haz și la durere:
Un nȳcaz la amȳndȳuȳ fireșȳte are scȳdere...”

Dar *amȳrȳciune* este și o urmare a amorului:

Costachi Negruzzi, *Șalul negru*:

„Cȳci atunce lesne ȳn amor credeam
Șȳ *amȳrȳciunea*-ȳ ȳncȳ n-o șȳtiam...”

Gr. Alexandrescu, *Cȳnd dar....*

„Cȳnd dar o sȳ gușȳti pacea, o, inimȳ mȳhnitȳ!
Cȳnd dar o sȳ-nceteze a mȳrȳuȳl tȳu suspin?
Viaȳta ta e luptȳ, grozȳvȳ, ne-mblȳnzitȳ,
Iubirea vecinic chin.
Din cupa desfȳtȳrii *amȳrȳciunea* nașȳte...”

v. ^{1,2}*Amar.* – ¹*Amȳrealȳ.* – *Amȳrime.* – *-ciune.*

AMȳRȳLȳȚȳ, s.f.; t. de botan.: gentianelle, *Exacum* (Cihac). Plantȳ exoticȳ, ȳnruditȳ cu *ghȳnȳurȳ*.

v. *Ghinȳurȳ*.

A-MȳRȳMI, t. de chorȳogr. popul. – v. *Mȳramȳ*.

AMȳRȳTOR, -OARE, subst. et adj.; ce qui rend amer, qui vexe, qui irrite, qui exaspȳre. Cȳva sau cineva care a mȳrȳșȳte ȳn sensul moral al acestui verb. Sinonimica se cuprinde ȳn urmȳtoarele contexturi:

1577: „...rudă rea și mănii- oasă...”	1651: „...neamă despărțită de la Dumnezeu și îndă- răptnic...”	1680: „...rod țăpos și amără- toriu...”
---	---	---

= γενεὰ σκολιὰ καὶ παραπικραίνουσα = generatio prava et exasperans.

Acelasi pasagiu la Corbea, circa 1700 (ms. în Acad. Rom.):

„Ca părinților ei să nu fie
Rudă rea, fără de omenie,
Întoartă, crudă, *amărîtoare*,
Otărîcioasă...”

v. *Amăresc.*

AMĂRĂTURĂ (plur. *amărățuri*), s.f.; amertume. Sinonim foarte rar cu *amărăciune*, *amăreală*, *amărire* etc., care presupune ceva *amărîndesat*, fără a fi mult ca în *amărimă*.

Dosofteiu, 1680, ps. XCIV:

<p>.....nu năspireț inemile voastre ca întru <i>amăratură...</i>"</p>	<p>.....μή σκληρύνετε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὥς ἐν τῷ παρὰ πικρασμῷ ..."</p>
--	--

unde la Coresi, 1577: „ca în m ă n i e”.

v. *Amărăciune.*

AMĂRĂZOAIE, n. pr. loc f.; un ruisseau dans la Petite-Valachie.

v.¹*Amaradia*. — -oaiē.

¹**AMĂREÀ.** – v. ¹*Amărel.*

²**AMĂREÀ** (plur. *amărele*), s. f.; t. de botan.; chardon-Marie, *Carduus Mariae*. Termen întrebuițat peste Carpați (*Lex. Bud.*). Nu derivă din a m a r , ci din M a - r i a , modificându-se prin etimologie poporană.

¹**AMĂREALĂ**, s.f.; amertume. *Amăreală* lângă a m ă r i m e , ca „acreală” lângă „acrimă”, ambii termeni foarte rar întrebuințați în alăturare cu sinonimul a m ă r ă c i u n e , în privința gustului și cu substantivul a m a r despre suferințe morale.

Samuil Clain, *Învățăături* (Blaj, 1784, p. 62): „în însele dezmiardări aflăm și ceva *amărală*, așa jocul, înbuierea, desfătarea trupească, beția și altele de acéstea, *urăčune*, *greață*, *durere de cap* și *alte nevoi* și *boale* ne pricinuesc...”

„Dintr-înșii cei mai cu minte
 Și bărbați mai dinainte,
 Vedea unde va greșala
 Să-ș răsuflă *amăreala*...”

v. ²*Amar.* – *Amărăciune.* – *Amărime.*

²**AMĂREALĂ**, s.f.; t. de botan.: herbe à lait, *Polygala vulgaris*. Se cheamă mai obicinuît ș e r p a r i ț ă (Dr. D. Brîndză). Se zice și latinește „*Polygala a m a - r a*”.

v. *Șerpariță*.

AMĂREȚĂ, s.f.; amertume. În dialectul daco-român nu se întrebuintează, deși este indicat la Cihac (I, 11), ci numai la macedo-români. Lat. *a m a r i t i e s*.

v. – ¹*Amăreală*.

¹**AMĂRÈL, AMĂREÀ**, diminut. d’*a m a r* : un peu amer. – v. ¹*Amar.* – ²*Amărea*.

²**AMĂRÈL**, s.m.; t. de botan. În nomenclatura botanică germano-româno-ruteană a lui Alth (*Hauptbericht f. Bucovina*, 1862, p. 82): „Bitterandron = *Amărel* = *Terpke zilie*”. – ?

AMĂRÈSC (*amărît, amărîre*), vb.; rendre amer, aigrir, affliger. Ca verb activ, însemnează a face *a m a r* ceva și a supăra pe cineva; ca verb reflexiv sau reciproc: a se face *a m a r* însuși ori unul pe altul, a fi supărat însuși sau unul pe altul.

Biblia Șerban-vodă din 1688:

Sirach. XXXVIII, 17: „ <i>amăraște</i> plânge- rea și înfierbântă tânguîala...”		„... <i>a m a r u m</i> f a c ploratum et cale- fac planctum...”
--	--	---

Formele: *amărăsc, amărăști, amăraște*, adecă cu *a* și *ă* pentru *e*, sînt foarte obicinuîte în grai:

Anton Pann, *Erotocrit II*, 34:

„Iată-l cu toate aceste,
 Acuma biruit este:
 Vedeți cum se *amăraște*
 Ș-abia carul își tîraște...”

Cîntec poporan din Bucovina:

„Să mă chinuiesc
 Și să-mi *amărăsc*
 Inimioara mea,
 Sărmana de ea!...”

În vechile texturi *amăresc* corespunde obicinuît paleoslavîcului *o g o r ĭ ĉ a t i* de la *g o r ĭ k ŭ* „amar” și grecului *πικραίνω* de la *πικρός* „amar”, iar corespundintele latin este *e x a c e r b o*. Dar cu același sens se zice și italienește *a m a r e g - g i o*, *a m a r e z z o*, sau chiar *a m a r i s c o*, de ex. într-un vers citat de Tommaseo:

„Non posso lo meo cor sempre *a m a r i r e*
Come *a m a r i s c o* n o i poeti in versi...”

Fragment circa 1600 (*Cuv. d. bătr.* II, 81): „muînci îadul cela ce au pogoritu în îadu; *amâri*-se că înbucă de trupul lu...”; și mai jos: „îadul se *amârise* și căzu •osu, *amârâ*-se și se deșertă, *amâri*-se și fu batjocură...”, unde în contextul slavîc pretutindeni: *a g o r ĉ i* – s e.

Psalm LXXVII, 40, 56:

Coresi, 1577:

„de câte ori *amârâră* elū în pustie, î n -
t â r â t a r â elū în pămîntū fără apă...”

Dosofteiu, 1680:

„și ispitiră și *amârâră* pre D-zăul cel de
sus...”

Dosofteiu, 1680:

„de câte ori l-au *amârātu*-l în pustie, l-au
m â n i a t u - l în pămîntū fără de apă...”

Silvestru, 1651:

„mai ispitiră și m â n i a r â Dumne-
zăul den nălție...”

= *e x a c e r b a v e r u n t* = *παρεπίκραναν*.

Ca sinonim cu vechiul *d o d e e s c*:

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. VI, p. 1: „*amârâi*-mă și mi se *d o d e i* cu voi necredințoșii lăcuindū...”

În antiteză cu *î n d u l c e s c*:

Același, quat. XIV, p. 1: „apa deîn cerū deștinge de hrînește și adapă, și întru o vedere fiindū și în multe chipure are firi, că înălbește și negrește, rușaste și mohoraste, *î n d u l c é ș t e* și *amâraște*...”

Amăresc în specie ca verb activ:

Samuil Clain, *Învățături* (Blaj, 1784, p. 87): „înprotivă, Ț-amū grăitū, înprotivă Ț-amū răspunsū, și te-amū *s u p â r a t ŭ* și te-amū *amârîtū* și te-amū *î n t r i s - t a t ŭ* ...”

Costachi Conachi, *Poez.*, p. 99:

„De-acum nădejdiile toate de la mine s-au sfîrșit,
Moriu luîndu-mi ziua bună de la ceea ce-am iubit...
Mă duc, mă-ngrop în pustiiuri, luminează să nu mai văz!
Ah! ascultă-mă, stăpînă, pînă nu mă depărtez:
Astăzi mă despart de tine cu sufletul mai sfîrșit,
Pentru că a ta cruzime l-au *a r s* și l-au *amârît*!...”

Amăresc în specie ca verb reflexiv sau reciproc:

Anton Pann, *Prov.* II, 132:

„Danțul căsnicesc să tragă
Fără să se înțeleagă,

Tot cu gîr - mîr să trăiască,
Vecinic să se *amărească*...”

Fratele răsneș:

„Că de cînd ne-ai părăsit,
Cărările-au înverzit,
Sufletu-mi s-a *amarît*,
Fața mi s-a veștezit,
Soarele s-a înnegrit...”

(Alex., *Poez. pop.*², 280)

Idiotism: „a-și *amârî* z i l e l e ”:

Ștergeți voi lacrimile,
Nu v-*amăriți* zilele!...”

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 193)

v.^{1,2}*Amar.* – *Amărît.*

AMĂRÈSCU (pl. *Amăreștii*), n. pr. m.; une famille noble de Petite-Valachie. Posteritatea unui *A m a r*, *Amăreștii* ne întimpină între acei boieri pe cari la 1719 îi găsisese în Dolj administrațiunea austriacă:

„Dragan *Amarescul*”, „Domitrascu *Amarescul*”, „Ilie *Amarescul*”, „Const. *Amarescul* et Gligorie Alkirkei (al Chircăi)...” (*Docum. Hurmuzachi*, t. VI, p. 321).

v. *Amărești*.

AMĂRÈȘTI, n. pr. loc. plur. m.; certaines villages dans la Petite-Valachie. Sate înființate de cîte un *A m a r* sau *A m ă r e s c u*. Frunzescu (*Dicț. top.*, 7) indică *Amărești* în Dolj, în Vîlcea și-n Romanați, nicăiri însă afară din Oltenia.

v. *Amărescu*.

AMĂRÎE, s. f; amertume. Sinonim cu *a m ă r e a l ă*, *a m ă r ă c i u n e* și celelalte derivate substantivale din *a m a r*, care însă ni se pare a fi făurit numai pentru rimă de cătră Alexandri, *Cetea Neamțului*, act. II, sc. 1:

„Frunză verde de sălcie!
Am căzut în grea robie,
Și tot plîng cu *amărie*
După scumpa mea moșie...”

Nu e tocmai nemerit.

v. ²*Amar.* – *-ie*.

AMĂRÎME (plur. *amărimi*), s. f; amertume. Sinonim cu *a m ă r ă c i u n e*, *a m ă r î r e*, *a m ă r e a l ă*, *a m ă r ă t u r ă* etc., dar cu o nuanță de mult *a m a r* grămădit.

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 149): „a vicleșugului sămințe vara să samănă dulci și iarna răsar amară, a căroră poamă întâiu îndulcesc, apoi cu nesufferită *amărime* otrăvesc...”

v. *Amărăciune*. – *-ime*.

AMĂRÎRE (pl. *amărîri*), s. f.; „action de rendre amer, amertume” (Cihac).

v. *Amăresc*.

AMĂRÎT, -Ă; adj.; part. passé d’*a m ă r e s c* pris adjectivement: rendu *a m e r*; mais surtout au figuré: 1. affligé, vexé, irrité; 2. faible, indolent, vaurien. În primul din cele două sensuri figurate, se zice ca un fel de superlativ „*c ă ț r ă n i t* și *amărît*” (Ispirescu, *Legende*, 26), cînd este cineva supărat la culme. În al doilea sens, care s-a dezvoltat din cel dentîi ca și franțuzește în „*t r i s t e* personnage”, cuvîntul circulează mai mult în ocări.

Varlam, 1643, I, pref.: „toate faptele cerîului și a pămîntului înblă și mîrgă toate caré-s la sorocul și la marginîa sa la caré înțelepčunea cîa vécnică le-au făcut, și nice puțin nu smentescă nice greșescă sâmnul său; numai sângurū *amărătulū* omū departe rămăine...”

Psaltirea Șcheiană, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.), p. XXXVII, 9:

„...*amărît* fuîu, pleacău-me foarte...”

„...*a f f l i c t u s* sum et humiliatus
sum usque nimis...”;

tot așa la Coresi, 1577, iar la Silvestru și la Dosofteiu:

1651:

„...s l ă b i t u -s și zdrobit foarte...”

1680:

„...r ă u ț â t fuîu și smeriîu-mă până
foarte...”

apoi la Arsenie din Bisericiani și-n *Biblia* lui Șerban-vodă:

1650:

„d o s â d i t fuîu...”

1688:

„...c h i n u i î u -mă...”

Fragment omiletic din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 265): „și așa muîncindu-se *amărătulū*, încâ și cu alte mii de réle chinuiîa-se până-șu lepădă c u a m a r ū și hitleanulū și râu sufletulū său și așa muri...”

A. Văcărescu, p. 61:

„Oî să mor, ah! oî să mor
Amărît și plin de dor:
Nu știu scris, nu știu făcut,
Văz că parte n-am avut!...”

Balada *Voina*:

„Mulți voinici frumoși cădea,
Numai Voinea rămînea,
Amărît în loc ședea

Pe spatele murgului,
În sângele turcului...”

și mai jos:

„Iară mîndra-i rămînea,
Rămînea ca vai de ea,
Supărată, *amărită*,
Ca o floare dogorită...”

(Pompiliu, *Sibii*, 77-8)

Despre o colectivitate de oameni, la Zilot, *Cron.*, p. 33: „O, ticălos și *amărit* norod!...”

Despre alte victăți:

„*Amărîta* turturică,
O, sărmana, vai de ea...”

un cîntec despre care s-ar putea scrie un volum întreg.

S u f l e t *amărit*:

Legenda *Sf. Maria Egipteană*, text din sec. XVII (*Cod ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 377): „să gonească de la mine acéste cugete ce-mi topîia sufletul meu *amăratul*...”

Costachi Conachi, *Poez.*, p. 139:

„Ah! suflete *amărit*,
Ieși! cu viață s-au sfîrșit!...
Ieși! și nu mai suspina,
C-ai pierdut suflarea ta...”

Cîntec poporan din Moldova:

„Și de cînd tu haiducești,
Nebăut, nemîncat ești,
Și la trup nepriminit,
Și la suflet *amărit*!...”

(Caranfil, *Valea Prutului*, 48)

I n i m ă *amărită*:

I. Văcărescu, p. 60:

„Și eu prea jalnic te găsesc,
Cu inim-*amărită*;
Cu tine mult mă potrivesc:
Lumea îmi e urîță...”

A. Pann, *Prov.* II, 103:

„Nu-mi e, fătul meu, atîta de ceea ce s-a-ntîmplat,
Cît mi-e inim-*amărită* de ceea ce-a mai urmat...”

M u n c ă *amărită*:

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. X, p. 8: „au izbăvită noi de muînca cēia *amărâta* a diavolului și de sfētul lui și de răimea lui...”

T r a i *amărit*:

Moș Albu I, p. 75:

„Zău! iacă-ți spui dreptul că mi s-a urît
Cu așa viață și trai *amărit*!
Și d-o fi tot astfel să mă pedepsesc,
Mai bine o moarte decît să trăiesc...”

Costachi Negruzzi, *Zoe* III: „nu știu ce înfricoșătoare presimțiri a unui trai *amărit* și chinuit au venit și au sfîșiat biata sa inimă...”

C e a s *amărit*:

Zilot, *Cron.*, p. 55:

„Săracii tîrgoveți, nimic avînd în știre
D-acest *amărit* ceas, d-acest foc și peire,
Rămas-au de pămînt, de tot încremeniră:
Care ce au avut, lăsară și fugiră...”

Tot la Zilot, p. 54, f o c *amărit*:

„Și stele, voi
Lumine prea înalte,
Vedeți ce răutate
Și ce foc *amărit*
Pre noi toți ne coprinde,
Țara-ne o aprinde
Acest neam prea urît...”

Z i l e *amărite*, în locuțiunea proverbială:

„Niște zile *amărite*,
N e c ă j i t e și tîrîte...”

(Pann, III, 160)

Asociatul „*amărit* și n e c ă j i t ” e foarte des în graiul familiar.

Într-o satiră poporană din Bucovina:

„De trei ori am genunchiat,
Raiul mi s-a descuiat,
Ș-un înger cum m-a zărit
Înainte mi-a ieșit
Și din gură mi-a vorbit:
— Of! suflete necăjite,
N ă c ă j i t e ș-*amărite*!...”

Povestea lui *Petrea cel strașnic* (*ibid.*, p. 165): „ce să mai facă și cum să-și mai mîie viața cea *amărită* și năcăjită dintr-o zi într-alta...”

Despre locuțiunea interjecțională „*amăritul de* = *amărit al de*”,

v. ²*Alde* (p. 610).

La plural, prin atracțiune sintactică, se face „*amăritii de*” în loc de „*amăriți al de*”.

A. Pann, *Prov.* II, 158:

„O, *amăritii de* noi,
Nu ne unim amîndoi!
Eu zic tunsă și el rasă,
Nu știi la ce o să iasă!...”

Amăritule! este o ocară cunoscută tuturor românilor, circulînd ca sinonim cu: *mișelule! nevoiașule! prăpăditule! vai de capul tău!* etc.

În fine, d. N. Densușianu ne comunică următoarea interesantă notiță despre istoria cuvîntului *amărit* și a soțului său năcăjit la sașii din Ardeal:

„În *Korrespondenzblatt des Vereines für siebenbürgische Landeskunde*, 1884, p. 48, un Dr. K. întreba:

«Wie ist *a mer it ig* abzuleiten? *a mer it ig* wird gebraucht für elend, Krüppelhaft, schlecht genährt: *a mer it ig* mäntsch» etc.

La p. 50 din același an, răspunde Dr. Fuss din Strassburg:

«*A mer it ig* für elend ist durch Aphäresis entstanden. Schon im Althochdeutschen kommt âmer neben jâmer, und dem entsprechend auch im Mittelhochd. âmer neben jâmer gleich Neuhochd. Jammer vor».

Tot acolo însă întimpină Fr. Schuster din St. Georgen:

«*A m e r i t i g* ist offenbar rumänisch, wenigstens nach dem Gebrauch im Nöserland zu schliessen. Es gehört zu *amăr*, bitter; om *amerit* im Rumänischen heisst zu deutsch: ein verbitterter Mensch; aber auch im Rumänischen wird *amerit* in der Bedeutung von verkrümmert, elend, oft auch in der des sächsischen bekrit (bekümmert) gebraucht».

La pag. 71 din același an, răspunde apoi Z. Boiu:

„*A m e r i t i g*. Das Wort ist nichts anderes als das rumänische *amărit* = verbittert. *A m a r* = bitter, *amărit* = verbittert, mühselig. Es unterliegt dies gar keinem Zweifel, da das sächs. Landvolk statt *a m ä r i t i c h* liewen oft auch *n e c a j i t i c h* liewen sagt, was ebenfalls rumänisch ist; von *necaz* = Not, *necajit* = notreich, bedrängt...”

Mult *amărit* și năcăjit trebuia să fi fost de veacuri neamul românesc din Ardeal, pentru ca vecinii sași, auzind mereu din gură-i aceste două cuvinte, în cari se cuprinde o lungă istorie de martirologie, să le fi împrumutat pe de-ntregul! Ei au adaos numai sufixul german adjectival *-ig* cătră sufixul românesc participial *-it*.

v. *Amăresc.* – ²*Amărit*.

²**AMĂRÎT** adv.; part. passé d' a m ă r e s c pris adverbialement: amèrement, tristement. Sinonim cu adverbul a m a r și cu locuțiunea adverbială c u a m a r .

Zilot, *Cron.*, p. 11:

„Ci după puține zile mazîlia îi sosi,
Fără veste, negîndită, ș-*amărît* i se vesti.”

A. Văcărescu, p. 28:

„Ochilor! ajung-atît,
Nu mai plîngeți *amărît*:
Vreme este să uscați
Păraiele ce vărsați...”

Cu sensul de a m a r n i c, la A. Pann, *Erotocrit*, p. 39:

„De o parte și de altă toți săbiile își scot,
Se izbesc cu grozăvie, dau, se lovesc cît pot,
Încît douăsprece săbii, de cumplit ce se izbea,
Ca fulgerul scînteiele dintr-însele strălucea;
Se împleticesc, se luptă, se războiesc *amărît*,
După care din cei zece doi pe loc s-au omorît...”

v. ¹*Amărît*. – ²*Amarnic*.

AMĂRÎU, -ÎIE, adj.; un peu amer. Deminutiv din a m a r și sinonim cu a m ă r e l , a m ă r u ț , a m ă r u ș . Fără formă deminutivală, aproape același înțeles are a m ă r ă c i o s . *Amărîu* e cel mai în circulațiune.

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultânica*, p. 152: „pe gît simți un gust de rugină, *amărîu*, coclit, putred, cald, pînă ce să întinse în toată gura lui arsă de o umezeală crudă și sărată...”

„După gust, vinul se zice: dulceag, acriu, mistreț, sălcui, *amărîu*...” (G. Chisencu, Dobrogea, c. Satu-Nou; G. Gorescu, Iași, c. Șipotetele).

„Vinul pregătît cu pelin are un gust *amărîu*” (I. Chirică, Tutova, c. Cîrjeoanii).

v. ¹*Amar*.

¹**AMĂRÛNT** (plur. *amărunte* s. *amărunturi*), s. n.; détail. Ca substantiv, de ex.: „nu cunosc toate *amăruntele*” (*L. M.*), acest cuvînt nu ne întîmpină în vechile texturi, ba nici în graiul poporan, unde *amărunt* funcționează totdeauna ca adverb. Se zice: „nu cunosc ceva c u d - a m ă r u n t u l ”. Totuși substantivul *amărunt* e foarte trebuincios.

v. ²*Amărunt*.

²**AMĂRÛNT** s. **AMĂNÛNT, AMĂRÛNTUL** s. **AMĂNÛNTUL**, adv.; en détail, particulièrement, scrupuleusement. Compus din prepozițiunea a și adjectivul m ă r u n t , *amărunt* corespunde deplin latinului vulgar a d m i n u t u m (= ital.

a m i n u t o), care era opus lui „ad grossum”, „cu toptanul”, „cu rădicata” sau „cu arsa”, bunăoară: „vendentibus vinum sive a d m i n u t u m sive ad grossum” (Du Cange). Sensul vorbei se exprimă cu multă energie la Cantemir, *Chron.* II, p. 42: „mai pre toți, poate fi, c u a m ă n u n t u l i-am cercat și, cum să zice cuvîntul, nici o p e a t r ă n e c l ă t i t ă și nici un u n g h i u n e s c o ă r ă n-am lăsat...”

Pe cînd *a* se întrebuița ca o prepozițiune independentă, adverbul *amărunt* sau *amăruntul* circula și fără alt element prepozițional; de exemplu:

Legenda Sf. Vineri, text din sec. XVI (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 78): „Într-acéiașu noapte și unii dulcegovitoare și înțeleaptă muiare ce o chema Eyfimia arătă-i-se vedere în chipulă vederiei ce văzuse Gheorghie, și amăn-doi demăneța tuturor *amăruntulă* vederea ce văzuse spuseră...”

Legenda Sf. Dimitrie, text din sec. XVII (*ibid.*, p. 121): „de tot *amăruntulă* înaintea tuturoră spunea cumu i se-au arătat sfântul...”

O predică a Sf. Ioan Crisostom, din același secol (*ibid.*, p. 504): „nu cu evangheliă numai strigă, ce și cu dumnedzeeștii prooroci și cu de Dumnedzău grăitorii ai săi ucenici *amăruntă* spune...”

Tot așa în *Dicționarul ms. bănățean*, circa 1670 (*Col. I. Tr.*, 1883, p. 402): „*Amănuntul*. Minutativ.”

Mai adesea însă cu *p r e*, adecă literalmente: „per ad minutum”.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. p. 12: „le spune *p r e -amăruntulă* și le arată pilda...”

Varlam, 1643, I, f. 136 b: „Thoma *p r e -amănuîntulă* socoti și pipăi...”

Pravila Moldov., 1646, f. 31: „trebue întâi să-șu ăa sama *p r e amănuntulă*...”

Ibid., p. 102: „să socotească tot lucrulă *p r e -amănuntulă*...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 179): „cartia dacă citi și célia ce într-însa să cuprindea dacă *p r e -amăruntul* înțăliasă...”

Același, *Divanul*, 1698, f. 41 b: „ca ună înțăleptă, foarte *p r e - amănuntul* să ăa aminte și să socotiască...”

Constantin Brîncovan, 1697 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 233): „într-acéia, domnia mea vrând ca să li se descopere dreptatea și să li se ăa seama *p r e -amăruntulă*...”

Același, 1698 (*ibid.*, p. 254): „le-au luat seama foarte *p r e -amăruntul* și le-au citit toate cărțile și hrisoavele de moșie și zapisele cine ce au avut...”

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 43: „Fost-au la acel războiă și mulți din moldoveni, unii la svezi, alții la moscali, carii după risipa războiului au venit aice în țară la Mihai-vodă de-i spunea *p r e amărunt* de războiul lor precum au fost...”

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms., în Acad. Rom.), ps. CXVIII:

„Să învăța și *p r e amăruntu*
Socotia înțelesul lor svîntu...”

Samuil Clain, *Învățăture* (Blaj, 1784, p. 23): „moartea iaste mai groaznică și mai amară decîtă toate nevoile și rélele ce să potă înțîmpla omului în viață; cum că ačasta iaste așa, lezne vomă pricépe, de vomă lua *p r e amăruntulă* aminte și vom socoti ce iaste moartea...”

Mai rară în vechile texturi este construcția c u *amăruntul*.

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 34, despre vodă Mihaiu Racoviță: „domnia țara cu cumpăt bun, și la judecată foarte cu dreptate, și nimăru nu-i era poprită ușa, ce care cu ce treabă sau nevoe ar fi avut, nu numai boieri, ce și din cei proști prea lesne intra de-și isprăvia lucrurile lor, tuturor le zicea pre nume, și judecata o cerca foarte c u *amăruntul* și prea încet cu îngăduială...”

Zilot, *Cron.*, p. 15: „Ah! amar mic, cum m-am născut într-această Țară Rumânească, în care pînă la vîrsta în care sînt, trecută peste 20 de ani, luînd seama c u *amăruntul*, nu numai că dreptate sau semn al dreptății n-am văzut, ci încă...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 3649:

„Ce vreți, – zice Serascheriul, – ce cereți, ce ați venit?
Balș, cu plecăciune mare, scîrbit și foarte mîhnit,
A-l îmblînzi se silește, vorovindu-i mult supus,
Toată pricina venirii c u *amăruntul* i-au spus...”

A. Pann, *Prov.* III, 87:

„Și c u *amăruntul* toate cum s-au întîmplat, i-a spus...”

Și mai rară este construcția: d e *amărunt*.

Cantemir, *Ist. ieroglif.*, p. 74: „d e *amănuntul* să o ispitim, ca oarece pentru dînsa adevărul și socotiala ce ne va arăta să oblicim...”

I. Văcărescu, p. 11:

„D-*amărunt* privind făptura,
Planeti, Răsărit, Apus,
Stam gîndind: așa natura
Cin-ar fi-mvîrtind de sus?...”

Astăzi circulează în grai mai ales „c u *amăruntul*” și chiar „d e *amăruntul*”, în care se asociază trei prepozițiuni. Dr Polysu: „a povesti c u *amăruntul* = umständlich erzählen; a cerceta c u d e *amăruntul* = durchsuchen”.

v. ¹*Amărunt*. – *Mărunt*.

AMĂRÙŢ. – v. *Amăruntesc*.

AMĂRUNȚELUL (D-), adv.; très en détail, très minutieusement. Deminutiv poporan din d - a m ă r u n t u l , exprimînd un chip și mai migălos de a face ceva. Se aude mai ales în Moldova.

Basmul *Voinicul florilor* (Sbiera, *Povești*, p. 68): „ei i-au spus toate d e -*amărunțelul*, ce li s-au întîmplat, cum au rătăcit și ce au văzut...”; și mai jos, p. 75: „Smăul au cercat toate ungherele d e - *amărunțelul*...”

v. ²*Amărunt*.

AMĂRUNȚESC (*amărunțit, amărunțire*), vb.; t. d'agricult.: mouver la terre. A f ă r î m a pămîntul, a-l face să nu fie tare sau grunzos, pentru ca semințele să încolțească mai repede și să rodească mai bine.

Ion Ionescu, *Calendar*, 1845, p. 79: „dacă mai înainte de a sămăna malaiul am *amărunți* bine pământul și nu am arunca sămînța peste brazdele nesfărămate cu borona, precum facem acum, atunce de bună samă am dobîndi mai îmbelșugată roadă...”

Același, p. 31: „înghiețuri de primăvară sînt foarte priitoare pămînturilor lutoase, *amărunțindu-le* mai bine decît orice unealtă de gospodărie...”

Același, p. 13: „în lucrarea grădinelor treaba cea mai de căpetenie este ca pămîntul să fie a m ă r u n ț i t cu desăvîrșire, atît pentru a închizășlui încolțirea semințelor, cît și pentru a da tuturor legumilor o creștere bogată și rapidă...”

În *Dicționarul ms. băndăean*, 1670 (*Col. I. Tr.*, 1883, p. 402) ne întîmpină forma *amărunț* (*amărunțat*, *amărunțare*), corespunzînd foneticește italianului (a m) m i n u z z a r e = lat. rustic (a d) m i n u t i a r e.

v. *Boronesc.* – *Mărunțesc.*

AMĂRUNȚIRE } – v. *Amărunțesc.*
AMĂRUNȚIT }

¹**AMĂRÛȘ**, adj.; diminut. d’ a m a r . – v. *Amărîu.* – ²*Amăruș.*

²**AMĂRÛȘ**, s. m.; t. de botan.: aubier, *Viburnum opulus*. Numele obicinuit în Bucovina după Alth (*Hauptbericht f. Bucovina*, 1862, p. 91): „Schneeballen, *Amăruș*”.

v. *Călin.*

AMĂRÛȚĂ, s. f.; t. de botan.: herbe aux vermisses, *Pieris hieracioides*. Termen întrebuintat în Banat (Dr. D. Brîndză) pentru o plantă a m a r ă , de unde-i vine și numele tehnic *πικρίς*.

v. *Iarba-găii.*

AMBÀR s. **HAMBÀR** (plur. *ambare* sau *hambare*), s.n.; „grange, grenier, magazin à blé; turc a m b ă r , e m b ă r , vulg. a m b ă r , h a m b ă r ” (Cihac). Fie prin osmanlii, fie prin tătari, cuvîntul a străbătut în toate limbile din răsăritul Europei: la slavi, la unguri, la greci. Sinonim cu a r m a n , de asemenea de origine turcă.

Balada *Voichița*:

„Ie-ți, puiule, cheile,
Deschide-ți *ambarele*
Și cearcă-ți fărinele
Și cheamă-ți slujnicele...”

(Marian, *Bucov. I*, 32)

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 67: „tot în rînd cu acestea veneau grajdurile, *ambarele* și soaprele cu toate tacîmurile de drum, sub îngrijirea comişilor și sătrarilor...”

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultânica*, p. 223: „Beilicul neamțului, muscalului, turcului, e tot beilic. Orcare din ei ar călca țara, *ambarele* se golesc...”

În grai se aude la plural mai adesea *ambară*.

Ianachi Văcărescu, *Istor.* (Papiu, *Monum.* II, p. 293): „La leat 1787, ghenarie, mă făcuse vistier din dvornec Mavrogheni, și în grabă văzui doo-trei fermanuri înpărătești, unul ca să trimitem sumă multă de zaherea la *ambarăle* Sacsiei, altul ca să trimitem salahori...”

E foarte des aspirat: *hambar*.

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 278: „lovindu-se acolo, au făcut o mare răsipă în turci, aprinzându-le și arzându-le *hambarele* și tîrgul...”

v. *Arman.* – *Șopru.* – *Zaherea.*

AMBÈȘTI, n. pr. loc. plur. m.; un village en Valachie. Nu se menționează în dicționarul topografic al lui Frunzescu.

Hzirea Vornicul, 1641 (Arh. Stat., *M–rea Plumbuita*): „ca să fie sfintei mănăstiri toată ocina câtă am în *Ambeshi*, toate cumpărătorile câte am cumpărat de la megiiășii din Dobroești, și toată ocina caré să chiîamă Siliștea, toate cumpărătorile câte am cumpărat de la megiiăși den câmpu și den pădure și den apă, den hotar până în hotar, cât să va alége partea mea de cumpărătoare den *Ambeshi* și den Siliște...”

Ca plural din *A m b e s c u*, care e patronimic, *Ambeshi* presupune un nume personal *A m b u* sau *A m b ă*, care astăzi nu se mai întrebuințează. Într-un act din Transilvania din 1279 (Deutsch - Firnhaber, *Urkundenb.*, 116): „comes Hegun filius *A m b u s e t* Goganus banus...”

v. *Ampoi.*

AMBI, -BE, adj. num.; les deux, l'un et l'autre. Sinonim cu *a m î n d o i*.

Costachi Negruzzi, *Alergare de cai* I: „*A m î n d o i* era acum ca la cinci sute pași de țință, cînd Meleli înfipse *ambi* pintenii în coastele armasarului...”

Deși forma *ambi* a devenit literară și se va mîntîine, totuși poporană ea nu este și nici în vechile texturi nu se găsește, în cari ne întimpină numai *îmbi* sau *înbi*, formă organică din latinul *a m b o*.

v. *Amîndoi.* – *Îmbi.*

AMBÒN, s. **AMVÒN** s.m. ; t. éccles.: chaire, tribune sacrée. „Tribuna în biserică din care se predică sau se spune *Evangeliul*” (Costinescu). Din grecul ἄμβων, acest cuvînt s-a introdus la noi sub forma de *amvon*, pe lîngă care însă, prin înrîurirea polonă, circula în Moldova și forma *ambon*.

Varlam, 1643, II, f. 11 b: „patriiarhul Macarie să sui pre *ambonă* și rîdică cinstita cruce...”

Dosofteiu, *Liturgiar*, 1683, f. 24 b: „și eșind popa dzâce mîrgînd în mijlocul besîariciî după *ambon*: cu pace să eșimă...”

Gheorgachi Logofăt, *Letop.* III, p. 312: „*Evanghelia* cea mai după urmă o cetește diaconul curții în *amvon*...”

Colindă muntenească:

„Cununa-n *amvon* punca
Și din gură că-mi grăia...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 90)

A. Pann, *Moș Albu I*, p. 52:

„Acest cuvînt isprăvindu-l, acel preot cuvios,
Spre altar făcîndu-și cruce, se dete din *amvon* jos...”

Ambon și *amvon* nu sună românește, grupul inițial *amb-*(*amv-*, *amp-*) conser-vîndu-se numai în numi proprii. De aceea în popor se aude mai mult *anvon*, ba încă și *anvonă*.

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 219: „un preot ce-l avea Mărica-sa (Con-stantin Mavrocordat), învățat la carte grecească și românească de se suia în *anvonă* de le cetia după cum se cade a ști fieștecare preot...”

v. *Biserică*.

ÂMBRĂ (plur. *ambre*), s.f.; ambre jaune, succin. Sinonim cu turcul *chilimbar*, *ambră* din francezul *ambré* (= arab. *anbar*) s-a introdus la noi deja de vrun secol.

Critil și Andronius (Iași, 1794, p. 9): „să scoată de acolo mărgăritari, *ambre* și curéle, pentru ca să-șu facă niște podoabe...”

v. *Chilimbar*. – *Sucin*.

AMBRIBÔI, s. m.; 1. t. de botan.: sorte de Centaurée; 2. t. de chromatique: rouge foncé, mordoré. În ambele sensuri cuvîntul pare a fi despărut din grai.

Colonelul rusesc Meyer, într-o fiziografie a Basarabiei publicată în secolul tre-cut (*Opisanie Očakovskîia zemli*, Petersb., 1794, p. 168), zice că „Gentiana centau-rium se chiamă moldovenește: *abrimboiu dîcîmp*”. *Abrimboi* – mai bine *ambriboi*, după cum vom vedea îndată – este o varietate de „Centaurea”, anume „Centaurea *amberrboa*”, nemțește „gelbe Sultan”, franțuzește „barbeau jaune” sau „fleur du Grand-Seigneur” și chiar „*amberrboi*” (Nemnich), o frumoasă floare adusă în Europa din Turcia și conservînd numele său turcesc. Basarabienii par a fi deosebit „*ambriboi de grădină*” și „*ambriboi de cîmp*”.

După floare, se zicea românește *ambriboi* și la o culoare, despre care tractatul de medicină populară de pe la finea secolului XVIII (ms. în Arh. Stat.) zice:

„M o h o r î t sau *ambriboiu* cum se face. Jumătate oca lînă să facă întăiu roșie, apoi să ia de 10 parale calacan, piatră acră de 5 parale, la acestea la toate să se scoată lîna, să o înflorească la soare și iar să o bage în puțină; care se poate și mătasea să se vâpsească. Din mătase roșietecă să se facă *ambriboiu*: her ruginit să pui în oțet tare; să freci her cu her să cază rugina după el; apoi să pui mătasea să stea; de vei vrea să fie mai deschisă, să stea mai puțin, adecă 3, 4 ceasuri; iar de vei vrea să fie mai închisă, să stea mai mult, adecă 7, 8 ceasuri...”

v. *Corobățică*. – *Mohorît*. – *Peșmă*. – ¹*Turc*.

-**AME**, sufixe servent à former des noms collectifs. Unul din cele mai instructive resturi ale vechii morfologii române și romanice, sufixul *-ame* merită pe deplin a fi studiat cu o deosebită stăruință.

„Italienii, spaniolii și portugezii – zice Diez (*Gramm.*³ II, p. 332) – întrebuințează sufixul *-a m e n* cu un sens co l e c t i v a l străin limbei latine.” Așa lătimește în: *aeramen*, *certamen*, *tentamen*, *ligamen*, *velamen*, *vexamen* etc. nu se implică de loc ideea de mulțime, pe când italienește: *velame* „multe văluri”, *bestiame* „multe vite”, *contadiname* „mulți țărani”, *gentame* „multă gloată”, *legname* „multe lemne”, *os-same* „multe oase”, *saettame* „multe săgeți”, sau spaniolește: *bestiame* „multe vite”, *botamen* „multe buți”, *cochambre* „mulți porci”, *osambre* „multe oase” și așa mai încolo, sînt nește expresiuni eminamente colectivale.

Sufixul latin propriu-zis nu este *-a m e n*, ci numai *-m e n*, identic cu latinul *-men*, cu grecul *-μov*, *-μεν*, *-μν* etc., cu sanscritul *-man*. Inițialul *a-* în *-a m e n* este tot atît de extra-sufixal ca și *i* în *reg-i-men* sau *u* în *ac-u-men*, în cari toate sufix e numai *-men*, întocmai ca în *ger-men*, *ag-men*, *cul-men*, *ver-men* etc. În fond dară, așa-numitele sufixuri romanice *-a m e n*, *-i m e n*, *-u m e n*, pe cari Diez le pune îndeosebi, se reduc la singurul sufix latin *-men*. Cu atît și mai interesant ar fi de a urmări modalitatea nașterii sensului colectiv în Occident pentru *-a m e n*, fără ca să-l aibă acolo și *-imen*, dacă nu și *-umen*. Singurul cuvînt latin cu *-a m e n*, în care se cuprinde ideea de mulțime, ba încă numai această idee, este: *examen* „roi de albine”, „gloată de oameni”, „grămadă de animale”, „mare cîtime de lucruri”: *examen juvenum*, *examen muscarum*, *examen piscium*, *examen locustarum*, *examen infantium*, *examen malorum* etc. Puțin ne interesează aci dacă „examen” este sau nu o contracțiune din „exagmen”, adică „exag-men”, unde *-a-* aparține cu totul rădăcinei, iar nu elementului formativ. Poporul roman cunoștea numai forma „examen”, ca și cînd finalul ar fi *-a m e n*, precum este în *velamen* sau în *ligamen*, unde rădăcina fiind *vel-* și *lig-*, restul *-a m e n* constituă element formativ. Toate graiurile neolatine din Occident au moștenit pe acest „examen”: ital. *sciame*, span. *en-jambre*, port. *enxame*, catalan. *exam* sau *axam*, provenç. *ayssam* sau *issam*, franc. *essain* etc. N-ar fi peste putință, prin urmare, ca această vorbă, deși singură, dar foarte răspîndită pentru a exprime tot felul de *m u l ț i m i*, să fi concurs la popoarele romanice a însuși sufixului *-a m e n* sensul colectiv, pe care el nu-l avusese în latina propriu-zisă. Noi nu găsim o altă cale mai nemerită pentru a ne explica un asemenea fenomen, afară numai doară acea împregiurare că substantivii cu sufixul *-a m e n* se întrebuințau în latina vulgară mai cu seamă la plural, ceea ce îi va fi dat cu timpul un sens general de *p l u r a l i t a t e*: *generamina*, *linreamina*, *odoramina*, *pinguamina*, *sputamina*, *vitulamina* etc. (cfr. Rönsch, *Itala und Vulgata*, p. 26-27). Oricum însă, fenomenul există, și o dată existînd, întrebarea cea importantă este de a se ști dacă el e numai occidental, după cum părea a crede Diez, ori dacă e comun tuturor neolatinilor.

În vechile texturi ne întîmpină nu o dată *v o i n i c a m e* cu înțeles de „mulți voinici”. Coresi, *Omiliar*, 1580, quat. XIII, p. 1: „ce-au fostu la codrulū Eleonului, acolo amu îngereștile tării și *v o i n i c a m e* a arhangghelilor unii nuori cu arepile

vânturi aducea...” Alt pasagiu, quat. XXII, p. 1: „această oastă a lu Dumnezeu cheamă-se a cerului *v o i n i c a m e*...” În ambele pasage, cuvântul însemnează „oștire”, „exercitus”. *V o i n i c a m e* este un derivat de la „voinic” prin același sufix colectiv -a m e n , pe care Diez îl afla numai în Italia și-n Spania. Dar „voinic” e din punct în punct slavicul *ВОИНЪ*, „miles, στρατιώτης” (Mikl., *Lex.*, p. 71). Cum dară i s-ar fi putut adăuga sufixul exclusivamente romanic -a m e n , dacă acest element formativ nu exista pe atunci la români în mai multe vorbe de provenință latină, astfel că străbunii noștri erau deprinși a-l întrebuința și aveau conștiință de semnificațiunea lui cea colectivă?

v. *Voinicame*.

Vechile noastre texturi ne-au mai conservat în această privință un specimen foarte prețios. În *Omiliarul* de pe la 1570, pe care noi îl cunoaștem numai după extracte (Cipariu, *Analecte*, p. 16-29), ne întimpină de trei ori vorba „ m i ș e l a m e ” cu sens de „sărăcime”, și anume: „Mergu oamenii la beserecă, cumu acolo popa să spue cuvântul lu Dumnezeu sfânta evanghelie în limba pre caré grăescu oamenii, să putemu înțelege noi m i ș e l a m e a ; ce folosu e lor deaca popa grăiaște în limbă striină rumânilor, sărbeste, de nu înțelegu, saū pre altă limbă ce nu vor înțelege ascultătorii? cumu zice Pavel apostolu cătră corinteni 155 zice: așa și voi cându cu limbi grăiți, d-unde nu dați uin cuvântu adevăratu, cumu poate înțelege omu ce e grăit? fi-va amu de veți grăi în vântu? dein care învățatură să învețe m i ș e l a m e a în ce chipu trebuiaște a cinsti pre Dumnezeu, și cine e Dumnezeu, și noi creștinii slugile lui în ce chipu putemu face și viaa după voia și lăsată lui, și în ce putemu sfinti numele lui; aicea trebuiaște cum popa să fie știutoriu cărților, așa va putea învăța pre m i ș e l a m e ...” Românul „mișel”, fiind latinul „misellus”, vechiul nostru m i ș e l a m e corespunde unui italian *misellame* „mulți mișei”. Sufixul -a m e n are aci, ca și-n *v o i n i c a m e* , acel sens colectiv de o natură romanică specifică, pe care în deșert îl vom căuta la latini în „miseramen” și-n alte formațiuni analoage. Însă printr-o singură vorbă ca m i ș e l a m e , fie ea cât de deasă în circulațiune, dar în care ideea de „mulțime” nu este cea esențială, sufixul -a m e n n-ar fi căpătat niciodată în limba română o misiune colectivă atât de pronunțată, încît poporul să-l adauge chiar la slavicul „voinic” în *v o i n i c a m e* . Este învedereat dară că românii cată să fi avut un număr însemnat de cuvinte cu -ame, de ex.: o s a m e „multe oase”, v i t a m e „multe vite”, ț ă r ă n a m e „mulți țărani”, p o r c a m e „mulți porci” etc., întocmai precum le au italienii sau spaniolii.

v. *Mișelame*.

În Banat acest sufix trăia în gura poporului pînă la secolul XVIII. *Dicționarul ms. de la Lugoș*, circa 1670 (ms. în Bibl. Univers. din Budapesta) ne dă:

„ H e i d u c a m e . Hajdones.

L o t r a m e . Latrones.

P r o s t a m e . Rustici...”

Pînă astăzi acest sufix trăiește la macedo-români, deși materialul lexicografic adunat de Kavalliotis și de Daniil nu ne oferă nici o urmă de colectivul -ame, precum nici gramatica lui Bojadschi. În *Mostre* de Petrescu (I, 48):

„luă şiiac de la orfanîie,
se duse Pîrlep la o duvîane
şi se aşirnă la croicare,
tea şi-l coasă cuparane,
tea şi-l vindă ti Bairame,
pe la turci şi la d o m n a m e
tea şi plătească la orfanîie...”

ceea ce se traduce:

„luă postav de om sărac,
se duse în Pîrlep la prăvălie
şi se puse la croire,
ca să-l facă ghebă,
ca să-l vînză la Bairame,
pe la turci şi la d o m n i ,
ca să plătească la sărăcie...”

În aceeaşi colecţiune, p. 120-21, găsim un pasagiu din balada noastră despre „meşterul Manole”:

„Ca să-mi rădicaţi
Aici să-mi duraţi
Mănăstire naltă
Cum n-a mai fost altă;
Că v-oi da averi,
V-oi face b o i e r i ....”

tradus macedo-româneşte:

„Tea să-nî anălţai
Aoace să-nî adăraţi
Monastir analtu
Cum nu mai fu altu,
Că va să vă daŭ averi,
Va să vă fac d o m n a m e ...”

Apoi în nota de la p. 153, editorul ne spune că: „d o m n a m e însemnează domnii, domnitori străini, boierii turceşti”.

Într-o colecţiune de cîntece poporane macedo-române de d. Caragiani:

„C-un căpitan se se marită,
Ş-un muşat gîone cu el s-amintă,
Şi armatle amicale acel s’le lîa
Şi pri t u r c a m e tut se da...”

tradus prin:

„Cu un căpitan să se mărite,
Şi un frumos junc cu el să facă,

Și armele mele acela să le ia
 Și în contra t u r c i l o r mereu să dea...”

(Conv. lit., 1863, p. 387)

adecă macedo-românul t u r c a m e corespunde actualului daco-român t u r c i m e .

De asemenea, în colecțiunea postumă a lui Dr. Obedenaru (ms. în Acad. Rom.):

„Avzîți, ah, soți, avzîți, ah, frați!
 Voi, f e c î o r a m e ne-nsurați...”

tradus prin:

„Entendez, ô mes compagnons! entendez, ô mes frères!
 Vous, j e u n e s g e n s non mariés...”

sau:

„Voï g î o n a m e tinirați...” =
 „Vous g a r ç o n s , vous célibataires...”

Se zice m u l ă e r a m e „mai multe femei” (M. Iutza, Crușova).
 v. -ime. – Samă. – Spurcălamă.

^{1,2}AMÈLIȚ. – v. Ameninț. – ^{1,2}Meliț.

AMÈNINȚ s. AMÈRINȚ s. AMÈLINȚ s. AMÈLIȚ (*amenințat, amenințare*), vb.; 1. menacer; 2. vouloir, ordonner; 3. faire signe, clignotter; 4. mentionner en passant. Ultimele trei sensuri aparțin vechiului grai. Prin sensul dentii, cel fundamental și mai răspândit, *ameninț* e sinonim cu î n g r o z e s c și cu î n f r i c o ș e z , cari însă amîndouă presupun că cineva nu numai *amenință*, dar este totodată sau poate să fie temut. Se zice: „*amenințîndu-l*, îl îngrozești sau îl înfricoșezi” atunci cînd *amenințarea* sperie; adesea însă se întîmplă că: *amenințîndu-l*, nu-l îngrozești, nu-l înfricoșezi, căci el de unul ca tine nu se teme.

Pentru a putea expune succesiva desfășurare formală și logică a acestui verb, cată să plecăm de la prototipul latin rustic a m m i n a t i a r e (= a d m i n a t i a r e), de unde spaniolul a m e n a z a r , provenț. a m e n a s s a r , portug. a m e - a ç a r , sardul meridional a m e l e z z a i , în dialectul sicilian a m m i n a z z a r i , pretutindeni cu sensul cel obicinuit al românului:

a) *ameninț* „menacer”.

În *ameninț* = a m m i n a t i a r e al doilea *n* s-a dezvoltat prin propagațiune, ca în „cănunt=canutus”, „mănunt=minusus” etc.; apoi tot ca în „cărunt” sau „mărunt”, primul *n* s-a disimilat în *r* în forma cea mai poporană *amerinț*, pe lîngă care se mai aude într-un mod sporadic *amelinț* cu *l* = *n*, și chiar *amelit* ca în sardul „amelezzai”.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quat. XVIII, p. 9: „Hristos însușu Dumnezeu acesta și domnă prespre toate, toate făpturile opriia-le; aorea amu cătră mare grăia: încăta mlăcomă; iară aorea cătră stricatulă: voă curătește-te; și necuratului dracului opriia-i și zicea: și ție grăescă eșă diîn omulă acesta; și acmu cătă *amerinț* cu tăriia-șă, toate căte să va elă lucrează...”

Balada *Mănăstirea Argeș*:

„Ș-apoi se-ncrunta
Și-i *amenința*
Să-i puie de vii
Chiar în temelii...”

A. Pann, *Erotocrit II*, p. 43:

„Că el *amerința* într-o parte,
Ș-într-altă rănea cumplit ș-amar...”

și același, p. 70:

„Lua scamă foarte bine la sabia când lovea
Și trupul său ca un vultur îl zbura și se păzea;
Se repezea înainte, îndărît iar se trăgea,
Pîn-a nu sosi lovirea cu sabia o oprea,
Se apăra cu păvaza cum *amelința* pe loc,
Încît când izbea într-însa sărea scînteie de foc...”

Colinda *Toader Diaconul*:

„Sfîntul Mihăilă
Cu sabia-n mîină,
Dac-așa vedea,
Cu ea c-adia
Și *amenința*...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 36)

Descîntec de „dragoste”:

„Mă sculai astăzi duminică de dimineață
Pe rouă, pe ceață,
Cu buciumul buciumai,
De la patruzeci de floricele miroase le luai
Și cu ele mă spălai,
De dragoste mă încărcai,
Și apuca pe cale pe cărare,
Mă-ntîlnii cu nouă îngeri în cale,
În nouă scaune de argint ședea
Și nouă bastoane în mîină avea:
Cu soarele mă încinseră,
Cu luna mă cuprinseră,
Sfinții îngeri cu bastoanele *amelițară*,
Toate dragostile le adunară,
Pe mine le aruncară...”

(A. Iliescu, *Dîmbovița*, c. Sardanu)

Costachi Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„Ș-amenințindu-i din urmă cuțitul moldovenesc,
Să plece acum de fugă se îndeasă, se gătesc...”

Din acest sens de „menacer”, adică de a sili să se facă ceva, se naște d-a dreptul:
b) *ameninț* „vouloir”.

Dicționar slavo-român, circa 1670 (ms., în Bibl. Soc. arheologice din Moscva, f. 110 a): „*amerințare*, *v r é r e*”.

Dosofteiu, *Acatist*, 1673, f. 18, în alăturare cu pasagiul corespunzător din *Acatistul* lui Samuil Clain, *Sibii*, 1801:

„...În zgăul pre cuvîntul l-ai priimit, pre
cela ce țane toate l-ai ținut, cu lapte l-ai
hrănit, cu *amelit̃aria* ce hrăniște lumia
toată...”

„...Primit-ai în pîntece pre Cuvîntul, și ai
purat pre cel ce poartă toate, și ai hrănit
curată cu lapte pre cel ce hrănește toată lu-
mea cu bună -v o e...”

În *Acatistul* tipărit la Rîmnice, 1784, f. 35 a: „cela ce hrănește toată lumea cu
buna-v o i r e”.

Coresi, 1580, quat. XXIII, p. 14: „cu meștersugul pascăriei vână ucenici, ca să
înțeleagă că puterea toată o are cu *v r é r e* a-șu și cu frămseștea dumnezeiască-
amerințarei lui făpturile-i toate slujesc...”

Tot acolo, quat. XXXII, p. 1: „cu dumnezeiasca a lui *amerințare* orbului dăru
și lumina trupului și lumina înțelegutului...”

Cu același sens, în *Pravila* lui Mateiu Basarab, 1652, p. 594: „sfântul și a toată
lumea săboru, carele se-au adunat după *amenințarea* dumnezeiască...”

De la sensul de „vouloir”, ca o manifestațiune exterioară a voinței, se desfășură
acela de:

c) *ameninț* „faire signe, cligner”.

Dicționarul ms. slavo-românesc, circa 1670, f. 100 a: „*МАНІѦ*, *amerințare* c u
m â n a ; *МАНІѦ*, *f a c e r e c u o c h i u l*”.

De aci, cu pierderea inițialului *a-*, la Dosofteiu, 1680, ps. XXXIV, 19:

„...cari mă urăscu înzădar și *meliț* cu
ochi...”

„...oderunt me gratis et a n n u n t
oculis...”

unde la Coresi, 1577: „*c l i p e s c ū* cu ochi”; la Silvestru, 1651 „*c l i p i n d ū*
cu ochiul”.

În fine, de la sensul de „clignoter”, prin noțiunea intermediară de *c l i p i t ă*
sau ceva foarte trecător, ajungem la:

d) *amelit̃* „mentionner en passant”.

Comentatorul lui Urechia, *Letop.* I, p. 99, vorbind despre Dragoș: „alți istorici
megieși nemică n-au *amelit̃at* de această domnie...”

Cantemir, *Chron.* II, p. 72: „noi pre scurt pentru aceasta *amelit̃ind*, cuvîntul am
cruțat, ca aicea la locul său pre larg să-l zicem...”

Budai-Deleanu (*Dicț.*, ms., în Muz. istor. din Bucur.) ne dă forma *amenit̃*, inter-
mediară între *ameninț* și *amelit̃*, traducînd-o prin: „winken, andeuten, ein Zeichen

geben mit dem Kopfe oder Finger, drohen, bedrohen". Noi am văzut mai sus că filiațiunea tuturor sensurilor nu se explică decît prin mijlocirea lui „vouloir”. Din romanicul comun a m m i n a t i a r e „menacer” numai graiul românesc a înlănțuit vérigile: „vouloir, ordonner, faire signe, clignotter, mentionner en passant”, ale cărora margini la prima vedere se par a fi atît de depărtate, și totuși legătura treptată între ele e foarte consecinte.

Cu totul altceva este a m e l i ț sau m e l i ț „broyer, macquer”, despre care se va vorbi la locul său.

v. *Clipesc*. – ²*Meliț*.

AMENINȚĂRE }
AMENINȚĂT } v. *Ameninț*.

AMENINȚĂTÒR s. **AMERINȚĂTÒR, -OARE**, adj. et subst.; celui ou celle qui menace, menașant. Calitativ puțînd să exprime toate sensurile verbului a m e n i ț, mai cu seamă însă sensul cel fundamental.

Costachi Negruzzi, *Alexandru Lăpușneanu* IV: „i se părea că vede toate jertfele cruziei sale, fioroase și *amerințătoare*, îngrozindu-l și chemîndu-l la judecata Dumnezeuului dreptății...”

v. *Ameninț*. – *Îngrozitor*.

AMENINȚĂTÛRĂ s. **AMERINȚĂTÛRĂ**, s.f.; menacc. Sinonim cu a m e n i ț a r e, dar cu o nuanță de despreț. Se întrebuințează mai mult la plural, de ex.: „ce dé mai *amenințături* în vînt, și la adecă nici o treabă...”

v. *Ameninț*.

¹**AMÈRICĂ**, s.f.; t. de géogr.: Amérique. Una din cele cinci părți ale lumii.

Amfilohie, *Gheografie*, Iași, 1795, p. 5: „*America* până acum s-au numit ca un mare ostrov, care este mai ca doaă părți de aceste deasupra pămîntului, dară acum mulți au început a zice din cei ce călătoresc cum că și *America* ar fi prinsă de Asiia, după polu articu; fie cumă să fie, ačasta nu ne strică, căci noi voim a scrie locurile cele mai cunoscute și mai știute de toți, altele ce nu să știu bine le lăsăm alora...”

v. ²*Americă*. – *Americuță*.

²**AMÈRICĂ**, s.f.; t. de comm.: toile de coton, calicot (Pontbriant). O pînză de fabrică, proastă și netrainică.

Într-un cîntec poporan din Moldova, femeia leneșă se vaietă:

„Cine-o stîrnit furcă, fus,
Mîncă-i-ar carnea un urs!
Ard-o focul cînepa,
Că-i mai bun-*america*!

De urîtul cînipei
Luai calea pivniței:
Decît aş toarce la in,
Mai bine-oi bea tot la vin...”

(N. Bălăuț, Vaslui, c. Ivănești)

Pe cînd cînepa și inul trebuiau lucrate, *americă* o aduceau gata tolbașii, zicînd că vine hăt colo din A m e r i c a. E curios a trage acest cuvînt atît de simplu din neogrecul βαμβάκερινόν πανί (Cihac, II, 633), pe cînd tot în acest fel o altă stofă se numește la noi în popor a n g l i e, fiindcă aceiași tolbași se lăudau că o aduc din Anglia.

v. *Anglie*. – *Alestincă*.

AMERICUȚĂ, s.f.; t. de botan.: sorte de Géranium, Pelargonium hortulanorum (Dr. Brîndză). „O floare exotică, cultivată la noi numai în ghiveci, cu frumoase flori de culoare roșie sau trandafirie” (P. Teodorescu, Ialomița, c. Socarici).

Dar de ce se va fi chemînd *americuță*?

v. *Mușcată*.

AMERINDÊZ (*amerindat, amerindare*), vb.; approvisionner.

v. *Merindă*.

¹**AMÊSTEC** (*amestecat, amestecare*), vb.; 1. mâcher; 2. mêler, mélanger, confondre, copuler; 3. remuer, brouiller, tripoter, ingérer. În primul sens: „*amestec* mîncarea în gură” (*Lex. Bud.*) se întrebuintează mai totdeauna simplul m e s t e c = lat. m a s t i c o , de unde derivă *amestec* prin prepoziționalul a = lat. ad. Gura sau dinții m e s t e c ă bucatele. Mîna sau degetele *amestecă*, mintea de asemenea *amestecă*, cînd se pun laolaltă ființe, lucruri sau vederi felurite, fie aceasta în cunoștință pentru a scoate din ele ceva nou sau pentru a ajunge la un scop, fie în necunoștință, neștiind a le deosebi pe unele de altele. De aci se trag toate sensurile lui *amestec*, cari se pot clasifica în două ramure: dentii, cînd elementele cele a m e s t e c a t e ne preocupă deopotrivă în sine-și, fără a considera mai în specie pe unele din ele sau pe instrumentul căruia i se datorează a m e s t e c u l; al doilea, cînd e vorba de un asemenea instrument sau cînd totalitatea e privită în genere numai întrucît se rapoartă la unele din elemente. În primul caz noțiunea fundamentală este „mêler”; în celalalt, „remuer”. În ambele, verbul poate funcționa ca activ și ca reflexiv.

I. *amestec* „mêler, mélanger, confondre, copuler”; de exemplu: *amestec* cărțile la joc; *amestecă* var cu năsip; să *amesteci* vin cu apă; nu *amesteca* pe Ion cu Petru; patimele sufletești, ca și boalele trupești, ca și rătăcirile minții, adesea se *amestecă* mai multe la un loc...

Proverbi și locuțiuni proverbiale:

„Nu te *amesteca* ca mărarul în toate bucatele” (Pann, I, 24) sau: „te *amesteci* ca mărarul în bucate” (Baronzi, *Limba*, p. 59).

„Cine s-amestecă în tărîțe, porcii îl mănîncă” (Baronzi, p. 50).

„Nu-ți *amesteca* lingura unde nu-ți fierbe oala” (*ibid.*, p. 59).

Cantemir, *Divanul*, 1698, f. 46 b: „mai pre urmă rîsul durerilor să va *amesteca*...”

Același, *Chron.* I, p. 258: „pentre flori ceapa cioarîi și pentre grîu neghină să *amestece*...”

De aci, aplicîndu-se la unirea sexuală, ca lătimește: „m i s c e r e sanguinem et genus”, în graiul vechi ne întîmpină:

Moxa, 1620, p. 381: „și-șu călugări muîrîra și se *amestecă* cu alta...”

Ibid., p. 355: „se sculă Nemitoru de ucise pe feçorii lu Amulic toți, iară pre o fată elu o puse popă, și puse lége: fetele ce voru fi popi să nu se mărite; iară ia se *amestecase* cu oarecine; deaca auzi Nemitoru că e grea, puse de o pâziia până cându născură doi gémeni...”

v. *Împreunez*.

II. *amestec* „remuer, brouiller, tripoter, ingérer”; de exemplu: *amestec* ciorba; *amestec* aluatul; *amestec* ceva cu lingura sau cu degetul; mai *amestecă* ceaiul, că nu s-a topit zaharul...

Proverb: „*amestecă* vorba ca făcălețul mămăliga” (*Conv. lit.*, 1874, p. 73).

În același sens la Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 262): „cu o falcă în ceriu și cu alta în pămînt la șoim alergă, cătră carile ochii întorcînd, fața în divuri în chipuri muînd, voroava *amestecînd*, limba bolborosindu-i...”

Italienește „m a s t i c a r e le parole tra'denti = proferirle borbottando ed in maniera intelligibile” (Tommaseo).

În graiul vechi, a *amesteca* pe cineva cu limba sau cu condeiul însemnează figurat: „a cleveti sau a înnegrî”.

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 31: „dacă au venit (Constantin Duca) la domnie, îndată au început a răsplăti binele ce i-au făcut socru-său (Brîncovanu) cu necunoaștere de bine; și în loc de mulțămîtă, l-au *amestecat* la Poartă cu *multe cuvinte rele*...”

Neculce, *Letop.* II, p. 316: „Antioh-vodă pre urmă oblicind acest lucru și altele multe m e s t e c ă t u r i a lui Iordachi Rusăt, ce ămbla cu c ă r ți, *amestecănd* în Țarigrad la Mihaiu-vodă și la frații lui și la Paladi în Țara Ungurească, mănietu-s-au Antioh-vodă și au închis pre Iordachi Rusăt...”

Ca termen juridic, a se *amesteca* = a exercita o ingerință oarecare în averea sau în afacerile altuia.

Eftimie de la Bistrița, 1573 (*Cuv. d. bătr.* I, 23): „să fie (iazul) sfănteii mănăstiri de hrană, iar cine se va *amesteca* î n t r -acest iazū, să fie procler...”

Simion Movilă, 1602 (*ibid.*, p. 113): „nimenile să nu să mai *améstece* p r e -s p r e cartea domniei-méle...”

Ștefan Tomșa, 1622 (*A.I.R.* III, p. 217): „să aibă ei a ținea acéle părți de sat până cându li se va face plata căt mai sus scrie, ca să nu aibă nime a să *amesteca* acolea înaintea cărții dumnii-méle...”

Act moldovenesc din 1638 (*A.I.R.* III, p. 223): „din cuconii noastră nime să n-aibe a să *amesteca* la acéle vii, pentru căce i le-am dat cu voia tuturor fraților...”

Gheorghe Ștefan, 1657 (*ibid.*, p. 237): „să fie și de la noi slugilor noastre Murgeștilor acela sat Mihalcul driaptă ocină și moșie nerușcită nice dănăoară în véci, și alt nime să nu să *amestece*...”

Constantin Brîncoveanu, 1694 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 95): „Iar vameșul să nu să *amestece* la ce ar fi venitul moșiilor boiarilor...”

În fine, a nu se *amesteca* = a fi hotărât de a nu lua parte la ceva.

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 203: „Ce să facem? că vremea mucareului au sosit; aici bani nu putem găsi; Domnul de acolo încă nu ne trimete, nici ne scrie nimică; și așa noi nu ne *amestecăm*...”

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 100, cu o elegantă întrebuintare a infinitivului nescurtat: „(Căzaccii) îs războinici și-n veci gata a se *amestecare* în tot felul de vrăjbi și de sfădiri...”

De aci expresiunea familiară: „nu mă *amestec*” sau idiotismul: „n u m ă b a g , n u m ă *amestec* = ich mische mich nicht darein” (Dr. Polysu).

v. ²*Amestec*.

2AMÈSTEC (plur. *amestecuri*), s.n.; mélange; connivence; ingérence; intervention. Ca substantiv abstract, reprezintă toate sensurile verbului a m e s t e c , într-un mod mai puțin trecător ca în a m e s t e c a r e și fără nuanță de despreț ca în a m e s t e - c ă t u r ă .

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 24): „cîinele mării și vidra cu jigăniile uscatului ce t r e a b ă sau ce *amestec* pot avea...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 957:

„Că nicidecum să nu fie Serascheriul la prepus
Că Moldova și boierii Eteriei s-au supus;
Ce, raiele credincioase, cum au fost vor fi în veci,
Fără nici o p ă r t i n i r e sau *amestic* între greci...”

Act moldovenesc din 1621 (*A.I.R.* III, p. 215): „să n-aibă cea frații *amestic* într-acéle vii, nič Coste în viile céle de moșie carele mai sus scrii, nič să să sfădească...”

Alexandri, *Boieri și ciocoi*, act. I, sc. 7: „Cine cheamă ș-aduce *amestec* străin în țară, îi mai nelegiuit decît Iuda vînzătoriul...”

v.¹*Amestec*. – *Amestecare*. – *Amestecăciune*. – *Amestecătură*.

AMESTECĂRE (plur. *amestecări*), s.f.; l’infinitif substantivé d’a m e s t e c : mélange, embrouillement etc. Sinonim cu a m e s t e c ă t u r ă , cu a m e s - t e c ă c i u n e , cu substantivul a m e s t e c , dar exprimînd o acțiune, nu o stare.

Miron Costin, *Letop.* I, p. 292, despre politica tradițională a Moldovei: „țara aceasta fiind mai mică, nice un lucru singură de sine fără a d u n a r e și *amestecare* cu alte țeri n-au făcut...”

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 31: „Brîncovanu înțălesese de *amestecarea* ce l-au a m e s t e c a t ginere-său Constantin Duca-vodă...”

Vechiul grai făcea o deosebire între „*amestecarea* sîngelui = alliance, parenté, croisement” și între „*amestecare* de sînge = inceste, mariage illégitime”.

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., Acad. Rom., p. 120): „*amestecaria* sîngelui amestecă sufletele...”

Pravila Moldov., 1646, f. 117: „*amestecarea* de sînge să face în doo chipuri: chipul dentăi ȳaste cu nuntă, cîndŭ să va cununa neștine cu vreo muĳare carĳa nu i o au dat pravila; ȳară a doo ȳaste fără de nuntă, ce să dzice să ȳnpreună cu dănsă ȳncă mainte de cununie...”

v. ^{1,2}*Amestec. – Amestecat. – ȳmpreunare.*

AMESTECĂT, -Ă, adj.; part. passé d’a m e s t e c : mēlé, mélangé, pēle-mēle; confondu, embrouillé etc.

Locuțiune proverbială: „Rĳs *amestecat* cu plĳns...” (Pann, II, 7).

Constantin Brĳncoveanu, 1693 (*Cond.*, ms., ȳn Arh. Stat., p. 39): „fiind moșĳia Ulmuleșilor *amestecată* și n e h o t ă r ă t ă de cătră alte siliști ale lor...”

Miron Costin, *Letop.* I, p. 342: „Neculai Cărnul ȳncă, văzănd pogorirea lui Racoți și *amestecate* lucruri, au venit cu oastea ce se trimisese...”

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 19: „Acest Dimitrașco-vodă au scos hărtii pre fetele oamenilor, care angărie pănă atunce n-au mai fost ȳn țară nici la o domnie, fiind țara *amestecată*, oamenii strămutați de la locurile lor după ernatul tătarilor[...]

I. Văcărescu, p. 281:

„După cum vrei să ne-arăți
Toți ȳngerii coborȳți
Și cerul *amestecat*,
Cu pămĳntul c u f u n d a t...”

Zilot, *Cron.*, p. 2: „Mai alcatuui și această scurtă scrisoare tot după obiceiul meu, adică *amestecată* puțină proastă scrisoare cu mai multă poezie ȳn chip de tragedie...”

Balada *Gheorghelaș*:

„Se pleca ca să bea apă,
Macovei ȳi da ȳn ceafă
De bea apă sĳngerată,
Cu măsele-*amestecată*...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 592, 598)

Doina *Oltul*:

„Oltule, cĳine spurcat,
Ce vĳi așa turburat?
Au la coadă te-a plouat
De-mi vĳi așa mĳniat
Și cu sĳnge-*amestecat*?
Tot cu sĳnge de haiduci,
Cu căpestre de cai murgi...”

Costache Negruzzi, *Alexandru Lăpușneanu* III: „În lupta și trînta aceasta, masa se răsturnase; ulcioarele se spărseseră, și vinul *amestecat* cu sînge făcuse o baltă pe lespezile salci...”

În graiul vechi, expresiunea „s î n g e *amestecat*” avea un deosebit înțeles juridic: *Pravila Moldov.*, 1646, f. 94: „ceia ce facū s ă n g e *amestecatū*, ce s ă dzice cea ce-ș curvăscū cu rudele și cu cuscriile și cu cumătrele sau finele lorū, acesta se chîam ă s ă n g e *amestecatū*, acesta ver va fi bărbatū, verū muîare, cu moarte s ă se c erte...”

v. ^{1,2}*Amestec. – Amestecare. – Amestecăciune.*

AMESTECĂCIÛNE (plur. *amestecăciuni*), s.f.; mélange. O formă rară și de prisos în loc de a m e s t e c sau a m e s t e c a r e. *Pravila de la Govora*, 1640, f. 19 b, o întrebuintează cu sensul de „incest”: „fiū de a treia nunt ă sau n ăscutū î ntru *amestecăciune* d e s ă n g e, de unii ca aceștea toți s ă nu cut ăze a se chemarea preoți...”

v. *Amestecare. – Amestecat.*

AMESTECĂTÒR, -OARE; adj. et subst.; brouillon, intrigant. Cine amestecă lucrurile, mai cu seamă î nsă în sens moral.

Canemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 238): „*amestecătorii* de răut ăți și a p ăcii nepriiatini î ntr-alt chip î l zugr ăviia, iar ă eu la d ănsul alt chip am cunoscut...”

Nic. Costin, *Letop.* II, p. 115: „I-au p ărit Dumitrașco-vod ă (pe Iordachi Can-tacuzino) precum are frați î n Țarigrad și s ănt *amestecători* de domnii...”

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms., în Acad. Rom.), ps. XC:

„Și de cuvîntul turburătorii,
Amestecătorii și pierzătorii...”

v. ^{1,2}*Amestec. – Amestecătură.*

AMESTECĂTÛRĂ (plur. *amestecături*), s.f.; 1. p ăle-m ăle, confusion, bouleversement, embrouillement; 2. ing ărance, intrigue, comm ărage. Dezvoalt ă toate sensurile lui a m e s t e c , î nsă numai î n r ău sau cu despreț.

1. *amestecătură* „p ăle-m ăle”.

Miron Costin, *Letop.* I, p. 252: „acea spaim ă și glogozal ă făc ăndu-se î n oastea turceasc ă, c ăț jum ătate de oaste fugise de supt corturi la alt ă parte de tab ăr ă de p ăr ăsise și pușcile și se făcuse o *amestecătură* mare...”

Zilot, *Cron.*, p. 76:

„Oh, și s ă fi v ăzut ce *amestecătură*,
Ce fierbere de om, toți strig ănd cu o gur ă...”

Neculce, *Letop.* II, p. 230: „au murit și craiul leșesc Mihaiu Vișnovețchi și era mult ă *amestecătură* î ntre leși, c ă nu-și putea alege craiu...”

A. Pann, *Erotocrit* II, p. 22:

„El credea-n sabia-și numai și la d ănsa se-nchina,
Totdauna vrea războaie șî-n veac certe scormonea,

Asupra păcilor foarte avea el în viața-și uri
Și cu mare bucurie căut-amestecături...”

2. *amestecătură* „ingérance”.

Act moldovenesc din 1677 (*A.I.R.* III, p. 251): „nimine den ruda mea și den oamini mei cu acia moșia traba să n-aibă nič vréo *amestecătură*...”

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 59: „După ce s-au rădicat feciorii lui Constantin-vodă Brâncoveanu și cu ginerii, au început a face multe *amestecături* și lucruri neplăcute între acești boieri, batgiocorindu-i...”

Mateiu Basarab, 1649 (*A.I.R.* I, p. 107), cătră toate autoritățile și toți locuitorii din Argeș, contra cărora se plînseseră călugării de acolo că fac „mănăstire de răs și de măscară”: „mai mult să nu înțeleg dumnic-mea că mai unblați făcând *amestecături* și c u v i n t e f ă r ă l u c r u ...”

v. ^{1,2}*Amestec.* – *-tură*.

AMESTECUL (D-), adv.; à la fois, conjointement. Î m p r e u n ă . L a o l a l t ă .

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, oct. 5 (f. 46 b): „porțile zidiului tocmite cu aur și argintu de-*amīasteculă*...”

v. ²*Amestec.*

AMÈT (*ames, ametere*). – v. *Amețesc.*

AMEȚEALĂ (plur. *amețeli*), s.f.; vertige, tournoiement de tête, éblouissement. „Învîrtirea minții, ieșire din minte, smintire momentană” (Costinescu). Exprimă ca stare ceea ce a m e ț i r e însemnează ca acțiune. Sinonim și cu a m e ț i t u r ă , care se întrebuințează foarte rar și numai cu o nuanță ironică. În grai se rostește mai totdeauna *amețală*.

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 193: „nu întreba cătă *amețală* și oftare și lacrimi, căt s-au măhnit toată curtea și urdia domnului...”

Costachi Conachi, *Poez.*, p. 116:

„Ah, Doamne! ce necaz mare: a iubi ș-a fi închis!
Dar ce *amețală*-i asta, de care mă vād cuprins?
Au întunecat văzduhul, ochii mi-au painjinit,
Am rămas uimit, pe gînduri... nu mă lăsați, că-s perit!...”

Alexandri, *Boieri și ciocoi*, act. IV, sc. 5: „Deie Dumnezău să nu vă treziți din *amețală* prea tîrziu...”

I. Creangă, *Stan Pășitul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 32): „Femeia lui Ipate și cu baba, cînd se trezesc din *amețală*, nici tu drumet, nici tu copil, nici tu nimica!...”

În *amețală*, ca stare patologică, ni se pare că toate lucrurile se învîrtesc în giurul nostru.

„Ca să-i treacă de *amețeală*, țăranul se afumă cu păr de urs...” A. Paraschivescu,

„Un fel de *ametală* se cheamă în popor *capchiu*” (C. Alexandrescu, Neamț, c. Bistricioara).

v. *Amețesc. – Capiu.*

AMETESC (*amețit, amețire*), vb.; perdre les sens, donner ou avoir des vertiges, tourner la tête. *Amețesc* nu e departe prin sens de *u i m e s c* și *u l u i e s c*, din cari însă cel dintîi vine numai printr-o impresiune din afară, iar cel al doilea este un început al *amețirii*, judecata fiind turburată dintr-o cauză internă sau externă, dar fără a înceta. Orice se ivește denainte-mi într-un mod neașteptat mă *u i m e ș t e*; dacă trebui să mă lupt cu doi dușmani deodată, cari se aruncă asupra-mi din dos și din față, mă *u l u i e s c*; în ambele împrejurări poate să ajungă la *amețire*, dacă pierde conștiința de însumi, și totuși poate să nu ajungă tocmai pînă acolo. Ca stare patologică, *amețesc* se apropie de *l e ș i n*.

v. *Leșin. – Uimesc. – Uluiesc.*

Amețesc funcționează deopotrivă ca tranzitiv și ca netranzitiv, dar în ultimul caz i se poate da și forma reflexivă: eu l-am *amețit*, noi *amețim*, ei se *amețesc*. Se zice deopotrivă corect, fără vreo deosebire de sens: „eu *amețesc*” și „eu mă *amețesc*”.

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 402):

„*Amețesc. Deliquium patior.*

A m e ț i t . Deliquium passus.

A m e ț a l ă . Deliquium”.

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 42): „Toate zburătoarele să tulburară și de dulce otrava hulpîi tare s ă *amețiră*...”

Ibid., p. 200: „cînd capul s ă *amețiaște*, picioarele dovedesc...”

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms., în Acad. Rom.), ps. XVII:

„Fulgere au înmulțit

Și pre ei au *amețit*...”

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 193: „(Alexandru Ghica) s-au dus la urdie la Sakce și după ce au sosit, piste puține zile s-au stricat vremea și începând a tuna ș-a fulgera cu mare trăsnet, într-o clipală de ochi au căzut asupra cortului de l-au detunat, și fiind Târzimanu supt cort, atât s-au *amețit* cît au fost ca un mort...”

A. Pann, *Erotocrit*, p. 89:

„Cel amorezat, fata mea, dorește neîncetat

Și va tot des să privească la carea l-a săgetat;

Iar el, după cum vezi bine, d-afîta timp este dus,

După treburile sale alergînd în jos și-n sus,

Și tu în zădar te turburi, în zădar t e *amețești*...”

Zilot, p. 74:

„Vezi, frate, vezi ce foc căzu pre biata țară;

Sărmani locuitori! cum ardeți ca în pară;

Frica v-au *amețit*, nu știți ce vi se face;

Păcatul v-au orbit, vă joacă cum îi place!...”

Alexandri, *Rusaliile*, sc. 2: „... de-o bucată de vreme-ncoaci, românii noștri s-o ameuțit de cap, parcă i-o umflat Rusaliile:..”

Balada *Gheorghelaș*:

„Spuză-n cizme că-mi băgai
Și la jocuri mă-nhățai:
Cînd săltam și cînd jucam,
Tot de spuză mă frigeam,
Pînă cînd mă oboseam,
Pînă cînd m ă ameuțeam,
Pînă cocă mă făceam...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 598)

Doina *Buruiana de leac*:

„Blăstemat să fie ceasul
Cînd i-am urmărit eu pasul
Și i-am auzit eu glasul:
Cu pasul m-au rățacit,
Cu glasul m-au ameuțit,
Liniștea mi-am prăpădit...”

(Alex., *Poez. pop.*², 270)

Altă:

„Rele sînt frigurile,
Mai rele-s dragostile:
Frigurile te răcesc,
Dragostile te-ameuțesc...”

(*Ibid.*, 244)

Derivațiunea lui *ameuțesc* din grecul μεθύσκω „enivrer” (*L.M.*) nu se întemeiază pe nemic; totuși mai bună nu este nici derivațiunea din latinul a m e n s sau a m e n t i a (Cihac), de unde românește ar fi „amință” sau „amințesc”, nu *ameuțesc*. Forma organică a cuvîntului, conservată pe alocuri în Banat și-n Ardeal, este *amet*, care se referă către *ameuțesc* întocmai ca bănațeanul „amurt” cătră „amortesc” sau „amut” cătră „amuțesc”.

„Ciocîrlia, cînd cîntă, se suie cîteodată pînă sus la vînturile turbate, acolo *amete* și cade jos, iăr cînele care o mîncă, apoi, turbează...” (P. Olteanu, Hațeg).

v. *Ciocîrlie*.

De asemenea la Budai-Deleanu (*Dicț.*, ms. în Muz. istor. din Bucur.): „*ametu* = *ameuțescu*, den Schwindeln bekommen”

Ca „trimet = lat. transmitto” sau „sumet = lat. submitto”, tot așa *amet* este înverderat a m i t t o (mentem, virtutem, iudicium, consilium, sensus etc.). În privința simțurilor sau a minții, lăținește a m i t t o însemna o încetare a lor trecătoare: „a m i s i t, non perdidit”. Românul organic *amet* pare a fi fost numai netranzitiv, ca în cele două exemple de mai sus; pentru funcțiunea tranzitivă s-a închipuit amplificatul *ameuțesc*; care a reușit apoi a goni detot pe primitivul *amet*.

v. *Amețeală*. – *Ameuțit*. – *Cumet*. – *Desmetic*. – *Sumet*. – *Trimet*...

AMEȚIRE. – v. *Amețeală.* – *Amețesc.*

AMEȚIT, -Ă, adj.; part. passé d'a m e ț e s c : abazourdi, dupéfié, ébloui, éperdu, étourdi, ivre etc. Exprimă ca adjectiv toate sensurile verbului din care derivă.

„*Amețit* = b ă u t , betrunken; *amețit* = l e ș i n a t , ohnmächtig” (Dr. Polysu).

„E *amețit* ca un pește afară din apă” (*L.M.*).

„Nu poci sta pe picioare de *amețit* ce sînt” (*Ibid.*).

Beldiman, *Tragod.*, v. 125:

„Jăcuiesc, pradă, omoară, măfurile împărțesc,
Și cu cît privesc folosul, cu atîta se iuțesc;
Cine să se-mpotrivească, căci săracii, *amețiți*,
Fiind toți în așternuturi și întru somn adînciți...”

A. Pann, *Erotocrit*, p. 22:

„Ah! acesta om nu este, negreșit este vrun zeu,
Care se pogoară noaptea din nălțimile cerești
Și vine ca să smintească simțirile omenеști,
D-aceea șî-n acca vreme *amețită* a rămas
Și asculta să-nțeleagă vorbele aceluia glas...”

A. Odobescu, *Pseudokyneg.*, p. 34: „Blînda turturică a sosit *amețită* de bucurie...”

Mai cu deosebire se zice *amețit* la cei m a h m u r i de beutură, cari adecă au trecut peste măsura c h e f u l u i .

Miron Costin, *Letop.* I, p. 311, despre vestitul căzac Timuș: „au dat foc caselor, dacă s-au sculat de la masă *amețit* de vin...”

Moș Albu I, p. 15:

„Dar d-a nopții neodină și de cîte le-am pățit,
Cum și de vinul din ploscă t ă m î i a t și *amețit*,
Eram ca b ă t u t î n p i v ă , capul îmi atîrna greu...”

Un cîntec poporan din Moldova:

„Oliolio măi lăutar!
Mult ai tras din cel păhar
De ți-e glasul răgușit
Și-ți e capul *amețit*...”

(Caranfil, *Valea Prutului*, p. 2)

Balada *Marcu Viteazul*:

„Și cugetul că-l muștra
Și inima nu-l lăsa
Să-l omoare *amețit*,
Să-l omoare adormit...”

„La noi pentru t u r l e a c sau *amețit* de beutură se zice: r ă t u t i t de beutură și î n v i n o ș a t ...” (N. Guran, Craiova).

v. *Amețesc. – Afumat. – Beat. – Mahmur. – Tămâiat...*

AMEȚITOR, -OARE, adj. et subst.; qui étourdit, éblouit, abazourdit etc.

Dr. Polysu: „*Amețitor* = betäubend, schwindelerregend, narkotisch”.

Costachi Negruzzi, *O alergare de cai* II: „O greutate îmi apăsa inima; un nor *amețitor* veni și se puse pe ochii mei. Mi se părea că biserica se învîrtește cu mine...”

v. *Amețesc.*

AMEȚITORIE, s.f.; étourdissement. Formă necunoscută nouă, pe care Cihac o dă ca sinonim cu a m e ț i t u r ă .

AMEȚITURĂ. – v. *Amețeală*.

¹**AMIĂZI** s. **AMIĂZIZI**, adv.; à midi. Lătinește a d m e d i u m d i e m sau a d m e d i a m d i e m . Oara a douăsprezecea după miezul nopții. În graiul vechi *amiază* se întrebuintează ca un adverb de timp în toată puterea cuvîntului, alături cu „acum”, „atunci”, „astăzi”, „seara”, „dimineața” etc., fără a i se mai adăoga prepozițiunile l a sau î n , prin cari se substantivează.

Dosofteiu, 1680, f. 67 b:

„Sara și dimineața și *amľadzădză* spu-
ne-voi și vesti-voi...”

„Vespere et mane et m e r i d i e narrabo
et annuntiabo...”

unde la Silvestru, 1651, numai ca locuțiune adverbială: „seara și dimineața și la *amiazăzi...*”, precum și la Arsenie din Bisericiani, circa 1650 (ms. în Acad. Rom.): „și-n t r -*ameadzâdză*...”

Dosofteiu, 1673, f. 88 b:

„Sara ș-*amľadzădză* și demineată
Grăesc la Domnul fără de greață...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 325:

„Mai ales Trei-Sfetiteanul, călugărul cel puchios,
Care mai în toată vremea îți părea că-i mănios,
Mergînd la el dimineața ș-*ameazăzi* după somn,
Pînă nu și-ar fi dres cheful, nu te socotea de om...”

Alexandri, *Legenda ciocărliei*:

„Și rîurile soarbe, și paseri săgetează,
Și umbra o înghite cînd soarele-i *amiază...*”

Cu prepozițiunea p e , ca în „pe atunci”, însemnează: „vers midi, à midi à

Neculce, *Letop.* II, p. 339: „acest răspuns au venit lui Dimitrașco-vodă într-o zi p r e amiazăzi...”

Costachi Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„Și mergînd cu un marș grabnic toată noaptea pînă-n zi;
A doua zi p e amiază în șes la Siret sosi...”

Tot ca adverb funcționează *amiază* în construcțiunile: „î n d e ameazi = spre seară” (D. Alboteanu, Covurlui, c. Mastacani) sau: „d e ameazi î n d e seară” (C. Melinte, c. Gănești).

În texturile din secolul XVI circulează pleonasticul „*amiazăzi d e z i*”, de ex. la Coresi, 1577: „seara și demîneața și *amiazăzi d e z i*”, ca și cînd s-ar zice: „la 12 oare d e z i”.

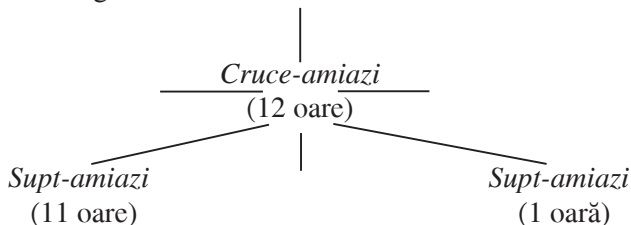
La popor momentul precis de 12 oare meridiane se cheamă c r u c e - *amiază*, iar timpul ce-i precede sau îi urmează: s u p t - *amiază*.

Basmul *Petrea Voinicul* (Sbiera, *Povești*, p. 25): „Mergi pînă aproape de cuibul paserii măiestre și te ascunde acolo ca să nu te vadă nime, și cînd va fi s o a r e l e c r u c e - *amiazăzi*, atuncea te răpede iute și apucă un pui, căci numai pe acel timp merge paserea după hrană...”

În graiul țărănesc din Vaslui (Dăscălescu, c. Șcheia): „văzînd că sorele au venit în prînzul cel mare, am îngiugat boi[i] și la deal am plecat; cu greu am agiuns în vîrful lui; acu sorele era c r u c e - *amiază*, și încet cu încetu am mers tot înainte pe podișul dealului celui vrajmaș ce-l suisem cu atîta greuta[te]; deodată dau peste o vale, pogor eu valea, sorele vine s u p t - *amiază*...”

„Pe la 11 oare se zice s u b - *amiază*” (T. Crișianu, Transilv., Cugier), și tot s u p t - *amiază* este pe la ora 1 postmeridiană.

Raportul între c r u c e - *amiază* și cele două s u p t - *amiază* se poate reprezenta prin următoarea figură:

În această figură, ajuns la c r u c e - *amiază*, soarele se află în răscrucea celor patru puncturi cardinale, avînd dedesubt atît pe s u p t - *amiază* de unde s-a urcat, precum și pe s u p t - *amiază* la care se va pogori.

v. *Cruce*.

Pentru locuțiunea adverbială franceză „en plein midi = publiquement”, românul are: z i u a *amiazăzi m a r e*”

Neculce, *Letop.* II, p. 249: „o chiema Anița, și era țîitoarea lui Dimitrașco-vodă (Cantacuzin), și o purta în vedeață între toată boierimea, și o ținea în brațe de o săruta, și o purta cu sălbi de galbini și cu haine de șahmarand și cu șlic de sobol și cu

multe odoare împodobită, și era tânără și frumoasă și plină de suliman ca o fată de rachieriță; și o trimetea cu careta domnească cu siimeni și cu vornici și cu comiși
z i o a amiazăzi m a r e pe uliță la feredeu...”

Același, p. 252: „l-au legat (pre un grec anume Mavrodin Paharnic) și l-au pus pe un cal, îndărăt cu fața spre coada calului, și-i didese coada în mâni de o ținea în loc de frâu, și-l ducea prin mijlocul târgului la Copou la primblare, și-l privia tot norodul *z i o a amiazăzi m a r e*...”

Cînd nu este însă ceva foarte neobicinuit, atunci nu se mai adaogă *m a r e*, precum tot la Neculce, p. 237: „le-au tăiat capetele a tustreii *z i o a amiazăzi* la fântăna denaintea porții...”, căci o simplă tăiere a cîtorva capete era pe atunci ceva cu mult mai întîmplător decît o fată de rachieriță în careta domnească sau un postelnic călărind cu fața spre coada calului.

În loc de „*z i u a amiază*” astăzi se zice mai mult: *z i u a n a m i a z a* = = *în-amiazi-a*.

Jipescu, *Opincaru*, p. 68: „și te dai dă rîpă singur la orice daravelă, hîie și *z i u a - n amiezia m a r e*...”

Cîntec poporan din Moldova:

„Frunză verde clocotici,
 Ce cați, Iancule, pre-aici?
 Numai cu palmele goale
Z i o a - n ameaza cea m a r e...”

(Caranfil, *Valea Prutului*, I)

Însă compusul *n a m i a z a* trece deja în substantiv.

v. ²*Amiazi*.

²**AMIĂZI** (artic. *amiaza*), subst. fem., s. *amiăzi* (artic. *amiazul*), subst. masc.; midi, le milieu du jour. Este adverbul *a m i a z i* „à midi” luat ca substantiv. În vechile texturi se substantivează chiar nescurtatul *a m i a z i z i*, întrebuintîndu-se, articulat ori nearticulat, mai adesea cu prepozițiunile *î n*, *î n t r u*, *c ă t r ă*, *s p r e* etc. Deasa construcțiune cu *î n* dete naștere formei poporane aglutinate *namiazi* sau *namiezi* ori *nemiez* și *nimiez*; mai rar prin aglutinare cu *d e*, se aude *demiazi* sau *demiez* (Fălciu, c. Oltenesti; Tutova, c. Iepureni). În multe locuri se rostește *aniazi* lîngă *amiazi*, de unde apoi forma mixtă *amniazi*; nu rară mai ales în Moldova și-n Banat.

„Cînd pomul lasă umbra sa drept la rădăcină, atunci se zice că e *ameazul*” (C. Bungețeanu, Mehedinți, c. Cosoveț).

Dosofteiu, 1680, f. 43 a:

„...scoate-va ca lumina dreptatea ta, și
 gîudecata ta ca *amiadză-dza*...”

„...educet quasi lumen justitiam tuum, et
 iudicium tuum tanquam *m e r i d i e m* ...”

de asemenea la Silvestru, 1651: „gîudecările tale ca *amiazăziă*...”, și la Coresi, 1577: „județul tău ca *amiazăzi d e z i* ...”, după cum e și-n *Psaltirea Șcheiană*, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.): „ca *amiadzădzi d e d z i* ...”

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms., în Acad. Rom.), ps. XXXVI:

„Și judecata ca *amiazăzi* chiară,
O va face ca-n zi senină de vară...”

În construcțiuni prepoziționale:

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.):

Act. Ap. XXII, 6: „î n t r u <i>amiadzădzi</i> străluci lumiră multă...”	„...πε ρ ι μ ε σ η μ β ρ ι α ν – περι- στράψαι φῶς ἱκανὸν...”
---	--

unde în *Noul Testament* din 1648: „c ă t r ă *amiazăzi*”, iar în *Biblia* lui Șerban-vodă din 1688: „s p r e *amiazăzi*”.

Moxa, 1620, p. 402: „întuncă soarele î n t r - o *amiazăzi* cătu se vedea stélele...”
Poporul prânzește cu mult înainte de *amiază*; de aci într-o doină din Ardeal:

„Să n-am p r î n z
Fără de plîns,
Nici *amiază*
Fără năcaz.”

(Jarnik-Bîrsanu, 195)

Jipescu, *Opincaru*, p. 113: „la prînzul-ăl-mare, te face nebun; între p r î n z și *namiază* îți spune că ieși lingău mare; în toiul *namiezilor*, rumân harnic...”; unde e foarte remarcabil pluralul „*namiezilor*”.

„Poporul zice că soarele e tras de boi de dimineată și pînă la prînz, de bivoli de la p r î n z pînă la *amiezi*, de cai de la *amiezi* și pînă seară... (P. Diaconescu, Muscel, c. Godeni).

De aci, timpul între dimineată și *amiază* fiind privit ca foarte lung, s-a născut proverbul despre oamenii cei molîi la faptă sau la vorbă:

„Pînă să zică „bou breaz”
Vine soarele l-*amiază*...”

(Pann, I, 96)

Poporul împarte ziua în două c o n a c e sau p o p a s u r i: unul e la *amiază*, celalalt la asfințitul soarelui.

A. Odobescu, *Pseudokyneg.*, p. 8: „...bietul George Giantă, cel care cu o rugină de pușcă pe care orice vînător ar fi azvîrlit-o în gunoi nimerea mai bine decît altul cu o carabină ghintuită, și care pe mine, nemernicul, m-a adus de multe ori cu vînat la c o n a c u l d e *amiază*...”

„Poporul zice că la *amiază* sau *nimezi* și la sfințit stă soarele de mănîncă un corn de prescură și bea un păhar de vin...” (A. Iliescu, Dîmbovița, c. Sărdaru).

„Cînd la noi e ceasul 12, zic țaranii că s o a r e l e s t ă î n s c a u n sau s e o d i h n e ș t e ...” (D. Arghirescu, Covurlui, c. Moscu).

„La *ameazi* ciobanii de aice zic s t a u l” (T. Vasiliu, Tecuci, c. Tudor-Vladimirescu).

Basmul *Voinicul cel fără tată* (Ispirescu, *Leg.*, p. 127): „îi zise că tocmai la *amiază*, când va fi soarele în cruci, să înalțe o prăjină și în vârful ei să puie o mahramă roșie...”

Basmul *Poveste țărănească* (*ibid.*, p. 260): „Drăcoica de mumă a zmeului dormea numai la *nămiezi*, când soarele stă în cruci...”

„La ciobani, timpul de la 9 pînă la 11 oare se cheamă *amiaza* oilor; de la 11 pînă la 2 după 12, s u b-*amiază*...” (T. Bălănescu, Neamț, c. Băltătești).

Afară de s c a u n , s t a u l și în c r u c i , se mai aud pe alocuri în popor alți doi sinonimi cu *amiază*.

„Unii dintre ciobani zic h o j i n ă când soarele este la *amiază*...” (Severin, Tecuci, c. Godinești).

„La 12 oare se zice p a n d e l a sau *namezi*” (T. Popărlan, Brăila, c. Cazas).

Ambii acești termeni, de o întrebuintare foarte restrînsă, sînt slavici: h o j i n ă sau mai bine o j i n ă este paleoslavica „užina”, rusește „užin”, adecă „mîncare după prînz”, iar p a n d e l a , care circulează numai pe lîngă Dunăre, este o metateză din bulgarul „pladnia = midi”, paleoslavica „pladine”, literalmente „jumătate zi = = medius dies”.

În Buzău (com. Chiojdu-Bîsca) se aude în loc de *amiază* – z i u a - j u m ă t a t e .
v.^{1,3}*Amiază*. – Zi

³**AMIĂZI** (art. *amiaza*), subst. f., s. *amiăzi* (art. *amiazul*), subst. m.; midi, sud, un des quatre points cardinaux. Partea spațiului numită în limba literară de astăzi „sud”; opusă nordului, care se cheamă m i a z i n o a p t e . Când stăm cu fața spre răsăritul soarelui, *amiaza* e la dreapta noastră.

„Pămînturi despre *amiază* = die Südländer” (Dr. Polysu).

Călătoria Maicei Domnului, text circa 1550 (*Cuv. d. bătr.* II, 314): „patru sutia de îngeri cu elu, o sută despre r ă s ă r i t u , altă sută despre a p u s u , altă sută despre *amiadzâdzi*, altă sută despre m e a d z ă n o a p t e ...”; și tot acolo (p. 322), într-un singur pasagiu, cuvîntul e scris în trei feluri: **АМІАЗЖИ АМІАЗЪЖИ** și **АМІАЗЕЖИ**.

Silvestru, 1651, f. 169 b: „m i a z ă n o a p t e și *amiazăzîa* tu ai zidit...”

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, 23 oct., f. 80 b: „unghiul despre a p u s e ra vîarde a cerului, ca prajii; iară a r ă s ă r i t u l u i ca trestia; iară m i a d z ă n o a p t e t i a ca sângele curat; iară *amîadzădzul* alb ca omătul...”

Predică din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 190): „date fură noao patru eyagghelii, derepce sântu stâlpi acêstea lumiei, că și lumea patru părți avîndu: r ă s ă r i t u l ă , a p u s u l , m i a z ă n o a p t e , *amiazăzea*...”

v. ^{1,2}*Amiază*. – Crivăț.

AMIGDĂL. – v. *Migdal*.

AMIJÈSC (*amijit, amijire*), vb.; s'assoupir, avoir les yeux à demi fermés. *Amijește* cineva cînd începe a m o ț ă i, moțăiește cînd începe a a ț i p i, ațipește cînd începe a a d o r m i. Semnul exterior al *amijirii* este că ochii nu sînt încă închiși, dar deja acoperiți cu gene. Se zice mai mult m i j e s c, fără prepoziționalul *a*. Figurat, z i o a mijește, adecă este cu ochii numai pe jumătate deschiși, cînd vine seara și cînd vine dimineața.

Basmul *Mintă-creață* (Sbiera, *Povești*, p. 100): „iată că începe a însăra; ea aprinde lumina și coase necurmat; cum numai au *amijit*, pe loc au sosit Mintă-creață...”

I. Creangă, *Stan Pățitul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 22): „ajungînd el în pădure pe cînd s e a m i j a d e z i u ă, a tăiet lemne, a încărcat carul zdravăn și l-a cetluit bine...”
v. *Adorm.* – *Ajumitul.* – *Ațipesc.* – *Mijesc.*

A-MIJLÓC, adv.; au milieu. Lăținește: a d m e d i u m l o c u m. Ceea ce astăzi se exprimă prin locuțiunea adverbială în m i j l o c sau l a m i j l o c.

v. ¹²A (p. 104). – *Mijloc.*

A-MÎLĂ, adv.; piteusement, à faire pitié. Se aude mai adesea în Oltenia.

„...cînd un om vede pe altul călare pe un cal bun, îl privește *a milă*, și de pe față-i se poate citi dorința de a avea și el un cal bun...” (Preut C. Ionescu, Mehedinți, c. Șișeștii-de-Jos).

v. *Milă*.

A-MILJÓC. – v. ¹²A (p. 104).

¹**AMÎN**, s. m.; amen. Cuvînt ebraic, care însemnează „așa să fie” și se întrebuințează în tipicul bisericesc.

Șapte taine, 1644, f. 12 a: „boteadză-sâ robulū lui Dumnedzău imerek în numele Tatălui, *amin*; și să-l rădice diîntr-apâ, de-acîia să-l afunde a doa oară și să dzică: și a Fiūlui, *amin*...”

Dosofteiu, 1680, ps. CV, 48:

„...blagoslovitū, Domnulū Dumnedzăul luī Izrail de la veac și pînă la veacū; și va dzăce tot nărodul: *amin, amin!*...”

„...benedictus Dominus Deus Israël, a saeculo et usque in saeculum, et dicet omnis populus: fiat, fiat!...”

unde la Coresi și la Silvestru:

1577:

„...și zice-vorū toți oamenii: f i - v a ,
f i - v a ...”

1651:

„...și zică toți oamenii: f i e , f i e ...”

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.), p.160: „aceluia e slava și ținrutul în vécii vécilor *amin*...”

Din această locuțiune bisericească, „în vecii vecilor *amin*”, s-a format românul „în veci de *amin*” cu sensul de „pentru totdeauna”.

Un act moldovenesc din 1683 (*A.I.R.* III, p. 257): „am vândutu-o dumisale •upă-
nului Nicolai Murguleț ftori lugofet, ca să-i fie dumisale moșie în v e c i d e
amin...”.

Descîntecele poporane cele cu forma religioasă și-au însușit și ele pe *amin*;
bunăoară:

„*Amin, amin,*
De la mine descîntecul.
De la Maica Domnului leacul...”

(Burada, *Dobrogea*, p. 269)

sau:

„*Amin, amin!*
Ca soarele în senin;
De la mine descîntecul,
De la Dumnezeu leacul...”

(*Familia*, 1882, p. 268, 292)

sau:

„*Amin! amin!*
Cosmandin!
Descîntecul Sînteii Marii...”

(*Ibid.*, 1874, p. 549)

De asemenea, în cîntece poporane *amin* figurează ca o formulă concluzivă.
Încheierea baladei *Doncilă*:

„Eu mă-nchin cu cîntecul
Ca lupul cu urletul;
Mai dați o ocă de vin,
Să zic: l a m u l ț i a n i *amin!*...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 581)

Balada *Ioviță*:

„Mai ziceți, boieri, *amin!*
Mai dați cu plosca cu vin;
Mai dați și cu udătura,
Să-și ungă boierii gura!...”

(D. Pavelescu, com. Chiora, Col. ms.)

O exclamațiune familiară la Alexandri, *Peatra din casă*, sc. 3:

„Frant: He, he... (strănută).

Zamfira: Să-ți fie de bine! (strănută).

Frant: Foarte-ți mult... Să-ți fie de bine.

Zamfira: *Amin* și î n t r - u n c e a s b u n ! ...”

Locuțiuni proverbiale:

„Pîn la *amin* = bis an’s Ende” (Dr. Polysu).

„Nici la *amin*” însemnează: niciodată.

Basmul *Poveste țărănească* (Ispirescu, *Legende*, p. 254): „trebuia să-și mute gândul: nu mai putea adevărat să-l dezgroape nici la *amin*...”

Același înțeles are locuțiunea proverbială „cît *aminul*”, despre care d. Șaincanu ne împărtășește următoarele patru exemple din *Calendarul basmelor* pe 1882 (p. 44) și 1883 (p. 33, 34, 57):

Basmul *Penes împărat*: „Dacă vei zăcea mereu cum zaci acum pe coaste, n-o să te pricopsesc cît *aminul*; dar dacă vei băga inima în tine și m-ei asculta și vei face orice-ți voi zice eu, să știi că am să te fac ginere de împărat...”

Basmul *Pipelcuța sau Cenușăreasa*: „După ce o izmeniră astfel, o mai mînză-liră pe obraz cu cenușă și cărbuni, de nu mai credea cît *aminul* că-i fată de boier mare...”

Ibidem: „Dar nu-i dăduse cît *aminul* prin gând...”

Ib.: „Să nu-l zărească cît *aminul* nici măcar cu lumînarea...”

Ca și ceilalți termeni bisericești, *amin* n-a putut să nu capete în graiul poporan o aplicațiune comică.

Așa, cînd găsești pe cineva la masă și-i urezi de bine, el îți răspunde: *amin!* iar tu:

„*Amin, amin!*

Și eu m-anin...”

(Baican, *Vorbe bune*, p. 10)

I. Creangă, *Amintiri* (Conv. lit., 1882, p. 459):

„— *Amin!* bleștesc eu cu jumătate de gură.

— Și eu m-ă anin, spuse Pavel de după sobă.

— *Amin, ne-amin*, ștergeți-vă pe bot despre purcei! zise Mogorogea cu ciudă. Înțeles-ați? Nu tot umblați după bunătăți; mai mâncați și răbdări prăjite...”

v. *Aghios*. — *Aleluia*.

²**AMÎN**, s.m.; t. de botan.: Ammi. O plantă ombeliferă apropiată de *chemin* (Carum Carvi). Termenul se întrebuințează în Banat. Nemțește se cheamă *Ammei*. Polonește *aminiek*, adevărat „le petit *amin*”. Românul *amin*, cuvînt foarte frumos, este învederat o etimologie poporană, cu atît mai nimerită cu cît *cheminul* în genere este privit la mai toate popoarele ca o plantă sacră: „le basilic et le cumin, deux plantes chères au peuple et qui ont toutes les deux un caractère presque sacré” (Gubernatis, *Mythol. d. plantes* II, 112). După legenda poporană română, floarea *aminului*, ca și cuvîntul *amin*, ne vine de pe „cîmpul lui Iordan”.

Rugăciunea poporană către Sf. Vineri, după cum se aude în Banat:

„Sfînta Vineri a avut un fecior,

Ca un mîndru domnișor;

Din ochi lacrimi îi mergea,

Din inimă sînge-i curia,

Nime-n lume nu știa,

Făr' de Lină Magdalină

Și surorile lui Lazar,
Cari se duseră pe câmpul lui Iordan
Culegînd flori de *amin*,
Și deteră cu picioru-n spin,
Ci acela nu fu spin,
Ci fu albin,
Din albini se făcu mierea,
Mierea făcu ceară...”

(S. Liuba, c. Maidan)

v. *Chemin*.

¹**AMÎNTE**, adv.; mentalement: 1. *i a u aminte* = observer, être attentif, entendre; 2. *a d u c aminte* = faire souvenir, rappeler, recommander; 3. *e s t e aminte* = avoir soin, ne pas oublier; 4. *v i n e aminte* = se rappeler. Adverbul *aminte* = lat. *a d m e n t e m* se întrebuițează numai în asociațiune cu cei patru verbi: *a l u a*, *a a d u c e*, *a f i ș i a v e n i*, din cari cu acești doi din urmă numai impersonal: *î m i e s t e aminte*, *î m i v i n e aminte*. În vechile texturi e foarte deasă forma: *amente*. Afară de exemplele de mai jos, a se vedea altele la verbiile respective.

1. *i a u aminte*.

Sinonim cu *b a g d e s e a m ă* și cu vechiul *a d i n t*. Se construiește cu acuzativul și cu dativul, cu prepozițiunile *d e*, *s p r e* și *d e s p r e*, mai rar cu *î n*.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quat. IV, p. 12: „noi nu mulțemimă lu Dumnezeu, nici ne ispovedimă lui, și nu l u o m ă noi *aminte* darea lui cēia buna...”

Predică din 1619 (*Cuv. d. bătr.* II, 120): „*b i n e s o c o t i ț i* și *l o a ț i a m e n t e* ce grăiaște Dumnezeu...”

În psalmul LXV, după Coresi și Dosofteiu:

<p>1680: „...l u a t - a u <i>aminte</i> glasului rugii măle...”</p>	<p>1577: „...î n ț e l é s e glasul rugăciunii méle...”</p>
--	---

la Silvestru, 1651: „l u o *aminte* glasul rugăciunii méle”, în contextul latin:
„*a t t e n d i t* voci...”

În psalmul CXLI:

<p>1680: „...î a <i>aminte</i> spre ruga măa...”</p>	<p>1577: „...s o c o t é ș t e rugăciunea măa”</p>
--	--

la Silvestru, 1651: „î a *aminte* rugăciunia măa...” = „*i n t e n d e* ad deprecationem meam...”

În psalmul XXXVII:

<p>1577: „...î a <i>aminte</i> în ajutoriulu meu...”</p>	<p>1680: „...î a <i>aminte</i> într-a l u t o r i u l m e u ...”</p>
--	--

Biblia lui Șerban-vodă din 1688:

Gen. XXIV, 6: „Îa *amente* întru tine, ca să nu întorci pre fečorul mieu acolo...”

Deuter. XI, 15: „mâncându și săturându-te, Îa - t e *amente* pre tine să nu ți să lătească inima...”

„...a t t e n d e tibi ne revoces filium meum illuc...”

„...cum comederis et satiatu fueris, a t t e n d e tibi ipsi ne dilatetur cor tuum...”

În ultimul pasagiu, reflexivul „a s e l u a *amente* pe sine-și” însemnează „prendre garde à soi-même”, ca și-n următorul text:

Legenda Sf. Dimitrie, sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 120): „dîntru acea Onisiforū puținel l u o - s e *amente*, iară pentru căce i se arâtă blândū, el iarăș se slâbi și se întoarse iarăș în năravul său...”

Derivate verbale: l u a r e *amente* „attention”, l u a t *amente* „observé”, l ă u - t o r *amente* „attentif”.

Critil și Andronius (Iași, 1794, p. 13): „făcîndu-mă asemenea vulturului celui mai l u î t o r i u *amente*...”

v. *Adint*. – *Iau*.

2. a d u c *amente*.

Mai adesea se construiește cu acuzativul sau cu prepozițiunea d e o r i d e - s p r e . E sinonim cu a m i n t e s c .

Varlam, 1643, f. 20 a: „A d u c e ț i - v â *amente* câtū potū lacrâmile, cumū Manasiia, râul și spurcatulū înpăratū, plănsâ și Dumnedzău ertâ-lū...”

Șapte-taine, 1644, f. 78 b: „ș-au a d u s ū *amente* de cuvântulū svântului părinte Isaiia...”

Dosofteiu, 1673, f. 16 a:

„Până cînd, milostive, nu-ț a d u c *amente*
De mă uiț cu totul, o Dumnedzău sfînte?...”

Biblia Șerban-vodă 1688, p. 901:

Paul. ad. Tit. III, 1: „a d u - l e *amente* lor, la domni și la puternici să se su-pue...”

„...a d m o n e illos principibus et populatibus subditos esse...”

Costachi Negruzzi, *Gelozia*:

„Nu-ți lași capul ades plecat pe mîna ta
Ș-*amente* nu-ți a d u c i atunci de cineva?...”

De aci: a d u c e r e *amente* „souvenir”, a d u s *amente* „rappelé”, „a d u - c ă t o r *amente* „rappelant”, „se souvenir”.

v.¹*Aduc*. – *Amintesc*.

3. e s t e *amente*.

Sinonim cu: a m g r i j ă sau p o r t g r i j ă , g r i j e s c .

Lexicon Budan: „îmi e s t e *amente* = curae mihi est”.

Dr. Polysu: „a fi cuiva *aminte* = wollen, an Etwas denken, im Schilde führen; nu-i e *aminte* = es ist nicht sein Ernst, er will nicht”.

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 18: „Domnul era un grec străin; boierii numai cineși pentru sine *g r i j i a*, iară pentru bine cel de obște nimene nu *c ă u t a* ca cum vra fi țara fără de domn nimărui trebuind; ca cum vra fi săracii pricină răutății, să fie sfătuit ei pre leși să vie în țară, nimărui *aminte* n-a u *f o s t* să le dea știre...”

v. *Fiu. – Grija.*

4. *v i n e aminte.*

E sinonim cu „a-și *a d u c e aminte*”, dar exprimând ceva întâmplător sau nevoluntar.

Și macedo-românește se zice: „nii *v i n e aminte*” cu sensul latinului: „in mentem venit” (Dr. Obedenaru, *Dicț.*, ms., în Acad. Rom., I, 16).

Vocabularul bănățean, ms. circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 402): „*Aminte-m v i n e*. Reminiscor”.

v. ¹*Vin.*

Printr-o licență poetică, Dosofteiu, 1673, f. 30 a, întrebuințează pe *aminte* fără verb:

„Dzua-ț voi striga, Dumnedzău sfinte;
Nu mă veți asculta, nici *aminte*...”

E și mai remarcabil că-n *Omiliarul de la Govora*, 1642, p. 100, *amente* figurează ca substantiv: „veseléște sufletul tău cu acest strugur de vin dulce, care ți ăste adus din țara cea făgăduită cu mână curând înblătoarei *amentei* méle; cunoaște poama ei că ăste bună...”

Din adverbul *aminte*, s-au născut frumoasele derivate: *a m i n t e s c* și *a m i n t i r e*.

v. *Minte.*

²**AMÎNTE**, subst. – v. ¹*Aminte.*

AMINTEALĂ, s.f.; souvenir, ressouvenir. Se aude în Transilvania (G. I. Popescu, Sălagiu). Sinonim cu obicinuita formă *a m i n t i r e*.

v. ^{1,2}*Aminte. – Amintire.*

AMINTÈSC (*amintit, amintire*), vb.; ressouvenir. A-și *a d u c e aminte* într-un mod puțin lămurit despre ceva ce nu mai este demult.

Costachi Negruzzi, *Scrisoarea XXVIII*: „turnul acesta, care ne *amintește* de niște timpuri de barbarie, ce din norocire s-au cufundat pentru totdeauna în noianul vremii...”

A. Odobescu, *Pseudokynege.*, p. 80: „...Urmașii lui, geloși de a sa mărire, mai mult se gîndiră a-și face loruși monumente, decît a consacra pe cele ce *aminteau* poporului neasămuita glorie și dreptate a fericitului Traian...”

v. ^{1,2}*Aminte – Amintire.*

AMINTIRE (plur. *amintiri*), s.f.; ressouvenir, réminiscence. Cuvînt format pe calea poporană, deja înrădăcinat în grai și trebuincios, căci a d u c e r e a a m i n t e este „souvenir”, iar nu „réminiscence”. A d u c e r e a a m i n t e poate să fie despre ceva foarte proaspăt și e totdeauna chiară; *amintirea* este numai despre cele de demult sau cari ni se re-nfățișează într-un chip nu destul de limpede.

Costachi Negruzzi, *O alergare de cai* I: „eu slăvesc toate femeile tinere și cinstesc pe bătrîne în *amintirea* trecutei lor frumuseți...”

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 226: „Tămăduianul să scărpină în cap, își dresă glasul și începu cuvîntul, privind lung, dibuind în pustiul *amintirilor*....”

v.^{1,2} *Aminte*.

AMÎNTRE, AMÎNTRELE etc. – v. *Aimintre*. – *Altmintre*.

A-MINÛNE, adv.; à merveille, merveilleusement. Din prepoziționalul *a* și *m i n u n e*. Sinonim cu adverbul *m i n u n a t*, care însă e mai puțin energetic.

Dosoftieiu, *Synaxar*, 1683, april. 23 (f. 96 a): „pusă stlăpul în rând din a-direapta, unde scria scriptura, carele stă și până astădză *a minune* de să pomeniaște...”

v. *A-mirarea*.

AMÎR (*amirat, amirare*), vb.; admirer. Budai-Deleanu (*Dict.*, ms. în Muz. istor. din București): *Amiru* = mit *Bewunderung* ansehen, bewundern; *a m i r a t u* = = bewundert; *a m i r ă t o r i u* = *Bewunderer*, bewundernd; *a m i r ă c i u n e* = = *die Bewunderung*”. Negreșit, românul *amir* corespunde pe deplin latinului *a d m i r o*; dar cuvîntul să fie oare în adevăr poporan?

v. *A-mirarea*. – ¹*Mir*. – *Mirac*.

A-MIRĂREA (D-), adv.; à merveille, à ne pas y croire. Din prepozițiunea *a* și *m i r a r e*, acest frumos adverb se aude adesea la popor, mai ales în Moldova. În *Povestea lui Harap-Alb* de I. Creangă (*Conv. lit.*, 1877) el ne întîmpină de patru ori:

p. 175: „mi-i d e -a *mirarea* de unde ai să-l iei, dacă n-are ființă pe lume...”;

p. 180: „Împăratul și fetele sale văzînd aceasta, le-a fost d e -a *mirarea*...”;

p. 181: „Mulți împărați și crai înadins vin să le vadă, și li-i d e a *mirarea* de unde le am...”;

p. 188: „Împăratului i-a fost d e -a *mirarea*, văzînd că niște golani au asemenea îndrăzneală de vin cu nerușinare să-i ceară fata...”

v. *Mirare*.

AMIRÀRE AMIRÀT AMIRĂCIUNE AMIRĂTOR	}	v. <i>Amir</i> .
---	---	------------------

AMIRÒS (*amiroșit, amirosire*), vb.; sentir bon ou mauvais, flairer, avoir de l'odeur. Din *m i r o s* și prepoziționalul *a*, *miros* însemnează „a cunoaște din *miros*” (Costinescu).

Lex. Bud.: „*amiros* cutare floare = olfacio; această floare *amiroase* frumos = = pulchre olet; *amiros*, dau din mine *m i r o s* = odorem edo”.

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 64): „Armăsarul, văzînd că lupul, nu ca dintăiu vrăjmaș năvăliaște, ce ca stîrvul mort pămîntului să lipiaște, întîiu de departe pre nări forăiia, apoi mai cu îndrăznială de lup să apropiia, de ciia – după cum a tuturor dobitoacelor obișaiul iaste cînd vreun stîrv mort află a-l *amiroși* – dincoace și dincoale a-l a d u l m ă c a începu. Deci armăsarul, precum am zis, din toate părțile *amirosindu-l*, și despre partea botului vini...”

v. *Adulmec.*

Ca netranzitiv, *amiros* se unește cu substantivul dependinte prin prepozițiunea *a* (v. ^{13A}).

Alexandri, *Florin și Florica*, sc. 2: „s-agiung deodată cucoană, pălămăreasă; să *amiros* tot a tămîie și să mă hrănesc tot cu colivă...”

Doină din Ardeal:

„Lelea cu mărgel multe
Amiroase-a flori mărunte
 De pe vale, de la munte;
 Dar cea cu mai puținele
Amiroase-a floricele
 De la munte, din vâlcele...”

(Jarnik-Bîrsanu, 36)

Figurat, *amiros* însemnează „savoir confusément ou superficiellement, pres-sentir vaguement”.

Cantemir, *Chron.* I, 205: „pare-mi-să că cineva, carele macar cît de puțin ce-teala sfîntelor și a profanelor scrisori va fi *amiroșit* – precum să zice cuvîntul – macar den afară de prag...”

De aci derivate: *a m i r o s e a l ă*, *a m i r o s i r e*, *a m i r o s i t u r ă* „odo-ratio, odoramen”; *a m i r o s i t o r* „odorus, olens” (*Lex. Bud.*), în locul cărora se zice însă mai des: *miroseală*, *mirosire*, *mirositură*, *mirositor*.

v. *Miros.*

AMIROSEALĂ AMIROSIRE AMIROSITOR AMIROSITURĂ	}	v. <i>Amiros.</i> – <i>Miros.</i>
--	---	-----------------------------------

AMIRUIÈSC (*amiruit, amiruire*), vb.; gagner, avoir du profit, bénéficiar. Sinonim cu *c î ș t i g* și *d o b î n d e s c*. Se întrebuințează numai peste Carpați.

Bărcianu: „*Amiruesc* = verdienen, erwerben, gewinnen”.

Compus din prepoziționalul *a* și din *m i r u i e s c*, pe care ni-l dă *Lexiconul Budan*: „*m i r u e s c* = dobîndesc” alături cu o formă mai scurtă *m î r u i*.

N-are a face cu grecul *μυρίζω* „unguentis inungo”, ci este maghiarul *n y é r „cîștig”*. În Ardeal se aude și substantivul *m i r i ș u g „dobîndă” (L. B.) = ung. n y e r e s é g*.

v. ²*Miruiesc*.

AMIRUIRE } v. *Amiruiesc*. – ²*Miruiesc*.
AMIRUIȚ }

AMISTUIÈSC. – v. *Mistuiesc*.

AMÎN s. **AMÎNEZ** (*amînat, amînare*), vb.; ajourner, reculer, temporiser, tarder, sursoir. Din prepoziționalul *a* și *m î n* = lat. vulg. *m i n o*, cu același sens ca italienește în „*m e n a r* per la lunga” (Cihac). Sinonim cu *z ă b o v e s c*, *p r e g e t*, *î n t î r z i u*, *p e s t e s c*. În opozițiune cu *g r ă b e s c*, *i u ț e s c*, *p r i p e s c*.

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 402): „*Amănădz. Tar-do. Moror*”.

Psaltirea Șcheiană, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.), XXXIX, 18:

„...dzeul micu, nu *amăna*...” | „...Deus meus, ne *t a r d a v e r i s* ...”

și tot așa la Coresi, 1577: „nu *amâna*”, iar la Silvestru, 1651, și la Dosofteiu, 1680: „nu *p e s t i*”.

A. Pann, *Prov.* III, 59:

„Auzind leul aceste, ceru de la ceilalți sfat,
Zicînd: spuneți ce să facem? că nu e de *amînat*,
Ci trebuic mai *î n g r a b ă* ...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 135: „Lucru din mîină nu-l *amîna* pă mîine, da cu judecata minți[i] poți s-amîi și pă poimîine-ndiseară...”

Costachi Conachi, *Poez.*, p. 258:

„Iar vrîsta, obicinuința, grijile cu ispitirea
Sîmpără zborul cel iute și-i *amănează* pornirea...”

v. *Mîn*. – *Pestesc*. – *Preget*.

AMÎNÀRE (plur. *amînări*), s.f.; action de temporiser, de tarder. Infinitiv substantival din *a m î n*. Sinonim cu *z ă b a v ă* și-n opozițiune cu *g r a b ă*.

A. Pann, *Prov.* III, 61:

„Carii vâzînd masa-ntinsă și pe nimenea aci,
Fu pricina ca să iasă la ușă d-a se suci
Ș-a privi, cînd de o parte, cînd de alta ne-ncetat,

Că doar vor vedea să vie marele lor împărat;
Dar șezînd cu *amînare* pe verdeață ș-adăstînd...”

v. *Amîn.* – ^{1, 2} *Amînat.*

¹**AMÎNĂT**, -Ă; part. passé d’ a m î n pris comme adjectif: 1. tardif; 2. retardé, ajourné.

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.):

Jacob. I, 19: „ <i>amănatu</i> a grăi și <i>amănatu</i> întru mănec...”		„...t a r d u s ad loquendum et t a r - d u s ad iram...”
--	--	--

unde în *Noul Testament* din 1648: „p e s t i t a grăi, p e s t i t spre mănec...”, iar în *Biblia* lui Șerban-vodă din 1688: „, t â r z i u a grăi, z ă b a v n i c spre mănec...”

Dicționarul ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 402) pune cu același sens: „A m ă n ă c o s . Tardus”, iar participiul trecut din a m î n numai ca adverb: „A m ă n a t . Tarde. Sero”. În adevăr, sensul cel mai potrivit pentru „tardif” este a m î n ă c i o s și a m î n ă t o r , iar *amînat* ca adjectiv se ia mai mult în sens de „retardé, ajourné”: un lucru *amînat* nu trebui *amînat* pe mîine etc.

v. *Amîn.* – ² *Amînat.*

²**AMÎNĂT**, adv.; part. passé d’ a m î n pris comme adverbe: tard, tardivement.

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.):

Act. Ap. XXVII, 14: „nu <i>amănatu</i> elu mai suflă protivnicu vântu...”		„...non p o s t m u l t u m autem mi- sit se ventus typhonicus...”
--	--	---

unde în *Noul Testament* din 1648: „nu preste multă vrème”, iar în *Biblia* lui Șerban-vodă din 1688: „nu după multă vrème”.

„Bănățenește, *amînat* = t î r z i u , m a i *amînat* = m a i t î r z i u , de ex.: a doua seară sau chiar și mai *amînat*...” (L. Iancu, c. Visagu).

A. Pann, II, 64:

„Unul totdeauna nevasta-și certa,
O făcea lenoasă și îi împluta,
Căci nu găsea seara gata de cinat,
Ci îi puneă masa cît de *amînat*...”

v. *Amîn.* – ¹ *Amînat.*

A-MÎNĂ, adv.; sous la main. Vechiul adverb românesc *a-mînă* corespunde pe deplin latinului a d m a n u m în: „servum habere a d m a n u m ” (Cic.) sau: „aliquid a d m a n u m habere” (Quinct.), arătînd un raport direct sau o apropiere imediată între un lucru sau o ființă oarecare și între m î n a noastră, fără ca acea ființă sau acel lucru să fie neapărat chiar î n m î n ă = lat. i n m a n u . Cu același sens se zice italienește și spaniolește a - m a n o , portugezește à - m a -, franțuzește în

dialectul normand: „a m a i n , adv. = d'un usage commode, à portée de sa main” (Duméril, *Dict. du patois normand*, p. 15).

Cantemir, *Chron.* I, 157: „Laslău pricepînd că a•utorul îi este trimis de la Dumnezeu, coborîndu-să de pe stîlp să fie încălecat pe calul cel năzdrăvan din ceru coborît și să fie luat a-mînă toporul...”; iar pe pagina următoare: „făcînd chipul lui Laslău de aramă vărsat, pe cal călare și î n m î n ă toporul țîind...”; unde în primul pasagiul toporul e mai mult gata de a fi apucat, dar poate să fie și alături, pe cînd în pasagiul al doilea el este deja ținut cu mîna; sau, cu alte cuvinte, primul pasagiul reprezintă un punct dinamic, cel al doilea un punct static.

Tot așa la Dosofteiu, 1673, f. 38 a:

„Și cei fără lîage să nu-m fie-n viață,
Crunțai și vicliani de cariî ți-î greață,
Ce sînt pre tot ceasul cu răul a-mînă
Și de mîzde strâmbe li-î direapta plină...”

unde „cu răul a-mînă” nu însemnează î n m î n ă .

Într-o frumoasă doină din Ardeal, unde a-mînă mai circulează pînă astăzi, pe cînd de dincoace de Carpați pare a fi dispărut din grai:

„Decît în țară străină
Cu colac de grîu a-mînă,
Mai bine în satul tău
Cu pîne de mălai rău...”

(*Familia*, 1886, p. 263; cfr. Marian, *Bucov.* II, 197)

colac sau pîne a-mînă ar putea să le aibă și un ciung, deși n-ar fi în stare de a le avea î n m î n ă .

Cu toate astea, a-mînă cu sensul concret de „î n m î n ă ” e foarte legitim și des în vechile texturi.

Legenda Sf. Maria Egipteană, text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 392): „cum veri săpa să faci groapă, neavîndu nemic a-mănă?...”

Urechia, *Letop.* I, p. 105: „cu spata încins și cu buzduganul a-mănă...”

Mitropolitul Dosofteiu din Ardeal, 1627 (*A.I.R.* I, 93), vorbind despre nește acte putrezite în pămînt: „căndu mi le-au adus, n-am avut ce prinde a-mănă, că a fostu stricatu-se de tot de n-am avutu ce prinde a-mănă...”

Varlam, 1643, I, 143: „a doua dzi săînbâtă avîa jidovii sârbătoare mare, că sîînbăta nice unû lucru a-mănă nu prindea...”

Dosofteiu, 1673, f. 9 b:

„Și de nu v-eț întoarce cătră pocăință,
Are săgeț a-mână, scoase din tulbiță...”

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 99: „venia înaintea lui un turc cu o ghigă lungă de lemn țîind a-mănă...”

Neculce, *Letop.* II, p. 255: „Velicico năvălia în războiu singur cu sulita *a-mănă...*”

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 58: „încungiurând turcii casa, au năvălit să-l ia din casă (pe Carol XII), iară el au sărit pe o fereastră cu șpada *a-mănă* în gloata turcilor, și apucându-l turcii l-au dus la Țarigrad...”

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 251: „s-au tras puțin înapoi mitropolitul și au început întâi a mulțami lui Dumnezeu, stând în picioare cu cărja *a-mănă...*”

Tot așa într-un descîntec „dintru iele” din Transilvania (A. Popp, Năsăud):

„S-o luat N.
De la casă,
De la masă,
Sănătos
Și voios,
Și s-o dus
În poiana mare
La meru tufos,
Meru crânguros,
Două mere *a-mîn-o* luat,
Ca cu două mere de aur s-o giucat...”

Cu prepozițiunea *d e*, la Miron Costin *Letop.* I, p. 257: „Avea o slugă Radul-vodă încă din copilăria sa, căruca socotind că nu-i este de boierie, îl socotia de *-a-mănă* iar boierie nu-i da...”, unde, *d e -a-mînă* însemnează numai „bon à servir”; dar la același, p. 249: „vro 2.000 de căzaci carii păștea caii, ținându-i *d e -amănă...*”, este deja o „ținere cu mîna”, iar la p. 290: „luatu-mi-au Ceplinski Sobotovul și tot ce am avut, iară sabiea *d e -a-măna* nu mi-au luat...” ne apare articulatul *a-mîna*.

Moxa, 1620, p. 392: „celuia ce avea pâne de sațiu, se apucă *d e a -mănă-i* și se sătura ai lui, iară sătulul rămase flămând...”

Cu prepozițiunea *p r e*:

Dosofteiu, 1673, f. 15 a:

„Și vin prin-tuniarec cu arce *p r e -a-mână*
Intru să sâgiate pre cei fără vină...”

Cu un sens apropiat se aude pînă astăzi în Moldova la plural articulat într-o locuțiune proverbială:

I. Creangă, *Moș Nichifor Coțcariul (Conv. lit., 1877, p. 375)*: „Spunea tata că i-au spus și lui bătrînii, care auziseră din gura lui Moș Nichifor, că pe vremea aceea era bine să fii harabagiu în Țîrgul Neamțului, că *t e a p u c a u p e -a-mânele...*”, adică „care mai de care” sau „pe-ntrecute”.

În fine, *a-mînă* s-a cristalizat în doi idiotismi, cari merită a se păstra în limba literară: „*a u m b l a c u z i l e l e a -mînă*” = „être dans les transes mortelles” și „*a s c ă p a c u c a p u l a -mînă*” = „conjurer l’orage, détourner la mort, échapper sain et sauf à un grand danger”.

Miron Costin, *Letop.* I, p. 231: „nice ei fără groaza morții nu era, ce îmbla în tot ceasul cum se zice: *c u z i l e l e a -mănă...*”

Același, p. 308: „îmbla și ei c u z i l e l e a-mănă și s-au cerșut la Vasilie-vodă să-i lasă să meargă la țară...”

Dionisie Eclesiar, *Cron.* (Papiu, *Monum.* II, p. 201): „prins-au (Pazvantoglu) și pe boieri ispravnici și-i ținea la Diiu închiși, pînă cînd da cîte 40 sau 50 de pungi de bani, apoi s c ă p a c u c a p u a -mînă...” și mai jos, p. 205: „Capicheheiaoa de la Țarigrad au scris lui vodă (Constantin Ipsilant) cu grabnici olăcari turci, dîndu-le mulți bani să meargă foarte iute la beiu cu înștiințare, scriindu-i de toate, și să facă cum va face să scape cu viață; tată-său Alexandru-vodă Ipsilant încă i-au scris cum că s-au hotărît să-i ia viața, ci să caute cum va putea să s c a p e c u c a p u a-mînă; capicheheiaoa de la Rușciuc, simțind ce se lucrează pentru vodă, încă i-au scris că Trăstăninoglu se gătește ca fără de veste să-l cuprinză cu oaste, ci să f u g ă c u c a p u l a-mînă...”

v. *A-ochi.* – *A-umăr.* – *Mînă.*

AMÎNĂCIÒS, -OASĂ, adj.; tardif. – v. ¹*Amînat.*

AMÎNĂTÒR, -OARE, adj. et subst.; tardif, ajournant. – v. ¹*Amînat.*

AMÎNDÒI, -OUĂ, pron. et adj.; les deux, tous les deux, toutes les deux. O compozițiune latină din a m b o și d u o , trecută în toate limbile romanice, în unele dialecte italiene chiar cu pierderea lui -b-: a m e n d u a , a m e n d u e , a m e n d u n i , a m e n d u o i (Cihac), ceea ce dovedește că exista deja în latinitatea rustică.

În flexiune, *amîndoi* urmează ca t o ț i : *amînduror* ca t u t u r o r , sau cu emfaticul -a (v. ⁵A): *amîndurora* = t u t u r o r a ; și cere după sine un substantiv articulat: *amîndoi* caii, *amînduror* cailor = t o ț i caii, t u t u r o r cailor.

Sinonim cu î m b i sau î m b e (= lat. *ambo*).

Ioan din Vinți, 1689, f. 78 a: „Cu boală cumplită fiindu cuprinsu, de î n b e părțile pătrunsu, sufletul îmi slăbește în păcate multe, trupul ȳară-mi bolăște cu rane putrede, de *amăndouo* mă tămăduiaște, Născătoare...”

Cantemir, *Chron.* I, 66: „într-î n b e părțile mare moarte, *amînduror* împăraților de plîns și de olecăit sfărmare și răsipă...”

1. Ca pronume.

Omiliar de la Govora, 1642, p. 40: „pre méserul înbogățiș și pre bogatul de meserătate izbăviș, *amăndurora* le-ăi dat ajutoriul măinilor sfinției-tale...”

Varlam, 1646 (*A.I.R.* III, p. 226): „și pre-aĩurelea pre unde vor mai hi ocine *amăndorora*; să-ș ție frățește...”

Balada *Soarele și luna*:

„Haideți să ne logodim,
C-*amîndoi* ne potrivim
Și la plete și la fețe
Și la dalbe frumusețe...”

Balada *Inelul și naframa*:

„Amîndoi îmbrățișați,
Pe năsip galben culcați;
Amîndoi senini la față
De păreau că sînt în viață...”

Doină din Moldova:

„Tu n-ai tată, eu n-am mamă,
Amîndoi sîntem de-o seamă;
Tu n-ai frați, eu n-am surori,
Amîndoi ca doi bujori...”

(Alex., *Poez. pop.*², 242)

Doină din Basarabia:

„Frunză verde de pelin,
Tu străină, eu străin,
Amîndoi ne potrivim,
Hai în codru să trăim...”

(*Ibid.*, 403)

Proverbi:

„O mînă spală pe alta și *amîndouă* față” (Baronzi, *Limba*, p. 53); în Sicilia: „una manu lava all’ altra e tutti dui lavanu la facci” (Traina).

v. *Mînă*.

„*Amîndoi*
Două nevoi

= alle beide taugen nichts” (Dr. Polysu).

„Unul ș-altul tot un drac:
Amîndoi un ban nu fac”.

(Pann, I, 88)

II. Ca adjectiv.

Moxa, 1620, p. 401: „multă sînge se vrăsă într-*amăndoao* oștile, apoi biruiră turcii...”

Pravila Moldov., 1646, f. 119: „avuțiia *amăndurorū* obrazele ce vor face mestecare de sînge să fie toată domnească...”, unde este de observat: „obrazele” în loc de „obrazelor”.

Copiii, crezînd că *amîn-* însemnează *t o ț i*, adică: *amîndoi* = *t o ț i d o i*, zic uneori: *a m î n t r e i*, *a m î n p a t r u* etc. Printr-o procedere copilărească analoagă, la Radu din Mănicești, 1574 (ms. în British Mus., *Harl.* 6311 B):

Math. XXVI, 20: „șezu cu *a m ă n -*
d o i s p r ă z e c e ucenici...”

„...discumbebat cum *d u o d e c i m*
discipulis...”

v. *Ambi.* – *Doi.* – *Tot.*

A-MÎNECĂTE (D-), adv.; de grand matin. Derivat din *mîne c* „se lever de grand matin”. O formă de tot poporană.

„Cînd se scoală omul înainte de revărsatul zorilor, zice că s-a sculat *de -a mînecatele...*” (G. Popovici, Neamț, c. Siliștea).

„Ciobanii, ca și ceilalți săteni, împărtesc noaptea în: de-cu-seară, la miezul-noptii, după miezul-noptii, aproape de ziuă și *revărsatul-zorilor* sau *de -a mînecate...*” (I. Chirică, Tutova, c. Cîrjeoanii).

v. *Mîne c*.

A-MÎNGĂIARE. – v. *Mîngăiare*.

AMLĂȘ, n. pr. loc. m.; village, anciennement ville en Transylvanie. O localitate în Ardeal, nu departe de Sibii și de Miercurea, numită săsește *H a m l e s c h*, ungurește *O m l à s*, în gura romanilor *Amlaș*, *Amnaș*, uneori *Almaș*. Joacă un rol foarte însemnat în vechea istorie a Țării Românești.

Începînd din a doua jumătate a secolului XIV, titulatura normală a domnilor muntenști coprindea în sine pe „duce al țărilor de peste plaiuri *Amlaș și Făgăraș*”, slavonește: „zaplaninskim stranam *Amlašu i Fagrašu Hertzeg*” (*A.I.R.* I, 5). Lăținește, ba chiar în acte internaționale cu regii Ungariei, se zicea: „terrarium de *Omlasch* et de *Fogaras Dux*” (Kemény, în *Kurz: s Magaz.* II, 45). Se știe ce este Țara Făgărașului. Prin ducatul *Amlașului* se înțelegea o regiune învecinată a Ardealului, al căreia centru era actualul sat cu acest nume, altădată orașel nu fără însemnătate, numit „o p - p i d u m *Omlash*” (*Chron. Fuchsio-Lupino-Oltardinum* I, p. 40; Schwandtner, *Script. Rer. Hung.* I, 886; Katona, *Hist. crit.* XIV, 338). Apucat cam sub domnia lui Vladislav Basarab (1360-74), acest teritoriu a fost apoi în curs de peste o sută de ani un măr de discordie între munteni și unguri, trecînd din cînd în cînd de la unii la alții, fie prin luptă, fie prin surprindere. De la 1500 înapoi Țara Românească nu l-au mai stăpînit niciodată, dar totuși în titulatura domnească cea solemnă, aproape pînă la epoca fanarioților, se zicea mereu: „duce al *Amlașului*”:

v. *Almaș*. – *Făgăraș*.

AMLĂȘEAN, -EANCĂ, subst. et adj.; habitant d’*A m l a ș*. –v. *Amlaș*.

AMNÀR s. **AMÂNÀR** (plur. *amnari, amănari, s. amnare, amănare*), s.f. ou m.; 1. fusil à allumer, fusil à aiguiser; 2. t. de tissanderie: partie du métier à tisser servant à étendre ou à détendre la toile; 3. t. d’agric.: une partie du soc de la charrue; 4. une partie de la ridelle du chariot; 5. t. d’archit.: poutre verticale soutenant aux angles la toiture d’un bâtiment, solivau horizontal reliant les solives du plancher.

Afară de Dr. Polysu, care cunoaște forma *amînar*, și afară de Costinescu, care indică *amnare* în arhitectură, celorlalți lexicografi ai noștri au fost cunoscute pînă acum numai forma *amnar* și numai sensul de „briquet”, astfel că ei toți pe rînd n-au pregetat a trage cuvîntul dintr-un prototip latin *i g n i a r i u m* „instrument pentru foc”. Negreșit, latinul *-gn-* trece la noi în *-mn-* ca în „lemn = lignum” și-n altele; dar

niciodată în cuvinte latine inițialul *i-* nu se urcă la *a-* și niciodată grupul *-nia-* nu devine *-na-*. Un *i g n i a r i u m*, din cauza celor doi *i* urmați de vocale, a căror proprietate după fonetica română este de a muia consoanele învecinate, ar fi dat românește pe un „iau”, cel mult un „iar” sau „iia”, câtu-i lumea pe un *amnar*. Dar această imposibilitate curat materială nu este singură. Sub raportul logic, cum oare de la „*ignis*” să ajungem la noțiunea de nește stâlpi ai casei sau ai morii, cari tocmai de foc trebui să fie feriți? Afară de toate acestea, se știe că „*ignis*” n-a trecut nicăiri în vreunul din dialecte neolatine, pretutindeni fiind înlocuit prin „*focus*”. În fine, lătimește „*igniarium*”, în graiul vulgar „*focale*” sau „*focaris*”, se chema nu *amnarul*, ci cremenele: „*petra quae ferro parussa scintillam emittit*” (Du Cange).

Toate sensurile cuvîntului *amnar* și toate dificultățile fonetice se împacă din dată ce plecăm de la forma *amănar*, foarte întrebuințată în popor și de unde *amnar* vine prin aceeași scurtare ca în: *destul* = *desătul* = lat. *desatullo*. Macedo-românește *amnarul* se zice numai *m â n a r* și *m â n a r e* (Dr. Obedenaru, *Dict.*, ms., în Acad. Rom., I, p. 16). Este latinul *m a n u a l e* sau *m a n u a r i u m*, tot ce e *l a m î n ă* sau *î n d e m î n ă* sau *c a m î n a*. În latina vulgară (Du Cange, *ad. voc.*): *m a n a r i a* „*faucille, serpette, quod a d m a n u m facilis*” *m a n u a l e s* „*forcipes ferrarii, longum ferarii*”; *m a n u a l i s* „*instrumentum medicorum sic dictum quod m a n u astringatur, dum plurima continet ferramenta*”. De aci lesne putem urmări toate înțelesurile cuvîntului românesc, cari nu sînt puține.

I. *Amînar* sau *amnar* de scăpărat și de ascuțit.

Este un oțel care, lovind în cremene peste iască „scapără scînteii și o aprinde, sau care prin frecare ascute un briceag, un cuțit, o armă. În cazul dentîi se zice: a d a î n *amnar*; în cazul al doilea: a d a p e *amnar*.

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 79): „Au nu pricepi că scînteia *amnariului*, pînă a nu să stingă, iasca aprinde, iară stingîndu-să, a doa și a triia lovitură poștește?...”

Ghicitoarea despre „iască, *amnar* și cremene”: „Mireasa-n pădure, g i n e r e l e - n Ț a r i g r a d și nuna-n gîrlă” (G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 226), ceea ce presupune că *amnarele* ni se aduceau oarecînd de peste Dunăre.

Hora vinului:

„Băgai *m î n a - n* posunare,
Găsii cremene ș-*amnare*...”

(G.D. Teodorescu, 333)

Balada *Enciu Săbienciu:*

„Dar și Enciu ce-mi făcea
Din *amnari* că scăpăra,
Ciubucul și-l aprindea...”

(Burada, *Dobrogea*, 178)

Puștele cele vechi, de cari se mai găsește ici-colea pe la țară, în loc de piston aveau cremene și *amnare*.

Balada *Busuioc:*

„Dar Busuioc ce făcea?
Mîna pe durdă puna,
De *amnare* mi-o-ntindea,
Cremenea că-i potrivea,
Drept afară că-mi ieșea,
Potera se spăimînta...”

(G.D. Teodorescu, 605)

Locuțiunea proverbială „cît ai da în *amnar*” înseamnă: într-o clipă.

Basmul *Voinicul cel cu cartea* (Ispirescu, *Legende*, p. 104): „Îi dete și pe vizi-
tiul curții, om vechi, credincios și iute la slujbă, care să nu se dezlipească de stăpî-
nul său nici cît ai da în *amnar*...”

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 83: „N-a trecut nici cît ai
scăpăra din *amnar*...”

Povestea *Vlad și Catrina* (*Tribuna de la Sibii*, 1885, p. 818): „Cît ai da o
dată, de două ori cu *amnarul*, puteai s-o duci cu loc cu tot...”.

Un idiotism:

„Zama acră se zice la noi z a m ă d e *amnariu*...” (D. Pop, Transilv., Făgăraș,
c. Copăcel); pe la Năsăud: „z a m ă d e c u t e ” (A. Pop, c. Sîn-Georgiu); în
ambele cazuri, ca ceva sec, ca și cînd ar fi fiert cu fer sau cu peatră în loc de carne.

Amnarul de ascuțit poate să fie același care servă la scăpărat, ori este ceva mai
mare, mai ales cînd e vorba de a ascuți o sabie; cînd însă e de peatră, atunci nu se
mai zice *amnar*, ci *cute* sau *gresie*.

v. *Cute*.

I. Creangă, *Moș Nichifor Coțcariul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 381): (Stricîndu-se un
capăt de la căruță și neavînd secure ca să taie un gîrnet, moș Nichifor), „scoate
bulicherul din teacă, îl dă pe *amînar* și începe a ciocîrni un gîrnet...”

Balada *Balaurul*:

„Cînd tînăr hușcan,
Pui de moldovean.
Viteaz și hiclean,
Paloșul scotea,
Pe *amnar* îl da
De și-l ascuțea...”

(G.D. Teodorescu, 450)

Balada *Marcu Viteazul*:

„Paloș din teacă scotea,
Pe *amnar* că-l ascuțea...”

(*Ibid.*, 665, cfr. 668)

Balada *Rusalin*:

„Rusalin ce mi-și făcea?
Bagă mîna-n buzunariu,
Scoate micutel *amnariu*,
Bagă mîna pe tureac,

Scoate cuțit de casap
Și se pune-a-l ascuți...”

(Reteganu, *Poez. pop.*, 25)

„Cuțit de casap” este acela pe care italienii îl numesc *m a n n a j a*, la sicilienii *m a n n a r a* (Traina), adică *m î n a r i u*, fiindcă măcelarul îl poartă totdeauna cu sine, avându-l purure la *m î n ă*, după cum țăranul român *n u* se desparte de *amnăr*.

„Ceea ce poartă ciobanii la brîu sînt: cuțit, fluier, *amnariu*, iască și cremene” (A. Iliescu, Dîmbovița, c. Sărdanu).

Această enumerațiune ne aduce aminte dintr-un text medio-latin: „accipiens de domo *m a n n a r i a m*, asciam et cutellum, ascendit in montem ubi cedrina ligna caedebat” (Du Cange), unde *m a n n a r i a* nu poate fi topor, dar nici cuțit, căci ambele se menționează alături, ci numai doară *amnăr*.

După expresiunea românului, culmea sărăciei este atunci cînd rămîne cineva chiar fără *amnăr*.

O doină din Bucovina:

„Să nu mai ajungă nime
Să beie-n crîsmă cu mine!
Că-s fecior de gospodariu,
Ș-am rămas fără’ de *amnariu*;
Și-s fecior de gazdă bună,
Ș-am rămas cu bota-n mînă...”

(*Aurora română*, 1881, p. 16)

În adevăr, servind în același timp a scăpăra foc și a ascuți arma, *amnariul* este pentru țăran uncalta cea mai folositoare, mai *a d m a n u m*, mai trebuincioasă și mai purtăreață totodată, mai *amînar*.

v. *A-mînă*.

II. *Amînar* sau *amnăr* la țesut.

Termenul e foarte răspîndit la toți românii din Dacia lui Traian. Nu știm dacă nu cumva îl va fi avînd și dialectul macedo-român sub forma de *m î n a r e*.

„Între unelte de țesut, ca părți ale *r ă z b o i u l u i*, una se cheamă *amnăr*” (A. Copuzean, Ialomița, c. Copuzu; R. Simu, Transilv., c. Orlat; A. Bunea, Făgăraș, c. Vaidarecea; T. Crișianu, c. Cugieru etc.).

„La *r ă z b o i*, *amnariu* se zice acea parte cu care se întinde pînza” (P. Popescu, Buzău, c. Chiojdu-Bîsca).

„*Amnarul* de la *r ă z b o i* se mai numește cîteodată și *î n t i n z ă t o r*. E lung de la una pînă la două palme. Prin el se fixează întinderea *n a t r e i*, adică a spațiului dintre cele două *s u l u r i*. S p e t e a z a servă de ajutor *amnarului*...” (C. Negoescu, Rîmnice-Sărat, c. Bogza).

„*Amnarul* de la *r ă z b o i* stă în tot timpul țesutului în una din cele patru găuri *a s u l u l u i* denainte, în partea dreaptă spre acela care țese. Prin ajutorul *amnarului* se ține întinsă partea țeseturei de la sulul de dinapoi pînă la cel de dinainte. Dacă

partea țesută s-a prea lungit, atunci o strângem pe sulul de dinainte, învîrtind sulul cu *amnarul*. Are forma unui diapazon sau camerton, dar cu cele două extremități de sus unite. E de lemn...” (S. Mironescu, Neamț, c. Dobreni).

În Dolj, *amnarul* de la război se cheamă întorcătorul, fiindcă „prin învîrtirea lui se ține pînza întinsă” (N. Guran, Craiova).

v. ²*Război*.

În dialectul sicilian se cheamă „mînuță” o parte a războiului prin care el se întinde sau se strînge: „m a n u z z a , regoli che servono ad allargare e stringere il telaio” (Traina), fiindcă facultatea de a strînge și a întinde aparține mai în specie mînei. Tot de la mînă și din aceeași cauză o parte a războiului se zice românește *amnar*, adică *amînar*, unde noțiunea fundamentală nu mai este cea de a d - m a n u m ca în unealta de scăpărat și de ascuțit, ci aceea de m a n u : ceva care reproduce instrumentalitatea mînei.

Aproape în același sens se cheamă:

III. *Amînar* sau *amnar* la plug.

„La plug ferul lat este cel ce umblă prin pămînt, iar *amnariu* se zice o bucată de fer sau un fel de cui prin care se afundează orice rădăcă ferul lat...” (S. Liuba, Banat, c. Maidan).

„...a n d r e a se cheamă un fer lung, care prinde ferul-lat de grindei, avînd în capul de sus un alt fer zis *amnar*...” (Preut R. Popescu, Mehedinți, c. Isverna).

v. ²*Andrea*.

Pentru a afunda sau a rădăca ferul-lat, plugarul întoarce sau învîrtește cuiul numit *amnar*, după cum se întoarce sau se învîrtește *amnarul* de la război pentru a da pînzei trebuincioasa întindere.

Între lucrarea ambelor *amnare* este o deplină analogie.

v. *Bîrsă*. – *Plug*.

Tot ca imitînd instrumentalitatea mînei, se zice *amnar* sau *amînar* la căruță o spetează care, fără a se asemana cîtuși de puțin în formă cu unealta de scăpărat și de ascuțit, cu lemnul întinzător de la război sau cu ferul cel mișcător de la plug, este un băț ce ține sau susține capetele loitrelor:

IV. *Amînar* sau *amnar* la căruță.

„O căruță are două părți de căpetenie: coș și dric. La coș sînt patru druci: doi dasupra și doi dedesupt; drucii deasupra sînt uniți cu cei dedesupt prin opt speteze, cari formează draginile; cele patru speteze de la extremitățile draginelor se cheamă *amnari*...” (Preut N. Sandovici, Dorohoi, c. Tîrnauca).

„Deosebitele părți ale carului, una cîte una, se numesc: roate, osii, perinoace, inimă, *amînare*, chisc, splină...” (G. Balaban, Putna, c. Răcăciuni).

„Prin capetele de jos ale celor patru *amnare*, la unele căruțe numai două, loitrele sau draginele sînt așezate pe dricul căruței.

Pe la Năsăud aceste *amnare* se cheamă mînușe, iar spetezele loitrelor în genere se numesc brățare” (A. Pop, c. Sîn-Georgiu).

v. *Brățar*. – *Car*.

Cele patru *amnare* de la căruță s u s ț i n loitrele, formînd din acestea ca două garduri sau doi păreți. Un rol analog de s u s ț i n ă t o r i , cam tot în număr de patru, distinge pe:

V. *Amînar* sau *amnar* în arhitectură.

Ion Ionescu, *Calendar*, 1845, p. 115: „Stogul clădit și păluit bine oprește răzbaterea aerului într-însul, și așa nu se smintește finul. Nemții fac acoperișuri de paie, în alte locuri se lasă un ogeag în mijlocul stogului, pe aiure vîrfurile de paie a stogurilor se rădică și se pogoară cu scripti, pe unele locuri acoperișurile sînt puse pe 4 *amnare*; pe aiure numai pe unul în mijloc...”

I. Creangă, *Dănilă Prepeleac* (*Conv. lit.*, 1876, p. 456): „Am să durez o mănăstire pe pajiștea asta, să se ducă vestea în lume, zise el. Și deodată se și apucă. Face mai întîi o cruce și o înfige în pămînt, de însămnă locul. Apoi se duce prin pădure și începe a chiti copacii trebuitori: ista-i bun de *amînare*, cea de tîlpi, ista de grinzii, cea de tumurugi, cea de costoroabe...”

„La mori, ca și la case, una din părțile de căpetenie ale clădirii sînt *amînare* sau *amînari*. *Amînare* la moară se numesc acele lemne cari sînt în colțuri în număr de patru, fiind dăltuite, iar prin dăltuituri întră paianturile. La casă, *amînare* se numesc acele lemne cari se pun în colțuri, două în față, două în dos, apoi cîte unul la coaste, cu partea de jos fiind îngropate în pămînt, iar pe vîrfuri dasupra se rădică acoperemîntul casei” (C. Melinte, Covurlui, c. Gînești).

„C a s a m o r i i se compune din opt t ă l p i , pe cari se pun mai mulți *amnari* dăltuiți la două părți, pentru a putea sta scîndurile ce formează păreții; în capătul *amnarilor* se pun opt c o s t o r o a v e , pe cari se face acoperemîntul cu stuh sau șindrila...” (Preut S. Vrînceanu, Iași, c. Bivolar).

„În *amnarele* morii sînt băgate a r e p i l e , înțepenite prin nește i c u r i ce se numesc p e n e ...” (R. Simu, Transilv., c. Orlat).

„*Amînare* la moară sînt un fel de furci, pe cari se formează corpul morii, și sînt înfipti pe răscrucea de la b a b a l u c ...” (T. Coate, Covurlui, Tîrgu-Berești).

Amnarele în sensul de mai sus sînt verticale; tot *amnare* se cheamă la zidari nește bîrne orizontale, „lemne scurte cu cari s e p r i n d grinzile unui tavan” (Costinescu).

v. *Casă. – Moară.*

Ceea ce a concurs a da în zidăria românească unor asemeni bîrne numele de *amînare* este aceea particularitate că obicinuit ele se fac în furcă. Și la sicilienii o furcă se zice m a n u z z a (Traina). Din aceeași cauză macedo-românește se cheamă m î n a r sfeșnicul cel mare de la biserică (Dr. Obedenaru, *Dicț.*, ms., II, 500), care î n m î n ă nu se poartă, dar este făcut „à branches”.

Toate sensurile cuvîntului *amnar* derivă dară deopotrivă de la m î n ă , dar se pot clasifica în două rubrice: 1. obiecte î n d e m î n a t e c e , ca *amnarul* de scăpărat și de ascuțit; 2. obiecte în felul m î n e i , ca *amnarul* de la război, de la plug, de la căruță, de la casă, de la moară și – la macedo-români – din biserică.

v. *Cremene. – Iască.*

AMNÛ, adv.; à présent, de suite. Se aude la nordul Transilvaniei (G. I. Popescu, Selagiu). Precum forma băănăţeană *a c n ù* reprezintă un prototip latin „eccu-nunc”, tot așa *amnû* al moţilor, compus din *a m u* şi din *n u*, este: *m o d o - n u n c*.

v. *Acum*. – *Amu*.

¹**AMÔI** (*amoiat, amoiare*), vb. „A *amoia* = a muia, a topi, a descăli. A *m o i e - t u r ă* = descălătură, topitură” (Costinescu). Etimologiceşte este acelaşi cuvînt cu cel ce urmează.

v. ²*Amoi*.

²**AMÔI**, adv.; à mouiller. Din prepoziţionalul *a* (= lat. *ad*) şi *m o i* (= lat. *mollio*), adverbul *amoi* sau *a-moi* se mai aude peste Carpaţi, totdeauna în construcţiune cu verbul *p u n*.

Dicţionar ms. băănăţean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 402): „*Amoi* pun. Re-pono ut *m o l l e s c a t*.”

Lexicon Budan: „*Amoi*, ad macerandum, *e m o l l i e n d u m*. Pun curechi *amoi* = ich beitze oder weiche Kohlei n.”

Iser: „*Amoi* = zum Beitzen oder Einweichen.”

v. *Amuiez*. – *Moale*.

AMOIETÛRĂ. – v. ¹*Amoi*.

AMÛR (plur. *amoruri*), s.n.; amour. Sinonim cu *d r a g o s t e* şi cu *i u b i r e*, cari sînt ambele de proveninţă slavică, *amorul* ne-a venit abia pe la finea secolului trecut prin cultura italiană a unor boieri ca Văcăreştii sau a unor scriitori ca Iorgovici; şi totuşi cuvîntul a devenit foarte poporan pe-n oraşe, de unde apoi a reuşit a se furişa şi pe la cătune. Românul însă nu-l înţelege tocmai ca *d r a g o s t e* sau ca *i u b i r e*, cea dentîi exprimînd sentimentul în sine, iar cealaltă acţiunea, pe cînd *amor* se ia obicinuit ca o personificare, dînd naştere şi deminutivului *a m o r a ş*.

A. Văcărescu, p. 42:

„Că şi-n iad şi fi-te-unde,
Voi striga făr’ de-a ascunde
Că tu eşti *amorul* meu...”

Costachi Conachi, p. 224:

„Tu mi-ai zis cum că tot omul ce *amoriu* au înşelat
Îi vrednic de toată moartea, fără a fi judecat...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 4025, despre neşte nenorocite femei din timpul răzmeriţei:

„La Bahlui vro paisprezece, ucise le-au înneecat;
Apoi prin fîntîni, prin puţuri, prea multe au aruncat;
La aceasta prea cu cale că au făcut socotesc:
Să se sature, le lasă, de *amorul* cel turcesc...”

Costachi Negruzzi, *Șalul negru*:

„Dar statornicie este pe pământ?
Credința e vorbă, *amorul* cuvânt...!”

Doină din Ardeal:

„— Foaie verde trei nuiele,
Jele mi-i, zău, mare jele
De frunzuța munților,
De dorul părinților;
Dar mi-i jele, frate, jele,
De-a câmpului floricele,
De *amorul* mîndrei mele...”

(Jarnik-Bîrsanu, 311)

[.....]

Doină muntenească:

„Cine la *amor* nu crede
N-ar mai călca iarba verde
Și-ar călca pământ uscat,
Să știi că l-am blestemat!
Vezi *amorul* ce lucrează:
Te bucură, te-ntristează,
Inimioara friptă-ți lasă!
Amorul cînd se-mpreună,
Parcă bei vutcă d-a bună;
Amorul cînd se desparte,
Parcă bei păhar de moarte...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 303)

Doină din Moldova:

„Foaie verde peliniță!
Ieși Catincă, de la pînză,
Că te strigă unu-n frunză:
Of, *amorule*!
Din frunza stejarului,
Feciorul vătavului:
Of, *amorule*!...”

(D. Arghirescu, Covurlui, c. Moscu)

Doină din Dobrogea:

„*Amorule*, a m o r a ș ,
Vide-te-aș călugăraș!
Pîină-n patruzeci de zile
Să te văd la mănăstire
Cu coatele pe psaltire...”

(Burada, 226)

Între strigături de la jocuri țărănești:

„Duce-m-aș cu puica-n nor
Să mă satur de *amor!*...”

(C. Alexandrescu, Ialomița, c. Răviga)

Sunînd mereu în gura lăutarilor țigani, *amorul* nu putea, vrînd nevrînd, a nu deveni gutural, unii rostindu-l *hamor*, alții chiar *ahmor*.

„Cîntecul zis al *hamorului* se începe așa:

De h a m u r i z a t ce sînt,
Nu văz iarba pe pămînt...”

(I. Comanescu, Teleorman, c. Voivoda)

Alexandri, *Covrigarul*:

„Încît scos fiind din minte,
Nu mai poți vinde plăcinte,
Căci în focul de a h m o r
Arzi, te coci ca în cuptor...”

E foarte curios că ilustrul Bopp crezuse că țigănitul *hamor* este nu numai o veche formă românească, ci chiar un arhaism latin. Apropiind pe latinul *a m o* de sanscritul *k a m*, el zice că guturala primitivă s-a păstrat la români: „lingua Valachica offert vocem *chamor a m o r*” (*Gloss. sanscr.*³, 71).

Afară de deminutivul *a m o r a ș*, amorul a produs derivate: *a m o r e z*, *a m o r e z e z*, *a m o r e z a t*, cari și ele în grai se aspiră adesea în *h a m* -

v. *Dragoste*.

AMORĂȘ, s. m.; petit amour. Deminutiv din *a m o r*, care însă niciodată nu exprimă sentimentul sau acțiunea de a iubi, dar nici ceea ce însemnează deminutivul italian *a m o r a z z o* și *a m o r a c c i o* sau *a m o r e t t o* și francezul *a m o u r e t t e*, ci numai pe persoana cea iubită.

O elegie quasi-poporană înainte de 1832:

„*Amoraș* tiran,
Tiran și dușman,
Tare te-ai silit
Și m-ai despărțit
De-al meu puișor...”

(Albina Pindului, 1868, p. 90)

Doină din Moldova:

„Mîngăie-l-ar Dumnezeu
Numai cum voi zice eu,
C-a fost *amorașul* meu...”

(D. Arghirescu, Covurlui, c. Moscu)

Tot de acolo:

„Amoraș, amoraș!
Vide-te-aș călugăraș,
Cu mîna pe la icoane
Și cu ochii la cucoane...”

(D. Albotcanu, Covurlui, c. Mastacani)

v. *Amor*.

¹**AMORÈZ**, -Ă; subst. et adj.: amant, amoureux. Sinonim cu *i b o v n i c* și *d r ă g u ț*, dintre cari poporul pe cel dentii îl ia în sens rău, pe cellalt în sens bun, iar *amorezul* – o proprietate mai mult orășenească – este incolor.

Costachi Negruzzi, *Zoe I*:

„— Spune-mi, mă iubești?

— Mă întrebi un lucru care poate ți l-am spus de o mie de ori, răspunse cu răceală nesimțitorul *amorez*...”

Același, în *Potopul*:

„Edvin sprijinea în brațe p-a lui scumpă *amoreză*...”

v. *Amor*. – ²*Amorez*.

²**AMORÈZ** s. **AMOREZÈZ**, vb.; amouracher, aimer. Se întrebuințează totdeauna sub forma reflexivă, și numai în Banat se aude ca activ:

„Pe la noi se zice: te *amorează* = te iubește” (L. Iancu, c. Visagu).

A. Pann, *Moș Albu I*, 66:

„Dar cîta îi fu mirarea, cînd auzi că și el
Nu voiește să se-nsoare cu altă fată de fel,
Ci tot pe acea din casă, care ceilalți o cerea,
A s u p r ă - i s-*amorezase* și după dînsa murea...”

Același, *Erotocrit II*, p. 95:

„Inimioara ei în pieptu-i foarte tare se bătea,
Și alt decît Efrosina nimeni nu o pricepea:
Tinerele ce vrodată se vor fi *amurezat*
Pot cunoaște cu lesnire ce dureri ea a-ncercat...”

Cîntec muntenesc:

„Foaie verde maghiran
Ș-o cracă de leuștean!
În credință de știam,
Nu mă mai *amurezam*,
Că a m o r u l de la tine
M-a ofticit, vai de mine!...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 303)

AMOREZĂT, -Ă, adj. et subst.; amoureux, amant. Diferă de *a m o r e z* numai prin funcțiunea adjectivală.

Costachi Conachi, p. 57:

„Doi ochi porți
Ce fac morți
Ca niște gelați!
Și arunci
Tot în munci
Pre *amorezați!*...”

Același, p. 109-110:

„Duceți, spuneți cu putere,
Că *amoretatul* pierе
În pustii, plin de durere!...”

Costachi Negruzzi, *Gelozia*:

„Cunosc că mă iubești, o văd neîncetat;
Dar oare n-ai avut vre-un alt *amoretat*...?”

Cîntec muntenesc:

„Cine nu-i *amurezat*,
Las’ să moară, nu-i păcat,
Să moară necununat...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 303)

v. *Amor.* – *Amorez.*

AMÒRT s. **AMÛRT**. – v. *Amorțesc*.

AMORȚEALĂ (pl. *amorțeli*), s. f.; engourdissement. Stare ce urmează după *a m o r ț i r e*.

A. Odobescu, *Mihnea-vodă*, p. 33: „Mircea și Stoica încă nu ieșiseră din a lor *amorțeală*; spaima și obosirea sleise cu totul sîngele într-înșii. Ei ședeau în c r e m e n i ț i pe lavițe cu capetele pe mîină, cu ochii turburi și holbați; semănau a fi pierdut orice simțire...”

În grai se aude mai ades *amurțală*.

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 402): „*Amurțală*. Stupor.”

v. *Amorțesc*. – *-eală*.

AMORȚESC (*amorțit, amorțire*), vb.; „amortir, s’amortir, engourdir, s’engourdir, se relăcher, transir, s’émousser, s’êteindre, s’enrouer, s’assoupir, s’endormir. Ital. *a m m o r t i r e*, *a m m o r t a r e*, *a m m o r z a r e*; v. span. *a m o r t i r*, *a m o r t e c e r*; n. span. *a m o r t i g u a r*, *a m o r t i z a r*; portug. *a m o r t e c e r*, *a m o r t i ç a r*; provenç. *a m o r t i r* etc. Mi-a *amorțit* piciorul = j’ai la jambe engourdie” (Cihac, I, 170).

Amorțesc e sinonim cu *încremenesc*, *împetresc*, *înlemnesc*, *înțepenesc*, cari însă exprimă ceva mai mult: o nesimțire desăvârșită ca a petrei sau a lemnului, pe când *amorțire* destinge numai ființele supuse m o r ț i i și mai păstrînd o brumă de simțire.

I. Văcărescu, p. 286:

„Inima-mi e tot aceea!...
Iubirea-mi ai *amorțit*-o,
Dar ea n-a putut să m o a r ă ...”

În grai se rostește mai mult *amurțesc*. În Banat există și o formă primitivă *amort* sau *amurt*.

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 402):

„*Amurt*. Obstupefacio.
„*Amurțesc*. Obstipo. Flaccesco”.

Această diferențiere între sensul tranzitiv și între cel netranzitiv nu se prea observă:

„După ce s-a astrucat cu pămînt mortul, toți se spală pre mîni cu a p a m o r - t u l u i preste groapă, pentru ca să nu le *amurtă* ori asude mînile...” (S. Liuba, Banat, c. Maidan).

Budai-Deleanu (*Dicț.*, ms., în Muz. istor. din Bucur.): „*amurt* = *amorțesc*”.

Și macedo-românește se zice *amurt*.

Dosofteiu, 1673, f. 41 a:

„*Amurțât*-am de-m sînt oasele vechite,
Toată dzua ce-am strigat, Dumnedzău sfinte...”

și f. 61 a:

„*Amurțăiu* de nu mî-am mai deșchisu-mî rostul...”

Același, 1680, ps. LXVIII:

„...ostenitu-m-am strigîndu, <i>amurțât</i> -au gâtlejul mîeu...”	„...laboravi clamans, r a u c a c f a c - t a c sînt fauces meae...”
--	---

la Coresi, 1577: „t ă c u grumazului mîeu...”; la Arsenie din Bisericiani, circa 1650 (ms., în Acad. Rom.): „*amorțiră* grumazii mie...”

Biblia lui Șerban-vodă din 1688:

Job. XXXIII, 19: „și mulțimea oaselor lui aș <i>amorțit</i> ...”	„...et multitudo ossium ejus o b t o r - p u i t ...”
---	--

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 171): „coteii de cehnit, ogarii de scîncit, dulăii de brehăit și șoimul de piuit *amurțisă*...”

I. Văcărescu, p. 258:

„Oscar cînta pe lină
De zefir adiere,
Dodat-a sa vedere
Un fulger *amorțeste*:

A lunei plină
Lumină
Îi pierе,
Glonțu-l răpește...”

A. Pann, *Erotocrit*, p. 26:

„Simt un prea dulce leșin, toate vinele-mi slăbesc,
Niște sfârșituri îmi vin,
De nici nu poci să suspin
Pînă de tot *amorțesc*...”

Gr. Alexandrescu, *Anul 1840*:

„După suferiri multe, inima se-n p e t r e ș t e ,
Lanțul ce-n veci ne-apasă uităm cît e de greu;
Răul se face fire, simțirea *amorțește*,
Și trăiesc în durere ca-n elementul meu...”

Costachi Negruzzi, *Au mai pățit-o și alții*: „cînd fericirea *amorțește* oricare alte simțiri ale noastre...”

Același, *Scrisoarea VII*: „a *amorți* suferința prin vesela petrecere...”
v. *Moarte*. – *Încremenesc*.

AMORȚIRE (pl. *amorțiri*), s.f.; engourdissement. Ceva mai trecător decît sinonimul a m o r ț e a l ă și ceva cu mai puțină intensitate decît sinonimii î n c r e m e n i r e , î m p e t r i r e , î n l e m n i r e , î n ț e p e n i r e .

Alexandri, *Gerul*:

„Gerul aspru și sălbatic strînge-n brațe-i cu jălire
Neagra luncă de pe vale care zace-n *amorțire*;
El ca pe-o mireasă m o a r t ă o-ncunună despre zori
C-un văl alb de promoroacă și cu țurțuri lucitori...”

v. *Amorțesc*.

AMORȚIT, -Ă, adj.; part. passé d ' a m o r ț e s c ; engourdi, émoussé, transi etc. Se întrebuințează dopotrivă în sens fizic și-n cel moral sau intelectual pentru a exprime o lipsă aproape desăvîrșită de energie sau de activitate.

Dicționar ms. bănățean circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 402): „*Amurțit*. Stupefactus. Stupidus”.

Beldiman, *Tragod.*, v. 4045:

„Chiuciuc-Ahmet, foarte strașnic, zulumuri nu suferea,
Deacă îndrăznea vreunul, sub topuzul lui perea;
Sedeau *amorțiți* prin sate și pe la boieri supuși...”

Gr. Alexandrescu, *Te mai văzui...*:

„Plăcerea, frumusețea, podoabe felurite,
Tot era în zădar;
Ele nu pot să-nvie simțirile-*amorțite*
D-al patimei amar...”

v. *Amorțesc*.

AMPÔI, n. pr. loc. m.; une rivière en Transylvanie. Rîul *Ampoi*, ungurește *O m p o l y*, un braț al Murășului, curge prin partea cea auroasă a Ardealului, în regiunea Abrudului și a Zlatnei, din cari această din urmă deja în epoca romană purta numele de *A m p e i u m*, într-o inscripțiune din timpul Antoninilor: „*ordo A m p e i e (n s i u m)*” (Mommsen, *Corp. Inscr. Lat.* III, nr. 1293, 1308; Ackner, *Inscr.*, nr. 547, 598). În forma românească, *-e-* a trecut în *-o-*: *Ampoi* = *A m p e i u m*, sub înriurirea celor două consoane labiale *-mp-*. În forma ungurească „*O m p o l y*”, *l* nu este organic, căci nici o inscripțiune romană nu are „*Ampel-*”. La intrarea lor în Transilvania, ungurii au găsit la români pe *Ampoi* = *A m p e i u m*, și au trecut pe finalul român *-oi* în *-o l y* întocmai precum din românul „*cimpoi* (= ital. *zampogna*)” ei au făcut „*csimpolya*”.

v. *Abrud*.

AMPRÒOR s. **AMPRÒR**, s.m.; 1. veille de la Saint-Georges; 2. un certain intervalle de temps après le minuit et avant le midi. Sub forme mai mult sau mai puțin diverginți și cu oarecari șovăiri sub raportul sensului, acest cuvînt e foarte răspîndit pe la țară, deși aproape necunoscut orășenilor. Totodată există și la macedo-români.

No. 1. „Împărțirea zilei la popor: revărsatul zorilor; în zori; în răsăritul soarelui; la ziuă; prîndzișor; *amproor* (cu doi *o* ca în: *noor*) pe la 9 – 10 oare...” (S. Liuba, Banat, c. Maidan).

No. 2. „Pînă pe la 8 oare dimineața se zice: pînă la *împror*” (D. Receanu, Banat, c. Bucova). ”

No. 3. „Pe la 9 oare ante-meridiane se zice *năprăor* (I. Bombăcilă, Banat, c. Teregova).

Tot așa la Orșova și la Mehadia.

No. 4. „La ciobani, cînd nu mulg oile dimineața, ci înainte de amiazi, se zice că: fac *năproor*” (R. Popescu, Mehedinți, c. Isverna).

No. 5. „La 12 oare ciobanii zic *năprorîr*” (I. Spineanu, Mehedinți, Severin).

No. 6. O rugăciune poporană:

„De cu scară-*nprori*
Pîn’ la ciniori
De la ciniori
Pîn’ la cîntători,
De la cîntători
Pînă-n dalbe zori...”

No. 7. „Dimineța cînd este promoroacă, ciobanii zic *înprou*, și tot *înprou* se cheamă a j u n u l lui Sf. Gheorghe, cînd se poate găsi – zice poporul – iarba fearelor...” (v. Iftimiș, Tutova, c. Obîrșeni; I. Pandele, Fălciu, c. Grumezoaia).

No. 8. „*Proor* însemnează a j u n u l lui Sf. Gheorghe, adică ziua de 22 aprilie. Poporul zice că Sf. Gheorghe *î n proorul* lui pornește călare de încheie toți codrii, fînațele și toată verdeța cîmpului...” (D. Arghirescu, Covurlui, c. Moscu).

No. 9. „Poporul crede că sînt femei cari prin vrăji și descîntece iau mana vacilor cu lapte în *proolul*, adică a j u n u l lui Sf. Gheorghe...” (M. Țigîiu, Covurlui, c. Foltești).

No. 10. „la Sîn-Giorgiu oamenii se udă cu apă, ceea ce zice că s e *î m p r è - o r ă*, alții zic *î m p r ò r ă*...” (P. Olteanu, Hațeg).

No. 11. Un descîntec de „Iele”:

„Savatina,
Mărgălina
Și cu ele Rujalina,
Gătițele
' N p r o u r e l e ,
Cu betițe puchițele
Cu șistori roși cinsățele...”

(Marian, *Descîntece*, p. 268)

No. 12. „La ciobanii români de la Pind *pror* sau *prou* însemnează timpul pe la 2-3 oare după miezul nopții. Se zice: „duc oile *î n prou* = duc oile să pască înainte de zori”, sau: „sărmă oile tu *prou* = mîna oile la păscut de cu noapte”, (I. Caragiani).

Cuvîntul n-are a face cu latinul *p r i o r* „de mai-nainte” (A.T. Marienescu, *Familia*, 1873, p. 239, 241), deși este de o origine curat latină.

Cele douăsprezece numere de mai sus ne permit a urmări fără multă greutate forma cea primitivă și fundamentalul sens al acestei foarte interesante vorbe.

Dentii, trebui să înlăturăm prepozițiunea *î n*, cătră care în Banat se mai adaugă prepozițiunea a: *amproor* = *a-m-proor* = *a – î n prou*.

Al doilea, *oo* sau *ou*, adică o dublă vocală, fiind comun dialectului daco-român (no. 1, 3, 4, 7 – 12) și dialectului macedo-român (no. 12), este învederat că prototipul pan-românesc e *proor* sau *prou*, iar nu *pror* ca în forma cea contrasă (no. 2, 5, 6).

Proor este *p e - r o u r* sau *p e r o o r* = lat. *p e r r o r e m*, timpul cel mai priincios pentru păscutul oilor, după cum ne asigură de două ori Virgiliu:

„At vero, zephyris quum laeta vocantibus aestas
In saltus utrumque gregem atque in pascua mittet,
Luciferi prima cum sidere frigida rura
Carpamus, dum mane novum, dum gramina canent,
E t r o s i n t e n e r a p e c o r i g r a t i s s i m u s h e r b a . . .”

Iată de ce la Fălciu dimineța se zice *înprou* numai atunci „cînd este p r o - m o r o a c ă ” (no. 7), și iată de ce în Hațeg „a î m p r o o r a ” însemnează că unii pe alții „se udă cu apă (no. 10), adecă „s e r o u r e a z ă ”, „s’arrosent”.

Românește din verbul latin *r o r o* s-a făcut *r o u r e z* sau *r o o r e z*; tot așa din substantivul masculin *r o r e m* forma noastră organică trebui să fie *r o o r* sau *r o u r*, care s-a și păstrat în *proor* sau *prou*, fiind înlocuită pe aiuri prin formațiunea analogică posterioară *r o u ă*.

În acest mod *amproor*, termen eminamente ciobănesc, însemna dentru-nțîi nu-mai pașterea cea foarte matinală a oilor *p e r o u ă*, de unde apoi a trecut la semnificațiunea mai generală de ceea ce precede zilei, aplicîndu-se la oara cutare sau cutare, dar în orice caz înainte de amiază, și totodată s-a aplicat mai în specie cătră ajunul lui sf. George, un ajun cînd – după credința poporului – des-diminețată *p e r o u ă* babele umblă după mana vacilor și tîlharii după iarba-fearelor.

v. *Georgiu*.

AMÛ, adv.; 1. donc, déjà; 2. à présent, de suite. În graiul de astăzi mai ales în Moldova, s-au confundat pe deplin *amu* contras din *a c m u* (= lat. *e c c u - m o d o*) cu *amu* din *a d m o d u m* sau – mai corect – format prin prepoziționalul *a* din adverbul latin *m o d o* întrebuintat ca în: „tace *m o d o*”, „advenis *m o d o*”, „*m o d o* ait *m o d o* negat” etc., care deja în latina clasică avea uneori înțelesul de „nunc” și de unde vine și italianul *m o* „deunăzi”, în unele dialecte *a m m ò*. Identitatea materială și o mare apropiere logică între ambii termini nu putea să nu aducă cu încetul o asemenea amalgamare, pe cînd în vechile texturi, mai cu seamă în cele din secolul XVI, în cît timp *a c m u* nu pierduse încă pe *c*, ei circulau fiecare îndeosebi, rareori amestecîndu-se laolaltă, și anume *a c m u* cu sensul de „à présent”, iar *amu* cu acela de „donc” sau ca o simplă amplificațiune sintactică de felul grecului γάρ, δέ, μέν.

În *Codicele Voronețian*, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.), *amu* ne întîmpină de vro cincizeci de ori, corespunzînd adverbilor latini: *e n i m*, *a u t e m*, *v e r o*, *e r g o*, *i g i t u r*, *q u i d e m*, *t a m e n*, *i t a q u e*, *q u o n i a m*, *e c c e*, *j a m*, niciodată însă *n u n c*; de exemplu:

Act. Ap. XVIII, 18: „avea *amu* rugă...”
Ib., XXIII, 8: „Saduchieii *amu* dzicu...”
Ib., XXIII, 6: „întelése *amu* Pavel că o parte ăste...”

Petr. III, 12: „fața *amu* Domnului spre cela ce face reu...”

Act. Ap. XXIII, 21: „tu *amu* se nu ascultî de ei...”

Ib., XXVIII, 28: „a ști *amu* se vă fie voao...”

Ib., XXV, 1: „și Fistu *amu* preemi despus...”

„...habebat *e n i m* votum...”
 „...Sadducaei *e n i m* dicunt...”
 „...sciens *a u t e m* Paulus quia una pars esset...”

„...vultus *a u t e m* Domini super facientes mala...”

„...tu *v e r o* ne credideris illis...”

„...notum *e r g o* sit vobis...”

„...Festus *e r g o* quum venisset in provinciam...”

Ib., XXI, 22: „ce *amu* ăaste?...”

Ib., XXIII, 22: „miășul *amu* lășă gîu-
cele...”

Ib., XXVI, 9: „eu *amu* mi părea sîîne
înpotiva...”

Jacob. II, 8: „se *amu* înpărătească
sfrășiretu...”

Petr. IV, 7: „întregumăndriți *amu* și
trezviți-vă...”

Jacob. II, 24: „vedeți *amu* că de lucru...”

Ib., IV, 13: „*amu* a c m u cîîne gra-
ăaste...”

„...quid e r g o est?...”

„...tribunus i g i t u r dimisit adoles-
centem...”

„...ego q u i d e m existimaveram me
adversus...”

„...sî t a m e n legem perficitis rega-
lem...”

„...estote i t a q u e prudentes et vigi-
late...”

„...videtis q u o n i a m ex operibus...”

„...e c c e n u n c qui dicitis...”

În ultimul pasagiu *amu* figurează alături de a c m u , dar fiecare avînd un alt
înteles.

Apoi cu sensul de „dējă”:

Act. Ap. XXVII, 9: „derepce postul era
amu veînritu...”

„...quod et jejunium j a m praeteriis-
set...”

În *Psaltirea Șcheiană*, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.), vedem pe față șovăirea
semasiologică și chiar un început de identificare între *amu* și a c m u ; bunăoară:

XXXIX, 16: „se preimească *amu* récele
său...”

„...ferant c o n f e s t i m confusionem
suam ...”

unde la Coresi, 1577: „să priimească a c m u ...”, dar la Dosofteiu, 1680:
„priimască-ș d e p r i p â ...”, în contextul slavice: „abie”:

LVIII, 4: „că *amu* vărără sufletul
mieu...”

„...quia e c c e venati sunt animam
meam...”

unde și la Coresi: „*amu* vănară...”, dar la Silvestru: „î a t â vănează...”, la Dosof-
teiu: „î a t â că vănară...”, în contextul slavice: „se”.

LXIX, 4: „se toarne-se *amu* rușirăn-
du-se...”

„...avertantur s t a t i m erubescences...”

la Coresi: „să se toarne *amu*...”, la Silvestru: „să se întoarne î n d e g r a b ...”

La Dosofteiu procesul de identificare între *amu* și a c m u face un pas și mai
departe, dar totuși nu este încă deplin. Așa în psalmul CXVI:

„Dzăcă *amu* casa lui Izrail...”

„Dzăcă d a r â casa lui Aaron...”

„Dzăcă *amu* toț carii să tem...”

„Dicat n u n c domus Israel...”

„Dicat n u n c domus Aaron...”

„Dicant n u n c omnes qui timent...”

amu corespunde latinului n u n c , însă același n u n c se traduce prin d a r â , iar
în contextul slavice în cîtetrele verseturile: „ubo = e n i m ”.

Independința organică a ambelor cuvinte se constată mai cu seamă limpede prin
dicționarele române din secolul XVII.

În *Glosarul slavo-român*, circa 1600 (*Cuv. d. bătr.* 1, 268) termenii slavici *u ž e* și *u b o*, cel dintâi însemnând „jam, їдѣ”, cellalt „igitur, oŭv”, sînt traduși deopotrivă prin *amu*, căruia i se dă ca sinonimi: *i a t ă*, *d a r ă*, *a d e c ă*, dar nicidecum *a c m u*.

În *Vocabularul ms. bănățean*, circa 1670 (*Col. I. Tr.*, 1883, p. 400, 402):

„*A c m u*. Nunc.

Amu. Jam”.

Am citat mai sus numai acele vechi traduceri române în cari sensul precis se constată prin cuvîntul corespunzător dintr-un original; acolo însă unde contextul lipsește, lesne se poate naște controversa dacă *amu* înseamnă *d o n c* sau a *p r é s e n t*. Astfel în *Pravila lui Vasile Lupul*, 1646, *a c m u* e foarte des și pretutindeni cu sensul lămurit de „à présent”, iar *amu* se întrebuințează una singură dată, și nici atunci nu este destul de limpede; anume, f. 185: „•udețul de nu va *amu* potia cunoaște cu sémne în ce chipău au făcut neștine preacurvie, de zburdăcune au numai pentru să facă rușine bărbatului aceii mueri, atunce crède •udețul c-au făcut de zburdăcune...”

În graiul de astăzi, vechea formă *a c m u* bifurcîndu-se în două varianturi scăzute: *a c ù* și *a m ù*, acesta din urmă a înghițit cu desăvîrșire pe arhaicul *amu* „donc, déjà”, care abia se mai străvede în unele locuțiuni.

Într-o doină din Ardeal:

„Fost-am tînăr și brudiu,
Pare-mi rău ș-*amu*-i tîrziu...”

amu este învederat *a c m u*; nu însă tocmai așa de învederat în următoarele texturi populare din Moldova:

I. Creangă, *Stan Pășitul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 22): „*Amu* într-una din zile flăcăul se scoală de noapte, face mamaligă îmbrînzită și ce-a mai dat Dumnezeu, pune mîncarea în traistă...”.

Același, *Povestea lui Harap-Alb* (*ibid.*, p. 172): „*Amu* cîcă era odată într-o țară un crai...”

În ambele aceste pasaje *amu* s-ar putea traduce prin „*a i n s i d o n c*” sau „or”.

Basmul *Pepelea* (Sbiera, *Povești*, p.13): „... au ospătat pentru sufletele tuturor morților pînă *amu* într-un timp cînd au început a se rădica, mai ales nevestele...”

Basmul *Petrea Făt-Frumos* (*ibid.*, 35): „Au mers *amu* cît au mers și au dat de niște bătrîni...”

În ultimele două pasaje *amu* se apropie de „*déjà*”.

În orice caz, e sigur că actualul *amù* s-a fuzionat din două cuvinte neatîrnate, a căror independință primitivă anevoie se mai poate recunoaște.

v. *Acum*. – *Amuși*.

AMUIÈZ (*amuiat, amuiare*), vb.; tremper, mouiller, humecter. Alături cu *a m o i*, Budai-Deleanu (*Dicț.*, ms., în Muz. istor. din Bucur.) pune pe *amuiiez*, traducându-l prin „befeuchten, erweichen, eintauchen etc.” Mai întrebuintat în grai este *î m m o i*.
v. ^{1,2}*Amoi. – Îmmoi. – Moi.*

AMÛRG, s.m.; crépuscule, entre chien et loup, la tombée de la nuit. „Pe la șeasă oare seara, când ciobanii zic *m u l g ă t o a r e a*, căci atunci ei își *m u l g* vitele” (N. Mereuță, Tutova, c. Mînzații), timpul pe care și vechii greci, din aceeași cauză îl numeau ἄμολγος de la ἄμέλγω, se cheamă la noi mai obicinuit *amurg*.

Alexandri, *Legenda ciocărliei*:

„Dar după multă trudă și mult amar de cale,
O dată cu *amurgul* ajunge într-o vale...”

și mai jos:

„Copila varsă lacrimi; uimită ea simțește
Că inima-i ferică în sînu-i se topește,
Ca ziua cea de vară cînd razele se scurg
Topindu-se în umbra adîncă din *amurg*...”

Costachi Negruzzi, *Au mai pățit-o și alții*:

„Cuprinsă de un trist necaz,
Az
Priveam *amurgu*-ntunecat;
Cat,
Și văd că dintr-un nour des
Ies
Mulțime de draci fîroși
Roși...”

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 5: „*amurgul* serei înfașe firea într-un zăbranic sur...”

Ibid., p. 229: „pleca din revărsatul zorilor și să întorcea pe la *amurg* cu alb în căpesterie...”

Într-un sens figurat:

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 103: „se-nălța pe albăstreala întunecată a cerului un părete îngust și negru, cu muchea surpată, cu laturile crăpate, fioros și cobitor ca urma unui păcat în *amurgul c o n ș t i i n ț e i*...”

Pentru *amurg* se mai aude în popor *a m u r g e a l ă* (Rîmnic-Sărat, c. Bogza), *a m u r g i t* sau *a m u r g i t e*, personificatul *M u r g i l ă*, impersonalul *m u r g e ș t e* sau *a m u r g e ș t e* etc., toate din aceeași tulpină, despre care:

v. *Murg*.

AMURGEALĂ. – v. *Amurg*.

AMURGÈSC (*amurgit, amurgire*), vb.; s’obscurcir, tomber (du jour, de la nuit).
Sinonim cu *î n s e r e z*.

Alexandri, *Plugurile*:

„Dar lumina *amurgește*, și plugarii cătră sat,
Haulind pe lîngă juguri, se întorc de la arat...”

O colindă din Dobrogea:

„Iar cînd soarele se duse
Și de tot el se ascunse,
Pe cînd zioa *amurgesa*,
Ochii el își arunca
Sub o tufă
De schindufă...”

(Burada, p. 86)

Mai adesea funcționează impersonal.

Costachi Negruzzi, *Alexandru Lăpușneanul IV*: „Abia *amurgise* cînd Stroici și Spancioc sosiră...”

Alexandri, *O primblare la munți*: „Acum *amurgise* mai de tot, caii obosiseră, și noi începuserăm a sîmți oarecare dureri prin șolduri...”

Balada *Leacul*:

„Și colea cînd *amurgesa*,
La mîndra lui ajungea...”

(Marian, *Bucov. I*, 184)

Participiul trecut luat ca adjectiv:

A. Odobescu, *Pseudokyn.*, p. 110: „la oara cînd aburii, înălțîndu-se pe apă începeau a înnegura orizontele a m u r g i t ...”

v. *Amurg.* – *Murgesc.*

AMURGIRE } v. *Amurgesc.*
¹AMURGÎT }

²AMURGÎT (plur. *amurgite*), s.n.; part. passé d’ a m u r g e s c pris substantivement: crépuscule, la tombée de la nuit. Sinonim cu a m u r g . Se întrebuințează adesea la plural.

Basmul *Țugulea* (Ispirescu, *Legende*, p. 321): „Merse ce mai merse, și, cînd fu pe la *amurgit*, întîlni un om care se uita în sus cu un arc în mînă...”

„D e -c u -s e a r ă se zice și la *amurgite*” (P. Cădere, Neamț, c. Bistricioara).

„Cînd s e î n g î n ă z i o a c u n o a p t e a , poporul zice că e: p e -*amurgite*” (M. Lupescu, Suceava, c. Broșteni).

v. *Amurg.* – *Murgilă.*

AMÛRT
AMURȚEALĂ } v. *Amorțeală.* – *Amorțesc.*
AMURȚESC }